

بَدَائِعُ التَّفْسِيرِ

İbn Kayyim
Tefsiri

Bedâi' u't-tefsîr

İbn Kayyim el-Cevziyye

بَدَائِعُ التَّفْسِيرِ

İbn Kayyim Tefsiri Bedâi' u't-tefsîr

KARINCA & POLEN YAYINLARI
Söğüt Ağa Camii sk. Büyükdere Tuluza Çarşısı
Beyem Han No: 1 / 25 - Beyazıt / İSTANBUL
Tel : 0212 638 69 19 Fax : 0212 516 42 44

Editör:

Yrd. Doç. Dr. Halil ALDEMİR

Mütercimler:

Yrd. Doç. Dr. Harun ÖĞMÜŞ (Fatıha-Âl-i İmrân Sûreleri arası)

Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA (Nisa-Mâide Sûreleri arası)

Âyet Mealleri:

Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA - M. Beşir ERYARSOY

Tashih:

Polen Yayınları

Mizanpaj:

Polen Yayınları

Kapak Tasarımı:

Polen Yayınları

Baskı:

Ravza Matbaacılık

Nisan 2011

KARINCA & POLEN YAYINLARI

Adres ve Telefon

Merkez: Soğanağa Camii Sok. B. Tulumba Çıkmaızı

Beyem Han No: 1/25 Beyazıt / İSTANBUL

Telefon: 0212 638 69 19 Fax: 0212 516 42 44

Şube-1: Şehit Yarbay Cesur Cd. No:23 Şirinevler / İST
(Şirinevler Ulu Camii Karşısı)

Şube-2: Mahmutbey cd. No:74 Şirinevler / İST

www.karincakitap.com

POLEN 2011

Bedâi'ut-tefsîr

İbn Kayyim el-Cevziyye

Derleyen:

Yusri es-Seyyid Muhammed

1. Cilt

BU CİLTTEKİ SÛRELER

FÂTİHA SÛRESİ	7
BAKARA SÛRESİ.....	144
AL-İ İMRAN SÛRESİ	394
NİSÂ SÛRESİ.....	515
MÂİDE SÛRESİ.....	638

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

FÂTIHA SÛRESİ

[7 Âyet]

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿١﴾ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٢﴾ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿٣﴾
مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ﴿٤﴾ إِنَّكَ نَعْبُدُكَ وَإِنَّكَ تُسْتَعِينُ ﴿٥﴾ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ
﴿٦﴾ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ﴿٧﴾

Rahmân ve Rahim Allah'ın adı ile.

1. Rahmân ve Rahim Allah'ın adı ile.

2-4. Hamd âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahim ve Din günü'nün mâliki olan Allah'adır.

5. Yalnız Sana ibadet eder, yalnız Senden yardım dileriz.

6. Hidâyet eyle bizi dosdoğru yola.

7. Kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna. Gazaba uğrayanların ve yolunu sapıtanlarınkine değil... (Âmin: Kabul buyur..)

Tefsiri:

Fâtiha'ya tam hakkını vererek okursan başından sonuna kadar Allah'ın, kulların fiillerini yarattığına apaçık delâlet ettiğini görürsün. Zâten ona hamd etmek ve onun âlemlerin Rabbi oluşu bunun dışında bir şeyi gerektirmez. Bu durumda melekler, cinler, insanlar, kuşlar ve vahşi hayvanlar gibi yer ve gök halkının gücünün yettiğine güç yetiremeyen ve onların kaderine hükmedemeyen birine nasıl hamd edilir? Kullar böyle birinin takdir etmediği ve dilemediği şeyleri yaparlar. O ise onların çoğunun yapmayacağı şeyi diler. O, olmayacak şeyleri ister, fakat istemediği şeyler oluşur. Şu halde Allâh'ın bütün övgülere lâyık oluşu ve her türlü noksandan uzak olan mükemmel yaratıcılığı böyle bir durumla çelişmez mi?

“(Rabbimiz!) Ancak sana ibâdet ederiz ve yalnız senden medet umarız” âyeti, doğru yoldan çıkmış olan Mu'tezile ve Cebr tâifelerinin her ikisinin görüşünü de geçersiz kılar. Çünkü kulun fiilini ve kulluk edişini ispât etmektedir. Gerçekten de

ibâdet eden odur. Ancak bu ibâdet ancak âlemlerin Rabbi'nin yardımıyla meydana gelmektedir. Eğer o yardımı, takdiri ve dilemesi olmasa kul buna aslâ güç yetiremez ve imkân bulamaz. O halde fiil kuldan, güç-kuvvet vermek ve yardım etmek ise Allah'tandır.

“Bizi doğru yola ilet!” âyeti doğru yola iletmeye güç yetirenden hidâyet istemeyi içermektedir. Hidâyet onun elindedir. Dilerse onu kuluna verir, dilemezse vermez. Hidâyet; hakkı bilip onunla amel etmektir. Allah Teâlâ'nın hakkı bilip uygulama özelliği vermediği kimsenin hidâyet bulmasına imkân yoktur. Doğru yolu bulmayı garantileyen hidâyeti Allah tekeline almıştır. O hidâyet; kula, doğru yolu isteme, sevmeye, tercih etme ve uygulama özelliği vermesidir. Allâh'ın kendisine yakın kıldığı bir meleğin yâhut elçi kılınmış bir peygamberin böyle bir hidâyette bulunma yetkisi yoktur. Allah bu hidâyet hakkında şöyle buyurmaktadır:

“Sen sevdiğini hidâyete erdiremezsin; Allah dilediğine hidâyet verir”¹

Bu, şu âyetle çelişmez:

“Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermekteisin.”²

Çünkü bu âyetteki hidâyet; doğru yola çağırmak, ona klavuzluk etmek ve onu öğretmek mânâsındadır. Yüce Allâh'ın, Semûd'a doğru yolu gösterip de onların körlüğü, görmezden gelmeyi tercih ettiğine dâir âyetteki hidâyet de bu mânâdadır. Bu hidâyet hakkında Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

“Allah bir topluluğu doğru yola ilettikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayınca kadar onları saptıracak değildir.”³

Allah, sapkın kimselere, ileri sürebilecekleri hiçbir bahâne bırakmayan doğru yolu gösterme anlamındaki hidâyeti vermiş, fakat hakkı bilip onu uygulama anlamındaki hidâyeti ise vermemiştir. Onlara doğru yolu göstermesi, adâletinin; hidâyet vermemesi ise hikmetinin gereğidir. Doğru yolu bulamama konusunda uydurabilecekleri hiçbir mâzeret bırakmayan hidâyeti onlara göstermiş, lâıyk olmadıkları hakkı bilip uygulama özelliğini ise onlardan esirgemiştir.⁴

Fâtîha'nın iki kuvveti vardır: Biri ilmi-teorik kuvvet, diğeri ise irâdi-ameli/pratik kuvvet. İnsanın tam mânâsıyla saâdeti ilmi ve irâdi güçlerinin tamamlanıp olgunlaşmasına bağlıdır. Bu ise, ancak yaratıcısını, onun isimlerini ve sıfatlarını, ona ileten yolu, nefsinin, onun kusur ve zararlarını bilmekle mümkün olur. İnsanın ilmi kuvveti bu beş şeyi bilmekle mükemmel hâle gelir. İnsanların en bilgini bu beş şeyi en iyi bilen ve kavrayandır. Irâdi-ameli gücün tamamlanması ise ancak Yüce Allah'ın kulu üzerindeki haklarına riâyet etmek, onların gereğini ihlâsla, doğrulukla, itâatkârlıkla, iyilikle ve onun lütfunun bilincinde olarak devamlı bir

1 Kasas 28/56

2 Şûrâ 42/52

3 Tevbe 9/115

4 Şifâu'l-Alil. (52-53)

şekilde yerine getirmekle mümkündür. Ayrıca, kişinin, Allâh'ın haklarını edâ etmede âciz olduğunun da bilincinde olmalı, ona lââyık kulluk edemediğini düşünerek utanmalı, bu iki kuvveti ancak onun yardımıyla elde edip kemâle erdirebileceğini bilmelidir.

İnsan, Allah'ın dostlarını ve kendine yakın kullarını ilettiği doğru yola kendini de iletmesi ve bu yoldan çıkmaktan kaçınmasını sağlaması için ona muhtaçtır. Bu yoldan çıkmak, insanın ilmi veyâ ameli kuvvetindeki bozulmalardan kaynaklanır. İlmi kuvvetteki bozulma sapıklığa, ameli kuvvetteki bozulma ise gazaba sebep olur. İnsanın mükemmelliği ve saâdeti ancak bu hususların tamamlanmasıyla mümkündür. Bunları ise Fâtiha sûresi tamâmıyla içermektedir:

“Hamd (övmeye ve övülme), âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur. O, Rahman’dır ve Rahim’dir. Cezâ gününün mâlikidir.” âyetleri, ilk maddeyi, yâni Yüce Yaratıcı’nın ve onun isim, sıfat ve fiillerinin bilinmesini içerir. Bu sûrede zikredilen “Allah, Rab ve Rahman” isimleri Allâh’ın güzel isimlerinin (esmâ-yı husnâ) temelleridir. “Allah” ismi ülûhiyet sıfatlarını kapsar. “Rab” ismi yaratıcılık sıfatlarını kapsar. “Rahman” ismi ise ihsan, cömertlik ve iyilik sıfatlarını kapsar. Allah’ın bütün isimleri hep bu sıfatlarla ilgilidir.

“(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız” âyeti Allâh’a ileten yolu bilmeyi kapsamaktadır. Bu yol; onun sevdiği ve hoşnut olduğu şekilde ve onun yardımıyla sâdece ona ibâdet etmektir.

“Bize doğru yolu göster!” âyeti, kulun saâdetinin sâdece doğru yolda devâm etmesi ile mümkün olduğunu ve bunun da ancak Rabbinin hidâyeti sayesinde olduğunu, açıklar. Bu âyet, Allâh’ın yardımı olmadan kulun ibâdet edemeyeceğini kapsamaktadır.

“Gazaba uğramışların ve sapmışların yoluna değil!” âyeti ise, doğru yoldan çıkmanın iki şeklini açıklamaktadır. Biri, bilgi ve itikâdın bozulmasından kaynaklanan sapıklığa düşmek; diğeri ise uygulamadaki bozukluktan dolayı gazaba uğramaktır.

Sûrenin başı rahmet, ortası hidâyet, sonu ise nimettir. Kul, Allâh’ın hidâyetinden nasiplendiği ölçüde onun nimetine ve rahmetine ermiştir. Çünkü her şey onun nimet ve rahmetine döner. Nimet ve rahmet onun yaratıcılığının gereklerindendir. O, rahmet ve nimet sâhibidir. Bu ülûhiyetinin gereklerindendir. İnkârcılar ne kadar inkâr ederse etsin, müşrikler ne kadar ortak koşarsa koşsun o gerçek İlâh’tır. Fâtiha’nın mânâlarını teorik ve pratik olarak gerçekleştiren kimse en büyük nâsibi almış ve kulluğu sıradan kimselerin kulluğundan ayrılarak Allah’ın has kullarının seviyesine ulaşmış ve derecesi yükselmiş demektir. Yardım istenecek olan sâdece Allah’tır.⁵

Rubûbiyyet ve ülûhiyyet tevhidine inanmak ve bunu gerçekleştirmek “(Rab-bimiz!) *Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız*” âyetinin gereğidir.

Kul “*Ancak sana*” sözüyle, bütün güzel isimler kendisine âit olan ve tüm kemâl sıfatları toplamış olan zâtı kasteder.

“*Sana kulluk ederiz*” sözünde; açık-gizli, sözlü-uygulamalı, şu anda ve istikbalde yapılan bütün ibâdet nevilerini kasteder.

“*Yalnız senden medet umarız*” sözünde; yardım istemenin, dayanma ve tevekkülün bütün nevilerini görür. Böylece rubûbiyet tevhidi gerçekleşir.

“*Ancak sana kulluk ederiz*” sözünde ülûhiyyetin birliğini görür.

“*Ancak sana*” sözünden bütün güzel isimleri ve yüce sıfatları toplayan zâta intikâl eder.

إهدنا “*Bize doğru yolu göster*” sözünden on mertebe çıkarır ki bunlar bir araya gelince hidâyet gerçekleşir:

İlim ve beyan hidâyeti: Bu, insanın hakkı bilip idrâk etmesini sağlar

Allah'ın insana güç vermesi: Eğer Allah güç vermese kul kendi başına hiçbir şeye kâdir olamaz.

İsteme kabiliyeti vermesi

Uygulama özelliği bahşetmesi

İnsanı bu konuda sâbit kılması ve devamlı olmasını sağlaması.

Kulu haktan alıkoyan ve hakka zıt olan mâni ve engelleri ortadan kaldırması

Kulu aynı doğru yolda, fakat öncekinden daha özel bir hidâyete iletmesi. Birincisi, doğru yola genel bir hidâyet iken; ikincisi, aynı hidâyet içerisinde fakat onun detaylarında daha geniş bir hidâyettir.

Doğru yoldan amaçlanan şeyi ona göstermesi ve onu doğruya yöneltmesi. Böylece kul, gidişâtında teenni içerisinde olur, hakka yönelir ve hiçbir şey onunla hak arasına girmez.

Bu hidâyete tüm zarûretlerden fazla ihtiyaç olduğunu göstermesi.

Doğru yoldan ayrılan iki eğri yoldan sakındırması. Bunlardan biri gazaba uğrayan kimselerin yoludur. Diğeri ise cehâlet ve sapıklıklarının eseri olarak doğru yoldan ayrılan kimselerin yoludur.

Sonra kul, “sırât-ı müstakim”in tek bir ana yolda birleştiğini, Allâh'ın bütün dostlarının, peygamberlerinin ve onlara benzeyen siddik, şehit ve saâlih kimselerin onun üzerinde olduğunu müşâhede eder.

Allâh'ın peygamberlerinin ve onlara tâbi olanların üzerinde bulunduğu rubûbiyet ve ülûhiyet tevhidi budur. Her kim bunu gerçekleştirirse doğru yola hidâyet edilmiş demektir. Allah daha iyi bilir.⁶

İnsan, Fâtiha'nın her âyetinde Rabbi'nin ona vereceği cevâbı bekleyerek duraklamalıdır. Meselâ, "*Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur*" âyetini okuduğunda, -hadiste⁷ belirtildiği gibi- Allâh'ın, "Kulum bana hamdetti" dediğini işitiyormuş gibi davranmalıdır.

"O, *Rahman'dır, Rahim'dir*" âyetini okuduğunda, Allâh'ın "Kulum beni övdü" demesini bekliyormuş gibi bir lâhza duraklamalıdır.

"*Cezâ gününün mâlikidir*" âyetini okuduğunda da âdetâ "Kulum benim şânımı yüceltti" sözünü beklemelidir.

"*Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden medet umarız*" âyetini okuduğunda ise, "Bu, benimle kulum arasında olan bir şeydir" sözünü beklemelidir.

"*Bize doğru yolu göster*" âyetini ve sûrenin sonuna kadar sonrasını okuduğunda ise "Bu, kuluma âittir. İstediği şeyler kulumundur" sözünü beklemelidir.

Namazın tadına varan kimse bilir ki tekbir ve Fâtiha'nın dışındaki şeyler o ikisinin yerini dolduramaz. Kıyam, rukû ve sücûdun yerlerini de başka şeyler tutmaz. Namazın her rûknünün başka bir şeyle elde edilemeyecek ayrı bir sırrı ve tesiri vardır. Aynı şekilde, Fâtiha'nın her bir âyetinin de kendine mahsus ayrı bir zevki ve vecdi vardır:

"*Hamd, âlemlerin rabbi Allah'a mahsustur*" âyetinde şunu buluruz: Fiil, sıfat ve isim bakımından her şeyin kemâli Yüce Yaratıcı'da mevcuttur. O; fiil, sıfat ve isim bakımından her türlü kötülük ve noksandan uzaktır. O; fiil, sıfat ve isimlerinde bütün övgülere lâyıktır ve her türlü ayıp ve eksikliklerden münezzehtir. Bütün işleri hikmet, rahmet, fayda ve adâlet gereğidir. Bundan aslâ şaşmaz. Bütün sıfatları mükemmeldir, yücedir. Bütün isimleri güzeldir. Onun hamdi; dünyâyı, âhireti, gökleri, yeri, bu ikisi arasındakileri ve bu ikisinde bulunan şeyleri doldurmuştur. Bütün kâinat onun övgüye lâyık olduğunu dile getirip durmaktadır. Tüm mahlûkat ve tüm işler onun hamdinden meydana gelmekte, onun hamdiyle kâim olmakta ve onun hamdiyle vâr olmaktadır. Onun hamdi her varlığın varlık sebebi ve varlık amacıdır. Her varlık onun övgüye lâyık oluşuna şâhitlik etmektedir. Peygamberini göndermesi hamdiyledir. Kitaplarını indirmesi hamdiyledir. Cennet onun hamdi sâyesinde Cennetliklerle birlikte mâmûr olmaktadır. Cehennem de onun hamdi sebebiyle Cehennemliklerle birlikte varlığını sürdürmektedir.

6 Medâricü's-Sâlikin (III/331)

7 Hadis hk bk. Müslim (II/26) Salât, Fâtiha'yı her rekatta okumanın gerekliliği ile ilgili bab; Ebû Dâvud, Salât, (III/38); Tirmizi (III/26) Tefsir, Bâbu Süreti'l-Fâtiha; Nesâi (II/135) İftitah; Muvatta' (I/84) Salât

Kendine itâat edildiğinde de isyân edildiğinde mutlakâ övgüye lâyık olmuştur. O övgüye lâyık olmaksızın tek bir yaprak bile düşmez, kâinatta tek bir zerre hareket etmez. Çünkü o, - nasıl ki kulları onu birlemese bile bir ve tek ise, nasıl ki kulları ona kulluk etmese de hakiki ilâh ise - aynı şekilde, kulları ona hamd etmese de bizâtihi hamde lâyık olandır. Her türlü noksandan uzak olan o Allah, “*Hamd, âlemlerin Rabbi Allâh’a mahsustur*” diyen kimsenin diliyle kendisini övmektedir. Hz. Peygamber’in -sallallâhu aleyhi vesellem- “Yüce Allah peygamberinin diliyle ‘Allah kendisine hamd edene icâbet eder’ demiştir” sözü de göstermektedir ki, gerçekte kulunun diliyle kendisini öven odur. Kulunun diline hamdi söyleten ve kalbine hamdi getiren odur. Bütün övgüler ona âittir. Hâkimiyet sâdece onunundur. Bütün hayırlar onun elindedir. Her işin âkıbeti sâdece ona döner. Bu bilinç, hamdden elde edilir.⁸

Kur’ân’ın ilk sûresi Fâtîha, bir ve tek olan Allâh’ın çeşitli sıfatlarının olması ve bu sıfatları gösteren bir çok ismin bulunması meselesine değişik açılardan delâlet eder:

“*Hamd, sâdece Allâh’a mahsustur*” âyeti bu meseleye delâlet eder. Çünkü Yüce Allah’a fiillerinden dolayı da hamd edilir. Nitekim Kitabında kendisini fiillerinden dolayı övmektedir. Peygamberleri, melekleri mümin kulları da bu sebeple ona hamd etmiştir. Fiili olmayan bir kimse neden övülsün? O halde hamdi gerektiren onun fiilleridir. Bu sebeple âyetlerde hamdin hep fiillerle bir arada anıldığını görürüz: “*Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allah’a mahsustur*”⁹ “*Hamd, hidâyetiyle bizi bu (nimet)e kavuşturan Allâh’a âittir.*”¹⁰ “*Hamd, kuluna Kitab’ı indiren Allâh’a mahsustur*”¹¹ “*Hamd, gökleri ve yeri yaratan Allâh’a âittir*”¹²

“*Âlemlerin Rabbi*” tamlaması, kâinatta tasarrufta bulunmasını, işleri yürütmesini, her vakit orada bir iş icrâ etmesini ve her sâat bir işi yürütmesini içermektedir. O yaratır, rızık verir, öldürür, diriltir, kimini yükseltir, kimini alçaltır, ihsanda bulunur, mahrum bırakır, şeref ve zillet verir, kendi irâde ve dilemesiyle bütün işlere tasarruf eder. Bunu inkâr etmek onun Rab oluşunu, ilâhlığını ve hükümlerliğini inkârdır.

“*Rahman’dır, Rahimdir*”: O, kudret ve irâdesiyle daha önce kendisine dahi merhamet etmeyen kimselere merhamet etme özelliği verendir.

“*Cezâ gününün mâlikidir.*” Mâlik, hükmettiği ve mâlik olduğu şeylerde tasarrufta bulunan kimse demektir. Tasarrufu olmayan ve fiili olmayan kimsenin mülkünün olması ve mâlik olması mantıklı değildir.

8 el-Kelâm an Mes’eleli’s-Semâ’ (195-197)

9 En’am 6/1

10 A’raf 7/43

11 Kehf 18/1

12 Fâtır 35/1

“Bize doğru yolu göster” Bu âyet, daha mevcut olmayan bir şeyin yapılması hakkındaki bir talebi ifâde eder. Bu talep, sâdece ona âit olan kula hakkı bildirip ona göre davranma kâbiliyeti vermektir, hidâyettir. Kulların fiili olan doğru yolu bulma, bu hidâyetin neticesi olarak ortaya çıkar.

“Kendilerine lütuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yolunu göster” Onlar üzerinde nimetinin bulunması ve bu fiilin onun sâyesinde yürümesi olmasa nimetin aslâ bir varlığı bulunmazdı.

“Gazaba uğramışların” Bu kimseler, Allah’ın, kendilerini yaratmasından sonra gazap ettiği ve gazaba müstahak olan kimselerdir. Mevcut olmayan bir şeye gazap etmek imkânsızdır.

Hız. Peygamber’den -sallallâhu aleyhi vesellem- nakledildiğine göre¹³ kul “Hamd, âlemlerin Rabbine mahsustur” âyetini okuduğunda Allah “Kulum bana hamdetti” der. “Cezâ gününün sâhibidir” âyetini okuduğunda “Kulum benim şânımı yüceltti” der. “Ancak sana kulluk ederiz, ancak senden medet umarız” âyetini okuduğunda “Bu, kulumla benim aramda ikiye bölünmüştür. Yarısı kuluma, yarısı bana âittir” der. “Bize doğru yolu göster” âyetini ve devâmını okuduğunda ise “Bu kuluma âittir. İsteddiği şey kuluma âittir” der.¹⁴

Bu sûre önemli konuların temellerini en kapsamlı ve en mükemmel bir şekilde içermektedir:

Şânı yüce olan Allâh’ı, bütün güzel isimlerinin ve yüce sıfatlarının esâsı olan üç isimle tanıtmaktadır. Bu isimler Allah, Rab ve Rahmandır. Sûre; ülûhiyet, rubûbiyet ve rahmet üzerinde durmaktadır. “Yalnız sana kulluk ederiz” âyeti ülûhiyetle, “Yalnız senden medet umarız” âyeti rubûbiyetle ilgilidir. Doğru yola iletilmeyi istemek ise rahmet sıfatıyla ilgilidir.

Hamd üç husûsu kapsamaktadır. Bunlar; Allâh’ın ülûhiyetinde, rubûbiyetinde ve rahmet sıfatında övgüye lâyık oluşudur. Senâ ve mecd ise şânının kemâlini ifâde etmektedir.

Sûre ayrıca âhiretin varlığını, kulların iyi ve kötü davranışlarının karşılığını görmesini, o zaman Yüce Allâh’ın mahlûkat arasında tek hüküm verici olmasını ve adâletle hükmetmesini de içermektedir. Bütün bunlar “Cezâ gününün sâhibidir” âyetinin kapsamına girmektedir.

Sûre peygamberliğin isbâtını da birkaç yönden kapsamaktadır:

13 Hadis bk. Müslim (II/26) Salât, Fâtiha’yı her rekatta okumanın gerekliliği ile ilgili bab; Ebû Dâvud, Salât, (III/38); Tirmizi (III/26) Tefsir, Bâbu Sûreti'l-Fâtiha; Nesâi (II/135) İftitah; Mu-vatta' (I/84) Salât

14 es-Savâiku'l-Mürsele ale'l-Cehmiyye ve'l-Muattıla (IV/1222-1225)

Kullarını dünyâ ve âhiretlerinde kendilerine fayda ve zarar veren şeyleri bilmez bir halde başıboş bırakmak “Âlemlerin Rabbi” olmasına uygun düşmez. Onun kullarını bu şekilde başıboş bıraktığını düşünmek yaratıcılığını zedeleyici bir durumdur ve ona lâîk olmadığı bir sıfat yüklemek demektir. Böyle düşünen kimse onu hakkıyla takdir edememiş, yüceliğini idrâk edememiştir.

Nübüvvetin bir delili de “Allah” ismidir. Çünkü bu isim “ilâh”tan türemiştir ve “me'lûh” yâni “kendisine ibâdet edilen, tapılan” demektir. Kulların ona kulluk etmesini öğrenmeleri sâdece peygamberler vâsıtasıyla olabilir.

“Rahman” ismi de nübüvvete delildir. Kullarını ihmâl etmesi, ulaşabilecekleri en yüksek kemâl mertebelerini öğrenmekten onları mahrum bırakması, onun rahmet sıfatına uygun düşmez. Rahman ismini hakkıyla anlayan bilir ki, o isim, yağmuru yağdırmaktan, nebâtı bitirmekten ve tâneleri çıkarmaktan çok peygamberleri göndermeyi ve kitapları indirmeyi kapsamaktadır. Çünkü rahmetin, kalplerin ve ruhların canlılığını sağlayan şeyleri gerekli kılması cisim ve bedenlerin diriliğini sağlayan şeyleri gerekli kılmasından daha önemlidir. Ancak bunu idrak etmekten mahrum bırakılan nasipsizler, bu isimden sâdece hayvanların alabileceği payı aldılar ve sâdece maddi yönleri anlayabildiler. Hâlbuki gerçek akıl sâhibi olan kimseler bunun ötesine geçerek Rahman isminin asıl mânâsını kavradılar.

Nübüvvetin bir başka delili de “cezâ günü” tamlamasıdır. O gün, Allâh'ın kullarına davranışlarının karşılığını verdiği, iyilikleri mükâfatlandırıp isyan ve kötülükleri cezâlandıracağı gündür. Yüce Allah, ileri sürebileceği bir mâzeret buldukça kimseye azap etmez. Peygamberlerin gönderilmesi ve kitapların indirilmesiyle inançsızların belirteceği hiçbir mâzeret kalmamaktadır. Dolayısıyla mükâfat ve cezâ peygamberler vâsıtasıyla hak edilmekte, cezâ günü onlar sebebiyle kurulmakta, bu sâyede iyiler Cennet'e ve kötüler Cehennem'e sürülmektedir.

“Yalnız sana kulluk ederiz” âyeti de nübüvvetin başka bir delilidir. Çünkü Yüce Allâh'a sâdece onun sevdiği ve hoşnut olduğu şekilde kulluk edilebilir. Ona kulluk; ona şükretmek, onu sevmek ve ona saygıyla karışık bir korku duymakla olur. Bu üç unsur yaratılıştaki olan ve doğru düşünen kimselerin anlayabileceği şeylerdir. Ancak ona kulluk etmeyi ve ibâdet şekillerini bilmek sâdece peygamber vâsıtasıyla olur. Peygamberlerin gönderilişinin aklen gerekli oluşu bu konuda apaçık ortaya çıkmaktadır. Kâinâtın yaratıcıdan uzak düşünülemediği gibi peygamberlik müessesesinden de uzak düşünülemediği böylece anlaşılmaktadır. Bu sebeple peygamberi inkâr eden peygamberi gönderen Allâh'ı da inkâr etmiş ve ona inanmamış demektir. Nitekim Yüce Allah peygamberlerini inkâr etmeyi kendisini inkârla eş-değer görmüştür.

“Bize doğru yolu göster” âyetinin nübüvvete delâleti ise şöyledir: Hidâyet açıklama ve yol gösterme, daha sonra da başarıya ulaştırma (tevfik) ve ilham verme demektir. Açıklama ve yol gösterme, ancak peygamberler vâsıtasıyla olur.

Başarıya ulaştırma hidâyeti, açıklama, yol gösterme ve tanıtmaya gerçekleştikten sonra sonuç verir: Allah, imânî kişinin kalbinde oluşturur, onu sevimli hâle getirir, güzel gösterir, kişiye onu seçme, ondan hoşlanma ve onu isteme kabiliyetleri verir. Açıklama ve yol gösterme hidâyetiyle başarıya ulaştırma hidâyeti birbirinden apayrı iki hidâyettir. Bunlar olmadan gerçek kurtuluş gerçekleşmez. Bu ikisi, bizim bilmediğimiz hakkın bilgisinin genel ve özet tanıtımını ve bize onun ilhâmını içermektedirler. Bunlar, ayrıca, bizim açıkta ve gizlide hakka isteyerek uyan kimseler olmamızı; söz, uygulama ve irâdeyle hidâyetin gereğini yerine getirme kudretimizin oluşmasını ve bunu hayat boyunca sâbit bir şekilde sürdürmemizi de kapsamaktadırlar.

Kulun bu duâyı yapmaya her şeyden çok muhtaç olduğu ve “Hidâyet bulduğumuza göre niçin hidâyet istiyoruz” diyen kimsenin sözünün geçersizliği böylece bilinir. Çünkü hakkın bize meçhûl kısmı bildiklerimizin kat kat fazlasını oluşturmaktadır. Gevşeklik göstererek ve tembellik ederek yapmayı istemediklerimiz yapmayı istediklerimize yakın miktarda, belki onlar kadar, belki de onlardan çoktur. Yapmayı isteyip de yapmaya kâdir olamadıklarımız da aynı durumdadır. Kezâ genel hatlarıyla bilip de teferruatlı bilgisine yol bulamadığımız şeyler de sayılamayacak kadar çoktur. Bu sebeple biz tam bir hidâyete muhtâcız. Bu hususları temin edip de hidâyet isteyen kimse hidâyette sâbit ve devamlı kılınmasını istemiş olur.

Hidâyetin başka bir mertebesi daha vardır ki onun mertebelerinin sonuncusunu oluşturur. O da, Allah’ın kıyâmet gününde Cennet’in yoluna iletmesidir. Bu yol, Cennet’e ulaştıran sıratdır. Kim bu dünyâda Allâh’ın peygamberlerini gönderdiği ve kitaplarını indirdiği doğru yola iletilirse âhirette de mükâfat yurdu olan Cennet’e ulaştıran doğru yola iletilir. Allâh’ın dünyâ yurdunda kulları için açmış olduğu doğru yolda ayağı sâbit olan kulun, Cehennem üzerine kurulan sıratda da ayağı sâbit olur. Dünyâda doğru yol üzerinde gittiği ölçüde âhirette sırat üzerinde yürüyebilir. Onu insanlardan kimi şimşek gibi, kimi göz açıp kapanacak bir müddet içinde, kimi rüzgâr gibi, kimi bir binek hayvanına binmiş gibi, kimi koşarak, kimi de sürünerek geçer. İçlerinde cırmalayarak kurtulanlar ve ateşe yuvarlananlar vardır. O halde kul, sırat üzerinde nasıl yürüyeceğini dünyâdaki gidişâtına bakarak çıkarsın ve bu ikisinin tıpatıp aynı olduğunu görsün! “Yaptığı- nız şeylerden başka bir karşılık mı göreceksiniz?”¹⁵

Kezâ, kendisini doğru yolda yürümekten alıkoyacak şüphe ve isteklere bakmalıdır. Bunlar doğru yolun iki tarafında onu çekip alan ve yürümekten alıkoyan çengeller gibidir. Eğer burada onlar çok olur ve güçlenirse âhirette de aynı olacaktır. “Rabbin kullarına zulmedici değildir”¹⁶

15 Neml 27/90

16 Fussilet 41/46

İşte Fâtiha'da Allah'tan hidâyet vermesini istemek bütün hayırların meydana gelmesini ve her türlü şerden de selâmet bulmayı kapsamaktadır.

İstenilen şeyi, yâni doğru yolu bilmekte de nübüvvetin delili vardır. Şu beş özelliği ihtivâ etmeyen bir yol, doğru yol olamaz. Bunlar; doğruluğu, amaca ulaştırıcı olması, yakınlığı, genişliği ve belirginliğidir.

Allâh'ın gösterdiği yolun, bunların hepsini içerdiği açıktır. Çünkü doğrulukla nitelenmesi yakın olmasını gerektirmektedir. Zirâ iki ayrı nokta arasındaki en yakın çizgi doğru çizilen çizgidir. Çizgi ne kadar eğri ve kıvrımlı olursa o kadar uzar ve iki nokta arası da birbirinden uzaklaşır. Doğru olması aynı zamanda amaca ulaştırıcı olduğunu ifâde eder. Onda yürüyecek herkes için açılmış olması geniş olmasını da berâberinde getirir. Kendilerine nimet verilen kimselere izâfe edilmesi ve gazaba uğramış ve sapkın kimselerin yolundan farklı olduğunun belirtilmesi ise belirgin olmasını gerektirmektedir.

*“Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur”*¹⁷ *“Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermektesin, Allâh'ın yolunu”*¹⁸ âyetlerinde olduğu gibi doğru yol, bâzen Allâh'a izâfe edilir. Çünkü onu açan ve gösteren odur. Bâzen de Fâtiha'da olduğu gibi kullara izâfe edilir. Çünkü o yolun yolcuları onlardır, bu sebeple yol onlara izâfe edilmiştir.

“Kendilerine nimet verilenlere” ifâdesi ve bu ifâdeyle bu kimselerin gazaba uğramış ve sapıklığa düşmüş gruplardan ayrılmaları da nübüvvetin bir delilidir.

İnsanlar hakkı bilip onu uygulama bakımından üç kısma ayrılırlar: Hakkı bilip uygulayanlar, hakkı bilip uygulamayanlar ve hakkı bilmeyenler. Mükellefler mutlakâ bu üç kısımdan birinde yer alır. Hakkı bilip uygulayan kul, kendisine nimet verilen kimsedir. O, nefsinin faydalı bilgi ve sâlih amelle arındırmış ve gerçek kurtuluşa ermiştir. *“Nefsini kötülükten arındıran kimse kurtuluşa ermiştir”*¹⁹ Hakkı bilip de isteklerine boyun eğen kişi ise gazaba uğrayan biridir. Hakkı bilmeyen ise yolunu şaşırmış bir sapıktır.

Gazaba uğrayan, uygulama hidâyetinden yoksundur. Sapık olan da, uygulamayla neticelenecek bilgiden mahrum olduğu için gazaba uğrar. Dolayısıyla onların her ikisi de şaşkın ve gazaba uğramıştır. Ancak hakkı bildiği halde uygulamayan kimse gazaba uğramayı daha çok hak eder. Bu sebeple Yahûdiler onu daha çok hak etmişler, onlar hakkında gazaba daha çok vurgu yapılmıştır. Yüce Allâh'ın şu âyeti bunun örneklerindendir: *“Allah'ın kullarından dilediğine lütfuyla (vahiy) indirmesini çekemeyerek, Allâh'ın indirdiğini inkâr etmek için*

17 En'am 6/153

18 Şûrâ 42/52-53

19 Şems 92/9

kendilerini ne alçak şeye sattılar da gazap üstüne gazaba uğradılar.”²⁰ Yüce Allah başka bir âyette de şöyle buyurmaktadır: “De ki: Allah katında yeri bundan daha kötü olanı size söyleyeyim mi? Allah kim(ler)e lânet ve gazab etmiş, kimlerden maymunlar, domuzlar ve şeytana tapanlar yapmışsa, işte onlar düz yoldan daha çok sapmışlardır”²¹ Hakkı bilmeyen kimse ise sapık ismini daha çok hak eder. Bu sebeple Hristiyanlar şu âyette bu vasıfla nitelenmişlerdir: “De ki: Ey Kitab ehli, dininizde haksız yere aşırılığa dalmayın ve önceden sapmış, bir çoğunu da sapırmış, düz yoldan şaşmış bir milletin keyiflerine uymayın”²²

Bu durumda Fâtiha’daki “Gazaba uğramışların” ifâdesi Yahûdilerle “sapıkların” ifâdesi ise Hristiyanlarla ilgilidir. Nitekim Tirmizi’de ve İbn Hıbbân’ın Sahih’inde Adiy b. Hâtîm’in şöyle dediği nakledilmektedir: Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurmuştur: “Yahûdiler gazaba uğramış, Hristiyanlar da şaşkındır”²³

Hakkı bilip uygulayanların, hakkı bildiği halde isteğine uyup uygulamada yan çizerek gazaba uğrayanların ve haktan bihaber olduğu için sapıklığa düşenlerin zikredilmesinde peygamberlik ve nübüvvetin sübûtunu gerektiren deliller mevcuttur. Çünkü insanların bu kısımlara ayrılması müşâhede edilen bir vâkiadır. Bu kısımları oluşturan da zâten peygamberlik müessesesinden başka bir şey değildir.

Yüce Allah “Kendilerine nimet verdiklerinin yolunu göster. Gazaba uğramışların değil” âyetinde nimet vermeyi kendine nispet etmişken gazap edeni açıkça zikretmemiştir. Bunun birkaç sebebi vardır:

a. Nimet bizâtihi hayır ve fazilettir. Gazap ise intikam ve adâlet kabilinden sayılır. Hâlbuki Allâh’ın rahmeti gazabından geniştir. Bu sebeple bu iki unsurdan daha mükemmel, daha önde gelen ve daha güçlü olanını kendine izâfe etti. Zâten bu, hayır ve nimetleri Allâh’a izâfe etme ve buna mukâbil fâili hazfetme husûsunda Kur’an’ın tâkip ettiği bir üslûptur. Kur’an’da mü’min cinlerden aktarılan şu sözde bu üslûp görülmektedir: “Bilmiyoruz, yeryüzündekilere kötülük mü murat edildi, yoksa Rableri onlara bir hayır mı diledi?”²⁴ Hızır kıssasındaki duvar ve iki yetim hakkında Hızır’ın söylediği sözlerde de aynı üslûbu müşâhede ederiz. Hazinenin muhâfazası hakkında “Rabbin istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve Rabbinden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar.”²⁵ diyerek

20 Bakara 2/90

21 Mâide 5/60

22 Mâide 5/77

23 Tirmizi (V/186, 187) Tefsir, Sûretü'l-Fâtiha. Tirmizi, bunun, hasen ve garib bir hadis olduğunu belirtmiştir.

24 Cin 72/10

25 Kehf 18/82

“isteme”yi Allâh’a izâfe ederken “Onu kusurlu kılmak istedim”²⁶ .özüyle gemiyi delmeyi kendine nispet etmiştir. Hâlbuki “Ben bunu kendiliğimden yapmadım”²⁷ sözünün gösterdiği üzere her ikisini de Allâh’ın emriyle yapmıştı. Şu âyetlerde de aynı üslûp görülür: “Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı”²⁸ “Leş, kan, domuz eti... size haram kılındı”²⁹ “Analarınızla... evlenmeniz size haram kılındı”³⁰ “Bunlardan başkasını, nâmuslu olmak ve zinâ etmemek üzere mallarınızla (mehirlerini vererek) istemeniz size helâl kılındı”³¹

Sâdece doğru yolda olan kimseleri nimete ulaşmakla nitelemesi; gerçek ve salt nimetin, ebedi kurtuluşu temin eden şey olduğunu göstermektedir. Genel anlamıyla nimet ise mümine de kâfire de verilmektedir. Bütün mahlûkât nimet içindedir. Bu durum, “Allah’ın kâfir üzerinde nimeti var mıdır, yok mudur” meselesi hakkındaki tartışmayı noktalar: Gerçek ve salt nimet iman ehline mahsustur. Genel anlamıyla nimet ise mümine de kâfire de sunulmuştur. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Allâh’ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız. Doğrusu insan çok zâlim, çok nankördür.”³²

b. “Nimet olarak size ulaşan ne varsa, O’nundur.”³³ âyetinin de gösterdiği üzere, nimetler, sâdece Yüce Allâh’ın elindedir. “Kendilerine nimet verdiklerinin yolunu göster” âyetinde nimetin Yüce Allâh’a izâfe edilmesinin bir sebebi de budur. Nimetin Allah’ın dışında birine izâfe edilmesi, o kişinin nimete sâdece bir vâsita olmasından ileri gelir.

Allah düşmanlarına gazap etmek ise Allah’a mahsus bir şey değildir. Bilakis onlara Allah gazap ettiği için melekleri, peygamberleri ve dostları da gazap eder.

“Allah dostları” mukâbilinde kullanılan “Gazaba uğrayanlar” ifâdesinde, nimet vermenin ve salt nimetin sâdece Allah’ın elinde ve onun inhisârında olduğu-na delâlet vardır. *المنعم عليهم* denilseydi anlam bu şekilde vurgulu olmazdı.

c. *المغضوب عليهم* “Gazaba uğramak” ifâdesinin pasif yapıda kullanılarak öznesinin gizlenmesinde gazaba uğrayan kimsenin hor, hakir ve aşağılık biri olduğuna delâlet vardır. Öyle ki, bu delâlet, “nimet verme” fiilinin aktif yapıda kullanılarak nimet verenin açıkça belirtilmesi sebebiyle, nimete erenlerin kazandığı kıymet, şeref ve şanda bile bu kadar güçlü hissedilmez. Hâlbuki bir hükümdarın ikramda bulunup şereflendirdiği ve kadrini yücelttiği birini gördüğünde

26 Kehf 18/79

27 Kehf 18/82

28 Bakara 2/187

29 Mâide 5/3

30 Nisâ 4/23

31 Nisâ 4/24

32 İbrâhim 14/34

33 Nahl 16/53

“Pâdişâhın değer verdiği, hil’at giydirdiği ve istediğini verdiği kimse işte budur” dersin. Yâni “nimet verme” fiilinin aktif yapıda kullanılıp öznenin belirtilmesinde olduğu gibi hükümdarı açıkça zikredersin. Çünkü bu ifâden, “İşte ikrâm edilen, hil’at giydirilen, her istediği kendisine verilen ve değer atfedilen kimse budur” şeklinde pâdişâhı açıkça anmadan pasif yapıda kullandığın ifâdelerden çok daha güçlü ve daha edebi olur.

Hakkı bilip uygulayan, bildiği halde uygulamayan ve haktan büsbütün bi-haber olan üç grup için de, davranışlarının karşılığı ve bu karşılığın gerekçesini ne kadar veciz ve öz, ne kadar hârikulâde dile getiriyor, bak! Nimet bahşetmesi, faydalı bilgi ve sâlih amelden oluşan hidâyeti vermesini içermektedir. Bu da hidâyet ve hak din demektir ki mükâfâta ermeyi ve güzel bir karşılık almayı garantiler. Böylece nimetin kemâl noktasına ulaşılmış olur. *أُنعمت عليهم* “Kendilerine nimet verdiğin” ifâdesinin, davranışların karşılığını görmeyi ve bunun gerekçesini kapsaması bu şekildedir.

Gazaba uğrayan kimseler hakkında gazabını zikretmesi de aynı şekilde iki husus içermektedir: Biri sonucu azap görmek ve horlanmak olan cezâdır. Diğeri ise bu gazabı hak etmelerine sebep olan davranışlarıdır. Davranışlar burada zikredilmese de işâret yoluyla anlaşılmaktadır. Çünkü o, onlar bir suç işlemekten ve doğru yoldan sapmadan gazap etmekten uzak, son derece rahmet ve şefkat sâhibidir. Onlara gazap edilmesi, yoldan sapmaları neticesini doğurmuş gibidir.

Doğru yoldan sapanları zikretmesi de onlara gazap etmesini ve onları cezâlandırmasını gerekli kılmıştır. Doğru yoldan çıkan kimse de sapıklığının ve Allah’ın gazabının sebep olduğu cezâyı hak eder.

Böylece, yukarıda zikredilen üç grubun her birinin nitelenmesinde kullanılan kelimelerde, onların yaptıkları davranışların karşılığına ve bunun sebeplerine veciz bir ifâde ve açık-seçik bir üslûpla işâret edildi. Ancak saâdet ehli hakkında özne açıkça zikredildi, gazaba uğrayanlar hakkında gizlendi. Sapıklar hakkında ise geçişsiz bir yapı kullanılarak yoldan sapmalarının sebebine vurgu yapıldı.

Hidâyet ve nimet ile gazap ve sapıklığı birbiri karşısında kullanışına bak! Gazaba uğrayanları ve sapanları doğruyu bulan ve kendilerine nimet verilenlerin mukâbilinde zikretti. Zâten bu Kur’an’da çokca görülen bir üslûptur. Sapıklık ve bahtsızlıkla hidâyet ve iflâh olmak bir arada zikredilir. İkinciye şu âyetler örnek verilebilir: “İşte onlar, Rablerinden gelen bir hidâyet üzeredirler ve kurtuluşa erenler de onlardır”³⁴ “İşte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır”³⁵ İkinciye ise şunları örnek verebiliriz: “Şüphesiz suçlular sapıklık ve çılgınlık içindedirler”³⁶ “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Onların gözlerine de bir

34 Bakara 2/5

35 En’am 6/82

36 Kamer 54/47

çeşit perde gerilmiştir ve onlar için (dünyâ ve âhirette) büyük bir azap vardır.”³⁷ Yüce Allah şu âyet-i kerimede bu dört unsurun hepsini bir araya getirmiştir: “Artık benden size hidâyet geldiğinde, kim benim hidâyetime uyarırsa o sapmaz ve bedbaht olmaz.”³⁸ Burada hidâyet ve saâdeti, daha sonra gelen şu âyette ise dalâlet ve bahtsızlığı zikretti: “Kim de beni anmaktan yüz çevirirse şüphesiz onun sıkıntılı bir hayâtı olacak ve biz onu, kıyâmet günü kör olarak haşredeceğiz. O: Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Oysa ben, hakikaten görür idim!, der. (Allah) bu yurur ki: İşte böyle. Çünkü sana âyetlerimiz geldi; ama sen onları unuttun. Bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun!”³⁹ Bu kavramları bir arada zikrediyor, çünkü hidâyet ve saâdet birbirini gerektirir. Dalâlet ve bahtsızlık da öyledir.

Fasıl:

Fâtîha sûresinde “Doğru yol” tekil kullanılmış ve bir defâ الصراط المستقيم şeklinde lââm-ı ta’rif (belirlilik lââmı) edâtıyla bir defâ da صراط الذين أنعمت عليهم şeklinde tamlamayla zikredilmiştir. Bütün bunlar, onun, hem belli ve özel bir yol olduğunu hem de tek bir yol olduğunu ifâde eder. Hâlbuki gazaba uğrayanların ve sapıkların yollarını Yüce Allah çoğul olarak zikretmekte ve kendi yolundan ayırmaktadır. Meselâ şu âyette bu durumu açıkça müşâhede ederiz: “Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka) yollara uymayın. Zirâ o yollar sizi Allah’ın yolundan ayırır.”⁴⁰ Görüldüğü gibi Yüce Allah kendi yolunu tekil, ona aykırı olan diğer yolları ise çoğul olarak zikretmiştir. Nitekim İbn Mes’ud’dan nakledilen şu hadis bizim söylediğimizle paralellik arz etmektedir: “Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- eliyle bize bir çizgi çizdi ve şöyle dedi: Bu Allâh’ın yoldur. Sonra onun sağ ve soluna bir takım başka çizgiler çizerek sözünü şöyle sürdürdü: ‘Bunlar da başka yollardır. Her yol üzerinde insanları o yola çağıran bir şeytan bulunur.’ Daha sonra da şu âyeti okudu: “Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka) yollara uymayın. Zirâ o yollar sizi Allah’ın yolundan ayırır. İşte sakınmanız için Allah size bunları emretti.”⁴¹ Allah’ın yolunun tekil kullanılmasının sebebi Allah’a ulaştıran yolun tek olmasındandır. O da Allah’ın peygamberlerini gönderdiği ve kitaplarını indirdiği yoldur. Bir kimse ancak bu yolu tâkip ederek ona ulaşabilir. İnsanlar bütün yollara baş vursalar, bütün kapıları açmaya çalışsalar, tüm yollar ve kapılar onlara kapanacak, sâdece bu bir tek yol açık kalacaktır. Allah’la irtibatlı olan ve insanı ona ulaştıran yalnızca odur. Nitekim Yüce dosdoğru yol budur.”⁴²

37 Bakara 2/7

38 Tâhâ 20/123

39 Tâhâ 20/124-126

40 En’am 6/153

41 En’am 6/153 Hadis hk bk: Ahmed b. Hanbel (rakam/4142); İbn Hibban, Sahih, rakam (5), Ahmed Şakir’in tahkiki; Hâkim (II/317) Hâkim sahih olduğunu söylemiş Zehebi de ona muvâfakat etmiştir. Ayrıca bu hadis hakkında İbn Kesir yaptığı tetkik için tefsirine bk.

42 Hicr 15/41

Onların yolları üstünde miyim ben acabâ?

Yoksa onlar mı benim yollarımı gözlerler?

Görüldüğü gibi bu şiirlerde على edâtının kullanıldığı yerlerde bir vücup/gereklilik anlamı yoktur.

Ancak bu durumda şöyle bir soru akla gelebilir: Bu takdirde vücup/gereklilik anlamı içeren على yerine intihâ/hedef bildiren إلى edâtının kullanılması daha uygun olurdu. Nitekim bir yere ulaşma anlamı kastedilen aşağıdaki âyetlerde bu edâtın kullanıldığını görmekteyiz: *إِنَّ الْبَنَاءَ لِأَبْنِهِمْ* “Şüphesiz onların dönüşü sâdece bizedir. Sonra onların sorguya çekilmesi de sâdece bize âittir.”⁴⁶ *إِنَّا مَرْجِعُهُمْ* “Onların dönüşü ancak bizedir”⁴⁷ *ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ* “Sonunda dönüşleri Rablerinedir”⁴⁸ Hâlbuki aşağıdaki âyetlerde olduğu gibi vücup/gereklilik anlamı kastedildiğinde على edâtı tercih edilmektedir: *إِنَّ عَلَيْنَا جِثَابَهُمْ* “Sonra onların sorguya çekilmesi sâdece bize âittir”⁴⁹ *إِنَّ عَلَيْنَا جَنَفَهُ وَقِرَانَهُ* “Şüphesiz ki onu, toplamak (senin kalbine yerleştirmek) ve onu okutmak bize âittir”⁵⁰ *وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَىٰ اللَّهِ رِزْقُهَا* “Yeryüzünde yürüyen her canlının rızkı, yalnızca Allah’ın üzerindedir.”⁵¹ vb.

Bu soruya şöyle cevap vermek mümkündür: Burada على edâtının tercih edilmesinde bir incelik vardır. O da bu doğru yola çıkan kimsenin hidâyet üzerinde olduğuna bu sâyede işâret edilmesidir. Bu incelik gözetilerek aşağıdaki örneklerde olduğu gibi mü'minler hakkındaki başka âyetlerde de bu edât kullanılmıştır: *فَتَوَكَّلْ* “İşte onlar, Rablerinden gelen bir hidâyet üzeredirler”⁵² *أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِنْ رَبِّهِمْ* “O halde sen Alah’a güvenip dayan.! Çünkü sen apaçık hakikat üzeresin”⁵³ Yüce Allah, haktır, gerçek yaratıcıdır. Onun yolu da haktır, gerçek ve doğrudur. Onun yolunda dürüstçe yürüyen kimse hak ve hidâyet üzeredir. İşte على edâtı bütün bu anlamları içermektedir. Hâlbuki إلى edâtında bu anlamlar yoktur. Bu üzerinde kafa yormaya değer. Çünkü çok ince bir nüktedir.

Şöyle bir soru yöneltebilirsin: Burada isti'lâ/üstünlük anlamı içeren على edâtının kullanılmasındaki hikmet nedir? Mümin nasıl hak ve hidâyete üstün gelebilir?

Buna şöyle cevap verilir: Çünkü mü'min hakta sebât etmiş, dürüst bir şekilde ona yönelmiş, sonunda hak ve hidâyet sâyesinde yücelmiştir. على edâtının kullanılmasında onun yüceliğine, hakta sebât etmesine ve dürüstlüğüne delâlet

46 Gâşiye 88/25-26

47 Lokman 31/23

48 En'am 6/108

49 Gâşiye 88/26

50 Kiyâme 75/17

51 Hûd 11/6

52 Bakara 2/5

53 Neml 27/79

vardır. Onun bu durumu sapıklık ve şüpheyle zıttır. Sapıklık ve şüphe hakkında *fi* edâtı kullanılır. Çünkü sapık ve şüpheli kimsenin şüphesinin içine battığına delâlet eder. Şu âyetlerde bunu görmekteyiz: *فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ* “Onlar kuşkuları içinde bocalarlar”⁵⁴ *وَالَّذِينَ كَذَبُوا بآيَاتِنَا ضَمُّ وَبُخْمٌ فِي الظُّلُمَاتِ* “Âyetlerimizi yalanlayanlar karanlıklar içinde kalmış sağır ve dilsizlerdir.”⁵⁵ *فَذَرُهُمْ فِي غَمَرَتِهِمْ حَتَّىٰ حِينٍ* “Şimdi sen onları bir zamâna kadar gaflet ve sapıklıkları ile baş başa bırak!”⁵⁶ *وَأَنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ مُرِيبٌ* “Şüphesiz ki onlar kur'an hakkında derin bir şüphe içindedirler”⁵⁷

Şu âyet üzerinde düşün: *وَأَنَا أَوْ يَأْتِكُمْ لَعَلِّي هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ* “Biz veya siz, ikimizden biri, ya doğru yol üzerinde veya açık bir sapıklık içindedir”⁵⁸ Hidâyetin *fi* edâtıyla, dalâlet ise *fi* edâtıyla kullanıldığını görürsün. Çünkü doğru yol, yolcusunu yüceltip yükselterek Büyük ve Yüce olana ulaştırır. Dalâletin yolu ise yolcusunu alçaltır, en seviyesiz kimselerin bulunduğu derekelere indirir. Üzerinde durduğumuz bu âyet-i kerimde de düşünürsen aynı şeyin geçerli olduğunu görürsün: *قَالَ هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ* “(Allah) şöyle buyurdu: İşte benim yüce katıma varan dosdoğru yol budur”⁵⁹

3. Bu âyetle ilgili Kisâi'nin (ö. 189) de farklı bir görüşü vardır: Ona göre âyette “Çünkü Rabbin (her an) gözetlemededir”⁶⁰ âyetindeki gibi bir tehdit vardır. Bu, senden kaçamayacağını ve yapmak istediğini engelleyemeyeceğini bildirmek istediğin kimseye *طريقك علي، ممرك علي* “Nasıl olsa senin yolun bana uğrayacak” sözünü demene benzemektedir. Ancak, bu görüşün sözün akışına uygun olmadığı, düşünüen kimse için apaçık görünmektedir. Çünkü Yüce Allah, “İşte bana varan dosdoğru yol budur”⁶¹ sözleriyle “Rabbim! Ben yeryüzünde onlara (günahları) süsleyeceğim ve onların hepsini mutlakâ azdıracam. Ancak onlardan ihlâslı kulların müstesnâ”⁶² Çünkü onları benim yoldan çıkarmam mümkün değildir” demesine cevap vermektedir. Yüce Allah, bunu en mükemmel bir şekilde anlatmış ve dosdoğru yolun ihlâs ve samimiyet olduğunu vurgulayarak İblis'e şu karşılığı vermiştir: Bu doğru yol üzerinde bulunan kullarım üzerinde senin bir hâkimiyetin yoktur. O yol, benim katıma ulaşır.

İblis'in bu yola ulaşmasına, hattâ onun çevresinde bile dolaşmasına imkân yoktur. Çünkü o yol, Allah tarafından korunup gözetilmektedir. Allah'ın düşmanı o yolun yolcularına musallat olamaz.

54 Tevbe 9/45

55 En'am 6/39

56 Mü'minûn 23/54

57 Hûd 11/110

58 Sebe 34/24

59 Hicr 15/41

60 Fecr 89/14

61 Hicr 15/41

62 Hicr 15/41-42

İrfan sâhibi olan kimse bu nokta üzerinde iyice kafa yormalı ve bu anlama bakarak onunla diğer iki görüşü mukâyese etmelidir. Hangisi üzerinde durduğumuz bu iki âyete⁶³ daha uygun, Kur'ân'ın amacına ve selefın görüşlerine daha yakın karar vermelidir.

Kisâi'nin “İşte bana varan dosdoğru yol budur”⁶⁴ âyetini, “Rabbin (her an) gözetlemededir”⁶⁵ âyetine benzetmesi ve onun gibi tehdit içerdiğini ileri sürmesi ise hiç yerinde değildir. Çünkü bu iki âyetin, sözün akışı bakımından da delâlet ettikleri mânâ bakımından da birbirinden farklı olduğu son derece açıktır. Zirâ tehdit edilen kimseye “Bu, bana ulaşan dosdoğru yoldur” denilmez. Çünkü tehdit edilen muhâtabın yolu zâten bu doğru yol değildir. Dolayısıyla o, Allah'ın dosdoğru yoluyla tehdit edilmiş olamaz. Zirâ onun gitmekte olduğu yol, Allah'a giden doğru yol değildir. Bu sebeple bu, makbul bir görüş olamaz.

Âyetteki *على* edâtının, *هذا صراط علي بنان استقامته والدلالة عليه* “O yolu açıklamak ve göstermek bana âittir” anlamında vücup/gereklilik ifâde ettiğini söyleyenin görüşü doğru olabilir. Ancak âyette bu mânânın kastedildiği üzerinde düşünmek gerekir. Çünkü bu görüşü ileri süren kimse, âyette kastedildiği açık ve anlaşılır olmayan bir kelimenin mevcut olduğunu ileri sürmekte ve bu durumda âyete verdiği mânânın nasıl oluştuğuna bir açıklık getirmemektedir. Hâlbuki bizim görüşümüze göre *على* edâtı cümlede sıfat olarak bulunmaktadır. Edatlar cümlede sıfat olarak bulunduklarında ise bağlı oldukları fiillerin zikredilmemesi bilinen bir şeydir. Hattâ bu durumda fiiller aslâ zikredilmezler. Meselâ *له درهم علي* “Onun bende bir dirhemi vardır” dediğinde *على* edâtı cümlede sıfat olduğu için bağlı olduğu fiil zikredilmez. Ancak böyle bir cümle kurar da *له درهم علي نقده أو وزنه أو* “Onun bende bozdurmam yâhut tarttırmam yâhut da korumam gereken bir dirhemi vardır” anlamını kastedersen bu câiz olmaz. *هَذَا صِرَاطُ عَلِيٍّ مُسْتَقِيمٌ* “İşte bana varan dosdoğru yol budur”⁶⁶ âyetinin *هذا صراط علي بيانه مستقيم* “Bu, rehberliği bana âit olan doğru bir yoldur” anlamında olduğunu söyleyenin görüşü de böyledir. Hâlbuki selefın söylediği görüş sözün akışına daha uygundur.

Takıyyüddin İbn Teymiye'nin (ö. 728) şöyle dediğini işittim: Bu iki âyet⁶⁷, Yüce Allah'ın “Doğru yolu göstermek bize âittir. Şüphesiz âhiret de dünyâ da bizimdir”⁶⁸ âyetleri gibidir. Bunlar, Kur'ân-ı Kerim'de bu anlamda olan üç âyettir.

Benim tespitime göre müfessirlerin çoğu, “Doğru yolu göstermek bize âittir.”⁶⁹ âyetine vücup/gereklilik dışında bir mânâ zikretmemişlerdir. Buna göre

63 Hicr 15/41 ve Nahl 16/9

64 Hicr 15/41

65 Fecr 89/14

66 Hicr 15/41

67 Hicr 15/41; Nahl 16/9

68 Leyl 92/12-13

69 Leyl 92/12

âyetin anlamı “Hidâyeti dalâletten ayırmak ve onu göstermek bize âittir” demektir. Beğavi (ö. 516) gibi bir kısım müfessirler⁷⁰ وَعَلَى اللَّهِ فَضْلُ السَّبِيلِ âyetine “Doğru yolu göstermek Allâh’a âittir” anlamını vermiş, “İşte bana varan dosdoğru yol budur”⁷¹ âyetinde ise bizim burada değerlendirdiğimiz üç mânâyı da zikretmiştir. Vâhidi (ö. 468) ise el-Basit adındaki tefsirinde “Yolun doğrusu Allah’ındır.”⁷² anlamındaki âyetin tefsirinde “Doğru yolu göstermek Allâh’a âittir anlamını da zikretmiştir. Bizim üstâdımız ise her üç sûrede de Mücâhid (ö. 102) ve Hasen el-Basri’nin görüşünü tercih etmiştir.

Fasıl:

Doğru yol Allâh’ın yoludur. Zikrettiğimiz üzere o, doğru yolun kendisine ulaştığını ve kendisinin de doğru yol üzerinde olduğunu bildirmektedir. Bu husûs, Hûd ve Nahl sûrelerinde bulunan aşağıda meallerini verdiğimiz iki âyette zikredilmiştir:

“Yürüyen hiçbir varlık yoktur ki, O, onun perçeminden tutmuş olmasın. Şüphesiz Rabbim dosdoğru yoldadır”⁷³

“Allah, şu iki kişiyi de misâl verir: Onlardan biri dilsizdir, hiçbir şey beceremez ve efendisinin üstüne bir yükür. Onu nereye gönderse bir hayır getirmez. Şimdi, bu adamla, doğru yolda yürüyerek adâleti emreden kimse eşit olur mu?”⁷⁴

Bu âyetin tefsiri hakkında üç temel görüş vardır:⁷⁵

1. Bu, Allah’ın putlar hakkında verdiği bir örnektir. Onlar işitme, söyleme ve akletme melekesinden yoksundur. Aksine kendisine tapınanlara muhtaçtırlar. Puta tapan kimse onu taşır, yerine koyarak diker ve onun her hizmetini görür. Tapıcısına böyle yük olan bir şeyi ibâdet etme konusunda nasıl Allah’la eşit görürler? Allah, adâleti ve tevhidi emreder, güç ve kudret sâhibidir, peygamber ve kitaplar vâsıtasıyla emirlerini bildirir, hiçbir şeye muhtaç değildir, söz ve fiillerinde dosdoğru bir yol üzerindedir. Âyetin tefsiri hakkındaki en doğru görüş budur. Hattâ müfessirlerden çoğu bunun dışındaki hiçbir görüşü zikretmemiştir. Zikredenler de buna öncelik vermiş, daha sonra diğerlerini sıralamıştır. Beğavi (ö. 516) de bunlardandır. Ancak o, âyetin anlamının, bizim yukarıda verdiğimiz gibi olduğunu kesin olarak belirtmiş, daha sonra “Kelbi’ye göre bu âyetin anlamı Allah sizi doğru yola iletir” sözünü eklemiştir.⁷⁶

70 Nahl 16/9

71 Hicr 15/41

72 Nahl 16/9

73 Hûd 11/56

74 Nahl 16/76

75 Metinde olmayan bu cümle, konunun daha anlaşılır ve sistematik olması için tarafımızdan ilâve edilmiştir. Hârun Oğmüş

76 Bk. Beğavi, I-IV, 3. Baskı, Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1992, III, 78

Bizim görüşümüze göre Allah'ın bize doğru yolu göstermesi onun bizâtihi doğru yolda olmasının bir gereğidir. Onun rehberliği, söz ve fiiliyledir. O hem sözlerinde hem de fiillerinde dosdoğru bir yol üzerindedir. Bu sebeple Kelbi'nin verdiği anlama diğer anlam çelişmez.

2. Beğavi, âyetle zikredilen adâleti emreden ve doğru yolda olan kişinin Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- olduğu görüşünün de mevcut olduğunu aktarmaktadır.

Bize göre bu görüş de öncekiyle çelişmez. Çünkü Allah dosdoğru yol üzerindedir. Peygamber de aynı yol üzerindedir. O sâdece o doğru yolu emretmekte ve onun gereğini uygulamaktadır.

Ancak bu görüşe göre kâfirlerin lider ve rehberine örnek verilmiş olur. O da dilsiz, doğru yolu göstermeye ve bir fayda vermeye güç yetiremeyen putlardır. İyilerin lideri ise adâleti emreden ve dosdoğru bir yolda olan Hz. Peygamber'dir -sallallâhu aleyhi vesellem-. İlk görüşe göre ise örnek, kâfirlerin sahte ilâhları ile gerçek ilâh olan Allah hakkındadır. İki görüş de birbirini gerektirir. Bu sebeple müfessirlerin bir kısmı bunu, bir kısmı diğerini zikretmiştir. Âyetle her ikisi de kastedilmiştir.

3. Beğavi'nin zikrettiği başka bir görüşe göre ise âyetle söz konusu edilen kimseler mü'min ve kâfirdir. Bu görüşü Atıyye, İbn Abbas'tan (ö. 68) nakletmiştir. Rivâyete göre Atâ şöyle demiştir: Dilsiz olan kişi Übey b. Halef'tir. Adâleti emredenler ise Hz. Hamza, Hz. Osman b. Affan ve Hz. Osman b. Maz'un'dur.

Bize göre âyet bu anlamı da taşıyabilir, önceki iki görüşle çelişmez. Çünkü Allah doğru yol üzerindedir, peygamberi ve ona tâbi olanlar da böyledirler. Kâfirlerin tapındıkları ve rehber edindikleri de kendileri de tam aksine doğru yolda değildirler. Seleften bir kısmı, çeşitlilik arz eden ancak birbiriyle çelişmeyen bu anlamların hepsini, bir kısmı "mü'min ve kâfirlerin rehber"i anlamını, bir kısmı ise "çağrıya icâbet eden gerçek ilâh ile kâfirlerin edindiği sahte ilâh" mânâsını zikretmiştir. Âyet bu görüşlerin hepsini de kapsamaktadır. Kur'an'da bu şekilde çeşitli anlamlara gelen âyetler çoktur.

"Yürüyen hiçbir varlık yoktur ki, O, onun perçeminden tutmuş olmasın. Şüphesiz Rabbim dosdoğru yoldadır"⁷⁷ âyeti ise tek bir anlama gelmektedir. O da Yüce Allah'ın doğru yol üzerinde olmasıdır. Yüce Allah doğru yol üzerinde olmaya lâıyk kimselerin en başında gelmektedir. Çünkü "Rabbinin sözü, doğruluk ve adalet bakımından tamamlanmıştır"⁷⁸ âyetinin de gösterdiği gibi onun bütün sözleri doğrudur, yerindedir, yol göstericidir, adâlet ve hikmetin gereğidir. Onun bütün fiilleri de hikmet, fayda, rahmet, adâlet ve hayır içermektedir. Şer onun söz ve fiillerine aslâ giremez. Çünkü şer doğru yolun dışında bulunmaktadır. Doğru

77 Hûd 11/56

78 En am 6/115

yolda olanın söz ve fiillerine girebilir mi? Ancak doğru yoldan çıkanın söz ve fiillerine girebilir. Nitekim Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- duâları içinde şöyle bir duâ yer almaktadır: “*Buyur, emret! Bütün hayırlar senin elindedir. Şer ise sana âit değildir.*”⁷⁹ Bu hadisi, “Sana şer ile yaklaşılmaz” şeklinde tefsir eden kimse-
nin görüşü yerinde değildir. Çünkü hadis, bundan daha yüce ve daha önemli anlamlar içermektedir. Bütün isimleri güzel olan, bütün kemâl sıfatlara sâhip olan, bütün fiilleri hikmet içeren ve her sözü doğru ve âdil olan Allah'ın isim, sıfat, fiil ve sözlerine şerrin girmesi mümkün değildir. Bu görüş ile Yüce Allah'ın “*Şüphesiz Rabbim dosdoğru yoldadır*”⁸⁰ âyetini karşılaştır ve bu âyetin “*Ben, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a dayandım*”⁸¹ şeklinde başladığını düşün! Bu ne demektir? Yâni o, benim Rabbidir, beni yalnız bırakmaz. Sizin de Rabbinizdir. Sizi bana musallat etmez. Sizin perçeminiz onun elindedir. O dilemeden siz hiçbir şey yapamazsınız. Çünkü tüm canlıların perçemi onun elindedir. Onun izni olmadan hareket etmesi bile mümkün değildir. Onlarda tasarruf eden odur. Bununla birlikte o bu tasarrufunda ve hükmünü yürütmesinde dosdoğru yol üzerindedir. Yaptığı işleri ancak hikmet, adâlet ve bir maslahata binâen yapar. Eğer sizi bana musallat ederse bunda onun gözettiği övgüye lâıyk bir hikmet vardır. Çünkü bu dosdoğru bir yol üzerinde bulunan Allâh'ın musallat etmesidir. O hiç kimseye zulmetmez, hikmetsiz hiçbir şey yapmaz.

Allâh'ı bilmek-tanımak işte böyle olur. İki ilâhya inanan Mecûsiler gibi kulun fiillerini Allâh'ın yaratmadığını ileri süren Mu'tezile'nin ve insanın hiçbir irâdesi olmadığını söyleyen cebriye gibi değil. Bunlar, bu görüşleriyle tüm hikmet ve maslahatları inkâr etmişlerdir. Doğruya ulaştıran Allah'tır.

Fasıl:

Doğru yolu isteyen kimse, güçlü kimselerin refâkat ettiği bir yolda yürümek istedikleri için insanların çoğunun yan çizdiği zor bir işe tâlip olmuştur. Ayrıca insan yalnızlıktan ürken ve âşinâlığa yatkın bir fıtrata sâhiptir. Bu sebeple Yüce Allah doğru yolun yolcusuna bu yolda kendisine refâkat edecek kimseleri tanıtmıştır. Bunlar; “*Allâh'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, şiddikler, şehitler ve sâlih kişilerle berâberdir. Bunlar ne güzel arkadaşlardır!*”⁸² Fâtiha sûresinde “doğru yol”, o yolun yolcusu olan kimselere izâfe edilmiştir. Onlar kendilerine Allah'ın nimet verdiği kimselerdir. Böylece, hidâyet isteyen ve doğru yola koyulan kimse, çağdaşı olan insanlardan ayrıldığı için yalnızlık hissine kapılmaz. Bu yolda kendisine refâkat edenlerin Allâh'ın kendilerine nimet verdiği

79 Müslim (III/427, 428) Salâtü'l-Müsâfirin. Bab: Peygamberin gece namazı ve duâsı; Nesâi (II/129-131) İftitah, tekbir ve kırâat arasında zikir ve duâ bâbı; Ebû Dâvud (II/463) Namaz, Namaza başlanılan duâ bâbı; Tirmizi (V/453) duâlar, Gece namazına başlarken edilecek duâ bâbı

80 Hûd 11/56

81 Hûd 11/56

82 Nisâ 4/69

kimseler olduğunu bilir ve doğru yoldan çıkanların kendisine muhâlefet etmesine aldırış etmez. Çünkü onlar sayıca çok olsalar da kıymet sâhibi değildirler. Nitekim seleften bâzıları şöyle demiştir: Senin her hal ve şartta hakka uyman gerekir! Hakka uyanların az oluşu sakın seni ürkütmesin! Bâtıl yola gitmekten sakın! Bâtılda yürüyüp de helâke sürüklenenlerin çokluğu seni aldatmasın! Ne zaman yalnız kaldığın hissine kapılırsan önceki yol arkadaşlarına bak ve onlara katılmak için çaba göster! Başkalarını görmezden gel! Çünkü onlar Allah'ın azâbına karşı sana bir fayda veremez. Eğer yolunda yürürken sana seslenip çağırırlarsa onlara dönüp bakma bile! Çünkü sen onlara ne zaman bakıp teveccüh gösterirsen seni alırlar ve isyâna sürüklerler. Bununla ilgili hatırında kalacak iki misâl vereyim:

Bir adam sâdece namaz kılmak niyetiyle evinden çıkmıştı. Şeytan tabiatlı biri, onun yolunu kesti ve canını sıkın sözler sarfetti. Adam durup karşılık verdi ve birbirlerinin yakasına yapıştılar. Belki şeytan adamdan daha güçlü ve onu mağlûp ederek mescide ulaşmasına mâni olacak. Belki de adam ondan daha güçlü fakat onunla uğraşmaktan dolayı ilk safâ yetişemeyecek veyâ cemâatin faziletinden mahrum kalacak. Ona yönelip iltifat gösterse şeytana umut vermiş olacak, azmi kırılacak. Eğer o kişide ilim ve irfan varsa bütün çevikliğiyle koşup oradan uzaklaşır. Eğer ondan yüz çevirir ve amaçladığı şeyle uğraşırsa, namazın ve vaktin geçmesinden endişe ederse, düşmanı istediği şeyi elde edemez.

Ceylân köpekten daha hızlı koşar, ancak onu hissedince ona baktığı için hızı azalır. Böylece köpek ona yetişir ve onu yakalar.

Fâtîha'da doğru yolun yolcularının zikredilmesiyle o yola koyulan kimsenin hissedeceği yalnızlık duygusu giderilmiş ve mesâfe katetmeye ve onlara yetişmeye teşvikte bulunulmuştur.

Kunut Duâsının Faydaları

Kunut duâsında *"Allâhım! Hidâyete erdirdiğin kimseler içinde bana da yer ver!"*⁸³ diye yazarız. Bu *"Beni o zümre içine dâhi!, onlara dost ve refik et"* demektir. Böylece Fâtîha'da doğru yolun kendilerine izâfe edildiği, nimete erdirilmiş olan peygamberler, sıddıklar, şehitler ve sâlih kimselerle birlikte olmayı Allah'tan istemiş oluruz.

Allâh'ın hidâyet ettiği kimselere yaptığı ihsan ve ikrâmı bu duâ ile kendimiz için de isteriz. Yâni ona şöyle yazarız: Allâhım! Sen hidâyetinle doğru yola erdirdiğin kimselere ihsanda bulundun. Bu senin katından büyük bir nimettir. Bu nimetten beni de nasiplendir. Beni de kendilerine nimet verilen o kimseler içine dâhil et!

83 Hasen bir hadistir. Bk: Ahmed b. Hanbel (I/199); Tirmizi (II/328), Salât, Bab: Vitir Namazında Kunut Hakkında Vârit Olanlar. Tirmizi, bu hadisin hasen olduğunu belirtmiştir.; Ebû Dâvud (IV/300) Gece Namâzı, Vitir Namazında Kunut Bâbı; Nesâi (III, 248) Gece Namâzı, Vitir Namazında Duâ Bâbı

Bu, Allâh'ın ihsanda bulunması için yapılan bir başvurudur.

Bu duâ dilencinin cömert bir kimseye söylediği şu söz gibidir: Kendilerine sadaka verdiğin kimseler içine beni de dâhil et! Beni de öğrencilerinin arasına al! İhsân ettiğin kimselere beni de kat!

Fasıl:

Allah'ın doğru yola iletmesini istemek taleplerin en yücesi ve ihsanların en şerefliisidir. Bu sebeple Yüce Allah kullarına bunu isteme usûlünü öğretmiştir. Buna göre, bu istekte bulunmadan önce onun bütün övgülere lâyık olduğunu, şânının yüce olduğunu belirterek ve sâdece ona kul olduklarını arz ederek bir giriş yapmalarını emretmiştir. Bu iki husus, talepleri için bir vesile gibidir. Birinde Allah'ın isim ve sıfatları, diğesinde ise ona tapınma vesile kılınmaktadır. Bu iki vesilede neredeyse hiç duâ ve talep yer almaz. İbn Hibban'ın es-Sahih adındaki eserinde ve Ahmed b. Hanbel (ö. 242) ile Tirmizi'nin eserlerinde İsm-i A'zam (Allâh'ın en büyük ismi) ile ilgili zikrettikleri iki hadiste yer alan iki vesile de bu iki aracılığı desteklemektedir:

1. Abdullah b. Büreyde babasının şöyle dediğini nakletmiştir: Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- bir adamın şöyle duâ ettiğini duydu: 'Allâhım! Ben senin dışında hiçbir ilâh olmadığı hakkında yaptığım şâhitliği vesile kılarak sana yalvarıyorum. Sen ki, teksin, Samed'sin. Doğmadın, doğurmadın. Hiçbir şey dengin olmadı.' Adamın bu duâsını duyan Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurdu: Kaderime hükmeden Allâh'a yemin ederim ki bu adam Allâh'a ism-i a'zamla yakarmıştır. O isimle duâ edildiğinde Allâh mutlakâ karşılık verir."⁸⁴ Tirmizi bu hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.

Bu duâda tevhid, duâ edenin bu konudaki şâhitliği ve Allâh'ın Samed isminin kapsamına giren sıfatlar vesile kılınmıştır. İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre Samed "ilmi kemâl noktasına ulaşmış, kudreti kemâle ermiş olan" anlamındadır. Ondak nakledilen başka bir rivâyete göre ise "Bütün hâkimiyet çeşitleri kendisinde kemâliyle mevcut olan" demektir. Bu ismi Ebû Vâil, "liderlikte zirveye erişmiş olan", Said b. Cübeyr ise "bütün sıfat, fiil ve işlerinde kâmil olan" anlamında olduğunu belirtmiştir.

Bu duâda vesile kılınan başka bir unsur ise, "Hiçbir şey dengin olmadı" sözüyle Allâh'ın başkalarına benzemediğinin belirtilmesidir. Kısacası bu duâ, ehl-i sünnet akidesinin bir özeti ve buna inanmanın vesile kılınmasıdır. Bu inanca şâhitlik etmek ism-i a'zamdır.

84 Tirmizi (V/481); duâlar, Bâbu Câmiî'd-Daavât; Ebû Dâvûd (IV/362); Gece Namâzı; Bâbu'd-Duâ; Ahmed b. Hanbel (V/349), İbn Hibban, Sahih, II, 125; Hâkim (I/504) Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu belirtmiştir.

2. Hz. Enes'in -radiyallâhu anh- naklettiğine göre Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- bir adamı şöyle duâ ederken işitti: "Allâhım! Övülmeye lâyık olduğunu belirterek sana yakarıyorum. Senden başka ilâh yoktur. Sen lütfedicisin. Yer ve gökleri yoktan vâd edensin. Ey celâl ve ikram sâhibi, varlığı ezeli ve ebedi olan ve tüm kâinâtı idâre edensin!" Bu duâyı işiten Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurdu: And olsun ki Allâh'a onun en büyük ismiyle yakardı"⁸⁵ Bu duâda ise Allah'ın isim ve sıfatları vesile kılınmıştır.

Fâtiha bu iki hadiste mevcut olan her iki vesileyi de kapsamaktadır. Bunlardan biri hamd ve senâ ile yapılan vesile, diğeri ise tevhid ve kulluğun belirtilmesiyle yapılan vesiledir. Daha sonra taleplerin en önemlisi olan hidâyet istenir. Bu vesilelere mürâcaat ederek duâ eden kişi karşılık verilmeye lâyık hâle gelir.

Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- gece namâzına kalktığında yaptığı şu duâ da buna benzemektedir: Buhârî'nin İbn Abbas'tan rivâyet ettiğine göre Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle duâ ediyor: Allâhım! Hamd sana âittir. Sen göklerin, yerin ve onlarda bulunanların nûrusun, aydınlatıcısısın. Hamd sana âittir. Göklerin, yerin ve onda bulunanları idâre edip çekip çeviren sensin! Hamd sana âittir. Sen Hak'sın. Va'din gerçektir. Sana kavuşmak muhakkaktır. Cennet haktır, Cehennem haktır. Peygamberler haktır. Kiyâmet haktır. Muhammed haktır. Allâhım! Sana teslim oldum. Sana inandım. Sana güvendim. Sana yöneldim. Hakkı inkâr edenlerle senin telkin ettiğin delillere dayanarak tartıştım ve seni hakem bildim. Önceden yaptığım ve daha sonra yapacağım gizli ve açık günahlarımı bağışla! Sen benim Rabbimsin! Senden başka ilâh yok!"⁸⁶

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- bu duâsında önce Allâh'a hamd etmiş, ona kulluğunu arz ederek senâda bulunmuş, daha sonra mağfiret dilemiştir.

Fasıl:

Bu başlık altında, bütün peygamberlerin (a.s.) mesajında yer alan üç tevhid çeşidinin Fâtiha sûresinde nasıl ele alındığını açıklayacağız.

Tevhid ikiye ayrılır: Biri ilmi tevhid, diğeri ise kasdi ve irâdi tevhiddir. Birincisi haberler ve bilgiyle ilgilidir. İkincisi ise kast ve irâdeyle ilgilidir. İkincisi kendi içinde ikiye ayrılır: Rubûbiyet tevhidi ve ülûhiyet tevhidi. Böylece tevhid üçe ayrılmış olur.

İlmi tevhid, Allâh'ın kemâl sıfatlarının kabûl edilmesi ve onun her teşbih ve temsilden uzak tutulup kusur ve noksanlardan arındırılmasına dayanır. Bunun biri özet, diğeri tafsîlatlı iki delili vardır. Özet olan, hamdin Yüce Allâh'a âidiyetinin

85 Ahmed b. Hanbel (III/159); Tirmizi (V/514), Duâlar, rakam: (109); Ebû Dâvud (IV/363) salât, Dua bâbı; Nesâi (III/52) Sehv, Bâbu'd-Duâ ba'de'z-Zikr

86 Sahihu'l-Buhârî (Fethu'l-Bâri, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, Teheccüd, Bâbu't-Teheccüd bi'l-Leyl, III, 5.)

belirtilmesidir. Tafsîlâtlı olan ise ülûhiyet, rubûbiyet , rahmet ve hâkimiyet sıfatının zikredilmesidir. Buna göre Allâh'ın isim ve sıfatları bu dört sığata dayanır. Hamd, tevhide kapsar. Çünkü hamd kelimesi, hamdedilen zâtın methini kemâl ve celâl sıfatlarıyla birlikte kapsamakta, bunun yanı sıra ona olan muhabbeti, ondan hoşnutluğu ve ona boyun eğmeyi içermektedir. Bu sebeptedir ki, hamdettiğı zâtın sıfatlarını inkâr eden, ona sevgi beslemekten ve itâat etmekten yüz çeviren kimse hamdedici olamaz. Hamdedilen zâtın kemâl sıfatları ne kadar çok olursa hamdi de o kadar mükemmel olur. Buna mukâbil ne kadar az olursa o nispette hamdi de eksik olur. Bu sebeple hamdin tamâmı Yüce Allâh'a âittir. Onun dışında kimse onun sâhip olduğı hamdi kuşatamaz. Zirâ sıfatları çok ve mükemmeldir. Nitekim Cenâb-ı Hak, kâfirlerin ilâhlarını kemâl sıfatlara sâhip olmadıkları için kınamış, onların işitmediklerini, görmediklerini, konuşmadıklarını, doğru yolu göstermediklerini, fayda ve zarar vermediklerini sayıp dökmüştür. Cehmiyye mezhebi taraftarlarının inandığı ilâh da Cenâb-ı Hakk'ın kınadığı bu putlar gibidir. Onlar da Allâh'ın böyle olduğunu ileri sürmüşlerdir. Allah zâlim ve kâfirlerin söylediklerinden münezze ve yücedir! Nitekim Yüce Allah, dostu İbrâhim'in (a.s.) tartışmakta olduğı babasına şöyle dediğini nakletmektedir: *“Babasına demişti ki: Babacığın, işitmeyen görmeyen ve sana hiçbir yararı olmayan şeylere niçin tapıyorsun?”*⁸⁷ Eğer İbrâhim'in ilâhı işitmez, görmez vb. biri olsaydı Âzer ona “Senin ilâhın da böyle, niçin beni yadırgıyorsun?” diyebilirdi. Fakat, müşrik olmasına rağmen Allâh'ı Cehmiyye'den daha iyi biliyordu. Kureys müşrikleri de böyledir. Müşrik olmalarına rağmen Allâh'ın sıfatlarını ve yüceliğini kabûl ediyorlardı. Şu âyet bunu göstermektedir: *“Mûsâ kavmi, kendisin(in, Rabbi ile mülâkata gitmesin)den sonra kendisinin zinet takımlarından yapılmış böğürmesi olan bir buzağı heykelini (İlah diye) benimsediler. Görmediler mi ki o, ne kendilerine söz söylüyor, ne de onlara yol gösteriyor? Onu benimsediler ve zâlimler(den) oldular”*⁸⁸ Cenâb-ı Hakk görmez, işitmez biri olsaydı bu âyette buzağıyı ilâh edinenleri yadırgayıcı bir ifâde yer almaz ve böyle bir ilâh olmaya-acağına dâir delil bulunmazdı.

Eğer “Yüce Allah kullarıyla konuşmuyor” diye itiraz edilecek olursa şöyle cevap verilir: Bilâkis Allah kullarıyla konuşmuştur. Kullarından onunla bir perde arkasından, Mûsâ (as) gibi hiçbir vâsıta olmaksızın ve bir melek aracılığıyla konuşanlar vardır ki bu kullara peygamberler denilir. Allah diğer insanlarla ise peygamberleri aracılığıyla konuşmuş, peygamberlerinin insanlara ulaştırdığı sözlerini onlara indirmiştir. Peygamberler diğer insanlara “Bu, Allâh'ın söylediğı ve bizi size de ulaştırmakla vazifelendirdiğı sözdür” demişlerdir. Bu sebeple selef şöyle demiştir: Allâh'ın kelâmını (konuşmasını) inkâr eden bütün peygamberlerin risâletini inkâr etmiş olur. Çünkü risâletin temelinde Allâh'ın söylediğı sözün kullara ulaştırılması vardır. Onun konuşması inkâr edilince peygamberlik de

87 Meryem 19/42

88 A'raf 7/148

inkâr edilmiş olur. Nitekim Yüce Allah Tâhâ sûresinde Sâmiri hakkında şöyle demiştir: “Onlara, böğürmesi olan bir buzağı heykeli ortaya çıkardı. Dediler ki, ‘Bu sizin ilâhnız, Mûsâ’nın da ilâhsıdır, fakat o unuttu (da gitti, Tanrıyı Tûr yöresinde arıyor)’ Onlar görmüyorlar mı ki o (buzağı) kendilerine bir söz söyleyemez; ne bir zarar, ne de yarar veremez?”⁸⁹ Âyette yer alan رجع القول ifâdesi konuşmak demektir.

Başka bir âyet-i kerimede şöyle buyurulmaktadır: “Ve Allah şu iki adamı da misâl olarak anlattı: Birisi dilsizdir, hiçbir şey yapamaz, efendisinin üzerinde bir yükür. (Efendisi) onu nereye gönderirse bir hayır getirmez(bir iş beceremez.) şimdi bu (adam), doğru yola giderek adâleti emreden kimse gibi olur mu”⁹⁰ Kelâm sıfatını inkâr etmeyi ülûhiyetin reddiyle bir tuttu. Zâten yaratılışça, akılca ve dince makul olan da budur. Çünkü kemâl sıfatlarından yoksun olan kimse, ilâh ve Rab olamaz. Aksine kınanır, kusurlu ve eksik bulunur. Ne önce ne de sonra onun hamdi olmaz. Hamd, önce de sonra da sâdece kemâl ve celâl sıfatlarına sâhip olan ve bu sebeple övülmeyi hak eden zâta âittir. Bu sebeple önceki âlimler, sünnet, Cenâb-ı Hakk’ın sıfatları, onun yüceliği ve kelâmı hakkında telif ettikleri kitaplara tevhid adını vermişlerdir. Zirâ bunların inkârı yaratıcının inkârı ve onun tanınmamasıdır. Hâlbuki onun birlenmesi, kemâl sıfatlarının kabûl edilmesi ve onun kullarına benzemekten ve noksanlıklardan arındırılmasıdır. Muattıla kesimi ise tam aksine Allâh’ın sıfatlarını inkâr etmeyi ve onu sıfatlardan uzak görmeyi tevhid zannederek, Allâh’ın sıfatlarının olmasını onu başkalarına benzetme olarak görmüşlerdir. Bâtıla hak diyerek ona olan rağbeti artırmışlar, hakka bâtıl diyerek insanları ondan soğutmaya çalışmışlardır. İnsanların çoğu ise sikkenin zâhirine aldanan kimse gibi sathi düşünürler, altının kalpini hâlisinden ayıran sarraf gibi işin aslını araştırmazlar. “Allah kimi doğru yola iletirse o, yolu bulmuştur, kimi de sapıklıkta bırakırsa, artık onun için yol gösteren bir dost bulamazsın”⁹¹

Yokluğundan ve sükût ettiğinden dolayı elbette kimseye hamdedilmez. Ancak noksan ve kusurlardan arındırılması, bunların zıddı olan kemâl sıfatlarına sâhip olmasını gerektiren zâta hamdedilir. Yoksa hiçbir sıfatı olmayanın ne hamdi, ne methi ne de kemâli vardır.

Cenâb-ı Hakk’ın hiçbir şeye ihtiyâcı olmamasını ve otoritesinin kemâlini, her şeyin ona kul oluşunu gerektiren çocuk edinmemesi hakkında kendini övmesi⁹² de bu şekildedir. (Kusurdan arındırılması neticesinde kemâlinin ortaya çıktığı hususlardandır.) Çünkü çocuk edinmek, başkalarına olan ihtiyâcı gösterir, kemâle aykırıdır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Allah çocuk edindi’ dediler. Hâsâ, Allah bundan uzaktır. O zengindir (hiçbir şeye muhtaç değildir.)

89 Tâhâ 20/88

90 Nahl 14/76

91 Kehf 18/17

92 Bk. İsrâ 17/111.

Göklerde ve yerde ne varsa hepsi onundur.”⁹³ Cenâb-ı Hak, ortağı olmaması hakkında kendini övmüştür. Onun ortağının olmaması, onun yegâne Rab ve ilâh olmasını, kendisi dışında kimsenin vasıflanamayacağı kemâl sıfatlarına sâhip olmasını da içermektedir. Eğer bu sıfatlar olmasa her varlık ondan daha mükemmel olurdu. Çünkü vâir olan yok olandan daha mükemmeldir. Bu sebeple Yüce Allah, kemâl sıfatlarının varlığını içermedikçe kendisini noksanlıklardan arındırmamıştır. Meselâ kendisini ölümsüz olduğu için över. Ölümsüzlük, aynı zamanda onun kemâl derecesinde bir hayâta sâhip olduğunu gösterir. Kendisini uyumadığı ve uyuklamadığı için över. Bu özellikleri onun Kayyûm (koruyup yönetici) oluşunu da içerir. Yerde ve gökte zerre ağırlığında veyâ ondan küçük veyâhut da büyük bir şeyin ilminden uzak kalmamasından⁹⁴ dolayı kendisini över. Bu âyetteki لا يعزب “İlminden uzak kalmaması” olumsuz ifâdesi onun ilim ve ihâtasının kemâlini gösterir. Kendisini kimseye zulmetmemekle över. Zulmetmemesi adâlet ve ihsânının kemâlini gösterir. Kezâ kendisini gözlerin idrâk edememesi sebebiyle över, bu da onun azametinin kemâlini gösterir. Kendisi görür fakat zâtı idrâk edilemez, bilinir fakat tam mânâsıyla künhüne ulaşamaz.

Zıddı olan kemâl sıfatlarıyla Allâh’ın nitelenmesini sağlamayan bir tenzih Allâh’ın yüceliğini göstermekten uzaktır. Bir şeyin görülmemesi kemâl olmaz. Çünkü yokluk da görülmez. O halde, Allâh’ın görüş ve idrâk bakımından ihâta edilememesindeki kemâl, zâtındaki azamette ve mahlûkâtının onu idrâk edemeyeceği bir yücelikte oluşunda aranmalıdır. Gaflet ve unutmadan uzak oluşu hakkında kendisini övmesi de böyledir. Çünkü onun gaflet ve unutmadan uzak oluşu ilminin kemâlini gösterir.

Kur’ân’da Allâh’ın kendisini överken olumsuzluk ekleriyle kullandığı tüm ifâdeler, onların zıddı olan kemâl sıfatlarını içerdikleri için kullanılmışlardır. Zâten hamd, kemâl sıfatlarının varlığına bağlıdır. Dolayısıyla o sıfatların inkâr edilmesi hamdin de inkâr edilmesi demektir. Hamdin inkâr edilmesi ise onun zıddının kabûl edilmesi anlamına gelir.

Fasıl:

Hamdin Allâh’ın isim ve sıfatları hakkındaki tevhide delâleti şu şekildedir:

Öncelikle Allah, Rab, Rahman, Rahim ve Melik isimleri üzerinde duralım. Bu isimlerin, bu husûsa delâleti iki temele dayanır:

1. Cenâb-ı Hakk’ın isimleri, onun kemâl sıfatlarla nitelendiğini gösterir. Çünkü o isimler sıfatlardan türemişlerdir. Dolayısıyla onlar hem isim hem de sıfatlırlar. Böylece güzel isim (esmâ-yı husnâ) olmuşlardır. Eğer mânâsız bir takım lâfızlardan ibâret olsaydılar “güzel” diye nitelenmezler medih ve kemâle delâlet etmezler, hattâ intikam ve gazap isimleri rahmet ve ihsan, rahmet ve ihsan da di-

93 Yunus 10/68.

94 Bk. Sebe 34/3; Yunus 10/61.

ğerlerinin yerine kullanılabilirdi. Meselâ "Allâhım! Ben kendime zulmettim. Sen intikam alıcı (el-Müntakim) olduğun için beni bağışla! Allâhım! Bana ihsanda bulun! Çünkü sen zarar verici (ed-Dârr) ve engelleyicisin (el-Mâni')" vb. denilebilirdi. Hâlbuki esmâ-yı hüsnânın mânâlarını iptâl etmek en büyük sapıklıktır. Nitekim Yüce Allah "Onun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın; onlar yaptıklarının cezâsını çekeceklerdir"⁹⁵ buyurmuştur.

Eğer esmâ-yı hüsnâ bir mânâ ve sıfata delâlet etmeseydi onların türediği kelimeleri Allah hakkında kullanmak câiz olmazdı. Hâlbuki Allah Teâlâ bu kelimeleri kendisi hakkında kullanmış, Hz. Peygamber de -sallallâhu aleyhi vesellem- sözleri içinde Allah hakkında bu kelimelere yer vermiştir. Yüce Allâh "Şüphesiz rızık veren, sağlam kuvvet sâhibi olan ancak Allah'tır"⁹⁶ buyurmuştur. Bilindiği gibi "kuvvet" kelimesinden türeyen "el-Kaviyy" Allâh'ın isimlerindendir ve "Kuvvet sâhibi" demektir. "Şerefî tamâmı Allâh'ındır"⁹⁷ âyeti bu konuda başka bir delildir. Allâh'ın isimlerinden olan "el-Aziz", şeref sâhibi olan demektir. Eğer Allah kuvvet ve izzet sâhibi olmasa el-Kaviyy ve el-Aziz diye isimlendirilmezdi. "Onu bilgisiyle indirmiştir"⁹⁸, "Bilin ki Allâh'ın bilgisiyle indirilmiştir"⁹⁹, "Onun ilminden, onun dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar"¹⁰⁰ âyetleri de bu konuda birer delildir.

Sahih bir hadiste Hz. Peygamber'den -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle nakledilmiştir: Allah uyumaz. Uyumak ona yaraşmaz. Mizânı ir dirir ve kaldırır. Gece yapılan amel gündüzden önce, gündüz işlenen amel de geceden önce ona yükseltilir. Onun kullarıyla arasındaki örtü nurdur. Eğer onu kaldırırsa cemâli gözünün eriştiği yerde bulunan tüm mahlûkâtını yakar"¹⁰¹ Görüldüğü gibi Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- bu hadiste Allâh'ın "el-Basir" isminin türediği "basar" kelimesini Allah hakkında kullanmıştır.

Buhâri'nin Sahih'inde Hz. Âişe'den naklen Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- "Hamd, iştiraki tüm sesleri kapsamış olan Allâh'a âittir"¹⁰² dediği belirtilir. Kezâ Sahih'te istihâre hadisi olarak bilinen şöyle bir hadis yer almaktadır: "Allâh'ım! Ben senden ilminle hayır umuyorum, kudretinle senden güç istiyorum"¹⁰³ Allah Teâlâ kudretiyle Kâdir'dir.

95 A'raf 7/170.

96 Zâriyat 51/58.

97 Fâtır 35/10.

98 Nisâ 4/166

99 Hûd 11/14

100 Bakara 2/255

101 Müslim, İman (179), Bâbu fi kavlihi (as) innallâh lâ yenâm.

102 Buhâri, (13/384), Kitâbu't-Tevhid, Bâbu Ve Kânallâhu Semian Basirâ; İbn Mâce, Mukaddime, (1/67); Talâk, Zihar (1/666); Nesâi (6/168) Talâk, Zihar

103 Buhâri, (11/187) Daavat, Bâbu'd-duâ inde'l-istihâre, Tirmizi (2/345) Salât, Mâ câe fi salâti'l-istihâre; Nesai (6/81) Nikâh, Bâbu keyfe'l-istihâre.

Cenâb-ı Hak Mûsâ'ya şöyle hitâp etmektedir: “(Allah) buyurdu ki: Ey Mûsâ, ben elçiliklerimle (verdiğim vahiylerle) ve konuşmamla seni insanların başına seçtim”¹⁰⁴ Demek ki Yüce Allah bir kelâm ile konuşmaktadır.

Cenâb-ı Hak azameti olan el-Azim'dir. Sahih'te Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurduğu nakledilir: “Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: Azamet benim izârım, büyüklük (Kibriyâ) benim örtümdür.”

Cenâb-ı Hak hüküm sâhibi olan el-Hakim'dir. “Artık hüküm, yüce ve büyük Allâh'ındır”¹⁰⁵ âyeti bunun delilidir.

Nitekim Müslümanlar, Allâh'ın hayâtı, iştirisi, görmesi, kuvveti, izzeti ve azametiyle yemin edilebileceğinde ittifâk etmişlerdir. Çünkü bütün bunlar, Allâh'ın isimlerinin türediği kemâl sıfatlarıdır.

Eğer esmâ-yı hüsnâ mânâsız olsaydı, onlarla aynı kökten türeyen fiillerin Allah hakkında kullanılması da câiz olmaz, meselâ Allah iştirir, görür, bilir, güç yetirir, murâd eder, denilmezdi. Çünkü sıfatların fiil formunun Allah hakkında kullanılması sıfatların kabûlüne bağlıdır. Sıfatlar kabûl edilmezse onlara bağlı olarak onlarla aynı kökten gelen fiiller de kabûl edilmez.

Kezâ esmâ-yı hüsnâ mânâsız olsaydı, varlıkların özelliğiyle özdeşleşmeyen kuru isimler gibi olur, mânâlar arasında bir fark olmaz, hepsi eşit olurdu. Bu ise temelsiz bir iddiâ ve bir şaşkınlık olur. el-Kadir isminin mânâsının es-Semi' ve el-Basir ile, et-Tevvâb isminin mânâsını el-Müntakim ile ve el-Mu'ti isminin mânâsını el-Mâni' ile bir sayan akla, lûgate ve fitrata karşı iddiâda bulunmuş olur.

Allâh'ın isimlerinin mânâlarını inkâr etmek, onlar hakkında düşülen en büyük sapıklıktır. Bu konudaki sapıklığın çeşitleri vardır. Bu onlardan biridir. Bir diğeri ise sıfatları putlara ismi olarak vermektir. İbn Abbas (ö. 68) ve Mücâhid (ö. 102) şöyle demiştir: Allâh'ın isimlerini asıl mânâlarından çıkararak onları putlarına isim yaptılar. Lât'ı Allah'tan, Uzzâ'yı el-Aziz'den Menât'ı el-Mennan'dan türettiler.

Başka bir rivâyette İbn Abbas'ın “Onun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın”¹⁰⁶ âyeti hakkında “Allah'a iftirâ ederler, onun hakkında çeşitli sözler uydururlar” dediği nakledilir. Bu mânâyı dayalı bir tefsirdir. Allâh'ın isimleri konusundaki sapıklığın esâsı onları hakikatinden çarpıtarak onların mânâsında bulunmayan onlara katıp bulunanı ise çıkarmaktır. Böyle davranan kimse Allah'a iftirâda bulunmuş olur.

Yalan ve uydurmak, isimler hakkında sapan kimsenin varacağı son noktadır. Çünkü isimlerin anlamında olmayan bir şeyi onlara kattığında, yâhut onların

104 A'raf 7/144.

105 Mümin 40/12.

106 A'raf 7/180.

kapsadığı mânâları onlardan çıkardığında onları hakikatinden çıkartıp çarpıtmış olmaktadır. Bu konudaki sapıklığın esâsı da budur.

Allâh'ın isimleri hakkındaki sapıklık değişik şekillerde olur. Onları bütünüyle inkâr etmek, onların anlamlarını inkâr ederek geçersiz kılmak, bir takım bâtil te'villerle hakiki anlamlarından çıkararak tahrif etmek, panteistlerin yaptığı gibi Allâh'ın isimlerini yaratıklarına isim olarak vermek örnek olarak sayılabilir. Panteistler, Allâh'ın isimlerini kâinatta bulunan varlıklara isim yapmışlardır. Hattâ onların lideri, "O (Allah), akıl, din ve örfte övülmüş veyâ yerilmiş olan bütün isimlerle isimlendirilir" demiştir. Allah, sapıkların iddiâlarından yüce ve büyüktür.

2. Allâh'ın isimlerinden bir isim zâta ve türemiş olduğu sîfata tam bir şekilde (mutâbakatla) delâlet ettiği gibi, kapsam (tazammun) ve ilgi (lüzûm) yollarıyla da delâlet eder. İsmi anlamı, sîfatı ve sîfattan soyutlanmış olan zâtı kapsar, ilgi yoluyla başka bir sîfatı da gösterir. Meselâ es-Semî' ismi Cenâb-ı Hakk'ın zâtına ve işitmesine tam bir şekilde, sâdece zâtına ve sâdece işitmesine kapsam yoluyla, el-Hay ismine ve hayat sîfatına ise çağrışım yoluyla delâlet eder. Cenâb-ı Hakk'ın diğer isimleri de böyledir. Ancak insanlar ilgi kurup kurmama husûsunda değişiklik arz eder. İsim, sîfat ve hükümlerin çoğunda bulunan ihtilâfları da bundan kaynaklanır. Meselâ irâdeye dayalı bir fiilin hayâtı gerektirdiğini, işitme ve görmenin kemâl derecesindeki bir hayâtı gerekli kıldığını, diğer kemâl sîfatlarının da kemâl derecesindeki bir hayâtın gereklerinden olduğunu bilen biri, Cenâb-ı Hakk'ın isim, sîfat ve fiillerini kabûl eder. Hâlbuki bu mantiki gereklilik ve ilgileri kuramayan, hayâtın vb. hakikatiyle onun gereklerini idrâk edemeyen kimseler ise inkâra sapar. Meselâ el-Azim isminin ilişkili olduğu hususlar vardır. Allâh'ın azametiyle bu hususlar arasında ilgi kuramayan onu inkâr eder. Kezâ el-Ali ve el-Hakim isimleri ve diğer isimler de böyledir. Mutlak yücelik el-Ali isminin gereklerindendir. Allah, her bakımdan mutlak yüceliğe sâhiptir. Onun zâtı da, kadri de kahrı da yücedir. Zâtındaki yüceliği inkâr eden el-Ali isminin ilgili olduğu mânâları da inkâr etmiş olur. Allâh'ın üstünde hiçbir şey olmaması ez-Zâhir isminin ilgili olduğu mânâlardandır. Nitekim sahih bir hadiste Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- "Sen Zâhir'sin, senin üstünde hiçbir şey yoktur" dediği nakledilir. Elbette Allah Teâlâ her şeyin üstündedir. Onun bu vasfını inkâr eden kimse ez-Zâhir isminin ilgili olduğu mânâları inkâr etmiş olur. ez-Zâhir'in, "Altın gümüşten üstündür, cevher camdan üstündür" örneklerindeki gibi sâdece "Kadri yüce olan" şeklinde yorumlanması doğru değildir. Çünkü bu üstünlükte, zuhûr ve belirlilik anlamı yoktur. Hattâ bâzen üstün tutulmayan üstün olandan daha göz önünde ve ortada olabilir. Cenâb-ı Hak her ne kadar kahır ve galebe bakımından üstün ise de, ez-Zâhir'in sâdece "Kahır ve gâlibiyetle üstün olan" anlamında olduğunu söylemek de doğru değildir. Çünkü ez-Zâhir, el-Bâtın isminin mukâbilidir. O ise, "Altında bir şey olmayan" anlamındadır. Nitekim "öncesinde hiçbir şey olmayan" anlamındaki el-Evvel, "sonrasında hiçbir şey olmayan" anlamındaki el-Âhir isminin mukâbilidir.

el-Hakim ismi de böyledir. Cenâb-ı Hakk'ın fiillerinde, amaçladığı övgüye lâyık gâyelerinin bulunması, varlıkları yerli yerine en güzel şekilde koyması, bu ismin ilgili olduğu mânâlardandır. Bunu inkâr etmek, bu ismi ve ilgili olduğu mânâları inkâr etmektir. Diğer esmâ-yı hüsnâ da böyledir.

Fasıl:

Yukarıda zikrettiğimiz iki temel esas sâbit olunca, Allah isminin esmâ-yı hüsnâ ve yüce sıfatların hepsine her üç delâlet türüyle¹⁰⁷ delâlet ettiği de sâbit olur. Allah ismi, Allâh'ın ilâhlığına, ilâhlık sıfatlarını da içine alarak delâlet eder ve bu sıfatların zıddı olan noksanlıklardan da onu arındırır.

İlâhlık sıfatları, teşbih ve temsilden, kusur ve eksikliklerden arındırılmış kemâl sıfatlarıdır. Bu sebeple Yüce Allah diğer esmâ-yı hüsnâyı bu azametli isme nispet eder. Meselâ “*En güzel isimler Allâh'ındır*”¹⁰⁸ buyurur. Bu sebeple “Rahman, Rahim, Kuddûs, Selâm, Aziz ve Hakim, Allâh'ın isimlerindendir” denilir de “Allah Rahman'ın isimlerindendir veyâ Aziz'in isimlerindendir vb.” denilmez.

Böylece ortaya çıkar ki, Allah ismi esmâ-yı hüsnânın tamâmının mânâlarını içermekte ve onlara özet bir şekilde delâlet etmektedir. Esmâ-yı hüsnâ ise Allah isminin kendisinden türemiş olduğu ülûhiyetin sıfatlarının bir açıklamasını oluşturmaktadır. Allah ismi, Cenâb-ı Hakk'ın ibâdet edilen zât olduğuna delâlet eder. Mahlûkât onu severek, sayarak ve tanıyarak ilâh bilir ve ihtiyaç ve felâketlerinde ona sığınır. Bu, hâkimiyet ve otoritenin kemâl derecesini kapsayan Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyet ve rahmetinin mükemmeliyetini ifâde eder. Onun İlâh, Rab, Rahman ve Melik oluşu ve hamd tüm kemâl sıfatları kapsar. Çünkü diri olmayan, işitip görmeyen, kudret sâhibi olmayan, konuşmayan ve dilediğini yaptığı işlerde hikmet gözetmeyen birinin ilâh olması mümkün değildir.

Celâl ve cemâl sıfatları Allah ismine mahsustur.

Bir şeyi yapmak, kudret sâhibi olmak, fayda ve zarar vermek, bağışta bulunmak veyâ onu engellemek, dilemek ve mahlûkâtın işlerini yürütmekle ilgili olan sıfatlar Rab ismine mahsustur.

İhsanda bulunmak, cömertlik, iyilik, şefkat, lütuf, yumuşaklık, mülâyemetle ilgili sıfatlar Rahman ismine mahsustur. Bu sıfat Fâtiha sûresinde tekrarlanmıştır.¹⁰⁹ Böylece onun kabûl edilmesine, eserinin ortaya çıkmasına ve ilişkili olduğu şeylere dikkat çekilmiştir.

Rahman, merhamet etmek özelliği olan zât demektir. Rahim ise kullarına merhametli olan anlamındadır. Çünkü Yüce Allah bu sıfatı **وكان بالْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا**

107 Mutâbakat (tam bir şekilde), tazammun (kapsam yoluyla) ve lüzûm (ilgi) yoluyla. Birkaç paragraf öncesine bk.

108 A'raf 7/180

109 Bir görüşe göre Besmele Fâtiha'dan bir âyettir. Rahman ismi hem Besmele'de hem de Fâtiha'da yer almaktadır. (Mütercim)

"Allah, müminlere çok merhametlidir"¹¹⁰ *إنه بهم رؤف رحيم* "Çünkü o, onlara çok şefkatli, pek merhametlidir"¹¹¹ şeklinde hep mef'ulleriyle birlikte kullanılmaktadır. Hâlbuki Rahman ismi, *رحمان بعباده، رحمان بالمؤمنين* "kullarına Rahman'dır, müminlere Rahman'dır" şeklinde mef'ûlleriyle kullanılmamaktadır. Bu durum, Rahman ismi, fa'lân vezninde olmasına ve merhamet vasfını şümûllü bir şekilde kapsamasına rağmen böyledir. Hâlbuki Araplar, gazaba gelmiş olana "ğadban", pişman olana "nedmân", şaşırana "hayrân", sarhoş olana "sekrân" hayıflanana "lehfan" derler ki, bunların hepsi de Rahman kelimesi gibi çatısında mübâlâğa olan fa'lân veznindedir. Bu sebeptendir ki, Cenâb-ı Hak'ın Arş'a istivâsı da "*Rahman Arş'a istivâ etmiştir*"¹¹², "*Gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri yaratan, sonra Arş'a istivâ eden Rahman'dır*"¹¹³ âyetlerinde olduğu gibi genellikle bu isimle ifâde edilmektedir. Çünkü Arş bütün yaratıkları kuşatmakta ve içine almaktadır. "*Rahmetim her şeyi kuşatır*"¹¹⁴ âyetinde belirtildiği gibi rahmet de yaratıkları kuşatmış ve sarmıştır. Cenâb-ı Hak, mahlûkâtın en geniş olan Arş'a istivâsını sıfatlarının en geniş olan Rahmân'la ifâde etmiş, böylece rahmetinin her şeyi kuşattığına işâret etmiştir.

Ebû Hureyre'den nakledilen sahih bir hadiste Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "Allah yaratmayı takdir edince katında bulunan Arş üzerine konulmuş olan bir kitaba 'Rahmetim gazabıma gâlip gelmiştir' cümlesini yazmıştır."

Hadiste bahsi geçen kitabın özellikle rahmetle olan ilişkisinin anılmasına ve Allâh'ın katında Arş üzerine konulmasına dikkat et ve bununla "*Rahman Arş'a istivâ etmiştir*"¹¹⁵, "*Gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri yaratan, sonra Arş'a istivâ eden Rahman'dır*"¹¹⁶ âyetlerini mukâyese et! Eğer sıfatları iptâl etme düşüncesi sana engel olmazsa bu mukâyese neticesinde Allâh'ı bilme konusunda büyük bir kapı açıldığını göreceksin.

Adâlet, rızkı genişletip daraltma, kulları alçaltıp yüceltme, bağışta bulunup engelleme, şerefli kılma ve zillate düşürme, gâlibiyet ve hâkimiyet gibi sıfatlar ise daha çok el-Melik ismiyle ilgilidir. Cenâb-ı Hak Fâtiha sûresinde bu ismi özellikle âdilâne karşılık verme günü olan din günüyle ilgili olarak kullanmıştır. Çünkü o günde hâkimiyet sâdece ona âittir ve o günün gelmesi hakır. Ondan önceki zaman bir saat gibidir. O ise ulaşılabacak son zaman dilimi olup dünyâ günleri ona ulaşılan safhalardır.

110 Ahzab 33/43.

111 Tevbe 9/117.

112 Tâhâ 20/5.

113 Furkan 25/59

114 A'raf 7/156.

115 Tâhâ 20/5.

116 Furkan 25/59

Fasıl:

Yaratma ve emrin Allah, Rab ve Rahman'dan oluşan bu üç isimle olan irtibatına bak! Yaratma, emir, mükâfat ve cezâ bu üç isimden nasıl ortaya çıkıyor? Sıfatlar bâzı hususlarda mahlûkâtı tamâmen kapsarken bâzı noktalarda bir kısmını nasıl kapsamları dışında bırakarak insanları bölümlere ayırıyor?

Meselâ Rab isminin tüm mahlûkâtı kapsayan bir yönü vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak her şeyin Rabbi ve yaratıcısıdır, her şeye güç yetiricidir. Dolayısıyla hiçbir şey onun rubûbiyeti (Rablığı) dışına çıkamaz. Göklerde ve yerde bulunan her şey onun kudreti elinde ve galebesi altında bir kuldur. Böylece bütün mahlûkât rubûbiyet sıfatında birleşmiş olurlar. Ancak ilâhlık sıfatında insanlar bu şekilde birleşmezler, bölümlere ayrılırlar. Çünkü Allâh'ı sâdece bahtiyar kullar ilâh olarak tanır, ona olan itâatlerini kabûl eder, onun kendisinden başka ilâh olmayan Allâh olduğunu, tapınma, dayanma, bir şey umma, cezâsından korkma, onu sevip ona yönelme, tevâzu' gösterme, saygı duyma, boyun eğme ve itâatin sâdece ona âit olduğunu bilirler. Böylece insanlar iki gruba ayrılmış olurlar. Bir kısmı Cehennem'e girecek olan müşriklerdir, diğerleri ise Cennet'e girecek olan tevhid ehlidir. Rab sıfatı onları kapsamı altında toplamışken ilâhlık sıfatı bir kısmını kapsamı dışında tutmuş ve insanları iki gruba ayırmıştır.

Din, şeriat, emir ve yasağın temeli ülühiyet sıfatına dayanmaktadır. Takdir etme, yaratma, işleri yürütme ve meydana getirme ise rubûbiyet sıfatına dayanır. Mükâfat, Cennet, cezâ ve Cehennemle karşılık verme ise Melik sıfatına dayanır. Cenâb-ı Hak cezâ ve mükâfat gününün sâhibidir. Kullarına ülühiyetiyle emirler verir, rubûbiyetiyle ise yardım eder, başarıya ulaştırır, doğru yola iletir veyâ saptırır. Daha sonra da Melik sıfatının tezâhürü olan otorite ve adâletle de onları mükâfatlandırır veyâ cezâlandırır. Bu hususlardan hiçbiri diğerinden kopuk değildir.

Rahmete gelince, o Allah ile kulları arasında bir bağıdır. Kullar onu ilâh bil-melidir, o da onlara Rab'lik eder. Rahmet onunla kulları arasında bir bağıdır. Rahmeti ile kullarına peygamberlerini gönderir, kitaplarını indirir, onları doğru yola iletir, Cennet'e koyar, rızıklandırır, âfiyet ve nimet bahşeder. Onunla kulları arasında hep rahmet bağı vardır.

Rubûbiyetinin rahmetiyle olan ilgisi Arş'a istivâsının rahmetle olan ilgisi-ne benzer. *"Rahman Arş'a istivâ etmiştir"*¹¹⁷ âyeti *"Hamd âlemlerin Rabbi olan Allâh'a mahsustur. O, Rahman'dır, Rahim'dir"*¹¹⁸ âyetiyle mânâca paraleldir. Rubûbiyetin hiç birşeyi dışarıda bırakmayacak şekildeki kapsam ve genişliği, rahmetinin sonsuz kapsam ve genişliği gibidir. Rahmet ve rubûbiyetiyle her şeyi kuşatmıştır. Bununla birlikte, - inşâallah ileride açıklaması geleceği üzere - âlemlerin Rabbi oluşunda mahlûkâtına olan üstünlüğüne ve her şeyin üstünde oluşuna da bir delil vardır.

117 Tahâ 20/5.

118 Fâtiha 1/2-3.

Fasıl:

Fâtiha sûresinde bütün kapsam ve gerekleriyle kullanılan hamdden sonra Allah, Rab, Rahman ve Melik isimlerinin zikredilmesinde Cenâb-ı Hakk'ın ülûhiyetinde, rubûbiyetinde, Rahmanlığında ve hükümrانlığında övgüye lâyık olduğuna delil vardır. O övgüye lâyık ilâh, övgüye lâyık Rab, övgüye lâyık Rahman ve övgüye lâyık Melik'tir. Böylece mükemmeliyetin bütün kısımları ona âittir. Bu isimlerden her biri kendi başına kemâli ifâde ettiği gibi bir araya getirilmeleri de kemâli ifâde eder. Meselâ Cenâb-ı Hak *"Allah Gani (zengin)dir, Hamid (hamde lâyık)dir"*¹¹⁹ *"Allah Alim (bilen)dir, Hakim (hikmet sâhibi)dir"*¹²⁰, *Allah Kadir (gücü yeten)dir. Allah çok Ğafûr (çok bağışlayan), Rahim (çok esirgeyen)dir"*¹²¹ buyurmaktadır. Ğani bir kemâl sıfatıdır. Hamd de bir kemâl sıfatıdır. İkisinin bir araya gelmesi de ayrıca bir kemâli ifâde eder. Allâh'ın ilmi bir kemâldir, hikmeti de bir kemâldir. İlim ve hikmetin bir araya gelmesi ayrıca bir kemâldir. Kudret ve mağfireti birer kemâldir. Bu ikisinin bir araya gelmesi ayrıca bir kemâldir. Meselâ *"Şüphesiz Allah ziyâdesiyle Afûv (affedici) ve Kadir'dir"*¹²² *"Allah Alim (hakkıyla bilen)dir, Halim'dir"*¹²³ âyetlerinde de af ve kudretin, ilim ve hilmin bir araya getirilmesi de böyledir.

Arş'ın taşıyıcıları olan melekler dört tânedir. Onlardan ikisi *"Allâh'ım seni hamd ile tesbih ederim. İlim ve hilm sâhibi olduğundan dolayı hamd sana âittir."* derler. Diğer ikisi ise *"Allâh'ım! Seni hamdle tesbih ederim. Kudret sâhibi olduğun halde bağışlamandan dolayı hamd sana âittir."* derler. Her güçlü affedici değildir. Her affeden de güçlü iken affetmez, aczinden dolayı affedenler de vardır. Her bilgisi olan hilm sâhibi değildir. Her hilm sâhibi de âlim değildir. Hilm ile ilmin, af ile kudretin, mülk (hâkimiyet ve otorite) ile hamdin ve gâlibiyet ile rahmetin bir araya getirilmesinden daha güzel bir uyum yoktur. Nitekim Cenâb-ı Hak *"Şüphe yok ki Rabbin, mutlak gâlib ve engin merhamet sâhibidir"*¹²⁴ buyurmaktadır. Bu sebeptendir ki, Hz. İsa'nın *"Eğer kendilerine azap edersen şüphesiz onlar senin kullarıdır (dilediğini yarasın). Eğer onları bağışlarsan şüphesiz sen izzet ve hikmet sâhibisin"*¹²⁵ sözü, "Eğer onları bağışlarsan şüphesiz sen mağfiret ve rahmet sâhibisin" demekten daha güzeldir. Çünkü Hz. İsa'nın sözünün anlamı şudur: "Sen onları bağışlarsan aczinden dolayı değil, kemâl derecede güç ve gâlibiyet sâhibi olduğun halde ve bilginin kemâl derecesi olan hikmete dayanarak bağışlarsın. Aczinden dolayı ve bilgisizce bir suçu bağışlayan kimse

119 Teğâbun 64/6.

120 Mümtetine 60/10

121 Mümtetine 60/7.

122 Nisâ 4/149

123 Nisâ 4/12.

124 Şuarâ 26/9.

125 Mâide 5/118.

güç ve hikmet sâhibi olmaz. Sen ancak tam bir kudret ve her şeyi yerli yerine koyan tam bir bilgi ve hikmetle bağışlarsın.” Bu sebeple burada Aziz ve Hakim’in zikredilmesi Ğafûr ve Rahim’in zikredilmesinden daha güzeldir. Çünkü Ğafûr ve Rahim, burada yeri ve zamânı değilken bağışlanma dilenmesini imâ eder. Zirâ bağışlanma dilenen kimseler bağışlanmaya lâyık değildir. Böyle yersiz bir istek Hz. İsâ gibi büyük bir peygamberin konumuna yakışmaz. Kaldı ki söz konusu sözü söylediği ortam azamet celâl ortamıdır. Allâh’a çocuk isnat edenlerden ve ondan başka ilâh edinenlerden intikam alma ortamıdır. Bu sebeple burada gâlibiyet ve hikmetin zikredilmesi rahmet ve mağfiretin zikredilmesinden daha uygundur. Buna mukâbil Hz. İbrâhim şöyle demiştir: “*Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut! Çünkü, onlar, insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldular, Rabbim. Şimdi kim bana uyarırsa o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, artık sen gerçekten çok bağışlayan, pek esirgeyensin.*”¹²⁶ “Sen güç ve hikmet sâhibisin” dememiştir. Çünkü onun bu duâyı yaptığı ortam merhamet dileme ortamıdır. Onun “*Kim de bana karşı gelirse, artık sen gerçekten çok bağışlayan, pek esirgeyensin.*”¹²⁷ sözü “Eğer puta tapanı şirkten tevhid, isyandan itâate dönmeyi sağlayarak bağışlar ve merhamet edersen” anlamındadır. Nitekim Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- de “Allâh’ım! Kavmimi bağışla! Çünkü onlar bilmiyorlar”¹²⁸ demiştir.

Bütün bu zikrettiklerimizde Cenâb-ı Hakk’ın isimlerinin sıfat ve mânâlardan türediğine açık bir delil vardır. Her isim birlikte zikredildiği isim, fiil ve işle uyumludur. Doğruya ileten Allah’tır.

Hidâyetin Genel ve Özel Mertebeleri

Bunlar on mertebeden oluşmaktadır.

Birinci Mertebe: Allah’ın, kulu uyanıkken onunla aracısız konuşması. Bu en büyük mertebedir. “*Ve Allah Mûsâ ile gerçekten konuştu*”¹²⁹ âyetinde belirtildiği üzere Allah Hz. Mûsâ ile konuşmuştur. Bu âyetin başında Hz. Nûh’a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğini zikretmiş, sonra Hz. Mûsâ ile konuştuğunu özellikle belirtmiştir. Hz. Mûsâ’nın diğer peygamberlerden ayrıca anılması, onunla ilgili olan konuşmanın âyetin başında zikredilen genel vahiyden ayrı ve özel bir şey olduğunu gösterir. Ayrıca Cenâb-ı Hak, âyetteki **كَلَّمَ** “konuştu” fiilinin hakiki masdarı olan **تَكَلَّمَ** kelimesiyle de sözünü güçlendirmiştir. Tâ ki, sıfatları iptâl eden Muattıla, Cehmiyye, Mu’tezile ve başkalarının vehimlerini ortadan kaldırarak, Hz. Mûsâ ile olan konuşmasının ilham, işâret ve konuşma olmaksızın

126 İbrâhim 14/36-37.

127 İbrâhim 14/36-37.

128 Buhâri (12/294) İstîtâbetü’l-mürteddin, bâbu izâ urrida’z-zimmiyy; Müslim (4/431) Bâbu iştidâcl gazabillah alâ men katelehû rasûlüllah -sallallâhu aleyhi vesellem-

129 Nisâ 4/164.

bir şeyin mânâsını târif etmek vb. olmadığını vurgulamıştır. Böylece Allâh'ın Hz. Mûsâ ile konuşmasının mecâzi olmadığını, hakiki olduğunu ortaya koymuştur. Nitekim Kûfeli meşhur dilci Ferrâ (ö. 207) şöyle der: “Araplar, insana her hangi bir yolla ulaşan mesaja kelâm derler. Ancak masdar getirilerek ifâde güçlendirildiğinde sâdece ağızdan çıkan gerçek söz kastedilir. Nitekim أراد إرادة “Falanca bir şey istedi” denildiğinde gerçek irâde kastedilir. Ancak أراد الجدار “Duvar bir şey istedi” denildiğinde masdar getirilerek إرادة الجدار denilmez. Çünkü duvarın bir şey dilemesi hakikat değil, mecazdır.” Nitekim Cenâb-ı Hak “Mûsâ tâyin ettiğimiz vakitte (Tûr’a) gelip de Rabbi onunla konuşunca ‘Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!’ dedi.”¹³⁰ buyurmuştur. Allâh'ın Mûsâ ile olan bu konuşması, onu Fir'avn'e gönderirken gerçekleşmiş olan ilk konuşmadan farklıdır. Çünkü Hz. Mûsâ Cenâb-ı Hakk'ın cemâline bakmayı ilk konuşmada değil, bu ikinci konuşmada istemiş, levhalar da ona bu mülâkatta verilmiştir. Bu mülâkat, Cenâb-ı Hakk'ın verdiği bir randevu neticesinde olmuştur. Hâlbuki ilk konuşmada böyle bir randevu verilmemişti. Bununla ilgili olarak Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Ey Mûsâ! Dedi, ben risâletlerimle (sana verdiğim görevlerle) ve sözlerimle seni insanların başına seçtim.”¹³¹ Burada konuşmanın kastedildiğinde geçmiş âlimler ittifak hâlinde.

Yüce Allah Kitâb'ında Hz. Mûsâ'ya nidâ ettiğini ve ona fısıldadığını haber vermiştir. Nidâ uzaktan, fısıldama ise yakından olur. Araplar “Boğazın şiştiğinde ya bağırırısın yâhut da fısıldarsın”¹³² derler. Nitekim Hz. Âdem'in de Hz. Mûsâ'ya “Sen Allâh'ın konuşmak için seçtiği, eliyle Tevrât'ı yazıp verdiği Mûsâ'sın!” diyeceği nakledilir. Kezâ mahşerde bekleyen insanlar da ondan Cenâb-ı Hak katında şefâatçi olmasını istediklerinde ona böyle diyeceklerdir. Nitekim bu husus, Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem-, altıncı veyâ bir rivâyete göre yedinci semâda Hz. Mûsâ'yı görmesinin zikredildiği İsrâ hadisinde de yer almaktadır. Bu hadiste Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- “Bu, Allâh'ın Mûsâ'yı kelâmıyla üstün tutması sebebiyledir” buyurmuştur. Eğer Hz. Mûsâ'nın konuşması diğer peygamberlerin vahiyleri gibi olsaydı bu hadislerde Hz. Mûsâ'nın konuşmasına ayrıca ve özellikle vurgu yapılmasında bir mânâ olmaz ve Hz. Mûsâ'ya Kelimullah (Allah'la konuşan) ismi verilmezdi. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veyâ perde arkasından konuşur yâhut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder.”¹³³ Görüldüğü gibi bu âyette Cenâb-ı Hak vahiyle konuşmayı, peygamber göndererek konuşmayı ve perde arkasından konuşmayı birbirinden ayırmıştır.

130 A'raf 7/143.

131 A'raf 7/144.

132 Bu söz Tâcu'l-Arus'ta Şa'bi'den naklen جاء بذاء أو نجاه şeklinde kaydedilmektedir. Bk. Tâcu'l-Arûs, n-c-v md.

133 Şûrâ 42/51.

İkinci Mertebe: Peygamberlere has vahyin mertebesidir. Cenâb-ı Hak bu konuyla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: “Biz Nûh’a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik”¹³⁴ “Allah bir insanla (karşılıklı) konuşmaz. Ancak vahiyle (kuunun kalbine dilediği düşünceyi doğurarak) yâhut perde arkasından konuşur.”¹³⁵ Görüldüğü gibi her iki âyette de vahiy konuşmanın kısımlarından biri olarak anılmıştır. Birinci âyette vâsitasız olarak konuşmanın bir mukâbili yapılırken ikinci âyette değişik yollarla bir mânâyı başka birine ulaştırma anlamındaki genel konuşmanın bir parçasıdır. Çünkü vahiy lûgatte gizli ve seri bir şekilde bir mesajı birine iletmek demektir. Vahy kelimesinin fiili وَحَى şeklinde üç harfli olarak da أَوْحَى şeklinde dört harfli olarak da kullanılmaktadır. İlk İslâmî devir şâirlerinden Ru’be b. el-Accac bir şiirinde bu fiili üç harfli olarak kullanmıştır:

وَحَى لَهَا الْقَرَارَ فَأَشَقَّوَتْ (الرجز)

“Ona karar kılmasını bildirdi, o da karar kıldı”¹³⁶

Bunlar ileride zikredeceğimiz üzere vahyin kısımlarıdır.

Üçüncü Mertebe: Melek olan elçinin peygambere gönderilmesi ve böylece melek elçinin Allâh’ın emrettiklerini peygambere iletmesi.

Buraya kadar zikrettiğimiz üç mertebe peygamberlere mahsus olup başkaları için söz konusu olmaz. Melek olan elçi, peygambere bir insan şeklinde görünebilir, böylece peygamber onu açıkça görür ve onunla konuşur. Bunun dışında peygamber meleği yaratıldığı asli şekilde de görebilir. Vahyin bir şekli de meleğin vahyedeceği şeyi peygambere vahyetmesi ve sonra ayrılmasıdır. Bu vahiy türlerinden üçü ile de Hz. Peygamber’e -sallallâhu aleyhi vesellem- vahyedilmiştir.

Dördüncü Mertebe: Bu mertebe, haber verme (tahdis) mertebesi olup özel vahiy mertebesinin ve Hz. Ömer’in de bulunduğu siddiklar¹³⁷ mertebesinin altında bulunur. Nitekim Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- şu sözüyle buna işâret etmiştir: “Sizden önceki ümmetler içinde haber verenler (muḥaddesûn) vardı. Eğer bu ümmet içinde olursa o Ömer b. Hattab olur”¹³⁸

134 Nisa 4/163.

135 Şûrâ 42/51.

136 Bir nazım şekli ve aruzda bir vezin adı olan recez türüne giren yukarıdaki satır eski kaynaklarda Ru’be’nin babası Accâc’a da nispet edilmektedir. Satırın başı ise الحمد لله الذي استهل / بِإِذْنِهِ السَّمَاءُ وَاطْمَأْنَت “Hamd, izniyle semânın ortaya çıkıp karar kıldığı Allâh’a âittir» şeklin- dedir. Bk. Zeccac, Meâni’l-Kur’an, II, 219. (Mütercim)

137 Siddiklar hakkında bk. Nisâ 4/69. (Mütercim)

138 Buhâri (5/52) Fedâilü’s-Sahâbe, Bâbu fadli Ömer b. el-Hattâb; Müslim (5/259) Fedâilü’s-Sahâbe, Bâbu fadli Ömer b. el-Hattâb.

Şeyhulislâm Takıyyüddin İbn Teymiye'nin (ö. 728) şöyle dediğini işittim: Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- haber verici kimselerin bizden önceki ümmetler içinde bulunduğunu kesin bir şekilde bildirdi ve en üstün ümmet olan bu ümmet içerisinde bulunmasını ise aynı kesinlikle ifâde etmedi. Çünkü bizden önceki ümmetlerin böyle haber verici kimselere ihtiyâcı vardı. Bu ümmet ise, peygamberlerinin ve onun risâletinin kemâlinden dolayı böyle kimselere ihtiyâcı yoktur. Hz. Peygamber'den -sallallâhu aleyhi vesellem- sonra Allah bu ümmeti ne bir haber vericiye, ne ilhâm sâhibine ve ne de keşf sâhibine muhtâç etmemiştir. Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- "Bu ümmet içinde bulunursa" şeklinde şart ifâdesini kullanması, bu ümmetin noksanlığından değil, kemâlinden ve öyle bir şeye ihtiyâcı olmamasındandır.

Haber verici (muaddes), gizlice kalbine bir şey söylenen kimse olup kendisine söylenen şey söylendiği gibi meydana gelir.

Hocamız şöyle buyurmuştur: Sıddık, haber vericiden daha üstündür. Çünkü sıddık oluşunun kazandırdığı kemâl ile ve kemâli sürdürmekle haber vermeye, ilham ve keşfe muhtaç değildir. Zirâ o kalbini tamâmıyla gizlisi ve açığıyla peygambere teslim etmiş ve bu sâyede hiçbir şeye ihtiyâcı kalmamıştır. Kaldı ki bu haber verici kendilerine bildirilen şeyleri peygamberlerin getirdiği vahye arz eder eğer uygunsa kabûl eder, aksi halde ise reddederdi. Bu arz da sıddıkların mertebesinin haber verme mertebesinden üstün olduğunu gösterir. Hayallere dalmış cehâlet ehlinin söylediği "Kalbim Rabbimden haber verdi, nakletti" ifâdelerine gelince, doğrudur kalbi haber vermektedir. Ama kimden? Şeytanından mı yoksa Rabbinden mi? "Kalbim Rabbimden nakletti" dediğinde sözü bilinmeyen birine isnat etmektedir. Bu yalandır. Hâlbuki Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- bu ümmetin haber vericisi olabileceğini söylediği Hz. Ömer böyle bir şeyi aslâ söylememiştir. Böyle bir şey söylemekten Allah korusun! Hattâ Hz. Ömer'in kâtibi bir gün "Bu, Allâh'ın müminlerin emiri Ömer b. el-Hattâb'a gösterdiği görüştür." yazmıştı da Hz. Ömer bunu tasvip etmeyerek şöyle demişti: "Hayır! Onu sil! Bu, Ömer b. el-Hattâb'ın görüşüdür. Eğer doğruysa Allah'tandır, yanlışsa Ömer'dendir. Allah ve peygamberi bundan uzaktır." Yine kelâle¹³⁹ konusunda da şöyle demişti: "Bu konuda kendi görüşümü söylüyorum. Eğer doğruysa Allah'tandır. Yanlışsa benden ve şeytandandır." Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- şehâdetiyle haber verici olan Hz. Ömer'in sözü işte budur. Hâlbuki sen Allah'la bir (panteist) olduğunu iddiâ edenlerin ve her şeyi mubah gören şathiyecilerin¹⁴⁰ doğruyu yanlış söylemekten çekinmediklerini ve "kalbin Rabbimden haber verdi" dediklerini görürsün. Hz. Ömer'in sözüyle böylelerinin sözlerine bak ve iki mertebe ve durum arasında mukâyese yap, sonra da hangisinin doğru olduğuna karar ver! Sahte olanla hâlis olanı birbirine karıştıрма!

139 Kelâle, mirasla ilgili bir konudur. Hakkında bk. Nisâ 4/12 (Mütercim)

140 Şathiye, Allah hakkında lâübâliyâne ve serbest bir şekilde söylenmiş şiir ve sözler. (Mütercim)

Beşinci Mertebe: Anlayış ve kavrayış verme mertebesi. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur: *“Dâvud ve Süleyman’ı da (an). Bir zaman, bir ekin konusunda hüküm veriyorlardı.: bir grup insanın koyun sürüsü, geceleyin başı-boş bir vaziyette bu ekinin içine dağılıp ziyân etmişti. Biz onların hükmünü görüp bilmekte idik. Böylece bunu (bu fetvâyı) Süleyman’a biz anlatmıştık. Biz, onların her birine hüküm (hükümdarlık, peygamberlik) ve ilim verdik.”*¹⁴¹ Cenâb-ı Hak bu iki şerefli peygamberi bu âyetlerde anmış ve onları ilim ve hikmetlerinden dolayı övmüştür. Ancak Süleyman’ın muayyen bir konudaki anlayış ve kavrayışını ayrıca zikretmiştir. Nitekim Hz. Ali’ye “Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- size diğer insanlara vermediği bir özellik verdi mi?” diye sorulmuştu da şu cevâbı verdi: Hayır! Tâneyi ve rûhu yaratan Allah’a yemin ederim ki hayır! Ancak Allâh’ın bir kuluna Kitâb’ını ve şu sayfada olanları anlaması husûsunda bir kavrayış bahşetmesi durumu hâriştir.” Hz. Ali’nin işâret ettiği sayfada diyeti ödeyecek kimse-ler, diyet, esirlerin serbest bırakılması ve Müslüman’ın kâfir mukâbilinde öldürül-memesi gibi hükümler yazılıydı. Hz. Ömer’in Ebû Mûsâ el-Eş’ari’ye gönderdiği mektupta da “Sana izah ettiğim şeyler kavrayışa dayalıdır” ifâdesi yer alıyordu.

Kavrayış Allâh’ın kuluna bahşettiği bir nimettir ki, onu kulun kalbine ilkâ eder, kul onun sâyesinde başkalarını bilip idrâk edemediğini idrâk eder, âyet ve hadis-lerden başkalarının anlamadığı hususları anlar. Hâlbuki kavrayış sâhibi o kişi, o âyet ve hadisleri ezberleme ve aslı mânâlarını anlamada başkalarıyla aynıdır.

Allah ve peygamberine dayalı olan kavrama siddiklik unvânı ve nebevi velâyetin fermânıdır. Bu konuda âlimlerin mertebeleri binde bire varan nispette farklılıklar arz etmektedir. Hz. Ömer, Bedr ehli ve başkalarının hazır bulunduğu bir mecliste İbn Abbas’a Nasr sûresindeki *“Allah’ın yardımı ve zaferi gelince”* âyetinin sorulmasına ve onun bu konuda kendisine bahşedilen kavrayışla “Bu âyetler, Allâh’ın peygamberine ölümünü ve ecelinin geldiğini haber vermesidir” cevâbını vermesine, Hz. Ömer’in de ona katılmasına baksana! Hâlbuki bu ikisi dışındaki sahâbilere bu mânâ kapalı kalmıştır. Üstelik İbn Abbas o zaman sahâbenin yaşça en küçüğüydü. Eğer kavrayış sâhibi olmasa bu sûrede ecelin bildirildiği neticesini nasıl çıkaracaktı? Bu, insanların çoğunun anlayamayacağı derecelere ulaşan, dini metinlerle yetinmeyerek başka şeylere ihtiyaç gösteren oldukça ince bir mevzûdur. Kavrayış sâhibi olan kimse ise bu konuda dini metinlerle birlikte başka bir şeye ihtiyaç duymaz.

Altıncı Mertebe: Genel açıklama mertebesi. Bu, hakkın açıklanması, gözün varlıkları görmesi gibi kalbe hakkın görünüp delil, şahit ve alâmetleriyle bâtıldan ayrılmasıdır. Bu açıklamayı yapmadıkça Allah hiç kimseyi saptırmaz ve ona azâp etmez, bu açıklamadan sonra da kulların Allâh’a ileri sürebilecekleri hiçbir bahâne kalmaz. Yüce Allah şöyle buyurur: *“Allah bir topluluğu doğru yola ilettikten sonra, sakınacakları şeyleri kendilerine açıklayınca kadar onları saptı-*

racak değildir"¹⁴² Âyetle söz konusu olan saptırma Cenâb-ı Hakk'ın kullarına bir cezâsıdır. Çünkü Allah onlara doğruyu açıklamış, ancak onlar kendilerine açıklanan doğruyu kabûl etmemiş ve uygulamamışlardır. Bunun üzerine o da onları saptırmıştır. Allah doğruyu göstermeden aslâ kimseyi saptırmaz.

Bunu bilersen kaderin sırrını anlar ve bu konudaki bir çok şek ve şüphe-den kurtulursun. Böylece Allâh'ın saptırdığı kullarının saptırmasındaki hikmeti de kavrarsın. Kur'an bu konuya birçok yerde temâs etmiştir. Meselâ şu âyetlere bakalım: *"Onlar yoldan sapınca Allah da kalplerini saptırmıştı."*¹⁴³ *"Kalplerimiz kılflıdır, demeleri sebebiyle (onları lânetledik)"*¹⁴⁴ Birinci âyetle inadin neticesi olan küfür, ikinci âyetle ise inanma özelliğinin kaybedilmesi neticesi meydana gelen küfür bahis konusudur. Bu konuda başka bir örnek de şu âyettir: *"Yine ona iman etmedikleri ilk durumdaki gibi onların gönüllerini ve gözlerini ters çeviririz. Ve onları şaşkın olarak azgınlıkları içerisinde bırakırız."*¹⁴⁵ Görüldüğü gibi Cenâb-ı Hak, doğru olduğunu kesin olarak görüp kanâat getirdiklerinde inanmamaları sebebiyle kalp ve gözlerini doğrudan çevirip hidâyet etmeyerek kâfirleri cezâlandırmaktadır.

Bu üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Semûd'a gelince onlara doğru yolu gösterdik, ama onlar körlüğü doğru yola tercih ettiler."*¹⁴⁶ Âyetle söz konusu olan hidâyettir, yol göstermeden sonraki hidâyettir. Açıklama hidâyetin gerçekleşmesi için gerekli bir şarttır. Ancak ondan sonra başka bir hidâyet daha olmazsa doğru yola ulaşmak mümkün değildir. O da Allâh'ın hidâyete ulaştırmasıdır.

Doğru yolu açıklama iki şekilde olur: Biri okunup dinlenen Kur'an âyetleriyle, diğeri ise görünen müşâhede edilen varlıklardan oluşan görünür âyetleriyle. Her ikisi de Allâh'ın birliğine, isimlerine, sıfatlarına, kemâline, isim ve sıfatlarının kendisini tanıtmaya delil teşkil etmektedir. Cenâb-ı Hak bundan dolayı kullarını okunan âyetleriyle müşâhede edip durdukları varlıklar hakkında düşünmeye çağırmakta ve onları her iki âyet grubu hakkında tefekküre teşvik etmektedir.

Açıklanmış olan bu hidâyet peygamberlerin gönderildiği hidâyettir ki, Allah ancak bu açıklamadan sonra dilediğini saptırır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"(Allâh'ın emirlerini) onlara iyice açıklasın diye her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik. Artık Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. Çünkü o, güç ve hikmet sâhibidir."*¹⁴⁷ Peygamberler doğru yolu gösterir, güç ve hikmetiyle dilediğini saptırıp hidâyete erdiren ise Allah'tır.

142 Tevbe 9/115.

143 Saf 61/5.

144 Nisâ 4/155.

145 En'am 6/110.

146 Fussilet 41/17.

147 İbrâhim 14/4.

Yedinci Mertebe: Bu mertebede özel bir hidâyeti gerektiren özel bir açıklama söz konusudur. Allâh'ın inâyeti, başarı vermesi, seçmesi, başarısızlık sebeplerini ve maddelerini kalpten arındırması bu mertebede dâimâ mevcuttur. Bunun neticesi olarak da hidâyet gerçekleşmektedir. Yüce Alah bu mertebe hakkında şöyle buyurmaktadır: “(Resûlüm!) sen, onların hidâyete ermelerine çok düşkünlük göstersen de bil ki Allah, saptırdığı kimseyi (dilemezse) hidâyete erdirmez.”¹⁴⁸ “(Resûlüm!) sen sevdiğini hidâyete erdiremezsin; bilakis, Allah dilediğine hidâyet verir ve hidâyete girecek olanları en iyi O bilir.”¹⁴⁹ Âyetlerde söz konusu olan birinci hidâyet öncelikli bir şart, daha sonraki ise hidâyetin gerçekleşmesi için gerekli olan Allâh'ın inâyetidir.

Sekizinci Mertebe: Bu da Allah'ın dinleme özelliği vermesiyle ilgilidir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Allah onlarda bir hayır görseydi elbette onlara iştittirirdi. Fakat iştittirseydi bile yine onlar yüz çevirerek dönerlerdi.”¹⁵⁰ “Körle gören, karanlıkla aydınlık, gölge ile sıcak bir olmaz. dirilerle ölümler de bir olmaz. Şüphesiz Allah, dilediğine iştittir. Sen kabirlerdekilere iştittiremezsin!”¹⁵¹ Burada söz konusu olan iştirtirme delil ve mesajı iştirtirmekten daha özeldir. Çünkü delil ve mesajı iştirme bu kimseler için zâten gerçekleşmekte ve bu sebeple onların kıyâmette Allâh'a ileri sürebilecekleri hiçbir bahâne kalmamaktadır. Ancak burada söz konusu olan kulakla iştirme değil, iştirilen konulara kalp ve gönülle eğilmedir. Çünkü sözün bir lâfzı ve bir de mânâsı vardır. Ayrıca lâfız ve mânâ arasında da bir ilişki söz konusudur. Lâfzın iştirilmesi kulağın vazifesi, mânâsının anlaşılıp maksadına yol bulmak ise kalbin vazifesidir. Cenâb-ı Hak kâfirlerin maksadı dinleyip anlamadıklarını belirtmiştir ki, bu kalple ilgilidir. Nitekim kulakla ilgili olan lâfızları iştittiklerini başka âyetlerde belirtmiştir: “Rablerinden kendilerine ne zaman yeni bir ihtar gelse, onlar bunu, hep alaya alarak, kalpleri oyuna, eğlenceye dalarak dinlemişlerdir.”¹⁵² Ancak lâfızları bu şekilde iştirme, iştirilen kimseye sorumluluk yüklemekten başka bir fayda sağlamaz. Dinlemenin amaç ve maksatları kalp eğlence ve gaflet içerisindeyken gerçekleşmez. Aksine böyle durumlarda sözleri iştirilen kimse yanındakine âyetle geçtiği gibi “Az önce ne demişti?”¹⁵³ diyerek çıkar.

Bu mertebeye kavrayış mertebesinin (5. mertebe) farkı, bu mertebede kulağın aracı olmasıdır. Kavrayış mertebesi, bu açıdan bundan daha genel, bu ise ondan daha özeldir. Başka bir açıdan ise kavrayış mertebesi daha özeldir. Çünkü o, kastedilen mânâ ve o mânânın gösterdiği, ilgili ve ilişkili bulunduğu hususlara ilişkindir. Bu mertebenin dayanağı ise maksadın kalbe ulaştırılmasıyla ilgilidir. Dinleyerek itâat etme buna bağlıdır.

148 Nahl 16/37.

149 Kasas 28/56.

150 Enfal 8/23.

151 Fâtır 35/19-22.

152 Enbiyâ 21/2-3.

153 Muhammed 47/16.

O halde işitmenin üç mertebesi vardır. Kulakla işitme, kalbi vererek dinleme ve dinlenen çağırıcı kabûl edip icâbet etme.

Dokuzuncu Mertebe: Bu mertebe ilham mertebesidir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “*Nefse ve ona birtakım kâbiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilhâm edene yemin ederim*”¹⁵⁴ Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- de Husayn b. el-Huzâi Müslüman olduğunda şöyle demiştir: “De ki: Allâh’ım bana doğruyu ilhâm et ve beni nefsimin kötülüğünden koru!”¹⁵⁵

Menâzilü’s-Sâirin adındaki adındaki eseri yazan zât¹⁵⁶ ilhâmı haber verme mertebesi (4. mertebe) olarak değerlendirmiş ve şöyle demiştir: “Bu, firâset mertebesinden daha yücedir. Çünkü firâset nâdiren meydana gelir ve gerçekleşmesi zordur. İlham ise ancak Allah’a yaklaşılmış olan bir makamda gerçekleşir.”

Bizim fikrimize göre haber verme ilhamdan daha özeldir. Çünkü ilham imanları sebebiyle tüm müminler için geçerlidir. Allah her mümine imânının gerçekleşeceği doğru yolu ilhâm etmiştir. Haber verme konusunda ise Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- “Bu ümmet içinde varsa o Ömer olabilir”¹⁵⁷ buyurmuştur. O halde haber verme özel bir ilham çeşidi olup peygamberler dışındaki kimselere yapılan vahiydir. Bu kimseler mükellef olabilirler. Şu âyetlerde bunu görüyoruz: “*Mûsâ’nın anasına: Onu emzir, diye bildirdik*”¹⁵⁸ “*Hani havârilere, (Bana ve peygamberime imân edin’ diye ilhâm etmişim*”¹⁵⁹ Şu âyette ise mükellef olmayan kimseler söz konusudur: “*Rabbin bal arısına: Dağlardan, ağaçlardan ve insanlardan yaptıkları çardaklardan kendine evler (kovanlar) edin, diye ilhâm etti.*”¹⁶⁰

Menâzilü’s-Sâirin müellifinin, ilhâmı firâsetten yüksek görmesinde dayandığı delil, firâsetin nâdiren ve zor meydana gelmesi, nâdir olan bir şeyin mu’teber olmaması, buna mukâbil ilhâmın ise Allâh’a yakın olunan bir zamanda gerçekleşmesidir.

Bu konuyu şöyle tahlil edebiliriz: Firâset ve ilhamdan her birinin genel ve özel bir türü vardır. Onların her birinin özel olan türleri diğerinin genel olanından üstündür. Kezâ her ikisinin genel olanı çokça gerçekleşirken özel olanları nâdir meydana gelir. Ancak aralarındaki farklılık firâsetin bir nevi çalışma ve çabalama neticesinde meydana gelmesi, ilhâmın ise çalışarak aslâ elde edilmeyip sâdece İlâhi bir bağış olmasıdır.

154 Şems 91/7-8.

155 Ahmed b. Hanbel (4/444). Mizzi’nin Atrâf’ında (III/68) geçtiğine göre Nesâi el-yevm ve'l-leyle’de bu hadisi zikretmiştir. Kezâ İbn Hacer de el-İsâbe’de (II/257, 258) bu hadisin sahih olduğunu belirtmiştir.

156 Bu zât, Hâfız Ebû İsmâil Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Muhammed b. ahmed el-Ensâri (396-481). Zehebi onun terceme-i hâline yer vermiştir. İbn Kayyim’in Medâricü’s-Sâlikin’i onun Menâzilü’s-Sâirin’inin şerhidir. (Derleyicinin notu)

157 Hadisin tahriri için 4. mertebeye bk.

158 Kasas 28/7

159 Mâide 5/111.

160 Nahl 16/68.

Onuncu Mertebe: Son mertebe, rü'yâ-yı sâdika, yâni görüldüğü gibi çıkan rüyâdır. Rü'yâ-yı sâdika Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- belirttiği gibi nübüvvetin bölümlerinden biridir. Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurmuştur: "Rüyâ-yı sâdika nübüvvetin 46'da biridir"¹⁶¹

Bu nispetin verilmesinde meşhûr olan şu sebep gösterilir: Vahyin başlangıç zamanlarında rüyâ-yı sâdika yarım yıl sürmüş, daha sonra 23 yıl müddetle devâm eden uyanık haldeki vahye geçilmiş ve bu Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- peygamber olarak gönderilmesinden vefâtına kadar sürmüştür. Rü'yâ-yı sâdikanın bu 23 yıl içindeki oranı 46'da 1'dir. Bu güzel bir görüştür. Ne var ki başka bir sahih rivâyette "Rü'yâ-yı sâdika nübüvvetin 70'de biridir"¹⁶² buyurulmuştur.

Rüyâ vahyin başlangıcıdır. Rüyânın doğru çıkması rüyâyı görenin doğru luğuyla doğrudan ilgilidir. Sözü en doğru olan kişi rüyâsı en doğru olan kişidir. Bu sebeple nübüvvet vakti yaklaştığında Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- gördüğü rüyâlar kendisinin de belirttiği¹⁶³ gibi hiç şaşmıyordu. Çünkü henüz nübüvvet ve onun eserleri ortada yoktur, dolayısıyla mü'minler onun yokluğunu rüyâ ile telâfi ederler. Ancak nübüvvet nûru yayılınca etrâfa verdiği aydınlık rüyâyâ ihtiyaç hissettirmez.

Sahâbe zamânında olmayıp da onların çağından sonra ortaya çıkan kerâmetler de buna benzer. Çünkü sahâbe imanlarının kuvvetinden dolayı kerâmetlere ihtiyaç hissetmiyorlardı. Hâlbuki onlardan sonrakiler imanlarının zafından dolayı buna muhtaçtılar. Ahmed¹⁶⁴ bunu kat'i bir kanâat olarak ileri sürmüştür. Ubâd b. es-Sâmit de şöyle demiştir: "Mü'minin rüyâsı Cenâb-ı Hak'ın uykusunda kuluna söylediği bir sözdür" Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- de şöyle buyurdu: "Müjdeleyiciler dışında nübüvvet sona ermiştir. Müjdeleyiciler nedir, ey Allâh'ın Resûlü!" diye sordular da şu cevâbı verdi: Sâlih rüyâdır. Mümin onu görür yâhut da o mü'mine görünür."¹⁶⁵

Müslümanların birbirine muvâfık olan rüyâları yalanlanmaz. Nitekim sahâbe kadir gecesinin Ramazan'ın son on gününde olduğunu gördüklerinde Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurmuştur: "Görüyorum ki rüyâlarınız son on günde ittifâk ediyor. Sizden her kim kadir gecesini araştırırsa onu Ramazan'ın son on gününde arasın!"¹⁶⁶

161 Buhâri (12/390), Ta'bir, Bâbu'r-ru'ye's-sâliha.

162 Müslim (5/122), Rü'yâ'nın başında; Müslim (5/121) Rü'yâ'nın başında; Ebû Dâvûd (11/360)

163 Buhâri (12/422) Ta'bir, Bâbu'l-kayd fi'l-Menâm; Tirmizi (3/461) Rü'yâ, Bâbu enne ru'yeti'l-Mü'min cüzi sitte ve erbain ...; Ebû Dâvûd (11/361) Edeb, Bâbu fi'r-Ru'yâ.

164 Metinde bu zâtın kim olduğu belirtilmemekle birlikte Ahmed b. Hanbel olsa gerektir. (Mü-tercim)

165 Buhâri, (12/391) Ta'bir. Bâbu'l-Mübeşşirât; Muvatta' (2/957) rü'yâ, Bâbu mâ câe fi'r-Rü'yâ; Tirmizi (4/462) Rü'yâ. Bâbu Zehebeti'n-Nübevve.

166 Buhâri (4/301) Fadlu Leyleti'l-Kadr, Bâbu itlimâsi leyleti'l-Kadr fi's-seb'i'l-eâhir; Müslim. (3/232, 233) es-Savm. Bâbu fadli leyleti'l-Kadr.

Rü'yâ keşf gibidir. Onun Rahmâni olanı olduğu gibi nefsânî ve şeytânî olanı da vardır. Nitekim Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurmuştur: Rü'yâ üç çeşittir: Allah'tan olan rüyâ, şeytanın üzüntü verdiği rüyâ ve kişinin uyanırken kendisine telkinde bulunup da uyurken gördüğü rüyâ."¹⁶⁷

Başkalarınca görülen rüyâlar sarîh vahye arz edilir. Onunla uyuşursa ne âlâ. Aksi halde onlar uygulanmaz.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Rü'yâ sâdık olursa yâhut aynı rüyâ pek çok kimse tarafından görülür ve ittifâk hâsıl olursa ne yapılır?

Buna cevâbımız şudur: Böyle bir durumda rüyânın vahye aykırı olması mümkün değildir. Aksine mutlakâ ona uygun olur ve ona dikkat çeker. Yâhut rüyâyı gören kimsenin daha önce idrâk etmediği özel bir konunun vahyin kapsamına girdiğine işâret eder de böylece o kimse bu sâyede o konuya vâkıf olur.

Rüyâsının doğru çıkmasını isteyen kimse doğruluğu ve helâl yemeyi gözetmeli, emir ve yasaklara riâyet etmelidir. Ayrıca kibleye yönelerek abdestli bir şekilde yatmalı ve gözleri kapanana dek Allâh'ı zikretmelidir. Bu durumda rüyâsı neredeyse dâimâ doğru çıkar.

En sâdık rüyâ seher vakti görülen rüyâdır. Çünkü bu vakit İlâhî nüzûlün, rahmet ve mağfiretin yayıldığı ve şeytanların sükûnet bulduğu vakittir. Gece vakti görülen rüyâ ise buna tamâmen zıttır. Çünkü o vakitte şeytanlar ve şeytânî ruhlar yayılır.

Ubâde b. es-Sâmit şöyle demiştir: "Mü'minin rüyâsı Cenâb-ı Hakk'ın uykusunda kuluna söylediği bir sözdür" Rüyâdan sorumlu olan bir melek vardır. Rüyâyı uygun örnekle kula o gösterir ve herkese kendine uygun misaller verir.

İmam Mâlik, "Rüyâ bir vahiydir" diyerek onu bilgisizce yorumlamaktan nehyetmiş ve "Allah'ın vahyiyle oyun mu oynuyorsun" demiştir.

Rüyânın ve onun hükümlerinin, onu yorma şekillerinin kendine âit bir çok tefferuâtı vardır. Onları burada zikretmek bizi sadetten çıkarır. Allah daha iyi bilir.

Fâtiha'nın Hem Kalbe Hem De Bedenlere Şifa Olması

Fâtiha, kalplerin şifâsını en geniş şekilde kapsamaktadır. Çünkü kalplerin hastalıkları iki esâsa dayanmaktadır. Biri bilginin temelsizliği, diğeri ise yöneliş ve niyet bozukluğudur. Bunlardan iki öldürücü hastalık ortaya çıkmaktadır: Sapıklık ve gazap. Sapıklık bilginin temelsizliğinin, gazap ise niyet ve yöneliş bozukluğunun neticesidir. Bu iki hastalık, tüm mânevi hastalıkların temelidir. Doğru yola erdirmek, sapıklıktan şifâ bulmayı sağlar. Gece-gündüz her namazda tüm kulların hidâyet istemesi bu sebeple farz kılınmıştır. Çünkü buna şiddetli ihtiyaç

vardır. Bu isteğin yerine başka bir şey geçemez. “(Rabbimiz) Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız”¹⁶⁸ âyeti ilim, irfan ve uygulama boyutlarıyla gerçekleştiğinde kalp ve niyet bozukluğunu giderecek şifâyı garanti eder. Çünkü niyet ve yönelişteki bozukluk araç ve amaçlarla ilgilidir. Geçici, perişan ve işe yaramayan bir amaç güdenlerin ve bu amaca ulaştıracak tüm araçlara baş vuranların hem amaç hem de araçları bozuktur. Allah ve ona ibâdet dışında amaç güden müşriklerin, hiçbir amaçları olmayan şehvet-perestlerin ve hak-bâtıl ayrımı yapmadan hangi yol ile olursa olsun liderlik elde etmek için çabalayan yetkililerin durumu böyledir. Hak onların reisliklerine aykırı olursa onu ayaklarıyla çiğner geçerler. Eğer buna güç yetiremezlerse saldırıya geçerler. Buna da güç yetiremezlerse hakkı bir yola hapsederek kendileri başka bir yol tutarlar ve mümkün oldukça onu defetmek için hazırlık yaparlar. Gerekli görürlerse hak adına para basıp hutbe okurlar, ancak onu hâkim olmaktan, tasarruf ve tatbikten uzak tutarlar. Ama eğer hak onlara yardımcı ve onların lehine ise o zaman koşarak ona yönelirler. Hak olduğu için değil, maksat ve arzularına uygun olduğu ve kendilerine destek olduğu için. Cenâb-ı Hak ne güzel buyuruyor: “Onlar, aralarında hüküm vermesi için Allah’a ve Peygamber’e çağırıldıklarında, bakarsın ki içlerinde bir kısmı yüz çevirip dönerler. Ama, eğer (Allah ve Resûlünün hükmettiği) hak kendi lehlerine ise, ona boyun eğip gelirler. Kalplerinde bir hastalık mı var; yoksa şüphe içinde midirler, yâhut Allah ve Resûlünün kendilere zulüm ve haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar? Hayır, asıl zâlimler kendileridir!”¹⁶⁹

Hülâsa olarak bu kişilerin yöneldikleri amaç ve başvurdukları araçlar bozuktur. Varmak istedikleri amaçlar geçersiz olup yok olduğu zaman en büyük hüsrân ve nedâmetle karşılaşacaklardır. Hak ve bâtılın ortaya çıktığı, aralarındaki bağların koptuğu, kurtuluş ve saâdet kervanından uzak kaldıklarını anladıkları zaman insanların en pişman ve nâdim olanları onlar olacaktır. Bu, dünyâda bile çoğunlukla ortaya çıkmaktadır. Dünyâdan göçülüp gidildiğinde ve Allah’a varıldığında daha güçlü olarak ortaya çıkacaktır. Bunun ortaya çıkış ve gerçekleşmesi daha berzah âleminde şiddetlenecek tüm hakikatlerin ortaya döküldüğü kıyâmet gününde ise büsbütün ortaya dökülecektir. Hakka uyanlar kurtulacak, bâtıla uyanlar hüsrâna uğrayacak ve yalancı ve aldanmış olduklarını anlayacaklardır. Vay orada ilmi fayda etmeyen âlime, mümini kurtarmayan imâna!

Yüce bir amaç gütmekle birlikte bu amaca ulaştıracak araçlara başvurmayan, kendisini ulaştıracağını zannettiği araçlara tevessül eden kimsenin âkıbeti de aynıdır. Çünkü her ikisinin yöneliş ve niyeti de bozuktur. Bu bozukluğu ise ancak “(Rabbimiz) Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız”¹⁷⁰ âyetinin ilâcı tedâvi edebilir.

168 Fâtiha 1/5.

169 Nûr 24/48-50.

170 Fâtiha 1/5.

Bu ilâç altı şeyden oluşmaktadır: Yalnızca Allâh'a ve sâdece onun emrettiği şekilde ibâdet etmek. Arzu ve hevese, insanların görüş ve tutumlarına, ortaya koydukları fikir ve esaslara göre değil. Ona sâdece ondan yardım isteyerek ibâdet etmek, kendinden veyâ başkalarından yardım bekleyerek değil!¹⁷¹

“(Rabbimiz) Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız”¹⁷² ilâcı işte bu unsurlardan meydana gelmektedir. Hastalığı bilen doktor bu karışımı yapar ve hasta da kullanırsa tam bir şifâ gerçekleşir. Ancak bu karışımdan her hangi bir şey eksik olursa netice alınmaması bu terkipten bir, iki veyâ daha fazla unsurun mevcut olmamasındandır.

Ayrıca kalbe iki büyük hastalık musallat olmaktadır. Eğer bu hastalıkların giderilmesi yoluna gidilmezse kalbi telef olmaya doğru götürürler. Bu hastalıklar riyâ ve kibirdir. Riyânın devâsı “(Rabbimiz) Ancak sana kulluk ederiz” âyeti, kibrin devâsı ise “yalnız senden medet umarız” âyetidir.

Şeyhulislâm İbn Teymiye'nin, riyânın devâsı “(Rabbimiz) Ancak sana kulluk ederiz” âyeti, kibrin devâsı ise “yalnız senden medet umarız” âyetidir, dediğini çok kere duymuşumdur.

“(Rabbimiz) Ancak sana kulluk ederiz” âyetini uygulayarak riyâ hastalığından, “yalnız senden medet umarız” âyetini uygulayarak da kibir ve kendini beğenmişlik hastalığından, “Bize doğru yolu göster!”¹⁷³ âyetiyle sapıklık ve cehâlet hastalığından kurtulunca tüm hastalıklarından âfiyet bulup tam bir nimete erer, kendisine lütuf ve ikramda bulunulan¹⁷⁴ kimselerden olur. Hakkı bilip de bile bile ondan sapan gidişat ve yönelişleri bozuk olan “gazaba uğramış”¹⁷⁵ kimselerle hakkı bilmeyen bilgisi temelsiz “sapmışlardan”¹⁷⁶ olmaktan kurtulur.

Bu iki şifâyı (sapıklık ve gazabın ilâcını) ihtivâ eden bir sûre her mânevi hastalığın tedâvisi için başvurulmaya lâyıktır. Çünkü bu hastalıkların ilâcını içeren, -ileride açıklayacağımız gibi - bundan başka hastalıkları öncelikle tedâvi eder. Allâh'ı ve onun sözlerini akledip lâyıkiyle kavrayan kalpler için bu sûrenin mânâlarından daha şifâlı bir şey yoktur.

Fâtiha'nın, tüm bid'at ehlinin görüşlerini reddeden cevapları içerdiğini Allah'ın izniyle en açık ve en güzel bir şekilde ileride açıklayacağız.

171 Buradaki altı şey: 1. Sâdece Allah'a ibâdet etmek. 2. Allah'tan başkasına ibâdet etmemek. 3. Allah'a, Allâh'ın istediği şekilde ibâdet etmek. 4. İnsanların ileri sürdükleri fikirlere göre ibâdet etmemek. 5. Allâh'a ibâdet ederken sâdece ondan yardım beklemek. 6. Başkalarından medet ummamaktır. (Mütercim)

172 Fâtiha 1/5

173 Fâtiha 1/6

174 Fâtiha 1/7

175 Fâtiha 1/7

176 Fâtiha 1/7

Fâtiha, bedeni şifâlar da içerir, demiştik. Bunlardan sünnette vârit olan, tıp kâidelerinin ve tecrübenin şehâdet ettiği bâzılarını zikrederim:

Öncelikle sünnette vârit olanlar: Ebû'l-Mütevekkil en-Nâci kanalıyla Ebû Said el-Hudri'den nakledilen sahih bir hadiste şöyle denilmektedir: Hz. Peygamber'in ashâbından bir grup bir Arap kabilesine uğramışlardı. Kabile onları misâfir edip ağırlamadı. Ancak çok geçmeden kabilenin reisini yılan soktu. Kabile fertleri onlara gelip 'İçinizde rukye yapan (duâ okuyarak tedâvi eden) var mı?' diye sordular. Onlar da 'Evet, var ama siz bizi ağırlamadınız. Bize bir karşılık vermedikçe size rukye yapmayız' dediler. Bunun üzerine kabile onlara birkaç koyun verdi ve onlardan biri de Fâtiha'yı okumaya başladı. Neticede kabile reisi kendisine hiçbir şey olmamış gibi iyileşip ayağa kalktı. Bununla birlikte ashap, 'Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- yanına gidinceye kadar karşılık olarak verilen koyunları yemeyin' diye birbirlerini uyardılar. Hz. Peygamber e -sallallâhu aleyhi vesellem- gelip hâdiseyi zikrettiklerinde Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- rukye yapan adama şöyle buyurdu: "*Fâtiha'nın rukye olduğunu nasıl bildin? Koyunları yiyiniz, bana da bir pay ayırınız*" ¹⁷⁷

Bu hadis, yılan vs. sokan kimsenin Fâtiha okuyarak tedâvi edileceğini ve başka bir ilâca ihtiyaç duymayacağını göstermektedir. Hattâ burada ilâcın yapamayacağı iyileştirmeyi yapabilir. Kaldı ki hadisteki kabilenin gayr-ı Müslim veyâ cimri olması gibi olumsuz bir durum da söz konusudur. Böyle bir durumun söz konusu olmadığı zaman kim bilir nasıl tedâvi eder?

Fasıl:

Tıp kâidelerinin Fâtiha'nın şifâsına şehâdeti hakkında ise şunları söyleyebiliriz: Zehirli hayvanlar ısırıp sokmaktadır. Bunlar habis canlılar olup bir nevi gazap niteliği kazanmışlardır. Isırığın gerçekleşmesini sağlayan ateşli bir zehir onların bu gazap özelliğini etkilemekte ve harekete geçirmektedir. Onların zehri, bu canlıların habisliğinin, kuvvet ve niteliğinin derecesine göre farklılık arz eder. Onların kazanmış oldukları bu gazap özelliği, onlara zehrini bir yere boşalttığında bir nevi lezzet bulup rahatlayacakları zehirli bir tabiat sunmaktadır. Onların bu durumu, tıpkı şerir insanların başkalarına şirretlik ettiklerinde buldukları rahatlamaya benzer. Mâlûm, insanlardan çoğu, kendi cinsinden birine ezâ vermediği bir gün aslâ huzur duymaz. Kendisinde bulunan zehir mesâbesindeki kötülüğüyle başka birine zarar vermedikçe rahatlayamaz. Ancak insanlara zarar verdikten sonra sükûnet bulur. Bu konuda o, cimâa aşırı istek duyan, bu sebeple ahlâkı bozulan ve ihtiyâcını gidermedikçe nefsinde bir ağırlık hisseden kimse gibidir. O nasıl kuvvetli bir arzu içindeyse, bu da kuvvetli bir gazap pençesindedir. Cenâb-ı Hak, hikmetiyle böyle nefislere set çeken bir engel vâir etmiştir. Eğer o olmasaydı yeryüzü fesâda uğrar, harâp olurdu. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur:

*“Eğer Allah, bir kısım insanlardan bir kısmının kötülüğünü diğerleriyle savması olmasaydı elbette yeryüzü altüst olurdu. Lâkin Allah bütün insanlığa karşı lütuf ve kerem sâhibidir.”*¹⁷⁸ Cenâb-ı Hak, lütuf ve rahmetiyle bu nefislerin şehvetinin keskinliğini kırarak eşleri ve câriyeleri mubah kılmıştır.

Bütün bu söylediklerimizle amaçladığımız şey, gazap sâhibi olan nefisler uygun bir ortam bulunca tesirli olurlar. Onlar içinde - dokunmasa bile - sırf karşı karşıya gelmekle bir şeye tesir edenler vardır. Yine onlar içinde baktığı anda gerili olan ipi düşürecek kadar nazarı te'sirli olanlar bulunur. Nazarı böyle tesirli olan biri, nazarına mâruz kalan birine baktığında, nefsinin kuvveti sebebiyle içinde, kendisindekine benzer bir düzenekten mahrûm ve hazırlıksız olan mağdûruna etki eden zehirli bir özellik oluşur. Hattâ böyle kimselerden çoğunun nazarı, kendisine tasvir edilen hayâlinde canlandığı hiç görmediği birinde bile etkili olabilir.

Hakka taraftar olan temiz, ulvi ve şerefli bir ruh böyle habis kimselerle karşılaştığında ve Fâtiha'nın hakikatleri, sırları, mânâları ve ihtivâ ettiği tevhid, tevekkül, Allâh'a övgü, esmâ-yı hüsnâ, şerri yok eden ve hayrı artıran Allâh'ın isimleri ile donandığında o şeytânî-habis nefsin etkisini yok eder, böylece şifâ gerçekleşir. Tedâvinin temelinde bir şey zıddıyla yok edilmesi esâsı vardır. bir şeyin muhafazası da benzeri bir şeyle olur. Dolayısıyla sıhhat benzeri bir şeyle korunur. Hastalık ise zıddıyla yok edilir. Bütün bunlar, her şeyi bilen hikmet sâhibi Allâh'ın neticelere bağladığı bir takım sebeplerdir. Dolayısıyla etkileyici bir nefsin kuvveti ve etkilenen bir yaratılış olmadıkça tedâvi gerçekleşmez. Meselâ ısırılan kimse rukyeyi kabûl etmese ve rukye yapan kimse tesirli olamasa tedâvi sonuç vermez. Demek ki burada üç temel husus vardır: ilâcın hastalığa uygunluğu, tabibin tedâvi için çaba göstermesi ve hastanın tedâviye cevap vermesi. Bunlardan biri eksik olursa tedâvi gerçekleşmez. Ancak hepsi tamam olursa sonuç verir. Tabii ki Allah Teâlâ'nın izni de gereklidir. Bunu lâyıkiyla bilen rukyenin sırlarını anlar ve onun faydalı ve zararlı olanını ayırır, böylece bir hastalığa uygun olan rukyeyi yapar. Ayrıca rukyenin rukye yapan kimse ve rukye yapılan şahısla irtibâtını da anlar. Bu irtibat, kılıcın kılıcı vuran kimse ile vurduğu yerin kesilebilir olması arasındaki ilişkiye benzer. Bu söylediklerimiz, dikkati keskin olan ve iyi düşünebilen kimseleri söylemediklerimize vâkıf kılan küçük bir telmihtir. Allah daha iyi bilir.

Fâtiha'nın bedeni şifâ olduğuna dâir tecrübeler ise zikredilmeyecek kadar çok olup her zaman görülmektedir. Buna dâir bizzat kendimde ve başkalarında birçok şaşılacak hâdise müşâhede ettim. Mekke'de ikâmet ederken yaşadığım tecrübenin ayrı bir yeri vardır. Tavaf esnâsında ve başka zamanlarda beni harekettiren alıkoyacak derecede rahatsız edici acılar yaşıyordum. Hemen Fâtiha okumaya ve acı duyduğum yerleri meshetmeye başladım. Sanki üzerimden çakıl taşları düşüyor gibi hissettim. Bu hâli birkaç defâ tecrübe ettim. Bir bardak

zemzem suyu alıyor ona Fâtiha'yı birkaç defâ okuyor, sonra onu içiyordum. Bu sâyede daha önce benzerini görmediğim bir kuvvet ve fayda buluyordum. Bu fayda zikrettiğimden daha çok olabilir. İmânın sıhhat ve kuvvetine göre değişir. Yardım istenecek olan sâdece Allah'tır.

Fasıl:

Bu başlıkta Fâtiha'nın, bâtıla uyan İlâhi ve gayr-ı İlâhi din mensuplarına ve bu ümmet içindeki bid'at ve dalâlet ehli olan insanlara verilecek cevaplar ihtivâ etmesi hakkındadır.

Fâtiha'nın bu konuyu ihtivâ etmesi, biri özet biri kapsamlı olmak üzere iki yolla bilinir.

Özet olan yol: Fâtiha'da zikredilen sırât-ı müstakimin (doğru yol), hakkın bilgisini, onu tercih etmeyi ve başka şeylerin önüne almayı, onu sevip ona boyun eğmeyi, insanları ona dâvet edip mümkün oldukça düşmanlarıyla savaşmayı içermektedir.

Hak Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- ve ashâbının gittiği yol olup onun, Cenâb-ı Hakk'ın sıfatları, isimleri, tevhidi, emir ve yasakları, va'd ve tehditleri, Allah Teâlâ'ya yönelen kimseler için menziller mevkiinde olan imânın hakikatleri hakkında getirdiği esaslardan meydana gelir. Bu esasları belirlemek sâdece Hz. Peygamber'e -sallallâhu aleyhi vesellem- mahsustur, insanların görüş ve tavırlarının, düşünce ve ıstılahların hiçbir dahili olamaz. Tüm ilim, uygulama, hakikat, hal ve makamlar onun nübüvvet ışığından çıkmakta ve üzerinde onun Medine-i Münevvere'de basılmış olan Muhammedi mührünü taşımaktadır. Sırât-ı müstakim odur. Bunun dışındakiler gazaba uğramış ve sapmışların yoludur. Zâten şu üç yoldan başka da yol yoktur: Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- getirdiği esaslardan oluşan hak yol. Hakkı bildikleri halde inatla ona uymayan gazaba uğramışların yolu. Ve Allâh'ın kendilerini saptırdığı sapmışların yolu. Abdullan b. Abbas ve Câbir b. Abdillâh bu sebeple sırât-ı müstakimi İslâm olarak tefsir etmişlerdir. Abdullâh b. Mes'ûd ve Hz. Ali ise onu Kur'ân olarak açıklamışlardır. Bu konuda Tirmizi ve başkalarının kitaplarında yer alan Hz. Peygamber'e -sallallâhu aleyhi vesellem- kadar ulaşan bir hadis de mevcuttur. Sehl b. Abdullâh ise sırât-ı müstakimi sünnet ve cemâat ehlinin yolu olarak anlamıştır. Bekr b. Abdillâh el-Müzeni de Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- yoludur, demiştir.

Şüphesiz ki, hakkı bilip incelemek ve başka şeylere tercih etmek demek olan hem bilgi hem de uygulamada Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- gittiği yol sırât-ı müstakimdir. Yukarıda geçen görüşlerin hepsi buna delâlet etmekte ve bunu kapsamaktadır.

Bu özet şekilde anlaşılır ki Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- yoluna aykırı olan her yol bâtıldır ve gazaba uğramış ve sapmışların yoludur.

Kapsamlı Yol: Bu da, bâtil mezheplere dâir bilgiler ve Fâtiha'nın bunların görüşlerini geçersiz kılıcı kelimeler içermesiyle ilgilidir.

İnsanlar hakkı kabûl edenler ve onu inkâr edenler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Fâtiha, Cenâb-ı Hakk'ın âlemlerin Rabbi olduğunu belirtmekle yaratıcının varlığını belirtir ve onu inkâr edene cevap vermiş olur. Ulvisi ve süflisiyle kâinâtın bütün cüzlerini düşün! Hepsi onun yaratıcısı, yapıcısı ve hâkimini ispât eden bir şâhittir. Onun yaratıcısını inkâr etmek akıl ve yaratılışa göre ilmi inkâr etmek gibidir. Bu ikisi arasında hiçbir fark yoktur. Hattâ yaratıcının yaratılana, bir iş yapmanın yaptığı işe, bir eser sâhibinin eserine delâleti, temiz, aydın ve yüce akıllara ve bozulmamış fitratlara göre daha zâhirdir. İnsanlar Allâh'ın eser ve fiillerini onun varlığına delil gösterirken basiret sâhibi ârifler Allâh'ı onun fiil ve eserlerine delil olarak görürler. Şüphesiz her iki yol ile düşünmek de doğru ve haktır. Kur'an her ikisini de kapsamaktadır.

Allâh'ın eserlerini onun varlığına delil getirmek çoktur. Ancak Allâh'ı onun eserlerine delil getirmenin ayrı bir konumu vardır. Ümmetlerine *"Allah hakkında şüphe mi var?"*¹⁷⁹ diyen peygamberler böyle bir delil getirmiş olmaktadırlar. Bunun anlamı şudur: "Allah hakkında şüphe edilir mi ki onun varlığına delil aransın? Delil getirilecek konuya delilin kendisinden daha uygun ve açık delil mi var? Ayan beyan ortada olana gözden kapalı olan bir şey delil olur mu?" Daha sonra da *"gökleri ve yeri yaratan"*¹⁸⁰ diyerek delile işâret etmektedirler.

Şeyhulislâm Takıyyüddin İbn Teymiye'yi "Her şeye delil olan zât hakkında nasıl delil aranır?" derken işittim. O yeri geldikçe şu beyti çok okurdu:

وَلَيْسَ يَصِحُّ فِي الْأَدْعَاءِ شَيْءٌ / إِذَا اخْتِاجَ النَّهَارُ إِلَى الدَّلِيلِ (الوافي)

"Gündüzün varlığı hakkında kim isterse delil

Delidir artık, onun beyni sulanmıştır, bil!"

Cenâb-ı Hakk'ın varlığının akıl ve yaratılış için gündüzün varlığından daha zâhir olduğu mâlûmdur. Bunu bu şekilde görmeyen kusûru akıl ve fitratında arasın!

Yaratıcıyı inkâr edenlerin görüşleri bâtil olunca vahdet-i vücûdçu sapıkların görüşleri de bâtil olur. Onların görüşü şudur: Ortada biri ezeli ve yaratıcı bir varlık, biri de sonradan yaratılmış bir varlık olmak üzere iki varlık yoktur. Bilakis bu âlemin varlığı Allah'ın varlığıdır. Allah, bu âlemin varlığının hakikatidir. Onlara göre Rab ve kul, efendi ve köle, merhamet eden ve merhamet edilen, ibâdet eden ve ibâdet edilen, yardım isteyen ve yardım istenen, rehberlik eden ve rehberi izleyen, nimet veren ve nimet verilen, gazap eden ve gazaba uğrayan vs.

179 İbrâhim 14/10.

180 İbrâhim 14/10.

ayrımı yoktur. Bilakis Cenâb-ı Hakk, kulun kendisi ve hakikatidir. Efendi köleyle, merhamet eden merhamet edilenle, ibâdet eden ma'budla aynıdır. Farklılık, zâtın tezâhür ve tecellilerine göre oluşan itibârî bir husustur: Firavun sûretinde görüldüğü gibi bâzen ma'bud sûretinde, kölelerin sûretinde görüldüğü gibi bâzen de kul sûretinde görünür. Peygamberler ve ulemâ sûretinde olduğu gibi bâzen de rehber şekline bürünür. Hepsi aynı varlıktır. İbâdet edenin hakikat ve varlığı yâhut benliği ma'bûdun hakikat, varlık ve benliğiyle aynıdır.

Fâtiha başından sonuna kadar işte bu sapıkların görüş ve sapkınlıklarını açıklar.

Cenâb-ı Hakk'ın kâinâtın yaratıcısı olduğunu kabûl edenler ise ikiye ayrılır. Bir kısmı onun mahlûkâtından farklı olmasını inkâr ederler. Onlara göre Cenâb-ı Hak ne âlemin içindedir ne dışındadır, ne üstündedir ne altındadır, ne sağındadır ne solundadır, ne önündedir ne altındadır, ne içindedir ne de ondan ayrıdır.

Fâtiha sûresi, bunların görüşünü iki yönden reddeder:

Birincisi Cenâb-ı Hakk'ın âlemin Rabbi oluşunu belirtmesidir. Çünkü rubûbiyet, Rabb'in kullarından Rablik, sıfatlar ve fiilleriyle ayrıldığı gibi âlemden de ayrı ve farklı olmasını gerektirir. Âlemden ayrı bir Rabb'i kabûl etmeyen hiçbir rab tanımamış olur. Çünkü Rab ile âlemin tamâmen birbirinden ayrı olduğunu kabûl etmeyen iki durumla karşı karşıyadır: Biri Cenâb-ı Hakk'ın bu âlemle aynı olduğunu kabûl etmesidir. Çünkü âlem kendisinden ayrı değildir. Bu durumda iddiâsı doğru olur, ancak vahdet-i vücûdçulara katılmış olur. Böylece öncelikle Allâh'ın sıfatlarını inkâr etmiş, daha sonra da panteist olmuş olur. İkinci durum ise yaratıcıyı tamâmen reddeden dehriler (materyalistler / madde-perestler) gibi âleme dâhil veyâ ondan hâriç hiçbir Rabb'in olmadığını ileri sürer.

Hem âlemden ayrı hem de ayrı olmayan, ne âlemin içinde ne dışında, ne üstünde ne altında, ne önünde ne ardında, ne sağında ne solunda bulunan kendi başına kâim olan yaratıcı bir Rabb'e inanmak ise iki zıt şeyi bir araya getiren bir görüş ileri sürmektir ki, çürük bir görüştür. Akıl böyle bir şeyi tasavvur edemez ki tasdik etsin. Aklen tasavvuru mümkün olmayanın tasdik edilmesinin imkânsızlığı daha anlaşılırdır. Çünkü böyle bir tasavvur yokluğa ve Cenâb-ı Hakk'ı kabûl etmemeye daha uygundur. Akıl ve fıtrat sâhibi olan kimselere göre böyle bir târif âlemlerin Rabbi'ni tanıtmaktan ziyâde olmayan bir şeyi tanıtır gibidir. Bu inkârı ve bu inkâra delâlet eden lâfızları mevcut olmayan bir şey hakkında kullan! Sonra da aynı lâfızları âleme girmeyen âleminde kendisine girmedikleri varlığı başkasına muhtaç olmayan yüce zât, yâni Allah hakkında kullan! Sonra bu ifâdeler Allâh'ı mı daha iyi tanıtıyor, yoksa mevcut olmayan bir şeyi mi? düşün! Kendine gel de değişik görüşlerden ve onları söyleyenlerden, arzu ve tarafgirlikten sıyrılarak ve dürüst bir şekilde sâdece Allah'ın hidâyetini isteyerek bu konuda kendini iyi bir muhâsebeye çek! Allah böyle davranan bir kulunu hüsrâna düşürmekten mü-

nezzeh ve yücedir! Bu konu, hiçbir şeye muhtâc olmayan ve mahlûkâtından ayrı ve farklı olan Rabb'in kabûl edilmesinden başka bir şey gerektirmemektedir.

Fasıl:

Cenâb-ı Hakk'ın varlığını bu şekilde kabûl edenler de ikiye ayrılır. Biri tevhid ehli diğeri de müşriklerdir. Müşrikler de kendi içinde ikiye ayrılırlar:

Bir kısmı Mecûsiler ve onlara benzeyen kaderiyye mezhebi¹⁸¹ mensupları gibi Cenâb-ı Hakk'ın Rablik ve ilâhlığında müşrik olmaktadır. Çünkü Mecûsiler, - her ne kadar Allâh'a denk olduğunu kabûl etmeseler de - Allah'la birlikte başka bir yaratıcı kabûl etmektedirler. Onlara benzeyen kaderiyye ise Allah'la birlikte fiilleri yaratan yaratıcılar kabûl etmektedirler. Gûyâ onların fiillerini yaratmak Allah'ın kudreti ve yaratmasına dâhil değildir. Fiiller Allâh'ın dilemesi ve kudreti olmaksızın, o fiillerin sâhiplerini de fiillerini yapmaları konusunda güç sâhibi kılmaaksızın meydana gelmektedir. Aksine fiillerin sâhipleri fiillerini kendileri dileyip yapmaktadırlar.

Tüm kâinâtın kâmil ve her şeyi kapsayan mutlak bir Rabb'in kulu oluşu, bunların tüm görüşlerini geçersiz kılar. Çünkü bu görüşler, kâinatta bulunan tüm zât, sıfat, hareket ve fiiller için bir Rab gerektirmektedir.

Kaderiyenin görüşünün özü şudur: "Cenâb-ı Hak, canlıların fiillerini yaratmamaktadır. Onun Rablığı bu fiilleri kapsamaz. Kudreti, dilemesi ve yaratmasının kapsamadığı şeyi Rablığı nasıl kapsar?"

Hâlbuki "hamd" kelimesinin kapsamına giren şeylerden biri de, kullarının ona ibâdet etmelerinden dolayı ona hamdedilmesinin gerekliliğidir. Çünkü ibâdet etmeleri için kullarına yardım eden, bu konuda onları muvaffak kılan ve bunun gerçekleşmesini dileyen odur. Nitekim Cenâb-ı Hak kitabının birçok yerinde şöyle buyurmuştur: "*Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz*"¹⁸² Cenâb-ı Hak onların ibâdet etmelerini dilediği için, onları irâde ve kudretiyle o fiilleri yapmaya muvaffak kıldığı için övgüye lâyıktır. Yâni bu ibâdetlerden dolayı gerçekte övgüye lâyık olan Allah Teâlâ'dır. Kaderiyye'ye göre ise, o ibâdetlerden dolayı kullar övgüye lâyık olup ne onların yapılmasında ne de onlara mükâfat ve cezâ verilmesinde Allah için bir hamd söz konusu değildir. İbâdetlerin yapılmasında Allâh'ın övülmesi söz konusu değildir, çünkü onları yapan Allah değil, onlardır. İbâdetler mükâfat ve cezâ verilmesinde de Allâh'ın övülmesi söz konusu değildir; çünkü karşılık, ücretli çalışan birinin ücreti hak etmesi gibidir. Onlara göre, mükâfat ve cezâ yapmış oldukları ibâdet neticesinde elde ettikleri bir haktır.

181 Kaderiye kulan fiillerini kendisinin meydana getirdiğini ileri süren görüştür. Bunlara mu'tezile de denilir. Ancak metindeki terime sadâkat göstermek için kaderiye demeyi tercih ettik. (Mütercim)

182 İnsan 76/30: Tekvir 81/29.

“*Ancak senden medet umarız*”¹⁸³ âyetinde onların görüşüne açık bir ret vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak’tan medet ummaları ancak Allâh’ın irâde ve kudretinden olan bir şey hakkında olabilir. Bir şeyi yapıp meydana getirme insiyatifini elinde bulunduran, dilerse yapıp dilemezse yapmama imkânına sâhip bulunan bir kimse böyle olmayan birinden neden medet umsun? Onlara göre, onların davranışlarını meydana getirmek Cenâb-ı Hakk’ın irâde ve kudretinde değildir!

“*Bizi doğru yola ilet!*”¹⁸⁴ âyeti de onların görüşünü reddeden bir delil içermektedir. Çünkü tam ve mutlak hidâyet doğru yolu bulmayı gerektirmektedir. Eğer hidâyet Cenâb-ı Hakk’ın elinde olmasa onu istemekle emrolunmazlardı. Hidâyet, açıklama, yönlendirme, başarıya ulaştırma, doğru yolu bulmaya güç yetirme ve nihâyet onu bulmayı kapsamaktadır. Kaderiyye’nin zannettiği gibi Fâtiha’daki hidâyetle sâdece açıklama ve yol gösterme istenmemektedir. Çünkü açıklama ve yol gösterme, hidâyeti garantilemez, helâkten de kurtarmaz. Zâten açıklama ve rehberlik, körlüğü ve dalâleti hidâyete yeğleyen Kaderiyye dışındaki kâfirlere de yapılmaktadır.

Fasıl:

Bir kısım insanlar da Cenâb-ı Hakk’ın ilâhlığında müşriktirler. Bunlar Cenâb-ı Hakk’ın her şeyin tek Rabbi, mâlik ve yaratıcısı olduğunu, kendilerinin ve önceki babalarının, yedi kat göklerin ve büyük Arş’ın Rabbi olduğunu kabûl ederler. Bununla birlikte onun dışında başka şeylere tapınır, onun yanı sıra başkalarına da sevgi saygı besleyip itâat ederler. Bunlar Allâh’a Allâh’ın dışında denkler gören kimselerdir. Dolayısıyla Allâh’a ibâdet konusunda bir nebze pay sâhibi olsalar da “*Yalnız sana ibâdet ederiz*”¹⁸⁵ âyetinin hakkını veremezler. Çünkü bu âyet, sevgi, korku, bir şey umma, itâat etme ve saygı gösterme boyutlarıyla sâdece Allâh’a ibâdet etme anlamına gelmekte, Cenâb-ı Hakk’ın ilâhlığı konusundaki tevhidi ifâde etmekte ve bu konudaki şirki geçersiz kılmaktadır. Nitekim “*Ancak senden medet umarız*”¹⁸⁶ âyeti de Cenâb-ı Hakk’ın Rabliği hakkındaki tevhidi ifâde edip bu konudaki şirki geçersiz kılmaktadır. Kezâ “*Bizi doğru yola, nimet ve lûtfuna mazhar olanların yoluna ilet!*”¹⁸⁷ âyeti de böyledir. Bu âyette söz konusu edilen nimet ve lûtfu mazhar olanlar tevhid ehli kimselerdir. Onlar “*Yalnız sana ibâdet eder, yalnız senden medet umarız*”¹⁸⁸ âyetinden isteneni gerçekleştirenlerdir. Şirk ehli ise gazaba uğramış ve sapmış kimselerdir.

183 Fâtiha 1/5

184 Fâtiha 1/6.

185 Fâtiha 1/5.

186 Fâtiha 1/5.

187 Fâtiha 1/6.

188 Fâtiha 1/5.

Fasıl:

Bu başlık, Fâtîha'nın, Allâh'ın sıfatlarını inkâr eden Cehmiyye¹⁸⁹ mezhebi mensuplarının görüşlerine geçersiz kılan cevaplar içermesi hakkındadır.

Fâtîha'nın buna delâleti birkaç yöndendir:

Birincisi: “*Bütün hamdler ve övgüler Allâh'a âittir*” âyetidir. Bütün hamdlerin ona âit olması tüm övülen celâl ve kemâl sıfatlarının bulunmasını gerektirir. Çünkü kemâl sıfatları olmayan mutlak övgüye lâayık olamaz. Olsa olsa bir yönden övülür. Ancak her bakımdan her itibarla ve bütün hamd nevileriyle övgüye lâayık olmaz. Buna lâayık olmak için tüm kemâl sıfatlara mâlik olmalıdır. Onlardan her hangi biri eksik olursa o nispette övgüsü de eksik olur.

Kezâ Cenâb-ı Hakk'ın rahmet sıfatını kabûl etmek, hayat, irâde, kudret, işitme, görme ve başka gerekli olan tüm sıfatları kabûl etmeyi de içirir.

Rab sıfatı da böyledir. Tüm fiili sıfatların kabûl edilmesini gerektirir. Kezâ ilâhlık sıfatı da – daha önce geçtiği gibi - zât bakımından olsun fiiller bakımından olsun tüm kemâl sıfatlarının kabûlünü gerektirir.

Cenâb-ı Hakk'ın hem övgüye lâayık, ilâh, Rab, Rahman, Rahim, hükümrân, ma'bûd, yardım istenen, hidâyete ulaştıran, nimet veren, hoşnut olan ve gazaba gelen bir zât oluşu hem de bu sıfatları taşımaması ise iki zıt şeyi aynı anda kabûl etmektir ki, en olmayacak şeydir.

Şu yol, sıfatların kabûl edilmesini iki bakımdan içermektedir:

Biri sıfatların Cenâb-ı Hakk'ın mutlak kemâlinin gereklerinden oluşudur. Onun Arş'a istivâ etmesi yüceliğinin gereklerindendir. Her gece yarısından sonra dünyâ semâsına inmesi ise rahmet ve Rablîğinin gereklerindendir. Diğer sıfatlar da böyledir.

İkincisi ise sıfatların dini metinlerde Allâh'a bir övgü, medih ve onu kullarına bir tanııtma şekli olarak yer almasıdır. Onların inkârı ve delâlet ettikleri mânâların çarpıtılması dini nakillerle uyuşmaz. Sıfatların kemâlin gereği olduğunu daha önce geçtiği gibi akıl yoluyla da nakil yoluyla da çıkarman mümkündür.

189 Cehmiyye kelimesi, bid'atçı ve sapık Cehm b. Safvan adındaki kişiye nispet ifâde etmekte ve “Cehm'e mensup olanlar” anlamına gelmektedir. Bu şahıs, Allâh'ın sıfatlarını inkâr eder ve Allâh'ın onlardan uzak olduğunu ileri sürerdi. Ayrıca Kur'ân'ın mahlûk olduğunu ve Allâh'ın her yerde bulunduğunu iddiâ ederdi. Allâh'ın Hz. Mûsâ ile konuştuğunu inkâr ettiği için Silm b. Ahvez tarafından 127 hicri senesinde katledildi. Bk. Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ (VI/26), Mekâlâtü'l-İslâmiyyin, (I/338) (Derleyenin notu)

Fasıl:

Bu başlık, Fâtiha'nın Cebriye¹⁹⁰ mezhebi mensuplarının görüşlerine verilecek cevapları içermesi hakkındadır.

Fâtiha bunu birkaç açıdan içermektedir:

1. Cenâb-ı Hakk'ın hamdinin kapsamı, Cebriye'nin görüşlerini reddeden mânâlar da taşımaktadır. Çünkü hamd, Allâh'ın, kullarının güç yetiremediği ve yapmadığı fiilleri cezâlandırmamayı gerektirmektedir. Çünkü onların güç yetiremeyeceği ve yapmadığı işler, renkleri, boylarının uzunluğu ve kısalığı gibi onların elinde olmayan şeylerdir. Hâlbuki Cenâb-ı Hak kullarını, sâdece kendi yaptıklarından dolayı cezâlandırır. Onun, gerçekte onların kabâhatlerini yapıp da daha sonra o kabâhatlerden dolayı onları cezâlandırması hamdiyle uyumsuz. Tüm övgüler kendisine âit olan Allah bundan uzak ve yücedir. Aksine O, kullarını, gerçekten kendilerinin yaptığı davranışlardan dolayı cezâlandırır. Cezâyı gerektiren fiiller, kulların fiilleridir. Onun fiilleri ise ancak adâlet, ihsan ve hayırdır.

2. Cenâb-ı Hakk'ın rahmeti ve Rahman oluşu böyle bir düşünceyle uyumsuz. Çünkü onun hem Rahman ve Rahim olması hem de kullarını güç yetiremedikleri ve yapmadıkları şeylerden dolayı cezâlandırıp güç ve tâkat getiremedikleri şeylerle sorumlu tutup bundan dolayı cezâlandırması bir araya gelmesi mümkün olmayacak şeylerdir. Bu, rahmete aykırı ve onunla çelişen, onu geçersiz kılan bir şey değil midir? Akıllı bir kişiye göre böyle bir durumla tâm ve mükemmel rahmet aynı zâtta bulunur mu? Elbette bulunmaz!

3. “Yalnız sana kulluk eder, yalnız senden medet umarız” âyetinde, kulluk ve medet ummanın kullara nispet edilmesi de Cebriye'nin görüşünü reddeder. Bu nispet mecâzi değil, hakiki bir nispettir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, kullarının fiillerinden olan kulluk etme ve medet umma ile nitelenmesi uygun değildir. Çünkü kulluk eden ve medet uman kul, ibâdet edilen ve medet umulan Allah'tır.

Fasıl:

Bu başlık, Fâtiha'nın, Cenâb-ı Hakk'ın el-Mûcib biz'z-zat olduğunu söyleyenlerin görüşlerini reddetmesi ve Cenâb-ı Hakk'ın Fâil-i Muhtâr olduğunun açıklamasını içermesi hakkındadır.

Fâtiha'nın buna delâleti şu hususlarladır:

1. Cenâb-ı Hakk'ın hamde lâyıf olması. İrâde ve meşiiyetiyle vâir olmayana nasıl hamdedilir? Meselâ varlığından ve eserlerinden dolayı su, ateş, demir ve

190 Cebriye kelimesi, kulun, kendisinden sâdır olan fiilleri yapmaya mecbûr olduğu hakkındaki görüşe âidiyeti ifâde etmektedir. Bu görüşe göre kul, cansız varlıklar gibidir. Kulun bir irâdesi ve bir davranışta bulunmak için her hangi bir gücü yoktur. Bu görüşü savunanlar kendi içlerinde nüansları bulunan farklı görüşlere sâhiptirler. Bk. Şehristâni, el-Milel ve'n-Nihal (I/85) (derleyenin notu)

başka şeylere hamdetmek akıl ve fitrata uyar mı? Ancak ve ancak irâde ve kudretiyle övülecek fiiller yapan zâta hamdedilir. Akıl ve fitrat bunun dışında bir şeyi kabûl etmez. Bunun hâricindeki bir düşünce akıl ve fitrat dışıdır.

2. Cenâb-ı Hakk'ın Rab oluşu, fiillerini irâde ve kudretiyle yapmasını gerektirir. Işığınan dolayı güneşin, serinliğinden ve bitkileri bitirmesinden dolayı suyun veyâ başka bir şeyin aslâ güç yetiremeyeceği şeylere Rab olması akla ve fitrata sığmaz. Bu Rablığı inkârdan başka bir şey değildir. Gariptir ki, bu görüşte olan kimseler, anlayış sâhibi kimseler için açık ifâdeler kullanırken câhillere için kinâyeli ifâdeler kullanmışlardır.

3. Cenâb-ı Hakk'ın hükümlerlik sâhibi oluşu. İrâdesi ve fiili olmayanın hükümlerlik olması akıl dışıdır. Hattâ Cenâb-ı Hakk'ın bütün kullarının böylesi bir hükümlerlikten daha mükemmel irâde ve dilemesi vardır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyuruyor: *"Yaratan hiç yaratmayana benzer mi? Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?"*¹⁹¹

4. Cenâb-ı Hak'tan yardım istenmesi. İrâdesi ve kudreti olmayandan yardım istemek muhaldir.

5. Cenâb-ı Hakk'ın kullarını doğru yola iletmesinin istenmesi. İrâdesi olmayandan bir şey istenmesi muhaldir. Kezâ böyle biri nimet verici de olamaz.

Fasıl:

Bu başlık, Fâtiha'nın, Cenâb-ı Hakk'ın ilminin teferruâtı kuşatmadığını söyleyenlerin görüşlerini reddeden cevapları içermesi hakkındadır.

Fâtiha buna birkaç yönden delâlet etmektedir:

1. Cenâb-ı Hakk'ın kemâl derecede övgüye lâyık olması. Kâinat, onun ahvâli ve teferruâtı hakkında bir şey bilmeyen, feleklerin ve yıldızların adedinden bi-haber olan, kendisine itâat edeni isyan edenden, duâ edeni etmeyenden ayıramayan nasıl övgüye lâyık olur?

2. Kezâ böylesi birinin ne ilâh, ne de Rab olması mümkün değildir. İlâh, ma'bûd, Rab ve tedbir edici olanın kulunu ve kulunun hâlini bilmesi gerekir.

3. Cenâb-ı Hakk'ın rahmeti de bu kimselerin görüşünü reddeder. Çünkü bilmediğine merhamet etmesi imkânsızdır.

4. Cenâb-ı Hakk'ın hükümlerliği da bu görüşü reddeder. Çünkü halkından hiç kimseyi bilmeyen, ülkesinin durumundan habersiz olan bir hükümdar aslâ hükümlerlik olamaz.

5. Cenâb-ı Hak'tan yardım istenmesi,

6. Doğru yola iletmesinin istenmesi ve bu isteğe icâbet etmesi

7. Doğru yola iletmesi

8. Nimet verici olması

9. Kendisine muhâlefet edene gazap etmesi

10. Ve kıyâmet gününde insanlara yaptıklarına göre mükâfat ve cezâ verici olması. Bütün bunlar Cenâb-ı Hakk'ın teferruâtı bilmediğine dâir olan görüşü geçersiz kılar.

Fasıl:

Bu başlık, Fâtiha'nın nübüvveti inkâr eden kimselere verilecek cevapları içermesi hakkındadır.

Fâtiha buna birkaç yönden delâlet etmektedir:

1. Cenâb-ı Hakk'ın övgüye lâyık olması. Çünkü bu, kemâl derecede bir hikmetinin olmasını, mahlûkâtını boş yere yaratmamasını, onları emir ve nehiyden uzak ve başıboş bırakmamasını gerektirir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak Kitâb'ının birçok yerinde böyle bir durumdan kendisini tenzih eder, arındırır ve peygamberliği, peygamberlere indirileni inkâr edenin kendisini hakkıyla tanımadığını, gerektiği gibi büyüklüğünü bilemediğini ve lâyıkıyla takdir edemediğini, aksine kendisine lâyık olmayan bir şeyi nispet ettiğini bildirmiştir. Şüphesiz Cenâb-ı Hakk'ın övgüye lâyık oluşu ve şânının yüceliği ona nispet edilen bu düşünceyle uyuşmaz.

İlim, irfan ve basiret boyutlarıyla hamdin hakkını veren ondan “Ben şehâdet ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur” neticesini çıkardığı gibi “Ben şehâdet ederim ki Muhammed Allâh'ın Resûlüdür” neticesini de çıkarır ve nübüvveti inkâr etmenin Cenâb-ı Hakk'ın kemâl sıfatlarını inkâr etmek ve ona denk ve ortaklar kabûl etmek gibi onun övgüye lâyık oluşuna aykırıdır.

2. Cenâb-ı Hakk'ın ülûhiyeti: Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın ilâh oluşu onun ma'bûd ve itâat edilen bir zât oluşunu gerektirir. Onun tapınılan ve itâat edilen oluşunu bilmek ise sâdece peygamberleri vâsıtasıyla mümkündür.

3. Cenâb-ı Hakk'ın rubûbiyeti: Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın Rab oluşu kullarına bâzı şeyleri emredip yasaklamasını, onların iyi olanlarını iyilikleri sebebiyle cezâlandırıp kötü olanlarını ise kötülükleri karşılığında cezâlandırmasını gerektirir. Rubûbiyetinin gereği budur. Bu ise ancak peygamberlik ve risâlet vâsıtasıyla olur.

4. Cenâb-ı Hakk'ın Rahman ve Rahim oluşu: Cenâb-ı Hakk'ın kemâl derecede rahmet sâhibi oluşu, kullarına kendisini ve sıfatlarını tanıtmasını, kendisine yaklaşıtrıcı ve kendisinden uzaklaşıtrıcı şeyleri onlara göstermesini kendisine ve

itâat etmeleri mukâbilinde onları mükâfatlandırmasını gerektirir. Bu ise ancak peygamberlik ve risâlet ile mümkündür. Cenâb-ı Hakk'ın rahmeti peygamberliğin mevcûdiyetini gerektirmektedir.

5. Cenâb-ı Hakk'ın hükümranlığı: Mülk sâhibi olmak¹⁹², mülkte bi'l-fiil tasarrufu gerektirdiği gibi hükümranlıktaki sözle tasarrufu gerektirir. Melik (hükümrân olan), emir ve sözle tasarrufta bulunup emirleri dilediği gibi yerine gelen kimsedir. Mâlik ise mülkünde fiiliyle tasarrufta bulunan kimsedir. Allah hem mülk hem de hâkimiyet sâhibidir. O, mahlûkâtında sözle de fiille de tasarrufta bulunandır.

Cenâb-ı Hakk'ın sözle tasarrufu kevnî kelimelerle (kâinatta meydana getirdiği varlıklar ve hâdiselerle) olduğu gibi dinî kelimelerle (indirdiği kitaplarla) de olur. Hükümrânlık her ikisiyle kemâle erer. Cenâb-ı Hakk'ın peygamberler göndermesi hükümrânlık ve hâkimiyetinin kemâlinin bir gereğidir. İnsanların akıl ve yaratılışına uygun hükümdar ancak böyle olur. Ülkesinin her yerine elçiler göndermeyen bir hükümdar hükümdar değildir. Cenâb-ı Hakk'ın meleklerinin varlığı ve onlara inanmanın imânın gereklerinden olması onun hükümranlığı sâyesinde bilinir. Melekler Allah'ın yaratmasının ve emrinin elçileridir.

6. Cezâ gününün hak oluşu: Cezâ günü, Allâh'ın, kullarının hayır veya şer tüm davranışlarının karşılığını verdiği gündür. Bu ise, ancak peygamberliğin ve risâletin gönderilmesi, dolayısıyla itâatkâr ve âsinin cezâlandırılacağı sorumluluğun oluşmasıyla gerçekleşebilir.

7. Cenâb-ı Hakk'ın ma'bûd olması: Cenâb-ı Hakk'a ancak sevdiği ve hoşnut olduğu yolla ibâdet edilebilir. Sevdiği ve hoşnut olduğu şeyleri kulların bilmesi ise ancak peygamberler vâsıtasıyla mümkün olur. Dolayısıyla peygamberleri inkâr etmek Cenâb-ı Hakk'ın ma'bûd oluşunu inkâr etmek demektir.

8. Cenâb-ı Hakk'ın doğru yola iletici olması: Doğru yol, hakkı bilmek ve onu uygulamaktır. Doğru yol, amaca ulaştıran en kestirme yoldur. Doğru çizgi, iki nokta arasını birleştiren en yakın çizgidir. Bu ise ancak peygamberler vâsıtasıyla bilinebilir. Bunu bilmek için peygamberlere ihtiyaç duyulması, bir yolda yürümek için sağlıklı bir gözün gerekliliğinden daha zarûridir.

9. Cenâb-ı Hakk'ın doğru yola iletici kimselere nimet verici olması: Cenâb-ı Hakk'ın onlara nimet vermesi ancak onlara peygamber göndermesiyle ve onların peygamberlerin dâvetini kabûl etmelerini sağlamasıyla mümkün olmaktadır. Cenâb-ı Hakk'ın Kitâb'ında onlara lütuf ve nimet verdiğini belirtmesi bu sebeptendir.

192 Arapça'da mülk ve mîlk birbirinden farklıdır. Mülk; hükümrânlık, hâkimiyet ve otorite demektir. Mîlk ise mal ve mülk sâhibi olmak anlamındadır. Biz Arapça'daki "mîlk"i "mülk sâhibi olmak" ile, "mülk"ü ise "hükümrânlık" vb. ile karşıladık. (Mütercim)

10. Mahlûkâtın; nimete mazhar olanlar, gazaba uğrayanlar ve sapanlar olmak üzere üçe ayrılmaları: Mahlûkâtın bu şekilde üçe ayrılması hakkı bilmek ve onu uygulamadaki ayrılmalarının bir neticesi olarak zarûridir. Buna göre onlar; hakkı bilip onu uygulayan nimet ehli, hakkı bilip ona muhâlefet eden gazaba uğramışlar ve hakkı bilmeyen sapıklardan oluşmaktadırlar. Bu üç grup ancak peygamberlerin gönderilmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Peygamberler gönderilmeseydi insanlar tek bir din üzere olurlardı. Peygamberler gönderilmeden insanların bu kısımlara ayrılmaları mümkün değildir. İnsanların bu kısımlara ayrılmaları vâkıa olarak da zarûridir. O halde peygamberlik zarûri bir müessesedir.

Böylece, bu ve bundan önce zikrettiklerimizle, Fâtiha'nın, cismânî dirilme-yi ve bedenlerin yeniden hayat bulmasını inkâr edenlerin görüşlerini reddeden cevaplar içermesi de ortaya çıkmış oldu. Kezâ Fâtiha'nın mükâfat, cezâ, buyruk ve yasakları gerekli kıldığı da belli oldu. Bu, göklerin ve yerin dünyâ ve âhiretin kendisi için yaratıldığı haktır, yaratma ve emrin gereğidir. Bunu inkâr etmek yaratmayı ve emri de inkâr etmektir.

Fasıl:

Nübüvvet ve peygamberlik sâbit olunca Cenâb-ı Hakk'ın kelâm sıfatı da sâbit olur. Çünkü peygamberliğin özü, peygamber gönderenin sözünün başkalarına ulaştırılmasıdır. Ortada kelâm yoksa peygamberler insanlara neyi ulaştırıyor? O zaman peygambere neden ihtiyaç olsun? Bu sebeple geçmiş âlimlerden çoğu şöyle demiştir: Allâh'ın konuştuğunu veyâ Kur'ân'ın Allah'ın kelâmı olduğunu inkâr eden kimse Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem-, hattâ özü Allâh'ın sözünü başkalarına ulaştırmak demek olan tüm peygamberlerin peygamberliğini inkâr etmiş olur. Nitekim Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- risâletini inkâr edenler Kur'an hakkında şöyle demektedir: *“Bu, dedi, büyücülerden nakledilen büyüden ibârettir. Bu, beşer sözünden başka bir şey değildir.”*¹⁹³ Bununla kendilerine tebliğ edilen uyarıldıkları Kur'ân'ı kasdetmektedirler.

“Allah Kur'ân cümlelerini konuşmamış, söylememiştir” diyenin bu sözü onların sözüne benzer. Allah zâlimlerin iddiâlarından uzak ve yücedir.

Fasıl:

Bu başlık, Fâtiha'nın, âlemin ezeli olduğunu söyleyenlerin görüşlerini reddeden cevaplar içermesi hakkındadır.

Fâtiha buna birkaç yönden delâlet eder:

1. Cenâb-ı Hakk'ın övgüye lâyık oluşu: Hamd, Cenâb-ı Hakk'ın fiillerinin varlığını gerektirmektedir. Çünkü Kur'ân'daki hamdin geneli hattâ hepsi fiiller hakkında kullanılmaktadır. Fâtiha'da da böyledir. Cenâb-ı Hak, irâdi fiillerini

kapsayan rubûbiyetinden dolayı kendisine hamdetmiştir. Bir fiilin fâiliyle bilikte bulunması mümkün değildir. Sağduyu sâhibi her akıl ve bozulmamış olan her fitrat böyle bir şeyi reddeder. Fiil, zarûri olarak fâilinden sonradır.

Ayrıca fiil, irâde, etki ve kudretin ilişkili olduğu bir şeydir. Bunların ilişkili bulunduğu bir şey aslâ kadim olamaz.

2. Cenâb-ı Hakk'ın âlemlerin Rabbi oluşu: Çünkü âlem Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki her şeydir. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın dışındaki her şeyin kul ve dolayısıyla yaratılmış olduğu zarûri bir netice olarak ortaya çıkar. Yaratılmış olan her şey de önceden yok iken sonradan meydana gelmiştir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın Rab oluşu, onun varlığının diğer varlıklardan önce oluşunu ve yaratılanların sonradan meydana geldiğini ortaya koyar. Dolayısıyla yaratılmış olan âlemin ezeli olması tasavvur dahi edilemez. Çünkü ezeli olan, ezeli olması sebebiyle kendisini meydana getiren bir âmile muhtaç değildir. Yaratılmış olan ise yaratıcıya muhtaçtır. O halde yaratıcıya muhtaç olmayan ve ezeli olan hiçbir yaratık yoktur.

3. Cenâb-ı Hakk'ın birliği: Çünkü tevhid, rubûbiyet özellikleri ve şerefi hakkında âlemdeki hiçbir şeyin Cenâb-ı Hakk'a ortak olmamasını gerektirmektedir. Tevhid, rubûbiyet ve ilâhlığın Cenâb-ı Hakk'ın dışında biri için geçerli olmasına nasıl aykırı ise, ezeli olma özelliğinin de onun dışında biri için geçerli olmasına aykırı olur.

Fasıl:

Bu başlık, Fâtîha'nın, Râfıza¹⁹⁴ mezhebi mensuplarının görüşlerini reddeden cevaplar içermesi hakkındadır.

Fâtîha sûresi, “*Bizi doğru yola ilet*” âyetinden itibâren sonuna kadar bunların görüşlerini reddeder.

Bunların görüşlerinin geçersizliğini kapsama şekli şöyledir: Cenâb-ı Hak insanları üçe ayırmıştır: Hakkı bilip ona uyan sırât-ı müstakim sâhibi nimete mazhar olmuş kimseler, hakkı bildikleri halde onu reddeden gazaba uğramışlar ve hakkı bilmeyip şaşırıp sapıklardır.

Hakkı en iyi bilip en güzel şekilde ona uyan sırât-ı müstakime daha lâyıktır.

Şüphesiz Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- ashâbı sırât-ı müstakimi bilmeye Râfıza'dan daha lâyıktır. Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- ashâbının hakkı şaşırıp da râfıza'nın bilmiş olması yâhut onların hakkı terk edip de râfıza'nın hakka yapışmış olması muhaldir.

194 Bu mezhep mensupları Zeyd b. Ali'ye “Ebû Bekir ve Ömer'den uzaklaş ki seni destekleyelim” dedikleri, onun, bu isteği kabûletmemesi üzerine “o halde seni terk ediyoruz” anlamında “nerfeduke” demeleri üzerine bu şekilde anılmışlardır. Bk. Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ (5/390), el-Fark beyne'l-Firak (23); Şehristâni, el-Milel ve'n-Nihal (I/146)

Bu iki grubun yaptıkları hangisinin hak ehli olduğunu gösterir. Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- ashâbına bakıyoruz. Fethettikleri küfür bel-delerini İslâm ülkeleri hâline getirdiklerini, kalpleri Kur'ân'a, ilme ve hidâyete açtıklarını gördük. Bu hizmetleri onların sırât-ı müstakimin ehli olduklarını gösteriyor. Râfıza'nın ise her zaman ve mekânda tam bunun tersi bir durumda olduğunu gördük. Müslümanlara karşı onların dışında ne zaman bir düşman harekete geçse hemen İslâm'a karşı onun yardımcısı oldular. İslâm'a ve Müslümanlara nice belâ musallat ettiler. Puta tapıcı, müşrik Hülâgû ve askerlerinin kılıçlarının fesâda başlaması onların başının altından çıkmadı mı? Mescitler kapatılıp, Mus-haflar yakıldı, Müslümanların lider, ulemâ, halife ve sâde hayat yaşayanlarından niceleri öldürüldü, hep onlar sebep oldu. Onların müşriklere ve Hristiyanlara yardım etmesi ve din konusunda yaptıkları avam-havas herkesin ma'lûmudur.

Durum böyleyken sahâbe ve râfıza'dan hangisi sırât-ı müstakime, hangisi dalâlet ve îlâhi gazaba lâyıktır? Bu sebeple geçmiş âlimler sırât-ı müstakim ve onun ehlini Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- diğer ashâbıyla tefsir etmişlerdir. Bu tefsir doğrudur. Zirâ sırât-ı müstakim, onların ve peygamberlerinin gittiği yoldur ve onlar Allâh'ın nimetine mazhar kıldığı, düş-manlarına gazap edip sapıklıkla damgaladığı kimselerdir. Tâbiinin önde gelen-lerinden olan Ebû'l-Âliye ve Hasen-i Basri şöyle demiştir: Sırât-ı müstakim, Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- ve onun iki arkadaşıdır. Ebû'l-Âliye "*Nimete ve lütfuna mazhar ettiklerinin yoluna ilet!*" âyeti hakkında da şöyle demiştir: "Onlar Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- âilesi, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'dir." Bu tefsir de doğrudur. Çünkü Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- âilesi, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer aynı yoldaydılar. Aralarında bir ihtilâf yoktu. Birbirlerini dost tutup övmeleri, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in savaştıklarıyla savaşp barış-tıklarıyla barışmaları ümmetin havas ve avâm bütün fertlerince ma'lûmdur.

Zeyd b. Eslem şöyle demiştir: "Nimete mazhar kılınanlar, Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'dir." Şüphesiz nimete mazhar olanlar ona tâbi' olanlar, gazaba uğramışlar ona tâbi olmayanlardır. Ümmetin Hz. Peygamber'e -sallallâhu aleyhi vesellem- en çok tâbi olanları ve en itâatkârları onun ashâbı ve ehl-i beytidir. Sahâbenin ona en tâbi olanları ise göz ve kulağı mesâbesindeki Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'dir. O ikisine en çok muhâlefet eden-ler ise râfızadır. Râfıza'nın o ikisine muhâlefetleri ümmetin tüm gruplarınca bilin-mektedir. Onlar sünnete ve sünnet ehline buğz ve düşmanlık ederler. Onlar Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- sünnetinin ve ehl-i beytinin düşmanıdır. Hz. Peygamber'e -sallallâhu aleyhi vesellem- tâbi olanlar ise en büyük mirâsa sâhip olan, onun gerçek mirasçılarıdır.

Böylece ortaya çıktı ki sırât-ı müstakim Hz. Peygamber'in ashâbının ve ona tâbi olanların yoludur. Gazaba uğramışların ve sapıkların yoluysa râfızanın yo-ludur. Hârici mezhebi mensuplarına da aynı şekilde cevap verilir. Çünkü onların ashâba olan düşmanlıkları da bilinen bir husustur.

Fasıl:

Yaratma ve emrin, kitapların, şeraitlerin, mükâfat ve cezânın sırrı “*Yalnız sana kulluk eder yalnız senden medet umarız*”¹⁹⁵ âyetinde düğümlenmektedir. Tevhid ve kulluğun esâsını bunlar oluşturmaktadır. Hattâ şöyle denilir: Cenâb-ı Hak 114 kitap indirmiş, onların mânâlarını Tevrat, İncil ve Zebur’da hülâsa etmiş, bu üç kitabın mânâsını da Kur’an’da, Kur’ân’ın mânâlarını ilk 7 uzun sûrede, onların mânâlarını Fâtiha’da, Fâtiha’nın mânâlarını da bu âyette özetlemiştir.

Bu âyetteki iki cümle kulu ile Rabbi arasında ikiye ayrılmıştır. “*Yalnız sana kulluk ederiz*” kısmı Cenâb-ı Hakk’a ve “*Yalnız senden medet umarız*” kısmı ise kula âittir. Bunun sırrı ve anlamı inşâallah yeri geldiğinde ileride açıklanacaktır.

İbâdet iki esas ihtivâ eder: Sevgi ve itâat. İbâdet itâat ve boyun eğmedir Nitekim Araplar, kolaylıkla yürünen yola طريق مُعَبَّدٌ “*kulluk eden yol*» derler. Bir kimseyi sever de itâat etmezsen ona kulluk etmiş olmazsın. Kezâ sevgi duymadan itâat ettiğin kimseye - sevgi besleyerek itâat etmedikçe - kulluk etmiş olmazsın. Kulların Rablerine sevgi beslemesi gerektiğini inkâr edenler bu sebeple kulluğun hakikatini inkâr etmiş olurlar. Kezâ Cenâb-ı Hakk’ın, kulları tarafından sevilen bir mahbûb, hattâ yegâne emel ve en büyük gâye olduğunu inkâr edenler, - onun âlemlerin Rabbi ve yaratıcısı olduğunu kabûl etseler bile - ilâh olduğunu inkâr etmişler demektir. Böyle kimselerin ilâhı bir tanımaları sâdece rubûbiyet konusundadır ki, bu kadarını Arap müşrikleri bile kabûl ediyorlar, bununla birlikte müşrik olmaktan kurtulamıyorlardı. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: “*Andolsun ki onlara: Gökleri ve yeri kim yarattı? Diye sorsan, elbette ‘Allahtır’ deler.*”¹⁹⁶ “(Resûlüm!) de ki: Eğer biliyorsanız (söyleyin bakalım), bu dünyâ ve onda bulunanlar kime âittir? ‘Allâha âittir’ diyecekler.”¹⁹⁷ Bu sebeple böylelerine, Cenâb-ı Hakk’ın kendinden başka yaratıcı ve Rab bulunmadığı gibi, aynı zamanda yegâne ilâh olduğu ve ondan başkasına tapmanın yakışık almadığı ileri sürülerek delil getirilir.

Fatiha’da söz konusu olan medet umma da iki esas içerir: Allâh’a güvenmek ve ona dayanmak. Bir kişi insanlardan birine güvenebilir, fakat bu güvenine rağmen ona ihtiyâcı olmadığı için işlerinde ona dayanmaz. Bâzen o güvendiği kimseye ihtiyaç duyar ve başka kimse bulamadığı için ona dayanma ihtiyâcı duyar, -güvenmese de - ona itimat eder.

Tevekkül, güvenme ve dayanma esaslarıyla uyuşan bir mânâyâ gelmektedir. “*Yalnız sana kulluk eder yalnız senden medet umarız*”¹⁹⁸ âyetinin hakikati budur. Bu âyetin içerdiği tevekkül ve ibâdet esasları Kur’an’da bir çok yerde birlikte

195 Fâtiha 1/5.

196 Zümer 39/38.

197 Mü’minûn 23/84-85.

198 Fâtiha 1/5.

zikredilmiştir. Birlikte zikredildikleri yerlerden biri Fâtiha'nın bu âyetidir. İkincisi Hz. Şuayb'dan nakledilen *"Başarım ancak Allâh'ın yardımı ile dir. Yalnız O'na dayandım ve yalnız O'na döneceğim"*¹⁹⁹ Üçüncüsü *"Göklerin ve yerin gaybı (sırrı) yalnız Allâh'a âittir. Her iş O'na döndürülür. Öyle ise O'na kulluk et ve O'na dayan! Rabbin yaptıklarınızdan gâfil değildir."*²⁰⁰ Dördüncüsü *"Rabbimiz! Ancak sana dayandık, sana yöneldik. Dönüş de ancak sanadır."*²⁰¹ Beşincisi *"Rabbinin adını an. Bütün varlığıyla ona yönel! O, doğunun da batının da Rabbidir. Ondan başka ilâh yoktur. Öyleyse yalnız onun himâyesine sığın!"*²⁰² Altıncısı *"De ki: O benim Rabbimdir. Ondan başka ilâh yoktur. Sâdece ona tevekkül ettim ve dönüş sâdece onadır."*²⁰³ Bu altı yerde *"Yalnız sana kulluk eder yalnız senden medet umarız"*²⁰⁴ ihtivâ ettiği iki ana prensip bir arada zikredilmiştir.

Fâtiha'da ibâdetin medet ummadan önce zikredilmesi amaçların araçlardan önce olması kabilindendir. Çünkü ibâdet kulların yaratılış amacıdır. Medet umma ise ibâdetin bir aracı gibidir. Çünkü *"Yalnız sana kulluk ederiz"* Cenâb-ı Hakk'ın ilâhlığı ve Allah ismiyle ilgilidir. *"Yalnız senden medet umarız"* ise rubûbiyeti ve Rab ismiyle ilgilidir. Tıpkı sûrenin başında Allah isminin Rab isminden önce zikredilmesinde olduğu gibi *"Yalnız sana kulluk ederiz"* kısmı da, *"Yalnız senden medet umarız"* kısmından önce zikredilmiştir. Çünkü *"Yalnız sana kulluk ederiz"* kısmı, hadiste belirtildiği üzere Cenâb-ı Hakk'a âittir ve sûrenin Allâh'a bir övgü olan ilk bölümüne dâhildir, oraya daha uygundur. *"Yalnız senden medet umarız"* kısmı ise sûrenin sonuna kadar kula âittir.

Mutlak ibâdet medet ummayı kapsar, ancak medet umma ibâdeti kapsamaz. Çünkü tam bir kullukla Allâh'a ibâdet eden her kul sâdece Allah'tan medet umar. Öte yandan, medet umma ibâdeti kapsamadığı için ibâdet etmeyen şehvet ve menfaat düşkünü kimseler de istek ve arzuları için Allah'tan medet umabilir. İbâdet, medet ummayı da kapsadığından tüm ve mükemmel hâle gelir. Bu sebeple hadiste *"Yalnız sana kulluk ederiz"* kısmının Allâh'a âit olduğu belirtilmiştir. Çünkü medet umma ibâdetin bir parçasıdır, ancak ibâdet onun bir parçası değildir. Zirâ medet umma Cenâb-ı Hak'tan talep edilen bir yardımdır. İbâdet ise onun bir talebidir. Bu sebeple ibâdet sâdece ihlâslı kimselerce yapılabilir. Hâlbuki ihlâslı olmayanlar da ihlâslı kimseler gibi medet umabilir. Çünkü ibâdet, Allâh'ın senin üzerinde bulunan bir hakkı, sana verdiği bir vazifedir. Medet umma ise ibâdet etmek için ondan istediğin bir yardım, sana verdiği sadakanın bir belgesidir. Allâh'a karşı vazifeni yerine getirmen sadaka almaya kalkışmaktan daha önemlidir. Çünkü ibâdet Allâh'ın senin üzerinde bulunan nimetine karşı bir te-

199 Hûd 11/88.

200 Hûd 11/123.

201 Mümtetine 60/4.

202 Müzzemmil 73/8-9.

203 Ra'd 13/30.

204 Fâtiha 1/5.

şekkürdür. Allah'a şükretmek gerekir. Cenâb-ı Hakk'ın imdât ve yardımı ise sana verdiği başarıdır. Cenâb-ı Hakk'ın kulluğunu kabûl edip onun sorumluluğunu üzerine aldığında bu sorumluluğu yerine getirmen için sana yardım eder. Dolayısıyla bu sorumluluğu alman ve der-uhde etmen onun imdat ve yardımına ulaşmanın bir yoludur. Kulun kulluğu ne kadar mükemmel olursa Allâh'ın imdat ve yardımı o kadar büyük olur.

İbâdet için iki yardım söz konusudur: Biri ibâdetin sorumluluğunu alıp üstlenmeden önce yapılan yardım, diğeri ise onu üstlendikten sonra başka bir ibâdet için yapılan yardım. Kul, Allâh'a olan can borcunu ödeyinceye kadar her ibâdetin öncesi ve sonrasında yapılan bu iki yardım böylece sürer gider. Çünkü "Yalnız sana kulluk ederiz"²⁰⁵ âyetinde belirtildiği gibi kulluk sâdece ona âit, "Yalnız senden medet umarız"²⁰⁶ âyetinde olduğu gibi medet de sâdece ondan istenir. Ona âit olan ibâdet onun muhabbet ve rızâsıyla ilgilidir. Ona has olan medet umma ise onun irâdesiyle ilgidir. Muhabbetiyle ilgili olan irâdesiyle ilgili olandan daha mükemmeldir. Çünkü tüm kâinat, melekler, şeytanlar, müminler, kâfirler, itâatler, isyanlar vb. onun irâdesiyle ilgilidir. Muhabbetiyle ilgili olan ise kullarının itâat ve imanlarıdır. Dolayısıyla kâfirler Cenâb-ı Hakk'ın irâdesiyle ilgili olan, mü'minler ise muhabbetiyle ilgili olan kimselerdir. Bu sebeple Cenâb-ı Hakk'a âit olan hiçbir şey aslâ Cehennem'de durmaz. Orada bulunan her şey onun irâdesiyle ilgilidir. "Yalnız sana kulluk ederiz" kısmının "Yalnız senden medet umarız" kısmından önce zikredilmesindeki hikmet bütün bu inceliklerin açıklanmasıyla ortaya çıkar.

"Yalnız sana kulluk eder, yalnız senden medet umarız"²⁰⁷ âyetinde ibâdet edilen zâtın نَعْبُدُ (إِيَّاكَ) "kulluk etme" fiilinden; medet umulan zâtın نَسْتَعِينُ (إِيَّاكَ) "medet umma" fiilinden önce getirilmesinde Allâh'a karşı edep öğretilmektedir. Çünkü onun ismini gösteren zamir, kulların yaptığı fiillerden önce zikredilmiştir. Bunda Cenâb-ı Hakk'a verilen önem ve ona gösterilen özen dikkat çekmektedir. Ayrıca burada, bir şeyin önemini göstermeye yarayan Arap dilinde hasr (özüleme/vurgulama) adı verilen bir üslûp da söz konusudur. Çünkü إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ , لَا نَعْبُدُ إِلَّا إِيَّاكَ , وَلَا نَسْتَعِينُ إِلَّا بِكَ ifâdesinin kuvvetini taşımakta ve "Yalnız sana kulluk eder, yalnız senden medet umarız"²⁰⁸ anlamındadır. Bunu anlamak Arapça'nın zevkine ulaşip onu anlamaya, bu şekilde öne alınarak kullanılacak yerleri tespit etmeye bağlıdır. Basralı meşhur gramerci Sibeveyh (ö. 182) burada Cenâb-ı Hakk'ı gösteren zamirin ihtimam ifâde ettiği kanâatini kesin bir şekilde belirtmiş, başkaları da bunu reddetmemiştir. Çünkü meselâ bir adamın on köle âzâd edip sonra âzâd ettiği kölelerden birine إِيَّاكَ أَعْتَفْتُ "Sâdece

205 Fâtiha 1/5.

206 Fâtiha 1/5.

207 Fâtiha 1/5.

208 Fâtiha 1/5.

seni âzâd ettim» demesi belâgat açısından çirkin bulunur. Dolayısıyla bu sözü işiten biri ona “Başkalarını da âzât ettin!” diyerek onun bu sözünü yadırgayabilir. İhtisas üslûbu olmasaydı köle âzât eden o kişinin bu sözü çirkin bulunmaz, ona itiraz eden kişinin sözü de güzel olmazdı. (Âzâd edenin bu şekilde kullanımının çirkin bulunması ve ona itirâz edenin sözünün güzel olması, ihtisas üslûbunun bir neticesidir.)

“Benden başkasından korkmayın” لا ترهبوا غيري²⁰⁹ “Sâdece benden korkun!” وإياي فارهبون “Benden başkasından korkmayın” لا تتقوا سواي²¹⁰ “Sâdece benden korkun” وإياي فاتقون; “Yalnız sana kulluk eder, yalnız senden medet umarız”²¹¹ إياك نعبد وإياك نستعين âyeti de لا نعبد غيرك ولا نستعين “Senden başkasına ibâdet etmeyiz, senin dışında kimseden medet ummayız” anlamını da içerir. Her zevk sâhibi kimse sözün akışından bu vurguyu anlar. Bunu anlamayıp çeşitli şek ve şüpheler ortaya atan anlayışı kıt kimselerin tartışmasının bir değeri yoktur. Böyleleri ilim için bir felâket, zihin ve anlayışlar için bir belâdır.

Ayet-i kerimde fiile bitişmeyen إياك zamirinde muttasıl zamirlerin delâlet etmediği Cenâb-ı Hakk’ın zât ve hakikatine de bir işâret vardır. Yâni bu zamirde “Sâdece senin zât ve hakikatine yöneldim” anlamı mevcuttur. إياك fiile bitişmeyen zamiri yerine قصدتك وأحببت “Sana yöneldim, seni sevdim” denilip fiile bitişen ك zamiri kullanılsa bu anlam elde edilmezdi. إياك kelimesinde “Sâdece senin zât ve hakikatini kastediyorum” anlamı vardır. Bundan dolayı gramercilerden إياك zamirinin إيا kısmının isim olup bitişik bir zamirle isim tamlaması oluşturduğunu ileri sürenler olmuştur ve bu görüş iknâ edici bir şekilde reddedilememiştir. Eğer bizim amacımız bu mesele olsaydı teferruâta iner gramercilerin konuya dâir görüşlerini zikreder, üstün olanı ortaya koyardık. Allâh’ın yardımıyla belki bu konuya yine döneriz.

إياك zamirinin tekrarlanması, kulluk etme ve medet umma fiillerinin her birinin yukarıda zikrettiğimiz hususlarla olan ilişkisine delâlet eder. إياك نعبد وإياك نستعين “Ancak sana kulluk eder, ancak senden medet umarız”²¹² şeklinde zamiri tekrarlayarak söylemekte, إياك نعبد ونستعين “Yalnız sana tapınıp ihtiyaç arz ederiz.” şeklinde ikinci defâ zamiri tekrarlamaksızın söylemekte bulunmayan kuvvetli bir ifâde vardır. Meselâ bir hükümdara إياك أحب وإياك أخاف “Yalnız senin için muhabbet besler senden korkarım” dediğinde sevgi ve korku fiillerinin her birinin hükümdarla olan ilişkisi vurgulanmış olur. Hâlbuki إياك أحب وإياك أخاف “Yalnız senin için muhabbet ve korku beslerim” sözünde aynı vurgu yoktur.

209 Bakara 2/40.

210 Bakara 2/41.

211 Fâtiha 1/5.

212 Fâtiha 1/5

Fasıl:

İnsanlar kulluk ve medet umma konusunda dörde ayrılır:

1. İnsanların en üstün ve şereflipleri ibâdet ehli olup ibâdet konusunda Allah'tan medet umanlardır. Allâh'a kulluk etmek onların murâdı ve ondan istekleri bu konuda kendilerine yardım etmesi ve muvaffak kılmasıdır. Bu sebeple Cenâb-ı Hakk'tan istenilen en üstün şey rızâsını kazanmak için onun yardım etmesini istemektir. Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-, Muaz b. Cebel'i sevdiğinden dolayı bunu ona öğretmek üzere ona şöyle demiştir: "Ey Muaz! Allâh'a yemin ederim ki ben seni çok severim. Her namazdan sonra 'Allâhım! Seni anmam, sana şükretmek ve sana güzelce ibâdet etmem için bana yardım et!' demeyi sakın unutma!"²¹³

En faydalı duâ Allâh'ın rızâsını kazanmak için Allâh'ın yardımını istemek, Allâh'ın en üstün bağıışı da bunu vermesidir. Hz. Peygamber'den -sallallâhu aleyhi vesellem- nakledilen duâların hepsinin hedefi bu ve bunu tamamlayıcı ve kolaylaştırıcı şeylerdir yâhut da bununla çelişen şeyleri gidermeye yöneliktir.

Şeyhulislâm İbn Teymiye (ö. 728) şöyle demiştir: En faydalı duâyı araştırdım. Onun Allâh'ın rızâsına ulaşmak için ondan yardım istemek olduğu neticesine ulaştım. Sonra onun Fâtîha sûresindeki "*Ancak sana kulluk eder, ancak senden medet umarız*"²¹⁴ âyetinin kapsamına girdiğini gördüm.

2. Allâh'a ibâdetten ve ondan medet ummaktan yüz çevirenler: bunların ne ibâdeti vardır ne de medet umması. Hattâ bunlardan biri Allah'tan bir şey istese ve ondan medet umsa bile, istediği şey Allâh'ın rızâ ve hukûkuna uygun değil, kendi arzu ve hevesleriyle ilgili bir şeydir. Çünkü Cenâb-ı Hak'tan göklerde ve yerde bulunan dostları, düşmanları herkes dilekte bulunmaktadır. Allâh dostlarına da düşmanlarına da yardım etmektedir. Hattâ mahlûkâtı içinde en çok buğzedilen düşmanı İblis olmasına rağmen o bile bir dilekte bulunmuştur da ona bile istediğini vermiştir. Ancak iblis'in istediği Allâh'ın rızâsına uygun olmadığı için onun bahtsızlığını artırmış, onu Allah'tan uzaklaştırmıştır. Allah'a itâate yardımcı olmayan konularda ondan istekte bulunan kimseler, talep ettikleri bu şeyler sebebiyle neticede onun rızâsından uzaklaşır ve Allah'tan koparlar.

Herkes kendisinde ve başkalarında bu husûsa iyice dikkat etmelidir. Bilmelidir ki, Allâh'ın kendisinden bir şey isteyenlerin isteklerine icâbet etmesi her zaman isteyenin şerefli oluşundan değildir. Bilakis kulu Allah'a bir ihtiyâcını arz etmekte o da onu vermektedir. Hâlbuki belki de onda helâk ve bahtsızlığı gizlidir. Allah'ın o kula isteğini vermesi, o kulun Allâh'ın gözünden düşmesinden ve hor ve hakir olmasındandır. O kuldan onu menetmesi ise onu sevmesinden ve şerefli

213 Ebû Dâvud (4/384) Salât, Bâbu'l-istiğfar; Nesâi (3/52) Sehv, Bâbu nevin âhar mine'd-duâ

214 Fâtîha 1/5

tutmasından olabilir. Onun isteğini cimriliğinden dolayı değil, kulunu korumak için engellemiş olabilir. Bunu ancak sevdiği, şerefli tutmak ve iyi muâmele etmek istediği kuluna yapar. O kul ise câhillikle Allâh'ın kendisini sevmediğini, değerli bulmadığını, hâlbuki başkalarının ihtiyaçlarını karşıladığını düşünür ve Allah hakkında kötü zan besler. Bu zan, onun kalbinin rezilliğinden ve hissizliğindendir. Günahtan korunan sâdece Allah'ın koruduklarıdır. Âyet-i kerimede buyurulduğu gibi “İnsan kendinin şâhididir.”²¹⁵ İnsanın böyle kötü zanlar beslemesinin alâmeti kaderde kabâhat aramasıdır. Şâir ne güzel söylemiştir:

وعاجز الرأي مضياغ لفرقت / حتى إذا فات أمر عاتب القدر (البسيط)

“Düşüncesiz kişi kullanmayıp zamânı, yeri

Çıkınca fırsat elinden kınar durur kaderi”

Allâh'a yemin ederim ki, Allah ona istediğini vermemesinin sırrını bir açsa kaderi kınayıp ithâm etmesinin ne kadar yanlış olduğunu, neleri yapmayıp da eksik bıraktığını görürdü. Akıllı olan kişi kendisini hesâba çeker, câhil olan ise Rabbinin takdirini kınar. Hayrı ve âkıbeti mâlûmunu olmayan muayyen bir şeyi kat'iyen Allah'tan isteme! Mutlakâ istemen gerekirse Allah Teâlâ'nın katında hayırlı olması şartıyla iste ve istemeden önce istihârede bulun, (hayırlı olmasını dile)! İstihâre bilgisizce dille yapılan bir şey olmamalıdır. Aksine kendisine faydalı ve zararlı olanı bilmeyen ve faydalı olanı meydana getirmeye güç yetiremeyeceğinin, hattâ nefsiyle baş başa bırakılırsa tamâmen helâk olacağının idrâkinde olan biri olarak istihâre etmelidir. Sen istemeden Allah sana bir şey verince, verdiği şeyin ona itâat etmene yardımcı olmasını dile ve seni onun rızâsına ulaştırmasını, onunla olan bağının kopmasına ve onun rızâsından uzaklaşmana sebep olmamasını talep et! Verdiği her şeyi kulunun değerinden dolayı verdiğini, vermediği her şeyi de kulunun katında değersiz olduğundan dolayı vermediğini zannetme! Onun bir şeyi vermesi de engellemesi de bir imtihandır. Verip engelleyerek kullarını dener. Nitekim şöyle buyurmaktadır: “Fakat insan, Rabbi kendisini imtihan edip de ikramda bulunduğunda ve bol nimet verdiğinde ‘Rabbim bana ikram etti’ der. Onu imtihân edip rızkını daralttığında ise ‘Rabbim beni önemsemedi’ der.”²¹⁶ Bunun anlamı şudur: Her lütufta bulunduğum ve nimete erdirdiğime ikramda bulunmuş olmam. Çünkü ona nimet vermem onun katımda değerli olmasında değildir. Ancak ona olan ihsânım bir imtihan ve denemedir. Bana şükrederse ona daha fazla verecek, nankörlük ederse onu elinden alıp başkasına mı verecek değilim.²¹⁷ Her deneyip rızkını kıstığımı ve belli bir ölçüden fazla vermediğim

215 Kıyâme 75/14.

216 Fecr 89/15-16.

217 “Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) artıracam ve eğer nankörlük etseniz, bilin ki Allah gerçekten zengindir, hamedilmeye lâyıktır” (İbrâhim 14/7) meâlinde bir âyet-i kerime vardır. Ancak müellif, onun bağlamının farklı olduğunu düşünmüş olmalı ki ikisi arasında bir çelişki düşünmemiştir. (Mütercim)

kimsenin durumu, o kimsenin benim katımda değersiz olmasından dolayı değildir. Onun durumu benim bir sınama ve imtihanımdır. Bakalım sabredecek mi? Sabrederse elinden çıkan rızkın kat kat fazlasını ona veririm. Buğzederse nasibi de buğz olur.

Cenâb-ı Hak, zenginliğin kulun değerli olmasına fakirliğin ise değersizliğine delâlet ettiğini zannedenlere “Kulumu katımda değerli olduğundan dolayı zenginlikle yâhut değersizliğinden dolayı fakirlikle deniyor değilim.” cevâbını vermekte, değer ve değersizliğin malın ve rızkın çokluğuna ve azlığına bağlı olmadığını, kâfirin değerinden dolayı rızkını genişletmediğini, müminin değersizliğinden dolayı rızkını daraltmadığını, aksine değer verdiğine kendisini tanıması, sevmesi ve itâati sebebiyle değer verdiğini, değer vermediğine de kendisinden yüz çevirip isyân ettiği için değer vermediğini bildirmektedir. Her iki durumda da hamd Allah’a âittir. O hiçbir şeye muhtaç değildir ve övgüye lâyıktır.

Netice olarak dünyâ ve âhiret saâdeti “*Ancak sana kulluk eder, ancak senden medet umarız*”²¹⁸ âyetinin tatbikine bağlıdır.

3. Bir nevi ibâdet edip de medet ummayanlar. Bunlar kendi içlerinde ikiye ayrılırlar:

Bir kısmı, her şeyi kulun yaptığı ve her hangi bir fiilde Allah’ın kuluna yapacağı bir yadım olmadığını ileri süren Kaderiyye’dir. Onlara göre Cenâb-ı Hakk’ın kuluna yardımı âletleri yaratması, yolu göstermesi, peygamberler göndermesi ve fiili yapılabilir kılmasıdır. Kulun Fâtiha’da Allah’tan istediği yardım bunlardır. Böylece onlar Allâh’ın dostlarıyla düşmanlarını yardım konusunda bir görmüş olurlar. Allah dostlarına yardım ettiği gibi düşmanlarına da yardım etmektedir. Ancak dostları imân etmeyi, düşmanları ise küfrü tercih etmiştir. Cenâb-ı Hak dostlarına ilâve bir başarı vererek imânı, diğerlerine de başka bir sebepten dolayı küfrü nasip etmiş değildir...

Bu şekilde düşünen Kaderiyye’nin Allah’tan medet ummaları söz konusu olmadığı gibi ibâdetteki nasipleri de eksiktir. Onlar kendi başlarına bırakılmışlar, Allah’tan medet umma ve tevhid yolu onlara kapanmıştır. İbn Abbas (ö. 68) şöyle buyurur: Kadere imân etmek tevhidin düzenini sağlar. Allah’a inanıp da kaderi yalanlayan bu yalanlaması sebebiyle tevhidi de yalanlamış olur.

İkinci kısmı ise, ibâdet ve evrâdı (belli zamanda yaptıkları zikirleri) olan ancak tevekkül ve medet umma konusunda nasipleri az olan kimselerdir. Sebeplerin kaderle irtibâta geçmesine kalpleri yeterince izin vermemiştir. Dolayısıyla onların kalpleri kader olmaksızın hiçbir etkisi olmayan ölümler, hattâ hiçbir varlığı bulunmayan yokluk mesâbesindedir ve kader onları harekete geçiren ruh gibidir. Dayanak ilk harekete geçiriciye bağlıdır. Dolayısıyla onların basiretleri hareket

edenden harekete geçiriciye, sebepten sebep olana, âletten onu kullanan fâile intikâl edememiştir. Böylece azimleri zayıflamış, himmetleri eksik kalmıştır. Başka bir ifâdeyle “Ancak senden medet umarız”²¹⁹ âyetinin tatbikindeki nasipleri az olmuş, - evrad ve vazifelerini yerine getirmekle ibâdetin zevkine varsalar da - tevekkül ve medet umma konusunda zevkine varamamışlardır. Böylelerinin tevekkül ettikleri ve Allâh’tan medet umdukları ölçüde başarı, nüfûz ve te’sirden payları vardır. Tevekkül ve Allâh’a dayanmalarının azlığı ölçüsünde de başarısızlık, zaaf, acz ve horluk içerisinde dirler. Kul, bir dağın yerinden kaldırılmasıyla me’mûr olsa ve o konuda Allâh’a gerektiği gibi tevekkül etse o dağ yerinden oynardı.

Tevekkül ve medet ummanın mânâsı nedir, diye sorarsan şu cevâp verilir:

Tevekkül ve medet umma, Allâh’ı tanımaktan, onun yaratma, işleri çekip çevirme, zarar ve fayda verme, bağışta bulunma ve bunu engellemeyi tekeline aldığı, - insanlar istemese de - dilediği şeyin olduğunu - insanlar istese de - dilemediğinin de olmadığını bilmekten kaynaklanan kalpteki bir haldir. Bu hal, insanın Allâh’a dayanmasını, işlerini ona havâle etmesini, ona güvenmesini, onun güvendiği konuda kendisine yeterli olduğuna ve -insanlar istese de istemese de - onun irâdesi olmadan hiçbir şeyin olmayacağına inanmasını sağlar. Böylece insanın durumu başına gelen iyi ve kötü işlerde bebeğin ana ve babasıyla olan durumuna benzer. Bebek nasıl ana-babası dışındakilere yönelmekten kaçınır ve tüm yönelişini ana-babasına hasrederse tevekkül eden kişi de sâdece Allâh’a yönelir. Allâh’la böyle bir irtibat kuran kimseye Allâh kesinlikle yeter. Nitekim Cenâb- Hak şöyle buyuruyor: “Kim Allâh’a güvenirse O, ona yeter”²²⁰ O kişi bu tevekkülle birlikte bir de takvâ ehlinden olursa onun övgüye lâyık bir âkıbeti olur. Eğer takvâ ehlinden olmazsa o zaman aşağıda zikredeceğimiz dördüncü gruba dâhil olur.

4. Allâh’ın fayda ve zarar verme tekelinde olan yegâne zât olduğuna, dilediğinin olup dilemediğinin olmadığına şehâdet eden fakat onun sevdiği ve hoşnut olduğu şekilde davranmayan kimselerdir. Bunlar Allâh’a kendi nasipleri, arzu ve amaçları hakkında dayanırlar ve konularda ondan medet umarlar, bunları isterler. Allâh da onları bu istediklerini takdir eder ve verir. Ancak bunlar, - ister mal olsun, ister liderlik olsun, ister insanlar yanında mevki kazanmak olsun, ister etkili, güçlü kuvvetli olma durumu olsun - iyi bir netice vermezler. Kezâ bunlar üstün bir hükümrancılık ve mal cinsinden şeylerdir ki velâyet ve Allâh’a yaklaşılmayı bir kenâra bırak İslâm’ı bile sağlamazlar. Hükümdarlık, mevki ve mal iyi-kötü, mü’min-kâfir herkese verilen bir şeydir. Allâh’ın böyle nimetler vermesini, bunları verdiği kulları sevdiğine, kendisine yakın dostlar kıldığına ve onlardan hoşnut olduğuna delil getiren kimse Allâh’ı ve dinini bilmekten, Allâh’ın sevdiği ve hoşnut

219 Fâtiha 1/5

220 Talâk 65/3.

olduğu şeylerle hoşlanmadığı ve gazap ettiği şeyleri ayırmaktan uzak, çok câhil bir kimsedir. Dünyâda mevki sâhibi olmak da mal-mülk gibidir. Allâh'a itâat ve onun rızâsını kazanma, emirlerini yerine getirme konusunda sâhibine yardımcı olursa kişiyi iyi ve âdil hükümdarlar mevkiine yükseltir. Aksi halde sâhibi için bir vebâl olup onu Allah'tan uzaklaştırır ve isyankâr zenginler ve zâlim hükümdarlar arasına katar.

Fasıl:

Kul “*Yalnız sana kulluk ederiz*”²²¹ sırrını ancak şu iki esasla gerçekleştirebilir: Hz. Peygamber'e -sallallâhu aleyhi vesellem- tâbi olmak ve sâdece Allah'a ibâdet etmek.

İnsanlar bu iki esâsa göre de dört kısımdır:

1. Sâdece Allâh'a ibâdet edip tâbi olanlar: Bunlar “*Yalnız sana kulluk ederiz*”²²² gerçek erleridir. Onların yaptığı tüm işler, sözleri, bağış yapmaları ve yapmamaları, sevgileri, buğzları, açık ve gizli davranışları sâdece Allah rızâsı içindir. Bununla insanlardan bir karşılık ve teşekkür beklemezler, onların katında mevki edinmek, onlar tarafından övülüp, sevmek veyâ onların kınamalarından kaçınmak istemezler. Aksine insanları kabirlerdeki ölümler gibi zarar ve fayda vermeye, öldürmeye ve diriltmeye mâlik olmayan kimseler gibi görürler. Zâten insanlar için, onların katında değerli olmak, onlardan fayda umarak veyâ onların zararından çekinerek davranış sergilemek insanları bilen birinin yapacağı şey değildir. Aksine böyle bir davranışı onları ve Rabbini bilmeyen kimseler yapar. İnsanları bilen kimse onlara gerektiği gibi muâmele eder. Allâh'ı bilen kimse ise işlerinde, sözlerinde, bağış yapmasında veyâ yapmamasında, sevmesinde ve buğzetmesinde sâdece Allâh'ın rızâsını gözetir. Allâh'ın rızâsını düşünmeden bir iş yapan insan Allâh'ı ve insanları bilmediğinden dolayı böyle davranır. Hâlbuki Allah'ı ve insanları bilse Allâh'la olan ilişkisini insanlarla olan ilişkisinden önde tutar. Yaptığı tüm işler ve ibâdetler de Allâh'ın emrine, muhabbet ve hoşnutluğuna uygun olur. Allah'ın bir kimseden kabûl edeceği yegâne davranış şekli budur. O, kullarını bundan dolayı ölüm ve hayatla denemektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: “*O ki, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayâtı yaratmıştır.*”²²³ Kezâ yeryüzünde bulunan şeyleri insanların hangisinin daha iyi davranacağını ortaya koymak için bir süs kılmıştır. Fudayl b. İyaz, “En güzel davranış en samimi ve en doğru olandır” demişti. “Ey Ebû Ali! En samimi ve en doğru olan davranış nedir?” diye sordular. Şu cevâbı verdi: Samimi bir şekilde yapılan fakat doğru olmayan bir davranış kabûl edilmez. Doğru olan fakat samimi olmayan davranış da kabûl edilmez. Bir davranışın kabûl edilmesi

221 Fâtiha 1/5

222 Fâtiha 1/5

223 Mülk 67/2.

için hem samimi yapılması hem de doğru olması gerekir. Samimi olması demek Allah rızası için yapılması demektir. Doğru olması ise dine uygun olmasıdır. Şu âyetlerde bu durum söz konusu edilmektedir: *“Artık her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibâdetle hiçbir şeyi ortak koşmasın.”*²²⁴ *“İşlerinde doğru olarak kendini Allah’a veren ve İbrâhim’in, Allah’ı bir tanıyan dinine tâbi olan kimseden dince daha güzel kim vardır?”*²²⁵ Allah ancak kendi rızâsı gözetilerek ve emrine uygun olarak yapılan davranışları kabûl eder. Bunun dışındakiler ise yapan kimsenin yüzüne çarpılır, kişinin en çok ihtiyaç duyduğu karşılık beklediği davranışları karşılıksız kalır, boşa gider. Sahih bir hadiste Hz. Peygamber’in -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle dediği nakledilmiştir: *“Bizim buyruğumuza uymayan davranışlar kabûl edilmez”*²²⁶ Allah ve peygamberinin buyruklarına uygun olmayan her davranış, o davranışı yapan kimseyi Allah’tan uzaklaştırmaktan başka bir işe yaramaz. Allah Teâlâ’ya görüş ve heveslerle değil, Allâh’ın emirlerine göre ibâdet edilir.

2. Samimiyeti de dini prensiplere riâyeti de olmayan kimseler: Bunların davranışı ne şeriate uyar, ne de Allah için yapılmıştır. Allah ve peygamberinin prensip olarak koymadığı şeyleri insanlara gösteriş için yapan kimselerin davranışları böyledir. Bunlar insanların en kötüsü ve Allah indinde en çok buğzedilenidir. Şu âyet-i kerimedeki tehditten en büyük nasip alanlar bunlardır: *“Sanma ki ettiklerine sevinen, yapmadıkların ile övünmek isteyenler, evet, sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır. Onlar için elem verici bir azap vardır.”*²²⁷ Yaptıkları dinde bulunmayan bid’at işlerle, sapıklık ve şirkle övünürler ve sünnete uydukları için övülmekten hoşlanırlar.

Bu grup insanlar ilme, istiğnâ ve ibâdetle intisâp edip de sırât-ı müstakimden çıkmış kimseler içinde çoktur. Böyleleri bid’at ve sapıklık işler, gösteriş ve riyâya düşer, yapmadıkları ilim, ihlâs gibi şeylerle övülmekten hoşlanırlar. Bunlar gaza- ba uğramış sapık kimselerdir.

3. Samimi olup da dini prensiplere uygun davranmayan kimseler: Zühd ve istiğnâ yoluna intisâp etmiş câhiller böyledir. Allâh’a onun emretmediği şekilde ibâdet eden ve bunun kendisini ona yaklaştıracak zanneden herkesin durumu böyledir. Meselâ alkış ve ıslığın, Cuma namazını ve cemâati terk ederek uzlete çekilmenin, akşam iftâr etmeyerek geceleyin de oruca devâm etmenin, bayramlarda olduğu gibi insanların hiçbirinin oruç tutmadığı günde oruç tutmanın vb. Allâh’a yaklaştıracı bir davranış olduğunu düşünen kimseler bunlar içerisinde yer alır.

224 Kef 18/110.

225 Nisâ 4/125.

226 Buhâri (5/355) Sulh, Bâbu izestalahû alâ sulhin fihi cevri; Müslim (4/312) Akziye, Bâbu Nakzî'l-Ahkâmî'l-Bâtıl.

227 Âl-i İmran 3/188.

4. İşleri dine uygun olup da onları yaparken Allah'ın rızasını gözetmeyenler: Gösteriş ve kahramanlık için savaşıp, "Hacca gitti" denilsin diye hacca giden "Kur'an okur" denilsin diye Kur'an okuyan riyâkârların ibâdetleri böyledir. Onların yaptıkları davranışlar görünüşte emrolundukları sâlih işler olmakla birlikte Allah rızası için yapmadıkları için makbûl değildir. "*Hâlbuki onlara ancak, dini yalnız Ona hâs kılarak ve hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştur.*"²²⁸ Herkes Allâh'a ancak Allâh'ın istediği gibi ibâdet etmekle ve ibâdet ederken onun rızasını gözetmekle emrolunmuştur. "*Yalnız sana kulluk eder, yalnız senden medet umarız.*"²²⁹ âyetinin gereğini yerine getirenler ancak bu kimselerdir.

Fasıl:

"*Yalnız sana kulluk ederiz*"²³⁰ âyetinin gereğini yerine getiren, bu âyete ehil olan kimseler ise, en üstün, en faydalı ve en tercihe şâyan ibâdet hakkında dört yol benimsemişler, bu konuda dörde ayrılmışlardır.

1. İbâdetlerin en faydalısı ve en üstünü nefse en ağır ve en zor gelenidir. Bunlar şöyle demişlerdir: Çünkü zor olan ibâdet nefsânî arzudan daha uzaktır. İbâdetin hakikati de budur.

Bu kişiler "ücret meşakkate göre takdir edilir" diyerek aslı olmayan "İbâdetlerin en üstünü en kırmızı olanıdır" yâni en zor olanıdır şeklinde bir hadis de rivâyet ederler. Bunlar nefislere zulmeden insanlar olup şu gerekçeyi ileri sürerler: Nefisler ancak böyle düzelir. Çünkü nefsin tabiatında tembellik, horluk ve tamahkârlık vardır. Ancak zorlukları ve meşakkatleri göğüslemekle düzelir.

2. İbâdetlerin en üstünü uzlet, dünyâyâ değer vermemek, onu mümkün oldukça sınırlı tutmak ve ona dâir hiçbir şeye önem vermemektir. Bunlar kendi içlerinde ikiye ayrılırlar:

a. Sıradan olanları bunu amaç olarak bilir ve kollarını sıvayarak bunu yapmaya çalışırlar, insanları da buna dâvet ederler. "Dünyâyâ değer vermemek, ilimden de ibâdetten de üstündür" derler ve bunu her ibâdetin amacı ve başı görürler.

b. Bunların seçkin tabakası ise dünyâyâ değer vermemeyi amaç değil de bir araç olarak görürler. Bunun sâyesinde amaçladıkları, kalbin Allah'a bağlanması, onu sevip ona yönelmesi, ona dayanması, onun rızasıyla meşgûl olması ve tüm himmetin bunun için sarfolunmasıdır. Allah'la berâber olmayı, kalp ve dilin başka şeylerden arınarak dâimâ onu zikretmesini ve onunla meşgûl olmasını en üstün ibâdet olarak görürler.

228 Beyyine 98/5.

229 Fâtîha 1/5

230 Fâtîha 1/5

Bunların seçkin tabakası da kendi içlerinde ikiye ayrılır: Buyruk ve yasaklar huzurlarını bozsa da onları uygulayan ârifler ve böyle davranmayıp haktan sapanlar. Bunlar “İbâdetten maksat kalbin Allah’la berâber olmasıdır” diyerek kendilerini Allah’tan ayırdığını düşündükleri bir emre uymazlar. Bunların bir şâiri şöyle demiştir:

يَطَالِبُ بِالْأَوْرَادِ مَنْ كَانَ غَافِلًا / فَكَيْفَ بِقَلْبِ كُلِّ أَوْقَاتِهِ وَرَدُ (الطويل)

“Gerek yok virde, zirâ kalbimiz hep Hak için çarpar

Hüdâ’dan kalbi gâfil softa etsin tevbe-istiğfâr”

Böyle diyenler de iki kisma ayrılır: bunlardan bir kısmı farz ve vâcipleri terk ederler. Bir kısmı ise farz ve vâciplere devâm ederken sünnet ve nâfilelerle faydalı ilim öğrenmeyi terk ederler.

Bunlar ârif bir hocaya şöyle bir soru sordu: Ben Allah’la birlikteyken müezzin ezan okusa ve namaz kılmak üzere kalktığım takdirde Allah’la olan bu hâlim bozulacak ve bu durumda durduğum takdirde ise sürecekse benim için üstün olan ne yapmaktır?

Hoca şu cevâbı verdi: Müezzin ezân okuduğunda sen Arş’ın altında bile olsan Allâh’ın çağrısına uyup kalk, namazını kıl, daha sonra yine eski yerine dön! Çünkü Allah’la berâber olmak ruh ve kalbin hakkı, namaz çağrısına uymak ise Cenâb-ı Hakk’ın payıdır. Kendi rûhunun payını Rabbi’nin payına tercih eden kimse “Yalnız sana kulluk ederiz”²³¹ âyetini tatbik eden ve ona ehil olan kimselerden olamaz.

3. En üstün ve en faydalı ibâdetin başkalarına faydalı olmak olduğunu ileri sürenler: Bunlar, fakirlere hizmet etmeyi, insanların faydasına olan şeylerle uğraşmayı, onların ihtiyaçlarını gidermeyi, onlara mal ve mevki ile yardımda bulunmayı üstün görür, faydası başkalarına sirâyet etmeyen ibâdetlerden daha faziletli görürler ve böyle ibâdetleri uygularlar. Ebû Ya’lâ’nın rivâyet ettiği Hz. Peygamber’den -sallallâhu aleyhi vesellem- nakledilen şu hadisi delil getirirler: “Tüm mahlûkâtın ihtiyaçlarını Allah karşılar. Onlar içinde ona en sevimli olanlar bakımıyla mükellef oldukları kimselere en faydalı olanlardır.”²³² Kezâ ibâdet edenin ibâdetinin faydasının kendisiyle sınırlı kaldığını, hâlbuki başkalarına faydalı olmanın davranışının kendisiyle sınırlı kalmadığını, dolayısıyla bu iki davranışın mukâyese bile edilemeyeceğini ileri sürerek görüşlerini güçlendirmeye çalışırlar. “Bu sebeple âlimin ibâdet eden kimseye üstünlüğü ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir” derler ve şu hadisi delil getirirler: Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi

231 Fâtiha 1/5

232 Bu zayıf bir hadistir. Ebû Ya’lâ, VI/106; 194, Bezzar, II, 398; Heytemi, Mecmau’z-Zevâid’de, senette bulunan Yûsuf b. Atiyye es-Saffâr’ın metrûk biri olduğunu belirtir. Bk. VIII, 191; Taberâni, el-Mu’cemü’l-Kebir X, 105; Hatib el-Bağdâdi, VI, 334.

vesellem- Hz. Ali'ye şöyle demiştir: Allah'ın bir kişiyi senin vâsitanla hidâyet erdirmesi senin kırmızı develerin olmasından daha hayırlıdır.”²³³ Âlimin bu üstünlüğü başkalarına faydalı olmasından dolayıdır, derler.

Onlar şu hadislerle de delil getirmişlerdir: “Hidâyete çağırana hidâyete uyanların mükâfatları kadar mükâfat verilir. Hidâyete uyanların mükâfatları da eksiltilmez”²³⁴ “Allah insanlara hayrı öğretenlere rahmet, melekler de istiğfâr eder”²³⁵ “Denizdeki balıklar ve hücreesindeki karıncalara kadar göklerde ve yerde bulunan herkes âlime istiğfâr eder.”²³⁶

Bu kimseler, ibâdet edenin ölümüyle davranışının sona ereceğini, hâlbuki hayır sâhibinin davranışı insanlara faydalı oldukça bâki kalacağını ileri sürerler.

Onların ileri sürdükleri bir delil de şudur: Peygamberler insanlara iyilik etmek, onları hidâyete ulaştırmak, dünyâ ve âhiretlerinde onlara faydalı olmak için gönderilmişlerdir; insanlardan ayrılmak, uzlete çekilmek ve ruhbanlık yapmak için gönderilmemişlerdir. Bu sebeple Hz. Peygamber -sallâllâhu aleyhi vesellem-, ibâdet etmek için kapanıp insanlardan uzaklaşmaya yeltenen bir grubu yadırgamıştır.²³⁷

Bu kimseler Allah'ın emri, kulların faydası ve iyiliği için ayrılmayı daha üstün görürler.

4. Bunlara göre en üstün ibâdet; her vakitte o vaktin gereği olan şeyi Cenâb-ı Hakk'ın rızâsına uygun şekilde yapmaktır. Geceleyin namazı ve gündüz orucu terk etmek, hattâ farz namâzı kısaltmak mecbûriyeti olsa bile, cihad zamânında en üstün ibâdet cihad yapmaktır.

Misâfir geldiği zaman en üstün ibâdet ise onun hizmetini yapmak, müstehap olan virdi bırakıp onunla ilgilenmektir. Eş ve çocuklarının haklarını yerine getirmek de böyledir.

Seher vaktinde en üstün ibâdet namaz kılmak, Kur'an okumak, duâ, zikir ve istiğfar etmektir.

Doğru yolu bulmak isteyen bir kimse ve ilim öğrenmek isteyen bir kişi olduğunda en üstün ibâdet onların eğitimiyle ilgilenmektir.

Ezan okunduğunda en üstün ibâdet, meşgûl olduğu işini ve virdini bırakıp müezzinin dâvetine icâbet etmektir.

233 Buhârî, Fedâilü Ali (7/87) Bâbu menâkıbı Ali; Müslim. Fedâilü's-Sahâbe (5/271) Bâbu fedâilü Ali.

234 Ebû Ya'lâ, sahih bir senetle rivâyet eder. Bk. XI, 373: Müslim (5/531) İlm, Bâbu men sene sünneten hasene; Ahmed b. Hanbel, II, 397, 504, 505; Tirmizi (5/42) İlm, Bâbu men deâ ilâ hüdâ; İbn Mâce (1/75) Mukaddime, Bâbu men sene sünneten hasene.

235 Tirmizi (5/48) İlm, Bâbu fadli'l-fıkh ale'l-ibâde; Dârimi (1/75), Mukaddime; (1/82) Fadlu'l-ilm ve'l-ulemâ; Tirmizi (2/343)

236 Tirmizi (5/47) İlm, Bâbu fazli'l-fıkh ale'l-ibâde, Ebû Dâvûd (10/72), İlm, fazlu'l-ilm.

237 Buhârî (9/5) Nikâh, Bâbu't-terğib fi'n-nikâh; Müslim (3/549), Bâbu istihbâbi'n-nikâh.

Beş vakit namazın vaktinde onları en güzel şekilde yerine getirmek için çabalamak, vakit girer girmez onları edâ etmeye koşmak ve câmiye gitmek en üstün ibâdetlerdir. Bulunduğu yer câmiye uzak ise bu daha faziletlidir.

Mal, beden ve mevki gibi bir yardıma muhtaç olan kimse olduğunda en üstün ibâdet ona yardım etmek, onunla ilgilenmeyi vird ve uzlete tercih etmektir.

Kur'an okurken sanki Allah sana hitâp ediyormuş gibi kalbin ve tüm varlığın onu anlamaya ve düşünmeye hasredilmesi en üstün ibâdetlerdir. Onun emirlerini yerine getirmeye azmetmek bir pâdişah'tan bir ferman alıp da tüm kalbini o fermâna odaklayan kimsenin durumundan daha önemlidir.

Arafat'ta vakfeye durulduğu zaman en üstün ibâdet, yakarmak, duâ ve zikir etmektir, bunları yapmayı zorlaştıracak oruçla meşgûl olmak değildir.

Zi'l-Hicce ayının ilk on gününde en üstün ibâdet, çokça ibâdet etmek, özellikle tekbir, tehlil ve hamdetmektir. Bu zamanda bunlar fiili hâle gelmemiş bir cihaddan daha faziletlidir.

Ramazan'ın son on gününde en üstün ibâdet mescidde uzlete ve i'tikâfa çekilmek, insanlarla karışmamak ve ilgilenmemektir. Hattâ âlimerin çoğuna göre bu zamanda itikâf, insanlara ilim öğretmekten ve Kur'an okutmaktan daha üstündür.

Müslüman kardeşin hastalandığı yâhut öldüğü zaman onu ziyâret etmek, cenâzesinde bulunmak ve bunu uzlete tercih etmek en üstün ibâdetlerdir.

Felâketler meydana geldiğinde ve insanlar seni üzdüğünde onlardan uzaklaşmadan sabretmek en üstün ibâdetlerdir. İnsanlarla karışıp da onların eziyetlerine sabreden mü'min, onlarla karışmayıp da eziyetlerine mâruz kalmayandan daha üstündür. En iyisi hayırda insanlarla berâber olmak, şerde ise onlardan uzak durmaktır. Ancak kişi onlarla berâber olduğunda şerri giderebileceğini yâhut kısıtlayabileceğini bilirse o takdirde onlarla berâber olması uzak durmasından daha üstündür.

Kısaca her vakit ve durumdaki en üstün ibâdet, o vakit ve durumda Allâh'ın rızâsına uygun olan davranışı yapmak, o vaktin gerektirdiği ibâdetle ilgilenmektir. Allâh'a bu şekilde ibâdet eden kimseler mutlak ibâdet ehlidir. Önceki gruplar ise ona kayıtlı bir şekilde ibâdet etmektedir. Dolayısıyla onlardan biri, ilgili olduğu ibâdet nevini yapamaz ve ondan ayrı düşerse kendisinin ibâdeti terk ettiğini sanır. Çünkü o, Allâh'a ancak bir şekilde ibâdet etmektedir. Allah'a mutlak bir şekilde ibâdet eden kimse ise muayyen bir ibâdeti diğerine tercih etmemektedir. Aksine her nerede olursa olsun Allah'ın rızâsına tâbi olmaktadır. Onun ibâdetinin dayanağı Allâh'ın rızâsıdır. O kulluk makamlarında dolaşmasını sürdürmektedir. Yükseltildiği makamdaki seyrini kendisine başka bir makam görününceye kadar sürdürmekte ve kullukla meşgûl olmaktadır. Onun kulluktaki seyri, yürüyüşünü bitirinceye kadar bu şekil devâm edecektir. Âlimlere bakarsan onu onlarla,

zâhitlere bakarsan onlarla, mücâhitlere bakarsan onlarla, zikir ehline bakarsan onlarla, hayır-hasenat sâhiplerine bakarsan onlarla, kalbini Allah'a bağlayan kimselere bakarsan onlarla birlikte görürsün. İşte o, hiçbir şekil ve kaydın kendisini bağlamadığı mutlak kuldur. Onun davranışları kendisine, lezzet ve huzur bulduğu ibâdetlere bağlı değildir. Aksine o, - kendi rahatına ve zevkine uymasa da - Rabbinin isteklerine bağlıdır. *"Yalnız sana kulluk eder, yalnız senden medet umarız."*²³⁸ âyetinin gereğini hakkıyla yerine getiren işte budur! Onun giydiği hazır bulduğu şey, yediği kolaylıkla elde ettiği şey, her vakitte meşgûliyeti ise o vakitte yapmakla emrolunduğu şey, oturduğu meclis ulaştığı ve boş bulduğu yerdir. Onu hiçbir şekil ve kayıt bağlamaz, hiçbir işâret kontrol altına alamaz, mutlak hürdür. Her nereye giderse gitsin dinin emirlerini yerine getirir. Hakka uyan herkes ona dost olur, bâtıla uyan her fert ise ondan uzaklaşır. O yağmur gibidir. Nereye düşerse fayda verir. Yaprığı ve hattâ dikenini bile faydalı olan hurma ağacı gibi her yönüyle faydalıdır. O Allah'ın emrine muhâlefet edenlere karşı katı ve Allah'ın haramları çiğnendiğinde gazaplıdır. O Allah için yaşar, Allah'a bağlı ve onunla birliktedir. Mahlûkâtı bırakarak Allah'la, kendisini terk ederek de insanlarla berâber olmuştur. Hattâ Allah'la birlikte olduğunda mahlûkâtı aradan çıkararak onlardan sıyrılır. Mahlûkatla birlikte olduğunda ise kendisini aradan çıkararak onlarla birlik olur. O ne güzeldir! İnsanlar arasında ne kadar garip ve yalnız, Allah'la ne kadar tanış ve bu sebeple ne kadar mesrûr, huzurlu ve mutmain! Yardım istenecek olan yalnızca Allah ve itimad da sâdece onadır!

Fasıl:

İbâdetin faydası, hikmeti ve amacı hakkında insanlar dörde ayrılır:

1. Sebep ve hikmetleri inkâr edenler: Bunlar Allah'ın emirlerini sâdece onun irâde ve dilemesine bağlarlar. Onlara göre emirleri yerine getirmek, dünyâ ve âhiret saâdetini sağlamak ve kurtuluşu sağlamak için değil sâdece emredildiği içindir. Nitekim mahlûkat hakkında da şöyle derler: "Allah yarattıklarını her hangi bir sebep ve amaç için, bir hikmet ve gâyeden dolayı yaratmamıştır. Mahlûkât içerisinde bir takım sonuçlar veren sebepler, kuvvet ve tabiatlar söz konusu değildir. Meselâ ateş yanmanın sebebi değildir. Su, susuzluğu ve harâreti gidermenin, bitkiyi bitirmenin sebebi değildir, onda bunları meydana getirme gücü ve tabiatı yoktur. Yakma ve serinletme ateş ve su ile meydana gelmemektedir. Ancak serinleme ve yakma ateş ve su ile bir araya gelmiştir. Gerçekte ise onlar sebebiyle veyâ onlarda bulunan bir güç sebebiyle yanma ve serinleme meydana gelmemektedir. Şeriatın emirleri de böyledir. Gerçekte emir ve yasak arasında bir fark yoktur. Ancak Allâh'ın irâdesi bir şeyi emretmeyi diğerini de yasaklamayı gerektirmiştir. Yoksa emredilen şeyin güzel olmasını gerektiren bir özelliği, yasaklanan şeyin ise çirkin olmasını gerektiren bir özelliği yoktur."

Bu temel düşüncenin ilgili olduğu bir çok fâsîs teferruat ve mesele vardır. bunları Miftâhu Dâri's-Seâde ve Matlabu Ehli'l-İlm ve'l-İrâde adındaki büyük kitabımızda zikrettik ve bu düşüncenin yanlışlığını 60 küsûr şekilde ispat ettik. O, konusunda oldukça güzel bir kitaptır. Bu düşüncüyü Seferu'l-Hicre'teyn ve Tarîku's-Seâdeteyn adındaki kitabımızda da zikrettik.

Bunlar ibâdetin tadı ve lezzetini alamazlar. İbâdet onların gözlerinin nûru, gönüllerinin sürûru, ruh ve hayatlarının gıdâsı değildir. Bu sebeple Allah'ın emirlerini tekâlif/sorumluluklar diye isimlendirirler. Çünkü onları yapmakla sorumlu tutulmuşlardır. Hâlbuki bir hükümdarı veyâ her hangi birini sevdiğini iddiâ eden bir kimse bile sevdiği kişinin emrini sorumluluk diye isimlendirse ve "Ben bunu güçlkle yapıyorum" dese hiç kimse onun hükümdarı sevdiğini kabûl etmez. Bu sebeple bunlar ve bunların çoğu kulun Rabbini sevmesini inkâr etmiş ve "Kul, sâdece Rabbinin vereceği karşılığı ve kendisi için yarattığı nimetleri sever, zâtını sevmez" demişlerdir. Böylece muhabbeti Cenâb-ı Hak için söz konusu etmeyerek yaratıklarına hasretmişlerdir. Hâlbuki kulluğun temeli kemâl derecede bir muhabbettir. Onlar bunu inkâr etmekle kulluğunu hakikat ve özünü inkâr etmişlerdir. İlâhlığın hakikatinde de, son derecede itâat edilme, saygı ve ta'zim görmenin yanı sıra bir o kadar da sevilme yer almaktadır. Bu kimseler ise Cenâb-ı Hakk'ın sevilmesini inkâr etmişlerdir. Hâlbuki bu, onun ilâh olduğunu inkâr etmektir. Bunların hocası olan Ca'd b. Dirhem, - ki bir kurban günü vâli Hâlid el-Kasri tarafından katledilmiştir - "Allah Mûsâ ile konuşmamış, İbrâhim'i dost edinmemiştir" iddiâsında bulunmaktadır. Onun Hz. İbrâhim'in dostluğunu inkâr etmesi, Allâh'ın sevilmeyeceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Hâlbuki Hz. İbrâhim'in Allah'a olan ihtiyâcını - ki Cehmiyye'ye göre tüm insanların kabûl ettiği dostlukla kastedilen budur - inkâr etmemektedir. Böylece onlara göre herkes Allah'ın dostu olmaktadır. Bu görüşlerinin ve Allah'ın muhabbetini inkâr etmelerinin yanlış olduğunu Kurretü Uyûni'l-Muhibbin ve Ravzatu Kulûbi'l-Ârifin adındaki eserimizde 80'den fazla şekilde açıkladık. Orada nakli, akli, vicdâni ve fitri bir çok delille muhabbetin ilk sevgiliyle olan ilişkisinin gerekliliğini, ruh ve hayât olmadan cisminin kemâli nasıl olmuyorsa, görme kâbiliyeti olmadan gözün, işitme kâbiliyeti olmadan kulağın nasıl bir değeri yoksa muhabbet olmadan da insanın kemâlinin gerçekleşmeyeceğini, hattâ muhabbetin bunlardan daha elzem olduğunu zikrettik.

2. Bir nevi sebep ve hikmeti kabûl eden Kaderiye: Ancak bunların kabûl ettiği sebep ve hikmetin Cenâb-ı Hak'la bir ilgisi olmayıp tamâmen kulların faydasına yöneliktir. Onlara göre ibâdetler kulların nâil olacağı sevap ve nimetlerin bir bedeli olmak üzere vaz' edilmiştir. Kula verilen nimetler de ücretli bir işçinin aldığı ücret mesâbesindedir. "Bu sebeple Allah mükâfâtı bir bedel gibi zikretmektedir" derler ve şu âyet ve hadisleri delil getirirler: "*Onlara: İşte size Cennet; yapmış*

olduğunuz iyi amellere karşılık ona vâris kıldınız diye seslenilir."²³⁹ "(Onlara) Ancak yaptıklarınızın karşılığını görmektesiniz (denilir)"²⁴⁰ "Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık olarak Cennet'e girin!"²⁴¹ Bir hadis-i kudside Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "Ey kullarım! Yaptıklarınız sizin davranışlarınızdır. Onları kaydediyorum, sonra karşılığını vereceğim." Bir âyet-i kerimede de şöyle buyrulur: "Yalnız sabredenlere mükâfatları hesapsız ödenecektir"²⁴² Bu âyet ve hadislerle dayanarak Allah'ın ibâdetleri karşılık, ücret ve mükâfat olarak isimlendirdiğini, çünkü yapılanın karşılığının yapan kişiye döndüğünü ileri sürerler.

Onlara göre karşılık davranışlarla ilişkilendirilmeseydi karşılık, ecr ve sevap olarak isimlendirilmezdi. Onlara göre kıyâmette davranışların tartılması da görüşlerini destekleyen bir delildir. Çünkü mükâfat ve cezânın davranışlarla ilişkisi olmasa ve ibâdetler mükâfâtın bir ücreti gibi olmasaydı tartının bir mânâsı olmazdı. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "O gün tartı haktır. Kimin (sevap) tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimin de tartıları hafif gelirse, işte onlar, âyetlerimize karşı haksızlık ettiklerinden dolayı kendilerini ziyâna sokanlardır."²⁴³

Bu iki grup birbirine tam zıttır. Birinci grup olan Cebriye davranışlarla karşılık arasında hiçbir ilişki kurmamışlar, ömrünü Allah'a itâatle geçirmiş birine Allah'ın azap etmesini ve ömrünce Allah'a isyan etmiş birine ise lütufta bulunmasını câiz görmüşler, bu ikisi arasında bir fark gözetmemişlerdir. Kezâ ameli az olanın ameli daha çok ve üstün olandan derece bakımından daha üstün olmasını da câiz görmüşlerdir. Onlara göre bu hususlar Allah'ın irâdesiyle ilgilidir. Birine mükâfâtı diğerine cezâyı gerektirecek her hangi bir sebep ve hikmet söz konusu değildir.

İkinci gruptaki Kaderiye ise Cenâb-ı Hakk'ın en iyiyi gözetmesi gerektiğini, bunun da sâdece mükâfâtın bedeli olan davranışlarla ölçülebileceğini ileri sürmüşler, kula ameli olmaksızın sevap verilmesini, sadaka alındığında oluşan minnete benzetmişlerdir.

Allah onları kahretsin! Allah hakkında ne kadar da câhiller ve bu konuda ne kadar aldanıyorlar! Allah'ın kuluna lütuf ve ihsânını kulların birbirine yaptığı sadaka gibi değerlendiriyor ve hattâ şöyle diyorlar: Allah'ın kuluna amelleri mukâbilinde karşılık vermesinin hiçbir amel yapmaksızın ihsanda bulunmasından daha güzel ve iyi olduğunu ileri sürüyorlar.

Cebriye ise onlara tamâmen itirâz ederek mükâfat ve cezâda davranışların hiçbir rolü olmadığını ileri sürmüşlerdir.

239 A'raf 7/43.

240 Neml 27/90.

241 Nahl 16/32.

242 Zümer 39/10.

243 A'raf 7/8-9.

Her iki grubun fikirleri de aşırı ve Allah'ın kullarının fıtratına uygun kıldığı, peygamberlerini gönderip kitaplarını indirdiği sırât-ı müstakimin dışındadır. Buna göre davranışlar, her sonuç veren sebep gibi cezâ ve mükâfâta ulaştıran sebeplerdir. Sâlih ameller Allah'ın başarı vermesinden, lütuf ve ihsânından kaynaklanmaktadır. Allah, onları yapması için kuluna yardım etmekte ve onu bu konuda muvaffak kılmakta, bunları yapması için ona irâde ve kuvvet verip onları sevdirmekte ve bu amellerin tersini ise kötü göstermektedir. O halde ameller Cenâb-ı Hakk'ın verdiği mükâfâtın bir karşılığı olamaz ve onunla denk görülemez. Aksine kul bütün gücünü harcayarak en güzel şekilde yapsa bile ameller, Cenâb-ı Hakk'ın verdiği nimetlerin bir kısmına bir teşekkürden ibârettir. Eğer Allah verdiği nimetlerin tam hakkını isteseydi onun nimetlerine lâıykıyla teşekkür etmek mümkün olmazdı. Bu sebeple Allah tüm yer ve gök ehline azap etse bu azâbıyla zulmetmiş olmaz. Onlara merhamet etse onun merhameti onlar için onların yapacağı amellerden daha hayırlı olur. Nitekim Hz. Peygamber'den -sallallâhu aleyhi vesellem- nakledildiğine göre Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- "Sizden hiçbirinin ameli onun Cennet'e girmesini sağlamaya yetmez"²⁴⁴ buyurarak amellerle Cennet'e girmenin mümkün olmadığını belirtmiştir.

Hadisin başka bir varyantında "Sizden hiç kimse ameliyle Cennet'e giremeyecektir" başka bir varyantında ise şöyle yer almaktadır: "Sizden hiç kimseyi ameli kurtaramayacaktır." Etraftan 'Siz de mi ey Allâh'ın Peygamberi?' diye sorulduğunda 'Allah'ın lütuf ve rahmeti olmasa ben de' cevâbını vermiştir." Cenâb-ı Hak "Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık olarak Cennet'e girin!"²⁴⁵ âyetinde olduğu gibi Cenâb-ı Hakk'ın Cennet'e amelle girildiğini belirtmesi bununla çelişmez. Çünkü hadiste bunun reddedilmesiyle âyette kabûl edilmesi aynı anlamda değildir. Hadiste reddedilen, Cennet'in sâdece amellerle kazanılması ve amellerin Cennet'in bir karşılığı olmasıdır.

Bu, karşılıksız mükâfât vermenin minnet olacağını ileri süren Kaderiyye'ye bir rettir. Bu grup, Allah hakkında en bilgisiz, ona karşı en kaba kimseler olup "bu ümmetin Mecûsileri" olmayı hak etmişlerdir. Onların Allah hakkındaki bilgisizliklerini göstermek için şunu bilmemeleri yeterlidir: Gök ve yerdekiler Allah'ın lütfu içindedirler, gerçek efendi ve Mevlâlarının lütfuna nâil olmaları sevinç, sürur ve lezzetin tamâma ermesindendir. Onların hayâtı ancak bu lütuf sâyesinde hoş olabilir. Onların en ulu mertebede olanı ona en yakın olanı, onun lütfunu en iyi bilen, en çok itiraf edip, en çok anıp şükreden ve onu lütfundan dolayı en çok sevenidir. Herkes onun lütfu içinde değil midir? Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: "Onlar İslâm'a girdikleri için seni minnet altına sokuyorlar. De ki: Müslümanlığınızı benim başıma kakmayın! Eğer doğru kimselerseniz bilirsiniz ki, sizi imâna erdirdiği için asıl Allah size lütufta bulunmuştur."²⁴⁶

244 Buhâri (11/300), Rikak, Bâbu'l-kasd ve'l-Müdâveme ale'l-amel; Câmiu'l-Usûl, I/304, 307, 318.

245 Nahl 16/32.

246 Hucurât 49/17.

İnsanların minnetini çekmek bir kusurdur. Çünkü minnet eden kişi de minnet edilen gibi bir insandır. Lütüfta bulunduğu kimseden üstün hâle gelir ve lütüfta bulunulan kendisini ondan düşük görür. Bununla birlikte bütün insanlar aynı değildir. Meselâ Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- ümmeti üzerinde bir lütfu vardır. Ashâb-ı kirâm "Allah ve resûlünün lütfu daha büyüktür."²⁴⁷ derlerdi. Kezâ babanın çocuk üzerindeki lütfunda ve çocuğun bu minneti çekmesinde bir ayıp yoktur. Efendinin kölesi üzerindeki minneti de böyledir. Tüm mahlûkâtın karşılıksız lütuf deryâsında yüzdüğü âlemlerin Rabbi nasıl böyle olmaz? İnsanların amelleri nâil olacakları ikram ve cömertlik için bir sebep olsa bile Cenâb-ı Hak Mennan'dır, onlara çokça lutfedendir. Çünkü onları bu sebepleri işlemeye muvaffak kılmış, onlara bunun yolunu göstermiş, onlara yardım, eksiklerini tamamlamış ve amellerini kusurlarıyla birlikte kabûl etmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın أدخلوا الجنة بما كنتم تعملون "Yapmış olduğunuz iyi işlere karşılık olarak Cennet'e girin!"²⁴⁸ âyetinde belirttiği Cennet'in ameller karşılığında elde edilmesinin anlamı budur. Bu âyet-i kerimedeki sebep bildiren ب harfi hem Kaderiye'ye hem de ameller ve karşılık arasında kat'i bir irtibat olmadığını, amellerin sâdece emârelerden ibâret olduğunu, hem hayır hem de şerde karşılığın amellere göre verilmeyebileceğini, bu konuda sâdece Allah'ın irâdesinin geçerli olduğunu ileri süren Cebriye'ye reddiyedir.

Dini metinler hem Cebriye'nin hem de Kaderiye'nin görüşlerini geçersiz kılmaktadır. Akıl ve fitratın desteklediği deliller de her iki grubun görüşünü reddeder. Akıllı ve gönüllü açık olan orta yolu tutmuş bulunan ehl-i sünnetin görüşünün doğruluğunu görür. Ehl-i sünnet Allah'ın irâde ve kudretini, kulları ve kullarının fiillerini yarattığını, sebep ve sonuç irtibatını içeren hikmetini, dünyâ ve âhirette sebep ve sonuç ilişkisinin bulunduğunu kabûl eder.

Kaderiye ve Cebriye'den, her biri hakkın bir kısmını terk etmiş, bu sebeple bâtilin bir kısmına hattâ çeşitli kısımlarına dalmıştır. Allah ehl-i sünneti ise izniyle onların ihtilâf ettikleri konuda hakka ulaştırmıştır. "Allah dilediğini doğru yola iletir."²⁴⁹ "Bu Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sâhibidir."²⁵⁰

3. İbâdetin faydası nefislerin terbiye edilmesi ve onların ilmi feyizlere açık hâle getirilmesi, behimi durumlardan kurtarılmasıdır, diyenler: Bunlara göre nefisler ibâdetten mahrum kalsa hayvanlar gibi olurlar. İbâdetler onları alışkanlıklardan kurtarır soyut akıllara benzettir. Böylece ilim ve mârifeti algılayabilir hâle gelirler. Bu görüşte olanlar kendi içlerinde ikiye ayrılırlar:

247 Buhâri (7/644) Meğâzi, Bâbu gazveti't-Tâif; Müslim (3/104) Zekât, Bâbu'l-müellefeti Kulûbuhum.

248 Nahl 16/32.

249 Bakara 2/213.

250 Cuma 62/4.

a. Nübüvvet ve şeriata göre âlemin ezeli olduğunu, feleklerin yarılmamasını, irâde sâhibi bir fâilin olmadığını ileri süren filozoflara yakın olanlar.

b. İslâm sûfilerinden felsefeyle uğraşıp filozoflara yakın olanlar. Bunlar ibâdetlerin sâdece nefisleri eğitmeye ve onları soyut hâle getirip duyularla algılanan dünyâdan ayırmaya, böylece onlara bir takım bilgi ve ilhamların gelmesine yaradığını iddiâ ederler.

Bunlar içinde ibâdetleri sâdece bu amaca hasredenler vardır. Bunlar, bu amacı gerçekleştirdiğinde ibâdetleri bırakıp evratlarıyla ilgilenmekte yâhut kalplerine doğan ilhamla uğraşmakta serbest olduklarını düşünürler. Bunlardan evrad ve vazifeleri yapmayı gerekli gören ve onları ihlâl etmeme düşüncesinde olanlar vardır. Bunlar da kendi içinde iki kısımdır. Bir kısmı bu vazifeleri kânun ve düzeni korumak için yaparlar. Diğer kısmı ise, bunları kalplerine doğan ilhamları korumak gâyesiyle ve nefsin bu vazifelerden ayrılması durumunda yine eski behimi hâline düşmesi korkusuyla yaparlar.

Tarikat hakkında görüş beyân edenlerin düşüncelerinin özeti budur. Onların ayrılmasındaki en önemli nokta, ibâdetin hükmü ve ne için vaz' edildiğidir. Onların kitaplarında bu üç düşünce dışında hemen hemen başka bir görüş bulamazsın.

4. Allah'ı, onun yaratma, iş ve buyruklarında hikmet sâhibi olduğunu bilen, Allah'a ibâdetle basiret sâhibi olan ve ibâdetle amaçlananı idrâk eden Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- ve Hz. İbrâhim'e tâbi olan kimseler.

Önceki üç grup, bağlandıkları bâtil şüpheler ve bozuk kâidelerle bunlardan ayrılmışlardır. Onların katında bu şüphelerden başka bir şey yoktur. Bağlandıkları muhallerle sevinmekte, alıştıkları hayallerle mutlu olmaktadırlar. Eğer bağlandıklarının dışında daha büyük ve daha değerli şeyler olduğunu bilselerdi onun dışında bir şeyden hoşnut olmazlardı. Ne var ki akılları bunu idrâkten âciz kaldı, nübüvvet nûrunu kullanarak ona ulaşamadılar, onu elde etmeyi gönülden istemediler. Bağlandıkları düşüncelerin cehâletten daha iyi olduğunu, başkalarının görüşleriyle çeliştiğini gördüler.

Böylece bağlandıkları görüşleri başka görüşlere tercih ettiler. O grupların felâketi de bu oldu. Bundan kurtulan ancak Allah'ın yardımıyla kurtulur.

Bilinmelidir ki, kulluğun sırrı, amacı ve hikmetini ancak Cenâb-ı Hakk'ın sıfatlarını tanıyıp inkâr etmeyen, Cenâb-ı Hakk'ın ilâhlığının mânâ ve hakikatini bilen, onu hak ilâh onun dışındakileri ise bâtil kabûl eden, ilâhlığın sâdece ona yaraştığını, ibâdetin onun ilâhlığının bir sebebi ve neticesi olduğunu, bu ikisi arasındaki ilişkinin sıfatlarla ilgili olan şeylerin sıfatlarla ilgisi gibi, meselâ bilgiyle bilinenin, kudretle kudret sonucu meydana gelen şeyin, sesle işitmenin, ihsanla rahmetin, bağışla cömertliğin irtibatı gibi birbiriyle irtibatlı olduğunu anlayan kimse bilebilir. İlâhlığın hakikatini inkâr edip anlamayan kimsenin ibâdetlerin hikmet,

maksat ve gâyesini, niçin vaz edildiğini bilmesi nasıl mümkün olur? İbâdetlerin yaratmanın asıl sebebi olduğunu, mahlûkâtın bunun için yaratıldığını, peygamberlerin bunun için gönderilip kitapların bunun için indirildiğini, Cennet ve Cehennem'in bunun için yaratıldığını, mahlûkâtın ibâdet etmemesinin Allah'a uygun olmayan bir şey nispet etmek olduğunu, yer ve gökleri hakla yaratmış olan Allah'ın bundan münezzeh olduğunu, onun insanı boşuna yaratmadığını böyle bir kimse idrâk edebilir mi? Hâlbuki Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: *"Sizi sâdece boş yere yarattığımızı ve sizin hakikaten huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"*²⁵¹ "Boşuna" demek, hiçbir sebep ve hikmet olmaksızın, bana ibâdet edilmesi ve benim size karşılık verme kastım bulunmaksızın demektir. Cenâb-ı Hak *"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"*²⁵² daha açık dile getirmiştir. İbâdet, cin, insan ve diğer mahlûkâtın yaratıldığı maksattır. Yüce Allah şöyle buyurur: *"İnsan kendisinin başıboş bırakıldığını mı sanır?"*²⁵³ İmam Şâfiî (ö. 204), buradaki "başıboş" kelimesinin "emir ve yasak verilmeyen" anlamında olduğunu belirtir. Başkaları da "mükâfat ve cezâyâ tâbi olmayan" anlamında olduğunu belirtmiştir. Her ikisi de doğrudur. Çünkü mükâfat ve cezâ emir ve yasağın bir neticesidir. Emir ve yasak ise ibâdet yapılmasının istenmesi demektir. İbâdetin hakikati emir ve yasaklara uyup riâyet etmektir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: *"Göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi Cehennem azâbından koru!"*²⁵⁴ *"Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri ancak hak ile yarattık."*²⁵⁵ *"Allah, gökleri ve yeri yerli yerinde yaratmıştır. Böylece herkes kazancına göre karşılık görür."*²⁵⁶ Böylece Cenâb-ı Hak, gökleri ve yeri emir ve yasak, mükâfat ve cezâyı kapsayan hak ile yarattığını belirtmiştir.

Gökler, yer ve ikisi arasındakiler bunun için yaratıldığına göre şöyle bir iddiâlar nasıl ileri sürülebilir: "Yaratmanın bir sebep ve hikmeti yoktur. Yâhut kulların ibâdetlerle mükellef kılınarak âhirette alacakları mükâfat sebebiyle minnet altında kalmasınlar diyedir. Yâhut da nefislerin akli bilgileri algılamaya, sıradan şeylere muhâlefet etmeye alışmalarını sağlamak içindir."

Bu görüşlerle sarîh vahyin delâletini ayırabilen zeki kimse düşünürse bu görüşleri ileri sürenlerin Allâh'ı hakkıyla takdir edip bilemediklerini anlar.

Yüce Allah mahlûkâtı, kemâl derecede bir muhabbeti de içine alan bir ibâdet yanı sıra kendisine boyun eğilmesi ve emrine itâat edilmesi için yaratmıştır.

251 Mü'minun 23/115.

252 Zâriyat 51/56.

253 Kıyâme 75/36.

254 Âl-i İmran 3/191.

255 Hicr 15/85.

256 Câsiye 45/22.

İbâdetin temelinde Allah sevgisi, hattâ sevginin sâdece ona hasredilmesi ve Allah'tan başka bir şeyin sâdece Allah rızâsı için sevilmesi vardır. Allâh'ın peygamberleri, melekleri ve velileri böyle sevilir. Onlara olan muhabbetimiz onun muhabbetindendir. Yoksa onlara olan muhabbetimiz, Allah'tan başka denkler edinip onları Allah'ı sever gibi sevenlerin muhabbeti gibi değildir.

Demek ki, Allah'ı sevmek ona kulluk etmenin hakikati ve sırrıdır. Bu ise, ancak Allah'ın emrine uymak ve yasağından kaçınmakla gerçekleşir. Allah'ın buyruklarını yerine getirip yasaklarından kaçınıldığında kulluk ve sevginin hakikati ortaya çıkar. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, peygamberine uymayı onu sevmenin bir âlâmeti olarak görmüştür. Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmaktadır: *“(Resûlüm!) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin”*²⁵⁷ Görüldüğü gibi Yüce Allah, peygambere uymayı Allah'ı sevmenin bir şartı ve gereği olarak görmektedir. Şart gerçekleştirilmeden şartın gereği meydana gelmez. Dolayısıyla peygambere uyulmuyorsa Allah sevgisi de yok demektir. Allah sevgisinin bulunmaması peygambere uyulmadığını gösterir. Peygambere uymamak, Allah sevgisinin olmamasıyla neticelenmektedir. Hülâsa olarak peygambere uyulmadan Allah sevgisinin olması mümkün değildir.

Bu zikrettiklerimiz, Hz. Peygamber'e -sallallâhu aleyhi vesellem- uymanın Allah ve peygamber sevgisine ve onun emrine itâat edildiğine delâlet etmektedir. Kulluk için bu kadarı da yetmez. Kula Allah ve peygamberi, o ikisi dışındaki her şeyden daha sevimli olması lâzımdır. O ikisinden daha sevimli bir şeyin olması, Allah'ın aslâ bağışlamadığı şirke düşmesine ve hidâyete ermemesine sebep olur. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: *“De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabânız, kazandığınız mallar, kesâda uğramasından korktuğunuz ticâret, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, Resûlünden ve Allah yolunda cihat etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidâyete erdirmez.”*²⁵⁸

Her kim bu âyetle sayılanlardan her hangi birini Allah'a ve peygamberine itâatten öne alırsa yâhut onlardan birinin sözünü yâhut rızâsını yâhut korku, umut ve güvenini Allah ve peygamberinin sözünden, rızâsından, korku, umut ve güveninden daha önce tutarsa, onların her hangi biriyle olan ilişkisini Allah'la olan ilişkisine tercih ederse, Allah ve peygamber o kimseye her şeyden daha sevimli değildir. Diliyle böyle olduğunu söylese bile söylediği vâkıya uymayan bir yalandan ibârettir. Birinin verdiği hükmü Allah ve peygamberinin hükmünden daha önemli gören kimsenin durumu da böyledir. Hükmünü önemseddiği kimse Allâh ve peygamberinden daha sevimli olmuş olur. Ancak bu şekilde birinin görüşünü veyâ hükmünü veyâ itâatini veyâhut da rızâsını önemseyen kimseye mesele karışık görünmektedir. Zanneder ki o önemseddiği kimse sâdece

257 Âl-i İmran 3/31.

258 Tevbe 9/24.

peygamberin söylediği şekilde emreder, onunla hükmeder ve onunla konuşur. Bu zanla o kimseye itâat eder, onun hükmüne baş vurur ve sözlerini kabûl eder. Bunun dışında başka bir şeye kapasitesi yetmeyen kişi mazur görülebilir. Ancak, Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- emrini araştırmaya güç yetiren ve tâbi olduğu o kimseden mutlak olarak veyâ bâzı hususlarda daha iyisinin olduğunu öğrenip de bu yola baş vurmeyen kimsenin durumu endişe vericidir. Çünkü o, tehdit altına girmektedir. Kendisine aykırı davranan ve şeyhine uyma konusunda kendisine muvâfakat etmeyen kimsenin cezâya çarptırılmasını helâl görürse aşırı giden zâlimlerden biri olur. *"Allah her şey için bir ölçü koymuştur."*²⁵⁹

Fasıl:

*"Yalnız sana ibâdet ederiz"*²⁶⁰ âyeti dört sütûn üzerine binâ edilmiştir: Dille söylenenlerle, kalpten geçenlerle, gönül ve organlarla yapılanlar amellerle Allah ve peygamberinin sevdiği ve hoşnut olduğu şeyleri gerçekleştirmek. Kulluk, bu dört unsurun hepsini içine almaktadır. *"Yalnız sana ibâdet ederiz"*²⁶¹ âyetini gerçekten uygulayanlar bunlardır.

Kalpten geçenler, Allah'ın zâtı, isimleri, sıfatları, fiilleri, melekleri ve hesap hakkında peygamberleri vâsıtasıyla haber verdiklerine inanmaktır.

Dille söylenenler, kalpten geçenleri dille söylemek, insanları onlara çağırmak, onları savunmak, onlara aykırı olan bid'atları açıklamaktır.

Gönülle yapılan ameller, Allah'ı sevmek, ona güvenmek, ona yönelmek, ondan korkmak, ondan ummak, dini sâdece ona has kılmak, onun emir ve yasaklarını sabırla uygulamak, onun takdiriyle başına gelenlere sabretmek, onunla yetinmek ve ondan hoşnut olmak, dostluk ve düşmanlığı onun için etmek, ona boyun eğip itâat etmek, ona saygı duymak, onunla huzur bulmak ve bunlar gibi organlarla yapılan ibâdetlerden daha önemli ve Allah indinde daha güzel amellerdir. Bunlar olmaksızın organlarla yapılan ameller ya tamâmen yâhut da büyük ölçüde faydasızdır.

Organların amelleri namaz, cihat, cumâ ve cemâate gitmek, âcize yardım etmek, insanlara iyilikte bulunmak ve benzeridir.

*"Yalnız sana ibâdet ederiz"*²⁶² âyetinin gereği, bu dört maddedeki hükümlere riâyet etmek ve onları kabûl etmektir. *"Yalnız senden medet umarız."*²⁶³ İse bunları gerçekleştirmek ve bu konularda başarılı olmak için Allah'ın yardımını istemektir. *"Bizi doğru yola ilet!"*²⁶⁴ âyeti ise Allâh'a kulluk etme ve ondan medet

259 Talak 65/3.

260 Fâtiha 1/5.

261 Fâtiha 1/5.

262 Fâtiha 1/5.

263 Fâtiha 1/5.

264 Fâtiha 1/6.

ummayı kapsadığı gibi, o ikisini yerine getirmenin ve o iki esasla Allah'a yönelenlerin yoluna yönelmenin ilhâm edilmesini de içermektedir.

Fasıl:

Tüm peygamberler, insanları “Yalnız sana ibâdet eder, yalnız senden medet umarız”²⁶⁵ esâsına çağırmışlardır. Onların ilkinden sonuncusuna kadar hepsi insanları Allah'ı birlemeye ve ona kulluk etmeye dâvet etmişlerdir. Hz. Nuh, kavmine şöyle demiştir: “Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin ondan başka ilâhınız yoktur.”²⁶⁶ Hz. Hûd, Hz. Sâlih ve Hz. Şuayb da kavimlerine böyle demektedir.²⁶⁷ Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Andolsun ki biz ‘Allaha kulluk edin ve Tâğût’tan sakının’ diye (emretmeleri için) her ümmete bir peygamber gönderdik.”²⁶⁸ “Senden önce hiçbir resûl göndermedik ki ona ‘Benden başka ilâh yoktur; şu halde bana kulluk edin’ diye vahyetmiş olmayalım.”²⁶⁹ “Ey peygamberler! Temiz olan şeylerden yiye; güzel işler yapın. Ben sizin yaptıklarınızı hakkıyla bilmekteyim. Şüphesiz bu (insanlar) bir tek ümmet olarak sizin ümmetinizdir ve ben de sizin Rabbinizim. Öyle ise benden sakının (denildi)”²⁷⁰

Fasıl:

Cenâb-ı Hak kulluğu en mükemmel, kendine en yakın kullarının vasfı yapmıştır. Şöyle buyuruyor: “Ne Mesih ve ne de Allah'a yakın melekler, Allah'ın kulu olmaktan geri dururlar. Ona kulluktan geri durup büyüklenen kimselerin hepsini (Allah) yakında huzûruna toplayacaktır.”²⁷¹ “Kuşkusuz Rabbin katındakiler ona kulluk etmekten kibirlenmezler, onu tesbih eder ve yalnız ona secde ederler.”²⁷² Bu âyet-i kerime, وَلَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْهُ وَلَا وَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ “Göklerde ve yerde kimler varsa ona âittir.”²⁷³ kısmında durulduğunu, daha sonraki “Onun huzûrunda bulunanlar, ona ibâdet husûsunda kibirlenmezler ve yorulmazlar” kısmının ise yeni bir cümle olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu âyette başlı başına iki ayrı cümle vardır. Buna göre âyetin birinci kısmı “Allah'ın göklerde ve yerde bir kulları ve hükümlerliği vardır” anlamındadır. Daha sonraki kısmı ise, onun katında bulunan meleklerin ona ibâdet etmekten kibirlenmediklerini, buna burun kıvrıp büyüklük taslamadıklarını ve ona ibâdetten bıkip usanmadıklarını belirtmektedir. Âyette geçen اَحْر ve bunun kökü olan حر “yorulma bıkpma” anlamında kullanılır.

265 Fâtiha 1/5.

266 A'raf 7/59

267 Bk. A'raf 7/65, 73, 85.

268 Nahl 16/36.

269 Enbiyâ 21/25.

270 Mü'minûn 23/51-52.

271 Nisâ 4/172.

272 A'raf 7/206.

273 Enbiyâ 21/19.

maktadır. Onların ibâdetleri böyle değildir. Aksine onların ibâdet ve tesbihleri Âdem oğullarının nefislerine olan düşkünlükleri gibidir. Hülâsa olarak bu âyetin birinci kısmı Cenâb-ı Hak'ın Rab oluşu bakımından kullarını, ikinci kısmı ise İlâh oluşu bakımından kullarını tanıtmaktadır.

Cenâb-ı Hak, *"Rahman'ın (has) kulları onlardır ki, yeryüzünde tevâzu ile yürürler ve kendini bilmez kimseler onlara lâf attığında (incitmeksizin) 'Selâm' derler (geçerler)"*²⁷⁴ âyetinden başlayarak sûrenin sonuna kadar tanıttığı kimseleri âyetle görüldüğü gibi *"Rahman'ın kulları"* şeklinde takdim etmektedir. Başka bir sûrede şöyle buyurur: *"(Bu,) Allah'ın has kullarının içtikleri ve akıttıkça akıttıkları bir pınardır."*²⁷⁵ *"Kulumuz Dâvud'u hatırla"*²⁷⁶, *"Kulumuz Eyyûb'u hatırla"*,²⁷⁷ *"Kullarımız İbrâhim, İshak ve Ya'kûb'u da an!"*²⁷⁸ buyurmaktadır. Yine Hz. Süleyman hakkında *"Ne güzel bir kuldu! Doğrusu o, dâimâ Allah'a yönelirdi"*²⁷⁹ şeklinde *"kul olmasına"* vurgu yapmaktadır. Kezâ Hz. İsâ'yı da böyle anmaktadır: *"O sâdece kendisine nimet verdiğimiz bir kuldur."*²⁸⁰ Görüldüğü gibi Allah düşmanı Hıristiyanların iddîâlarının aksine onun ulaşacağı son noktanın kulluk olduğunu belirtmektedir.

Mahlûkâtının en şerefli ve kulluk bakımından derecesi en yüksek olanı Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- hakkında da Cenâb-ı Hak *"kul"* kelimesini kullanmaktadır: *"Eğer kulumuza indirdiklerimizden her hangi bir şüpheye düşüyor-sanız, haydi onun benzeri bir sûre getirin!"*²⁸¹ *"Âlemlere uyarıcı olsun diye kulu Muhammed'e Furkân'ı indiren Allah yüceler yücesidir."*²⁸² *"Hamdolsun Allah'a ki, O, kuluna Kitab'ı indirdi."*²⁸³ Görüldüğü gibi, Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'e -sallallâhu aleyhi vesellem- Kur'ân'ın indirmesi hakkında ve onun muhâtaplarının Kur'ân'ın benzeri bir kitap oluşturmalarını söyleyerek onlara meydana okuması hakkında Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- kulluğuna vurgu yapmaktadır. Kezâ Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- duâ etmesi hakkında da onun kulluğunu vurgulamaktadır: *"Allah'ın kulu ona yalvarmaya kalkınca, neredeyse onun etrâfında keçe gibi birbirlerine geçeceklerdi."*²⁸⁴ İsrâ mucizesini anlatırken de Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- kulluğuna işâret etmektedir: *"Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulu-nu Mescid-i Haram'dan, çevresini mübârek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren*

274 Furkan 25/63.

275 İnsan 76/6.

276 Sâd 38/17.

277 Sâd 38/41.

278 Sâd 38/45.

279 Sâd 38/30.

280 Zuhuf 43/59.

281 Bakara 2/23.

282 Furkan 25/1.

283 Kehf 18/1.

284 Cin 72/19.

Allah noksan sıfatlardan münezzehtir."²⁸⁵ Sahih bir hadiste de Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle dediği nakledilmiştir: "Hristiyanların Meryem oğlu Mesih'in methinde aşırı gittiği gibi siz de benim methimde aşırı gitmeyin! Ben sâdece bir kulum. Benim hakkımda 'Allah'ın kulu ve peygamberi' deyin"²⁸⁶ Başka bir hadiste de şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "Ben bir kölelerin yediği gibi yemek yiyen, onların oturduğu gibi oturan bir kulum."²⁸⁷ Buhâri'nin Sahih'inde Abdullah b. Amr'ın şöyle dediği nakledilmektedir: "Tevrat'ta Hz. Muhammed'in tanıtımını şöyle buldum: Muhammed, Allah'ı Elçisi'dir, benim kulum ve resûlümdür. Onu mütevekkil (Allah'a güvenen) diye isimlendirdim. O katı ve haşin, çarşılarda çığırtkanlık yapan, kötülüğe kötülükle karşılık veren biri değildir. Aksine affedici ve bağışlayıcıdır."²⁸⁸

Cenâb-ı Hak, kullarını müjdelediğini belirtmiştir: "*Dinleyip de sözün en güzeline uyan kullarımı müjdele!*"²⁸⁹ Mutlak güvenliğin de kullarına âit olduğunu belirtmiştir: "*Ey âyetlerimize inanan ve Müslüman olan kullarım! Bu gün size korku yoktur. Sizler üzülmeyeceksiniz de*"²⁹⁰ Şeytanın sâdece onlara hâkim olamayacağını, onun ancak kendisini dost edinip Allah'a ortak edenler üzerinde otorite kurabileceğini belirtmiştir: "*Şüphesiz kullarım üzerinde senin bir hâkimiyetin yoktur. Ancak azgınlardan sana uyanlar müstesnâ*"²⁹¹ "Gerçek şu ki: İman edip de yalnız Rablerine tevekkül edenler üzerinde onun (şeytanın) bir hâkimiyeti yoktur. Onun hâkimiyeti, ancak onu dost edinenlere ve onu Allah'a ortak koşanlardır."²⁹²

Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- kulluğun en yüksek mertebesinin ihsân olduğunu belirtmiştir. Cibril hadisinde, Cibril ona ihsânın ne olduğunu söylediğinde şu cevâbı vermiştir: "Allâh'a onu görüyormuşsun gibi ibâdet etmendir. Her ne kadar sen onu görmezsen de o seni görüyor."²⁹³

Fasıl:

Bu başlık, "Yalnız sana kulluk ederiz"²⁹⁴ âyetinin gereğinin ölene kadar her kula gerektiği hakkındadır.

285 İsrâ 17/1.

286 Buhâri (6/551) Ehâdisü'l-enbiyâ, Bâbu kavillâh: *واذكر في الكتاب مريم*

287 Ebû Ya'lâ, VIII, 318; Takrib, II, 298; Beğavi, Şerhu's-Sünne, XIII, 247-248.

288 Buhâri (4/402) Büyû', Bâbu kerâhiyyeti's-sahb fi'l-esvâk; (8/449) Tefsir, Sûretü'l-Feth; Ahmed b. Hanbel (2/174)

289 Zümer 39/17-18.

290 Zuhruf 43/68-69.

291 Hicr 15/42.

292 Nahl 16/99-100.

293 Müslim (1/128-135) Evvelü'l-İman; Ebû Dâvud (3/459) Süne, Bâbu fi'l-Kader; Nesâi (8/97) İman, Bâbu na'ti'l-İslâm, Tirmizi (5/8) İman, Bâbu mâ câe fi vasfi Cibril.

294 Fâtiha 1/4

Cenâb- Hak peygamberine şöyle demektedir: “Sana yakın (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibâdet et!”²⁹⁵ Cehennemliklerin de şöyle dediğini belirtmektedir: “Cezâ gününü de yalan sayıyorduk”²⁹⁶ Âyette zikredilen “yakın” kelimesi, tüm müfessirlerin ittifâkıyla ölüm anlamındadır. Osman b. Maz'ûn'un ölümüyle ilgili sahih bir hadiste Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurduğu nakledilir: “Ona Rabbinden yakın gelmiştir.”²⁹⁷

Kul, sorumluluk yeri olan bu dünyâda bulundukça ölene kadar kulluktan ayrılmaz. Aksine berzahta bile o başka bir kullukla sorumludur. Sorgucu melekler “Rabbin kimdir?, Allah resûlü hakkında ne dersin?”²⁹⁸ şeklinde soru sorup ondan cevap beklemektedir. Kıyâmet gününde de başka bir kullukla sorumludur. Allah tüm mahlûkâtını secde etmeye çağırdığında müminler secde eder, kâfir ve münâfıklar ise secde edemezler. Ancak mükâfat ve cezâ yurduna girdiklerinde sorumlulukları biter. O zaman mükâfat ehlinin her nefes bıkıp yorulmadan yaptıkları kulluk Allah'ı tesbih etmek olur.

Her kim kulluk sorumluluğunun kalkacağı bir makâma ulaşacağını iddiâ ederse o Allah ve peygamberini inkâr eden bir zındıktır. O ulaşsa ulaşsa Allah'ı inkâr ve onun dininden sıyrılma makâmına ulaşır. Hâlbuki kul kulluk makamlarında ne kök salarsa kulluk vazifesi o kadar büyük olur. Ona gerekli olan daha aşağı derecede olan kimselere gerekli olandan daha fazla kulluk etmektir. Bu sebeple Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem-, hattâ tüm peygamberlerin ümmetlerine gerekli olandan çok kulluk etmektir. İlim sâhipleri, seviyesi kendilerinden daha küçük olanlardan daha fazla kulluk etmelidir. Herkesin kulluğu kendi mertebesine göredir.

Fasıl:

Bu başlık, kulluğun genel ve özel olmak üzere ikiye ayrılması hakkındadır.

Kulluk ikiye ayrılır: genel ve özel.

1. Genel kulluk: Göklerde ve yerde olan iyi-kötü, mümin ve kâfir tüm insanların kulluğu Allah'adır. Bu, rızâ ile değil de, tüm mahlûkâtın Allah'ın kahr ve gâlibiyeti altında olması anlamında genel bir kulluktur. Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: “*Rahman çocuk edindi’ dediler. Hakikaten siz, pek çirkin bir şey ortaya attınız. Bundan dolayı, neredeyse gökler çatlayacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp düşecektir! Rahmân’a çocuk isnâdında bulunmaları yüzünden. Hâlbuki*

295 Hicr 15/99.

296 Müddessir 74/46.

297 Buhâri, bu hadisi birkaç yerde tahrir etmiştir. Bk. (4/137), Cenâiz, Bâbu'd-duhûl ale'l-meyyit; (7/310) Menâkıbu'l-ensâr, Bâbu makdemi'n-nebiy -sallallâhu aleyhi vesellem- ve ashâbu el-Medine; Abdürrezzak, el-Musannef (11/237) Rakam: 20422.

298 Bu konuda teferruat ve hadisler hakkında bk. İbn Kayyim, Kitâbu'r-Ruh, s. 46-55.

çocuk edinmek Rahmân'ın şânına yakışmaz. Göklerde ve yerde olan herkes istisnâsız, kul olarak Rahmana gelecektir.”²⁹⁹ Bu tür kulluğun içine mümin de kâfir de girer.

Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “O gün Rabbin onları ve Allah’tan başka taptıkları şeyleri toplar da, der ki: *şu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendilerimi yoldan çıktılar?*”³⁰⁰ Sapık olmalarına rağmen onları “kullarım” diyerek anması onların genel anlamda kullar içine girdiklerini gösterir. Ancak onları “şu kullarım” şeklinde işâret zamiriyle birlikte anmıştır. Çünkü bu şekilde zamirle vs. ile kayıtlamadan mutlak olarak “kul” kelimesi - inşâallah aşağıda açıklaması geleceği üzere - özel anlamdaki kulluk için kullanılmaktadır.

Şu âyetler hem genel hem de özel anlamdaki kullukla ilgilidir: “De ki: *Ey gökleri ve yeri yaratan, gizliyi de âşikârı da bilen Allah! Kullarının arasında, ayrılığa düştükleri şeyin hükmünü ancak sen vereceksin!*”³⁰¹ “Allah kullarına bir zulüm dileyecek değildir”³⁰² “Şüphesiz ki Allah kulları arasında vereceği hükmü verdir”³⁰³

2. Muhabbet, itâat ve buyrukları tutmayla ilgili olan özel kulluk: Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: “*Ey kullarım! Bugün size korku yoktur. Sizler üzülmeyeceksiniz de*”³⁰⁴ “*Dinleyip de sözün en güzeline uyan kullarımı müjdele*”³⁰⁵ “Rahman’ın (has) kulları onlardır ki, yeryüzünde tevâzu ile yürürler ve kendini bilmez kimse-ler onlara lâf attığında (incitmeksizin) ‘Selâm’ derler (geçerler)”³⁰⁶ Cenâb-ı Hak İblis’in şöyle dediğini belirtmektedir: “Onların hepsini mutlakâ azdıracağım! Ancak onlardan ihlâslı kulların müstesnâ”³⁰⁷ Cenâb-ı Hak da ona şöyle buyurmaktadır: “Şüphesiz kullarım üzerinde senin bir hâkimiyetin yoktur.”³⁰⁸ Rab oluşu bakımından tüm mahlûkât onun kuludur. Ancak ona itâat eden ve dost olanlar İlâh oluşu bakımından da onun kuludurlar. “Kul” kelimesi, Kur’an’da, hiçbir şekilde kayıtlanmadan Allâh’a izâfe edilmiş olarak sâdece bu ikinci grup kullar için kullanılır.

Rab oluşu bakımından kulların kullukla vâsfedilmesi sâdece şu beş şekilden biriyle vârit olmaktadır:

299 Meryem 19/88-93.

300 Furkan 25/17.

301 Zümer 39/46.

302 Gâfir 40/31.

303 Gâfir 40/48.

304 Zuhruf 43/68.

305 Zümer 39/17-18.

306 Furkan 25/63.

307 Hicr 15/39-40.

308 Hicr 15/42.

1. Nekire (belirsiz) olarak kullanılması: Şu âyette olduğu böyledir: *إِنْ كُلُّ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتِي الرَّحْمَنِ عَبْدًا* Göklerde ve yerde olan herkes istisnâsız, kul olarak Rahmana gelecektir.”³⁰⁹ Bu âyette *عبدًا* kelimesi nekiredir, bununla bilinen, muayyen bir kul kastedilmemiştir.

2. Târif (belirlilik) edâtı ile kullanılması: Şu âyetler de böyledir: *وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا إِنَّ اللَّهَ فَذَّ حَكَمَ بَيْنَ الْعِبَادِ* “Allah kullara bir zulüm dileyecek değildir”³¹⁰ *لِلْعِبَادِ* “Şüphesiz ki Allah kullar arasında vereceği hükmü verdi”³¹¹

3. İşâret zamiri ve benzeriyle kayıtlı olarak kullanılması: Şu âyet-i kerime-de bu şekilde kullanılmıştır: “O gün Rabbin onları ve Allah’tan başka taptıkları şeyleri toplar da, der ki: şu kullarımı siz mi saptırdınız, yoksa kendilerimi yoldan çıktılar?”³¹²

4. Allah’a itâat eden kulların da içinde yer aldığı kapsamlı bir şekilde kullanılması: Şu âyet-i kerime-de böyledir: “Kullarının arasında, ayrılığa düştükleri şeyin hükmünü ancak sen vereceksin!”³¹³

5. Kulların davranışlarıyla birlikte anılmaları: Bunun örneği şu âyet-i kerime-dir: “De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin!”³¹⁴

Ancak bu âyet şöyle de yorumlanabilir: Rablerinden ümit kesmedikleri, ona yöneldikleri, Rablerinden kendilerine inen en güzel şeye, Kur’ân’a tâbi oldukları, böylelikle Allah’a itâat eden, Cenâb-ı Hakk’ın İlâh oluşu bakımından kulları oldukları için “Kullarım” şeklinde anılmışlardır.

Kulluk, yukarıda zikredildiği gibi özel ve genel olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Çünkü “kulluk” kelimesinin türediği *عبد* maddesinin mânâsı itâat ve boyun eğmektir. Araplar, dâimâ gelip geçilen ve çiğnenen yola *طَرِيقُ مُعَبَّدٍ* “boyun eğdirilmiş yol” derler. Aşkla perişân olmuş kişi hakkında da *غَبَّهَ الْحُبُّ* “Aşk köleleştirdi, kul etti” derler. Allah’ın dostları ona isteyerek ve bilerek boyun eğer, buyruk ve yasaklarını yerine getirirler. Düşmanları ise zorla ve istemeye istemeye ona boyun eğerler.

Herkesin Allah’a boyun eğmesi hakkında Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Hâlbuki göklerde ve yerde olanların hepsi onundur, hepsi ona boyun eğmiştir.”³¹⁵

309 Meryem 19/93.

310 Ğâfir 40/31.

311 Ğâfir 40/48.

312 Furkan 25/17.

313 Zümer 39/46.

314 Zümer 39/53.

315 Bakara 2/116.

İsteyerek boyun eğme husûsunda da ise şöyle buyurulmuştur: “Kuşkusuz Rabbin katındakiler ona kulluk etmekten kibirlenmezler, onu tesbih eder ve yalnız ona secde ederler”³¹⁶ “Onlara , çok merhametli olan Allah’ın âyetleri okunduğunda ağlayarak secdeye kapanırlardı.”³¹⁷ Bu konuda çok âyet vardır.

Zorla boyun eğme hakkındaki başka bir âyet de şudur: “Göklerde ve yerde bulunanlar da onların gölgeleri de sabah akşam ister istemez sâdece Allah’a secde ederler”³¹⁸ Bu âyette zikredilen “zorla boyun eğme” anlamındaki “secde” kelimesi, aşağıdaki âyette bu anlamda kullanılmamıştır: “Görmez misin ki, göklerde olanlar ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah’a secde ediyor.”³¹⁹ Görüldüğü gibi burada insanların birçoğu secde eder denilmektedir. Çünkü “secde” kelimesi burada “isteyerek boyun eğme” anlamındadır. Hâlbuki Nahl sûresinde³²⁰ tüm insanların secde ettiği belirtilmiştir. Çünkü “secde” kelimesi Nahl sûresinde “zorla boyun eğme” anlamındadır. Herkes Cenâb-ı Hakk’ın rubûbiyetine boyun eğmekte, onun otoritesi ve gâlibiyeti altında bulunmaktadır.

Fasıl:

Bu başlık, ilim ve amel açısından “Yalnız sana kulluk ederiz”³²¹ âyetinin mertebeleri hakkındadır.

İlim ve amel açısından kulluğun değişik mertebeleri vardır. İlmi bakımdan mertebeleri ikidir: Biri Allah’ı bilmek, diğeri ise dini bilmek. Allah’ı bilmek kendi içinde 5 mertebedir: Bunlar; Allâh’ın zâtını, sıfatlarını, fiillerini, isimlerini ve onu ona yaraşmayan şeylerden arındırmaktır.

Dini bilmek ise iki mertebedir: Biri, kurallar manzûmesi anlamındaki dini, ki bu insanları kendisine ulaştıran sırât-ı müstakimdir. İkincisi ise mükâfat ve cezâ vermeyi kapsayan karşılık anlamındaki dinidir. Melekleri, kitapları ve peygamberleri bilmek bu anlamdaki dini bilmenin içine girer.

Kulluğun ameli mertebeleri de ikidir: Ashâb-ı yemin (amel defterleri sağdan verilenler) mertebesi ve hayırda öne geçip mukarrabûn (Allah’a yakın) olanlar mertebesidir. Ashâb-ı yemin mertebesindeki kulluk; helâl olan ve bâzı hoş görül-meyen işleri yapıp bâzı güzel görünen davranışları terk etmekle birlikte vazifeleri yapıp yasaklardan kaçınmaktır.

Mukarrabûn mertebesindeki kulluk ise; vazifeleri ve hoş görülen davranışları yapıp yasak ve hoş görül-meyen şeylerden uzak durmakla birlikte âhirette faydalı olmayan şeylere rağbet etmeyip zararlı olabilecek şeylerden de kaçınmaktır.

316 A’raf 7/206.

317 Meryem 19/58.

318 Ra’d 13/15.

319 Hac 22/18.

320 Bk. Nahl 16/49.

321 Fâtiha 1/5.

Bu mertebede olanların seçkinlerine göre, yapılıp yapılmaması serbest olan davranışlar ibâdet ve Allah'a yaklaşıtııcı bir özelliğe dönüşür. Onlara göre yapılması da yapılmaması da eşit olan davranış yoktur. Tüm davranışların yapılması yâhut yapılmaması iyi veyâ kötü bir değer taşımaktadır. Bunların seçkin olanları dışındakiler helâlleri bırakarak ibâdetlerle meşgûl olurlar. Seçkinler ise helâlleri Allâh'a itaat edilen ve ona yaklaştıran bir davranış gibi yaparlar. Mukarrebûnun her iki mertebesi için sâdece Allah'ın bildiği dereceler vardır.

Fasıl:

Kulluk değirmi 15 kâide üzerinde dönmektedir. Bunları tamamlayan kişi kulluk mertebelerini tamamlamış olur.

Çünkü kulluk; kalp, dil ve organlarla yapılmaktadır. Bu üçünün her birinin kendine has kulluğu vardır.

Kulluğa âit hükümler ise beştir: Vâcib (mutlakâ yapılması gereken), müstehab (yapılması hoş görülen), haram (kesinlikle yasaklanmış olan), mekruh (yapılması hoş karşılanmayan) ve mubah (yapılıp yapılmaması serbest bırakılmış olan). Kalp, dil ve organların her birinin yapmakla sorumlu olduğu vâcib, haram, müstehab, mekruh ve mubahı vardır. Böylece 15 sayısı elde edilir.

1. Kalbin sorumlulukları:³²²

Kalbin sorumlu olduğu vâcipler içinde ittifâk edilenler vardır, ihtilâf edilenler vardır. İttifâk edilenler iman ve ibâdetde ihlâs ve samimiyet, Allah'a tevekkül etme ve ona muhabbet besleme, ona yönelme, ondan korkma, ondan umma, sabretme, iman edilmesi gereken şeyleri kat'i olarak tasdik ve ibâdete niyyet vb. etmedir. Bunlar ihlâsa ilâve hususlardır. İhlâs, Allah'ı başka şeylerden ayırmak ve sâdece ona ibâdet etmektir.

İbâdete niyet etmenin iki mertebesi vardır: Biri ibâdetin âdetten ayrılması, diğeri ise ibâdetlerin birbirinden ayrılmasıdır. Bunların hepsi de vâciptir.

Sıdk (doğruluk) da böyledir. Onunla ihlâs arasındaki fark şudur: Kulun bir talep ettiği zat vardır, bir de o zâtı talep edip ona yönelmesi söz konusudur. İhlâs, kulun talep ettiği zâtın, yâni Allah'ın tek olmasıdır. Sıdk ise sâdece o zâtı elde etmek istemesidir. Yâni ihlâs, talep edilen zâtın birden fazla olmaması, sıdk ise o zâtı talep ediş şeklinin tek olmasıdır. Demek ki sıdk, gayret sarf etmek; ihlâs ise talep edilen zâtı birlemektir.

Kullukta nush (samimiyet) de bu şekildedir. Dinin dayanağı budur. Nush; kulluğu yapmak için Cenâb-ı Hakk'ın rızasına uygun bir şekilde çaba göstermek demektir. Bu vâciptir. Bunun kemâli ise mukarrebûnun (seçkin kulların) ulaşacağı bir mertebedir.

322 Metinde olmayan bu başlık, anlamın kolaylaşması gayesiyle tarafımızdan konulmuştur. (Mütercim)

Kalbin sorumluluk alanına giren bu vâciplerin hepsi ikiye ayrılır: Biri vâciptir ki, bunu ashâb-ı yemin (amel defteri sağdan verilenler) mertebesinde olanlar yapar. Diğeri kemâl ve müstehaptır ki onu da mukarrabûn mertebesinde olanlar yapar.

Sabır da ümmetin ittifâkıyla vâciptir. Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: Allah Kur'an'da doksan yâhut doksan kûsür yerde sabrı zikretmiştir. Onun da vâcip ve müstehabı vardır.

Kalbin sorumluluk alanına giren fiillerden vâcip olması ihtilâflı olanlardan biri rızâdır. Bu konuda hem fakihlerin hem sûfiler hem de hanbelilerin iki farklı görüşü vardır. Vâcip olduğunu ileri sürenler görüşlerini şuna dayandırmışlardır: "Gazap etmek haramdır. Gazaptan kurtulmak ise ancak rızâ ile mümkün olur. Haramdan kaçınmak için gerekli olan şey vâciptir." Bu görüşte olanlar "Benim sınamama sabretmeyen, takdirime rızâ göstermeyen benden başka bir Rab edinsin"³²³ anlamındaki kutsi hadisi de delil getirmişlerdir.

Rızânın müstehab olduğunu ileri sürenler ise şöyle demiştir: Sabrın aksine rızâ ne Kur'an'da ne de sünnette emredilmemiştir. Allah sabrı Kur'an'da birkaç yerde emretmiştir. Tevekkül de emrettiği hususlar arasında yer almaktadır: "Eğer Allah'a inandıysanız ve ona teslim olduysanız sâdece ona güvenip dayanın"³²⁴ Allah kendisine inâbeyi (yönelmeyi) de emretmiştir: "Rabbimize dönün!"³²⁵ İhlâs da emredilen hususlar arasında yer almaktadır: "Onlara ancak, dini yalnız ona has kılarak ve hanîfler olarak Alah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu"³²⁶ Allah'tan korkmak da emredilir: "Şu halde, eğer iman etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayın, benden korkun"³²⁷ "Sakın onlardan korkmayın. Yalnız benden korkun"³²⁸ "Yalnızca benden korkun!"³²⁹ Sıdk da emredilmiştir: "Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğrularla berâber olun"³³⁰ Muhabbet de emredilen hususlardan biridir. Hattâ en önemli vâciptir. Çünkü kalbin emredildiği ibâdetlerin rûh ve özünü oluşturmaktadır. Hâlbuki Kur'an'da rızâ emredilmemiş, ancak rızâ sâhipleri methedilip övülmüştür. Rızâ ile ilgili yukarıda nakledilen hadis ise isrâiliyyattandır, dolayısıyla delil olamaz. Nitekim Hz. Peygamber'den -sallallâhu aleyhi vesellem- nakledilen bir hadiste şöyle buyurulmaktadır: "Kat'i imanin yanı sıra rızâ göstererek amel etmeye güç yetirebiliyorsan bunu yap! Eğer buna gücün yetmiyorsa nefsin hoşnut olmadığı şeylere sabretmekte de

323 Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebir, XXII/230; Mu'cemü z-Zevâid, VII/207. Heysemi, bu hadisin senedinde bulunan Said b. Ebi Ziyâd b. Hind'in metrûk olduğunu belirtmiştir.

324 Yûnus 10/84.

325 Zümer 39/54.

326 Beyyine 98/5.

327 Âl-i İmran 3/175.

328 Bakara 2/150.

329 Bakara 2/40.

330 Tevbe 9/119.

çok hayır vardır.”³³¹ “Gazaptan ancak rızâ ile korunulur” şeklindeki iddiâ ise doğru değildir. Çünkü insanlar başlarına gelen hâdiseler hakkında üç mertebeye ayrılırlar: En yüksek mertebesi rızâdır. En alt mertebesi ise gazaptır. Bir şeyden râzı olmamakla berâber ona sabretmek ise orda dereceyi oluşturmaktadır. En yüksek mertebe mukarrabûna (hayırda önde olan seçkin kullar) âittir. Orta mertebe orta derecedeki insanların mertebesidir. En alt mertebe ise zâlimlerin mertebesidir. İnsanların çoğu takdir edilene sabredip gazaba gelmezler. Ancak ona râzı da değildirler. Rızâ başka bir şeydir. Bâzıları acı çekmekle rızânın bir arada olamayacağını düşünmektedirler. Hâlbuki bunların zanları doğru değildir. Meselâ hoş olmayan bir ilacı içen hasta o ilâcı içmekle acı çekse de ondan râzıdır. Kezâ şiddetli bir harâret hüküm sürdüğü Ramazan ayında oruç tutan kimse de acı çekmektedir. Bununla birlikte oruç tutmaktan hoşnuttur. Aynı şekilde cimri olan kimse malının zekâtını vermekle acı hissetmekle birlikte onu vermeye râzıdır. Demek ki acı çekmek sabra aykırı olmadığı gibi rızâyâ da aykırı değildir.

Rızânın vâcip olup olmaması hakkındaki bu ihtilâf Cenâb-ı Hakk'ın takdiri hakkındadır. Yoksa Cenâb-ı Hakk'ın Rab ve İlâh olmasından hoşnut olmanın ve dini emirlerine rızâ göstermenin vâcip olması hakkında hiçbir ihtilâf yoktur. Hattâ kul bunlara rızâ göstermeden Müslüman olamaz. Rab olarak Allah'tan, din olarak İslâm'dan ve peygamber olarak da Muhammed'den -sallallâhu aleyhi vesellem- râzı olmalıdır.

Kalbin sorumluluk alanına giren fiillerden vâcip olup olmadığında ihtilâf edilen bir husus da namazda huşûdur (korku ve Allah'a saygı). Bu konuda hem fakihlerin, hem hanbelilerin hem de başkalarının iki farklı görüşü vardır.

Namazda vesveseye düşen kimsenin namazını iâde etmesinin gerekip gerekmediğinde de ihtilâf edilmiştir. Hanbelilerden İbn Hâmid ile Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 505) İhyâü Ulûmi'd-Din'de iâde edilmesini vâcip görmüşlerdir. Fakihlerin çoğu ise bunu gerekli görmemiş ve Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- namazda yanılan kimsenin sehiv (yanılma) secdesi yapmasını yeterli görerek iâdeyi emretmemesini delil getirmişlerdir. Hz. Peygamber'den -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle bir söz de nakledilmiştir: “Namazdayken şeytan sizden birine gelir ve ‘şunu hatırla, şunu hatırla’ şeklinde telkinde bulunur. Kişi kaç rekat kıldığını şaşırınca kadar böyle söylemeye devâm eder.”³³²

Ancak kişinin kalbinin huzur ve Allah'a itâati nispetinde namazdan mükâfât alacağı tartışma olmayan bir husustur. Nitekim Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurmaktadır: “Kul namazında dikkatini kaybeder ve ona namazının mükâfâtının sâdece yarısı, üçte biri, dörtte biri, hattâ onda biri yazılır.”³³³

331 Hâkim, III/541; Ebû ya'lâ, Mu'cem, rakam: 96.

332 Buhâri (3/124). Sehv, bab ?; Müslim (2/205) Mesâcid. Bâbu's-sehv fi's-salât ve's-sücûd.

333 Ebû Dâvud (3/3) Salât. Bâbu mâ câe fi noksâni's-salât.

İbn Abbas da (ö. 68) şöyle demiştir: “Namazın ancak şuurlu bir şekilde kıldığın miktârının mükâfâtını alabilirsin” Demek ki gaflet içinde kılınan namaz, ondan amaçlananın kemâl derecede elde edilmesi açısından bakıldığında sahih değildir. Bununla birlikte, iâde etmekle emrolunmadığımızı, sıhhatin (geçerlilik) kendisiyle ilişkilendirilmediğini dikkate aldığımızda bu şekilde kılınan namaz da sahih olarak isimlendirilir. Ancak böyle namaz kılan kimse mükâfât elde edemez.

Kalbin vâcip ve müstehabbıyla bu amellerle kulluk etmesi kasd, yâni Allah’a yönelmektir. Bu amelleri işlemeyen kimse, - kalbin memuru hükmünde olan diğer organlarıyla amel etse bile - onlara göre hükümdar mevkiinde olan kalbin kulluğunu devreden çıkarmış olur. Diğer organların hükümdârı olan kalbin, memurlarıyla birlikte Allah’a kulluk etmesi amaçtır.

Kalbin kaçınması gereken haramlar ise kibir, riyâ, ucb (kendini beğenmek), haset, gaflet ve nifaktır. Kalbin kaçınması gereken haramlar küfür ve isyan olmak üzere iki ana kısma ayrılır. Küfür, şüphe, nifak, şirk ve onlara bağlı şeylerdir. İsyân ise kebâir (büyük günahlar) ve sağâir (küçük günahlar) olmak üzere kendi içinde ikiye ayrılır. Büyük günahlar; riyâ, kendini beğenmek, kibir, övünmek, böbürlenmek, Allah’ın rahmetinden ümit kesmek, kendisini Allah’ın mekrinden (verebileceği musibetlerden) güvende hissetmek, Müslümanların ezâ çekmesinden mutlu olmak ve sevinç duymak, düştükleri felâkete gülmek, çirkin işlerin aralarında yayılmasından hoşlanmak, Allah’ın lütfuyla onlara verdiği nimetleri kıskanmak ve ellerinden çıkmasını temenni etmek ve zinâ etmek, şarap içmek gibi görünür günahlardan daha yasak olan bunlara bağlı şeylerdir. Bunlardan korunup tevbe etmedikçe ne kalb ne de beden iflâh olmaz. Kalp bozuk olunca beden de bozuk olur. Tüm bu felâketler ise kalbin kulluğunu bilip uygulamaktan dolayı ortaya çıkar.

“Yalnız sana kulluk ederiz”³³⁴ âyetini uygulamak, organlardan önce kalbe düşen bir vazifedir. İnsan bu vazifeyi bilip uygulamazsa kalbi günahlarla dolar. Bu günahlardan kurtuluş ise ancak bu âyeti uygulamasıyla mümkündür. Yukarıda sayılan hususlar ve onların benzerleri insan hakkında küçük günahlardan sayıldığı gibi, onların güç, kuvvet, ağırlık ve hafifliğine göre büyük günahlardan da sayılabilir.

Haramları isteyip temenni etmek küçük günahlardandır. Bu isteğin büyük günah veya küçük günah olması isteğin derecesine göre değişir. Küfür ve şirki istemek küfürdür. Bid’atı istemek fâsıklıktır (Allâh’a itâatten çıkmaktır.) Büyük günahları işlemeyi istemek ise isyandır. Günah işlemeye güç yetirebilecek güce sâhip olmakla birlikte onu Allah için terk etmek daha sevaptır. Güç yetiremediği için terk etmek ise günâhı işleyen kimse gibi kişiyi cezâyâ müstahak kılar. Çünkü mükâfât ve cezânın hükümleri hakkında onun konumundadır. Ancak hukûki

açıdan onun konumuna indirgenmez. Bu sebeple Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurmuştur: “İki Müslüman kılıçlarıyla karşı karşıya gelirse kâtil de maktûl de cehennemlik olur. ‘Kâtili anladık, maktûlün suçu nedir, ey Allah’ın peygamberi?’, diye sorunca şu cevâbı vermiştir: O da arkadaşını öldürme konusunda hırslıydı.”³³⁵ Görüldüğü gibi Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- maktûlü de kâtil gibi değerlendirmiştir. Çünkü hüküm açısından onun konumunda olmasa bile kâtilin günâhına o da aynı şekilde hırslıdır. Mükâfat ve cezâ hakkında bunun çok benzerleri vardır. Kalbin sorumluluk alanına giren müstehab ve mubahlar da böylece bilinir.

2. Dilin sorumlulukları:

a. Vâcib olan sorumlulukları: Kelime-i şehâdeti söylemek ve namaz kılacak miktarda Kur’an okumaktır. Allah ve peygamberinin emrettiği namazda yapılması vâcib olan zikirleri yapmak da böyledir. Meselâ rükû’ ve secdede tesbihin emredilmesi, rükûdan kalktıktan sonra رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْد “Rabbim! Hamd sana âittir” denilmesinin, teşehhüdte okunacak duâların ve tekbir alınmasının emredilmesi bu zikirler içerisinde yer almaktadır.

Birinin selâmına mukâbeledde bulunmak da dilin sorumluluk alanına giren vâciplerdendir. İlk önce selâm vermenin vâcib olmasında ise iki görüş vardır. İyi-liği emredip kötülüğü yasaklamak, câhili bilgilendirmek, şaşkına yol göstermek, muayyen bir konuda şahitlik yapmak ve doğru sözlü olmak da dilin sorumluluk alanına giren vâciplerdendir.

b. Müstehab olan sorumlulukları: Kur’an okumak, Allah’ı devamlı zikretmek, faydalı ilimlerin müzâkeresini yapmak ve bunlarla ilgili hususlardır.

c. Haram olan sorumlulukları: Allah ve peygamberini gazaba getirecek şeyleri söylemektir. Meselâ Allah’ın peygamberini gönderdiği esaslara aykırı bidatleri söylemek ve insanları onlara uymaya çağırıp onları güzel göstermek, Müslümana sövmek ve iftirâda bulunmak, sözle sataşmak, yalan söylemek, yalancı şahitlik yapmak Allah hakkında bilgisizce konuşmak böyledir. En kesin yasaklananı bu sonuncusudur.

d. Mekruh olan sorumlulukları: Söylenmemesi söylenmesinden hayırlı olan şeyleri konuşmaktır. Bununla birlikte bunları konuşan kimse cezâyâ çarptırılmaz. Ancak İbnü'l-Münzir ve başkalarının zikrettiğine göre helâl ve harâma eşit uzaklıkta olan bir sözün olup olmaması hakkında geçmiş âlimler iki farklı görüşe sâhiptir. Birinci görüşe göre insanın her konuştuğu mutlakâ ya lehinedir veya aleyhinedir. Ne lehine ne de aleyhine olan bir söz mevcut değildir. Bu görüşü savunanlar “Allah’ın zikri ve benzeri hususlara dâir olanlar müstesnâ Âdem oğ-

335 Buhâri bu hadisi birkaç yerde rivâyet etmiştir. Bk. (1/106) İman, Bâbu ve in tâifetân mine'l-mü'minin iktetelü; Müslim (5/237), Fiten, bab ?

lunun söylediği her söz lehine değil, aleyhinedir”³³⁶ hadisini delil getirmişlerdir. Bunların dayandığı başka bir delil de, insanın her sözünün kaydedilmesi, yazılan her şeyin de hayır ve şerden ibâret bulunmasıdır.

İkinci görüş sâhipleri ise şöyle demiştir: “Orgânların davranışlarında olduğu gibi sözün de mubah olanı vardır, kişinin ne lehine ne de aleyhine olmaz. Çünkü sözlerin çoğu ne emir, ne de yasakla ilişkili değildir. Bu da mubahtır.”

Konu dikkatle incelendiğinde dille söylenen bir sözün helâl ve harama eşit olmayacağı, mutlakâ bu ikisinden birine yakın olacağı anlaşılır. Çünkü dilin, diğer organlarda olmayan farklı bir durumu vardır. Âdemoğlu sabahleyin kalktığı anda bütün organlar dili küfürle suçlayarak ona şöyle derler: “Allah’tan sakın! Biz sana bağlıyız. Sen doğru olursan biz de doğru oluruz. Sen eğrilirsen biz de eğriliriz. İnsanların yüz üstü Cehennem’e düşmelerinin en büyük sebebi dillerinden çıkan sözlerdir. İnsanın ağzından çıkan her şey ya Allah ve peygamberinin hoşnut olduğu bir şeydir yâhut da değildir. Allah ve peygamberinin hoşnut olduğu bir şey ise artı bir değer taşır. Aksi halde taşımaz. Diğer organların davranışları ise böyle değildir. Çünkü onlarla mubah davranışları yapan kişi kendisine rahat ve fayda sağlayan şeylerden faydalanmaktadır. Bu sebeple âhirette kendisine zarar getirmeyecek faydalı hususlarda kişinin organlarını kullanması mubah görülmüştür. Dilin faydalı olmayan bir şeyi söylemesi ise sâdece zarardır. Bu konuya dikkat edilmelidir.

Şöyle bir gerekçe ileri sürülebilir: “Dil, mubah olan dünyevi bir konuda da kullanılabilir. Onun bu konuda kullanılmasının hükmü böyle bir fiili yapmanın hükmünü alır.”

Buna şöyle cevap verilir: Dilin böyle bir hususta kullanılması ancak ihtiyaç duyulduğu zaman artı bir değer kazanır. Ancak ihtiyaç duyulmuyorsa hiçbir fayda sağlamaz, kişinin lehine değil, aleyhine olur.

Akla gelebilecek başka bir husus da şudur: “Dil, mubah bir fiile vesile olursa, dille söylenen söz o fiilin hükmünü alır. Çünkü araçlar hüküm açısından amaçların hükmüne tâbidir.”

Buna ise şöyle karşılık verilir: İleri sürülen bu düşünce doğru değildir. Zirâ bir şey mubah, hattâ vâcib olduğu halde ona ulaştıran araç mekruh olabilir. Meselâ nezredilen şeyi yapmak vâciptir. Hâlbuki ona yol açan nezir mekruh ve yasaktır. Kezâ mekruh bir şekilde yemin etmek tercih edilmeyen bir davranıştır. Bununla birlikte bu yemini yerine getirmek veyâ kefâretini vermek vâciptir. Aynı şekilde ihtiyaç ânında insanlardan bir şey istemek hoş görülmeyen bir şeydir. Ancak istenerek elde edilen bir şeyden faydalanmak mubahtır. Bunun örnekleri daha da çoğaltılabilir. Buna mukâbil araç bir bozukluk içerip o bozukluktan dolayı mekruh ve haram olabilir.

336 Tirmizi (4/525) Zühd, Bâb ?; İbn Mâce (2/131) Fiten, Bâbu keffi'l-lisan fi'l-fitne.

Fasıl:

Organlarla yapılması gereken 5 kulluk ise 25 mertebeye ayrılır. Çünkü duyu organları 5'tir. Böylece her birine beş kulluk düşer. Kulakla yapılması gereken kulluk Allah ve peygamberinin vâcip kıldığı şeyleri dinlemektir. İslâm, iman ve onların farzlarına kulak vermek bunlardandır. Sahih olan görüşe göre namazda imam açıktan Kur'ân okuduğunda onun kırâatini dinlemek ve Cuma hutbesini dinlemek de böyledir.

Küfür ve bid'at sözleri dinlemek haramdır. Ancak karşılık vermek veyâ söyleyenine şahitlik etmek gibi bunları dinlemeyi gerekli kılan bir maslahatın bulunması durumu hâriçtir. Küfür, bid'at ve benzeri şeyleri bilmekle iman ve sünnete bağlılığın artması da bu maslahatlardandır. Buna mukâbil, - yerine getirilmesi gereken Allâh'a âit bir hak³³⁷ yâhut bir Müslümanın rahatsız edilmesi gibi düzeltilmesi ve sakındırılması gereken bir durum olmadıkça - başkalarının sırlarını dinlemek de haramdır.

Seslerinin fitne oluşturmamasından çekinilen yabancı kadınların seslerini dinlemek de böyledir. Ancak şahitlik etmek, ticâri muâmelede bulunmak, fetvâ sormak, adli duruşmada bulunmak ve tedâvi olmak gibi zarûri durumlar müstesnâdır.

Ud, tanbûr, ney gibi çalgı ve eğlence âletlerini dinlemek de böyledir. Bunların sesini duyan kişinin - dinlemeyi kastetmediği müddetçe - kulaklarını kapatması gerekmez. Ancak gönlünün onlara meyledip onları dinlemekten endişe ederse o zaman dinlemekten kaçınması ve duymamak için tedbir alması gerekir. Bu, yönle câzip gelen haram (meselâ yabancı bir kadına âit erotik) bir kokuyu kasten koklamanın câiz olmamasına benzer. Ancak rüzgâr böyle bir şeyin kokusunu taşıyıp burna getirirse kişinin burnunu kapatması gerekmez. Kezâ bir nâ-mahremi kasıt olmadan beklenmedik bir şekilde görmek de haram değildir. Ancak kasıtlı tekrar bakmak haramdır.

Müstehap olan dinleme ise ilim, Kur'an tilâveti, Allah'ı anmak gibi farz olmakla birlikte Allah'ın sevdiği şeyleri dinlemektir.

Mekruh ise müstehabın zıddı olup Allâh'ın hoşlanmadığı, bununla birlikte cezâ da vermediği şeyleri dinlemektir. Mübâh olan ise zâten zâhirdir.

Gözle yapılması gereken kulluk ise; Mushaf'a ve vâcip olan ilimlerin öğretildiği kitaplara bakmak, yenilen, infâk edilen ve faydalanılan eşyâların helâl ve haramlarını görerek seçmek, sâhiplerine verilen emânetleri görüp dikkat ederek vermektir.

Yabancı kadınlara şehvetle bakmak mutlak olarak haramdır. Şehvet hissi olmaksızın ise ancak zarûret durumunda bakılabilir. Dünür olan kişinin, tüccârın, şahidin, hâkimin, doktor ve mahremin bakması bir zarûrettir.

337 Hadler (cezâ hükûkuyla ilgili olan ahkâm) buna örnek olabilir. (Mütercim)

Kişinin iman ve ilmini artırdığı ilim ve din kitaplarına ve Mushaf'a bakması ve onlar hakkında düşünmesi, sâlih olan âlimlerin, ana-babanın yüzlerine bakması, dış dünyâda görülen Allah'ın birlik ve hikmetini gösteren delillere bakıp ibret alması ise müstehaptır. Faydasız şeylere bakmak ise mekruhtur. Konuşulması faydasız şeyler olduğu gibi bakması faydasız olan şeyler de vardır. Faydasız şeylere bakmak kurtuluşu zor ve devâsı güç nice faydasız neticeler doğurmuştur. Selef, özün lüzumsuz olanından hoşlanmadıkları gibi lüzumsuz şeylere bakmaktan da hoşlanmazlardı.

Ne dünyâda ne de âhirette fayda ve zarar vermeyen şeylere bakmak ise mubahtır.

Avret yerlerine bakmak da haramdır. Avret yerleri ikiye ayrılır: Elbiseyle örtülen avret yerleri ve özel mekânlar. Bir kişi özel mekânları gözetler de özel mekânın sâhibi ona bir şey atar ve gözünü çıkarırsa tazminat ödemesi gerekmez. Çünkü bu konuda Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- sıhhatinde ittifâk edilen bir hadisi vardır.³³⁸ Bununla birlikte bâzı fakihlere bu hadisin metni ulaşmadığı için bu hadisi zayıf görmüş veyâ te'vil etmişlerdir. Elbette zikrettiğimiz bu hüküm, kişinin bakmasını mubah kılan bir sebep olmadığı zaman geçerlidir. Orada bulunan bir mahreminin bulunması yâhut kuşkulu bir iş sebebiyle orayı gözetlemekle vazifeli veyâ izinli olması durumunda geçerli değildir.

Tatma duyusuyla yapılması gereken kulluk, ölüm endişesinin söz konusu olduğu zarûret ânında yiyip içmektir. Kişi ölene kadar yiyip içmeyi terk ederse intihar etmiş ve Allâh'a âsi bir şekilde ölmüş olur. İmam Ahmed ve Tâvûs şöyle demişlerdir: leş yemeye mecbur kalıp da ölene kadar yemeyen kimse Cehennem'e girer.

Sahih görüşe göre ölümden kurtulacağına kanâat getirdiği ilâcı almak da bunun kapsamına girer. Ancak faydası hakkında kat'î bir kanâat olmayıp da zan söz konusu olan ilâcın içilmesinin mi yoksa terk edilmesinin mi evlâ olduğu önceki ve sonraki âlimler arasında tartışılmıştır.

Sarhoş edici içkiler ve öldürücü zehirleri tatmak haramdır. Vacip olan oruçtan dolayı da yiyip içmek haram olur.

Şüpheli şeyleri yemek, ihtiyaçtan fazla yemek, seni dâvet etmeyi istemeyip de baskın şeklinde ansızın ikramda bulunmak zorunda bıraktığın kimsenin yemeğini yemek mekruhtur. Düğün yemeklerinde ve başka dâvetlerde riyâkâr kimselerin yemeklerini yemek de aynı şekildedir. Hadislerde Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- ikram konusunda birbiriyle yarışan kimselerin yemeğini

338 Müellif, Ebû Hüreyre'den -radiyallâhu anh- nakledilen Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- şu sözünü kastediyor: Bir kişi izinsiz bir şekilde senin sırlarına vâkıf olur da sen ona bir taş atar gözünü çıkarırsan sana hiçbir şey gerekmez." Buhâri, Diyât (12/253) Bâbu men italaa fi beyti kavmin; Müslim (4/866) Âdâb, Bâbu tahrîmi'n-nazar.

yemeyi yasakladığı zikredilmektedir.³³⁹ Gönül rızasıyla değil de senden utandığı için sana ikramda bulunan kimsenin yemeğini yemek de mekruhtur.

Allâh'a ibâdet etmene yardım edecek Allâh'ın izin verdiği yiyecekleri yemek, rahat yemesini sağlamak için yemek yiyen misâfire eşlik etmek, dâvetine icâbet etmek vâcib veyâ müstehap olan dâvet sâhibinin yemeğini yemek müstehaptır.

Bâzı fakihler, icâbet edilmesi vâcib olan düğün yemeğinden yemenin vâcib olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çünkü bu konuda Cenâb-ı Hakk'ın emri vardır.

Ne günah ne de sevap olmayan şeyleri yemek ise mubahtır.

Koklama duyusuyla ilgili olan kulluğa gelince; helâl ve harâmı seçmek için koklama duyusunu kullanmak vâciptir. Meselâ bir şey temiz midir pis midir, öldürücü bir zehir midir yoksa zararsız mıdır, faydalı mıdır değil midir? Bunlardan koklama duyusuyla belirlenebilecek olanları koklayarak belirlemek vâciptir. Bir nesnenin kıymetini belirlerken tecrübeli kimsenin ve kıymet belirleyenin koklaması da bu kabildendir.

İhramlıyken güzel kokuları koklamak, gasp edilen veyâ çalınan bir şeyi koklamak, nâ-mahrem kadınların süründüğü kokuları içine çekmek haramdır.

Allâh'a ibâdet etme konusunda yardımcı olan, duyuları güçlendiren ve gönlü ilim ve amele açan kokuları koklamak müstehaptır. Kişiye hediye edilen güzel kokular bu kabildendir. Müslim'in Sahih'inde nakledildiğine göre Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurmuştur: "Kendisine reyhan sunulan kimse onu reddetmesin! Çünkü o, taşınması kolay güzel bir kokudur."³⁴⁰

Zâlimlere âit olan esansları ve şüpheli şeyleri koklamak mekruhtur. Allah katından bir yasaklama ve sorumluluk vârit olmayan, dini bir maslahat ve şeriatla da ilgisi bulunmayan şeyleri koklamak ise mubahtır.

Dokunma duyusuyla ilgili olan kulluğa gelince; cimâ edilmesi gereken eşe ve câriyeye dokunmak vâciptir. Helâl olmayan nâ-mahrem kadınlara dokunmak ise haramdır.

Nâ-mahreme bakmasını engelleyecek, nefsinin haramdan alıkoyacak ve âilesinin iffetli kalmasını sağlayacak miktarda cimâ etmek müstehaptır. İhramlı ve i'tikâfta iken şehvetle eşine dokunmak ise mekruhtur. Kendisine güvenmiyorsa oruçlu iken dokunmak da böyledir. Gassâl dışındaki kimsenin ölümün bedenine dokunması da aynı hükme tâbidir. Çünkü ölünün bedeni ona olan saygıdan dolayı dirinin avreti hükmündedir. Bu sebeple bu konudaki iki görüşten birine göre vücûdun örtülerek bir gömlek içinde yıkanması müstehaptır. Avret oldu-

339 Bu hadisi Ebû Dâvûd İbn Abbas'tan rivâyet etmiştir. At'ime, Bâbu fi taâmi'l-Mütebârin. Beğavi de Mişkât'ta (II/962-963) bu hadisin sahih olduğunu belirtmiştir. Hâkim de bunu sahih kabûl etmiştir (IV/129) Zehebi de ona muvâfakat etmiştir.

340 Müslim (5/109) el-Elfâz, Bâbu İsti'mâli'l-Misk

ğunu kabûl edersek erkeğin bacağına değmek de mekruhtur. Dini bir fayda ve zararın söz konusu olmadığı nesnelere dokunmak ise mubahtır.

Elbette burada zikrettiğimiz tüm mertebeler elle tutmak, ayakla yürümek vb. için de geçerlidir. Kendisinin, âilesinin ve bakmakla mükellef olduğu diğer kimse-lerin nafakasını te'min etmek için çalışmak vâciptir. Borç ödemek için çalışmanın vâcip olmasında ihtilâf vardır. Sahih olan vâcip olmasıdır. Zekât verir hâle gelmek için çalışmak vâcip değildir. Hac ferizasını yerine getirmek için çalışmanın vâcip olması ise üzerinde durulmaya muhtaç bir konudur. Delil bakımından kuvvetli olan hacca güç yetirebilir hâle gelmek için vâcip olması, böylece hac menâsikini yapmakla mükellef olunmasıdır. Ancak meşhûr olan görüş buna terstir.

Muhtâca yardım etmek, şeytan taşlamak, abdest alıp teyemmüm etmek vâciptir.

Allâh'ın haram kıldığı cana kıymak, mal gasp etmek, dövülmesi helâl olmayan kimseyi dövmek vb. haramdır. Açıkça haram kılınan tavla veyâ Medinelilere göre ondan daha şiddetli bir şekilde haram kılınmış olana satranç ve Ahmed b. Hanbel ve başka hadis ehli fakihlere göre ona benzer oyunlar da böyledir. Kezâ, - reddiye yazmak amacı gütmenin dışında - sünnete aykırı bid'atlar hakkında te'lifler meydana getirmek veyâ mevcut te'lifleri çoğaltmak da haramdır. Yalan ve zulüm, zulmü içeren hükümler, iftirâ ve yabancı kadınları vASFeden şiirler yazmak da böyledir. Müslümanların din ve dünyâları hakkında zarar içeren hususları yazmak da aynı hükme tâbidir. Özellikle bunların mukâbilinde para kazanılıyorsa durum çok daha vahimdir: *"Elleriyle yazdıklarından dolayı vay hâline onların! Ve kazandıklarından ötürü vay hâline onların!"*³⁴¹ Müftünün fetvâsı üzerine Allah ve resûlünün hükmüne muhâlif şeyler yazması da böyledir. Ancak ictihâdında hatâ etmesi durumu hâriçtir. O zaman günâha girmez.

Boş işlerle uğraşmak ve haram olmayan oyunlar oynamak, yazılmasında fayda olmayan, dünyâ ve âhirette bir fayda sağlamayan şeyler yazmak ise mekruhtur. Dinen faydalı olan, Müslüman'ın yararına olan şeyleri yazmak, bir iş yapana yardımcı olmak, kovaındaki suyu su isteyen kimsenin kovaına dökmek, yâhut birinin kovaını bineğiyle taşımak veyâ kovaını yüklemesi için bineğini tutmak veyâhut da ihtiyaç olunan hususlarda yardımlaşmak müstehaptır. Tavaf-ta Kâ'be'nin köşesine eliyle dokunup daha sonra elini öpmek hakkında iki görüş vardır.

Sevap ve zarar olmayan hususlarda eli kullanmak ise mubahtır.

Cumaya ve cemâate gitmek iki görüşten sahih olanına göre vâciptir. Çünkü bu konuda 20 kûsûr delil vardır. Biz bunları başka bir kitapta zikrettik. Kezâ vâcip olan tavâfı yapmak, Safâ ve Merve arasında yürüyerek veyâ binekli olarak

sa'y etmek, çağrıldığında Allah ve peygamberinin hükmü olan bir şeye gitmek, akrabâ ziyâreti yapmak, ana-babaya iyilik etmek, öğrenilmesi vâcip olan ilmi öğrenmek üzere ilim meclislerine gitmek, yakın bir mesâfede ise ve sağlığını olumsuz etkilemeyecekse hac etmek üzere yürümek de vâciptir.

Allah'a isyan olan işlere gitmek ise haramdır. Bu işlere giden kimse şeytanın piyâdelerinden olur. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "*Süvârihilerle, piyâdelerle onları yaygaraya boğ!*"³⁴² Mukâtîl (ö. 150) bu âyeti şöyle açıklamıştır: "Onlara karşı ordunun süvârî ve piyâdelerinden yardım al! Allah'a isyân eden her binekli ve yaya İblis'in ordusundandır."

Bu beş hükmün binekle ilgisi de aynı şekildedir: Vâcip olan gazâ, cihad ve hac konusunda bineğe binmek vâciptir. Bunların müstehap olanlarında bineğe binmek işe müstehaptır. Kezâ ilim talep etmek, akrabâ ziyâreti yapmak ve ana-babaya iyilik etmek için binek kullanmak müstehaptır. Arafat'ta vakfeye durulduğunda binek kullanmak ise tartışmalıdır. Binekli olmayı üstün görenler olduğu gibi yaya olmayı üstün tutanlar da vardır. Ancak bu mesele derinlemesine araştırılırsa, haccın hükümlerini öğretmek ve uygulamak, duâ etmeye daha yardımcı olmak gibi bir takım faydalar söz konusu ise ve bineğe zarar verici bir durum yoksa binekli olmanın daha üstün olduğu görülür.

Allah'a isyan içeren bir işte bineğe binmek haramdır. Oyun ve eğlence için, yapılmaması yapılmasından hayırlı olan bir şey için bineğe binmek ise mekruhtur. Bir mükâfâtın kaçırılmasını veyâ bir günah kazanılmasını içermeyen durumlarda binekli olmak ise mubahtır.

Bu zikrettiklerimizin hepsi on şey hakkında 50 mertebe oluşturmaktadır. Bu on şey; kalp, lisan, kulak, göz, burun, ağız, el, ayak, cinsel organ ve bineğe binmektir.³⁴³

"Yalnız sana kulluk ederiz, yalnız senden medet umarız!"³⁴⁴ إِيَّاكَ "sana" zamininin öne alınmasındaki amaç, Yüce Allah'ın ululuğunu ifâde etmek ve onu zikretmenin önemini göstermektir. Bu, aynı zamanda, kulluk ve medet ummanın sâdece Allah Teâlâ'ya âit olduğunu da ifâde eder. Böylece söz güzel ve uygun olmaktadır. Eğer zamir öne alınmadan نَعْبُدُكَ وَنَسْتَعِيزُكَ "Sana kulluk ederiz, senden medet umarız" denilseydi söz uygun olmazdı.³⁴⁵

342 İsrâ 17/64.

343 Medâricü's-Sâlikin (I/7-122)

344 Fâtîha 1/5.

345 el-Fevâidü'l-Müşevvik (82)

“Bizi doğru yola ilet! Nimetine mazhar kıldıklarının yoluna!”³⁴⁶ Bu âyet-i kerimde 10 mesele vardır:³⁴⁷

1. Muhâtap, her şeyi ayan-beyan bilen, ekstra açıklamaya ihtiyaç olmayan Allah olmasına rağmen, önceki kelimeyi açıklayan bedel ögesinin kullanılmasındaki fayda nedir?

Âyet, kullara duâyı öğretme bağlamında yer almaktadır. Duâ eden kişinin, duâ esnâsında, inanması gerekli olan imânı oluşturan şeyleri hissetmesi gerekir. Çünkü duâ ibâdetin özüdür, ilîğidir. Nasıl ki, ilik sâdece kemikte bulunur, kemik ise et ve kan içinde bulunur. Aynı şekilde kişi de duâ ederken iman esaslarını tamamlamış olması gerektiği gibi, hidâyeti de Cenâb-ı Hakk’ı överek istemesi gerekir. Bu sebeple, hidâyetin istenilip ona râğbetin gösterildiği lâfız, bir bakıma haber (yargı ifâdesi) içermekte ve duâ edenin inancını ortaya koymaktadır. Ayrıca onun bu sahih inancıyla Rabbine yöneldiğini de göstermektedir. Sanki o, imânını ve hak yolun sûrede zikredilen sırât-ı müstakim olduğuna ve o sırât-ı müstakimin, Yüce Allah’ın nimetine mazhar kıldığı kimselerin yolu olduğuna dâir inancını Allah’a yakarırken bir aracı kılmaktadır. O “Bizi doğru yola ilet!” dediğinde, hakka muhâlif olan kimseler de kendilerinin doğru yolda olduklarını iddiâ etmektedirler. Bu durumda duâ eden kimsenin, inanmakta olduğu hakkı ortaya koyması icâb eder. Bu ise, “Bizi doğru yola ilet!” duâsındaki “doğru yol”u bedel yoluyla açıklamasını gerektirir. Tâ ki, dilini kalbindeki inancına uygun söylemeye alıştırsın! Bu duâ iki önemli fayda ihtivâ etmektedir. Biri fâidetü’l-haber, diğeri ise bunun lâzımıdır (gereği).³⁴⁸ Fâidetü’l-haber; âyette zikredilen yolun doğru olduğunu ve Cenâb-ı Hakk’ın nimetini verdiği kimseler için açtığı sırât-ı müstakim olduğunu bildirmektir. Lâzımı ise, duâ edenin bu hakikati kabûl edip tasdik etmesi ve Cenâb-ı Hakk’a yönelirken bu kabûlü aracı kılmasıdır.

Hülâsa olarak burada dört tâne fâide söz konusudur: Allah’ın doğru yola iletmesini istemek, âyette zikri geçen sırât-ı müstakimin doğru yol olduğunu haber vermek, bunu kabûl ve tasdik etmek, Allah’a yakarırken bu tasdiki aracı ola-

346 Fâtiha 1/6-7.

347 Metinde önce sorular peş peşe sıralanmış, sonra cevapları verilmiştir. Bu durum, sorunun ne olduğunu öğrenmek için devamlı okuyucuyu başa bakmak mecbûriyetinde bırakıp yoracağından, ayrıca tercemede tekrâra sebep olacağından cevapları ilgili oldukları soruların altına yazdık (Mütercim)

348 Bunlar belâgat terimlerinden olup haber kipinde olan cümlelerde geçerlidir. Fâidetü’l-haber; cümlelerin ihtivâ ettiği husûsun muhâtaba söylenilmesidir. Lâzımı fâidetü’l-haber ise; konuşan kimsenin, söylediği cümlelerin muhtevâsını bildiğini muhâtaba ifâde etmesidir. Bu, birinin arkadaşına “Bugün erken kalkmışsın” demesi gibidir. Görüldüğü üzere “Bizi doğru yola ilet!” âyetinde haber kipi değil, dilek kipi söz konusudur. Ancak müellif, paragrafın başlarında da âyetteki dileğin yargı ifâde ettiğine işâret etmiş ve bunu haber kipi gibi değerlendirmiştir. Konuyla ilgili olarak bk. Ali el-Cârim-Mustafa Emin, el-Belâgatu’l-Vâdiha, İst: Edâ Neşriyat, s. 144-147. (Mütercimin notu)

rak kullanmak. Burada bunların dışında beşinci bir fayda daha söz konusudur. O da, duâ edenin bu emre kendi ihtiyâcından dolayı, mutluluk ve kurtuluşunun ancak bu sâyede gerçekleşeceği için muhâtap olmasıdır. Kişi, kendisinden istenileni düşünmek ve mânâsını tasavvur etmekle sorumludur. Düşündüğü ve tasavvur ettiği zaman daha çok rağbet edip arzulayacağı, yerine getirmeye devâm edeceği kadar sorumluluklarının özelliği kendisine zikredilir. Bunlar üzerinde durulması gereken inceliklerdir!

2. الصراط المستقيم “Doğru yol” terkinin lâm harfiyle belirli (mârifet) hâline getirilmesinin faydası nedir. وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ “Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermektesin”³⁴⁹ âyetinde olduğu gibi lâm harfi olmaksızın belirsiz (neki-re) olarak kullanılamaz mıydı?

Bu soruya şöyle cevap verilebilir: Lâm harfi sıfat almış bir isme girdiğinde o ismin bu sığata başkalarından daha lâyük olmasını gerektirir. Meselâ جالس فقها أو عالمًا “Bir fakihle yâhut bir âlimle aynı mecliste olan” ifâdesi جالس الفقيه أو العالم “O fakihle yâhut o âlimle aynı meclisi paylaşan” ifâdesiyle aynı değildir. Kezâ أكلت الطيب “Hoş bir yemek yedim” cümlesi de أكلت الطيب “O hoş yemeği yedim” cümlesiyle aynı değildir. Nitekim Hz. Peygamber -sallâllâhu aleyhi vesellem- أَنْتَ الْحَقُّ “Sen, Hak’sın, va’din haktır, sözün haktır. Seninle karşılaşmak muhakkaktır. Cennet ve Cehennem gerçektir” derken Cenâb-ı Hakk’ın zâtının, va’d ve sözünün yüklemi olan “hak” kelimelerini lâm harfiyle kullanmış, diğerlerine ise lâm harfini birleştirmemiştir. Dolayısıyla lâm harfi olmadan إهدنا صراطاً مستقيماً denilseydi, bu durumda duâ eden kişi doğru olan herhangi bir yola iletilmesini istemiş olur ve anlam “Bizi doğru bir yola ilet!” demiş olurdu. Hâlbuki maksat bu değildir. Maksat, Allah’ın nimet verdiği kimse- lere gösterdiği, Cennet’ine ve hoşnutluğuna götüren belirli bir yola iletilmektir. O da, yegâne hak din olan onun dinidir. İstenilen şey zihinde de dış dünyâda da belirli bir şeydir, müphem ve belirli olmayan bir şey değildir. Buradaki lâm harfi, yolun bilinen bir şeyi hakkında kullanılmıştır. O da, kalpte bilgisi ve tasdiki mevcut olan ve diğer yollardan ayrılmış bulunan mâlûm bir yola iletmeyi istemektir. Bu sebeple mutlakâ lâm harfiyle kullanılması gerekmiştir.

Şöyle bir soru vârit olabilir: Neden Hz. Peygamber’e -sallâllâhu aleyhi vesellem- hitâp edilen وَهْدَيْنَاكُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ “Seni doğru yola iletir!”³⁵⁰ âyetinde, وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ “Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermektesin”³⁵¹ âyetlerinde وَهْدَيْنَاكُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ “Onları seçkin kıldık ve doğru yola ilettik”³⁵² âyetlerinde “sırat/yol” kelimesi belirsiz (neki-re, lâm edâtı olmaksızın) kullanılmıştır?

349 Şûrâ 42/52.

350 Fetih 48/2.

351 Şûrâ 42/52.

352 En’am 6/87.

Bu yerlerin hepsi için de cevâbımız aynıdır: Bu yerlerde duâ edilmemekte, sâdece Cenâb-ı Hakk'ın doğru bir yola iletmesi ve peygamberinin de o yolu göstermesi söz konusu edilmektedir. Muhâtapların o yol hakkında bir bilgisi yoktur. Bu sebeple bu yerlerde "sırat/yol" kelimesi, muhâtabın kalbinde mevcut ve zihninde mâlûm bir şeye işâret eden yâhut da daha önce zikri geçen bir lâfzı gösteren lâm edâtıyla gelmemiştir. Çünkü belli bir şeyi göstermeye yarayan lâm edâtı bu iki durumda gelir. Yâni ya lâm harfinin girdiği isim muhâtap tarafından bilinir olacaktır, yâhut da daha önce o isim zikredilmiş olacaktır.³⁵³ Bu yerlerde ise bu iki durumdan hiçbiri söz konusu değildir. Bir ismin belirsiz (nekire) olması da asıldır. "Bizi doğru yola ilet!" âyetinde ise, duâ edenler Allah'ın dosdoğru bir yolu olduğunu ve peygamberlerini ona ilettiğini bilmektedir. Ayrıca kendisinden hidâyet istenilen Allah da bu duruma vâkıftır. Bu sebeple "sırat/yol" kelimesi lâm edâtı ile إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ "Bizi doğru yola ilet!" şeklinde kullanılmıştır.

Süheylî³⁵⁴ şöyle demiştir: وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا "Seni doğru yola iletir!"³⁵⁵ âyeti Hudeybiye sulhu esnâsında nâzil olmuştur. Müslümanlar bu sulhtan hoşlanmamış ve onun aksi görüşler ileri sürmüşlerdi. Hâlbuki Cenâb-ı Hak ve peygamberi daha iyi bilirdi. Bunun üzerine Allah, peygamberine -sallallâhu aleyhi vesellem- bu âyeti indirdi. Buradaki "sırat/yol" kelimesiyle dini kastetmedi. Sâdece görüş, savâş ve tâkip edilecek siyâset yolunu murât etti.

İِنَّكَ لَنَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ "Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermektesin"³⁵⁶ âyeti ise küfür ve sapıklıktan doğru bir yola iletir, demektir. Eğer burada lâm edâtıyla إِلَى الصِّرَاطِ الْمُسْتَقِيمِ denilseydi küfür ve dalâletin de dürüstlükten bir parça payı olduğu anlaşılırdı. Çünkü lâm edâtı, girmiş olduğu isimlerin içerdikleri anlamlara daha önce zikredilen yâhut çağrışım yapan diğer kelimelerden daha lâyıık olduklarını ifâde eder. Bir şeyin bir konuda daha liyâkatli olması ise, ancak başka şeylerin de o konuda bir parça pay sâhibi olmasına bağlıdır."

Süheylî'nin verdiği bu cevaplarda bir parça zayıflık olduğu gözden kaçmamaktadır. "Seni doğru yola iletir!"³⁵⁷ âyeti ile savaşı ve hilenin kastedildiği yorumu Allâh'ın peygamberine verdiği büyük lütuf ve ihsânı küçük görmektir. Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-, bu âyetin kendisine dünyâ ve içindekilerden daha sevimli olduğunu bildirmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın harp ve hileyi doğru yol olarak isimlendirdiği görülmüş şey midir? Önceki ve sonraki âlimlerden hiç

353 Birinci durumda lâm ahd-i ilmi, ikinci durumda ise ahd-i zikri adını alır. (Mütercim)

354 Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed olup pek çok kitap te'lif etmiştir. er-Ravdu'l-Unf fi Şerhi Sireti İbn Hişam ve Netâicü'l-Fıkr bunların en önemlileridir. Hakkında bk. Zehebi, Tezkiretü'l-Huffâz (IV, 1348); İbn Hallikân, Vefeyâtu'l-A'yân (III/143); İbnü'l-İmâd, Şezerâtu'z-Zeheb (IV/271.)

355 Fetih 48/2.

356 Şûrâ 42/52.

357 Fetih 48/2.

kimse bu âyeti bu şekilde tefsir etmiş midir? Hâyır! Sırât-ı müstakim / doğru yol, “De ki: Şüphesiz rabbim beni doğru bir yola iletti”³⁵⁸ âyetinde Cenâb-ı Hakk’ın, peygamberine “kendisini ilettiğini” bildirmesini emrettiği hidâyet ve gerçek din-den ibârettir. Nitekim daha sonra da *وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ* “Dosdoğru dine, Allâh’ı birleyen İbrâhîm’in dinine iletti. O, ortak koşanlardan değildi” ifâdeleriyle o yolu açıklamıştır. Buradaki *دِينًا* “din” kelimesi, *صِرَاط* “yol” kelimesinden bedeldir.³⁵⁹ Buna göre anlam “Beni dosdoğru dine iletti” olur. Bu durumda, buradaki “sırat/yol” kelimesinin savaşı ve hile anlamında olması mümkün müdür? Süheylî’nin ileri sürdüğü yorum gerçekten çok çürüktür.

Cenâb-ı Hakk’ın Fetih sûresinin ilk üç âyetinde³⁶⁰ Hz. Peygamber’e -sallallâhu aleyhi vesellem- bahşettiği ihsanlar beş tânedir. Bunlar; apaçık fetih, önceki ve sonraki günahlarının affedilmesi, doğru yola iletilmesi, nimetinin tamamlanması ve ona yardım ihsân etmesidir. Cenâb-ı Hak hidâyet ve yardımı bir arada zikretmiştir. Çünkü seâdet ve kurtuluşun kemâli bu ikisiyle mümkün olur. Hidâyet Allâh’ı ve onun dinini bilmek, onun rızâsına uygun davranmaktır. Bu da, faydalı bilgi, sâlih amel ve dinini uygulamak için gerekli güç ve kudret demektir. Delil ve beyan, kılıç ve mızrak hem söz hem de el ile zafere ulaşılmasını, hakka muhâlif olanları delil ve güç ile mağlûp etmeyi sağlar. Cenâb-ı Hak çoğunlukla hidâyet ve yardımı bir arada zikretmektedir. Çünkü dâvet bu ikisiyle tamâma ermekte ve dinin bütün dinlere üstün gelmesi böyle gerçekleşmektedir. Hem Tevbe, hem de Saf sûresinde geçen şu âyet bunun bir örneğidir: “O (Allah), müşrikler hoşlanmasalar da (kendi) dinini bütün dinlere üstün kılmak için Resûlünü hidâyet ve Hak din ile gönderendir.”³⁶¹ Şu âyet de bunun başka bir delilidir. “Andolsun biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların adâleti yerine getirmeleri için berâberlerinde kitabı ve mizânı indirdik.” Âyette buraya kadar hidâyetten bahsedilmiştir. Devâmında ise zaferlerin temelinde yer alan demire temâs edilmiştir: “Biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet vardır.”³⁶² Böylece hidâyet edici olan kitaplar ve yardım edici olan demir bir arada zikredilmiştir. Kezâ Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Elif. Lâm. Mim. (Resûlüm!) O, sana Kitab’ı hak ve önceki kitapları tasdik edici olarak tedricen indirmiş; daha önce de, insanlara doğru yolu göstermek üzere Tevrat ve İncil’i ve Furkân’ı indirmişti.”³⁶³ Görüldüğü üzere, hidâyet edici kitapların ve hakkı bâtıldan ayırmaya yarayan Furkan’ın indirilmesi bir arada anılmaktadır. Bu şekilde yardımın hidâyetle bir arada anıl-

358 En’am 6/161.

359 *صِرَاط* kelimesi burada her ne kadar mecrur ise de *هَدَى* fiilinin mef’ûlün bih gayr-i sarihi-dir. Dolayısıyla *دِينًا* kelimesi onun mahallinden bedel olarak mansup olabilir. Bu görüş, ed-Dürrü’l-Masûn’da Mekki b. Ebî Tâlib’e nispet edilmiştir. Kelimenin mansup olması hakkındaki diğer görüşler için bk. Semin, ed-Dürrü’l-Masûn, V, 238.

360 Fetih 48/1-3.

361 Tevbe 9/33; Saf 61/9.

362 Hadid 57/25.

363 Â-i İmran 3/1-3.

ması, her ikisiyle de hak ve bâtılın bilinmesinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple Cenâb-ı Hak şu âyet-i kerimede mümin kullarına yaptığı yardımı “furkan” diye isimlendirmiştir: “Eğer Allah’a ve hak ile bâtılın ayrıldığı gün, iki ordunun birbiri ile karşılaştığı gün (Bedir savaşında) kulumuza indirdiğimize inanmışsanız, bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah’a, Resûlüne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya âittir.”³⁶⁴ Görüldüğü üzere âyette hem hidâyet hem de yardım söz konusudur. O da, Bedir gününün kastedildiği furkan gününde peygambere indirilen şeylerdir. Bedir günü, Allah’ın peygambere ve dinine yaptığı yardım sâyesinde düşmanlarını rezil ve zelil kıldığı, hak ve bâtılı birbirinden ayırdığı gündür. Şu âyet de hem hidâyet hem de yardım söz konusudur: “وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى وَهَارُونَ الْفُرْقَانَ وَضِيَاءً وَذِكْرًا لِّلْمُتَّقِينَ” *“Andolsun, biz, Mûsâ ve Hârûn’a, takvâ sâhipleri için bir ışıık, bir öğüt ve Furkân’ı verdik.”*³⁶⁵ Bu âyette söz konusu edilen Furkan, Allâh’ın Fir’avn ve kavmine karşı Mûsâ’ya yardımıdır. Işıık ve öğüt ise Tevrat’tır. Âyetin anlamı budur. وَضِيَاءٌ kelimesindeki و harfinin zâit olup kelimenin daha önceki الفرقان kelimesini nitelediğini (hal olduğunu) ileri sürenler isâbetli bir görüş ortaya koymamışlardır. Nitekim biz bunun yanlış bir görüş olduğunu el-Emâli’l-Mekkiye adındaki eserimizde açıkladık. Böylece Fetih sûresinin ilk âyetlerinin hidâyet ve yardımı içerdiği ve bunun dışında bir görüşün doğru olamayacağı ortaya çıkar.

Süheylî’nin وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ “Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermekte”³⁶⁶ âyetinde “sırat/yol” kelimesinin belirli (ma’rife) olarak kullanılması hâlinde küfür ve dalâletin de istikâmetten pay sâhibi olacağına dâir söyledikleri hangi temele dayanıyor bilmiyorum. Allah rahmet etsin, keskin bir zekâyâ ve hâriku’l-âde bir anlayışa sâhip olmasına rağmen onun böyle yorumu nasıl yapabildiğini anlayabilmiş değilim. Elbette bu hatâ, iyi cins bir atın ayağının sürçmesi, keskin bir kılıcın kesmemesi kabilindendir. Eğer onun bu yorumu doğru olsa وَآتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ الْمُسْتَقِيمَ وَهَدَيْنَاهُمَا السَّبِيلَ “Her ikisine de apaçık anlaşılan bir kitabı (Tevrat’ı) verdik. Her ikisini de doğru yola ilettik”³⁶⁷ âyetlerinde belirli (marife) zikredilen “sırat/yol” kelimesinin dışındaki sapık yolların da istikâmetten bir parça payı olduğunu anlamamız gerekir! Hâlbuki bu âyette zikredilen “sırat/yol” kelimesi dışındaki tüm yollar sapık yollardır. Doğru yol tektir. O da Allâh’ın tüm peygamberlerini ve nimetine erdirdiklerini ilettiği sırât-ı müstakimdir. Fâtiha sûresinde belirli (ma’rife) zikredilen “sırat/yol” kelimesinde de aynı durum geçerlidir. Onun dışındaki yolların da doğruluk payına sâhip olduğu iddiâ edilebilir mi? Hâyır! Ancak şöyle denilebilir: Bu kelimenin belirli (ma’rife) kullanılması, onun dışındaki yolların doğruluktan hiçbir nasibinin olmadığını gösterir. Çünkü buradaki kelimenin ma’rife getirilmesi ifâdede özgüleme (hasr) kabilindendir.

364 Enfal 8/41.

365 Enbiyâ 21/48.

366 Şûrâ 42/52.

367 Sâffat 37/117/118.

Yâni “başka doğru yol olmayan tek doğru yol” anlamı kazandırır. Ma'rife olan “sırat/yol” lâfzındaki bu anlam, Süheylî'nin söylediği yorumdan daha güçlü hissedilmektedir. Bu anlamı, bu âyette ve buna benzer yerlerde düşünürsen bize hak verirsin.

3. الصراط “sırat/yol” kelimesinin mânâsı nedir, neden türemiştir, niçin فَعَالٍ “fe'âli” ölçüsünde gelmiştir ve niçin Kur'an'da zikredildiği yerlerin çoğunda “sırat” şeklinde kullanılmışken Ahkaf sûresinin يَهْدِي إِلَى الْخَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ “Hakka ve doğru yola ileten bir kitap indirdik”³⁶⁸ âyetinde “tarik” lâfzıyla kullanılmıştır?

Bu soruları şöyle cevaplandırmak mümkündür: Meşhur görüşe göre “sırat” kelimesi, “bir şeyi kolaylıkla yutmak” anlamına gelen صرط kökünden gelmektedir. Bu anlamda صرطت الشيء أصرطه “falanca şeyi yuttum, yutuyorum” denilir. Yolun “sırat” olarak isimlendirilmesi ise, yolcuyla âdetâ yutmasından ileri gelmektedir.

Ancak düzgün, kolaylıkla yürünebilir, geniş olan ve hedefe ulaştıran yola “sırat” denilir. Eğri büğrü, güç yürünen ve hedefe ulaştırmayan kapalı yola Araplar “sırat” demezler. Onların dil ve kullanımlarında “sırat” kelimesini araştıran kimse bu hakikate vâkıf olur. Meselâ Cerir (ö. 104) şöyle demektedir:

أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى صِرَاطٍ / إِذَا اغْوَجَ الْمَوَارِدُ مُسْتَقِيمَ (الوافر)

“Yılan misâli bükülsün velev ki yollar eğik bükük

Bizim emirimiz ayrılmaz istikâmetten”

“Sırat” kelimesi “fiâl” veznindedir. Çünkü yolcuyla, boğazın yiyeceği kapladığı gibi kaplamaktadır. “Fiâl” vezni, bu şekilde bir şeyi kapsayan isimlerde kullanılmaktadır. Ölüünün sarıldığı kefenlerden birinin adı olan “lihaf”, baş örtüsü anlamındaki “hımar”, yine elbise anlamına gelen “ridâ”, örtü anlamındaki “ğitâ”, yatak anlamındaki “fıraş”, sayfaları içeren “kitap” hep “fiâl” veznindedir. Bu vezin üç şeyde kullanılmaktadır. a. Mastarlar: Savaş anlamındaki “kıtâl” ve vuruşmak anlamındaki “dırâb” kelimelerinde olduğu gibi. b. Kitap, binâ ve ağaç gibi anlamca mef'ûl olan kelimelerde. c. Âlet anlamı taşıyan kelimelerde. Bunlara baş örtüsü anlamındaki “hımar” kelimesini, örtü anlamındaki “ğitâ” kelimesini ve set anlamına gelen “sidâd” kelimesini örnek verebiliriz. Çünkü bunlar örtünmeyi ve bir şeyi engellemeyi sağlayan bir âlet gibidirler. Tapılan anlamındaki “ilâh” kelimesi de bu kabildendir.

Ahkaf sûresinde “sırat” yerine “tarik” kelimesinin tercih edilmesi ise, Cenâb-ı Hakk'ın, o sözü mü'min cinlerden aktarmasından kaynaklanmaktadır. Onlar kavimlerine şöyle demişlerdi: “Doğrusu biz Mûsâ'dan sonra indirilen, kendinden

öncekini doğrulayan, hakka ve doğru yola ileten bir kitap dinledik”³⁶⁹ Onların “sirat” yerine “tarik” kelimesini tercih etmelerinde güzel bir incelik vardır. Çünkü “tarik” kelimesinden önce Hz. Mûsâ’nın adını anıp onun ve başkalarının kitaplarını tasdik edici olan bir kitabı dinlediklerini zikrettiler. Âdetâ onların bu sözünde, Hz. Peygamber’in -sallallâhu aleyhi vesellem- kavmine söylemekle emrolunduğu, “Ben peygamberlerin ilki değilim”³⁷⁰ âyetinde söz konusu edilen durum yer almaktadır. Bu âyetin anlamı şudur: “Ben yeryüzü halkına gönderilen ilk peygamber değilim. Bilakis daha önce insanlara Allah’ın bir çok elçisi gelmiştir. Ben onların gönderildiği tevhid ve imanla onları tasdikleyici olarak gönderildim.” Mümin cinler de şöyle demektedir: *إِشْنَا نَحْمَدُ كِتَابًا أَنْزَلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَإِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ* “Doğrusu biz Mûsâ’dan sonra indirilen, kendinden öncekini doğrulayan, hakka ve doğru yola ileten bir kitap dinledik”³⁷¹ *وَالِى طَرِيقٍ مُنْتَقِمٍ* ifâdesi tam olarak “daha önce gidilmiş olan bir yola ileten” demektir. Yâni aynı sûrenin başında “De ki: Ben peygamberlerin ilki değilim”³⁷² âyetinde zikredildiği üzere daha önce peygamberler o yolu geçmişlerdir ve bu bir ilk değildir. Dolayısıyla belâgat ve Kur’ân’ın eşsizliği burada, mef’ûl vezninde ve *مَطْرُوقٌ* “yürümüş” anlamında olan “tarik” kelimesinin kullanılmasını gerektirmiştir. Çünkü daha önceki resûl ve nebiler onda yürümüştür. Allah’ın peygamberlerini tasdik edip onlara inanan birinin o yolu da tasdik edip ona da inanması gerekir. Demek ki burada “tarik” kelimesinin kullanılması daha uygundur. Çünkü dâvet konusunda daha etkilidir ve doğru yolun tâbilerinin aynı olduğuna ikazda bulunmaktadır. Allah daha iyi bilir. Ancak ben sonradan gördüm ki, Süheyli de bu yorumu zikretmiştir.³⁷³ Kalp kalbe karşıdır derler.

4. “Sirat/yol” kelimesiyle *الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ*³⁷⁴ “Nimetine mazhar kıldığın kimseler” ifâdesinin tamlama yapılmasındaki hikmet nedir? Bu kimseler *صِرَاطَ النَّبِيِّينَ* “peygamberlerin ve doğruların yolu” şeklinde neden açıkça zikredilmişler de böyle kapalı bir ifâde tercih edilmiştir?

Bu soruya cevâben deriz ki: Bu kapalı olmasına rağmen ilgi zamiri (ism-i mevsûl) ile tamlama yapılması tercih edilmiştir. Çünkü bu, üç fayda içermektedir:

a. Bunu işitince bilginin elde edilmesini ve zihnin uyanık olmasını sağlamak. Çünkü nimet verilenlerden olmayı hak etmeleri, onların bu yola iletilmeleriyle mümkündür. Onlar bu sâyede nimet ehlinden olmaktadırlar. Onların hidâyete erdirilmeleri sâyesinde nimet ehlinden olmaları, cümlelerin içerdiği hükmün (yargının), ism-i mevsûl (ilgi zamirini) açıklayan sâla cümlesine bağlanmasına ben-

369 Ahkaf 46/30.

370 Ahkaf 46/9.

371 Ahkaf 46/30.

372 Ahkaf 46/9.

373 Bk. Süheyli, Netâicü'l-Fikr s. 59 vd. Fâtiha 1/6'nın tefsirinde (Derleyenin notu)

374 Fâtiha 1/7.

zemektedir. Çünkü bu tercihle, ism-i mevsûlû açıklayan sıra cümlesinin içerdiği nimete mazhar olmayı hak ettikleri anlaşılmaktadır. Şu âyetlerde de aynı durum vardır: “Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık hayra sarfedenler var ya, onların mükâfatları Allah katındadır”³⁷⁵ “Doğruyu getiren ve onu tasdik edenler var ya, işte kötülükten sakınanlar onlardır.”³⁷⁶ “Şüphesiz, Rabbimiz Allah’tır deyip, sonra dosdoğru yaşayanlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”³⁷⁷ (Görüldüğü üzere, birinci âyette zikri geçen mükâfât infâkın, kötülükten sakınma doğruyu tasdik etmenin ve korkudan-üzüntüden emin olma da dosdoğru yaşamanın bir sonucudur) Bu, genel bir kâidedir. İsmi bu şekilde ilgi zamiri ism-i mevsûl ve onu açıklayan sıra ile birlikte kullanmak özel ismi zikretmekten daha iyidir.

b. Bu tercihte taklidin reddedilmesine ve bu yola hidâyet edilen kimsenin nimete erdirildiğine bir işâret vardır. Hidâyet isteyen kimse, hidâyet istediğinin ve Allah’tan nimete erdirilmeyi dilediğinin bilincindedir. Bu maddeyle bir önceki madde arasında fark vardır. Önceki nimet ehli olan kimselerin doğru yola iletildiklerini bildirmekteydi. Bu ise dilek ve isteği içermektedir.

c. Âyet nimete mazhar olan tüm tabakaları içine almaktadır. Eğer özel isim kullanılmış olsaydı onların hepsinin yoluna iletilmek istenilmiş olmazdı. Nimete ermiş olan peygamber, siddik, şehit ve Sâlihlerin hepsinin tâkip ettiği yola iletmeyi istemek, genel bir ifâde kullanmanın faydalarındandır. Bu, en büyük talep ve istektir. Duâ eden kimse bu isteğin kıymetini bilse onu âdeti hâline getirir ve her nefes yapardı. Çünkü bu duâ dünyâ ve âhiretle ilgili tüm hayrı kapsamaktadır. Bu duâ böyle değerli olduğu içindir ki, Allah, kullarının bizzat her birinin gece ve gündüz onu tekrar tekrar okumasını farz kılmıştır. Onu birisi okuduğunda diğerinin sorumluluğu düşmediği gibi, namazda onun yerine başka bir duâ okumak da sahih olmamaktadır. Onun alternatifi yoktur. Namazda mutlakâ Fâtîha okunmalıdır.

5. *المغضوب عليهم* “gazaba uğramışlar” ifâdesinin kullanılmasında olduğu gibi, daha kısa olan *الْمُنْعَمَ عَلَيْهِم* “nimete mahzar olanlar” denilmek yerine *الذين* ilgi zamiri ve ona bağlı olan *أُئِمْتَ عَلَيْهِم* ifâdesinin tercih edilmesindeki hikmet nedir?

Bu sorunun cevâbıyla bir sonraki 6. sorunun cevâbı aynıdır. Bu sebeple oraya bakınız.

6. “Nimete mazhar olanlar” ifâdesinde nimeti veren özne açıkça zikredilmişken “gazaba uğramışlar” ifâdesinde özne neden gizlenmiştir?

Bu ifâdelerin tercih edilmesinde birçok fayda vardır:

375 Bakara 2/274.

376 Zümer 39/33.

377 Ahkaf 46/13.

a. Kur'an'ın bilinen bir üslûbu vardır. İhsan, rahmet ve cömertlikle ilgili fiiller Allah'a nispet edilir ve bu nispet esnâsında Allah'ın ismi açıkça anılır. Yâni meçhûl fiil (edilgen çatı) kullanılarak fâil gizlenmez. Ancak, adâlet, karşılık ve cezâ ile ilgili fiillerde ise meçhûl form tercih edilerek fâil gizlenir. Çünkü bu fiillerin Allah'a nispeti edebe uygun düşmez. Fâtiha sûresinde “nimet verilenlerin yoluna” denilmeyip de “Nimet verdiğin kimselerin yoluna!” şeklinde “nimet verme”nin açıkça Allah'a nispet edilmesi şeref ifâde eder. Ancak gazabı zikrederken, meçhûl form ile “gazaba uğramışlar” denilmek sûretiyle fâil gizlenmiş ve gazap edenin Allah olduğu açıklanmamıştır. Çünkü bunu açıklamak edebe uymamaktadır.

Kur'an'da nakledilen Hz. İbrâhim'in şu duâsında da aynı üslûbu görürüz: *“Beni yaratan ve bana doğru yolu gösteren O'dur. Beni yediren, içiren O'dur. Hastalandığım zaman bana şifâ veren O'dur”*³⁷⁸ Görüldüğü üzere yaratma, hidâyet, yedirme, içirme gibi fiiller açıkça Allâh'a nispet edilirken hastalık hakkında “Beni hasta ettiğinde” denilerek “hasta etme” fiili Allah'a isnat edilmemiş, geçişsiz fiil kullanılarak “hastalandığımda” denilmiştir. “Şifâ bulma” rahmetle ilgili olduğundan “bana şifâ verendir” denilerek yine geçişli yapıya dönülmüş ve fiilde bulunan gizli özne ile şifâ verenin Allah olduğu açıkça ortaya konulmuştur.

Mü'min cinlerden aktarılan şu sözde de aynı üslûp vardır: *“Bilmiyoruz, yeryüzündekilere kötülük mü murât edildi, yoksa Rableri onlara bir hayır mı diledi?”*³⁷⁹ Hayır dilemek Cenâb-ı Hakk'a nispet edilmiş, şer murât etmekte ise meçhûl fiil kullanılarak fâil gizlenmiştir.

Hızır (as) da gemi hakkındaki sözünde aynı üslûba riâyetle *“gemiye kusurlu kılmayı diledim”*³⁸⁰ diyerek kusûru kendine nispet etmiş, gençler hakkında ise *“Rabbin istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler”*³⁸¹ diyerek hayır olan bir isteği Cenâb-ı Hakk'a nispet etmiştir.

*“Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı”*³⁸² âyetinde de edilgen meçhûl fiil kullanılarak fâil gizlenmiştir. Hâlbuki *“Allah, alım-satımı helâl, fâizi haram kılmıştır”*³⁸³ âyetinde ma'lûm (etken çatılı) fiil kullanılarak haram kılının Allah olduğu açıkça zikredilmiştir. Çünkü kadınlara yaklaşma konusunda, fâilin açıklanması uygun değildir. Kezâ *“Leş, kan, domuz eti size haram kılınmıştır”*³⁸⁴ âyetinde fâil gizlenirken *“De ki: Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana-babaya iyilik edin”*³⁸⁵

378 Şuarâ 26/78-80.

379 Cin 72/10.

380 Kehf 18/79.

381 Kehf 18/82.

382 Bakara 2/187.

383 Bakara 2/275.

384 Mâide 5/3.

385 En'am 6/151.

âyetinde açıkça zikredilmiştir. Örnekler dahada çoğaltılabilir. Ancak bunların en ince ve en hoş olanları şu âyetlerdir: “Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz ilh size haram kılındı”³⁸⁶ “Bunlardan başkası size helâl kılındı”³⁸⁷ Görüldüğü gibi bu iki âyet meçhûl fiil kullanılarak fâil zikredilmemiştir. Hâlbuki “Yahûdilerin zulmü sebebiyle, kendilerine (daha önce) helâl kılınmış bulunan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık”³⁸⁸ âyetinde fâil açıkça zikredilmiştir. Çünkü önceki iki âyet müminler hakkındadır.

b. Hidâyet ihsân etmek, hidâyete eren kimsenin şükretmesini gerektirir. Şük-rün temeli ise nimet vereni anmak ve ona itâat etmektir. Hidâyeti bahşeden Cenâb-ı Hakk'ı gösteren zamiri açıkça zikretmek de, hidâyete erenin şük-rünün bir parçasını oluşturur. “Nimetine mazhar kıldığın kimselerin yoluna” âyetindeki “mazhar kılma” fiilinin içindeki gizli özne Cenâb-ı Hakk'ı göstermekte, böylece şükredilen anılmış olmaktadır. Eğer صراط الذين أنعمت عليهم “Nimetine mazhar kıldığın kimselerin yoluna” yerine, صراط النعم عليهم “kendilerine nimet verilen kimselerin yoluna” denilseydi nimeti verenin Cenâb-ı Hak olduğu belirtilmiş olmazdı. Dolayısıyla صراط الذين أنعمت عليهم “Nimetine mazhar kıldığın kimselerin yoluna” ifâdesi iki esâs içermektedir. Bunlar “Öyle ise siz beni (ibâdetle) anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin; sakın bana nankörlük etmeyin!”³⁸⁹ âyetinde zikredilen şükür ve zikirdir.

c. Doğru yola iletmek sâdece Allah'a mahsustur. Hidâyet vermek sâdece ona mahsustur. Bu konuya başka hiç kimse müdâhil olamaz. Hidâyet edenin sâdece Allah olması, bu nimetin tekil şahıs zamiriyle sâdece ona nispet edilmesini ve صراط الذين أنعمت عليهم “Nimetine mazhar kıldığın kimselerin yoluna” denilmesini gerektirmiştir. Bu, “Hidâyet nimetini ihsân eden sâdece sensin” anlamına gelir. Gazaba gelince, Allah Teâlâ doğru yola iletilmeyenlere gazap etmiş ve mümin kullarının da onlara gazap etmesini emretmiştir. Bu emir, mümin kulların gazabının hidâyete ermeyenler hakkındaki gazabının Cenâb-ı Hakk'ın gazabına uygun olmasını gerektirir. Bu uygunluk ise Cenâb-ı Hakk'ın gazap ettiğine gazap etmeyi ve hoşnut olduğundan da hoşnut olmayı, o gazap ettiği için gazap, o râzı olduğu için râzı olmayı icâp eder. Kulluğun hakikati budur. Cenâb-ı Hakk Yahûdilere gazap etmiştir. O halde müminlere lâıyk olan da onlara gazap etmektir. Bu sebeple fâil gizlenerek “gazaba uğramışların yoluna değil” denilmiştir. Çünkü Allah'ın gazap ettiği kimselere müminler de gazap etmektedir. Hâlbuki nimet verme böyledir. O sâdece Allâh'a âittir. Bu, üzerinde durulmaya değer bir incelikler.

d. Gazaba uğramış olanlardan yüz çevrilmekte ve onlara iltifât edilmemektedir. Dolayısıyla الم غضوب عليهم “gazaba uğramışlar” denilerek yetinilmesi, onların

386 Nisâ 4/23.

387 Nisâ 4/24.

388 Nisâ 4/160.

389 Bakara 2/152.

bu durumuna bir işâret olmakta ve bu sebeple uygun düşmektedir. Hâlbuki nimete mazhar kılınanlar, iyi bir konumdadırlar. Bu sebeple durumları iyice belirttikçe şanları yüceltiliyor. Her ne kadar *الَّذِينَ الْمَغْضُوبُ عَلَيْهِمْ* ifâdesindeki lâm edâtı *الَّذِينَ* ifâdesindeki *الَّذِينَ* anlamındaysa da, bir zâta onun kadar açık seçik delâlet etmez. *الَّذِينَ فَعَلُوا* “Falanca işi yapanlar” şeklinde *الَّذِينَ* ile kullanılan müphem ifâde, *الْقَوْمَ الَّذِينَ فَعَلُوا* “Falanca işi yapan topluluk” anlamına gelir. *الَّذِينَ ضُرِبُوا*, *الَّذِينَ ضُرِبُوا* “Vuranlar, vurulanlar” kelimeleri, aynı anlama gelen *الَّذِينَ ضُرِبُوا* ifâdelerinin delâletinde bulunan açıklığa sâhip değildirler. Bu, üzerinde durulmaya değer bir incelikler. Hülâsa, *الَّذِينَ أَنْعَمَ عَلَيْهِمْ* “kendilerine nimet verdiklerin” âyetinde, söz konusu kimseler târif edilmek istenmektedir. *الْمَغْضُوبُ عَلَيْهِمْ* “Gazaba uğramışlar” da ise böyle bir amaç yoktur. Aksine onların özelliklerinden sakındırma ve onlardan yüz çevirme hedeflenmektedir. Bu konuda dayanılması gereken cevaplar daha önce geçti.

7. *إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ* “Bizi doğru yola ilet!”³⁹⁰ âyetinde fiil neden kendi başına geçişli olarak kullanılmıştır? Hâlbuki *وَأَنْتَ لَتَهْدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ* “Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermektesin”³⁹¹ ve *وَأَخْتَبَيْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ* “Onları seçkin kıldık ve doğru yola ilettik”³⁹² âyetlerinde *هَدَى* fiili *إِلَى* edâtıyla geçişli hâlde gelmiştir.

Bu soruya şöyle cevap vermek mümkündür: Hidâyet fiili bâzen kendi başına, bâzen de *إِلَى* veya *لِ* edatlarıyla geçişli hâlde gelir. Kur’an’da her üçü de yer almaktadır. *وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا* “Bizi doğru yola ilet!”³⁹³ âyeti ve *إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ* “seni doğru bir yola iletir”³⁹⁴ âyetlerinde fiil kendi başına geçişli olarak kullanılmıştır. *وَأَنْتَ لَتَهْدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ* “Şüphesiz ki, sen doğru bir yola iletiyorsun”³⁹⁵ ve *قُلْ إِنِّي هَدَيْتُ رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ* “De ki: Şüphesiz Rabbim beni doğru yola iletti.”³⁹⁶ Âyetleri *إِلَى* edâtıyla geçişli hâlde gelmesinin örneğidir. Cennet halkından nakledilen *هَذَا الَّذِي هَدَانَا لَهُدَا* “Hamd, hidâyetiyle bizi (bu nimete) kavuşturan Allah’a âittir”³⁹⁷ âyetiyle *إِنْ هَذَا الْقُرْآنُ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ* “Şüphesiz ki, Kur’an en doğru yola iletir”³⁹⁸ âyeti ise *لِ* edâtıyla geçişli hâlde gelmesine örnektir. Bu âyetlerdeki farklılıklar, âlimlere bir hayli gizli kalmıştır. Biz bu farklılığa işâret edeceğimiz bir kâide zikredeceğiz: Değişik edatlarla geçişli olan bir fiilin, geçişli olduğu her edatla farklı bir mânâ kazanması gerekir. Bu, edatların anlamlarının değişiklik arz

390 Fâtiha 1/6.

391 Şûrâ 42/52.

392 En’am 6/87.

393 Fâtiha 1/6.

394 Fetih 48/2.

395 Şûrâ 42/52.

396 En’am 6/161.

397 A’raf 7/43.

398 İsrâ 17/9.

etmesinden ileri gelen bir keyfiyettir. İki edat arasındaki anlam farklılığı açıksa, fiilin kazandığı farklı anlamlar da açıkça ortaya çıkar. Buna şu örnekleri verebiliriz: *رغب* fiili *عن* edâtıyla “yüz çevirmek”, *في* edâtıyla “rağbet etmek”, *إلى* edâtıyla “yönelmek” *عن* edâtıyla “yön değiştirmek, yüz çevirmek”, *مال* fiili *إلى* edâtıyla “meyletmek” *عن* edâtıyla “terk etmek”, *سعى* fiili *إلى* edâtıyla “kastetmek” ve *ب* edâtıyla ise “birini gammazlamak” anlamına gelir. Edatların mânâsı arasındaki farklılık açık değilse fiilin anlamını çıkarmak zorlaşır. “Yönelmek” anlamındaki *قصد* fiilini *إلى* veyâ *ل* edatlarıyla, “birine rehberlik etmek” anlamındaki *هدى* fiilini *إلى* ve *ل* edatlarıyla kullanmak buna örnek verilebilir. Sathi bir görüşe sâhip olan gramerciler böyle durumlarda bir harfin başka bir harfin yerinde ve onun anlamında kullanıldığını ileri sürer. Arapça’yı iyi anlamış olan ehil kimseler ise bu görüşe iltifât etmezler. Onlar, fiile, kullanıldığı her edâta göre farklı mânâ verirler. Yâni onlar, edâtı ve edâtın uygun olduğu fiili dikkate alırlar. Böylece bir edatla geçişli hâle gelen fiile, o edâtın kullanıldığı fiilin mânâsını verirler.³⁹⁹ Bu, nahiv ilminin imâmı olan Sibeveyh’in (ö. 182) ve onun arkadaşlarının yoludur. Bu, zekâ ve incelik gerektiren kıymetli bir kâidedir. Bu şu âyeti örnek verebiliriz: *عَيْنًا يَشْرَبُ* “*(Bu,) Allah’ın has kullarının kandıkları bir pınardır*”⁴⁰⁰ âyeti bunun bir örneğidir. Bu âyetteki *يشرب* “içmek” fiiline *يَرْوِي* “kanmak” mânâsı verilir. Çünkü fiilin kullanıldığı *ب* harfi, aslında *يَرْوِي* fiiliyle kullanılmaktadır. Böylece bu kullanım; *يشرب* fiiline açık, *يَرْوِي* fiiline ise onunla birlikte kullanılan *ب* harfinin kapsam ve işâreti sâyesinde özlü bir delâlet içermektedir. “Bulutların deniz suyuna kandıkları”nın belirtildiği *شَرِبْنَ بِمَاءِ الْبَحْرِ*⁴⁰¹ ifâdesinde de *شرب* fiili *ب* edâtıyla kullanıldığından, *يَرْوِي* mânâsını kazanmaktadır. Aynı şekilde âyetteki *يشرب* fiiline *يَرْوِي* “kanmak” anlamını vermek, buradaki *ب* edâtının *من* edâtı yerine ve onun anlamında kullanıldığını ileri sürmekten daha iyidir. Çünkü *يشرب* “içmek” fiilinde “kanmak” anlamı yoktur. Kezâ *يشرب* “içmek” fiilinin *يَرْوِي* “kanmak” anlamında kullanıldığını ileri sürmekten de iyidir. Çünkü *يَرْوِي* “kanmak” fiili içmeye açıkça değil de, dolaylı bir ilgiyle delâlet etmektedir. Dolayısıyla, - âyette olduğu gibi - *يشرب* “içmek” fiili *ب* edâtıyla kullanılınca “içmek” anlamı açıkça, “kanmak” anlamı da *ب* edâtının delâletiyle anlaşılır. Bu, üzerinde düşünmeye değer bir husustur!

399 Nahiv ilminde buna “tazmin” adı verilmektedir. (Mütercim)

400 İnsan 76/6.

401 Bu ifâde, İslâmiyeti de idrâk ederek Müslüman olmuş olan Câhiliyye şâirlerinden Ebû Züeyb el-Hüzeli’ye âit olup sevgilisinin içeceği suları yağıdın bulutları vasfettiği bir beyitte yer almaktadır. Tamâmı şöyledir: (الطوبل) *شَرِبْنَ بِمَاءِ الْبَحْرِ ثُمَّ تَرَفَعَتْ / مَنَى لَحَجَّ خَضِرَ لَهُنَّ نَيْجٌ* (O bulutlar,) deniz suyuna kanmışlar, sonra korkunç seslerle koyu renkli dalgalar üzerinde yükselmişlerdir.” Farklı rivâyetleri de olan beyit hakkında bk. Ebû Züeyb el-Hüzeli, Divan, 1. Baskı, Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 1998, s. 47. Şâir hakkında bk. Cumahi, Muhammed b. Sellâm, Tabakâtu Fuhûlî's-Şuarâ, I-II, şerh: Mahmud Muhammed Şâkir, Kâhire: Matbaatu'l-Medeni, t. I, 131.

﴿وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ بِظُلْمٍ نَذُرُهُ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ﴾ “Kim orada zulüm ile haktan sapmak isterse ona acı azaptan tattırırız”⁴⁰² âyetinde de aynı durum vardır. “İstemek” fiili aslında ب edâtıyla kullanılmaz. Ancak ب edâtı ile kullanılmak sûretiyle ona, o edatla kullanılan يهيم “bir şeyi arzulamak, onun derdine düşmek” fiilinin anlamı kazandırılmıştır. Bu anlam “isteme” anlamından daha edebidir. Böylece, ب edâtının yer alması sâyesinde, zulüm ile haktan sapılmak istendiğinde azâbın hak edildiğine işâret edilmiş olmaktadır.

Bu konu oldukça geniştir. Eğer bunu geniş bir şekilde araştırmaya kalkarsak söz uzar. Bu sebeple yukarıda zikrettiğimiz iki misâl ile yetiniyor ve asıl meseleye geliyoruz. Fâtiha sûresindeki هدى fiili de إلى ile geçişli olduğunda bir amaca ulaşma anlamını kapsar. Çünkü إلى edâtı aslında gâye/amaç içindir. ل edâtı ile geçişli olduğunda ise amaçlanan şeyin inhisârını ifâde eder. Çünkü ل edâtı ihtisas (âidiyet) ve ta’yin (belirgin kılma) içindir. هَدَيْتُهُ لَكَ “Ona bunu gösterdim” denildiğinde “Ona bunu zikrettim”, “Bunu ona âit kıldım, hazırladım” gibi anlamlara gelir. Ancak bu fiil, hiçbir edât olmadan geçişli kullanıldığında ise “târif etmek, açıklamak, ilhâm etmek” anlamlarının hepsini kapsar. كِشَى الصَّرَاطِ إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ “Bizi doğru yola ilet!”⁴⁰³ dediğinde, Allah’ın kendisine doğru yolu târif etmesini, açıklamasını, ilhâm etmesini, takdir etmesini ve kalbine onun ilim, irâde ve kudretini yerleştirmesini istemektedir. Fiil, edâta başvurmada geçişli yapılmış, böylece bu anlamların hepsini kapsamıştır. Eğer her hangi bir edatla geçişli olsaydı o edâtın anlamını kazanır ve bu sebeple anlamında daralma olurdu. Bu konu, düşünölmeye değer dil inceliklerindendir.

8. “Nimete verdiğin kimselerin yoluna! Gazaba uğramış ve sapmışların değıl” âyeti, Cenâb-ı Hakk’ın nimetinin sâdece nimet verilen kimselere mahsus olmasını, gazaba uğramış ve sapmışlara nimet verilmemesini gerektirir. Bu ise kâfirin nimet sâhibi olamayacağını ileri sürenlere delil teşkil eder. Onların bu çıkarımı doğru mudur?

Bu soruya cevap sadedinde şöyle deriz: Bu, insanların hakkında ihtilâf ettiği ve uzun tartışmalara girdiğı bir meseledir. Bu meselenin temelinde “Allah’ın kâfire verdiğı bir nimet var mıdır, yok mudur?” sorusu vardır. Allâh’ın kâfire nimet vermediğini ileri sürenler bu âyeti delil getirmişlerdir. Onların diğere delillerini de şöyle sıralayabiliriz: “Kim Allah’a ve Resûl’e itâat ederse işte onlar, Allah’ın kendilerine lütuflarda bulunduğı peygamberler, siddikler, şehidler ve sâlih kişilerle berâberdir. Bunlar ne güzel arkadaşlardır!”⁴⁰⁴ Bu âyette nimet verilen kimseler sayılmaktadır. O halde bunların dışındakiler nimet verilen kimselerden değıldir. Kezâ Cenâb-ı Hakk’ın mü’min kullarına “Böylece size olan nimetimi

402 Hac 22/25.

403 Fâtiha 1/6.

404 Nisâ 4/69.

tamamlayayım"⁴⁰⁵ sözü de başka bir delildir. Ayrıca nimet vermek intikam ve cezâyâ aykırıdır. Zâten ebedi azap için yaratılmış kimseler hakkında nimet söz konusu olamaz!

Allâh'ın kâfirlere nimet verdiğini ileri sürenler ise şu delilleri zikrederler: "*Allâh'ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız*"⁴⁰⁶ Kezâ Cenâb-ı Hak küfür hâlinde bulunan Yahûdilere şöyle hitâp etmektedir: "*Ey İsrâil oğulları! Size verdiğim nimetlerimi hatırlayın*"⁴⁰⁷ Yine Cenâb-ı Hakk'ın, tüm kulları için geçerli olan nimetlerini saydıktan sonra zikrettiği şu âyet-i kerime de bu konuda başka bir delildir: "*İşte böylece Allah, Müslüman olmanız için üzerinize nimetini tamamlıyor. (Ey Resûlüm!) Yine de yüz çevirirlerse, artık sana düşen ancak açık bir tebliğden ibârettir. Onlar Allah'ın nimetini bilirler (itirâf ederler). Sonra da onu inkâr ederler. Onların çoğu kâfirdir.*"⁴⁰⁸ Bu hiçbir şekilde te'vil edilemeyecek kadar açıktır. Demek ki iyi, kötü, mümin, kâfir hepsi Allah'ın nimeti için yaşamaktadır. Her fert Allâh'ın nimeti içinde yaşadığını kabûl etmektedir. Bu, tüm Âdem oğulları hakkında geçerli zarûri bir durumdur. Ancak Allâh'ı bile bile inkâr ederek büyülenen ve nankörlük edenler müstesnâdır.

Bize göre bu tartışma şöyle çözümlenebilir: Mutlak nimet (en-ni'metü'l-mutlaka) iman ehline hastır. Bu konuda kimse onlara ortak olamaz. Genel olarak nimet (mutlaku'n-ni'me) ise iyi-kötü, mümin-kâfir tüm insanlara âittir. Ebedi saâdet ve rahata ulaştıran yalnızca mutlak nimettir. Herkes bu nimete erişemez. Genel nimet ise kimseye mahsus değildir, ona herkes ulaşabilir. Allâh'ın kâfire nimet vermediğini ileri süren kimseler, nimetle mutlak nimeti kastetmişlerse isâbetli bir görüş ortaya koymuşlardır. Ancak herkesin ortak olduğu genel nimeti kastetmişlerse yanılmışlardır. Kezâ Allah'ın, kâfire nimet verdiğini kabûl edenler de, mutlak nimeti kastetmişlerse yanılmışlardır. Ancak genel nimeti kastetmişlerse isâbet etmişlerdir. Böylece, her iki tarafın beyân ettiği deliller birleşir, tartışma son bulur ve her iki grubun bir bakımdan haklı, bir bakımdan ise yanlış içinde olduğu ortaya çıkar.

"*Ey İsrâil oğulları! Size verdiğim nimetlerimi hatırlayın*"⁴⁰⁹ âyetinde ise Allah Teâlâ, İsrâil oğullarının babalarına verdiği nimetleri hatırlatıyor. Bu sebeple onları Fir'avn'dan kurtarmasını, onların kurtuluşu için denizi yarmasını, Hz. Mûsâ'ya 40 gece randevu verdiği zaman sapmaları üzerine onların tevbelelerini kabûl edip affetmesini, bulutu üzerlerine gölgelik yapmasını, onlara kudret helvâsı ve bildir-cin eti indirmesini vb. nimetleri tek tek sayıyor. Bu nimetler, küfür üzerine olan İsrâil oğullarına değil, onların atalarına verilmişti. Allah Teâlâ, kendisine itâat ve peygamberlerine imân etmelerine vesile olur, kötü bir âkıbete uğramalarını önler

405 Bakara 2/150.

406 İbrâhim 14/34.

407 Bakara 2/40.

408 Nahl 16/81-83.

409 Bakara 2/40.

diye atalarına verdiği bu nimetleri hatırlamalarını emrediyor. Çünkü onların atalarına vermiş olduğu nimetler, onlara da verilmiş gibidir. Bu sebeple şükretmeleri gerekir. O nimetlere şükretmek yerine peygamberi inkâr etmek ve ona düşmanlık göstermek ne büyük cür'ettir!

Kısacası bu âyet, inkâr hâlinde bulunan İsrâil oğullarına mutlak nimetin verildiğini göstermez. Çünkü, orada sayılan nimetler atalarına verilmiş nimetlerdir.

9. Neden لا الضالين "sapıkların yoluna değil!" ifâdesinde olduğu gibi, aynı anlamı ifâde eden لا العاقبين "edâtı tercih edilerek لا المَغضُوب عَلَيْهِمْ" denilmemiştir?

Bu soruya şöyle cevap verilir: لا edâtı ile olumlu cümleden sonra atfı yapılır. Meselâ جاءني زيد لا عمرو وجاءني العالم لا الجاهل "Zeyd geldi, Amr değil; âlim geldi, câhil değil" denilir. غير kelimesi ise öncesinin sıfatı olur. "Gazaba uğramışların ve sapmışların yoluna değil" âyetinin öncesine sıfat yapılması atfı yapılmasından daha güzeldir. Bunun neden daha güzel olduğunun bilinmesi için burada atıfla sıfat arasındaki farkın iyi anlaşılması lâzımdır. Eğer atfı yapılsa ve صراط المَغضُوب عَلَيْهِم الدِّينُ أُتِمَّتْ عَلَيْهِمْ لا المَغضُوب عَلَيْهِمْ "gazaba uğramışlar"lara izâfe edilmemiş olacaktı. Yâni atfın gereği olarak, gazaba uğramışların doğru yolda olmadığı belirtilmiş olacaktı. Nitekim جاءني العالم "âlim geldi, câhil değil" dediğinde âlimin gelip câhilin gelmediğinden öte bir anlam çıkmaz. Ancak لا yerine öncesinin sıfatı olan غير kullanıldığında, nimete erdirilenlerin iki özelliği belirtilmiş olur: Birincisi onların nimete erdirilmiş olduğu. İkincisi ise onların gazaba uğramamış olduğu. Hâlbuki لا kullanılıp da öncesine atfı yapılsaydı onların bu iki özelliğinden sâdece ikincisine vurgu yapılmış olacaktı. Öncesinin sıfatı olan غير kullanılarak, atfın ifâde ettiği ikinci özellik vurgulandığı gibi, birinci özellik de vurgulanmış olmakta, böylece onlar methedilmektedir. Kısacası غير iki nimete erdirilenlerin iki özelliğini içermektedir: Biri varlığı bildirilen nimete ermiş olmalarıdır. Diğeri ise yokluğu belirtilen gazaba uğramamış olmaları ve gazaba uğrayanlardan farklı olmalarıdır. Onların gazaba uğrayanlardan farklı olduğu anlamı kastedilince غير kelime öncesine sıfat olur ve istisnâ edâtı olarak mansup olması gerekmez. Çünkü bu istisnâ edâtı kabûl edilmesi durumunda, nimete erdirilenlerin iki özelliğini içeren yukarıda izâh ettiğimiz sıfat olma durumu gerçekleşmez.

Bu âyette başka bir incelik daha vardır: Yahûdi ve hiristiyanlardan oluşan ehl-i kitap, nimete erdirilenlerin Müslümanlar değil de kendileri olduğunu iddiâ ediyorlardı. Böylece onlara "Nimete erdirilenler sizden başkadır, siz değilsiniz" denilmiştir. Kezâ Müslümanlara da "Gazaba uğramışlar sizden başkadır, siz değilsiniz" denilmiştir. Böye bir bağlamda غير kelimesini kullanmak belirtilmek istenen farklılığı daha iyi vurgulamaktadır. Bu, gerçekten üzerinde durulmaya değer bir husustur.

Düşünülmeye değer olan başka bir husus da “Gazaba uğramışlar ve sapmışlar” denilip de, Yahûdi ve Hristiyanlar denilmemesidir. Hâlbuki kastedilenler onlardır. Bununla birlikte, nimet verilenlerle kendilerini farklılaştıran “gazaba uğramak” ve “sapmak” ayırıcı özellikleri bilhassa seçilerek zikredilmiştir. Çünkü mutlak nimet (ebedi saâdeti de içeren nimet) gazap ve sapıklıkla ters düşer. Hiçbir gazaba uğramış ve sapmış mutlak nimete ulaşamaz. Kelâmını, hikmet sâhibi ve övgüye lâyık birinin katından indirildiğine şâhitlik eden sırlarla dolduran Cenâb-ı Hakk’ın şânı çok yücedir.

10.Sıfat ile nitelenen isim arasında marifelik (belirlilik) ve nekirelik (belirsizlik) bakımından uyum olması gerekir. لَافِزِ غیر lâfzı isim tamlamasıyla ma'rife olamayacak kadar müphem (kapalı, belirsiz) olmasına rağmen marife olan ism-i mevsûle (ilgi zamiri) nasıl sıfat olmuştur?

(Burada لَافِزِ غیر lâfzının atf-ı beyan ile öncesini açıkladığını ileri süremeyiz. Çünkü atf-ı beyan özel isimler arasında olur. Bedel de diyemeyiz. Çünkü bedelde esas zikredilmek istenen ikinci isimdir. Birinci isim ise bir hazırlık olarak yer almaktadır. Sıfatta ise esas zikredilmek istenen birinci isimdir. İkincisi ise açıklamadır. Burada söz konusu olan budur. Çünkü maksat, nimete erdirilenlerin zikredilmesi ve onların gazap ve sapıklıktan uzak olduğunun belirtilmesidir. Bu durumda maddenin başında zikrettiğimiz soru akla gelmektedir. O da, sıfatla nitelediği isim arasında ma'rife ve nekire olma bakımından uyum olması gerekirken, isim tamlamasıyla marife olamayacak kadar müphem olan لَافِزِ غیر kelimesinin marife olan الَّذِينَ kelimesine nasıl sıfat olduğudur.)

Bu soruya üç farklı cevap verilebilir:

a. Buradaki لَافِزِ غیر kelimesinin sıfat değil, bedel olduğu, nekirenin de marife olan bedel yapılabildiği söylenebilir. Ancak bu üç açıdan bozuk bir cevaptır.

aa. İki kelime arasında bedel ve mübdelün minh (kendisinden bedel yapılan kelime) ilişkisi olduğunda, asıl zikredilmek istenen ikinci isimdir, yâni bedel olan kelimedir. Birinci kelime (mübdelün minh) ise sâdece ona bir hazırlayıcı olarak zikredilir. Meselâ جَعَلَ النَّاسَ مِنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ نِيلاً “Yoluna gücü yeten herkesin, o Ev’e (gidip) haccetmesi, insanlar üzerinde Allah’ın bir hakkıdır.”⁴¹⁰ âyetini ele alalım. Burada zikredilmek istenen مَنْ اسْتَطَاعَ “gücü yetenler”dir. Daha önce geçen النَّاسَ “insanlar” kelimesi ise buna bir hazırlık olmak üzere zikredilmiştir. Kezâ اَعْجَبَنِي زَيْدٌ عِلْمُهُ “Zeyd, onun ilmi beni hayran bıraktı” dediğinde, Zeyd’in ilmine hayranlığını belirtmiş, Zeyd’in ismini ise asıl söyleyeceğine bir hazırlık olarak zikretmiş olursun. Başka bir âyeti örnek verelim: يَسْأَلُونَكَ عَنِ النَّهْرِ “Sana haram ayından, onda savaştan soruyorlar”⁴¹¹ Burada asıl

410 Âl-i İmran 3/97.

411 Bakara 2/217.

sorulmak istenen haram aylarda savaş yapmanın hükmüdür, haram ayların kendisi değildir. Bu durum, bedelü'l-ba'd ve bedelü'l-iştîmâlde son derece açık bir husustur.⁴¹² Bedelü'l-kül mine'l-külde de aranması gereken bir inceliklerdir.⁴¹³ Zâten bedel ismi de, asıl kastedilenin o olduğunu göstermektedir. Meselâ النَّاصِبَةُ بِالْأَصْبَةِ “Hayır, (olmaz böyle şey) onu perçeminden yakalayacağız. O yalancı günahkâr perçeminden”⁴¹⁴ âyetlerini ele alalım: Burada asıl zikredilmek istenen النَّاصِبَةُ بِالْأَصْبَةِ “Biz onun yalancı günahkâr perçeminden yakalayacağız”dır. Daha önce geçen النَّاصِبَةُ “perçem” kelimesi ise mübdelün minh olup asıl söylenmek istenene bir hazırlıktır.

Bedelle ilgili olan bu temel husûsu yeterince açıkladık. Şimdi asıl konumuz-a dönelim: “*Nimete erdirilenlerin yoluna! Gazaba uğramışların ve sapmışların yoluna değil*” âyetinde asıl amaçlanan nimete erdirilen kimselerin zikredilmesi ve onların “sırat” kelimesine izâfe edilmesi (onlarla “sırat” kelimesi arasında isim tamlaması yapılmasıdır.) Onlarla gazaba uğrayanların farklılığını vurgulamak ise bu amacın tamamlayıcı unsurlarındandır. İşte غَيْرِ الْغَضُوبِ عَلَيْهِم “Gazaba uğramışların yoluna değil” ifâdesi, asıl amacı tamamlayan unsurlardan biridir. Çünkü iletilmek istenen yolun yolcuları, nimete mazhar kılanan kimselerdir. Onların gazaba uğramışlardan farklı olması sâbit bir özelliktir. Bu özellik, onların doğru yolda oluşunu ve nimete erdiklerini açıklayıcı ve tamamlayıcı bir unsurdur. Açıklayıcılık ve tamamlayıcılık ise, bilindiği gibi, sıfat ögesinin icrâ ettiği bir fonksiyondur. Bu sebeple burada bedel söz konusu edilemez!

ab. Bedel, mübdelün minhin güçlendirilmesi, yinelenmesi ve tekrarlanması gibidir. Bu sebeple bedelde, mübdelün minhin âmilin tekrarlandığı kabûl edilir. Daha önce zikrettiğimiz gibi, bedel, asıl vurgulanmak istenen ögedir ve mübdelün minhin aynısıdır. Ancak mübdelün minh, bedel sâyesinde, asıl amaçlanan başka bir kelimeyle anılmış olmaktadır. Meselâ şu âyetleri ele alalım: إِهْدِنَا الصِّرَاطَ

412 Yukarıda sayılan isimler bedelin üç temel bölümünü oluştururlar. Bedelü'l-kül mine'l-kül: bedel ile mübdelün minhin aynı olmasıdır. جاءني محمد أبو عبد الله “Muhammed Ebû Abdillâh geldi» cümlesinde olduğu gibi. Bu cümlede أبو عبد الله “Ebû Abdillâh», محمد “Muhammed» kelimesinden bedel olmuştur. Muhammed’le Ebû Abdillâh aynı kişiyi gösterdiğinden bu cümlede bedelü'l-kül mine'l-kül söz konusudur. Bedelü'l-ba'd mine'l-kül: Bedel, mübdelün minhin bir kısmını oluşturuyorsa bu ismi alır. Meselâ أَكَلْتُ الرِّغِيفَ ثَلَاثَةً “Ekmeği, ekmeğin üçte birini yedim» cümlesinde bedelü'l-ba'd mine'l-kül söz konusudur. Çünkü ثَلَاثَةً “ekmeğin üçte biri» الرِّغِيفَ “ekmeğ”in bir kısmıdır. Bedel mübdelün minhin tamamını veya bir kısmını oluşturmuyorsa ve aralarında bu ikisi dışında bir münâsebet varsa bedelü'l-iştîmâl söz konusudur. أعجني زيد علمه “Zeyd, onun ilmi beni hayran bıraktı» cümlesinde olduğu gibi. Bu cümlede علمه “ilim» زيد “Zeyd»den bedeldir. Ancak ilim, Zeyd’in ne tamamı, ne de bir kısmıdır. Ancak aralarında bir münâsebet de vardır. Bu sebeple bedelü'l-iştîmâl söz konusu olmuştur. Konuyla ilgili bk. İbn Hişâm, şerhu Katri’n-Nedâ ve Belli’s-Sadâ, nşr: Muhammed Yâsir Şeref, 1. Baskı. Mektebetü Lübnân, 1990. s. 208-210. (Mütercimim notu)

413 Bilgi için bir önceki dipnota bk.

414 Alak 96/15-16.

وَلِلّٰهِ جُحُّ الثُّبُتِ عَلَىٰ مَنْ اسْتَطَاعَ “Bizi doğru yola ilet! Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna!” Burada ikinci الصراط “sırat” kelimesi bedeldir ve asıl zikredilmek istenendir. Bu sebeple birinciye hiç zikretmeden onu anmakla yetinmek mümkün olur ve cümlelerin anlamı bozulmaz. Kezâ Kur’an dışında وَلِلّٰهِ جُحُّ الثُّبُتِ عَلَىٰ مَنْ اسْتَطَاعَ “Gücü yetenin Kâ’be’yi tavâf etmesi Allah’ın bir hakkıdır” denilse وَلِلّٰهِ عَلَىٰ الثَّابِتِ جُحُّ الثُّبُتِ “Yoluna gücü yeten herkesin, o Ev’e (gidip) hacce’mesi, insanlar üzerinde Allah’ın bir hakkıdır.”⁴¹⁵ âyetindeki anlam karşılanmış olur, aralarında bir farklılık olmaz. Kezâ duâ ederken إِهْدِنِي صِرَاطَ مَنْ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِ مِنْ عِبَادِكَ “Yâ Rabbi! Beni nimet verdiğin kullarının yoluna ilet!” desen إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ “Bizi doğru yola ilet! Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna!” âyetinde bulunan bedel unsuruna yer vermeden aynı anlamı ifâde etmiş olursun ve mânâda bir değişiklik olmaz. Çünkü mübdelün minhe hiç yer vermeden bedeli zikretmek anlamı ifâde etmek için yeterlidir. Durum böyle olunca, غير kelimesi ve sonrası, öncesinden bedel olması hâlinde de anlamın değişmemesi gerekir. Hâlbuki غير kelimesi ve sonrası, öncesinden bedel yapılırsa anlam değişmekte ve hedeflenen amaç gerçekleşmemektedir. Çünkü amaç, “sırat”ın, Allah’ın kendilerine nimet verdiği kimselere izâfe edilmesi (“sırat” ile nimet verilenler arasında isim tamlaması yapılmasıdır.) “Sırat” kelimesinin gazaba uğramışlara izâfe edilmesi amaçlanmamaktadır. Çünkü غير kelimesi, öncesinin sıfatı değil de, bedeli olsa asıl söylenmek istenen غير kelimesinin sonrası olacaktır. Bu durumda صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ “Bizi doğru yola ilet!” cümlesi, sonrasının bir hazırlayıcısı kabûl edileceğinden zikredilmese de cümlelerin anlamının değişmeyeceği farzedilecek ve asıl söylenmek istenenin şu olduğu ileri sürülmüş olacaktır: صِرَاطَ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ “Gazaba uğramışların yoluna değil!” Görüldüğü gibi bu durumda صِرَاطَ kelimesi ile غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ “gazaba uğramışlar” isim tamlaması oluşturmuştur. Hâlbuki amaç bu ikisinin değil, صِرَاطَ ile الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ “nimete mazhar kılınanlar”ın isim tamlaması oluşturmasıdır. Bütün bunlar göstermektedir ki, غير kelimesi öncesinden bedel değil, sıfattır. Çünkü nimete erdirilenlerin özelliklerini belirtmekte ve onları övmektedir. Bu, üzerinde durulmaya değer bir husustur.

ac. غير kelimesinin bedel olması makûl değildir. O, ancak istisnâ, sıfat veya hâl (durum zarfı) olmaktadır. Çünkü غير kelimesi başlı başına bir kelime değildir. Mutlakâ başka bir kelimeye tâbi olmaktadır. Bu sebeple جاءني غير زيد، ومررت بغير عمرو “Zeyd’in dışında biri geldi, Amr’ın dışında birine uğradım” gibi kendi başına kullanılması çok nâdirdir. Hâlbuki bedel, mutlakâ müstakil olarak kullanılabilir. Çünkü daha önce açıkladığımız gibi o, zikredilmesi asıl amaçlanan şeydir. Asıl zikredilmek istenen mübdelün minhe değil bedeldir. Mübdelün minhe,

bedele tırmanmak için kullanılan bir merdiven durumundadır. Sıfatta ise durum böyle değildir. Asıl zikredilmek istenen nitelenen isimdir. Sıfat (niteleyen kelime), nitelenen ismi açıklamaktadır. Bedel ile sıfatın ayırıcı özellikleri budur. Bu ayırıcı özellik, **غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ** “Gazaba uğramışların yoluna değil” âyetine uygulanırsa, âyetin bedel olmasını daha uygundur, sıfat olması mı? Elbette sıfat olması uygun olur. Çünkü burada asıl kastedilen **صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ** “Nimete erdirdiğin kimselerin yoluna!” âyetidir. **غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ** “Gazaba uğramışların yoluna değil” âyeti ise, onu açıklamakta olup asıl söylenmek istenen kısım değildir.

b. Nekire olmasına rağmen **غَيْرِ** kelimesi burada mârife olan **الَّذِينَ** kelimesine sıfat olmuştur. Çünkü, her ne kadar mârife olsa da, **الَّذِينَ** kelimesinde de bir derece kapalılık vardır. Bu da ona biraz nekire kokusu katmaktadır. Çünkü o, daha sonra gelen ve kendisini açıklayan sıla cümlesi olmadan belirli kimseleri göstermez. Bu kapalılığından dolayı nekireye yaklaşır ve nekire olan **غَيْرِ** kelimesi ile nitelenebilir. el-Keşşâf tefsirinin müellifi Zemahşeri’nin (ö. 538) görüşü budur. Onun ifâdelerini olduğu gibi aktaralım:

“Şöyle bir soru sorabilirsin: Marife kelimelerle isim tamlaması oluştursa bile aslâ marife olamayacak kadar nekire olan **غَيْرِ** kelimesi nasıl marife olan **الَّذِينَ** kelimesini niteleyebilir? Hâlbuki sıfat ile nitelediği isim, marife ve nekire bakımından birbiriyle uyumlu olması lâzımdır.

Bu soruya ben şöyle cevap veririm: **الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ** tam belirli değildir. Şâirin şu sözüne benzer:

وَلَقَدْ أَمَرُ عَلَى اللَّيْمِ بِسُبْحِي / فَتَضَيَّتْ ثَمْتُ قَلْبِكَ لَا يَغْنِي (الكامل)

“Bana kem sözler eden alçağı duydum ya ‘Aman,
Beni kastetmiyor elbet’ diye geçtim oradan”

Zemahşeri’ye göre **الَّذِينَ** kelimesi, marife kelimelerin muayen birini göstermesi gibi belirli birilerini göstermemektedir. Aksine, nekire yerine geçen cins bir isimdir. Zemahşeri görüşünü zikretmiş olduğu beyitle de temellendirmeye çalışmıştır. Beyitteki **بِسُبْحِي** “bana sövüyor” fiili nekiredir. Bununla birlikte tarif (belirlilik) ifâde eden lâm edatı almış olan **اللَّيْمِ** “alçak” kelimesini nitelemektedir. Hâlbuki sıfatla nitelediği isim marife ve nekire olmak bakımından birbiriyle uyumlu olmalıydılar. Burada görünüşte bu uyum yok gibiyse de, **اللَّيْمِ** “alçak” kelimesi Ahmet, Mehmet vb. belirli bir şahsı göstermediğinden, alçak olan her hangi bir kimseyi ifâde ettiğinden nekire hükmündedir. Sanki **أَمَرُ عَلَى لَيْمٍ بِسُبْحِي** “Bana söven bir alçağa uğradım” denilmiştir. Böylece nekire gibi değerlendirilen **بِسُبْحِي** “bana sövüyor” fiili, yine nekire olan kendinden önceki **لَيْمٍ** “alçak” kelimesini nitelemiştir. Zemahşeri’nin görüşünün izâhı budur. Ancak bize göre bu zayıf bir görüştür. Bize göre beyitteki **بِسُبْحِي** “bana sövüyor” fiili sıfat değil, haldir

(durum zarfı) ve âmili de beytin başındaki اُمِرُ “uğradım” fiilidir. Beytin anlamı şudur: Bana sövüp dururken o alçağa uğradım ve o sövmeye devâm ederken onun yanından geçip gittim, onun kötü sözlerine aldırış etmedim.

c. غير kelimesi burada isim tamlaması ile marife olmuştur. Bize göre doğru olan görüş budur. Gerçi غير kelimesinin aşırı müphem (kapalı) genel bir kelime oluşu onun marife olmasına engel teşkil eder. Bu sebeple onunla belirlilik gerçekleşmez. Hattâ bundan dolayı nekreye sıfat olur. Meselâ كذا ويفعل رجل غيرك يقول كذا “Senin dışında bir adam şöyle diyor, şöyle yapıyor” denilir. Görüldüğü gibi marife kelimelerin başında gelen zamirle isim tamlaması oluşturmaya rağmen غير kelimesi bu örnekte رجل kelimesinin sıfatı olmuştur. Ancak غير kelimesi, iki zıt kelime arasında gelir ve ikinci kelimeyle isim tamlaması oluşturursa, kapallılık kalkar ve kelime bu tamlama sâyesinde mârifelik kazanır. Şâirin şu sözünde bu durumu görmekteyiz:

نَحْنُ بَنُو عَمْرِو الْهَجَانِ الْأَزْهَرِ / النَّسَبُ الْمَغْرُوبُ غَيْرُ الْمُنْكَرِ (الرجز)

“Amr’ın evlâtlarıyız biz, o şeref sâhibinin
Soyumuz belli bizim, yok karışıklık bizde”

Görüldüğü gibi bu mısralarda, lâm edâtı ile mârife olan المعروف “bilinen” kelimesi gibi غير kelimesi de النَّسَب “soy” kelimesini niteleyen bir sıfattır. Buradaki غير kelimesinde kapallılık söz konusu değildir. Çünkü zıddı olan الْمَغْرُوب “bilinen” kelimesiyle birlikte zikredilmiştir. صِرَاطُ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ “Nimet verdiğin kimselerin yoluna!” âyetinde de aynı durum söz konusudur. الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ “Nimet verdiğin kimselerin yoluna!”, الْمَغْضُوبُ عَلَيْهِمْ “gazaba uğramışlar” birbirine zıttır. Birincisi marife olunca غير kelimesi de marifelik kazanmıştır. Çünkü daha önce geçiş olan marife kelimeye zıt olan ma’rife bir kelimeyle isim tamlaması oluşturmuştur.

غير kelimesinin ne zaman marife, ne zaman nekire olacağını bilmek için bir inceliği bilmek gerekir: غير kelimesi, nitelediği kendinden önceki kelime ve isim tamlaması oluşturduğu kendinden sonraki kelime arasında olduğu gibi, peşpeşe gelen aynı anlamdaki iki kelime gibi kendinden önceki kelimenin ardınca gelmektedir. Meselâ yukarıdaki şiirde غَيْرُ الْمُنْكَرِ “bilinmeyen”, الْمَغْرُوبُ “bilinen” kelimesinin bir açıklamasıdır. Kezâ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ “Nimet verdiğin kimselerin yoluna!”, الْمَغْضُوبُ عَلَيْهِمْ “gazaba uğramışlar” birbirinden farklıdır. Bu yönüyle ikincisi, birincinin bir açıklaması gibidir. Dolayısıyla, غير kelimesi, nekireden sonra gelirse - marife bir kelimeyle isim tamlaması içinde bile olsa - mutlakâ nekire olur. كَذَا وَكَذَا “Senin dışındaki bir adam şöyle şöyle yaptı” örneğinde olduğu gibi. Ancak غير kelimesi, marifeden sonra gelmesi durumunda ise mutlakâ marife olur. Şu cümleler buna örnek verilebilir: الْمُخْبِرُ غَيْرُ النَّبِيِّ مُحَبَّبٌ

“İyilik eden, kötülük etmeyen kimse insanların katında sevimlidir ve saygı görür.” İyi olan, Allâh’a itâatten çıkmayan kimse vakâr sâhibidir.” “Adâletli olan zulmetmeyen kimsenin çağrısına cevap verilir” غير kelimesi, burada ancak mârife olur. Çünkü mârifeden sonra gelmektedir. غير kelimesinin bu cümlelerde nekire olduğunu iddiâ eden kimse yanılmış ve mesnetsiz bir iddiâda bulunmuştur. Çünkü bu cümlelerde, söz konusu kelime hiçbir kapalılık söz konusu değildir. Bunun üzerinde durmak gerekir.

Şöyle bir düşünce akla gelebilir: غير kelimesinin isim tamlamasıyla mârife ol-
mamasının başka bir sebebi daha vardır: O da, onun مُغَايِر fiilinin ism-i fâil formu
olan مُغَايِر “başka” mânâsında olmasıdır. مَثَل “gibi” kelimesinin شَبَه “benzer”
kelimesinin مُشَابَه mânâsında olması ve مُمَاطِل ve مُشَابَه kelimelerinin de ism-i fâil
formunda olmaları, onun bu durumuna benzemektedir. Bilindiği gibi ism-i fâil
formunda olan kelimeler mârife bir kelimeye muzâf olsalar bile mârife olmazlar.
غَيْر yerine kullanılan مُشَابَه, مَثَل yerine kullanılan شَبَه ve مُغَايِر yerine kullanılan مُمَاطِل
de onlar gibidir. Mârifeye muzâf olsalar bile mârife hâle gelmezler.

Bu itirâza şu cevap verilir: İsm-i fâil formundaki kelimeler mâmüllerine muzâf
oldukları zaman mârifelik kazanmazlar. Çünkü bu durumda onların oluşturduğu
gerçek bir tamlama değildir. “Bu, yarın Zeyd’i dövecek olandır”
örneğinde bu durumu görmekteyiz. Hâlbuki غَيْر kelimesi, ism-i fâil gibi kendin-
den sonra gelen mef’ûlüne muzâf olmamaktadır. Dolayısıyla onun oluşturduğu
tamlamanın gerçek tamlama olmadığı söylenemez. Aksine onun oluşturduğu
tamlama, diğer nekire kelimelerin oluşturduğu tamlamalar gibidir. Görüldüğü
غَيْرُكَ “senin dışında” şeklinde yapılan bir tamlama, aynı anlamdaki بَرَاكَ tamlama-
ması gibidir. Aralarında hiçbir fark yoktur. Allah daha iyi bilir!

11. Bir önceki maddede zikrettiğimiz gibi bedelde esas olan ikinci kelimedir.
Birinci kelime ona bir hazırlık olarak zikredilir. “Bizi doğru
yola ilet!” âyetindeki الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ “doğru yol” kendisinden bedel yapılan keli-
medir. Ancak daha sonra bedel olarak gelen kelimeye hazırlık olması için değil,
bir ifâde olarak yer alması bizâtihi amaçlanmıştır. Şu halde daha sonra gelen
صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ “Nimete mazhar kıldığın kimselerin yoluna” âyeti ondan
nasıl bedel olmaktadır ve bunun faydası nedir?

Bu soruya şöyle cevap vermek mümkündür: Bedel yapılan kelimenin hazır-
lık için zikredilip bizâtihi amaçlanmaması genel geçerliliği olan bir kâide değildir.
Aksine bedel ögesi ikiye ayrılır: Birinde mübdelün minh (bedel yapılan kelime)
bizâtihi amaçlanmamaktadır. Bunlar bedelü’l-ba’d mine’l-kül ve bedelü’l-iştimâl
türleridir. Ancak bir bedelü’l-kül mine’l-kül böyle değildir.⁴¹⁶ Aksine bu türde be-

del, önceki kelimenin hatırlatılması, güçlendirilmesi ve önceki kelimenin özne-yüklem ilişkisi açısından takviye edilmesine yarar. Böylece bedel, mübdelün minhin özelliğini vurgulama ve onu güçlendirme fonksiyonunu icrâ eder. Nitekim *إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ* “Bizi doğru yola ilet!” denilince, zihin “Doğru yol sâdece bize mi mahsus yoksa Allah bizim dışımızda başkalarını da ona iletmi mi?” şeklinde bir soru sormaktadır. Daha sonra gelen ve öncekinden bedel olan *صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ* “Nimet verdiğin kimselerin yoluna!” âyeti, zihne takılan bu sorunun bir nevi cevâbı olmaktadır. Bu, şu örneğe benzer: Bir adama bilmediği bir yol gösterirsin. Ancak, onun o yoldan ayrılmasını istemediğin için teşvik edici câzip sözlerle rehberliğini perçinlersin. Meselâ “Seni amacına ulaştıracak yol, budur” dedikten sonra “Başka birçok yolcunun ve kurtuluşa eren kimselerin tâkip ettiği yol da budur” dersin. Görüldüğü gibi, yolun amaca ulaştırıcı, yakın, kolay ve doğru olduğunu belirttikten sonra kurtuluşa eren kimselerin de o yolu tâkip ettiklerini söylemek, o yolun tanıtımına büyük değer kazandırmaktadır. Gönüller, örnek alma ve tâkip etmeye yatkın yaratılmıştır. O yolu tâkip etmiş örnek kimseler zikredilince o yolda yürümeye sıcak bakacak ve derhal harekete geçeceklerdir. Bu, üzerinde durulmaya değer bir noktadır.

12. Tirmizi, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hâtim'in rivâyet ettikleri bir hadiste “Gazaba uğramışların ve sapmışların yoluna değil!” âyetinde söz konusu edilen gazaba uğramışların Yahûdiler, sapmışların da Hristiyanlar olduğu belirtilmektedir. Gazap ve sapıklık sıfatlarını bu iki gruba bu şekilde bölüştürmek ve her birini birine tahsis etmek yerinde midir? Yahûdi ve Hristiyanlardan her ikisi de hem sapık ve hem de gazaba uğramış değil midir?

Bu soruya şöyle cevap verilebilir: Bu tahsis, bir sıfatla nitelenen kimsenin başka herhangi bir sıfatla nitelenmesini engellemez. Yani, gazaba uğramışların Yahûdiler, sapmışların Hristiyanlar olduğunun belirtilmesi, Yahûdilerin sapmış ve Hristiyanların da gazaba uğramış olmasına mâni değildir. Aksine gazaba uğramış olanlar aynı zamanda sapmış, sapmış olanlar da aynı zamanda gazaba uğramışlardır. Ancak bu âyette her grup en hâkim, en meşhûr ve en lâıyk olduğu sıfatla anılmıştır. Gazap, Kur'an'da bu sıfatla tasvir edilen Yahûdilere; sapıklık ise Hristiyanlara daha uygundur. “Gazaba uğramışların ve sapmışların yoluna değil!” âyetinin bu şekilde tefsir edilmesi, bu iki grubun Kur'an'da bu şekilde nitelenmelerinden kaynaklanmaktadır. Meselâ Yahûdiler hakkında Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Allah'ın, kullarından dilediğine lütfiyle (vahiy) indirmesini çekemeyerek, Allah'ın indirdiğini inkâr etmek için kendilerini ne alçak şeye sattılar da gazap üstüne gazaba uğradılar. İnkâr edenler için alçaltıcı bir azap vardır.”⁴¹⁷ Bu âyet-i kerimede gazabın tekrarlanması hakkında değişik sebepler ileri sürülmüştür:

a. Hz. Peygamber'i -sallallâhu aleyhi vesellem- tekrar tekrar inkâr etmeleri, onu kıskanmaları ve onunla savaşmaları. İnkârları sebebiyle gazaba müstahak oldukları gibi, haset etmeleri, savaşmaları ve insanları doğru yoldan çevirmeleri sebebiyle de ayrıca gazabı hak etmişlerdir. Şu âyet-i kerimede de aynı ifâde görülmektedir: *"Onlar ki inkâr ettiler ve Allah'ın yolundan (insanları geri) çevirdiler. İşte bozgunculuk yaptıklarından dolayı onlara azap üstüne azap katmışızdır."*⁴¹⁸ Burada zikredilen birinci azap inkârlarından dolayı, ikicisi ise insanları doğru yoldan çevirmelerinden dolayıdır.

b. Birinci gazap, kitaplarının ifâdelerini bozup değiştirmeleri ve peygamberlerini öldürmeleri, ikicisi ise Hz. İsâ'yı inkâr etmeleri sebebiyledir.

c. Birinci gazap Hz. İsâ'yı inkâr etmeleri, ikinci gazap ise Hz. Muhammed'i -sallallâhu aleyhi vesellem- inkâr etmeleri sebebiyledir.

Bize göre âyette gazabın iki defâ zikredilmiş olması, onunla 1'den sonra gelen 2 sayısının kastedildiğini göstermez. Aksine burada kastedilen, onların küfür, fesat ve peygamberlerini öldürme, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed'i -sallallâhu aleyhi vesellem- inkâr etme, Allah'ın elçilerine düşmanlık etme ve her biri başlı başına gazaba sebep olacak başka davranışları sebebiyle gazap üstüne gazaba uğramış olmalarıdır. Buradaki üslûp şu âyetteki üslûba benzemektedir: *"O, yedi göğü, birbiri üzerinde tabaka tabaka yarattı. Rahman'ın yaratmasında bir aykırılık uygunsuzluk görmezsin. Sonra gözü(nü) iki kez daha döndür (bak)."*⁴¹⁹ Buradaki "iki kez" ile kastedilen sâdece iki defâ değil, tekrar tekrar bakılmasıdır. *"Onlara azap üstüne azap katmışızdır."*⁴²⁰ âyetinde de iki defâ değil, tekrar tekrar gazap edilmesinin kastedildiği daha açıktır. Şüphesiz Tevrâtın hükümlerini geçersiz kılmaya çalışmaları, onu bozup değiştirmeleri, peygamberleri yalanlamaları, onları öldürmeleri, Hz. İsâ'yı yalanlamaları, onu öldürmek istemeleri, anasına büyük bir iftirâda bulunmaları, Hz. Peygamber'i -sallallâhu aleyhi vesellem- yalanlamaları, onunla savaşmaları, onun tâbilerini incitmeleri, dinine girmek isteyenlere engel olmaları vb. gazaba uğramaları için ayrı ayrı ve başlı başına birer sebeptir. Gazabı hak edecekleri o kadar davranış vardır ki onlar bütünüyle gazap toplumu olmuşlar, tekrar tekrar gazaba uğramışlardır. Böylece bu sığata Hıristiyanlardan daha müstahak hâle gelmişlerdir. Allah bizi gazabından muhâfaza etsin! Cenâb-ı Hak onlar hakkında şöyle buyurmaktadır: *"De ki: Allah katında yeri bundan daha kötü olanı size söyleyeyim mi? Allah kim(ler)e lânet ve gazap etmiş, kimlerden maymunlar, domuzlar ve şeytana tapanlar yapmışsa, işte onların yeri daha kötüdür ve onlar düz yoldan daha çok sapmışlardır."*⁴²¹ Bu âyet-i kerimede gazabın yanı sıra lânet ve maymun, domuz gibi hayvanlara çevirme de zikredilmektedir.

418 Nahl 16/88.

419 Mülk 67/3-4.

420 Nahl 16/88.

421 Mâide 5/60.

Bu gazaptan daha şiddetli bir ifâdedir. Yine Allah Teâlâ onlar hakkında şöyle buyurmaktadır: “İsrâil oğullarından inkâr edenlere, Dâvûd ve Meryem oğlu İsâ diliyle lânet edilmiştir. Çünkü (onlar) isyân etmişlerdi ve saldırıyorlardı. Yaptıkları kötülüklerden vazgeçmiyorlardı. Ne kötü şey yapıyorlardı. Onlardan çoğunun, inkâr edenlerle dostluk ettiklerini görürsün. Gerçekten nefislerinin, kendileri için yapıp gönderdiği ne kötüdür (ki o yüzden) Allah onlara gazap etmiştir ve azapta ebedi kalacaklardır.”⁴²²

Hristiyanların ise daha çok sapıklık özelliğine vurgu yapılmaktadır: Meselâ Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: “De ki: Ey Kitâb ehli, dininizde haksız yere aşırılığa dalmayın ve önceden sapmış, birçoklarını da saptırmış, düz yoldan şaşmış bir milletin keyiflerine uymayın!”⁴²³ Bu âyet-i kerimde Hristiyanlara hitap edilmektedir. Çünkü daha önceki âyetlerde Cenâb-ı Hak onlardan bahsederek şöyle buyurmuştur: “Andolsun ‘Allah, ancak Meryem oğlu Mesih’tir’ diyenler elbette kâfir olmuşlardır. Hâlbuki Mesih demişti ki: Ey İsrâil oğulları, benim Rabbim ve sizin Rabbiniz olan Allah’a kulluk edin.”⁴²⁴ Daha sonraki âyetlerde bir sayfa boyunca onlardan bahsedilmiş, onların önce sapmış, daha sonra da tâbilerini saptırmış oldukları belirtiliyor. Bu sapma ve saptırma Hz. Peygamber’in -sallallâhu aleyhi vesellem- gönderilmesinden önce meydana gelmişti. Onlar önce Hz. İsâ hakkında sapmışlar, daha sonra da tâbilerini saptırmışlardı. Hz. Muhammed -sallallâhu aleyhi vesellem- peygamber olarak gönderilince onu yalanlamaları ve inkâr etmeleri sebebiyle sapıklıkları artmış ve katlanmıştı. Bu, Zemahşeri (ö. 538) ve başkalarının da içinde bulunduğu bir grup âlimin görüşüdür. Ancak bize göre bu zayıftır. Doğrusu buradaki tüm sıfatların, onların tâbi olduğu seleflerine âit olmasıdır. Burada onların üç sıfatı zikredilmiştir:

- Sapmış olmaları,
- Saptırmış olmaları,
- Doğru yoldan çıkmaları.

Bu sıfatların üçü de, onların, arzularına tâbi olmaktan sakındırıldıkları seleflerine âittir. Dolayısıyla bunların Hz. Peygamber’in -sallallâhu aleyhi vesellem- zamânındaki Hristiyanların özelliği olması mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- zamânındaki Hristiyanlara bu sıfatlara sâhip olan seleflerini izlemek yasaklanmaktadır. Yoksa onların bu sıfatlara sâhip olduğu, dolayısıyla izlenmemesi gereken kimseler olduğu belirtilmemektedir. Bu nokta iyi ayrılmalıdır.

Hristiyanlar hakkında sapıklığın tekrar tekrar vurgulanmasının sebebi, onların haktan tamâmıyla habersiz olmalarıdır. Hristiyanlar hakkında sapıklığın bu

422 Mâide 5/78-80.

423 Mâide 5/77.

424 Mâide 5/72.

şekilde vurgulanması, daha önce zikredilmiş olan Yahûdilerin gazaba uğradığını belirten âyete⁴²⁵ benzemektedir.

İşte bu sebeplerle Hristiyanlar sapıklıkla nitelenmeye Yahûdilerden daha müstahak oldular. Onlar hakkında sapıklığın tekrarlanmasının sebebi, sapan kimsenin asıl maksadını şaşırması, amaçlanması uygun olmayan bir şeyi amaçlaması ve tapılmaya lâyık olmayan şeye tapmasıdır. Bâzen doğru bir amaç güdebilir, ancak onu elde etmek ve ona erişmek için doğru yollar tâkip etmez. Yâni ya amacı bakımından sapıklığa düşer ya da doğru amaç güder fakat ona ulaşmak için yanlış yollar tutar. Sonuçta başkalarını da bu yola çağırır ve onları da saptırır.

Hristiyanların selefleri, âyette zikredilen yukarıda sıraladığımız üç sapıklığı da kendilerinde topluyorlardı. Asıl amaçtan sapmışlar ve ilâhlarının yiyip-içen, ağlayan, öldürülen, asılan ve tokatlanan bir insan olduğunu iddiâ etmişlerdi. Bu, amaç konusunda bir sapmadır. Çünkü onlar amacı elde edememişler ve ona ulaştıran yolu şaşırmışlardır. Ne talep ettiklerine ulaşabildiler, ne de ona ulaştıran yolu tutabildiler. Bir de kendilerine tâbi olanları tuttukları sapık yola çağırdılar. Böylece, kendileri doğrudan ve doğruya götüren yoldan saptıkları gibi bir çok insanı da saptırdılar. Bu sebeple Hristiyanlar Yahûdilerden daha sapık bir gürûh oldular. Bu sebeple, sapıklık ve gazap sıfatları içerisinde özellikle sapıklıkla nitelendiler.

Yahûdiler irâdelerini yanlış yönde kullanmak, kıskançlık etmek, kavimlerine liderlik etmeyi ve haram yemeyi yeğlemek gibi kötü davranışlar ortaya koymuşlar, İslâm'la birlikte liderliklerinin ellerinden çıkacağından korkmuşlardı. Onlar hakkı bilmiyor değillerdi. Hz. Muhammed'in -sallâllâhu aleyhi vesellem- Allah'ın elçisi olduğunu oğullarını bildikleri gibi biliyorlardı. Bu sebeple Cenâb-ı Hak onları hep kibirlenmek, kıskançlık göstermek, haram yemek, azgınlık etmek ve peygamberleri öldürmek gibi irâdelerini yanlış yönde kullanmalarından dolayı kınamıştır. Hristiyanları ise sapıklık ve hakkı bilmemek demek olan cehâletle ayıplamıştır.

Bahtsızlık ve inkâr, bâzen hakkı bilmemekten bâzen de irâdesizlikten ve onunla bağlantılı olarak uygulama yetersizliğinden kaynaklanır. Yahûdilerin inkârı hakkı isteyip uygulamamaktan ve bildikleri halde başka şeyleri hakka tercih etmelerinden ileri gelmektedir. Bu sebeple tam bir sapıklık olmaz. Hristiyanların inkârı ise hakkı bilmemekten ve o konuda şaşmaktan kaynaklanmaktadır. Hak kendilerine açıklanır da buna rağmen bâtili tercih ederlerse gazaba uğrayan topluluğa benzerler. Böylece hem gazaba uğramış hem de sapmış olurlar.

Hidâyet, kurtuluş ve saâdete ulaşmanın tek yolu hakkı bilmek ve onu her şeye üstün tutmaktır. Ancak cehâlet hakkı bilmekten, kıskançlık ise hakkı istemekten alıkoyar. Durum böyle olunca, kulun en çok ihtiyaç duyduğu şey, her

vakit Allah'tan kendisine doğru yolu öğretmesini, açıklamasını, ilhâm etmesini, ona ulaştırmasını ve kendisine yardım etmesini istemektir. Bu istek üzerine Allah kuluna doğru yolu öğretir, târif eder, ona doğru yolu isteme ve tâkip etme özelliği verir. Kul da bu sâyede bile bile haktan sapıp gazaba uğramış veyâ cehâlet ve sapıklıktan dolayı şaşırılmış kimselerin yolundan düze çıkmış olur.

Geçmiş âlimlerimiz şöyle derlerdi: "Bozulmuş olan âlimlerimizde biraz Yahûdilere benzerlik vardır. Bozulmuş olan ibâdet ehli insanlarımızda ise Hıristiyanlara benzerlik vardır."

Bu, şu söze benzemektedir: Bozulmuş olan âlimler, mukaddes kitabın kelimelerini bozup değiştirmek, işine gelmediğinde Allah'ın indirdiği âyetleri gizlemek, Allah'ın lütuf verdiği kimseleri kıskanmak ve onu öldürmeyi istemek, adâleti emreden ve kendilerini Cenâb-ı Hakk'ın kitabına ve peygamberinin sünnetine çağıran insanları öldürmek gibi Yahûdi ahlâkını kullanırlar. Bu davranışlar; inkâr, hakkı eğip-bükme, onu gizlemek ve bozup değiştirmek, haramlar konusunda çeşitli hilelere baş vurma, hakkı bâtıla karıştırmak gibi Yahûdilerin zemmedildiği huylardandır. Bu davranışları yapan kimselerin Yahûdilere benzerliği âşikârdır. Bozulmuş olan ibâdet ehli ise Allah'a peygamberin öğrettiği şekilde değil de arzuna göre ibâdet eder, aşırı bir sevgi ve itâat gösterir ve onları Rablik derecesine çıkarır, hattâ saygısını hulûl ve ittihâda (Allah'ın bir insanın cisminde girmesi ve onunla birleşmesine) kadar götürür. Böylelerinin de Hıristiyanlara benzediği açıktır. Müslümanın her ikisine benzemekten de mümkün oldukça kaçınması gerekir.

Kişi, insanların durumlarını bilmesi sâyesinde, kendisine en faydalı ve en gerekli duâya (Fâtîha'ya) ne kadar muhtaç olduğunu daha iyi idrâk eder. O kadar ki, o duâya olan ihtiyâcî tüm hayâta ve nefesine olan ihtiyâcından daha büyüktür. Çünkü nefsi ve hayâtı sâyesinde ne elde ederse etsin sonunda ölecektir. Hâlbuki bu duânın bulunmaması ebedi bahtsızlığına sebep olacaktır. Allah'tan bizi doğru yola, nimet verdiği kimselerin yoluna iletmesini isteriz. Gazaba uğramış ve sapmışların yoluna değil! Âmin! Muhakkak ki o bize yakındır ve duâmızı işitir!

13. Gazaba uğramışlar neden sapmışlardan önce zikredilmiştir?

Bunun birkaç sebebi vardır:

a. Onlar târîh bakımından diğerlerinden öncedir.

b. Ehl-i kitap olan iki grup içinde Yahûdiler Hz. Peygamber'e -sallallâhu aleyhi vesellem- yakındılar. Onun Medine'de komşusuydular. Hıristiyanların memleketleri ise uzak idi. Bu sebeple Kur'an'da Yahûdilere Hıristiyanlardan daha çok hitâp edildiği ve onlardan daha çok bahsedildiği görülür. Bakara, Mâide, Âl-i İmran ve diğer sûrelerde bu durum açıkça müşâhede edilebilir.

c. Yahûdilerin küfrü Hıristiyanlardan daha büyüktür. Bu sebeple onlar özellikle gazap, lânet ve cezâ ile birlikte zikredilmişlerdir. Çünkü -daha önce geçtiği

üzere - onların küfrü inat ve kıskançlıktan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla onların yolundan sakındırmak ve uzaklaşmak daha gerekli ve önceliklidir. Câhilin cezâsı bildiği halde inadından yanlıştadır ısrâr eden kimsenin cezâsıyla aynı değildir.

d. Gösterilebilecek en güzel sebep budur. Şöyle ki: Daha önce nimete mazhar kılınanlar zikredilmiştir. Gazap nimet vermenin zıddıdır. Fâtiha sûresi bir şeyin zıddıyla anıldığı çokça tekrarlanan yedi âyetten oluşmaktadır. “Gazaba uğramışlar” ile “nimet verilenler” edebi açıdan güzel bir tezat oluşturmaktadır. Sanki şöyle denilmektedir: “insanlar, kendilerine nimet verilenler ve gazaba uğrayanlar olmak üzere ikiye ayrılır. O halde sen nimet verilenlerden ol!” Hâlbuki “Sapmışlar” öne alınsaydı aynı güzellik elde edilemezdi.

14. Gazaba uğramışlar hakkında geçişli fiilden türemiş ism-i mef’ûl sigası, sapmışlar hakkında ise geçişsiz fiilden türemiş ism-i fâil sigası kullanılmıştır. Aynı şekilde geçişli fiilden türemiş ism-i mef’ûl sigası ile الْمُظْلَمِينَ “saptırılanlar” denilirdi. Böyle denilmemesindeki hikmet nedir?

Bunun cevâbı gâyet açıktır. Çünkü gazap ehli, Allah’ın gazap ettiği kimselerdir. Bundan dolayı onlara ism-i mef’ûl formuyla الْمُغْضُوبُ عَلَيْهِمْ “gazaba uğramışlar” denilmiştir. Dalâlete düşenler ise, bizzat sapmışlar ve bundan dolayı cezâyı hak etmişlerdir. Dolayısıyla onlara ism-i mef’ûl formuyla الْمُظْلَمِينَ “saptırılanlar” denilmesi doğru olmazdı. Çünkü böyle denilmesi durumunda, sanki onların kendiliklerinden değil de, başkaları tarafından saptırıldıkları belirtilmiş ve bu sebeple biraz mâzur görülmüş olurlardı. Ancak bizim bu sözümüz kaderiye-nin⁴²⁶ görüşünü desteklemez. Çünkü, -onları her ne kadar Allah saptırmış olsa da - biz, kendileri sapmışlardır, diyoruz. Ancak bu âyette insanın yaptığı fiillerin ona hakiki anlamıyla değil de, ancak mecaz yoluyla nispet edilebileceğini söyleyen cebriyeye bir reddiye vardır. Nasıl ki “Bizi doğru yola ilet!” âyeti kaderiyeeye bir cevap ise bu âyet de bunlara bir cevap içermektedir. Dolayısıyla “Nimet verdiğin kimselerin yoluna! Gazaba uğramış ve sapmışların yoluna değil!” âyeti, kaderiye ve cebriyenin görüşlerini çürüttüğü gibi hakka tâbi olanların da doğruluklarına şahitlik etmektedir. Onlar tevhid ve yaratma açısından kaderi kabûl ederler. Kul-ların fiillerinin de kesp bakımından kendilerine nispet edilmesini tasvip ederler. Çünkü kader, yaratma ve kudretle ilgilidir. Fiillerin kullara nispeti ise, iş ve uygulamayla ilgilidir. Böylece bu âyet; şeriat, kader, âhiret ve nübüvvetin kabûl edilmesini gerektirmiştir. Çünkü nimet Cenâb-ı Hakk’ın mükâfâtı ve gazap ise cezâsıdır. Nimet verilenler peygamberler ve onlara tâbi olanlardan başkası değildir. Peygamberlere uyanların hidâyeti ise ancak peygamberler vâsıtasıyla mümkün olur. Böylece âyet-i kerimde peygamberliğin ispâtı ve onun herkesçe ihtiyaç duyulan zarûri bir şey olduğu en açık ve direk bir şekilde yer almaktadır. Çünkü

426 Kulun, fiilini kendisinin yarattığını ileri süren itikâdi mezhep. Daha çok mütezile adıyla bilinir (Mütercim)

kul, ancak Allah'ın hidâyet etmesiyle nimet verilenlerden olabilir. Hidâyete ise ancak peygamberler vâsıtasıyla ulaşır. Hidâyetin ise bir neticesi vardır. O da, Cennet'te tam ve mutlak nimete erişmektir. Hidâyetin zıddı da bir netice verir. O da, ebedi bahtsızlığa yol açan gazaptır. İnceliğe dikkat et! Bu âyet-i kerime son derece veciz ve kısa olmasına rağmen dinin en önemli ve en büyük prensiplerini kapsamıştır. Doğru yola ileten Allaktır. O daha iyi bilir.

15. الضالين “sapmışlar” kelimesi öncesine, neden لا edâtıyla atfedilmiştir? Bu edâta yer verilmeden غير المغضوب عليهم والضالين “Gazaba uğramışların ve sapmışların yoluna değil!” denilseydi mânâ bozulmazdı, hem de ifâde daha veciz olurdu.

Burada لا edâtının zikredilmesinde birkaç nükte vardır:

a. غير kelimesinin kapsadığı olumsuzluğu güçlendirmek. Eğer o edatta olumsuzluk bulunmasaydı و ve لا edâtlarıyla birlikte ona atıfta bulunulmazdı. Dolayısıyla bu âyet de الضالين ولا المغضوب عليهم “Gazaba uğramışların ve sapmışların yoluna değil!” veyâ aynı anlamda غير المغضوب عليهم وغير الضالين denilmiş gibidir.

b. Maksat, hem nimete erdirilenlerin gazaba uğramışlar ve sapmışlardan, hem de bu grupların her birinin birbirinden farklı olduğunu vurgulamaktır. Eğer لا edâtına yer verilmeksizin غير المغضوب عليهم والضالين denilseydi, sâdece gazaba uğramışlar ve sapmışlarla nimete erdirilenlerin farklılığının vurgulandığı vehmedilir, her grubun birbirinden farklı olduğuna dikkat çekilmiş olmazdı. Ancak لا zikredilince açıkça belli oldu ki maksat, gazaba uğramışların yoluna da, sapmışların yoluna da iletilmemek. Bunu bir örnekle açıklayalım: Meselâ قام زيد “Zeyd ve Amr kalkmadı” denildiğinde kalkma fiilini ikisinin de yapmadığı anlaşılır. Ancak bu durumda kalkma fiilini her birinin yapmadığı ayrı ayrı vurgulanmış olmaz.

c. لا edâtı olmasa, الضالين “sapmışlar” kelimesinin المغضوب عليهم “gazaba uğramışlar” ifâdesinin sıfatı olduğu ve gazaba uğramışlarla sapmışların bir grup olduğu anlaşılabilirdi. الضالين kelimesinden önce و harfinin bulunması böyle bir vehmin oluşmasını engellemeye yetmezdi. Çünkü atıf edatları bâzen sıfatlar arasında da kullanılabilir. Mesela şu âyetlere bakalım: قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ “Felâha ulaştı o müminler, ki onlar, namazlarında saygılıdır. Onlar boş şeylerden yüz çevirirler”⁴²⁷ Görüldüğü gibi müminlerin sıfatlarını sayıldığı bu ve daha sonraki âyetlerde sıfatların arasına atıf harfi olan و girmiştir. Şu âyetlerde de aynı durumu görürüz: سُبْحَ اسم رَبِّكَ الْأَعْلَى “Rabbinin yüce adını tesbih et. O ki (her şeyi) yarattı, düzene koydu. O ki (her şeyin biçimini, özelliğini ve süresini) belirleyip hedefini

gösterdi”⁴²⁸ Böyle başka bir çok örnek vermek mümkündür. İşte الضالين kelimesinden önce لا edâtı yer alınca sapmışlarla gazaba uğramışların özellikle zikredilen iki ayrı grup olduğu anlaşılmaktadır. لا edâtı bu anlamı ifâde etme konusunda غير kelimesinden daha iyidir. Bunun birkaç sebebi var: Öncelikle لا'nın harflerinin sayısı غير kelimesinden daha azdır. İkincisi لا'nın kullanılması sâyesinde tekrardan kaçınılmış olmaktadır. Üçüncüsü, لا'nın tercih edilmesi sâyesinde, غير in bir kelime sonra tekrar yer alması ve böylece telâffuzu zorlaştırması önlenmektedir. Dördüncüsü لا edâtı ile sâdece olumsuz ifâdeden sonra atıf yapılır.⁴²⁹ Âyette onun kullanılması sûretiyle doğru yolu tâkip edenlerin gazaba uğramadıkları belirtildiği gibi sapmadıkları da belirtilmiş olmaktadır. Her ne kadar bu mânâyı غير kelimesi de verebilse de olumsuzluk konusunda لا kadar etkili değildir.

16. لا edâtıyla olumsuz bir cümlede atıf yapılırsa, ما قام زيد ولا عمرو “Zeyd de Amr da kalkmadı” örneğinde olduğu gibi و harfi de kullanılır. Bunun bir diğer örneği şu âyet-i kerimedir: لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمُرْضَىٰ وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يَنْفِقُونَ إِذَا مَا أَنْوَكَ حَرْجٌ إِذَا نَصَحُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ مَا عَلَى الْمُخْبِتِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ حَرْجٌ إِذَا نَصَحُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ مَا عَلَى الْمُخْبِتِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ “Allah ve Resûlü için (insanlara) öğüt verdikleri takdirde, zayıflara, hastalara ve (savaşta) harcayacak bir şey bulamayanlara günah yoktur. Zirâ iyilik edenlerin aleyhine bir yol (sorumluluk) yoktur. Allah çok bağışlayan ve çok esirgeyendir. Kendilerine binek sağlaman için sana geldiklerinde: Sizi bindirecek binek bulamıyorum, dediğin kimselere de (sorumluluk yoktur)”⁴³⁰ Ancak olumlu cümlelerde لا edâtı ile atıf yapıldığında و harfine ye verilmez. Bunun örneği مررت بزيد ولا عمرو “Zeyd’e uğradım, Amr’a değil” cümlesidir.

Bu konuya 16. maddenin son şikkında temâs edilmiştir.

17. Acabâ sûrede söz konusu edilen hidâyet, doğru yolu gösterme midir, yoksa hidâyete erdirmeye midir?

Öncelikle hidâyet dörde ayrılır:

a. Genel hidâyet: Bu hidâyet türü, “Rabbimiz her şeye yaratılışı (varlığını ve biçimini) verip sonra onu doğru yola iletendir”⁴³¹ âyetinde söz konusu edilmekte ve tüm yaratılmışları içine almaktadır. Bu âyetin anlamı şudur: Allah her şeye ve her uzva, başka bir şeyle karışmayacak kendine özgü bir şekil ve yaratılış vermiş, daha sonra da onu yaratmış olduğu işlere, yâni yaratılışına uygun işlere yöneltmiştir. İrâdesiyle hareket etme kâbiliyetine sâhip olan canlıların hidâyeti, faydalı olan şeyleri yapıp zararlı olan şeylerden kaçınma içgüdüsüne sâhip kılın-

428 A'lâ 87/1-3.

429 Bu yargı, لا ile birlikte و edâtının bulunması şartını içeriyor olmalıdır. Çünkü bir sonraki maddede geleceği üzere aslında لا ile olumlu ifâdeye atıf yapılır. (Mütercim)

430 Tevbe 9/91-92.

431 Tâhâ 20/50.

malarıdır. İnsanların faydasına sunulmuş olan cansız varlıkların hidâyeti ise, yaratılış amaçlarına uygun olmalarıdır. Nasıl ki, - tür ve şekilleri ne kadar değişirse değişsin - canlı türleri kendilerine uygun şeye yönlendirilmişse, cansız varlıklar da amaçlarına uygun yaratılmışlardır. Organlar da böyledir. Onlar da amaçlarına uygun olarak yaratılmışlardır. Ayaklar yürümek için, eller tutmak ve iş yapmak için, dil konuşmak, kulak dinlemek, göz görmek vb. içindir. Allah, her canlı türünü eşleriyle birleşmeye ve neslini devâm ettirmeye, yeni doğan nesillerini de anasını emip hayâtini sürdürmeye yöneltmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, hidâyetin bir türü olan bu yönlendirmelerinin mertebelerini ancak kendisi bilir. Âlemlerin Rabbi olan Allâh'ın şânı çok yücedir! O bal arısını da dağlardan, ağaçlardan ve binâlardan evler edinmeye, sonra da Rabb'inin kolaylaştırdığı yolları tâkip etmeye, edindiği evlerde barınmaya, şefine itâat edip her emrine uymaya, sağlam ve hayranlık uyandıran hârikulâde evler yapmaya yönlendirmiştir. Kâinât üstünde bulunan Allah'ın hidâyetini düşünen kimse, onun, kendinden başka ilâh olmayan, açığı da gizliyi de bilen güç ve hikmet sâhibi Allah olduğuna şâhitlik eder. Bunun yanı sıra, idrâk ettiği bu hidâyet sâyesinde, şüpheye hiç meydan vermeyecek şekilde nübüvvetin varlığına da kolaylıkla ve derhal ulaşabilir. Çünkü bal arısı gibi canlıları amaçsız yaratmayan ve başı boş bırakmayan, akıl sâhiplerinin bile âciz kalacağı bir şekilde yönlendiren Allah'ın, bütün yaratıklarına üstün tuttuğu, tüm varlıkların özü olan insan türünü başıboş bırakması, gâyelerin en üstününe ve kemâl mertebelerinin en yücesine yönelterek onu emir ve yasaklardan sorumlu tutmaması ve buna göre onu mükâfatlandırıp cezâlandırmaması nasıl düşünülebilir? Bu, onun hikmetine ters olmaz mı? Şüphesiz böyle bir şeyi ona nispet etmek onun celâline yaraşmaz. Bu sebeple böyle bir iddiâda bulunan kimseyi yadırgamış ve kendisini böyle bir şeyden tenzih ederek bunun mümkün olmayacağını belirtmiştir.

Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur: *“Bizim sizi boş yere, bir oyun ve eğlence olarak yarattığımızı ve sizin bize döndürülüp getirilmeyeceğinizi mi sandınız? Hak pâdişâh olan Allah, pek yücedir.”*⁴³² Görüldüğü gibi Allah Teâlâ, insanın başı boş yaratılması iddiâsını reddederek kendisini böyle bir şey yapmaktan arındırmıştır. Bu, böyle bir düşüncenin, akl-ı selim ve bozulmamış bir yaratılışa sâhip olan kimselere göre de temelsiz olduğunu gösterir. Bu, aynı zamanda, âhiretin akli delillerinden biridir. Böylece bu konuda, hem akli hem de dini delil birleşmiş olmaktadır. Bunu idrâk eden kimse, şu iki âyetin peşpeşe geliş sırrını da çözer: *“Dediler ki: Ona Rabbi'nden bir mucize indirilmeli değil miydi? de ki: Şüphesiz Allah, bir mucize indirmeye kâdirdir, fakat çokları bilmezler. Yer-yüzünde yürüyen hiçbir hayvan ve iki kanadıyla uçan hiçbir kuş oyktur ki, (onlar da) sizin gibi birer ümmet olmasınlar (onların durumları, rızıkları, ecelleri takdir edilmiş, yazılmıştır) Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmamışızdır. Sonra (onlar),*

Rab'leri(nin huzûru)na taplanacaklardır."⁴³³ Görüldüğü üzere, mucize istemelerine karşılık verilirken nübüvvetin delillendirilmesine işâret edilerek yeryüzündeki hiçbir canlıyı ve gökte uçan kuşu ihmâl etmeyen, aksine onların her birini birer ümmet yapıp gâye ve maksadına uygun amaçlara yönlendiren Allah'ın insanı kemâle ve faydalı olana yönlendirmemesinin imkânsız olduğuna işâret edildi. Hidâyet türlerinin en geniş olanı budur.

b. Açıklamak ve yol göstermek: Hidâyetin bu türü, hayır ve şer, kurtuluş ve helâk yollarının târif edilmesinden ibârettir. Dolayısıyla bununla hidâyet tam olarak gerçekleşmiş olmaz. Yalnızca hidâyetin oluşması için gereken şart ve yollar ortaya konulmuş olur. Şu âyet-i kerimede bunu apaçık görmekteyiz: "*Semûd (kavmin)e gelince yol gösterdik; fakat onlar, kötülüğü doğru yolu bulmağa üstün tuttular.*"⁴³⁴ Bu âyetin anlamı şudur: Biz onlara doğruyu açıkladık, rehberlik ettik ve yol gösterdik, fakat onlar bizim gösterdiğimiz yola gitmediler. Şu âyet-i kerimede hidâyet de bu anlamdadır: "*Şüphesiz ki sen, doğru yolu gösteriyorsun*"⁴³⁵

c. Tefvik (Doğruya Ulaştırma) ve Doğruyu İlhâm Etme Hidâyeti: Doğru yolu bulmayı gerektiren hidâyet türü budur. Şu âyet-i kerimelerde zikredilen hidâyet türü de bu kabildendir: "*Allah dilediğini sapıklık içinde bırakır, dilediğini yola iletir*"⁴³⁶ "*(Ey Muhammed!) Sen onların yola gelmelerini ne kadar istesen de Allah saptırdığını yola getirmez*"⁴³⁷ Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- de, şu sözünde aynı anlamdaki hidâyeti kullanmaktadır: "*Allah'ın hidâyete erdirdiğini saptıracak yoktur. Allah'ın saptırdığını da hidâyete erdirecek yoktur*" Şu âyet-i kerime de aynı hidâyet söz konusudur: "*(Ey Muhammed!) Sen sevdiğini doğru yola iletemezsin*"⁴³⁸ Cenâb-ı Hak, doğru yola erdirmeye anlamındaki hidâyeti Hz. Peygamber'e -sallallâhu aleyhi vesellem- vermediğini belirtirken açıklama ve dâvet anlamındaki hidâyeti ona verdiğini belirtmiştir: "*Şüphesiz ki sen, doğru yolu gösteriyorsun*"⁴³⁹

d. Cennet ve Cehennem halkını Cennet ve Cehenneme Sevk Etmek: Hidâyetin bu türü, bir önceki şıkta söz konusu edilen hidâyetin amacıdır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: "*İnanıp iyi işler yapanlara gelince imanlarından dolayı Rableri, onları altlarından ırmaklar akan nimet Cennetlerine iletir*"⁴⁴⁰ Cennet halkı orada "*Lütfedip bizi buraya getiren Allah'a hamdolsun*"⁴⁴¹ derler. Cenâb-ı Hak, Cehennem halkı hakkında da şöyle buyurmaktadır: "*Toplayın o zâlimleri, onla-*

433 En'am 6/37-38.

434 Fussilet 41/17.

435 Şûrâ 42/52.

436 Fâtır 35/8.

437 Nahl 16/37.

438 Kasas 28/56.

439 Şûrâ 42/52.

440 Yûnus 10/9.

441 A'raf 7/43.

rın eşlerini ve taptıklarını. Allah'tan başka. Onları Cehennem'in yoluna götürün"⁴⁴² Bu durum göz önüne alınınca, "Bizi doğru yola ilet" duâsında istenen hidâyetin özellikle b ve c maddelerindeki hidâyeti kapsadığı anlaşılır. Onlar da, hidâyetin gösterilip târif edilmesi ve onun ilhâm edilip muvaffak kılınmasıdır.

Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Yol gösterme, târif etme ve doğrunun ilhâm edilip muvaffak kılınması nasıl istenebilir? Zâten bu istekte bulunan kimse doğru yoldadır.

Öncelikle, bu soru, 18. soruyla aynıdır. Buna, "Bu duâ ile hidâyetin devamlılığı istenmektedir" şeklinde cevap verenler olmuştur. Ancak bize göre bu yeterli bir cevap değildir. Çünkü nasıl kökü olmayan dal, kendisini taşıyacak ağaç bulunmayan meyve bir işe yaramazsa bu kişinin verdiği cevap da bir işe yaramaz. Biz, bu sorunun, üzerinde daha fazla durulması gereken daha büyük bir öneme sâhip olduğu kanâatindeyiz. Allah'ın yardımıyla bunu gerektiği gibi de açıklayacağız: Öncelikle hidâyetin, tam mânâsıyla ve istenildiği gibi gerçekleşmesi için kulun şu 6 husûsa sâhip olması gereklidir:

- Yaptığı ve yapmadığı tüm davranışlar hakkında bilgi sâhibi olması ve Allah'a sevimli ve hoş gelen şeyleri yapıp Allâh'ın gazap ettiği ve hoşlanmadığı şeylerden kaçınması. Kulun bu konudaki bilgi ve mârifeti ne kadar eksikse, hidâyeti de o derece eksik olur.

- Allâh'ın sevdiği her şeyi yapmayı dilemesi ve buna azmetmesi, Allâh'ın yasakladığı her şeyi de terk etmek isteyip aklına her hangi bir yasak geldikten sonra onu terk etmeye azmetmesi. Kul, bu konuda irâde zaafı içinde olursa hidâyeti de bu zaaf nispetinde eksik olur.

- Yukarıdaki maddede dile getirildiği gibi dileyip azmettikten sonra fiili olarak da Allâh'ın emirlerini yapıp yasaklarından kaçınması. Eğer fiiliyatta bir eksiklik olursa, o nispette hidâyette de eksiklik olur.

Bu üç madde hidâyetin temellerini oluşturur. Bundan sonra gelecek olan üç madde ise hidâyeti tamamlar ve kemâle erdirir.

Kulun genel olarak iletilip de detaylarına ulaşmadığı konular olabilir. Kul, bu durumda, bu konuların detaplarına yöneltilmeye (hidâyet edilmeye) muhtaçtır.

Kulun bir açıdan iletilip başka bir açıdan ise iletilmediği hususlar bulunabilir. Kul, bu durumda, iletilmediği hususlarda hidâyete muhtaçtır. Hidâyeti ancak bu şekilde tamamlanıp kemâle erer.

Kul, konulara her açıdan ve detaylarıyla iletilebilir. Kul, bu durumda da, hidâyetin devamlılığına muhtaçtır.

Bu 6 maddenin hepsi, kulun emir ve yasakları yapma husûsundaki azmiyle ilgilidir. Bunlara yedinci bir madde daha eklenebilir. O da, kulun yaptığı doğru yola uygun olmayan hatâli davranışlardır. O, bunlardan dolayı tevbe ederek telâfiye ve bunları doğru davranışlarla değiştirmesi gerekir.

Ancak bu maddeler gerçekleşince, “Hidâyetle olunduğu halde hidâyet nasıl istenir?” sorusuna şöyle cevap verilir: Bu 6 maddeyi fiili olarak gerçekleştiren kulun hidâyeti istemesinden maksat, hidâyetin devamlı olmasıdır. Ancak, bilmediği hususlar bildiklerinden kat kat fazla olan, iyiliğini isteme konusunda irâde zaafı içinde bulunan ve iyiliği yapmak için Allâh’ın kendisine yapabilme gücü vermesine muhtaç olan kulun istediği hidâyet ise, hidâyetin öğretilmesi, hidâyete erdirilmek, hidâyeti isteme güç ve kudretinin yaratılması ve hidâyette devamlı kılınmasıdır. Böylece ortaya çıkar ki, hidâyetin asıl ve detaylarının bilgi, uygulama ve devamlılık yönünden ölüme kadar istenmesi en zarûri ihtiyaçtır. Bunun sebebi, kulun her vakitte, yaptığı ve yapmadığı temel ve detay tüm hususlarda hidâyete ve onun sürekliliğine muhtaç olmasıdır. O, devamlı hidâyetle ilgili bilgisini de artırma ihtiyacı içindedir. Dolayısıyla, onun için, hidâyeti istemekten daha faydalı bir şey yoktur. Onun en muhtaç olduğu şey, hidâyeti istemektir. Allah’tan bizi doğru yola iletmesini (bize hidâyet vermesini) ve kalplerimizi dinde sâbit kılmasını dileriz.

18. Her mü’min bizzat böyle duâ etmekle me’murdur. Bu duâyı hiç kimse diğeri yerine yapamaz. Ve biz hidâyeti Cenâb-ı Hakk’ın bize hidâyet vermesinden sonra istiyoruz. O halde zâten mevcut olan bir şeyin istenmesindeki hikmet nedir?

Bu sorunun cevâbı bir önceki maddenin d kısmında açıklanmıştır.

19. “*Bizi doğru yola ilet!*” âyetinde duâ eden kişi kendisi için duâ ettiği halde neden çoğul kipi kullanılmıştır? Hâlbuki رَبِّ اغْفِرْ لِي وَارْحَمْنِي وَتُبْ عَلَيَّ “Rabbim! Beni bağışla, bana merhamet et ve benim tevbemî kabûl et!” şeklinde tekil kiple yapılan duâlar vardır.

Bâzi kimseler bu soruya şöyle cevap verdiler: Kulun her organı ve açık-gizli her duyusu özel bir hidâyete muhtaçtır. Her organ hidâyet isteyen bir kimse kolumuna indirgenerek çoğul kipi kullanılmıştır.

Ben bu cevâbı Şeyhulislâm İbn Teymiye’ye (ö. 728) sundum. Ancak o bunu çok zayıf buldu. Hakikaten de bu cevap çok zayıftır. Çünkü “insan” ismi, insanın organlarına ve parçalarına verilen bir isim değil, tümel bir isimdir. Meselâ kişi “Rabbim! Beni bağışla, bana merhamet et, beni ıslâh et, bana hidâyet ver!” diye duâ ettiğinde açık-gizli tüm varlığı için Allah’a yalvarmaktadır. Dolayısıyla, her organ hakkında özel bir dilek olduğunu ve onun için bir lâfız kullanıldığını düşünmeye gerek yoktur.

Bu soruya cevâben şöyle denilmelidir: Bu âyet, “*Ancak sana ibâdet eder, ancak senden yardım dileriz*” âyetindeki kullanıma uygun gelmiştir. Her iki âyette de çoğul kullanmak daha güzel ve daha etkilidir. Çünkü her ikisinde de kulluk ve Allâh’a olan ihtiyaç arz edilmekte, ona kulluk etmeye, onun yardım ve hidâyetine duyulan ihtiyaç dile getirilmektedir. Bu sebeple çoğul kullanılmıştır. Yâni şöyle denilmiştir: “Biz senin kullarınız. Kullukla sana bağlıyız” Bu, bir kölenin büyük bir hükümdara “Biz sana itâat eden köleleriz, Senin emrine karşı gelmeyiz.” demesine benzer. Bu söz “Ben, senin kölenim” şeklinde tekil kullanımda daha etkilidir. Hattâ “Yalnız ben senin kölenim” gibi tekil bir kullanım hükümdarın gazabına sebep olabilir. Ama “Ben ve ülkedeki herkes senin kölen ve ordunuz” denildiğinde daha etkili olur. Çoğul kipinin tercih edildiği “*Ancak sana kulluk eder, ancak senden yardım dileriz*” âyeti de şu anlama gelir: “Senin kulların çoktur. Ben de onlardan biriyim. Hepimiz sana kulluk ediyor, senden yardım ve hidâyet istiyoruz.” Böylece bu ifâde, Cenâb-ı Hakk’ın şânının yüce olduğunu, onun kullarının ve ondan hidâyet isteyen kimselerin çokluğunu belirterek onun hakkında bir övgü de içermiş olur. Hâlbuki tekil kipi tercih edilse bu övgü gerçekleşmezdi. Bu, üzerinde durulmaya değer bir husustur. Zâten Kur’a.n duâları hakkında düşünülürse onların genellikle çoğul kipiyle kullanıldığı görülür. Meselâ şu âyete bakalım: “*Rabbimiz bize dünyâda da güzelik ver, âhirette de güzelliik ver, bizi ateş azâbından koru!*”⁴⁴³ Âl-i İmran sûresinin başındaki⁴⁴⁴ ve sonundaki duâlarla,⁴⁴⁵ Bakara sûresinin sonundaki duâlarda da aynı durum görülür.⁴⁴⁶ Kur’an’daki duâların çoğu böyledir.

20. Kulun duâ ettiği esnâda tasavvur ettiği doğru yolun hakikati nedir?

Bu soruya cevâben şöyle deriz: İnsanların doğru yol hakkındaki sözleri, onun özellikleri ve ilişkili bulunduğu hususlara göre çeşitlilik arz etmiştir. Onun hakikati ise tek bir şeydir. O da; Allah’ın peygamberleri vâsıtasıyla kullarına gösterdiği ve ulaşılabilir kıldığı Allâh’a götüren yegâne yoldur. Onun dışındaki tüm yollar kapalıdır. O yol, sâdece Allah’a kulluk etmek ve yalnızca onun peygamberine itâat etmektir. Başka bir ifâdeyle söylersek, Allah’la birlikte hiç kimseye kulluk etmemek, peygamberin dışında da kimseye itâat etmemektir. Böylece, sâdece Allah’ı ilâh bilmek ve sâdece peygambere tâbi olmak gerçekleşmiş olur. Bir ârife âit olan şu söz bu anlama gelmektedir: “Mutluluk ve kurtuluş şu iki şeyde toplanmaktadır: Allâh’ı doğruca sevmek ve bunu güzelce uygulamaya koymaktır” Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in onun elçisi olduğuna dâir şehâdette bulunmanın anlamı da budur. “Doğru yol” ne ile açıklanırsa açıklansın bu iki şehâdet onun içinde vardır. Bundaki incelik; Allah’ı özden sevmek ve gayret ederek onu hoşnut etmeye çalışmak, kalpte onun sevgisiyle ma’mûr olmamış

443 Bakara 2/201.

444 Âl-i İmran 3/8-9.

445 Âl-i İmran 3/191-194.

446 Bakara 2/285-286.

hiçbir yer bırakmamak ve tüm irâdeyi onu hoşnut etmeye yöneltmektir. Bu da, ancak Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in onun elçisi olduğuna dâir şâhitlikte bulunmakla mümkündür. Hidâyet ve gerçek din, hakkı bilmek ve uygulamak budur. Allah'ın peygamberleriyle gönderdiği prensipleri bilmek ve uygulamak da budur. Onu istediğin şekilde târif et! Ancak en güzeli ve en temeli bu zikrettiğimizdir. Şu sözlerin sâhipleri hep doğru yolu kastetmektedir:

- Nübüvvet nûrundan kaynaklanan açık ve gizli amellerin bilgisidir.

- Açık olsun gizli olsun, bilgi ve uygulama konularında Allâh'ın peygamberini izlemektir.

- Allah'ın birliğini kabûl etmek ve onun emrine uygun davranmaktır.

Bunların dışında bir kısım görüşler daha ileri sürülmüştür: Beş vakit namaz, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i sevmek, İslâm binâsını oluşturan beş temel esas gibi. Ancak bu görüşler bir örnek kabilinden zikredilmiştir. Yoksa "doğru yol"a tam uygun bir açıklama olmaz. Ancak onun bir cüzünü teşkil edebilirler. Onu tam mânâsıyla içeren târifler ise yukarıda geçenlerdir. Allah daha iyi bilir!

Bu son 4 soru daha önce zikredilmesi gerekirdi. Ancak sözün akışı onları en sona bıraktı. Bunlara cevap vermek Allah'ın yardımı ve öğretmesiyledir. Onun öğretmesi ve yardımı olmaksızın kullarından hiç kimsenin bilgi sâhibi olması mümkün değildir.

BAKARA SÛRESİ

[286 Âyet]

آلَمْ ﴿١﴾ ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٢﴾ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ
وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ ﴿٣﴾ وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا
أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٤﴾ أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ
هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾

Rahmân ve Rahim Allah'ın adı ile.

1. Elif, Lâm, Mim.

2. Bu, o Kitaptır ki onda (Allah tarafından gönderildiğinde) hiç şüphe yoktur. Takvâ sahipleri için bir hidâyettir.

3. Onlar gayba iman ederler. Namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de infâk ederler.

4. Onlar sana indirilene de, senden önce indirilene de iman ederler. Onlar âhirete de şüphe etmeksizin inanırlar.

5. İşte bunlar Rabblerinden (gelen) bir hidâyet üzeredirler ve onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridirler.

Sûre Başlarında Bulunan ألم vb. Hurûf-ı Mukattanın Anlamları Hakkında Bir İncelik

الم âyetindeki inceliğe bir bak! Elif, lâm ve mimden oluşan üç harfi nasıl da kapsamış! Bunlardan elif, kelimenin başında bulunursa hemze olarak telâffuz edilir. Hemze ise, göğüsten telâffuz edilen harflerin ilkidir. Lâmin telâffuz edildiği yer ise, diğer harflerin telâffuz edildiği yerlerin ortasında bulunmaktadır. O, aynı zamanda, telâffuzu dile en çok dayalı olan harftir. Mimin telâffuzu ise en uçtadır. Çünkü o dudaktan telâffuz edilir. Bu üç harfin her birinin mahreci (telâffuz edil-

diği yer) olan boğaz, dil ve dudaklar, tüm harflerin mahreçlerinin esâsını teşkil ederler. Bu üç ana mahreçten on altı mahreç, onlardan da yirmi dokuz harf ortaya çıkar ki eski ve yeni tüm milletlerin dilleri o harflere dayanmaktadır.

Bunun yanı sıra bu harfler şaşırtıcı bir incelik daha ihtivâ etmektedir. O da şudur: Telâffuz edildiği yer itibâriyle elif başta, lâm ortada, mim ise sondadır. Böylece bu üç harf başlangıç, son ve bu ikisi arasındaki irtibâtı kapsamaktadır. Bu üç harfle başlayan her sûre yaratılışın başlangıcı, sonu ve bu ikisi arasında olan emir ve yasakları içermektedir. Bakara, Âl-i İmran, Secde ve Rûm sûrelerinde bunu açıkça görebilirsin.

Kezâ طى “tâ sin”⁴⁴⁷ و طه “Tâ hâ”⁴⁴⁸ âyetlerinde hurûf-ı mukattaadan ط harfinin س ve ه harfleriyle bir arada olması üzerinde bir düşün! ط harfi, başka hiçbir harfte bulunmayan özellikler barındırmaktadır: Cehri (telâffuzunun açık) olması,⁴⁴⁹ şedid olması,⁴⁵⁰ ağzın üst tarafından telâffuz edilmesi⁴⁵¹, telâffuzu ânında dilin üst damağa yapıştırıldığı harflerden (mutbaka) olması.⁴⁵² س harfi ise ط harfinin sâhip olduğu bu özelliklerin tam tersi özelliklere sâhiptir. O, ط nın aksine mehmûse ve merhuvve olan harflerdendir.⁴⁵³ Ağzın alt tarafından telâffuz edilir⁴⁵⁴ ve telâffuz edilirken dil üst damağa yapıştırılmaz.⁴⁵⁵ ط harfine, sâhip olduğu özellikler bakımından س ve ه daha zıt başka bir harf bulunamazdı. Telâffuz bakımında birbirine zıt özelliklere sâhip ط ve س harfleri bir arada zikredilmek

447 Neml 27/1.

448 Tâhâ 20/1.

449 Cehri veya diğer adıyla mechûre olan harfler, telâffuz bakımından güçlü harflerdir. Dolayısıyla onlar telâffuz edilirken nefes, o harfin bütün özelliklerini yansıtır, böylece güçlü bir ses oluşur. Bunlar şu harflerdir ط, ت, ث, ذ, ذ, ط, ي, ع. Bunların mukâbili olan diğer harflere ise mehmûse (fısıltılı) denilir. Bk. Şeyhzâde, Hâşîye, I-III, Âmire, İst, I, 59 (Mütercimin notu)

450 Bir harfin telâffuzu ânında çıkan ses, telâffuz edilen yerle sınırlı kılıyorsa o harf şedid (şiddetli, sağlam) olarak isimlendirilir. Aksi halde merhuvve (yumuşak) adını alır. ط, ت, ث, ذ, ذ, ط, ي, ع şedid harflerdendir. Bunların dışındaki harfler ise merhuvvedir. Bk. Şeyhzâde, Hâşîye, I-III, Âmire, İst, I, 59 (Mütercimin notu)

451 Telâffuzu ânında sesin üst çeneye toplandığı bu tip harflere müsta’li harfler denilir. Bunlar, ط, ت, ث, ذ, ذ, ط, ي, ع harflerinden oluşur. Bunun dışındaki diğer harflere ise münhafida (ağzın altından telâffuz edilen harfler) denilir. Bk. Şeyhzâde, Hâşîye, I-III, Âmire, İst, I, 60 (Mütercimin notu)

452 Telâffuzu ânında dilin üst çeneye yapıştırıldığı harflere mutbaka (dilin yapıştırıldığı harfler) denilir. Bunlar, ط, ت, ث, ذ, ذ, ط, ي, ع harfleridir. Bunların dışındaki harflere münfetiha (dilin açıldığı harfler) denilir. Bk. Beydâvi (Şeyhzâde Hâşîyesi ile birlikte), I-III, Âmire, İst, I, 59. (Mütercimin notu)

453 Buradaki ıstılahların anlamı için cehri ve şedid kelimelerinin açıklaması için koyduğumuz dipnotlara bk. (Mütercimin notu)

454 Böyle telâffuz edilen harflere münhafida denilir. Bk. Beydâvi (Şeyhzâde Hâşîyesi ile birlikte), I-III, Âmire, İst, I, 60 (Mütercimin notu)

455 Böyle telâffuz edilen harflere münfetiha denilir. Bk. Şeyhzâde, Hâşîye, I-III, Âmire, İst, I, 60. (Mütercimin notu)

sûretiyle harflerin telâffuz bakımından sâhip oldukları tüm öze^{lik}ler bir araya getirilmiş oldu.

Hurûf-ı mukattaa ile başlayan sûreleri bir gözden geçir! Sûrenin o harften oluşan kelimeler üzerine kurulu olduğunu göreceksin! ق Kaaf sûresi de bunlardan biridir. Sûre, ق kaf harfinin bulunduğu kelimeler üzerine kurulmuştur. Bu kelimeler içerisinde şunları sayabiliriz: “Şanlı şerefli Kur'an hakkı için”⁴⁵⁶ âyetindeki القرآن “Kur'an” kelimesi; “Biz ilkin yoktan yaratmadan bir âcizlik mi gösterdik ki bu yaratmayı tekrâr etmede acze düşelim?”⁴⁵⁷ âyetinde “yaratma” mânâsına gelen الخلق kelimesi, sûrenin bir çok âyetinde geçen “söylemek, demek” anlamındaki قال kelimesi⁴⁵⁸, “Biz ona (insana) şahdamarından daha yakınınız”⁴⁵⁹ âyetinde geçen “en yakın” anlamındaki أقرب kelimesi, “Onun (insanın) sağında ve solunda yerleşmiş iki kayıtcı vardır”⁴⁶⁰ âyetinde geçen “kaydeder” anlamındaki يتلقى kelimesi, “(İnsanın) ağzından çıkan bir tek söz olmaz ki yanında, bu iş için hazırlanmış gözcü olmasın”⁴⁶¹ âyetinde “gözcü” anlamında kullanılan رقيب kelimesi, “O gün herkes berâberinde bir muhâfız, bir de şahit olarak Yüce Divân'a gelir”⁴⁶² âyetinde geçen “muhâfız” anlamındaki سائق kelimesi, iki defâ geçen⁴⁶³ ve “arkadaş” anlamına gelen قارين kelimesi, “Allah muhâfızla şâhîde 'Atın Cehennem'e buyuracak”⁴⁶⁴ âyetinde geçen “atın” anlamındaki ألقيا kelimesi, “Çekişmeyin huzûrumda! Buyurur Allah. Çünkü Ben daha önce gelecek tehlikeyi size bildirmiştim”⁴⁶⁵ âyetinde “daha önce bildirdim” anlamına gelen قَدَّمْتُ kelimesi, “Allâh'ın azâbından sakınanlar” anlamındaki المتقين kelimesi⁴⁶⁶ “Kendilerinden önce biz öyle nesiller helâk ettik ki onlar, bunlardan daha güçlü kuvvetli idiler. Hâkimiyetlerini yaymış, şehir şehir dolaşmışlardı.”⁴⁶⁷ âyetinde geçen “nesil” anlamındaki قَرْن ve “dolaşmak” anlamındaki تَقَرَّبُوا kelimeleri, “Elbette bunda, içinde bir kalp taşıyan kimseler için alacak bir ders vardır”⁴⁶⁸ âyetinde geçen قلب kalp kelimesi, “Yerin yarılp kendilerinin büyük bir hızla mahşer meydanına koşacakları gün mutlakâ gelecektir.”⁴⁶⁹ âyetinde yer alan “yarılmak” anlamındaki تَشَقَّقْ

456 Kâf 50/1

457 Kâf 50/15

458 Meselâ bk. Kâf 50/23, 27-28

459 Kâf 50/16

460 Kâf 50/17

461 Kâf 50/18

462 Kâf 50/21

463 Kâf 50/23, 27

464 Kâf 50/24

465 Kâf 50/28

466 Kâf 50/31

467 Kâf 50/36

468 Kâf 50/37

469 Kâf 50/44

kelimesi. “Yeri de döşedik, oraya dengeyi sağlayacak ağır baskılar, sâbit ulu dağlar yerleştirdik”⁴⁷⁰ âyetinde geçen “yerleştirdik” anlamını verdiğimiz أَلَيْنَا kelimesi. Yine daha sonraki âyetlerde zikredilen rızık رِزْق ve topluluk anlamındaki قَوْم kelimeleri⁴⁷¹. “Evet onların hepsi peygamberlerini yalancı saydılar da tehdidime müstahak oldular”⁴⁷² âyetinde “müstahak oldu” anlamındaki حَقَّى kelimesi. Bunların hiçbiri olmasaydı bile kaf harfini içeren “demek, söylemek” anlamındaki قَالَ kelimesinin tekrarlanması yeterliydi.⁴⁷³

Bu hususta başka bir incelik daha dikkati çekmektedir. Meselâ Kaf sûresinde ele alınan konular kaf harfinin şiddetli olmak, cehri olmak, yücelik ve açıklık gibi telâffuz özellikleriyle⁴⁷⁴ uyumludur.

Konuyla ilgili daha geniş bir açıklama için Sâd sûresi ve onun kapsadığı konuları göz önüne getir! Sâd sûresi, hurûf-ı mukatta içerisinde yer alan ص harfiyle başlamaktadır. Ve içinde ص harfi bulunan خصومة, yâni “tartışma” onda çok sık dile getirilmiştir. Öncelikle “Bunca ilâhı bir tek ilâh yapmış”⁴⁷⁵ âyetiyle başlayıp daha sonraki âyetlerde işâret edilen kâfirlerin Hz. Peygamber -sallâllâhu aleyhi vesellem- ile yaptıkları tartışma. Daha sonra Hz. Dâvûd’un yanında tartışan iki kişinin kıssası⁴⁷⁶, Cehennem ehlinin birbirleriyle tartışmaları⁴⁷⁷, Yüce Topluluk’un (Mele-i A’lâ) kefâretler ve dereceler konusundaki tartışmaları⁴⁷⁸, İblis’in Hz. Âdem’e secde etmemek için Allah’la tartışması ve onun bu konudaki emrine itirâz etmesi⁴⁷⁹, yine İblis’in nesli hakkında tartışması ve ihlâslı olanlar hâricinde herkesi azdıracığına dâir yemin etmesi.⁴⁸⁰ Bu durumda bu sûreye ص dan, Kâf sûresine de ق tan daha uygun bir harfle başlanabilir miydi? Bu zikrettiklerimiz, bu harflerin sâhip olduğu sırlar deryâsından sâdece bir katredir. Allâh daha iyisini bilir!⁴⁸¹

آلَمْ ﴿١﴾ ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٢﴾

“Elif, lâm, mim! İşte Kitab! Şüphe yoktur onda. Rehberdir müttakilere”⁴⁸²

470 . Kâf 50/7

471 Kâf 50/11-12

472 Kâf 50/14

473 Meselâ bk. Kâf 50/23, 27-28

474 Bu özelliklerle ilgili terimler Hurûf-i Mukatta konusuna girişte zikredilmişti. Açıklama için orada verdiğimiz dipnotlara bk. (Mütercimim notu)

475 Sâd 38/5.

476 Sâd 38/21 vd.

477 Sâd 38/59-64

478 Sâd 38/69

479 Sâd 38/71 vd.

480 Sâd 38/79 vd.

481 Bedâiu'l-Fevâid, III, 174.

482 Bakara 2/1-2

Bu âyet iki husus içermektedir.

1. Allah, Kitâb'ın inmesinden önce gazabından sakınmış olanları o Kitap'la hidâyete erdirir. Nitekim din ve mezhepçe farklı olsalar da, insanlar şu konuda müttefiktirler: Allah zulüm ve ahlâksızlıktan, yeryüzünde bozgunculuk yapılmasından hoşlanmaz ve böyle yapanlara gazap eder. Buna mukâbil adâleti, iyiliği, cömertlik ve doğruluğu sever ve böyle davranan kimseleri iyilik ve itâatlerinden dolayı mükâfatlandırmak için kendisine inanmaya muvaffak kılar; günahkâr, ahlâksız ve zâlim kimseleri ise doğru yola iletmemek sûretiyle hüsrâna uğratar.

2. Kul Kitab'a inanıp genel olarak onunla hidâyete erer, onun buyruklarını baş tâci eder ve içerdği haberleri doğrularsa, onun bu durumu daha üstün olan başka bir hidâyete vesile olur. Çünkü hidâyetin sonu yoktur. Kul hidâyet, konusunda hangi mertebeye ulaşırsa ulaşsın, onun ulaştığı mertebenin üstünde başka bir hidâyet mertebesi vardır. Kul Rabbinden sakındıkça başka bir hidâyet mertebesine yükselir. O takvâda yükseldikçe hidâyetinin mertebesi de yükselir. Takvâsı irtifâ kaybedince hidâyetinin irtifâsı da düşer. Takvâ ve hidâyet doğru orantılıdır. Allah'tan sakındıkça hidâyeti artar, hidâyeti arttıkça takvâsı artar.⁴⁸³

أُولَئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥٥﴾

*"İşte bunlardır Rableri tarafından doğru yola ulaştırılanlar. Ve işte bunlardır felah bulanlar"*⁴⁸⁴

Bu, yeni başlamış bir cümledir ve farazi bir soruya cevaptır.⁴⁸⁵ Sanki şöyle bir soru sorulmuştur: "Bu sıfatlara, yâni daha önceki âyetlerde⁴⁸⁶ dile getirilen Allah'tan sakınmak, gayba inanmak, namaz kılmak, Allah'ın verdiği rızıklardan harcama yapmak, hem Hz. Peygamber'e -sallallâhu aleyhi vesellem- indirilene hem de ondan önceki peygamberlere indirilene ve âhirete inanmak gibi özelliklere sâhip olanlar ne elde edecek?" İşte bu âyette, onların Rableri tarafından doğru yola erştirildiği ve felâha erdiği belirtilerek bu soruya cevap verilmiştir.⁴⁸⁷

483 el-Fevâid, 128-129

484 Bakara 2/5

485 "Farazi soru" diye karşıladığımız "mukadder sülâl" denilen böyle soruların cevâbı olan cümlelere Meâni ilminde isti'nâf-ı beyâni denilmektedir. (Mütercimnin notu)

486 Bakara 2/2-4

487 el-Fevâidü'l-Müşevvik, 72.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾ خَتَمَ اللَّهُ
 عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٧﴾
 وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾ يُخَادِعُونَ
 اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ
 فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿١٠﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا
 تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ﴿١١﴾ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ
 وَلَكِن لَّا يَشْعُرُونَ ﴿١٢﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا
 آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِن لَّا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾ وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا
 قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِئُونَ ﴿١٤﴾
 اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٥﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا
 الضَّلَالَةَ بِالْهَدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٦﴾ مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ
 الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ
 لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٧﴾ ضُمُّ بَعْضِكُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ لَّا يَزِيدُكُمْ عَمِّي فَهُمْ لَا يَزْجَعُونَ ﴿١٨﴾ أَوْ كَصَيْبٍ مِنَ السَّمَاءِ
 فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَنُقُرٌّ يُجْعَلُونَ أَصَابِعُهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذِرُ الْمَوْتِ
 وَاللَّهُ مُخِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾ يَكَادُ الزُّقُ يُحِطُّ بِأَبْصَارِهِمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا
 فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ سَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ
 كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾

6. Gerçekten o inkâr edenleri uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir; iman etmezler.

7. Allah kalblerine de kulaklarına da mühür vurmuştur, gözleri üzerine de perdeler çekmiştir, onlar için büyük bir azab vardır.

8. İnsanlardan öyleleri vardır ki iman etmedikleri halde “Allah’a ve âhiret gününe inandık” derler.

9. Allah’ı ve müminleri aldatmaya çalışırlar. Ama kendilerinden başkasını aldatamazlar da yine farkına varmazlar.

10. Kalblerinde hastalık vardır. Allah da hastalıklarını arttırdı. Yalan söyledikleri için onlara acıklı bir azab vardır.

11. Onlara: “Yeryüzünde fesat çıkarmayın” denildiği zaman: “Biz ancak düzelticileriz” derler.

12. Dikkat edin, gerçekten onlar bozgunculuk edenlerin tâ kendileridirler. Fakat fark etmezler.

13. Onlara, “insanların iman ettiği gibi iman edin” denilince onlar: “Biz de o akılsızların inandığı gibi mi iman edelim?” derler. Dikkat edin, onlar akılsızların tâ kendileridir. Fakat bilmezler.

14. Onlar mü'minlerle karşılaştıkları zaman: “İman ettik” derler. Ama kendi şeytanlarıyla (liderleriyle) başbaşa kaldıklarında: “Biz sizinle beraberiz. Biz ancak alay edicileriz” derler.

15. Asıl Allah onlarla alay eder ve azgınlıklarıyla başbaşa bırakarak serserice dolaşmalarına mühlet verir.

16. İşte onlar hidâyet karşılığında sapıklığı satın almış olanlardır. Onların ticareti kâr sağlayamamış, doğru yola da erememişlerdir.

17. Onların durumu bir ateş yakanın durumu gibidir. Ateş etrafını aydınlatınca, Allah onların nurlarını giderip söndürür ve onları etraflarını göremeyecek halde karanlıklar içinde bırakır.

18. Onlar sağırdılar, dilsizdirler, kördürler (hakkı bâtıldan ayırd edemezler). Artık onlar (hidâyete) dönmezler.

19. Yahut içinde karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşek ile gökten boşanan yağmura (tutulmuş kimseye) benzerler. Ölüm korkusu ile yıldırımlardan parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Allah kâfirleri çepeçevre kuşatandır.

20. O şimşek, neredeyse gözlerini kapıp alıverecek. Onları aydınlatıkça da ışığında yürürler. Onları karanlıkta bırakınca (şaşkın halde) dikilip kalırlar. Allah dileyeydi onların işitmelerini ve görmelerini giderirdi. Şüphesiz ki Allah herşeye kâdirdir.

Tefsiri:

Yukarıdaki ilk âyet, *سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ* “Ha mağfiret diledin, ha dilemedin, onlara göre birdir”⁴⁸⁸ *سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامُونَ* “O müşrikleri siz ha hakka çağırmışsınız, ha susmuşsunuz, size karşı onların durumu aynıdır”⁴⁸⁹ âyetleri gibi Arapça otoritelerinin tahlil etmekte zorlandığı ve aralarında ihtilâf ettikleri âyetlerdendir. el-Keşşâf tefsirinin yazarı Zemahşeri (ö.538 h) şöyle demiştir:

Âyetteki *سَوَاءٌ* kelimesi, “eşitlik” anlamında bir isimdir. Bâzen masdarlarda olduğu gibi o da sıfat olarak kullanılabilir. Şu iki âyet onun sıfat olarak kullanıldığı yerlerdendir: *تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ* “Bizimle sizin aramızda ortak

olan şu söze geliniz”⁴⁹⁰ وَأَنْذَرْتَهُمْ أَم لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ “O, yerin üstünde yüce dağlar yarattı. Orayı bereketli kıldı ve orada arayıp soranlar için gıdalarını bitkilerini ve ağaçlarını tam dört günde takdir etti, düzenledi”⁴⁹¹ Bu iki âyette sıfat olarak kullanılan سَوَاء kelimesi, مُسَوًى “eşit” anlamındadır.

İnkâra saplananları ister uyar ister uyarma onlar için birdir, imâna gelmezler” âyetindeki سَوَاء kelimesi ise cümlede âyetin başında geçen إِنْ nin haberi (yüklemi) olmaktadır. أَم لَمْ تُنذِرْهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ “ister uyar, ister uyarma” ise سَوَاء kelimesinin fâili (öznesi) konumundadır. Sanki şöyle denilmiştir: إِنْ الَّذِينَ كَفَرُوا مُسَوًى عَلَيْهِمْ إِنْذَارُكَ أَمْ عَدَمُهُ “İnkârcılara gelince; onları uyarman da uyarmaman da birdir!” Bu yoruma göre bu cümle, إِنْ زَيْدًا “Zeyd hakkında kardeşi ve amca oğlusu tartışmıştır” örneğine benzemektedir.

Âyet şöyle de tahlil edilebilir: أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ “uyarsan da uyarmasan da” ifâdeleri müttedâ (özne) konumunda, سَوَاء kelimesi ise öne geçmiş haber (yüklem) olabilir ve bu ikisi إِنْذَارُكَ وَعَدَمُهُ “Uyarman ve uyarmaman onlar için birdir” anlamında bir cümle oluşturur. Bu cümle ise âyetin başında geçen إِنْ nin haberi (yüklemi) olur.

Burada şöyle bir soru sorabilirsin: Fiil ancak haber (yüklem) olabilir, aslâ mûsnedün ileyh (özne) olamaz. Hâlbuki sen yapmış olduğun bu tahlilde fiilden oluşan أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ “uyarsan da uyarmasan da” ifâdelerini özne konumuna koydun. Bu doğru mudur?

Bu soruya şöyle cevap veririm: Burada sözün lâfız yönünün terk edilip mânânın ön plâna alındığı bir durum söz konusudur. Nitekim Arapların bâzen sözlerinde açıkça mânâyı ön plâna aldıklarını görüyoruz. Meselâ لَا تَأْكُلُ السَّمَكُ “Süt içerken balık yeme!” sözü bunlardan biridir. Bu sözün lâfzına bakıldığında isim fiile atfedilmiştir⁴⁹² ve bu Arapça’da doğru kabûl edilmez. Ancak bu sözle, لَا يَكُنْ مِنْكَ أَكْلُ السَّمَكِ وَشَرْبُ اللَّبَنِ “Balık yemek ve süt içmek fiilleri sende bir arada olmasın” anlamı kastedilmiştir. Kastedilen bu anlam ön plânda tutulduğundan görünüşte Arapça’ya aykırı olan ismin fiile atfedilmesi kâle alınmamıştır.

Arapça’da fiilin özne olmamasına rağmen âyette fiil formunda bulunan أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ “uyarsan da uyarmasan da” ifâdelerinin özne olarak değer-

490 Âl-i İmran 3/64

491 Fussilet 41/10.

492 Atıf; cümlelerin öğelerini hüküm bakımından eşitlemek anlamında olup buna mahsus edatlarla yapılır. جاء على ولى. “Ali ve Veli geldi” örneğinde Veli, “ve” edâtiyle gelme hükmünde Ali ile eşitlenmiştir. (Mütercimnin notu)

lendirilmesinde de aynı durum geçerlidir. Söz konusu fiillerin başında bulunan ء hemze ve أم edâtı ise “eşitlik” anlamını sağlamakta olup icrâ ettikleri asıl fonksiyonları olan soru anlamından soyutlanmışlardır.

Nitekim bununla ilgili olarak büyük dilci Sibeveyh (ö. 182h) şöyle der: “اللهم اغفر لنا أيها العصابة Allâh'im! Bizi, - cemâati kastediyorum- bağışla!” sözünde nidâ/ünlem edâtı olan أيها “ey” nasıl asıl anlamından çıkıp ihtisas/özgüleme anlamı kazanıyorsa soru edâtları da asıl anlamlarından çıkabilir.

Sibeveyh'in kastı şudur: Ortada nidâ söz konusu olmadığı halde söz nidâ formunda olabildiği gibi, soru sorulmadığı halde söz soru formunda olabilir.

ء hemze ve أم edatlarının sağladığını belirttiğimiz eşitlik ise asıl anlamlarında bulunan soru ile istenen bilgi hakkındadır. Çünkü uyarma ve uyarmama şıklarından biri geçerlidir ama hangisinin geçerli olduğu belli değildir. Bu şıklardan ikisi de ta'yin edilmeksizin bilinmektedir.

Zemahşeri'nin (ö. 538h) ve onun dışındaki bir takım gramercilerin görüşleri böyledir. Bu görüşe şöyle bir itiraz yöneltmiştir: Bu görüşte olan سواء علي قمت سواء علي عليك demeksizin سواء قعدت “Oturmam da kalkmam da birdir” yerine سواء قعدت demeyi doğru buluyor demektir. Kezâ Zeyd أم جلس “Zeyd'in gitmesi de oturması da birdir” ve Zeyd أم قعد “Zeyd'in kalkması da oturması da aynıdır” demeyi de doğru buluyor demektir.⁴⁹³ Hâlbuki böyle cümleler Arapça'da doğru kabûl edilmez. Zâten fasih olan hiçbir kimseden de bir örneği rivâyet edilmemiştir. Hâlbuki yukarıda aktardığımız tahlilleri yapanların böylesi cümleleri doğru kabûl ettikleri yaptıkları açıklamalardan anlaşılmaktadır.

Başka bir grup da şu görüşü ileri sürmüştür: Âyetteki سواء kelimesi mübtedâdır (öznedir.) ءأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ “uyarsan da uyarmasan da” cümlesi ise haber (yüklem) konumundadır. Çünkü cümle ne mübtedâ, ne de fâil olabilir. Yâni isim cümlesinde de fiil cümlesinde de özne olamaz. Ancak bu görüşte de şöyle bir mahzur söz konusudur: Haber konumundaki cümlede mutlakâ mübtedâyı gös-

493 Çünkü ءأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ “uyarsan da uyarmasan da” ifâdesi mübtedâ (özne) ise haberi (yüklemi) müsennâ (ikil) gelebilmeli ve meselâ سَيَانٌ أَذْهَبَ زَيْدٌ أَمْ جَلَسَ “Zeyd'in gitmesi de oturması da eşittir” denilebilmelidir. Hâlbuki fasih kimselerden böyle bir örnek de nakledilmemiştir, سواء kelimesinin Zemahşeri'nin tahlillerinde olduğu gibi على edâtı olmaksızın kullanıldığı bir örnek de nakledilmemiştir. Müellifin özetlediği itirazın gerekçesi budur. Bu itirazın Zeyd أم جلس “Zeyd'in gitmesi de oturması da eşittir” örneği vb. ile ilgili kısmı haklı görünüyorsa da Zemahşeri ve taraftarlarına yöneltilen سواء قعدت أم قعدت şeklinde سواء kelimesini على edâtı olmaksızın kullanmayı doğru buldukları tenkidi bizce çok yerinde değildir. Zirâ Zemahşeri'nin yaptığı tahlilde على edâtını kullanmaması, سواء kelimesinin o şekilde kullanılmasını doğru bulduğuna kat'i bir delil olmaz. Çünkü esas maksadı سواء kelimesinin cümledeki yerini açıklamak olduğundan على harf-i cerini zikretmemiş olabilir. (Mütercimnin notu)

teren bir zamir bulunmalıdır. Hâlbuki *أَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ* “uyarsan da uyarmasan da” cümlesinde *سواء* kelimesini gösteren bir zamir mevcut değildir. Görüş sâhipleri bu mahzûru şöyle savuşturmaya çalışmışlardır: *سواء* kelimesi lâfız itibâriyle her ne kadar mübtedâ ise de mânâ itibâriyle haberdur. Zîrâ anlam *وعدمه الإنذار* “Uyarmak ve uyarmamak onlar için birdir” şeklindedir. Görüldüğü gibi cümle- nin hüküm bildiren kısmı *سواء* “birdir” kısmı, hakkında hüküm verilen kısmı ise *وعدمه الإنذار* “Uyarmak ve uyarmamak”tır. Bundan anlaşılmaktadır ki *سواء* kelimesi, lâfız itibâriyle her ne kadar mübtedâ ise de anlam itibâriyle haberdur.⁴⁹⁴ Durum böyle olunca haberde mübtedâyı gösteren bir zamirin olması aranmamıştır.⁴⁹⁵ Çünkü *سواء* kelimesi anlamca haber olduğu için anlam ön plânda tutulmuştur. Bu cümle, *ضربى زيداً قائماً* “Zeyd’i dövüşüm o ayakta olduğu zaman gerçekleşmiştir” sözüne benzetilmektedir. Görüldüğü gibi haber yerine geçmiş olan ve hâl olan (durum bildiren) *قائماً* kelimesinde mübtedâ olan *ضربى* kelimesini gösteren bir zamir yoktur. Çünkü *ضربى* kelimesi her ne kadar masdar olsa da anlamca fiildir ve *ضرب زيداً* “Zeyd’i döverim” veya *ضربت زيداً* “dövdüm” demektir. Zamirler ise fiilleri aslâ göstermez. O halde fiil yerinde ve anlamında olan *ضربى* kelimesini gösteren bir zamir de olamaz. *أقائم أخوك* “Kardeşin kalktı mı?” vb. cümleler de aynı benzerliği taşımaktadır. Çünkü bu cümledeki *أخوك* “kardeşin” kelimesi her ne kadar haber (yüklem) yerine geçmişse de anlamca fâildir (özne). Çünkü *قائم* “kalkan” kelimesi fiil anlamını taşımakta ve bir fâili etkilemektedir. Dolayısıyla bu gibi yerlerde bu anlamlar gözetilmiş ve lâfız yönü dikkate alınmayarak anlam öncelenmiştir. Ancak kelimenin lâfız itibâriyle mübtedâ hükmünde oluşu bâki kalmıştır. Mübtedânın, mübtedâ olmaya aykırı bir mânâ içermesi, yâni anlamca fiil olması anlamın öncelenmesine sebep olmuş ve böylece haberinde onu gösteren bir zamir bulunmamıştır. Bu grubun görüşleri de budur. Bu görüşün güzel ve güçlü oluşu itirâf edilmekle birlikte bu görüş sâhiplerine de şöyle itirâz edilmiştir: Araplar *سواء عليهم*, *سواء عليكم* ve *سواء على* gibi edâtına bitişen bir zamir olmaksızın *سواء* kelimesini kullanmamışlardır. Eğer bu kimseler, görüşlerini, *سواء* kelimesinin *على* ile bir arada olup olmamasına aldırmaksızın temellendirmişlerse doğru bir usûl tâkip etmemişlerdir. Yok eğer bu görüşlerini sâdece *على* ile birlikte kullanılan *سواء* hakkında ileri sürüyorlarsa *سواء* lâfzına has bu kullanımın sebebini açıklamalıydılar, bunu eksik bırakmışlardır.

494 Bu ve bundan önceki iki cümle, konunun anlaşılması ve cümleler arasındaki irtibatın kopmaması için tarafımızdan ilâve edilmiştir. (Mütercimnin notu)

495 Metindeki ifâde *ولا يلزم أن يعود من المبتدأ ضمير على الخير* şeklindedir. Buna göre bizim yukarıda verdiğimiz anlamın tersi bir anlam çıkar. Bu bir dizgi hatâsının veya derleyenin veya hâtut da bizzat müellifin bir zühûlünün eseri olabilir. Çünkü yukarıdaki cümlelerde de doğrusu geçtiği üzere Arapça’da – tersi de olmakla birlikte – genellikle haberde mübtedâyı gösteren bir zamir olur. Zâten sözün akışı da bunu gerektirmektedir. (Mütercimnin notu)

Süheylî'nin de içinde bulunduğu üçüncü bir grup ise şu görüşü ileri sürmüştür: Araplar *بيئان أ قمت أم قعدت* "Kalkmam da oturmam da birdir" demezler. Bunu "benzer" anlamındaki *مثان* ve *شهان* gibi kelimelerle de söylemezler. Yalnızca *سواء* lâfzıyla söylerler. Ancak onunla söylerken de mutlakâ *علي* edâtına bitişmiş bir zamirle söylerler. O halde bu kelimenin bu şekilde kullanılış sebebini, Arapların bu kullarımdaki amaçlarını ve bu kelimedenden sonra gelen *ء* hemze ve *أم* edatlarının girdiği kelimelerin hangi konuda ve hangi sıfatlarda eşit olduklarını araştırmak gerekir. Araştırdığımızda görürüz ki, buradaki eşitlik, oturma-kalkma veyâ uyarma-uyarmama şıklarına ilgisiz kalmak hakkındadır. Somut bir varlıkta bulunan bir sıfattaki eşitliği kastetselerdi *سواء زيد وعمرو* "Zeyd ve Amr birdir" der gibi *سواء* lâfzından sonraki kelimeleri ma'rife (belirli) kullanırlardı. Ancak, *سواء* kelimesinden sonra zikredilen iki husûsa ilgisiz kalmak ve onları dikkate almakta onları eşit görüp, onlar nazarlarında değersiz görüldüğü ve bilgilerine açık bulunmadığı zaman *سواء علي أ فعل أم لم يفعل* "O kişi, o işi yapmış yapmamış nazarımda birdir" demektedirler. Bu kullanım, tıpkı *لا أبالي أ فعل أم لم يفعل* "O kişinin o işi yapıp yapmadığını umursamıyorum" demek gibidir. "Umursamak" ile karşıladığımız *بالي* fiili kalbi fiillerdendir. Kendisinden sonra soru cümlesi veyâ te'kit (pekiştirme) lâmıyla başlayan bir cümle gelen kalbi fiiller *لا أدري أ* "Bildim ki Zeyd kalkacak" örneklerindeki gibi amelden ilgâ edilir (başka kelimelerin lâfzında yaptıkları değişikliği onlarda yapmazlar)⁴⁹⁶ Ancak, kalbi fiillerin amelden ilgâ edilmeleri için fâillerinin (özne) lâfızca veyâ anlamca mutlakâ zikredilmeleri gerekir. O zaman onlardan sonra gelen cümle onların mef'ûlün bihi (nesnesi) konumunda olur.⁴⁹⁷

Kalbin Mühürlenmesi ve Allah'ın Kâfirle İmânın Arasına Perde Çekmesi

*"İnkâra saplananları ister uyar ister uyarma onlar için birdir, imâna gelmezler. Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerine de bir perde inmiştir. Bunların hakkı büyük bir azaptır"*⁴⁹⁸

Bu âyetlerin içerdiği hükmün bütün kâfirleri kapsamadığı açıktır. Çünkü inanıp peygamberleri doğrulayanların çoğu inanmadan önce kâfir idiler. Onların

496 Bu örneklerde fiilden sonraki kısım soru veyâ te'kitle başlamasaydı fiil kendinden sonra gelen ve nesnesi olan kelimelerin hareketlerini değiştirirdi. *لا أدري قام زيد أم قعد* örneğinde olduğu gibi. Ancak *لا أدري أ قام زيد أم قعد* şeklinde, fiilden sonra soru cümlesi yer aldığı için fiil onun üzerinde lâfzi bir değişiklik yapmaz. Bununla birlikte cümle, anlamca yine fiilin nesnesidir. Fiilin bu şekilde lâfzi bir değişiklik yapamamakla birlikte anlamca etkili olduğu durumlara ta'lik adı verilir. Metinde kullanılan ilgâ ise ta'like benzer bir terimdir. Metinde bunun kullanılması bu benzerlikten kaynaklansa gerektir. (Mütercimnin notu)

497 Bedâiu'l-Fevâid, III, 45-47

498 Bakara 2/6-7

ne kalpleri ne de kulakları mühürlenmiştir. O halde bu âyetler kâfirler içerisinde yer alan belirli bâzı kimseler hakkındadır. Allah onların kalplerini mühürlemek sûretiyle daha dünyâda iken cezâlandırmıştır. Nitekim bir kısım kâfirleri domuza ve maymuna çevirerek, bir kısmını da gözlerini kör ederek cezâlandırmıştır. O, gözleri kör etmek sûretiyle cezâ verdiği gibi kalpleri köreltmek sûretiyle cezâ verebilir. Kezâ o, kulunu azapla cezâlandırdığı gibi, ebedi bir sapıklıkla da cezâlandırabilir. Yâhut sapıklıkla cezâlandırır, sonra onu affederek hidâyete erdirir.

Ezheri şöyle demiştir: ختم “mühürlemek” kelimesinin asıl anlamı “örtmek” tir. Tohumu toprakla örten kimse hakkında ختم البذر في الأرض denilir. Ebû İshâk ez-Zeccac (ö. 311) şöyle demiştir: ختم ve طبع kelimelerinin lûgatteki anlamları aynıdır. İkisi de “Bir şeyin üstünü örtmek ve bir şeyi kilitleyip ona dışarıdan bir şeyin girmeyeceğinden emin olmak” anlamlarına gelir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Yoksa kalplerinin üzerinde üst üste kilitler mi var?”⁴⁹⁹ “Allah onların kalplerini mühürlemiştir”⁵⁰⁰ âyeti de bu şekildedir.

Ben derim ki: ختم “mühürleme” ve طبع “damgalama” kelimeleri zikredilen hususlarda ortaklırlar, ancak bir hususta ayrılırlar. O da طبع “damgalamak” kelimesinin, karakter ve seciye oluşturan bir mühürleme olmasıdır. Bu ise, ayrılmaz bir etkidir.⁵⁰¹

“Kalplerinde bir maraz (hastalık) vardır. Allah da onların marazlarını daha da ilerletti”⁵⁰²

Cenâb-ı Hak, marazla ilgili olarak şöyle buyurur: “Tatlı ve cilveli konuşmayın ki kalbinde maraz bulunan bir şahıs, şeytânî bir ümide kapılmasın!”⁵⁰³ Ehl-i Kitap ve müminler tereddüde düşmesinler. Kalplerinde maraz olan münâfıklar ile kâfirler de neticede ‘Allah, bu misâl ile ne anlatmak istemiş olabilir?’ desinler”⁵⁰⁴

Kalbin marazı sağlık ve itidâlden çıkmasıdır. Onun sağlığı hakkı bilmesi, onu sevmesi ve hakkı hakkın dışındaki her şeye tercih etmesidir. Marazı ise ya hak konusunda şüpheye düşmesi veyâ hak dışında bir şeyi hakka tercih etmesidir.

Münâfıkların marazı şüphe ve tereddüttür. İsyankâr kimselerin marazı ise azgınlık ve şehvettir. Allah ikisini de maraz olarak isimlendirmiştir.

499 Muhammed 47/24

500 Nahl 16/108

501 Şifâü'l-Alil, 91-92

502 Bakara 2/10.

503 Ahzâb 33/32

504 Müddessir 74/31

Ebû Bekr İbnü'l-Enbârî şöyle demiştir: Maraz, lügatte bozukluk anlamındadır. مرض فلان “Falanca hastalandı” denildiğinde “cismi bozuldu, hâli değişikliğe uğradı” anlamı kastedilir. Şâire Leylâ-yı Ahyeliyye şöyle demiştir:

إِذَا هَبَطَ الْحَجَّاجُ مَرِيضَةً / تَتَبَّعَ أَقْصَى دَائِبَهَا فَشَفَاهَا (الطويل)

“Hacılar hasta düştüğünde onların hastalıklarını en ince detayına kadar araştırdı ve onları iyileştirdi”

Başka bir şâir de şöyle demiştir:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ الْأَرْضَ أَضْحَتْ مَرِيضَةً / لَفَقَدَ الْخَنِينَ وَالْبِلَادُ أَفْشَعَرَّتْ (الطويل)

Görmez misin? Hüseyin'in kaybindan dolayı yer yüzü hasta olmuş

Tüm beldeler ise ürpermiştir

Maraz şu dört husûstan biri hakkında kullanılır: Fesad, zaaf, eksiklik ve zulmet. Nitekim bir hususta zaaf eseri gösteren kimse hakkında مرض الرجل “Adam hastalandı” denilir. Görmesinde zaaf olan göze عين مريضة النظر “Hasta göz”, güçlü olmayan rüzgâra ريح مريضة “hasta rüzgâr” denilir. Nitekim bir şâir şöyle demiştir:

رَاحَتْ لِأَرْبَعِ الرِّبَاحِ مَرِيضَةً (الكامل)

“Dört tarafına yumuşak meltemler essin!”

Kûfeli dilcilerden İbnü'l-A'râbi (ö. 231 h) de şöyle demiştir: Marazın asıl anlamı noksanlıktır. Nitekim güçten düşmüş olan bedene بدن مريض “hasta beden” denilir. İnanç konusunda eksikleri olan kalbe de قلب مريض “hasta kalp” denilir. Hareketin sınırlı ve yetersiz oluşu hakkında da مرض في حاجتي ifâdesi kullanılır.

Lügatçi Ezheri de şöyle demiştir: Münziri'den nakledildiğine göre onun arkadaşlarından biri şöyle demiştir: Maraz, tabiatın sâfiyet ve temizlikten sonra karartılıp huzursuz hâle getirilmesidir.

Bu nakli yaptıktan sonra Ezheri sözlerini şöyle sürdürür: Maraz, zulmet ve karanlık demektir. Nitekim şâir, bu kelimeyi aşağıdaki beyitte bu anlamda kullanmıştır:

وَأَيْلَةً مَرَضْتُ فِي كُلِّ نَاحِيَةٍ / فَمَا يُضِيءُ لَهَا شَمْسٌ وَلَا قَمَرٌ (السيط)

“Her yerin zulmete gark olduğu pek çok gece gördüm

Ne güneş doğdu, ne mehtap bir ışık döktü semâdan”

505 Beytin ikinci mısraı, bahr-i tavilden olduğunu göstermektedir. Ancak birinci mısradaki الْحَجَّاجْ kelimesinden sonra iki hece eksiktir. Bu يوما veya onun değeriinde bir kelime olabilir. (Mütercim-in notu)

Şüpheli, cehâlet, şaşkınlık, sapıklık, azgınlık isteği ve günah işleme arzusu bu dört husustan, yâni fesad, zaaf, eksiklik ve zulmetten birine dönüşür. Kul maraz sebepleriyle öyle içli dışlı olur ki sonunda hastalanır. Maraz sebeplerini tercih ettiği ve onlarla içli dışlı olduğu için Allah da onun marazını artırmak sûretiyle onu cezâlandırır.⁵⁰⁶

“Ne zaman onlara ‘Yeryüzüne fesat saçmayın’ denilse ‘Biz sâdece barışçıyız, ortalığı düzeltmekten başka işimiz yok’ derler” Gözünüzü açın, bunlar bozguncuların tâ kendileridir”⁵⁰⁷

Bu, müminlerle münâfıklar arasında meydana gelen bir tartışmadır. Müminler onlara “Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın” demişler, münâfıklar ise “Biz sâdece düzelticileriz” cevâbını vermişlerdir. Sanki böylece iki grup arasındaki tartışma sona ermiş ve münâfıklar müminlerin kendilerini bozgunculukla ithâm etmelerini savuşturmuşlardır. Ancak güç ve hikmet sâhibi olan Allah iki grup arasında hüküm vererek münâfıkları şu dört şeyle damgalamıştır: Birincisi onları iddîâlarında yalancı çıkarmıştır. İkincisi onların bozguncu olduğunu haber vermiştir. Üçüncüsü bozgunculuğu sâdece onların yaptığını belirtmiştir. Dördüncüsü ise onları son derece câhil olmakla vasıflandırmıştır. Çünkü onlar bozguncu olduklarının şuûrunda bile değillerdir!

Bu âyette onların şuursuz olduğunu belirtirken aşağıdaki âyette onların bilgisiz olduğunu belirtmesinde ne büyük bir incelik vardır: وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ “Ne zaman onlara: ‘Şu güzel insanların imân ettiği gibi siz de imân edin’ denilse ‘Yâni o beyinsizlerin inandıkları gibi mi inanalım?’ derler. Asıl beyinsizler kendileridir de farkında değiller”⁵⁰⁸

Cenâb-ı Hak, onların beyinsizliklerinden ve şuursuzluklarından haberdâr olmadıklarını belirtiyor. Adamın bozguncu olup bozgunculuk eserlerinin dış dünyâda meşhûr olmasına ve herkesçe görülmesine rağmen bozgunculuğundan haberi olmaması câhillikle niteleme ve kınama husûsunda kullanılabilecek en çarpıcı ifâdedir! Bu, bozgunculuğun onda iyice kök saldıgını gösterir.

Sefih (beyinsiz) olmasında da aynı durum geçerlidir. Sefih (beyinsizlik) cehâletin zirve noktasıdır. Kişinin yaşayış ve âkıbetine uygun olanı bilmemesi ve onun tersini istemesi anlamına gelir. Bu durumda olup da bu durumda olduğunu bilmeyen insan, insan cinsinin en bed-bahtıdır.

506 Şifâü'l-Alil, 98-99

507 Bakara 2/11-12

508 Bakara 2/13

Münâfığın içinde bulunduğu beyinsizlikten habersiz olduğunun belirtilmesi onun câhil olduğunu ortaya koyar. Kendisinden ortaya çıkan bozgunculuktan habersiz olduğunun belirtilmesi ise algılama âletlerinin (duyularının) bozulmuş olduğunun resmidir. Böylece bu iki âyet, münâfıkları câhil olmakla ve algılama kâbiliyetlerinin bozulmuş olmasıyla damgalamaktadır. O kâbiliyetleri, öyle dumûra uğramıştır ki bozgunculuğu düzelme, kötülüğü ise iyilik olarak görmektedirler!

Birinci âyette olduğu gibi ikinci âyette de müminlerle münâfıklar arasında bir tartışma geçmektedir. Müminler münâfıklara “*Şu güzel insanların imân ettiği gibi siz de imân edin*” demekte, onlar ise “*Yâni o beyinsizlerin inandıkları gibi mi inanalım?*” şeklinde cevap vermektedirler.

Bu tartışmanın hülâsası şudur: Müminler onları akıllı kimseler gibi Allah ve onun peygamberine inanmaya çağırmışlardır. Çünkü akıllı kimsenin, aklı başında olanların dâhil olduğu ve kendileri için uygun bulduğu bir organizasyona katılması ve hele hele deliller ortaya konulup şâhitlerle ispatlanınca bunda hiç duraklamaması gerekir.

Münâfıklar ise müminlere şu meâlde bir cevap vermektedirler: Bizim yalnızca akli başında kimselere uymamız gerekir. Faydalı ve zararlı olanı ayırmaya yarayacak akılları olmayan beyinsizlere uymak ise bize yaraşmaz!

Allah Teâlâ, münâfıkları reddederek müminler lehine hükmetmiş ve münâfıkları şu dört şeyle damgalamıştır: Öncelikle onları beyinsizlikle ithâm etmiştir. İkincisi sâdece onların beyinsiz olduğunu belirtmiştir. Üçüncüsü beyinsiz olduklarından da habersiz bulunduklarını açıklamıştır. Dördüncüsü müminlere verdikleri cevâbın içeriğinde bulunan müminleri beyinsizlikle nitelemelerini reddederek onları yalanlamıştır. Bu dört husus dışında ayrıca beşinci olarak da, onların müminlere verdiği cevâbın içeriğinde bulunan kendilerinin beyinsiz olmadıkları iddiâsını da reddetmiştir.⁵⁰⁹

أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفِيدُونَ “Gözünüzü açın, bunlar bozguncuların tâ kendileridir” âyeti, bir başlangıç cümlesi olup Allah Teâlâ tarafından onların hakikati hakkında verilen bir bilgidir. Eğer cümle başında , edâtı olsaydı bir önceki âyette aktarılan Yahûdilerin sözlerinin devâmı olurdu. Bu durumda onlar kendilerini bozguncu olmakla nitelemiş olurlar ve anlam bozulurdu. Çünkü onların böyle bir kastı olmadığı bellidir. Ayrıca iki âyet arasında tutarsızlık söz konusu olurdu. Zirâ hemen bir önceki âyette onların “*Biz sâdece barışçıyız, ortalığı düzeltmekten başka işimiz yok*” dedikleri aktarılmıştı. O halde bu âyet onların önceki âyette aktarılan sözlerinin devâmı değil, yeni bir cümledir.⁵¹⁰

509 Bedâiu'l-Fevâid, IV, 130-131

510 Bu paragraf, anlaşılır olması için tarafımızdan biraz açıklamalı ve geniş bir şekilde terceme edilmiştir. (Mütercimin notu)

وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزَؤُونَ “Şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ‘Emin olun biz sizinle berâberiz, biz onlarla alay ediyoruz’ derler”⁵¹¹ âyetiyle اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ “Allah da kendileriyle alay eder”⁵¹² âyeti arasında da aynı durum söz konusudur. اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ “Allah da kendileriyle alay eder” âyeti, onların sözlerinin devâmı olmayıp Allah’ın âkîbetleri hakkında verdiği bilgidir. Bu bilgi, farazi bir sorunun cevâbını oluşturmaktadır.⁵¹³ Çünkü Allah Teâlâ onların şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında sarfettikleri sözleri aktarınca dinleyenler böyle mürâice davranan kişilerin âkîbetini bilmek için meraklanmakta ve sanki “Peki, böyle davranan kimselere Allah ne yapacaktır?” diye bir soru yöneltmektedir de bunun üzerine Cenâb-ı Allah şu cevâbı vermektedir: “Allah da kendileriyle alay eder ve azgınlıklarında onlara mühlet verir; böylece onlar bir müddet başıboş dolaşırlar”⁵¹⁴

“Bunlar iman edenlerle karşılaştıkları vakit ‘Biz de müminiz’ derler. Fakat şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ‘Emin olun biz sizinle berâberiz, biz onlarla alay ediyoruz’ derler”⁵¹⁵

Müminlerle konuşurken fiil cümlesi kullanıyorlar. Şeytanlarıyla konuşurken ise fiil cümlesinden daha güçlü olan isim cümlesini kullanıyorlar, üstelik onu bir de نَا edâtıyla pekiştiriyorlar. Müminlerle karşılaştıklarında “İnandık” diyorlar. Kardeşleriyle baş başa kaldıklarında ise “Sizinle berâberiz” diyorlar. Çünkü kardeşleriyle baş başa kaldıklarında kendilerinin inkârdan ayrılmadıklarını, bilakis onun üzerinde sebat ettiklerini bütün içtenlikleriyle isteyerek ve coşkulu bir şekilde haber vermektedirler. Zâten bu, onlarca makbûl ve kardeşleri katında da revaç gören bir husustur. Müminlerle konuşurken elbette böyle güçlü, kendilerinden emin cümleler kurmayacaklardır. Çünkü onlara “inandık” derken bunu zorla ve inanmış olduklarını göstermek için şeytanca bir rezillikle söylemektedirler. Zirâ biliyorlar ki, bunu güçlü ve pekiştirilmiş lâfızlarla söyleseler müminlerin katında içten değil, sâdece sathi bir revaç bulacaklar. Kaldı ki onların inançlarında müminlerle konuşurken kardeşlerine hitâp ettikleri türden pekiştirilmiş ifâdeleri kullanmaya itecek güçlü bir âmil yoktur. Bu sebeple müminlerle konuşurken kardeşlerine hitap ettiklerinden farklı bir ifâde tarzı benimsiyor ve “Biz onlarla alay ediyoruz” diyerek müminlerle konuşmalarının sâdece alaydan ibâret olduğunu da kardeşlerine açıkça belirtiyorlar...

511 Bakara 2/14

512 Bakara 2/15

513 Böyle mukadder (farazi) soruların cevâbını oluşturan başlangıç cümlelerine meâni ilminde isti'nâf-ı beyânî adı verilmektedir. (Mütercimnin notu)

514 el-Fevâidü'l-Müşevvik, 187

515 Bakara 2/14

Bunlar çok ince nükteler ve bir hayli hoş lâtifelerdir ki, Kur'ân-ı Kerim dışın-da Arap dilinin hiçbir nev'inde bulunmaz. Kur'an âyetlerinde bu ve bunun ben-zerleri ne kadar çok ve ne kadar boldur! Burada zikrettiğimizi öğren ki diğerlerini buna kıyaslayarak bilebilesin!⁵¹⁶

“Bunların hâli, o kimsenin hâline benzer ki aydınlanmak için bir ateş yakar. Ateş çevresini aydınlatır aydınlatmaz Allah onların gözlerinin nûrunu giderir ve karanlıklar içinde bırakır, onlar da göremez olurlar.”⁵¹⁷

Bu âyet, münâfıklar hakkında olup açıklaması şu şekildedir: Bu münâfıkların durumu, karanlık bir gecede çölde bir ateş yakıp da onunla çevresini aydınlatan başına gelebilecek olan tehlikelerden sakınıp kendisini emniyete alan kimsenin durumu gibidir. O adam bu haldeyken birdenbire ateşi söner ve zifiri karanlık-ta korku ve şaşkınlık içinde kalakalır. Münâfığın durumu da bu adama benzer. Etrâfa inanmış olduğunu söyleyince, görünüşte sergilediği bu imandan faydala-nır ve müminler arasında şeref kazanır. Ayrıca canını, malını ve neslini de em-niyete almış olur. Ancak öldüğünde yine korku içerisinde kalır, azap ve felâketle karşı karşıya kalır.

Şöyle bir yorum yapmak da mümkündür: Bir önceki âyette münâfıkların hidâyeti vererek mukâbilinde dalâleti satın aldıkları belirtilmişti. Onun peşi sıra bu misâl getirilerek satmış oldukları hidâyet ateş yakan kimsenin çevresini ay-dınlatan bir meş'aleye; satın aldıkları ve kalplerini bürüyen dalâlet ise Allâh'ın onların nûrunu gidermesine ve onları göz gözü görmez karanlıklar içerisinde bı-rakmasına benzetilmiştir. Yâni buradaki ateş, onların sattığı hidâyeti; karanlık ise satın aldıkları dalâleti temsil etmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: *“Sağır, dilsiz ve ködürler onlar”⁵¹⁸* Onların duyu organları sağlamdı. Ancak kulaklarını hakkı duymaya kapatıp dilleri onu söylememekte, gözleri onu görmemekte diretince sanki bu organları bir musibete uğramış da işlemez hâle gelmiştir. Bu, hayranlık uyan-dıran bir benzetmedir. Bu benzetme beyân âlimlerinin cesur kimseler hakkın-da “aslan”, cömert kimseler hakkında ise “deryâ” kelimesini kullanmalarına benzemektedir.⁵¹⁹

516 el-Fevâidü'l-Müşevvik, 207

517 Bakara 2/17

518 Bakara 2/18

519 el-Fevâidü'l-Müşevvik, 61

“Bunların hâli, o kimsenin hâline benzer ki aydınlanmak için bir ateş yakar. Ateş çevresini aydınlatır aydınlatmaz Allah onların gözlerinin nûrunu giderir ve karanlıklar içinde bırakır, onlar da göremez olurlar.”⁵²⁰ âyetinde dikkat çeken bir husus vardır. Cenâb-ı Hak “gözlerinin nûrunu giderir” buyururken aynı anlama gelen ذهب الله نورهم ifâdesini değil de, ب edâtıyla birlikte ذهب الله بنورهم ifâdesini kullanmıştır. Bu ifâdelerden ikisi de aynı anlama gelmektedir ama âyetteki kullanım daha kapsamlıdır. Çünkü bir şeyi gideren kişi hakkında edatla ذهب بشئ “bir şeyi giderdi” ifâdesi kullanıldığında, bu ifâde, aynı anlamdaki edatsız ذهب شيئاً ifâdesindeki anlamı da içermektedir. Ancak tersi geçerli değildir. Yâni edatsız kullanımın anlamı, edatlı kullanımın verdiği anlamı içermemektedir. Çünkü edatlı kullanımda giderilen şeye refâkat etme ve onunla birlikte gitme anlamı vardır. Dolayısıyla bu kullanım, giderilen şeyi kontrol etme, onun eski hâline ve mekânına dönmesine engel olma anlamını da içermektedir. Hâlbuki edatsız kullanımda bu anlam yoktur. Bu, uzun bir tefekkür ve ince bir düşünüş gerektiren dakik bir sözdür. Bunu iyi anla ve benzerlerini buna kıyâs et! Başarı Allah’tandır.⁵²¹

Sâdece âlimlerin akledebildiği Kur’an’daki misâller bir hususta bir şeyi bir şeye benzetmek, soyut konuları somut ve algılanabilir hâle getirmek veya iki somuttan birini diğere benzetererek biri sâyesinde diğerin de anlaşılmasını sağlamaktan ibârettir. Şu âyet-i kerimeler bunun bir örneğidir: “Bunların hâli, o kimsenin hâline benzer ki aydınlanmak için bir ateş yakar. Ateş çevresini aydınlatır aydınlatmaz Allah onların gözlerinin nûrunu giderir ve karanlıklar içinde bırakır, onlar da göremez olurlar. Sağır, dilsiz ve kördürler onlar. Onun için Hakk’a dönmeyizler. Yâhut onların durumu gökten sağnak hâlinde boşanan ve içinde yoğun karanlıklar, gök gürlemeleri ve şimşekler bulunan yağmura tutulmuş kimselerin durumuna benzer. Yıldırımların verdiği dehşetle, ölüm korkusundan, parmaklarını kulaklarına tıklarlar. Allah kâfirleri çepçevre kuşatır. Şimşek neredeyse gözlerini köreltecek. Önerini aydınlattı mı ışığında yürürler, karanlık çökünce de dikilir kalırlar. Allah dileseydi kulaklarını sağır, gözlerini kör ederdi. Allah gerçekten her şeye kâdirdir.”⁵²²

Cenâb-ı Hak, bu âyetlerde durumlarına göre münâfıklara iki örnek verdi: Biri ateşle diğeri ise suyla ilgili. Çünkü ateşte ve suda aydınlık, parlaklık ve hayat vardır. Ateş ışığın, su ise hayâtın esâsıdır. Allah Teâlâ, gökten indirmiş olduğu vahyi kalplerin hayat bulmasına ve aydınlanmasına vesile kılmıştır. Bu sebeple vahyi ruh ve nur⁵²³ diye isimlendirmiştir. Vahyi kabûl edenleri nûr içinde dirilmiş kimseler, kabûl etmeyenleri ise karanlıklar içindeki ölümler olarak tasvir etmiştir.⁵²⁴

520 Bakara 2/17

521 el-Fevâidü'l-Müşevvik, 156

522 Bakara 2/17-20

523 Meselâ bk. Zuhuf 43/52 (Mütercimin notu)

524 Meselâ bk. En'am 6/123 (Mütercimin notu)

İşte burada da münâfıkların vahiyden ne kadar nasiplendiklerini (ya da nasip lenmediklerini) bildiriyor. Bu misâle göre onlar, aydınlanmak ve faydalanmak için ateş yakan kimseye benzemektedirler. Çünkü onlar İslâm'a girmişler onun nûruyla aydınlanmışlar, ondan faydalanmışlar, ona inanmışlar ve Müslümanlara karışmışlardır. Ne var ki onların kalplerinde İslâm'ın nûrundan bir öz olmayınca Allah nurlarını gidermiştir.

Burada bir incelik dikkat çekiyor. "Allah onların ateşlerini giderdi" denilmiştir. Çünkü ateşte hem aydınlık hem de yakıcılık vardır. Allah onların ateşinin sâdece aydınlığını almış yakıcılığı ise onlarla birlikte bırakmış, sonra da onları hiçbir şey görmedikleri koyu karanlıklar içerisinde bırakıvermiştir! Görürken sonradan kör olanın, bildiği halde inkâr edenin, İslâm'a girdikten sonra ondan ayrılanın hâli işte budur! O artık bir daha İslâm'a dönmez! Bunun için Cenâb-ı Hak "*Hakk'a dönmezler.*" buyurmaktadır.

Sonra Cenâb-ı Hak suyla ilgili misâle geçiyor: Bu misâlde Allâh Teâlâ onları karanlıklar içinde şimşeklerin çaktığı ve göğün gürlediği şiddetli bir yağmura tutulmuş kimselerin durumuna benzetiyor. Gözleri ve akılları zaafa uğradığı için Kur'ân'ın yıldırıma benzeyen emir ve yasakları, tehdit ve hitapları münâfıkların hakkında son derece sert olmuştur. İşte Kur'ân'ın tehditleri karşısındaki münâfıkların bu durumları zifiri karanlıkta göğün gürleyip şimşeklerin çaktığı şiddetli bir yağmura tutulmuş kimselerin durumu gibidir. Böyle bir yağmur altında kalan kimse aczinden dolayı parmaklarını kulaklarına sokar, kendisine yıldırım isâbet etmesinden endişe ederek gözlerini yumar...

Biz ve bizim dışımızdaki bir çok kimse, Cehmiyye mezhebinin ve başka bid'atçı mezheplerin dönekevi tabiatlı talebelerini çoğu kez müşâhede etmişizdir. Bid'atlerine aykırı buldukları Allâh'ın sıfatlarıyla ilgili âyet ve hadisleri işittiklerinde hemen yüz çevirirler. Kur'an'da zikredilen "*Aslandan ürkip kaçan yaban eşekleri gibi*"⁵²⁵dirler. Hemen "Bu konuyu kapatın! Başka âyetler okuyun!" demeye başlarlar. Cenâb-ı Hakk'ı, onun isim ve sıfatlarını bilmek akıl ve kalplerine ağır geldiği için huysuz bir şekilde yüz çevirirler. Şirkleri farklı farklı olsa da müşrikler de böyledir. Onlara tevhid konusu anlatılınca ve konuyla ilgili şirklerini geçersiz kılan metinler okununca kalpleri nefretle dolar ve bu onlara çok ağır gelir, eğer kulaklarını tıkama imkânı bulsalar hemen tıkarlar. Kezâ Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- ashâbına düşman olanlar râşit halifelere ve diğer ashâba övgü içeren metinleri işitirlerse onlara da bu ağır gelir, kalpleri bu sözleri yadırgar. Bütün bunlar, kardeşleri olan ve yukarıda geçen suyla ilgili misâlin verildiği münâfıklara açıkça benzerlik gösteren durumlardır. Bu benzerliğe şaşılmaz. Çünkü onların kalpleri birbirine benzeyince davranışları da benzerlik göstermiştir.⁵²⁶

Cenâb-ı Hak, düşmanı olan münâfıkları aydınlanmak ve faydalanmak için ateş yakan bir topluluğa benzetmiştir. Ateş onları aydınlatıp onun ışığında kendilerine fayda ve zarar vereni seçince, şaşkınlık ve hayret içerisinde iken yolu görmeye başlayınca olan oldu...

Onlar yolculukta iken yolu şaşırmış bir topluluk gibidirler. Yollarını aydınlatacak bir ateş yaktilar. Ateş onlara aydınlık verip önlerini görünce ve yollarını seçince ateş söndü ve onlar yine hiçbir şey görmedikleri karanlıklar içinde kalakaldılar...

Hidâyeti algılayacakları üç kapı da kapandı. Çünkü kulun hidâyeti algıladığı üç yol vardır: İşiteceği kulağı, göreceği gözü ve anlayacağı kalbi. Bunlara bu üç kapı da kapandı. Kulakları hiçbir şey duymuyor, gözleri hiçbir şey görmüyor ve kalpleri hiçbir şey anlamıyor!

Şöyle bir yorum da yapılmıştır: Onlar kulak, göz ve kalplerinden faydalanamayınca kalp, göz ve kulağı olmayan hayvanlar konumuna indirgenmiştir.

Bu iki görüş zâten birbirini gerektirmektedir, birbiriyle çelişmez.

Cenâb-ı Hak onlar hakkında “*Hakk’a dönmezler.*” buyurmuştur. Çünkü onlar ateşin aydınlığında hakkı ve hidâyeti görmüşler. Ateş sönünce artık bir daha görmüş oldukları şeye dönemezler.

Cenâb-ı Hak ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ “*Allah onların gözlerinin nûrunu giderir*” buyuruyor, ذَهَبَ نُورُهُمْ “*Nurları gitti*” demiyor. Bu ifâdede hârikulâde bir incelik vardır: Bu, Allah’ın müminlerle olan husûsi berâberliğinin münâfıklar için geçerli olmasına yapılan işârettir. Hâlbuki Allah Teâlâ müminlerle berâberdir. Kur’an’da şöyle buyurmaktadır: “*Muhakkak ki Allah sabredenlerle berâberdir*”⁵²⁷ “*Çünkü Allah fenâlıktan korunanlar ve hep güzel davrananlarla berâberdir*”⁵²⁸

Allah’ın münâfıkların nûrunu gidermesi, dostlarına mahsus kıldığı berâberliğin, onlar hakkında geçerli olmaması ve münâfıklarla hiçbir ilişkisinin kalmaması anlamına gelir. Nurlarını gidermesinden sonra Allah artık onlarla berâber değildir. Onların ne “*Sen hiç tasalanma, zirâ Allah bizimle berâberdir*”⁵²⁹ âyetinden, ne de “*Hayır, aslâ, Rabbim benimledir ve O muhakkak ki bana kurtuluş yolunu gösterecektir*”⁵³⁰ âyetinden nasibi vardır.

“*Ateş çevresini aydınlatır aydınlatmaz...*” ifâdesindeki inceliğe bak! Ateşin aydınlığını nasıl da münâfıktan ayrı tutuyor... Eğer ateşin aydınlığının münâfıkla güçlü bir ilişkisi ve irtibatı olsaydı ateş sönmezdi. Ancak bu, sâdece münâfığın yakınında bulunan bir aydınlıktır, onunla doğrudan ve yakın bir ilişkisi yoktur.

527 Bakara 2/153

528 Nahl 16/128

529 Tevbe 9/40

530 Şuarâ 26/62

Geçici bir süre münâfığın çevresini aydınlatacaktır... Daha önce orada mevcut olan karanlık ise kalıcıdır... Dolayısıyla aydınlık kendi kaynağına dönecektir. Karanlık ise asli yerinde kalacaktır. Böylece her ikisi de lâıyk oldukları yeri bulacaklardır. Bu, Allah'ın hikmetinin bir gereğidir. Bunu kullarından temiz akıl sâhibi olanlara bildirmiştir.

"Allah onların gözlerinin nûrunu giderir" ifâdesindeki inceliğe bak! "Onların ateşlerini giderir" demiyor! Hâlbuki âyetin baş tarafında nur değil, ateş zikrediliyor. Bu sebeple "nur" yerine "ateş" denilmesi âyetin öncesine daha uygundur. O halde neden "ateş" yerine "nur" tercih edilmiştir? Çünkü ateşte hem aydınlık hem de yakıcılık özelliği vardır. Bunlardan aydınlık giderilmiş, yakıcılık ise onlarla birlikte bırakılmıştır!

"Allah onların gözlerinin nûrunu giderir" ifâdesindeki bir başka incelik de ضوء "ışık" kelimesi yerine نور "nur" kelimesinin tercih edilmesidir. Hâlbuki ضوء kelimesi, âyetin başında geçmiş olan أضاءت "aydınlattı" fiiliyle aynı kökten olduğu için görünüşte sözün akışına daha uygundur. O halde neden "nur" kelimesi tercih edilmiştir? Çünkü bu iki kelime eş anlamlı olmakla birlikte aralarında bir nüans vardır. ضوء kelimesi ileri "derecede aydınlık" anlamına gelmektedir. Eğer ضوء kelimesi kullanılarak ذهب الله بضوئهم denilseydi ileri derecedeki aydınlığın giderildiği ama sönük de olsa bir aydınlığın kaldığı anlaşılabilirdi. "Nur" kelimesi tercih edilerek böyle bir vehmin doğmasına meydan verilmedi. Ayrıca bu tercihle münâfıkların nursuz oldukları ve zulmet içerisinde kaldıkları daha edebi bir şekilde ifâde edilmiş oldu. Çünkü Allah Kitâbı'nı⁵³¹, peygamberini ve dinini "nur"⁵³² diye isimlendirmiştir. Bizzat güzel isimlerinden biri de en-Nûr'dur. Namaz da "nûr" diye anılır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hakk'ın "onların nûrunu gider" diğinin ifâde edilmesiyle bütün bunların da giderildiği ifâde edilmiş olmaktadır.

Ateşle ilgili misâl, bir önceki "İşte onlar hidâyeti alacaklarına dalâlete müşteri oldular. Ama bu, kârlı bir ticâret olmadı. Çünkü kâr yolunu tutmadılar"⁵³³ âyetiyle de çok güzel bir uyum arz etmektedir. Birinde hidâyet verilerek mukâbilinde dalâlet alındığı kâr getirmeyen bir ticâret var. Diğerinde ise dalâlet ve ondan hoşnut olmayı sembolize eden karanlıklar ve onun mukâbilinde hidâyeti sembolize eden nur var... İşte münâfıklar hidâyet ve nûru veriyorlar ve onun mukâbilinde karanlık ve dalâlet alıyorlar... Ne şaşılacak bir ticâret! Ne kadar zararlı ve ne kadar aldatıcı bir pazarlık!

"Allah onların gözlerinin nûrunu giderir" ifâdesindeki bir incelik de "nur" kelimesinin tekil kullanılıp daha sonra gelen "Allah onları karanlıklar içinde bırakır" ifâdesinde yer alan "karanlık" kelimesinin çoğul kullanmasıdır. Çünkü hak birdir.

531 Meselâ bk. Nisâ 4/174 (Mütercimnin notu)

532 Meselâ bk. Tevbe 9/32; Saf 61/8 (Mütercimnin notu)

533 Bakara 2/16

O da Allâh'ın doğru yoludur. Onun dışında Allâh'a ulaşan başka yol yoktur. O yol, ortağı olmayan Tek Allah'a bid'atlere ve keyfine göre değil de peygambere bildirdiği gibi ibâdet etmektir. Allâh'ın peygamberini gönderdiği hidâyet ve gerçek dinden çıkmış kimselerin yolları ise çok sayıda ve farklı farklıdır. Bunun için Cenâb-ı Hak, doğru yolu sembolize eden "nur" kelimesini tekil, bâtili sembolize eden "karanlık" kelimesini ise çoğul zikretmiştir. Nitekim bu inceliği başka âyetlerde de görmekteyiz: *"Allah iman edenlerin yardımcısıdır, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlerin dostları ise tâğutlar olup onları aydınlıktan karanlıklara götürürler."*⁵³⁴ *"İşte benim dosdoğru yolum. Ona tâbi olun. Yoksa başka yollara uymayın ki sizi Onun yolundan ayırmasın"*⁵³⁵ Görüldüğü gibi bâtili temsil eden yollar çoğul kullanılmış, Allâh'a nispet edilen yol ise tekil kullanılmıştır. Bu söylediğimiz *"Allah onunla, rızâsını izleyenleri, selâmet yollarına iletir, onları izni ile karanlıklardan aydınlığa çıkarır"*⁵³⁶ âyetiyle çelişmez. Burada Allâh'ın ileteceği "selâmet yolları", O'nun tek ve doğru yolunun kapsamında yer alan hoşnut olduğu yollardır. Çünkü onun hoşnut olduğu yolların hepsi bir tek yola çıkar. O da Allâh'a giden O'nun yegâne yoludur. Sahih bir hadiste zikredildiğine göre Hz. Peygamber -sallâllâhu aleyhi vesellem- yere düz bir çizgi çizmiş ve sonra *"Bu, Allâh'ın yoludur!"* demiş, sonra o çizginin sağına ve soluna başka bir takım çizgiler çizmiş sonra da şöyle buyurmuştur: *"Bunlar da değişik yollardır. Bu yolların her birinin başında bir şeytan olur ve insanları o yola çağırır!"* Daha sonra da şu âyet-i kerimeyi okumuş: *"İşte benim dosdoğru yolum. Ona tâbi olun. Yoksa başka yollara uymayın ki sizi Onun yolundan ayırmasın. İşte kötülüklerden sakınasınız diye Allah, size bunları emretti"*⁵³⁷

Ateşle ilgili misâl hakkında şöyle bir yorum da yapılmıştır: Bu misâl, münâfıkların Müslümanlar arasında tutuşturmak istedikleri fitne ateşini sembolize etmektedir. Bu yönüyle *"Her ne zaman onlar savaş çıkarmak için bir yangın tutuştururlarsa Allah onu söndürdü"*⁵³⁸ âyeti gibidir. Misâldeki *"Allah onların gözlerinin nûrunu giderir"* ifâdesi, bu âyetteki *"Allah onu söndürdü"* ifâdesi hükmündedir. Münâfıkların hüsrâna uğramaları ise karanlıklar içinde şaşkın bir halde terk edilmeleri ve bundan bir kurtuluş çâresi bulamayarak yollarını seçmemeleri, üstelik sağır, dilsiz ve kör olmalarıdır.

Bu yorum her ne kadar doğru ise de âyette kastedilenin bu olduğu tartışma götürür. Çünkü sözün akışı bu yoruma uygun değildir. Ayrıca *"Ateş çevresini aydınlatınca"* ifâdesi de bu yorumla uyuşmamaktadır. Çünkü harp ateşi yakan kimse aslâ çevresini aydınlatmaz. Kezâ *"Allah onların gözlerinin nûrunu giderir"*

534 Bakara 2/257

535 En'am 6/153

536 Mâide 5/16

537 En'am 6/153

538 Mâide 5/64

ifâdesi de bu yorumla uyuşmaz. Çünkü harp ateşi yakan kimsenin nûru olmaz. *"Allah onları karanlıklar içerisinde bırakır"* ifâdesi için de aynı durum geçerlidir. Bu ifâde, onların ma'rifet ve basiret nûrundan şüphe ve inkâr karanlığına intikâl etmelerini gerektirir. Hasan-ı Basri şöyle demiştir: Burada bahsi edilen kişi münâfıktır. Görüyor iken kör olmuş, hakkı bildikten sonra inkâr etmiştir. Bu sebeple münâfıklar hakkında *"Onlar hakka dönmezler"* buyurulmuştur. Yâni onlar ayrılmış oldukları nûra geri dönmezler. Kâfirler hakkında ise şöyle buyurulmuştur: *"Sağır. dilsiz ve kördür onlar. Bundan ötürü akledip anlayamazlar"*⁵³⁹ Görüldüğü gibi kâfirlerin aklı olmadığı belirtilmiştir. Çünkü onlar hiçbir zaman iman ve basiret sâhibi olmamışlardır. Hâlbuki münâfıkların hakka dönmeyecekleri belirtilmiştir. Çünkü onlar inanmışlar sonra inkâr etmişlerdir. Artık bir daha imâna gelmezler.

Fasıl:

Cenâb-ı Hak, münâfıklar hakkında ateşle ilgili bir misâl verdikten sonra suyla ilgili de bir misâl veriyor: *"Yâhut onların durumu gökten sağanak hâlinde boşanan ve içinde yoğun karanlıklar, gök gürlemeleri ve şimşekler bulunan yağmura tutulmuş kimselerin durumuna benzer. Yıldırımların verdiği dehşetle ölüm korkusundan parmaklarını kulaklarına tıklarlar. Fakat Allah kâfirleri çepeçevre kuşatır"*⁵⁴⁰

Bir önceki misâlde münâfıkların, Allâh'ın peygamberiyle gönderdiği hayat ve nurdan nasipsizliklerini, ateş yakıp da en ihtiyaç duyduğu zamanda ateşi sönen ve karanlıklar içinde şaşkın kalarak yolunu bulamayan kimsenin nasipsizliğine benzetmişti. Bu misâlde ise onları yağmura tutulmuş kimselere, hâlis kullarına verdiği hidâyeti ise yağmura benzetmiştir. Çünkü yerin yağmurla canlandığı gibi kalpler de hidâyetle hayat bulur. Münâfıkların bu hidâyetten nasipsizliklerini ise, yağmurun sâdece karanlık, gök gürültüsü ve şimşek gibi olumsuzluklarını gören bir kimsenin durumuna benzetiyor. Öyle ki, bu kimse; yeryüzüne, insanlara, bitkilere ve hayvanlara hayat vermek gibi yağmurun asıl fonksiyonlarından hiçbiri hakkında bilgi sâhibi değildir! Hâlbuki o kişinin içinde bulunduğu o karanlıklar, o gök gürültüsü ve şimşekler yağmurun asıl fonksiyonlarının gerçekleşmesi için bir vesileden ibârettir. Ancak câhil kimse, cehâletinden dolayı yağmurun meydana getirdiği karanlık, gök gürültüsü, şimşek ve bunların bir gereği olarak havanın soğuması, yolcunun yolda kalması ve herhangi bir iş yapanın işini yapmaktan geri kalması gibi somut olarak algılanabilecek şeyleri görür. Çünkü yağmurun, hayâtın kaynağı olmasını ve onun kapsamlı faydalarını görece basirete sâhip değildir. Düşüncesi satıhta kalmış ve akli melekeleri gelişmemiş kişilerin durumu işte böyledir. Görünüş itibâriyle hoş olmayan şeylerin gerisindeki sevimli şeyleri

göremezler. Basireti keskin kimseler dışında halkın çoğunluğu böyledir. Basiretsiz kimse cihattaki meşakkat ve zorluğu, canın fedâ edilmesini, ölümcül yaralanmaları, kınayıcı kimselerin kınamasını, düşmanlığından çekinilen kimselerin düşmanlığını görünce cihada gitmez. Çünkü onun vesile olacağı güzel sonuçları, mücâhitlerin koşuşarak birbiriyle yarıştığı hedefleri göremez. Hac yolculuğuna çıkacak olan basiretsiz kimse de böyledir. O, bu yolculuğunda sâdece yolculuğun zorluklarını, âilesinden ve vatanından ayrı düşmesini, zorluklara karşılaşmasını, alıştığı şeylerden uzak kalmasını görür. Bu yolculukla hedeflenen sonuç ve maksadı kavrayamaz. Bu sebeple o yolculuğa çıkmaya azmedemez. Bunların durumu, basiret ve imânı zayıf kimsenin, çocuğun memeden kesilmesi gibi nefsi alışkanlık ve isteklerinden kesip alıkoyan ve ona çok ağır gelen Kur'an'ın emir-yasak, tehdit ve engellemelerini hoş karşılamamasına benzer. Çocuğa en ağır ve zor gelen şey, memeden kesilmesidir. İnsanların hepsi akli bakımdan çocuk hükmündedirler. Ancak akli başında ve zekâsını kullanan, hakkı hem bilgi ve hem de uygulama düzeyinde kavramış olan kimseler müstesnâdır. İşte onlar yağmur, gök gürültüsü, şimşek ve yıldırımların gerisine nüfûz edip yağmurun hayâtın kaynağı olduğunu görebilir.

Büyük müfessir Zemahşeri (ö. 538 h) şöyle demiştir⁵⁴¹: Bu âyetle ilgili olarak bir kimse şu görüşü ileri sürebilir: Bu misâlde İslâm dini yağmura benzetilmiştir. Çünkü yeryüzünün yağmurla dirildiği gibi kalpler de İslâm'la dirilir. İnkârın karanlığı, Kur'an'daki va'd ve tehditler gök gürültüsü ve şimşeğe, Müslümanlardan dolayı kâfirlerin düştüğü belâ, fitne ve korkular ise yıldırımlara benzetilmiştir.⁵⁴² الصيب “yağmur” kelimesinden önce كمثل دوي vardır ve anlam “Onlar, yağmura tutulmuş kimseler gibidirler” şeklindedir. Kastedilen anlam şudur: Onlar, gökten boşanan bu özellikteki bir yağmura tutulmuş, sonra da karşılaştıkları şeylerle karşılaşmış kimselere benzerler.

Daha sonra Zemahşeri sözlerini şöyle sürdürmüştür: Beyan âlimlerinin katıldığı ve aslâ kendisinden şaşmadıkları, bizce de doğru olan görüş şudur: Ateşle ilgili misâl de suyla ilgili misâl de mürekkep (birleşik) benzetmeler kabilindendir. Böylece yukarıdaki yorumda olduğu gibi yağmur, gök gürültüsü, şimşek, yıldırım ve karanlığın her birinin neyi sembolize ettiğini aramak külfetine düşülmez.

Bu, kabûle şâyan ve değerli bir görüştür. Açıklaması şu şekildedir: Araplar birbirinden ayrı ve münferit şeyleri birbirlerine benzetirler. Nitekim bu Kur'an-ı Kerim'de de vardır. Farklı nesnelerden bir araya gelen ve birbirine eklenip kaynaşarak âdetâ tek bir şey hâline gelen bir oluşum aynı şekildeki başka bir

541 Bk. Zemahşeri, el-Keşşâf, I, 40

542 Bu yoruma göre, âyette sâdece müşebbeh bih (kendisine benzetilenler), yâni yağmur, karanlık, gök gürültüsü, şimşek ve yıldırım zikredilmiştir. Bunlara benzetilen (müşebbeh) din, inkâr, Kur'an'ın vaat ve tehdidi ile kâfirlerin uğradığı belâlar ise zikredilmemiştir. (Müterci-min notu)

oluşuma benzetilmektedir.⁵⁴³ Meselâ şu âyet buna güzel bir örnektir: *“Tevrât’ın mesajını ulaştırma ve onu uygulama yükümlülüğünü kabûl ettikleri halde, sonra bu yükümlülüğü yerine getirmeyenler, tıpkı ciltlerle kitap taşıyan merkebe benzer.”*⁵⁴⁴ Burada maksat, yanlarındaki Tevrât’ı ve onun apaçık âyetlerini bil-meyen Yahûdilerin durumunu ciltlerce kitap taşıyan ve kitap taşımakla başka bir eşyâ taşımak arasında çektiği sıkıntı ve meşakkatin artması dışında bir fark hissetmeyen eşeğin durumuna benzetmektir. Şu âyet-i kerime de aynı konuya örnektir: *“Dünyâ hayâtı hakkında onlara şu misâli ver: Dünyâ hayâtının duru-mu şuna bezer: Gökten yağmur indiririz. Onun sâyesinde yeryüzünde bitkiler yeşerip gürleşir. Çok geçmeden kurur, rüzgarın savurduğu çerçöp hâline gelir.”*⁵⁴⁵ Maksat, dünyânın burada söz konusu edilen bitki gibi geçici olduğunu vurgu-lamaktır. Ancak münferit şeylerin birbirine bağlanıp tek bir nesne hâline getiril-meksizin birbirine benzetilmesi mürekkep benzetme kabilinden değildir.

Münâfıkların düştükleri dalâlet ve bocaladıkları şaşkınlık ve dehşet tasvir edi-lirken, onların şaşkınlıkları ve içinde bulundukları durumun zorluğu, gece vakti yaktığı ateş sönüp de zifiri karanlıkta kalmış olan kimsenin durumu ile karanlık bir gecede yıldırımların düştüğü, göğün gürlediği, şimşeklerin çıktığı şiddetli bir yağmura tutulmuş olan kimsenin durumuna benzetilmiştir.

Daha sonra Zemahşeri sözünü şöyle sürdürdü: Şöyle bir soru akla gelebilir: Burada zikredilen ateş ve suyla ilgili misâllerden hangisi daha güçlüdür? Ben

543 Son üç cümle, terceme ettiğimiz metinde, alıntı yapılmış olan el-Keşşaf’taki ibâreden bi-raz eksiktir. Bu eksiklik anlamda da temel bir farklılığa yol açmaktadır. el-Keşşaf’ta geçen ibâre, son üç cümleden ilkiyle müfret (bileşik olmayan, basit, tek) benzetmenin anlatıldığını göstermektedir. Öncesinde meşhur câhiliyye şâiri İmriü'l-Kays’tan da bu konuda delil ge-tirilmiştir. Nitekim daha sonra gelecek olan “Ancak münferit şeylerin birbirine bağlanıp tek bir nesne hâline getirilmeksizin birbirine benzetilmesi mürekkep benzetme kabilinden değil-dir.” şeklinde terceme ettiğimiz cümle de bu takdirden anlam kazanmaktadır. el-Keşşaf’taki ibâreyi şöyle terceme edebiliriz: “Araplar, İmriü'l-Kays’ın yukarıda geçen şiirinde görüldüğü ve Kur’an’da da yer aldığı üzere birbirinden ayrı ve münferit şeyleri birbirine benzettikleri gibi farklı nesnelerden bir araya gelen ve birbirine eklenip kaynaşarak âdetâ tek bir şey hâline gelen bir durumu aynı şekildedeki bir duruma da benzetmektedirler.” Görüldüğü üzere Zemahşeri burada iki tâne benzetmeden bahsetmektedir. Bunların her ikisinde de bir çok nesne vardır. Ancak farklı nesneler birbirine eklenip kaynaştırılarak tek bir nesne hâline getirilip aynı özellikteki başka bir nesneye benzetilirse mürekkep benzetme olur. Ancak tek bir nesne hâline getirilmeden kendileri gibi olan tekil şeylere benzetilirse benzetme müfret olarak kalır. Zemahşeri’den yapılan yukarıdaki alıntının en başında “Bu âyetle ilgili ola-rak bir kimse şu görüşü ileri sürebilir...” şeklinde başlayan paragrafta, âyetteki benzetme müfret bir benzetme olarak değerlendirilmiş, dinin yağmura, küfrün karanlığa ... benzediği belirtilmiştir. “Beyan âlimlerinin katıldığı ve aslâ kendisinden şaşmadıkları, bizce de doğru olan görüş şudur” cümlesiyle başlayan bir sonraki paragrafta ise, âyetteki benzetme mü-rekkep benzetme olarak yorumlanmıştır. Mürekkep benzetmeye daha sonraki paragrafta da Kur’an’dan iki örnek verilecektir. (Mütercimnin notu)

544 Cumua 62/5

545 Kehf 18/45

bu soruya ikincisinin daha güçlü olduğu cevâbını veririm. Çünkü ikinci misâl, daha aşırı bir şaşkınlık, daha zor ve daha feci bir durum tasvir etmektedir. İşte münâfıklar böyle kademe kademe daha sıkıntılı bir duruma doğru yol alırlar.

Fasıl:

Bu iki misâl çok büyük hikmetler içermektedir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Misâlde ateşle aydınlandığı belirtilen kişi, kendi kaynaklarıyla değil, başkasının kaynaklarıyla aydınlanmaktadır. Dolayısıyla ateşi alınınca o da karanlık içinde kalmaktadır. Münâfık da böyledir. İçten gelen bir muhabbetle ve kesin bir inançla inanmayıp imânı sâdece dilindeki bir sözden ibâret olunca imânının nûru da ödünç alınmış bir ateş gibi sönmüvermektedir.

2. Ateşin aydınlığının sürmesi yakıtın olmasına bağlıdır. Canlının hayâtîyetini sürdürmesi için gıdâ ne ise aydınlığın sürmesi için yakıt da odur. İmân nûru da faydalı bilgi ve sâlih amele (Allah rızâsına uygun işler) muhtaçtır. İman nûru bu ikisiyle yanar ve canlılığını bunlarla korur. Bunlar olmazsa yakıtı biten ateşin sönmesi gibi imânın nûru da körelip söner.

3. Karanlık ikiye ayrılır: Biri, öncesinde aydınlık olmayan dâimi karanlık. Diğeri ise aydınlıktan sonra oluşan karanlık. Bu, öncekine göre daha koyu ve içinde bulunan kimse için daha zordur. Münâfığın içinde karanlık bu nevi karanlıktır. Bu sebeple onun durumu ateş yakıp aydınlanmaya başlamışken karanlık içinde kalan kimsenin durumuna benzetilmiştir. Kâfirin karanlığı ise birinci tür karanlıktır. O, hiç aydınlığa çıkmadığı karanlıklar içindedir.

4. Bu örnekte münâfıkların âhiretteki durumları hakkında bir bilgi ve uyarı vardır: Dünyâda zâhiri bir nûra sâhip oldukları gibi âhirette de onlara zâhiri bir nur verilecek, sonra da onlar sırat üzerinde aydınlığa en muhtaç oldukları zamanda o nur söndürölüverilecektir. Çünkü o nûrun bir yakıtı yoktur. Böylece sırat köprüsü üzerinde karanlık içinde kalacaklar ve onu geçmeye muvaffak olamayacaklardır. Çünkü onu ancak köprüyü geçene kadar önünü aydınlatacak sâbit bir nûru olan kimseler geçebilecektir. Ateşe göre yakıt ne ise bu nûra göre faydalı bilgi ve sâlih amel de odur. Dolayısıyla faydalı bilgi ve sâlih amelden yoksun olan nûru, sâhibi en muhtaç olduğu zamanda Allah söndüröverecektir. Dolayısıyla münâfıklar hakkında verilen bu misâl, onların hem bu dünyadaki hallerine hem de nûrun taksim edildiği âhiretteki hallerine uygundur. Âyetle fiilin, *ذهب الله بنورهم* edâtıyla kullanılarak “Allah onların nûrunu giderir” buyurulup da aynı anlama gelen *أذهب الله نورهم* ifâdesinin tercih edilmemesinin hikmeti de bu çerçevede anlaşılır. Bu konuda daha fazla açıklama ve izâh için Müslim’in Sahih’inde rivâyet ettiğinde Câbir b. Abdillâh’tan nakledilen şu hadis düşünülmelidir: Sırat’tan geçmek hakkında soru sorulmuş, bunun üzerine Hz. Peygamber -sallâllâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurmuştur: “Biz kıyâmet günü insanların üzerinde toplandığı bir tepeye geliriz. Topluluklar tapmış oldukları putlarla birlikte

zaman bakımından önceliklerine göre çağırılırlar. Daha sonra Cenâb-ı Hak gelir ve insanlarla O'nun arasında şöyle bir diyalog geçer:

Allah:

- Kimi bekliyorsunuz?

İnsanlar:

-Rabbimizi bekliyoruz!

- Ben Rabbinizim!

-Seni görelim!

Bunun üzerine Cenâb-ı Hak onlara gülümseyerek görünür. Daha sonra onları yürütür, onlar da O'nu tâkip ederler. Münâfık olsun, kâfir olsun her insana tâkip edeceği bir nûr verilmiştir. Cehennem köprüsü üzerinde Allâh'ın dilediğini tutup bırakmayan kancalar ve dikenler vardır. Daha sonra münâfıkların nûru söner, müminler ise kurtulur. Önce ilk topluluk kurtulur. Yüzleri mehtaplı gecede ay gibi parlar. Hiç hesâba çekilmemiş 70 bin kişiden oluşmaktadırlar. Onları bir sonraki grup tâkip eder. Onların yüzleri de gökteki bir yıldız gibi parlar. Sonraki gruplar da aynı şekilde onları tâkip ederler. Daha sonra şefâate izin verilir. "Allah'tan başka ilâh yoktur" diyen ve kalbinde arpa tânesi kadar hayır bulunan herkes Cehennem'den çıkana kadar insanlara şefâat edilmeye devâm edilir. Cehennem'den çıkanlar Cennet'in avlusunda toplanır ve Cennet halkı onların üzerine su serpmeye başlar.⁵⁴⁶ Daha sonra râvi hadisin devâmını zikretti.

Hadiste yer alan "Daha sonra onları yürütür, onlar da O'nu tâkip ederler. Münâfık olsun, kâfir olsun her insana tâkip edeceği bir nûr verilmiştir" ifâdesini âyetteki *يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يَبْصُرُونَ* "Allah onların nûrunu giderir ve onları karanlıklar içerisinde bırakır" ifâdesiyle bir arada düşünmeli ve nurları sönmüş karanlık içinde kaldıklarında onların hâlini bir göz önüne getirmeli! Hâlbuki bu arada müminler Rablerini tâkip ettikleri iman nûruyla geçip gitmişlerdir.

Şefâat hadisinde Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- şu hadisi de bu bağlamda anlamlıdır: "Her topluluk tapmakta olduğu şeyi tâkip edecektir. Her müşrik tapmakta olduğu ilâhı tâkip eder"⁵⁴⁷ Tevhid ehli olan kişiye de elbette, yegâne gerçek ilâh olan Allâh'ı tâkip etmek yaraşır.

"O gün incikten açılır ve secdeye dâvet edilirler; fakat güç yetiremezler"⁵⁴⁸ âyeti ve şefâat hadisinde bu âyetin zikredilmesi de aynı şekilde bu bağlamda düşünülmeli gerekmektedir. Hadisteki *عن ساقه* ifâdesinin âyetteki *يوم يكشف* ifâdesini açıkladığı ortadadır.

546 Ahmed b. Hanbel (III/383); Müslim (I/454), İman, Bâb: âhiru ehli'n-nâr hurûcen.

547 Buhârî (XIII/430) Tevhid, bâbu kavillillâh Teâlâ "Vücûhun yevmeizin nâdirâ"; Müslim (I/434) İman, Bâb: Ru'yetullah

548 Kalem 68/42

Yukarıda verdiğimiz uzun hadiste Cenâb-ı Hakk'ın kullarını yürüttüğü ve onların kendisini tâkip ettiği zikredilmişti. Bu, tevhidin sırlarını deşifre etmekte, Kur'ân'ın anlaşılmasını sağlamakta ve Allâh'ın sâdece kendisine tapan tevhid ehline karşı muâmelesini ortaya koymaktadır.

Müşriklerin gördüğü muâmelenin tasviri ise aynı hadiste tevhid ehlininkinden çok farklı çiziliyor. Çünkü her topluluk taptığı ilâhla birlikte gidiyor, o sahte ilâh da onları arkasına takıp Cehennem'e götürüyor. Gerçek yaratıcı da kendisine tapan ve kendisini dost bilen kullarına -şânına yaraşır bir şekilde - rehberlik ediyor. Çünkü âlemlerin Rabbi olan Allah'ı tüm noksanlıklardan arındırırız. Böylece dünyâda da âhirette de tevhid ehlinin gözü aydın oluyor ve tevhid konusunda diğer insanlardan ayrılıyorlar.

5. Birinci misâl (ateşle ilgili örnek), hidâyetin zıddı olan sapıklık ve şaşkınlığı sembolize eden zulmeti içeriyor. İkinci misâl (su ile ilgili olan) ise, güvenin zıddı olan korkuyu içeriyor. Böylece münâfıklar ne güven ne de hidâyet içindeler. Hâlbuki şu âyet-i kerimde müminlerin güven ve hidâyet içinde oldukları belirtiliyor: *“İnanıp da imanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar var ya, işte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır”*⁵⁴⁹

Seleften İbn Abbas (ö. 69 h) ve başkaları şöyle demiştir: Münâfıkların durumu karanlık bir gecede çölde bir ateş yakıp da aydınlanıp çevresini gören ve korktuğu şeylere karşı tedbir alabilen bir adamın durumu gibidir. O adam bu haldeyken âniden ateşi söner ve karanlıkta korku ve şaşkınlık içinde kalır. Dıştan inandığını söyleyen münâfıklar da böyledir. Görünüşteki bu imanları sâyesinde mallarını ve nesillerini güvene alırlar, müminlerle evlilik ve verâset ilişkisine girerler ve ganimetten pay alırlar. Onların nûru budur. Ancak ölünce karanlık ve korku içinde kalırlar.

Tâbiûndan Mücâhid şöyle demiştir: Ateşin onları aydınlatması, onların Müslümanlara ve hidâyete yönelmeleridir. Nurlarının sönmesi ise müşriklere ve sapıklığa yönelmeleridir.

Aydınlık ve nûrun sönmesinin dünyâda olduğu, berzah âleminde veya kıyâmette olacağı yönünde görüşler vardır. Doğru olan münâfıkların bu durumla her üç âlemde de karşılaşacaklardır. Çünkü onlar dünyâda böyle oldukları için berzah âleminde ve kıyâmette de aynı şekilde karşılaşacaklar dünyâda yaptıklarının tam bir karşılığını alacaklardır. *“ Rabbin kullara zulmedici değildir”*⁵⁵⁰ Çünkü âhirette dünyâda yaptıkları ile karşılaşacaklardır. Bu sebeple âhirete “karşılık günü” ismi verilmiştir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyrulur: *“Bu dünyâda kör olan kimse âhirette de ködür, üstelik iyice yolunu şaşırmıştır.”*⁵⁵¹ *“Allah doğ-*

549 En'am 6/82

550 Fussilet 41/46

551 İsrâ 17/72

ru yola gidenlerin hidâyetini artırır"⁵⁵² Bu dünyâda Allâh'a isyân ederek ona bigâne kalan kimse berzah ve âhiret âleminde daha büyük ve daha şiddetli bir bigânelikle karşılaşacaktır. Bu dünyâda Allâh'a itâat ile gözü aydın olan kimse- nin ise öldüğü ve diriltildiği günde ve kıyâmet gününde de gözü aydın olacaktır. Çünkü kul yaşadığı gibi ölür, öldüğü gibi dirilitilir, davranışları olduğu gibi önüne konulur. Allâh'a itâat eden kimse hem madden hem de ma'nen nimete erer ve itâati onun için sevinç, neş'e, ferah, lezzet ve göz aydınlığı olur. Kalbin huzur, sevinç ve ferahlık içinde olması en büyük, en kıymetli, en tatlı ve en doyumsuz nimettir. Zâten nimet gönül hoşluğu, iç ferahlığı, sevinç, huzur ve mutluluktan başka nedir ki?

İşte böyle! Allâh'ın rızâsına uygun davranışlar, kişiye gönlünün arzuladığı ve gözünün bakmaktan hoşlandığı nimetler kazandırır. Bu nimetlerin çeşitliliği, kemâli ve güzellik mertebesine ulaşması onun davranışının kemâline, sürekliliği- ne, samimiyetine, kalitesine ve çeşitliliğine bağlıdır. Kişinin bu dünyâda Allâh'a hoş ve sevimli gelen davranışlarının çeşitliliği oranında âhirette hoşlanacağı ni- metlerin çeşitliliği de artacaktır. Kezâ bu dünyâda Allâh'ın rızâsına uygun dav- ranışlarının çokluğu oranında âhirette elde ettiği nimetler de çok olacaktır. Aynı şekilde, bu davranışlarının çokluğu ve sürekliliği oranında âhirette faydalandığı nimetler de çok ve sürekli olacak, mutluluk ve lezzet bahşedecektir.

Allah Teâlâ hoşnut olduğu her davranışa husûsi bir mükâfat ve tat; ve hoşnut olmadığı her davranışa da husûsi bir cezâ ve âkıbet hazırlamıştır. Bu mükâfat ve cezâların hiçbirisi diğerine benzemez. Bu sebeple Cennet halkının tattığı lezzetler ve Cehennem halkının duyduğu acılar farklılık arzemiş, Cennet ve Cehennem'deki cezâ ve mükâfatlar çeşitlilik göstermiştir. Dolayısıyla Allah'a hoş gelen her davra- nıştan bir pay ve nasip alan kimsenin tattığı lezzetle O'nun hoşnut olduğu tek bir davranışı yapan kimsenin tattığı lezzet aynı olmayacaktır. Aynı şekilde Allah'ın hoşlanmadığı her fiili yapan kimsenin duyduğu acı da, O'na hoş gelmeyen tek bir fiili yapan kimsenin duyduğu acı ile aynı olmayacaktır.

Nitekim Hz. Peygamber -sallâllâhu aleyhi vesellem-, kulun âhirette faydalana- cağı nimetlerin dünyâda yapmış olduğu davranışlarla orantılı olacağına işâret etmiştir: Sadaka olmak üzere mescitte asılmış olan meyveleri bozulmuş kuru bir hurma salkımı görmüş ve şöyle buyurmuştur: *"Bunu asan kişi kıyâmet günün- de aynı şekilde bozulmuş kuru hurma yiyecektir"*⁵⁵³ Böylece o kimsenin alacağı karşılığın yaptığı davranışa uygun olacağını, yaptığı sadakaya mukâbil olarak bozulmuş kuru hurma ile karşılaşacağını belirtmiştir.

552 Meryem 19/76

553 Ebû Dâvûd (IV/496) Zekât, Bâb: Mâ lâ yecûzu mine's-Sadaka; İbn Mâce (I/583) Zekât, Bâb: en-Nehyü en yuhrice fis-sadakati şerra mâlihi; Nesâi (III/43), Zekat, Bâbu kavlihi teâlâ: (Velâ teyemmemül-habise minhü tümfikûn) Bu hadislerin hepsi Avf b. Mâlik'ten -radiyallâhu anh- gelmiştir.

Bu konu, âhireti anlama husûsunda çok önemli başlıklar içermektedir. İnsanlar âhiret ve orada cereyân eden hâdiseler konusunda pek çok farklılıklar arz etmektedir.⁵⁵⁴

Ateşle ilgili misâlde *ذهب الله بنارهم* “Allah onların yaktığı ateşi söndürür” ifâdesi yerine *ذهب الله بنورهم* “Allah onların gözlerinin nûrunu giderir”⁵⁵⁵ ifâdesi kullanılıyor. Çünkü ateşin hem yakıcılık hem de aydınlık özelliği vardır. “Ateş” yerine “nur” kelimesinin tercih edilmesinden, ateşin aydınlığının giderildiğini, elem verici yakıcılığının ise bırakıldığı anlaşıyor. Münâfıkların durumu bu misâldekine ne kadar uygundur. Onların imanlarının nûru nifakları sebebiyle giderilmiş; küfür, şek ve şüphe ateşi ise kalplerinde yanmaya devâm etmektedir. Öyle ki, dünyâda kalpleri o küfür, şek ve şüphenin ateşiyle dağlanmış, bunların verdiği ızdırâbı, zehir ve alevi tatmışlardır. Âhirette ise Cenâb-ı Hak o küfür, şek ve şüpheyi onların kalplerine işleyen tutuşmuş bir ateşe çevirecektir.

Dünyâda iman nûruna sâhip olmayan, üstelik iman nûruyla aydınlanmış-ken imandan çıkıp irtidâd eden kimsenin, yâni münâfığın durumu işte böyledir! Hakikati bilmiş sonra inkâr etmiş, önce kabûl etmiş sonra bile reddetmiştir. O karanlıklar içinde kalmış sağır, dilsiz ve kör bir zavallıdır. Tıpkı kardeşi olan kâfirler hakkındaki şu âyetlerde buyurulduğu gibi: “*Âyetlerimizi yalanlayanlar karanlıklar içinde kalmış sağır ve dilsizlerdir*”⁵⁵⁶ “*Kâfirlerin durumu, sâdece çobanın bağırıp çağırmasını işiten hayvanların durumuna benzer. Çünkü onlar sağır, dilsizler ve körlerdir. Bu sebeple düşünmezler.*”⁵⁵⁷

Münâfıkların aydınlandıkları nurdan çıkmaları, ateş yakıp da aydınlanan ama daha sonra yaktığı ateş sönüp karanlıkta kalan kimsenin durumuna benzetilmiştir. Çünkü münâfıklar Müslümanlarla karıştıkları, onlarla birlikte namaz kılıp oruç tuttukları, Kur’an dinleyip İslâmî şiar ve alâmetleri müşâhede ettikleri için İslâm’ın aydınlığını açıkça görmüş ve nûrunu tanımışlardır. Bu sebeple onlar hakkında “*Onlar geri dönmezler*”⁵⁵⁸ buyurulmuştur. Çünkü onlar İslâm’ı kabûl edip onunla aydınlandıktan sonra ondan ayrılmışlar ve bir daha ona dönmemişlerdir. Kâfirler hakkında ise “*düşünmezler.*”⁵⁵⁹ buyurulmuştur. Çünkü onlar İslâm üzerinde hiç düşünmemiş, onu aslâ kabûl etmemiş ve onunla bir an bile aydınlanmamışlardır. Aksine küfür karanlıkları içerisinde sağır, dilsiz ve kör bir şekilde bocalamayı sürdürmektedirler...

554 İctimâu'l-cüyûş'il-İslâmiyye (12-16)

555 Bakara 2/17

556 En'am 6/39

557 Bakara 2/171

558 Bakara 2/18

559 Bakara 2/171

Kelâmını kalplerde bulunan hastalıklara şifâ, iman ve iman hakikatlerini duyuran bir münâdi, ebedi hayâta ve kalıcı nimetlere çağıran bir dâvetçi, doğru yola eriştiren bir rehber kılan Allâh'ı her türlü noksanlıktan arındırırız! İman münâdisi kendisine kulak veren kimselere sesini duyurmakta, Kur'an öğütleri peşin hükümlü olmayan kalplere şifâ vermektedir. Ne var ki, bir çok kalpte şüphe ve şehvet kasırgaları esiyor ve onların bütün nûrunu söndürüyor. Böylece onlara gaflet ve cehâlet hâkim olarak doğruluğa açılan bütün menfezlerini kilitliyor, anahtarlarına da el koyuyor! İşledikleri kötülükler sebebiyle pas tuttuğundan onlara hiçbir söz işlemiyor, azgınlık arzusu ve temelsiz şüphelerle sarhoş oluyorlar. Artık kılıç ve oktan daha keskin öğütlere bile kulak tıkıyor ve kınamalara aldırış etmiyorlar. Sonunda cehâlet ve gaflet denizinde boğuluyor, arzu ve heveslerinin esiri oluyorlar. Bedeninde yara açılması ölüye acı vermediği gibi onlara da hiçbir söz tesir etmiyor, ölü hissizliği sergiliyorlar.⁵⁶⁰

Sağırılık ve işitmedeki ağırlık şu âyetlerde dile getirilmektedir: “Onlar sağırlar; dilsizler ve körlerdir”⁵⁶¹ “İşte bunlar, Allah'ın kendilerini lânetlediği, sağır kıldığı ve gözlerini kör ettiği kimselerdir.”⁵⁶² “Andolsun, biz cinler ve insanlardan birçoğunu Cehennem için yaratmışsızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hattâ daha da şaşkındırlar. İşte asıl gâfiller onlardır.”⁵⁶³ “İnanmayanlara gelince, onların kulaklarında bir ağırlık vardır ve Kur'an onlara kapalıdır. (Sanki) onlara uzak bir yerden bağırlıyor (da Kur'an'da ne söylendiğini anlamıyorlar.)”⁵⁶⁴

Bu âyetle ilgili olarak sahâbeden İbn Abbas (ö. 68 h) şöyle buyurmuştur: Onların kulaklarında Kur'an'ı işitmelerine engel olan bir sağırılık vardır. Kur'an onlara kapalıdır. Çünkü Allah onların kalplerini köreltmış, böylece hiçbir şey anlamaz hâle gelmişlerdir. Âdetâ onlara uzak bir yerden seslenilmektedir. Kendisine söylenen sözü anlamayıp sâdece bağırtı ve çağırtıyı duyan hayvanlar gibidirler.

Tâbiûndan Mücâhid de şöyle demiştir: Kur'an onların kalplerinden uzaktır.

Büyük dilci Ferrâ (ö. 207 h) ise şöyle demektedir: Söyleneni anlamayan kimseye “Sanki sana uzak bir yerden sesleniliyor!” denilir. Bu âyet şöyle tefsir edilmiştir: Sanki onlara gökten sesleniliyor da dinlemiyorlar.

Yapılan bu yorumlara göre âyetin anlamı şöyledir: Onlar uzak bir yerden çağırılıp da işitmeyen ve anlamayan bir kimse gibi işitmiyor ve anlamıyorlar.

560 el-Vâbilü's-Sayyib (68-70) thk: Şuayb el-Arnâvut

561 Bakara 2/18

562 Muhammed 47/23

563 A'raf 7/179

564 Fussilet 41/44

Dilsizlik hakkında ise şöyle buyurulmuştur: *صم بكم عمي* “Onlar sağırılar, dilsizler ve körlerdir”⁵⁶⁵ *صم* kelimesi, *أصم* kelimesinin çoğulu olup “konuşamayan, konuşma özürlü olan kimse” anlamına gelir.

Konuşma kâbiliyeti kalpte ve dilde olmak üzere ikiye ayrıldığı gibi konuşma özürlüğü de kalpte ve dilde olmak üzere ikiye ayrılır. Kalpte olan konuşma özürlüğü daha kötüdür. Nitekim kalp körlüğü ve kalp sağırlığı da göz körlüğü ve kulak sağırlığından daha kötüdür.

Allah Teâlâ, onların hakkı anlamadıklarını ve hakkı söylemediklerini belirtmiştir.

İlim şu üç yoldan biriyle elde edilir: Kulak, göz ve kalp. Onlara bu üç kapı da kapanmıştır. Kulakları sağırlıkla, gözleri körlükle, kalpleri de dilsizlikle fesâda uğramıştır. Şu âyet de yukarıdaki âyete benzemektedir: “Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler.”⁵⁶⁶ Allah Teâlâ bu üç yolu şu âyetinde de bir arada zikretmektedir: “Kendilerine kulaklar, gözler ve kalpler vermiştik. Fakat kulakları, gözleri ve kalpleri kendilerine bir fayda sağlamadı. Çünkü bile bile Allah’ın âyetlerini inkâr ediyorlardı.”⁵⁶⁷ Allah Teâlâ bir kulunun doğru yolda olmasını murât ettiğinde kalbini, kulağını ve gözünü açar. Sapmasını murât ettiğinde ise onun kulağını sağır, gözünü kör eder, dilini de bağlayıverir! Başarı sâdece Allah’tandır.⁵⁶⁸

“Yâhut (onların durumu) gökten sağnak hâlinde boşanan, içinde yoğun karanlıklar, gürültü ve yıldırımlar bulunan yağmur(a tutulmuş kimselerin durumu) gibidir. O münâfıklar yıldırımlardan gelecek ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Hâlbuki Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.”⁵⁶⁹

Âyetinde zikredilen *الغيب* kelimesi şiddetli yağan yağmur anlamındadır. Burada kalplere hayat bahşeden Kur’ân’ı sembolize etmektedir. Yeryüzü, bitkiler ve hayvanların canlanması için yağmur ne kadar elzemse kalplerin hayat bulması için Kur’ân da o kadar elzemdir. Müminler bu hakikati idrâk etmiş ve onun sâyesinde elde edecekleri hayâtı kavramışlardır. Bu sebeple, âyetteki misâlde geçen ve Kur’ân’daki tehdit, tekdir ve cezâları sembolize eden gök gürültüsü ve şimşekten yılmamışlardır. Allah o tehdit ve tekdirlerle emrine karşı gelenleri sakındırmakta ve onları peygamberini yalanlayanların başlarına yağdıracaklarını bildirmektedir.

565 Bakara 2/18

566 A’raf 7/179

567 Ahkaf 46/26

568 Şifâü’l-Alil (96)

569 Bakara 2/19

Misâlde yer alan gök gürültüsü ve şimşek; düşmanla cihat etmek, bir işte sebat göstermek, arzu ve heveslere aykırı, nefse ağır gelen emirleri yapmaktaki sabırlı ve metin olmak gibi hususları da sembolize edebilir. Çünkü bunlar gök gürültüsü, şimşek ve karanlıklar gibi nefsin hoşuna gitmeyen şeylerdir. Ancak yağmurun faydasını kavrayan, onun hayat kaynağı olduğunu bilen kimse yağmura eşlik eden karanlık, gök gürültüsü ve şimşekten nefret etmez. Aksine ona alışır, hattâ onun gerisindeki hayat ve verimliliği arzu ettiği için onunla sevinir.

Münâfığın kalbi ise körelmiş ve karanlıklar içinde kalmıştır. O sâdece gözünü alıverecek olan şimşegi, şiddetli gök gürültüsünü ve zifiri karanlığı görebilir, dolayısıyla dehşet verici bir yalnızlık ve korku içinde kalır. Gök gürültüsünü duymamak için parmaklarını kulaklarına tıkar, şimşegin göz alıcı parlaltısını ve saçtığı aydınlığın azametini görmek ona dehşet verir. O karanlık içerisinde gök gürültüsünün ürpertici sesini işitmekte ve göz alıcı şimşegi görmektedir. Şimşek önünü biraz aydınlatınca o aydınlıkta yürümekte, şimşegin aydınlığı yok olunca nereye gideceğini bilemez bir şekilde şaşkın ve hayret içerisinde kalakalmaktadır. Bilgisizliğinden ötürü karanlığın, şimşegin ve gök gürültüsünün yer yüzüne, bitkilere ve hattâ kendisine hayat bahşeden yağmurun bir gereği olduğunu idrâk edemez. O sâdece gök gürültüsü, şimşek ve karanlığa odaklanmıştır. Bütün bunların gerisiyle ilgili en ufak bir şuûra sâhip değildir. Bu sebeple yalnızlık hissi onun pençesine yapışmış, korku ve ürperti yakasını hiç bırakmamaktadır.

Yağmura alışmış olan, onun meydana getirdiği hayır, canlılık ve faydayı bilen, yağmurla birlikte gök gürültüsü, şimşek ve karanlığın gerekliliğini kavrayan kimse ise bütün bunlara alışır ve hiçbir korku yaşamaz, böylece bunlar onun yağmurdan nasiplenmesini engellemez.

Bu âyetteki misâl, Cebrâil'in âlemlerin Rabbi'nden Hz. Peygamber'e -sallallâhu aleyhi vesellem- indirdiği ve yağmur gibi tüm varlığa ve gönüllere hayat bahşeden vahyin misâlidir. İlâhi hikmet, yağmura nasıl gök gürültüsü ve şimşegin eşlik etmesini gerektirmişse vahye de vaat yanı sıra tehditlerin eşlik etmesini gerektirmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak her şeyi tam bir hikmetle yapmaktadır. Münâfığın vahiy yağmurundan nasibi sâdece bulut, gök gürültüsü ve şimşek olmuştur. Bunun gerisindeki hayır ve faydayı kavrayamamıştır. Dolayısıyla müminlerin alışmış olduğu Kur'ân'ın vaat ve tehditlerine o yabancı kalmış, onların gönlünün mutmain olduğu hakikat ve ilkelerde de şüphe içerisinde kalmıştır. Bir önceki âyette zikredilen ateşle ilgili misâlde⁵⁷⁰ münâfığın gözü, öğle vakti gündüz aydınlığında kalan bir yarasanın gözü gibi görme kâbiliyetini kaybetmiş bir şekilde tasvir edilmişti. Bu âyette zikredilen su ile ilgili misâlde ise onun kulağı gök gürültüsünden öldüğü kaydedilen canlıların kulağı gibi hissiz ve duygusuz olarak tasvir edilmektedir. Onların akıl, kulak ve gözlerine şeytânî şüpheler, fâsit hayaller, temeli olmayan

şüpheler hâkim olmuş, bu düşünceler dâimâ kafalarında dönüp dolaşmış, onlarla oturup onlarla kalkmış, böylece kafalarında çok büyük bir yer işgâl etmiş, dedikodusu artmış, kulaklar bu hezeyanlarla, yeryüzü bunların görüşüldüğü mahfillerle dolmuştur. Bunları hoş karşılayıp kabûl edenler, hattâ propaganda-sına soyunup müdâfii kesilenler ve bayrakları altında mücâdele verip alanlarını genişletenler ne kadar da çoktur!

Münâfıkların fitnesinin yaygınlığından ve kalplerin onların sözleriyle zehirlenmesinden dolayı Cenâb-ı Hak Kitâbı'nda onların bütün kirli çamaşırlarını ortaya dökmüş, bütün sırlarını deşifre etmiş, âlâmetlerini, yaptıkları işleri, söyledikleri sözleri açıklamıştır. Cenâb-ı Hak bir çok yerde ... **وَمِنْهُمْ** ... **وَمِنْهُمْ** ... **وَمِنْهُمْ** "Onlardan şöyle yapanlar vardır..."⁵⁷¹ buyurmakta, böylece onların karıştırdığı işleri ortaya çıkarmakta, gerçek durumlarını ve sırlarını deşifre etmektedir.

Allah Teâlâ Bakara sûresinin başında müminlerin, kâfirlerin ve münâfıkların sıfatlarını dile getirmiştir. Müminlerin sıfatlarına üç âyet, kâfirlerin sıfatlarına iki âyet, bunların sıfatlarına ise on kûsûr âyet ayırmıştır. Çünkü bunların fitnesi daha yaygın, bunlarla bir arada olmanın musibeti pek şiddetlidir. Bunlar uyumlu ve dayanışma içinde dost kimseler oldukları intibâını verirler. Hâlbuki kâfir düşmanlığında direnir, içindeki küfrü açıkça ortaya koyar ve böylece karşısındaki müminin hemen yanından ayrılmasına vesile olur.⁵⁷²

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٢١﴾
الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ
مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٢﴾ وَإِنْ كُنْتُمْ فِي
رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ
كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٣﴾ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ
وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿٢٤﴾

21. Ey insanlar, sizi de sizden öncekileri de yaratan Rabbinize ibadet edin ki takvâ sahibi olasınız.

22. O (Rabbiniz) ki yeryüzünü sizin için bir döşek, göğü de bir bina yaptı. O, gökten su indirip onunla size rızık olmak üzere meyveler çıkardı. Artık siz de bildiğiniz halde Allah'a eşler koşmayınız.

571 bk. Tevbe 9/49, 58, 61, 75

572 el-Vâbilü's-Sayyib (70-72)

23. Eğer kulumuza kısım kısım indirdiğimizden şüphe içindeyseniz, haydi siz de onun türünden bir sûre getirin. Allah'tan başka şahidlerinizi de (yardıma) çağırın, eğer doğru söyleyen kimseler iseniz.

24. Fakat bunu yapamazsanız; -hiçbir zaman da yapamayacaksınız- o halde tutuşturucusu insanlarla taşlar olan ve kâfirler için hazırlanmış bulunan o ateşten sakının.

Tefsiri:

Bu âyetler, yaratıcının varlığı, ilim, kudret, irâde, hayat, hikmet vb. kemâl sıfatları ve fiilleriyle âlemin yaratılmış olması, rubûbiyet ve ülûhiyyet tevhidi gibi imânın temel konularında son derece açık seçik deliller içermektedir. Rubûbiyet tevhidi, Cenâb-ı Hakk'ın tek yaratıcı ve tek Rab olduğunu ifâde eder. Ülûhiyyet tevhidi ise O'nun ibâdet, boyun eğme, itâat etme ve muhabbet gösterme gibi kulluk ifâdelerine lâayık olan yegâne ma'bûd olduğunu ifâde eder.

Allah Teâlâ, tevhidle ilgili hususları bu şekilde vurguladıktan sonra Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- peygamberliğini en güçlü, en güzel, en kapsamlı ve itirâza hiç mahal bırakmayan bir şekilde ispatlamıştır. Öyle ki, peygamberinin söylediği her sözün doğru olduğunu böylece ortaya koymuştur.

Bu âyetlerde tevhid ve nübüvvetin yanı sıra âhiret ve Cehennem'den de bahsedilmiş, böylece onların gerçekleşmesinin gerekliliği de ortaya konmuştur. Dolayısıyla inançla ilgili tevhid, nübüvvet ve âhiretten oluşan üç ana konunun hepsi de bu âyetlerde en güzel şekilde işlenmiştir.

Cenâb-ı Hak بَا أَيُّهَا النَّاسُ “Ey insanlar!” diye başlıyor. Bu, tüm Âdem oğullarına yöneltilen, hepsinin ortak olduğu insanlık sıfatını temel alan bir hitaptır.

Daha sonra “Rabbinize kulluk ediniz!” diyerek onlara Allâh'a ibâdet etmelerini emrediyor. Bu kelimenin kapsamında Allâh'a ibâdet etmenin gerekliliğine kesin bir delil vardır. Çünkü bizi nimet ve ihsânıyla terbiye eden O'dur. Varlığı-mıza, benliğimize ve her şeyimize hâkim olan da O'dur. Zâten kulun her zerresi O'nun gerçek ve has mülkü ve malıdır. Onu ihsân ve nimetiyle terbiye edip yetiştiren de O'dur. Hal böyle olunca O'na ibâdet ve şükretmek kulun boynunun borcudur. Bu sebeple اَعْبُدُوا إِلَهَكُمْ “İlâhınıza kulluk ediniz” ifâdesi yerine اَعْبُدُوا رَبَّكُمْ “Rabbinize kulluk ediniz!” buyurmuştur. Çünkü “Rab” kelimesi; efendi, mâlik, nimet veren, terbiye eden ve ıslâh eden anlamlarına gelmektedir. Allâh Teâlâ bu kelimenin ihtivâ ettiği tüm anlamlarıyla Rab'dir. Dolayısıyla aklen ve vicdânen bu sıfatların yegâne sâhibi ve bu konuda hiçbir ortağı bulunmayan kimseye ibâdet etmekten daha gerekli bir şey yoktur.

Daha sonra Allah Teâlâ الَّذِي خَلَقَكُمْ “Sizi yaratan” diyerek “Rab” ismini “yaratma” sıfatıyla nitelemiştir. Bu sıfatla da yine sâdece kendisine ibâdet edilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Çünkü bu sıfat, O'nun, kullarını yokluktan varlığa

çıkardığını, onları yaratıp benzer bir şekilde şekillendirdiğini, bu konuda da hiçbir ortağının bulunmadığını ifâde etmektedir. Bu, Kur’ân-ı Kerim’de bir çok yerde de aktarıldığı gibi kullarının itiraf ve ikrâıyla sâbittir: Şu âyet bunun bir örneğidir: “*Andolsun onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan, elbette Allah derler.*”⁵⁷³ Eğer Allah yegâne yaratıcı ise neden tapılacak ilâh da yegâne olmasın? Yaratma konusunda Allâh’ın ortağı olmadığını kabûl edip duran müşrikler, ibâdet konusunda Allah’a neden ortaklar uyduruyorlar? İşte bu Kur’ân’ın üslûbudur. Müşriklerin kabûl ettiği rubûbiyet tevhidini ülûhiyet tevhidi hakkında delil olarak kullanır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ “Sizden öncekileri de yaratan Rabbinize kulluk edin” buyurmaktadır. Bu ifâdeyle sizi, sizin babalarınızı ve daha önce geçenleri yaratan aynı olduğunu, ne sizden öncekilerin ne de sizin yaratılmanızda ona hiç kimsenin ortak olmadığını vurgulamaktadır. Allah Teâlâ’nın kullarını yaratması kudretinin, irâdesinin, ilminin, hikmetinin ve hayâtının mükemmelliğini göstermektedir. Bunlar da O’nun diğer kemâl ve celâl sıfatlarına sâhip olmasını gerektirir. Dolayısıyla bu, O’nun sıfat ve fiillerinin varlığını, bu sıfatlara sâhip olanın sâdece kendisi olup bir benzeri bulunmadığını, kezâ fiillerinde de hiçbir ortağının bulunmadığını kapsamaktadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kullarını yaratmadaki asıl amacını zikretti. Bu amaç, kulların ondan sakınıp ona itâat etmeleri ve isyandan kaçınmaları, O’nu anıp unutmamaları, O’na şükredip nankör olmamalarıdır. Takvânın mânâsı da budur.

لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ “Böylece korunmuş olursunuz” ifâdesinin neyin sebebi olduğu hakkında iki görüş vardır:

1. Âyetin başında geçen “Allâh’a kulluk ediniz” emrinin sebebidir. Buna göre anlam şöyle olur: “Allâh’a kulluk ediniz ki O’na yaptığınız kulluk sâyesinde O’nun azâbından korunasınız”

2. “Sizi ve sizden öncekileri yaratan” ifâdesinde yer alan “yaratma” fiilinin sebebidir. Buna göre anlam şöyle olur: “Sizi kendisinden korunmanız için yarattı”

Birkaç açıdan ikinci yorum daha isâbetlidir. Bunların bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

1. Takvâ kelimesinin anlamında zâten ibâdet vardır. Eğer birinci görüş kabûl edilirse bir şey kendisinin sebebi yapılmış olur ve anlam “İbâdet ediniz ki ibâdet edesiniz” olur.

2. وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım”⁵⁷⁴ âyeti ikinci yorumu desteklemektedir.

573 Zuhurf 43/87

574 Zâriyat 51/56

3. “Yaratma” kelimesi *لعلكم تتقون* “Böylece korunmuş olursunuz” ifâdesine *أعبدوا* “Kulluk ediniz” kelimesinden daha yakındır.

Ancak birinci görüşü kabûl edenler şöyle bir gerekçe ileri sürebilir: *لعلكم تتقون* “Böylece korunmuş olursunuz” ifâdesinin *أعبدوا* “Kulluk ediniz” emrine sebep olması imkânsız değildir. Şu âyet bunun mümkün olduğunu göstermektedir: *كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ* “Oruç sizden önce gelip-geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Böylece korunmuş olursunuz”⁵⁷⁵ Burada *لعلكم تتقون* “Böylece korunmuş olursunuz” ifâdesi âyetinde yer alan ilk “farz kılınma” fiilinin sebebidir. Bununla birlikte her ikisinin de sebebi olması imkânsız görülmez. Hattâ böyle olması âyete daha uygundur. Allâh daha iyi bilir!

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: *الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ* “O Rab ki, yeri sizin için bir döşek, göğü de (kubbemsi) bir tavan yaptı. Gökten su indirerek onunla, size besin olsun diye (yerden) çeşitli ürünler çıkardı.” Bu âyetinde Allah Teâlâ, yaratıklarında gözetmiş olduğu hikmet delilini de içeren başka bir delil zikretmektedir. Bu iki delilden biri yaratma ve vâ etmeyi içermektedir ve inşâ yâhut ihtîrâ (icat) delili olarak anılır. İkincisi ise Allâh’ın yaratıklarında müşâhede edilen hikmetleri kapsamaktadır ve inâyet yâhut hikmet delili olarak bilinir. Allah Teâlâ Kur’an’da her iki delili de çokça tekrarlamaktadır. Şu âyetleri örnek olarak verebiliriz:

“Allah gökleri ve yeri yaratandır. Gökten yağmur indirip size rızık olsun diye, onunla türlü türlü meyveler, ürünler çıkarandır. İzni ile denizde dolaşmak üzere gemileri size râm eden, akan suları da, ırmakları da sizin hizmetinize ve-rendir. Mutad seyirlerini yapan güneş ile ayı size âmâde kılan, geceyi ve gündüzü istifâdenize veren de O’dur.”⁵⁷⁶

Görüldüğü gibi önce göklerle yerin yaratılması dile getirilmiş, sonra yaratılan varlıkların fayda ve hikmetleri sayılmıştır. Şu âyetlerde de aynı şeyi görüyoruz:

“O nesneler mi üstün, yoksa gökleri ve yeri yaratan ve gökten sizin için su indiren mi? Öyle bir su ki Biz onun sâyesinde gözleri gönülleri açan pek güzel bahçeler bitirmekteyiz. Hâlbuki siz onun bir tek ağacını bile bitiremezsiniz. Hiç Allah ile berâber başka ilâh mı olur? Elbette olmaz! Ama onlar haktan sapan bir gürühtür. O nesneler mi üstün, yoksa yeri oturmaya elverişli kılan, arasında yer yer ırmakları akıtan ve oraya sâbit dağlar yerleştiren ve iki denizin arasına bir engel koyan Allah mı? Elbette olmaz! Ama onların çoğu bu gerçeği anlamıyorlar. O nesneler mi üstün yoksa, çâresiz kalıp yalnız kendisine yalvaran insanın duâsını kabûl edip sınırsızını gideren ve sizi dünyâda halifeler yapan Allah mı? Hiç Allah ile berâber başka ilâh mı olur? Elbette olmaz! Ne de az düşünüyorsunuz? O

575 Bakara 2/183

576 İbrâhim 14/32-33

nesneler mi üstün yoksa size karanın ve denizin karanlıklarında yol gösteren ve rahmetinin müjdecisi olarak rüzgarları gönderen mi? Hiç Allah ile berâber başka ilâh mı olur? Elbette olmaz! Allah, müşriklerin şirk koşmalarından münezzehtir. O nesneler mi üstün yoksa mahlûkları ilkin yaratan, sonra da tekrar hayat veren ve sizi gerek gökten gerek yerden rızıklandıran mı? Hiç Allah ile berâber başka ilâh mı olur? Elbette olmaz! De ki: Şerik iddiânızda samimi iseniz öyleyse delilinizi gösteriniz”⁵⁷⁷

Bu âyetlerde akıl sâhiplerinin anlayıp idrâk edecekleri birçok hikmet ve esrar vardır. İnşâallah ileride bu husûsa dâir kısa da olsa bir işârette bulunulacaktır. Şimdi bununla ilgili bir örnek daha verelim:

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün sürelerinin değişmesinde, insanlara fayda sağlamak üzere denizlerde gemilerin süzülüşünde, Allah’ın gökten indirip kendisiyle ölmüş yeri canlandırdığı yağmurda ve yeryüzünde hayat verip yaydığı canlılarda, rüzgârların yönlerini değiştirip durmasında, gökle yer arasında emre hazır bulutların duruşlarında elbette aklını çalıştıran kimseler için Allah’ın varlığına ve birliğine nice deliller vardır.”⁵⁷⁸ Düşünen kimseler için Kur’an’da bunun bir çok örneği vardır.

İşte asıl üzerinde durduğumuz bu âyet-i kerimede⁵⁷⁹ de yeryüzünün bir döşek gibi sarsılmadan duruşu, üzerindeki göğün bir çatı gibi çatılışı ve insanların faydalandıkları temel şeylerden olan su zikredilmiş, yâni insan, onun meskeni ve ihtiyaç duyduğu şeyler dile getirilmiştir. Allah Teâlâ yeryüzünü bir döşek gibi döşediğini belirterek canlıların onun üzerinde sarsılmadan durabilmelerini sağladığına işâret etmektedir. Allah yeryüzünü döşek kadar rahat edilecek bir yer kıldığı gibi onun çatısı olan göğü de sağlam bir yapı gibi yapmıştır. Onda ne bir çatlak, ne bir dengesizlik ne de bir kusur vardır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: *فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ* “Öyleyse siz gerçeği bilip dururken sakın Rabbinize eş koşmayın”⁵⁸⁰

Varılan bu netice ve âyetin başındaki öncüllerle olan sıkı bağı ne kadar dikkate değer! Akıl onu bir anda kavıyor. Hem de her türlü şüphe ve tereddüitten uzak bir şekilde... Tartışan ve bir takım öncüllerle bir sonuca ulaşmaya çalışan her fert, anlattığı şeylerde mübâlâğa eder ve sözü uzatırsa, söylediği şeyler doğru olduğu taktirde onun ulaşacağı nokta bir kısım Kur’ân hakikatleri olacaktır. Bu âyetin içerdiği tevhid delili çok dikkate değer. Yâni diyor ki: Bütün bunları yapan, yeryüzünü bir döşek gibi döşeyip göğü bir tavan gibi çatan ve yağmuru yağdıran sâdece Allah ise, siz onun bu konuda hiçbir ortağının olmadığını bilip dururken niçin ona ortaklar uyduruyorsunuz?

577 Neml 27/60-64

578 Bakara 2/164

579 Bakara 2/22

580 Bakara 2/22

Bu şekilde hem rubûbiyet tevhidi hem de ülûhiyet tevhidi işlendikten sonra nübüvvet konusuna geçilerek şöyle buyuruluyor: *وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ* “Eğer kulumuza indirdiğimiz Kur’ân’ın Allah’ın sözü olduğu hakkında şüpheniz varsa, haydi onun sûrelerinden birine benzer bir sûre meydana getirin ve Allah’tan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın, iddiânızda haklı iseniz”⁵⁸¹ Yâni Kur’ân’ın ve onu getiren peygamberin doğruluğu hakkında bir şüpheniz varsa ve ona uydurma diyorsanız, ona benzer tek bir sûre getirin! Bu hitap, tüm yeryüzü halkına yapılmaktadır. Yeryüzünde hiçbir fert yoktur ki, binlerce âyetten oluşan bir söz söylesin de tüm yeryüzü halkına o söze benzer üç kısa âyet bile söyleyemeyeceklerini ilân etsin, sonra da meydan okuduğu tüm insanlar bunu yapmaktan âciz kalsınlar... Üstelik o sözün benzerini söylemeye yeltenenlerin ortaya koyduğu sözler, aklı başında kimselerin bayağı, basit ve çirkin bularak dinlemekten dahi hicap duyacağı cinsten seviyesiz bir takım lâf kalabalığından ibâret kalsın da meydan okuyan kimsenin dâvâsındaki doğruluğa en güçlü delillerden biri olsun... Çünkü Kur’ân’ın benzerini ortaya koyduklarını sananların düştükleri komik durum tıpkı şu olaydaki ahmakların durumuna benzemektedir: Bir adam hiç kimsenin koklamadığı benzersiz bir ıtır bulmuş, sonra da kralından hizmetçisine kadar tüm insanlara bulmuş olduğu bu ıtırın bir zerresini bile yapamayacaklarını ilân etmiştir. Aklı başında kimseler bu konudaki çâresizliklerini kabûl etmişler ve bu meydan okumaya bir karşılık vermekten hicap duymuşlardır. Ancak bir takım ahmaklar iğrenç bir koku getirmiş ve “Al, işte biz de senin yaptığın gibi bir esans yaptık!” demişlerdir. Şimdi bu ahmakların yaptığı aptalca davranış, o esansı yapan ve kimsenin benzerini yapamayacağını herkese ilân eden o adamın dâvâsını güçlendirip ona büyük bir delil olmaz mı? İşte Kur’ân’a benzer söz söylemeye cür’et eden şaşkınların söyledikleri sözler de, o esansıyla rekâbet etmeye kalkıp da iğrenç bir terkip ortaya koyan o ahmakların hâline benzemekte, Kur’ân’ın dâvâsına güçlü bir delil olmaktadır.⁵⁸²

Allah Teâlâ, Kur’ân’ın kaynağı hakkında şüphe içinde olan kâfirlere yönelttiği takdir ve azarlamaları daha da ileri götürerek şöyle buyuruyor: *وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ* “Allah’tan başka güvendiklerinizin hepsini çağırın, iddiânızda haklı iseniz”⁵⁸³ Bu ifâde, herkese meydan okuyan bir adamın, kendisine karşılık verme iddiâsında olan birine şöyle demesine benzemektedir: “Bana karşı tüm arkadaş, dost ve yardımcılarınıla karşı koy! Kendisinden yardım istemediğin bir fert bile bırakma!” İddiâsının doğruluğundan emin olmayan bir kimse böyle bir iddiâ ortaya atmaz. Bu kadar güçlü bir iddiâyı söyleyen kişi, ya bu iddiâsının ne ifâde ettiğini bilmeyen câhil, ahmak ve geri zekâlı biridir. Vâhut da iddiâsından

581 Bakara 2/23

582 Bu son cümle metnin daha iyi anlaşılması için tarafımızdan ilâve edilmiştir (Mütercim)

583 Bakara 2/23

son derece emin olan, son derece üstün, son derece dürüst ve mükemmel biridir. Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-, bu âyeti ve bunun benzerlerini müşrik, ehl-i kitap, Arap-Acem ayırmadan tüm insanlara okuyor ve “Kur’ân’ın benzerini söylemeye aslâ güç yetiremeyeceksiniz, imkânı yok bunu başaramayacaksınız” diye haykırıyor... Onlar ise bu sözün benzerini yapmak için oturup çaba göstermek yerine, içlerinde en yakınlarının da bulunduğu müminlerle savaşmaya ve böylece bu sözü kaba kuvvetle boğmaya kalkışıyorlar... Eğer bir tek sûrenin benzerini söylemeye güç yetirebilselerdi şüphesiz savaşmayı, çocukları yetim bırakıp canlara kıymayı tercih etmezler, böylece bu meydan okumayı karşılıksız bırakarak acz içinde kaldıklarını göstermezlerdi.

Bu âyet-i kerime ile nübüvvet birkaç yönden temellendirilebilir:

1. Yukarıdaki iki paragrafta kaydetmiş olduğumuz hususlardır.

Diğerlerini ise şöyle sıralayabiliriz:

2. Böyle bir meydan okumayı Hz. Peygamber’in -sallallâhu aleyhi vesellem- yapmış olması ve bu konuda tüm muhâtaplarına kıyâmet gününe kadar zaman tanıyarak kat’i ifâdelerle bunu başaramayacaklarını ilân etmesidir. Böyle bir ilânı, İlâhi bir vahye dayanan, hiçbir şüphenin bulunmadığı kesin bir bilgiye sâhip olan biri söyleme cesâretini gösterebilir. Başka bir insanın bilgisi ve gücü bunu söyleme konusunda âciz kalır.

3. Meydan okunan Kur’ân’ın, insanların benzerini meydana getirmeye güç yetiremediği özellikler içermesi ve onun cümlelerinin dizilişi, açık-seçikliği, kusursuzluğu, etkileyiciliği bu özelliklerinin sâdece birisini oluşturması... Bu, Kur’ân’ı dinleyip düşünen ve kavrayan kimseler için bir mu’cizedir. Kur’ân’dan haberdâr olan herkes bu üçüncü madde üzerinde düşünmese bile, ilk iki madde ile Kur’ân’ın mu’cize olduğunu bilir. Ancak bu üçüncü madde Kur’ân’ın mu’cizevi yönünü gösterme konusunda son derece dikkate değer. Ne yazık ki kelâm âlimlerinin çoğu, Kur’ân’ın bu husustaki mu’cizevi yönünü açıklamakta çok yetersiz kalmışlardır. Zâten onlar Kur’ân’ın mu’cizevi yönlerini göstermekte gerekli olan açıklamanın onda birini bile ortaya koymamışlardır. Bir kısmı bunu sâdece Kur’ân ifâdelerinin açık-seçik, kusursuz, sağlam ve edebi olmasına bağlamış, bir kısmı üslûbunun diğer sözlerin üslûbundan farklı olmasına bağlamış, diğer bir kısmı ise duyularla algılanamayan hususlarda bilgiler içermesine bağlamıştır. Sadra şifâ olmayan ve hiçbir fayda içermeyen başka zayıf görüşler de ortaya konmuştur. Hâlbuki Kur’ân’ın mu’cizevi yönleri bu söylenenlerden çok daha fazla ve bunların çok ötesindedir.

Bu kat’i delille nübüvvet ortaya konulunca Hz. Peygamber’in -sallallâhu aleyhi vesellem- getirdiği haberlerin tasdik edilmesi ve onun emirlerine itâat edilmesi bütün insanlar için gerekli bir vazife olmuştur. Bu âyetlerde Allah, O’nun ismi, sıfat ve fiilleri. âhiret, Cennet, Cehennem hakkında bilgi verilmiş, böylece bunların

doğruluğu kesin olarak ortaya konulmuştur. Cennet-Cehennem ve âhiret hayâtı şu âyette dile getirilmiştir: *“Yakıtı, insan ve taş olan Cehennem ateşinden sakının. Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır. İman edip makbul ve güzel işler yapanları müjdele: Onlara içinden ırmaklar akan Cennetler vardır.”*⁵⁸⁴

Görüldüğü üzere bu âyetler, kâinâtın yaratıcısı olan Allah'ın varlığı, birliği, peygamberinin doğruluğu ve âhiret gibi temel inanç esaslarını kapsamaktadır.⁵⁸⁵

*“Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz. Umulur ki, böylece korunmuş (Allah'ın azâbından kendinizi kurtarmış) olursunuz. O Rab ki, yeri sizin için bir döşek, göğü de (kubbemsi) bir tavan yaptı. Gökten su indirerek onunla, size besin olsun diye (yerden) çeşitli ürünler çıkardı. Artık (bunu bile bile) Allah'a şirk koşmayın.”*⁵⁸⁶

Allah Teâlâ, kullarına kendisine ibâdet etmelerini emrediyor. Rab ismini kulları gösteren zamirle isim tamlaması yaparak kullanıyor. Bu kullanım, kulların Rab ve mâlikleri olan Allah'a kulluk etmelerini gerektirir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kullarına verdiği çeşit çeşit nimetleri sayıyor: Onları ve onlardan önceki nesilleri yaratmış, yeryüzünü sarsılmadan rahatlıkla durbilecekleri bir döşek gibi sererek onlar için bir mesken ve binâ yapmıştır. Gök-yüzünü bir tavan gibi çatmıştır.

Allah Teâlâ yeryüzünü ve onun çatısını zikretmiş, onu tâkiben de kullarının yiyecek, giyecek ve meyvelerinin maddesi olan yağmuru indirdiğini dile getirmiştir. Böylece bu vasıflara sâhip olan Allâh'a şükretmeye ve güzelce kullukta bulunmaya devâm edilmesine, onun ortağı olduğuna inanılmasının ve ondan başkasına tapınmanın çirkinliğine işâret etmiştir.⁵⁸⁷

Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'in -sallallâhu aleyhi vesellem- peygamberliği ve ona verdiği Kitab'ın beşer sözü olmayıp kendi katından ve kendi sözü olduğu hakkında şöyle buyuruyor:

*“Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sûre getirin, eğer iddiânızda doğru iseniz Allah'tan gayri şahitlerinizi (yardımcılarınızı) da çağırın.”*⁵⁸⁸

584 Bakara 2/24-25

585 Bedâi'u'l-Fevâid (IV/131-136)

586 Bakara 2/21-22

587 Miftâhu Dâri's-Seâde (335)

588 Bakara 2/23

Allah Teâlâ, kuluna indirdiği bu Kur'ân'ın kendi sözü olduğu hakkında şüphe içinde olan kişilere ona benzer bir sûre getirmelerini emrediyor... Şu halde bu kişiler, en kısa sûre kadar olsun Kur'ân'a benzer bir söz söyleyebilseler şüphe ettikleri husûsun doğruluğunu ispat etmiş sayılacaklar. Ancak böyle bir şey yapmaları ne mümkün? Cenâb-ı Hak, yine de âciz kalmaları hâlinde onlara bir kolaylık daha gösteriyor: Yardım istemeleri mümkün olan tüm yaratılmışlardan yardım istemelerine müsâade ediyor.⁵⁸⁹

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا
وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥﴾

25. İmân edip makbul ve güzel işler yapanları müjdele: Onlara içinden ırmaklar akan Cennetler vardır. Öyle Cennetler ki ne zaman, meyvelerinden kendilerine bir şey ikrâm edilirse: 'Bu, daha önce de yediğimiz şey' diyecekler. Bu rızıklar onlara benzer olarak sunulacaktır.. Orada onların tertemiz eşleri de olacak ve onlar orada devamlı kalacaklardır.

Tefsiri:

"Bu, daha önce de yediğimiz şey. Bu rızıklar onlara benzer olarak sunulacaktır.." Yâni bu yedikleri, önceki yediklerinin benzeridir, aynı değildir. Acabâ burada kastedilen dünyâda yemiş oldukları meyvelerin benzeri midir, yoksa Cennet'te daha önce yemiş oldukları yiyeceklerin benzeri midir? Bu konuda iki görüş vardır:

1. Süddi, Ebû Mâlik ve Ebû Sâlih kanalıyla İbn Abbas'tan (ö. 68 h) ve Mürre kanalıyla İbn Mes'ud'tan (ö. 32 h) ve daha başka bir grup sahâbiden nakledildiğine göre onlar, bu sözü Cennet'te kendilerine meyve verilmeden önce söylemişlerdir. Dolayısıyla âyet "Bu, daha önce dünyâda iken tattığımız meyvelerdir" anlamındadır. Çünkü onlara dünyâda tanıyıp yediklerine benzer meyveler verilmiştir.

2. Başka bir grubun görüşüne göre ise âyet "Bu, daha önce hiç tatmadığımız Cennet meyvelerindendir" anlamındadır. Çünkü Cennet meyveleri renk ve tat bakımından birbirine son derece benzemektedir.

İkinci görüşü ileri sürenler şu delillere dayanmaktadırlar:

1. Cennet meyvelerinin birbirine benzemesi dünyâ meyvelerinin birbirine benzemesinden daha önemlidir. Cennet halkı bu aşırı benzerlik sebebiyle her yeni meyveyi önce meyve ile aynı sanmaktadır.

2. İbn Cerir et-Taberi (ö. 310 h) ikinci görüşü ileri sürenler hakkında şöyle demiştir: Bu görüşü ileri sürenlerin delillerinden biri şudur: Cennet meyvelerinden her hangi biri koparıldığında yerine aynısı yaratılmaktadır. İbn Beşşar, İbn Mehdi kanalıyla bize Süfyân'ın şöyle dediğini nakletmiştir: Ebû Ubeyde'den nakilde bulunan İbn Mürre'nin şöyle dediğini işittim: Cennet'te her hangi bir meyve koparıldığında yerine hemen bir başkası yaratılır.

3. *"Bu rızıklar onlara benzer olarak sunulacaktır."* cümlesi, *"Bu, daha önce de yediğimiz şey"* sözünü söylemelerinin bir sebebi gibidir.

4. Cennet halkı, Cennetteki tüm meyveleri dünyâda iken tatmış olamazlar. Hattâ onlardan çoğu dünyâ nimetlerinin tamâmını bile tatmak bir tarafa görmemişlerdir bile.

İbn Cerir et-Taberi'nin de (ö. 310) içinde bulunduğu bir grup ise diğer görüşü tercih etmiş ve onlar da bir kısım gerekçeler ileri sürmüşlerdir:

1. İbn Cerir şöyle demiştir: Bu âyet, "Bu, daha önce dünyâda iken tatmadığımız bir meyvedir" anlamındadır. Çünkü Allah Teâlâ *"Öyle Cennetler ki ne zaman, meyvelerinden kendilerine bir şey ikrâm edilirse: 'Bu, daha önce de yediğimiz şey' diyecekler."* Yâni onlar kendilerine her meyve ikrâm edilğinde böyle demektedirler. Bu sözü bâzen söyleyip bâzen söylemediklerine dâir her hangi bir delil yoktur. O halde Cennet'e girip oraya yerleştikten sonra yapılan ilk meyve ikrâmında da bu sözü söyleyecekleri muhakkaktır. Bu durumda tattıkları ilk Cennet meyvesi hakkında "Bu, daha önce tatmış olduğumuz Cennet meyvelerindendir" demeleri imkânsızdır. Çünkü henüz hiç Cennet meyvesi tatmamışlardır. Durum böyleyken onların bu sözle "Bu, daha önce tatmış olduğumuz Cennet meyvelerindendir" anlamını kastettiklerini ileri sürmek şu iki mahzurdan birini doğurur: a. Onların bu sözlerini yalan yere söylediklerini iddiâ etmek. Bunu ancak azgın ve sapık biri yapar. Çünkü Allah onları yalan sözden uzak tutmuştur. b. İlk meyve ikrâmı yapıldığında bu sözü söylemediklerini iddiâ etmek. Bu ise temelsiz bir iddiâ olur. Çünkü *"Ne zaman, meyvelerinden kendilerine bir şey ikrâm edilirse"* ifâdesi, her meyve ikrâmında bu sözü söylediklerini açıkça göstermektedir. Bâzen söyleyip bâzen söylemediklerine dâir bir delil yoktur. Böylece âyetin şu anlamda olduğu açıklık kazanmaktadır: Cennet'te Cennet meyvelerinden herhangi birini tattıklarında 'Bu, daha önce dünyâda iken tattığımız meyvedir' derler.

Bu konuda bizim şahsi görüşümüz ise şöyledir: Birinci görüşü savunanlar, Cennet halkının bu sözü söylemelerini ilk meyve ikrâmı dışındaki ikramlara tahsis etmektedirler. Bu tahsiste dayandıkları delil ise aklın zarfı kıldığı bâzi gerek-

çeler ve sözün akışıdır. Tahsis, Kur'an üslûbuna aykırı ve yabancı bir şey değildir. Burada da tahsisi zarûri kılan bir çok husus vardır. Bir kısmını sıralayalım:

1. Cennet meyveleri çoktur ve dünyâ meyvelerine benzemez. Dolayısıyla dünyâ meyveleri hakkında bu sözün söylenmiş olması düşünülemez.

2. Cennet halkından çoğu Cennet'te eşi bulunan dünyâ meyvelerinin hepsini tatmamıştır.

3. Onlar her meyve yediklerinde "Bu, bizim dünyâda tattığımız meyvedir" sözünü tekrarlayıp durmazlar. Bu sözü sonsuza dek sürdürecek olamazlar. Kur'ân-ı Kerim bunu kastetmemiştir. Onların tattığı nimetlerin bu yönüyle de ilgilenmemektedir. Bu söz, Cennet meyvelerinin hoş olduğu anlamında kullanılmış alışlagelenden farklı ama açık bir ifâde olup şu mânâyâ gelmektedir: "Cennet meyveleri birbirine benzer. İlk yenileniyle daha sonra yenileni arasında bir fark olmaz. Dünyâda ağacın yaşlanması sebebiyle görülen meyvelerin azalması ve küçülmesi gibi kusurlar onlarda yoktur. İlk meyve nasılsa sonu da aynıdır. Birbirine üstünlükleri yoktur. Hepsi birbirine benzerler." Cennet halkının Bu, bizim dünyâda tattığımız meyvedir" sözüyle kasıtları işte budur. Dolayısıyla ikinci görüşün ileri sürülmesi hâlinde Allah'ın kastına aykırı bir durum söz konusu olmaz. Cennet halkı da hiçbir şekilde yalancılıkla ithâm edilmiş olmaz. İkinci görüşü savunanlar bu sözü Cennetteki ilk meyve ikrâmı hâricindeki ikramlara tahsis etmekle hatâ etmişlerse onları tenkit eden İbn Cerir et-Taberi de onlar kadar, hattâ onlardan daha fazla hatâ etmiştir.

"Bu rızıklar onlara benzer olarak verilmiştir" ifâdesine gelince bu konuda Hasan-ı Basri şöyle demiştir: Cennet meyvelerinin hepsi iyidir, içlerinde kötüsü yoktur. Dünyâ nimetlerine bakın! Onların bir kısmını beğenmezsiniz. Cennet'te ise beğenilmeyecek kötü bir meyve yoktur.

Tâbiundan Katâde de şöyle demiştir: Cennet meyvelerinin hepsi iyidir, içlerinde kötüsü yoktur. Dünyâ meyveleri içinde ise iyi olan da vardır kötü olan da.

İbn Cüreyç'in içinde bulunduğu bir grup da böyle demiştir. Buna göre burada kastedilen benzerlik, kalite bakımından birbirlerine denk ve uygun olmalarıdır.

Sahâbeden İbn Mes'ûd (ö. 32 h), İbn Abbas (ö. 68 h) ve başkalarının da içinde bulunduğu başka bir grup ise şöyle demiştir: O meyveler görüntü ve renk bakımından birbirine benzer, ama tatları değişiktir.

Tâbiundan Mücâhid de onların renk bakımından benzer tat bakımından ise farklı olduğunu belirtmiştir. Rebi' b. Enes de böyle demiştir.

Yahyâ b. Ebi Kesir ise şöyle demiştir: Cennetin yeşillikleri za'feran, kumları misktir. Genç hizmetçiler Cennet halkına meyveler ikrâm eder, onlar da o meyveleri yerler. Onların benzerini yeniden onlara ikrâm edince "Bunu demin getir-

diniz de yemiştik ya” derler. Bunun üzerine hizmetçiler onlara “Hadi buyurun! Bunların rengi önceki yediklerinize aynı ama tatları farklıdır” derler. İşte Cenâb-ı Hakk’ın “*O Cennetlerdeki bir meyveden kendilerine rızık olarak yedirildiği vakit ‘Bundan önce bize verilenlerdendir bu’ derler*” âyetinde kastedilen budur.

Başka bir grup ise Cennet meyvelerinin dünyâ meyvelerine benzediğini ancak onlardan daha üstün ve daha hoş olduğunu ileri sürmüştür. İbn Vehb’in naklettiğine göre Abdurrahman b. Zeyd şöyle demiştir: Cennet halkı, dünyâda elmayı elma, narı nar diye isimlendirdikleri gibi Cennet’te de meyveleri isimleriyle tanımaktadır. Bu sebeple “Bu, daha önce tattığımız meyvedir” derler. Çünkü kendilerine tanıdıkları meyveler sunulmuştur. Ancak Cennet meyveleri tat bakımından dünyâ meyveleri gibi değildir. İbn Cerir et-Taberi (ö. 310) bu görüşü tercih etmiş ve şöyle demiştir: Âyetin “Bu, Cennet’te daha önce tattığımız meyvedir” mânâsında olduğunu ileri sürenler yanılmaktadır. Bu görüşün temelsizliğini, “*Bu rızıklar onlara benzer olarak verilmiştir*” ifâdesinin yorumunda bize muhâlefet edenlerin görüşlerinin çürük oluşunu açıkça göstermektedir. Çünkü bu ifâde, Cennet halkının “*O Cennetlerdeki bir meyveden kendilerine rızık olarak yedirildiği vakit ‘Bundan önce bize verilenlerdendir bu’ derler*” sözünü söylemelerinin sebebini açıklamaktadır.

Daha önce belirttiğimiz gibi İbn Cerir’in bu sözü, birinci görüşü savunanların görüşlerinin temelsizliğini göstermez.⁵⁹⁰

Bu âyet-i kerimde müminleri müjdeleyen Allâh’ın celâlini, azametini, yüceliğini, kezâ insanlığa bu müjdeyi ulaştırmada vâsita kıldığı peygamberin yüceliğini düşünmek gerekir! Allah Teâlâ, insanlığa bu müjdeyi vermiş, ona bu nimetleri garanti etmiştir. Bu müjdede, Cennet’te bulunan nehirler, meyveler, temiz eşler gibi maddi nimetlerin yanı sıra; bu konforun sonsuza kadar devâm edeceği ve aslâ kesintiye uğramayacağı muştusunu vererek göz aydınlığı ve gönül huzûrunu sağlayan mânevi nimetleri de vaat etmiştir.

Âyette geçen الأزواج kelimesi, زوج “zevc / eş” kelimesinin çoğuludur. Zevc kelimesi hem kadın hem de erkek için kullanılmaktadır. Bu, Kureyş lehçesine göre ve fasih / düzgün bir kullanımdır. Nitekim “*Biz: ey Âdem! Sen ve eşin berâberce Cennet’e yerleşin!*”⁵⁹¹ âyetinde de aynı kullanımı görmekteyiz. Bununla birlikte Araplardan bir kısmı kadın için dişil eki getirerek زوجة “zevce / eş” demektedir. Ancak bu, neredeyse hiç kullanılmayan çok nâdir bir tercihtir.

مطهرة “temiz” kelimesi ise, tekil kelimenin sıfatı olabildiği gibi kırk çoğulların da sıfatı olabilir. Çünkü çoğul konumunda değerlendirilebilir. Nitekim bu âyette

590 Hâdi'l-Ervah (141-144)

591 Bakara 2/35

kırk çoğul olan أزواج kelimesinin sıfatı olmuştur. مساكين طيبة “güzel meskenler”⁵⁹² ifâdesinde, مطهرة “temiz” gibi tekil / dişil olan طيبة kelimesinin أزواج gibi kırk çoğul olan مساكين kelimesine sıfat olmasında da aynı durumu görüyoruz. Yine tekil / dişil olan ظاهرة kelimesinin kırk çoğul olan قوى kelimesine sıfat olması da böyledir.

Temiz eşlerle hayız, nifas, büyük ve küçük tuvalet ihtiyacı gidermek, sümük, balgam ve dünyâ kadınlarında bulunan tüm hoşlanılmayan şeylerden ve kirlerden arındırılmış kadınlar kastedilmektedir. Onlar bu maddi kirlerin yanı sıra kötü huylardan, kınanmış özelliklerden, kötü ve boş sözlerden de arındırılmış, eşinin dışında kimseye gözünü çevirmeyen, elbiselerine hiçbir kir bulaşmayan kadınlardır.

Abdullah b. Mübârek’in şu’be-Kadâde-Ebû Narda kanalıyla Ebû Said’den naklettiğine göre Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- “Onlar için Cennet’te tertemiz eşler de vardır” âyetiyle ilgili olarak şöyle buyurmuştur: “Onlar hayızdan, tuvalet ihtiyacı gidermekten, sümük ve balgamdan arındırılmıştır”⁵⁹³

Abdullah b. Mes’ûd (ö. 32) ve Abdullah b. Abbâs (ö. 68) da şöyle demiştir: Onlar hayız olmaz, tuvalete gitmez ve kirlenmezler.

Yine İbn Abbas şöyle demiştir: O kadınlar, pislikten, rahatsız edici şeylerden arındırılmıştır. Küçük ve büyük tuvaletlerini yapmaz, balgam, sümük, mezi ve meni çıkarmaz, hayız olmaz ve çocuk doğurmazlar.

Tâbiûndan Katâde de şöyle demiştir: O kadınlar gûnahtan ve rahatsız edici şeylerden arındırılmışlardır. Allah Teâlâ, onları büyük ve küçük tuvalet ihtiyacı gidermekten, pislik ve gûnahtan arındırmıştır.⁵⁹⁴

Abdurrahman b. Zeyd de şöyle demiştir: O kadınlar hayız olmazlar. Dünyâ kadınları ise hayız olurlar ve bu süre içinde namaz kılmaz ve oruç tutmazlar. Havvâ da Cennet kadınları gibi hayız olmuyordu. Ancak Allah’a isyân edince Allah ona şöyle buyurdu: Ağacın meyvesinden yediğin için seni hayız olmakla cezâlandıracağım!⁵⁹⁵

592 Saf 61/12

593 Bu hadisi, İbn Kesir (ö. 774) bu âyetin tefsirinde zikretmiştir. Bk. I/64. Hâfız Ebû Bekr b. Merdûyeh bu hadisi rivâyet ettikten sonra şöyle demiştir: “Bu garib (tek) bir hadistir. Hâkim bunu Müstedrek adındaki eserinde rivâyet etmiş ve Buhârî ve Müslim’in şartlarına uyduğunu ileri sürmüştür. Ancak onun bu iddiâsı üzerinde düşünölmeye değer bir husustur.” Hadis için ayrıca bk: şevkânî, Fethu'l-Kadir, I/171; Taberi, nşr: Ahmed Muhammed Şâkir, I/397 (Derleyenin notu)

594 Taberi (I/176)

595 Hâdi'l-Ervah (177-178)

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ
أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا
وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ ﴿٢٦﴾

26. Gerçekten Allah bir sivrisineği veya ondan daha üstün herhangi bir şeyi misal vermekten çekinmez. İman edenler bunun Rabblerinden gelen bir gerçek olduğunu bilirler. Ama kâfirler: "Allah bu misal ile ne kastetmiştir?" derler. Allah bununla bir çoğunu saptırır ve bununla çoğunu da hidâyete eriştirir. O, bununla fâsıklardan başkasını saptırmaz.

Tefsiri:

Bu âyet, kâfirlerin Kur'an'a karşı ileri sürdüğü bir itirâzın cevâbıdır. Onlar şöyle demişlerdi: Allah Teâlâ sivrisinek, örümcek vb. hiçbir kıymet ifâde etmeyen hayvanları anmayacak kadar yücedir! Eğer Muhammed'in getirdiği bu sözler Allâh'a âit olsaydı onların içinde bu değersiz canlılar yer almazdı.

Allah Teâlâ onların bu itirazlarına "Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez."⁵⁹⁶ buyurarak cevap verdi. Sivrisineği ve daha küçüğünü misâl vermek hakkı ortaya koyup izâh edecek ve bâtili çürütüp yok edecekse çok yerinde olur ve onu dile getirmekten çekinmemek gerekir. İşte itiraz edenlere verilen cevap budur!

Sanki itiraz edenler bu cevâba da itirâz etmiş veyâ bu cevaptaki hikmeti öğrenmek istemiş de, bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu örnekleri vermekte gözetttiği hikmeti de açıklamıştır. O hikmet, Allah'ın saptırmayı dilediği kimseyi saptırıp hidâyete erdirmeyi istediğini de hidâyete erdirmesidir.

Sonra sanki muhâtap, Allah'ın dilediğini saptırmasında gözetttiği hikmeti merâk etmiş bunun üzerine Allah Teâlâ hikmetini ve adâletini açıklayarak sâdece yoldan çıkmışları saptırdığını şu âyet-i kerimeyle belirtmiştir: "Onlar öyle sapıklar ki, kesin söz verdikten sonra sözlerinden dönerler. Allah'ın ziyâret edilip hâl ve hatırının sorulmasını istediği kimseleri ziyâretten vazgeçerler ve yeryüzünde fitne ve fesat çıkarırlar."⁵⁹⁷ İşte işlemiş oldukları bu çirkin davranışlar Allah'ın onları saptırmasına ve hidâyete karşı körleşmelerine sebep olmuştur.⁵⁹⁸

596 Bakara 2/26

597 Bakara 2/27

598 Bedâiu'l-fevâid (IV/136)

الَّذِينَ يَتَّقُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ
وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٢٧﴾ كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ
أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٨﴾

27. Onlar ki Allah'ın ahdini sağlamlaştırdıktan sonra bozarlar ve Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi keserler ve yeryüzünde bozgunculuk yaparlar. İşte onlar zarara uğrayanların tâ kendileridirler.

28. Nasıl oluyor da Allah'ı inkâr ediyorsunuz? Hâlbuki siz daha önce ölüler idiniz de sizi O diriltti. Sonra (eceliniz geldiğinde) sizi yine O öldürecek, sonra tekrar sizi O diriltecek ve sonunda yine yalnız O'na döndürüleceksiniz.

Tefsiri:

Yukarıdaki ikinci âyet-i kerime, Allah'a imânın insanın yapısına ve aklına uygun olduğuna, O'nu inkâr etme husûsunda kimsenin ma'zûr görülmeyeceğine kesin bir delildir. Allah Teâlâ bu konuda dört safha zikretmiştir. Bunlardan ilk üçü bu dünyâda müşâhede edilmekte dördüncüsü ise yalanlanmayacak bir vaatle vaat edilmiş ileride gerçekleşecektir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. İnsanların cansız ve ruhsuz bir takım su ve kan damlacıkları olmaları, daha sonra hayat bulunmayan ölü et parçacıkları olmaları
2. Allah Teâlâ'nın, böyle cansız halde bulunan insanları diriltmesi
3. Allah Teâlâ'nın onlara can verdikten sonra yeniden öldürmesi,
4. Ölümünden sonra onları diriltmesi ve kendisine döndürmesi

Akıllı kimsenin ilk üç safhayı kabûl edip de dördüncüsünü yalanlaması anlaşılır bir şey midir? Dördüncü safha da yaratma safhalarından bir safhadır. Cansızken insanları diriltten, dirilttikten sonra öldüren Allah'ı yeniden diriltmekten engelleyecek bir âmil olabilir mi? Bunu inkâr etmek Allah'ı inkâr etmekten başka bir şey midir? Üç safhayı bizzat yaşayarak müşâhede ettikten sonra böyle bir inkârcılık nasıl izâh edilir? Dolayısıyla bu âyetin kapsamı içinde yaratıcının varlığı, sıfatları ve fiillerinin yanı sıra âhirete de deliller vardır.⁵⁹⁹

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٩﴾ وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾ وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَقْبِلُوا بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣١﴾ قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٣٢﴾ قَالَ يَا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٣٣﴾ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿٣٤﴾ وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٣٥﴾ فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ ﴿٣٦﴾ فَتَلَقَى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٣٧﴾ قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنْ بَنِي هَٰذِي فَمَنْ تَبَعَ هَٰذَا فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٨﴾

29. Yerde ne varsa hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip de onları yedi gök halinde düzenleyen O'dur. O, her şeyi çok iyi bilendir.

30. Hani Rabbin meleklerle: "Muhakkak Ben yeryüzünde bir hali-fe yaratacağım" demişti. Melekler: "Biz Seni hamdinle tesbih ve takdis edip dururken orada bozgunculuk yapacak, kanlar dökecek bir kimse mi yaratacaksın?" demişlerdi. "Sizin bilmediğinizi her halde Ben bilirim" demişti.

31. Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra onları meleklerle gösterip: "Eğer doğru söyleyen kimseler iseniz bunların isimlerini bana haber verin" dedi.

32. "Rabbimiz, Seni tenzih ederiz. Senin bize öğrettiğinden başka bir şey bilmeyiz. Gerçekten her şeyi hakkıyla bilen, hükmü sağlam ve hikmeti sonsuz olan Sensin" dediler.

33. "Ey Âdem, onlara (varlıkların) isimlerini haber ver" diye buyurdu. O da onlara isimlerini söyleyiverince: "Size demedim mi ki gerçekten göklerin ve yerin gizliliklerini Ben bilirim Ben; neyi açıklarsanız neyi gizlerseniz yine Ben bilirim" diye buyurdu.

34. *Hani Biz meleklerle: “Âdem’e secde edin!” demiştik de .İblis dışında- derhal secde ettiler. O dayattı, kibirlendi ve kâfirlerden oldu.*

35. *Ve Biz: “Ey Âdem, sen eşinle birlikte Cennet’te yerleş ve ondan bol bol, istediğiniz gibi yeyiniz. Yalnız bu ağaca yaklaşmayınız, yoksa ikiniz de zulmedenlerden olursunuz” dedik.*

36. *Bunun üzerine, şeytan onları oradan kaydırıp, içinde bulundukları (nimeti)nden çıkardı, Biz de: “Kiminiz kiminize düşman olarak inin. Yeryüzünde sizin için bir süreye kadar karar yeri ve faydalanacak şey vardır” dedik.*

37. *Âdem Rabbinden bazı kelimeler belleyip aldı (tevbe etti). O da teubesini kabul buyurdu. Çünkü O, teubeleri kabul edendir, çok esirgeyendir.*

38. *“Hepiniz oradan inin” dedik. “Şayet Benden size bir hidâyet gelir de kim Benim hidâyetime uyarsa, onlar için korku yoktur ve onlar asla üzülmazler de.”*

Tefsiri:

Hız. Âdem’in kıssası bu şekilde devâm etmektedir. Allah Teâlâ, meleklerle Âdem’e secde etmelerini emretmiş, İblis secde etmemekte direnmiş, bunun üzerine Allah ona lânet ederek onu gökten çıkarmıştır. Bu kıssada ilmin üstünlüğüne ve faziletine birkaç yönden delil vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Meleklerin yeryüzünde Allah’a kendilerinden daha itâatli kimseleri nasıl yaratacağını sormaları üzerine Allâh “*Sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim*” buyurmuştur. Allah Teâlâ bu soruya, onların bilemeyeceği şekilde işlerinin iç yüzünü ve hakikatini bildiğini söyleyerek cevap veriyor. O bilgi ve hikmet sâhibidir. Allah’ın yaratıklarının en iyileri olan peygamberler, nebiler, sâlihler, şehitler, sıddıklar, âlimler, ilim ve iman sâhipleri bu halifenin neslinden türemiştir. Bunlar meleklerden daha hayırlı kimselerdir. İblis ise yaratıkların en şerlisidir. Allah Teâlâ Âdem’in ne olduğunu da İblis’in ne olduğunu da bilmiştir. Meleklerin ise ikisi hakkında da, Âdem’in yaratılıp yeryüzüne yerleştirilmesindeki hikmetler hakkında da bilgileri yoktur.

2. Allah Teâlâ Âdem’in üstünlüğünü ve faziletini göstermek istediğinde bunu ilimdeki üstünlükle yapmış ve ona tüm isimleri öğretmiştir. Daha sonra da meleklerle bu isimleri kendisine bildirmelerini söylemiştir. Bu âyetin tefsiriyle ilgili olarak şöyle nakillerde bulunmaktadır:⁶⁰⁰ Melekler “Rabbimiz bizden daha değerli bir yaratık yaratmamıştır” diyorlar, kendilerinin yeryüzüne yerleştirilecek olan halifeden daha üstün ve hayırlı olduklarını sanıyorlardı. Ancak Allah Teâlâ, onları bu halifeye öğrettiği bilgiyle imtihan edince bilgi hakkındaki acz ve

cehâletlerini ikrâr ederek “Yâ Râb! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur, şüphesiz alim ve hakim olan ancak sensin!” dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak “Ey Âdem! İsimleri meleklere anlat!”⁶⁰¹ buyurarak onu bilgiyle üstün tuttuğunu ortaya çıkardı, melekler de bunu kabûl etti.

3. Allah Teâlâ, Âdem’in bilgideki üstünlüğünü ve kendilerinin ise onun bildiğini bilmekten âciz olduklarını meleklerle gösterince şöyle buyurdu: “Ben size muhakkak semâvât ve arzda görülmeyenleri bilirim. Bundan da öte, gizli ve açık yapmakta olduklarınızı da bilirim, dememiş miydim?”⁶⁰² Yâni Allah Teâlâ kendisini bilgiyle, meleklerin içini dışını, yer ve göklerin sırlarını bilmekle niteledi. Onlara ilim sıfatını tanıttı, Âdem’in bilgide onlardan daha üstün olduğunu, onun bildiğini bilmekten âciz kalışlarını ayan-beyan ortaya koydu. Bu, ilim için şeref olarak yeter!

4. Allah Teâlâ, Hz. Âdem’e, bâzı kemâl sıfatları verdi. Hz. Âdem bu sıfatlar şâyesinde başka mahlûklardan daha üstün oldu. Cenâb-ı Hak onun üstünlük ve şerefini meleklerle göstermek istedi ve onun en güzel sıfatını, yâni ilmini gösterdi. Bu da ilmin insanda bulunan en şerefli sıfat olduğunu, insanın üstünlük ve şerefinin ilimle mümkün olduğunu göstermektedir.⁶⁰³

“Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis ediyoruz”⁶⁰⁴

Bu âyetin “biz kendimizi senin için arındırıyoruz” mânâsında olduğu ileri sürülmüştür. Ancak bu temelsiz bir yorumdur. Âyetin gerçek doğru anlamı ise “Biz seni uygunsuz sıfatlardan arındırıyor, takdis ediyoruz” şeklindedir. Bu tefsircilerin genelinin görüşüdür.

İbn Cerir et-Taberi (ö. 310) şöyle demiştir: *ونقدسك* ifâdesinin mânâsı şudur: Zâtını kirlerden ve kâfirlerin sana nispet ettiği uygunsuz sözlerden arındırıyor, seni ancak sana âit olan sıfatlarla niteliyoruz.

Daha sonra İbn Cerir sözlerine şunu eklemiştir: Ebû Sâlih, bu ifâdenin “Seni ululuyor, şânını yüceltiyoruz” anlamında olduğunu ileri sürmüştür. Mücâhid de benzer bir tefsir yaparak “Seni ululuyor, ta’zim ediyoruz” anlamını vermiştir.

İbn Cerir’den başka bâzıları ise bu ifâdeye “Seni kötü olan şeylerden arındırıyoruz, kötülüğü sana nispet etmiyoruz” anlamını vermiştir. Buna göre *لك* kelimesindeki lâm harfi “De ki: Çabucak gelmesini istediğiniz şeyin (azabın) bir kısmı

601 Bakara 2/33

602 Bakara 2/33

603 Miftâhu Dâri’s-Seâde (56-57)

604 Bakara 2/30

herhalde yakında başınıza gelecektir”⁶⁰⁵ âyetinde bulunan رُدْفُكُمْ ifâdesindeki lââm gibidir. Çünkü Allah’ın noksanlıklardan arındırılması mânâsındadır, yoksa Allah için kendilerini temizlemeleri anlamında değildir.

Bu görüşe biz de şunu ekleyebiliriz: Bu ifâde, bu sebeple نَبِّحُ بِحَمْدِكَ “Bizler hamdinle seni tesbih ediyoruz” ifâdesiyle bir arada zikredilmiştir. Çünkü tesbih Allâh’ın her türlü kötülükten arındırılması anlamına gelmektedir.

Nitekim Meymûn b. Mehrân şöyle demiştir: Tesbih, yâni sübhânallah, Alâh’ın ululandığı ve kötülüklerden arındırıldığı bir sözdür.

İbn Abbas da şöyle demiştir: Allah’ın her türlü kötülükten arındırılmasıdır.

Tesbih kelimesinin asıl mânâsı uzaklaşmaktır. Nitekim bir kimse yeryüzünde uzak bir mesâfe kat ettiğinde وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ der. سَبَّحَتِ الْأَرْضُ *“Her biri bir yörüngede yüzerler”*⁶⁰⁶ âyetindeki سَبَّحَ kelimesi de aynı anlamda kullanılmıştır. Allâh’ı öven ve onu kötülüklerden arındıran kimse onu tesbih etmiş olur.

Her iki fiil de, nesnesini سَبَّحَ لَهُ قُدْسُهُ وَقُدْسُ لَهُ şeklinde hem doğrudan hem de lââm harf-i ceriyle almaktadır.⁶⁰⁷

Fiillerinin hikmet içermesi hakkında soru soran kimseye Allâh Teâlâ’nın verdiği cevap meleklerle verdiği cevapta gizlidir. Allah onlara “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demiş ti de onlar da şöyle sormuşlardı: “Bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek insanı mı halife kılıyorsun? Allah da onlara, sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim, dedi”⁶⁰⁸ Eğer Allah’ın fiilleri hikmet, gâye ve fayda içermese melekler bunu pek iyi bilir ve böyle bir soru sormazlardı. Bu durumda Allah’ın onlara “Ben bu halifenin yaratılması hakkında sizin bilemeyeceğiniz hikmet ve faydaları biliyorum” şeklinde cevap vermesi uygun ve yeterli olmazdı. Demek ki meleklerin bu sorusu, Allah’ın karârına –hâşâ – bir itiraz değil, bunun hikmetini araştırmadır. İtiraz olarak yorumlanması durumunda da meleklerin Allâh’ın hikmetsiz hiçbir şey yapmadıklarına delil olur. Bu halifenin yaratılışını ilk bakışta hikmete aykırı gördükleri için bu soruyu sormuşlardır.⁶⁰⁹

Melekler, Allah’ı övüp noksan sıfatlardan arındıran, O’na ibâdet edip itâat edenin varlığının isyân ve muhâlefet içinde olandan daha hayırlı olduğunu sandılar. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak böyle bir tür yaratmada meleklerin vâkıf olmadığı övgüye lâyık amaçlar, faydalar ve hikmetler olduğunu belirterek onlara cevap verdi.⁶¹⁰

605 Neml 27/72

606 Yâsin 36/40

607 Şifâü'l-Alil (179)

608 Bakara 2/30

609 Şifâü'l-Alil (30)

610 Medâricü's-Sâlikin (II/197-198)

"Allah onlara, sizin bilemeyeceğinizi ben bilirim, dedi" âyetinin anlamı şudur: Allah Teâlâ, meleklerin habersiz olduğu İblisin kalbindeki nankörlük, kibir ve hasedi biliyordu. Meleklerle Âdem'e secde etmelerini emredince meleklerin kalbindeki Allah'a itâat, muhabbet, ona saygı duyma ve boyun eğme gibi hasletler ortaya çıktı ve hemen Allah'ın emrini yerine getirdiler. Öte yandan Allah düşmanı olan İblis'in kalbindeki kibir, aldatma ve kıskançlık özellikleri de ortaya çıktı. O da tüm bunların gereği olarak Allah'ın emrine karşı direndi, büyüklendi ve nankörlerden oldu.⁶¹¹

Allah Teâlâ, Âdem'i ve neslini yaratmadan önce yeryüzünü hazırladı ve sonra şöyle buyurdu: "*Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım*"⁶¹²

Allah Teâlâ, Âdem'e muhâlefeti öğretmeyi murât etti ve "*Seytan onların ayaklarını kaydırды*"⁶¹³ buyurarak onun sebebinin de ortaya koydu. Ancak "*Sonra Rabbin onu seçkin kıldı*"⁶¹⁴ âyeti gereği rahmetiyle ona yetiştirdi. Yâni bir nevi ona şöyle seslendi: Ey Âdem! Zekâna güvenerek yapmış olduğun hatâdan dolayı sızlanma! Çünkü o hatâ sende bulunan kendini beğenmişlik duygusunu yok etmiş ve sana kulluk elbisesini giydirmiştir. "*Hepiniz Cennet'ten inin!*"⁶¹⁵ buyurduğum için üzülme. Çünkü yeryüzünü ben senin için yaratmıştım. Günah işlemeseydin bile sen oraya inecektin. Şimdi senin için bir mücâhede sâhası olan dünyâya in, yarın bir ağaç gibi yeşerecek olan iyilik tohumlarını ek, nedâmet fidanını göz yaşlarınla sula! O yeşerince sen yine Cennet'e döneceksin!⁶¹⁶

611 Bedâiu'l-fevâid (160)

612 Bakara 2/30.

613 Bakara 2/36

614 Tâhâ 20/122

615 Bakara 2/36, 38

616 Bedâiu'l-fevâid (III/223) Buranın devâmında bir paragraf daha vardır. Derleyenin zühûlünden kaynaklandığını düşündüğümüz konuyla ilgisi olmayan bu paragrafı okuyucuya kolaylık sağlamak için yukarıya yazmadık. Ancak asla sâdık kalmak için de aşağıya alıntılanmayı da gerekli gördük. Söz konusu kısmın tercemesi şöyledir: Dostluk ortak kabûl etmez. Hz. İbrâhim'in kalbinde çocuk sevgisi yer edinmişti. Bunun üzerine dostu olan Allah, başkasına muhabbet besleyen dostunu kıskandı ve ona oğlunu boğazlamasını emretti. Hz. İbrâhim bu emre boyun eğince muhabbetteki ortaklık sona erdi ve sevgisini sâdece o sevgiye lâıyk olan Allah'a yöneltmiş oldu. bunun üzerine "*Biz oğluna bedel ona büyük bir kurban verdik*" (Sâffât 37/107)müjdesi geldi.

Bu buyrukla maksat Hz İbrâhim'e azap etmek değil, onu arındırmak için denemektir.

Hz. İbrâhim'in oğlunu boğazlamakla emrolunması şaşılacak bir şey değildir. Asıl şaşılacak şey, bunu bizzat elleriyle yapmaya kalkışmasıdır. Eğer bu buyruğu veren Allah'ı çok sevmeseydi böyle bir emri kolaylıkla yerine getirmeye kalkışamazdı. Bu sebeple onun muhabbetinin eserleri, meselâ Kâ'be bir sevap kazanma yeri olmuştur. Oraya, kuşların yuvalarına duyduğu hasretten fazla hasret ve iştîyak duyuyoruz. (Mütercimim notu)

“Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi. Onlar bizler hamdinle seni tesbih ve seni takdis edip dururken, yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökcek insanımı halife kılıyorsun, dediler. Allah da onlara, sizin bilemeyeceğinizi herhalde ben bilirim, dedi. Allah Âdem’e bütün isimleri, (eşyânın adlarını ve ne işe yaradıklarını) öğretti. Sonra onları önce meleklerle arzedip, eğer siz sözünüzde sâdık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi. Melekler: Yâ Râb! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur, şüphesiz alim ve hakim olan ancak sensin, dediler. (Bunun üzerine) ‘Ey Âdem! Eşyânın isimlerini meleklerle anlat’ dedi. Âdem onların isimlerini onlara anlatınca, ‘Ben size, muhakkak semâvât ve arzda görülmeyenleri bilirim. Bundan da öte, gizli ve açık yapmakta olduklarınızı da bilirim, dememiş miydim’ dedi.”⁶¹⁷

Bu âyetler meleklerin Allah’la bir münâzarası ve Allah’ın onların sorularına verdiği bir cevap niteliğindedir. Sanki onlar Allah’a şöyle demektedirler: Sen yeryüzünde bir halife yaratırsan o bozgunculuk yapar ve kan döker. Senin hikmetin ise bunların olmamasını gerektirir. Sen yeryüzünde yaratsan yaratsan seni överek her türlü eksiklikten arındıran kimseler yaratırsın. Onu da zâten bizler yapmaktayız.

Allah Teâlâ, bu soruya şöyle cevap verdi: Bu halifenin yeryüzünde yaratılmasıyla ilgili bilemeyeceğiniz bir çok hikmet vardır. Bu sebeple oluşacağını iddiâ ettiğiniz bozgunculuğun gerisinde de bilmediğiniz bir çok fayda ve hikmet vardır.

et-Tuhfetü’l-Mekkiyye adındaki eserimizde bu konuyla ilgili olarak biz kırk kadar hikmet tespit ettik. Burada onlardan bir kısmını zikrelelim:

1. Allah Teâlâ bu halifenin neslinden peygamberler, veliler ve müminler çıkarmış ve onlarla Cennet’i ma’mûr etmiştir. Yine o halifenin neslinden habîs olanları temizlerden ayırmış ve onlarla da Cehennemi doldurmuştur. Bunda meleklerin bilmesi mümkün olmayan bir çok hikmet ve fayda vardır.

2. Allah Teâlâ, bu halifeye verdiği ve meleklerin habersiz olduğu bilgi ile onun üstünlüğünü ortaya çıkardı ve onlara ona saygı göstermek için secde etmelerini emretti. Bunda da Allah’tan başka kimsenin bilemeyeceği hikmetler vardır.

3. Allah melekleri halifeye secde etmekle imtihan etmiştir. Onlar onun yeryüzünde bozgunculuk yapacağını ve kan dökceğini ileri sürmüşlerdi. Allah onları ona secde etmekle memur kıldı. Böylece onlar kendilerini övüp bu halifeyi yerip dururken Allah onun kendilerinden üstün olduğunu ortaya çıkarıverdi. Nitekim Cenâb-ı Hak Hz. Mûsâ’ya da aynısını yapmıştı. Hz. Mûsâ kendisinin yeryüzünün en âlimi olduğunu söyleyince Allah onu Hızır’la denemiş ve onunla birlikte yaşa-

dığı üç hâdisede⁶¹⁸ onun aczini ortaya koymuştu. Bu, Allah'ın halifesi hakkındaki kânûnudur. O hikmet ve bilgi sâhibidir.

4. Bu halifeyi denemiştir. Onun yaşayacağı musibet, mihnet ve meşakkat-i bildiği için öncelikle ona lütuf ve ikramda bulunmuştur. Daha sonra mihnet ve musibet faslı gelmiş, ancak o da hayır ve ihsanla neticelenmiştir. Dolayısıyla onun başına gelen musibetin öncesinde de sonrasında da lütuf vardır. Bu, onun neslinden inananlar için de geçerlidir. Çünkü Allah onlara da ilk önce iman nimetini bahşetmiş, âkıbetlerini de hayırlı kılmıştır. Böylece bu hayırlı başlangıç ve hayırlı âkıbet arasında başlarına gelmiş olan musibetler ve işledikleri günahlar iki nimet arasında kalmıştır. Âlemlerin Rabbi olan Allâh'ın şânı yücedir.

5. Allah Teâlâ Âdem'in düşmanı olan İblis'in içinde gizlediği kibir ve isyânı Âdem'e secde edilmesini emrederek ortaya çıkarmış, böylece İblis gizlediği bu günâhın ortaya çıkmasıyla lânet ve tarda müstahak olmuştur. Gerçi Allah Teâlâ onun durumunu bilmekteydi. Ancak onu bu bilgisine göre cezâlandırıp lânet etmesi uygun değildi. Aksine bu bilginin fiili olarak ortaya çıkması gerekiyordu. Allah Teâlâ'nın ona meleklerle birlikte Âdem'e secde etmesini emretmesi onun içinde gizil olan küfür ve pisliliğin ortaya çıkmasını sağladı. "Âdem'e secde edin!" emrinde, yeryüzünde yaratacağını haber verdiği halifenin şereflendirilmesi, meleklerin eğitilmesi, İblisin içinde gizlediği küfrün ortaya çıkarılması hikmetleri vardır. Bu, temiz olanın pisten ayrılmasına sebep olmuştur.

6. Allah Teâlâ, Hz. Âdem'e isimleri öğretmiş, bunlarla melekleri imtihan etmiş, ancak onlar bu imtihanda başarılı olamamışlardır. Bu başarısızlık, onların, yeryüzünde halife yaratılmasında bir fayda olmayacağı, zirâ bozgunculuk çıkarıp kan dökeceği şeklindeki düşüncelerine güzel bir cevap vardır. Çünkü böylece o halife zannettiklerinin aksine üstün ve bilgi sâhibi biri olduğunu onlara göstermiştir.⁶¹⁹

*"Hani biz meleklerle Âdem'e secde edin' demiştik. İblis hâriç hepsi secde ettiler. O, yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu."*⁶²⁰

Bu âyet ve devâmı, Allah düşmanı İblis'in Hz. Âdem hakkındaki tartışması, ona secde etmekten kaçınması ve bu konudaki iddîalarının çürüklüğü hakkındadır. Allah Teâlâ, Kitab'ında bu kıssayı birkaç yerde zikretmiş ve İblis'in secde etmekten kaçınmasının kibir, küfür ve dirençten başka bir şey olmadığını beyân etmiştir. İblis bunu sâdece inatçılığından dolayı dile getirmiştir. Yoksa onun isyânının asıl sebebi büyüklük taslamak ve inkârcılıktır. Âdem'e secde etmekle

618 Bk. Kehf 18/60-82

619 Bedâiu'l-fevâid (IV/137-139)

620 Bakara 2/34

emrolunmasında hikmete aykırı olan hiçbir şey yoktur. Onun delil diye dayandığı şüphe ise, onun aslının ateş, Âdem'in aslının toprak olmasıdır. O, buna dayanarak kendisinin ondan daha üstün olduğu net'cesine ulaşmıştır. Hâlbuki bu iddiâ bir çok yönden çürüktür. Bunların bir kısmını zikrederim:

1. Kendisinin Âdem'den hayırlı olduğu temelsiz bir iddiâdır. Dolayısıyla bu iddiâsına delil olarak ileri sürdüğü kendisinin ateşten, Âdem'in topraktan yaratılması da çürük bir delildir. Çünkü ateş, çamur ve topraktan daha hayırlı değildir. Aksine toprak ateşten daha hayırlı ve daha üstün bir unsurdur. Bunun birkaç sebebi vardır. Bir kısmını şöyle zikredebiliriz:

a. Ateş, toprağın aksine ilişdiği olan her şeyi yok eden bozucu bir tabiata sâhiptir.

b. Ateşin tabiatında, hafiflik ve hiddet hâkimdir. Toprak ise sâkin ve sâbit bir tabiata sâhiptir.

c. Canlıların yiyecek ve giyecekleri, süs eşyâları, âlet-edevatları ve meskenleri topraktan oluşur ve toprak üzerinde bulunur. Ateşte ise bunların hiçbirisi olmaz.

d. Toprak, toprakta yetişen veyâ topraktan yapılan şeyler, tüm canlıların vazgeçemeyeceği zarûri ihtiyaçlardır. Hâlbuki hayvanlar ateşe hiç ihtiyaç duymaz. İnsanlar ise günlerce ve aylarca ateşe ihtiyaç duymadan yaşayabilirler. O, zarûri bir ihtiyaç değildir. Tüm canlıların topraktan faydalanmasına göre insanların bâzen ateşten faydalanması hiç mesâbesindedir.

e. Toprağa bir tohum atıldığında o tohumun kat kat fazlasını verir. Kendisine emânet edilen tohumu bereketiyle kat kat artırır. Hâlbuki aynı tohumu ateşe emânet etsen onu yakıp kül eder, geriye hiçbir şey bırakmaz.

f. Ateş bulunacağı bir mekâna ihtiyaç duyar. Toprak ise buna ihtiyaç duymaz. Dolayısıyla toprak ondan daha mükemmeldir.

g. Ateş toprağa muhtaçtır. Toprak ise ona muhtaç değildir. Çünkü ateşin bulunduğu yer mutlakâ toprak üzerindedir veyâ ondan yapılmıştır. O halde ateş toprağa muhtaç, toprak ise ondan müstağnidir.

h. İblis'in yaratıldığı madde ateşin özüdür. O madde çok zayıftır, rüzgar onunla oynayıp durur, onu istediği yöne yöneltir. Bu sebeple bu maddeden yaratılmış olanlara arzu ve hevesleri gâlip gelmiş, onları esâreti altına almıştır. Âdem'in yaratıldığı madde olan toprak ise güçlüdür, rüzgâr onu her gittiği yere savuramaz. Bu sebeple insan arzu ve heveslerine gâlip gelir, ona hâkim olur ve Rabbine döner. Rabbi de bu sebeple onu seçmiş, arındırmıştır. Âdem'in yaratıldığı maddedeki hevâ geçicidir, yok olup gidecektir. Sebat ise onun tabiatında aslidir, yine o sebâta dönmüştür. İblis ise onun tam tersi bir tabiata sâhiptir. Nitekim ateş ve toprak maddelerinden yaratılan canlıların atalarından her biri asli tabiat ve unsurlarına dönmüştür. Âdem, şerefli ve temiz aslına, İblis de rezil olan aslına!

ı. Ateşte her ne kadar bâzı faydalar varsa da onda kötülük iyice gizlenip yerleşmiştir. Onun kötülüğü ancak zorla engellenebilir. Eğer bu engelleme olmasa ateş insan neslini ve onun kullandığı her şeyi ifsâd ederdi. Toprakta ise hayır, iyilik ve bereket gizlidir. O her sürülmesi ve kazılmasında başka bir bereket, hayır ve mahsul verir. Toprağın bu faydaları yanında ateşin bahsi dahi edilemez.

j. Allah Teâlâ, Kitâb'ında yeryüzünü bir çok defa zikretmiş ve onun faydalarını sayarak yaratılmasından⁶²¹, insanlar için beşik⁶²², yatak⁶²³, yaygı⁶²⁴, sâbit bir yer⁶²⁵, diriler ve ölümler için sığınak⁶²⁶ olmasına kadar bir çok yönünü açıklamış, kullarını onlar üzerinde düşünmeye, onda bulunan hayranlık uyandırıcı kudret delillerini düşünmeye çağırmıştır. Ateşi ise bir yer hâricinde hep cezâ, tehdit ve azap bağlamında zikretmiştir. Hayırla andığı bu tek yerde, onun iki faydasına işâret etmiştir. Biri âhiret ateşi hakkında ibret olması, diğeri ise ıssız mekânlarda yolcular için fayda sağlamasıdır.⁶²⁷ Kur'an'da sayılan toprağın faydalarının yanında ateşin bu iki faydası hiç mesâbesindedir.

k. Allah Teâlâ, Kitâb'ının bir çok yerinde yeryüzünün tamâmının bereketli olduğunu belirttiği gibi onda bereketli kıldığı bâzı husûsi yerleri de bildirdi. Şu âyet bunlardan biridir: *"Gerçekten siz, yeri iki günde yaratana inkâr edip O'na ortaklar mı koşuyorsunuz? O, âlemlerin Rabbidir. O, yeryüzüne sâbit dağlar yerleştirdi. Orada bereketler yarattı ve orada tam dört günde isteyenler için fark gözetmeden gıdâlar takdir etti."*⁶²⁸ Bu âyette yeryüzünün genel olarak bereketli olduğuna işâret edilmektedir. Ondaki bâzı yerlerin bereketli kılındığı ise şu âyetlerde dile getirilmiştir: *"Biz, onu ve Lût'u kurtararak, içinde cümle âleme bereketler verdiğimiz ülkeye ulaştırdık"*⁶²⁹ *"Onların yurdu ile, içlerini bereketlendirdiğimiz memleketler arasında, kolayca görünen nice kasabalar var ettik"*⁶³⁰ *"Süleyman'ın emrine de kasırga (gibi esen) rüzgârı verdik; onun emriyle içinde bereketler yarattığımız yere doğru eserd. Biz her şeyi biliriz."*⁶³¹ Ateşte bereket olduğu ise aslâ bildirilmemiştir. Aksine onun bereketi götürdüğü ve yok ettiği meşhur olmuştur. Bizzat bereketli olan, konulduğu yeri bereketlendiren toprak nerede, bereketi götürüp yok eden ateş nerede?

621 Bk. Fussilet 41/9

622 Bk. Nebe 78/6

623 Bk. Bakara 2/22

624 Bk. Nuh 71/19

625 Bk. Mümin 40/64

626 Bk. Mürselât 77/25-26

627 Bk. Vâkıa 56/73

628 Fussilet 41/10.

629 Enbiyâ 21/71

630 Sebe 34/18

631 Enbiyâ 21/81

l. Allah Teâlâ, yeryüzünün tamâmını isminin anılıp sabah-akşam noksanlıklardan arındırıldığı mescitlerin mahalli kılmıştır. Özellikle kendisinde bereketler var edip maddi-mânevi yönden insanların belini doğrultacağı bir vesile ve hidâyet kaynağı kıldığı Kâ'be de yeryüzündedir. Eğer yeryüzünde sâdece Kâ'be bile olsa bu, toprağın ateşe olan üstünlüğü için yeterdi.

m. Allah Teâlâ, yeryüzünde mâdenler, nehirler, pınarlar, meyveler, hubûbat, yiyecekler, çeşitli hayvanlar, eşyâlar, dağlar, bitkiler, bahçeler, güzel binekler, hoş manzaralar yaratmıştır. Ateşte ise bunlardan hiçbiri yoktur. Ateşte bir bahçe veyâ bir mâden, veyâ güzel bir manzara, veyâ bir çağlayan su, akan bir nehir, lezzetli bir meyve, güzel bir eş, bir elbise veyâ bir örtü olabilir mi?

n. Ateşin fonksiyonu toprakta bulunan şeylere hizmet etmekten öteye geçmez. Ateş, toprağı mükemmelleştiren eşyânın hizmetçisi konumundadır. Eşyâ ona ihtiyaç duymazsa onu yakınından kovup uzaklaştırır. İhtiyaç duyduğunda ise bir efendinin ihtiyaçlarını karşılayan hizmetçisini çağırdığı gibi çağırır.

o. Lânetli İblis, kıt düşünceli ve ileri görüşlü olmamasından dolayı Âdem'in yaratıldığı toprağın sâdece suyla karıştırılmış şekline baktı ve onu hakir gördü. O çamurun diri olan her şeyin yaratıldığı su ile bir çok nimet ve faydanın yaratıldığı toprağın karışımı olduğunu göremedi. Hâlbuki o çamur, bağında nice faydalar, nice eşyâlar barındırmaktadır! Eğer düşüncesi bu balçık görüntüsünü geçip de o çamurun aslına ve gerisine nüfûz edebilseydi onun ateşten daha hayırlı ve üstün olduğunu görecekti.

Toprağın ateşten hayırlı ve üstün olduğunu gösteren hususları düşünürsen onların pek çok olduğunu görürsün. Biz burada sâdece bir kısmına işâret ettik. Ancak ateşin topraktan hayırlı olduğu farz edilse bile ateşten yaratılanın topraktan yaratılandan üstün olduğu neticesi çıkmazdı. Çünkü her şeye kâdir olan Allah üstün olmayan maddeden yarattığı bir mahlûku, üstün olan bir maddeden yarattığı bir mahlûka pekâlâ üstün kılabilir. Önemli olan kulun yaratıldığı madde değil, sonuçta kazanacağı kemâldir. İblis'in düşüncesi ise maddenin ötesine geçememiş, insanın kazanacağı hilkatı ve mükemmelliği görememiştir.

İnsan nesli, hayâta iğrenç bir damla ve bir çiğnem et olarak başlamaktadır. Ama Allah, onu yaratılış ve huy bakımından, estetik bakımdan mükemmel insana dönüştürmektedir.

Meleklerin yaratıldığı madde nur, Âdem'in yaratıldığı madde ise topraktır. Ancak -nur topraktan hayırlı olsa bile - Âdem'in nesli içinde meleklerden daha hayırlı olanlar vardır.

Bütün bunlar, İblis'in düşüncesindeki kısırlığı, fikir ve idrâkindeki bozukluğu göstermektedir. Onun Adem'e secde etmesi İlâhi hikmetin gereği idi. Ancak o, bu hikmet ve buyruğa temelsiz görüşleri, çarpık düşünceleri ile karşı çıktı. Yaptığı kıyas dini ve akli hiçbir temele dayanmıyordu. Peygamberlerin getirdiği vahye

kendi kıyas ve görüşleriyle karşı çıkan herkes onu izleyen ve ona tâbi' olanlardır. Hüsrâna düşmekten Allah'a sığınınız! O'ndan başarı ve bir kılın düşebileceği en kötü durum olan bu belâdan bizi kurtarmasını dileriz! Peygamberlerin getirdiği vahye kendisinin ve hemcinslerinin görüşleriyle karşı çıkmış olarak İlâhi huzûra çıkmaktansa, şirk dışında tüm yaratıkların günahlarıyla o huzûra çıkmak daha iyidir. Allah Teâlâ'nın İblis'i huzûrundan kovup ona lânet ve gazap etmesinin, kendi görüş ve kıyâsıyla İlâhi buyruğa karşı gelmesinden, kendi görüşlerini İlâhi buyruğun önüne almasından başka bir sebebi yoktur. Ancak Allah biliyor ki, -her ne kadar temelsiz ve çürük de olsa - İblis'in delil diye dayandığı şüpheler, kendi görüş ve akıllarıyla peygamberlerin getirdiği vahye karşı gelenlerin dayandığı ipe sapa gelmez gerekçelerin bir çoğundan daha güçlüdür. Bilen kişi, Allâh'ın Âdem ve İblis kıssasını Kitâb'ında tekrar tekrar zikretmesindeki hikmeti düşünür ve böyle vahye aykırı görüş ve kıyaslar yapmaktan sakınır.

İblis, ihlaslı olanlar hâricindeki tüm Âdem oğullarını azdıracağına dâir yemin etti. Allah Teâlâ da onun, onlar hakkındaki zannını doğruladı ve onlara aslâ musallat olamayacağını bildirdi. İhlâslı olanlar, ibâdeti, sevgiyi, saygıyı ve itâati sâdece Allah'a hasreden, peygamberlerin getirdiği vahiylerle uyup boyun eğenlerdir.

Allâh'a ibâdet, başkalarına ibâdetten ayrılmalı, O'nun peygamberine uymak da onun muhâliflerine uymaktan ayrılmalıdır. Akıllı kimse, Allah'ın huzûruna çıkıp sorgulanmadan önce kendisini bu mizan ile tartmalıdır. Yardım istenilecek olan sâdece Allah'tır. Sâdece O'na dayanılır! O'nun dışında hiçbir güç ve kuvvet yoktur.⁶³²

“Biz, Ey Âdem! Sen ve eşin berâberce Cennet'e yerleşin, orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde Cennet nimetlerinden yiyin, sâdece şu ağaca yaklaşmayın. Eer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendine kötülük eden zâlimlerden olursunuz, dedik. Şeytan onların ayaklarını kaydırıp haddi tecâvüz ettirdi ve içinde bulundukları (Cenneten) onları çıkardı. Bunun üzerine: Bir kısmınız diğere düşman olarak ininiz, sizin için yeryüzünde barınak ve belli bir zamana dek yaşamak vardır, dedik”⁶³³

Bu âyet, iki bakımdan onların Cennet'ten yere indiklerini gösterir:

1. اهبطوا “ininiz” fiili, yukarıdan aşağıya inmek anlamına gelir.

632 Bedâiu'l-Fevâid (IV/139-143)

633 Bakara 2/35-36

2. Hemen peşi sıra gelen “sizin için yeryüzünde barınak ve belli bir zamana dek yaşamak vardır” ifâdesi, onların daha önce yeryüzünde olmadıklarını gösterir. A'raf sûresindeki şu âyet bu ifâdeyi desteklemektedir: “Orada yaşayacaksınız, orada öleceksiniz ve orada (diriltilip) çıkarılacaksınız, dedi”⁶³⁴ Eğer Cennet yeryüzünde olsaydı onların çıkarılmasından önceki ve sonraki hayatları da orada olurdu. Allah Teâlâ'nın Âdem'in yaşadığı Cennet'i, ebedi Cennet'in sıfatlarıyla nitelendirmesi de bunu desteklemektedir: Şu âyetlerde bunu görüyoruz: “Şimdi burada senin için ne acıkmak vardır, ne de çıplak kalmak. Yine burada sen, susuzluk çekmeyecek, sıcaktan da bunalmayacaksın”⁶³⁵ Bu özellikler aslâ dünyâda olmaz. İnsan dünyânın en güzel yerinde de olsa mutlakâ bunlardan birine mâruz kalır.

Cenâb-ı Hak bu âyette açlıkla açıkta kalmayı, susuzlukla güneşe mâruz kalmayı karşılıklı olarak zikretti.⁶³⁶ Çünkü açlık karnın, açıkta kalmak ise sırtın karşı karşıya bulunduğu bir zaaftır. Kezâ susuzluk iç harâretinin, güneşe mâruz kalmak ise sırtın karşı karşıya olduğu zaaflardır. Böylece Cennet'te bulunanların iç ve dış zaaftan, iç ve dış harâretten muhâfaza altında oldukları belirtilmiş oldu. Bu karşılaştırma, açlıkla susuzluğun ve açıkta kalmakla güneşe mâruz olmanın karşılaştırılmasından daha iyidir. İşte ebedi Cennet'te bulunan kimsenin durumu böyledir.

Kezâ Cennet dünyâda olsa Hz. Âdem, “Sana ebedilik ağacını ve sonu gelmez bir saltanatı göstereyim mi?”⁶³⁷ diyen İblis'in bu sözündeki yalanı derhal bilirdi. Çünkü Hz. Âdem, dünyânın fâni ve gelip geçici olduğunu biliyordu.

Hz. Âdem'in çıkarıldığı Cennet'in gökte olduğu Bakara sûresinde de açıkça görülmektedir. Çünkü orada da şöyle buyurulmaktadır:

“Hani biz meleklere ‘Âdem’e secde edin’ demiştik. İblis hâriç hepsi secde ettiler. O, yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu. “Biz, Ey Âdem! Sen ve eşin berâberce Cennet’e yerleşin, orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde Cennet nimetlerinden yiyin, sâdece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendine kötülük eden zâlimlerden olursunuz, dedik. Şeytan onların ayaklarını kaydırıp haddi tecâvüz ettirdi ve içinde bulundukları (Cennetten) onları çıkardı. Bunun üzerine: Bir kısmınız diğerine düşman olarak ininiz, sizin için yeryüzünde barınak ve belli bir zamana dek yaşamak vardır, dedik. Bu durum devâm ederken Âdem, Rabbinden bir takım ilhamlar aldı ve derhal tevbe etti. Çünkü Allah tevbeleri kabûl eden ve merhameti bol olandır.”⁶³⁸

634 A'raf 7/25

635 Tâhâ 20/118-119

636 “Karşılıklı olarak zikretti” şeklinde terceme ettiğimiz “mukâbele”, “iki veyâ daha fazla mânânın zikredilip sonra onların mukâbillerini düzenli bir şekilde peşlerinden getirmek” anlamında bir edebi sanatın adıdır. Bk. el-Belâgatü'l-Vâdiha, s. 284-285 (Mütercimim notu)

637 Tâhâ 20/120

638 Bakara 2/34-37

Bu âyetlerde Âdem, Havvâ ve İblis'in Cennet'ten çıkarıldığı belirtilmiştir. Bu sebeple çoğul kipiyle "ininiz" buyurulmuştur. Buradaki hitâbın Hz. Âdem, Hz. Havvâ ve yılanı olduğu da ileri sürülmüşse de bu çok zayıf bir görüştür. Çünkü Hz. Âdem kıssasının hiçbir yerinde yilandan bahsedilmemiştir, sözün akışında da ona işâret eden bir şey yoktur. Şöyle bir görüş de ileri sürülmüştür: Buradaki hitap Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'yadır. Buna rağmen ikil yerine çoğul kipi tercih edilmiştir.⁶³⁹ Tıpkı Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman'ın kastedildiği şu âyetle ikil yerine çoğul kipinin tercih edilmesinde olduğu gibi: "*Biz onların hükmünü görüp bilmekteydik*"⁶⁴⁰ Bu hitapla Hz. Âdem, Hz. Havvâ ve onların neslinin kastedildiği de söylenmiştir.

Bize göre birinci görüşün dışındaki görüşler zayıftır. Çünkü onların hepsi delilden yoksundur. Metin de onların aksini ortaya koymaktadır. Böylece İblis'in "ininiz" emrine muhâtap olduğu ve inenlerin içinde bulunduğu ortaya konulmuş olur.

Daha sonra ikinci bir inme emri verilmiştir: "*Dedik ki: Hepiniz Cennetten inin! Eğer benden size bir hidâyet gelir de her kim hidâyetime tâbi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler*"⁶⁴¹

Bu emrin önceki emirden farklı olduğu görünmektedir. Önceki gökten yere inmek hakkında idi. Bu ise Cennet'ten inmek hakkındadır. Demek ki Hz. Âdem'in çıkarıldığı Cennet gökteki ebediyet Cennet'iydi.

Zemahşeri (ö. 538 h) şöyle demiştir: "*hepiniz Cennet'ten inin!*" emri, sâdece Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'ya yöneliktir. Onların neslini de kapsadığından dolayı ikil yerine çoğul kipi kullanılmıştır. Şu âyet de buna delâlet etmektedir: "*İkiniz birbirinize düşman olarak oradan inin!*"⁶⁴² Bakara sûresindeki âyetin devâmı da görüşümüzü destekler: "*Her kim hidâyetime tâbi olursa onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler. İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar Cehennemliktir, onlar orada ebedi kalırlar.*"⁶⁴³ Bu, bütün insanları içine alan bir hükümdür. "*Bir kısmınız diğerine düşman olarak*" ifâdesi ise, insanların tabiatında bulunan birbirlerine karşı düşmanlık, azgınlık ve saptırma anlamındadır.⁶⁴⁴

Zemahşeri, âyet hakkında ileri sürülen görüşlerin en zayıfını tercih etmiştir. Allah Teâlâ'nın zikrettiği düşmanlık Hz. Âdem, İblis ve o ikisinin nesli arasındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: "*Şeytan gerçekten sizin düşmanınızdır. Siz de onu düşman sayın*"⁶⁴⁵ Cenâb-ı Hak bu âyetle şeytana düşmanlık edilme-

639 Arapça'da çoğul üçten başlar. İki kişi için müsennâ/ikil denilen ayrı bir kip vardır. Eğer âyetle sâdece Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın inmesi emredilse idi ابعثوا "ikiniz inin" denilirdi. ابعثوا buyurulması, inme emrinin ikiden fazla kişiye yapıldığını gösteriyor. (Mütercimim notu)

640 Enbiyâ 21/78

641 Bakara 2/38

642 Tâhâ 20/123

643 Bakara 2/38-39

644 Zemahşeri, el-Keşşâf (I/63-64)

645 Fâtır 35/6.

si emrini vurgulu bir şekilde tekrar belirtmiş, böylece bu düşmandan sakınmak gerektiğini ortaya koymuştur. Hz. Âdem'in eşini ise, Hz. Âdem onunla huzur bulsun diye yaratmış ve ikisi arasında sevgi ve merhamet vâd etmiştir. Sevgi ve merhamet kadın ve erkek arasında, düşmanlık ise şeytan ve insan cinsi arasında geçerlidir. Zâten daha önce de Hz. Âdem, onun eşi ve İblis zikredilmiştir ve bunlar çoğul kipinin başladığı üç kişiden oluşmaktadırlar. Dolayısıyla "ininiz" emrindeki çoğul zamirin lâfız ve mânânın rûhuna uygun olarak burada zikredilenlerin her üçünü de gösterdiğini söylemeyip, sâdece bir kısmını gösterdiğini ileri sürerek sözün üslûbuna aykırı bir yorum tercih etmek anlamsızdır. Zemahşeri'nin bu konuda iyi bir izah yaptığı söylenemez.

«اهبطا بفضكم لينقض غدو»⁶⁴⁶ İkiniz birbirinize düşman olarak oradan inin!"⁶⁴⁶ âyetindeki hitâp Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'yadır. Bu âyette ikisinin birbirine düşman olduğu belirtilmiştir. اهبطا "ininiz" fiilindeki ikil zamir ya Hz. Âdem ve eşini veya Hz. Âdem ve İblis'i göstermektedir. İkinci durumda eşin zikredilmemesi Hz. Âdem'e tâbi oluşundandır. Buna göre zikri geçen düşmanlık inmek emrine muhâtap olanlardır. Onlar da Hz. Âdem ve İblis'tir. Durum gâyet açıktır. Birinci duruma, yâni ikil zamirin Hz. Âdem ve eşini göstermesi durumuna göre ise âyet iki husûsu ihtivâ etmektedir:

1. Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem ve eşine inmesini emretmesi

2. Hz. Âdem ve eşiyle İblis arasındaki düşmanlığı bildirmesi. Bu sebeple اهبطا kelimesindeki aksine بفضكم "bâzınız" kelimesindeki zamiri ikil değil, çoğul zikretmiştir. Düşmanlık konusuna İblis'in mutlakâ dâhil olması gereklidir. Çünkü Cenâb-ı Hak daha önceki âyetlerde Hz. Âdem'e şöyle buyurmuştur: "Bu, hem senin için hem de eşin için büyük bir düşmandır."⁶⁴⁷ Nesline de şöyle hitap etmiştir: "Şeytan gerçekten sizin düşmanınızdır. Siz de onu düşman sayın!"⁶⁴⁸ Düşmanlığın zikredildiği yerlerde çoğul kipi kullanılıp diğer yerlerde ikil kullanılması gerçekten dikkate değer! "İndirme" fiili ise bâzen çoğul, bâzen ikil, bâzen ise tekil zikredilmiştir. Meselâ A'raf⁶⁴⁹ ve Sâd⁶⁵⁰ sûrelerinde tekil zikredilmiştir. Bunlarda muhâtap sâdece İblis'tir. Çoğul zikredilen yerlerde ise muhâtap Hz. Âdem, eşi ve İblis'tir. Çünkü kıssa onlar hakkındadır. İkil zikredildiği yerlerde ise ya Hz. Âdem ve eşi kastedilmiştir, -çünkü ağacın meyvesinden yiyen ve günaha bulaşan o ikisidir - veya Hz. Âdem ve İblis kastedilmiştir. Çünkü o ikisi insan ve cinlerin atası ve köküdürler. O ikisinin durumu ve âkıbetleri çocuklarına öğüt olması için hikâye edilmiştir. Bu konudaki iki görüşü daha önce naklettik.

646 Tâhâ 20/123

647 Tâhâ 20/117

648 Fâtır 35/6.

649 A'raf 7/13

650 Bu âyetteki emir "İn!" değil, "Çık!" şeklindedir. Bk. Sâd 36/77

﴿۳۹﴾ «إِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّارِ لَعْنَتَ الْيَهُودِ وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ»⁶⁵¹ İkınız birbirinize düşman olarak oradan inin!”⁶⁵¹ âyetindeki “İkiniz”den kastın Hz. Âdem ve İblis olduğunu şöyle açıklayabiliriz: “Âdem Rabbine âsi olup yolunu şaşırdı. Sonra Rabbi onu seçkin kıldı tevbesini kabûl etti ve doğru yola yöneltti”⁶⁵² âyetinde Allah Teâlâ günahın işlenmesini aktarıırken sâdece Hz. Âdem’i andı, eşini hiç zikretmedi. Bu durum, inme emrine muhâtap olanların Hz. Âdem ile günahı ona hoş gösteren İblis olduğunu açıkça göstermektedir. Hz. Âdem’in eşi ise Hz. Âdem’e uyararak bu emre muhâtap olmaktadır. Çünkü amaç, insan ve cinlere atalarının başından geçen isyân ve emre karşı gelme tâlihsizliklerinin bildirilmesidir. Bu sebeple her iki cinsin atasının anılması sâdece insan cinsinin iki atasının anılmasından daha isâbetlidir. Allah Teâlâ eşinin de Hz. Âdem’le birlikte yasak meyveden yediğini, bunun üzerine onun da Cennet’ten çıkarıldığını bildirmekte, böylece onun durum ve âkıbetinin de Hz. Âdem gibi olduğu anlaşılmaktadır. Her iki cinsin atalarının durumunu zikretmek, sâdece insan cinsinin anne ve babasını zikretmekten daha iyidir.

Hülâsa olarak “Bir kısmınız diğerine düşman olarak ininiz”⁶⁵³ âyetinin Hz. Âdem, eşi ve İblis hakkında olduğu açıktır. Hiçbir zarûret yokken “İkiniz birbirinize düşman olarak oradan inin!”⁶⁵⁴ âyetine dayanarak bu âyetin muhâtabının Hz. Âdem ve eşi olduğunu ileri sürmek uygun değildir.⁶⁵⁵

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿۳۹﴾ يٰٓأَيُّهَا
 إِسْرَآئِيلُ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أَوْفِ بِعَهْدِكُمْ وَآيَاتِي
 فَارْهَبُون ﴿۴۰﴾ وَأَمِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ وَلَا
 تَشْرَوْا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِنِّي فَاتَّقُونَ ﴿۴۱﴾ وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا
 الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿۴۲﴾ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ
 ﴿۴۳﴾ أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ
 ﴿۴۴﴾ وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ ﴿۴۵﴾ الَّذِينَ
 يَنْظُرُونَ أَنْهَمُ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنْهَمُ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿۴۶﴾

651 Tâhâ 20/123

652 Tâhâ 20/121/122

653 Bakara 2/36

654 Tâhâ 20/123

655 Hâdi'l-ervâh (33)

39. *Kâfir olup âyetlerimizi yalanlayanlara gelince; işte bunlar Cehen-nemliktirler. Onlar orada ebediyyen kalıcıdırlar.*

40. *Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi hatırlayın ve ahdimi yeri-ne getirin ki Ben de ahdinizi yerine getireyim. Ve yalnız Benden korkun.*

41. *Beraberinizdekileri (Tevrat'ı) doğrulayıcı olarak indirdiğime iman ediniz ve onu inkâr edenlerin ilki olmayınız. Âyetlerimi de az bir pahaya satmayınız ve yalnız Benden korkunuz.*

42. *Kendiniz bilip dururken hakkı bâtıla karıştırmayın ve (bildiğiniz) hakkı da gizlemeyin.*

43. *Namazı dosdoğru kılınız, zekâtı veriniz ve rükû' edenlerle birlikte siz de rükû' ediniz.*

44. *İnsanlara iyiliği emredip kendinizi unutur musunuz? Hâlbuki Ki-tabı da okuyup durursunuz. Hâlâ akıllanmayacak mısınız?*

45. *Bir de sabır ve namaz ile (Allah'tan) yardım isteyiniz. Gerçi bu (Allah'tan) korkanlardan başkasına elbette büyük (bir zorluk gibi) gelir.*

46. *Onlar gerçekten Rabblerine kavuşacaklarını ve sonunda yalnız O'na döneceklerini bilirler.*

Tefsiri:

Allah Teâlâ, burada onların babalarına vermiş olduğu nimetleri hatırlat-maktadır. Onları Firavun hânedânından kurtardığını, bunun için denizi yararak orada kuru bir yol açtığını, Hz. Mûsâ'ya 40 gece randevu verdiğini, onların ise bu esnâda saptıklarını fakat Allah'ın tevbelerin kabûl edip onları bağışladığını, bulutu onlara gölgelik ettiğini, onlara bıldırcın eti ve kudret helvası indirdiğini ve onlara vermiş olduğu başka birçok nimeti burada saymaktadır. Bütün bu nimetler, Kur'ân'ın nüzûlü zamânındaki yahûdilerin atalarına ve geçmişlerine verilmişti. Allah Teâlâ, Kur'ân'ın nüzûlü sırasındaki Yahûdileri kendisine itâate, peygamberlerine inanmaya yönlendirmek ve inanmayan, dine boyun eğmeyen kimselerin çarptırıldığı cezâyı çarptırılmaktan sakındırmak için onlara atalarına verdiği bu nimetleri hatırlamalarını emrediyor. Zâten atalarına verdiği nimetler kendilerinin de faydalandıkları ve teşekkür borçlu oldukları bir nimettir. O nimet-lere teşekkür etmek yerine Allah'ın elçisini inkâr etmek, onu yalanlamak ve ona düşmanlık etmek yadırganacak bir durumdur.

“*Ey İsrâil oğulları! Size verdiğim nimetlerimi hatırlayın!*”⁶⁵⁶ ifâdesi, Allah'ın mutlak ve kâmil nimetini inkâr ettikleri zamanda da sürdüğünü göstermez. Allah daha iyi bilir.⁶⁵⁷

656 Bakara 2/40

657 Bedâiu'l-fevâid (II/23)

"Sakın onu inkâr edenlerin ilki olmayın!"⁶⁵⁸

Çünkü o zaman sizden sonrakiler inkârda sizi örnek alır, böylece onları sapıtmanın günâhını da sırtınıza yüklemiş olursunuz. Kötü bir iş icâd edip de icât ettiği işte insanların kendisini tâkip ettiği kimselerin durumu böyledir.⁶⁵⁹

"Bilerek hakkı bâtil ile karıştırmayın, hakkı gizlemeyin!"⁶⁶⁰

Burada hakkı gizlemek ve onu bâtıla karıştırmak yasaklanmaktadır. Âyette geçen لَبَسَ kelimesi, karıştırmak ve başkasından seçilemez hâle getirmek, iki yüz-lüce hile ve aldatmacalara başvurmak anlamındadır. Hakkı bâtıla karıştıran kişi bâtili hak sûretinde gösterir ve hem doğruya hem de bâtıla yorulacak kinâyeli sözler söyler. Onu dinleyen kimse doğru anlamı kastettiğini zanneder. Hâlbuki onun kastı bâtildir. Onun başvurduğu bu metot, icmâlin (özetin) bir türüdür.⁶⁶¹

Bu âyetteki وَتَكْتُمُوا "gizlemeyin" fiilinin mansup mu meczûm mu olduğunda ihtilâf edilmiştir. Bu ihtilâfın temelinde fiilin başındaki و edâtının atıf için mi yoksa berâberlik mi ifâde ettiği tartışması vardır. Birinci durumda fiil meczûm, ikinci durumda ise mansuptur.

Edâtın atıf için olduğunu ileri sürenler hem hakkı gizlemenin hem de onu bâtıla karıştırmamanın yasaklandığını belirtmişlerdir. Eğer edat berâberlik ifâde etse hakkı gizleme ile onu bâtıla karıştırmamanın aynı anda yapılması yasaklanmış olur.

Edâtın berâberlik ifâde ettiğini ileri sürenler ise görüşlerini şöyle savunmuş-tur: Hakkı bâtıla karıştırmak zâten onu gizlemeyi içermektedir. Kezâ hak, karıştırdığı ve münipüle edildiği şeylerle gizlenmiş olur. Dolayısıyla hakkı bâtıla karıştırmakla onu gizlemek biri diğerinden ayrılmaz ve birbirini gerektiren şeylerdir. Bu sebeple onun birini yasaklamak diğerini yasaklamayı da gerektirir. Edâtın berâberlik ifâde etmesi bu anlama gelmektedir. Çünkü hakkı gizlemek onu bâtıla karıştırmayı gerektirmekte ve ondan ayrılmamaktadır. Zâten hakkı gizleme ile onu bâtıla karıştırmaya fiillerinden birini diğerinden ayrı yapmak mümkün değildir. Çünkü bunlar birbirini gerektirmektedir. Birbirini gerektiren her şey gibi bunlar da birbirinden ayrılmaz.

658 Bakara 2/41

659 el-Cevâbü'l-Kâfi (ed-Dâ' ve'd-Devâ') (224)

660 Bakara 2/42

661 es-Savâiku'l-mürsele (III/926)

Bu görüş öncekinden daha güvenilir ve Arapça bakımından daha açık görünmektedir.⁶⁶²

“Namâzı ikâme edin!”⁶⁶³

Allah Teâlâ, namazı ikâme etmemizi emretti. Namazın ikâmesi, kıyam, rukû, sücûd ve zikirleriyle tam bir şekilde yapılmasıdır.⁶⁶⁴

“Sabır ve namazla Allah’tan yardım isteyin! Şüphesiz o, (sabır ve namaz) Allah’a saygıdan kalbi ürperenler dışında herkese zor ve ağır gelen bir görevidir. Onlar kesinlikle Rablerine kavuşacaklarını ve ona döneceklerini düşünen ve bunu kabullenen kimselerdir.”⁶⁶⁵

Namaz, kalbi ürperenler dışındaki kimselere ağır gelir. Çünkü onların kalpleri Allah’ı sevmek, saymak, onu ululamak, ondan ürpermek ve onu arzulamak gibi hususlardan yoksundur. Kul, Allah’a olan rağbeti nispetinde namazda huzûr ve huşû içinde durur, onun gereklerini o ölçüde yerine getirir ve o ölçüde gayret sarfeder.⁶⁶⁶

Şeytanın Yahudilere Ettiği Oyunların Açıklaması

يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٤٨﴾ وَإِذْ نَجَّيْنَاكُمْ مِنَ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٤٩﴾ وَإِذْ قَرَّبْنَا بَكْمَ الْبَحْرِ فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٠﴾ وَإِذْ وَاَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٢﴾ وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَىٰ

662 es-Savâiku'l-mürsele (IV/1214)

663 Bakara 2/43

664 Kitâbü's-Salâh (170)

665 Bakara 2/45-46

666 Kitâbü's-Salâh (171)

الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٥٢﴾ وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَى بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٥٤﴾ وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٥﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٦﴾ وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٥٧﴾ وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَتْرِيذُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾

47. Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetlerimi ve sizi (atalarınızı) âlemler üzerine gerçekten üstün kıldığımı hatırlayın.

48. Ve öyle bir günden korkun ki, kimse kimseye hiçbir fayda veremez. Ondandır herhangi bir şefâat da kabul olunmaz. Ondandır (azaptan kurtulması için) bir fideye de alınmaz ve onlara yardım da edilmez.

49. (Ey İsrailoğulları), oğullarınızı boğazlayıp kızlarınızı sağ bırakmakla size azabın en kötüsünü yükleyen Firavun hanedanından sizi kurtardığımız zamanı hatırlayın. Bu sizin için Rabbinizden büyük bir belâ idi.

50. Şunu da hatırlayın: Bir vakit (Firavun peşinizde iken) sizin için denizi yarıp sizi kurtarmış, Firavun ve hanedanını ise, kendiniz görüp dururken suda boğmuştuk.

51. Hani Biz Mûsâ ile (Tûr'da) kırk gece için sözleşmiştik. Siz onun arkasından buzağıyı ilâh edinmekle kendinize zulmettiniz.

52. Bundan sonra şükredersiniz diye sizi affetmiştik.

53. Doğru yola gelirsiniz diye Mûsâ'yı Kitabı ve Furkan'ı (Hak ile bâtılı ayırdeden hükümleri) verdiğimizizi de hatırlayın.

54. Hani Mûsâ kaumine şöyle demişti: “Ey kaumim, gerçekten siz buzağıyı ilâh edinmekle, kendi kendinize zulmettiniz. Hemen yaradanınıza teube edin, nefislerinizi öldürün. Bu, yaratanınız katında sizin için hayırlıdır. Sonra teubenizi kabul etti. Gerçekten O, kullarının teubelerini çok kabul edendir, çok merhametlidir.

55. Bir de hatırlayın ki, siz “Ey Mûsâ biz Allah'ı apaçık görmedik-çe sana katıyyen iman etmeyiz” demiştiniz. O anda siz bakıp dururken (gökten) bir yıldırım sizi çarpmıştı.

56. Sonra şükredesiniz diye ölümünüzün ardından sizi tekrar diriltmiştik.

57. *Ve (Tih'de) sizi bulutla gölgelendirdik, size menn (kudret helvası) ve selva (bıldırcın) indirdik. Size verdiğimiz helâl rızıklardan yeyiniz (dedik). Onlar (isyan etmekle) Bize zulmetmediler, fakat kendi nefislerine zulmeder dururlardı.*

58. *Hani “şu kasabaya (Kudüs’e) girin ve orada istediğinizi bol bol yeyin, kapısından secde ederek girin ve “hıtta” deyin ki günahlarınızı af edelim ve Biz iyilik edenlerin sevabını daha da artıracacağız” demiştik.*

Tefsiri:

Allah’tan vahiy alan peygamberleri berâberlerinde iken onlara şöyle denildi: “Şu şehre girin!”⁶⁶⁷ Katâde, İbn Zeyd, Süddi, İbn Cerir ve bunların dışında başka kimseler şöyle demiştir: Burada zikredilen şehir, Beyt-i Makdis’in bulunduğu Kudüs şehridir.

“Orada istediğiniz yerden bol bol yeyin. Şehrin kapısından secde ederek, saygılı bir tavırla girin”⁶⁶⁸

Bu âyetteki رعد kelimesi, bol bol ve âfiyetle demektir. Süddi şöyle demiştir: Burada bahis konusu olan kapı, Beyt-i Makdis’in kapılarından biridir. İbn Abbas da böyle buyurmuş ve eklemiştir: Burada secde rukû anlamındadır.

Secdenin asıl mânâsı saygı gösterilen kimsenin önünde eğilmektir. Bir şeyin huzûrunda saygıyla eğilen herkes ona secde etmiş olur. İbn Cerir ve başkaları böyle demiştir.

Buna göre bizim kanâatimizce karşılaşan iki kişinin selâm verirken birbirlerine eğilip referans yapmaları haram kılınan secde türlerindendir. Çünkü bu konuda Hz. Peygamber’in -sallallâhu aleyhi vesellem- kesin yasağı vardır.⁶⁶⁹

Daha sonra onlara onlara şöyle denildi: حطة “hıtta” deyin”⁶⁷⁰ emri verildi. Hıtta “Bizim günahlarımızı bağışla!” anlamındadır. Hasen-i Basri, Katâde ve Atâ böyle demiştir.

İkrime ve başkaları ise bunun anlamının “Allah’tan başka ilâh yok!” olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu görüş sâhipleri “hıtta” kelimesini günahların bağışlandığı bir söz olarak değerlendirmiş görünüyor. O da kelime-i tevhiddir.

Said b. Cübeyr’in İbn Abbas’tan naklettiğine göre onlar bu sözle Allah’tan mağfiret dilemekle emrolunmuşlardır.

Her hâlükârda onlara tevhid ve istiğfarla şehre girmeleri emredilmiştir. Bu, onların hatâlarının bağışlanmasını garantilemişti. Ne var ki şeytan onların aklını çeldi ve bu sebeple söylemeleri emredilen sözü değiştirdiler ve yapmaları emredilene yapmadılar.

667 Bakara 2/58

668 Bakara 2/58

669 Tirmizi (V/70), İstizân, bâb: fi'l-musâfeha; İbn Mâce (II/1220) fi'l-âdâb, Bâb: el-musâfeha

670 Bakara 2/58

Buhâri ve Müslim'in Hümmam b. Münebbih vâsıtasıyla Ebû Hureyre'den naklettiğine göre Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurmuştur: "İsrâîl oğullarına şöyle buyurulmuştu: Şehrin kapısından secde ederek, saygılı bir tavırla girin ve 'hitta' 'başlıca dileğimiz affedilmektir' deyin ki suçlarınızı affedelim. Ancak onlar bu emirleri değiştirdiler kapıdan kışkıları üstünde sürünerek girdiler ve söylemeleri emredilen sözü de 'arpanın içinde buğday tânesi' diye değiştirdiler."⁶⁷¹ Bunun üzerine Allah Teâlâ onların üzerine gökten azap indirdi.

Ebü'l-Âliye indirilen azapla İlâhi gazabın kastedildiğini, İbn Zeyd ise tâûn olduğunu söylemiştir.

Demek ki Allah'ın dinini sözlü veya uygulamalı olarak değiştiren kimseler tâûn felâketiyle karşılaşmayı hak ederler.⁶⁷²

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٥٩﴾ وَإِذْ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ نَضِيبًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرِبَهُمْ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَلَا تَعْلُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٦٠﴾ وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُثْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ تَحْتِهَا وَقَتَائِهَا وَفُومَهَا وَغَدِسَهَا وَيَصْلِبَهَا قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ إِنْ هُمْ يُصْطَوْنَ ﴿٦١﴾ إِنَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِقِينَ مِنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلُوا صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٦٤﴾ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿٦٥﴾

671 Buhâri, (VI/502) el-Enbiyâ, Bâbu hadisi'l-Hıdr maa Mûsâ; Müslim (V/868) et-Tefsir

672 İğâsetü'l-Lehfân (II/308-309)

59. Derken (içlerinden) zulmedenler, kendilerine söylenenleri başka sözlerle değiştirdiler. Biz de fâsıklık ettikleri için zulmedenlerin üzerine gökten bir azap indirdik.

60. Hani Mûsâ kavmi için su istemişti. Biz Mûsâ'ya: "Asân ile taş vurun" dedik. Hemen ondan oniki pınar fışkırdı. Herbir insan topluluğu kendi su alacağı yeri öğrenmişti. "Allah'ın rızkından yeyiniz, içiniz. Yer-yüzünde fesat çıkarmakla taşkınlık yapmayınız" (demiştik).

61. Hani siz, şöyle demiştiniz: "Ey Mûsâ biz yalnız bir (çeşit) yemekle yetinemeyiz. Bizim için Rabbine dua et de bize bakla (sebze), acur, sarımsak, mercimek ve soğan gibi yerin bitirdiği şeylerden çıkarsın." Mûsâ dedi ki: "Siz daha hayırlı olanı böyle daha aşağı olanla değiştirmek mi istiyorsunuz? Öyle ise herhangi bir şehre çekip gidin, istediğiniz şey orada size verilecek." Bundan ötürü onlar zillet ve yoksulluğa mahkum edildiler; Allah'tan gelen bir gazaba uğradılar. Bu, Allah'ın âyetlerini inkâr etmelerinden ve haksız yere peygamberleri öldürmelerinden dolayı idi. Bu, onların isyan etmelerinden ve taşkınlıklarından dolayı idi.

62. İman edenler, yahûdiler, Hıristiyanlar ve sâbiiler'den Allah'a ve âhiret gününe inanan ve salih amel işleyenlerin elbette Rabbleri katında ecirleri vardır. Onlar için korku yoktur. Onlar üzülecek de değildir.

63. Hani sizden (Tevrat'la hükmedeceğinize dair) sapasağlam söz almıştık. Tûr'u da üstünüze kaldırmıştık. "Size verdiğimiz kuvvetle alın, içindekileri de hatırlayın ki; sakınasınız."

64. Bundan sonra yine yüz çevirdiniz. Eğer üzerinizde Allah'ın lütuf ve rahmeti olmasaydı elbette zarara uğrayanlardan olurdunuz.

65. Andolsun, sizden cumartesi günü (balık avlama yasağına uymayıp) haddi aşanları bilmişsinizdir. Biz de onlara: "Aşağılık maymunlar olun" demiştik.

Tefsiri:

Hasan-ı Basri bu âyetle ilgili olarak şöyle demiştir: Balıkları cumartesi günü avladılar, sonra suda bekletiler, Pazar günü çıkarıp pişirerek yediler. Ama yedikleri yaramadı. Çünkü Allah hem dünyâda hem de âhirette onlara bir azap hazırladı. Allah'a yemin olsun ki cumartesi gününde balık tutmak Allah katında kişinin Müslüman kardeşinin kanına girmesinden daha mes'ûliyetli değildi. Ancak Allah cumartesi gününü ihlâl ederek balık tutan Yahûdilere dünyâda iken cezâlarını peşinen verdi, kardeşinin kanına giren Müslümanların cezâsını ise âhirete bıraktı.

Hasan-ı Basri'nin "cumartesi günü balık avladılar" sözü, "O gün balıkların kolaylıkla avlanabilecekleri bir suya girmelerini sağladılar" anlamındadır. Nitekim başkaları bu sözü şöyle açıklamıştır: Yahûdiler balıklar için havuzlar kazdılar,

Cuma akşamından bu havuzların kapaklarını açarak suyla dolmasını ve böylelikle balıkların oraya gelmesini sağladılar. İş yapmaları yasak olan cumartesi geçtikten sonra da havuza girmiş olan balıkları kolaylıkla yakaladılar. Cumartesi günü doğrudan doğruya balık avlamadıkları için böylelikle yasağa uymuş oluyorlardı. Eğer cumartesi günü doğrudan doğruya avlansalar balıkları o gün sudan çıkarırlar, ertesi güne kadar bekletmezlerdi.⁶⁷³

فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٦٦﴾ وَإِذْ قَالَ
مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ
أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٦٧﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ
إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضَ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ فافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ ﴿٦٨﴾ قَالُوا ادْعُ
لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْثُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَّوْنُهَا تَسُرُّ النَّاسَ بِرَيْنَ
﴿٦٩﴾ قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ
لَمُهْتَدُونَ ﴿٧٠﴾ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولَ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ
مُسْلِمَةً لَا شِبْهَ فِيهَا الْآنَ جِثَّتْ بِالْحَقِّ فَذَبْحُوهَا وَمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٧١﴾
وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٧٢﴾ فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ
بِبَعْضِهَا كَذَلِكَ يُخَيِّبُ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٧٣﴾ ثُمَّ قَسَتْ
قُلُوبُكُمْ مِنْ يَغْدُ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنْ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ
مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنْ مِنْهَا لَمَا يَشْقُقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنْ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ
وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٧٤﴾

66. Biz bunu orada bulunup görenlere de sonradan gelenlere de bir ibret, takvâ sahipleri için de bir öğüt kıldık.

67. Bir zaman da Mûsâ, kavmine: "Allah size bir inek boğazlamanızı emrediyor" deyince, "bizi alaya mı alıyorsun?" dediler. O da: "Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım" dedi.

68. "Bizim için Rabbine dua et de onun mahiyetini (yaşını) bize iyice açıklasın" dediler. Dedi ki: "O (Allah): O inek çok yaşlı da değildir, çok genç de değildir. İkisi arasında bir dinç (körpe inek) tir, diyor. Artık emrolunduğunuzu yapın."

69. “Rabbine bizim için dua et ki, renginin nasıl olduğunu bize iyice açıklasın” dediler. “O, buyuruyor ki: Gerçekten o , bakanlara ferahlık veren sapsarı bir inektir” dedi.

70. Dediler ki: “Bizim için Rabbine dua et, o ineğin nasıl olduğunu bize iyice açıklasın. Çünkü bize göre inekler birbirine benziyor. Allah dilerse gerçekten biz hidâyete ereriz.”

71. Dedi ki: “O şöyle buyuruyor: O (inek) işe koşulmamış, arazi sürmemiş ve ekin sulamamıştır, kusursuzdur, hiçbir alacası yoktur (katıksız sarıdır).” Dediler ki: “İşte şimdi hakkı getirdin.” Nihayet o ineği boğazladılar. Fakat az kalsın yapamayacaklardı.

72. Hani siz bir kişi öldürmüştünüz de (katili) hakkında herbiriniz suçu diğerine atmıştınız. Hâlbuki Allah sizin gizlediğiniz şeyi açığa çıkarmıştır.

73. O sebeple: “Onun bir parçasıyla ona (ölüye) vurun” dedik. İşte Allah ölüleri böyle diriltir. Akledersiniz diye de size âyetlerini (ölüleri diriltmenin belgelerini) gösterir.

74. Sonra bunun ardından yine kalpleriniz katılaştı. Kalpleriniz taş gibidir; belki taştan da katı. Çünkü öyle taşlar vardır ki ondan ırmaklar kaynar. Yine öyle taşlar vardır ki yarıp ondan su fışkırır. Öylesi de vardır ki Allah korkusundan yuvarlanır. Allah yaptıklarınızdan gâfil değildir.

Tefsiri:

وَاللّٰهُ مُخْرِجُ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ “Hâlbuki Allah sizin gizlediğinizi meydana çıkaracaktır.” cümlesi ara cümle olup atfedilen cümle ile üzerine atfedildiği cümle arasına girmiştir. Bu ara cümle, İsrâil oğullarının maktûl hakkında suçu birbirlerine atmalarının bir yarar sağlamadığını, çünkü Allah’ın bu husustaki gerçeği gün yüzüne çıkarıp hakikati ortaya sereceğini muhâtapların vicdan ve kalplerine yerleştirmektedir. Eğer bu ara cümle olmasa söz şöyle olurdu: Hani siz bir adam öldürmüştünüz de kâtilin kim olduğu hakkında tartışarak suçu birbirinize atmıştınız, biz de kestiğiniz sığırın bir parçasıyla maktûle vurun demiştik” Arap dili ve edebiyâtını bilen kimse için bu cümle ile ara cümlenin bulunduğu âyet arasındaki farkın büyüklüğü apaçık ortadır.⁶⁷⁴

Bu âyetler, kâtilinin kim olduğu hakkında tartışıp suçu birbirlerine attıkları maktûlün kıssasını anlatmaktadır. Sonunda kâtili ortaya çıkarmak için sığır kesmeleri ve bir parçasıyla maktûle vurmaları emredilmiştir.

Bu kıssadan bir çok hisse çıkarılabilir. Bunlardan bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

1. Bu kıssayı bildirmek Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- nübüvvetinin delillerindendir.

2. Hz. Mûsâ'nın peygamberliğinin, âlemlerin Rabbi olan Allah'ın elçilerinden olduğunun delilidir.

3. Birinciden sonuncusuna kadar tüm peygamberlerin ittifakla bildirmiş oldukları bedenlerin diriltilmesi ve ölülerin kabirlerinden kalkması hakikatinin bir delilidir.

4. İrâde sâhibi, istediğini yapan Allah'ın varlığının delilidir. O, her şeyi bilen ve her şeye gücü yetendir. Âdildir. Zulmetmek O'na yaraşmaz. Hikmet sâhibidir. Boş iş yapmak O'na yakışmaz.

5. Mu'cize, delil ve hüccetlerini kullarına çeşitli şekillerde göstermek, böylece hidâyete erenin hidâyetini artırmak sapanı ise uyarıp tehdit etmek.

6. Allah'ın emri hakkında çok soru sorarak onu meşakkatli ve uygulanması zor hâle getirmek uygun değildir. Aksine derhal emri yerine getirmek gerekir. Bir sığır kesmeleri emredilince hemen herhangi bir sığır kesmeliydiler. Çünkü başlangıçta verilen emir ne anlaşılmayacak derecede kısa ne de karışık idi. Aksine "Bir köle âzât et!", "Bir fakiri doyur!", "Bir gün oruç tut!" gibi son derece anlaşılır idi. Bu sebeple bu âyete dayanarak açıklamanın, açıklamaya ihtiyaç duyulmasından sonraya bırakılmasının câiz olduğunu ileri sürenler yanılmışlardır. Çünkü âyet tafsilâtlı açıklama yapılmasına ihtiyaç duymayacak denli açıktı. Ancak onlar inat edip soru sordukça işleri zorlaştırıldı. Ebû Ca'fer İbn Cerir, Rebi' kanalıyla Ebû'l-Âliye'nin şöyle dediğini nakletmiştir: İsrâil oğulları bir inek kesmekle emrolunduklarında her hangi bir inek alıp boğazlasalardı emri yerine getirmiş olacaktı. Fakat onlar soru sorarak Allah'ın işlerini zorlaştırmasına sebep oldular.

7. Kulun hikmetini bilmediği bir İlâhi buyruğu yadırgaması uygun değildir. Çünkü bu bir nevi inkârdır. Nitekim peygamberleri İsrâil oğullarına :*"Allah, bir sığır kesmenizi emrediyor' demiş"*, onlar ise bu emre *'Ay! Sen bizimle alay mı ediyorsun?'* diye cevap vermişlerdi. " Bu buyrukla sordukları konunun irtibâtını bilmedikleri için bu karşılığı vermişlerdi. Bu, onların Allah ve peygamber hakkındaki korkunç cehâletlerinden kaynaklanmaktadır.

Hz. Mûsâ onlara bunu emreden kendisi olmadığını, bunun Allâh'ın buyruğu olduğunu bildirdi. Eğer bunu emreden o olsaydı peygambere inanan kimse bu emre karşı gelmesi yine uygun olmazdı.

Hz. Mûsâ onlara *"Öyle câhillere katılmaktan Allah'a sığınırım"* ve onlar da bunu Allâh'ın buyurduğuna kanâat getirince kesecekleri ineğin gözünü rengini vs. sorarak işi yokuşa sürmeye başladılar ve bu konudaki sorularını üç defâ yenilediler. Her şey ortaya çıkıp hiçbir belirsizlik kalmadığında da emre uymakta durakladılar. Neredeyse yapmayacaklardı!

Onların cehâlet ve zulümlerinin en çirkin örneklerinden biri peygamberlerine *“İşte şimdi gerçeği tam anlayacağımız tarzda bildirdin”* demeleridir. Eğer bu sözle “Daha önce kesilecek inek konusunda hakkı getirmemiştin” anlamını kastetmişlerse bu açıkça dinden çıkmak ve inkâr etmektir. Yok eğer bununla “Kesilmesi emredilen ineğin belirlenmesinde bize tam bir açıklama yaptın” anlamını kastetmişlerse bu da açık bir cehâlettir. Çünkü :”*Allah, bir sığır kesmenizi emrediyor*” sözü son derece açıktır. Ne buyrukta, ne yapılması istenen fiilde ne de kesilecek olan canlıda hiçbir kapalılık söz konusu değildir. Allah’ın elçisi en baştan hakkı getirmiştir.

Muhammed İbn Cerir şöyle demiştir: Bizden önceki hayırlı nesiller içinden bir âlim Hz. Mûsâ’ya *“İşte şimdi gerçeği tam anlayacağımız tarzda bildirdin”* sözünü söyleyen İsrâil oğullarının dinden çıktığını ve inkâra düştüklerini sanmıştı. Onların küfre düşmedikleri düşüncesinde olan İbn Cerir sözlerini şöyle sürdürdü: Bize göre onların durumu o âlimin söylediği gibi değildir. Çünkü onlar, - her ne kadar Hz. Mûsâ’ya söyledikleri bu sözle câhillik ve hatâ etmişlerse de - ineği kesmek sûretiyle buyruğa itâat edip boyun eğmişlerdir.

8. İsrâil oğullarının kalplerinin katılığının ve onda imânın yerleşmemesinin bildirilmesi.

Abdû’s-Samed b. Ma’kıl, Vehb’in şöyle dediğini nakletmiştir. İbn Abbas şöyle derdi: Allah’ın ölüyü diriltip kâtili onlara bildirmesinden sonra gördükleri hakikate ve onca mucizeye rağmen İsrâil oğulları maktûlün öldürüldüğünü inkâr ederek “Vallâhi onu biz öldürmedik” dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: *“Sonra bunun ardından kalpleriniz katılaştı artık onlar taş gibi hattâ ondan da katı!”*

9. Zâlim ve azgın kimsenin hem şariat hem de kader açısından kastettiğinin tam tersiyle karşılaşması. Âyetlerde zikri geçen maktûlün kâtili maktûlün mirâsına konmak istemiş, onu öldürerek öldürme suçunu da üzerinden atmıştı. Ancak Allah onu ifşâ ederek kirli çamaşırını ortaya döküverdi. Böylece onu maktûlün mirâsından mahrum bıraktı.

10. İsrâil oğulları inek konusunda iki defâ fitneye düştüler. Birisi buzağıya tapmaları, diğeri ise inek kesmelerinin emredilmesidir. Hâlbuki inek en aptal canlılardan biridir. Hattâ bu aptallığı darb-ı mesel olmuştur.

Öyle görünüyor ki bu hâdise, buzağıya tapmaları hâdisesinden daha sonra olmuştur. Buzağıyı kesme emriyle boğazlanan, çift sürmekte ve ekin sulamakta kullanılan bir hayvanın Allah’ı bir kenâra bırakarak ilâh edinmeye lâyık olmadığına, onun lâyık olduğu şeyin ancak boğazlanmak, çift sürmekte, ekin sulamakta ve başka işlerde kullanılmak olduğuna işâret edilmiştir.⁶⁷⁵

“Sonra bunun ardından kalpleriniz katılaştı artık onlar taş gibi hattâ on-
dan da katı!”

Yâni onların kalplerinin katılığı taşın katılığından daha az değildi. Aksine kalpleri taştan daha sert değilse bile taşın sertliğinden de geri kalmazdı. Böyle mânâ vermek, buradaki أو edâtının بل gibi olup “Onların kalpleri taş gibiydi, yok yok taştan da katıydı” anlamını verdiğini veyâ أو <in muhâtaplara göre şek ifâde ettiğini veyâhut da “ve” bağlacı fonksiyonunu gördüğünü söyleyenlerin görüşlerinden daha iyidir.⁶⁷⁶

أَفَتَعْلَمُونَ أَنَّ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ
مِنْ بَغْدٍ مَا عَقَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا
بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ
أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٧٦﴾ أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٧﴾
وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِي وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾ قَوْلَ الَّذِينَ
يَكْتُوبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيُشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا قَوْلَ
لَهُمْ مِمَّا كَتَبْتُ أَتُدْبِعُهُمْ فَوْقَ لَهُمْ مِمَّا يَكْتُوبُونَ ﴿٧٩﴾

75. (Ey mü'minler) artık bunların size inanacaklarını mı umarsınız? Hâlbuki onların bir fırkası vardır ki, Allah'ın kelâmını dinlerlerdi de onu anladıktan sonra bile bile onu tahrif ederlerdi.

76. (Münâfıklar) mü'minler ile karşılaştıklarında “iman ettik” derler. Birbirleriyle tenhada başbaşa kaldıklarında: “Allah'ın size açtığını onu Rabbinizin huzurunda size karşı delil getirsinler diye mi onlara haber veriyorsunuz? Akıl erdiremiyor musunuz?” derler.

77. Gizlediklerini de açığa vurduklarını da Allah'ın muhakkak bildiğini bilmiyorlar mı?

78. Onların arasında kuruntu dışında Kitabın ne olduğunu bilmeyen ümmiler de vardır. Onlar yalnız zan ediyorlar.

79. Elleriyle (tahrif ettikleri) kitabı yazıp sonra, az bir paha ile onu satabilmek için “Bu Allah'ın katındandır” diyenlere veyl olsun... Vay el-leriyle yazdıklarından başlarına geleceklere! Kazandıkları yüzünden vay onların haline!

Tefsiri:

Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerime de Kitabı'nı tahrif edenleri, onunla ilgili sâdece bir takım kuruntu ve ümitler besleyen ümmileri, asılsız şeyleri yazıp “Bu, Allah katından gelen haktır” diyen kimseleri kınamıştır. Ayrıca indirmiş olduğu âyet, delil ve hidâyeti gizleyenleri de birkaç yerde kınamıştır.⁶⁷⁷ Kınanmış olan bu dört husus vahiy metinlerinden yüz çeviren, kendi görüş, arzu ve hevesleriyle ona kafa tutan kimselerde de vardır. Onlar bâzen kendi görüşlerine aykırı âyet ve hadisleri gizlerler. Onların içinde kendi görüş ve arzuları doğrultusunda hadis uydurup “Bu Allah katındandır” diyenler de vardır. Onlar bâzen de kendi görüş, heves ve hayâllerine göre kitaplar yazar uyulması gereken gerçek dinin o olduğunu iddiâ ederler.⁶⁷⁸

وَقَالُوا لَنْ نَمُوتَ النَّارُ إِلَّا آتَاءَنَا مَعْدُودَةٌ قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ
عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٠﴾

80. Onlar bir de: “Sayılı günler dışında bize asla ateş dokunmaz” dediler. De ki: “Buna dair Allah’tan bir ahid mi aldınız? Allah, asla ahidinden dönmez. Yoksa Allah’a karşı bilmediğiniz bir şeyi mi söylüyorsunuz?”

Tefsiri:

Bu, onların iddiâlarının doğru olup olmamasının bir kovuşturmasıdır. Bu kovuşturma, birisinin mutlakâ doğru diğerinin ise geçersiz olacağı iki önermeyi gerektirmektedir. Şöyle ki; “Bize sayılı günler dışında ateş dokunmayacaktır” iddiâları ancak vahiyle bilinebilecek gaybi bir bilgidir. Bu, ya Allah’a bilgisizce isnat edilmiş yalan bir sözdür veyâhut da Allah’tan gelen bir vahye dayanmaktadır. İkinci şık kesinlikle geçersiz olduğuna göre bunun yalan bir söz olduğu ve bunu uyduranın da Allah’a iftirâda bulunduğu ortâ ya çıkmış olmaktadır.⁶⁷⁹

677 Bk. Bakara 2/159, 174; En’am 6/91 (Mütercimin notu)

678 es-Savâiku'l-mürsele (III/1049-1050)

679 Bedâiu'l-fevâid (IV/143)

بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨١﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨٢﴾ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَآئِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنتُمْ مُّعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنتُمْ تُشْهِدُونَ ﴿٨٤﴾ ثُمَّ أَنْتُمْ هَٰؤُلَاءَ تَقُولُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِّنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِم بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِنْ يَأْتِوكُمْ أُسَارَىٰ تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحْرَمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلْ ذَٰلِكَ مِنكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَىٰ أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾

81. Hayır (öyle değil); kim kötülük işler ve günahı kendisini çepeçevre kuşatırsa, onlar Cehennemliklerdir. Orada ebedi kalıcıdır.

82. İman edip salih amel işleyenlere gelince; onlar Cennetliklerdir. Orada ebedi kalıcıdır.

83. Hani İsrailoğullarından: "Allah'tan başkasına ibadet etmeyin, anı neye babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik yapın ve insanlara güzellikle söz söyleyin, namazı dosdoğru kılın, zekâtı gereği gibi verin" diye söz almıştık; sonradan sizden pek azınız hariç yüz çevirdiniz. Ve hâlâ da yüz çevirmektesiniz.

84. Hani sizden, "birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz ve birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız" diye söz almıştık. Sonra kabul ettiniz. Hâlâ da şahidlik etmektesiniz.

85. (Bu sözünüzden) sonra işte sizler yine birbirinizi öldürüyor, içinizden bir kesimi yurtlarından çıkarıyor ve onlara karşı günah ve düşmanlıkla birleşip yardımlaşıyorsunuz. Eğer size esir olarak gelirlerse fidye verip onları kurtarırsınız. Hâlbuki onların çıkarılması size haram kılınmıştır. Yoksa siz Kitabın bir kısmına inanıyorsunuz da bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? İçinizden böyle yapanların cezası, dünyada horlanmaktan başka bir şey değildir. Kıyamet gününde ise azabın en şiddetlisine döndürülürler. Allah ı ıptık'larınızdan gâfil değildir.

Tefsiri:

Bunlar, Allah'ın ehl-i kitaba karşı getirmiş olduğu delillerdir. Çünkü birbirlerini öldürmemek, yurtlarından sürmemek ve esirlerini fidye karşılığı salıvermek hakkında onlardan söz almıştı. Onlar bu üç husûsun ikisinde sözlerinden caydılar ve sâdece üçüncü hususta sözlerini yerine getirdiler. Yâni birbirlerini öldürdüler ve yurtlarından çıkardılar, ancak Allâh'ın emri olduğu gerekçesiyle esirleri serbest bırakırken fidye aldılar. Buna göre âyetlerin mânâsı şudur: Eğer fidye almak Allah'ın emri olduğu için esirleri bırakırken fidye alıyorsanız niçin birbirinizi öldürüyor ve bir kısmınızı yurdunuzdan çıkarıyorsunuz? Hâlbuki Allah bunları yasaklamıştır. Kitab'ın bâzı hükümlerini yapmanız hepsini yapmanızı gerektirir. Kitab'a inanırken bir kısmını nasıl inkâr edersiniz. Sizden bu şekilde davrananın cezâsı dünyâda da kıyâmette de rezil olmaktan başka bir şey değildir. Onlar en şiddetli azâba çarptırılacaklardır. Allah yaptıklarından gâfil değildir.⁶⁸⁰

Allah Teâlâ, Kitâbı'nın bir kısmını uygulayıp bir kısmını terk eden kimsenin uyguladığı kısma inanıp terk ettiği kısmı inkâr etmiş olduğunu belirtmektedir: *"Birbirinizin kanını dökmeyeceğinize, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacağınıza dâir sizden söz almıştık. her şeyi görerek sonunda bunları kabûl etmişsiniz. Bu misâkı kabûl eden sizler, birbirinizi öldürüyor, aranızdan bir zümreyi yurtlarından çıkarıyor, kötülük ve düşmanlıkta onlara karşı birleşiyorsunuz. Onları yurtlarından çıkarmak size haram olduğu halde size esirler olarak geldiklerinde fidye verip onları kurtarıyorsunuz. Yoksa siz Kitab'ın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Sizden öyle davrananların cezâsı dünyâ hayâtında ancak rûsvaylık; kıyâmet gününde ise en şiddetli azâba itilmektir. Allah sizin yapmakta olduklarınızdan gâfil değildir."*⁶⁸¹

Allah Teâlâ, onların, emrettiği hususları uygulamayı kabûl ettiklerini bildiriyor. Bu da, onların birbirlerini öldürmeyeceklerini ve yurtlarından sürmeyeceklerini kabûllendiklerini gösteriyor. Ancak Cenâb-ı Hak, onların bu emre isyân ettiklerini, onlardan bir kısmının diğer bir kısmı öldürüp yurtlarından çıkardığını bildiriyor. Bu, Kitap'ta onlardan alınan sözleri inkâr ettiklerini gösteriyor.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, onların, esir olanları fidye karşılığı serbest bırakmalarını bildiriyor. Bu, Kitap'ta onlardan alınan söze olan inançlarının bir gereğidir. Böylece Allah'a verdikleri ahitten uyguladıklarına inanmış, terk ettiklerini ise inkâr etmiş oluyorlar. Uygulamayla ilgili iman uygulamayla ilgili küfrün zıddıdır. İman esaslarıyla ilgili iman ise onlarla ilgili inkârın zıddıdır.⁶⁸²

680 Bedâiu'l-fevâid (IV/143-144)

681 Bakara 2/84-85

682 Kitâbü's-Salâh (55-56)

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يَخَفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٨٦﴾ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ ﴿٨٧﴾

86. Onlar âhireti verip (karşılığında) dünya hayatını satın almış kimselerdir. O bakımdan azabları hafifletilmez, onlara yardım da edilmez.

87. Andolsun ki Biz, Mûsâ'ya o Kitabı verdik ve ondan sonra da birbiri ardınca peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya da apaçık deliller (mûcizeler) verdik, onu Ruhu'l-Kudüs ile (yani temiz ruhla, Ceb-rail ile) destekledik. Demek size ne zaman bir peygamber nefislerinizin hevâsına uymayan bir şey getirirse; (ona uymayıp) büyüklenecek, kimini yalanlayacak, kimini de öldüreceksiniz ha!?

Tefsiri:

Bu, münâzara edenlerin ve fakihlerin “delilsiz iddiâ ve keyfi görüş” adını verdikleri şeydir. Onlardan biri arkadaşına şöyle der: Senin geçersiz hükümlerinden ve arzularından başka iddiânı destekleyen hiçbir delilin yoktur. Keyfine uymayan görüşleri reddedersin. Ama bir görüş senin keyif ve arzuna uyarsa kabûl eder, câiz dersin. Keyif ve arzularının kaynağı ise ya saygı duyduğun birine körü körüne bağlılık veyâ o görüşün istekleriyle paralel olmasındandır. Keyfine uymayanı reddeder, uyanı kabûl edersin.

Bu ve bundan önce zikredilenler elbette hasmı susturucu delillerdir. Artık onun bunlara vereceği bir cevap yoktur. Çünkü Kitâb'ın bir kısmını uygulamak hepsini uygulamayı gerektirmektedir. Şeriatın bir kısmını kabûl etmek hepsini kabûl etmeyi gerektirmektedir. Şeriatlar arzulara bağlı olamaz. Öyle olsaydı şeriata gerek kalmazdı. Çünkü o zaman şeriata ihtiyaç olmazdı. Zirâ herkesin keyfi ve arzusu şeriat olurdu. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Eğer hak, onların kötü arzu ve isteklerine uysaydı, mutlakâ gökler ve yer ile bunlarda bulanlar bozulur giderdi.”⁶⁸³

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾

88. Bir de: “Kalplerimiz kılıflıdır (örtülüdür)” dediler. Öyle değil, Allah, küfürleri yüzünden onlara lânet etmiştir. Onlar pek az iman ederler.

Tefsiri:

“Kalplerimiz perdelidir” sözünün anlamında ihtilâf edilmiştir. Bu ifâdeye bâzıları şu anlamı vermiştir: Kalplerimiz hikmet ve ilmin kabıdır. Böyleyken senin getirdiğin şeyleri anlamıyoruz. Veyâ senin getirdiğin şeylere ihtiyâcımız yoktur. Buna göre غُلْف kelimesi, غِلَاف “kap”ın çoğuludur.

Doğru olan müfessirlerin çoğunluğunun görüşüdür. Onlar bu ifâdeye şu anlamı vermişlerdir: Kalplerimiz Kur’ân’ı ve senin dediklerini anlamıyor. Buna göre أَعْلَف kelimesi, أَغْلَف “kılıf, örtü” kelimesinin çoğuludur. Bu kelime tıpkı أَحْمَر “kırımızı” kelimesinin çoğulu olan حُمْر gibidir.

Ebû Ubeyde (ö. 210) şöyle demiştir: Kılıf içinde bulunan şeye أَعْلَف “kılıflı” denilir. Bu kelime kılıcın, okun ve adamın sıfatı olabilir. Adamın sıfatı olduğunda onun sünnetsiz olduğu anlamını verir.

Bu âyetteki (Bakara 2/88) غُلْف kelimesinin kap anlamında olduğu söylenmiştir. Ancak ben derim ki bu, söz konusu kelime hakkındaki iki görüşten biridir. Üstün olan görüşe göre ise bu âyet “Kalplerimiz örtü içindedir, senin dediğini anlamıyoruz” anlamındadır. Nitekim şu âyet de bunun bir benzeridir: “Dediler ki: Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz kapalıdır”⁶⁸⁴ Şeyhu’l-İslâm İbn Teymiye’nin bu kelimeye “kap” anlamı verenlerin görüşünü çok zayıf bulduğunu işittim. O şöyle demişti: غُلْف kelimesi, “örtülü” anlamındaki أَعْلَف nin çoğuludur. Perdelenmiş olan kalbe böyle denilir. Bu kelime sünnet olmamış kişiler hakkında da kullanılmaktadır. Bu kelime tıpkı أَقْلَف “kilitli” kelimesinin çoğulu olan قُلْف gibidir.⁶⁸⁵

*Bir de: “Kalplerimiz kılıflıdır (örtülüdür)” dediler. Öyle değil, Allah, küfürleri yüzünden onlara lânet etmiştir. Onlar pek az iman ederler.*⁶⁸⁶

İbn Abbas ve Katâde bu âyetin anlamı hakkında şöyle demiştir: Kalplerimizin üstünde örtüler vardır. Kalplerimiz örtüler içindedir. Bu sebeple senin dediğini anlayıp akledemiyoruz.

Âyetin doğru olan anlamı budur. Çünkü Kur’ân-ı Kerim’de bunun benzerleri de çokça geçmektedir. Şu âyetlerde olduğu gibi: “Dediler ki: Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz kapalıdır”⁶⁸⁷ “Gözleri beni görmeye kapalı bulunan, kulak vermeye de tahammül edemez olan kâfirleri o gün Cehennemle yüz yüze getirmişsizdir.”⁶⁸⁸

684 Fussilet 41/5

685 Bedâiu’l-fevâid (III/116)

686 Bakara 2/88

687 Fussilet 41/5

688 Kehf 18/100-101

Bu âyete “Kalplerimiz hikmet dolu kaplar gibidir” anlamını verenlerin görüşünü destekleyici hiçbir delil yoktur. Bunun Kur’ân’da bir benzeri de yoktur. İnsan kendini ilim ve hikmetle methederken böyle bir söz söylemez. “Kalbim ilimle dolu bir kap gibidir, bilgin müminlerin kalpleri ilimle dolu kaplar gibidir” şeklinde bir söz nerede görülmüştür?

Kap, iyi bir nesnenin kabı da olabilir kötü bir nesneninde. Âyette ilim ve hikmet hiç anılmıyor. Kalp kaba benzetilmiş olsa bile onun mutlakâ hikmet dolu bir kaba benzetildiğinden emin olunamaz. Bu son derece açık bir husustur.

Ancak bizim kabûl ettiğimiz görüş hakkında şöyle bir soru sorulabilir. Âyete “Kalplerimiz hikmet dolu kaplar gibidir” anlamı verildiğinde كَلْب edâtının âyete kazandırdığı anlam şöyle olur: “Hâyır! Kalpleriniz ilim ve hikmet kabı falan değildir. Aksine damgalanmıştır” Bu son derece açık bir mânâdır. Âyete “Kalplerimiz örtülüdür” anlamı verildiğinde bu edâtın anlamı nedir?

Bu soruya şöyle cevap veririz: Edâtın anlamı yine gâyet açıktır. Çünkü onlar, peygamberin getirdiği şeyleri anlayıp bilme husûsunda Allah’ın kendilerine bir kapı açmadığını, aksine kalplerini perdelediğini bu sebeple anlayamadıklarını ileri sürüyorlar ve bu sebeple inanmadıkları için sorumlu tutulamayacaklarını söylüyorlar. Böylece kalplerinin örtülü olarak yaratıldığını ve inanmamakla mâzûr olduklarını belirtiyorlar. Cenâb-ı Hak ise, âyetin bu edatla başlayan kısmında *Hayır; küfür ve isyanları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir.*” buyurarak onları yalanlıyor. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyurulmaktadır: “Sözlerinden dönmeleri, Allah’ın âyetlerini inkâr etmeleri, haksız yere peygamberleri öldürmeleri ve ‘kalplerimiz örtülüdür’ demeleri sebebiyle (onları lânetledik. Onların kalpleri kılıflı değildir) Tam aksine küfürleri sebebiyle Allah o kalpler üzerine mühür vurmuştur; pek azı müstesnâ artık iman etmezler”⁶⁸⁹

Cenâb-ı Hak onların kalplerinin mühürlenmesinin, başarı ve ihsânından uzaklaştırılmasının sebebinin kendilerinin seçtiği inkârları olduğunu, bu sebeple onları lânetlemek ve kalplerini mühürlemek sûretiyle cezâlandırdığını belirtiyor.

Buna göre âyetin anlamı ve edâtın âyete kazandırdığı mânâ şöyledir: Onlar, kalpleri hiçbir şeyi anlamaz şekilde perdeli olarak yaratıldığı halde inanmakla sorumlu tutulmuş değildirlere. Aksine onlar kalplerini damgalayıp mühürleyerek cezâlandıracağımız davranışlar yapmışlardır.⁶⁹⁰

وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى
الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٨٩﴾

89. Önceden kendisi vasıtası ile kâfirlere karşı zafer istedikleri ve ellerindeki (Tevratı) doğrulayıcı bir Kitap onlara Allah tarafından gönderilince; işte o tanındıkları (Peygamber) kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Artık Allah'ın lâneti kâfirler üzerinedir.

Tefsiri:

Bu âyet, Hz. Peygamber'i -sallallâhu aleyhi vesellem- yalanlamaları hakkında Yahûdilerin aleyhinde bir başka delildir. Onlar câhiliyye devrinde komşuları olan Araplarla savaşırlarken zuhûr edecek olan Hz. Peygamber'i -sallallâhu aleyhi vesellem- vesile kılarak Cenâb-ı Hak'tan yardım isterler, bunun üzerine onlara zafer nasip edilir, fetih verildi. Ancak Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- zuhûr edip nübüvvetini ilân edince onu inkâr ettiler ve peygamberliğini yalanladılar. Onu vesile kılarak Allah'tan fetih istemeleri ve onun peygamberliğini yalanlamaları birbiriyle çelişen şeylerdir. Eğer Hz. Peygamber'i -sallallâhu aleyhi vesellem- peygamber olduğu için vesile kılıyorlarsa onun peygamberliğini inkâr etmemeleri gerekirdi. Yok eğer iddiâ ettikleri gibi onun peygamberliğini inkâr ediyorlarsa o zaman onu vesile kılarak zafer istemeleri temelsiz bir davranıştır. Yâni eğer onu vesile kılarak Allah'tan zafer istemeleri doğru ise Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- peygamberliği de doğrudur. Yok eğer iddiâ ettikleri gibi Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- peygamberliği bâtil ise onu vesile kılarak Allah'tan yardım istemeleri de bâtıldır. Bu, onların aslâ çözümleyemeyecekleri çelişkili bir davranıştır. Bunun birkaç şekilde anlatılması mümkündür. Düşükleri çelişkiyi göstermek için onlara söylenebilecek bâzı sözleri aşağıda sıralıyoruz:

1. Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- peygamberliğini ilân etmeden önce onu vesile kılarak Allah'tan yardım istemek sûretiyle onun peygamberliğini kabûl etmiş oldunuz. O halde o peygamberliğini ilân ettikten sonra da onun peygamberliğini kabûl etmeniz gerekir.

2. Siz Hz. Peygamber'i -sallallâhu aleyhi vesellem- vesile kılarak Allah'tan yardım istiyordunuz. Bu, peygamberliğini ilân etmeden önce Tevrat'tan öğrendiklerinize dayanarak onun peygamberliğini kabûl ettiğiniz anlamına geliyor. Onun geldiğini görünce ve bu bilginiz vâkıa olarak ortaya çıkınca bu konudaki inancınızın daha da güçlenmesi gerekirdi. Ama siz bu konudaki bilginizin müşâhedeyle kemâle erdiği bir anda onu inkâr ettiniz. Yâni onun peygamberliği henüz vâkıa olarak ortada yokken inandınız, vukûa geldiği anda ise inkâr ettiniz. Bundan daha büyük çelişki ve inatçılık olmaz.

3. Onu vesile kılarak Allah'tan zafer istemeniz ona inandığınızı göstermektedir. Ona inanmaksızın onu vesile kılmanız mümkün değildir.

4. Onlara "Hz. Peygamber'i -sallallâhu aleyhi vesellem- vesile kılarak Allah'tan yardım istemeniz bir delile dayanıyor muydu, dayanmıyor muydu?" diye sorulur. Mutlakâ "dayanıyordu" diyeceklerdir. O zaman bu delilin gereğini her zaman kabûl etmelidirler. Delilin gereğini bir zaman, yâni Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- peygamberliğini ilân etmeden önce kabûl edip ilân ettiği zaman inkâr etmeleri aslâ kabûl edilmeyecek bir davranıştır.

5. Hz. Peygamber'i -sallallâhu aleyhi vesellem- vesile kılmak geleceği müjdeleyen peygambere inanmak anlamına gelir. Ona inanmak, onun geleceğini müjdeleyen önceki peygambere yâni Hz. Mûsâ'ya da inanmaktır. Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- peygamberliğini ilân etmeden önce onu inkâr etmek Hz. Mûsâ'yı da yalanlamak oluyorsa -ki öyledir - Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- peygamberliğini ilân ettikten sonra onu inkâr etmek Hz. Mûsâ'yı da yine hem de daha şiddetli bir şekilde inkâr etmek anlamına gelir. Dolayısıyla siz Hz. Peygamber'e -sallallâhu aleyhi vesellem- inanmamakla hem onu hem de onun geleceğini müjdelediği önceki peygamberi, yâni Hz. Mûsâ'yı yalanlamış oluyorsunuz. Bu, burada zikrettiğimiz maddeler içinde en iyisidir.

6. Onu vesile kılarak Allah'tan yardım istemeniz doğruysa ve geleceği müjdelenen peygamberin mu'cizelerinden ise, o peygamber geldikten sonra ona inanmanız daha güçlü olması gerekir. Çünkü o peygamber henüz gelmeden mu'cizelerini müşâhede etmişsiniz. Bunlar, onun gösterdiği başka mucizelerle birlikte onun peygamberliğinin doğruluğunu gösterir. Çünkü onun doğruluğunu gösteren deliller ve burhanlar artmıştır.

7. Mutlakâ şu iki şıktan biri doğrudur: Ya onu vesile kılarak Allah'tan yardım istemeniz veyâ onu inkâr edip yalanlamanız. Bu ikisinin aynı anda doğru olması mümkün değildir. Bunlardan hangisi yanlışsa diğerinin doğru olduğu ortaya çıkar. Ancak onu vesile kılarak Allah'tan yardım istemeniz önceki peygambere, yâni Hz. Mûsâ'ya inanmanıza dayanıyordu. Bu da gerçeğe dayalı bir imandı. O zaman Hz. Muhammed'i -sallallâhu aleyhi vesellem- inkâr etmenizin bâtil olduğu ortaya çıkmış oluyor. Onu yalanlamanızın doğru, onu vesile kılmanızın ise bâtil olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü bunu söylemek, doğruluğunu tasdik etmiş olduğunuz Hz. Mûsâ'yı da mutlakâ yalanlamanızı gerektirir.

8. Peygamberliğini ilân etmeden önce Hz. Muhammed'e -sallallâhu aleyhi vesellem- inanmak önceki peygambere, yâni Hz. Mûsâ'ya inanmanın gereklerinden olduğu gibi, Hz. Muhammed'e -sallallâhu aleyhi vesellem- inanmamak da Hz. Mûsâ'yı yalanlamak anlamına gelir. Hz. Muhammed -sallallâhu aleyhi vesellem- peygamberliğini ilân ettikten sonra da durum aynıdır, değişmez. Yâni ona inanmak Hz. Mûsâ'ya inanmanın bir gereği olduğu gibi, onu inkâr etmek de Hz.

Mûsâ'yı inkâr etmek anlamına gelir. Çünkü Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- peygamberliğini ilân etmeden önce onu yalanlamak önceki peygamberin, yâni Hz. Mûsâ'nın inkâr edilmesi anlamını taşıyorsa, Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- peygamberliğini ilân ettikten sonra bu durum hayli hayli öyledir. Hz. Peygamber'i -sallallâhu aleyhi vesellem- inkârla Hz. Mûsâ'ya inanmak, ne Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- peygamberliğinden önce ne de sonra bir arada olamaz. Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- peygamberliğini ilân etmeden önce onu inkâr etmenin Hz. Mûsâ'yı da inkâr olduğu sizin itirâfınızla sâbittir. Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- peygamberliğini ilân ettikten sonra ise, - daha önce de açıklandığı gibi - onun peygamber olacağına dâir Hz. Mûsâ'nın vermiş olduğu haberin doğruluğu daha güçlü ve daha açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. O halde Hz. Peygamber'i -sallallâhu aleyhi vesellem- inkâr ederek hiçbir şekil ve durumda Hz. Mûsâ'ya inanılmış olamaz.

9. Hz. Muhammed'i -sallallâhu aleyhi vesellem- vesile kılarak Allah'tan yardım istemek onun peygamberliğini kabûl ve tasdik etmektir. Onu yalanlamak ise inkârdır. Aynı adamın peygamberliğini hem kabûl hem de inkâr etmek küfürdür. Çünkü iki şıktan birini gerektirmektedir. Ya peygamber olmayan birinin peygamberliğine inanmayı veyâ peygamber olanın peygamberliğini inkâr etmeyi gerektirmektedir. Bunların her ikisi de küfürdür. Söz böylece kendinizin kâfir olduğuna kabûl etmiş oluyorsunuz. Allah'ın lâneti ise kâfirlerin üzerinedir.

10. Doğruluğunu kabûl ettikleri önceki mukaddimeler yoluyla şöyle bir delil getirilerek onlar şöyle denilir: “siz onu vesile kılarak Allah'tan yardım istemiyor muydunuz?” Bu soruyu “evet” diye cevaplayacaklardır. O zaman onlara “Onu vesile kılmanız ona inanmanızı gerektirmez mi?” diye sorulur. Bunun, ona inanmalarını gerekli kıldığını itirâf edeceklerdir. O zaman onlara şöyle denilir: “Ortaya çıkmadan hemen önce inanmakta olduğunuz şeyin ortaya çıkması ona inanmanızı gerektirmez mi?” Bu soruyu ya itirâf edecekler veyâ açık bir inatla inkâr edeceklerdir. Ama Allah düşmanlarının bu sorulara tek itirazları şu olacaktır: “Bu söylenenlerin hepsi doğrudur. Ancak ortaya çıkan peygamber bizim vesile kılarak Allah'tan zafer istediğimiz değildir” İşte bu, en büyük inat ve en büyük şaşkınlıktır. Çünkü Hz. Peygamber'deki -sallallâhu aleyhi vesellem- sıfat ve âlâmetler onların bildikleriyle tıpa tıp aynıydı. Onun müjdelenen peygamber olduğunu inkâr etmek gerçeği inkâr etmektir. Hem de kalben bilip dururken dil ile inkâr etmektir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “(Teurat'tan) bilip öğrendikleri gerçekler karşılına dikilince onu inkâr ettiler. İşte Allah'ın lâneti böyle inkârcılardır.”⁶⁹¹ Şu âyet-i kerime burada anlatılanlara zâten hiç ihtiyaç bırakmamaktadır: “Daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken kendilerine Allah katından ellerindeki (Teurat'ı) doğrulayan bir kitap gelip de (Teurat'tan) bilip öğrendikleri gerçekler karşılına

dikilince onu inkâr ettiler. İşte Allah'ın lâneti böyle inkârcıdır.”⁶⁹² Hak olan bir konu çeşitli şekillerde ortaya konulabilir. O hangi kalıba dökülürse dökülsün, hangi sûrette gösterilirse gösterilsin doğrudur. Kur'an delillerinin hepsi böyledir. Onu hangi şekilde ortaya çıkarsan son derece doğru ve açık bir şekilde ortaya çıkar. Hamd, mümin kullarına hidâyeti lûtf eden Allah'a âittir.⁶⁹³

بِسْمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ نَبِيًّا أَنْ يَنْزِلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى
مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿٩٠﴾

90. Allah'ın kullarından dilediği kimseye lütfundan (Kitap) indirmesini kıskanarak, Allah'ın indirdiklerini inkâr etmek karşılığında kendilerini değişip sattıkları şey (Cehennem) ne kötüdür! Böylece gazab üstüne gazaba uğradılar. O kâfirler için ise hor kılan bir azab vardır.

Tefsiri:

Burada söz konusu edilen ilk gazap Mesih'i inkâr etmeleri sebebiyledir. İkinci gazap ise Hz. Muhammed'i -sallallâhu aleyhi vesellem- inkâr etmeleri sebebiyledir.⁶⁹⁴

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُوْمِنُ بِمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا وَنَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ
الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٩١﴾

91. Onlara “Allah'ın indirdiğine iman edin” denildiği zaman: “Biz, bize indirilene iman ederiz” derler, ondan sonra geleni de inkâr ederler. Hâlbuki o (Kur'ân) beraberlerinde bulunanı doğrulayan gerçeğin tâ kendisidir. De ki: “Madem ki mü'min idiniz, öyleyse daha önce Allah'ın peygamberlerini niçin öldürüyordunuz?”

Tefsiri:

Bu, Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- ile Yahûdiler arasında geçen bir münâkaşanın ve onların düştüğü çelişkilerin aktarıldığı bir âyettir. Bu çelişkileri şöyle sıralayabiliriz:⁶⁹⁵

692 Bakara 2/89

693 Bedâiu'l-fevâid (IV/144-147)

694 İğâsetü'l-Lehfân (II/320)

695 Metnin başlangıcında böyle çelişkilerin madde madde sıralandığı belirtilmemekte ve normal bir anlatım usûlü tâkip edilmektedir. Ancak 2. maddede “el-vechü's-sâni mine'n-nakd” denilerek ikinci çelişki anlatılmaya başlanmaktadır. Okuyucuya 1. çelişkiyi aratmamak için doğrudan verilmiş olan ilk çelişkiye numara vermeyi uygun gördük. (Mütercimnin notu)

1. Onlara “Allah’ın indirdiğine inanın” denilince onlar “Biz, bize indirilene inanırız” diye cevap verirler. “Bize indirilene” şeklinde özellikle vurgulamaları başkasına inanmadıklarını göstermektedir. Onların bu sözleri iki bakımdan aleyhlerine bir delil oluşturmaktadır. Nitekim âyetin hemen devâmında şöyle buyurulması bunu açıkça göstermektedir: *“Ondan başkasını inkâr ederler. Hâlbuki o Kur’an, kendi ellerinde bulunan Tevrat’ı doğrulayıcı olarak gelmiş Hak kitaptır.”* Yâni: eğer siz size indirilene gerçek olduğu için inanmışsanız Hz. Muhammed’in -sallallâhu aleyhi vesellem- getirdiğine de inanmanız gerekir. Çünkü o da sizin yanınızdaki gerçeği doğrulayan bir gerçektir. Nerede olursa olsun, kim tarafından getirilirse getirilsin hakka inanılması gerekir. O halde berâberinizde bulunana inandığınız gibi buna da inanmanız lâzımdır. Bunun aksine bir davranış açık bir inkâr olur.

“Ondan başkasını inkâr ederler. Hâlbuki o Kur’an, kendi ellerinde bulunan Tevrat’ı doğrulayıcı olarak gelmiş Hak kitaptır.” Âyetinde çok güzel bir incelik vardır. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Onlar hak olduğu halde Kur’ân’ı inkâr etmişlerdir. Bu, kendilerine indirilene de hak olduğu için inanmadıklarını göstermektedir. Demek ki ne kendilerine indirilen Tevrat’ta, ne de Hz. Peygamber’in -sallallâhu aleyhi vesellem- getirdiği Kur’an’da hakka uymamışlardır. Çünkü kendilerine indirilene hak olduğu için inansalardı Kur’ân’a da inanırlar, böylece inanmak sûretiyle hakka lâıyk olduğu değeri verirlerdi. Buna göre onlar ne önce ne de şimdi hakka inanmamışlardır. Hak konusunda ayrımı yapıp bir kısmına inanan bir kısmını inkâr eden herkesin durumu böyledir. Meselâ Kitâb’ın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr eden, peygamberlerin bir kısmına inanıp diğer kısmını inkâr eden kimseye bir kısmını inkâr etmesi ve tamâmına inanmaması sebebiyle imânı fayda vermez. Allah’ın sıfatları ile ilgili âyetleri reddedip emir ve yasaklarla ilgili olanları kabûl eden kimselerin yaptıkları ayrım da bunun bir benzeridir. Onların imânı da onlara bir fayda vermez. Çünkü risâletin bir kısmına inanmış bir kısmını inkâr etmiştir. Peygamberlerin bir kısmını inkâr edenlerin delil dayandıkları şüpheler onlara fayda vermez. Hz. Peygamber’in -sallallâhu aleyhi vesellem- getirdiği dinin bir kısmını reddeden kimselerin delil diye dayandıkları şüphelerin onlara fayda vermeyeceği ise daha açıktır. Eğer bu şüpheler onlara bir mâzeret olursa peygamberleri yalanlayan kimselerin şüpheleri de onlara bir mâzeret olurdu. Bu kişiler tüm peygamberlere inanmadıkça nasıl imân etmiş olmuyorlarsa Hz. Peygamber’in -sallallâhu aleyhi vesellem- getirdiklerinin tamâmına inanmayan da mü’min olmuş olmaz. Bir peygamberi inkâr eden nasıl tüm peygamberleri inkâr etmiş gibiyse Hz. Peygamber’in -sallallâhu aleyhi vesellem- getirdiklerinin tamâmına inanmayan da ona inanmış olmaz. Bir kısmına inanıp bir kısmını reddeden kişi tamâmını reddetmiş gibidir. Bu husus dikkate alınmalı ve değişik insan grupları buna göre değerlendirilmelidir. O zaman inandığını ileri süren birçoğunun imandan uzak olduğu ortaya çıkacaktır. Güç ve kuvvet sâdece Allah’a âittir.

2. (Ey Muhammed!) Onlara: Şâyet siz gerçekten inanıyor idiyseñiz daha önce Allah'ın peygamberlerini neden öldürüyordunuz? deyiver"⁶⁹⁶ Bu âyette onların bir başka çelişkesine değinilerek şöyle buyuruluyor: Eğer size indirilene ve içinizden gönderilen peygamberlere inandığınızı iddiâ ediyorsanız onları neden öldürdünüz? Onlara inanmak ve onları tasdik etmek size emredilmişti. Ancak siz ne size indirilene ne de Hz. Muhammed'e -sallallâhu aleyhi vesellem- indirilene inandınız.

Daha sonra onların "Biz peygamberliği sâbit olmuş hiç kimseyi öldürmedik" cevâbını verecekleri bilindiği için Hz. Peygamber'e -sallallâhu aleyhi vesellem- onlara şöyle demesi emrediliyor: Hz. Mûsâ size bir çok mûcize getirmişti. Peygamberliğin gerçek olduğunda da hiçbir şüphe yoktu. Daha sonra siz tuttunuz o yokken buzağıya taptınız ve Allah'a onu ortak kıldınız. Böylece Hz. Mûsâ'nın peygamber olduğunu, bunun doğruluğuna dâir bir çok delili bile bile onu inkâr ettiniz.

Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyuruyor: "Andolsun Mûsâ size apaçık mûcizeler getirmişti. Sonra O'nun ardından, zâlimler olarak buzağıyı (İlah) edindiniz"⁶⁹⁷

Bütün bunlar, peygamberlerin hasımlarına karşı hüccet ve delilleri olacaktır.⁶⁹⁸

وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِن بَعْدِهِ وَأَنتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٩٢﴾
وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُم بِقُوَّةٍ وَاسْمِعُوا قَالُوا
سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ إِنَّمَا يَأْمُرُكُم بِإِيمَانِكُمْ
إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٩٣﴾ قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِّنْ دُونِ
النَّاسِ فَتَمَتُّوا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٤﴾

92. Andolsun ki Mûsâ size apaçık belgelerle gelmişti. Sonra siz onun ardından (o, Tûr'da iken) buzağıyı (ilâh) edindiniz. İşte siz (öyle) zâlimlersiniz.

93. Hani sizden bir söz almış ve Tûr'u tepenizin üstüne kaldırıp: "Size verdiğimiz kuvvetle tutun ve dinleyin" demiştik. Onlar: "Dinledik, isyan ettik" demişlerdi. Küfürleri yüzünden buzağı (sevgisi) kalplerine içirilmiş (sindirilmiş) idi. De ki: "Eğer mü'minler iseniz, imanınızın size emrettiği şey, ne kötüdür!"

696 Bakara 2/91

697 Bakara 2/93

698 Bedâi'u'l-fevâid (IV/148-149)

94. De ki: “Eğer Allah katında âhiret yurdu (Cennet) insanlar arasında sizden başka kimseye değil de yalnız sizin ise, -(iddianızda) doğru söyleyenler iseniz- haydi ölümü temenni edin.”

Tefsiri:

Onlar şöyle diyorlardı: Biz Allah’ın sevgili kullarıyız, âhiret sâdece bize âittir, içimizde buzağıya tapanlar bir müddet azâba uğrar sonra ateşten çıkar. Onun yanacağı müddet buzağıya taptığı müddet kadardır.

Allah Teâlâ, sayılı günler dışında kendilerine ateşin dokunmayacağına dâir sözlerini daha önce cevaplamıştı. Buna göre ya onlara Allah tarafından böyle bir söz verilmiştir veyâ onlar bunu bilgisizce uydurup Allah’a nispet etmişlerdir. Allah’ın böyle bir söz verdiğini ileri sürmelerine imkân yoktur. O halde onların bunu uydurdukları ortaya çıkmaktadır.⁶⁹⁹

Daha sonra Cenâb-ı Hak, âhiretin sâdece kendilerine âit olduğu şeklindeki iddiâlarına “*Bu iddiânızda doğru iseniz haydi ölümü temenni edin (bakalım) de*”⁷⁰⁰ buyurarak cevap verdi. Çünkü seven kişi sevdiği, oğul da babası ile karşılaşmaktan çekinmez. Husûsiyle onun sâdece kendisine değer ve karşılık verdiğini bildiği zaman en çok istediği şey sevgilisi ve babasıyla karşılaşmaktır. Bunu istemeyen ve temenni etmeyen kişi söylediği sözde ve ileri sürdüğü iddiâda yalancıdır. Mâide sûresinde onların bu sözlerini ret sadedinde gelen şu âyet bunun bir benzeridir: “*Yahûdiler ve Hristiyanlar ‘biz Allah’ın oğulları ve sevgilileriyiz’ dediler. De ki. Öyleyse günahlarınızdan dolayı size niçin azap ediyor?*”⁷⁰¹ Yâni baba oğluna, seven sevdiğine azap etmez. Burada hoş bir incelik vardır, ona dikkat eden pek azdır. Biz bu inceliği soru ve cevap formuyla aktarmak istiyoruz:

Soru: Bilindiği üzere baba hatâ ettiği zaman oğlunu terbiye eder. Seven de hoş olmayan bir durumunu gördüğünde sevdiğini terk eder. Onların azâba uğramalarının sebebi de terbiye edilmeleri olamaz mı?

Cevap: “*De ki. Öyleyse günahlarınızdan dolayı size niçin azap ediyor?*”⁷⁰² sözü düşünülürse onların uğradığı azapla babanın terbiye vermesi ve sevenin sevdiğini terk etmesi arasındaki fark anlaşılır. Birini günâhından dolayı azâba uğratmak sevgiye aykırı bir gazabın neticesidir. Eğer iddiâ ettikleri gibi bir sevgi olsaydı azâba uğramalarını gerektiren bir günahları olmazdı. Hâlbuki onlar maymuna ve domuza dönüştürülmüşler, onları köleleştiren, mâbetlerini yıkan, çocuklarını esir eden ve onlara her şeyi revâ gören düşmanların istilâsına uğramışlardır.

699 Bk. Bakara 2/80 Müellif bu âyeti daha önce tefsir etmişti. (Mütercimim notu)

700 Bakara 2/94

701 Mâide 5/18

702 Mâide 5/18

Bilindiği üzere Rahman ve Rahim olan Allah, böyle bir âkıbeti ancak günah işlemekte aşırı gitmiş, ona isyân etmiş, büyüklerek ibâdet ve itâatten uzaklaşmış kimselere revâ görür. Onların düştükleri bu durum, Allah'ın sevgilisi olmalarına aykırıdır. Çünkü eğer onlar onu sevseydi, bu âkıbeti doğuracak İlâhi gazabı üzerlerine çekecek günahları işlemezlerdi. Kezâ eğer Allah onları sevseydi onları terbiye ederdi, onlara azap etmezdi. Terbiye vermek başka, azâp etmek başkadır. Terbiye ile kişinin ahlâkının güzelleştirilmesi ve düzeltilmesi amaçlanır. Azap etmek ise günahlara karşılık olarak cezâ vermektir. Bunlar birbirinden farklıdır.

Bu tartışmanın kapsamı içinde Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- parlak bir mûcizesi vardır. O da şudur: O, insanlar içerisinde ona düşmanlıkta ve onu yalanlamakta en önde ve en hırslı olan kimselerle tartışırken onlara kesin bir ifâde ile ölümü aslâ temenni etmeyeceklerini haber veriyor. Eğer ölümü temenni edeceklerine dâir işlerinde en ufak bir yöneliş bulsalar onun bu kesin sözüne karşı bir cevap verme yoluna giderlerdi. Ancak onlar böyle yapmak bir yana zelil bir şekilde mağlûbiyeti kabûl ederek onun sözünü tasdiklemiş oldular. Onların ölümü temenni etmelerine engel olan yegâne faktör, peygamberleri inkâr edip öldürmeleri ve Hz. Peygamber'e -sallallâhu aleyhi vesellem- düşmanlık etmeleri sebebiyle Allah katında onlar için hazırlanan rezillik ve acı azâbı bilmeleridir.

Burada şöyle bir soru yöneltilebilir: Yalan da olsa ölümü temenni ettiklerini açıklasalar ne olurdu?

Bu soruya şöyle cevap verilebilir: Bu, ayrıca bir mûcizedir. Çünkü Allah Teâlâ onların kalplerini ve dillerini ölümü temenni etmekten alıkoydu. Ne kalplerine ölüm temennisi geldi, ne de dilleri bunu söyledi. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın "Ölümü aslâ istemezler"⁷⁰³ sözünü tasdiklemiş oldular.⁷⁰⁴

وَلَنْ يَسْتَوْفُوا أَجْرًا بِمَا قَدَّمْتُ إِلَيْهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٩٥﴾

95. Fakat önceden ellerinin gönderdikleri dolayısıyla hiçbir zaman onu temenni etmezler. Allah, o zâlimleri çok iyi bilendir.

Tefsiri:

Bu âyet hakkında âlimlerin bilinen görüşleri şudur: Bu Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- bir mucizesidir. Bununla Yahûdileri susturdu, onları ölümü temenni etmeye çağırdı ve onların ölümü aslâ temenni etmeyeceklerini bildirdi. Bu, Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- peygamberliğinin açık göster-

703 Bakara 2/95

704 Bedâiu'l-fevâid (IV/149-150)

gelerinden biridir. Çünkü gizliyi bilen Allah haber vermeden Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- onların niyetlerini bilmesi mümkün değildir. Allah onların ölümü temenni etmelerine aslâ müsâade etmeyecektir.

Başka bir grup da şöyle demiştir: Yahûdiler âhiretin sâdece kendilerine âit olduğunu, Allah'ın oğulları, sevgilileri ve onun katında değerli kimseler olduklarını iddiâ edince Allah onların bu iddiâsını yalanladı ve şöyle buyurdu: Eğer iddiânızda sâdık iseniz nimet yurdu olan Cennet'e ulaşmak için ölmeyi temenni edin! Çünkü seven sevdiğiyle kavuşmayı temenni eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, âhiretin sâdece kendilerine âit olduğu yönündeki iddiâlarıyla aralarına büyük bir set çeken günah ve hatâlar sebebiyle onların ölmeyi aslâ istemeyeceklerini bildirerek şöyle buyurdu: *"Fakat elleriyle yaptıkları işler ortada iken, ölümü aslâ istemezler. Allah o zâlimleri pek iyi bilir"*⁷⁰⁵

Muhammed b. İshâk'ın da içinde bulunduğu bir grup ise şöyle demiştir: bu âyet, mübâhele âyeti⁷⁰⁶ gibidir. Yahûdiler inat edip hidâyeti açık açık reddederek hakkı gizleyince Allah onları gerçeği ortaya çıkaracak bir şeye çağırdı. O da yalan söyleyen ve uyduran kimsenin ölmesi hakkında bedduâ edilmesidir. Çünkü temenni, isteme ve duâ anlamlarına gelir. "Ölümü temenni edin", "Ölümü isteyin, yalan söyleyen ve uyduran, bâtıla uyan kimsenin ölmesi hakkında bedduâ edin" demektir.

Buna göre ilk iki görüşü ileri sürenlerin dediği gibi âyette "Ölümü sâdece kendiniz için isteyin" anlamı kastedilmemiştir. Aksine "Bâtıla uyanın ölmesini temenni edin, onun ölmesi için bedduâ edin" anlamı kastedilmiştir. Bu anlam, Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- doğruluğunu daha iyi gösterir ve onların aleyhlerinde daha güçlü bir delil oluşturur. Ayrıca onların "Cennete gireceğiniz hakkındaki iddiânızda doğru iseniz bir an önce Allah'ın vereceği mükâfat ve şerefe ulaşmak için siz de ölümü isteyin" şeklinde bir karşılık vermelerine de meydan bırakmaz. Çünkü onlar karşılık vermeye çok istekliyidiler. Eğer âyetten ilk iki görüşü ileri sürenlerin belirttiği anlamı anlasalardı böyle karşılık vermekten hiç geri kalmazlardı. Ayrıca onlardan pek çoğunun fakirlik, musibet ve güçlükler dolayısıyla ölümü istediğini ve çağırdığını görüyoruz. Bu ise, iddiâsında yalan söylemiş olan kimsenin ölümü temenni etmesi ve bu konuda bedduâda bulunmasından farklı bir husustur. İddiâsında yalancı olanın ölümü temenni ettiği aslâ vâki olmamıştır. Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- hayâtında onlardan

705 Bakara 2/95

706 Mübâhele âyetinde Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber'le -sallallâhu aleyhi vesellem- Hz. İsâ hakkında tartışan Hristiyanlara onun şöyle demesini emir buyurmuştur: *"Artık sana bu ilim geldikten sonra, kim seninle İsâ hakkında tartışmaya girse de ki: Haydi gelin oğullarımızı ve oğullarınızı, hanımlarımızı ve hanımlarınızı ve bizzat kendimizi ve kendinizi çağırıp, sonra da gönülden Allah'a yalvaralım da bu konuda kim yalancı ise Allah'ın lânetinin onların üzerine inmesini dileyelim"* (Al-i Imran 3/61) (Mütercimnin notu)

hiç kimse bunu istememiştir. Çünkü onun dürüstlüğünü ve peygamberliğinin doğru olduğunu, kendilerinin ise kıskançlık ve çekememezlik sebebiyle onu inkâr ettiklerini pek iyi biliyorlardı. Bu sebeple, kendilerinin yalancı olduklarını bildikleri için aslâ ölümü istemediler.

İzâh ettiğimiz bu gerekçeler sebebiyle biz de bu görüşü tercih ediyoruz. Kitabı'nda neyi kastettiğini Allah daha iyi bilir.⁷⁰⁷

وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَ صَاحِبِ النَّاسِ عَلَى حَيَاتِهِ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعْمَرُ
أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُرْزُقٍ مِنْهُ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعْمَرَ وَاللَّهُ بِصِيرٍ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾
قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلْجِبْرِيلِ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ
وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ
وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ ﴿٩٨﴾ وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا
إِلَّا الْفَاسِقُونَ ﴿٩٩﴾ أَوْكَلَّمَا غَاثِدُوا عَهْدًا بَيْنَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ
﴿١٠٠﴾ وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ
أَوْتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَانْتَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾

96. Andolsun ki sen onları (yahûdileri) insanlar arasında müşriklerden bile hayata daha tutkun bulursun. Onlardan herbiri kendisine bin yıl ömür verilsin ister. Hâlbuki ömrünün uzatılması, kendisini azaptan kurtarıcı değildir. Allah, yapmakta olduklarını çok iyi görendir.

97. De ki: "Kim Cebrâil'e düşman ise muhakkak ki O, onu (Kur'ân'ı) Allah'ın izniyle kalbine önündekini doğrulayıcı, mü'minlere de hidâyet ve müjde olmak üzere indirmiştir."

98. Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil ve Mikâil'e düşman olursa, şüphesiz Allah, o kâfirlerin düşmanıdır.

99. Andolsun ki Biz sana apaçık âyetler indirdik. Bunları fâsıklardan başkası inkâr etmez.

100. Onlar ne zaman bir ahidle bağlandılarsa içlerinden bir güruh, (bu ahdi) bozup atıvermedi mi? Hayır, onların çoğu iman etmezler.

101. Onlara Allah tarafından yanlarındakini doğrulayıcı bir peygamber geldiği her seferinde kendilerine kitap verilenlerden bir fırka sanki (gerçeği) bilmiyorlarmış gibi Allah'ın Kitabını arkalarına atmış (ondan yüzçevirmiş)lerdir.

Tefsiri:

Bu âyet, Yâhûdilerin sihirbazları hakkındadır. Buradaki “pek iyi biliyorlardı” ifâdesiyle şu kastedilmektedir: Sihir öğrenen ve kabûl edenin âhirette hiçbir nasibi olmadığını biliyorlardı. Buna rağmen ona müşteri oluyor, onu kabûl ediyor ve öğreniyorlardı.⁷⁰⁸

وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكٍ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ
كَفَرُوا يَعْلَمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا
يَعْلَمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ
بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ
وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا
بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٢﴾ وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ
خَيْرٌ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٣﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انظُرْنَا
وَأَسْمِعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾

102. (Yahûdiler) şeytanların Süleyman'ın mülkü (nübüvvet ve hükümdarlığı) aleyhine uydurdukları şeylere uydular. Hâlbuki Süleyman (sihir yaparak) kâfir olmadı. Fakat o şeytanlar kâfir oldular. İnsanlara büyüü ve Babil'deki iki meleğe, Hârût ve Mârût'a indirilen şeyleri öğretiyorlardı. Hâlbuki o iki melek: “Biz ancak imtihan (için gönderilmiş)iz. Sakın (büyü yapıp da) küfre girme” demedikçe kimseye büyü öğretmezlerdi. İşte (halk) ikisinden kendisi ile koca ve karısının arasını ayıracak şeyler öğrenirlerdi. Allah'ın izni olmadıkça onunla hiçbir kimseye zarar verebilecek değillerdi. Onlar ise kendilerine zarar verecek ve fayda sağlamayacak şeyleri öğreniyorlardı. Andolsun ki onlar büyüü satın alan kimsenin âhirette bir nasibi olmadığını muhakkak biliyorlardı. Keşke onlar (sihri öğrenmekle) kendilerini cidden kötü bir şeye karşılık sattıklarını bilmiş olsalardı.

103. Eğer iman edip sakınmış olsalardı, elbette Allah'ın sevabı (onlar için) daha hayırlı olurdu. Keşke bilselerdi.

104. Ey mü'minler “râinâ” demeyin, “unzurnâ” deyin ve dinleyin. Kâfirler için ise çok acıklı bir azab vardır.

Tefsiri:

Allah Teâlâ, -iyi niyetle de olsa- Müslümanların رعى kökünden “Bizi gözet, kolla” anlamında “râinâ” demelerini yasakladı. Böylece onların söz ve hitaplarıyla Yahûdilere benzemelerine meydan bırakmamış oldu. Çünkü Yahûdiler Hz. Peygamber’e -sallallâhu aleyhi vesellem- bu kelimeyle hitâp ediyorlar⁷⁰⁹ ve onunla رعن kökünden aynı şekilde telâffuz edilen “Bizim ahmağımız” anlamını kastediyorlardı. Onlara benzemekten alıkonulmak için Müslümanlara bu sözü söylemek yasaklandı. Böylece Yahûdilerin telâffuz bakımından Müslümanlara benzeterek Hz. Peygamber’e -sallallâhu aleyhi vesellem- o kelimeyle hakâret etmelerine imkân bırakılmamış oldu. Çünkü o kelimeyle Müslümanlar kastettiği mânâdan bambaşka bir mânâ kastediyorlardı.⁷¹⁰

مَا يُوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿١٠٥﴾ مَا تَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٦﴾ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ ذُنُوبٍ اللَّهُ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٠٧﴾ أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَى مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَتَّبِعِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴿١٠٨﴾ وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفْرًا خَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠٩﴾ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٠﴾ وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١١١﴾

105. Kitap Ehli olan kâfirler de müşrikler de Rabbinizden üzerinize hiçbir hayrın (iyiliğin) indirilmesini istemezler. Allah ise rahmetini (vahiy ve peygamberliği) dilediğine has kılar. Allah büyük lütuf sahibidir.

106. Biz bir âyeti nesh eder veya unutturursak ya ondan daha hayırlısını ya da onun benzerini getiririz. Allah'ın herşeye kâdir olduğunu bilmez misin?

709 Bk: Taberi (I/469); İbn Kesir (I/152)

710 İ'lâmu'l-muvakkiin (III/182)

107. Bilmez misin ki göklerin ve yerin mülkü (egemenlik ve tasarrufu) Allah'ındır? Allah'tan başka hiçbir dostunuz ve hiçbir yardımcınız yoktur.

108. Yoksa siz de önceden Mûsâ'dan istendiği gibi peygamberinizden (bir takım şeyleri) istemeye mi kalkışacaksınız? Kim imanı karşılığında küfrü alırsa doğru yoldan sapmış olur.

109. Kitap Ehlinde birçoğu hak kendilerine besbelli olmuşken ruhlarında yerleşmiş olan kıskançlıktan dolayı, sizi imanınızdan sonra kâfirler olarak geriye döndürmeyi çok isterler. Allah'ın (onlarla cihâda dair) emri gelinceye kadar affedip bağışlayın. Şüphesiz Allah her şeye gücü yetendir.

110. Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin. Nefisleriniz için önden ne hayır gönderirseniz Allah nezdinde onu(n ecrini) bulacaksınız. Şüphesiz Allah ne yaptığınızı çok iyi görendir.

111. (Yahûdi ve Hıristiyanlar): "Yahûdi ve Hıristiyan olandan başkası asla Cennet'e giremez" dediler. Bu onların kuruntularıdır. De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz, delilinizi getirin."

Tefsiri:

Bu, her iki grubun "Cennete bizden başkası giremez" şeklinde ileri sürdükleri iddiâlardır. Yâni Yahûdiler "Cennete ancak Yahûdiler girer", Hıristiyanlar da "Cennete sâdece Hıristiyan olanlar girer" demişlerdir. Ancak onların kendi grupları hakkındaki bu ayrı ayrı iddiâları hiçbir karışıklığa meydan vermeden ve açık bir anlamla veciz bir hâle getirilerek özetlenmiştir.

Allah Teâlâ, onların bu iddiâlarının doğruluğuna delil getirmelerini isteyerek şöyle buyurmuştur: "Sen de ki: İddiânızda doğruysanız haydi delilinizi ortaya koyun"⁷¹ Bu şekilde delil istemeye, münâzarada delil isteyerek hasmı sıkıştırma adı verilir. Delilsiz bir iddiâ ortaya atana "Eğer doğru ise delilini getir!" denilir. Bir şeyin varlığını ortaya koymaya çalışan kimsenin delil getirmesi gerektiği gibi bir şeyi ret edenin de delil getirmesi gerektiğini söyleyenler bu âyete dayanmışlardır.

Bir şeyi ret edenin delil getirip getirmeyeceği hakkında üç görüş vardır. İkisi budur. Üçüncü görüş, dini konularda böyle bir iddiâda bulunan kişinin delil getirmesinin gerektiği, akli konularda ise delil getirmesine gerek olmadığı yönündedir.

Bir şeyi ret edenin de delil getirmesi gerektiğini ileri sürenlerin bu âyetle delil getirmesi bize göre isâbetli değildir. Çünkü Allah Teâlâ onlardan sâdece başka insanların Cennet'e girmelerini ret ettikleri için delil istemiyor. Çünkü on-

ların iddiâları sâdece bu değildir. Aksine ortaya attıkları şeyin altında kendilerinin Cennet'e girecekleri, başkalarının ise giremeyeceği iddiâsı vardır. Böylece onlar başkalarının Cennet'e giremeyeceklerini ileri sürerek bir şeyin olmasını ret eder iken kendilerinin Cennet'e gireceklerini ileri sürerek de bir şeyin olacağı iddiâsında olmuş oluyorlar. Bu sebeple onlardan bu iki yönlü iddiâları sebebiyle delil isteniyor. Böyle bir iddiâ sâhibinin delil getirmesinin gerektiğinde herkes hemfikirdir. İhtilâf sâdece bir şeyi ret eden kimsenin delil getirip getirmeyeceği husûsundadır.

Bir şeyi ret eden kimsenin delil getirmekle mükellef olmadığını savunanlar “*Bir de derler ki: ‘Cehennem ateşi, sayılı birkaç gün dışında bize aslâ dokunmayacak’*”⁷¹² âyetine dayansalardı isâbet buyurmuş olurlardı. Her ne kadar bu âyetteki iddiâda da bir şeyin kabûlü, bir diğer şeyin de reddi ileri sürülüyorsa da iddiâ reddedilen noktada odaklanıyor. Bu âyetle onlar “Biz sayılı günler geçtikten sonra azâba uğratılmayız” anlamını kastediyorlar. Âyetin devâmında bu günlerde azâp göreceklerini kabûl etmeleri yadırganmamıştır. Aksine yadırganan o günler geçtikten sonra azâp görmeyi reddetmeleridir. Bu ise sâdece retten oluşan bir iddiâdır. Bu sebeple biz bir şeyi ret edenin de delil getirmekle mükellef olduğunu savunanların bu âyete dayanmalarının daha isâbetli olduğunu belirttik.

Bir şeyi ret edenin delil getirmesinin gerekli olup olmadığı mes'elesini tahkik etmeden önce belirtelim ki ret iki çeşittir.

1. Reddedilen husûsun zıddını kabûl etmeyi gerektiren ret. Böyle bir rette bulunan kimsenin delil getirmesi gerekir. Bir şeyin mubah olmasını reddeden kimsenin tutumu buna örnek verilebilir. Böyle bir kişiden mutlakâ delil istenir. Çünkü bir şeyin mubahlığını reddetmekle o şeye mubahın zıddı olan bir hüküm vermiş olmaktadır. Dolayısıyla verdiği bu hükmün delilini söylemesi gerekir. Sayılı günlerden sonra yanarak azâba uğramayacağını iddiâ edenin tutumu da böyledir. Çünkü bu iddiâsı, onun Cennet'e girmesini ve nimetlere ermesini gerektirmektedir. Dolayısıyla bu iddiâsını ispatlaması gerekir.

2. Başka bir şeyin kabûlünü gerektirmeyen ret. Bir aktin veyâ bir şartın veyâhut bir ibâdetin sahih olduğunu iddiâ etmek veyâ akli bir husûsun mümkün olmadığını ileri sürmek buna örnek gösterilebilir. Reddeden kişi bir şeyi bilmeyi reddediyorsa, onun delil getirmesi gerekmez. Ancak bilginin kendisini reddederse o zaman delil getirmesi gerekir.⁷¹³

712 Bakara 2/80

713 Bedâiu'l-fevâid (IV/150-152)

بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١١٢﴾ وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَىٰ لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١١٣﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١٤﴾ وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولَّوْا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾ وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَّهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلٌّ لَّهُ قَابِتُونَ ﴿١١٦﴾ بَدِيعَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قُضِيَ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾

112. Hayır (dedikleri gibi değil); kim ihsan edici olarak yüzünü (ihlas ile) Allah'a teslim ederse işte ona Rabbi katından ecri verilecektir. Onlar için korku yoktur ve onlar üzülmeyenler de.

113. Yahûdiler: "Hristiyanlar (din hususunda söze değer) bir şeye sahip değildir" dediler. Hristiyanlar da: "Yahûdiler bir şeye sahip değildir" dediler. Hâlbuki hepsi de kitabı okurlar. Bilmeyenler (müşrikler) de tıpkı onların dedikleri gibi söylediler. Artık Allah anlaşmazlığa düştükleri bu hususta Kıyamet gününde aralarında hüküm verecektir.

114. Allah'ın mescidlerinde, Allah'ın isminin anılmasını yasaklayanlardan ve onların harab olmalarına çalışanlardan daha zâlim kim olabilir? Böyleleri oralara ancak korka korka girebil(melid)irler. Onlara dünyada horluk vardır. Âhirette de en büyük azab yine onlarıdır.

115. Doğu da batı da Allah'ındır. Bundan dolayı nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır. Şüphe yok ki Allah Vâsi(rahmeti geniş)dir, her-şeyi çok iyi bilendir.

116. Onlar: "Allah oğul edildi" dediler: O (bu gibi şeylerden) münezzektir. Tam aksine; göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur, hepsi O'na boyun eğir.

117. Göklerin ve yerin yaratıcısı O'dur. Bir şeyin olmasına dair hüküm verirse ona yalnızca "ol" der, o da oluverir.

Tefsiri:

Cenâb-ı Hak, kendisinin çocuk edindiğine dâir ileri sürdükleri iddiâyı reddetti ve zâtının böyle bir şeyden uzak olduğunu belirtti. Daha sonra çocuk edinmesinin imkânsızlığı hakkında dört tâne delil sıraladı:

1. Yer ve göklerin O'nun mülkü olması o ikisinde O'nun bir çocuğunun olmasına aykırıdır. Çünkü çocuk babasının bir parçası ve ortağıdır. Bu itibarla babası tarafından yaratılmış ve bir eşyâ gibi sâhiplenilmiş olamaz. Çünkü yaratılan ve sâhiplenilen şey, bir köle mesâbesindedir. Oğul ise babanın benzeridir. Nasıl onun tarafından yaratılmış veyâ eşyâ gibi sâhiplenilmiş olabilir? Bu temelinden çürük bir iddiâ olur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Hepsi O'na boyun eğmiştir"*⁷¹⁴ sözüyle bu cümle-
nin ihtivâ ettiği anlamı pekiştirmiştir. Bu ifâde, her şeyin O'nun kulu, O'nun
hiçbir ortağı, benzeri ve çocuğu olmadığını ifâde etmektedir. Allah'a çocuk isnat
etmek en büyük şıktır. Onun ortağı olduğunu iddiâ eden kimse O'nun yaratık-
larından birini O'na ortak kılmaktadır. Hâlbuki ortak kıldığı bu şeyin de O'nun
kulu olduğunu bilip durmaktadır. Nitekim müşriklerin telbiyelerinde bu durum
apaçık müşâhede edilmektedir. Onlar şöyle diyorlardı: "Buyur Allâh'ım, buyur!
Senin ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardır. O da sana âittir. Sen onun da
onun mâlik olduğu şeylerin de mâlikisin!" Görüldüğü gibi Allah'a ortak kıldıkları
şeyin O'nun tarafından yaratıldığını ve O'nun mülkü olduğunu kabûl etmektedir.
Hristiyanlar da Allah'a, benzeri ve bir parçası olduğunu ileri sürdükleri bir ortak
isnat etmişlerdir. Nitekim bazı müşrikler de meleklerin Allah'ın kızları olduğunu
iddiâ etmişlerdir. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurur: *"Ama onlar, kullarından
bir kısmını, O'nun bir cüz'ü kıldılar"*⁷¹⁵ Hâlbuki yer ve göklerde bulunan şeyler
Allah'a boyun eğmiş kullar ve O'nun mülkü ise onun bir ortağının olması müm-
kün değildir. Yer ve göklerde bulunan şeylerin Allah'a âit olduğunu kabûl eden
herkesin tevhidi kabûl etmesi gerekir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, yer ve göklerin
Allah'a âit olduğunu kabûl etmelerini müşriklere karşı bir delil olarak kullanmış-
tır. Şu âyette bunu görmekteyiz: *"(Resûlüm) deki: Eğer biliyorsanız (söyleyin ba-
kalım) Bu dünyâ ve onda bulunanlar kime âittir?"*⁷¹⁶ Bu konuda yeri geldiğinde
geniş açıklama yapılacaktır.

2. (O), *göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır* âyeti, Allah'a çocuk isnat edil-
mesini en güzel şekilde reddeden bir delildir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak En'am
sûresinde de şöyle buyurmuştur: *"O, gökleri ve yeri yoktan yaratandır. Zevcesi
olmadan nasıl çocuğu olabilir?"*⁷¹⁷ Yer ve gökleri yaratanın nasıl çocuğu olabilir?
Bu delil şöyle izah edilebilir: Bu muhteşem ve azametli gökleri ve yeri mükemmel
bir şekilde yaratan Allah onlardan daha küçük olanları yaratmaya hayli hayli güç
yetirir. Yer ve göklere göre bir kişinin yaratılması bir hiçtir. O halde bir kişi onun
kudret ve yaratmasından nasıl istisnâ edip, Allah'ın ortağı, benzeri ve parçası
kılabilirler? Hâlbuki Allah ulvi ve süfli âlemi yoktan ve benzersiz bir şekilde ya-
ratandır. Bir şahsı, meselâ Hz. İsa'yı babasız yaratması O'na zor ve imkânsız mı

714 Bakara 2/116-117

715 Zuhurf 43/15.

716 Mü'minûn 23/84

717 En'am 6/101

gelmektedir ki onun Allâh'ın oğlu olduğunu iddiâ etmektedirler? Ulvisi ve süflisi ile tüm âlemi yaratmışsa, âlemleri yarattığı İlâhi gücüyle o kulu yaratmaktan da âciz kalmaz. Böylece anlaşılır ki Allah'a çocuk nispet eden kişi Allah'ı ne bilmiş, ne O'na inanmış ne de ibâdet etmiştir.

Bu delil, Allah'a çocuk isnat edilmesinin imkânsızlığını en güzel şekilde anlatmaktadır. Bunun başka bir izâhı şu şekildedir: Yer, gökler ve o ikisindekilerin Allah'la olan ilişkisi yaratan-yaratılan ilişkisinden ibâretse ve Allah onları yoktan yaratarak emsâlsiz bir şekilde vücûde getirmişse, bunlardan bir kısmının Allah'ın oğlu olduğunu ileri sürmek isâbetli olmaz. Üstelik bu iddiânın, Allâh, kâinat ve onun içindekilerde devamlı değişiklikler yapar, yeni yeni şeyler yaratır ve bunda hiçbir eş, ortak ve yardımcıya ihtiyaç duymazken ileri sürülmesi akılla hiç bağdaşmaz.

Şöyle bir izâh getirmek de mümkündür: Allâh'a oğul isnat etmek O'nun eşe ihtiyaç duymasını gerektirir. Bu ise, onun hiçbir şeye ihtiyaç duymaması ve yerle gökleri sâdece kendisinin yaratması ilkelerine aykırı olur. Nitekim Cenâb-ı Hak buna şu âyette işâret etmiştir: *"Allah çocuk edildi" dediler. Hâşâ! O bundan münezzehtir. O'nun (çocuğa) ihtiyâcı yoktur. Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur.*"⁷¹⁸ O'nun kudretinin mükemmelliği, hiçbir şeye ihtiyaç duymaması ve Rab oluşu O'na çocuk isnat edilmesini imkânsız kılar. Çünkü O'na çocuk isnâdı, kudretinin mükemmelliği, hiçbir şeye ihtiyaç duymamasını ve Rab oluşuyla çelişir. Bu sebeple O'na çocuk isnat etmek O'na sövmekle eş değerdir. Nitekim Buhâri ve Müslim'de Hz. Peygamber'den -sallallâhu aleyhi vesellem- nakledildiğine göre o şöyle buyurmuştur: *"Allah Teâlâ şöyle buyurur: Kulum olan Âdem oğlu bana küfretti. Hâlbuki bu ona yakışan bir davranış değildir. Âdem oğlu beni yalanladı. Bu da ona yakışmaz. Onun bana sövmesi 'Allah çocuk edildi' demesidir. Hâlbuki ben Tek, çocuk doğurmamış, hiç kimseden doğmamış, hiçbir dengi olmayan ve hiç kimseye muhtaç olmayan biriyim. Beni yalanlaması ise 'Allah öldükten sonra beni yeniden diriltmez' demesidir. Hâlbuki ikinci yaratma bana göre ilk yaratmadan daha zor değildir"*⁷¹⁹

Ömer b. Hattâb Hıristiyanlar hakkında şöyle demiştir: Onları zelil bir hâle sokun ama zulmetmeyin. Gerçekten Allah'a öyle bir sövgü ile sövmüşlerdir ki insanlar içinde hiç kimse Allah hakkında o sövgü kelimesini kullanmamıştır.

718 Yûnus 10/68

719 Bu cümlelerin tam karşılığı "İlk yaratma, bana göre ikinci yaratmadan daha kolay değildir." şeklindedir. Ancak yaratmanın Allah'a zor geldiği anlaşılabileceği için yukarıdaki ifâdeyi tercih ettim. Zâten bununla kastedilen ilk defâ yaratan Allah'ın ikinci defâ da yaratmaya gücünün yeteceğidir. (Mütercimin notu) Bk. Buhâri, Tefsir bâbu (ve külü'ttehasallûh veleden sübhâneh, (VIII/18); bâbu sûreti kul hüveallâhu ahad (VIII/611; Nesâi (IV/112) el-Cenâiz, bâbu ervâhi'l-mü'minin. Bu hadisi İmam Müslim kitabında zikretmemiştir. (Derleyeninin notu)

Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: “Allah evlât edindi” diyenleri uyarmak için Kuluna Kitab’ı indirdi. Ne onların ne de atalarının bu konuda hiçbir bilgisi yoktur.”⁷²⁰

Allah Teâlâ, onların bu sözlerinden dolayı neredeyse göklerin çatlayacağını, yerin yarılabileceğini ve dağların yıkılıp düşeceğini bildirmiştir.⁷²¹ Bunun sebebi, bu sözün, Allah hakkında sövgü ve eksiklik içermesi, O’nun Rablik sıfatına, kudretinin mükemmelliğine ve hiçbir şeye muhtaç olmamasına aykırı şeyler ihtivâ etmesidir.

3. “Bir şeyi dilediğinde ona sâdece ‘Ol!’ der, o da hemen oluverir”⁷²² âyeti, ‘Ol!’ emriyle yaratmayı istediği her şeyi yaratabilen Allah’ın çocuk edinmeye ihtiyâcı olmadığını gösterir. Çünkü O, çocuk edinerek neslini çoğaltacak, çocuk sâyesinde güç kazanacak ve onun yardımına baş vuracak biri değildir. Yaratmayı istediği şeyi yaratmaktan âciz biri de değildir. Çocuğa yalnızca yaratmaya kâdir olmayan, ‘Ol!’ emriyle istediği şey olmayan kimseler ihtiyaç duyar. Bunlar ise istediğini yapmaya güç yetiremeyen muhtaç ve âciz kullardır.

Allah Teâlâ, kendisine çocuk isnat edilmesini imkânsız kılan başka deliller de zikretmiştir. Bunlar, Allah Teâlâ’nın ilminin mükemmelliği, yaratıcılığının her şeyi kapsaması ve O’nun eş edinmesinin imkânsızlığıdır. Bunları tek tek ele alalım:

a. Cenâb-ı Hak bu konuda En’âm sûresinde şöyle buyurmuştur: “O, gökleri ve yeri yoktan yaratandır. Zevcesi olmadan nasıl çocuğu olabilir?”⁷²³ Yaratıcılığının her şeyi kapsamasının O’na çocuk isnat edilmesiyle çeliştiği açık bir husustur. Çünkü eğer onun çocuğu olsa onun yarattığı bir kul değil, O’ndan bir parça olur. Bu ise Allah’ın her şeyi yarattığı ilkesiyle çelişir. Böylece ortaya çıkmaktadır ki akılların ve nefislerin vâsıtalı veyâ vâsıtasız olarak O’ndan ortaya çıktığını söyleyen filozofların sözleri Hristiyanların söylediğinden daha kötü bir sözdür.⁷²⁴ Çünkü kâinâtın başlangıcının olmadığını söyleyen kimse onu Allah’ın yaratıkları olmaktan çıkarmış olur. Böylece bu sözüyle Hristiyanların sözünden daha çirkin bir söz ortaya atmış olur. Çünkü Hristiyanlar onun yaratıkları içinden sâdece bir veyâ iki kişiyi istisnâ etmektedirler. Hâlbuki kâinâtın başlangıcını olmadığını iddiâ eden kimse ulvisi ve süflisi ile birlikte tüm kâinâtı ve melekleri Allah’ın yaratıkları olmaktan çıkarmaktadır. Hristiyanların küfrü bile bu kadar ileri gitmemektedir.

720 Kehf 18/4-5

721 Meryem 19/90

722 Bakara 2/117

723 En’am 6/101

724 Burada kastedilen İbn Sinâ gibi İslâm filozoflarının ileri sürdüğü sudur nazariyesidir. Onlar, “Birden ancak bir çıkar” iddiâsıyla, Tek olan Allah’tan çeşitlilik arz eden kâinâtın çıkma-yacağını ve bunun birbirinden zincirleme olarak çıkan on akılın onuncusu olan fa’âl akılla olacağını ileri sürmüşlerdir. (Mütercimnin notu)

b. Allah'ın eşinin olmamasının çocuk edinmesine aykırılığı da son derece açıktır. Çünkü çocuk, birbiriyle husûsi bir şekilde birleşen biri etkileyen diğeri etkilenen iki eşten meydana gelmekte ve sonunda bunlardan birinin ayrı bir parçası olarak varlık kazanmaktadır. Eşi olmayanın nasıl çocuğu olacaktır? Nitekim sıradan Hristiyanlar Allâh'ın oğlu olmasının öncelikle eşi olmasını gerekli kıldığını düşününce Hz. Meryem'in ilâhça ve ilâh İsa'nın annesi olduğunu iddiâ etmekten çekinmemekte ve "Ey ilâhın annesi! Bizi başışla!" demektedirler. Zâten onların bir kısmı Hz. Meryem'in -hâşâ - Allah Teâlâ'nın eşi olduğunu açıkça ileri sürmektedirler. Allah'ın çocuk edindiğini ileri sürmek bunu zarûri olarak gerektirmekte ve bu olmaksızın Allah'ın -hâşâ - çocuğunun olması anlaşılammakta ve tasavvur edilememektedir. Bu sebeple Hristiyanların ileri gelenleri hayret ve şaşkınlık içerisinde kalmakta, sıradan olanları da tasavvur edebilecekleri şekilde O'na -hâşâ - hem eş hem de çocuk isnat etmekten çekinmemektedirler. Allah onların bu sözlerinden yüce ve büyüktür! Temeli olmayan yanlış bir görüş Allâh'ın kullarını saptırmıştır. Onlar, Allah'ın tasvir ettiği gibi, daha önce sapmış, birçok kimseyi saptırmış ve doğru yoldan çıkmış kimselerdir.

c. Allâh Teâlâ'nın ilminin her şeyi kapsamasının çocuk edinmesiyle çelişmesi ise husûsi bir anlayış gerektirir. Bu konuda şöyle denilir: Eğer O'nun çocuğu olsaydı elbette onu bilirdi. Çünkü o her şeyi bilmektedir. Hâlbuki O bir çocuğu olduğunu bilmemektedir. O'nun bilmediği bir çocuğunun olması da mümkün değildir. Bu, Allâh'ın bilmediği bir şeyin olmaması öncülünden hareketle bir şeyin olmadığının ispatlanmasıdır. Eğer çocuğu olsaydı bilirdi. Bilmediğine göre demek ki yoktur.⁷²⁵

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَنْزِيلًا آيَةً تُكَذِّبُكَ قَالِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ
مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿١١٨﴾ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ
بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ ﴿١١٩﴾ وَلَنْ تَرْضَى عَنْكَ
الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَى حَتَّى تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنْ هَدَى اللَّهُ هُوَ الْهَدَى وَلَئِنْ اتَّبَعْتَ
أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٢٠﴾
الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَئِكَ
هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٢١﴾ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي
فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٢٢﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا

يَقْبَلُ مِنْهَا عَذْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ ﴿١٢٣﴾ وَإِذْ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ ﴿١٢٤﴾ وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنَا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُضَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ ﴿١٢٥﴾ وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿١٢٦﴾ وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾

118. Bilmeyenler: “Allah bizimle konuşmalı yahut bize bir âyet (mücadele) gelmeli değil mi?” dediler. Onlardan öncekiler de tıpkı onlar gibi böyle söylemişlerdi. (Küfür ve inadda) kalpleri birbirine ne kadar da benzemiş! Biz yakın (kesin bilgi) sahibi olmak isteyenlere âyetleri iyice açıklamışızdır.

119. Şüphe yok ki Biz seni hak ile (mü'minleri) müjdeleyici, (inkâr edenleri) korkutucu olarak gönderdik. Sen Cehennemliklerden sorumlu tutulmazsın.

120. Dinlerine uymadıkça yahûdiler de Hristiyanlar da asla senden hoşnut olmazlar. De ki: “Allah’ın hidâyeti (var ya) işte doğru yol ancak odur.” Andolsun ki sana gelen bunca ilimden sonra onların heveslerine uyacak olursan, Allah(ın azabın)dan seni koruyacak hiç bir dostun ve hiç bir yardımcın olmaz.

121. Kendilerine verdiğimiz Kitabı gereği gibi okuyanlar (var ya?) İşte bunlar ona (kitaplarına) iman ederler. Her kim onu inkâr ederse işte onlar zarara uğrayanların tâ kendileridir.

122. Ey İsrailoğulları! Size ihsan ettiğim nimetimi ve Benim sizi gerçekten (bir zamanlar) âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın.

123. Kimsenin kimseye bir fayda sağlayamayacağı, kimseden fidye-nin kabul edilmeyeceği hiç bir şekilde şefâatin kimseye fayda vermeyeceği bir günden sakının. (O gün) onlara yardım da olunmaz.

124. Hani Rabbi İbrahim’i bir takım kelimelerle imtihan etmişti. O da bunları eksiksiz yerine getirmişti. (Allah): “Ben seni insanlara imam yapacağım” demişti. “Zürriyetimden de” demişti. Allah: “Ahdim zâlimlere erişmez” demişti.

125. Hani Biz o evi (Kâ'beyi) insanlar için bir dönüş ve güven yeri kılmuştık. Siz de İbrahim'in Makamından bir namazgah edinin. İbrahim ve İsmail'e de: "Evimi tavaf edenler; itikâfa girenler, rükû' ve sücud edenler için titizlikle temizleyin" diye emir vermiştik.

126. Hani İbrahim: "Rabbim, bunu emin bir belde kıl, halkından Allah'a ve âhiret gününe iman edenleri mahsullerle rızıklandır" demişti. (Allah) buyurmuştu ki: "Kâfir olanı dahi kısa bir zaman için faydalandıracak, sonra onu Cehennem azabına mahkûm edeceğim. Varacağı yer ne kötüdür!"

127. Hani İbrahim ve İsmail o evin temellerini birlikte yükseltiyorlardı: "Rabbimiz, bizden kabul buyur. Şüphesiz Sen işitensin, hakkıyla bilensin.

Tefsiri:

Bu âyet-i kerimedeki "Kâbe'nin temelleri" tamlaması doğrudan doğruya Bu âyet-i kerimedeki "Kâbe'nin temelleri" tamlaması doğrudan doğruya şeklinde kurulmamış, الْفَوَاعِدُ مِنَ الْبَيْتِ denilmiştir. Çünkü bu durumda ilk safhada temelle neyin kastedildiği anlaşılmamakta ve daha sonra البيت kelimesiyle açıklanan bir kapalılık söz konusu olmaktadır. Ayrıca müphem ve kapalı olan kelime, merak uyandırdığı için bir azamet içermektedir. Hâlbuki doğrudan doğruya kurulan isim tamlamasında aynı durum söz konusu değildir.⁷²⁶

رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا
إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٨﴾ رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ
آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٢٩﴾
وَمَنْ يَرْغَبْ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدْ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ
فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٣٠﴾ إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ
الْعَالَمِينَ ﴿١٣١﴾ وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمُ
الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٢﴾ أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ
الْمَوْتَ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ
وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَٰهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٣﴾ تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ
لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَنْهَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٣٤﴾ وَقَالُوا

كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٣٥﴾ قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُنِيبُونَ ﴿١٣٦﴾ فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٣٧﴾

128. "Rabbimiz; ikimizi de Sana teslim olmuş kimseler kıl! Soyumuzdan da yalnız Sana itaat eden (Müslüman) bir ümmet (yarat). Ve bize menâsikimizi göster. Teubelerimizi kabul buyur. Çünkü Sen teubeleri pek çok kabul edensin, (mü'minleri) hakkıyla esirgeyensin.

129. "Rabbimiz! Onların (Müslüman olan zürriyetimin) arasında kendilerinden onlara âyetlerini okuyan, onlara Kitabı ve hikmeti öğreten, onları (şirk ve isyandan) arındıran bir peygamber gönder. Çünkü Sen Azizsin, Hakimsin."

130. Kendini bilmezden başka kim İbrahim'in dininden yüz çevirebilir? Andolsunki Biz onu dünyada beğenip seçmişizdir. O, âhirette de muhakkak salihlerdendir.

131. Hani Rabbi ona: "Teslim ol" dediği zaman o da: "Âlemlerin Rabbine teslim oldum" demişti.

132. İbrahim de bunu oğullarına vasiyet etti, Yâkûb da (dediki): "Oğullarım, Allah sizin için bu dini beğenip seçti. O halde siz ancak Müslümanlar olarak can verin."

133. Yoksa siz ölüm Yâkûb'a gelip çattığı zaman orada hazır mıydınız? Hani o, oğullarına: "Benden sonra siz neye ibadet edeceksiniz?" dediği zaman, onlar: "Senin ilâhına ve ataların İbrahim, İsmail, İshâk'ın ilâhına, bir tek olan ilâha ibadet edeceğiz. Biz O'na teslim olmuşuzdur" demişlerdi.

134. Onlar bir ümmetti, gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız da sizindir ve siz onların işlediklerinden sorumlu olmayacaksınız.

135. "Yahûdi ve Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" dediler. De ki: "Hayır (biz) Hanif, olarak İbrahim'in dinine (uyarız). O, müşriklerden değildi."

136. Deyin ki: "Biz Allah'a ve bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a Yâkûb'a ve torunlarına indirilene, Mûsâ'ya, İsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere Rabbleri tarafından verilenlere iman ettik. Birini diğerinden ayırdetmeyiz. (Hepsine iman ederiz). Biz O'na teslim olmuşlarız."

137. Artık, eğer onlar da sizin buna iman ettiğiniz gibi iman ederlerse muhakkak hidâyet bulurlar ve şayet yüz çevirirlerse onlar mutlaka apaçık bir ayrılığa düşerler. Onlara karşı Allah sana yeter. O, herşeyi işitendir, herşeyi bilendir.

Tefsiri:

“Yahûdi ya da hıristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız” sözlerine “De ki: Hayır! Biz hanif olan İbrâhim’in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi.” sözüyü cevap verildi. Bu cevap kısa olmakla birlikte hem muhâtabın iddiâsını engellemekte hem de onunla yeni bir tartışma konusu belirlemektedir. Muhâtabın iddiâsını engellemesi, ج edâtının içerdiği “Hakikat sizin söylediğiniz gibi değildir” anlamından dolayıdır. Tartışma konusu ise “Biz hanif olan İbrâhim’in dinine uyarız” cümlesi ile açılmaktadır. Çünkü bu cümle, “İbrâhim’in dini sizin çağırmakta olduğunuz Yahûdilik ve Hıristiyanlıktan daha doğrudur” delilini ihtivâ etmektedir. Zirâ Hz. İbrâhim’i müşrik olmayan, hanif ve din sâhibi biri olarak tasvir etmektedir. Dini haniflik ve tevhid olan bir kimse lider olmaya Yahûdi ve Hıristiyanlardan daha lâyıktır. Çünkü haniflik ve tevhid, tüm peygamberlerin dinidir ve Allah hiç kimseden ondan başka hiçbir din kabûl etmez. O, Allah’ın kullarını yaratmış olduğu fıtrata uygun bir dindir. Ona uyan kimse doğru yolu bulmuş olur. Yahûdi ve Hıristiyan olanlar bilmelidir ki haniflik Allah’a ibâdet, hürmet, ta’zim, sevgi ve tevâzû ile yönelmeyi kapsamaktadır.

Tevhid bu şekillerde sâdece Allah’a yönelmeyi kapsar. Yâni sâdece Allah’a kulluk edilir, sâdece O sevilir, sâdece O’na itâat edilir ve O’ndan başka bir ilâh edinilmez. O halde doğru yolu bulmaya kim lâyıktır? Böyle bir dine sâhip olan mı, yoksa Yahûdi ve Hıristiyanlar mı?

Bu sözden sonra muhâtabın söyleyebileceği tek bir söz vardır. O da şudur: Biz de İbrâhim’in dinindeniz. Ondan çıkmış değiliz. İbrâhim ve oğulları Yahûdi idiler.

Onların bu sözlerinde yalancı oldukları belirtilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ İbrâhim’in Yahûdi ve Hıristiyan olmadığını bilmektedir ve onlara şöyle buyurmaktadır: “Yoksa siz, İbrâhim, İsmâil, İshâk, Ya’kûb ve oğullarının Yahûdi yâhut Hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz?”⁷²⁷ Allah Teâlâ, Âl-i İmran sûresinde onlara şu cevâbı vermektedir: “İbrâhim ne Yahûdi ne de Hıristiyan idi; fakat o, Allah’ı bir tanıyan dosdoğru bir Müslüman idi; müşriklerden de değildi. İnsanların İbrâhim’e en yakın olanı ona uyanlar, şu Peygamber (Muhammed) ve (ona) iman edenlerdir. Allah müminlerin dostudur.”⁷²⁸

Bu durumda şöyle diyebilirler: Var sayalım ki İbrâhim Yahûdi ve Hıristiyan değildi. Ancak biz Hıristiyan ve Yahûdi isimlerini alsak da onun dinindeniz.

727 Bakara 2/140

728 Âl-i İmran 3/67-68

Onların bu muhtemel sözlerinin cevâbı şu âyet-i kerimedir: “*Deyin ki: Biz Allah’a ve bize indirilene; İbrâhim, İsmâil, İshak, Yâkup ve oğullarına indirilene, Mûsâ ve İsâ’ya verilenlerle Rableri tarafından diğer peygamberlere verilenlere, onlardan hiçbirisi arasında fark gözetmeksizin inandık ve biz sâdece Allah’a teslim olduk*”⁷²⁹ Müminler, bu âyetteki vasflara sâhip olan kimselerdir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: “*Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar*”⁷³⁰ Yâni eğer sizin inandığınız şeylere inanırlarsa onlar İbrâhim’in dinindendirler ve doğru yolu bulmuşlardır. Eğer sizin inandığınız gibi inanmıyorlarsa onların ne İbrâhim’le ne de sizinle hiçbir ilişkileri yoktur, ayrılık ve düşmanlık içindedirler. Çünkü İbrâhim’in dini Allah’a, kitaplarına ve peygamberlerinin hepsine inanmak, onlardan bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr etmekten uzak durmaktır. Bu şekilde inanmayan kimse İbrâhim’in dininden uzak ve ona inanan kimselerden ayrıdır.

“*De ki: Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı? Allah tarafından kendisine (bildirilmiş) bir şâhitliği gizleyenden daha zâlim kim olabilir?*”⁷³¹

Yâni: Allah Teâlâ, İbrâhim’in ve peygamberlerin tâbi oldukları dini bilmektedir. Onlar ne Yahûdi ne de Hristiyanlardır. Allah Teâlâ bunu bilmektedir. Eğer söylediğiniz gibi onlar Yahûdi ve Hristiyan olsalar ve Allah da onların böyle olduklarını bilmeseydi o zaman siz onları Allah’tan daha iyi bilmiş olursunuz. Hâlbuki sizin katınızda İbrâhim’in tâbi olduğu din hakkında ve bu peygamberin de onun dinini izlediği hakkında Allah’tan gelmiş bir delil ve şâhit vardır. Ancak siz bu delili tâbilerinizden gizlediniz ve kat’i olarak bildiğiniz bu gerçeği onlara iletmediniz. Allâh’ın şâhitlik etmesini isteyeceği bir husûsu gizleyen kimseden daha zâlim kimse yoktur! Allah katından gelmiş olan bir delili yine Allah’tan gizlemeye kalkışmaktadır!

Bu âyetteki **من الله** edâtı kendisinden sonraki isimle birlikte hemen öncesinde geçen **عنده** zarfının içerdiği “olmak, meydana gelmek” fiiline bağlıdır.⁷³²

“*Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar*”⁷³³

729 Bakara 2/136

730 Bakara 2/137

731 Bakara 2/140

732 Bedâiu'l-fevâid (IV/155-157)

733 Bakara 2/137

بِمَثَلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ ifâdesinin tam karşılığı, “Sizin inandığınızın benzerine inanırlarsa” şeklindedir.⁷³⁴ Hâlbuki iman esaslarının benzeri olmaz. O halde burada bu ifâdenin kullanılmasının sebebi nedir? Bu soruyu birkaç şekilde cevaplayabiliriz:

1. Bu ifâde ile maksat onlara meydan okumaktır. Buna göre âyetin anlamı şudur: Haydi müminlerin inandığının benzeri bir din oluşturun bakalım. Hayır bunu yapmanız mümkün değildir.

2. Âyette “benzer” anlamına gelen مَثَلْ kelimesi sıla olarak getirilmiştir.⁷³⁵

3. Âyetin anlamı şudur: Ey müminler! Siz hiçbir değişiklik ve tahrife uğramamış olan Kur’ân’a inandınız. Eğer Yahûdi ve Hristiyanlar da hiçbir değişiklik ve tahrife uğramamış Tevrât’a inanırlarsa doğru yolu bulurlar.

4. Âyette “Sizin inandığınız şekilde inanırlarsa doğru yolu bulurlar” anlamı kastedilmiştir.⁷³⁶

İbn Cerir et-Taberî’nin (ö. 310) rivâyetine göre sahâbeden İbn Abbas (ö. 68), çevresindekilere, bu âyette bulunan “benzer” anlamındaki مَثَلْ kelimesini söylemeksizin “Sizin inandığınıza inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar” demelerini emretmiştir.

Ancak Kadı Abdü’l-Cebbar, tevâtürle sâbit olan مَثَلْ kelimesi terk edilerek âyetin okunmasının câiz olmadığını belirtmiştir.

734 Bu cümle Arapça metinde mevcut değildir. Çünkü âyette bulunan مَثَلْ “benzer” kelimesi sâyesinde mesele rahatlıkla anlaşılmaktadır. Okuyucunun kolay anlamasını sağlamak için bu cümle tarafımızdan ilâve edilmiştir. (Mütercimin notu)

735 “Sıla” kelimesi, aslında ism-i mevsûl denilen الذي gibi kelimelerin peşinden gelen ve onların anlam kazanmasını sağlayan cümlelere denilir. Ancak burada “zâit” anlamında kullanılmıştır. Zâit, doğrudan anlamı etkilemediği halde sözü güzelleştirmek ve güçlendirmek için kullanılan kelimeler hakkında kullanılmaktadır. “Zâit” kelimesi, “gereksiz” anlamına da gelebileceğinden bâzı âlimler, Kur’ân’da gereksiz kelime olduğu anlamının çıkarılabileceği endişesiyle “zâit” yerine teeddüben “sıla” kelimesini kullanmaktadır. (Mütercimin notu)

736 Müellifin burada zikrettiği maddelerin hepsi Râzi’nin (ö. 606) Mefâtihi’l-Ğayb adındaki tefsirinde de mevcuttur. Râzi, bu maddede, âyetle söz konusu olan benzerliğin iki inanma ve tasdik etme arasında olduğunu belirtir. Biz yukarıdaki tercümemizde onun bu beyânını esas aldık. Aksi halde bu maddede farklı bir yorum dile getirilmiş olmaz. Âyet, Zemaşşeri’nin (ö. 538) el-Keşşâf ve Beydâvi’nin (ö. 681) Envârü’t-Tenzil adındaki tefsirlerinde de benzer şekilde tefsir edilmiştir. (Mütercimin notu)

صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ ﴿١٣٨﴾ قُلْ أَتَحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ ﴿١٣٩﴾ أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى قُلْ أَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٠﴾ يَلِكُ أُمَّةٌ قَدْ حَلَّتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٤١﴾ سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَاهُمْ عَنْ قِبَلِهِمُ النَّبِيُّ كَانُوا عَلَى اللَّهِ الْمَشْرُقِ وَالْمَغْرِبِ يُهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٤٢﴾ وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ ﴿١٤٣﴾ قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ ﴿١٤٤﴾ وَلَكِنْ أَتَيْتِ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَكِنْ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٥﴾ الَّذِينَ اتَّبَعُوا الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿١٤٧﴾ وَلِكُلِّ وُجْهَةٍ شَيْءٌ قَدِيرٌ ﴿١٤٨﴾ وَمَنْ حِينَ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٩﴾ وَمَنْ حِينَ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَحْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلَا تَمْنَعِي

عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٥٠﴾

138. Allah'ın boyası (ile boyanmaya bakın). Kimin boyası Allah'tan daha güzel olabilir? Biz yalnız O'na ibadet edenleriz.

139. De ki: "Bizimle Allah hakkında mı çekişiyorsunuz? Hâlbuki O bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız sizedir. Biz (dinimizi) O'na halis kılanlarız."

140. Yoksa siz: "Muhakkak İbrahim, İsmail, İshâk, Yâkûb ve oğulları yahûdi yahut Hristiyan idi" mi diyorsunuz? De ki: "Bunu siz mi daha iyi bilirsiniz yoksa Allah mı?" Yanında Allah'tan gelen bildiği bir şâhidliği gizleyenden daha zâlim kim olabilir? Allah yaptıklarınızdan gâfil değildir.

141. Onlar bir ümmetti, gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandığınız da sizindir ve siz onların işlediklerinden sorumlu olmayacaksınız.

142. İnsanlardan bir takım beyinsizler: "Onları daha önce yöneldikleri kiblelerinden döndüren nedir?" diyecekler. De ki: "Doğu da batı da Allah'ındır. O dilediği kimseyi doğru yola iletir."

143. Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık. Bütün insanlara karşı şâhidler olasınız; bu Peygamber de size karşı şâhid olsun diye. Senin hâlâ yöneldiğin kibleyi ancak, o Peygambere (sana) uyanları ayağının iki ökçesi üzerinde geri döneceklerden ayırd edelim diye kible yaptık. Gerçi elbette bu büyük bir iştir. Ancak Allah'ın hidâyete ilettiği kimseler için değil. Allah imanınızı boşa çıkaracak değildir. Hakikaten Allah insanlara Ra'ûf dur, merhametlidir.

144. Biz yüzünü göğe doğru evirip çevirmeni elbette görüyoruz. Onun için andolsun seni, hoşnut olacağın kibleye döndüreceğiz. Artık yüzünü Mescid-i Haram'a (Kâbe'ye) doğru çevir. Siz de nerede bulunsanız yüzlerinizi o yöne çeviriniz. Şüphe yok ki, kendilerine kitap verilenler bunun Rabblarından gelen bir hak olduğunu pek iyi bilirler. Allah onların yapageldiklerinden gâfil değildir.

145. Andolsun ki sen, kendilerine kitap verilenlere her türlü âyeti (mûcize ve delilleri) getirsen bile onlar yine senin kiblene uymazlar, sen de onların kiblelerine uyacak değilsin. Esasen onlar da biri diğerinin kiblesine uymaz. Andolsun ki sana gelen bunca ilâhî ayetlerden sonra onların hevâ (ve heves)lerine uyarsan, o zaman muhakkak zulmedenlerden olursun.

146. Kendilerine Kitabı verdiklerimiz onu öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Bununla birlikte içlerinden bir grup bilip durdukları halde yine de mutlaka hakkı gizlerler.

147. Hak Rabbin'den (gelen)dir. O halde sakın şüphecilerden olma.

148. Herkesin yüzünü kendisine döndürdüğü bir yönü (kiblesi) vardır. Öyle ise siz de hayır işlerinde birbirinizle yarışın. Nerede olursanız, Allah tümünüzü bir araya getirir. Şüphesiz Allah her şeye gücü yetendir.

149. *Hangi yerden (yolculuğa) çıkarsan yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Elbette ki bu, (yönelme emri), Rabbinden gelen mutlak bir hakktır. Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.*

150. *(Evet) hangi yerden çıkarsan yüzünü Mescid-i Haram'a döndür. Siz de her nerede olursanız yüzlerinizi o yöne döndürün. Ta ki insanlar arasından - zulmedenlerin dışında - size karşı bir delilleri kalmasın. O halde onlardan korkmayın. Benden korkun. Ta ki size olan nimetimi tamamlayayım ve (bu sûretle) doğru yola gelebilesiniz.*

Tefsiri:

Bu, kıblenin Mescid-i Aksâ'dan Kâ'be'ye döndürülmesi hakkında kâfirlerden bir takım beyinsizlerin ortaya attığı bir sorudur. Kapsamında müminlere yönelik şöyle bir itham vardır: Eğer ilk kible hak ise hakkı terk ettiniz. Yok eğer o bâtil idiyse o zaman da önceden bâtil üzerindeydiniz.

Âyetin lâfzı her ne kadar bu ithâmı tam olarak göstermiyorsa da kible konusunda tartışan beyinsizler bunu söylemişti. Allah Teâlâ da kible hakkında açıklayıcı öncüller zikrettikten sonra gereken cevâbı vermiştir.

Kâfirlerin sorusu çeşitli şekillerde formüle edilebilirse de hepsi yukarıda onlardan naklettiğimiz ithamda birleşmektedir. Açacak olursak söyledikleri sözler şunlardır:

- Eğer Muhammed peygamber olsaydı kendinden önceki peygamberlerin kıblesini terketmezdi

- Eğer peygamber olsaydı bugün bir şey, yarın onun tam zıddı bir baş'ka şey yapmazdı.

Müşrikler birbirlerine şöyle diyorlardı: Kıbleniz olan Kâ'be'yi kible olarak benimsedi. Bekleyin görün! Yakın zamanda dininize de geri dönecektir.

Yahûdi ve Hristiyanlar da şöyle diyorlardı: Eğer peygamber olsaydı önceki peygamberlerin kıblesi olan Mescid-i Aksâ'yı terk etmezdi.

Bu şekilde söz uzamış ve Cenâb-ı Hakk'ın "*Bu, Allâh'ın hidâyet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir*"⁷³⁷ buyurarak işâret ettiği gibi bâzı insanlar şüpheyne düşmüştü.

Kıblenin değiştirilmesi hâdisesinde Aziz ve Hakim olan Allah'ın hikmet, lütuf ve irşâdı ne kadar dikkate değer! Bu işin son derece büyük ve önemli olduğunu bildiği için öncesinde bir çok kâide zikrederek âdetâ onun yerini hazırlamış ve böylece bir nevi mukaddime yapmıştır. Öncelikle neshi zikrederek bir hükmü kaldırması durumunda onun bir benzerini veyâ ondan daha hayırlı bir hükmü yürürlüğe koyacağını, buna kâdir olduğunu ve hiçbir şeyin O'nu âciz bırakama-

yacağını belirtmiştir.⁷³⁸ Devâmında peygambere itâat etmenin gereğini vurgulamış, Hz. Mûsâ ile kavmi arasında olduğu gibi ona itirâz etmenin ve inatçılıkla soru sormanın uygunsuz olduğunu bildirmiştir.⁷³⁹ Peşi sıra Kâbe'yi, ona saygı ve hürmet göstermeyi⁷⁴⁰, onu inşâ edeni zikretmiş⁷⁴¹, onu övmüş ve onun dinine uymanın gerekli olduğunu zikretmiştir⁷⁴². Böylece gönüllerde Kâbe'ye karşı saygı, sevgi ve hürmet oluşturmuş ve onları onun bânisine uymaya ve onu sevmeye yöneltmiştir.

Cenâb-ı Hak, Kâbe'yi insanların dâimâ toplandığı ve ihtiyaçlarını giderdiği bir yer kıldığını belirtmiştir.⁷⁴³ İnsanlar nerede olursa olsunlar kalpleri dâimâ sevgiyle ona bağlıdır ve onu özlemektedir. Allah Teâlâ, İbrâhim ve İsmâil'e tavaf edenler, kıyâma duranlar ve namaz kılanlar için Kâbe'yi temizlemelerini emrettiğini bildirmiştir.⁷⁴⁴ *“Evimi temiz tutun”*⁷⁴⁵ buyurarak Kâbe'yi kendisine nispet etmiş ve onun kendi evi olduğunu belirtmiştir. Kalplerde Kâbe'ye olan sevgi ve hasreti oluşturan, bütün âlemi ona yönelten işte bu nispettir.

İşte inananların kalplerinde yerini bulan ve onları teyakkuza getiren bütün bu hususlar, sanki onlara *“Namazda Kâbe'ye yönelin!”* deyip durmaktaydı. Ancak Kâbe'nin sâhibi olan Allah'ın açık buyruğu beklendi. Ne zaman ki *“Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir!”*⁷⁴⁶ fermânı geldi, Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- ve imanda derinleşmiş olan müminler sevinç içerisinde derhal bu emre uydular. Bu onlar için âdetâ bir bayramdı. Çünkü Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-, Allâh'ın Kâbe'yi kible yapmasını ümit ederek sık sık başını göğe çeviriyor ve bu konuda İlâhi bir buyruk bekliyordu. Böylece Allah da onu hoşnut olacağı kibleye çevirdi. Öte yandan kâfirler bu emri itirazlarla, geçersiz şüphelerle karşıladı. İmânı zayıf olan kimseler ise şüphe ve tereddüte düştüler.

Cenâb-ı Hak, Kâbe'nin kible yapılması hakkında insanların tutumlarını zikrederken söze Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- ve müminleri teselli ederek başladı ve beyinsiz insanların söyledikleri sözlere aldırmamalarını emretti. Daha sonra şöyle buyurdu: *“De ki: Doğu da batı da Allah'ındır. O dilediğini doğru yola iletir.”*⁷⁴⁷ Cenâb-ı Hak, doğunun da batının da kendisine âit olduğunu, her şeyin Rabbi olduğunu, nasıl ve ne yönde itâat edilmesini emrederse her şeyin o şekilde ona itâat ettiğini buyurmaktadır. Bu âyet şu âyeti hatırlatmaktadır:

738 Bk. Bakara 2/106 (Mütercimnin notu)

739 Bk. Bakara 2/108

740 Bk. Bakara 2/125

741 Bk. Bakara 2/127

742 Bk. Bakara 2/130

743 Bk. Bakara 2/125

744 Bk. Bakara 2/125 (Mütercimnin notu)

745 Bakara 2/125

746 Bakara 2/144

747 Bakara 2/142

"Doğu da Allah'ındır, batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır."⁷⁴⁸ Dolayısıyla O'nun emriyle her hangi bir yöne yönelip namaz kılmış olan kimse namâzında ancak O'na yönelmiş olur. Şu halde O'nun buyruğuyla Kâbe dışında bir yöne yönelip de sonra O size Kâbe'ye yönelmenizi emrettiğinde başlangıçta da ikinci emirden sonra da yalnızca ona ibâdet etmiş olursunuz ve yönelmiş olduğunuz her iki kiblede de isâbet etmiş olursunuz. Çünkü her ikisine de O'nun emri ve rızâsıyla yönelmektesiniz. Dolayısıyla O'nun rızâsına uygun olan bir işten yine O'nun rızâsına uygun olan bir diğerine geçmektesiniz.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, daha önce size kible yapmış olduğu ve kıbleniz olmasından hoşnut olduğu yöne sizi yönelttiği gibi, dilediğini doğru yola ulaştıracağını belirtmek sûretiyle sonradan yönelmenizi emrettiği kıblenin faziletini de vurguladı. Ancak bir hikmet sebebiyle önceden başka bir yöne yönelmenizi emretmişti. O hikmet, Cenâb-ı Hakk'ın, peygambere uyup, o ne yaparsa onu yapan ve ne emrederse ona uyan kimseleri bilmektir. Gerçi Allah Teâlâ her şeyi bilen olması hasebiyle o kimseleri de biliyordu. Ancak kullara ma'lûm olmayan bu gaybi bilgisinin somut ve gözle görülür bir hâle gelmesini, böylece peygambere teslim olup boyun eğen imanda derinleşmiş kimselerle işine geldiğinde Allah'a kulluk eden ve en küçük bir şüpheyile yüz çeviren kimseleri birbirinden ayırmak istedi. Kâbe'yi baştan kible yapmamasının hikmetlerinden biri budur. Dolayısıyla onun bu emri boş ve yersiz değildir.

Daha sonra Allah Teâlâ müminler için orta yönü kible yaptığı gibi, müminleri de orta, yâni itidâl sâhibi bir ümmet kılmıştır.⁷⁴⁹ Böylece ümmetler içinde itidâl sâhibi olan ümmet için uygun olan mûtedil bir yönü kible yapmıştır. Daha sonra onları böyle itidâl ile üstün tutmasının ve özgün kılmasının sebebinin diğer ümmetlere şâhit tutulacak olmalarından, kıyâmet gününde tüm insanlar hakkındaki şâhitliklerini kabûl edeceğinden ileri geldiğini zikretmiştir⁷⁵⁰.

Âyetin devâmında Cenâb-ı Hak, müminlerin ilk kibleye yönelerek kıldıkları namazlar ve Kâbe kible yapılmadan önce ölmüş olan kardeşlerinin kıldığı namazlarla ilgili sorularına cevâben şöyle buyurdu: "*Allah sizin imânınızı aslâ zâyî' edecek değildir*"⁷⁵¹ Bu âyetin yorumunda iki görüş vardır:

1. Allah Mescid-i Aksâ'ya yönelerek kıldığınız namazı boşa giderecek değildir. Aksine ondan dolayı sizi mükâfatlandıracaktır. Çünkü o namazlar O'nun buyruğu ve rızâsı doğrultusunda kılınmıştır.

2. Allah, ilk kibleye inanmanız ve Allah'ın onu yasalaştırdığına ve ondan hoşnut olduğuna inanmanızı zâyî' etmez.

748 Bakara 2/115

749 Bk. Bakara 2/143

750 Bk. Bakara 2/143

751 Bakara 2/143

Önceki ve sonraki âlimlerin bir çoğu birinci görüşü tercih etmiştir. Zâten o, ikinci görüşü de gerekli kılmaktadır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak peygamberine olan lütfunu ve Kâbe'nin kible yapılması hakkında onun gösterdiği arzuyu bildiğini şöyle belirtti: “Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu görüyoruz. İşte şimdi, seni memnûn olacağın kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin”⁷⁵²

Âyetin devâmında Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

“وَالَّذِينَ آمَنُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ”⁷⁵³ “Şüphesiz ki, ehl-i kitap, onun Rablerinden gelen gerçek olduğunu çok iyi bilirler”⁷⁵³

Bu âyet-i kerimede Allah Teâlâ, kitap ehlinin, bunun Allah’tan gelmiş hak bir emir olduğunu bildiklerini belirtti. Burada “bu” zamiriyle ne kastedildiğini açıklayan, dolayısıyla Allah’tan gelenin ne olduğunu belirten bir karine yoktur. Ancak sözün akışı bunun Mescid-i Harâm’a yönelme emri olduğunu göstermektedir. Kitap ehline göre bu peygamberin alâmetlerinden biri de namazında Hz. İbrâhim’in inşa ettiği Allah’ın evine yönelmesiydi.

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: وَلِئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ آمَنُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ “Yemin olsun ki sen ehl-i kitâba her türlü mucizeyi getirsen yine de onlar senin kiblene dönmezler. Sen de onların kiblesine dönecek değilsin. Onlar da birbirlerinin kiblesine dönmezler.”⁷⁵⁴

Cenâb-ı Hak, peygamber her mucizeyi getirse bile peygamberin kiblesine yönelmeyeceklerini belirtmek sûretiyle ehl-i kitabın inkârda ne kadar ileri gittiğini bildirdi. Bunda Hz. Peygamber’e -sallallâhu aleyhi vesellem- bir teselli olduğu gibi onların kibleleriyle baş başa bırakılması emri de vardır.

Âyetin devâmında Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber’in de -sallallâhu aleyhi vesellem- onların kiblelerinden uzak olduğunu belirtti: “Sen de onların kiblesine dönecek değilsin”⁷⁵⁵

Daha sonra Cenâb-ı Hak kible konusunda aralarındaki ihtilâfı zikretti ve onlardan her bir gurubun diğerinin kiblesine uymadığını bildirdi. Çünkü kible dinin özellik, alâmet ve açık şiarlarındandır. Her hangi bir dine intisâp etmiş olanlar, dinlerinden ayrılmadıkça kiblelerinden de ayrılmazlar.

752 Bakara 2/144

753 Bakara 2/144 Âyet metinde yer almıyor idiyse de okuyucunun hangi zamirden bahsedildiğini görmesi ve âyetin meâlini de görmesi için tarafımızdan ilâve olunmuştur (Mütercimnin notu)

754 Bakara 2/145 Metinde âyet metni yer almamaktadır. Ancak okuyucunun mevzûu kolay kavraması için meâliyle birlikte tarafımızdan ilâve olunmuştur. (Mütercimnin notu)

755 Bakara 2/145

Allah Teâlâ bu üç cümlede üç ayrı bilgi verdi. Bunlardan birincisi her grubun diğerinin kiblesinden uzak olduğudur. İkincisi peygamberin doğruluğunu gösteren her mucizeyi görse bile ehl-i kitâbın atalarına tâbi oldukları için ve inatçılıkları sebebiyle yine de peygamberin kiblesine uymayacaklarıdır. Üçüncüsü ise hak kibleye uymamakta birleşseler bile bâtila uymakta ihtilâf içerisinde oldukları, zirâ hiçbir grubun diğerinin kiblesine uymadığıdır. Onlar hakka karşı durmakta birdirler, ancak her birisi diğerinden farklı bir bâtil seçmekte ve böylece aralarında ihtilâf etmektedirler.

Bu âyet-i kerimede Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- ve müminler kiblelerinden ayrılmamaları, ehl-i kitâbın "Bizim kiblemize dönün de biz de sizin dininize uyalım!" şeklindeki sözlerine aldırmamaları hakkında bir ikaz ve teşvik vardır. Çünkü onların bu sözü hile ve tuzaktan ibârettir: Zirâ onlar senin doğruluğunu gösteren her mucizeyi görseler de senin kiblene tâbi olmazlar. Çünkü küfür onların kalplerine iyice yerleşmiştir. Artık onlara hakkın girmesi konusunda hiçbir ümit yoktur. Kaldı ki sen de onların kiblesine tâbi olacak değilsin. O halde senin onlara uyacağından ve kiblelerine döneceğinden ümitlerini kessinler. Onlar kendi aralarında da ayrılık içerisinde dirler. Onlardan hiçbirisi diğerinin kiblesine uymaz. Kible konusunda ihtilâf içerisinde dirler. Ey müminler! Siz de kible konusunda onlardan herhangi birine uymuyorsunuz. Aksine Allah size o ayrılığa düşmüş olanların kiblesinden başka ve sâdece size has kıldığı bir kible ihsân etmek sûretiyle büyük bir lütufta bulunmuştur. Allah Teâlâ şu sözüyle bu mânâyı güçlendirmiştir: "*Farazâ sana gelen bunca ilimden sonra onların keyiflerine uyacak olursan, bilmiş ol ki, o takdirde sen de zâlimlerden olursun*"⁷⁵⁶ Bütün bunlar, onların kiblesine uymaktan sakındırma, onlar senin kiblenden ve birbirlerinin kiblesinden nasıl uzaklaştıysa senin de onların kiblesinden uzaklaşman hakkındadır. O halde sen – ey mümin – onların kiblesinden uzak durmaya daha lâıyaksın! Çünkü Allah seni o kiblenden çevirip lütfuyla yüzünü başka bir kibleye yöneltmeni emretmiştir. Cenâb-ı Hak bunu şu sözüyle pekiştirmiştir: "*Hak ve gerçek olan Rabbinden gelendir. Bunda hiç tereddüdün olmasın*"⁷⁵⁷

Daha sonra Allah Teâlâ her topluluğun özel bir kiblesi olduğunu bildirerek şöyle buyurdu: وَلِكُلٍّ وَجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا "Herkesin yöneldiği bir cihet vardır."⁷⁵⁸ Doğru olan görüşe göre bu âyetin anlamı "Herkes yüzünü yöneldiği kibleye çevirir" demektir. Buna göre هُوَ "o" zamiri كُلِّ "herkes" kelimesini göstermektedir. Ancak هُوَ zamininin Allâh'ı gösterdiği de ileri sürülmüştür. O takdirde âyet "Allah herkesi yöneldiği kibleye döndürür" mânâsına gelir. Ancak kanâatimizce bu görüş isâbetli değildir. Zirâ Allah aslâ kimseyi bâtil bir kibleye yöneltmez. O Hristiyanlara da doğruya yönelmelerini kat'iyen emretmiş değildir. Aksine onlar kendileri bu yöne yönelmekte ve yüzlerini çevirmektedirler. Âyetin devâmında "Haydin

756 Bakara 2/145

757 Bakara 2/147

758 Bakara 2/148

öyleyse *hep hayırlara koşun!*"⁷⁵⁹ buyurulması bu kanâatimizi doğrulamaktadır. Buna göre mânâ şudur: Her din mensûbu bir kibleye yönelmişse o halde siz de hayırlarda yarışın ve Allah'ın sizin için beğendiği, hoşnut olduğu ve yönelttiği şeyleri yapmaya koşun ve bu konuda hiç duraksamayın. "*Nerede olursanız olun Allah sizi bir araya getirir*" Çeşitli yönlerden yöneldiğiniz kible sâyesinde birleştiğiniz gibi kıyâmet günü Allah sizi değişik yönlerden ve farklı köşelerden bir araya toplar. Böylece mahlûkâtın yönelip beklediği yere dünyânın çeşitli yerlerinden toplanmış olursunuz. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurulmaktadır: "*Her biriniz için bir şeriat ve bir yol tâyin ettik. Eğer Allah dileseydi, hepinizi bir tek ümmet yapardı. Fakat O size verdiği muhtelif şeriatlar dâiresinde sizi imtihan etmek istediği için ayırdı. Öyleyse durmayın, hayırlı işlerde birbirinizle yarışın*"⁷⁶⁰ Kible ve yönelişlerinin farklılığını zikrederken olduğu gibi şeriat ve metotlarının farklılığını zikrederken de insanların dönüşlerinin kendisine olduğunu vurgulamaktadır: "*Herkesin yöneldiği bir cihet vardır. Haydin öyleyse hep hayırlara koşun, yarışın. Nerede olursanız olunuz Allah hepinizi bir araya getirir.*"⁷⁶¹

Bu âyet-i kerimede öyle hârikulâde bir incelik var ki onu ancak anlayanlar anlar! O incelik şudur: Değişik yol, görüş, şeriat ve kibleler içerisinde hakka en yakın olanı Allah'ı en iyi gösteren ve O'na en iyi ulaştırandır. Çünkü kıyâmet günü hepsinin varacağı sâdece O'dur. İnsanların içinde bulunduğu durum, zaman ve mekân ne kadar farklı olursa olsun dönecekleri sâdece tek olan Allah ve biricik ma'budlarıdır. Hal böyle olunca hepsinin dünyâda yönelecekleri ve dönecekleri de sâdece O olmalı, O'nun dışında hiçbir şeye tapınmamaları, O'nun dini dışında bir din edinmemeleri gerekir. Çünkü dünyâ ve âhirette yegâne gerçek ilâh O'dur. Ne var ki insanların çoğu inkâr etmek, bâtil yola gitmek ve O'nun dışında sahte ilâhlara tapınmakta direnmekte ve O'nun dini dışında dinler edinmektedirler. O halde siz –ey müminler – hayırlarda yarışın ve onlara koşun, bâtil ve küfürde yarışanlarla berâber olmayın! İki farklı sûrede zikredilen her iki âyetteki bu hârikulâde incelik son derece dikkate değer!

Ancak Mâide sûresindeki âyetin devâmında bulunan "*O da hakkında ihtilâf ettiğiniz şeyleri size tek tek bildirecektir*"⁷⁶² ifâdesinde zikrettiğimizin dışında başka bir incelik daha vardır. O da, burada söz konu edilen ihtilâfın hüküm gününün varlığına bir delil oluşturmasıdır. Hüküm günü, Allah'ın tüm yaratıkları arasında hüküm vereceği, ayrılığa düştükleri şeylerin iç yüzünü beyân edeceği kıyâmet günüdür. Böylece ihtilâfın kendisi hüküm ve diriliş gününün bir delilini oluşturmaktadır. Allah Teâlâ bunu Nahl sûresinde şöyle açıklamaktadır: "*Onlar var güçleriyle yemin ederek 'Alah, ölen kimseyi diriltmez!' dediler. Hayır, diriltecek! Bu O'nun verdiği kesin bir sözdür. Fakat insanların ekserisi bunu bilmezler.*

759 Bakara 2/148

760 Mâide 5/48

761 Bakara 2/148

762 Mâide 5/48

Diriltecek ki hakkında ihtilâf ettikleri o ba's, o diriliş gerçeğini meydana çıkarsın ve bunu inkâr edenler de kendilerinin yalancı olduklarını bilsinler"⁷⁶³

Allah Teâlâ, bu âyet-i kerimede ölüleri diriltmesinin iki mükemmel hikmetini zikretti:

1. İnsanlara ihtilâf ettikleri şeyi açıklamak. Bu, tüm insanların göreceği açık-seçik bir açıklama olacaktır. Bunun dünyâda gerçekleşmesi ise imanla olmaktadır ve sâdece imanlı kimselere mahsustur.

2. Bâtıla uyan kimsenin yalancı olduğunu bilmesi. O her ne kadar bâtıla uymuş, hakka uyanları bâtıla uymakla suçlayarak iftirâ, yalan ve bühtanda bulunmuşsa da kendi durumunu bilmesi onu rezil eder.

Allah Teâlâ'nın sözünün incelikleri, Kur'ân-ı azimü's-şân'ın âyetlerinin ihtivâ ettiği mükemmel hikmet çok dikkat çekicidir. Bu hikmet, Kur'ân'ın, âlemlerin Rabbi'nin sözü olduğuna, peygamberin dürüstlüğüne şahitlik edip durmaktadır. Bütün bunlar Cenâb-ı Hakk'ın hikmetinin ve övgüye lâyık oluşunun gereklerindendir. Allah'ın yer ve göklerle ikisi arasında bulunanları boşu boşuna değil de hakla yaratmasının mânâsı da budur. Yâni Allah onları hakka dayalı, hakka yönelik ve dâimâ hakkı barındırır bir şekilde yaratmıştır. Dolayısıyla yaratılardan önce hak vardır, yaratık vâr olduğu müddetçe hak ona eşlik etmektedir ve yaratığın hedefi de yine haktır. Bu sebeple yer ve göklerin hakla yaratıldığına dâir âyetlerde sâdece amaç mânâsını içeren 2 yerine, bu üç mânâyı da ihtivâ eden ب harfi tercih edilmiştir.⁷⁶⁴ Çünkü ب harfi, yaratılmadan önce ve sonra yaratıklara hakkın eşlik ettiğini ve hedef olarak da hakka yönelik oldukları anlamını içermektedir. Yaratıkların yaratılmasından önceki hak, yaratığın Allah'ın ilim ve hikmetiyle meydana gelmesidir. Cenâb-ı Hakk'ın yaratmasının kaynağı ve yaratma emrini vermesi O'nun mükemmel ilim ve hikmetine bağlıdır. Bu iki sifata sâhip olan Allah'ın yarattığı yaratık tamâmıyla hikmet, maslahat ve haktan ibâret olmaktadır. Bu sebeple Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: *"Şüphesiz ki bu Kur'an, hikmet sâhibi ve her şeyi bilen Allah tarafından sana verilmektedir."*⁷⁶⁵ Görüldüğü üzere Kur'ân'ın kaynağının Hz. Peygamber'e -sallallâhu aleyhi vesellem- hitâp etmekte olan Allah'ın ilim ve hikmeti olduğu bildirilmektedir. Şüphesiz böyle bir söz doğru, doğruyu gösterici, hayra yöneltici ve âdil olur. Nitekim *"Ben ihtiyar bir koca karı iken çocuk mu doğuracağım"*⁷⁶⁶ diyen Hz. İbrâhim'in karısı

763 Nahl 16/38-39

764 Meselâ bk. En'am 6/73

765 Neml 27/6

766 Hûd 12/72 Bu âyet, derleyenin de işâret ettiği üzere, metinde Zâriyat 51/29'un sonu ile karıştırılmıştır. Ancak cümle yapısı olarak Hûd sûresinin bu âyetine daha çok benzediği için Hûd'un numarasını verdik. Zâten Zâriyat sûresindeki âyetten önceki âyetlerde de Hz. İbrâhim'e bilgili bir çocuğun müjdelendiği, bunun üzerine karısının yüzünü kapatıp çığlık atarak "ben kısır bir koca karıyım" diyerek bu müjdeden dolayı şaşırıldığı belirtildiğinden hâdis e iki sûrede de birbirine yakın işlenmiştir. Bk. Zâriyat 51/28-29 (Mütercim in notu)

na melekler de aynı şekilde cevap vermiştir: *“Bu böyledir. Rabbin söylemiştir. O, hikmet sâhibidir, bilendir.”*⁷⁶⁷ Burada Cenâb-ı Hakk’ın ilim ve hikmetle nitelenmesi, Allah’ın yaratma ile ilgili buyruğu ve Hz. İbrâhim’in karısı ihtiyar iken ona çocuk doğurma kâbiliyeti vermesi ile ilgilidir.

Yaratıklar vâr olduğu müddetçe onlara eşlik eden hak ise, yaratıkların ihtivâ ettiği hikmet, maslahat ve faydalar ile kullara Allah’ın birliğini, sıfatlarını, peygamberlerinin dürüstlüğü, âhiretin şeksiz şüphesiz gerçekleşeceğini gösteren delillerdir. Varlıklara basiretle bakan kimse, onları bu hakikatleri dile getiren şahitler gibi görür. Hattâ onların şehâdetleri sâdece sözlü haberden oluşan şehâdetten daha iyidir. Çünkü onlar yalan kabûl etmeyen hal diliyle şahitlik etmektedirler. Akıl ve basiret sâhibi bir kimse üzerinde durarak düşündüğü her yaratıkta Allah’a ve onun birliğine bir delil bulacaktır. Kezâ böyle düşünmesi durumunda onda Allah’ın isim ve sıfatlarını, peygamberlerinin dürüstlüğü, Allah’a şeksiz-şüphesiz kavuşulacağını gösteren deliller de bulacaktır. Nitekim Kur’an, insanları Allah’ın varlığına, birliğine, âhiretin ve peygamberliğin gerçekliğine yöneltirken çeşitli yaratıkları ve onların durumlarını delil olarak sunmakta ve bunu bir metot olarak kullanmaktadır. Bâzen yaratıkların boşuna ve hikmetsiz yaratıldığını ve onların hakka dayalı olarak yaratıldığını belirtmektedir. Bâzen de yaratıkları peygamberlerin bildirdiği şeylerin doğruluğuna delil getirmekte ve insanlara ikazda bulunmaktadır. Böylece peygamberlerin, apaçık delillerini gördükleri prensipleri getirdiklerini açıklamakta, düşünceleri durumunda bu hakikati kendi akıl ve vicdanlarında bulabileceklerini, gördükleri yaratıkların peygamberlerin bildirdiği Allah’ın isim ve sıfatlarını, birliğini, âhiret ve meleklerin varlığını gösterdiğini onlara açıklamaktadır. Bu deliller, imânın elde edilmesinde önemli bir vesiledir. Allah bunu ancak ezelde mutlu olacağını yazmış olduğu kimselere nasip eder. Bu, bir kulun dünyâda ulaşabileceği en şerefli bilgidir. Başka bir yerde, müşâhede edilen değişik hareket çeşitlerinin hepsinin tevhid, peygamberlik ve âhireti kolay, açık ve kat’i bir şekilde gösterdiğini açıklamıştık. Kezâ dostlarımdan birine yazmış olduğumuz bir risâlede rûhun yaratılış ve fıtratında Allah’tan başka ilâhın olmadığı ve Muhammed’in onun kulu ve elçisi olduğu şahitliklerinin yer aldığını, insanın araştırması durumunda bunu rûhunun derinliklerinde bulabileceğini açık ve delilli bir şekilde belirtmiştik. Akıl sâhibi bir kimse sâdece rûhu ve onun hareketini düşünse Allah’a ve O’nun sıfatlarına inanmanın gereğini, Allah’tan başka ilâh olmadığı hakikatini, O’nun peygamberlerine, meleklerine, âhirete inanmanın lüzûmunu çıkarabilir. Bunları ise sâdece gönül dünyâsı hidâyet güneşi ile aydınlanmış, *“Babarımızı bir din üzerinde bulduk, biz de onların izlerine uyarız”*⁷⁶⁸ âyetinde dile getirilen taklit perdesinden kurtulmuş kimseler kabûl ve tasdik eder. İşte o zaman ona uzun süre gizleyeceği bir sır görünür ve gecesi-gündüzü sabah olur.

767 Zâriyât 51/30

768 Zuhurf 43/23

Şimdi şu âyetin her kelimesi üzerinde durmalıdır: “Şüphesiz göklerde ve yerde inananlar için bir çok âyetler vardır. Sizin yaratılışınızda ve yeryüzünde yaydığı canlılarda, kesin olarak inanan topluluklar için ibret verici işâretler vardır. Gecenin ve gündüzün değişmesinde, Allah’ın gökten indirmiş olduğu bir rızıkta ve ölümden sonra yeri diriltmesinde, rüzgârları değişik yönlerden estirmesinde aklını kullanan topluluklar için dersler vardır.”⁷⁶⁹ Burada zikredilenler tek bir husûsun, meselâ Allah’ın varlığının delili olarak mı zikredilmekte yoksa birden çok husûsun delili olarak mı? Âl-i İmrân’ın son âyetleri⁷⁷⁰, Rûm sûresinde “Onun delillerindendir” diye başlayan âyetler⁷⁷¹, Neml sûresindeki “De ki: Hamd olsun Allah’a, selâm olsun seçkin kıldığı kullarına”⁷⁷² âyeti ve sonrası ile bunlar gibi bir çok âyet hakkında da aynı soru sorulabilir. Kezâ Zâriyat sûresindeki “Kesin olarak inananlar için yeryüzünde âyetler vardır”⁷⁷³, Yusuf sûresindeki “Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki, onlar bu delillerden yüz çevirip geçerler”⁷⁷⁴ âyetler de böyledir.

İşte bütün bu zikredilenler, yer ve göklerle bunlar arasındaki varlıklarda bulunan haktır, gerçekliktir. Bu hak, yaratıklar mevcut olduğu müddetçe onlarla berâber bulunur. Sanki onların varlık sayfalarına yazılmış satırlardır ve okuma bilsin bilmesin, Allâh’ın muvaffak kıldığı herkes onu okur. Şâir şu sözüyle bu husûsa ne güzel işâret etmiştir:

تأملُ سطور الكائنات فإنها / من الأملأ الأعلى إليك رسائلُ
وقد خطَّ فيها نثرُ تأملت خطَّها / “ألا كلُّ شئٍ ما خلا الله باطلُ” (الطوبل)

“Kâinat kitabının sayfalarını karıştırıp satırlarına bir bak!

Sanki onların her biri

Yüce Topluluk’tan sana gönderilmiş birer mesaj gibidir.

Eğer dikkat edersen hepsinde ‘Bilin ki Allah’ın dışında her şey bâtıldır, yok olup gicidir’⁷⁷⁵ ifâdesi yazılıdır”⁷⁷⁶

769 Câsiye 45/3-5

770 Âl-i İmrân 3/190-191

771 Rûm 30/21 vd

772 Neml 27/59 vd

773 Zâriyat 51/20 vd.

774 Yusuf 12/105

775 Son mısra, İslâmî devre kadar yaşayıp İslâm’la şereflenmiş olan meşhûr Câhiliyye şâiri Lebid b. Rebia el-Amiri’ye âittir. Bu sebeple bu kısmı tırnak içine aldık. el-Muallâkât adı verilen 7 uzun kasideden birinin şâiri olan Lebid, tırnak içine aldığımız bu mısraından dolayı Hz. Peygamber’in -sallallâhu aleyhi vesellem- “Şâirlerin sözlerinin en güzeli Lebid’in bu sözüdür” şeklindeki iltifatlarına mazhar olmuştur. (Mütercimnin notu)

776 Burada büyük Türk şâiri Fuzûlî’nin aynı husûsu terennüm eden şu beytini hatırlamamak kâbil değildir: “Olsa isti’dâd-ı ârif kâbil-i idrâk-i vahy / Emr-i hak isrâline her zerredir bir Cebreil” Yâni: Arif kimsenin vahiy alma kâbiliyet ve isti’dâdı olsa kâinattaki her zerre, Hakk’ın emrini getiren bir Cebrâil gibidir. hakkı dile getirip durmaktadır. (Mütercimnin notu)

Yaratıkların yaratılış amacında bulunan hak ise ikiye ayrılır:

a. Kullar tarafından yapılması istenen ve bu şekilde gerçekleşen hak: Bu, Allah Teâlâ'yı, O'nun üstün vasıflarını bilmeleri, O'na hiçbir şeyi ortak koşmadan ibâdet etmeleri, Allâh'ı yegâne İlâh, Ma'bûd, âmir ve sevgili görmeleridir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: *"Allah, yedi kat göğü ve yerden bir o kadarını yaratan Allah'tır. Allah'ın fermânı bunlar arasında iner ki, böylece Allah'ın her şeye kâdir olduğunu ve her şeyi ilmiyle kuşattığını bilirsiniz"*⁷⁷⁷ Görüldüğü gibi bu âyette Allah Teâlâ, kullarını, kudretinin kemâlini ve ilminin kuşatıcılığını bilsinler diye yarattığını buyurmaktadır. Bu ise, O'nu, isimlerini, sıfatlarını ve birliğini bilmeyi gerektirir. Bir başka âyet-i kerimede Cenâb-ı Hak *"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"*⁷⁷⁸ Kulların yaratılmasındaki maksat, Allah'ı bilip sâdece O'na tapınmalarıdır.

b. Bizzat kulların varlıklarıyla kastedilen haktır: Bu ise kulların davranışlarına adâlet ve lütufla karşılık vermek, onları mükâfatlandırıp cezâlandırmaktır. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Göklerde ve yerde bulunanlar hep Allah'ındır. Bu, Allah'ın, kötülük edenleri yaptıklarıyla cezâlandırması, güzel davrananları da daha güzeliyle mükâfatlandırması içindir"*⁷⁷⁹ *"Kıyâmet günü mutlakâ gelecektir. Herkes peşine koştuğu şeyin karşılığını bulsun diye neredeyse onu (kendimden) gizleyeceğim"*⁷⁸⁰ *"Hakikatte ihtilâf ettikleri şeyi onlara açıklaması ve kâfir olanların da kendilerinin yalancılar olduklarını bilmeleri için (Allah onları diriltecek)"*⁷⁸¹ *"Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da işleri yerli yerince idâre ederek arşa istivâ eden Allah'tır. Onun izni olmadan hiç kimse şefâatçi olamaz. İşte O, Rabbiniz Allah'tır. O halde O'na kulluk edin. Hâlâ düşünmüyor musunuz? Allah'ın gerçek bir va'di olarak hepinizin dönüşü ancak O'nadır. Çünkü O, halkı önce yaratır, sonra da iman edip iyi işler yapanlara adâletle mükâfat vermek için (onları huzûruna) geri çevirir. Kâfir olanlara gelince, inkâr etmekte oldukları şeylerden ötürü onlar için kaynar sudan bir içki ve elem verici bir azap vardır."*⁷⁸²

Yer ve göklerle o ikisi arasında bulunan her şeyin, yaratılmadan önce, yaratılmış olarak bulunduğu müddette ve sonrasında bu şekilde hakkı ihtivâ etmesi son derece dikkate değer bir husustur. Demek ki her şey hakla (hikmetle), hakka dayalı bir maksat gözetilerek ve hakkı barındırır bir şekilde yaratılmıştır. Cenâb-ı Hak bunun aksini iddiâ eden kimseleri yadırgayarak şöyle buyurmuştur: *"Sizi sâdece boş yere yarattığımızı ve sizin hakikaten huzûrumuza geri getirilmeyece-*

777 Talâk 65/12

778 Zâriyat 52/56

779 Necm 53/31

780 Tâhâ 20/15

781 Nahl 16/39

782 Yûnus 10/3-4

ğinizi mi sandınız?”⁷⁸³ Daha sonra hikmet, ilim ve hamdine aykırı olan bu zannı tenzih ederek şöyle buyurdu: “Mutlak hâkim ve hak olan Allah, çok yücedir. O’ndan başka ilâh yoktur. O, bereketli Arş’ın sâhibidir.”⁷⁸⁴ Âyetle zikredilen ve bu zannı geçersiz kılan Melik ve Hak isimlerinin mânâsı üzerinde durmak gerekir. Allah Teâlâ emir veren ve yasak koymakta ve yaratıkları üzerinde emir ve fermânıyla tasarruf etmektedir. Melik ve Mâlik arasındaki fark da buna dayanmaktadır. Çünkü Mâlik sâdece fiili olarak tasarrufta bulunana denilir. Melik ise hem fiili olarak hem de emir ve fermânıyla tasarrufta bulunandır. Allah Teâlâ hem Melik ve hem de Mâlik’tir. Hem fiili olarak hem emir ve fermânıyla kulları üzerinde tasarrufta bulunur. Şu halde O’nun yaratıklarını boş yere yarattığını, onlara hiçbir emir vermediğini ve hiçbir yasak koymadığını söyleyen kimse O’nun Melik olmasına aykırı bir iddiâda bulunmuş ve O’nu lâıykıyla kavrayamamış olur. Nitekim Cenâb-ı Hak bu hususta şöyle buyurmuştur: “Allâh’ı gereği gibi tanımadılar. Çünkü ‘Allah hiçbir insana hiçbir şey indirmemiştir’ dediler”⁷⁸⁵ Allah’ın, kullarına emir ve yasaklardan oluşan prensipler indirmesini inkâr eden kimse, onun yaratıklarını hayvanların konumuna indirgemiş ve Allah’ın Melik oluşunu kabûl etmemiş olur, dolayısıyla O’nu lâıykıyla tanımış olmaz.

Allah Teâlâ’nın, yaratıkların ilâhı olması O’nun zât, sıfat ve isimlerinin mükemmel olmasını, fiillerinin en güzel şekilde meydana gelmesini gerektirir. O’nun zâtı nasıl hak ve gerçek ise sözü, va’di, buyrukları ve fiilleri de hak ve gerçektir. Kezâ din, şeriat ve âhiretin olmasını gerektiren cezâ ve mükâfâtı da aynı şekilde hak ve gerçektir. Bunlardan herhangi birini inkâr eden biri Allâh’ı her bakımdan ve her yönden mutlak Hak ve Gerçek olarak tanımamış olur. Çünkü O’nun Hak olması kullarını bir takım prensipler göndermesini, din ve şeriatının olmasını, cezâ ve mükâfat vermesini gerektirir. Hak ve Melik olan Allâh’ın insanları boşu boşuna yarattığı, onlara hiçbir ferman buyurmadığı, hiçbir yasak koymadığı, cezâ ve mükâfat vermediği düşünülemez. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: *أَيُّبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يَتْرَكَ سُدًى* “İnsan başıboş bırakılacağını mı sanır?”⁷⁸⁶ İmam Şâfiî bu âyetteki *سُدًى* “başıboş” kelimesinin, “ emir ve yasak verilmemek” anlamında olduğunu söylemiştir. Başka bir âlim ise bu kelimeye “iyilik ve kötülüğün karşılığını görmemek, cezâ ve mükâfat almamak” anlamını vermişlerdir. Bu iki anlam birbirini gerektirmektedir. Şâfiî cezâ ve mükâfâtın sebebi olan emir ve yasağı, diğeri ise emir ve yasağın amacı olan cezâ ve mükâfâtı zikretmiştir.

Allâh Teâlâ’nın insanın başıboş olmadığını belirttiikten sonra şöyle buyurması son derece dikkat çekicidir: “Onun aslı atılan bir meni damlası değil miydi? Sonra ana rahmine tutunan yapışkan bir hücre oldu da, Rabbi onu yaratıp

783 Mü’minûn 23/115

784 Mü’minûn 23/116

785 En’âm 6/91

786 Kıyâme 75/36

düzenledi”⁷⁸⁷ İnsan bir meni damlası iken onu başı boş bırakmayıp ondan daha iyi bir merhale olan yapışkan bir hücre yapan, orada da bırakmayıp ondan daha iyi merhalelere geçiren ve nihâyetinde yaratılışını kemâle erdirip mükemmel bir insan hâline getiren Allah, onu yaratılış amacına yöneltmeksizin başı boş bırakır mı? Akıl ve basiret sâhibi kimse meni damlasının baştan sona kadar geçirdiği merhaleleri düşünse, Allâh’ın varlık, birlik ve sıfatlarının mükemmelliğini idrâk ettiği gibi âhiretin varlığını ve peygamberlik müessesesinin gerçekliğini de idrâk eder. Meni damlasının geçirdiği bu merhaleler insanı yaratan Allah’ın muazzam kudretini gösterdiği gibi O’nun hikmet, ilim ve hâkimiyetini, O’nun Melik ve Hak olduğunu, mükemmel bir şekilde yarattığı yaratıklarını başıboş bırakmaktan yüce olduğunu da gösterir. Allah düşmanı olan kâfirlerin, peygamberler vâsıtasıyla kendilerine hiçbir buyruk ve yasak gönderilmediğini, cezâ ve mükâfat görmek üzere diriltilmeyeceklerini iddiâ etmeleri yer ve göklerin boşu boşuna yaratıldığı iddiâsıyla aynı değerlendirilmiştir. Cenâb-ı Hak bu hususta şöyle buyurur: *“Biz göğü, yeri ve ikisinin arasındaki varlıkları gâyesiz, boşuna yaratmadık. Bu, sâdece kâfirlerin bir zannı ve iddiâsıdır. Artık o ateşten vay hâline o kâfirlerin”*⁷⁸⁸ Allah düşmanları Allâh’ın kendilerine hiçbir peygamber göndermediğini, O’na kavuşmak için bir müddet tâyin etmediğini zannediyorlar. Bu zan, Allah Teâlâ’nın kâinâtı amaçsız yarattığını düşünmelerinden kaynaklanmaktadır.

Bu sebeple Allah Teâlâ, yaratıkları hakkında düşünerek onların boşu boşuna yaratılmadığı sonucuna ulaşan kullarını övmektedir. Çünkü onlar, kâinâtın boşu boşuna yaratılmadığını bilip buna şahitlik edince onların yaratılmasının Allâh’ın buyruk ve yasaklarını, cezâ ve mükâfâtını da gerektirdiğini biliyorlar ve Allâh’a yakarışlarında bunları da dile getiriyorlar: *“Ey büyük Rabbimiz: Sen bunları gâyesiz, boşuna yaratmadın. Seni bu gibi noksanlardan tenzih ederiz. Sen bizi o ateş azâbından koru! Ey Ulu Rabbimiz! Sen kimi ateşe koyarsan, muhakkak onu rûsvây edersin. Zâlimlerin hiçbir yardımcısı yoktur”*⁷⁸⁹ Görüldüğü gibi yer ve göklerin yaratılmasının cezâ ve mükâfâtı gerektirdiğini idrâk ediyor ve azâba uğramaktan Allâh’a sığınıyorlar. Sonra da yer ve göklerin yaratılması hakkında düşünmeleri sâyesinde elde ettikleri imânı anarak şöyle diyorlar: *“Yâ Rabbenâ! Biz, imâna çağırın ve ‘Rabbimize inanın’ diye tevhide dâvet eden bir zâtı duyduk ve icâbet ettik. Artık Sen bizi affet, kusurlarımızı bağışla ve iyilerle birlikte bizim canımızı al”*⁷⁹⁰ İşte böylece yer ve göklerin yaratılması hakkında tefekkür etmeleri neticesinde Allâh’ı, O’nun birliğini, dinini, peygamberlerini, cezâ ve mükâfâtını kabûl ediyor, Allâh’ın en büyük lûtfu olan imanlarını aracı kılarak O’ndan günahlarını bağışlamasını, yaptıkları hatâların silinmesini ve iyilerle berâber vaat edilen Cennetlere alınmalarını istiyorlar. Bu onlar üzerindeki nimetin tamam-

787 Kıyâme 75/36-37

788 Sâd 38/27

789 Â-i İmran 3/191-192

790 Â-i İmran 3/193

lanmasıdır. Allâh'ın dünyâda onlara lütfettiği iman nimetini, âhirette lütfedeceği Cennet nimetine erişmek için aracı kılıyorlar. Yâni O'na yaptıkları kulluğu, O'nun lütuf ve ikrâmına erişmek için vesile ediniyorlar. Bu, Allâh'a yapılan vesile türlerinden biridir ki şu âyetle emredilen vesileden maksat budur *"Ey iman edenler! Allah'ın hukûkunu gözetin, onun hukûkunu ihlâl etmekten sakının! Ona yaklaşımaya vesile arayın!"*⁷⁹¹ Başka bir âyet-i kerimede Allah Teâlâ'nın has kullarının Allah'a yaklaşmak için vesile aradıkları şöyle belirtilmektedir: *"Onların ilâhlaştırdığı yalvardıkları kimseler, 'ne yaparsam Ona daha yakın olabilirim' diye Rablerine vesile ararlar"*⁷⁹²

Vesilenin zikredildiği bu iki âyetle hârikulâde incelikler vardır. Bunları et-Tuhfetü'l-mekkiyye adındaki eserimizin İbrâhim dinini açıkladığımız bölümünde zikrettik.

Demek ki müminlerin yer ve göklerin boşuna yaratılmadığı şeklindeki doğru düşünceleri, onların Allah'a, peygamberine, dinine, şeriatına, cezâ ve mükâfâta inanmalarının yolunu açmış, Allâh'a iman ve itâatle vesile aramalarını sağlamıştır. Bu konuyu çok uzattığımızı düşünme! Bu zikrettiklerimiz denizden bir damla mesâbesindedir. Çünkü bu ilim hazinelerinden bir hazinedir ki herkese göre değildir. Herkes onun değerini bilmez. Allah rahmetini dilediğine verir.

Artık asıl konumuza, bâtıla uyanların kible hakkında Müslümanlarla tartışmalarına ve Allâh'ın bu tartışmada Müslümanları gâlip getirmesine dönelim. Ebü'l-Kâsım es-Süheyli'nin bu âyetler hakkında bir bölüm ayırdığını gördüm.⁷⁹³ Onu olduğu gibi burada aktaracağım. O zât, Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- Berâ b. Ma'rûr'a söylediği "Zâten bir kibleye yöneliyordum, isteseydim ona yönelmeyi sürdürebilirdim" sözü hakkında şöyle demiştir: Yâni Kâ'be'ye yönelme emri gelmeden önce Kâ'be'ye yönelmemiştir. Yorum ve ictihâda açık bir konu olduğu için Kâ'be'ye doğru kılınmamış namazların yeniden kılınmasını da emretmemiştir.

Ebü'l-Kâsım'ın zikretmiş olduğu bu hakikate benzeyen bir çok örnek vardır. Onlardan bir kısmını zikrelelim:

1. Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-, ramazan gününde ayaklarına biri siyah diğeri beyaz iki ip bağlayıp onları birbirinden ayırmaya kadar sahur yemeği yemeye devâm eden sahâbinin orucunu yeniden tutmasını emretmemiştir. Çünkü bu da ictihad ve yoruma dayalı bir husustur.

791 Mâide 5/35

792 İsrâ 17/57

793 Süheyli, er-Ravdu'l-Ünf, IV/113-114. Bu hadisi İbn İshak es-Sire'sinde zikretmiştir. Bk. İbn Hişâm, İbn Hişâm, (II/86-88); İbn Hacer, el-İsâbe (I/238); Kenzü'l-Ummâl yazarı bunu Ebû Nuaym'a nispet etmiştir. Bk. (VIII/28)

2. Cünüp olup da su bulamayan Ebû Zer'in terk ettiği namazları yeniden kılmasını emretmemiştir. Çünkü o, böyle durumlarda cünüp olduğunda teyemmüm edilebileceğini bilmiyordu. Bu sebeple Hz. Peygamber'e -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle demişti: “Ey Allah'ın rasûlü! Benim ihtilâm olup da çölde su bulamadığım için bir veya iki ay ondan kurtulamadığım zamanlar oluyor.” Bunun üzerine Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- “Niçin teyemmüm yapmıyorsun?” buyurmuşlardı.⁷⁹⁴

3. İstihâza gören kadına⁷⁹⁵ namazlarını yeniden kılmasını emretmemiştir. O kadın şöyle demişti: Ben o şiddette istihâza oluyorum ki benim orucumu ve namazımı engelliyor. Bunun üzerine Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- ona hayız günlerinde namaz kılıp oruç tutmamasını, bunun dışında ise normal ibâdetini yapmasını emretmiş, ama terk etmiş olduğu namazları yeniden kılmasını istememiştir.

4. Namazını gereği gibi kılmamış olan kimseye sahih olmayan geçmiş namazlarını yeniden kılmasını emretmemiştir.⁷⁹⁶ O vaktin namazını yeniden kılmasını emretmesi, vakit henüz çıkmadığı halde farzı yerine getirmemiş olmasındandır. Önceki namazlar ise böyle değildir.

5. Teyemmüm yapmak için devenin yaptığı gibi tüm vücudunu toprağa sürten kimsenin teyemmümünü yenilemesini emretmemiştir.⁷⁹⁷ Hâlbuki bu kişi böylelikle teyemmüm farzını isâbetli bir şekilde yapmış değildir.

6. Namazda namazla ilgili olmayan sözler söyleyen ve konuşan Muâviye b. Hakem es-Sülemi'ye namazını yenilemesini emretmemiştir.⁷⁹⁸

7. Bir savaşta tam öldüreceği esnâda Müslüman olan kişiyi öldürmüş olan Üsâme'ye ne kısas uygulamış, ne diyet vermesini emretmiş, ne de kefâretle sorumlu tutmuştur.

Bunların hepsini böyle bir arada bulmak mümkün değildir. Bunların yorum ve ictihâda açık olması, bu örneklerde ibâdetlerin yenilenmesini ve verilen zararların telâfi edilmesini gerektirmemiştir.

Kâide: Hükümler, ancak kulun yetişkin olmasından ve bu hükümlerin kendisine ulaşmasından sonra sâbit olur. Yâni o yetişkin biri olmadan ve hükümler

794 Bu hadisin bu ifâdelerle Ebû zer'den rivâyet edildiğini tespit edemedim. Ancak bir topluluğun Hz. Peygamber'e -sallallâhu aleyhi vesellem- gelerek bu konuyu sordukları kaynaklarda yer almaktadır. Bk. Nasbu'r-Râye (I/156); Ebû Ya'lâ (X/269)

795 Bu hadisi bu ifâdeyle Ebû Dâvud Hımne bt. Caş'tan rivâyet etmiştir. Bk. Ebû Dâvud (I/475), Kitâbu't-Tahâre, Bâbu izâ akbeleti'l-haydatu tedeu's-salâh.

796 Buhâri (II/323); Âzân, Bâbu emri'n-nebi ellezi lâ yetimmü rukûahû bi'l-iâde

797 Buhâri bu hadisi birkaç yerde rivâyet etmiştir. Bk. Buhâri (I/528), Teyemmüm, bâbu'l-müteymmim hel yenfehu fihâ; Ahmed b. Hanbel, (IV/263)

798 Müslim (II/170) el-Mesâcid, Bâbu tahrimi'l-keâm fi's-salâh

ona ulaşmadan önce onun sorumluluğu yoktur. Bu, cezâ hukûku ile ilgili hükümlerde icmâ ile kabûl edilen bir prensiptir. Bu sebeple ancak cezâyı gerektiren fiillerden haberdâr olan kimselere cezâ uygulanır. Bizim verdiğimiz örnekler, aynı prensibin ibâdetler ve cezâ hukûkunda da⁷⁹⁹ geçerli olduğunu göstermektedir. Şu âyet-i kerime, aynı prensibin muâmelâtta da geçerli olduğunu göstermektedir: *"Ey iman edenler! Allah'tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terkedin."*⁸⁰⁰ Görüldüğü gibi Cenâb-ı Hak, onlara alacaklı kimselerden henüz almamış oldukları fâizleri almamalarını emrediyor. Ama alınmış olan fâizleri geri vermelerini emretmiyor. Çünkü onları fâiz haram kılınmadan önce almışlar. Kiblenin değiştirilmesinde de aynı durum geçerlidir. Hattâ kible değiştirildikten sonra da kiblenin değiştirildiğinden haberdâr olmadığı için Kudüs'e namaz kılan ve kıldıkları bu namazı îade etmeyen kimseler vardır. Hattâ ve hattâ namazları esnâsında yeni kibleye dönüp namazlarını tamamlayan kimseler de mevcuttur. Çünkü hüküm ancak mükelleflere ulaştıktan sonra sâbit olur. Ancak hükmün ne zaman sorumluluk alanına girdiği hakkındaki üç farklı görüş vardır:

1. Bunların en doğru olanı, yukarıda zikrettiğimiz gibi hükmün ancak mükellefe ulaştıktan sonra sâbit olmasıdır. Bu, Ahmed b. Hanbel'in ve arkadaşlarının görüşüdür. Hocamızın tercih ettiği görüş de budur.

2. Bir grup mükellefe ulaşan hükümden diğer mükellefler de sorumlu olur. Bu, Şâfiî'nin bir çok arkadaşının ve başkalarının tercih ettiği görüştür.

3. İlk defâ konulan hükümle neshedilen hüküm arasında farklılık vardır. İlk defâ konulan hüküm hem onu duyan mükellefleri hem de diğerlerini bağlar. Önceki bir hükmü geçersiz kılan hüküm ise ancak haberdar olan mükellefleri bağlar. Çünkü bu durumda önceden beri yapılmakta olan bir hüküm vardır. İlk defâ konulan hükümde ise böyle bir durum söz konusu değildir. Bu görüşü Kâdi Ebû Ya'lâ⁸⁰¹ kitaplarından birinde zikretmiştir.

Kur'an ve sünnet birinci görüşü desteklemektedir. Bu konuyu derinlemesine ele almanın yeri burası değildir. Bu kadarlık işâreti yeterli buluyoruz.

799 Burada "cezâ hukûku" diye terceme ettiğimiz "hudûd" kelimesi müellifin bir zühûlü neticesinde fazladan yazılmış olmalı. Zîrâ hemen öncesinde o zâten zikredilmiş ve bu cümle de ibâdetlerin ona benzediği belirtilmiştir. (Mütercimnin notu)

800 Bakara 2/278

801 Hanbelilerin hocası olan Kâdi Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hasen b. Muhammed b. Halef b. Ahmed el-Bağdâdî el-Hanbelî, 308 yılında doğmuş, 458 yılında vefât etmiştir. Ahkâmü'l-Kur'an, Mesâilü'l-İman, usûl-i fıkha dâir olan el-Udde adındaki kitapları önemli eserlerindendir. Bk. Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ (XVIII/89); Tabakâtu'l-Hanâbile (II/193-230) (Derleyenin notu)

Ebü'l-Kâsım⁸⁰²şöyledemiştir: Hadisteki “*Birkibleüzerindeydim*”⁸⁰³ifâdesinde Hz. Peygamber’in -sallallâhu aleyhi vesellem- Mekke’deyken Beyt-i Makdis’e doğru namaz kıldığına delil vardır. İbn Abbas bu görüştedir. Başka bir grup ise Hz. Peygamber’in -sallallâhu aleyhi vesellem- Beyt-i Makdis’e doğru sâdece Medine’ye geldikten sonra ve yalnızca on yedi veyâ on altı ay namaz kıldığı görüşündedir. Bu görüşe göre kiblede iki nesh gerçekleşmiştir. Sünnetin sünnetle neshi ve sünnetin Kur’an’la neshi. İbn Abbas’tan rivâyet edilen şu hadis bu konudaki ihtilâfın kaynağını açıklamaktadır. Ondan çeşitli yollarla yapılan nakle göre Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- Mekke’de Beyt-i Makdis’e yönelerek ama Kâbe’yi de kendisiyle Beyt-i Makdis arasına alarak namaz kılmıştır. Bu şekilde Kâbe’yi de hizâsına alarak namaza durmasından dolayı Mekke’den ayrılıncaya kadar insanlar onun Beyt-i Makdis’e yöneldiğini anlamamıştır. Allah daha iyi bilir ya kıblenin değişikliği ile ilgili âyette Allâh’ın “*Nereden çıkarsan yüzünü Mescid-i Harâm’a doğru çevir*”⁸⁰⁴ buyurması bu sebepten kaynaklanmaktadır. Yâni namaza nereden gelersen gel, nereden çıkarsan çık mutlakâ Kâbe’ye yönel! Çünkü Kâbe önünde olduğu için Beyt-i Makdis ardında kaldı. Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber’e -sallallâhu aleyhi vesellem- “*Nereden çıkarsan yüzünü Mescid-i Harâm’a doğru çevir*”⁸⁰⁵ buyurmuş, ümmetine ise “Siz de nereden çıkarsanız yüzünüzü o tarafa çevirin!” dememiş, aksine “Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin”⁸⁰⁶ emrini vermiştir. Çünkü Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- Müslümanların imâmıydı ve her namazda onlara namaz kıldirmaya çıkıyordu. Bu, onun bir vazifesi idi. Çünkü kendisine imam olarak uyuluyordu. Bu sebeple “çıkma” kelimesinin husûsiyle onun hakkında kullanılması bu mânâyâ işâret etmiştir. Başkalarının, husûsiyle kadınlar gibi cemâatle namaz kılmaları gerekmeyenlerin durumu ise bu şekilde çıkmayı gerektirmiyordu.

Biz de Ebü'l-Kâsım es-Süheyli’nin sözlerine şunları ekleyebiliriz: Bu âyette başka bir mânâ daha ortaya çıkmaktadır. O da “Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin”⁸⁰⁷ âyetinin muhâtabanın Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- ve tüm ümmeti olması ve her nerede olurlarsa olsunlar Mescid-i Harâm’a yönelmeleri emrini içermesidir. “Nereden çıkarsan yüzünü Mescid-i Harâm’a doğru çevir”⁸⁰⁸ âyetinin muhâtabı ise “Ey Peygamber Allah’tan kork!”⁸⁰⁹ âyeti ve benzerleri gibi tekil kipiyle yine ümmettir. Hangi yönde olur-

802 Birkaç sayfa önce kendisinden alıntı yapılmış olan Ebü'l-Kâsım es-Süheyli olmalı. (Mütercim notu)

803 Bk. İbn Hişâm, İbn Hişâm, (II/86-88); İbn Hacer, el-İsâbe (I/238); Kenzü'l-Ummâl yazarı bunu Ebû Nuayn’a nispet etmiştir. Bk. (VIII/28)

804 Bakara 2/150

805 Bakara 2/150

806 Bakara 2/150

807 Bakara 2/150

808 Bakara 2/150

809 Ahzab 33/1

larsa olsunlar Kâbe'ye yönelmeleri emrini ihtivâ eder. “*Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin*”⁸¹⁰ âyeti ise her nerede bulunursa bulunsun ümmete Kâbe'ye yönelmesini emreder. Cenâb- Hak “çıkma” fiilini nereden başlayacağını belirtmediği gibi nerede sona erdiğini de belirtmedi, aksine onu mutlak bıraktı. Buna göre âyetin anlamı şudur: Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- ve ümmeti, namaz, cihat, hac ve bunun dışında herhangi bir amaca ulaşmak için herhangi bir yerden çıkarsa Kâbe'ye yönelmelidir. Yeryüzünün her neresinde bulunurlarsa bulunsunlar yine oraya yönelmekle vazifelidirler. Böylece bu âyette bu iki emir, ümmetin fertlerinin çıktıkları, varacakları ve bulundukları tüm yerleri kapsamaktadır. Çünkü Kâbe'ye yönelme emri, kişinin mutlakâ birisinde bulunmak durumunda olduğu bu üç halden hepsini ihtivâ etmektedir. Bu, dikkate değer bir incelikdir. Bununla Ebü'l-Kâsım es-Süheyli'nin açıkladığını karşılaştırılırsa hangisinin daha üstün olduğu anlaşılır. Sözüyle neyi kastettiğini Allah daha iyi bilir. Bizim zikrettiklerimiz, ancak bizim gibi âciz kimselerin anlayışlarının ortaya koyduğu bir gayretten ibârettir.

“*Nereden çıkarsan yüzünü Mescid-i Harâm'a doğru çevir*”⁸¹¹ âyeti, “çıkma” fiilinin başlangıç ve sonunu Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- ve ümmetine açıklamaktadır. Ancak sanki sâdece Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- muhâtap imiş gibi tekil kip kullanılmıştır. Çünkü Kâbe'ye yönelme ilk defâ onunla başlamamıştır. Ayrıca O, Kâbe'nin kible olmasını çok istemiştir. “*Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin*”⁸¹² âyeti ise hem Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- ve hem de ümmeti için söz konusu olan tüm mekânları içine alacak şekilde verilmiş bir emirdir. Ümmetin mensupları çok, bulundukları yerler ve memleketleri farklı olduğundan ve doğu, batı, kuzey ve güney gibi tüm yönlerden Kâbe'yi çevrelemiş vaziyette bulunduğundan çoğul kiple hitâb edilmesi ne kadar güzel ve yerindedir. Buna göre “*Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin*”⁸¹³ “Yeryüzünün doğu, batı ve diğer yönlerinden hangisinde ve hangi köşesinde olursanız olun” demektir. Şüphesiz bu âyetin muhâtabının Hz. Peygamber'den -sallallâhu aleyhi vesellem- çok ümmetin olması daha uygundur. Bu hârikulâde incelikler hakikaten üzerinde durulmaya değer. Çünkü başka bir yerde açıklaması bulunmaz. Allah daha iyi bilir!

Ebü'l-Kâsım es-Süheyli şöyle dedi: Allah Teâlâ Kâbe'ye yönelme emrini üç âyette tekrarladı. Çünkü kıblenin değiştirilmesini inkâr edenler üç gruptu:

a. Yahûdiler: Çünkü onlar bir hükmün değişmesi anlamına gelen neshi kabûl etmiyorlardı.

810 Bakara 2/150

811 Bakara 2/150

812 Bakara 2/150

813 Bakara 2/150

b. Şüphe ve nifâk içinde olanlar: Bunların inkârı daha da ilerledi. Çünkü ilk nesih kıblenin değişmesiyle gerçekleşti.

c. Kureyş kâfirleri: Bunlar kıblenin değişmesinden sonra “Muhammed dinimizden ayrılmaya dayanamadı. Kiblemize döndüğü gibi yakında dinimize de dönecek” dediler. Bunlar daha önce de şöyle diyerek kendilerince delil getiriyorlardı: “Muhammed bizi İbrâhim ve İsmâil’in dinine çağırdığını iddiâ ediyor ama İbrâhim ve İsmâil’in yöneldiği kibleden ayrıldı ve Yahûdilerin kiblesini ona tercih etti.” Bu sebeple Cenâb-ı Hak, Kâbe’ye yönelerek namaz kılmayı emrettiğinde şöyle buyurmuştur: *لَئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ* Her nerede olursanız yüzünüzü ona doğru çevirin ki insanlar için aleyhinizde bir delil olmasın. Ancak içlerinden haksızlık edenler başka.”⁸¹⁴ Bu âyetteki *لَا* edâtı, munkatî’dir, yâni “lâkin” anlamında sonrasının öncesinden ayrı bir hükme tâbi olduğunu ifâde eder. Buna göre âyetin mânâsı şudur: Ancak onlardan zulmedenler hakka dönmez ve doğruyu bulmazlar.

Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: “Gerçek olan, Rabbinden gelendir. O halde kuşkulananlardan olma!”⁸¹⁵ “Rabbinden gelen hak” ifâdesinin anlamı şudur: Sana emretmiş olduğum Kâbe’ye yönelme emri, senden önceki peygamberlerin de bağlı olduğu bir gerçektir. O halde bu konuda kuşkulanma! Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: “Şüphe yok ki, ehl-i kitap, onun Allah’tan gelen gerçek olduğunu çok iyi bilirler.”⁸¹⁶ Ve yine şöyle buyurur: “Onlardan bir gurup, bile bile gerçeği gizler”⁸¹⁷ Yâni Kâbe’nin peygamberlerin kiblesi olduğu bilgisini gizlerler.

Daha sonra Ebû’l-Kâsım es-Süheyli, Ebû Dâvûd kanalıyla Kitâbü’n-Nâsîh ve’l-Mensuh’ta şöyle bir rivâyet nakletmiştir: Bize Ahmed b. Sâlih’in, ona Anbese’nin, ona da Yûnus’un bildirdiğine göre İbn Şihâb şöyle demiştir: Süleyman b. Abdilmelik Kudüs’e âilesinin saygı gösterdiği gibi saygı göstermezdi. Bir defâsında o veliaht iken onunla birlikte bir yere gittik. Yanında Hâlit b. Yezid b. Muâviye de vardı. Süleyman şöyle dedi: “Allah’a yemin olsun ki Müslümanların ve Hristiyanların yöneldiği bu kiblede benim gördüğüm bir acâiplik vardır.” Süleyman burada yanlışlıkla “Hristiyanlar” demiştir. Doğrusu Yahûdiler olacaktı. Hâlid b. Yezid ona şöyle karşılık verdi: “Allah’a yemin olsun ki, Allâh’ın Hz. Muhammed’e indirdiği Kitab’ı okudum. Tevrat’ı da okudum. Allah’ın Yahûdilere indirdiği Kitap’ta Beyt-i Makdis kible olarak geçmemektedir. Ancak onlara sükûnet ve ferahlık veren tâbût Sahre’nin üzerindeydi.”⁸¹⁸ Allah İsrâil oğullarına

814 Bakara 2/150

815 Bakara 2/147

816 Bakara 2/144

817 Bakara 2/146

818 Sahre, taş mânâsına gelir. Sahre ile, Kudüs’te, bugünkü Kubbetü’s-Sahra’nın kubbesinin altında bulunan taş kastedilmektedir. Tâbût ve verdiği sükûnet ve ferahlık hakkında bk. Bakara 2/248 (Mütercimnin notu)

gazap edince onu kaldırdı. Bunun üzerine aralarında yaptıkları bir istişâre neticesinde namazda Sahre'ye yönelmeye başladılar.

Yine Ebû Dâvûd'un rivâyet ettiğine göre kible hakkında Ebû'l-Âliye ile bir Yahûdi arasında şöyle bir tartışma geçmiştir:

Ebû'l-Âliye:

-Hz. Mûsâ Sahre'nin yanında Kâbe'ye yönelerek namaz kılardı. Gerçekte onun kiblesi Kâbe idi, ama Sahre yi de önüne alırdı.

Bunun üzerine Yahûdi şu karşılığı verdi:

- Sâlih peygamberin (as) mescidinin durumu hangimizin haklı olduğunu gösteren bir şâhittir.

Ebû'l-Âliye:

- Ben Sâlih peygamberin (as) mescidinde namaz kıldım. Onun kiblesi Kâbe idi.

Ebû'l-Kâsım es-Süheyli'den naklettiklerimize biz de şunları ilâve edebiliriz: Bu bölüm, önemli bir bilgi ihtivâ etmektedir. O da, Yahûdilerin mevcut kiblelerini vahiy ve Allâh'ın kat'i emriyle değil de, aralarında yaptıkları istişâre ve icthât sonucu tespit etmiş olmalarıdır.⁸¹⁹ Hristiyanlara gelince Allah ne İncil'de ne de başka bir kitapta doğuya yönelmelerini aslâ onlara emretmemiştir. Zâten onlar da bunu ikrâr etmekte ve Hz. Mesih'in kiblesinin İsrâil oğullarının kiblesi olan Sahre olduğunu kabûl etmektedirler. Bu kibleyi onlara daha önceki büyükleri tâyin etmiştir. Onlar bu konuda Mesih'in kendilerine helâl-haram kılma ve hüküm koyma salâhiyeti verdiğini, helâl ve haram kıldıkları şeylerin gökte bulunan Mesih tarafından helâl ve haram kılınmış gibi geçerli olduğunu ileri sürerler. Onlar, Allâh'ın, peygamberi aracılığı ile doğuya yönelmeleri hakkında hiçbir emir vermediği konusunda Yahûdilerle müttefikler. Müslümanlar da onların bu durumuna şâhittirler.

819 Burada haddimiz olmayarak belirtmeliyiz ki müellifin bu hükmü aşırı bir gayretkeşlik gibi görünmekte, hattâ birtakım mahzurlar ihtivâ etmektedir. Çünkü – aynı paragrafta kendisinin de belirttiği üzere - bir peygamber olan Hz. İsa ve her şeyden önemlisi hicretin ilk yıllarında Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- de Sahre'ye yönelmişlerdir. Allah'ın peygamberlerinin doğru olmayan bir kibleye yönelmeleri aslâ düşünülemez. Şu halde icthât ve istişâre ile belirlenmiş olsa bile bu kible Allah tarafından tasvip edilmiş olmalıdır. Kaldı ki Kur'ân'ın da belirttiği üzere, önemli olan kişinin yöneldiği yön değil, ibâdetidir. (Bk. Bakara 2/177) Bu sebeple kiblenin değişikliği ile ilgili âyetler de doğunun ve batının Allâh'a âit olduğunu belirterek başlar. (Bk. Bakara 2/142, 115) “Şüphesiz ki, ehl-i kitap, onun Allah'tan gelen gerçek olduğunu çok iyi bilirler” (Bakara 2/144) âyetini Nesefi şöyle tefsir eder: “Burada hak ile kastedilen Kâbe'ye yönelmedir. O hakır. Çünkü onların peygamberlerinin Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- ile ilgili verdikleri müjdelere içinde Onun iki kibleye namaz kılacağı da vardı.” Beydâvi de buna yakın ifâdeler kullanır. (Mütercimim notu)

Yahûdilere ise Tevrat'ta Sahre'ye yönelmeleri aslâ emredilmemiştir. Onlar tâbûtu önlerine koyuyor ve her yerde ona doğru namaz kılıyorlardı. Kudüs'e geldiklerinde tâbûtu Sahre'nin üzerine koydular ve ona doğru namaz kıldılar. Tâbut kaldırılınca bu defâ tâbûtun bulunduğu yer olan Sahre'ye yönelmeye başladılar.

Sâmiriler ise Şam bölgesinde bulunan bir dağa doğru namaz kılıyor ve o dağa saygı göstererek onu ziyâret ediyorlardı. O dağ Nablüs şehrindeydi ve ben bu durumu bizzat müşâhede ettim. O dağa yönelme hakkında onların ileri gelenleriyle aramızda şöyle bir münâkaşa geçti:

Ben:

- Bu bâtil, uydurma bir kıbledir.

Onların dinde ileri geleni:

- Doğru olan kible budur. Yahûdiler yanılmışlardır. Çünkü Allah Teâlâ Tevrat'ta bu dağa yönelinmesini emretmiştir.

Daha sonra Tevrat'tan olduğunu ileri sürdüğü konuyla ilgili bir metin okuyarak görüşünü güçlendirmeye çalıştı.

Ben:

- Bu kat'iyyen Tevrât'a karşı işlenmiş bir cürümdür. Çünkü Tevrat İsrâil oğullarına inmiştir ve ona onlar muhâtap olmuştur. Siz ise onlardan ayrılmış küçük bir topluluksunuz ve Tevrât'ı onlardan aldınız. Bu okuduğun metin, onların elle-riindeki Tevrat'ta yoktur. Ben Tevrat'ı gördüm. Bu onda mevcut değildir.

O:

- Doğru söylüyorsun. Bu metin sâdece bizim elimizdeki Tevrat'ta mevcuttur.

O zaman ona şu cevâbı verdim:

- Tevrât'ı Hz. Mûsâ'dan alıp ona muhâtap olan ve sonra dünyânın değişik yerlerine dağıtılanların bu pasajı gizlemeleri, kaybetmeleri ve dönmekle emrolundukları kibleyi değiştirmeleri sizin ise onu muhâfaza edip bu metni koruyabilmeniz imkânsızdır.

Bunun üzerine hiçbir cevap vermeye kâdir olamadı.

Bütün bunlar وَلِكُلِّ وُجْهٍ هُوَ مُوَلِّيهَا “Herkesin yöneldiği bir kıblesi vardır.”⁸²⁰ âyetindeki هُوَ “o” zamirinin كُلِّ “herkes” kelimesinin yerini tuttuğunu göstermektedir. Dolayısıyla zamir Allâh'ın yerini tutmamakta ve âyet “Allah herkesi bir yere yöneltir” anlamına gelmemektedir. Bunun böyle olmadığının delilleri vardır. Bâzılarını zikrederim:

a. Buraya kadar zikrettiklerimiz.

b. Her ne kadar daha önce zikredilmişse de âyetle Allah Teâlâ'nın ismi hiç geçmemiştir. Dolayısıyla âyetteki zamir Onu göstermez. Bu itibarla zamiri daha yakında ve hemen yanında bulunan isimlere göndermeyip de Allah Teâlâ'ya göndermekte gramer açısından mahzur vardır.

c. Zamir Allah Teâlâ'ya dönse idi "kible" kelimesini gösteren إِيَّاهَا ve doğrudan fiile bitişen ve kibleye yönelen kimseyi gösteren هُوَ zamirleriyle birlikte هُوَ مُؤَلِّهَ إِيَّاهَا "Allah o kişiyi kibleye döndürür" denilmesi gerekirdi. Nitekim Cenâb-ı Hak تَوَلَّاهُ مَا تَوَلَّاهُ "Onu o yöne çeviririz"⁸²¹ âyetinde bu fiili bu şekilde kullanmıştır. Yâni iki nesne alan bu fiilin nesnelerinden ilki التَّيَّةَ "Onu kibleye yöneltti" şeklinde şahıs, ikincisi ise yön olmalıdır. Eğer âyetteki هُوَ zamiri Allâh'ı gösterirse وَلَّى التَّيَّةَ إِيَّاهُ örneğindeki gibi fiilin nesnelerinin sırası değiştirilmiş olur. Bu ise Arapça'ya uygun değildir. Bu, düşünülmesi gereken önemli bir husustur.

Kible konusunda farklı tutum sergileyen üç gruba karşılık olarak kibleye yönelme emrinin üç kez tekrarlandığına dâir Ebü'l-Kâsım es-Süheylî'nin ileri sürdüğü görüş çok açık değildir. Lâfızda da bunu gösteren bir şey yoktur. Görünen o ki, sözün akışına uygun olarak mânâ gerektirdikçe bu emir yenilenmiştir. İlkinde hükmü koymak ve önceki kibleyi nesh etmek için zikretmiş ve şöyle buyurmuştur: "Biz seni yüzünün göğre doğru çevrilmekte olduğunu görüyoruz. İşte şimdi, seni memnûn olacağın bir kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Siz de nerede olursanız olun, yüzlerinizi o tarafa çevirin."⁸²² Daha sonra ehl-i kitâbın bunun Allah katından gelen bir hak olduğunu bildiklerini, çünkü kitaplarında bunu okuduklarını zikretti. Daha sonra onların ibâdetlerini ve inkârlarını, Hz. Peygamber -sallâllâhu aleyhi vesellem- onlara bütün mucizeleri gösterse bile Onun kiblesine uymayacaklarını, Onun da onların kiblesine uymayaçağını, zâten onların birbirlerinin kiblelerine de uymadıklarını bildirdi. Akabinde onların heveslerine uymaktan sakındırdı ve ehl-i kitâbın onu oğullarını bildikleri kadar kesin bildiklerini, fakat bile bile hakkı gizlediklerini, bunun Allah'tan gelen hak olduğunu ve bunda hiçbir şüpheye mahal bulunmadığını belirtti.

Peşi sıra her topluluğun yüzünü döndürdüğü bir kiblesi olduğunu bildirerek "Ey müminler! Hayırlarda yarışın!" buyurdu ve bu bağlamda Hz. Peygamber'e -sallâllâhu aleyhi vesellem- nerede olursa olsun kibleye dönmesini buyurarak emri tekrarladi. Bu emir nesih sebebiyle zikredilmediğinden ve zikrettiğimiz şekilde farklı bir bağlamda yer aldığından öncekinden farklıdır.

Emrin üçüncü defâ tekrarlanması da kuru bir tekrar değildir. Çünkü onun kapsamında, konuyla ilgili ilk emirde de olduğu gibi ümmetin fertlerinin bulundukları her yerde Kâbe'ye yönelmeleri gerektiği yer almaktadır.

821 Nisâ 4/115

822 Bakara 2/144

Böylece, hem kible değişikliği yapıldığında, hem de tartışma ve münâkaşalardan müminlerin lehine hükmedilip, kâfirlerin inatçılıkları ve bile bile muhâlefetleri belirtildikten sonra, müminlere bulundukları her yerde Kâbe'ye yönelmeleri emri verilmiştir. Şu halde emir, sözün akışı gerektirdiğinden dolayı tekrarlanmıştır. Bu, üzerinde kafa yormaya değer bir husustur. Allah daha iyi bilir.

Ebü'l-Kâsım es-Süheylî'nin *إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ* "Ancak içlerinden haksızlık edenler başka"⁸²³ âyetindeki istisnânın munkatı' olduğuna dâir ileri sürdüğü görüş pek çok âlim tarafından zikredilmektedir. Buna göre âyette, haksızlık edenlerin delili olmayan kimseler olduğu belirtilmiş, böylece onlar, daha önce zikredilen kimselerden ayrılmış olur. Ancak Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiye'nin (ö. 728) şöyle dediğini işittim: "Bu istisnâ munkatı değildir. Aksine buradaki istisnâ muttasıl, yâni bir hükmü bir cinsin bâzı fertlerinin taşımadığını ifâde eden normal bir istisnâdır. Âlimler âyette zikredilen delil kelimesini sahih bir delil sandıkları için istisnânın munkatı' olduğunu söylemek zorunda kalmışlardır."

Âyette zikredilen "delil" anlamındaki "hüccet" kelimesi ile Kur'an'da iki şek kastedilir:

a. Sahih ve hak hüccet: Şu âyet-i kerimelerde hüccet bu anlamda kullanılmıştır: "İşte bu, kavmine karşı İbrâhim'e verdiğimiz delillerimizdir."⁸²⁴ "De ki: Kesin hüccet, ancak Allah'ındır"⁸²⁵

b. Mutlak olarak ve bâtılla delil getirmek anlamında kullanılması. Şu âyetlerde bu anlamda kullanılmıştır: "Eğer seninle tartışmaya girerlerse de ki: Ben kendimi Allah'a teslim ettim"⁸²⁶ "Onlara açık âyetlerimiz okunduğu zaman doğru sözlü iseniz babalarımızı getirin demelerinden başka hüccetleri yoktur."⁸²⁷ "Allah kendisine mülk verdiği için şımararak Rabbi hakkında İbrâhim'le tartışmaya gireni görmedin mi?"⁸²⁸ "İnsanlarca kabûl edildikten sonra, Allah'ın dini hakkında tartışmaya girenlerin delilleri, Allah katında boştur."⁸²⁹ Hüccet, bu âyetlerde gördüğümüz gibi, hak olsun bâtıl olsun zikredilen her türlü delile denilince "Nerede olursanız olunuz, yüzünüzü o yana çevirin ki insanların aleyhinizde bir delili olmasın"⁸³⁰ âyetinden "Ancak içlerinden haksızlık edenler başka"⁸³¹ kısmının istisnâ edilmesi câiz olmuştur. Bu gerçekten güzel bir tahlildir. Buna göre âyetin mânâsı şudur: Zâlimler bâtıl ve geçersiz deliller ileri sürerek seninle

823 Bakara 2/150

824 En'am 6/83

825 En'am 6/149

826 Âl-i İmran 3/20

827 Câsiye 45/25

828 Bakara 2/258

829 Şûrâ 42/16

830 Bakara 2/150

831 Bakara 2/150

tartışıyorlar. Onlardan korkmayın! Benden korkun! Şu âyet-i kerime de bu kabil-dendir: *“Onlara, Allah’ın indirdiğine uyun, denildiği zaman onlar ‘Hayır. Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız’ dediler. Ya ataları bir şey anlamamış idiyseleler?”*⁸³² Bu, Müslümanlarla kâfirler arasında geçmiş olan bir tartışmanın Allah Teâlâ tarafından aktarılmasıdır. Kâfirler atalarını taklit ederler ve onlar hakkındaki hüsn-i zanlarının kendilerini kurtaracağını zannederler. Bundan dolayı Allah Teâlâ onların aralarında hüküm verirken şöyle buyurdu: *“Ya ataları bir şey anlamamış idiyseleler?”*⁸³³ Başka yerlerde de şöyle buyurmuştur: *“Peki şeytan atalarını o harlı ateş azâbına çağırmış olsa da mı onların peşinden gidecekler?”*⁸³⁴ *“Peygamber onlara: peki size babalarınızın bağlandığı dinden daha doğrusunu getirmişsem yine de sürüp gidecek misiniz?”*⁸³⁵ Görüldüğü gibi Cenâb-ı Hak, bu hüccetin bâtil olduğunu ve Allâh’ın azâbından kurtaramayacağını bildirmektedir. Çünkü İlâhî bir ilim ve hidâyeti olmayan kimseyi taklit etmek sapıklık ve beyinsizliktir. Buna göre âyetin anlamı şudur: Eğer şeytan onları ateş azâbına çağırırsa, hiçbir ilim ve hidâyete sâhip olmasalar bile atalarını taklit edecekler. Hidâyet ve hakka uyma hakkında hiçbir amaç gütmeyenlerin durumu işte budur! Taklitle maksadı sâdece hakkı ve kabûl etmesi gereken delili reddetmektir. Maksadı hak olsa, hakkı görür görmez ona uyardı. Peygamber şöyle demiş olmaktadır: Ben size atalarınızın tâkip ettiği yoldan daha iyisini getirdim. Hakka tâbi kimselerden olsanız benim getirdiğime uyarsınız. Demek ki atalarınızın yollarını hak olduğu için tâkip etmiyorsunuz. Çünkü ben size atalarınızın yolundan daha iyisini getirdim. Siz, taklidi benim getirmiş olduğum hakkı reddetmek için bir kalkan olarak kullanıyorsunuz.⁸³⁶

Kıblenin Değiştirilmesi

Namazda Beyt-i Makdis’e yönelme emrindeki parlak hikmet çok dikkate şâyandır. Çünkü Beyt-i Makdis peygamberlerin kıblesi idi. Allah, Hz. Peygamber’i -sallallâhu aleyhi vesellem- önceki peygamberleri gönderdiği ve ehl-i kitabın bildiği hükümlerle gönderdi. Dolayısıyla Beyt-i Makdis’e yönelmesi Hz. Peygamber’in -sallallâhu aleyhi vesellem- nübüvvetini ve daha önce de peygamberler gönderildiğini destekliyor. Bu, onun mesajının onlarınki ile aynı olduğunu, uydurma ve onlara muhâlif bir şey getirmediğini, aksine onları tasdik ve kabûl ettiğini gösterir. Hz. Peygamber’in -sallallâhu aleyhi vesellem- peygamberliğinin tüm alâmetleri kalplerde yer bulunca ve -kıskançlık ve inatla inkâr edenler olsa da - onun doğruluğunun göstergeleri her bakımdan ortaya çıkıp kalpler onun Allâh’ın elçisi olduğuna şahitlik edince Allah Teâlâ onun ve ümmetinin yeryüzünün en üstün, en kadim,

832 Bakara 2/170

833 Bakara 2/170

834 Lokman 31/21

835 Zuhruf 43/24

836 Bedâiu'l-fevâid (IV/157-174)

en şerefli ve Allah'a en sevgili yeri olan Kâbe'ye yönelmelerini uygun buldu ve bununla ilgili buyruğu vermeden önce konunun ehemmiyetine binâen mukadime kabilinden bir takım hususlar zikretti:

Allah Teâlâ'nın zikrettiği hususların ilki nesihtir. Cenâb-ı Hak bir âyeti veyâ bir hükmü kaldırdığında onun yerine daha iyisini veyâ benzerini getirir. Çünkü O her şeye kâdirdir ve göklerin ve yerin hâkimiyeti O'na âittir.⁸³⁷

Daha sonra Allah Teâlâ, daha önce ehl-i kitâbın peygamberlerine yaptığı gibi Hz. Peygamber'e -sallallâhu aleyhi vesellem- sıkıntı çıkarılmasını ve O'ndan yüz çevirilmesini yasakladı.⁸³⁸ Kezâ müminleri ehl-i kitaptan ve onların düşmanlıklarından sakındırdı. Çünkü onlar müminleri küfre döndürmek istemektedirler.⁸³⁹ O halde müminler onları dinlememeli ve sözlerini kabûl etmemelidirler.

Peşi sıra Allah Teâlâ İslâm dininin azametini ve Yahûdi ve Hristiyanlıktan daha üstünlüğünü zikretti ve bir takım boş kuruntular besleyen kimselerin değil, asıl ona mensup olanların kurtuluşa ereceklerini ve mutlu olacaklarını belirtti.⁸⁴⁰

Bunu müteâkiben Yahûdi ve Hristiyanların aralarındaki ihtilâfı ve birbirlerini temelsizlikle suçlamalarını zikrederek Müslümanların onlara uymalarının doğru olmayacağını, aksine onların bâtil gidişatlarına muhâlefet etmelerinin gerektiğini belirtti.⁸⁴¹

Daha sonra, mescitlerde kullarının kendisine tapmasına ve ismini yüceltmesine mâni olan kimselerin cürüm ve zulmünü zikretti ve onların böylelikle mescitleri tahrip etmeye çalıştıklarını, zirâ mescitlerin ancak oralarda Allah'a tapılıp O'nun isminin anılmasıyla imâr edilebileceğini zikretti.⁸⁴²

Peşi sıra doğunun da batının da kendine âit olduğunu, azamet ve kuşatıcılığın dolayısıyla namaz kılan kimse nereye yönelirse yönelsin zâtının orada bulunacağını açıkladı. O halde hiç kimse Mescid-i Haram'a doğru yöneldiğinde Rabbine yönelmekten çıkmış olacağını sanmamalıdır. Çünkü Allah'ın rahmeti ve ilmi geniştir.⁸⁴³

Müteâkiben Allah Teâlâ, yer ve göklerde olan her şeyin kendisine kulluk ettiğini ve boyun eğdiğini zikretti ve ehl-i kitaba uymakta hiçbir fayda olmadığını belirtti.⁸⁴⁴ Çünkü bu, onların ıslâhını ve iman etmesini sağlamaz. Onlar, dinlerine

837 Bk. Bakara 2/106-107

838 Bk. Bakara 2/108

839 Bk. Bakara 2/109

840 Bk. Bakara 2/111-112

841 Bk. Bakara 2/113

842 Bk. Bakara 2/114

843 Bk. Bakara 2/115

844 Bk. Bakara 2/116

uymadığı müddetçe Hz. Peygamber'den -sallallâhu aleyhi vesellem- hoşnut olmazlar.⁸⁴⁵ Kible konusunda onlara ehl-i kitaba uymanın faydasızlığı da bunun kapsamında yer almaktadır. Çünkü onlara bu konuda uysan da uymasan da dinlerine tâbi olmadığı müddetçe onlar senden hoşnut olmayacaklardır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, hak yolun kendi gösterdiği yol olduğunu bildirerek onların heveslerine uymaktan sakındırdı.⁸⁴⁶

Peşi sıra Kâbe'yi inşâ eden Hz. İbrâhim'i andı ve onun insanlara lider olduğunu, izlenmeye lâayık bir kimse olduğunu zikretti.⁸⁴⁷

Akabinde Kâbe'nin önemini, üstünlüğünü, insanlar için bir emniyet ve toplanma yeri olmasını dile getirdi.⁸⁴⁸ Böylece Kâbe'nin kible olmaya daha lâayık olduğuna işâret etti.

Daha sonra müminlere Kâbe'de bulunan İbrâhim'in makâmından namaz kılınacak yerler edinmelerini emretti.⁸⁴⁹

Peşi sıra Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâil'in Allâh'ın izni ve emriyle Kâbe'yi inşâ edip temizlemesini, temellerini yükseltmesini ve bu esnâda Allah'a duâ etmelerini zikretti.⁸⁵⁰ O ikisi, bu çabalarının kabûlü, kendilerini itâatkâr kimseler kılması, hac ibâdetini kendilerine göstermesi, nesilleri içinde Allâh'ın âyetlerini okuyan, diğerlerine kitap ve hikmeti öğreten böylelikle onları temizleyen bir peygamber göndermesi için duâ etmişlerdi.⁸⁵¹

Bunu müteâkiben Hz. İbrâhim'in dininden yüz çeviren kimsenin cehâlet, beyinsizliğine ve aklının noksanlığı belirtti.⁸⁵²

Daha sonra ehl-i kitabın İbrâhim'in dinini tâkip etmeleri gerektiğini yeniden vurguladı ve eğer ondan çıkıp Yahûdi, Hristiyan veyâ başka bir dine girerlerse hidâyetten çıkıp sapmış olacaklarını belirtti.⁸⁵³

İşte bütün bunlar, Kâbe'ye yönelme emri öncesinde sıralanmış mukaddimelerdir. Akledip düşünen ve bunların kible konusuyla irtibâtını bilen kimse bunu idrâk eder ve böylelikle Kur'ân'ın azametini ve önemini, dininin yücelik ve güzelliğini kavrar. İslâm dini sâdece kulların faydalarını gözetmekte ve böylelikle vicdanları güzelliğine, kemâl ve hikmetine şahit olmaya teşvik etmektedir.

845 Bk. Bakara 2/120

846 Bk. Bakara 2/120

847 Bk. Bakara 2/124-125

848 Bk. Bakara 2/125

849 Bk. Bakara 2/125

850 Bk. Bakara 2/125, 127

851 Bk. Bakara 2/127-129

852 Bk. Bakara 2/130

853 Bk. Bakara 2/135

Cenâb-ı Hak bütün bunları ortaya koyduktan sonra bâzı beyinsizlerin kible-nin değiştirildiği esnâda söyleyecekleri sözleri inananlara bildirdi. Tâ ki inananlar onların söyledikleriyle ansızın karşılaşp da şaşırmasınlar, zorluk ve sıkıntı çekmesinler. Doğu da batı da O'nundur, dilediğini doğru yola iletir.⁸⁵⁴

Daha sonra müminleri mûtedil bir ümmet kıldığı gibi, en mûtedil ve en iyi kibleyi de onlar için seçtiğini, en iyi peygamberi onlara gönderdiğini, en iyi dini onlar için vaz' ettiğini, en iyi kitabı onlara indirdiğini ve onları ilim ve adâletlerinden, faziletlerinden dolayı tüm insanlara şâhitler kıldığını bildirdi.⁸⁵⁵ Onlar için en üstün kibleyi seçmesindeki hikmet; kible, peygamber, kitap ve şeriat hakkındaki üstünlüklerinin birbirini tamamlayan unsurlar olmasından kaynaklanmaktadır.

Akabinde Cenâb-ı Hak, önce Beyt-i Makdis'i kible yapmasındaki üstün hikmete işâret etti. Bu, daha olmadan kendisine mâlum olan şeyleri meydana gelirken de bilmek istemesidir. Bu şeyler, peygambere her hâl ü kârda uyan, Allah ve peygamberinin emirlerine itâat eden, nasıl ve nerede olursa olsun onlara bağlanan kimselerin güzel davranışlarıdır. Bu kimseler kulluğun hakkını veren gerçek müminlerdir. Öte yandan iman iyice kalbine yerleşmeyen ve bu konuda ayağını sağlam basmayan kimselerden ökçeleri üzerinde gerisin geriye dönen kimselerin sergiledikleri davranışlar vardır. Bunlar çelişkiye düşmüş, yüz çevirmiş ve peygamberlik hakkında kuşkulanmışlar ve "Eğer ilk kible hak idiyse doğrudan ayrıldınız, yok bâtil ise önceden bâtila uymuştunuz" diyen kâfirlerin sözleri sebebiyle şüpheye düşmüşler ve hakkın bu iki şıkkın dışında da olabileceğini akılları almamıştır. Hâlbuki hak şudur: Önceki kible ilk safhada hak idi ve maslahatın gereği idi. Sonraki safhada ise ona yönelmek geçersiz ve fâsit oldu. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak kible değişikliğinin ve bu konudaki neshin önemini bildirerek şöyle buyurdu: *"Bu, Allah'ın hidâyet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir"*⁸⁵⁶

Daha sonra Cenâb-ı Hak, Müslümanların daha önceki kibleye yönelerek kıldıkları namazları boşa gidermeyeceğini, rahmet ve lûtfunun böyle bir şeye müsâade etmeyeceğini bildirmiştir. Çünkü o namazlar ona itâat olmak üzere kılınmıştır.

Allah Teâlâ, bunları belirttikten, Kâbe'nin azameti ve şânının yüceliğinden dolayı yeni kiblenin uygunluğunu açıkladıktan sonra şöyle buyurdu: *"Biz seni yüzünün göğe doğru çevirmekte olduğuna görüyoruz. İşte şimdi, seni memnûn olacağın bir kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescidi-i Haram tarafına çevir. Siz de nerede olursanız olun, yüzlerinizi o tarafa çevirin!"*⁸⁵⁷ Böylece öneminden dolayı konuyu özenle tekrar tekrar vurgulamış ve pekiştirmiştir. Çünkü hakikaten

854 Bk. Bakara 2/142

855 Bk. Bakara 2/143

856 Bakara 2/143

857 Bakara 2/144

bu konu özen gösterilmeye lâyıktır. Gösterilen bu özen ve bu ifâde, bundan ortaya çıkan faydaların ve buna aykırı davranmaktan kaynaklanan mahzurların açıklanması üzerinde düşünölmeye değer! Demek ki yönelmiş olan her yön belli bir vakitte bir maslahat ve fayda içermektedir. Allah Teâlâ'nın önce Beyt-i Makdis'e, sonra ise Mescid-i Harâm'a yönelmeyi emretmesinde yüksek bir hikmet vardır.⁸⁵⁸

Kıblenin Değıştirilmesi ve Buna Hazırlık

Bu, Allah'ın hidâyet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir"⁸⁵⁹

Kible değışikliği, peygambere uyanla uymayanı ayırmak için Allah'ın kullarını çetin bir şekilde imtihan etmesiydi. Bu, çok önemli bir konu olduğu için bunun öncesinde Alah Teâlâ neshi, yâni bir hükmün yerine daha iyisini veyâ onun mislini getirmeye kâdir olduğunu bir mukaddime kabilinden zikretti.⁸⁶⁰

Daha sonra Cenâb-ı Hak Hz. Peygamber'e -sallallâhu aleyhi vesellem- zorluk çıkaran ve O'na boyun eğmeyen kimseleri kınadı.⁸⁶¹

Peşî sıra Yahûdî ve Hıristiyanlar arasındaki ihtilâfı, her birinin diğersinin dinini temelsiz olmakla suçlamasını zikretti ve mümin kullarını onlara uymaktan ve onların heveslerine kapılmaktan sakındırdı.⁸⁶²

Bunun akabinde ehl-i kitabın küfür ve şirklerini, "Allah'ın oğlu vardır" demelerini zikretti. Allah onların söylediklerinden beri ve çok yücedir.⁸⁶³

Daha sonra doğunun da batının da kendisine âit olduğunu, kulları nereye yönelirse yönelsin zâtının orada olduğunu bildirdi. O'nun rahmeti ve ilmi sonsuzdur. Binâen aleyh kul nereye yönelirse yönelsin azamet sâhibi Allâh'ın zâtı oradadır.⁸⁶⁴

Peşî sıra peygamberine, kendisini izlemeyen ve tasdik etmeyen Cehennemi hak etmiş kimseler hakkında soru sormamasını buyurdu ve Yahûdilerle Hıristiyanlardan oluşan ehl-i kitâbın ancak dinlerine tâbi olunması durumunda hoşnut olacaklarını ve eğer maâzallah böyle bir şey yapması durumunda ise Allâh'ın aslâ kendisine veli ve yardımcı olmayacağını bildirdi.⁸⁶⁵

Akabinde ehl-i kitaba bahşettiğı nimetleri hatırlattı ve kıyâmet gününün zorluğu ile onları ikaz etti.⁸⁶⁶

858 Miftâhu Dâri's-Seâde (358-361); İ'lâmü'l-Muvakkiin (IV/208-209)

859 Bakara 2/143

860 Bk. Bakara 2/106

861 Bk. Bakara 2/108

862 Bk. Bakara 2/113

863 Bk. Bakara 2/116

864 Bk. Bakara 2/115

865 Bk. Bakara 2/119-120

866 Bk. Bakara 2/121-122

Daha sonra Kâbe'yi inşâ eden Hz. İbrâhim'den övgüyle bahsetti ve onu insanlara lider kıldığını belirtti.⁸⁶⁷

Peşi sıra Kâbe'yi ve Hz. İbrâhim'in onu inşâ edişini zikretti.⁸⁶⁸ Bunun kapsamında Kâbe'nin bânisi gibi Kâbe'nin de insanların lideri olduğu hakikati yer almaktadır.

Allah Teâlâ lider kıldığı Hz. İbrâhim'in dinini ancak beyinsiz insanların terk edeceğini bildirdi⁸⁶⁹ ve sonra kullarına son peygambere uymalarını, ona ve Hz. İbrâhim ile diğer peygamberlere indirdiği prensiplere inanmalarını emretti.⁸⁷⁰ Daha sonra İbrâhim ve âilesinin Yahûdi ve hırisitiyan olduğunu söyleyenlerin iddîalarını reddetti.⁸⁷¹

Bütün bunları kıblenin değiştirilmesine bir hazırlık ve giriş olarak zikretti. Bununla birlikte, Allâh'ın hidâyet ettiği kimseler dışındaki insanlara kible değişikliği çok ağır geldi.⁸⁷² Bu sebeple Allah Teâlâ bu emri üç defâ tekrarlayarak peygamberine nerede olursa olsun ve nereden çıkarsa çıksın Kâbe'ye yönelmesini emretti⁸⁷³ ve dilediğini doğru yola ileten Allah'ın bu ümmeti bu kibleye yönelttiğini, zirâ en faziletli ümmet olan bu ümmete uygun mûtedil bir kible olduğunu bildirdi.⁸⁷⁴ Çünkü Allah Teâlâ en üstün peygamberi onlara göndermiş, en faziletli kitabı onlara indirmiş, onları en hayırlı nesil yapmış, en faziletli şeriatı, en hayırlı ahlâkı onlara nasip etmiş, yeryüzünün en iyi yerine onları yerleştirmiş, Cennetteki menzillerini en hayırlı menzil, kıyâmetteki makamlarını en iyi makam kılmıştır. Onlar diğer insanlardan daha yüksek bir derecededirler. Rahmetini dilediğine tahsis eden Allah noksan sıfatlardan uzaktır!

Allah Teâlâ, kible değişikliğini, başka insanların onların aleyhine ileri sürebilecekleri bir delil kalmasın diye yaptığını bildirmektedir. Ancak aşırı giden zâlimler belirtilen delilleri onlar aleyhine ileri sürecektirler. Zâten sapmış olan kimseler ancak böyle ipe sapa gelmez geçersiz deliller ileri sürerek peygamberlerle çatışılar.⁸⁷⁵ Peygamberin buyruklarını dikkate almaksızın öne atılıp karar veren kimselerin ileri sürdükleri deliller de aynı kabildendir.

867 Bk. Bakara 2/124

868 Bk. Bakara 2/127

869 Bk. Bakara 2/130

870 Bk. Bakara 2/136

871 Bk. Bakara 2/140

872 Bk. Bakara 2/144

873 Bk. Bakara 2/144, 149-150

874 Bk. Bakara 2/144

875 Bk. Bakara 2/150

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kible değişikliğini ümmet üzerindeki nimetini tamamlamak ve onları doğru yola iletmek için yaptığını bildirdi. Kalplerini temizlemek, kitabı, hikmeti ve bilmedikleri şeyleri öğretmek için peygamber göndermek ve kitap indirmek sûretiyle onlara verdiği nimetleri hatırlattı.⁸⁷⁶

Akabinden onlara kendisini anmalarını ve O'na şükretmelerini emretti. Çünkü zikir ve şükürle nimete lâyık olur ve onun artmasını hak edebilirler. Yine bu sâyede Allâh'ın kendilerini anmasını ve sevmesini sağladılar.⁸⁷⁷

Peşi sıra Cenâb-ı Hak, zikir ve şükretmek için mutlakâ gerekli olan Allah'tan yardım istemeyi ümmete emretti ve yardım istemenin yolunun da sabretmek ve namaz kılmak olduğunu, kendisinin de sabredenlerle berâber olduğunu bildirdi.⁸⁷⁸

Kiblenin değiştirilmesi son derece dikkate değer bir husustur. Bu, insanlara son derece zor gelen bir hâdise olduğu için Allah Teâlâ bu değişikliği gerçekleştirmeden önce hazırlık kabilinden bir çok husus zikretmiştir. Bunlardan bir kısmını zikrederim:

1. Bir hükmü kaldırıp yerine bir başkasını getirebileceğini belirtmesi⁸⁷⁹
2. Kaldırdığı hükmün yerine daha iyisini veyâ onun benzerini getirebileceğini belirtmesi⁸⁸⁰
3. Her şeye gücü yettiğini ve her şeyi bildiğini bildirmesi. Kudretini ve ilminin kuşatıcılığı yukarıda zikredilen birinci ve ikinci hususları da bildiğini ve güç yetirdiğini ifâde eder.⁸⁸¹
4. Önceki ümmetlerin Hz. Mûsâ'ya itirâz ettiği gibi bu ümmetin de Hz. Peygamber'e -sallallâhu aleyhi vesellem- itiraz etmemelerini, aksine ona tam bir teslimiyet ve itâatle bağlanmalarını emretti.⁸⁸²
5. Ümmeti Yahûdilere kulak vermekten ve onların dile getirdiği yabana atılmayacak şüphelerden sakındırdı. Çünkü onlar hak apaçık ortaya çıktıktan sonra Müslümanların kâfir olmalarını istemektedirler.⁸⁸³
6. Cennete girmenin Yahûdi veyâ Hıristiyan olmakla ilgisi bulunmadığını, niyet, kast ve uygulamayla hâlis-muhlis bir şekilde Allah'a yönelmekle ve O'nun emrine tam bir teslimiyetle olacağını belirtti.⁸⁸⁴

876 Bk. Bakara 2/151

877 Bk. Bakara 2/152

878 Bk. Bakara 2/153. Zâdü'l-Meâd (III/67-69)

879 Bk. Bakara 2/106

880 Bk. Bakara 2/106

881 Bk. Bakara 2/107

882 Bk. Bakara 2/108

883 Bk. Bakara 2/109

884 Bk. Bakara 2/111-112

7. Herşeyi kuşattığını, namaz kılan kişi yüzünü nereye çevirirse çevirsin zâtının orada bulunduğunu bildirmesi. Çünkü O Vâsi' ve Alim'dir.⁸⁸⁵ Burada Allah Teâlâ zât ve ilminin genişliğini zikretti. Böylece Müslümanların, ne ilk kibleye yönelirken ne de sonraki kibleye yönelirken O'nun zâtına yönelmedikleri gibi bir fikre kapılmalarına meydan vermedi. Çünkü onlar her nereye yönelirlerse yönelsinler Allâh'ın zâtı oradadır.

8. Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'i -sallallâhu aleyhi vesellem- ve ashâbını ehl-i kitâbın veyâ onların dışındaki kâfirlerin arzu ve heveslerine uymaktan sakındırdı. Aksine O'nun ve ümmetinin, O'na vahyedilen prensiplere uymalarını ve sâdece O'na yönelmelerini emretti.⁸⁸⁶

9. Kâbe'nin, onu inşâ eden Hz. İbrâhim'in ve onun dinin azametine vurgu yaptı, o dinden yüz çevirenin beyinsiz olduğunu belirtti ve o dine uymayı emretti. Ayrıca Kâbe'yi, onu inşâ edeni ve onun dinini yüceltti.⁸⁸⁷

Bütün bunlar kible değişikliğinden önce yer alan mukaddimelerdir. Ayrıca bunların kapsamında daha başka değerli amaçlar ve yüce hedefler de vardır.

Daha sonra Allah Teâlâ bu ümmetin üstünlüğünü, hayırlı ve mûtedil bir ümmet olduğunu, bu sebeple peygamberlerinin en hayırlı peygamber olan Hz. Muhammed -sallallâhu aleyhi vesellem- olduğunu, kitaplarının, dinlerinin ve yöneldikleri kiblelerinin de öyle olduğunu belirtti.⁸⁸⁸ Böylece, Allah Teâlâ'nın hükümlerinin hem emir hem de yaratma açısından uygunluğu ortaya konulmuş, İlâhi nûr ile aydınlanmış temiz akıl sâhibi kimselerin gözlerinin önüne serilmiş oldu.⁸⁸⁹

*“Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler onu, hakkını gözeterek okurlar. Çünkü onlar, ona imân ederler. Onu inkâr edenlere gelince, işte gerçekten zarara uğrayanlar onlardır.”*⁸⁹⁰

Bu âyette يَتْلُوهُ هَٰٓؤُلَاءِ *“onu hakkını gözeterek okurlar”* kelimelerinde bulunan ve daha önce geçmiş olan الْكِتَاب *“kitap”* kelimesini gösteren zamir hakkında ihtilâf edilmiştir:

a. Bu zamirin, ehl-i kitaba verilmiş olan kitabı gösterdiği söylenmiştir.

885 Bk. Bakara 2/115

886 Bk. Bakara 2/120

887 Bk. Bakara 2/125, 130

888 Bk. Bakara 2/143

889 İ'lâmü'l-Muvakkiin (IV/208)

890 Bakara 2/121

İbn Mes'ûd (ö. 32) şöyle demiştir: Onlar kitabın helâl ve haram prensiplerini olduğu gibi kabûl ederler, onu indirildiği gibi okurlar ve onda hiçbir değişiklik yapmazlar.

Dolayısıyla bu görüşe göre bu âyet ehl-i kitabın müminleri hakkında indirilmiştir.

b. Bu Müslümanların sıfatıdır. Kitapla maksat ise Kur'an'dır.

Ancak bu kabûle şâyan bir görüş değildir. Çünkü burada Kur'an kelimesinin anlaşılması uzaktır. Gerçi Kur'an'da şöyle buyurulmuştur: *"Kendilerine kitap verdiklerimiz onu, öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırılar. Buna rağmen onlardan bir grup, bile bile gerçeği gizlerler."*⁸⁹¹ Ancak bu bizim görüşümüzle çelişmez, aksine onu destekler. Çünkü âyetin başında, ehl-i kitabın, Hz. Peygamber'i -sallallâhu aleyhi vesellem-, onun dinini ve kıblesini oğullarını tanıdıkları gibi tanıdıklarını bildirmiştir. Böylece gerçeği bu derecede kesin bilen kimseleri övmüş ve içlerindeki inkârcılar aleyhine bir delil olarak kullanmıştır. Bundan dolayı müfessirler bu âyette övülmüş olan kimselerin Abdullah b. Selâm ve arkadaşları olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Âyetin sonunda ise ehl-i kitaptan bir grubu kınamıştır. Bu, âyetin başında gerçeği oğullarını tanıdıkları gibi tanıdığı belirtilen kimselerin yerilmediğini gösterir.

Âyetin sonunda yerilen kimseler, âyetin başında övülen kimseleri gösteren *هم* "onlardan" zamiri sebebiyle öncekilerin içine girmektedirler. Ancak bundan dolayı, tüm ehl-i kitabın "Kendilerine kitap verdiklerimiz" övgüsüne lâyık oldukları anlaşılmaz. Çünkü onlar övgü bildiren bu sözün kapsamına dolaylı olarak girmektedirler. Dolayısıyla bu övgü onlar hakkında geçerli olmaz.⁸⁹²

*"Bir zamanlar rabbi İbrâhim'i bir takım kelimelerle sınamış, onları tam olarak yerine getirince: Ben seni insanlara önder yapacağım, demişti."*⁸⁹³

Hiz. İbrâhim, Allah'ın emrettiği kelimelerle ilgili imtihanı kazanınca Allah onu tüm insanların uyacağı bir lider yaptı.⁸⁹⁴

Allah Teâlâ, Hiz. İbrâhim'e, insanların lideri ve bir çok milletin atası olacağını, neslinden peygamberler ve hükümdarlar geleceğini ve neslinin çoğalacağını vaat etti. Ayrıca, çocuklarını sünnet etmelerini nesliyle onun arasında bir alâmet kıldığını, sünnetin Allah'ın ahdini gösteren bir damga mesâbesinde olduğunu ona bildirdi. Böylece sünnet İbrâhim'in dinine girmenin bir alâmeti oldu. Bu zik-

891 Bakara 2/146

892 Miftâhu dâri's-seâde (112)

893 Bakara 2/124

894 Celâül-efhâm (159)

rettiklerimiz, “Allah’ın (verdiği) renk ile boyandık. Allah’tan daha güzel rengi kim verebilir?”⁸⁹⁵ âyetini sünnet olmakla yorumlayanın yorumuyla paraleldir.⁸⁹⁶

“Bir zamanlar Rabbi İbrâhim’i bir takım kelimelerle sınamış, onları tam olarak yerine getirince: Ben seni insanlara önder yapacağım, demişti. ‘Soyumdan da (önderler yap, yâ Rabbi!) dedi. Allah: Ahdim zâlimlere ermez, buyurdu.”⁸⁹⁷

Yâni: Liderlik konusundaki ahdim hiçbir zâlim hakkında geçerli değildir. Arzu ve heveslerine uyan herkes zâlimdir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Gel gör ki haksızlık edenler, bilgisizce kötü arzularına uydular.”⁸⁹⁸

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: وَإِذْ جَعَلْنَا النِّيبَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنَا وَاتَّخِذُوا “Biz, Beyt’i (Kâbe’yi) insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrâhim’in makâmından bir namaz yeri edinin!”⁸⁹⁹ Görüldüğü gibi Allah Teâlâ, Hz. İbrâhim’e uyulmasını ve onun eserlerinin diriltilmesini gerçekleştirmek için Hz. Peygamber’e -sallallâhu aleyhi vesellem- ve onun ümmetine Hz. İbrâhim’in makâmında namaz kılınacak yer edinmelerini emrediyor.⁹⁰⁰

“Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar”

Bu âyetteki مثل ما آمَنتُم “sizin inandığınızın misli” ifâdesi, müminlerin inandığının bir misli olduğunu çağırıştırır. Hâlbuki onun bir misli yoktur. Bu ifâdenin çağırştırdığı misl anlamı şu yollarla giderilebilir:

a. Bu ifâde ile onların hidâyete erişebilecekleri başka bir yol bulmalarının imkânsızlığı belirtilmek istenmiştir. Anlam şudur: Haydi hidâyete erişebileceğiniz başka bir din meydana getirin bakalım. Bu imkânsızdır.

b. Âyetteki مثل “benzer” kelimesi sıladır.⁹⁰¹ Buna göre âyetin anlamı şudur: Eğer onlar da sizin inandığınıza inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar.

c. Siz tahrif ve tebdil edilmemiş olan Kur’ân’a inandınız. Eğer onlar da tahrif ve tebdil edilmemiş olan Tevrât’a inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar.

895 Bakara 2/138

896 Tuhfetü'l-Vürûd (162)

897 Bakara 2/124

898 Rum 30/29

899 Bakara 2/125

900 Celâü'l-Efhâm (160)

901 Sıla, sözün güzelleştirilmesi için getirilen zâit kelime. “Fazla” anlamındaki “zâit” kelimesi, Kur’an’da gereksiz kelime kullanıldığı anlamını çağırştıracığından Kur’an’daki zâit kelimelere teeddübün “sıla” ismi verilir. (Mütercimnin notu)

d. Âyette kastedilen anlam şudur: Onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar.

İbn Cerir (ö. 310), İbn Abbâs'ın (ö. 68) şöyle dediğin rivâyet etmiştir: “مثل” kelimesini söylemeden *فإن آمنوا بالذي آمنتم به فقد اهتدوا* Sizin inandığınıza inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar” deyin!⁹⁰²

Ancak Abdülcebbar buna itirazla şöyle demiştir: Tevâtür rivâyetlerle sâbit olan مثل kelimesinin atlanarak okunması câiz değildir.⁹⁰³

Sahabe'ye Uymanın Gerekliliği

*“İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi mütedil bir millet kıldık”*⁹⁰⁴

Bu âyet, sahâbeye uymanın gerekliliği hakkında şu açıdan delil olmaktadır: Allah Teâlâ, onları hayırlı ve adâletli bir topluluk kıldığını bildirmiştir. Âyette geçen *وسط* “orta / mütedil” kelimesinin anlamı budur. Sahâbe, toplumların en hayırlısı, söz, davranış, kasıt ve niyette en âdil olanıdır. Bu sebeple kıyâmet gününde toplumlara karşı peygamberlerin şahitleri olmaya liyâkat kazanacak, Allah onları bu konuda şahit kabûl edecektir. Yâni onlar Allah'ın şahitleridir.

902 İbn Cerir'in tefsirinde bu rivâyet yoktur. Orada bulunan şudur: Bu âyet hakkında İbn Abbas'tan Müslümanların Mushaflarına ve kırâat imamlarının ittifaklarına aykırı bir kırâat rivâyet edilmiştir. Bu rivâyet şudur: Muhamed b. el-Müsennâ, Muhammed b. Ca'fer ve şu'be kanalıyla Ebû Hamzanın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: İbn Abbas şöyle dedi: مثل kelimesini söyleyerek *فإن آمنوا بما آمنتم به فقد اهتدوا* “Sizin inandığınızın benzerine inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar” demeyin. Aksine مثل kelimesini zikretmeden *فإن آمنوا بالذي آمنتم به فقد اهتدوا* “Sizin inandığınıza inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar” deyin.

Râvi tereddütle şunu ilâve eder: İbn Abbas'ın kullandığı lâfızlar *فإن آمنوا بما آمنتم به فقد اهتدوا* şeklinde de olabilir.

Eğer İbn Abbas'tan yapılan bu rivâyet doğruysa o. âyette inanılması söz konusu olanın Allah olduğunu anlamakta, dolayısıyla مثل kelimesi ile birlikte âyetin anlamı şöyle olmaktadır: “Allah'ın misline, benzerine inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar.” Eğer onun yorumladığı gibi bu şekilde anlaşılırsa şüphesiz bu şîrk olur. Çünkü Allah'ın hiçbir benzeri yoktur. Ancak bu âyetin anlamı, İbn Abbas'ın yorumladığı gibi değildir. Aksine burada inanma keyfiyetinden bahsedilmektedir. Buna göre âyetin anlamı şudur: Eğer size zikrettiğimiz Allah'ın tüm kitaplarına ve peygamberlerine sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar. Yâni buradaki benzetme Müslümanlarla ehl-i kitabın inanmaları ve ikrarları arasında yapılmış, iki inanma keyfiyeti ve özelliği karşılaştırılmıştır. (Taberi, I/569)

Ayrıca İbn Abbas'tan yapılan bu rivâyet sahih değildir. Çünkü bu rivâyetin senedinde Ebû Hamze Meymûn el-A'ver el-Kassâb vardır. bu kişi ise çok zayıftır. (Tehzibü't-Tehzib, X/395) (Derleyenin notu)

903 Bedâiu'l-fevâid (IV/208) Bu âyet hakkındaki bu görüşler daha önce de geçmişti. (Mütercimnin notu)

904 Bakara 2/143

Bu sebeple Allah onları takdir edip övmüş ve şanlarını yüceltmıştır. Çünkü Allah Teâlâ onları şâhit edinince meleklerle ve yarattığı diğer kullarına bu şâhitlerin hallerini bildirmiş, meleklerle onlar için istiğfâr ve duâ etmelerini emretmiştir.

Allah indinde makbûl şâhit, ilim ve doğrulukla şâhitlik eden, bilgisine dayanarak hakkı haber veren kimsedir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *“Ancak bilerek Hakk’a şâhitlik edenler bunun dışındadır.”*⁹⁰⁵

İnsan hiçbir bilgiye dayanmaksızın tesâdüfen hakkı dile getirebilir. Yâhut hakkı bildiği halde onu gizleyip söylemeyebilir. Bunların her ikisi de makbûl şâhidin özelliği değildir. Allah indinde makbûl şâhit, bilgiye dayalı olarak şâhitlik eden kimsedir. Eğer ümmetin bilgisi, Allah ve Resûlünün hükmüne aykırı ve hatâlı bir fetvâ vermekle veyâ önceki fetvâların meşhûr olmasından yâhut başka sebeplerden ötürü Allah ve Resûlünün hükmüne aykırı bir fetvâ vermekle sonuçlanırsa hayır ve itidâl sıfatlarıyla anılan bu ümmet hakkın dışına çıkmış olur. Bu durumda onlardan bir kısmı bâtılâ fetvâ veriyor, diğer bir kısmı ise hakkı gizliyor demektir ki her ikisi de imkânsızdır. Çünkü aslâ onlar haktan ayrılmış da başkaları hakkı izliyor olamazlar. Biz onların görüşlerine muhâlefet eden kimselere şöyle deriz: Eğer bu hayır olsa idi onlar bizi geçemezdi.⁹⁰⁶

Allah Teâlâ için herhangi bir konuda hiçbir engel söz konusu olamaz. Aksine O, dilediği şeyi yapar, istediği hükmü verir, kullarını dilediği şekilde dener, her şeye hükmeder O’na hiçbir şey hükmedemez. Bu sebeple bir topluluğa herhangi bir emir vermesini, sonra başka bir topluluğa aynı emri yasaklamasını, bir şeyi bir topluma serbest kılıp bir başkasına yasaklamasını engelleyen hiçbir şey yoktur.

Hattâ Allah Teâlâ’nın, hikmeti gereği aynı şeriatte bile değişik zamanlarda hüküm değişiklikleri yapmasını engelleyen bir şey de yoktur. Nitekim Cenâb-ı Hak bunu şu âyetle açıklamıştır: *“Biz, bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veyâ onu unuttursak mutlakâ daha iyisini veyâ benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kâdirdir. Bilmez misin göklerin ve yerin mülkiyet ve hükümlerliği yalnızca Allâh’ındır?”*⁹⁰⁷

Allah Teâlâ, kudret ve hâkimiyetinin, hükümlerlik ve yaratıklarındaki tasarrufunun her şeyi kapsadığını, bu sebeple dilediği hükmü kaldırıp dilediğini bırakabileceğini bildiriyor. Nitekim O, yaratma ile ilgili olarak dilediği hükmü kaldırıp dilediğini bırakmaktadır. Dini hükümler konusunda da aynı şey geçerlidir. Dilediği hükmü kaldırır, dilediğini bırakır. En büyük küfür ve zulüm, apaçık deliller ve

905 Zuhruf 43/86

906 İ’lâmü’l-muvakkîn (IV/166-167) Son terceme ettiğimiz cümle bir âyet

907 Bakara 2/106-107

hidâyetle gelmiş olan peygambere karşı gelmek ve O'nun peygamberlik ve mesajını "daha öncekilere hakam olan bâzı hükümleri helâl, helâl bâzı hükümleri de haram kıldığı" gerekçesiyle inkâr ve ret etmektir. Başarı ancak Allâh'ın inâyetiyle olur! O dilediğini saptırır, dilediğini de hidâyete erdirir.⁹⁰⁸

كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ
وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿١٥١﴾ فَأَذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا
لِي وَلَا تَكْفُرُونِ ﴿١٥٢﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ
الصَّابِرِينَ ﴿١٥٣﴾ وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أحيَاءٌ وَلَكِنْ
لَا تَشْعُرُونَ ﴿١٥٤﴾ وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ
وَالْأَنْفُسِ وَالْأَمْوَالِ وَبَشِيرِ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٥﴾ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا
لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاغِبُونَ ﴿١٥٦﴾ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ
هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾

151. Nitekim aranızda içinizden size âyetlerimizi okuyan, sizi (şirkten ve günahlardan) arındıran, size Kitabı ve hikmeti (helâl ve haramı) öğreten, bilmediğiniz şeyleri (Şeriatı ve ahkâmını) size bildiren sizden bir Peygamber gönderdik.

152. Öyle ise Beni anın ki Ben de sizi anayım. Ve Bana şükredin, nankörlük etmeyin.

153. Ey iman edenler, sabırla ve namazla (Allah'tan), yardım dileyin. Şüphesiz ki Allah sabredenlerle beraberdir.

154. Allah yolunda öldürülenler için "ölüler" demeyiniz. Aksine onlar diridirler. Fakat siz (bunu) anlayamazsınız .

155. Andolsun ki, sizi biraz korku, biraz açlık, mallardan, canlardan ve ürünlerden yana eksiltmekle imtihan edeceğiz, sabredenleri müjdele.

156. Onlar kendilerine bir musibet gelip çatığında: "Muhakkak biz Allah'ınız ve muhakkak biz O'na dönücüleriz" derler.

157. İşte Rabblerinden bir mağfiret ve bir rahmet hep onların üzerindedir ve onlar doğru yola erdirilenlerin tâ kendileridir.

Tefsiri:

Allah Teâlâ, sabredenlere üç şey vaat etmiştir. Bunlardan her biri dünyâdan ve onun üzerinde bulunan her şeyden daha hayırlıdır. Bunlar; Allâh'ın onlara salavâtı (bağışlamaları), rahmeti ve doğruya ulaşanların sâdece onlar olduğunu bildirmesidir: *“İşte Rablerinden أولئک علیہم صلوات من ربہم ورحمة وأولئک ہم المہتدون”* *İşte Rablerinden bağışlamalar ve rahmet hep onlardır. Ve doğru yolu bulanlar da onlardır.*⁹⁰⁹

Bu âyet-i kerime, doğru yolu bulanların sâdece sabredenler olduğunu ifâde etmektedir.⁹¹⁰

Hız. Ömer bu âyetle ilgili olarak “Ne güzel iki mükâfât ve ne güzel bir ilâve!” buyurmuştur. Çünkü doğru yolu bulmak sâyesinde sapıklıktan, rahmete ermek sâyesinde sıkıntı ve azaptan kurtulmuşlar, bağışlama sâyesinde ise Allah'a yakınlık derecesine ulaşmışlardır. Sapıklar ise bu üç sığata zıt sıfatlara sâhiptirler: Saâdet yolunu kaybedip sapmak, rahmetin zıddı olan elem ve azâba düşmek, bağışlamanın zıddı olan kınama ve lânete mâruz kalmak.⁹¹¹

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴿١٥٨﴾ إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ ﴿١٥٩﴾

158. Şüphesiz ki, Safâ ile Merve Allah'ın alâmetlerindendir. Her kim Beyt'i hacc eder veya umre yaparsa onları güzelce tavaf etmesinde onun için bir sakınca yoktur. Kim de gönül isteği ile (nafile) bir hayır işlese, gerçekten Allah şükredenlerin ecrini verendir, her şeyi hakkıyla bilendir.

159. Muhakkak indirdiğimiz apaçık âyetlerimizi ve hidâyeti, insanlara Kitapta apaçık bir şekilde bildirdikten sonra gizleyenler var ya; işte onlara hem Allah lânet eder, hem de lânet edenler lânet eder.

909 Bakara 2/157

910 Uddetü's-Sâbirin (113)

911 İğâsetü'l-Lehfân (II/172-173)

Tefsiri:

Allâh'ın lâneti, lânet ettiği kimseyi rahmetinden uzaklaştırmasını ve ona buğz etmesini kapsar. Kulun lâneti ise, lâneti hak eden kimselere Allah'ın lânet etmesini ihtivâ eder.⁹¹²

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُّوا فَأُولَٰئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارًا أُولَٰئِكَ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٦١﴾ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَخَفُّ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿١٦٢﴾ وَالْهَكْمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٣﴾ إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ فَأَخْبَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَضْرِيفِ الرِّيحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٦٤﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ ﴿١٦٥﴾

160. Ancak tevbe edenler, (amellerini) ıslah edenler ve (gizledikleri gerçeği) açıklayanlar müstesnâ. Artık onların tevbelerini kabul ederim. Ben, tevbeleri çokça kabul ederim, çok rahmet ederim.

161. Muhakkak inkâr edip de kâfir olarak ölenler var ya, işte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üzerinedir.

162. İçinde sonsuza dek kalıcıdırlar. Ne üzerlerinden azab hafifletilir, ne de süre verilir onlara.

163. İlâhınız tek bir ilâhtır. O'ndan başka hiç bir ilâh yoktur. O Rahmândır, Rahimdir.

164. Muhakkak göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün değişmesinde, insanlar için faydalı şeylerle denizlerde akıp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip ölümünden sonra onunla yeryüzünü dirilttiği suda ve orda her çeşit canlıyı üretilip yaymasında, rüzgarları estirmesinde ve gökle yer arasında boyun eğdirilmiş olan bulutlarda aklını kullanan bir topluluk için nice âyetler vardır.

165. İnsanlar içinde Allah'tan başkasını (Allah'a) eş edinen kimseler de vardır. Onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a sevgisi ise çok daha sağlamdır. Zulmedenler, azabı görecekları vakit kuvvetin bütünüyle Allah'ın olduğunu ve Allah'ın vereceği azabın gerçekten çok şiddetli olduğunu bir bilselerdi.

Tefsiri:

Allah Teâlâ, Allah'tan başka bir şeyi Allâh'ı sever gibi seven kimseyi Allah'tan başka ilâh edinenlerden itibâr etmiştir. Bu, yaratma ve kâinattaki işleri yürütme hakkında değil, muhabbet hakkında birini Allâh'a denk tutmaktır. Zâten yeryüzünde hiç kimse yaratma ve rubûbiyet hakkında Allâh'a birini denk görmemiştir. Ancak muhabbet hakkında Allâh'a başkalarını denk görme söz konusu olmuştur. Yeryüzü halkının çoğu muhabbet ve saygı konusunda Allah'tan başkalarını Allâh'a denk görmüşlerdir.

وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدَّ حُبًّا لِلَّهِ “İmân edenlerin ise Allâh'a olan sevgileri çok daha fazladır”⁹¹³

Âyetin bu kısmının mânâsı hakkında iki görüş vardır:

a. İnananların Allâh'a duydukları sevgi, müşriklerin Allâh'ın dışında sevip saydıkları putlarına gösterdikleri sevgiden daha güçlüdür.

b. İnananların Allâh'a duydukları sevgi müşriklerin Allâh'a duydukları sevgiden daha güçlüdür. Çünkü müminlerin muhabbeti hâlistir. Müşrikler ise muhabbetlerinin bir kısmını putlarına ayırmaktadır. Hâlis muhabbet hâlis olmayandan daha güçlü olur.

Bu iki görüş âyetteki “Onları Allâh'ı sever gibi severler”⁹¹⁴ kısmına dayanmaktadır. Âyetin bu kısmında da iki görüş vardır:

a. Bu ifâde, “o putları Allâh'ı sevdikleri gibi severler” anlamındadır. Bu anlama göre onları Allâh'ı sevdikleri belirtilmiş olmakta, ancak Allah'la birlikte ilâhlar edindikleri ifâde edilmektedir.

b. Bu ifâde, “Putlarını müminlerin Allâh'ı sevmesi gibi severler” anlamındadır. Bu sebeple hemen sonrasında Cenâb-ı Hak, müminlerin Allâh'a duydukları muhabbetin müşriklerin putlarına duydukları muhabbetten daha güçlü olduğunu belirtmiştir.

Şeyhu'l-İslâm İbn Teymiye (ö. 728) birinci görüşü tercih eder şöyle derdi: Müşrikler muhabbet konusunda Allah'la putlarını denk gördükleri ve müminler gibi muhabbetlerini sâdece Allâh'a tahsis etmedikleri için kınanmaktadırlar. Onların muhabbet konusunda Allah'la başkalarını denk görmesi, Kur'an'da aktarılan

913 Bakara 2/165

914 Bakara 2/165

Cehennem'deki tartışmalarından da anlaşılmaktadır. Onlar, kendileriyle birlikte Cehennem'de yakılan sahte ilâhlarına şöyle derler: *"Vallâhi, biz gerçekten apaçık bir sapıklık içindeymişiz. Çünkü biz sizi âlemlerin Rabbi ile eşit tutuyorduk."*⁹¹⁵ Bilindiği üzere onlar, edindikleri ilâhları âlemlerin Rabbi olan Allah'la yaratma ve kâinât işlerini düzenleme konusunda eşit görmediler, ancak onlara Allâh'a sevgi ve saygı duyar gibi sevgi ve saygı gösterdiler.⁹¹⁶

*"İnsanlardan bâzıları Alah'tan başkasını Allah'a denk ilâhlar edinir de onları Allah'ı sever gibi severler. İmân edenlerin ise Allâh'a olan sevgileri çok daha fazladır"*⁹¹⁷

Bu âyetin doğru mânâsı şudur: Onlar putlarını Allâh'ı sevdikleri gibi severler.

Demek ki müşrikler muhabbet konusunda putlarını Allah'la denk görmektedirler.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"İmân edenlerin ise Allâh'a olan sevgileri çok daha fazladır"*⁹¹⁸ buyurarak müminlerin böyle olmadığını belirtti. Çünkü müminler muhabbetlerini sâdece Allâh'a hasretmiş, O'nun dışında hiçbir şeyi sevgilerine lâyık görmemişlerdir. Müşrikler ise muhabbetlerini Allâh'a hasretmemişlerdir.⁹¹⁹

Bu âyetin doğru anlamı şudur: İnananların Allâh'a olan sevgisi, müşriklerin putlarına olan sevgisinden daha güçlüdür. Nasıl ki Cenâb-ı Hak mahlûkattan hiçbir şeye benzemezse, müminlerin Rablerine gösterdikleri sevginin de hiçbir yaratılmışı gösterdikleri sevgiyle benzeşmediği daha önce açıklanmıştı. Başkasını sevmekte karşılaşılan her türlü eziyet O'nu severken bir nimettir. Başkasını severken yaşanan istenmeyen şeyler, O'nu severken bir göz aydınlığıdır.⁹²⁰

Allâh Teâlâ, insanlar içinde sahte ilâhlar edinip onları Allâh'ı sever gibi sevenler olduğunu bildirmektedir. İnananların Allâh'a gösterdikleri sevginin ise müşriklerin ilâhlarına gösterdikleri sevgiden daha güçlü olduğunu belirtmektedir.

915 Şuarâ 26/97-98

916 Medâricü's-Sâlikin (III/20-21)

917 Bakara 2/165

918 Bakara 2/165

919 Tariku'l-Hicretayn (276-277)

920 Ravzatu'l-Muhibbin (198)

Âyete şu anlam da verilmiştir: İnananların Allâh'a olan sevgileri daha fazladır. Müşrikler her ne kadar Allâh'ı sevseler de O'nunla putlarını muhabbet konusunda eşit görmektedirler ve bu sebeple Allâh'a olan sevgileri zaafa uğramaktadır. Hâlbuki sevgilerini sâdece Allâh'a tahsis eden tevhid ehlinin sevgisi onlarınkinden daha güçlüdür. Âlemlerin Rabb'i olan Allah'ı putlarla denk görmek bu muhabbet konusundadır.⁹²¹

“Zâlimler azâbı gördükleri zaman bütün kuvvetin Allah'a âit olduğunu ve Allâh'ın azâbının çok şiddetli olduğunu önceden anlayabilselerdi.”⁹²²

Ayetin açık olan anlamı şudur: “Zâlimler âhirette uğrayacakları azâbı dünyâda iken bilselerdi...” Şartın cevâbı gizlenmiş, yâni görmeleri hâlinde ne olacağı belirtilmemiş, sonra Cenâb-ı Hak “Allâh'ın azâbının çok şiddetli olduğu”nu belirtmiştir. Bu âyet, şu âyetlere benzemektedir: “Telâşa düştükleri zaman, bir görsen! Artık kurtuluş yoktur”⁹²³ “Melekler yüzlerine ve arkalarına vurarak ve ‘tadin yakıcı Cehennem azâbını’ (diyerek) o kâfirlerin canlarını alırken onları bir görseydin”⁹²⁴ Yâni “O vakti ve onda olanları bir görseydin” demektir.⁹²⁵

Bu âyetteki **أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا** “Bütün kuvvetin Allah'a âit olduğu” ifâdesinin nereye bağlı olduğu tartışmalıdır:

a. Başta geçen fiilin nesnesidir. Buna göre anlam şudur: Bütün kuvvetin Allâh'a âit olduğunu bilselerdi O'na isyân etmezler, O'nun peygamberlerini yalanlamazlar, vahyi dikkate almaksızın akıllarına uymazlardı.

b. Bu ifâde, “Çünkü bütün kuvvet Allâh'a âittir” anlamında sebep bildirmektedir.

Her iki duruma göre de şart edâtı olan **لَوْ** in cevâbı gizli olup âyetin anlamı şudur: Bu kimseler durumlarını bilseler ve azapla karşılaştıkları zaman Allâh'ın kendilerine hazırladığı işkenceleri görselerdi çok büyük bir felâket görmüş olurlardı.

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Çünkü bütün kuvvet Allâh'a âittir.”⁹²⁶

Bu ifâde, şiddetli bir tehdit ihtivâ etmektedir.

921 el-Cevâbu'l-Kâfi (ed-Dâ' ve'd-Devâ'), (383-384)

922 Bakara 2/165

923 Sebe 34/51

924 Enfal 8/50

925 Aksâmu'l-Kur'ân (3)

926 Bakara 2/165

إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوْا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ ﴿١٦٦﴾

166. O zaman kendilerine uyulanlar, uyanlardan hızla uzaklaşırlar. O azabı görmüş, aralarındaki bütün bağlar da kopup gitmiş olacaktır.

Tefsiri:

Âyette parçalandığı bildirilen bağlar, Allah dışında ve Allah rızası gözetilmeksizin kurulmuş bağlantılardır. Bunlar, insanların onlara en çok ihtiyaç duydukları bir zamanda parçalanır. Çünkü bu bağlantıların amaçları artık geçersiz hâle gelmiş ve yok olmuştur. Buna bağlı olarak bağlantılar da geçersiz hâle gelir ve yok olur. Çünkü sebepler hedeflerin ortadan kalkmasıyla ortadan kalkar. Allâh'ın zâtı dışında her şey yok olur gider. O'nun rızası aranmaksızın yapılan her davranış ve gösterilen her gayret de geçersizdir.

Bu, insanların dünyâ hayâtında da müşâhede edip durdukları bir manzara-dır. Bir insan, bir yönetici, bir patron veyâ bir mevki ve makam sâhibine hizmet etmekte, büyük bir emek ve gayret sarfederek bir iş ortaya koymaktadır. Ancak hizmet ettiği kişinin ortadan kalkmasıyla büyük fedâkârlıklarla ortaya koyduğu iş de kaybolup gitmekte, eli bomboş kalmaktadır. Bu sebeple Allah Teâlâ kıyâmet gününde şöyle buyuracaktır: Benim adâletime yakışan her ferdi dünyâda iken bağlanmış olduğu şeye tâbi kılmak değil midir? Bunun üzerine put ve fetişlere tapanlar putlarını ve fetişlerini izlerler. O put ve fetişler de onları ateşe düşürür. Güneş, ay ve yıldızları ilâh edinenler de edinmiş oldukları bu ilâhları izlerler. Güneş dürülüp yıldızlar dökülünce bu ibâdet de sona erip geçersiz hâle gelir ve onlar için büyük bir pişmanlık oluşturur.

Buradaki bağlarla, dünyâda iken aralarında kurdukları bağlantılar kastedilmektedir.

İbn Abbas (ö. 68) ve arkadaşları şöyle demiştir: Buradaki bağlarla, dünyâda iken aralarındaki sevgiyi oluşturan sebepler ve bağlantılar kastedilmektedir.

İbn Zeyd şöyle demiştir: Bununla, Allâh'ın mükâfâtına ulaşmayı umdukları davranışlar kastedilmiştir.

Şöyle bir görüş de ileri sürülmüştür: Buradaki bağlantılar, birbirlerine sevgi duymalarını sağlayan akrabâlıklar kastedilmiştir.

Hülâsa Allah Teâlâ, bütün bunları sebep, bağ diye isimlendirmiştir. Çünkü bunlar sâyesinde sonuçlara ulaşılmaktadır.

Sebepleri inkâr edenlere göre bütün bunlar mecazdır, hakikat değildir. Başarı sâdece Allah'tandır.⁹²⁷

وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّا كُنَّا نَدْرَأُ عَنْهُمْ كَمَا نَدْرَأُ مِنَّا كَذَلِكَ يُرِيدُ اللَّهُ
أَعْمَالَهُمْ خَسِرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ ﴿١٦٧﴾

167. Uyanlar: “Bizim için bir dönüş olsaydı da bizden uzaklaşıp git-
tikleri gibi biz de onlardan uzaklaşırdık” derler. Böylece Allah amellerini
aleyhlerindeki hasretler halinde kendilerine gösterecektir. Ve onlar ateş-
ten çıkacak da değillerdir.

Tefsiri:

Bu sebeple müşrik kıyâmet gününde kazanç bakımından en büyük hüsrâna
uğrayan ve en çok zarar eden kişidir. O, tümüyle iflâs etmiş, hattâ mevcut olma-
yan kimselere havâle edilmiş bir alacaklı mesâbesindedir. Tevhid ehli olan kimse
ise varlıklı ve cömert bir kimseye havâle edilmiş bir alacaklıya benzer. Bu iki
havâle arasında ne büyük fark vardır.⁹²⁸

Birbirine sevgi ve muhabbet besleyen ve birbirleriyle bağlantısı olan kişiler
arasında kopan bağlar, Allah dışında ve O’nun rızâsını gözetmeksizin kurulan
bağlardır. Allah Teâlâ onları yok edip toz zerrelere çevirir. O’nun dışındakine
duyulan her muhabbet, o muhabbeti besleyen kimse için bir azap ve nedâmet
olur. Ancak O’nu sevmeye vesile olan, O’na itâat etmeyi ve rızâsını kazanmayı
sağlayan muhabbet ise tüm sırların ortaya döküldüğü kıyâmet gününde kalpler-
de bâki kalacaktır. Nitekim şâir şöyle demiştir:

سَبَقَ لَكُمْ فِي مُضْمَرِ الْقَلْبِ وَالْخَسَا / سَرِيرَةُ حَبِ يَوْمِ تُبْلَى السَّرَائِرِ (الطويل)

O gün ki gizli olan her ne varsa fâş olacak
Fakat muhabbetiniz gönlümüzde hep kalacak
Bir başka şâir de şöyle demiştir:

إِذَا تَصَدَّعَ شَنْلُ الْوَصْلِ بَيْنَهُمْ / فَلِلْمُحِبِّينَ شَنْلُ غَيْرِ مَنْ صَدَعَ
وَإِنْ تَقَطَّعَ حَبْلُ الْوَصْلِ يَوْمَئِذٍ / فَلِلْمُحِبِّينَ حَبْلُ غَيْرِ مُنْقَطِعِ (البيسوط)

Dağılır gayrilerin bezmi, biter devrânı
İki âlemde yaşarlar ebedi hicrânı
Lâkin aşk ehli olanlarda tükenmez ülfet
Onların kopmayacak bir bağı vardır elbet⁹²⁹

928 Tariku'l-Hicretayn (126)

929 Ravzatu'l-Muhibbin (263)

Bu âyette, gerçekte hiçbir bağılıkları olmadığı halde bağılıklarını dile getiren, gerçekte ise liderlerine muhâlefet eden kimseler ele alınmıştır.

Onların liderleri doğru yolda idi. Onlara bağılıklarını iddiâ eden kimseler ise onların yollarını ve metotlarını izlediklerini söylediler de gerçekte onları izlememektedirler. Onları sevdiklerini ve bu sevginin kendilerine fayda vereceğini sanırlar. Hâlbuki onlara muhâlefet etmektedirler. Liderleri kıyâmet gününde onlardan uzaklaşacaklardır. Çünkü onlar Allah'tan başka dostlar edinmişler ve bunun kendilerine fayda sağlayacağını sanmışlardır.

Allah ve peygamberinden başka dost ve sırdaş edinen herkesin sonu işte budur! O kişi onlara dost olur, onlar için düşmanlık eder, onlar için hoşnut olur, onlar için kızar. Onun tüm davranışları geçersizdir. Davranışlarının çokluğuna, onları yapmak için çok emek sarfeditip yorulmasına rağmen tüm yaptıkları kıyâmet gününde kendisi için bir pişmanlık sebebi olur. Çünkü dostluğunu, düşmanlığını, muhabbetini, buğzunu, desteğini ve tercihini Allah ve resûlüne hasretmemiştir. Bunun üzerine Allah da onun tüm yaptıklarını boşa çıkarmış, böylece tüm bağları koparıp atmıştır. Zirâ kıyâmet gününde Allah'ın dışındaki kimselere duyulan tüm dostluk ve sevgi, onlarla kurulan tüm bağlantı ve irtibatlar kopar. Sâdece Allah ile kul arasındaki bağ sağlam kalır. O bağ, kulun Allah ve peygamberine yönelmek ve sâdece O'na ibâdet etmekteki nasibidir. Kezâ bununla bağlantılı olan sevgi, buğz, ihsan etmek, esirgemek, dostluk ve düşmanlık göstermek, yakınlaşmak ve uzaklaşmak gibi şeyleri sâdece Allah'a hasretmesidir. Aynı şekilde sâdece peygamberi izlemek, onun dışındaki kimselerin görüşlerini ve onun getirdiği prensiplere aykırı olan hususları terk edip önemsememek ve onlara iltifât etmemektir. Başkalarının sözlerini onunkine tercih etmek ve hattâ onunkiyle eş-değer görmek şöyle dursun, başka hiçbir şeye iltifât etmeksizin ona tam bir şekilde tâbi olmaktır.

İşte kıyâmet gününde kopmayacak bağlantı budur. Allah'la kul arasındaki irtibat, yegâne kulluk bağı dâ budur. Kulun izin verilen dâirede hareket edip onu aşmasına izin vermeyen ölçüde budur.

نَقَلَ فَوَادَكَ حَيْثُ شِئْتَ مِنَ الْهَوَىٰ / مَا الْحُبُّ إِلَّا لِلْحَبِيبِ الْأَوَّلِ

لَمْ مَنَزَلٍ فِي الْأَرْضِ يَأْلَفُهُ الْفَتَىٰ / وَحَيْنُهُ أَبَدًا لِأَوَّلِ مَنْزِلٍ (الكامل)

Eğlense de gönlün severek bir güzeli

Ömrün boyu özler durur aşk-ı ezel'i

Her yerde ikâmet eder insan ammâ

Öz yurduna dönmektir onun hep emeli

İşte kula fayda veren bağ budur. Bunun dışındaki hiçbir bağ ne dünyâda, ne berzah'ta ne de âhirette fayda sağlamaz. İstikâmet, yaşayış, nimet ve kurtuluş ancak bu bağ sâyesinde olur. Kulla Allah arasındâ irtibâtı sağlayan bu bağdır. Şâir ne güzel söylemiş:

إِذَا تَصَدَّعَ شَمْلُ الْوَصْلِ بَيْنَهُمْ / فَلِلْمُجْبِينَ شَمْلٌ غَيْرُ مَنْ صَدَّعَ
وَإِنْ تَقَطَّعَ حَبْلُ الْوَصْلِ يَوْمَئِذٍ / فَلِلْمُجْبِينَ حَبْلٌ غَيْرُ مَنْ تَقَطَّعَ (البيط)

Dağılır gayrilerin bezmi, biter devrânı

İki âlemde yaşarlar ebedi hicrânı

Lâkin aşk ehli olanlarda tükenmez ülfet

Onların kopmayacak bir bağı vardır elbet

Bu şiirde işlenen tema, kullar arasında kurulmuş olan tüm irtibat, bağlantı ve ilgilerin kıyâmet gününde Allah tarafından kesileceği ve sâdece Allah'la kul arasındaki bağlantının kalacağıdır. Bu hâlis kulluk bağıdır ki, peygamberleri izlemeksizin vâir olması ve gerçekleşmesi imkânsızdır. Çünkü bu kulluk sâdece onların dilleriyle gelir, sâdece onlar sâyesinde bilinir ve sâdece onlar izlenmek sûretiyle elde edilir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Onların yaptıkları her bir (iyi) işi ele alırsız, onu saçılmış zerreler hâline getiririz.”⁹³⁰

İşte kişinin dünyâda iken peygamberlerin sünneti ve yolunu dikkate almaksızın, Allâh'ın rızâsını gözetmeksizin yapmış olduğu davranışların âkıbeti! Allah onları toz zerreleri hâline getiriyor ve onları yapmış olan kimse onlardan aslâ faydalanamıyor. Kulun kıyâmet gününde uğrayacağı en büyük acı, tüm gayretinin boşa gitmesi ve hiçbir fayda sağlamamasıdır. Hâlbuki o, yaptığı davranışların mükâfâtını görmeye en çok ihtiyaç duyduğu bir zamandadır ve emeklerinin karşılığını gören kimselerin saâdetini görüp durmaktadır.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿١٦٨﴾ إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٦٩﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٧٠﴾ وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَتْلُو صُحُفًا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءًا وَنِدَاءً صُمُّ بَكُمْ عَمِّي فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٧١﴾

168. Ey insanlar, yeryüzündeki şeylerden helâl ve temiz olanlarını yeyin. Şeytanın adımlarına uymayın. Zîra o, size apaçık bir düşmandır.

169. O size ancak kötülüğü, hayasızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder.

170. Onlara: "Allah'ın indirdiğine uyun" denildiği zaman, onlar: "Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız" derler. Ya ataları bir şeye akıl erdirememiş ve doğruyu bulamamış idiyseler?

171. O inkâr edenlerin durumu (ile peygamberin durumu) bağırıp çağırıştan başka bir şey duymayan (hayvan)lara haykıran kimsenin haline benzer. Sağdırlar, dilsizdirler, kördürler. Onun için akıl erdirmezler.

Tefsiri:

Bu misâlde, koyun ve diğer hayvanlara seslenen çoban ile onun bağırdığı hayvanlar yer almaktadır. Çoban ve onun bağırıp çağırdığı hayvanlarla kimin veyâ neyin kastedildiği hakkında değişik görüşler vardır:

1. Çobanla putlara tapınıp yalvaran kimse kastedilmektedir. Hayvanlarla ise putlar kastedilmektedir. Buna göre bu misâlde, putlara yalvarıp yakaran kâfirin durumu hiçbir şey işitmeyen hayvanlara bağırarak çobanın durumuna benzetilmektedir. Bu Abdurrahman b. Zeyd ve başkalarının da içinde bulunduğu bir grubun görüşüdür.

Ancak el-Keşşâf tefsirinin müellifi Zemahşeri (ö. 538) ve onunla birlikte olan bir grup bu görüşü problemlili bulmuşlar ve şöyle demişlerdir: Âyetteki لا يسمع إلا دعاء ونداء "Sâdece çobanın bağırıp çağırmasını işiten hayvanlar" ifâdesi bu görüşü çürütür. Çünkü putlar bağırıp çağırmayı işitmezler.

Bu grubun ileri sürdüğü bu probleme üç ayrı cevap verilmiştir:

a. Âyetle yer alan لا يسمع edâtı zâittir. Buna göre anlam şöyledir: "Kâfirlerin durumu bağırıp çağırmayı işitmeyen hayvanların durumuna benzer."

Asmai, لا يسمع edâtının zâit olması hakkında şâirin şu sözünü delil olarak ileri sürmüştür:

خَرَجَ مَا تَفَعَّلَ / عَلَى الْحَبِّ أَوْ تَرْمِي بِهَا بِلْدًا قَفْرًا (الطويل)

"Arık develer ya ayakları üstüne çökerler veyâ onlarla uzak beldelere yolculuk ederiz"⁹³¹

Bu çürük bir cevaptır. Çünkü müspet cümlede لا يسمع edâtı zâit olmaz.

931 Derleyenin İslâmi devir şâirlerinden Zü'r-Rumme'ye âit olduğunu belirttiği bu şiirin ikinci mısraı dipnotta idi. Biz bütünlüğü sağlamak için yukarıya yazdık. (Mütercimin notu)

b. Burada asıl kasıt, yalvarıp-yakarmanın bağırlıp-çağırmaya benzetilmesindedir. Dolayısıyla bağırlıp çağırılan şeyin, ıstıme özelliği gibi özelliklere sâhip olup olmaması göz önüne alınmamıştır.

c. Âyetin anlamı şudur: Duâlarını anlamayan ilâhlara duâ eden kâfirlerin durumları çobanla güttüğü koyunların durumu gibidir. Çoban bağırlıp çağırdığı halde koyunlara bunun bir faydası yoktur. Müşriğin durumu da aynıdır. Ölü olan mâbutlarına tapınıp duâ etmesinden hiçbir fayda görmez. Yalnızca sıkıntı çekmiş olur.

2. Âyetin anlamı şudur: Kâfirlerin durumu, çobanın sözlerinden bağırtı dışında hiçbir şey anlamayan hayvanların durumu gibidir. Misâldeki çobanla kâfirleri hakka çağırın kişi, kendilerine bağırlıp çağırılan hayvanlarla ise kâfirler kastedilmektedir.

Meşhur gramerci Sibeveyh (ö. 182) şöyle demiştir: Âyetin anlamı şudur: Ey Muhammed! Seninle kâfirlerin durumu, çobanla onun bağırlıp çağırdığı hayvanların durumuna benzer.

Sibeveyh'in bu görüşüne göre âyetin anlamı şudur: Kâfirlerle onları hakka çağırın peygamberin durumu, koyun sürüsüyle onlara bağırlan çobanın durumu gibidir.

Âyetteki benzetmeyi bir durumun bir duruma benzetildiği mürekkep (bileşik) benzetme yapmak mümkün olduğu gibi münferit unsurların birbirine benzetildiği bir teşbih olarak değerlendirmek de mümkündür.

Mürekkep teşbih olarak değerlendirilmesi durumunda, kâfirlerin hakkı anlamama ve ondan faydalanmaması çobanın bağırtı ve çağırtısından başka bir şey duymayan koyun sürüsünün durumuna benzetilmiş olur.

Tek tek unsurların birbirine benzetildiği bir teşbih olarak değerlendirilirse; kâfirler koyun sürüsüne, onları doğru yola ve hidâyete çağırın dâvetçi koyun sürüsüne seslenen çobana, onların hidâyete çağırılması seslenmeye, mefhûmu anlamaksızın sâdece lâfzı idrâk etmeleri koyun sürüsünün sâdece çobanın sesini ıstımesine benzetilmiş olur. Allah daha iyi bilir!⁹³²

Âyet şu iki anlama da gelebilir:

1. Kâfirleri hakka çağırın kişinin durumu hayvanlara sesinden başka bir şey duyuramayan çobanın durumuna benzer.

2. Kendilerine seslenen kâfirlerin durumu, çobanın bağırlıp çağırdığı, ancak bu bağırtı ve çağırtıdan hiçbir şey anlamayan kâfirlerin durumuna benzer.

Bunlar birbirini gerektiren anlamlardır. Hattâ, ikincisi lâfza daha uygun mânâca daha açık olmakla birlikte birbirlerinden farklı değildirler. Her ikisine göre de doğruya çağırılan kâfirlerin bu çağrıdan hiçbir fayda elde etmedikleri, durumlarının çobanın bağırtı ve çağırtısından hiçbir şey anlamayan hayvanların durumuna benzediği anlaşılır. Buna göre onlar, kişinin hayvandan ayrıldığı insanlık hakikatini elde edememişler demektir.⁹³³

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١٧٢﴾ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخُزْيِيرِ وَمَا أَحَلَّ بِهِ لغيرِ اللَّهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٧٣﴾ إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيُسْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٤﴾ أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى وَالْعَذَابِ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَضْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ ﴿١٧٥﴾ ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ ﴿١٧٦﴾ لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿١٧٧﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ أَلْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأَنْثَى بِالْأُنْثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنْ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٨﴾ وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٧٩﴾

172. “Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yeyin, eğer siz yalnız Allah’a kulluk ediyorsanız O’na şükredin!”

172. Ey iman edenler, size rızık olarak verdiğimiz şeylerin (helâl ve) temiz olanlarından yeyin ve Allah'a şükredin. Eğer O'na kulluk ediyorsanız.

173. O, size, ancak (boğazlamadan) ölmüşü, (akan) kanı, domuz etini, bir de Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Fakat, kim mecbur kalırsa saldırmamak ve haddi (doyacak kadarını) aşmaksızın (yerse) ona günah yoktur. Şüphesiz ki Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir.

174. Allah'ın indirdiği kitaptan bir şeyi gizleyip de onu az bir pahaya değiştirenler (var ya); işte onlar (âhirette) karınlarında ateşten başka bir şey yemezler, Kıyamet gününde Allah onlarla konuşmaz, onları temize çıkarmaz, onlar için acıklı bir azab da vardır.

175. Onlar hidâyete karşılık sapıklığı, mağfirete karşılık azabı satın alanlardır. Onlara ateşe karşı dayanma gücü veren nedir?

176. Bunun sebebi: Allah'ın, Kitabı hak ile indirmesi (onların ise hükmünü gizlemeleri)dir. Muhakkak ki, Kitab hakkında anlaşmazlığa düşenler elbette (hakdan) uzak bir ayrılık içindedirler.

177. (Namazda) yüzlerinizi doğu ve batıya döndürmeniz, iyilik demek değildir. Fakat asıl iyilik Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, Kitaba, peygamberlere iman edenin, ona olan sevgisine rağmen malı akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolculara, dilenenlere, (özgürlüğe kavuşmak için efendisiyle anlaşma yapmış) kölelere verenlerin, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, ahitleşince ahitlerini yerine getirenlerin, darlıkta, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenlerin yaptığıdır. Sadakat gösterenler işte bunlardır. Takvâ sahibi olanlar da ancak bunlardır.

178. Ey iman edenler, öldürülenler hakkında üzerinize kısas (misilleme) yazıldı (farz kılındı). Hür hür olana, köle köle olana, dişi dişiye, karşılık (kisas olunur). Fakat kime, kardeşi (veli veya mirasçıları) tarafından bir şey affolunursa (kisas kalkar); artık (diyet alan) örfe uyararak (diyetini) istesin ve (kâtil de) ona (maktûlün velisine diyeti) güzellekle ödesin. Bu (diyet), Rabbinizden bir hafifletme ve esirgemedir. Kim bundan sonra haddi aşar(ak intikam almaya kalkışır)sa onun için pek acıklı bir azab vardır.

179. Ey olgun akıl sahipleri, kısasta sizin için hayat vardır. Olur ki sakınırsınız.

Tefsiri:

Burada muhâtabın iknâ edilmek istenmesi ın şart edâtının kullanılması ile uyumlu olmaktadır.

Buna göre anlam şudur: Allâh'a ibâdet etmeniz ona şükretmenizi gerektirir. Hattâ şükretmenizin nasip edilmesi bile şükretmenizi gerektirir. Eğer siz Allâh'a kulluk etmeyi taahhüt etmişseniz O'nun bahşettiği rızıktan yiyin ve O'nun nimetlerine şükredin!

Tartışmada **إن** şart edâtı çok kullanılır. Meselâ muhâtaba şöyle denilir: **إن ان الله ربك وخالفك فلا تعصه** Eğer Allah senin Rabb'in ve yaratıcın ise O'na isyân etme! **إن كان لقاء الله حقاً فتأهب له** Eğer Allâh'a kavuşmak gerçekse onun için hazırlık yap! **إن كانت الجنة حقاً فتزود إليها** Cennetin varlığı gerçekse ona girmek için hazırlık yap!

Burada **إن** şart edâtının kullanılmasının sebebini yukarıdaki örneklerde geçen üslûbun tercih edilmesinden kaynaklandığını söylemek, **إن** edâtının **إذا** şart edâtı mânâsında kullanıldığını söylemekten daha güzeldir.⁹³⁴

“Onlar ateşe karşı ne kadar dayanıklıdirlar!”⁹³⁵

Kur'ân-ı Kerim'de şaşkınlık bildiren ifâdeler çok yer alır. Bunlardan birisi de bu âyet-i kerimedir.

Âyetteki **ما** hayret ifâdesidir. Âyetin mânâsı şudur: Bunların ateşe karşı dayanıklılığına şaşmak gerekir!

Ancak bu **ما** nin soru edâtı olduğu da ileri sürülmüştür. Buna göre anlam şöyle olur: Onları ateşin yakıcılığına dayanmalarını sağlayacak nedir?

“(Namazda) yüzlerinizi doğu ve batıya döndürmeniz, iyilik demek değildir. Fakat asıl iyilik Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, Kitaba, peygamberlere iman edenin, ona olan sevgisine rağmen malı akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolculara, dilenenlere, (özgürlüğe kavuşmak için efendisiyle anlaşma yapmış) kölelere verenlerin, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, ahitleşince ahitlerini yerine getirenlerin, darlıkta, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenlerin yaptığıdır. Sadakat gösterenler işte bunlardır. Takvâ sahibi olanlar da ancak bunlardır.”⁹³⁶

Allah Teâlâ bu âyetlerde iyi özellikleri sıralamıştır. Buna göre iyilik; Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve âhiret gününe inanmaktır. Bunlar, imânın olmazsa olmaz beş esâsıdır. Kezâ namazı dosdoğru kılmak, zekâtı ve vâcip olan harcamaları yapmak gibi açık-görünür davranışlar da iyi hasletlerdendir. Sabırlı olmak, sözünde durmak gibi kalple ilgili davranışlar da bu hasletlerden olup imânın özünü oluşturur. Böylece burada sayılan özellikler dinin bütün kısımlarını içine almaktadır. Bunlar; dinin hakikat ve hükümleri, kalp ve organlarla ilgili davranışlar ve imânın beş esâsıdır.

934 Bedâiu'l-Fevâid (I/48)

935 Bakara 2/175

936 Bakara 2/177

Cenâb-ı Hak bunları sıraladıktan sonra, bunların aynı zamanda takvânın da özellikleri olduğunu belirterek şöyle buyurmaktadır: *İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakiler ancak onlardır*⁹³⁷

*“Ey akıl sâhipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki suç işlemekten sakınırsınız”*⁹³⁸

Bu hitap, açıkça dile getirilmemiş bir sorunun cevâbı vasfını taşımaktadır. O soru şudur: Çok şerefli olan insan varlığının - maktûlün mukâbilinde olmaksızın - ortadan kaldırılması ve ona acı çektirilmesi ölümü artırmaktadır. Şu halde rahmeti her şeyi kuşatmakta ve hikmeti akılları hayran bırakmakta olan Allâh'ın kısas emrini vermesindeki hikmet nedir?

İşte “Kısasta sizin için hayat vardır”⁹³⁹ denilerek zihinlere takılan bu soruya cevap verilmiştir. Çünkü kâtil öldürdüğü kişiye karşılık olarak öldürüleceğini bilince öldürmekten vaz geçer ve hem kendisinin hem de öldüreceği kişinin yaşamasını tercih eder. Böylece kısasta hem kendisi hem de öldüreceği kişi için hayat olduğu gerçeği tecelli etmiş olur.

Bu konuya başka bir açıdan da yaklaşmak mümkündür: Araplar, kabilelerine mensup biri öldürüldüğünde, kâtilin kabilesinden kimi bulurlarsa öldürürlerdi. Bu ise bozgun ve helâki artırır, durumu daha da güç ve zor bir hâle sokardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ kısas hükmünü getirerek maktûlün yerine kâtili dışında bir kimsenin öldürülmesini yasakladı. Böylece kısas sâyesinde kâtilin kabilesi ve akrabaları yaşamayı sürdürürler.

Kısasta hayat olması kâtilin öldürülmesinden değil, kısas hükmünün tatbi-
kinden kaynaklanmaktadır. Çünkü maktûle mukâbil olarak sâdece kâtil öldürül-
mektedir.

Böylece kısas, yukarıda zikredilen her iki açıdan da hayâtı içermiş olur.

Bu âyet-i kerimenin lâfızlarında bulunan azamet, özlü ifâde, açık-seçiklik, edebi incelik ve mânânın ihtişamı çok dikkate şâyandır.

Âyet **لَكُمْ** “sizin içindir” ifâdesiyle başlamaktadır. Bu, şu anlamı ifâde eder: Kısasın faydası size mahsus ve size âittir. Allah onu sâdece size merhamet etmek ve ihsanda bulunmak için emretmiştir. Onun faydası ve maslahatı size âittir...

Daha sonra **فِي الْقصاص** “kısasta” kelimesini zikretmektedir. Böylece hayâtın ancak adâletle gerçekleşeceği belirtilmektedir. Adâlet, kâtilin, maktûle revâ gör-
düğü fiille aynen cezâlandırılmasını gerektirmektedir.

937 Bakara 2/177

938 Bakara 2/179

939 Bakara 2/179

Kısas, lügatte benzerlik mânâsına gelmektedir. Asıl mânâsı “izlemek”tir. Nitekim şu âyetlerde bu mânâda kullanılmıştır: وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ “Onun izini tâkip et, dedi”⁹⁴⁰ فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا “Hemen izlerinin üzerine geri döndüler”⁹⁴¹ Kezâ, sözü anlatmak, hikâye etmek anlamındaki قصص الحديث وافتصاصه sözünde de bu kelimeyle aynı kökten olan kelimeler kullanılır. Çünkü söz peşpeşe gelmekte, birbirini tâkip etmektedir. Cinâyet işleyenin cezâsına kısas denilmesinin sebebi de aynıdır. Çünkü bu cezâ, onun yaptığı şeyi izlemekte, revâ gördüğü davranış aynen ona da tatbik edilmektedir. Kâtilin, maktûlü öldürdüğü şekilde öldürüleceğine dâir getirilen delillerden biri de budur. Çünkü “kısas” kelimesinin anlamı böyle gerçekleşmektedir.

Allah Teâlâ, hayâtın önem ve değerini göstermek için حَيَاة “hayat” kelimesini nekre zikretti. Burada her hangi bir hayat kastedilmemiştir. Aksine şu anlam kastedilmiştir: Kısas ile herkesçe sevilen ve tercih edilen, her akıl sâhibinin hoş gördüğü hayâta saygı duyulan düzen gerçekleşir.

Nekre olan kelimelerin azamet ve önem ifâde etmesi çoktur. Şu âyetlerde bunu görmekteyiz: وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ “Rabbinizin bağışına ve Cennet’e koşun”⁹⁴² إِنَّ هُوَ أَرْضَوَانِ مِّنَ اللَّهِ أَكْبَرُ “Allâh’ın rızâsı ise hepsinden daha büyüktür”⁹⁴³ O, vahyedilenden başkası değildir”⁹⁴⁴

Allah Teâlâ, âyetin sonunda أُولِي الْأَلْبَاب “akıl sâhipleri”ni özellikle zikretti. Onlar, Allâh’ın emir, yasak ve hikmetlerini anlayan ve bu hitaptan ders çıkaran kimselerdir.

Bu âyetin kelimeleriyle الْقَتْلُ أَنْفَىٰ لِلْقَتْلِ “Kâtilin öldürüleceğini bilmesi cinâyet işlemesine engel olur” sözüyle mukâyesi edildiğinde aralarındaki derin fark ve Kur’ân’ın azamet ve ihtişamı ortaya çıkar.⁹⁴⁵

Bu âyet, الْقَتْلُ أَنْفَىٰ لِلْقَتْلِ “Kâtilin öldürüleceğini bilmesi cinâyet işlemesine engel olur” sözünden daha güzeldir. Bunun izâhı yedi şekilde yapılabilir:

1. Çünkü bu söz, lâfızları göz önüne alındığında çelişkilidir. Çünkü lâfzi mânâsı “Öldürme, öldürmeyi engeller” demektir.

Bu söze “Öldürme nevilerinin her biri diğerini engeller” anlamı verilerek söz konusu çelişkinin giderileceği ileri sürülebilir. Ancak bu durumda da çelişki ortadan kalkmaz. Çünkü bu durumda öldürmenin başka öldürmeleri engellemesi kısas ile olmamakta, âdetâ ölümü daha da teşvik etmektedir.

940 Kasas 28/11

941 Kehf 18/64

942 Âl-i İmran 3/133

943 Tevbe 9/72

944 Necm 53/4

945 Miftâhu Dâri’s-Seâde (431-432)

القتل قصاصاً أنفى للقتل “Kıyas yoluyla öldürmek öldürmeyi engeller” denil-se mânâ lâfızla örtüşür. Ancak bu defâda söz uzar. Hâlbuki bu kayıtlar anlam itibâriyle son derece veciz olan âyette yer almaktadır.

2. Kıyas yoluyla öldürme, öldürme olması itibâriyle haksızlıkla öldürmeye engel olmaz. Aksine kıyas olması bakımından engel olur. Bu ise yukarıdaki sözde itibâre alınmamıştır. Çünkü o sözde kıyas yer almamaktadır.

3. Asli amaç hayâtın korunmasıdır. Öldürmenin engellenmesi ancak bunun için istenir. Dolayısıyla âyette olduğu gibi hayâtın zikredilip ona vurgu yapılması, yukarıdaki sözde olduğu gibi ölümün zikredilip ona vurgu yapılmasından daha iyidir.

4. Bir kelimenin tekrarlanması hoş değildir. Âyetin aksine yukarıdaki sözde tekrar vardır.

5. Âyetteki حياة في القصاص “Kısasta hayat vardır” ifâdesi on iki harftir. القتل “Öldürme öldürmeyi engeller” sözü ise on dört harftir.

6. القتل أنفى للقتل “Öldürme öldürmeyi engeller” sözünde ikisi de harekeli ve bitişik harfin bir arada bulunduğu kelime sâdece bir yerde vardır. Hattâ orada bile birbirini tâkip eden hakiki sebepler mevcut değildir. Böylece ortaya çıkmaktadır ki, âyete göre bu sözün akıcılık özelliği oldukça düşüktür.

7. İnsanın cinâyet işlemesini engelleyen asıl faktör cinâyeti hoş görmemesi ve onu alıkoyan güçlü dürtülerdir. Bu sebeple bâzen öldürüleceğini bilse bile öldürmekten çekinmez. İnsanı cinâyetten alıkoyan güçlü dürtüler, ya sevap kazanma veya iyilikle anılma arzusudur. Demek ki öldürmeyi engelleyen sebeplerin en iyisi öldürülme korkusu değildir. Aksine zikrettiğimiz güçlü dürtülerdir. Âyetteki “Kısasta hayat vardır” ifâdesi, kısası mutlak olarak hayâtı gerektiren bir şey olarak zikretmemiştir. Aksine bu ifâdede حياة “hayat” kelimesi nekredir (belirsiz). Çünkü kıyas hükmünün, cinâyet işlemeye kalkışmayı genellikle engellemesidir.

Bu kelimenin nekre getirilmesinin başka bir inceliği daha vardır: İnsan, birini öldürmesi durumunda öldürüleceğini bilirse öldürme fiilinden vaz geçer, böylece öldüreceği kimse ölümden kurtulmuş olur. Dolayısıyla öldürülmesi muhtemel bu kişinin hayâtı kıyas sâyesinde kurtulmuş ve geri kalan ömrünü tamamlamış olur. Bundan dolayı bu kelimenin nekre getirilmesi ve mârife (belirli) olmaması gerekliydi. Çünkü mârife olsaydı, hayâtın kıyas sâyesinde olduğu anlamını gerekliliklardı. Hâlbuki gerçek öyle değildir.⁹⁴⁶

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِن تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلَّذِينَ وَالِالْأَقْرَبِينَ
بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿١٨٠﴾ فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَمَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى
الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٨١﴾ فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوسِمٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا
فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٨٢﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ
عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٨٣﴾ أَيَّامًا
مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ
يُعْطِقُونَ فِدْيَةً طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ
إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٨٤﴾

180. Sizden birine ölüm gelip çattığı zaman, eğer hayır (mal) bırakacaksa, anneye, babaya ve yakın akrabaya maruf bir şekilde vasiyette bulunmak takvâ sahipleri üzerine bir hak olarak yazıldı.

181. Artık kim, bunu (vasiyeti) işittikten sonra değiştirirse, günah ancak, onu değiştirenlerin boynunadır. Muhakkak Allah herşeyi işitendir, bilendir.

182. Kim vasiyet edenin haksızlığa meylinde yahut günaha düşeceğinden korkar da (vasi ve mirasçıların) aralarını bulursa ona hiçbir günah yoktur. Şüphesiz ki Allah mağfiret edendir, merhamet edendir.

183. Ey iman edenler, oruç, sizden öncekilere yazıldı (farz kılındı) gibi sizin üzerinize de yazıldı. Takvâ sahibi olasınız diye;

184. Sayılı günler olarak. Sizden kim hasta veya yolcu olursa, o günler sayısınca başka günlerde oruç tutsun. Ona güç yetiremeyenler de bir fakir doyumu fidiye versinler. Bununla beraber kim fazladan hayır yaparsa işte bu, onun için daha hayırlıdır. Oruç tutmanız, sizin hakkınızda daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz.

Tefsiri:

Bu âyet-i kerimede, bir kimsenin vasiyetinde haksızlık ve günaha meyl görüp de onu Allâh'ın emri gibi değişmez görmeyerek ortadan kaldıran kimsenin günahkâr olmayacağı belirtilmektedir. Yararlı olmayan, aksine içinde haksızlığa meyl ve günah unsurları barındıran vakıf şartlarını değiştiren kimse de aynı şekilde günahkâr olmaz. Allâh'ın kitabına aykırı olan şartları Allah'ın emri gibi değerlendirmek helâl değildir. İslâm âlimlerinden kimse bunu uygun görmemiştir.⁹⁴⁷

Sayıli günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı.) Sizden her kim hasta yâhut yolcu olursa diğeri günlerde kazâ eder."⁹⁴⁸

Bu âyet-i kerimede Allah Teâlâ, ramazan orucu ile kazâ edilecek orucun günlerini birbirinden ayırmış ve ramazan orucunun günlerini kesin olarak sınırlandırmıştır. Dolayısıyla ramazan orucu öne alınarak veyâ sona bırakılarak ramazan ayı dışında tutulamaz. Oruç kazâsının zamânı ise bu şekilde sınırlandırılmayıp mutlak bırakılmıştır. Bu, oruç kazâsının istenildiği zaman yapılabileceğini gösterir. Çünkü bunu sınırlandıran ne bir âyet, ne bir hadis, ne de bir icmâ vardır.

Bu konuda sâdece Hz. Âişe hadisi vardır. Rivâyete göre o şöyle buyurmuştur: *"Kazâ etmem gereken ramazan orucu olurdu. Ancak Hz. Peygamber -sallâllâhu aleyhi vesellem- ile meşgûliyetimden dolayı onu sâdece şâban ayında kazâ edebilirdim.*"⁹⁴⁹

Bu hadisten, ramazan orucunun sâdece ramazan ayında tutulması gibi, ramazan orucunun kazâsının da iki ramazan arasında yapılacağı anlamı çıkarılamaz. Ramazan orucunun sâdece ramazan ayında tutulduğuna bakarak böyle bir netice çıkarmak mümkün değildir ve Allah'ın farklı değerlendirdiği şeyleri aynı şekilde kategorize etmektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, ramazan orucunun tutulması için ramazan ayını tahsis etmiştir. Onun vakti ne öne alınabilir, ne de geriye bırakılabilir. Buna mukâbil oruç kazâsının yapılacağı günleri ise hiç sınırlandırmadan mutlak olarak bırakmıştır. Hattâ âyetteki آخر "diğeri" kelimesi bu mutlaklığı daha da pekiştirmiştir. Ancak sahâbeden bâzıları, oruç kazâsını bir sonraki ramazana kadar geciktirenlerin yemek yedirmeleri hakkında fetvâ vermişlerdir. Bundaki amaç, aşırı geciktirmenin böylece telâfi edilmesidir. Ancak kazâ edilecek olan o oruçlar, bundan dolayı kazâ olmaktan çıkmaz. Onlar yine kazâdır. Hattâ kişi, bir sonraki ramazandan sonraya bıraksa bile onlar yine kazâdır, değişmez. Hâlbuki ramazan orucunun günleri böyle değildir. Onlarda aslâ değişiklik yapılmaz.

Şu örnek bu konuya açıklık getirir: Bir kişi ramazan ayında bir gün bilerek ve özürsüz orucunu bozsa ramazan ayı içerisinde başka bir gün tutmuş olduğu oruç aslâ onun yerine geçmez. Hâlbuki ramazan dışında bir gün tutmakta olduğu orucu bozsa daha sonraki bir gün tuttuğu oruç bozmuş olduğu orucun yerine geçer.

Bu ikisi arasındaki farkın sırrı şuradadır: Özürlü olan kimse ramazan dışında istediği gün orucunu kazâ edebilir. Hangi gün tutarsa tutsun, tuttuğu oruç tutmamış olduğu orucun yerine geçer. Özürlü olmayan kimse ise ramazan orucunu tutmakla mükelleftir. Başka hiçbir oruç onun yerine geçmez.⁹⁵⁰

948 Bakara 2/184

949 Buhâri (IV/223) Savm, bâbu hattâ yakdiye kadâi ramadan

950 Medâricü's-Sâlikin (I/383-384)

“Oruç tutmaya güçleri yetmeyenler bir fakir doyumu kadar fidye gerekir”⁹⁵¹

Bu âyetin mânâsı hakkında ümmetin ilk neslinin dört farklı görüşü vardır.⁹⁵²

1. Bu âyet neshedilmemiştir. Bu İbn Abbâs'ın (ö. 68) görüşüdür.

2. Seleme ve çoğunluğa göre bu âyet neshedilmiştir.

3. Bu âyet tahsis edilmiş, yâni hükmü sınırlandırılmıştır. Buna göre özürlü olmayan ve oruca gücü yeten kimseler hükmü kapsamından çıkarılmıştır. Ancak bunun dışında kalan çocuk emziren ve hâmile kadınlar hakkında hükmü geçerli olmaya devâm etmektedir.

4. Bu âyetin bir kısmı neshedilmiş, bir kısmının hükmü ise bâkidir.⁹⁵³

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَذَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾ وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ ﴿١٨٦﴾

185. O Ramazan ay'ı ki Kur'an onda indirilmiştir. (O Kur'ân) insanları hidâyete erdirmek, doğru yolu ve hakk ile bâtili ayırd eden hükümleri açıklamak üzere indirilmiştir. Sizden her kim bu ay'a erişirse orucunu tutsun. Kim de hastalanır veya yolculukta olursa, o günler sayısınca diğer günlerde (ıutsun). Allah size kolaylık diler, sizin için güçlük istemez. Ta ki böylelikle o sayılı günleri tamamlayasınız, sizi hidâyete erdirdiğine karşılık Allah'ı yüceltesiniz ve ta ki şükredesiniz.

186. Kullarım sana Beni sorarlarsa, işte muhakkak Ben pek yakınım. Bana dua ettiğinde dua edenlerin duasına karşılık verir, kabul ederim. O halde onlar da çağırımı kabul etsinler, Bana iman etsinler. Olur ki doğru yola ulaşırlar.

951 Bakara 2/184

952 Âyette yer alan اطاق fiilinin asıl mânâsı “güç yetirmek”tir. Buradaki görüşleri okurken bu durum dikkate alınmalıdır. (Mütercimnin notu)

953 Tehzibü's-sünen (III/207-208)

Tefsiri:

Bu âyet-i kerimedeki “duâ” kelimesi, “duâ etmek” ve “bir şeyi istemek” anlamlarının ikisini de kapsamaktadır ve her ikisiyle de tefsir edilmiştir. Buna göre anlam “Kulum benden istediğinde ona istediğini veririm” olabileceği gibi “Kulum bana ibâdet ettiğinde onu mükâfatlandırırım” da olabilir. Zâten bu iki anlam birbirini gerektirmektedir. Bu kelimenin her iki anlamı da ihtivâ etmesi, birden fazla anlama gelen kelimeler kabilinden olmasından veyâ bir kelimenin hakiki ve mecâzi mânâda kullanılması kabilinden olmasından kaynaklanmamaktadır. Aksine bu kelimenin, her iki anlamı da kapsayan bir kullanımı vardır. Bu son derece dikkate değer bir husustur ve çok önemli ve faydalı bir bilgidir. Buna pek az kimse dikkat etmektedir. Üstelik iki veyâ daha fazlaya mânâyı gösteren Kur’an kelimelerinin çoğu da bu kabildendir.⁹⁵⁴

Bu âyet-i kerimenin nüzûl sebebinin şu olay olduğu rivâyet edilir: Ashâb-ı kiram Hz. Peygamber’e -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle dediler: “Ey Allah’ın Resûlü! Rabbimize yakınsı kısık sesle yakaralım. Uzaksa sesimizi yükseltelim. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyet-i kerimeyi indirerek şöyle buyurdu: *“Kullarım sana, beni sorduğunda (söyle onlara) ben çok yakınım. Bana duâ ettiği vakit duâ edenin dileğine karşılık veririm.”*⁹⁵⁵

Âyet-i kerime, müminleri yüksek sesle değil, alçak sesle duâ etmeye yönlendirmektedir. Çünkü sahâbe bu konuyu sormuşlar, bunun üzerine “Allah Teâlâ’nın yakın olduğu, dolayısıyla duâ ederken ve bir şey istenirken sesin yükseltilmesine ihtiyaç duymadığı” cevâbını almışlardır. Allah’a uzakta olan ve bu sebeple sesini yükselten kimsenin istemesi gibi değil, yakında olan ve alçak sesle konuşan bir kimsenin istemesi gibi duâ yakarılır.

Allâh’ın duâ eden kimseye yakınlığı özel bir yakınlıktır, herkesi kapsayan bir yakınlık değildir. Allah Teâlâ, kendisine duâ ve ibâdet eden kimseye yakındır. Kulun Rabbine en yakın olduğu an secde ettiği andır. O an, Allâh’a yönelik yakınlığından ve kelâm âlimlerinin çoğunun kabûl ettiği yegâne yakınlık olan icâbet yakınlığından daha özel bir yakınlıktır. Nitekim Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- bir hadis-i kutside Cenâb-ı Hakk’ın şöyle buyurduğunu belirtmiştir: *“Bana bir karış yaklaşıp bana bir kulaç yaklaşıyorum. Bana bir kulaç yaklaşıp bana iki kulaç yaklaşıyorum.”*⁹⁵⁶ Bu hadiste zikredilen Allah’ın kuluna yaklaşmasıdır. Kendisine yakaran ve kendisinden bir şey isteyen yakınlığı ise bu âyet-i kerime dile getirilmiştir: *“Kullarım sana, beni sorduğunda (söyle onlara) ben çok yakınım. Bana duâ ettiği vakit duâ edenin dileğine karşılık veririm.”*⁹⁵⁷

954 Bedâiu’l-fevâid (III/3)

955 Bakara 2/186

956 Buhâri (XIII/395) Tevhid, Bâbu (ve yühazzirukûmullahu nefseh)

957 Bakara 2/186 Bedâiu’l-fevâid (III/7-8)

أَجَلْ لَكُمْ لَيْلَةُ الصِّيَامِ الرُّفْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ نَبَاشٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ نَبَاشٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنْكُمْ كُنْتُمْ تُخَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَبَيِّنَ لَكُمْ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ ﴿١٨٧﴾

187. Oruç gecesinde, kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin elbiseniz siz de onlar için bir elbisesiniz. Allah nefislerinize karşı hainlik ettiğinizi bildiği için tevbenizi kabul etti, sizi affetti, artık onlara yaklaşın ve Allah'ın size takdir ettiğini isteyin. Fecrin beyaz ipliği, siyah ipliğinden tarafınızdan seçilinceye kadar yeyin, için, sonra orucu geceye kadar tamamlayın. Mescidlerde itikâfta bulunduğunuz zaman kadınlarınıza (geceleri de) yaklaşmayın. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Sakın onlara yaklaşmayınız. İşte Allah insanlara -korunup sakınsınlar diye- âyetlerini böylece açıklar.

Tefsiri:

“Artık (Ramazan gecelerinde) onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için takdir ettiklerini isteyin”⁹⁵⁸

Şu'be, Hakem kanalıyla Mücâhid'in şöyle dediğini nakletmiştir: Burada Allâh'ın takdiriyle kastedilen çocuktur. Hakem, İkrime, Hasen el-Basri, Süddi ve Dahhâk da böyle demiştir. Bu konudaki en güçlü rivâyet Muhammed b. Sa'd'ın babasından rivâyet ettiği hadistir. Buna göre onun babası şöyle demiştir: Bana amcam babasından, o da babası kanalıyla İbn-i Abbas'tan şöyle rivâyet etmiştir: Bu âyette takdir etme ile söz konusu edilen oğuldur.⁹⁵⁹

İbn-i Zeyd ise şöyle demiştir: Bununla maksat cimâdır.

Katâde ise bu ifâdeye “Allah'ın size vermiş olduğu ruhsatı kullanınız!” anlamını vermiştir.

İbn Abbas'tan yapılan başka bir rivâyete göre o, burada kastedilenin kadir gecesi olduğunu söylemiştir.

Bu görüşler araştırılırsa şöyle söylemek mümkündür: Allah Teâlâ oruç gecesinde fecre kadar cimâ etmeyi serbest etmek sûretiyle ümmetin sorumluluklarını hafifletti. Ancak cimâ eden kimseye şehvet hâkim olur ve ihtiyâcını giderme dışında kalbine bir şey gelmez. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, cimâ ederken Allâh'ın

958 Bakara 2/187

959 Bk. Taberi (II/169)

hoşnutluğunu gözetmeleri ve sâdece şehvet duygusuyla hareket etmemeleri, aksine Allâh'ın onlar için yazmış olduğu mükâfâtı, nesillerinden gelecek olan Allâh'a şirksiz-şeksiz tapacak çocuklar istemeleri hakkında kullarını yönlendirdi.

Kullar, Allah muhabbetini esas alarak O'nun verdiği ruhsatları kabûl eder ve bunları kullanırlar. Çünkü Allah Teâlâ, kendine isyân edilmesinden hoşlanmaz, ancak ruhsatlarının da kullanılmasını ister.

Kullar için takdir edilen şeylerden biri de kadir gecesidir. Kullar onu aramakla emrolunmuşlardır.

Ancak bu durumda bununla oruç gecesinde cimâ etmenin serbest kılınması arasında bir irtibat kurmak gerekir. Bu irtibâtı şöyle kurmak mümkündür: Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: Oruç gecesinde cinsi arzularınızı giderin! Ancak bu, size İlâhi bir lütuf olarak takdir edilmiş olan kadir gecesini gözetmenize mâni olmasın! Allah daha iyi bilir!⁹⁶⁰

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتَذَلُّوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوا فَرِيقًا مِّنْ أَمْوَالِ
الَّذِينَ بَالِغُوا فِي الْعِلْمِ وَهُمْ يُعَلِّمُونَ ﴿١٨٨﴾

188. “Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin! Kendiniz bilip dururken insanların mallarından bir kısmını, haram yollardan yemeniz için o malları hâkimlere (idârecilere veyâ mahkeme hâkimlerine) vermeyin!

Tefsiri:

Âyetin anlamı şudur: Bu malları hâkimlere verip, onların verdiği hükümler vâsıtasıyla o malları yemeyin!

Şöyle bir itirâz ileri sürülebilir. Anlam yukarıda verildiği gibi olsaydı وتذللوا و بالباطل “O malları yemek için hâkimleri aracı kılmayın!” denilmesi gerekirdi. Mallar vâsıtasıyla hâkimlere ulaşmak ise onlara rüşvet verip o rüşvet sâyesinde haram mal elde etmek sûretiyle olur.

Bu itirâza şöyle cevap verilir: Âyet, her iki anlamı da kapsamaktadır. Her iki mânâda da mallar aracılığı ile hâkimlere ulaşmak vardır ve bunların her ikisi de yasaklanmıştır.⁹⁶¹

960 Tuhfetü'l-Vedûd (13)

961 İ'lâmu'l-muvakkiin (I/129)

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ
مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ
تُفْلِحُونَ ﴿١٨٩﴾

189. Sana hilalleri soruyorlar. De ki: “Onlar, insanlar için, bir de hac için vakit ölçüleridir.” İyilik ve taat evlere arkalarından girmeniz değildir. Fakat iyilik, kişinin (bundan) sakınmasıdır. O halde evlere kapılarından girin. Allah’tan korkun ki kurtuluşa eresiniz.

Tefsiri:

İnsanlar, Hz. Peygamber’e -sallallâhu aleyhi vesellem- ayın hilâl şeklinde belli-belirsiz görünüp sonra aydınlığının gittikçe artarak bedir hâline gelmesini, sonra yeniden küçülmeye başlamasını sordular. Allah Teâlâ ise onlara, bunun hikmetini zikrederek cevap verdi. Bu hikmet, insanların günlük işlerinde ve hayatlarında büyük kolaylıklar sağlayan ve en büyük ibâdet olan haccın tâyini için bir zarûret olan vaktin belirlenmesidir.

Eğer ayın çeşitli şekillere girmesinin sebebini sormuşlarsa sormuş oldukları sorunun cevâbından daha faydalı bir cevap almışlardır. Yok eğer ayın çeşitli şekillere girmesinin hikmetini sormuşlarsa sormuş oldukları sorunun tam cevâbını almışlardır. Çünkü onların sorularının lâfzı her iki cevâba da muhtemeldir. Zirâ şöyle demişlerdir: Hilâl neden böyle incecik görünüyor, sonra kalınlaşmaya başlıyor ve bedir hâlini alıyor. Sonra yeniden eksilmeye başlıyor.⁹⁶²

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ
﴿١٩٠﴾ وَقَاتِلُوهُمْ حَيْثُ تَقْعَسُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلَوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ
فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ﴿١٩١﴾ فَإِنْ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٩٢﴾
وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنْ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى
الظَّالِمِينَ ﴿١٩٣﴾ الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدَى
عَلَيْكُمْ فَاغْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ
﴿١٩٤﴾ وَاتَّقُوا اللَّهَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْبَبُوا إِلَى اللَّهِ
يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٩٥﴾ وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُخْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ

الْهَدْيِ وَلَا تَخْلِفُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ بِهٖ
 أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ فَإِذَا أُمِيتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ
 إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ
 إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
 وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١٩٦﴾ الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ
 فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ
 يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَرَوُودُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَاتَّقُونِ يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ ﴿١٩٧﴾

190. Sizinle savaşımlarla Allah yolunda siz de savaşın, aşırı gitmeyin. Şüphesiz ki Allah, aşırı gidenleri sevmez.

191. Onları nerede bulursanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne katilden beterdir. Onlar sizinle Mescid-i Haram'da savaşmadıkça sakın siz de onlarla onun yanında savaşmayınız. Eğer (önce) onlar sizinle savaşlırlarsa siz de onları öldürün. Kâfirlerin cezası işte böyledir.

192. Bununla beraber eğer vazgeçerlerse, (siz de onları bırakın). Şüphesiz Allah mağfiret edicidir, rahmet edicidir.

193. Fitne kalkıncaya ve din (itaat ve egemenlik) yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse artık zâlimlerden başkasına düşmanlık yoktur.

194. Haram ay haram ay'a karşılıktır. Hürmetler karşılıklıdır. Onun için size kim saldırırsa, siz de tıpkı onların size saldırdıkları gibi karşılık verin. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah takvâ sahipleriyle beraberdir.

195. Allah yolunda infâk edin, ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Ve ihsan edin (cihâd ve infâk edin). Muhakkak Allah ihsan edenleri sever.

196. Hacc'ı da umre'yi de Allah için tamamlayın. Eğer (herhangi bir sebeble) alıkonulursanız, o halde kolayınıza giden kurbanlardan gönderin. Kurban yerine (Minâ'ya) varıncaya kadar başlarınızı traş etmeyin. Artık içinizde her kim hasta olur veya başında bir eziyet bulunursa; ona (üç gün) oruç, sadaka (altı fakiri doyurmak), yahutta kurbandan (biriyle) fidye (vacip olur). Emin olduğunuz (engelleriniz sona erdiği) vakit ise, kim hacc zamanına kadar umre'den faydalanmak isterse kurbandan kolayına geleni kessin. Fakat kim bulamazsa hacc günlerinde üç, (memlekete) döndüğünüz vakit de yedi gün olmak üzere tam on gün oruç tutsun. Bu, aile ikametgahı Mescid-i Haram'da olmayanlar içindir. Allah'tan korkun ve bilin ki gerçekten Allah'ın cezası pek çetindir.

197. Hacc (ayları) bilinen aylardır. Her kim o aylarda (kendine) haccı farzederse artık hacc'da kadına yaklaşmak, günah işlemek, kavga etmek yoktur. Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir. Bir de azık edinin. Şüphesiz ki azığın en hayırlısı, takvâdır. Ve ey üstün akıl sahipleri, Benden korkun!

Tefsiri:

“Fitne kalkıncaya ve din (itaat ve egemenlik) yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın.”

Allah Teâlâ, savaşma süresini fitne sebepleri, yâni şirk sona erene kadar uzattı ve zâlimlerden başkasına düşmanlık edilmeyeceğini bildirdi. İslâm'a açıkça söven ve düşmanlık eden kimse fitneden vaz geçmemiştir. Dolayısıyla onunla savaşmak vâciptir. Güç yetirilirse öldürülmesi gerekir. Çünkü zâlimdir. Fitneden vaz geçmiş kimseden kaldırılmış olan düşmanlık öyle kimseler için beslenmeye devam edilir. Bu düşmanlık da onunla savaşmak ve onu öldürmekle olur. Bu son derece açık bir husustur.⁹⁶³

“Şüphesiz ki azığın en hayırlısı, takvâdır.”

Allah Teâlâ, hacılara sefer için azık almalarını, azıksız yola çıkmamalarını emretti. Daha sonra da onları âhiret seferinin azığı konusunda ikâz etti. O da takvâdır.

Nasıl ki yolcu varacağı yere azıksız ulaşamazsa Allâh'a ve âhiret diyârına yolculuk eden kişi de oraya ancak takvâ azığı ile ulaşabilir. Böylece Cenâb-ı Hak her iki azığı da bir arada zikretti.⁹⁶⁴

Bu âyet-i kerimede Allah Teâlâ, hem maddi azığı hem de mânevi azığı zikretmiştir. Bu, lâfızlarında, ifâdelerinin açık-seçikliğinde ve güzelliğinde apaçık görünen hârikulâdeliğe ilâve olarak Kur'ân'da bulunan derûni güzelliklerdendir.⁹⁶⁵

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَقَاتٍ فَاذْكُرُوا
اللهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ
﴿١٩٨﴾ ثُمَّ أَفِضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ
﴿١٩٩﴾ فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذَكَرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا فَمِنْ
النَّاسِ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَاقٍ ﴿٢٠٠﴾

963 Ahkâmu ehli'z-zimme (II/829)

964 İğâsetü'l-Lehfân (I/58)

965 Ravzatu'l-muhibbin (226)

198. (Hacc aylarında ticaretle) Rabbinizden rızık istemenizde size bir günah yoktur. Arafat'tan hep birlikte geri döndüğünüzde "Meş'ar-ı Haram" ın yakınında Allah'ı anın. O, sizi hidâyete ulaştırdığı gibi, siz de O'nu anın. Daha evvel gerçekten sapıklardandınız.

199. Artık siz de insanların döndüğü yerden (Arafat'tan) dönün, Allah'tan mağfiret dileyin. Muhakkak Allah çokça mağfiret edendir, merhamet edendir.

200. Menâsikinizi bitirince (cahiliye devrinde) babalarınızı andığınız gibi, hatta daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın. İnsanlardan bazıları (haccda): "Rabbimiz, bize dünyada ver" der. Âhirette ise onun hiçbir payı yoktur.

Tefsiri:

"Menâsikinizi bitirince (cahiliye devrinde) babalarınızı andığınız gibi, hatta daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın"⁹⁶⁶

Bu âyet-i kerimede Allâh'ı çokça zikretme emri, kulun buna çok muhtaç olduğu, göz açıp kapanacak süre içinde bile bundan müstağni kalamayacağı belirtilmektedir. Kul bir an bile Allâh'ı zikretmekten uzak kalsa, bu onun lehine değil aleyhine olur. O lâhzada uğradığı kayıp, Allah'tan gâfilken kazandığı şeylerden çok daha büyüktür. Âriflerden biri şöyle demiştir: Kul, yıllarca Allâh'a yönelse de sonra bir an O'ndan yüz çevirse, o bir anlık yüz çevirmesindeki kaybı yıllarca Allâh'a yöneldiği an kazandıklarından daha büyüktür.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿٢٠١﴾ أُولَٰئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٢٠٢﴾ وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٠٣﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَىٰ مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْجَهَنَّمَ ﴿٢٠٤﴾ وَإِذَا تَوَلَّىٰ سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ ﴿٢٠٥﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَيْسَ الْبِهَادُ ﴿٢٠٦﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠٧﴾

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٢٠٨﴾ فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ فَاغْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٠٩﴾ هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿٢١٠﴾ سَلِّ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢١١﴾ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢١٢﴾ كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اخْتَلَفُوا فِيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِآيَاتِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٢١٣﴾

201. Bazıları da: “Rabbimiz, bize dünyada bir güzellik ver, âhirette de bir güzellik ver ve bizi o ateş azabından koru” der.

202. İşte onların kazandıklarından bir payları vardır. Allah hesabı pek çabuk görendir.

203. Bir de sayılı günlerde Allah'ı (tekbirle) zikredin. Kim iki günde acele ederse ona günah yoktur. Kim de geriye kalırsa ona da günah yoktur. Bu, takvâli hareket edenler içindir. Allah'tan korkun ve bilin ki muhakkak O'nun huzurunda toplanacaksınız.

204. İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatı hakkındaki sözü hoşuna gider ve o, kalbinde olana Allah'ı da şahid tutar. Hâlbuki o, düşmanın en azılı olanıdır.

205. (Yanından) ayrılıp gitti mi yeryüzünde fesat çıkarmaya, ekini ve nesli yok etmeye çalışır. Allah ise fesadı sevmeyiz.

206. Ona “Allah'tan kork!” denildiği zaman izzet (cahiliye kibiri) kendisini günah işlemeye sürükler. İşte böylesine Cehennem yeter. Gerçekten o, ne fena yataktır!

207. İnsanlardan öylesi de vardır ki Allah'ın rızasını arayarak nefsinin (O'na) satar. Allah kullarına çok merhametlidir.

208. Ey iman edenler! Hep birden Silm'e girin. Şeytanın adımlarına uymayın. Gerçekten o sizin apaçık bir düşmanınızdır.

209. Size apaçık bunca deliller geldikten sonra (İslâm yolundan) kayarsanız, biliniz ki Allah mutlaka galibdir, herşeyi yerli yerince yapandır.

210. Onlar buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerin kendilerine gelivermesinden ve işlerin bitiriliverilmesinden başkasını mı bekliyorlar? Hâlbuki bütün işler Allah'a döndürülür.

211. Sor İsrailoğullarına: Biz onlara ne kadar çok açık âyetler verdik (diye)? Kim Allah'ın nimetini (hidâyetini) kendisine geldikten sonra, (küfür ile) değiştirirse, şüphesiz Allah cezası pek çetin olandır.

212. Dünya hayatı kâfirlere pek süslü gösterilmiştir. Onlarsa (buna aldanarak) mü'minlerle eğleniyorlar. Hâlbuki o takvâ sahipleri Kıyamet gününde onlardan üstündürler. Allah dilediğine hesapsız rızık verir.

213. İnsanlar tek bir ümmetti. Allah da peygamberleri müjdeleyici ve korkutucular olmak üzere gönderdi. Beraberlerinde insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler hakkında aralarında hükmetmek için de hak ile Kitabı indirdi. Hâlbuki kendilerine o Kitabın verildiği kimseler, ancak apaçık deliller onlara geldikten sonra (ve yalnızca) aralarındaki kıskançlıktan dolayı ona (o hakka) dair anlaşmazlığa düştüler. İşte Allah böylece izniyle iman edenleri, hakkında anlaşmazlığa düştükleri hakka ulaştırdı. Allah, dilediğini dosdoğru yola iletir.

Tefsiri:

Said, Katâde'nin şöyle dediğini söylemiştir: bize şöyle zikredilmiştir: Âdem ve Nûh (as) arasında on nesil vardır. Bunların hepsi de hidâyet ve hak şeriat üzere idiler. Daha sonra insanlar ihtilâfa düştü. Bunun üzerine Allah da Nûh'u gönderdi. O, Allâh'ın yeryüzü halkına gönderdiği ilk peygamberdi ve insanların ihtilâfa düşüp hakkı bırakmaları esnâsında gönderilmişti.

İbn-i Abbas da şöyle demiştir: İnsanlar tek bir ümmetti. Hepsi İslâm üzere idiler.

Âyet hakkındaki sahih görüş budur. Ancak Atıyye, İbn-i Abbâs'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: İnsanlar tek bir ümmet idiler. Hepsi kâfirdi.⁹⁶⁷

Bu, Hasan ve Atâ da bu görüşü benimsemiştir. Onlar şöyle demişlerdir: İnsanlar âdem'in vefâtından Nûh'un gönderilişine kadar tek bir ümmet hâlinde ve küfür üzere idiler. Hepsi kâfir olup hayvan mesâbesinde idiler. Daha sonra Allah Nuh'u, İbrâhim'i ve diğer peygamberleri göndermiştir.

Bu görüş son derece zayıftır. Zâten, İbn-i Abbas'tan kopuk bir rivâyet zinciriyle rivâyet edilmiştir. Doğru olan bunun zıddı olan görüştür.

967 Bu görüşlerle ilgili olarak bk. Taberi (II/334); Kurtubi (I/838); Fethu'l-Kadir li's-Şevkânî (I/214), ed-Dürrü'l-Mensûr (I/582)

İbn-i Ebi Hâtim şöyle demiştir: Bize Ebû Zür'a, Şeyban b. Ferruh, Hümam, Katâde ve İkrime kanalıyla rivâyet ettiğine göre İbn-i Abbas şöyle demiştir: İnsanların hepsi İslâm üzere idiler.⁹⁶⁸

Kat'iyetle doğru olan görüş budur. Übey b. Kâ'b'ın kırâati de bunu desteklemektedir. Çünkü şöyledir: *فاختلفوا فبعث الله النبيين مبشرين ومنذرين* "İnsanlar tek bir ümmet idiler. Sonra ihtilâf ettiler. Bunun üzerine Allah müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi." Yûnus sûresindeki şu âyet-i kerime de bu kırâati desteklemektedir: *وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْلَفُوا* Yâni: Düşman olan şeytan onları tuzağa düşürdü ve onları oyuna getirdi. Böylece kâfir ve mümin olarak ikiye ayrıldılar. Daha sonra da onları puta tapmayı ve yeniden dirilmeyi inkâr etmeyi telkin etti.⁹⁶⁹

Allah Teâlâ, inananların, tartışma ve parçalanmaya sebep olan bâtil yorumlara kapılanların ihtilâf ettikleri hususlarda doğru yola erştirildiklerini bildirmiştir.⁹⁷⁰

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسْتَهْمِ
النَّاسِ وَالضَّرَاءَ وَرَزُلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرُ اللَّهَ
أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ ﴿٢١٤﴾ يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَلْفَقْتُ مِنْ خَيْرٍ
قَلِيلٍ مِنَ الَّذِينَ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ
اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٢١٥﴾

214. Yoksa siz, sizden önce geçenlerin hallerinin bir benzeri başınıza gelmeden Cennet'e girivereceğinizi mi sandınız? Onlara öyle yoksulluklar ve sıkıntılar gelip çattı ve öyle sarsıldılar ki, hatta Peygamber kendisine iman edenlerle birlikte: "Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?" derlerdi. Haberinizi olsun ki Allah'ın yardımı yakındır.

215. Sana neyi infâk edeceklerini soruyorlar. De ki: "Malınızdan infâk edeceğiniz hayır, anne ve babanın, akrabaların, yetimlerin, yoksulların ve yolda kalmışların (hakkı)dır. Şüphesiz, her ne hayır işlerseniz Allah onu çok iyi bilendir."

968 Bu görüşler hakkında bk. Taberi (II/334); Kurtubi (I/838); Fethu'l-Kadir li's-Şevkânî (I/214); ed-Dürrü'l-Mensûr (I/582)

969 İğâsetü'l-Lehfân (II/203-204)

970 es-Savâiku'l-Mürsele (II/512)

Tefsiri:

İnsanlar Hz. Peygamber'e -sallallâhu aleyhi vesellem- harçayacakları şeyi sordular. Allah ise onlara nereye harçayacaklarını belirtti. Çünkü bu, onların sormuş oldukları şeyden daha önemlidir. Bununla birlikte onların sorduğu sorunun cevâbını da sözün akışı içerisinde verdi. Ayrıca bu cevâbı başka bir yerde de verdi. O cevap "İhtiyaç fazlası" anlamına gelen ⁹⁷¹المفر kelimesinden ibârettir. İhtiyaç fazlası, sarfetmekte zorlanmayacakları miktardır.⁹⁷²

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كَرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ
وَعَسَى أَن تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢١٦﴾

216. Hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı. Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyi sevmemeniz mümkündür. sizin için daha kötü olduğu halde bir şeyi sevmeniz de mümkündür. Allah bilir, hâlbuki siz bilmezsiniz.

Tefsiri:

Bu âyet-i kerimede nice hikmet, nice incelik ve kulun faydasına olan bir çok husus yer almaktadır. Kul, hoşlanılmayan bir şeyin hoşlanılan bir şeyi getirebileceğini, hoşlanılan bir şeyin de hoşlanılmayan bir şekilde sonuçlanabileceğini bilirse sevindirici bir şeyden zararlı bir şeyin doğabileceği konusunda uyanık olur. Ayrıca zararlı bir şeyin de sevindirici bir şekilde son bulması konusunda ümidini yitirmez. Çünkü sonuçlar hakkında bir bilgisi yoktur. Allah, kulun bilmediğini bilmektedir.

Bu inanış, bâzı neticeler doğurur:

1. Başlangıçta zoruna gitse bile, kulun Rabbinin emrine uymasından daha faydalı bir şey yoktur. Çünkü emirleri yapmak zoruna gitse bile sonuç tamâmen hayır, sevinç, lezzet ve ferahlık olur. Bu, kul için daha hayırlı ve daha faydalıdır. Öte yandan, gönlü ne kadar hoşlansa ve arzulasa bile, kulun yasaklanan şeyleri işlemesinden daha zararlı bir şey yoktur. Çünkü şerrin sonucu acı, hüznün, bahtsızlık ve felâkettir. Akıllı olan kişinin özelliği, daha sonra gelecek olan büyük lezzet ve engin hayır sebebiyle önemsiz acılara katlanmak ve büyük acılar ve uzun felâketlerle sonuçlanacak değersiz lezzetlerden kaçınmaktır.

971 Bakara 2/219

972 İ'lâmu'l-muvakkîn (IV/201)

Câhil ilkeleri geçip de onların gerisindeki maksatları göremez. Akıllı kişi ise dâimâ ilkelerin örtüleri gerisinde saklı bulunan amaçlara bakar ve onların gerisindeki güzel ve çirkin maksatları görür. Yasakları, öldürücü zehir karışmış leziz bir yiyecek gibi görür. Ne zaman onun lezzeti, yemek için onu cezp etse içinde bulunan zehir engeller. Emirleri ise âfiyet ve şifâyı sağlayan acı bir ilaç gibi görür. Ne zaman onun tadının acılığı onu yemekten alıkoysa faydası teşvik eder. Ancak bu bilince sâhip olan kimse amaçları ilkelerden çıkarabileceği bir ilme ve kendisini sıkıntıları göğüslemeye alıştıracağı bir sabır gücüne muhtaçtır. Eğer iman ve sabrı kaybederse zorlukları göğüslemesi mümkün olmaz. İman ve sabrı güçlü olursa ebedi hayır ve lezzeti elde etme konusunda çektiği her meşakkat ona kolay gelir.

Bu âyetin kapsadığı inceliklerden biri de şudur: Kul, işlerini her şeyin sonucunu bilen Allâh'a havâle etmeli ve O'nun kendisi için dilediği şeylerden hoşnut olmalıdır.

2. Kul, Rabbinin takdirine rızâ gösterir, hiçbir şeyi O'na tercih etmez, bilgi-si olmadığı şeyleri O'ndan istemez. Çünkü belki de o istediği şeyde onu helâk edecek ve ona zarar verecek şeyler vardır, bilemez. Rabbine hiçbir şeyi tercih etmez. Aksine hakkındaki takdirin iyi olmasını ve Allâh'ın takdirine karşı dâimâ hoşnutluk içerisinde bulunmayı Allah'tan ister. Onun için bundan daha faydalı bir şey yoktur.

3. Kul, işlerini Allah'a havâle edip Allâh'ın kendisi için takdir ettiğine râzı olunca Allah ona takdir ettiği şeyleri azim ve sebatla sınıksız tutmayı emreder. Kulun seçiminin mâruz bulunduğu felâketlerden onu korur ve takdirinin güzel neticelerini ona gösterir. Bunlar öyle neticelerdir ki kul, kendi ihtiyârıyla bunların bir kısmına bile ulaşamaz.

4. Kul, işlerini Allâh'a havâle etmek sûretiyle çeşitli kararlar vermek için uzun uzun düşünmekten ve böylece yorulmaktan, değişik hesaplar ve tedbirlerle dolu olarak şuraya buraya koşturmaktan kurtulur. Çünkü zâten kendisi için takdir edilen mutlakâ gerçekleşecektir. Eğer Allâh'ın takdirine râzı olursa kader işleyecek ve o övgü ve sevap hak edecektir. Râzı olmazsa yine kader işleyecek, ama o kınanacak ve yerilecektir.

Kulun işlerini Allâh'a havâle etmesi ve takdire rızâ göstermesi gerçekleştiğinde, onu bir şefkat ve lütuf saracak ve kul bu şefkat ve lütuf arasında bulunacaktır. Şefkat onu sakındığı şeylerden koruyacak, lütuf ise ona kaderini kolaylaştıracaktır. Kader kul üzerinde işlerken onun üzerinde etkili oluşunun en önemli sebeplerinden birisi de kulun onu engellemeye çabalamasıdır. Hâlbuki kul için teslimiyetten ve kendisini kaderin önüne bir ölü gibi atmaktan daha faydalı bir şey yoktur. Canavar leş yemeyi istemez.⁹⁷³

Allah Teâlâ, kullarına emrettiği şeyleri irâde ve emretmesini gerekli kılan fayda ve maslahatları bildiğini, onların ise ya bilgisizlikleri veyâ arzularına uymadığı için bu emirlerden hoşlanmadıklarını belirtmiştir. Bu, Allâh'ın emrinin neticeleri ve irâdesi hakkında kullarına meçhûl olan bilgidir.

Bu âyet-i kerime, nefse zor gelse de Allâh'ın emrine yapışma ve O'nun takdirine rızâ gösterme konusunda teşvik içermektedir.

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ
وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ
وَلَا يَزَالُونَ يَقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَزْدُوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنْ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَزِدْكُمْ
عَنْ دِينِهِ فَسَبَّحْ لَهُ مَا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢١٧﴾

217. Sana haram ay'ı, onda savaşmayı sorarlar. De ki: "Onda yapılan savaş büyük (bir günah)tır. Ama (insanları) Allah yolundan alıkoymak, O'nu inkâr etmek, Mescid-i Haram'dan alıkoymak ve (o Mescid) ahalisini oradan çıkarmak ise Allah katında daha büyük (bir günah)dır. Fitne katilden daha büyüktür. Eğer güç yetirseler sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaktan geri kalmazlar. Artık içinizden her kim dininden irtidat eder de kâfir olarak ölürse, işte böylelerinin bütün amelleri dünyada da âhirette de heder olup gider. Onlar ateşliktirler. Onlar orada temelli kalıcıdırılar.

Tefsiri:

Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Yadırgamış olduğunuz haram aylarda savaş yapmak her ne kadar büyük bir günah ise de sizin işlemiş olduğunuz Allâh'ı inkâr etmek, O'nun yolundan ve insanları Kâbe'yi ziyaret etmekten alıkoymak, bağlanmış olduğunuz şirk ve çıkardığınız fitne Allah katında haram ayda savaş yapmaktan daha büyük bir günahtır.

Selef âlimleri buradaki fitneyi şirk ile tefsir etmişlerdir. Nitekim şu âyet-i kerime de aynı mânâdadır: "Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamâmen Allâh'ın oluncaya kadar onlarla savaşın"⁹⁷⁴ Şu âyet-i kerime de bunun bir delilidir: "Sonra onların fitneleri 'rabbimiz Allah hakkı için biz ortak koşanlar olmadık' demek-

ten başka bir şey olmadı.”⁹⁷⁵ Yâni: Onların şirkinin sonu ve âkıbeti ancak ondan uzak olduklarını belirtmek ve onu inkâr etmek olmuştur.

Fitnenin hakikati şudur: Müşrik kişi insanları şirke çağırır ve şirk uğrunda savaşır, şirke bulaşmamış olanları cezâlandırır. Bu sebeple kıyâmet günü onlara azâp edileceğinde şöyle denilir: “*Fitnenizi tadın*”⁹⁷⁶ İbn-i Abbâs buradaki fitnenin “dini yalanlamak” olduğunu belirtmiştir.

Buna göre anlam şudur: Fitnenizin sonunu tadın! Nitekim şu âyet-i kerime bunu apaçık göstermektedir: “*Zâlimlere kazandığınızı tadın, denilir*”⁹⁷⁷

Fitne kelimesi şu âyet-i kerimede de “başkalarını şirke zorlamak” anlamında kullanılmıştır: “*Şüphesiz inanmış erkekleri ve inanmış kadınları fitneye uğrattıp (onlara işkence edip) sonra tevbe de etmeyenlere Cehennem azâbı ve (orada) yanma cezâsı vardır*”⁹⁷⁸ Bu âyetteki fitne müminlere işkence etmek ve onları ateşe atmak şeklinde tefsir edilmiştir. Ancak fitne kelimesinin anlamı bundan daha geniştir. Asıl anlamı şudur: Müminleri dinlerinden çevirmek için işkenceye uğrattılar.

Buraya kadar müşriklere nispet edilen fitnenin anlamı üzerinde durduk. Fitne kelimesi âyet ve hadislerde bâzen Allâh’a da nispet edilmektedir: Şu âyet-i kerimeler buna örnektir: “*Aramızdan Allâh’ın kendilerine lütuf ve ihsanda bulunduğu kimseler de bunlar mı, demeleri için onların bir kısmını diğerleri ile şimdi böyle imtihan ettik*”⁹⁷⁹ Kur’an’da nakledilen Hz. Mûsâ’nın şu sözünde de fitne kelimesi Allâh’a nispet edilmektedir: “*Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir. Onunla dilediğini saptırırsın, dilediğini de doğru yola iletirsin*”⁹⁸⁰ Fitne kelimesinin Allâh’a nispet edildiği bu âyetlerde bu kelime yukarıdakinden farklı bir mânâ taşımaktadır. O da imtihan, denemedir. Allâh’ın kullarını hayır ve şerle, nimet ve musibetle sınamasıdır. Bu fitnenin bir nev’idir. Yukarıda bahsi geçen müşriklerin fitnesi başka bir nev’idir. Mü’min malı, çocukları ve komşusu ile imtihân edilmesi başka bir nev’idir.

Fitnenin başka bir nev’i de, Hz. Ali ile Muâviye taraftarları, Cemel ve Sıffin savaşlarını yapan gruplar ve diğer Müslümanlar arasında olduğu gibi Müslümanlar arasında meydana gelen ve onları savaşmaya kadar götüren hâdiselerdir. Bu nev’ hakkında Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurmuşlardır: “*Fitne meydana gelecek. O zaman oturan kişi ayakta olandan, ayakta olan kişi yürü-*

975 En’âm 6/23

976 Zâriyat 51/14

977 Zümer 39/24

978 Bürûc 85/10

979 En’am 6/53

980 A’raf 7/155

yenden, yürüyen kişi koşandan daha hayırlıdır”⁹⁸¹ Savaşan gruplardan uzaklaşılması emri yer alan fitneyle ilgili hadislerde bu fitne türü kastedilmektedir.

Bâzen de “fitne” kelimesiyle “Allah’a isyan” kastedilmektedir. Şu âyet-i kerime böyledir: “Onlardan öylesi de var ki ‘Bana izin ver, beni fitneye düşürme’ der.”⁹⁸² Bu sözü, Hz. Peygamber’in Tebük seferine çıkmasını emrettiği Ced b. Kays söylemiş ve şöyle demiştir: “Benim Medine’de kalmama müsâade et! Beni sarışın Rumların kızlarıyla karşılaştırarak fitneye düşürme! Çünkü ben onları görünce nefsim hâkim olamam, günâha düşerim.” Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Bilesiniz ki onlar zâten fitneye düşmüşlerdir”⁹⁸³ Yâni Rum kızlarının fitnesinden kaçarken nifak fitnesine düşmüşlerdir.⁹⁸⁴

“Sana haram ayı, yâni onda savaşmayı soruyorlar. De ki: O ayda savaşmak büyük bir günahtır.”⁹⁸⁵

قتال kelimesi, öncesinde geçen الشهر الحرام kelimesinden bedel-i iştimâldir.⁹⁸⁶ Burada asıl sorulmak istenen haram aylarda savaş yapmaktır. O halde neden الشهر “ay” kelimesi önce zikredilmiştir? Hâlbuki Araplar açıklamasına önem verdikleri ve itinâ gösterdikleri kelimeleri önce zikrederler.

Bu soruya şöyle cevap verilebilir: Soru, haram ayda savaş meydana geldikten ve düşmanlar Müslümanları bu sebeple kınadıktan sonra sorulmuştur. Arapların aya verdikleri ehemmiyet ve ona gösterdikleri itinâ savaşa verdikleri ehemmiyetten daha büyüktür. Soru, aya hürmet gösterildiği için sorulmuş ve bu sebeple الشهر kelimesi öne alınmıştır.

Burada şöyle bir soru da akla gelir: قتال “savaş” kelimesi, daha önce zikredilmiştir. Dolayısıyla قاتل “De ki: O ayda savaşma büyük bir günahtır” yerine “De ki: O büyük bir günahtır” denilerek “savaş”ı gösteren “O” zamiriyle yetinilseydi olmaz mı idi? Çünkü meselâ Zeyd’in evde olup olmadığı sorulduğunda أليس هو في الدار “O evde midir?” demek، أليس زيد في الدار “Zeyd evde midir?” demekten daha vecizdir.

981 Buhâri (XIII/33) Fiten, Bâb: tekûnu fitne. El-kâidü fihâ hayrun mine’l-kâim; Müslim (V/734) Fiten

982 Tevbe 9/49

983 Tevbe 9/49

984 Zâdü’l-Meâd (III/167-170)

985 Bakara 2/217

986 Bedel, i’rap bakımından öncesindeki kelimeyi tâbi olan ve asıl belirtilmek istenen ögedir. Öncesindeki kelimeyle yüzde yüz mutâbık ise bedel-i kül, onun bir kısmını gösteriyorsa bedel-i ba’d adını alır. Bedel-i kül veyâ bedel-i ba’d özelliklerine sâhip olmaz ama öncesindeki kelimeyle yine de bir ilişki içerisinde bulunursa o zaman da bedel-i iştimâl adını alır. Bk. Birgivi, İzhar, İst: Kahraman Neşriyat, s. 173-174 (Mütercimnin notu)

Bu soruya şöyle cevap verilir: Âyette قتال “savaş” kelimesinin tekrarlanmasında bir incelik vardır. Cümlelerin ihtivâ ettiği hükmün قتال “savaş” kelimesiyle kapsamlı bir ilişki içerisinde olmasıdır. Eğer قتال “savaş” yerine, onu gösteren هو “o” zamiri kullanılsaydı, hükmün sâdece hakkında soru sorulan savaşla ilgili olduğu zannedilirdi. Hâlbuki öyle değildir. Aksine haram ayda meydana gelen tüm savaşları içine alan genel bir hükümdür.⁹⁸⁷

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَةَ اللَّهِ
وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢١٨﴾ يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخُمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ
وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَّفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ
يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١٩﴾ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَيَسْأَلُونَكَ
عَنِ الْيَتَامَى قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ
مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْتَبْتُمْ إِنْ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٠﴾ وَلَا تَنْكِحُوا
الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ وَلَأَمَةٌ مُّؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُّشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تَنْكِحُوا
الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُّشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ أُولَٰئِكَ يَدْعُونَ
إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِآذَانِهِ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ
﴿٢٢١﴾ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَجِصِّ قُلْ هُوَ أَذَى فَاغْتَرِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَجِصِّ
وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهَرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ
التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ ﴿٢٢٢﴾

218. Şüphesiz iman edenler, hicret edip de Allah yolunda cihâd edenler (var ya); işte onlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah (günahları bağışlayan) Gafûrdur, Rahimdir.

219. Sana içkiyi ve kumarı sorarlar. De ki: “İkisinde de hem büyük günah hem de insanlar için bazı faydalar vardır. Ama günahları faydalarından daha büyüktür.” Yine sana neyi infâk (ve tasadduk) edeceklerini sorarlar. De ki: “İhtiyacınızdan arta kalanını.” Allah âyetlerini size böyle (güzelce) açıklar. İyice düşünesiniz diye...

220. Dünya ve âhiret hakkında. Bir de sana yetimleri sorarlar. De ki: “Onları ıslah etmek hayırlıdır.” Şayet onlarla bir arada yaşarsanız, onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah, kimin ıslah ettiğini, kimin de fesat yaptığını bilir, Allah dileseydi elbette sizi sıkıntıya sokardı. Muhakkak Allah Azizdir, Hakimdir.

221. Müşrik kadınları iman edinceye kadar nikâhlaymayın. Mü'min bir cariye, müşrik bir kadından -o kadın hoşunuza gitse bile- elbette daha hayırlıdır. Müşrik erkeklere de iman edinceye kadar (mü'min bir kadını) nikâhlaymayın. Mü'min bir köle, elbette müşrik bir erkekten -o erkek hoşunuza gitse bile- daha hayırlıdır. Onlar ateşe çağırırlar. Allah ise izniyle Cennet'e ve mağfirete dâvet eder; âyetlerini insanlara ibret alsınlar diye apaçık bildirir.

222. Sana ay halinden sorarlar. De ki: “O bir eza (rahatsızlık)dır. Onun için ay halindeyken kadınlardan ayrı durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. İyice temizlendiler mi o zaman Allah'ın size emrettiği yerden onlara varın. Gerçekten Allah çokça tevbe edenleri de sever, çok temizlenenleri de sever.”

Tefsiri:

“Sana kadınların ay hâlini sorarlar. De ki: O, bir rahatsızlıktır. Bu sebeple ay hâlinde olan kadınlardan uzak durun.”⁹⁸⁸

Cenâb-ı Hak, kadınlardan uzak durma hükmünü hayızla ilişkilendirmek ve bu hükmün sebebinin hayız olduğunu belirtmek için *فيه* “Onda kadınlardan uzak durun” şeklinde hayız gösteren zamirle yetinmeyip kelimeyi yeniden zikrederek *في الحيض* “Ay hâlinde kadınlardan uzak durun” buyurmuştur.

Ancak *قل الحيض أذى* “De ki: Hayız bir rahatsızlıktır” yerine, hayız gösteren zamiri kullanarak *قل هو أذى* “De ki: O, bir rahatsızlıktır” buyurmuştur. Çünkü *الحيض* “hayz” kelimesini burada da kullansa idi üç defâ tekrarlanmış olacağı için kelime dile ağır gelirdi.

Başta söylediğimiz gibi, hayızlı kadınlardan uzak durulması emrini verirken kelimeyi açıkça zikretmesi zamiriyle yetinmesinden daha güzeldir. Çünkü bu, hükmün hayızla ilişkili olduğunu ifâde etmektedir. Hâlbuki *قل هو أذى* “De ki: O, bir rahatsızlıktır” kısmı böyle değildir. Çünkü bir vâkıayı bildirmektedir. Muhâtaplar da onun rahatsızlık olmasının hayız olmasından ileri geldiğini bilmektedirler. Kadınlardan uzak durma hükmünün hayızla ilişkili olması ise böyle değildir. Muhâtaplar onu ancak vahiyle bilebilirler. Bu, üzerinde durulmaya değer bir incelikler.⁹⁸⁹

988 Bakara 2/222

989 Bedâiu'l-fevâid (II/48)

“Allah tevbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever”⁹⁹⁰

Temizlik ikiye ayrılır: Biri su ile mânevi kirlilik ve maddi pisliklerden temizlenmek. Diğeri ise şirk ve isyanlardan tevbe ile arınmaktır. Bu ikinci temizlik, su ile yapılan temizliğin temelini oluşturur. Bu olmadan su ile yapılan temizlik bir fayda sağlamaz. O, sâdece mânevi arınmanın meydana gelmesini hazırlayıp mükemmelleştirir. Bu sebeple arınmanın önce olması evlâdır. Çünkü kul İslâm’a ilk girdiğinde tevbe ile şirkten arınır, sonra su ile gusl ederek mânevi pislikten pâklenir.⁹⁹¹

بَسَّأْتُمْ خَرْبَ لَكُمْ فَأْتُوا خَزَائِكُمْ آلَىٰ شَيْئُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا
أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٢٢٣﴾ وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا
وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٤﴾ لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّعْوِ فِي
أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٢٥﴾

223. Kadınlarınız sizin için bir tarladır. O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın. Ve kendiniz için ileriye hazırlık olarak (salih ameller) gönderin. Bir de Allah’tan korkun ve bilin ki her halde siz, O’nun huzuruna varacaksınız. Mü’minlere müjde ver.

224. Allah’ı yeminlerinizle, iyilik etmenize, takvâ sahibi olmanıza ve insanların arasını bulmaya engel yapmayın. Allah her şeyi işitendir, bilendir.

225. Allah sizi yeminlerinizdeki lağıvden (yemin kastı gütmekten yemin etmekten) dolayı sorumlu tutmaz. Fakat kalblerinizin kazandığından dolayı sizi sorumlu tutar. Allah Ğafûrdur, Halim’dır.

Tefsiri:

Kur’an’da zikredilen “kesp” kelimesi üçe ayrılmaktadır:

1. Kalbin bir şeye bağlanması ve azmetmesi. Şu âyet-i kerime bunun örneğidir:

“Allah sizi yeminlerinizdeki lağıvden (yemin kastı gütmekten yemin etmekten) dolayı sorumlu tutmaz. Fakat kalblerinizin kazandığından dolayı sizi sorumlu tutar. Allah Ğafûrdur, Halim’dır.”⁹⁹²

990 Bakara 2/222

991 Bedâiu'l-fevâid (I/68)

992 Bakara 2/225

Zeccac şöyle demiştir: Âyetin anlamı şudur: Allah, sizin iyilik yapmamak ve O'nun azâbından sakınmamak konusundaki kastınızdan ve bu konuda yeminlerinizi bahâne etmenizden sizi sorumlu tutar.

Zeccac, âyetteki “sorumlu tutma” kelimesini ve onun içerdiği “azâba uğrama” anlamını dikkate alarak burada kalbin kazandığı şey ile kastedilenin, yemin bahânesiyle iyilik ve takvânın bırakılması olduğunu ileri sürmüştür.

Ancak müfessirlerin çoğunluğuna âit olan ilk görüş daha doğrudur. Bu görüşe göre âyetle kalplerin kazandığı şey ile kastedilen, kasıtsız yeminin mukâbili olan yemin-i mün'akittir. Çünkü kasıtsız yeminin mukâbili olarak kalbin kazandığı şey, yemin konusunda tam bir kasıt ve kararlılık içinde olmasıdır. Nitekim başka bir âyet-i kerimde de şöyle buyurulmuştur: “Allah, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz, fakat Allah bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar.”⁹⁹³

Allah Teâlâ, yeminlerde kalbin kasıt ve kararlılığını dikkate almaktadır. Yoksa kişinin kasıtsız söylediği yemin lâfızlarını veya “lâğv” kelimesine verilen başka bir mânâyâ göre kişinin yemin mânâsı kastetmeksizin söylediği yeminleri dikkate almamaktadır. Bu durumda ifâde ettiği şeyin zıddını kastettiği zaman kulunu hiç sorumlu tutar mı?⁹⁹⁴

Hz. Peygamber'in (s.a.v) İlâ Hakkındaki Hükümü

لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٢٦﴾

وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٢٧﴾

226. Hanımlarıyla cinsi temasta bulunmamaya yemin (ilâ) edenler için dört ay beklemek vardır. Şayet (o süre içinde eşlerine) dönerlerse şüphesiz Allah Ğafûrdur, Rahimdir.

227. Eğer (hanımlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, bilendir.

Tefsiri:

Buhârî'nin Sahih'inde Enes'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- kadınlarıyla berâber olmayacağına dâir yemin (ilâ)

993 Mâide 5/89 Bk. Bedâiu'l-fevâid (I/68)

994 İ'lâmü'l-muvakkiin (III/392)

etti. 29 gece boyunca onlara uğramadı ve kendine âit bir odada ikâmet etti. Daha sonra âyet-i kerime nâzil oldu. Ashab sordular: Ey Allâh'ın Elçisi! Sen bir ay ilâ da bulunmamış mıydın? Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- şu cevâbı verdi: “Ay 29 gündür.”⁹⁹⁵

Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

*“Hanımlarıyla cinsi temasta bulunmamaya yemin (ilâ) edenler için dört ay beklemek vardır. Şayet (o süre içinde eşlerine) dönerlerse şüphesiz Allah Ğafûrdur, Rahimdir. Eğer (hanımlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, bilendir.”*⁹⁹⁶

İlâ, lügatte bir yapılan yeminden dolayı bir şeyden uzak durmak, direnmek anlamına gelir. Şeriat ıstılâhı olarak ise yemin sebebiyle eşle cinsel ilişkiden uzak durmak anlamında kullanılır. Bu sebeple “ilâ” kelimesinin fiili, امتنع “direnme, uzak durma” anlamını ihtivâ ettiği için geçişli olduğunda من edâtıyla kullanılır. Fîlin امتنع anlamını içermesinden dolayı من ile geçişli olduğunu söylemek, âyetteki من edâtının على edâtı anlamında kullanıldığını söylemekten daha doğrudur.

Allah Teâlâ, kocaların ilâ sebebiyle kadınlarından uzak duracakları süreyi dört ay olarak belirlemiştir. Bu süre dolunca ya eşlerine dönüp normal bir evlilik sürdürürler veyâhut da boşanma gerçekleşir.

Hiz. Ali ve İbn-i Abbas'ın şöyle dediği meşhurdur: İlâ, Hiz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- ile hanımları arasında olduğu gibi gazap ânında olur. Ancak Kur'ân'ın zâhiri ekseriyetin görüşüne uygundur. Nitekim bu konuda Muhammed b. Sirin ve başka bir adam münâzara yapmış, adam Muhammed'e Hiz. Ali'nin sözünü delil getirmiş, ancak Muhammed âyeti delil getirince susmak zorunda kalmıştır.

Bu âyet-i kerime birkaç hükmün delilidir:

1. Birincisi bu yukarıda zikredilen ilâdır.

2. Dört aydan daha az bir müddet için cinsel ilişkiye girmemek hakkında yemin eden kimse ilâ etmiş olmaz. Bu cumhûrun görüşüdür. Ancak bu konuda şaz bir görüş de vardır. Bu görüşe göre böyle bir kimse ilâ etmiş olur.

3. Dört aydan daha fazla bir müddet için yemin etmeyen kimse hakkında ilâ hükmü sâbit olmaz. Eşten uzak durma süresi dört ay ise ilâ hükmü geçerli olmaz. çünkü Allah Teâlâ ilânın müddetini dört ay olarak belirlemiştir. Bu sürenin geçmesinden sonra ya boşanma gerçekleşir veyâhut da eşlere dönülüp normal bir evlilik sürdürülür. Bu cumhûrun görüşüdür. İmam Ahmed b. Hanbel, İmam Şâfii

995 Buhâri'nin rivâyeti kitabının birkaç yerinde bulunmaktadır: (IV/143), Savm, Bâbu kavli'n-nebiyyi sallâhu aleyhi ve sellem “izâ raeytümül-hilâl”

996 Bakara 2/226-227

ve İmam Mâlik hep bu görüştedirler. Ebû Hanife ise dört ay eşinden uzak kalmış kimse hakkında ilâ hükmünün geçerli olacağını söylemiştir. O, bu konuda, sona ermesiyle boşanmanın gerçekleşeceği dört aylık süreyi esas almıştır. Cumhur ise bu dört aylık süreyi kocanın kararını vermekle mükellef tutulacağı son zaman dilimi kabûl etmişlerdir. Bu, sahâbe, tâbiûn ve onlardan sonraki selef ulemâsı arasında tartışılan bir konudur.

Şâfii şöyle demiştir: Bize Süfyan, Yahyâ b. Said kanalıyla Süleyman b. Yesâr'ın şöyle dediğini nakletmiştir: Sahâbeden on küsür kişinin ilâ yapan kimseyi dört ay geçtikten sonra beklediğini gördüm.

Süheyl b. Ebi Sâlih, babasının şöyle dediğini rivâyet etmiştir: Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- ashâbından on iki kişiye ilâ yapan kimse hakkında soru sordum. Şu cevâbı verdiler: Dört ay geçene kadar ona hiçbir şey gerekmez.

Sahâbe, tâbiûn ve onlardan sonraki âlimlerin cumhûrunun görüşü budur.

Abdullah b. Mes'ûd ve Zeyd b. Sâbit şöyle demişlerdir: Dört ay geçer de bu süre içinde ilâ yapan kişi eşine dönmezse boşanma gerçekleşir. Tâbiinden bir topluluğun, Ebû Hanife ve arkadaşlarının görüşü bu şekildedir. Bunlara göre ilâ yapan kişinin dört ay geçmeden önce eşine dönmesi talep edilir. Bu müddet içerisinde dönerse döner. Aksi halde müddetin sona ermesiyle boşanma gerçekleşir. Cumhûra göre ise dört ay dolmadan bu kişiden karar vermesi talep edilmez. Ancak müddet dolunca "Ya eşine dön veyâ onu boşla!" denilir. Eğer eşine dönmezse eşini boşaması istenir veyâ mesele hâkime götürülür veyâhut da eşini boşayana kadar hapsedilir.

Müddetin sona ermesiyle boşanmanın gerçekleşeceğini söyleyenler şöyle demişlerdir: İlâ âyeti üç açıdan bu görüşe delil oluşturmaktadır.

1. Abdullah b. Mes'ûd âyeti, dört aylık süreyi gösteren ve "onun içinde" anlamına gelen **فَإِنْ فَأَوْا فِيْهِنَّ فَإِنَّ اللَّهَ** **عَفُوْرٌ رَّحِيْمٌ** "Eğer bu dört aylık süre içinde kadınlarına dönerlerse, şüphesiz Allah çokça bağışlayan ve esirgeyendir." Bu kırâat, dönüş süresini bu müddetle sınırlandırmaktadır. Bu kırâat hakkında iki ihtimâl vardır: a. Mushaf'ta yer almayan **فَإِنْ** ziyâdesini içerdiği için her ne kadar Kur'an'dan sayılmazsa da haber-i vâhid⁹⁹⁷ konumunda olması sebebiyle muhtevâsıyla amel etmeyi gerektirir. b. İhtivâ ettiği bu fazlalık, lâfzı neshedilmiş ama hükmü bırakılmış bir Kur'an lâfzıdır. Bu iki ihtimâlâ göre de bu kırâatin ihtivâ ettiği hükmü uygulamak gerekir.

2. Allah Teâlâ ilâ müddetini dört ay olarak tâyin etmiştir. Eğer dört ay dolduktan sonra kadınlara dönüş câiz olsa Allah tarafından belirlenmiş olan müddet aşılıp olur. Bu ise câiz değildir.

997 Yalan söylemesi imkânsız topluluklar tarafından rivâyet edilen haberlere mütevâtir denilir. Mütevâtir dışındaki tüm haberlere haber-i vâhid veyâ âhâd ismi verilir. (Mütercimnin notu)

3. Eğer kişi ilâ müddeti olan dört ay içinde eşiyle cinsi münâsebet girse eşine dönmüş sayılır. Bu da kadınlara dönüşün sâdece bu dört aylık süre içinde olduğunu gösterir.

Çünkü Allah Teâlâ, ilâ yapan erkeklere dört ay beklemelerini emretmiş ve sonra da şöyle buyurmuştur: “Eğer (bu müddet içinde) kadınlarına dönerlerse, şüphesiz Allah çokça bağışlayan ve esirgeyendir. Eğer (müddeti içinde dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar)”⁹⁹⁸ Bu âyetten erkeklere verilen bekleme ruhsatının süresi anlaşılmaktadır. Bu, tıpkı bir borçluya şöyle demek gibidir: Borcunu ödemen için dört ay beklerim. “Bu müddet içinde borcunu ödersen ne âlâ! Aksi halde seni hapsederim.” Bu sözden, ancak belirtilen süre içinde ödemenin yapılması gerektiği anlaşılır. Daha sonra da ödeme yapılabileceği anlaşılmaz. Aksi halde bekleme süresi dört aydan çok olur. İbn-i Mes'ûd'un kırâati, dönüşün belirtilen dört ay içinde olduğunu son derece sarîh belirtmektedir. Bu kırâat, - ne haber-i vâhid ne de neshedilmiş bir Kur'an lâfzı olmasa bile - en azından bu konuda bir yorumdur.

İlâ için belirtilen dört aylık süre, tıpkı iddet gibi boşanma konusunda belirlenmiş ve bitmesiyle birlikte boşanmanın gerçekleştiği bir süredir. Kezâ, erkeğin “Dört ay geçince sen boş olursun” sözünde olduğu gibi boşamanın gerçekleşmesi için tâyin edilmiş bir müddete benzemektedir.

Cumhûr ise şöyle demiştir: İlâ âyetinde bizim görüşümüzü destekleyen on delil vardır:

1. Dört aylık bekleme müddeti erkeklere nispet edilmiş ve للذين يؤلون من نسائهم “Onların bekleme hakları olduğu” belirtilmiş, الذين يؤلون denilerek bu süre içinde beklemelerinin bir gereklilik olduğu belirtilmemiştir. Bu sebeple erkeğin bu süre içinde eşine dönmesi gerektiği ileri sürülemez. Aksine bu süre bittikten sonra ondan eşine dönmesi veyâ onu boşaması istenir. Bu tıpkı alacak müddeti gibidir. Alacak müddeti içinde borçluyu ödemesi yapma husûsunda sıkıştıran kimse ona hiçbir mühlet tâyin etmiş sayılmaz. Bunun aklen bir mühlet olması dahi düşünülemez.

2. “Eğer kadınlarına dönerlerse, şüphesiz Allah çokça bağışlayan ve esirgeyendir”⁹⁹⁹ âyet-i kerimesinde eşlere dönmek müddetten sonra ve tâkip ifâde eden ف harfiyle belirtilmiştir. Bu, dönüşün müddetten sonra olmasını gerektirir. Bunun benzeri şu âyet-i kerimedir: الطلاق مرتان فإمساك بمعروف أو تسريح بإحسان “Boşama iki defâdır. Bundan sonrası ya iyilikle tutmak, ya da güzellikle salıvermektir”¹⁰⁰⁰ Açıktır ki iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermek, boşamadan sonra olacaktır.

998 Bakara 2/226-227

999 Bakara 2/226

1000 Bakara 2/229

Şöyle bir itiraz ileri sürülebilir: Tâkip ifâde eden ط harfi, belirtilen dört aylık müddetin geçmesinden sonra olmasını değil, ilânın yapılmasından sonra olmasını gerektirir.

Bu itirâza şöyle cevap verilir: Âyette önce ilânın zikri geçti, sonra onu bu konuda beklenilecek müddet izledi, daha sonra da eşlere dönüş dile getirildi. Zikredilen bu hususlardan sonra gelen ط harfi tâkip ifâde edecekse, zikredilen iki şeyden en uzak olan ilâ hakkında ifâde etmesi câiz değildir. Ya her ikisi hakkında da ifâde eder veyâ bunlardan en yakın olan müddet hakkında ifâde eder.

3. “Eğer (müddeti içinde dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse”¹⁰⁰¹ âyetindeki عزموا “azim” kelimesi, azim ve karar sâhibi birinin bir işe karar vermesi hakkında kullanılır. Tıpkı şu âyette olduğu gibi: ولا تعزموا عقدة النكاح حتى يبلغ الكتاب أجله “Farz olan bekleme müddeti dolmadan, nikâh kıymaya kalkışmayın”¹⁰⁰²

Bu konuda şöyle bir itirâz ileri sürülebilir: Eşe dönmemek boşama konusundaki kararlılığı gösterir.

Bu itirâza şöyle cevap verilir: Azim; azim gösterilebilecek bir işi yapmaya veyâ yapmamaya kesin bir karar vermek demektir. Hâlbuki aksi görüştekiler sâdece belli bir müddetin geçmesiyle boşamayı gerçekleştirmektedirler. Kişinin cinsi münâsebet girmek, ne de bunu terk etmek gibi bir kararlılığı vardır. Hattâ eşine dönmeye karar verse ama onunla cinsi münâsebet girmese, bu görüş sâhipleri, müddetin geçmesiyle boşanmanın gerçekleşeceğini ileri sürmektedirler. Hâlbuki âyet onların görüşüne destek oluşturmamaktadır.

4. Allah Teâlâ âyet-i kerimde ilâ yapan kişiye iki tercih hakkı tanımıştır: Eşe dönmek veyâ onu boşamak. İki tercihten birini seçmek, keffâretler gibi tek bir durum ve zamanda olur. Eğer iki durumda ve zamanda olursa o, seçme değil tertip olur. Karşı görüş sâhiplerine göre ilâ yapan kişinin eşine dönmesi ancak ona tanınan dört aylık müddet içinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla onlara göre bu müddet içinde boşama yoktur. Yine onlara göre boşama da ancak dört aylık müddetin geçmesinden sonra olacaktır. Dolayısıyla onlara göre müddet geçtikten sonra da eşe dönüş yoktur. Hülâsa onlara göre tek bir durum ve zamanda boşama veyâ eşe dönme seçeneklerinden her ikisi de mevcut olamamaktadır.

Şöyle bir itirâz ileri sürülebilir: Kişi dört aylık süre içinde eşine dönmek veyâ dönmemek husûsunda hürdür. Müddet geçtikten sonra da boşama karârını uygulayabilir.

Bu itirâza şöyle cevap verilir: Eşe dönmemek boşama kararlığı anlamına gelmez. Bu itirâz sâhibine göre boşama kararlığı ancak müddet geçtikten sonra olmakta, boşama ile eşe dönme tercihleri arasında seçim yapma imkânı aslâ

1001 Bakara 2/227

1002 Bakara 2/235

gerçekleşmemektedir. Çünkü itirâz sâhibine göre boşama ancak müddetin geçmesiyle olmaktadır ki o zaman eşe dönüş imkânı yoktur. Müddet içerisinde dönüş imkânı varsa da bu defâ da ancak müddetin geçmesiyle mümkün olabilen boşama söz konusu olmamaktadır.

5. Bir önceki şıkta aktarılan itirâza verilen cevap beşinci delili oluşturan başlı başına bir delildir.

6. Kişinin iki tercih arasında seçimde bulunması, tercihlerinin kendine âit olmasını, yâni gücü dâiresinde olmasını gerektirir. İlâ yapan kişinin eşine dönmesi veyâ onu boşaması şıklarından birini seçmesi ancak bu durumda mümkün olur. Aksi halde onun seçimi geçersizdir. Dört aylık müddetin geçmesi ise ona âit olan, onun gücü dâiresinde bulunan bir husus değildir.

7. Allah Teâlâ, “Eğer (müddeti içinde dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Biliniz ki Allah işitir ve bilir”¹⁰⁰³ buyurmuştur. Ayetin sonunda Allah'ın işitme sıfatının zikredilmesi, boşamanın işitilen bir boşama sözüyle olmasını gerektirir. Âyetin sonu ile işitme sıfatının bir arada olması ancak o zaman uyumlu olmuş olur.

8. Alacaklının borçluya şöyle dediğini farz edelim: “Sana dört ay süre. Eğer ödersen ne âlâ! Ödemezsen seni hapsederim!” Bu söz, ödeme ve hapsin verilen mühlet içinde değil, mühletten sonra olmasını gerektirir. Bu söze muhâtap olan kişi bu sözden bunun dışında bir anlam çıkarmaz.

Karşı görüş sâhibi şöyle bir itiraz ileri sürebilir: Bizim dayanağımız satıcının alıcıya şöyle demesine benzer: “Senin üç gün seçim hakkın vardır. Bu üç gün zarfında alışveriş aktini bozabilirsin. Üç gün geçtikten sonra alışveriş kesinleşir ve bozma hakkın kalmaz” Bilindiği üzere alışveriş aktinin bozulması sâdece üç gün içerisinde olabilir, daha sonra olmaz.

Bu itirâza şöyle cevap verilir: Bu, bizim lehimize, sizin aleyhinize olan delillerin en güçlülerinden. Çünkü aktin gereği bağlayıcı olmasıdır. Ancak onun için üç günlük hıyar (alıcının seçme) hakkı tanınmıştır. Bu üç günlük süre geçer ve alıcı akdi bozmazsa aktin hükmü olan bağlayıcılık gerçekleşir. Kocanın kadın üzerinde hakkı olduğu gibi kadının da cinsi münâsebet konusunda kocası üzerinde hakkı vardır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “*Erkeklerin kadınlar üzerindeki hakları gibi, kadınların da erkekler üzerinde belli hakları vardır*”¹⁰⁰⁴ Allah Teâlâ, ilâ yapan erkeğe dört ay karısına yaklaşmama müsâadesi vermiştir. Kadınların ise bu konuda hakları yoktur. Bu müddet geçince evlilik akti gereği kadının kocası üzerindeki hakkı geri döner. O da, boşanmanın gerçekleşmesi değil, kocanın karısına geri dönmesinin istenmesidir.

1003 Bakara 2/227

1004 Bakara 2/228

9. Yukarıdaki şıkta zikredilen itirâza verilen cevap dokuzuncu delili oluşturan başlı başına bir delildir.

10. Allah Teâlâ, ilâ yapan erkeklere bir hak, iki de vazife belirlemiştir: Hakları, zikredilen süreyi beklemeleri için ruhsat verilmesidir. Vazifeleri ise eşlerine dönmek veyâ onları boşamaktan birini seçmektir. Karşı görüş sâhiplerine göre ise durum şöyledir: İlâ yapan kişinin sâdece karısına dönme vazifesi vardır. Boşama ise ne vazifeleridir ne de onların elindedir. Aksine o, müddetin dolmasıyla gerçekleşen ve Allah Teâlâ'nın tasarrufunda olan bir şeydir. Müddetin geçmesiyle birlikte - kişi ister istesin ister istemesin - karısının boş olduğuna hükmedilmektedir. Bu durumda boşama, ilâ yapanın ne bir hakkı sayılabilir, ne de bir vazifesi. Bu ise âyete aykırıdır.

Cumhur ilâ müddetinin bitmesiyle boşanmanın gerçekleşmediği hakkında şöyle demiştir: Çünkü ilâ, keffâreti gerektiren bir yemindir. Diğer yeminler gibi onunla talâk gerçekleşmez. Çünkü şeriatça belirlenmiş bir müddettir ve öncesinde boşanma söz konusu değildir. Onunla ayrılma gerçekleşmez. Bu müddet innine (cinsi münâsebet yapmaya gücü olmayan kişiye) tanınan müddet gibidir.

Çünkü ilâ hakkında kullanılan lâfızla ziharda olduğu gibi boşama gerçekleşmemektedir. Zirâ ilâ câhiliyye devrinde boşama sayılıyordu. Ancak zihar gibi İslâm'ın gelişi ile birlikte onun da hükmü kaldırıldı. Onunla boşama gerçekleşmez. Çünkü yürürlükten kaldırılmış olan ve câhiliye halkı tarafından uygulanan bir hüküm uygulanmış olur.

İmam Şâfii şöyle demiştir: Câhiliyye insanları üç şeyle yemin ederdi. Talâk (boşama), zihar ve ilâ. Allah Teâlâ ilâ ve zihârı, Câhiliyye halkının uyguladığı gibi boşanmanın gerçekleştiği bir durumdan çıkararak onların sonuçlarını şeriatla belirlenen hususlarla sınırlandırdı. Talâkın hükmü ise olduğu gibi kaldı.

Cumhûrun delillerinin devâmı şu şekildedir: Talâk, sarih veyâ kinâyeli lâfızlarla gerçekleşir. İlâ ise ne sarih, ne de kinâyeli bir lâfızdır. Çünkü sarih bir talâk lâfzı kabûl olsa hiçbir kayıt getirilmeden söylenmesi durumunda hemen sonuç verirdi. Eğer bir şart zikredilerek söylenirse o zaman da o şart oluştuğunda sonuç verirdi. Eğer kinâyeli bir talâk lâfzı kabûl edilse o zaman da söyleyen kişinin niyetine bakılırdı. Bu konuda lianla¹⁰⁰⁵ bağ kurularak bir itiraz ileri sürülemez. Çünkü lian boşamayı değil, evlilik aktinin bozulmasını gerektirir. Aktin bozulması ise söz ile olmaz. Hâlbuki talâk sâdece sözle oluşur.

1005 Lian şu şekilde olur: Karısının zinâ ettiği hakkında dört âdil şahit getiremeyen erkek, mahkemede dört defa yemin ederek onun zinâ ettiğini belirtir, beşinci yemininde ise yalancı olması durumunda Allâh'ın lânetinin üzerine olmasını ilâve eder, kadın da dört defâ yemin ederek kocasının yalancı olduğunu belirtir, beşinci yemininde ise kocasının doğru olması durumunda Allâh'ın gazabının üzerine olmasını ilâve eder. (Mütercimnin notu)

İbn-i Mes'ûd'un kırâati ise sâdece bekleme süresi olan dört aylık müddet içinde kocanın eşine dönebilme hakkına sâhip olduğunu gösterir. Bu ise zâten bizim kabul ettiğimiz bir hakktır.

Dört aylık müddet içinde kocanın eşine dönme hakkının olması, bu hakkın o müddetle sınırlandırılmasına delil olarak ileri sürülmesi temelsizdir. Alacaklının borçluya verdiği mühletle ilgili yukarıda verdiğimiz misâl bunu apaçık göstermektedir.

Dört aylık müddetten sonra kocanın eşine dönüş hakkının olmasının müddeti artıracığı ise doğru bir iddiâ değildir. Çünkü dört ay, kocanın eşine dönme veyâ onu boşama şıklarından biriyle mükellef olmayacağı ve bekleyebileceği bir zaman dilimidir. Ancak bu müddetin geçmesinden sonra koca bu iki şıktan biriyle mükellef olur. Bu müddet dolduktan sonra kadın da kocasını bu konuda sıkıştırma hakkına sahip olur. Dilerse ona biraz daha mühlet tanıyabilir. Çünkü bu, müddetle ilişkili olan diğer haklar gibidir. Müddet dolunca kovuşturma yapılır. Bu sebeple belirlenmiş olan müddetin artırıldığı ileri sürülemez. İlâ da, müddetle ilişkili haklardandır ve hüküm bakımından onlarla aynıdır.

Fasıl:

Bu âyet-i kerime, ilâ yapabilecek kişinin her hangi bir yeminle yemin etmesi durumunda yeminini yerine getirene kadar ilâ yapmış olacağını, dolayısıyla eşine dönmek veyâ onu boşamak şıklarından biriyle karşı karşıya kalacağını göstermektedir. Netice itibâriyle bu âyet, selef ve halef âlimlerinden "Talâkla yemin eden kişi eşine dönmek veyâ onu boşamakla mükelleftir" diyenlerin görüşünü teyit etmektedir.

Her hâlûkârda talâkı gerekli görenlerin ise böyle bir yemini ilâ gibi değerlendirmeleri mümkün değildir. Meselâ adam eşine "Bir sene içinde sana yaklaşırsam üç talâk ile benden boş ol!" dese, bu görüşte olanlar, ilâ müddeti geçtikten sonra o adama "Ya eşinle berâber ol veya onu boşal!" demezler, aksine "Eğer eşine yaklaşırsan senden boş olur, yaklaşmazsan boşamayı hâkim gerçekleştirir" derler. Bunların çoğunun görüşüne göre kocanın eşiyle cinsi münâsebet başlaması câiz değildir. Çünkü başlasa ve dühûl gerçekleşse yemin gereği boşanma gerçekleşmiş olacak ve cinsi münâsebetin bir parçası olan huruç câiz olmayan bir davranış olacaktır.

Bu problemin halli ancak o kişinin ilâ yapmış olmadığını ileri sürmekle olur.

O zaman şöyle denilir: O kişiyi ilâ müddeti olan dört ay bekletmeyin! Aksi-ne "O kişi, talakla yemin ettiğinden dolayı dâimâ eşinden uzak durma hakkına sâhiptir" deyin! Eğer ona belli bir süre veriyorsanız yemin olmadığı halde onun ilâ yapmış olduğunu kabûl etmiş olursunuz. Onun ilâ yaptığını kabûl ediyorsa-

nız ilânın hükmüne ve âyetin gereğine aykırı davranıyorsunuz. Bu kişilere karşı muâırızlarının ileri sürebilecekleri delillerin bâzıları bunlardır.¹⁰⁰⁶

Şöyle bir soru akla gelebilir: Bir kişi, eşine “Sana yaklaşırsam benden üç talâk ile boş ol!” dese hükmü nedir?

Bu soruya şöyle cevap verilir: Âlimler böyle bir kişinin ilâ yapmış olup olmadığı hakkında ihtilâf etmiştir. Bu konuda İmam Ahmed b. Hanbel ve İmam Şâfii’den iki farklı görüş rivâyet edilmektedir. İmam Şâfii’nin yeni görüşüne göre böyle bir kimse ilâ yapmış olur. Bu aynı zamanda İmam Ebû Hanife ve İmam Mâlik’in de görüşüdür. Ancak her iki görüşe göre de böyle bir kimsenin eşiyle cinsi münâsebet başlayıp başlayamayacağı husûsunda Hanbeli ve Şâfiilerin iki farklı değerlendirmesi vardır:

1. Böyle bir kimsenin eşiyle cinsi münâsebet başlaması haramdır. Çünkü dühûl ile birlikte eşi üç talâkla ondan boş olur. Dolayısıyla cinsi münâsebetin bundan sonrası haram olur. Harâma sebep olduğundan dolayı cinsi münâsebet başlaması da haramdır. O kişinin durumu, imsâk vaktinin dolmasına ancak dühûlün gerçekleşeceği kadar bir süre kalmışken cinsi münâsebet başlayan oruçlunun durumu gibidir. Henüz imsâk olmadığı ve mubah bir vakitte bulunduğu halde bu durumda oruçlunun cinsi münâsebet başlaması haramdır. Çünkü böyle dar bir vakitte cinsi münâsebet başlasa ve dühûl gerçekleşse, huruç imsâk vaktinin girdiği haram bir vakitte olacaktır. Yukarıdaki sözü söyleyen kişinin durumu da aynıdır.

2. Böyle bir kimsenin eşiyle cinsi münâsebet başlaması haram değildir. Şâfii fakihi İmam Mâverdi şöyle demiştir: Diğer arkadaşlarımızın görüşü böyledir. Çünkü kadın söz konusu kişinin eşidir. Adama cinsi münâsebet esnâsında huruç da haram olmaz. Çünkü bu bir fiilin terkidir. Dühûl ile birlikte her ne kadar boşanma gerçekleşse bile, dühûlün uzatılması haram olur. Yoksa başlangıç ve sonundaki dühûl ve huruç haram olmaz. İmam Şâfii’nin görüşünden anlaşılan budur.

Çünkü o şöyle demiştir: Oruç tutacak olan kişi cinsi münâsebet esnâsında iken imsak vakti girse de hemen bıraksa orucuna devâm eder.

Yine İlâ bölümünde de şöyle demiştir: Bir kişi eşine “Sana yaklaşırsam benden üç talâk ile boş ol!” dese ve sonra eşine yaklaşırsa haşefe miktârı dühûlün gerçekleşmesiyle birlikte eşi ondan üç talâk ile boş olur. Eğer bundan sonra huruç ve dühûl hareketini bir daha tekrarlırsa eşinin emsâli kadınlara verilen mehir miktârı eşine mehir ödemesi gerekir.

1006 Düşüncenin akışına göre bu cümle yukarıdaki gibi olmalıdır. Ancak metindeki cümlelerin tam tercemesi şu şekildedir: Bu kişilerin muâırızlarına söyledikleri delillerden bâzıları bunlardır. (Mütercimnin notu)

İkinci değerlendirmeyi savunanlar şöyle bir benzetme yapmışlardır: Bir adam başka birine “Evime girebilirsin ama orada oturma!” dese, izin bulunduğu için eve girmek câiz olur. Ancak orada oturma izni bulunmadığı için oradan çıkmak gerekir. Her ne kadar câiz olmayan bir zamanda gerçekleşse bile çıkış mubah olur. Çünkü bir fiilin terkidir. Yukarıdaki sözü söyleyen kişinin durumu da böyledir: Cinsi münâsebete başlayıp dühûl ve hurûcu gerçekleştirmesi mubah olur. Acak dühûlü uzatması haramdır.

Oruç tutacak kişinin imsâk vaktinden önce cinsi münâsebete başlayıp başlamayacağı hakkındaki ihtilâf da yukarıdaki örnekte olduğu gibi ilâ yapan kişi hakkındaki ihtilâf gibidir.

Ancak oruçlunun imsâk vaktinden önce cinsi münâsebete başlamasının haram, yukarıdaki örnekte olduğu gibi ilâ yapan kişinin cinsi münâsebete başlamasının haram olmadığı da söylenmiştir. Aralarındaki fark şudur: Oruçluya cinsi münâsebet dışında bir şey de yasak olabilir. Bu sebeple onun, imsâk vaktine kadar sâdece dühûlü gerçekleştirebileceği bir cinsi münâsebete girmesi haram olur. Örnekteki ilâyı yapan kişi hakkında ise yasak, sâdece cinsi münâsebet sebebiyle söz konusu olmaktadır.

Üçüncü bir grup da şöyle demiştir: Söz konusu kişiye ne cinsi münâsebet haram olur, ne de onun eşi ondan boş olur. Aksine o kişiye şöyle denilir: Allâh'ın emri ya eşine geri dönmek veyâhut da onu boşamandır!

Bu görüşü savunanlar şöyle akıl yürütmüşlerdir: Bu adam nasıl ilâ yapmış sayılır? Normal ilâ yapanlar gibi eşine geri dönmemekte ve sâdece boşama şıkıyla karşı karşıya kalmaktadır. Eşine de yaklaşması câiz değildir. Çünkü yaklaştığı anda talâk gerçekleşmektedir. Yâni her hâlükârda talâk gerçekleşmektedir. Bu durumda o nasıl ilâ yapmış sayılabilir? Böyle bir durum, Kur'an'dan anlaşılanlara aykırıdır. O adama şöyle demek gerekir: “Eğer eşine dönerse talâk gerçekleşmez. Eğer eşine dönmezse o zaman da eşini boşamakla mükellef olur.” Bu, talâkla yemin etmenin talâkı gerektirmediği fikrinde olan âlimlerin görüşüdür. Onlara göre böyle bir kimsenin yemin keffâreti vermesi yeterlidir. Zâhiri mezhebinin, Tâvûs, İkrime ve ehl-i hadisten bir grubun görüşü böyledir. Şeyhulislâm İbn-i Teymiye de bu görüşü tercih etmiştir.¹⁰⁰⁷

Eşi hoşnut etmeye ve ona ihsanda bulunmaya dönmekle ilgili hüküm, Allah'ın Gafûr ve Rahim sıfatlarıyla bitirildi. Allah, kendisine yönelen kuluna rahmet ve mağfiretle döner. Çünkü karşılık yapılan davranışla uyumlu olur. Kul, en iyi olan davranışa nasıl yönelmiş ve eşine dönmüşse, Allah da ona rahmet ve mağfiretle yönelir.

“Eğer (hanımlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, bilendir.”¹⁰⁰⁸

Talâk, işitilen ve mânâsı olan bir lâfızdır. Bu sebeple bu âyetin peşi sıra Allâh'ın es-Semî / işiten ve el-Alim / bilen sıfatları getirilmiştir. Çünkü Allah, talâk sözünü işiten ve onun mânâsını bilendir.¹⁰⁰⁹

وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَعْلَمْنَ أَنَّ بَرْدَهُنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٨﴾ الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَإِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمَّ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٢٩﴾

228. Boşanan kadınlar, kendiliklerinden üç kur' (hayız veya temizlenme) müddeti beklerler. Eğer Allah'a ve âhiret gününe iman etmişlerse, Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl değildir. Eğer barışmak isterlerse bu bekleme süresi içerisinde kocaları onları geri almaya daha çok hak sahibidirler. Kadınların üzerlerindeki haklar gibi, kendilerinin de ma'ruf şekilde hakları vardır. Erkeklerin ise kadınların üzerinde bir dereceleri vardır. Allah Azizdir, Hakimdir.

229. Talak iki defadır. (İkincisinden) sonra (tekrar dönerse) ya iyilikle tutmalıdır veya güzellikle salmalıdır. Onlara verdiklerinizden bir şey geri almanız size helâl olmaz. Şayet erkekle kadın Allah'ın çizdiği sınırları koruyamayacaklarından korkarlarsa ayrı. Eğer siz de onların (karı ve kocanın) Allah'ın sınırlarını koruyamayacaklarından korkarsanız, o halde kadının bir şeyleri fidye vermesinde her ikisi için de vebal yoktur. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Onları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, işte onlar zâlimlerin tâ kendileridir.

1008 Bakara 2/227

1009 Celâü'l-Efhâm (93-94)

Tefsiri:

Allah Teâlâ, erkeğin kadın üzerinde hakkı olduğu gibi kadının da erkek üzerinde hakkı olduğunu belirtmiştir. Kur'ân'a göre cimâ', erkeğin kadın üzerindeki bir hakkı olduğu gibi, kadının da erkek üzerinde bulunan bir hakkıdır. Allah Teâlâ, kocalara eşleriyle iyi (mârufla) geçinmelerini emretmiştir. Şehevi arzusu kendisinininkine denk veyâ kendisinininkinden kat kat fazla genç bir eşe sâhip olup da ona cinsi münâsebetin lezzetini bir kere bile tattırmayan kimse eşine iyi davranıyor sayılmaz. Kim bunun iyi (mâruf) olduğunu iddiâ ederse, kendi tabiatı bile bu iddiâsını reddeder. Allah Teâlâ eşleri ancak her türlü haklarını yerine getirmek sûretiyle tutmayı mubah kılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: *Bundan sonrası ya iyilikle tutmak, ya da güzellikle salıvermektir.*"¹⁰¹⁰

Bir grup âlim şöyle demiştir: Mehrin kadının hakkı olması için ömürde bir defâ olsun kişinin eşiyle cimâ' etmesi vâciptir.

Bu görüş, yukarıda tenkit ettiğimiz görüş kabilindendir. Zâten bir başka açıdan geçersizdir de. Çünkü evlilikle maksat güzellikle (mârufla) geçinmektir. Mehr ise evlilik aktine saygıyı göstermek üzere verilmekte ve böylece nikâhla zinâyı birbirinden ayırmaktadır. Nikâhla amaçlananın gerçekleşmesi, mehrin gerçekleşmesinden daha önemli ve daha güçlüdür.

Üçüncü bir grup da şöyle demiştir: Kişinin en azından her dört ayda bir kez eşiyle cimâ etmesi gerekir. Çünkü Allah Teâlâ ilâ yapan kimseye dört ay bekleme ruhsatı vermiştir. Bundan sonra kadın serbest bırakılır. Dilerse kocasının yanında kalır. Dilerse ondan ayrılır. Eğer kadının dört ayda bir kez cimâ etmekten fazla hakkı olsaydı erkeğe bu kadar zaman diliminde eşinden uzak durma hakkı tanınmazdı.

Bu görüş her ne kadar diğer iki görüşten daha doğru ise de karı ve kocanın iyiliğine değildir. İlânın dört ayla sınırlandırılması ise kocanın yolculuk, eşini ıslâh etmek, kendini dinlemek ve herhangi bir işle meşgûl olmak gibi bir sebeple bir müddet eşiyle berâber olmaktan uzak durmaya ihtiyaç duymasından kaynaklanmaktadır. Allah Teâlâ, ilâ yapması durumunda erkeğe dört ay eşinden uzak durma ruhsatı vermiştir. Ancak bundan yola çıkarak her dört ayda bir defâ olmak üzere cimâyâ vakit tâyin etmek gerekmez.

Bir başka grup da şöyle demiştir: Koca eşini örfe uygun şekilde (mârufla) yediriyor, giydiriyor ve onunla ilgileniyorsa, onunla normal bir seyir içinde de (mârufla) cimâda bulunması gerekir. Evliliğin temeli ve amacı budur. Allah Teâlâ kadınlara iyi (mârufla) davranmayı emretmiştir. Cimâ da bu iyi davranma emrinin altına mutlakâ girmektedir.

Bu görüşte olanlar sözlerine şunu da eklemişlerdir: Koca eşini yedirme konusunda nasıl doyuruyorsa cimâ konusunda da mümkün oldukça doyurmalıdır.

Hocamız (İbn-i Teymiye) bu görüşü tercih ederdi.¹⁰¹¹

Hul'¹⁰¹²

*“Onlara verdiklerinizden bir şey geri almanız size helâl olmaz. Şayet erkeklerle kadın Allah'ın çizdiği sınırları koruyamayacaklarından korkarlarsa ayrı. Eğer siz de onların (karı ve kocanın) Allah'ın sınırlarını koruyamayacaklarından korkarsanız, o halde kadının bir şeyleri fidye vermesinde her ikisi için de vebal yoktur.”*¹⁰¹³

Bu âyet-i kerime hul'un câiz olduğunu göstermektedir.

Hul'u marjinal bir grup reddetmiş ve böylece hem âyete hem de icmâa ters düşmüşlerdir.

Âyet, idârecilerin izni olsa da olmasada hul'un câiz olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte bir grup izinsiz câiz olmadığını ileri sürmüştür. Dört mezhep imâmının ve cumhûrun görüşü mutlak olarak câiz olduğu şeklindedir.

Âyet, hul'un evliliği kesin bir şekilde sona erdirdiğini (talâkın bâin olduğunu) göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ, kadının kocasına verdiği şeyi fidye olarak isimlendirmiştir. Eğer bâzılarının iddiâ ettiği gibi bu evlilikte hâla dönüş (talâk ric'i) olsa idi kadın ödediği fidye karşılığında kocasından ayrılmazdı.

Âyetin, *“Siz de karı ile kocanın, Allah'ın sınırlarını, hakkıyla muhâfaza etmelerinden kuşkuya düşerseniz, kadının (erkeğe) fidye vermesinde her iki taraf için de günah yoktur.”*¹⁰¹⁴ kısmında, kadının ödeyeceği fidyenin mutlak olarak zikredilmesi fidyenin miktârının az veya çok olabileceğini göstermektedir. Kezâ kocanın, evlilik ânında ödemiş olduğu mehirden daha fazla miktarda bir fidye alma hakkının olduğunu da göstermektedir.¹⁰¹⁵

Bu âyet-i kerime, câiz olan hul'un, sâdece karı ve kocanın Allâh'ın sınırlarında kalarak evlilik haklarını yerine getirememekten kaygı duydukları zaman câiz olacağını göstermektedir. Kezâ ikinci evliliğin de sâdece Allâh'ın sınırlarında kalarak evlilik haklarını yerine getireceklerine kanâat getirdiklerinde câiz olacağını göstermektedir. Allah Teâlâ, hul' için sınırlarına riâyet edememe endişesini, evliliğe dönüş için de sınırlarına riâyet edebilme kanâatini şart koşturmuştur.¹⁰¹⁶

1011 Ravzatü'l-Muhibbin (210-211)

1012 Kadının kocasına verdiği fidye karşılığında gerçekleşen boşanmaya hul' denilir. (Müterci-min notu)

1013 Bakara 2/229

1014 Bakara 2/229

1015 Zâdû'l-Meâd (V/193)

1016 İğâsetü'l-Lehfân (I/377)

فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدِ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ ۚ وَبَلَّغْ حُدُودَ اللَّهِ يَتَّبِعْهَا لِقَوْمٍ يَغْلِبُونَ ﴿٢٣٠﴾

230. Eğer erkek onu boşarsa ondan sonra başka bir koca ile nikâhlanmadıkça ona (ilk kocasına) helâl olmaz. Bununla beraber (yeni koca da) onu boşarsa onlar (karı ile ilk koca) Allah'ın sınırlarına dosdoğru uyacaklarını zannederlerse tekrar dönmelerinde üzerlerine bir vebâl yoktur. Bunlar bilen bir topluluk için Allah'ın açıkladığı sınırlarıdır.

Tefsiri:

Yâni ikinci eş kadını boşarsa, kadının ve ilk kocasının yeniden evlenmelerinde bir beis yoktur. Bu durum, sâdece ikinci eşin boşaması hâlinde geçerli değildir. Aksine kadının ondan ayrılması ölüm, hul', evlilik aktinin feshi gibi başka bir şekilde de olsa kadın ilk eşiyle evlenebilir. Burada diğer ayrılık şekilleri talâka kıyas edilmiştir.¹⁰¹⁷

وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَلَعْنُ أَجْلَهُنَّ فَأُمِّسْكُوهُنَّ بِمَغْرُوفٍ أَوْ سِرِّحُوهُنَّ بِمَغْرُوفٍ وَلَا تُسَبِّحُوهُنَّ صِرَازًا لَتَعْتَدُوا ۚ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا ۚ وَادْكُرُوا اللَّهَ عَلَيْكُمْ ۖ وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۚ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٣١﴾

231. Kadınları boşadığınızda iddetlerinin bitmesi yaklaştı mı artık onları ya iyilikle tutun veya iyilikle salın. Yalnız onlara zulmetmek için onları zararlarına tutmayın. Kim bunu yaparsa muhakkak kendisine zulmetmiş olur. Allah'ın âyetlerini alaya almayın; Allah'ın üzerinizdeki nimetlerini, size kendisi ile öğüt vermek üzere indirdiği Kitabı ve hikmeti düşünün. Bir de Allah'tan korkun ve bilin ki Allah her şeyi hakkıyla bilendir.

Tefsiri:

Bu âyet-i kerime, boşamadan vaz geçip eşe dönmenin (ric'at) zarar vermek değil de iyilik kasteden kişiler için geçerli olduğunu göstermektedir. Ancak zarar vermek kastedilirse Allah öyle kimselere eşlerine dönme hakkı tanımaz.¹⁰¹⁸

1017 İ'lâmü'l-muvakkîn (I/266-267)

1018 İğâsetü'l-Lehfân (I/377)

وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَلَعْنُ أَجْلِهِنَّ فَلَا تَغْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا
 بَيْنَهُم بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَمْ أَرْكَى
 لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٢﴾ وَالْوَالِدَاتُ يُرْضَعْنَ أَوْلَادَهُنَّ
 حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ
 بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارُّ وَالِدَةُ بَوْلِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ
 وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ
 عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تُسْرِضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ
 بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٣﴾

232. Kadınları boşayıp da iddetlerini bitirdiler mi, aralarında meşrû bir şekilde anlaştıkları takdirde, artık kocalarıyla nikâhlanmalarına engel olmayınız. İşte içinizden Allah'a ve âhiret gününe iman edenlere böyle öğüt verilir. Böylesi sizin için daha faziletli ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz.

233. Anneler, çocuklarını iki bütün yıl emzirirler. Bu, emzirmeyi tamamlamak isteyenler içindir. O kadınların (annelerin ve çocuklarının) ma'ruf bir şekilde yiyeceği, giyeceği (çocuğun) babasına aittir. Kimseye gücünden fazlası yükletilmez. Ne bir anneye çocuğundan dolayı zarar verilsin, ne de bir baba çocuğu yüzünden zarara sokulsun. (Çocuğun babası ölürse) mirasçıya düşen de bunun gibidir. Eğer kendi rızaları ile ve danışarak (daha erken süttten) kesmek isterlerse ikisinin üzerine de bir günah yoktur. Çocuklarınızı siz emzirtmek isterseniz (süt anneye) verdiğinizi meşrû bir şekilde teslim etmeniz şartıyla yine üzerinize bir uyal yoktur. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah bütün yaptıklarınızı hak-kıyla görendir.

Tefsiri:

Bu âyet-i kerime birkaç hüküm ihtivâ etmektedir:

1. Emzirme süresinin tamâmı iki yıldır. Bu süre boyunca emmek, ihtiyâcı varsa çocuğun hakkıdır. حول "yıl" kelimesi, "bir yılın fazlası" şeklinde anlaşılma-ması için كَامِلَيْنِ "tam" kelimesiyle pekiştirilmiştir.

2. Anne-baba çocuk zarar görmeyecekse karşılıklı rızâ ve istişâre ile bu süre-den önce çocuğu memeden kesebilirler.

3. Baba çocuğu annesi dışında bir süt anneye emzirtmek isterse anne iste-mese bile bu salâhiyete sâhiptir. Ancak anne veyâ çocuk bundan dolayı zarar

görürlerse onun bu isteği kabûl edilmez. Annenin iki yılı geçirerek, üçüncü yılın yarısına kadar veyâ daha fazla çocuğu emzirmeyi sürdürmesi câizdir. Ancak çocuğun memeden kesilmesinin en iyi vakti havanın sıcak ve soğuk olmadığı mütedil mevsimlerde, çocuğun da dişlerinin çıkıp gıdâsını ısırmaya güç yetirebildiği zamanlardadır. Böyle bir zamanda sütten kesilmesi çocuk için en iyisidir. Güz vaktinin mütedil havâlarında sütten kesmek bahar vaktinin mütedil havâlarında sütten kesmekten daha faydalıdır. Çünkü güzden sonra kış geleceği için hava daha serindir. Tabii harâret çocukta oluşur ve onu geliştirir. Böylece çocuğun hazmı kuvvetlenir, iştahı artar.¹⁰¹⁹

وَالَّذِينَ يَتَوَقَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٣٤﴾ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خُطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَسْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ عَلِيمَ اللَّهِ أَنْتُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلَكِنْ لَا تُؤَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا وَلَا تَغْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاخْذَرُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٣٥﴾

234. İçinizden vefat edenlerin bıraktıkları eşler (evlerinden çıkmayarak ve süslemeyi terkederek) kendiliklerinden, dört ay on gün beklerler. (Bu iddet) müddetlerini bitirdikleri zaman artık onların kendileri hakkında maruf ile yaptıklarından dolayı size bir günah yoktur. Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.

235. (Bu şekilde iddet bekleyen) kadınlara üstü kapalı talip olmanızdan veya (böyle bir evlenme arzusunu) içinde saklamanızdan dolayı da size bir günah yoktur. Allah onları muhakkak hatırlayacağınıza bilmiştir. Fakat meşru bir söz söylemeniz müstesnâ; kendileriyle gizlice sözleşmeyin. İddet sona erinceye kadar nikâh akdini bağlamaya azmetmeyin ve bilin ki Allah içindekini bilir. Artık O'ndan sakının ve bilin ki muhakkak Allah mağfiret edicidir, Halimdir (ceza vermede acele etmez).

Tefsiri:

Allah Teâlâ, bu âyet-i kerimede iddet beklemekte olan kadına dünür olmayı imâ etmekten bahsetmiştir. Bu, imâda bulunan kişinin kalbinde o kadına karşı bir arzu ve muhabbet olduğunu, bunun evliliğe vesile olacak bir söz söylemeye o

kimseyi sevkedeceğini göstermektedir. Bu sebeple Allah Teâlâ bu şekilde imâda bulunmanın ve böyle bir kadına muhabbet ve arzu duymanın günah olmadığını belirtmiş, ancak onunla gizlice randevulaşmayı yasaklamıştır.

Buradaki سرّاً “gizlice” kelimesi ile kastedilenin ne olduğu hakkında değişik yorumlar vardır:

1. Nikâhtır. Buna göre âyetin anlamı şöyledir: Bu durumdaki kadınlara onlarla evleneceğinizi açıkça söylemeyin! Ancak imâda bulunabilirsiniz. Bu da güzel sözdür.

2. Bu kelime ile kastedilen kadın henüz iddetini doldurmadan onunla gizlice evlenip iddet dolunca evlilik aktini açıklamaktır. Âyetin şu kısmı bu mânâyı desteklemektedir: “*Farz olan bekleme müddeti dolmadan nikâh kıymaya kalkışmayın*”¹⁰²⁰ Burada söz konusu olan bekleme müddeti iddettir.

Birinci görüşü tercih edenler şöyle demiştir: Âyet-i kerime evlenme konusunda imâda bulunmanın günah olmadığını, ancak gizlice randevulaşmanın, açıkça evlilik teklifinin ve iddetten önce evlenmenin haram olduğunu göstermektedir. Eğer gizlice randevulaşmakla gizlice evlenmek kastedilse âyette tekrar olurdu.

Cenâb-ı Hak daha sonra şöyle buyurmuştur: “*Bilin ki Allah, gönlünüzdeki-leri bilir. Bu sebeple Allah’tan sakının..*”¹⁰²¹ Yâni size çizilmiş olan sınırı aşmayın! Çünkü Allah sizin gizlediklerinizi de açığa vurduklarınızı da bilir.

Daha sonra Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*Şunu iyi bilin ki Allah Gafûr’dur, Halim’dir.*”¹⁰²² Eğer O’nun mağfiret ve yumuşaklığı olmasaydı son derece sıkıntıya düşerdimiz. Çünkü O, kalplerinizdekini de bilir, bildiklerinizi de. O halde onun yasakladığı bir şey yaparsanız hemen tevbe edin ve O’ndan mağfiret dileyin! Çünkü O, çokça mağfiret eden ve kullarına karşı çok yumuşak olandır.¹⁰²³

Müfessirler şöyle demiştir: Kocasını öldüğü için iddet beklemekte olan kadına üstü kapalı evlilik teklifinde bulunmak şu sözlerle olur: Sen hakikaten güzelsin, hoşsun! Seni özlüyorum! Allah bir şey takdir etmişse olur. vs.¹⁰²⁴

1020 Bakara 2/235

1021 Bakara 2/235

1022 Bakara 2/235

1023 Celâü'l-efham (94)

1024 el-Fevâidü'l-Müşevvik (134)

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمْ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتَّعُوهُنَّ عَلَى الْمَوْسِعِ قَدَرَهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٣٦﴾ وَإِنْ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بَيْنَهُمَا عَقْدَةٌ أَوْ يَكُونُ طَرَفًا لِمَتَّعُوهُمَا وَلَئِنْ طَلَقْتُمْهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَنْصِفُوا مِنْكُمْ فَرْجًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمْتُمْ وَالصَّلَاةُ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ ﴿٢٣٨﴾ فَإِنْ جَفَظْتُمْ فِرْجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمْتُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٩﴾ وَالَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْكُم مَّنْ لَا يَنْزِلُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٤٠﴾

236. Kendileriyle temas etmediğiniz veya kendilerine mehir tayin etmemiş olduğunuz hanımları boşarsanız (bunda) üzerinize günah yoktur. Onları -eli geniş (zengin) olan kendi halince, fakir olanınız da kendi halince- güzel bir şekilde faydalandırınız. Bu, ihsan edenler üzerine bir borçtur.

237. Kendilerine mehir tayin etmiş olduğunuz hanımları onlara dokunmadan önce boşarsanız, tayin ettiğiniz (mehir) in yarısını (onlara) verin. Ancak kendileri veya nikâh akdini elinde bulunduran kimse (koca veya velisi) bağışlarsa ayrı. (Ey erkekler) sizin bağışlamanız ise takvâyâ daha yakındır. Aranızdaki fazileti (mazinizi ve hukukunuzu) unutmayınız. Allah işlediğinizi görendir.

238. Namazları ve özellikle orta namazı koruyunuz. Gönülden gelecek saygı ve itaat ile Allah'ın huzurunda ayakta durun.

239. Şayet korkarsanız o halde (namazı) yaya olarak veya binek üstünde (kılın). Güvene kavuştuğunuzda O, size bilmediğinizi öğrettiği gibi Allah'ı anın.

240. İcinizden geride eşler bırakarak vefat edecekler, eşlerine (evl-
rinden) çıkarılmayarak bir yıla kadar faydalanmalarını vasiyet etsinler.
Şayet (evl-erinden) çıkarlarsa (süslenir veya evlenirlerse) artık onların
kendileri hakkında meşru bir şekilde yaptıklarından dolayı size bir vebal
yoktur. Allah Azizdir, Hakimdir.

Tefsiri:

Bu âyetlerin bir arada zikredilmesiyle ilgili şöyle bir düşünce akla gelebilir: Namazla ilgili âyetin talâkla ilgili bu iki âyetle ne alâkası var da bir arada zikredilmiştir?

Namaz ve ona riâyet edilmesiyle ilgili âyet hakkında ileri gelen bir âlime bu soru sorulmuş o şöyle cevap vermiştir: Allah Teâlâ mahlûkâtın haklarına riâyet edilmesini emredince onlara kendi hakları içerisinde bulunan namazı da hatırlattı. Böylece hem Yaratan'ın hem de yaratılanların haklarına riâyet edilmesi hakkında genel ve tam bir ikaz yapmış oldu. Ancak yaratıkların haklarının bir kısmı hayatla, bir kısmı da mematla ilgili idi. Hayatla ilgili olanı narrazla ilgili âyetten önce zikretmişti. Mematla ilgili hakları da namazla ilgili âyetten sonra zikretti.

Müfessirler bu âyetlerin bir arada zikredilmesini izâh etmek üzere bir çok yorumlar yapmışlardır. Biz onlar içinde bu zikrettiklerimizle iktifâ ediyoruz.¹⁰²⁵

*“Sizden ölüp de dul eşler bırakan kimseler, eşlerin, evlerinden çıkarılmadan, bir yıla kadar bıkartıkları maldan faydalanmaları hususunda vasiyet etsinler.”*¹⁰²⁶

Bu âyette yer alan bir yıl bekleme hükmü, daha önce geçmiş olan şu âyetle kaldırılmıştır: *“Sizden ölenlerin, geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmede) dört ay on gün beklerler.”*¹⁰²⁷ Bu ise kâideye aykırıdır.¹⁰²⁸ Bu problem, bu âyetin hükmünün sünnetle kaldırıldığı söylenerek çözülmeye çalışılmıştır. Ancak bu çözüm, sâdece sünnetin Kur'ân'ın hükümlerini kaldırabileceğini kabûl edenleri iknâ edebilir. Sünnetin Kur'ân'ın hükümlerini kaldırabileceğini kabûl etmeyenleri ise iknâ etmez.

Bu problem şöyle halledilebilir: Kocası ölmüş kadınların bir yıl beklemeleriyle ilgili âyet, dört ay beklemeleriyle ilgili âyetten önce nâzil olmuştur. Ancak dört ay beklemeleriyle ilgili âyet Mushaf'a daha önce konulmuştur. Böylece bir yıl beklemeleriyle ilgili âyet daha önce nâzil olmakla birlikte Mushaf'ta diğerinden sonra yer almıştır.¹⁰²⁹

1025 el-Fevâidü'l-Müşevvik (175-176)

1026 Bakara 2/240

1027 Bakara 2/234

1028 Neshin (bir hükmün başka bir hükümle değiştirilmesinin) şartlarından biri de hükmü kaldırılan âyetin veyâ hadisın, hükmü kaldırılan âyetten önce olmasıdır. Hâlbuki burada hükmü kaldırılan Bakara 2/234, hükmü kaldırılmış âyetten önce zikredilmiştir. Ancak Kur'an Kur'an nüzûl sırasına göre değil de, Allâh'ın dilediği ve emrettiği başka bir şekilde tertip edildiği için bu itiraz bizce yerinde değildir. Nitekim müellif de aşağıda buna işâret edecektir. (Müterci-min notu)

1029 el-Fevâidü'l-müşevvik (153)

وَلِلْمُطْلَقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿٢٤١﴾ كَذَلِكَ يَبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٤٢﴾ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَخْبَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٢٤٣﴾ وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٤﴾ مَنْ ذَا الَّذِي يقرضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٤٥﴾ أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَأِ مِنْ بَنِي إِسْرَآئِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيِّهِمْ لَهُمْ انْعِثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٢٤٦﴾ وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْرُ أَعْقٍ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٧﴾

247. Peygamberleri onlara: “Muhakkak Allah size Tâlût’u bir hükümdar olarak göndermiştir” dedi. Onlar da: “Nasıl olur da başımıza hükümdar olabilir?” dediler. “Hâlbuki biz hükümdarlığa ondan daha lâyıkız. Üstelik ona bolca mal da verilmemiştir.” (Peygamberleri) : “Muhakkak Allah, onu sizin üzerinize (hükümdar olarak) seçmiştir. Ona ilimce de vücutça da bir üstünlük vermiştir” dedi. Allah, mülkünü dilediği kimseye verir. Allah, Vâsidir (rahmeti ve ilmi sonsuzdur), herşeyi bilendir.

Tefsiri:

“(Allah), ilimde ve bedende o (Tâlût)’a üstünlük verdi.”¹⁰³⁰

Tâlût’un kıymeti mânevi bakımdan ilimle, dış görünüşü ise vücut yapısının sağlamlığına büyüdü, olgunlaştı. Böylece onun dışı da, içi de, mânevi yönü de maddi yönü de mükemmelleşti. Böyle iki taraflı olgunlaşma, sâdece mânevi ve fikri yönden olgunlaşmadan daha mükemmeldir. Allah Teâlâ yaratıklarından mükemmelleştirmeyi istediklerini bu şekilde hem maddi hem mânevi, hem dış görünüş hem de iç dünyası bakımından mükemmelleştirir.¹⁰³¹

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُم إِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ ﴿٢٤٨﴾

248. Peygamberleri onlara dedi ki: “Onun hükümdarlığının âyeti (alâmeti) size o Tâbût’un gelmesi olacaktır. Onun içinde Rabbinden bir sükûnet ve Mûsâ ile Hârûn aile halkının terekesinden arta kalanlar vardır. Melekler onu yükleneceklerdir. Elbette bunda sizin için bir ibret vardır. Eğer gerçekten iman etmiş iseniz.”

Tefsiri:

Bu âyette zikredilen “sekinet”in müşahhas bir varlık mı, yoksa mânevi bir şey mi olduğunda ihtilâf edilmiştir:

1. Sekinetin müşahhas bir varlık olduğunu söyleyenler, onun nasıl bir şey olduğu hakkında kendi içlerinde ihtilâf etmişlerdir:

a. Ali b. Ebi Tâlip’ten -radiyallâhu anh- rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: Sekinet iki başı ve insan yüzü gibi yüzü olan hafif bir rüzgardır.

1030 Bakara 2/247

1031 es-Savâiku’l-mürsele (IV/1376)

b. Mücâhid'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Sekinet, zümrüt ve zebercetten iki kanadı ve ışıklar saçan iki gözü olan bir kedi sûretindedir. İsrâil oğulları onun sesini duyduklarında zafer kazanacaklarından emin olurlardı.

c. İbn-i Abbas'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Sekinet, Cennet'te altından yapılmış bir kaptır. Peygamberlerin kalpleri onda yikanmıştır.

d. Vehb b. Münebbih'in ise şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Sekinet, konuşma özelliğine sâhip olan Allah katından gönderilen bir ruhtur. İsrâil oğulları bir şey hakkında ihtilâfa düşerlerse, o ruh kastettikleri şeyin açıklamasını onlara bildirirdi.

2. Sekinetin mânevi bir şey olduğunu söyleyenlere göre ise âyetin mânâsı şöyle olur. Tâbût'un size gelmesi sizin için bir ferahlık ve güven kaynağıdır.

Birinci görüş sâhiplerine göre ise sekinet Tâbût'ta bulunan müşahhas bir varlıktır. “Mûsâ ve Hârûn hânedanlarının bıraktıklarından bir bakiye vardır” ifâdesinin “O Tâbût'un içinde Rabbinizden size bir ferahlık ve sükûnet vardır” ifâdesine atfedilmesi bu görüşü desteklemektedir.

Atâ b. Ebi Rebâh şöyle demiştir: Sekinet, ferahlık ve sükûnet bulduğunuz bilinen âyetlerdir.

Katâde ve Kelbi de şöyle demiştir: مَكِينَة “sekinet”, مَكُون “sükûn” kökünden gelmektedir. Buna göre anlam şöyledir: Rabbinizden size bir ferahlık ve huzur vardır. Nitekim Tâbût her nerede bulunursa İsrâiloğulları huzur ve sükûnet bulurlardı.¹⁰³²

Allah Teâlâ'dan Sabır İstemek

فَلَمَّا فَضَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي
وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اعْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرَبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا
جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ
يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهَ كَمُ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِتْنَةُ كَثِيرَةٍ بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ
﴿٢٤٩﴾ وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا مَبِيعًا وَثَبَّتْ أَقْدَامُنَا
وَانْصَرَفْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٥٠﴾ فَهَرَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ
وَأَتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مَا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ
لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٢٥١﴾

249. Tâlût, ordusuyla ayrıldığında (askerlerine): “Allah sizi bir nehirle imtihan edecektir. Ondan içen benden değildir. Onu tatmayansa o bendendir. Ancak eliyle bir avuç alanlar müstesnâ” dedi. Fakat (nehre varır varmaz) içlerinden pek azı dışında ondan içtiler. Nihayet o (Tâlût) ve beraberindeki mü’minler nehri geçince: “Bugün biz Câlût’a ve ordusuna güç yetiremeyiz” dediler. Allah’a kavuşacaklarını bilenler ise: “Nice az bir topluluk, daha fazla bir topluluğu Allah’ın izniyle yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir” dediler.

250. (Tâlût’a itaat edenler) Câlût ve askerlerine karşı çıktıklarında: “Rabbimiz, üzerimize sabır yağdır. Ayaklarımıza sebat ver. Ve kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et” dediler.

251. Derken Allah’ın izniyle onları bozguna uğrattılar. Dâvûd da Câlût’u öldürdü. Allah da ona hem hükümdarlığı hem hikmeti (peygamberliği) verdi ve ona dilediği bazı şeyleri öğretti. Eğer Allah insanların bir kısmını (kâfirleri) diğer bir kısmı (mü’minler) ile saumasaydı yeryüzü muhakkak fesâda uğrardı. Fakat Allah âlemler üzerine büyük lütuf (ve rahmet) sahibidir.

Tefsiri:

Bu âyet-i kerimede Allah Teâlâ’nın kulların davranışlarını takdir edip yaratmasına dört ayrı delil vardır:

1. “Üzerimize sabır yağdır!” ifâdesi. Sabır kulların irâdeye dayalı bir davranıştır. Ancak onu, irâde ve müsâade salâhiyetine sâhip olan Allah’tan istemişlerdir. O, dilerse onu onlara verir, dilemezse vermez.

2. “Ayaklarımızı sâbit kıl!” ifâdesi. Ayakların sâbit durması kulların irâdeye dayalı bir davranıştır. Ancak onları sâbit kılmak Allâh’ın, sâbit durmak ise kulların fiilidir. Allah sâbit kılmadan onların ayaklarının sâbit durmasına imkân yoktur.

3. “Kâfir kavme karşı bize yardım et!” ifâdesi. Allah’tan yardım istiyorlar. Çünkü yardım ancak, Allâh’ın onların azimlerini güçlendirmesi, onlara cesâret ve direnç vermesi, onları sâbit kılması ve düşmanlarının kalplerine zaaf ve korku salmasıyla olur. Kezâ insanın bir başkasına gâlip gelmesi ya güç ve irâdesiyle gerçekleşen organlarının fiilleriyle olur veyâhut delil, açıklama ve bilgiyle olur. Her ikisi de kulun fiilidir.

Allah teâlâ, yardımın tamâmıyla kendi katından olduğunu bildirmiş ve kendisinden onu isteyen övmüştür.

Mûtezile’ye göre ise yardımın Allah Teâlâ ile ilişkisi yoktur.

255. Allah... O'ndan başka ilâh yoktur. Diridir. Kayyûmdur. O'nu ne bir uyuklama alır, ne de bir uyku. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi yalnız O'nundur. O'nun izni olmaksızın nezdinde kim şefâat edebilir? O, yaratıkların önlerindeki (dünyada yaptıklarını yapacaklarını, açıklayıp gizlediklerini), arkalarındakini (âhirette olacak her şeyi) bilir. O'nun ilminden, kendisinin dilediğinden başka hiçbir şeyi kavrayamazlar. O'nun Kürsisi gökleri ve yeri kuşatmıştır. Onları (gökleri ve yeri) koruması O'na ağır gelmez. O, çok yücedir, çok büyüktür.

Tefsiri:

Allah Teâlâ, âyet-i kürside, tüm sıfatların temeli olan Hayy (diri) oluşunu ve onunla birlikte Allâh'ın zâtını, bekâsını ve uyku, uyuklama ve aciz gibi kusurları bulunmadığını gerektiren Kayyûm sıfatını zikretmiştir. Daha sonra hâkimiyet ve otoritesinin kemâlini, otoritenin sâdece kendisine âit olduğunu, izni olmaksızın katında kimsenin bir başkasına aracılık yapamayacağını belirtmiştir. Ardından ilminin genişliğini ve bilgisinin kuşatıcılığını zikretmiş, yaratıklarının O'nun dilemediği bir şeyi bilmelerinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Peşi sıra azamet ve yüceliğine ikazda bulunmak için kürsüsünün genişliğini zikretmiştir. Bu, azamet ve yüceliğine bir giriş gibi olmuştur. Daha sonra güç ve kudretine vurgu yaparak aslâ yorulmadığını bildirmiştir. Ve nihâyet âyet-i kerimeye, Allah'ın zâtını yüceliğini ve azametini gösteren el-Aliyy ve el-Azim isimleriyle son verilmiştir.

Cenâb-ı Hak Tâhâ sûresinde de şöyle buyurmuştur: **يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا** "O, insanların geleceklerini de geçmişlerini de bilir. Onların ilmi ise bunu kapsayamaz"¹⁰³⁴

Bu âyetteki **بِهِ** zamirinin kimi gösterdiği hakkında farklı görüşler vardır:

1. Bu zamir Allah Teâlâ'yı göstermektedir. buna göre anlam şöyle olur: Kulların ilmi Allâh'ı kapsamaz

2. Gelecek ve geçmiş göstermektedir.

Birinci görüşe göre zamir bilme fiilinde özne olan Allâh'ı, ikinci görüşe göre ise bilgiye nesne olan kâinâtı göstermektedir. İkinci görüş birinciyi de gerektirmektedir. Çünkü kullar, kendileriyle ilgili olan bâzı bilgileri bile bilemiyorlarsa Allah Teâlâ'yı bilmemeleri öncelikle gereklidir.

وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ "O'nun bildirdiklerinin dışında insanlar O'nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler." âyetindeki **علمه** "ilminden" kelimesindeki zamir de izâhını yaptığımız Tâhâ sûresindeki âyet gibidir. Allâh' gösterebileceği gibi, âyetin bir önceki bölümünde geçen kulların geçmiş ve geleceklerini de gösterebilir. Buna göre anlam şöyle olur: Geçmiş ve gelecekleri bilgisinden Allâh'ın dilediği dışında hiçbir şey bilemezler.

Zamirin Allâh'ı göstermesi ihtimâline göre masdar formunda olan علم kelimesi öznesiyle tamlama içine girmiş demektir.

Zamirin, kulların geçmiş ve geleceklerini göstermesi ihtimâline göre ise masdar nesnesiyle tamlama içindedir.

el-Aliyy ve el-Azim sıfatlarıyla sâdece Allâh'ın ilim, kudret, hâkimiyet ve bunlarla bağlantılı şeylerle nitelenmesi kastedilseydi bu tekrar olurdu. Bu sıfatların tafsilatlı bir şekilde zikredilmesi zorlukla anlaşılabilir kelimelerle ifâde edilmesinden daha edebidir.

Kezâ Allâh'ın yücelik ve azametinden sâdece O'nun yaratıklarından daha büyük ve daha üstün olduğu anlaşılırsa bu iki büyük sıfatın azameti lâıkiyla takdir edilmiş olmaz. Bu sıfatlar böyle bir kasıtlı, ancak Allah'la başkalarını eşit gören ve onları ilâh bilip tapınan kimselere reddiye sadedinde söylenebilir. Nitekim şu âyet-i kerimede öyledir: "(Resûlüm!) de ki: Hamd olsun Allah'a, selâm olsun seçkin kıldığı kullarına. Allah mı daha hayırlı, yoksa O'na koştuqları ortaklar mı?"¹⁰³⁵

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدْ
اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥٦﴾

256. Dinde zorlama yoktur. Gerçekten iman ile küfür apaçık meydana çıkmıştır. Kim tâğûtu inkâr ve Allah'a iman ederse o muhakkak, kopması mümkün olmayan sapasağlam bir kulpa (Kur'ân'a, İslâm'a) yapışmış olur. Allah işitendir, bilendir.

Tefsiri:

Bu âyet-i kerimedeki olumsuz yapı, yasaklama anlamında kullanılmıştır. Buna göre âyetin anlamı şöyledir: Kimseyi dine girme konusunda zorlamayın!

Bu âyet-i kerime sahâbeden bir kısım kişiler hakkında nâzil olmuştur. Onların İslâm'dan önce Yahûdi ve Hıristiyan olmuş oğulları vardı. İslâm gelince babalar Müslüman oldular ve oğullarını Müslüman olmaya zorlamak istediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ böyle bir zorlama yapılmasını yasakladı. Onlar kendi istekleriyle İslâm'a girerlerse ne âlâ!

Doğru olan görüşe göre bu âyet-i kerime tüm kâfirleri kapsamına almaktadır. Tüm kâfirlerden cizye alınabileceğini ileri sürenlere göre bu son derece açık bir görüştür. Buna göre kâfirler dine girmeye zorlanmazlar. Iraklı ve Medineli âlimlerin dediği gibi ya dine girerler veyâ cizye verirler. Ancak bu âlimler bâzi putperestleri bu hükümden istisnâ etmiştir.

Hız. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- uygulamasını göz önüne alan kimse onun aslâ kimseyi dine girmeye zorlamadığını görür. Ancak kendisiyle savaşılan savaşıdır. Barış yapanlarla ise barışı korudukları ve anlaşmayı bozmadıkları sürece savaşımamıştır. Nitekim Allah Teâlâ, Hız. Peygamber'e -sallallâhu aleyhi vesellem- anlaşmalarını dürüstlüklerle koruyan kimselerin anlaşmalarına sâdık kalmayı emretmiş ve şöyle buyurmuştur: “Onlar size karşı dürüst davrandıkları müddetçe siz de onlara dürüst davranın!”¹⁰³⁶

Hız. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- Medine'ye gelince Yahûdilerle anlaşma yapmış ve onlara dinleri konusunda müsâmaha göstermiştir. Ancak onlar onunla savaşınca, anlaşmalarını bozunca ve mücâdeleye girişince o da onlarla savaşmak durumunda kalmış, bir kısmına lütufta bulunmuş, bir kısmını sürgün etmiş, bir kısmını da öldürmüştür.

Kezâ Kureys ile on yıl anlaşma yapmış ve onlar anlaşmayı bozup onunla savaşmaya başlamadıkça onlarla savaşımamıştır. Ne zaman ki onlar onunla savaşmaya başlamışlar, o zaman o da onlarla yurtlarına kadar giderek savaşımıştır. Nitekim onlar vaktiyle Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarında Medine'ye kadar gelerek onunla savaşmak istemişlerdi. Eğer onlar Hız. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- ile savaşmaktan uzak dursalar o da onlarla savaşmazdı.¹⁰³⁷

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أُولَئِكَ هُمُ
الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا
خَالِدُونَ ﴿٢٥٧﴾

257. Allah, iman edenlerin velisi (dost ve yardımcısı) dır. Onları karanlıklardan nura çıkarır. Kâfirlerin dostları ise tâğûttur. Onlar da onları nurdan karanlıklara çıkarırlar. İşte onlar ateş (Cehennem)liktirler. Onlar orada temelli kalıcıdır.

Tefsiri:

İnananların dostunun Allah olduğunu belirtirken ولي “dost” kelimesini tekil, kâfirlerin dostunun tâğût olduğunu belirtirken ise çoğul zikretti. Çünkü onları yoldan çıkaran dostları pek çoktur. Kezâ sapıklık ve azgınlık yollarının kastedildiği ظلمات “karanlık” kelimesini çoğul zikretti. Çünkü bunlar pek çok ve çok çeşitlidir. Buna mukâbil النور “aydınlık” kelimesini tekil zikretti. Çünkü onunla maksat hak din ve doğru yoldur ki o da tektir.¹⁰³⁸

1036 Tevbe 9/7

1037 Hidâyetü'l-hayârâ (37-38)

1038 Bedâiu'l-fevâid (I/120)

Bu âyet-i kerime, şeytanların, kâfirleri nûra benzeyen fitrattan ve peygamberlerin getirmiş olduğu hidâyet ve ilimden karanlığa benzeyen inkâr ve şirke, cehâlet ve sapıklığa sürüklemelerini ihtivâ etmektedir.¹⁰³⁹

Kâfirlerin dostları, onları yaratılışlarında bulunan karanlık, cehâlet ve hevâi heveslere döndürürler. Ne zaman peygamberlik ve vahiy nûru onları aydınlatacak olsa ve onlar o nûra girecek olsalar hemen dostları onları o nurdan alıkoymak ve çevirir. Dostlarının kâfirleri nurdan karanlıklara çıkarmaları bu şekilde olmaktadır.¹⁰⁴⁰

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُخَيِّبُ وَيُمَيِّتُ قَالَ أَنَا أُخَيِّبُ وَأُمَيِّتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٢٥٨﴾

258. Allah kendisine mülk (hükümdarlık ve zenginlik) verdiği için şımararak Rabbi hakkında İbrâhim ile tartışmaya gireni (Nemrud'u) görmedin mi? İşte o zaman İbrâhim 'Rabbim hayat veren ve öldürenidir' demişti. O da 'Hayat veren ve öldüren benim' demişti. İbrâhim (Alah güneşi doğudan getirmektedir. Haydi sen de onu batıdan getir' dedi. Bunun üzerine kâfir apışıp kaldı. Allah zâlim kimseleri hidâyete erdirmez.

Tefsiri:

Hz. İbrâhim'le tartışan bu kişi kendisini - hâşâ - öldürüp diriltten Allah'la denk görmüş onun gibi öldürüp dirilteceğini ileri sürmüştür. Bunun üzerine Hz. İbrâhim, o kişiden, güneşi, Allâh'ın getirdiği yönün dışında bir yönden getirerek sözünü ispatlamasını istemiş ve böylece onu susturmuştur.

Hz. İbrâhim'in ondan böyle bir talepte bulunarak onu susturması, bâzı cedel âlimlerinin söylediği gibi başka bir mevzûa intikal değildir. Aksine muhâtabı ileri sürdüğü sözü ispatlamakla mecbur bırakmaktır.¹⁰⁴¹

Hiz. İbrahim'in Kıssası

Bu âyet-i kerimenin kapsadığı hasmı susturan delili düşünen kimse, en veciz ifâdeyle en büyük delilin zikredilmiş olduğunu görür. Çünkü Hz. İbrâhim, kendisiyle Allah hakkında tartışan bu kimseye Allâh'ın diriltip öldürme gücüne sâhip

1039 Ahkâmu ehli'z-zimme (II/532)

1040 İcmtimâu'l-cüyûş (5)

1041 el-Cevâbü'l-Kâfi (ed-Dâ' ve'd-devâ') (194)

olduğunu söyleyince Allah düşmanı demogoji nevinden bir muhâlefet yürütmeye başladı. Onun yaptığı, dilediğini öldürüp dilediğini hayatta bırakmasıdır. Böylece güya hayatta bıraktığını diriltmiş, öldürdüğünü de öldürmüş oluyordu. Bunun üzerine Hz. İbrâhim, öldürme ve diriltme husûsunda Allah'la eşit ise aynı şeyi güneşin seyir ve düzeninde de yapmasını, onu Allâh'ın getirdiğinden farklı bir yönden getirmesini o kişiden istedi. Eğer bu kimse, öldürme ve diriltme husûsundaki iddiâsında doğru ise güneş hakkında da iddiâsının doğru olacağı bir tasarrufta bulunması gerekirdi.

Hz. İbrâhim'in, o kişiden güneşi farklı yönden getirmesini istemesi, -bâzılarının zannettiği gibi- bir delilden daha açık olan başka bir delile intikâl değildir. Aksine, iddiâ sâhibine, ileri sürmüş olduğu delilin -doğru olması hâlinde - kapsamındaki her şeyde geçerli olacağını belirtmekten ibârettir.¹⁰⁴²

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّأْ وَانْظُرْ إِلَى جِمَازِكَ وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٥٩﴾ وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُخْبِي الْمَوْتَى قَالَ أُولِمُ تَأْوِيلَهُ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦٠﴾ مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦١﴾ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَتًّا وَلَا أَدَى لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٦٢﴾ قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَدَى وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ ﴿٢٦٣﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَدَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ ثُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْبِضُونَ عَلَى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦٤﴾ وَمَثَلُ الَّذِينَ

يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ وَتَثْبِيحًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ
فَأَتَتْ أَكْثُلَهَا صُعْفَيْنِ فَإِن لَّمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطُلٌّ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٦٥﴾ أَيَوَدُّ
أَحَدُكُمْ أَن تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِّنْ نَّجِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ
الشَّمَرَاتِ وَأَصَابُهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذَلِكَ
يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٦٦﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ
مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ
بَاجِدِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿٢٦٧﴾ الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ
الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦٨﴾
يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو
الْأَلْبَابِ ﴿٢٦٩﴾ وَمَا أَنفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ
مِنْ أَنْصَارٍ ﴿٢٧٠﴾ إِن تَبَدَّلُوا الصَّدَقَاتِ فَبِعَمَاءٍ هِيَ وَإِنْ تُحَقِّقُوا وَتُؤْتُواهَا الْفُقَرَاءَ فَهِيَ
خَيْرٌ لَّكُمْ وَلَنْ تَكْفُرَ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٧١﴾ لَيْسَ عَلَيْكَ
هَذَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَا تُنْفِسْكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا
ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفِّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٢﴾ لِلْفُقَرَاءِ
الَّذِينَ أَحْصَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ
أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ
فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٢٧٣﴾ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ
أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٤﴾

259. Yahut duvarları çatıları üstüne çökmüş bir kasabaya uğrayan kimse gibisini (görmedin mi)? (Kendi kendine): "Allah burasını (veya bu ölülere) ölümünden sonra acaba nasıl diriltecek?" demişti. Allah da onu yüz yıl öldürmüş, sonra dirilterek: "Ne kadar kaldın?" demişti. O da: "Bir gün yahut bir günün bir kısmı kaldım" diye söylemişti. "Hayır, yüz yıl (ölü) kaldın. İşte yiyeceğine ve içeceğine bak, hiç bozulmamış. Bir de merkebine bak. Biz seni insanlara bir alamet (kudretimize bir belge) kılalım diye böyle yaptık. (Merkebin) kemikler(in) e de bak, onları nasıl birleştirip yerli yerine koyuyoruz; sonra da onlara et giydiriyoruz?" diye buyurdu. Durum kendisine apaçık belli olunca: "Biliyorum ki Allah her şeye kâdirdir" demişti.

260. Hani İbrahim “Rabbim, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster” demişti. “İnanmadın mı yoksa?” diye buyurdu. O da: “İnandım. Fakat kalbimin mutmain olması (yatışması) için (soruyorum)” demişti. Buyurdu ki: “Dört kuş al! Onları kendine alıştır. Sonra onların her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır, koşarak sana gelirler. Bil ki Allah mutlak gâlibdir, Hakimdir.”

261. Mallarını Allah yolunda infâk edenlerin durumu yedi başak bitiren ve her başağında yüz tane bulunan tek bir tohumu benzer. Allah dilediğine kat kat verir. Allah Vâsidir (bol bol verendir), çok iyi bilendir.

262. Mallarını Allah yolunda infâk edip de sonra o harcadıklarının arkasından başa kakmayan ve bir eziyet de katmayanların Rabbleri yanında mükâfatları vardır. Onlar için hiçbir korku yoktur ve onlar üzülmeyizler de.

263. İyi ve güzel bir söz ile bağışlama, arkasından eziyet (başakakma ve serzeniş) gelen bir sadakadan hayırlıdır. Allah Ganidir (ihtiyacı yoktur), Halimdir.

264. Ey iman edenler! Malını sırf insanlara gösteriş olsun diye infâk eden, Allah’a ve âhiret gününe inanmayan bir kimse gibi sadakalarınızı başa kakmakla ve eziyet etmekle boşa çıkarmayın. Onun (gibilerinin) hali, üzerindeki azıcık toprağı, sağınak halinde yağın bir yağmurla sıyrılıp da dümdüz bir taş kesilen kaypak bir kayaya benzer. Onlar (dünyada) kazandıkları hiçbir şeyi ele geçiremezler. Allah kâfirler topluluğuna hidâyet vermez.

265. Allah’ın rızasını arayarak ve nefislerinden bir sebat ile mallarını infâk edenlerin durumu da yüksek bir tepenin üstünde bulunan ve kendisine bol bol yağmur isabet ettiği için de meyvelerini iki kat veren güzel bir bahçeye benzer. Ona bol yağmur isabet etmese de (yüksekliğinden dolayı en azından) bir çisinti alır. Allah yaptıklarınızı çok iyi görendir.

266. Sizden herhangi biriniz ister mi ki hurma ve üzüm ağaçlarından bir bahçesi olsun, altından ırmaklar aksın, orada her çeşit meyveleri bulunsun ve kendisine ihtiyarlık gelip çatsın, üstelik güçsüz (ve başka geliri olmayan) küçük çocukları da olsun. Derken ona içinde ateş olan bir bora isabet etsin ve yanıversin. İşte (infâk hususunda) Allah, düşünersünüz diye âyetleri size böylece apaçık bildirir.

267. Ey iman edenler, kazandıklarınızın en güzel (ve helâl) lerinden ve sizin için yerden çıkardığımız şeylerden infâk edin. Göz yummaksızın alıcısı olmayacağınız aşağılık şeyleri seçerek vermeye yeltenmeyin. Bilin ki gerçekten Allah Ganidir, Hamiddir.

268. Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size fahşâyı emreder. Allah ise size kendi katından mağfiret ve bir bolluk va’dediyor. Allah ihsanı bol olandır. Hakkıyla bilendir.

269. O hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse muhakkak ona pek çok hayır verilmiş demektir. Özlü akıl sahiplerinden başkası da iyice düşünemez.

270. Yaptığınız her türlü infâkı yahut adadığınız her adağı muhakkak Allah bilir. Zâlimlerin hiçbir yardımcısı yoktur.

271. Sadakalarınızı açıkça verirsiniz o ne güzeldir. Şayet onları gizler ve fakirlere verirsiniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır, günahlarınızın bir kısmını bağışlar. Allah yapmakta olduğunuzdan gereği gibi haberdardır.

272. Onların hidâyete ermesi senin üzerine borç değildir. Fakat Allah dilediği kimseye hidâyet verir. Her ne hayır infâk ederseniz kendi faydanızadır. (Ey mü'minler) zaten siz ancak Allah'ın rızası için infâk edersiniz. Hayır türünden her neyi infâk ederseniz (mükâfatı) size eksiksiz ödenir. Ve size asla zulmedilmez.

273. (Sadakalar) Allah yolunda kendilerini vakfetmiş, yeryüzünde (ticaret için) dolaşmaya gücü yetmeyen, (hallerini) bilmeyenin afif davranmalarından dolayı kendilerini zengin sandığı, senin ise simalarından tanıdığın ve yüzüzlük edip de insanlardan (bir şey) istemeyen fakirler içindir. Şüphesiz hayır türünden her ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir.

274. Mallarını gece gündüz, gizli açık (Allah yolunda) infâk edenlerin, Rabbleri katında mükâfatları vardır. Onlar için hiçbir korku yoktur, onlar üzülmazler de.

Tefsiri:

Bu âyet-i kerime, borç veren kimsenin mükâfâtının ne kadar arttığı hakkında bir açıklama ve tefsir gibidir. Cenâb-ı Hak, mükâfâtın artışını zihinlerde müşahhas hâle getirmek için yere karıştırılıp da kökünden yedi başak süren ve her başağında yüz dâne bulunan bu buğday tânesini misâl olarak verdi. Göz, tek bir dânedен çıkan bu başakları nasıl canlandırırsa kalp de basiretiyle bu mükâfâtın artışını görür hâle gelmekte, gözle yapılan müşâhededen imâni-Kur'ânî müşâhedeye intikâl edilmekte, böylece infak eden kişinin imânı kuvvetlenerek harcarken daha cömert olmaktadır.

Bu âyette سَبَلَة “başak” kelimesinin سنابل şeklinde çokluğu gösteren formda getirilmesi son derece dikkat çekicidir. Çünkü sözün bağlamı çokluğu göstermeye uygundur. Hâlbuki “Kral dedi ki: Ben (rüyâda) yedi arık ineğin yediği yedi semiz inek gördüm. Ayrıca, yedi yeşil başak ve diğerlerini de kuru gördüm”¹⁰⁴³ âyetinde aynı kelimenin azlığını gösteren سَبَلَات şeklindeki çoğul formunu kullanmıştır. Çünkü yedi sayısı azlık formunu kullanmayı gerektirmektedir ve üzerinde durduğumuz Bakara âyetindeki gibi çokluk formunu kullanmayı gerektiren bir bağlam söz konusu değildir.

“Allah dilediğine kat kat fazlasını verir.” ifâdesinde farklı yorumlar yapılmıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Allah, âyette söz konusu edilen kat kat artışı her harcayan kimseye değil, dilediği kimseye yapar. Çünkü O, rahmetini dilediği kimseye hasreder. Zirâ harcama bizâtihi kendisi, harcama yapan kişinin sıfat ve halleri, ona duyulan ihtiyâcın şiddeti, faydasının kapsamı ve yeri gibi hususlarda farklılık arz eder.

2. Allah daha fazlasını verir. Yâni bir yedi yüzle yetinmeyip bu miktârı da kat kat aşar.

Âyette gramer açısından da farklı tahliller yapılmıştır. Bunları da şu şekilde sıralayabiliriz:

1. *“Allah yolunda harcama yapanların harcamasının misâli bir dânenin misâli gibidir.”* مثل نفقة الذين ينفقون في سبيل الله كمثل حبة

2. *“Allah yolunda harcama yapanların misâli toprağa bir dâne atarı kimsenin misâli gibidir”* مثل الذين ينفقون في سبيل الله كمثل باذر حبة

Bu tahlillerin her ikisinde de bir tamlayan ilâve edilmesinin gerekçesi, benzeyen ile benzetilen unsurların uyuşmasını sağlamaktır.

Bu misâlde dört tâne unsur vardır: Benzeyen unsurlar içerisinde harcama yapan kimse ve harcama işi; benzetilen unsur içerisinde ise tohum saçan kimse ve tohum yer almaktadır. Cenâb-ı Hak bu unsurların her iki grubunun da en önemlilerini zikretmiştir. Benzeyen gruptan المنفق harcama yapan kimseyi zikretmiştir. Çünkü asıl amaç harcama yapan kimsenin durumunun belirtilmesidir. Bu guruptan النفقة “harcama yapma” kelimesini ise zikretmemiştir. Çünkü aynı kökten türemiş olan المنفق “harcama yapan” kelimesi onu göstermektedir. Benzetilen gruptan da tohumu zikretmiştir. Çünkü kat kat vermenin meydana gelmesinin sebebi odur. Tohum saçan kimseyi ise zikretmemiştir. Çünkü borç vermenin onunla bir ilişkisi yoktur. Parlak bir üslûp kapsayan bu veciz, açık ve edebi ifâde son derece dikkat çekicidir. Bu Kur’an misâlleri içinde pek çoktur, hattâ onların tamâmı bu şekildedir.

Âyet-i kerime Allâh’ın güzel isimlerinden bu bağlamla çok uyuşan iki mübârek isimle sona ermektedir. Bunlar el-Vâsi’ (lûtfu geniş) ve el-Alim (her şeyi bilen) isimleridir. Tâ ki böylece kul, bu yüksek artışı uzak görmesin. Çünkü Allâh’ın ihsânı dar değildir. Kat kat artıran kişinin ihsânı boldur, imkânı büyük ve lûtfu geniştir. Bununla birlikte kul ihsânının genişliğinden hareketle o ihsânın her harcama yapan kimseyi kapsadığını da zannetmesin! Çünkü Allah Teâlâ el-Alim’dir. Kat kat artışın kim için uygun olduğunu, kimin bu mükâfâta lâıyk ve ehil olduğunu, kimin bunu hak ettiğini pek iyi bilir! Onun cömertlik ve lûtfu hikmetine aykırı düşmez. Aksine O, rahmet ve lûtfunun genişliğinden dolayı lâıyk olana ihsanda bulunur! Lâıyk olmaya da hikmet ve ilmi gereği lûtfunu vermez.

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

“Mallarını Allah yolunda harcıyıp da arkasından başa kakmayan, fakirlerin gönlünü kırmayan kimseler var ya, onların Allah katında has mükâfatları vardır. Onlar için korku yoktur, üzüntü de çekmeyeceklerdir.”¹⁰⁴⁴

Bu âyet, karz-ı hasenin (güzel borç) nasıl olacağını açıklamaktadır. O, Allah rızası için ve ona ulaştıran yolda yapılan harcamadır. En faydalılarından biri ci-hat yoludur. Çünkü sebilullah / Allah yolu tamlamasının bir umûmi bir de husûsi mânâsı vardır. Husûsi mânâsı umûmi yolun bir parçasıdır.

Karz-ı hasenin, Allah rızasını gösterme dışındaki diğer bir şartı da yapılan harcamadan sonra başa kakmamak ve rencide etmemektir. Başa kakmak iki çeşittir:

1. Kişinin dille açıklamamakla birlikte başa kakma duygusunu hissetmesidir. Bu yapılan hayrı geçersiz kılmamakla berâber yine de bir eksiklikler. Çünkü Allah'ın kendisine mal verme ve onu harcama lütfunda bulunup da başkalarını bundan mahrum etmesini görmemektir. Hâlbuki her bakımdan Allah'ın o kişiye minneti vardır. Bu durumda o kişi, başkalarına karşı nasıl minnet eder?

2. Kişinin diliyle başa kakması, böylece iyilik ettiği kişiyi yaptığı iyilikle rencide etmesi, yaptığı onun gözüne sokması ve onu kendisine borçlu çıkarması, meselâ “Sana şunu vermemiş miydim?” diyerek verdiği şeyleri sayıp dökmesidir. Yâhut Süfyân'ın söylediği gibi “Sana ihsanda bulundum ama teşekkür etmedin” demesidir.

Abdurrahman b. Ziyâd şöyle demiştir: Babam şöyle derdi: İhsanda bulduğün bir adama selâm vermen ona yaptığın ihsânı hatırlatıyorsa ondan selâmını bile gizle!

Şöyle bir söz söylenir: Bir iyilik yaptıysan onu unut! Sana bir ihsanda bulunulursa onu aslâ unutma!

Bu hususta şâir de şöyle demiştir:

وَأَنْ أَمْرًا أَهْدَى إِلَى صَنِيعَةٍ / وَذَكَرْتُهَا مَرَّةً لَتَجِيلَ (الطويل)

Bana bir hayrı olup da onu bir kere anan cimridir

Yine şöyle denmiştir: Bir dilenciye bir şey verip de başa kakanla ihsanda bulunmayıp cimrilik edenin hiçbir farkı yoktur.

Allah Teâlâ, iyilik yapmaktan ötürü minnet etmeyi kullarına yasaklamış ve bu özelliği sâdece kendisine hasretmiştir. Çünkü bu davranış kullar tarafından yapıldığında çok ayıp ve yakışıksızdır. Allâh'ın minneti ise ihsan ve hatırlatmadır.

Çünkü O, bizâtihi nimet verendir. Kullar ise aracidan ibârettir. Hakikatte kulluna lütüfta bulunan O'dur.

Ayrıca minnet etmek, minnet edilen kişinin gu'ûrunun kırılmasına, minnet edenin yanında boynunun bükülmesine ve ona karşı kölelik hissi içinde olmasına sebep olur. Hâlbuki karşısında boyun bükülmeye ve kulluk hissedilmeye lâayık olan sâdece Allah'tır.

Kezâ minnet etmek, ihsanda bulunan kişinin gerçekten lütuf, nimet ve ihsan sâhibi olduğunu gösterir. Hâlbuki bu sıfatlar sâdece Allah Teâlâ'ya âittir.

Kezâ verdiği başa kakan kişi, kendisini alandan üstün, ondan şerefli ve müstağni görür. Alan kişiyi ise hakir, kendisine muhtaç ve fakir görür. Hâlbuki bir kula bunlar yakışmaz.

Kaldı ki Allah ihsanda bulunan kişinin karşılığını üzerine almış ve ona harcadığından kat kat fazla mükâfat vermiştir. Yapmış olduğu hayrın karşılığı Allah katındadır. Dolayısıyla hayır yaptığı kişiden alacağı bir hakkı yoktur. Bu durumda tutar da yaptığı iyiliği onun başına kakarsa açık bir haksızlık yapmış ve sanki ondan alacağı bir hakkı olduğu iddiâsında bulunmuş olur.

Allah bilir ya, başa kakma sebebiyle kişinin hayrının geçersiz hâle gelmesinin sebebi de budur. Çünkü onun muâmelesi ve aksâtası Allah ile, dolayısıyla yaptığı iyiliğin karşılığı da O'nun katındadır. Ancak o kişi, Allah'ın vereceği karşılıktan hoşnut olmamış ve iyilik yaptığı kişiden bir karşılık bekleyerek ve muâmelesinin onunla olduğunu düşünerek yaptığı iyiliği onun başına kakmıştır. Bu sebeple Allah'la olan aksâta ve muâmelesi geçersiz hâle gelivermiştir.

Allâh'ın kullarına yaptığı bu nasihatler ve onları rubûbiyet ve ülûhiyetinin birliğine yöneltmesi son derece dikkat çekicidir. O, rubûbiyet ve ülûhiyetiyle alâkalı herhangi bir hususta kendisiyle çekişmeye giren kişinin yaptığı hayrı geçersiz kılar. Ondan başka yaratıcı ve tapılmaya lâayık hiçbir varlık yoktur.

﴿ثُمَّ لَا يُلْقُونَ مَا أَنفَقُوا مِّنَّا وَلَا يُؤْتُونَ﴾ “Arkasından başa kakmayan, fakirlerin gönlünü kırmayan kimseler var ya,”¹⁰⁴⁵ ifâdesiyle “başa kakma” ve “gönül incitme”nin iyilikte bulunmadan uzun süre sonra yapılması durumunda bile iyilik yapılan kişi için kırıcı olduğu ve bu durumda harcamadan amaçlananın gerçekleşmeyeceği vurgulanmıştır. Eğer bu ifâdede و harfi kullanılarak مَا أَنفَقُوا مِّنَّا وَلَا يُؤْتُونَ denilseydi, bu ifâdenin ana cümlede hal (durum zarfı) olduğu anlaşılabilirdi. O takdirde mânâ şöyle olurdu: “Mallarını başa kakmadan ve fakirlerin gönlünü kırmadan Allah yolunda harcayan kimseler var ya, onların Allah katında has mükâfatları vardır.” Böylece sâdece iyilik yapılırken başa kakmak yapılan iyiliği geçersiz kılar, iyilik yapıldıktan sonra başa kakmak ise geçerliliğini

korurdu. Hâlbuki iyilik yapıldıktan sonraki başa kakma ve kalp kırma bile iyiliğin mükâfâtını geçersiz kılıyorsa, iyilik yapılırken yapılan başa kakma öncelikle geçersiz kılar.

Burada dikkat çeken başka bir incelik daha vardır. Cümlelerin haberine (yüklem) ف harfi girmemiş ve doğrudan لَّهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ “Onların Allah katında has mükâfatları vardır..”¹⁰⁴⁶ denilmiştir. Hâlbuki بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا “Mallarını gece gündüz, gizli ve açık hayır için harcayan kimselerin Rablarının yanında, yalnız kendileri için mükâfatları vardır.”¹⁰⁴⁷ âyetinde haberin başına ف harfi girmiştir. İsm-i mevsûl (ilgi zamiri) ve nitelenmiş olan mübtedâya (özne) giren ف harfi, cümleye şart ve cevap mânâsı kazandırır. Yâni kişilerin mübtedâda bulunan sıfatlara sâhip olmaları durumunda söz konusu mükâfâtı hak edecekleri anlamını verir.

Bizim asıl üzerinde durduğumuz âyette¹⁰⁴⁸ ise, İlâhi mükâfâtı hak eden kişilerin açıklanması ve diğerlerinden ayrılması amaçlandığı için ف harfi zikredilmemiştir. Dolayısıyla anlam şöyledir: “Malını Allah için harcayan, başa kakmayan ve gönül incitmeyen kişiler söz konusu mükâfâtı hak eder. Allah rızâsı gözetmeden harcama yapan, yaptığı harcamayı başa kakan ve kalp kıranlar değil” Yâni diğer âyetin aksine bu âyetin bağlamında şart ve cevap değil, mükâfâtı hak edeni hak etmeyenden ayırma ve açıklama vardır. Diğer âyette¹⁰⁴⁹ ise gece ve gündüz, açık ve gizli harcama yapmak, bütün vakitler ve durumlarda iyilik etmek zikredilmiş daha sonra da haberin başına ف getirilmiştir. Böylece gece ve gündüz hangi vakitte yapılırsa yapılsın, gizli ve açık hangi şekilde olursa olsun hayır yapmanın her hâlûkârda mükâfat sebebi olduğu belirtilmiştir. Tâ ki kul hemen harcama yapmaya koşsun ve harcama yapmak için vakit ve hal beklemesin. Geceleyin yapacağı hayrı gündüze, gündüz yapacağı hayrı geceye ertemelesin. Kezâ açıktan yapacağı hayrı gizli yapabileceği bir zamâna, gizli yapacağı hayrı da açıktan yapacağı bir zamâna tehir etmesin. Ne zaman ve ne şekilde yaparsa yapsın hayır için yapmış olduğu harcama onun mükâfat ve sevap kazanmasına sebep olur.

Kur’ân’ın bu incelikleri üzerinde kafa yor! Belki tefsirleri okurken de bu inceliklerle karşılaşabilirsin. Lütuf ve ihsan sâdece Allâh’a âittir. O’nun ortağı yoktur.

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِّنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أذى “Bir tatlı söz, bir kusur bağışlama, peşinden incitme gelen maddi yardımdan (sadakadan) çok daha iyidir”¹⁰⁵⁰ Kalplerin beğenip yadırgamadığı güzel

1046 Bakara 2/262

1047 Bakara 2/274

1048 Bakara 2/262

1049 Bakara 2/274

1050 Bakara 2/263

bir söz ve kötülük yapan bir kimsenin yaptığı kötülüğü affetmek kalp kırarak verilen bir sadakadan daha iyidir. Güzel söz söylemek iyiliktir ve dille yapılmış bir sadakadır. Kusûru bağışlama ise sorgulama ve misliyle mukâbele yapılmaması sebebiyle bir ihsandır. Bunların her ikisi de ihsânın bir nev'idir. Gönül inciterek yapılan sadaka ise iyilik olsa bile, kendisini boşa gideren bir unsurla birlikte bulunmaktadır. İki iyiliğin (tatlı söz ve kusur bağışlama) boşa gitmiş olan bir iyilikten daha üstün olduğu şüphesizdir.

Kişinin, reddettiği dilencinin kabalık ve kırıncı tutumunu bağışlaması da âyetteki "bağışlama"nın kapsamına girer. Çünkü onu affetmesi, inciterek ona sadaka vermesinden daha iyidir.

Bu âyet hakkında değişik görüşler vardır:

1. Buraya kadar aktardığımız, âyet hakkındaki meşhur olan görüştür.

2. Güzel söz söylemeniz ve iyi mukâbelede bulunmanız sebebiyle Allah'ın sizi bağışlaması peşinden incitme gelen sadakadan daha iyidir.

3. İstedliğini vermek mümkün olmayıp da geri çevrildiği zaman bir dilencinin sizin için Allah'tan bağışlama ve af dilemesi, peşinden incitme gelen sadakadan daha iyidir.

Mânâsı en açık olan görüş birincisi, daha sonra da ikincisidir. Üçüncüsü ise son derece zayıftır. Çünkü âyetle, istekte bulunan ve bir şey alacak olan kişiye değil, harcama yapma konumunda bulunan ve kendisinden bir şey istenen kişiye hitap edilmektedir. Buna göre anlam şöyledir: Ona güzel söylemen ve af dilemen, sadaka verip de incitmenden daha hayırlıdır.

Daha sonra âyet-i kerime, muhtevâsına uygun iki sıfatla sona ermiştir: **وَاللّٰهُ غَفِيْرٌ رَّحِيْمٌ** "Zirâ Allah kullarının sadakalarından müstağnidir, halimdir"¹⁰⁵¹ Bunun iki mânâsı vardır:

1. Allah'ın sizin sadakanıza ihtiyâcı yoktur. O'na sizin sadakanızdan bir şey ulaşmaz. Sadaka vermekte sizin için büyük bir mükâfat vardır. Onun faydası sizedir, Allâh'a değil. Şu halde Allâh'ın ne sadakaya ne de başka hiçbir şeye aslâ ihtiyâcı yokken kişi yaptığı hayrı nasıl başa kakar ve verdiği kişiyi incitir? Ancak Allah böyle başa kakan kişiyi hemen cezâlandırmaz. Çünkü O aynı zamanda Halim'dir. Bunun kapsamında hem tehdit hem de sakındırma vardır.

2. Allah Teâlâ hiçbir şeye ihtiyâcı olmamakla birlikte aynı zamanda yumuşaklık ve affedicilik özelliklerine sâhiptir. Geniş ihsanları ve her şeyi kapsayan sadakaları yanı sıra kusurları bağışlayıcıdır. O halde sizden biriniz - üstelik verdiği şey de az, hakir ve değersiz iken - nasıl başa kakar ve incitici olur?

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

“Ey imân edenler! Sadaka verdiğiniz kimselere minnet etmek, incitmek suretiyle o sadakalarınızı boşa çıkarmayın. Allâh’a da, âhirete de inanmadığı halde sırf insanlara gösteriş yapmak için malını harcayan kimsenin durumuna düşmeyin. Onun, durumu üzerinde toprak bulunan kaypak bir kayaya benzer ki, şiddetli bir yağmur olur olmaz toprağı kayıverir, cascavlak kalır. Öyleleri işledikleri hiçbir şeyden sevap ve mükâfat elde edemezler. Zirâ Allah inkârcılar gürûhunu buna muvaffak eylemez”¹⁰⁵²

Bu âyet-i kerime başa kakma ve incitmenin yapılan sadakayı boşa giderdiği hakikatini ihtivâ etmektedir. Bu, iyiliğin kötülük sebebiyle boşa gideceğine de delildir. Şu âyet-i kerime de buna delildir: *“Ey iman edenler! Seslerinizi peygamberin sesinden fazla yükseltmeyin. Birbirinizle yüksek sesle konuştuğunuz gibi onunla da öylece konuşmayın. Yoksa siz farkında olmadan bütün emekleriniz boşa giderir.”¹⁰⁵³*

Bu risâlenin başında bu konuyla ilgili bilgi verilmiştir. Onları tekrarlamaya ihtiyaç yoktur.

Şöyle bir itiraz dillendirilebilir: Sadaka verilirken başa kakmak ve kalp kırmak sadakayı boşa giderir, sadaka verildikten sonra yapılan başa kakma ise onu boşa gidermez. Ancak âyette bunu açıkça belirten bir kelime kullanılmamıştır. Sözün akışı da - ister sadaka verildiği esnâda olsun ister daha sonra olsun - başa kakma ile sadakanın mutlak olarak boşa gittiğini göstermektedir.

Şöyle bir itiraz da ileri sürülebilir: Allah ve âhîret gününe inanmayan riyâkâr kişinin örnek verilmesi, sadakayı boşa gideren başa kakma ve gönül incitmenin riyâ ve inançsızlık gibi sadaka verildiği esnâda yapılan başa kakma olduğunu göstermektedir. Çünkü işlenen bir güzel davranıştan sonra riyâkârlık yapmak o davranışı boşa gidermez.

Bu iki itirâza iki ayrı cevap vermek mümkündür:

1. Benzetme güzel davranışın boşa gittiği durum için zikredilmiştir. Bu durum, riyâkârın ve iyilik yapıp da başa kakanın tutumlarıdır. Bunların her ikisinin yaptıkları da boşa gider.

2. Riyâ dâimâ yapılan davranışla birlikte olur. Çünkü o, gösteriş için yapılan bir davranıştır. Riyâkâr kimse onu insanlar görsün diye yapar. Bu sebeple riyâ, yapılan davranıştan ayrı ve sonra düşünülemez. Başa kakma ve incitme ise böyle değildir. O, sadaka verilirken olabildiği gibi daha sonra da olur. Genellikle de daha sonra olur.

1052 Bakara 2/264

1053 Hucurat 49/2

كَالَّذِي يُنْفِقُ ifâdesinde iki tahlil yapmak mümkündür:

1. Bu ifâde كَالَّذِي يُنْفِقُ takdirindedir. Buna göre anlam şöyledir: “Sadaka verdiğiniz kimselere minnet etmek ve onları incitmek sûretiyle Allâh’a da, âhirete de inanmadığı halde sırf gösteriş için sadaka veren kişinin hayrı gibi hayrınızı boşa gidermeyin!” Bu durumda başa kakan kişinin yaptığı hayır gösteriş için iyilik yapan kişinin yaptığı hayra benzetilmiştir.

2. Bu ifâde كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِثَاءَ النَّاسِ takdirindedir. Buna göre anlam şöyledir: “Sadaka verdiğiniz kimselere minnet etmek, incitmek sûretiyle Allâh’a da, âhirete de inanmadığı halde sırf insanlara gösteriş yapmak için malını harca-yan kimsenin durumuna düşmeyin.!” Bu durumda sadaka verip de başa kakan kimse Allâh’a ve âhirete inanmadığı halde sırf gösteriş için sadaka veren kimseye benzetilmiştir.

فمثلہ Yâni verdiği sadaka boşa gitmiş olan kişinin misâli kaypak bir kaya gibidir.

صفوان “kaypak kaya” kelimesi hakkında iki görüş vardır:

1. Bu kelime tekildir.

2. صفوة kelimesinin çoğuludur.

“عَلَيْهِ ثَرَابٌ فَأَمْسَابُهُ وَأَبْلٌ فَتَرَكُهُ صُلْدًا” şiddetli bir yağmur olur olmaz toprağı kayı-verir, cascavlak kalır.”¹⁰⁵⁴ وابل kelimesi “şiddetli yağmur” demektir. صلد üzerinde bitki de başka bir şey de bulunmayan taş demektir. Bu, en edebi en güzel misâllerden biridir. Çünkü şu unsurların hepsini ihtivâ etmektedir: Verdiği sadaka Allah ve âhiret inancından kaynaklanmayan riyâkâr kişinin kalbini katılık ve işe yaramazlık yönünden taşla benzetmektedir. Verdiği sadakanın onunla olan ilişkisini ve onda bıraktığı etkiyi taş üzerindeki toza benzetmektedir. Taşın üzerindeki toprağı alıp götürün yağmuru o kişinin sadakasını yok edip geçersiz kılan âmile benzetmektedir. Yağmur nasıl taşın üstündeki toprağı alıp götürmüş ve taşı şıpşırak bırakmışsa, o kişi de davranışı boşa gittiği ve geçersiz olduğu için hiçbir mükâfat elde edemez.

Bu ifâdenin başka bir mânâsı daha vardır: Allah rızâsı dışında bir maksatla hayır yapan kişi görünüşte İlâhi mükâfâtı hak eden bir davranış yapmaktadır. Dolayısıyla verimli bir toprağı atılıp da kökünden yedi başak bitiren ve her başağında yüz dâne bulunan tohumun üremesi gibi onun mükâfâtı da üremesi gerekir. Ne var ki onun hayrının gelişmesini ve artışı engelleyen bir mâni vardır. Bu mâni, tıpkı toprağın altına atılan tohumun bitmesini engelleyen bir taşla benzer. Artık o tohum ne biter, ne de gün yüzüne çıkar.

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

“Allâh'ın rızâsını kollamak ve ruhlarındaki imânı kökleştirmek için mallarını harcayanların durumu ise, bir tepedeki güzel bir bahçenin hâline benzer. Bir bahçe ki ona bol yağmur yağar, meyvelerini iki kat verir. Bol yağmur düşmese de hafif bir yağmur, bir çisinti de yetişir. Allah ne yaparsanız hepsini görür”¹⁰⁵⁵

İhlâs ve dürüstlikle hayır işleyen kimsenin örneği işte böyledir. Allah rızâsını gözetmek ihlâstır. Gönün sebâtı ise harcamadaki dürüstlüktür.

Hayır yaparken kişi iki felâketle karşı karşıyadır. Bu felâketlerden kurtulan hayır sâhibinin örneği bu âyetteki gibidir. Bu iki felâket şunlardır:

1. Yaptığı iyilikle övülmeyi veyâ başka bir dünyevi amacı gözetmesi.

2. Zaaf göstererek hayır yapmaktan geri durması ve onu yapıp yapmamak husûsunda tereddüt göstermesi.

Birincisi Allah rızâsını yok eder. İkincisi ise yaptığı hayrın sağlamlaşmasını engeller. Gönün sağlamlaştırılması, onun hayır yapmaya teşvik edilmesi, yöneltilmesi ve bu yolda güçlendirilmesidir. Kişinin dürüstlüğünü bu sağlar. Sâdece Allâh'ın rızâsını gözetmek ise hayrı sâdece O'nu hoşnut etmek için yapmaktır ki bu da sadakadaki ihlâsı sağlar.

İşte hayrın kaynağında Allah rızâsı ve gönün sebâtı olursa o hayrın örneği ağaçları kesif ve onlarla örtülü büyük bir bahçe gibidir. Bu bahçe bir روبة , yâni yüksek bir yer üzerindedir. Çünkü yüksek yerlerdeki bahçeler, alçak ve çukur yerlerdeki bahçelerden daha mükemmel olur. Zirâ yüksek yerler havasını ve rüzgârını daha iyi alabilecek bir konumdadır. Ayrıca güneş doğarken, tepe noktasında iken ve batarken ışığını iyi alır. Böylece meyveleri daha olgun, daha temiz, daha güzel ve daha çok olur. Gölgede yetişen meyvelerin aksine yüksek yerde bulunan bahçenin meyvelerinin tadı ve temizliği güneş ve rüzgârla artar.

Yüksek bir yerde bulunan bahçe için tek endişe kaynağı su olduğu için Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: *أَصَابَهَا وَابِلٌ* “Ona bol yağmur yağar” *وَابِلٌ* “bol ve yarıyışlı yağmur” demektir. Böylece o bahçe, meyve ve bereketini verir. Başka bahçelerin verdiği meyvelerin iki katı meyve verir. Veyâ şu mânâ da verilebilir: Bu bol yağmur sebebiyle normalde vermekte olduğu meyvenin iki katı meyve verir. Bu hayırlarda önce geçmiş ve Allâh'a yaklaşmış olan kimselerin misâlidir.

“فَإِنْ لَمْ يُصْبِهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ” Bol yağmur düşmese de hafif bir yağmur, bir çisinti de yetişir.”¹⁰⁵⁶ *وَابِلٌ* kadar şiddetli olmayan yağmur demektir. Yeri iyi ve hoş olduğu için o bahçe böyle bir çisinti bile yeter, yine bereketli mahsûl verir. Bu da hayır yapmakta orta derecede olan iyi kimselerin misâlidir.

İnsanlar Allah katında farklı derecelere sâhiptir. وابل “bol yağmur”un anıldığı ifâdede kastedilenlerin derecesi daha yüksektir. Onlar, mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık harcayan, ihtiyaç sâhibi bile olsalar başkalarını kendilerine tercih eden diğergâm kimselerdir. الطل “çisenti” kelimesinin anıldığı ifâdede kastedilenler ise orta derecedeki kimselerdir.

Her iki grubun durumu ve yaptığı hayır bir tepe üstündeki bahçeye, sadakaları bol yağmura ve çisentiye benzetilmiştir. Nasıl ki her iki yağmur da bahçenin meyvelerini artırır ve kat kat çoğaltırsa bu iki grubun – az veyâ çok – yapmış oldukları hayır da Allah rızası ve gönül hoşnutluğuyla yapılması kaydıyla Allah katında artar ve çoğalır.

Âyette geçen ضَعْف “iki kat” kelimesinin mânâsı hakkında ihtilâf vardır:

1. Bu kelime ضَعْفَا الشَّيْءِ şeklinde ikil kullanılırsa “bir şeyin iki misli ve onun fazlası” mânâsına gelir. Ancak ضَعْفُ الشَّيْءِ şeklinde tekil kullanılırsa “bir şeyin bir misli” mânâsındadır.

2. Bu kelime ضَعْفُ الشَّيْءِ şeklinde tekil kullanıldığında “bir şeyin iki misli”; ضَعْفَا الشَّيْءِ şeklinde ikil kullanıldığında ise “bir şeyin üç misli” mânâsına gelir. Bundan sonra ثَلَاثَةُ أَضْعَافِ الشَّيْءِ، أَرْبَعَةُ أَضْعَافِهِ “Bir şeyin üç katı, dört katı” şeklinde sayı ne kadar artırılarak söylenirse o şeyin bir misli daha fazlası kastedilmiş olur.

İkinci görüşü savunanları bu kanâate varmaya sevkeden âmil, tekil ile ikilin aynı mânâyâ gelmesini hoş görmemeleri ve bundan kaçmalarıdır. Çünkü kelime, ضَعْفُ الشَّيْءِ şeklinde tekil kullanıldığında bir şeyin misli ve fazlası kastedilmektedir. O şeye bir misli daha ilâve edildiğinde onun iki misli elde edilir ki ona da kelimenin tekili kullanılarak ضَعْفُ الشَّيْءِ denilir. Eğer ikil formunda ضَعْفَا الشَّيْءِ denilse ve yine “bir şeyin iki misli” kastedilse tekille ikil arasında fark olmaz. Bu görüşü savunanlara göre kelime ضَعْفَا الشَّيْءِ şeklinde ikil formunda kullanıldığında bir şeyin aslına ilâve edilmiş iki misli kastedilir. Bu da ثَلَاثَةُ أَضْعَافِ الشَّيْءِ “Bir şeyin üç katı” denildiğinde o şeyin aslına ilâve edilmiş olan üç mislinin kastedilmiş olmasını gerektirir. Bundan sonra baştaki sayı artırıldıkça söz konusu nesnenin aslına ilâve olarak o sayı kadar misli kastedilmiş olur.

Doğru olan görüş, ضَعْفَا الشَّيْءِ şeklinde kelimenin ikil formu kullanıldığında bir şeyin iki mislinin, yâni aslının ve onun bir mislinin kastedilmesidir. قَاتَتْ أَكْلَهَا “O bahçe iki kat ürün vermiştir”¹⁰⁵⁷ âyeti de bunu göstermektedir. Bu âyetteki ضَعْفَيْنِ kelimesiyle “iki misl” kastedilmiştir. Nitekim şu âyette de aynı-nı görüyoruz: “Sizden kim açık مِنْ يَأْتِ مَتَكُنْ بِشَفَاحَةٍ مُتَّبِعَةٍ يَضَاعَفُ لَهَا الذَّدَابُ ضَعْفَيْنِ”¹⁰⁵⁸ Nitekim bir sonraki bir hayâsızlık yaparsa, onun azâbı iki katına çıkarılır.”

1057 Bakara 2/265

1058 Ahzab 33/30

âyette “Sizden her kim, Allah’a ve Rasûlüne itâat eder ve yararlı iş yaparsa ona mükâfâtını iki kere veririz”¹⁰⁵⁹ âyetinde مرتين “iki kere” denilmesi, önceki âyetteki ضعفين kelimesiyle “iki kat”ın kastedildiğini gösterir.

İkinci görüşü savunanların tekil ile ikilin aynı anlama gelmesi hakkındaki gerekçeleri ise vehimden başka bir şey değildir. Bunun temelinde ضعف kelimesinin, bir şeyin aslıyla berâber bir misli olduğu ile ilgili zanlarıdır. Hâlbuki durum, onların dediği gibi değildir. Aksine ضعف kelimesinde değil de, مثل kelimesinde iki farklı durum söz konusudur: Eğer başlıbaşına değerlendirilirse ضعف ile aynı mânâdadır. Ama bir benzeriyle değerlendirilirse ضعفان “iki kat” mânâsına gelir. Allah daha iyi bilir.

فصل “çisenti” kelimesinin neden merfû (ötre) olduğu hakkında farklı tahliller vardır:

1. Bu kelime haberi (yüklem) düşmüş bir mübtedâdir (özne). Buna göre haber şöyle takdir edilir: طله يكفيها “Yağmurun çiselemesi o bahçe için yeterlidir”

2. Bu kelime mübtedâsi düşmüş bir haberdir. Bu görüşe göre ifâdenin takdiri şöyledir: فالذي يرويها ويصيها طل “O bahçeyi sulayan bir çisentidir”

روية kelimesindeki جنة zamiri “bahçe” kelimesini gösterebileceği gibi “tepe” kelimesini de gösterebilir. Zâten bahçe tepede yer aldığı için bunlar birbirini gerektirmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

“Sizden biriniz arzu eder mi ki, hurma ve üzüm ağaçlarıyla dolu, arasından sular akan ve kendisi için orada her çeşit meyveden (bir miktar) bulunan bir bahçesi olsun da, bakıma muhtaç çoluk çocuğu varken kendisine ihtiyarlık gelip çatsın, bahçeye de içinde ateş bulunan bir kasırga isâbet ederek yakıp kül etsin! (Elbette bunu kimse arzu etmez.) İşte düşünüp anlayasınız diye Allah size âyetleri açıklar.”¹⁰⁶⁰

Hasen el-Basri şöyle demiştir: Allâh’a yemin ederim ki bu, insanlardan pek azının akledebileceği bir misâldir. Bedeni zayıflamış, çoluk-çocuğu artmış ihtiyar bir adam... Bahçesine çok muhtaç... Allâh’a yemin ederim ki, sizden biriniz dünyâdan göçtüğünde iyi amellere çok muhtaç olacaksınız.

Buhârî’nin Sahih’inde Ubeyd b. Umeyr’den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: “Hz. Ömer bir gün Hz. Peygamber’in -sallallâhu aleyhi vesellem- ashâbına bu âyetin ne hakkında nâzil olduğunu sordu. Onlar ise ‘Allah daha iyi bilir’ diye cevap verdiler. Hz. Ömer ‘Ya biliyoruz deyin veya bilmiyoruz deyin’ diyerek kız-

1059 Ahzab 33/31

1060 Bakara 2/266

di. Bunun üzerin İbn-i Abbas ‘Ey müminlerin emiri! Bu âyet hakkında benim söyleyeceğim bir görüşüm var’ dedi. Hz Ömer ‘Söyle yeğenim, kendini hakir görme!’ diyerek onu cesâretlendirdi.

Ibn-i Abbas: Bu âyet, bir amele misâl olarak verilmiştir.

Hz. Ömer: Hangi amele?

Ibn-i Abbas: Allah’a itâat ederek güzel ameller işleyip de sona Allâh’ın kendisini denemek üzere gönderdiği şeytanın hilelerine kanarak isyankâr davranışlar sergileyen, böylece tüm iyi amellerini mahveden adamın ameline.¹⁰⁶¹

أَبُوذُ أَعَدُّكُمْ “Sizden biriniz arzu eder mi ki...” Cenâb-ı Hak, cümleyi yadırgayıcı bir soru formuna döküyor. Çünkü bu, hem olumsuz yapıdan hem de olumsuz emir kipinden daha edebi ve daha etkilidir. Nitekim çirkin bir davranış sergileyen birini gördüğünde ona şöyle dersin: Akıllı bir adam böyle bir davranış yapmaz. Allah’tan ve âhîret gününden korkan bir adam hiç böyle davranır mı?

أَبُوذُ أَعَدُّكُمْ “Sizden biriniz arzu eder mi ki...” Allah Teâlâ, yadırgayıcı ifâdenin herkesi kapsaması için أحد kelimesini kullanıyor. Bu, tıpkı birine şöyle demene benzer: أَيْفَعَلْ هَذَا أَحَدٌ فِيهِ خَيْرٌ “Kendisinde hayır olan bir kimse hiç bunu yapar mı?” أَبُوذُ أَعَدُّكُمْ “Sizden biriniz arzu eder mi ki...” ifâdesi, yadırgama husûsunda أَبُوذُ “Arzu ederler mi?” demekten daha edebidir.

أَبُوذُ “Arzu eder mi ki...” yadırgama husûsunda أَيْرِيدُ “ister mi?” demekten daha edebidir. Çünkü âyetle zikredilen durumu sevmek ve onu temenni etmek, dileyip istemekten daha çirkin ve daha kötüdür.

أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِّنْ تَجِيلٍ وَأَعْنَابٍ “Sizden biriniz arzu eder mi ki, hurma ve üzüm ağaçlarıyla dolu bir bahçesi olsun da...” Allah Teâlâ, sâdece hurma ve üzümü zikretti. Çünkü bunlar meyve çeşitlerinin en şerefli ve en faydalısıdır. Onlarda yiyecek ve gıdâ vardır. Onlardan ilaç ve içecek de yapılabilir, meyve olarak da tüketilirler. Tatlı da mayhoş da olabilirler. Ayrıca kuru ve yaş olarak tüketilebilirler. Faydaları da pek çoktur. Ancak bu ikisinden hangisinin daha faydalı ve üstün olduğu tartışılmıştır. Bir grup hurmayı tercih etmiş, başka bir grup ise üzümü tercih etmiş, her grup görüşünü desteklediği deliller sıralamıştır. Biz bu görüşleri başka bir yerde zikretmiştik. Burada sâdece tartışmayı sonlandıracak sözü söylemekle yetiniyoruz: Bu iki meyveden her biri değişik ülkelere göre diğerinden daha faydalı olabilir. Çünkü Allah Teâlâ’nın, bunlardan birinin hüküm sürdüğü bir yerde diğerinin hükümran kılmamak gibi bir kânûnu vardır. Hurmanın hükümran olduğu bir yerde üzümün bir önemi yoktur. Çünkü üzüm yumuşak, serin ve mûtedil yerlerde yetişir, büyür ve çoğalır. Hurma ise sıcak yerlerde yetişir ve çoğalır. Onun yetiştiği iklim üzüm için uygun değildir. Hurma yetiştiği yerde

üzümden daha faydalı ve üstündür. Üzüm de yetiştiği yerde hurmadan daha üstündür. Allah daha iyi bilir.

Sadede gelelim: Bu iki meyve çeşidi, meyvelerin en üstünü ve en şerefli-sidir. Bunların her ikisinin de bulunduğu bahçe en üstün bahçedir. Üstelik bu bahçenin, ağaçlarının altından akan nehirleri de var. Bu, onu daha mükemmel-leştirmede ve kıymetini daha da artırmaktadır. Buna ilâve olarak bu bahçe arzu edilen meyve çeşitlerinin hiçbirinden mahrum değildir. Aksine onda tüm meyve çeşitleri mevcuttur. Fakat en önemlileri hurma ve üzümdür. Bu sebeple âyetin başındaki *أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَجِيلٍ وَأَغَابَ* “Sizden biriniz arzu eder mi ki, hurma ve üzüm ağaçlarıyla dolu bir bahçesi olsun da...” ifâdesi ile *فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ* “orada her çeşit meyve vardır” ifâdesi arasında bir çelişki söz konusu değildir.

Bu âyet, şu âyete benzemektedir: “Onlara şu iki adamı misâl olarak anlat: Bunlardan birine iki üzüm bağı vermiş, her ikisinin de etrâfını hurmalarla donatmış, aralarında da ekinler bitirmiştik. İki bağın ikisi de yemişlerini vermiş, hiçbirini eksik bırakmamıştık. İkisnin arasından bir ırmak fışkırtmıştık. Bu adamın başka geliri de vardı”¹⁰⁶²

Şöyle bir yorum yapmak da mümkündür: Bu âyetlerde zikredilen meyvelerden kastedilen fayda ve mallardır. Ancak sözün akışı onların bilinen meyveler olduğunu göstermektedir. Çünkü bizim asıl üzerinde durduğumuz Bakara âyetinde şöyle buyurulmuştur: “Orada her çeşit meyve vardır.”¹⁰⁶³

Âyette zikredilen meyvelerin bilinen meyveler olduğunu gösteren başka bir delil de “Bahçeye içinde ateş bulunan bir kasırga isâbet ederek yakıp kül etti” ifâdesidir. Kezâ Kehf sûresindeki bahçe hakkında da şöyle buyurulmuştur: “Derken onun serveti kuşatılıp yok edildi. Böylece, bağı uğruna yaptığı masraflardan ötürü ellerini oğuşturup kaldı. Bağın çardakları yere çökmüştü.”¹⁰⁶⁴ Bu tasvir sâdece bahçe hakkında geçerli olabilir.

وَأَصَابَهُ الْكَبَرُ “Kendisine ihtiyarlık gelip çattı” ifâdesi, misâldeki kişinin bahçeye ne kadar ihtiyâcı olduğunu, aklının dâimâ onda olduğunu birkaç yönden göstermektedir. Bunlardan bir kısmını zikrederim:

1. Para kazanmak ve ticâret yapmak vb için yaşı çok ilerlemiştir.
2. Âdem oğlunun yaşı arttıkça hırsı çoğalır.
3. Misâldeki kişinin çoluk-çocuğu vardır. Kendisinin ve çoluk-çocuğunun ihtiyaçlarından dolayı o bahçenin kalıcılığı için son derece hırs göstermektedir.
4. Bu kişinin çoluk-çocuğu çok zayıf ve kendisine muhtaçtırlar. Güç ve çalışmalarıyla ona fayda sağlayamamaktadırlar.

1062 Kehf 18/32-34

1063 Bakara 2/266

1064 Kehf 18/42

5. Zayıf ve âciz olan çoluk-çocuğunun ihtiyaçlarını karşılamak bu kişinin üstünde kalmaktadır.

İşte bütün bunlar, o kişinin aklının dâimâ bahçesine takılı kalmasına sebep olmaktadır. Çünkü kendisinin ve çoluk-çocuğunun ihtiyaçlarından ötürü son derece önemlidir. Bu durumu ve adamın bahçeye ne denli muhtaç olduğunu düşünürsen kasırganın bahçeyi kasıp kavurmasının adam için ne büyük bir felâket olduğunu anlarsın. O kasırga ki, yerde dâireler çizer sonra havaya bir sütun gibi yükselir. İçinde de kavurucu bir ateş vardır. İşte bahçenin üstüne böyle bir kasırga esmiş ve onu yakıp kül etmiştir. Allâh'a yemin ederim ki Hasan-ı Basri doğru söylemiştir. Onun söylediği gibi bu, insanların pek azının akledebileceği bir misâldir. Bunun için Allah Teâlâ bu misâlin önemini vurgulamış ve insanları son derece muhtaç oldukları bu misâl üzerinde kafa yormaya yönlendirmiştir: كَذَلِكَ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ (Elbette bunu kimse arzu etmez.) İşte düşünüp anlayasınız diye Allah size âyetleri açıklar.”¹⁰⁶⁵

Akıllı kimse bu misâl üzerinde düşünse ve onu kalbinin kıblesi hâline getirirse bu ona yeterdi. Bir kul, Allâh'a itâat olan davranışlar yapar da sonra da onu geçersiz kılacak ve mahvedecek günahlar işlerse, bu günahlar o kişinin tâati ve sâlih amelleriyle dikmiş olduğu bahçeyi yakıp kül eden kavurucu bir kasırga gibi olur.

Allâh'a itâat ettikten sonra isyân eden kişi bu misâli hakkıyla düşünse ve gerektiği gibi onun üzerinde kafa yorsa Allâh'a yemin olsun ki nefsi yaptığı sâlih amelleri mahvetmeyi ve boşa gidermeyi ona hoş göstermez. Zâten isyanla amellerini boşa gideren kişinin ilmi yoktur. Bu sebeple o cehâletle nitelenmeyi hak etmiştir. Allâh'a isyân eden herkes câhildir.

Şöyle bir soru sorulabilir: وَأَضَابَهُ الْكِبَرُ “Kendisine ihtiyarlık gelip çattı” ifâdesindeki و harfi hal (durum zarfı) için mi yoksa atıf için midir. Eğer atıf ise sonrasını gramer açısından öncesindeki hangi cümlemin hükmüne tâbi kılmıştır?

Bu soruya şöyle cevap veririm: Bu konuda iki ihtimal vardır:

1. و harfi hâl içindir. Zemahşeri (ö. 538 h) bu görüşü tercih etmiştir. Buna göre anlam şöyledir: Sizden biriniz arzu eder mi ki, kendisi yaşlı, çoluk-çocuğu zayıf iken şu şu sıfatlara sâhip bir bahçesi olsun da sonra da onu bir kasırga kasıp kavursun?

2. و harfi atıf içindir ve وَأَضَابَهُ الْكِبَرُ “Kendisine ihtiyarlık gelip çattı” cümlesiyle أَنْ نَكُونَ “olmasını” fiilinin hükmünü gramer bakımından birleştirmektedir. Her ne kadar bu fiil muzâri (şimdiki zaman) formunda olsa da, öncesindeki temenni ifâde eden يود fiili genellikle geçmişteki bir şeyi talep etmek için kullanılır. Do-

layısıyla mânâ şöyle olur: Sizden biriniz bir hurma ve üzüm bahçesi olmasını, ihtiyarlığın gelip çatmasını o bahçesini de bir kasırganın kasıp kavurmasını arzu eder mi?

Bu âyetlerdeki misâller ne kadar dikkate değer. Allah Teâlâ, hayrının temelinde iman olmayan riyâkâr kimseye üzerinde toprak bulunan kaypak taş misâlini verdi. O taşın üzerindeki toprak hiçbir şey bitirmez. O kişinin iman ve ihlâsı olmadığı için yaptığı tamâmıyla boşa gider. Daha sonra Cenâb-ı Hak önce ihlâslı bir şekilde Allah'a itâat edip de sonradan yaptığı tâatin mükâfâtını boşa giderecek bir davranış sergileyen kimseye çok güzel, hoş ve parlak bir bahçeyi misâl verdi. O bahçeye kavurucu bir kasırga musallat olmuş ve onu yakıp kül etmiştir. Bu misâldeki kişinin güzel amelleri vardır, ancak daha sonra o onları heder etmiştir. Birinci misâldeki kişinin ise zâten baştan ameli yoktur. Dolayısıyla onun için heder olma durumu söz konusu değildir.

Sözünü kalpler için dirilik vesilesi, gönüllere şifâ ve müminlere hidâyet ve rahmet kılan Allâh'ın şânı yücedir!

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu:

*"Ey imân edenler! Kazandığınız şeylerin ve yerden sizin faydanız için yerden çıkardığımız ürünlerin temiz ve güzel olanlarından Allah yolunda harcayın. Siz göz yummadan, içinize sinmeksizin almayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkmayın"*¹⁰⁶⁶

Allah Teâlâ, - kulların fiillerini yaratan her ne kadar kendisi olsa da - کسب "kazanma" fiilini onlara nispet etmiştir. Çünkü bu onlardan çıkan bir fiildir. "Yerden çıkarma" fiilini ise kendisine nispet etmiştir. Çünkü bitkileri vs çıkarmak, ne kulların fiilidir ne de onların gücünün yettiği bir husustur. Kısacası Cenâb-ı Hak onların gücünün yettiği fiili onlara, güçlerinin yetmediği ve kendisi tarafından yapılan fiili ise kendisine nispet etmiştir. Dolayısıyla bu âyetin kapsamında kesp ile yaratmayı eşit gören ve kulun kudret, fiil ve etkisini tamâmen inkâr eden Cebriye mezhebi taraftarlarına bir reddiye vardır.

Allah Teâlâ, burada sâdece iki çeşit kazancı zikretti. Bunlar yeryüzünden çıkan zirâi mahsûller, diğeri de ticârî kazançlardır. Bu ikisi dışında hayvanlardan elde edilen gelirlere yer vermedi. Bunun iki sebebi olabilir:

1. Âyetin ilk muhâtaplarının durumunu dikkate alarak sâdece bu ikisini zikretmekle yetinmiş olabilir. Çünkü o zamanki insanların kazançlarının çoğu bu ikisiyle elde ediliyordu. Muhâcirler ticâret ve kazanç ehli kimselerdi. Ensar ise zirâat ve rençberlikle uğraşıyorlardı. Bu sebeple bu iki yaygın mesleğin hükümleri hakkında açıklamaya muhtaçtılar. Bundan dolayı sâdece bu ikisini zikretti.

2. Zirâat ve ticâret tüm malların esâsıdır. Bu ikisi dışındaki meslekler bunlardan doğar ve gelişir. كَب “kazanç”ın altına giyecek, yiyecek, köle, hayvan, âlet, eşyâ ve alışverişle ilgili tüm ticâret dalları ve çeşitleri girer. “Yerden çıkan” ifâdesinin altına ise hubûbat, meyveler ve mâdenler vs girer. Yeryüzündeki insanların kazançlarının ve mallarının temelini bu iki meslek oluşturur. Dolayısıyla bu ikisinin zikredilmesine önem verilmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: “Siz göz yummadan, içinize sinmeksizin almayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkmayın”¹⁰⁶⁷ Allah Teâlâ, özellikle değersiz olan malları seçip fakirlere vermeyi yasaklamaktadır. Bir çok insan bunu alışkanlık hâline getirmiştir. İyi olanı kendisi için saklar, kötü olanları fakirlere verir.

Cenâb-ı Hakk’ın böyle bir davranışı kasıtlı ve bilinçli bir şekilde yapmayı yasaklaması, bunu kasıtsız ve bilinçsiz yapan kişiler için bir özür oluşturmuşa benzer. Bunun kasıtsız yapılması ya o anda elinde o mevcut olduğundan dolayı tesâdüf eseri olur yâhut da zâten o kişinin malının cinsi hep kötüdür. Yoksa o kişi kötü olanı vermeye niyetlenmemiştir. Aksine Allâh’ın kendisine lütfetmiş olduğu bir kısım nimetleri fakirlere vermek istemiştir.

تَنْفِقُونَ ifâdesi ana cümle içerisinde haldir (durum zarfı). Buna göre anlam şöyledir: Ondan harcamaya kalkışmayın!

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

“Siz göz yummadan, içinize sinmeksizin almayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkmayın”¹⁰⁶⁸

Yâni: Siz sadaka almaya müstahak olsanız ve size sadaka verilse ancak nezâket ve kibarlık gereği alacağınız şeyleri fakirlere vermeye kalkışmayın!

أَنْ تَعْمَضُوا “göz yummak” ifâdesi Arapların şu kullanımlarından gelmektedir: أَعْمَضَ فُلَانٌ عَنْ بَعْضِ حَقِّهِ “Falanca kişi, hakkının bir kısmını almamasına aldırmadı, göz yumdu.” Satıcıya da fiyatı düşürmesi için أَعْمَضَ denilir.

إِعْمَاضُ kelimesinin asıl mânâsı göz kapağını kapamak demektir. Sanki gören kimse, verilen şey içine sinmediği için gözünün tüm potansiyelini kullanarak ona bakmaz. Aksine gözünü yumar ve kızarak bakışlarını ondan kaçıır. Kelime, şâirin şu beytinde de aynı mânâda kullanılmıştır:

لَمْ يَفْتَنَّا بِالْوَثْرِ قَوْمٌ وَلِلْضَرِّ مَرَجَالٌ يَرْضَوْنَ بِالْإِعْمَاضِ (الخفيف)

“Bir topluluk bizi oklarına hedef etme fırsatını kaçırmadı.

Zulmün göz yummaya râzı olan erbâbı vardır!”

Bu âyetin iki mânâsı vardır:

1. Size verilmesinden hoşlanmayacağınız ve bir arkadaşınızdan hediye olarak almaktan memnun olmayacağınız şeyleri Allâh'a nasıl veriyor ve hediye ediyorsunuz? Hâlbuki Allah her şeyin iyisinin ve temizinin kendisine ayrılmasına daha lâyıktır.

2. Kendiniz için istemediğiniz şeyleri Allâh'a nasıl revâ görüp de veriyorsunuz? Hâlbuki Allah Teâlâ temizdir, ancak temiz olan şeyleri kabûl eder.

Daha sonra bu iki âyet bağlama uygun iki sıfatla sona erdirildi. Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu: *وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ* “İyi bilin ki, Allah Gani'dir, Hamid'dir”¹⁰⁶⁹ Gani, yâni hiçbir şeye muhtaç olmaması ve Hamid, yâni övgüye lâıyk olması kötü olan şeyleri kabûl etmesine mânidir. Çünkü kötü ve pis şeyleri kabûl eden kişi ya ona ihtiyâcı olduğu için kabûl eder veyâhut kemâl ve şereften yoksun olduğu için ondan uzak durmaz. Ancak ona ihtiyâcı olmayan, kadri yüce ve kâmil vasıfları olan Allah Teâlâ ise onu kabûl etmez.

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur:

*“Şeytan sizi fakir olacaksınız diye korkutur, sizi cimriliğe ve çirkin şeylere teşvik eder. Allah ise kendi katından bir af ve lûtuף vaat buyurur. Allah'ın ihsânı geniştir, her şeyi hakkıyla bilir.”*¹⁰⁷⁰

Bu âyet-i kerime, en edebi lâfızlarla, en seçkin mesajlarla insanları hayır yapmaya teşvik etmektedir. Bunun yanı sıra cimriliğe ve hayır-hasenât yapmaya çağırını, her ikisinin de insan için hazırladığı sonu açıklamaktadır.

Allah Teâlâ, bildiriyor ki, şeytan insanları cimrilik ve bencilliğe sevkeder, hayır yapıp mallarını harcamaları durumunda fakir kalacaklarına dâir vesveseler verir. İnsanların çoğu üzerinde bu çağrı etkili olur. Onlardan biri bir sadaka vermeye ve bir harcama yapmaya kalkıştığında içindeki bir sesin şöyle dediğini duyar: “Bu malı verdiğin anda ona ihtiyaç duyacak ve fakirleşeceksin. Onu elinde tutman vermenden daha iyidir. Tâ ki fakir kimseler gibi kalmayasın. Senin zengin kalman başkalarını zengin etmenden daha iyidir.” Şeytan bu tabloyu çizdikten sonra o kişiye çirkin şeyleri, onların da en kötüsü olan cimriliği emreder. Bu âyetteki *الفحشاء* “çirkin şey” müfessirlerin icmâıyla cimriliktir. İşte şeytan kişiyi fakir kalmakla tehdit eder ve ona cimriliği emreder. Hâlbuki o tehdit ettiği hususta yalancı, emrettiği hususta da hâin ve haddi aşmış biridir. Dolayısıyla onun çağrısına uyan kişi de aldanmış, tuzağa düşmüş ve hüsrâna uğramıştır. Çünkü şeytan peşine taktığı kişiyi aldatır ve onu âkıbetlerin en kötüsüne sürükler. Nitekim şâir şöyle demiştir:

1069 Bakara 2/267

1070 Bakara 2/268

ذَلَّاهُمْ بِغُرُوبِ ثَمَّ أَوْرَدَهُمْ / إِنَّ الْخَبِيثَ لِمَنْ وَالَاهُ غَرَارٌ (البسيط)

Hüsrâna sürükler aldatıp insânı

Pişmân olur izleyen habis şeytânı

İşte böyle! Şeytan insanı fakirlikle korkutur. Bunu insan oğluna şefkatinden ve - dostlar arasında olduğu gibi - onun iyiliğini istemesinden dolayı yapmaz. Aslında o, insanın zengin kalmasından da hoşlanmaz. Aksine onun katında, insanın fakir ve muhtaç olmasından daha sevimli hiçbir şey yoktur. İnsana fakir düşeceği korkusunu vermesinin ve cimriliği emretmesinin tek sebebi, insanın Rabbi hakkında kötü zan beslemesi ve Allah rızâsı için harcama yapmayı bırakması, böylece İlâhi mükâfattan mahrum kalması içindir.

Allâh ise, kuluna günahlarını bağışlamayı, yaptığı hayırdan kat kat fazlasını dünyâda veyâ hem dünyâda hem de âhirette ihsân etmeyi vaat eder.

Bu Allâh'ın va'didir. O ise şeytanın vaadi. Cimri ve cömert kişiler baksınlar! Bu vaatlerden hangisi daha sağlamdır? Hangi vaatten tatmin oluyorlar? Hangisine gönülleri ısınıyor? Allah dilediğini başarıya erdirir, dilediğini de yarımsız bırakır. O, Vâsi'dir, Alim'dir.

Âyetin bu iki isimle bitmesi dikkate değer. "Allah Vâsi'dir, Alim'dir." ¹⁰⁷¹ Yâni Allah ihsânı geniş olan ve ihsân ve adâletini hak edeni de bilendir. İhsânını hak edene lûtfuyla ihsanda bulunur. Hak etmeyi de adâletiyle ihsânından mahrum bırakır. O, her şeyi bilir.

Bu âyetlerin üzerinde durulması ve hakkında yapılan açıklamaların uzun ve bıktırıcı görülmemesi gerekir. Çünkü bu âyetlerin, Allâh'ın emirlerini akledip kastını anlayabilen seçkin kimseler dışındaki insanlarca anlaşılmayan bir çok incelikleri vardır: "İşte bâzı gerçekleri anlatmak için, biz bu kabil temsiller getiriyoruz ama bunları, ancak ibret almasını bilenler anlar"¹⁰⁷²

Bu sûrenin sonu son derece dikkate değer. Bu sûre ki, malların hükümleri, zenginlerin kısımları ve durumları gibi hususlarda Kur'ân'ın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Zenginleri üçe ayırmıştır. Bunları sırayla görelim:

1: Muhsinler (iyi davrananlar): Onlar sadakalarını veren kimselerdir. Allah, onların karşılığını kat kat vereceğini, zirâ sadaka vermeleri sebebiyle zengin ve vaadinde duran Allâh'a borç vermiş gibi olduklarını bildirmiştir. Ayrıca başa kakmak ve incitmek sûretiyle verdikleri sadakaların sevâbını geçersiz kılıp heder etmekten ve tâ baştan sadakanın sevâbını engelleyecek olan riyâ ve gösterişten de sakındırmıştır. Daha sonra onlara en hoş şeyleri vermek sûretiyle Allâh'a yaklaşmayı, bayağı ve pis şeyleri vermeye kalkışmamayı emretmiştir. Peşi sıra onları

1071 Bakara 2/268

1072 Ankebût 29/43

cimrilik ve çirkin işlere çağıran şeytana uymaktan sakındırmış, Allâh'ın çağrısına uyup O'nun vaadine bağlanmanın daha iyi olduğunu bildirmiştir. Ardından bunun, kullarından dilediğine verdiği hikmetlerinden olduğunu, kime hikmet verirse ona çok hayra erdiğini, zirâ hikmetin dünyâdaki her şeyden daha hayırlı ve daha üstün olduğunu belirtmiştir. ¹⁰⁷³ Çünkü Allah Teâlâ, قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ “De ki: *Dünyâ zevki pek azdır*”¹⁰⁷⁴ dünyâyı قَلِيل “az” sıfatıyla nitelemiştir. Hâlbuki buna mukâbil Cenâb-ı Hak hikmet hakkında şöyle buyurmuştur: “*Kime hikmet nasib edilmişse doğrusu, büyük bir hayra mazhar olmuştur*”¹⁰⁷⁵ Bu âyet-i kerime apaçık göstermektedir ki, Allâh'ın kuluna verdiği hikmet dünyâdan ve onun üzerinde bulunan her şeyden daha hayırlıdır. Bunu herkes anlayamaz. Aksine sâdece temiz akıl sâhibi olan kimse anlar. Bu sebeple Allah Teâlâ âyetin sonunda şöyle buyurmuştur: “*Ancak tam akıllı olanlar gerçekleri anlar ve düşünürler*”¹⁰⁷⁶

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendi rızâsı için sadaka veren kimselerin durumlarını bildirdi ve sâdece Allâh'ı hoşnut etmeyi gözetmeleri kaydıyla açıktan da verseler gizli de verseler onları övgüye lâyık bularak şöyle buyurdu: اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ “Allâh rızâsı için yaptığınız yardımlarınızı açıkça vererseniz ne güzel!”¹⁰⁷⁷ Bu, söz konusu davranışın, yâni sadakanın açıkça verilmesi hakkında bir övgüdür. O halde açıkça sadaka veren kimse onun etkisinin ve mükâfâtının geçersiz olacağını sanıp da gizlice vereceği bir zamâna kadar bekleyerek onu vermekten geri kalmasın! Çünkü bu takdirde sadaka verme şartları bir daha oluşmayabilir veyâ başka engeller çıkabilir. Verip vermeme husûsunda iç çatışma yaşayabilir veyâ vermesine engel olan başka bir mâni çıkabilir. O halde açıktan verebileceken gizlice vereceği âna kadar geciktirmemelidir. Sahâbenin durumu böyleydi.

Daha sonra Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“Ama bu hayırlarınızı saklı tutar ve muhtaçlara ulaştırırsanız sizin için daha hayırlı olur”¹⁰⁷⁸

Cenâb-ı Hak, bu âyet-i kerimede, sadakının fakire gizlice verilmesinin açıkça verilmesinden daha iyi olduğunu bildirmiştir.

Allâh Teâlâ'nın, yapılan hayırların gizlenmesinden bahsederken اِنْ تَخْفَوْهَا وَتَوْتَوْهَا “Eğer hayrınızı gizlerseniz sizin için daha iyidir” demek yerine, فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ “farkirlere verirsiniz” kaydını koyarak “gizleme” ile sâdece “fakirlere verme” arasında bağ kurması son derece mânidardır. Çünkü ordu donatmak, köprü yapmak, bir yere su getirmek vb. bâzı hayırların gizlenmesi imkânsızdır. Ama

1073 Bk. Bakara 2/269

1074 Nisâ 4/77

1075 Bk. Bakara 2/269

1076 Bk. Bakara 2/269

1077 Bakara 2/271

1078 Bakara 2/271

fakirlere sadaka vermenin gizlenmesinde fayda vardır: Sadaka verilen kişiyi gizli tutup insanlar arasında onu mahcup ve rezil etmemek, insanların onun fakir ve zor durumda olduğunu görüp onunla olan ilişkilerinde ona değer vermemesini engellemek, bu faydalar içinde sayılabilir. Sadaka verilen kişiyi gizlemek, sadakayla ona iyilik etmeye ilâve bir iyiliktir. Ayrıca sadaka verenin ihlâsını, riyâdan ve insanlarca övülmeyi amaçlamaktan uzak olduğunu da gösterir.

Fakire verilen sadakanın gizlenmesi açığa vurulmasından hayırlı olmuştur. Bu sebeple Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- gizli verilen sadakayı övmüş, gizli sadaka vereni takdir etmiş ve onun kıyâmet gününde Rahmân'ın Arş'ının gölgesinde bulunacak 7 kişiden biri olduğunu bildirmiştir. Bu sebeple Cenâb-ı Hak gizli sadaka vermeyi daha hayırlı kılmış, onun vesilesiyle kişinin kötülüklerini örteceğini belirtmiştir. Yaptığınız işler ve içinde bulunduğunuz niyetler Allah Teâlâ'ya aslâ gizli değildir. Çünkü O, yaptıklarınızı bilir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, hayır yapmanın faydasının insanlara döndüğünü, en çok ihtiyaç duydukları bir anda onların imdâdına yetişeceğini bildirmiştir. O halde bir kişi faydası sâdece kendisine âit olan bir hususta nasıl cimrilik eder? müminlerin yaptığı hayırlar sâdece Allâh'ın rızâsını kazanmak içindir. Çünkü bu hayırları yapmalarının sebebi imanlarıdır. Hayırlarının faydası tamâmen onlara dönecek, zerre miktârı bile haksızlığa uğramayacaklardır.

Bu pasajın başında hidâyete ve hayra ulaştırmanın, Allâh'ın rızâsını gözetmeye sevkedenin Allah olduğu, peygamberin hidâyete ulaştırma yetkisinin olmadığı, aksine onun sâdece aracılık ettiği belirtilmiştir. Dilediğini rızâsına ulaştıran ise Yüce Allah'tır.¹⁰⁷⁹

Daha sonra Cenâb-ı Hak, sadakanın verileceği yerleri zikrederek şöyle buyurmuştur:

*“Bu yardımlar, kendilerini Allah yoluna vakfeden yoksullar içindir. Bunlar yeryüzünde dolaşma imkânı bulamazlar. Halktan istemekten geri durmaları sebebiyle onların gerçek hallerini bilmeyen kimse, onları zengin sanır. Ey Resûlüm, sen onları simâlarından tanırsın. Onlar yüzüzlük ederek halktan istemezler.”*¹⁰⁸⁰

Allah Teâlâ, âyette zikri geçen fakirlerin altı tâne sıfatını zikretmiştir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

a. Fakirlik

b. Kendilerini Allah yoluna, O'nun düşmanlarıyla cihâda ve dine adanmış olmaları. Âyette geçen حصر kelimesinin asıl mânâsı engellemek demektir. Onlar

1079 Bk. Bakara 2/272

1080 Bakara 2/273

kendilerini dünyâ meşgaleleriyle uğraşmaktan alıkoymuş ve kendilerini Allâh'a ve O'nun yoluna adanmışlardır.

c. Para kazanmak için yolculuğa çıkamaz durumda oluşları. Âyette geçen *ضرباً في الأرض* ifâdesi ile kastedilen yolculuktur. Nitekim başka bir âyetlerde de bu kelime bu anlamda kullanılmıştır: “Allah bilmektedir ki aranızda hastalananlar olacaktır. Kimileri Allâh'ın lütfundan nasiplerini aramak için yol tepecektir”¹⁰⁸¹ “Sefer esnâsında kâfirlerin size bir fenâlık yapmasından endişe ederseniz namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur.”¹⁰⁸²

d. İnsanlardan bir şey istemekten son derece geri durmaları. Bu, onların güzelce sabretmeleri ve zenginmiş gibi davranmalarıdır. Öyle ki, bilmeyen kimse, halktan istemekten geri durmaları ve ihtiyaçlarını gizlemeleri sebebiyle zengin zanneder.

e. Onlar simâlarından tanınırlar. Simâları, Allâh'ın tasvir ettiği hallerini gösteren bir âlâmettir. Simâlarından tanınmaları, bilmeyen kimsenin onları zengin sanmasıyla çelişmez. Çünkü bilmeyen kişi dış görünüşe bakar. Ârif kişi ise, insanları simâlarından tanıyacak tecrübe ve firâsete sâhiptir. Bu, müminlerin özelliklerindendir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Elbette bunda işâretten anlayanlar için alınacak ibretler vardır”¹⁰⁸³

f. İnsanlardan istemeyi bırakıp yüzüstlük etmemeleri. Âyette geçen *إلحاف* kelimesi “ısrarcı olmak, yüzüstlük etmek”¹⁰⁸⁴ mânâsındadır. *لا يثلون الناس إلحافاً* cümlesinin başında bulunan olumsuz *لا* edâtı, hem istemeyi olumsuz kılmakta hem de yüzüstlüğü. Yâni onlar insanlardan istemezler ve istemekte yüzüstü davranmazlar. Çünkü insanlardan bir şey istemezler ki yüzüstlük etmeleri söz konusu olsun. Bu üslûp tıpkı şu mısırâdaki üslûp gibidir:

عَلَى لَاجِبٍ لَا يُهْتَدَى لِمَنَارِهِ (الطويل)

“Öyle bir yolda ki, bir ışık ile yol bulunmaz!”

Yâni orada ışık yoktur ki yolu bulabilesin.

Âyetteki bu ifâdede, yüzüstüce istemenin kınanmış bir davranış olduğuna da bir ikaz var gibidir. Zarûret ânında yüzüstlük etmeden istememek de üstün bir davranıştır, ancak haram değildir.

Sadakayı hak eden kimselerin altı sıfatı bunlardır. İnsanların çoğu bunlara itibâr etmeyip görünüşteki fakirliğe bakmaktadır. Zâten burada zikredilen sıfat-

1081 Müzzemmil 73/20

1082 Nisâ 4/101

1083 Hicr 15/75

1084 İsrâ'nın lâzımı, yâni neticesi yüzüstlük olduğu için bu kelimeye “yüzüstlük” mânâsı vermekte mahzur görmedik. Nitekim meâllerde bu kelimeye bu anlam verilmektedir. Bk. Yıldırım, Suat, Kur'ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli, Bakara 2/273'ün meâli (Mütercimnin notu)

lara sâhip olanlar da azdır. Onları bilenler ise daha azdır. Allah başarıyı sâdece dilediği kimseye verir. Onlar, malların hakkında ihsanda bulunan kimselerdir.

2. Zâlimler: Bunlar bir önceki grubun zıddıdır. Onlar, fakir ve zorda kalmış kimseleri âdetâ gırtlaklarlar. Bir kişi onlara maddi ihtiyacı için gelse, onun sıkıntısını ancak fâizle giderirler. Onlar fâizcidirler. Allah Teâlâ hayır yapmayla ilgili âyetlerden sonra bu konuya geçerek şöyle buyurmuştur: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ** *“Ey imân edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve eğer mümin iseniz geri kalan fâizi terk edin”*¹⁰⁸⁵

Allah Teâlâ, âyet-i kerimeye fâize zıt olan Allah’tan sakınma ile başladı ve âyetin nüzûlünden sonra fâiz alınmasının bırakılmasını emretti. Fâizin haram kılınmasından önce almış oldukları fâizi ise affetti. Eğer affetmemiş olsaydı, haram kılınmasından önce aldıkları fâizi geri vermeleri gerekirdi.

İnsanların bu emre uyması, mümin olmalarının şartıdır. Bir şarta bağlanmış olan şey, şart olmadıkça mevcut olmaz.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, fâizin haram olduğunu en ağır ve en şiddetli ifâdelerde vurgulamış, fâizli muâmele yapanın Allah ve peygamberine savaş açtığını belirterek şöyle buyurmuştur: **فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ** *“Eğer böyle yapmazsanız Allah’a ve resûlüne savaş açtığınızı bilin!”*¹⁰⁸⁶

Bu tehdidin kapsamına şunlar girmektedir: Fâizci, Allah’la savaştığını ilân etmiş olan Allah ve peygamberine karşı savaşan biridir!

Bu tehdit, fâizli işlem yapmak, yol kesmek ve yeryüzünde bozgun çıkarmak dışında hiçbir büyük günah hakkında vârit olmamıştır. Çünkü bunlardan her biri yeryüzünde bozgunculuk yapmak ve insanların yolunu kesmektir. Eşkiyâ bunu zorla ve musallat olarak yapar. Fâizci ise insanların sıkıntılarını ancak onlara daha büyük sıkıntılar yüklemek mukâbilinde giderir. Bu sebeple Allah Teâlâ, yol kesenlerin Allah ve peygamberine karşı savaştığını, fâizcilerin de fâizi terk etmemeleri hâlinde O’nunla ve peygamberiyle harp hâlinde bulunduklarını bildirmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: **وَإِنْ تَبُيْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُسُ أَمْوَالِكُمْ** *“Eğer fâizcilikten tevbe ederseniz, sermâyeleriniz sizindir”*¹⁰⁸⁷ Yâni: eğer fâizi bırakır ve Allâh’a söz vererek tevbe ederseniz mallarınızın sermâyesi size âittir. O malları ne artırarak borç alan kimseye zulmedersiniz. Ne eksilterek borç alan kimse size zulmeder. Eğer borç alan kimse zor durumda ise eli genişleyene kadar beklemek gerekir. Eğer ona tasaddukta bulunur ve borcunu silerseniz sizin için daha iyi ve daha erdemli bir davranış olur. Eğer nefsiniz böyle bir şey yapmaya direnir ve

1085 Bakara 2/278

1086 Bakara 2/279

1087 Bakara 2/279

gerekli olan veyâ bağışlanması erdemli olan miktârı almakta hırslı olursa Allâh'a döndürüleceğiniz ve O'nunla karşılaşacağınız günü hatırlayın! O, en çok ihtiyaç duyduğunuz anda davranışlarınızın karşılığını verecektir.¹⁰⁸⁸

Allah Teâlâ böylece sadaka veren muhsinlerden oluşan birinci grubu ve fâizcilerden oluşan ikinci grubu zikrettikten sonra ikinci gruba geçiyor.

3. Adâletli olanlar: Bunlar, borç âyetinde zikredilen kimselerdir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَيْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ* “*Ey imân edenler! Belirli bir vâdeye kadar birbirinize borç verdiğiniz zaman onu kaydea.n*”¹⁰⁸⁹

Bu âyet, başlı başına bir kitap yazmayı gerektirmeseydi onun ihtivâ ettiği mânâların bir kısmını tefsir ederdim. Ancak burada amaç, sâdece işâret ve ikazda bulunmaktır.

Yukarıda zikredildiği üzere fazla ve eksik olmaksızın malının sermâyesini alan kimseler de bu adâletli olan grubun içine girer.

Daha sonra sûre, okunduğu evden şeytanın kaçtığı, bir çok ilim ve mârifeti, İslâm'ın kâidelerini, imanın temellerini, ihsânın derecelerini ihtivâ eden, Arş'ın hazinelerinden birini teşkil eden ve açıklaması başlı başına bir kitap yazmayı gerektiren muazzam bir bölümle (Âmene'r-rasûlü) ile sona erdi.¹⁰⁹⁰

*“Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir dâne gibidir ki, her başakta yüz dâne vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah'ın lûtfu geniştir.”*¹⁰⁹¹

Allah Teâlâ, - maksadı ister cihat olsun isterse diğer hayır yolları olsun - yolunda harcama yapan kimsenin harcamasını, toprağa attığı tohumdan her birinde yüzer dâne bulunan yedi başak çıkmış olan çiftçinin ekinine benzetmiştir. Allah, hayır yapanın iman, ihlas ve iyiliğine, yaptığı hayrın faydası, miktârı ve etkisine göre dilediğine bundan daha fazla da mükâfat verir. Yapılan hayrın sevâbı, kalbin iman, ihlâs ve harcama ânındaki sebâtına göre farklılık arz eder. Kalbin harcama ânındaki sebâtı, bir şey verirken göğüs ferahlığı içinde sızlanıp huy-suzluk etmeden, zorlanmadan, el ve kalp sarsılmadan ve tereddüt göstermeden vermektir. Yapılan hayrın sevâbı, faydası, yapıldığı yer, yapan kişinin temizlik ve hoşluğuna göre de farklılık arz eder.

Allah Teâlâ bu misâlde hayır yapmayı tohum atmaya benzetmiştir. Malını başka bir şey için değil de, sâdece Allah için harcayan kimse verimli bir toprağa

1088 Bk. Bakara 2/280-281

1089 Bakara 2/282

1090 Bk. Bakara 2/185-286 Bk. Tariku'l-hicreteyn (339-353)

1091 Bakara 2/261

tohum atan kimse gibidir. Onun getirisi, tohuma, toprağın verimine, tohumun suyunu almasına, bozulmaktan ve zararlı bitkilerden kurtulmasına bağlıdır. Bu şartlar yerine geldi mi, ekini hiçbir musibet ve felâket vurmaz, sapasağlam yetişir.

Yine hayır yapmak yüksekçe bir yerdeki bir bahçeye benzer. O bahçe güneş ve rüzgârdan iyi istifâde eder, ağaçları gerektiği gibi yetişir. Üzerine peşpeşe bol miktarda yağmur yağar ve onu sulayıp geliştirir. Böylece bu yağmur sâyesinde başka bahçelerin verdiği mahsûlün iki katını verir. Bol miktarda yağmur yağmazsa bile konumunun çok iyi olması sebebiyle bir çisenti bile ona kâfi gelir, onunla gelişir.¹⁰⁹²

Bu misâlde bulunan “bol yağmur” ve “çisenti” çeşitlerinin zikredilmesiyle hayrın çok veya az yapılmasına işâret edilmiştir. İnsanlar içerisinde hayrı sağanak gibi olanlar bulunduğu gibi çisenti gibi olanlar da vardır. Allah zerre ağırlığında bir hayrı bile zâyi etmez.

Başka kakarak veya gösteriş için harcama yaparak yaptığı hayır ve iyilikleri geçersiz kılan hayır sâhibi bir adamın durumu şu adamın durumu gibidir: Onun, içinde her türlü meyvenin yanı sıra hurma ve üzüm bulunan ve ağaçlarının altından nehirler akan bir bahçesi vardır. Ona da ihtiyarlık gelip çatmıştır. Üstelik bakıma muhtaç çoluk çocuğu da vardır. İşte böyle bir anda onun bahçesine kavurucu bir kasırga musallat olmuş ve bahçesinde nesi varsa yakıp kül etmiştir.¹⁰⁹³ İşte her davranışın karşılığının verileceği, mükâfatların elde edileceği kıyâmet gününde, hayrını geçersiz kılan kimse, bu misâldeki bahçe sâhibinin uğradığı felâkete uğramış gibi olacaktır. Onun o zamanki pişmanlığı, misâldeki adamın bahçesi için ettiği âh u vahtan daha fazla olacaktır.

Bu, çok ihtiyaç duyulan bir zamanda insanın elinden çekip alınmış çok değerli ve faydalı bir nimete duyulan özlem hakkında Allâh'ın verdiği bir misâldir. Üstelik nimet elinden alınmış olan kişiye ihtiyarlık ve zayıflık gelip çatmıştır. O, o nimete son derece muhtaçtır. Hem de kendisine hiçbir fayda sağlamayan, işlerini yürütemeyen bakıma muhtaç çoluk-çocuğu vardır. Kendisi ve çoluk-çocuğu zayıf olduğu için o nimete son derece muhtaçtırlar. İşte böyle bir durumda iken onun büyük bir bahçesi olsa ve içinde her çeşit meyve ve husûsiyle meyvelerin en değerli ve en faydalısı olan hurma ve üzüm bulunsa, onun geliriyle geçinse ve çoluk-çocuğunu geçindirse, ama bir gün bahçesinin âdetâ yanarak kapkara kesildiğini görse hangi hayıflanma onun hayıflanmasından daha şiddetli olur?

İbn-i Abbas -radiyallâhu anh- şöyle buyurmuştur: Bu, ömrünün sonunu kötülükle noktalayan kimsenin misâlidir.

Mücâhid de şöyle demiştir: Bu, ölene kadar Allah'a itâatte kusur işleyen kimsenin misâlidir.

1092 Bk. Bakara 2/265

1093 Bk. Bakara 2/266

Süddi şöyle demiştir: Bu, Allah rızâsını gözetmeden harcama yapan riyâkâr kimsenin misâlidir. O, en ihtiyaç duyduğu zamanda yaptığı hayrın faydasından mahrum olur.

H. Ömer bir gün H. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- ashâbına bu âyeti sordu. Onlar ise 'Allah daha iyi bilir' diye cevap verdiler. H. Ömer 'Ya biliyoruz deyin veyâ bilmiyoruz deyin' diyerek kızdı. Bunun üzerine İbn-i Abbas 'Ey müminlerin emiri! Bu âyet hakkında benim söyleyeceğim bir görüşüm var' dedi. H. Ömer 'Söyle yeğenim, kendini hakir görme!' diyerek onu cesâretlendirdi.

İbn-i Abbas: Bu âyet, bir amele misâl olarak verilmiştir.

H. Ömer: Hangi amele?

İbn-i Abbas: Allâh'a itâat ederek güzel ameller işleyip de sonra Allâh'ın kendisini denemek üzere gönderdiği şeytanın hilelerine kanarak isyankâr davranışlar sergileyen, böylece tüm iyi amellerini mahveden zengin adamın ameline.¹⁰⁹⁴

Hasen el-Basri şöyle demiştir: Allâh'a yemin ederim ki bu, insanlardan pek azının akledebileceği bir misâldir. Bedeni zayıflamış, çoluk-çocuğu artmış ihtiyar bir adam... Bahçesine çok muhtaç... Allâh'a yemin ederim ki, sizden biriniz dünyâdan göçtüğünde iyi amellere çok muhtaç olacaksınız.

Fasıl:

Sadakaları geçersiz kılan başa kakma, incitme ve riyâ gibi şeyler meydana gelirse... Riyâ ile yapılan harcama sevap kazanmayı engeller. Başa kakma ve incitme de yapılan hayrın sevâbını geçersiz kılar. Bu şekilde hayır yapan kimelerle yaptıkları hayrın misâli kaypak bir taş benzer. Onun üzerinde biraz toprak vardır. Bol yağmur yağınca toprağı alıp götürerek taşı cascavlak bırakır.

Bu etkileyici misâlin parçalarını düşünüp misâl verilen kimselerin özellikle riyle karşılaştırdınca Kur'ân'ın azamet ve şânı ortaya çıkmaktadır. Riyâkâr, başa kakıcı ve incitici kişinin kalbi, iman, ihlâs ve iyilikten uzak ve taş gibi katıdır. Yapmış olduğu hayır o kaypak taşın üstündeki toprak gibidir.

Taşın sertlik ve katılığı, yağmur yağınca herhangi bir bitkinin yetişmesini ve orada durmasını engeller. Onun suyu kabûl edecek ve bitki bitirecek bir özelliği yoktur. Riyâkâr hayır sâhibinin kalbi de böyledir. Emir ve yasaklara, kazâ ve kadere hiçbir sebâtı yoktur. Vahiy yağmuru yağdığında üzerinde bulunan az miktardaki toprağı alıp götürür ve hiçbir bitkinin bitmesine müsâit olmayan altındaki katı taşı ortaya çıkarır.

Bu, riyâkâr kimsenin davranışlarına ve yaptığı hayra verdiği bir misâldir. O, kıyâmet gününde, en çok ihtiyaç duyduğu zamanda yaptığı hayrın hiçbir faydasını görmez.¹⁰⁹⁵

1094 Buhâri (VIII/49) Tefsir, Bâbu kavlihi eyeveddü ahadüküm en tekûne lehû cenne

1095 İ'lâmü'l-Muvakkîin (I/238-241); Medâricü's-Sâlikin (I/241-242)

“Ey imân edenler! Sadaka verdiğiniz kimselere minnet etmek, incitmek sûretiyle o sadakalarınızı boşa çıkarmayın. Allâh’a da, âhirete de inanmadığı halde sırf insanlara gösteriş yapmak için malını harcayan kimsenin durumuna düşmeyin. Onun, durumu üzerinde toprak bulunan kaypak bir kayaya benzer ki, şiddetli bir yağmur olur olmaz toprağı kayıverir, cascavlak kalır. Öyleleri işledikleri hiçbir şeyden sevap ve mükâfat elde edemezler. Zirâ Allah inkârcılar gürûhunu buna muvaffak eylemez”¹⁰⁹⁶

Bu âyette, yapılan iyiliği geçersiz kılan riyâ, verilen sadakaları boşa götüren başa kakma ve incitme kaypak bir taşla benzetilmiştir. Bu taşın üstünde ona yapışmış bir miktar toz-toprak vardır. Bol yağmur yağar ve o toprağı alıp götürerek taşı cascavlak bırakır.

İyi anlaşılırsa bu misâlin, misâl verilen kimselere son derece uygun olduğu görülecektir.

“taş” ile kasıt, riyâkâr ve başa kakıcı kimsenin kalbidir. Taşın üzerine yapışmış olan toprak, yapmış olduğu amel ve verdiği sadakadır. الرابل “bol yağmur”, yeryüzünün canlılığını sağlayan şeydir. Yağmur yumuşak ve bitki bitirmeye elverişli bir yere düştüğünde orada bitki biter. Ancak taş ve kaya gibi sert bir şeye düşerse hiçbir şey bitirmez. Misâledeki yağmur taşın üstündeki çok ince toprak tabakasına düşmüş ve onu alıp götürerek hiçbir bitirme kâbiliyeti bulunmayan taşla ulaşmıştır. Bu misâl, başa kakma, incitme ve riyâkârlığın çirkinliğini göstermekte ve bunun akıllarda iyice yer etmesini sağlamaktadır. Bu sebeple onların benzer ve misâline vurgu yapılmıştır.¹⁰⁹⁷

“Allâh’ın rızâsını kollamak ve ruhlarındaki imânı kökleştirmek için mallarını harcayanların durumu ise, bir tepedeki güzel bir bahçenin hâline benzer. Bir bahçe ki ona bol yağmur yağar, meyvelerini iki kat verir. Bol yağmur düşmese de hafif bir yağmur, bir çisinti de yetişir. Allah ne yaparsanız hepsini görür”¹⁰⁹⁸

Eğer bir bahçe güneş ve rüzgâra engel olmayacak yüksekçe bir yerde ise ve bol yağmur almışsa başka bahçelerin verdiği mahsûlün iki katını verir. Bu durum akıl ve hisçe nasıl hoşlanılacak bir şeyse malını insanlardan göreceği karşılık ve teşekkür için değil de Allah rızâsı için gönül hoşluğu ile harcayan kimsenin yaptığı harcama da aynıdır. O, elleri titremeden, kalbi tereddüt göstermeden ve zaaf göstermeden harcar.

1096 Bakara 2/264

1097 Medâricü’s-Sâlikin (I/240-241)

1098 Bakara 2/265

İnsanlar hayır yapmada iki kısımdır. İhlâs ve gönül hoşluğu ile hayır yapan kimse bol bir yağmur gibidir. Onlar kadar olamayan kimseler ise العلل “çisenti” gibidirler. Bu, yapılan hayrın azlık ve çokluğuna, ihlâs, iman ve zaafa göre farklılık arz eder. Nitekim Allah Teâlâ, bundaki güzelliğe ve gösteriş için iyilik yapmanın çirkinliğine dikkat çekmiştir.¹⁰⁹⁹

Allah Teâlâ, kullarına inananlara sadaka vermeyi emredip kötü olanını vermekten sakındırmak üzere şöyle buyurdu:

*“Ey imân edenler! Kazandığınız şeylerin ve yerden sizin faydanız için yerden çıkardığımız ürünlerin temiz ve güzel olanlarından Allah yolunda harcadığınız. Siz göz yummadan, içinize sinmeksizin almayacağınız bayağı şeyleri vermeye kalkmayın”*¹¹⁰⁰

Genâb-ı Hak şöyle buyuruyor: Benim sizin vereceğiniz sadakaya ihtiyâcım yok. Bana ondan bir şey ulaşmayacak. Ayrıca ben Hamid'im. Yâni tüm övgülere lâyıgım. Sizin hayrınız hiçbir gediği kapatmaz, hiçbir övgüyü de gerektirmez.

Çünkü Allah Teâlâ, el-Gani, yâni hiçbir şeye ihtiyâcı yoktur. Hamid'dir, isim ve sıfatlarıyla övgüye lâyıktır. Sizin hayrınızın faydası yine sizedir, size döner.¹¹⁰¹

*“Şeytan sizi fakir olacaksınız diye korkutur, sizi cimriliğe ve çirkin şeylere teşvik eder. Allah ise kendi katından bir af ve lütuf vaat buyurur. Allah'ın ihsânı geniştir, her şeyi hakkıyla bilir.”*¹¹⁰²

Bu âyet hakkında şöyle denilmiştir: يَٰعِدُكُمُ الْفَقْرُ Şeytan fakirlikle korkutur ve insanlara “Eğer mallarınızı harcarsanız fakir düşersiniz” der.

وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ “Sizi çirkin şeylere teşvik eder.” Müfessirler şöyle demiştir: الفحشاء “çirkin”, kelimesi sâdece burada “cimrilik” mânâsında kullanılmıştır. Mukâtil ve Kelbi'nin şöyle dediği zikredilir: الفحشاء kelimesi, Kur'an'da zikredildiği her yerde zinâ anlamına gelir. Ancak bu âyette “cimrilik” anlamındadır.

Doğru olan görüşe göre الفحشاء “çirkin” kelimesi, her yerdeki gibi burada da asıl anlamında kullanılmıştır. O, anlamının kapsamını genişletmek için düşürülmüş bir ismin sıfatıdır. Aslında الدخلة الفاحشاء، الفعل الفحشاء yâni “çirkin iş” şeklindedir. Bu çirkin işlerin içine cimrilik de girer.

1099 Medâricü's-Sâlikin (I/241)

1100 Bakara 2/267

1101 Tariku'l-hicretayn (126)

1102 Bakara 2/268

Allah Teâlâ, şeytanın vaat ve emrini zikretti. O, insanlara kötülüğü emreder ve hayır işlemeyi yasaklar. Bu emir ve yasak, şeytanın insandan istediği şeylerin tamâmıdır. Şeytan, insanı hayır işlemekten sakındırınca insan onu terk eder. Çirkin işi emredip güzel gösterince de onu yapar. Allah Teâlâ, onun insanı korkutmasını vaat olarak isimlendirmiştir. Çünkü şeytanın korkuttuğu kimse, randevu verilmiş bir kimsenin randevusunu beklediği gibi şeytanın korkuttuğu durumla karşılaşacağını düşünmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, kendisine itâat edilmesi ve emirlerine uyulup yasaklarından kaçınılması durumunda vaat ettiği mağfiret ve ihsânı zikretti. Mağfiret, kötülükten korumaktır. İhsan ise hayırları bahşetmektir. Meşhur bir hadiste şöyle buyurulmuştur: “Âdem oğlunun kalbinde meleğin ilhâmı, şeytanın ise vesvesesi olur. Meleğin ilhâmı, hayır vaatte bulunmak ve vaadi tasdik etmektir. Şeytanın vesvesesi ise kötü vaatte bulunmak ve vaadi yalanlamaktır.”¹¹⁰³ Daha sonra Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- şu âyeti okumuştur: “Şeytan sizi fakir olacaksınız diye korkutur, sizi cimriliğe ve çirkin şeylere teşvik eder. Allah ise kendi katından bir af ve lütuf vaat buyurur. Allah’ın ihsânı geniştir, her şeyi hakkıyla bilir.”¹¹⁰⁴

Melek ve şeytan gece ve gündüzün peşpeşe gelmesi gibi dâimâ kalbe gelirler. Bâzı insanların gecesi gündüzünden uzundur, bâzılarının ise gündüzü. Bâzı insanların tüm ömrü gündüz, bâzı insanların da tüm ömrü gecedir. Şeytanın şerrinden Allah’a sığınırız.¹¹⁰⁵

“(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir. İffetlerinden dolayı (dilenmedikleri için), bilmeyen onları zengin sanır. Sen onları yüzlerinden tanırsın. İnsanlardan arsızca (bir şey) istemezler. Siz hayır olarak ne vererseniz, şüphesiz Allah onu bilir.”¹¹⁰⁶

Bir grup âlim şöyle demiştir: Burada tasvir edilen fakirler, istenmesi gereken ihtiyaçlarını insanlardan isterler. Ancak yüzsüzlük etmezler. Allah Teâlâ burada onların yüzsüzce istemediklerini belirtmiştir, istemediklerini değil.

İbn-i Abbas (ö. 68 h) şöyle demiştir: Öğle yemeği olduğunda akşam yemeğini insanlar istemezler. Akşam yemeği varken de öğle yemeğini istemezler.

1103 Tirmizi (V/204) Tefsir

1104 Bakara 2/268

1105 İğâsetü'l-Lehfân (II/107-108)

1106 Bakara 2/273

Zeccac (ö. 310 h), Ferrâ (ö. 207 h) ve başka âlimlerin de bulunduğu bir grup da şöyle demiştir: Âyet, onların mutlak olarak insanlardan bir şey istemediklerini ifâde eder. Çünkü onların iffetli oldukları ve simâlarından tanındıkları, aslâ açıkça bir şey istemedikleri belirtilmiştir. Çünkü eğer açıkça isteselerdi onların gerçek durumunu bilmeyen kimse onları zengin sanmazdı.

“لَا يَسْتَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا” *Onlar yüzüstlük ederek halktan istemezler.*¹¹⁰⁷ âyetinin mânâsı hakkında da ihtilâf edilmiştir.

Zeccac şöyle demiştir: Âyetin anlamı “Onlar bir şey istemez ki bir yüzüstlük söz konusu olsun.” şeklindedir.¹¹⁰⁸ Bu, tıpkı şu âyet-i kerime gibidir. *فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ* “O zaman şefâatçilerin şefâati fayda vermez”¹¹⁰⁹ Yâni şefâat edilmesi söz konusu değildir ki şefâat fayda versin. Şu âyetinde de aynı şey söz konusudur: *لَا يَقْبَلُ مِنْهَا غَدْلٌ* “Kimseden fidye kabûl edilmez”¹¹¹⁰ Orada fidyenin geçerliliği söz konusu değildir ki kabûl edilsin. Bunun gibi başka örnekler de vardır. İmriü'l-Kays şöyle demiştir:

غَلَى لَا حِجْبَ لَا يَهْتَدَى لِمَتَارِهِ (الطويل)

“Öyle bir yolda ki, bir ışık ile yol bulunmaz!”

Yâni ışık mevcut değildir ki yol bulmak mümkün olsun.

İbnü'l-Enbârî de (ö. 577 h) âyeti aynı şekilde yorumlamış ve şöyle demiştir: Onlar insanlardan aslâ bir şey istemezler. İsteme olmadığı için de yüzüstülüğün meydana gelmesi mümkün değildir. Bu tıpkı şöyle demeye benzer: *فَلَان لَا يَرْجَى خَيْرُهُ* Falancanın iyiliği umulmaz.” Yâni iyiliği yoktur ki umulsun.

Ebû Ali de (ö. 377 h) şöyle demiştir: Bu âyete göre onların insanlardan aslâ bir şey istemedikleri sâbittir. Çünkü âyetin anlamı şöyledir: Onlar insanlardan bir şey istemezler. Dolayısıyla yüzüstlükleri de söz konusu olmaz.

Daha sonra Ebû Ali şâirin şu sözünü misâl vermiştir:

لَا يَفْزَعُ الْأَرْتَبُ أَهْوَالَهَا / وَلَا تَرَى الْضَرْبُ بِهَا يَنْحَجِرُ (السريع)

1107 Bakara 2/273

1108 Burada gramercilerden konuyu destekleyici örnekler nakledilmektedir. Hepsinin temelinde nefyin (olumsuzluğun) kayda mı, yoksa mukayyede mi yöneldiği tartışması vardır. Eğer âyetten “Yüzüstlük ederek bir şey istemezler, ancak yüzüstlük etmeden isteyebilirler” mânâsı anlaşılırsa baştaki olumsuzluk edâtı olan لَا <nın sâdece mukayyede, yâni “isteme” husûsuna girdiği anlaşılır. Ancak daha sonra aktarılacak olan tüm görüş ve örneklerden anlaşılmaktadır ki, burada ismi zikredilen gramerci-müfessirlerin tamâmı, nefyin hem mukayyede (isteme), hem de kayda (yüzüstlük) girdiği görüşündedirler. Yâni âyetinde özellikleri belirtilen fakirler, ne kimseden bir şey isterler ne de yüzüstlük ederler. (Mütercimnin notu)

1109 Müddessir 74/48

1110 Bakara 2/132

“O yerin felâketleri tavşanı korkutmaz. Orada büzüşen bir kertenkele de görmezsin”

Yâni orada tavşan yok ki korksun. Kertenkele mevcut değil ki büzüşsün.”

Ferrâ da şöyle demiştir: Onların yüzsüzlük etmedikleri belirtilmiştir. Maksat, hiçbir şekilde istemediklerinin belirtilmesidir.¹¹¹¹

“Bu yardımlar, kendilerini Allah yoluna vakfeden yoksullar içindir.”¹¹¹²

Hicret etmiş olan fakirler dört yüz kadardı. Medine’de ne evleri vardı ne de kimseleri. Onlar, kendilerini Allah yolunda cihâda adanmışlardı. Hz. Peygamber’in -sallallâhu aleyhi vesellem- gönderdiği her seriyyede bulunuyorlardı. Onlar Suffe ehli-dir. Bu görüş, burada burada zikri geçen fakirlerin kendilerini Allah yoluna adanmaları hakkındaki görüşlerden biridir.

Bu hususta başka görüşler de vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Kendilerini Allâh’a ibâdete adanmaları.

2. Fakir ve yoksulluk onları Allah yolunda cihattan alıkoymuştur.

3. Allah düşmanlarıyla Onun uğrunda savaştıkları için geçim têmini maksadıyla yeryüzünde gezemezler.

Doğru olan görüş, onların acz ve zaaflarından dolayı yeryüzünde dolaşamamaları, halktan istemekten geri durmaları sebebiyle de gerçek durumlarını bilmeyenlerin onları zengin sanmasıdır.¹¹¹³

Hile-i Şer'iyye'nin Geçersizliği

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ
ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ
مِّنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ
فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧٥﴾ يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُزِيهِ الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ
أَثِيمٍ ﴿٢٧٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ

1111 Medâricü's-Sâlikin (II/232)

1112 Bakara 2/273

1113 Medâricü's-Sâlikin (II/438)

لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٧﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ
 آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٧٨﴾ فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا
 فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِن تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلُمُونَ وَلَا
 تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾ وَإِن كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَن تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ
 إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا
 كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٨١﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجْلِ
 مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكُنْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْب كَاتِبٌ أَن يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ
 اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَخْشَ مِنْهُ شَيْئًا فَإِن كَانَ
 الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَن يُمْلَ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ
 وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِّجَالِكُمْ فَإِن لَّمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ
 تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَن تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَىٰ وَلَا يَأْب الشُّهَدَاءُ
 إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْأَمُوا أَن تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَخِيهِ ذَلِكَمُ اقْطِ عِنْدَ اللَّهِ
 وَأَقُومَ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَىٰ أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَن تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ
 عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِن
 تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٨٢﴾

275. Ribâ yiyenler ancak şeytanın çarpmaktan dolayı kendilerini sar'aya düşürdüğü kimse gibi (kabirlerden) kalkarlar. Bu, onların: "Alış-veriş de ancak ribâ gibidir" demelerindendir. Hâlbuki Allah alışverişi helâl, ribâyı haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (faizden) vazgeçerse geçmiş kendisinedir. İşi de Allah'a aittir. Kim (faiz yemeye) dönerse, onlar da Cehennemliklerdir; orada ebedi kalıcıdırlar.

276. Allah, ribâyı yok eder; sadakaları ise artırır. Allah, olanca kâfir ve günahkâr hiçbir kimseyi sevmez.

277. Şüphesiz iman edip de salih amel işleyenlerin, namazı dosdoğru kılanların, bir de zekât veren kimselerin Rabbleri katında ecirleri vardır. Onlara hiçbir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.

278. Ey iman edenler! Eğer mü'minler iseniz, Allah'tan korkun, faizden arta kalanı da bırakın.

279. Şayet yapmaz (bırakmaz) sanız Allah'ın ve Rasûlü'nün size savaş açtıklarını bilin. Eğer tevbe ederseniz sermayeleriniz yine sizindir. (Böylece) ne zulmetmiş ne de zulme uğramış olursunuz.

280. Eğer o, (borçlu) darlık içinde ise; geniş bir zamana kadar ona mühlet verin. Alacağınızı ona sadaka olarak bağışlamanız ise sizin için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz.

281. Bir de Allah'a döndürüleceğiniz bir günden korkunuz. Sonra herkese kazandığı (amellerinin karşılığı) eksiksiz verilecek ve onlara zulmedilmeyecektir.

282. Ey iman edenler! Belirlenmiş bir vakte kadar borçlandığınız zaman onu yazın. Aranızda bir kâtip de (bunu) adaletle yazsın. Kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin, yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın. Ve Rabbi olan Allah'tan korksun, ondan (borcundan) hiçbir şeyi eksik bırakmasın. Eğer üzerinde hak olan (borçlu) akli ermez veya zayıf olur yahut bizzat yazdırmaya gücü yetmezse onun velisi adaletle yazdırsın; bu işleme erkeklerinizden de iki şahid tutun. Eğer iki erkek bulunmazsa o halde razı olacağınız şâhidlerden bir erkekle iki kadın olsun. Biri unuttur (veya yanılır) sa diğerine hatırlatsın diye. Şahidler de çağırıldıkları taktirde kaçınmasınlar. Küçük veya büyük olsun ne ise onu vâdesine kadar yazmaktan üşenmeyin. Bu Allah katında adaletle daha uygun, şehâdet için daha sağlam ve şüpheye düşmemenize de daha yakındır. Bunun aranızda devredeceğiniz hazır bir ticaret olması hali müstesnâ. O zaman bunu yazmamanızda sizin için bir vebal yoktur. Alışveriş yaptığınız vakit de şâhid tutun. Yazana da, şâhide de asla zarar verilmesin. Eğer yaparsanız bu, size dokunacak bir fâsiklık olur. Allah'tan korkun. Allah, size öğretiyor. Allah, her şeyi çok iyi bilendir.

Tefsiri:

Bâtıl hilelerle delil getirmenin geçersizliği bu âyet-i kerimeden apaçık anlaşılmaktadır.

Allah Teâlâ, kulları için yasalaştırdığı, dünyâ ve âhirette onların faydasına olacak şekilde belirlemiş olduğu alış-veriş çeşitlerini peşin ve vâdeli olmak üzere ikiye ayırmıştır. Daha sonra vâdeli alışverişlerde yazılı vesika ve şahitlere dayanmalarını emretmiştir. Eğer yolculuk esnâsında bunlardan faydalanmak mümkün olmazsa mallarını korumak, kasdi inkâr ve unutmaya sebebiyle haklarının zâyi olmasını engellemek için rehin almalarını emretmiştir. Daha sonra peşin alışverişlerde bunların terk edilmesinde bir mahzur olmadığını bildirmiştir. Çünkü bu durumda onlar kasdi inkâr ve unutmaya gibi hususların olmayacağından emindirler.

Âyetteki *تجارة تديرونها* ifâdesiyle kasıt, insanlar arasında genellikle olan alış-verişlerdir.

Hiz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- ashâbından, tâbiinden, onlardan sonra gelen nesilden, tefsir ehlinde ve fakihlerden hiç kimse, bu âyetteki ticâretten hile-i şer'iyyeye dayandırılan¹¹¹⁴ fâizli muâmeleleri anlamamışlardır. Aksine hepsi, fâizi haram kılan âyetlerden böyle bir muâmelenin haram olduğunu anlamışlardır. Elbette bu muâmelenin haram oluşunun fâizle ilgili âyetlerden anlaşılması, bu âyetle anlaşılmasından daha açıktır.

Buradaki ticâretle söz konusu fâizli muâmelenin kastedilmediğinin delili, bu muâmelenin genellikle vâdeli oluşudur. Kişi bir eşyâyı birinden peşin bedelle satın alır sonra da onu aynı kişiye belli bir süreye kadar daha fazla fiyata satar. Bu, inkâr edilmesinden korkulduğu için genellikle yazılı belge ve şahit istenen bir muâmeledir.

*"Ancak aranızda peşin devrettiğiniz bir ticâretse, o zaman bunu yazmamanızda size bir sakınca yoktur."*¹¹¹⁵ kısmı, âyetin başındaki *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَيْتُمْ بَدَيْنَ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ* "Ey İmân edenler, birbirinizden belirli bir vâde ile borç aldığınızda, onu yazın"¹¹¹⁶ kısmından istisnâ edilmiştir. Söz konusu fâizli muâmelede taraflar belli bir müddete kadar birinin diğerinden borç aldığı husûsunda anlaşmakta ve aynı eşyâyı biri diğerinden 100 liraya alıp 130 liraya vb. aynı kişiye satmaktadır. Şu halde bu muâmele, insanların fâizden kolaylıkla ayırabildikleri peşin alışverişle bir olabilir mi?

Allah ve peygamberinin sözünde, Arap dilinde ve insanların örfünde "ticâret" kelimesi, bedelle eşyanın değişiminin kastedildiği alışveriş akitleri için kullanılır.

Ancak iki tarafın hâlis-muhlis fâiz olan bir muâmelede danışıklı dövüş yapıp sonra da alışveriş aktinin rûhuna aslâ uymayacak bir şekilde muâmelelerine alışveriş süsü vererek bir eşyâyı biri diğerinden 100 liraya alıp yine aynı kişiye belli bir müddetle 120 liraya satması ise, izin verilen ticâri muâmelenin dâiresine girmez. Aksine bu muâmele yasaklanmış olan fâiz cinsindendir. Allah daha iyi bilir.¹¹¹⁷

*"İçinizden iki erkek şahit de tutun. İki erkek bulunmazsa o zaman doğruluklarından emin olduğunuz bir erkek ile iki kadının şahitliğini alın. Birinin unutmaması hâlinde ikincisinin hatırlamasına imkân vermek içindir"*¹¹¹⁸

1114 Müellifin bu başlık altında bahsettiği "fâizli muâmele" bilinen, sarîh fâizli muâmele olmayıp, daha sonraki paragraflardan da anlaşılacağı üzere alışveriş süsü verilerek yapılan danışıklı dövüş kabilinden bir fâizli muâmeledir. Bu muâmeleyi, bilinen fâizli muâmeleden ayırmak için "Hile-i şer'iyyeye dayandırılan" kaydını biz koyduk. (Mütercimim notu)

1115 Bakara 2/282

1116 Bakara 2/282

1117 İğâsetü'l-Lehfân (II/104-105)

1118 Bakara 2/282

Şöyle bir düşünce akla gelebilir: Kur'ân'ın açık ifâdelerine göre bir erkek şahitle iki kadın şahit iki erkek şahidin yerine geçmektedir. Dolayısıyla ancak iki erkek şahit bulmak imkânı olmadığına iki kadın şahitle hükmedilebilir.

Buna şöyle cevap verilir: Âyetin mânâsı bu ileri sürülen iddiâyı göstermektedir. Çünkü bu, hak sâhiplerinin haklarını korudukları bir yoldur. Allah Teâlâ onları en güçlü delile yöneltmiştir. Ancak onlar buna imkân bulamazlarsa bundan daha zayıf olan delile sarılabilirler. Bir erkeğin şahitliği iki kadının şahitliğinden daha güçlüdür. Kadınların hâkimlerin meclislerinde bulunmaları genellikle imkânsızdır. Hâfızaları ve dikkatleri de erkeklerinkinin altındadır. Allah Teâlâ “İki erkeği şahit tutun, iki erkek bulamazsanız bir erkek ve iki kadını şahit tutun” demiyor ki. Kaldı ki Cenâb-ı Hak bir çok hükümde kadını erkeğin yarısı olarak değerlendirmiştir. Biri bu şahitlik konusudur. Miras, diyet, akika ve hürriyete kavuşturma gibi konular da bunun gibidir. Nitekim sahih bir hadiste Hz. Peygamber'in -sallallahu aleyhi vesellem- şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “*Kim Müslüman bir erkeği hürriyetine kavuşturursa Allah o kölenin her uzvuna mukâbil o kişinin bir uzvunu Cehennem ateşinden kurtarır. Kim iki Müslüman kadını hürriyetine kavuşturursa Allah onların her uzvuna mukâbil o kişinin bir uzvunu Cehennem ateşinden kurtarır*”¹¹¹⁹

“*Birinin unutmaması hâlinde ikincisinin hatırlamasına imkân vermek içindir*”¹¹²⁰ ifâdesinden, şahidin şahitliğini unutmaması ve bundan dolayı başka biri tarafından ikâz edilmesi durumunda, şahitliğini hatırlamadıkça şahitlik edemeyeceği, ikâz eden kişinin sözünü taklit ederek şahitlik etmeye kalkışmasının câiz olmayacağı anlaşılmaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hak, “*Birinin unutmaması hâlinde ikincisinin hatırlatması*” buyurmaktadır, “haber vermesi” dememektedir.

“*أَنْ نُّضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى*” Birinin unutmaması hâlinde ikincisinin hatırlamasına imkân vermek içindir”¹¹²¹ ifâdesindeki *تُذَكِّرُ* kelimesinde biri şeddeli diğeri şeddesiz olmak üzere iki kırâat vardır. Doğru olan görüşe göre bunların her ikisi de *ذَكَرَ* “hatırlama” kelimesinden türemiş olup aynı mânâdadırlar.

Şöyle bir görüş ileri sürülmüştür: Âyetteki *فَتُذَكِّرُ* kelimesinin mânâsı, kadın şahitlerden birinin diğeri erkek hükmüne çıkarmasıdır.

Bu çok uzak bir görüştür. Çünkü Allah Teâlâ, şahidin kadın oluşunu, “hatırlama”nın zıddı olan şaşırmanın sebebi yapmıştır. Biri şaşırıp unuttuğunda diğeri ona hatırlatır, o da bu sâyede hatırlar.

1119 Müellifin zikrettiği hadise yakın bir hadisi Tirmizi (IV/100) Nüzûr ve Eyman'da “Bâbu mâ câe fi faldı men a'teka” başlığı altında zikretmiştir.

1120 Bakara 2/282

1121 Bakara 2/282

اَنْ تَضَلَّ ifâdesi Kûfeli gramercilere göre “şaşırmamın diye” takdirindedir. Onlar bu kabil yerlerde اَنْ edâtından sonra dâimâ böyle bir olumsuzluk لا sinin olduğunu farz ederler. Nitekim şu âyet buna bir misaldir: يٰبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اَنْ تَضَلُّوا “Allah şaşırmamanız için bunları size açık açık bildiriyor”¹¹²²

Ancak bizim üzerinde durduğumuz âyetin اِنْ تَضَلَّ اِحْدَاهُمَا الْاُخْرٰى “Birinin unutması hâlinde ikincisinin hatırlamasına imkân vermek içindir”¹¹²³ kısmı dikkate alındığında, onların yaptığı bu takdir problemlili hâle gelir. Çünkü o zaman âyetin mânâsı şöyle olur: Tâ ki biri unutmasın da böylece diğeri de arkasına hatırlatmasın.

Basralı gramerciler ise اِنْ تَضَلَّ nin öncesinde اِرَادَةً، كَرَاهَةً، حَذْرًا “isteme, hoşlanmama, sakınma” gibi düşmüş bir masdar olduğunu farz ederler ve meselâ يٰبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اَنْ تَضَلُّوا “Allah şaşırmamanız için bunları size açık açık bildiriyor”¹¹²⁴ âyetinin اِبْيِّنْ اللّٰهُ لَكُمْ حَذْرًا اَنْ تَضَلُّوا، وَكَرَاهَةً اَنْ تَضَلُّوا “Allah sizin şaşırmamanızı hoş görmediği için bunları size açık açık bildiriyor” takdirinde olduğunu ileri sürerler.

Üzerinde durduğumuz اِنْ تَضَلَّ اِحْدَاهُمَا الْاُخْرٰى “Birinin unutması hâlinde ikincisinin hatırlamasına imkân vermek içindir”¹¹²⁵ ifâdesi bunların yorumuna göre de problemlidir. Çünkü eğer اِنْ تَضَلَّ “şaşırmak” öncesinde كَرَاهَةً “hoş görmemek” olduğunu farz etseler, daha sonra gelen فَتَذَكَّرْ “hatırlatır” gramer açısından ona atfedildiğinden, dolayısıyla onunla aynı hükme tâbi olduğundan o da “hoş görülme” bir şey olacak ve anlam şöyle olacaktır: İki erkek bulunmazsa birinin şaşırmaması ve diğerini ona hatırlatması “hoş olmadığından”, hoşnut olduğunuz bir erkek ve iki kadın şâhit tutun!

Eğer اِرَادَةً “isteme” kelimesi takdir ederler ve تَضَلَّ اِحْدَاهُمَا “Birinin şaşırmaması istendiği için” deseler, o zaman da “şaşırmak” istenilen bir şey olacaktır.

Bu problemlere ancak şöyle cevap verilebilir: Burada lâfzı değil de ancak mânâyı esas alan bir tahlil yapılabilir. Buna göre bu cümlelerin takdiri şöyledir: اِنْ تَذَكَّرَ اِحْدَاهُمَا الْاُخْرٰى اِنْ ضَلَّتْ “İki erkek şâhit bulunmazsa şaşırmaması durumunda birinin diğerine hatırlatması için râz olduğunuz iki kadın şâhit tutun!” Kastedilen mânâ kesinlikle budur. Allah daha iyi bilir.

Hocamız İbn-i Teymiye (ö. 728 h) şöyle demiştir: Bu âyet-i kerime, iki kadının bir erkek yerine şâhit tutulmasının sebebinin unutması hâlinde birinin diğerine hatırlatması olduğunu göstermektedir. Bu, genellikle şaşırmamanın meydana geldiği yerlerde olur. Şaşırmama ise unutmak ve hâfıza ile ilgili kusurlardır. Hz.

1122 Nisâ 4/176

1123 Bakara 2/282

1124 Nisâ 4/176

1125 Bakara 2/282

Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- şu sözünü buna işâret etmiştir: “Kadınların akli eksik olduğu için iki kadın bir erkek yerine şâhitlik etmektedir.” Görüldüğü üzere dinlerinin zayıflığından dolayı değil, akılların’n zayıflığından dolayı kadınların şâhitliğinin yarım sayıldığını belirtmiştir. Böylece ortaya çıkar ki kadınların adâleti (dini yönü) erkeklerinki ile denktir. Sâdece akılları eksiktir. Öte yandan eğer şâhitlik genellikle şaşırmasından kaygılanılmayacak bir husus ise o hususta kadın erkeğin yarısı sayılmaz.

Onların şâhitliğinin kabûl edildiği yerler akla dayanmaksızın bizzat gözleriyle gördükleri, elleriyle dokudukları, kulaklarıyla işittikleri doğum, emzirme, hayz, nifas ve örtülü kusurlar gibi birkaç münferit husustur. Bunlar, genellikle unutulmayan konulardır. Ayrıca borç ikrârı ve benzeri işitmeye dayalı sözler gibi aklın kemâlini de gerektirmezler. Borç ikrârı gibi olanlar, akla dayalı ve genel olarak bilinmesi uzun zaman alan meselelerdir.¹¹²⁶

وَأِنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم بَعْضًا
فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ
قَلْبُهُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٢٨٣﴾

283. Eğer bir yolculukta olup da kâtip bulamazsanız (borçludan) alacağınız rehinler de yeter. Eğer biriniz diğerine güvenirse kendisine güvenilen kişi emanetini (borcunu) eksiksiz ödesin ve Rabbi olan Allah’tan korksun. Şâhidliği de gizlemeyin. Kim onu gizlerse muhakkak onun kalbi günahkârdır. Allah, yaptıklarınızı çok iyi bilendir.

Tefsiri:

Ümmet ikâmet ânındaki rehni yolculuk hâlindekine, kâtibin bulunduğu anda alınan rehni bulunmadığı anda alınan rehne kıyâs etmiştir.

Her ne kadar Hz. Peygamber’in -sallallâhu aleyhi vesellem- ikâmet ânında zırhını rehin olarak vermesi¹¹²⁷ delil kabûl edilebilirse de bunda bir genelleştirme yapılamaz. Çünkü o, bir yahûdiden borç aldığı bir miktar arpa mukâbilinde zırhını ona rehin vermesinden ibârettir. O halde ya âyete yâhut da hadise kıyas yapmak gerekir.¹¹²⁸

1126 et-Turuku'l-hikemiyye (160-161)

1127 Bu hadisi Buhâri birkaç yerde rivâyet etmiştir bk. (VI/116) Cihad, Bâbu mâ kile fi verai'n-Nebiyy; Müslim (IV/122) fi'l-müsâkât, Bâbu cevâzi'r-rehn fi'l-hadar ve's-sefer

1128 İ'lâmu'l-Muvakkiin (I/268)

لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفَوْهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٨٤﴾ آمَنَ الرُّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلُّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نَفَرَقَ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿٢٨٥﴾ لَا يَكْلَفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاعْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٢٨٦﴾

284. Göklerde ne var, yerde ne varsa Allah'ındır. İçinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah onunla sizi hesaba çeker; kimi dilerse bağışlar, kimi dilerse azablandırır. Allah herşeye gücü yetendir.

285. O Peygamber, kendisine Rabbinden indirilene iman etti. Müminler de. Onların her biri, Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandı. Peygamberlerinden hiçbirini diğerinden ayırmayız (derler). Ve: "(Rabbimiz), dinledik, itaat ettik. Rabbimiz Senden mağfiret dileriz ve dönüş ancak Sanadır" dediler.

286. Allah hiçbir kimseye gücünün yeteyeğinden başkasını yüklemmez. (Herkesin) kazandığı (iyilik) kendisine, yaptığı (kötülük) de onun aleyhinedir. Rabbimiz, unuttuk yahut yanıldysak bizi sorguya çekme! Rabbimiz, bizden öncekilere yüklediğin gibi üzerimize ağır yükler yükleme! Rabbimiz, güç yetiremeyeceğimiz şeyi bize yükletme! Bizi affet, bize mağfiret buyur! Ve bize merhamet eyle! Sensin bizim Mevlâmız (dostumuz, velimiz, koruyucu ve yardımcımız). Kâfirler topluluğuna karşı da bize yardım et.

Tefsiri:

Allah Teâlâ, güç yetiremeyecekleri şeylerden sorumlu tutulmamaları için müminlerin kendisine bu şekilde yakarmaları sebebiyle onları övmüştür. Burada zikredilen güç yetirilemeyecek şeyin aşk olduğu da ileri sürülmüştür. Tabii ki güç yetirilemeyecek şeyin sâdece aşk olduğu kastedilmemiştir. Maksat aşkın da kulun güç yetiremeyeceği şeylerden biri olduğudur.

Nitekim Mekhûl ise şöyle demiştir: Burada zikredilen güç yetirilemeyecek şey, gençlerin sıkıntısıdır.

Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurmuştur: “*Kişinin kendini hor görmesi uygun değildir*”¹¹²⁹

İmam Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: Kişinin kendisini hor görmesi ile kastedilen kendisini kaldıramayacağı bir belâya mâruz bırakmasıdır. Bu, âşığın hâline çok uymaktadır. Çünkü âşık, sevdiğine ve onun hoşnutluğunun olacağı şeylere karşı son derece boynu eğridir. Zirâ sevginin esâsı sevilene boyun eğmek ve onun yanında alçalmaktır.¹¹³⁰

1129 Tirmizi (IV/453) Fiten, bâb: 67; İbn-i Mâce (II/1331) Fiten, Bâbu kavlihi Teâlâ: Yâ eyyühe'l-lezine âmenû aleyküm enfüseküm; Taberi, el-Mu'cemü'l-Kebir (XII/408)

1130 Ravzatu'l-muhibbin (181)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ

[200 Âyet]

آلَمْ ﴿١﴾ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ ﴿٢﴾ نَزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابُ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا
لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ ﴿٣﴾ مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ وَأَنْزَلَ الْفُرْقَانَ
إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ ﴿٤﴾ إِنَّ اللَّهَ
لَا يَخْفَى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ ﴿٥﴾ هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي
الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦﴾

Rahmân ve Rahim Allah'ın adı ile.

1. Elif, Lâm, Mim.

2. Allah... O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur, diridir, ve Kayyûmdur.

3. O, sana Kitabı hakk ile, ondan öncekileri doğrulayıcı olarak indirdi. Teurat ve İncil'i de indirdi;

4. Bundan önce insanlara (bire) yol gösterici olarak. Furkân'ı da indirdi. Muhakkak ki Allah'ın âyetlerini inkâr edenler için çetin bir azab vardır. Allah Azizdir, intikam alıcıdır.

5. Şüphe yok ki yerde de gökte de Allah'a hiçbir şey gizli kalmaz.

6. Döl yataklarında sizi nasıl dilerse öylece şekillendiren O'dur. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Azizdir, Hakimdir.

Tefsiri:

Allah Teâlâ, her kulu kendisine şâhit tutarak varlığını açık-seçik bir şekilde göstermiştir. Her kulun hâli, meydana gelişi, yaratılışının sağlamlık ve hârikulâdeliği Allâh'ın varlığına bir şâhittir. Cenâb-ı Hak hem bunları hem de kudret ve hikmetinin delillerini varlığına şâhit tutmuştur.¹¹³¹

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ ﴿٧﴾ رَبَّنَا لَا تَجْعَلْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٨﴾ رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿٩﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ ﴿١٠﴾ كَذَّابِ الِ فِرْعَوْنُ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَآخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١١﴾ قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَعْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٢﴾ قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئْتَيْنِ الثَّقَلَيْنِ فَبِمَا تَقَاتَل فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَهُمْ رَأْيَ الْعَيْنِ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصَرِهِ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ ﴿١٣﴾ زَيْنَ الْبَنَاتِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِصَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْخَرْبِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَبَاقِ ﴿١٤﴾

7. Sana Kitabı indiren O'dur. O'nun bir kısım âyetleri muhkemdir. Bunlar Kitabın anasıdır. Diğer bir kısmı da müteşâbihtir. Ama kalplerinde eğrilik bulunanlar, sırf fitne aramak ve onu te'vil etmeye kalkışmak için onun müteşâbih olanına uyarlar. Hâlbuki onun (müteşâbih âyetlerin) te'vilini Allah'tan başkası bilmez. İlimde derinleşmiş olanlar ise: "Biz ona inandık, hepsi Rabbimiz nezdindendir" derler. Olgun akıllardan başkası ibretle düşünemez.

8. (O ilimde derinleşmiş olanlar derler ki:) "Rabbimiz bizi doğru yola ilettikten sonra kalblerimizi saptırma. Bize katından bir rahmet bağışla. Muhakkak Sen bol bol bağışlayansın.

9. "Rabbimiz, onda (gerçekleşeceğinde) hiçbir şüphe olmayan bir günde insanları toplayacak olan muhakkak Sensin. Elbette Allah sözünden caymaz."

10. Allah(ın azabın)a karşı o kâfirlerin mallarının da kendilerine evlâtlarının da aslâ hiçbir faydası olmayacaktır. İşte bizzat onlar, ateşin yakacağıdırlar.

11. Tıpkı Firavun hanedanı ve onlardan önce gelenlerin yaptıkları gibi. Âyetlerimizi yalanladılar. Allah da onları günahlarından dolayı yakalayiverdi. Allah cezası pek çetin olandır.

12. O inkâr edenlere de ki: “Yakında siz yenik düşürülecek ve Cehennem’e haşrolunacaksınız (toplanıp götürüleceksiniz). O ne kötü yataktır.”

13. Muhakkak (Bedir gününde) karşılaşan iki toplulukta sizin için bir ibret vardı. Bir topluluk Allah yolunda savaşıyordu. Diğeri ise kâfirdi. Onlar öbürlerini gözleriyle kendilerinin iki katı görüyorlardı. Allah dediğini yardımıyla destekler. Şüphesiz bunda basiret sahipleri için bir ibret vardır.

14. Kadınlar, oğullar, yığın yığın yüklerle altın ve gümüş, salma güzel atlar, davarlar ve ekinler gibi arzulanen şeylere sevgi, insanlara süslü gösterildi. Bunlar dünya hayatının faydalarıdır. Güzel dönüş yeri ise Allah nezdindedir.

Tefsiri:

Allah Teâlâ, dünyâda insanlara câzip kılınan ve dünyâyı isteyip onu âhirete tercih eden kişilerin amaç hâline getirdiği lezzet ve arzuların yedi tâne olduğunu bildirmiştir. Bunlar:

1. Kadınlar: Onlar dünyânın en önemli süsü ve arzusudur. Aynı zamanda da çok önemli bir imtihan vesilesidirler.

2. Oğullar: Kişinin kemâli, övünç, şeref ve izzeti onlar sâyesindedir.

3 ve 4. Altın ve gümüş: Farklı cins ve nev’deki tüm ibtilâların maddesi bu ikisidir.

5. Cins atlar: Atlar, sâhiplerinin gücü, övüncü, sığınağı, düşmanlarını kovalarken veyâ onlardan kaçarken kullandıkları bir âlettir.

6. Davarlar: İnsanların bineği, yiyeceği, giyeceği, eşyâsı ve başka ihtiyaçları hep bunlardan karşılanır.

7. Ekinler: Hem insanların hem de davarlarının ve hayvanlarının yiyeceğidir. Meyveler, ilâçlar ve diğer bâzı ihtiyaçlar da bunlardan karşılanır.

Allah Teâlâ bunları saydıktan sonra hepsinin dünyâ hayâtının geçici metâi olduğunu belirtti. Daha sonra da kullarını âhiret metâi kazanmaya teşvik ederek onun dünyâ metâından daha hayırlı ve daha kalıcı olduğunu bildirmek üzere şöyle buyurdu:

قُلْ أَوْفَيْتُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذَلِكَمُ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿١٥٥﴾

15. De ki: Size, ihtirasla istediğiniz o şeylerden çok daha iyisini bil-direyim mi? İşte Allah'a karşı gelmekten sakınan müttakiler için Rableri nezdinde içinden ırmaklar akan Cennetler olup, kendileri orada ebedi kalacaklardır. Hem orada onlara tertemiz eşler ve hepsinin de üstünde Allâh'ın rızâsı vardır. Allah bütün kullarını hakkıyla görmektedir.

Tefsiri:

Daha sonra Cenâb-ı Hak âhiret metânını hak edenleri ve onun ehli olan kim-seleri zikrederek şöyle buyurdu:

الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّا أَمْنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٦﴾ الصَّابِرِينَ
وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُتَّقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ ﴿١٧﴾

16. Onlar ki: “Rabbimiz, biz gerçekten iman ettik. Artık günahlarımızı-zı bize bağışla ve bizi ateş azabından koru” diyenler;

17. Sabredenler, doğru olanlar, itaat edenler, infâk edenler, seher vakitlerinde mağfiret dileyenlerdir.

Tefsiri:

Allah Teâlâ, müttakiler için hazırladığı âhiret metânının dünyâ metândan daha hayırlı olduğunu bildirdi. Âhiret metâi iki nev'dir. Biri müttakilerin geçine-ceği sevap. Diğeri ise ondan daha büyük olan Allâh'ın hoşnutluğu.¹¹³²

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَانِتًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ
الْحَكِيمُ ﴿١٨﴾ إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ اللَّهِ مِنَ الْإِسْلَامِ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ
مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعْدًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بَاتَاتِ اللَّهُ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٩﴾

18. Allah kendisinden başka hiçbir ilâh olmadığını, adaleti ayakta tu-tarak açıkladı. Melekler de, ilim sahipleri de (buna iman ettiler). O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. Mutlak galiptir, Hakim'dir.

19. Şüphesiz Allah nezdinde (makbul) din İslâm'dır. Kendilerine ki-tap verilenler ancak kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki kıs-kançlıktan dolayı ayrılığa düştüler. Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse; muhakkak Allah hesabı pek çabuk görendir.

Tefsiri:

Bu âyet-i kerime, tevhid hakikatının ispatlanmasını ve daha önce geçersiz inançları açıklanmış olan çeşitli gruplara verilecek cevapları ihtivâ etmekte, onların sözlerinin ve görüşlerinin çürüklüğünü göstermektedir. Bu, ancak kapsadığı İlâhî bilgiler ve inançla ilgili hakikatler açıklanmak sûretiyle âyetin anlaşılmasından sonra ortaya çıkar.

Bu âyet-i kerime, en büyük, en önemli, en âdil ve en doğru şâhitliği ihtivâ etmektedir. Çok önemli bir şâhidi çok önemli bir husûsa şâhit getirmektedir.

Selef âlimlerinin شهد kelimesinin mânâsına dâir söyledikleri hükmetme, bildirmek, beyân etmek ve haber vermek etrâfında döner.

Mücâhid şöyle demiştir: شهد hükmetmek demektir.

Zeccac “açıklamak” mânâsında olduğunu belirtmiştir.

Başka bir grup da “bildirmek, haber vermek” mânâsında olduğunu söylemiştir.

Bu görüşlerin hepsi de doğrudur. Aralarında bir tenâkuz yoktur. Çünkü şâhitliğin muhtevâsında, şâhidin sözü, haberi, bildirmesi ve açıklaması hep yer almaktadır.

Şâhitliğin dört mertebesi vardır:

1. Bilgi, mârifet ve şâhit olunan şeyin doğru ve gerçeğe uygun olduğuna inanmak

2. Şâhidin birinci maddede söylenen şeyleri dile getirip söylemesi. Başkasına söylemese, kendi kendine konuşsa veyâ yazsa bile ikinci mertebe gerçekleşmiş olur.

3. Şâhidin gördüklerini başkasına bildirmesi, haber verip açıklaması

4. Muhâtabı şâhitliğinin gereği ile mükellef tutması

Allah'ın kendi birliğine şâhitlik etmesi bu dört mertebeyi, yâni Allâh'ın birliğini bilmesi, bunu söylemesi, kullarına bildirip haber vermesi ve onları bunun gereği ile mükellef tutması mertebelerini ihtivâ etmektedir.

Şimdi bu mertebeleri tafsilâtıyla görelim:

1. İlim mertebesi: Gerçek şâhitlik bu mertebeyi zarûri olarak gerektirmektedir. Çünkü aksi halde şâhit bilmediğine şâhitlik etmiş olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “Ancak bilerek hak ve gerçeğe şâhitlik edenler bunu yapabileceklerdir”¹¹³³ Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- de güneşe işâret ederek şöyle “Böyle (gün gibi bildiğin bir şeye) şâhitlik et” buyurmuşlardır.

2. Konuşma ve bildirme mertebesi: Bir şeyi konuşup bildiren kimse – şâhitlik sözünü hiç etmese bile – o şeye şâhitlik etmiş olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *“Haydi, de, Allah’ın bunu haram kıldığına dâir tanıklık edecek şâhitlerinizi getirin”* Eğer onlar yalan yere şâhitlik ederlerse, sakın sen onlarla birlikte tanıklık etme!”¹¹³⁴ *“Rahmân’ın kulları olan melâikeyi de dışı saydılar. Ne o onların yaratıldıkları sırada hazır mı bulundular? Onların bu iddiâları yazılacak ve bundan ötürü sorguya çekileceklerdir.”*¹¹³⁵

Görüldüğü gibi, müşrikler “şâhitlik” lâfzını hiç kullanmadıkları, başkalarının yanında bunu hiç dile getirmedikleri halde Allah Teâlâ onların bu iddiâsını şâhitlik olarak isimlendirmiştir. Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- de şöyle buyurmuştur: *“Yalancı şâhitliği Allâh’a ortak koşmakla eşit gördüm”* buyurmuştur. Yalancı şâhitlik, yalan sözdür. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: *“Yalan sözden kaçının. Allah’a eş ortak tanımayan hâlis muvahhitlerden olun”*¹¹³⁶ Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-, *“Yalancı şâhitliği Allâh’a ortak koşmakla eşit gördüm”* sözünü bu âyetle ilgili olarak söylemiş ve yalan sözü şâhitlik olarak isimlendirmiştir.

Allah Teâlâ, şu âyet-i kerimde kulun kendi aleyhine ikrârını şâhitlik olarak isimlendirmiştir: *“Ey imân edenler! Hak’tan yana olup vargücünüzle ve bütün işlerinizde adâleti gerçekleştirin. Allah için şâhitlik eden insanlar olun. Bu hükmünüz ve şâhitliğiniz isterse bizzat kendiniz, ana ve babanız ve yakın akrabâlarınız aleyhinde olsun.”*¹¹³⁷ Kişinin kendi aleyhine şâhitliği, aleyhine ikrarda bulunmasıdır. Mâiz kıssasıyla ilgili sahih bir hadiste *“Kendi aleyhine dört defa şâhitlik edince Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- onu recmetti.”* ifâdesi yer almaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: *“Ey Yüce Rabbimiz! Kendi aleyhimize şâhidiz’ diyecekler. Dünyâ hayâtı onları aldatmıştı. Böylece kendilerinin kâfir olduklarına, yine kendileri şâhitlik ettiler.”*¹¹³⁸

Bu ve bunun gibi bir çok âyet, gerek mahkemede ve gerekse başka yerde şâhitliğin kabûlü için “şâhitlik” lâfzının telâffuz edilmesinin gerekli olmadığını göstermektedir. İmam Mâlik ve Medinelilerin görüşleri ve Ahmed b. Hanbel’in sözünden anlaşılan budur. Sahâbe ve tâbiûndan hiç kimsenin bunu şart koştuğu bilinmemektedir. İbn-i Abbas şöyle demiştir: *“Benim yanımda kendisinden hoşnut olunmuş ve bizzat yanımda Hz. Ömer’in hoşnut ettiği bir çok kişi, sabah namazından sonra güneş doğana kadar ve ikindiden sonra güneş batana kadar Hz. Peygamber’in -sallallâhu aleyhi vesellem- namaz kılmayı yasakladığına dâir şâhitlik*

1134 En’am 6/150

1135 Zuhurf 43/19

1136 Hac 22/30-31

1137 Nisâ 4/135

1138 En’am 6/130

etmiştir.”¹¹³⁹ Bu kişilerin “şâhitlik” lâfzını kullanmadıkları bellidir. Nitekim Hz. Peygamber’in -sallallâhu aleyhi vesellem- Cennet’e gireceklerine dâir şâhitlik ettiği on kişi hakkında şâhitlik yaparken “şâhitlik” kelimesini kullanmamıştır. Aksine “Ebûbekir Cennettedir, Ömer Cennettedir, Osman Cennettedir, Ali Cennettedir” demekle yetinmiştir.”¹¹⁴⁰

Tüm Müslümanlar “Allah’tan başka ilâh yoktur, Muhammed Allâh’ın resûlüdür” diyen kişinin İslâm’a girmiş olacağı ve gerçek bir şâhitlikte bulunmuş olduğunda müttefiktir. Kişinin Müslüman olması için, bu sözü “şâhit oluyorum” şeklinde söylemesi gerekmez.

Nitekim Hz. Peygamber’in sözleri içinde -sallallâhu aleyhi vesellem-, “Tâ ki Allah’tan başka ilâh olmadığına şâhitlik edene kadar” ve “Tâ ki Allah’tan başka ilâh yoktur, diyene kadar” ifâdeleri rivâyet edilmektedir. Bu göstermektedir ki “Allah’tan başka ilâh yoktur” sözü şâhitlik olarak kabûl edilmiştir.

Bu husûsun Kitap ve sünnette sayılamayacak kadar çok delili vardır. Hâlbuki şâhitliğin müteber olması için sözün içinde “şâhitlik” lâfzının geçmesini şart koşanların dayanacağı hiçbir delil yoktur. Allah daha iyi bilir.

3. Bildirme ve Haber Verme Mertebesi: Bu iki nevi olur: Biri sözle bildirme. Diğerisi ise davranışla bildirme. Bir başkasına bir husûsu bildiren her Müslümanın durumu böyledir. Ya sözle bildirir veyâ davranışla. Bu sebeple bir binâyı mescit yapıp da kapısını herkese açan ve orada ezan okuyan kimse, - hiçbir söz söylemese bile - bu davranışıyla oranın vakıf olduğunu bildirmiş olur. Kezâ birine yakın olan bir kimse, - diliyle hiçbir şey söylememiş olsa bile - ona ve başkalarına onu sevdiğini bildirmiş olur. Bunun aksi de böyledir.

Allah Teâlâ’nın şâhitlik, açıklama ve bildirmesi de aynı şekilde bâzen sözle bâzen de fiille olur. Sözle olanı peygamberler göndermek ve kitaplar indirmek sûretiyle iletmış olduğu mesajlardır. Kesin olarak bilinen bir husustur ki, tüm peygamberler Allah’ın kendisinden başka ilâh olmadığı hakkında şâhitlik ettiğini, bunu belirttiğini ve kullarına bu konuda şâhitlik etmelerini emrettiğini bildirmişlerdir.

Allah Teâlâ’nın, kendisinden başka ilâh olmadığına şâhitlik etmesi, onun sözünü insanlara ulaştırmış olan peygamberler sâyesinde öğrenilen bir husustur.

Allâh Teâlâ’nın fiilen şâhitliği ve açıklaması ise, akıl ve fıtratla bilinen birliğin delillerini ihtivâ eden âyetlerdir. Bunlar hakkında “delil”, “irşad”, “beyan” lâfızları kullanıldığı gibi “şâhit” lâfzı da kullanılmaktadır. Çünkü şâhit ve haber

1139 Buhâri (II/69) mevâkitü’s-salâh, bâbu’s-salâh ba’de’l-fecr; Müslim (II/476) fi salâti’l-misâfirin, bâbu’l-evkât elleti nühiye anî’s-salâti fihâ

1140 Tirmizi (V/560) Menâkıb, Bâbu menâkıbı Abdirrahman b. Avf; Ebû Dâvûd (XII/401-402) Süne, bâb: fi’l-hulefâ

veren kimse gibi delil de delil olduğu ve gösterdiği şeyi açıklar. Hattâ fiili açıklama bâzen daha açık ve daha etkili olabilir. Durumun şâhitliği / hali dili, söz, nutk ve kelâm olarak isimlendirilir. Çünkü sözün yerine geçmekte ve onun vazifesini yapmaktadır. Nitekim şâir şöyle demiştir:

وَقَالَتِ الْغَيَّانُ سَمْعًا وَطَاعَةً / وَخَذَرْنَا بِالذِّرِّ لَمَّا يُثْقَبُ (الطويل)

“Bakışlar bize itâat ettiğini söyledi

Ve henüz delinmemiş saf inciye benzer gözyaşları döktüler.”¹¹⁴¹

Başka bir şâir de şöyle demiştir:

شَكَى إِلَيَّ جَمَلِي طَوْلَ الشَّرَى / صَبْرًا - جُمُئِي - فَكَلَانَا مُثْلِي (الرجز)

“Devem bana yolun uzunluğundan yakındı.

Ey deveciğim! Sabret! İkimiz de sıkıntı çekiyoruz”

Bir başkası da şöyle demiştir:

إِفْتِلَاءُ الْحَوْضِ وَقَالَ: قَطْنِي / مَلَأَ رُوَيْدًا قَدْ مَلَأَتْ بَطْنِي (الرجز)

“Havuz doldu ve dedi ki: Yeter

Yavaş ol, karnım doldu tamâmen”

Bu da şâhitlik olarak isimlendirilir. Nitekim bir âyet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır: “Allâh’a ortak koşanlar, kendilerinin kâfirliğine bizzat şâhitlik ederlerken, Allah’ın mescitlerini imar etme salâhiyetleri yoktur.”¹¹⁴²

Bu, yapmış oldukları küfür alâmeti olan davranışlar ve söylemiş oldukları inkârcı sözlerle kendi aleyhlerine şâhitlik etmeleridir. Bu şâhitlik, inkârcılıklarıyla yapılmaktadır. Onlar, içlerinde bulunanla aleyhlerine şâhitlik etmektedirler.

Hülâsa; Allah Teâlâ, kâinatta bulunan yaratılmış âyetleri varlığına delil kılmak sûretiyle şâhitlik eder. Kâinattaki varlıkların şâhitliği, yaratılmış ve vâ edilmiş olmalarıyla. Yine Allah Teâlâ, kâinatta bulunan yaratılmış âyetlerin şâhitliğine uygun sözlü âyetlerle de şâhitlik eder. Böylece onun sözlü ve fiili şâhitliği birbiriyle uyumlu olur. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Ufuklarda ve kendi nefislerinde insanlara âyetlerimizi göstereceğiz ki o (Kur’an)’ın gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun.”¹¹⁴³ Yâni Kur’an’ın gerçek olduğu iyice onlara belli olacaktır. Allah Teâlâ, dış dünyadaki ve insanların iç âlemindeki âyetleri yoluyla kavli ve kelâmî âyetleri olan Kur’ân’ın doğruluğunu göstereceğini bildirmiştir.

1141 Birinci mısırda قَالَتْ kelimesinden sonra iki hece eksiktir. Metinde bulunmayan bu heceler muhtemelen ۛ olabilir. (Mütercimnin notu)

1142 Tevbe 9/17

1143 Fussilet 41/53

Bu fiili şehâdeti, birçok Arap dili ve tefsir otoritesi dile getirmiştir.

İbn-i Keysan şöyle demiştir: Allah Teâlâ, hârikulâde tedbiri ve son derece sağlam işleriyle kendisinden başka ilâh olmadığına şâhitlik etmiştir.

Fasıl:

4. Allâh'ın, kullarını şâhitliklerinin gereği ile mükellef tutması: Her ne kadar şâhitliğin kendisi bunu gerektirmesse de böyle bir yerde şâhitlik bunu gösterir ve ihtivâ eder. Allah Teâlâ, birliğine öyle bir şâhitlikle şâhitlik eder ki, birliği hakkında hüküm ve emir verir, kullarını da bununla mükellef tutar. Nitekim şöyle buyurmaktadır: *“Rabbin sâdece kendisine kulluk etmenizi emretti.”*¹¹⁴⁴ *“Allah buyurdu ki: İki ilâh edinmeyin! O ancak bir ilâh'dır.”*¹¹⁴⁵ *“Hâlbuki onlara ancak, dini yalnız O'na has kılmaları emrolunmuştu”*¹¹⁴⁶ *“Allah ile birlikte başka ilâh edinme!”*¹¹⁴⁷ *“Allah ile berâber başka ilâhya kulluk edip yalvarma”*¹¹⁴⁸ Kur'ân'ın tamâmı bu maddeye delil oluşturur.

Allah Teâlâ'nın şâhitliğinin, kullarını şâhitliğiyle mükellef tutması şöyle olur: Cenâb-ı Hak, kendisinden başka ilâh olmadığına şâhitlik edince bunu haber vermiş ve beyân etmiş olur. Aynı zamanda kendisi dışındakilerin aslâ ilâh olmadığını, onların ilâh olmasının en geçersiz husus ve en büyük zulüm olduğunu da bildirip buna hükmetmiş olur. O halde onun dışında hiçbir şeyin ilâh olması uygun olmadığı gibi tapılmaya da lâayık değildir. Bu hakikat, sâdece onun ilâh edilmesini emretmeyi ve başka bir şeyin ilâh edilmesini yasaklamayı gerektirir. Muhâtap bunu cümlelerdeki isbat/olumlu ve nefy/olumsuz yapıdan anlayabilir. Bu tıpkı bir adamı ehil olmayan fakat ehil olduğunu iddiâ eden bir kimseden fetvâ sorarken veyâ bu vasıftaki bir kişinin şâhit olmasını veyâhut da kendisini tedâvi etmesini isterken gördüğünde *“Bu müftü değildir”*, *“Bu şâhitlik veyâ doktorluk yapamaz, müftü falanca, şâhit ve doktor da falancalardır”* demen gibidir. Senin bu cümlelerin emir ve yasak yerine geçer.

Kezâ âyet-i kerime apaçık göstermektedir ki tapılmaya lâayık olan sâdece Allah'tır. Allah Teâlâ, tapılmaya sâdece kendisinin lâayık olduğunu haber verdiği için, bu haber, kulların bununla memur ve Ona lâayık olacak şekilde bunun gereğini yapmakla mükellef olmalarını ihtivâ eder. Bu haberin gereğinin sâdece Allah'a yapılması, Allâh'ın kulları üzerinde bulunan bir hakkıdır. Cenâb-ı Hak, sâdece kendisinin ilâh olduğuna şâhitlik ettiği için onun bu şâhitliği, birliği emretmesini ve kullarını bununla mükellef tutmasını da kapsamış olur.

1144 İsrâ 17/23

1145 Nahl 16/51

1146 Beyyine 98/5

1147 İsrâ 17/39

1148 Suarâ 26/213

Kezâ hüküm cümleleri haber cümlelerinde yer alır. Bu sebeple haber cümlelerine önerme ve hüküm de denilir. Aynı şekilde “şuna şuna hükmedildi” denilir. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “*Dikkat edin, doğrusu yalan uydurup söylüyorlar, Allah doğurdu diyorlar. Onlar şüphesiz yalancılardır. Allah, kızları oğullara tercih mi etmiş? Ne oluyor size? Nasıl hükmediyorsunuz?*”¹¹⁴⁹ Ancak bu, mükellefiyet ihtivâ etmeyen bir hükümdür. Hâlbuki Allah’tan başka ilâh olmadığı hükümüne ise mükellefiyet ihtivâ eder. Allah Teâlâ daha iyi bilir.

*Allah, adaletten ayrılmaksızın (delilleriyle) şu hususu açıklamıştır ki, kendisinden başka ilâh yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de (bunu ikrar etmişlerdir. Mutlak güç ve hikmet sahibi Allah’tan başka ilâh yoktur.*¹¹⁵⁰

الْقَطْ adâlet demektir. Allah Teâlâ, birliğinde adâletten, adâletinde de birliğinden ayrılmadığına şâhitlik etmiştir. Tevhid ve adâlet, tüm kemâl sıfatlarını kapsar. Çünkü tevhid, Allah Teâlâ’nın kemâl ve celâl, şân ve azamet konusunda yegâne olduğu, bunların O’ndan başka kimseye yaraşmadığı mânâsına gelir. Adâlet ise tüm fiillerinin doğruluk üzere ve hikmete uygun olduğunu ihtivâ eder.

Peygamberlerin tevhid ve adâleti şudur: İsim ve sıfatların hakikatlerini onlara lâayık olan Allah’a has kılmak, şeriki olmayan tek Allah’a kulluğu emretmek, kaderi, Allâh’ın emir ve fiiliyle övülmüş hikmet ve gâyeleri kabûl etmek. Peygamberlerin getirdiği tevhit aslâ Cehmiyye, Mu’tezile ve Kaderiye mezheplerinin tevhit anlayışı değildir. Çünkü onların tevhit anlayışı, sıfatları ve Allâh’ın güzel isimlerinin hakikatlerini inkâra dayanmaktadır. Adâlet anlayışları ise kaderi yalanlamak, Allâh Teâlâ’nın fiil ve emirlerinin amacını teşkil eden hikmet, maksat ve güzel neticeleri inkâr etmektir.

Allah Teâlâ’nın, birliğine şâhitliğinde adâletten ayrılmaması bir takım hususlar ihtivâ eder. Onları şöyle sıralayabiliriz:

1. Cenâb-ı Hak, tüm şâhitliklerin en âdili olan bu şâhitliğinde aslâ adâletten ayrılmaz. O şâhitliğin inkâr edilmesi ve yalanlanması en büyük zulümdür. Çünkü peygamberlerin getirdiği tevhitden daha âdil bir şey, şirkten de daha karanlık bir şey bulunmaz. Allah Teâlâ bu şâhitliğinde hem sözle hem de fiille adâletten ayrılmaz. Çünkü buna şâhitlik etmiş, bunu kullarına bildirmiş, onları bunun gereğiyle mükellef tutmuş, mukâbilinde mükâfat ve cezâ koymuş, emir ve yasakları o şâhitliğin hak ve ödevlerinden saymıştır.

1149 Sâffat 37/151-154

1150 Âl-i İmrân 3/18

Dinin tamâmı o şâhitliğin haklarındanr. Mükâfâtın tamâmı da ona dayanmaktadır. Cezâ ise o şâhitliğin terk edilmesinden dolayı işleyecektir. İşte Allah Teâlâ'nın bu şâhitlikte hiç ayrılmadığı adâlet!

Cenâb-ı Hakk'ın tüm emirleri o şâhitliğin bir tamamlayıcısı, haklarının yerine getirilmesine yönelik bir buyruktur. Yasaklarının hepsi de o şâhitliğin yakılmasını korumaya ve buna engel olmaya yöneliktir.

Mükâfâtın tamâmı o şâhitliğe dayanmakta, cezânın tamâmı da onun ve onun haklarının terk edilmesinden dolayı gerekmektedir.

Allâh'ın gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri yaratması o şâhitlikle ve onun içindir.

O şâhitlik, tüm yaratıkların yaratılış hikmetidir, haktır. Onun zıddı ise Allâh'ın kendisini tenzih ettiği ve bâtil ve boş şeydir. Allâh Teâlâ gökleri ve yeri bu şekilde yaratmadığını bildirmiştir.

Cenâb-ı Hak bu şâhitliği inkâr eden müşriklere ret sadedinde şöyle buyurmuştur: *"Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri biz boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır. Vay o inkâr edenlerin ateşteki hâline!"*¹¹⁵¹ *"Hâ, mim. Bu, Kitap Aziz, Hakim olan Allah tarafından indirilmiştir. Gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları biz, ancak hak ile ve belli bir süre için yarattık. İnkâr edenler, uyarıldıkları şeylerden yüz çevirmektedirler."*¹¹⁵² *"Güneşi ışıklı, ayı da parlak kılan, yılların sayısını ve hesâbı bilmeniz için ona (aya) bir takım menziller takdir eden O'dur. Allah bunları, ancak bir gerçeğe (ve hikmete) binâen yaratmıştır. O, bilen kavme âyetlerini açıklamaktadır"*¹¹⁵³ *"Kendi kendilerine, Allah'ın, gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları ancak hak olarak ve muayyen bir süre için yarattığını hiç düşünmediler mi? İnsanların birçoğu, Rablerine kavuşmayı gerçekten inkâr etmektedirler."*¹¹⁵⁴ *"Biz, göğü, yeri ve bunlar arasındakileri, oyun-cular (iş, eğlencesi) olarak yaratmadık"*¹¹⁵⁵ Bu husus, Kur'an'da pek çok âyette yer almaktadır.

Yer ve göklerin yaratılışının hikmet ve sebebi tevhid ve onun emir, yasak, sevap, cezâ, şeriat, kader ve yaratma gibi gerekleridir. Sevap ve cezâ adâletten şaşmaz. Tevhid bu ikisinden doğar. Allah Teâlâ'nın dosdoğru yolu işte budur. Nitekim Cenâb-ı Hak, peygamberi Hûd'un (as) şöyle dediğini nakletmektedir: *"Ben benim de sizin de Rabbiniz olan Allah'a dayanıp güvendim. Hiçbir can-lı yoktur ki mukadderâtı O'nun elinde olmasın. Rabbim elbette tam istikâmet*

1151 Sâd 38/27

1152 Ahkâf 46/1-3

1153 Yunus 10/5

1154 Rum 30/8

1155 Enbiyâ 21/16

üzeredir.”¹¹⁵⁶ Allah Teâlâ söz ve fiilinde doğru yoldadır. O, hakkı söyler ve adâletli davranır. Nitekim şöyle buyurmaktadır: “Rabbinin sözü, doğruluk ve adâlet bakımından tam kemâlinedir. Onun sözlerini değiştirebilecek yoktur. O hakkıyla iştir ve bilir.”¹¹⁵⁷ “Allah gerçeği söyler ve doğru yola iletir”¹¹⁵⁸

Allâh Teâlâ’nın doğru yolu, tevhid ve adâletin gereğidir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: “Allah bir de şu temsili getiriyor: İki kişi var. Birisi dilsiz, hiçbir şey beceremez, efendisine sâdece bir yük! Ne tarafa gönderse hiçbir işe yaramaz! Şimdi hiç bu zavallı ile, hakkı hakikati bilen, adâleti dile getirip gerçekleştiren, dosdoğru yol üzere ilerleyen bir insan eşit tutulabilir mi?”¹¹⁵⁹

Sahte ilâh, efendisine yük olan bir köle gibidir. Ne yapsa bir işe yaramaz.

Allâh’ın قائماً بالقسط “adâletten ayrılmaması” ile kastedilen, şu âyette kastedilenle aynıdır: “ Rabbim elbette tam istikâmet üzeredir.”¹¹⁶⁰

قائماً بالقسط “adâletten ayrılmaması”, ifâdesi gramer açısından hal (durum zarfı) olduğu için mansuptur (üstündür). Onun hangi kelimenin durumunu bildirdiği hakkında iki görüş vardır:

1. شَهِدَ اللهُ “Allah şâhit oldu” cümlesindeki fâilin (özne) durumunu bildirmektedir. Âmili öncesindeki fiildir.¹¹⁶¹ Buna göre anlam şöyledir: Allah adâletten ayrılmaksızın kendisinden başka ilâh olmadığına şâhitlik eder.

2. هُوَ kelimesinin durumunu bildirmektedir. Âmili ise öncesinde bulunan يَ edâtının ihtivâ ettiği olumsuzluk anlamıdır.¹¹⁶² Buna göre anlam şöyle olur: Adâletten ayrılmayan Allah’tan başka ilâh yoktur.

İki tahlil arasında açık bir fark vardır. Her iki tahlil üzerinde teferruâtıyla duralım:

1. Bu tahlil şu mânâyı ihtivâ etmektedir: “Allah adâleti dile getirerek, onu emrederek, onu uygulayarak ve ona karşılık vererek kendisinden başka ilâh olmadığına şâhitlik eder.”

Böylece adâlet hem sözde hem de fiilde olmuş olur. المقسط , sözünde ve fiilinde adâletli olan demektir. Dolayısıyla âyet “Allah söz ve fiilinde adâletten ayrılmaksızın kendisinden başka ilâh olmadığına şâhitlik eder” anlamına gelir.

1156 Hûd 11/56

1157 En’am 6/115

1158 Ahzâb 33/4

1159 Nahl 16/76

1160 Hûd 11/56

1161 Hal, fiilin meydana gelişi esnâsında özne veyâ nesnenin durumunu bildiren ögenin adıdır. Fiilden türemiş kelime veyâ bir şekilde fiil mânâsı ihtivâ eden kelimeler de fiil sayılırlar. Burada âmil ile kastedilen fiil veyâ fiil mânâsı ihtivâ eden kelimedir.

1162 Âmil hakkında bir önceki dipnota bk.

Bu tahlilde, bu şâhitliğin âdil bir şâhitlik olduğuna vurgu vardır. Şâhit olunan şey en adâletli, en doğru ve en gerçek şey olduğu gibi bu şâhitlik de çok âdilâne bir şâhitliktir.

İbnü's-Sâib el-Kelbi ve başkaları bu âyetin nüzûl sebebi hakkında şöyle bir rivâyet zikrederler: Şam râhiplerinden iki râhip Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- ile görüşmek üzere yola çıktılar. Medine'yi gördüklerinde biri diğerine "Bu şehir, âhir zamanda çıkacak olan peygamberin yaşayacağı şehre ne kadar da benziyor." dedi. Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- huzûruna gelince ona sordular:

- Sen Muhammed misin?
 - Evet
 - Sen Ahmed misin?
 - Sana şâhitliği soracağız. Eğer bize onu söyleyebilirsen sana inanırız.
 - Sorun!
 - Bize Allâh'ın kitâbındaki en önemli âyeti söyle
- Bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzi oldu.

Allah Teâlâ, hem sözde hem de fiilde adâletten şaşmaz. O halde âyetin anlamı şudur: "Allah Teâlâ, adâletten şaşmaksızın birliğine şâhitlik eder ve onu bilir, zulümle değil!" İşte bu şâhitlik, hem sözü hem de uygulamayı ihtivâ etmektedir. Aynı zamanda başkalarının değil, sâdece O'nun tapılmayı hak ettiğini, sâdece O'na tapanların iflâh olup saâdete ereceklerini, O'nunla birlikte başkalarına da tapanların sapık ve bahtsız kimseler olduğunu ihtivâ eder.

Allah Teâlâ, adâletten ayrılmaksızın birliğine şâhitlik edince, ihlâslı kimse-leri Cennet'le mükâfatlandırıp kendisiyle birlikte başkalarına tapanları ise ateşle cezâlandırması bu şâhitliğin bir gereği ve tamamlayıcısı olmuştur. Çünkü adâlet ancak böye gerçekleşir. Böylece قَائِمًا بِالْقِسْطِ "adâletten şaşmaz" ifâdesi, birliğe şâhitlikedenin mükâfatlandırılacağına, onu inkâr edenin de cezâlandırılacağına bir ikaz gibi olmuştur.

Fasıl:

2. Yukarıda geçtiği üzere bu tahlile göre قَائِمًا kelimesi, لَا edâtı sonrasındaki kelimenin durumunu bildirmektedir. Buna göre âyetin anlamı şudur: Adâletten şaşmayan Allah'tan başka ilâh yoktur. Tapılmayı hak eden sâdece O adâletten ayrılmaz olan Allah'tır!

Hocamız İbn-i Teymiye şöyle demiştir: Bu tahlil tercihe daha şâyandır. Çünkü meleklerin ve ilim sâhiplerinin, Allah'tan başka ilâh olmadığına ve O'nun adâletten ayrılmadığına şâhitlik ettikleri mânâsını ihtivâ etmektedir.

Hocamın yorumunu şöyle açabilirim: قَائِمًا بِالْقِطِ “adâletten şaşmaz” ifâdesi, şâhitlik edilen “Allah’tan başka ilâh yoktur” ifâdesinde bulunan هُوَ kelimesinin durumunu bildirdiği için onun sıfatı gibidir. Çünkü hal (durum zarfı), anlamca durumunu bildirdiği ögenin sıfatı olur. Şâhitlik hem durum bildiren hal, hem de durumu bildirilen kelime üzerinde gerçekleşince her ikisine de şâhitlik edilmiş olmaktadır. Böylece melekler ve ilim sâhipleri, Allah’tan başka ilâh olmadığına şâhitlik ettikleri gibi O’nun adâletten ayrılmadığına da şâhitlik etmiş olmaktadırlar.

Birinci tahlil ise bu mânâyı ihtivâ etmektedir. Çünkü ona göre mânâ şöyledir: “Allah adâletten ayrılmaksızın kendisinden başka ilâh olmadığına şâhitlik eder. Melekler ve ilim sâhipleri de Allah’tan başka ilâh olmadığına şâhitlik eder” Bu durumda قَائِمًا بِالْقِطِ “adâletten şaşmaz” sâdece الله “Allah” isminin durumunu bildirir.

Hâlbuki ikinci tahlilin ihtivâ ettiği gibi Allâh’ın şâhitlik ettiği husus içinde “adâletten ayrılmaz” oluşunun yer alması, bu özelliğin sâdece şâhitliğini niteliyor olmasından daha etkileyicidir.

Şöyle bir itiraz ileri sürülebilir: İkinci tahlilde olduğu üzere, قَائِمًا بِالْقِطِ “Adâletten ayrılmaz” ifâdesi, هُوَ “O” kelimesinin durumunu bildiriyor. Hâlbuki durumunu bildirdiği kelime ile arasına وَأُولُوا الْعِلْمِ وَالْمَلَائِكَةُ “Tüm melekler ve ilim adamları” kelimeleri girmiş ve araları açılmıştır.

Buna şöyle cevap verilir. Bunun da çok açık bir faydası vardır. Çünkü eğer âyet-i kerimenin kelimeleri هُوَ قَائِمًا بِالْقِطِ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ şeklinde dizilmiş olsaydı وَأُولُوا الْعِلْمِ kelimelerinin قَائِمًا kelimesinde bulunan gizli zamire atfedildikleri, yâni gramer açısından onunla aynı hükme tâbi oldukları anlaşılabilirdi. O takdirde mânâ şöyle olurdu: “Allah adâletten ayrılmaksızın kendisinden başka ilâh olmadığına şâhitlik eder. Melekler ve ilim sâhipleri de adâletten şaşmazlar.” Hâlbuki âyette kat’iyyen bu anlam kastedilmemektedir. Kastedilen anlam tamâmen bunun tersidir. Yâni adâletten şaşmama özelliği tıpkı ilâhlık gibi sâdece Allâh’a mahsustur. O ilâhlığı gereği kulluk edilmeye lâyık olan yegâne varlıktır. Yine O, adâletten ayrılmama özelliği sebebiyle kullarını mükâfatlandırır ve cezâlandırır.

Muhammed b. Cerir et-Taberi şöyle demiştir: Âyetteki ilk لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ “O’ndan başka ilâh yoktur” ifâdesi bir tanıtma ve tevhidtir. İkincisi ise bir öğretmedir. Yâni “O’ndan başka ilâh yoktur” deyin anlamındadır.¹¹⁶³

1163 Taberi tefsirinin bende bulunan Halebi (III/209-210) neşrinde de, Mahmud ve Ahmed Şâkir kardeşler tarafından hazırlanan el-Meârif neşrinde de böyle bir ifâde bulamadım. (Derleyenin notu)

Taberi'nin görüşü şu anlama gelmektedir: İlk *إِلَهَ إِلَّا هُوَ* "O'ndan başka ilâh yoktur" ifâdesi, Allah Teâlâ'nın kendisinden başka ilâh olmadığı şeklinde şâhitlikte bulunduğunu ve bunu bildirdiğini içerir. Kur'an'ı okuyan kimse ise, kendisinin bu konudaki şâhitliğini değil, Allâh'ın şâhitliğini haber vermiş olur. Bu ifâdede Kur'an okuyan kimsenin şâhitliği söz konusu değildir. Allah Teâlâ, bu ifâdeyi âyetin sonunda sırf Kur'an okuyan kimse onu söylesin, böylece o da bizzat buna şâhitlik etsin diye tekrarlamıştır.

Kezâ ilk *إِلَهَ إِلَّا هُوَ* "O'ndan başka ilâh yoktur" ifâdesi, tevhid hakkında yapılan şâhitliği, ikincisi ise bizzat tevhidi haber vermektedir.

Âyet-i kerime *الْغَزِيرُ الْحَكِيمُ* "Aziz, Hakim" sıfatlarıyla bitirildi. Böylece âyetler Allâh'ın birliğini, adâletini, güç-kuvvet ve hikmetini kapsamış oldu.

Tevhid, Allâh'ım kemâl ve celâl sıfatlarını kapsar, O'nun eşi ve benzeri olmadığı, sâdece O'na tapılacağı ve O'nun ortağının olmadığı anlamını içerir.

Adâlet, her şeyi yerli yerine koyduğunu, varlıklara hak ettiği değeri verdiğini, bir sebep olmadıkça hiçbir şeye ayrıcalıklı bir konum vermediğini, cezâyı hak etmeyen cezâlandırmadığını, - mükâfat kazanma kâbiliyetini bizzat kendisi bahşetse de - mükâfât kazananı mükâfâtından mahrûm bırakmadığını içermektedir.

الْغَزِيرُ "Aziz" sıfatının kendisinden türediği *العزة* kelimesi, Allah'ın güç, kudret ve kemâlini kapsar.

الْحَكِيمُ "Hakim" sıfatının kendisinden türediği *الحكمة* kelimesi ise, bilgi ve tecrübesinin kemâlini, emir ve yasak koyduğunu, hikmet ve övülesi amaçların bulunduğu şeyleri yaratıp takdir ettiğini ifâde eder. Öyle ki, O, bu hikmet ve amaçlardan ötürü kemâl mertebesinde hamdi ve övgüyü hak etmektedir.

Aziz ismi, hâkimiyet ve otoriteyi kapsar. Hakim ismi ise övgüye lâyık olmasını.

Âyetin baş tarafı tevhidi kapsamaktadır. Bu, şu sözün muhtevâsını oluşturur: *لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ* "Tek olan Allah'tan başka ilâh yoktur. O'nun hiçbir ortağı yoktur. Hâkimiyet de O'na âittir, övgüye lâyık olmak da. O, her şeye gücü yetendir"¹¹⁶⁴

Bu söz, Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- ve ondan önceki peygamberlerin söylediği en üstün sözdür.¹¹⁶⁵

1164 Muvatta (I/422-423) Hac, bâbu Câmiu'l-Hac; Tirmizi (V/534) Deavât, bâbu: fi duâi yevmi Arafa

1165 Bk. Muvatta (I/422-423) Hac, bâbu Câmiu'l-Hac; Tirmizi (V/534) Deavât, bâbu: fi duâi yevmi Arafa

Hakim, öyle bir sıfattır ki, ona sâhip olan kişinin emrettiği bizâtihi güzeldir, yasakladığı bizâtihi çirkindir, haber verdiği doğrudur, yaptığı isâbetlidir, olmasını dilediği şey dilemesine en lâıyk olan şeydir.

Bu sıfat, kemâl derecesinde sâdece ve sâdece Allah Teâlâ'da bulunur.

Bu âyet-i kerime ve bu şâhitlik, şirkin zıddı olan Allâh'ın birliğini, zulmün zıddı olan adâleti, aczin zıddı olan kuvveti ve cehâlet ve kusûrun zıddı olan hikmeti içermektedir.

Bu âyette Allâh'ın birliğine, adâletine, gücüne, ilim ve hikmetine şâhitlik edilmektedir. Bundan dolayı bu şâhitlik, en büyük şâhitliktir.

Mezhepler içinde bu şâhitliği gerektiği gibi yapan ancak ehl-i sünnettir. Bid'at ehli olan diğer mezhepler ise bunu gerektiği gibi yapamazlar.

Bu şâhitliği inkâr edenlerin ve muhtevâsını baştan sona reddedenlerin başında filozoflar gelmektedir.

Allâh'ın kulları içinde her bakımdan bu şâhitlikten en uzak olanlar ise pan-teistlerdir.

Cehmiyye mezhebi ise bu şâhitliğin hakikatini birkaç bakımdan inkâr etmektedir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. İlâh, kalplerin muhabbet, özlem ve meyil ile tapındığı varlıktır. Hâlbuki onlara göre Allah ne sever, ne de sevilir.

2. Şâhitlik, Allâh'ın şâhitlik ettiği şeyi söylemesi ve bildirmesidir. Onlara göre ise Allah ne söyler, ne konuşur, ne şâhitlik eder ne de bildirir.

3. Âyet-i kerime Allah Teâlâ'nın zât ve sıfatlarıyla yaratıklardan ayrıldığını içermektedir. Onların firavunlarına göre ise Allah yaratıklarından ayrı değildir. Arş'ın üstünde kendisine tapılan bir ilâh yoktur. Kendisi için namaz kılınan ve secde edilen bir Rab da yoktur. Onlardan hulûl iddiâsında bulunanlara göre Allah zâtıyla her yerdedir. Hattâ anılmaktan hayâ olunacak yerlerde bile... İşte Cehmiyye mezhebi ve onlar içerisinde sıfatları reddedenlerin anlayışları böyledir.

4. Allah Teâlâ, söz ve fiillerinde adâletten şaşmaz. Onlara göre ise hiçbir şey yapmaz ve aslâ bir söz sarfetmez. Aksine O'nun sözü, diğer yaratıkları gibi bir yaratıktır. Fiili ise, O'ndan ayrı meydana gelen bir oluşumdur. O'nun gerçekten fâil olmakla nitelenebileceği bir fiilin olması söz konusu olamaz.

5. Onlara göre adâletin bir hakikati yoktur. Aksine her mümkün (varlığı ve yokluğu eşit olan her şey) adâlettir. Allâh'ın takdir ettiği şeyler içinde zulüm diye nitelenebilecek bir şey yoktur. Aksine onlara göre zulüm, bizâtihi imkânsız bir şeydir. Adâlet ise mümkündür. Onların iddiâsına göre Allah Teâlâ, bizâtihi imkânsız olan bir şeyden kendisini tenzih etmiştir. Çünkü böyle bir şey kudret altına girmez.

6. Allâh'ın "Aziz" sıfatının türediği "izzet" kelimesi güç ve kuvvet demektir. Onlara göre ise Allah'ın hiçbir sıfatı yoktur.

7. Allâh'ın "Hakim" sıfatının türediği "hikmet" kelimesi, bir şeyin yapılması için gözetilen amaç anlamına gelir. Bu, bi'l-fiil istenen bir şeydir. Bunun olması olmamasından daha iyidir. Onlara göre ise bu, Allah Teâlâ hakkında muhaldir. O, bir hikmet ve bir amaç için bir iş yapmaz. O'nun, hikmet ve sebepten soyutlanmış saf bir irâdesi vardır.

8. İlâh, güzel isimleri ve yüce sıfatları olan varlıktır. O, her şeyi kudret, irâde ve hikmetiyle yapar. O'nun, hakikat ve anlamları geçerli olan isim, sıfat ve fiilleri vardır. Bunları hakkıyla kabûl edenler peygamberlere tâbi olanlardır. Gerçekten adâlet ve tevhid ehli olanlar da onlardır.¹¹⁶⁶

Fasıl:

Cehmiyye ve Mûtezile mensupları şu iddiâda bulunmuşlardır: Allâh'ın zâtı sevilmez, kastedilmez ve görülmez. Kalpler ona özlem duymaz.

Onlar böylelikle O'nun ilâhlığını inkâr etmiş oldular.

Kaderiye mezhebi¹¹⁶⁷ mensupları ise melek, cin, insan ve diğer canlıların fiillerinin Allâh'ın kudret, irâde ve yaratması içine girmediğini iddiâ etmişlerdir. Böylece onlar, gerçekte Allâh'ın güç ve hâkimiyetini kemâlini inkâr etmiş olmaktadır.

Cebriye mezhebi¹¹⁶⁸ mensupları ise, Allâh'ın hikmetini, fiil ve emirlerinde bir amaç gözetmesini inkâr etmişlerdir. Onlar da böylece O'nun hikmetini ve övgüye lâyık oluşunu inkâr etmişlerdir.

İbn-i Sinâ, Nasir et-Tûsi ve onları izleyenler ise, inandıkları ilâhın mutlak varlıktan farklı bir mâhiyete sâhip olmasını ve onun mutlak varlığa ilâve bir sıfatının olmasını inkâr etmişlerdir. Bu anlayışlarıyla aslında onlar Allâh'ın zât, sıfat ve fiillerini inkâr etmişler ve bundan hiç çekinmemişlerdir.

Panteistlerin durumu ise daha kötü ve daha dehşet vericidir. Onlar tüm her şeyi temelinden kaldırıp atmışlar ve şöyle demişlerdir: Bir yaratıcı varlık ayrıca

1166 Mûtezile mezhebi mensupları kendilerini ehl-ül-adl ve t-tevhid (adâlet ve tevhid ehli) diye isimlendirdikleri için müellif bu cümleyi kullanıyor. Böylece bu isme gerçekten lâyık olanların ehl-i sünnet olduğunu söylemek istiyor. (Mütercimnin notu) Mûtezile, Emeviler devrinde ortaya çıkmış olan ve başlarında Vâsıl b. Atâ'nın bulunduğu bir itikâdi mezheptir. Vâsıl, başlangıçta Hasan el-Basri'nin meclislerine katılıyordu. Ancak büyük günah işleyen kimsenin durumu hakkında farklı bir görüş ileri sürerek onun iki iman ve küfür arasında bulunduğunu iddiâ etti ve böylece Hasan el-Basri'den ayrıldı. Bk. Makâlâtü'l-İslâmiyyin (I/235); Târihu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye (124) (Derleyeninin notu)

1167 Burada "Kaderiye", kaderi inkâr edenler anlamında kullanılmıştır. (Mütercimnin notu)

1168 Cebriye, insanın irâde ve hürriyet sâhibi olmadığını, aksine hâdiseler önünde rüzgârdaki bir yaprak gibi savrulduğunu ileri süren itikâdi mezhebin adıdır. (Mütercimnin notu)

bir de yaratılan varlık yoktur. Aksine yaratıklar, tenzih edilmiş olan Hakk'ın kendisidir. Bunların hepsi bir asıldan gelmektedir. Gerçekte tek bir varlık vardır.

Bu grupların hiçbiri bu büyük şâhitliği yerine getirmemektedir. Çünkü bu şâhitlik, müşriklerin tâkip ettiği inançları çürütüp reddettiği gibi bunların savun-dukları görüşleri de çürütüp reddetmektedir. Bu şâhitlik, hem şirk grubunun hem de sıfatları inkâr eden grupların görüşünü çürütmektedir. Bu şâhitliği tek yerine getirenler, Allâh'ın kendisini nitelediği isim ve sıfatları kabûl eden, O'nu yaratıklara benzemekten tenzih eden ve O'na bir başkasını ortak etmeden tapınan tevhid ehli kimselerdir.

Fasıl:

Allah Teâlâ'nın şâhitliği kullarına açıklamayı, onlara şâhitlik ettiği şeyi gösterip târif etmeyi içine almaktadır. Yapılan şâhitliği bilmelerine imkân vermeyen bir şâhitlikte bulunsaydı ondan faydalanamazlar ve Allâh'a karşı sorumluluktan kurtulmak için bunu bir bahâne olarak ileri sürebilirlerdi. Çünkü herhangi bir kişi bir şeye şâhit olsa, ama onu kimseye açıklamayıp gizlese onun şâhitliğinden kimse faydalanamaz ve o şâhitlik bir delil olmaz.

Şâhitlikten ancak onu açıklamakla faydalanılabileceği içindir ki, Allah teâlâ onu işitme, görme ve akletme yollarının her üçüyle de son derece açık bir sûrette beyân etmiştir.

İşitme yoluyla açıklaması, kemâl ve celâl sıfatlarını, yedi kat göğün üstündeki Arş'inin yüceliğinde oluşunu, kitaplarıyla konuştuğunu, kullarından dilediği ile de hakiki anlamıyla konuştuğunu ifâde eden sözlü ve okunur âyetleri vâsıtasıyla olmuştur.

Böylece şu iddiâ geçersiz ve asılsız kalır: Allah Teâlâ, kullarından, vahye dayalı âyetlerinin gösterdiği mânâları ve hakikatleri kabûl etmelerini murat etmemiştir.

Hâlbuki bu iddiâ, açıklama ve bildirmenin rûhuna aykırıdır. Aksine şâhitliğin amacını geçersiz kılar ve onu gizlemeye yol açar. Allah Teâlâ, kendisinden gelen şâhitliği gizleyen kimseyi kınamış ve onun en büyük zâlim olduğunu bildirmiştir.¹¹⁶⁹

Bir kula Allah'tan bir şâhitlik gelmişse, bu ancak bir peygamber tarafından getirilen ve peygamberlik müessesinin veyâ onu gönderen Allah'ın birlik alâmetlerinden biri olabilir. Hz. İbrâhim ve ev halkının hepsi İslâm üzere idiler. Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- düşmanları olan Yahûdilerin, Hz. Peygamber'in -saliiallâhu aleyhi vesellem- hak peygamber olduğunu oğullarını bildikleri kadar kesin bildikleri halde ona imân etmemeleri örneğinde olduğu gibi şâhitliğin gizlenmesi en büyük zulümdür.

Cehmiye, Mûtezile ve Allâh'ın sıfatlarını reddedenlerin ileri sürdüğü gibi Allâh'ın gerçek şâhitliği gizlediği, kendisi hakkında böyle bir şâhitlik etmediği, aksine onunla zıt ve çelişen şâhitlikte bulunduğu nasıl ileri sürülebilir? Allâh'ı tenzih ederiz. Bu büyük bir iftirâdır.

Allah Teâlâ kendisi hakkında şâhitlik etmektedir ki, O Arş'a istivâ etmiştir,¹¹⁷⁰ kulları üstünde kahredicidir,¹¹⁷¹ melekler üstlerindeki Rablerinden korkarlar,¹¹⁷² işleri katına yükseltir ve onu katından indirirler,¹¹⁷³ sâlih ameller O'na yükselir,¹¹⁷⁴ O gelir,¹¹⁷⁵ gider, konuşur,¹¹⁷⁶ hoşnut olur,¹¹⁷⁷ gazap eder,¹¹⁷⁸ sever,¹¹⁷⁹ çağırır,¹¹⁸⁰ sevinir, güler, işitir ve görür,¹¹⁸¹ müminler âhirette onu gözleriyle görürler.¹¹⁸² Allah Teâlâ kendisi hakkında buna benzer birçok husûsa şâhitlik etmiştir. Peygamberler de buna şâhit olmuştur. Ancak Cehmiye mezhebi mensupları bunun aksine şâhitlik ederek şöyle demişlerdir: Bizim şâhitliğimiz, âyet ve hadislerin şâhitliğinden daha doğru ve daha âdildir. Çünkü âyet ve hadisler hakkın gizliliğini ve aksinin ortaya çıkarılmasını kapsamaktadır.

Hâlbuki Allah Teâlâ'nın şâhitliği bunların şâhitliğini şiddetle yalanlamakta ve şâhit olduğu şeyi açıklayıp vuzûha kavuşturmakta ve son derece açık-seçik bir şekilde ortaya çıkarmaktadır. Eğer gerçek, sıfatları inkâr edenlerin ve Cehmiye mezhebi mensuplarının dediği gibi olsa kullar Allâh'ın şâhitliğinden faydalanamazlardı. Onlar, gerçekte hak olan şeye Allâh'ın şâhitlik etmediğini, onu ortaya çıkarıp açıklamadığını iddiâ etmektedirler. Bu iddiâ doğru değildir. Çünkü bu durumda gerçek ve kesin imânın elde edilmesi câiz olmaz.

Allah Teâlâ'nın yaratılış, düşünme ve delil çıkarma ile ilgili âyetlerine gelince onlar da özlü âyetlerin gösterdiği hakikatleri göstermektedir. Allah Teâlâ'nın âyet ve delilleri, kullarına tanınıp bilinmesini sağlayan şeylerdir. Kullar Allâh'ın isim ve sıfatlarını, tevhid, emir ve yasağı o sâyede tanıyıp bilirler.

Peygamberler konuşmuş olduğu sözlü âyetlerle O'nun hakkında bilgi verirler. Bunların doğruluğuna, Allâh'ın fiilleriyle delil getirirler. Onlar, Allâh'ın müşâhedeyle bilinen delilleridir. Akıl bu ikisini bir araya getirir ve peygamberle-

1170 Bk. Tâhâ 20/5

1171 Bk. En'am 6/61

1172 Bk. Nahl 16/50

1173 Bk. Secde 32/5

1174 Bk. Fâtır 35/10

1175 Bk. Fecr 89/22

1176 Bk. Bakara 2/253

1177 Bk. Beyyine 98/8

1178 Bk. Mâide 5/60

1179 Bk. Mâide 5/54

1180 Bk. Sâffât 37/104

1181 Bk. İsrâ 17/1

1182 Bk. Kiyâme 75/22-23

rin getirdiği hakikatlerin doğruluğuna kanâat getirir. Böylece kulak, göz, akıl ve fitratın şâhitliği birleşir.

Allah Teâlâ, adâlet, rahmet, ihsan, hikmet, muhabbet ve delil göstermeyi sevdiği için gönderdiği her peygamberle birlikte mutlakâ onun bildirdiği şeylerin doğruluğunu gösteren bir âyet de göndermiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *“Andolsun ki, Biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik; berâberlerinde kitap ve mizan indirdik ki, insanlar adâletle tutunsunlar.”*¹¹⁸³

*“Senden önce de peygamberler olarak yalnızca kendilerine vahiy vermekte olduğumuz erkekler gönderdik. Bilmiyorsanız ilim sâhiplerine sorun. Onları açık mûcizelerle ve kitaplarla göndermiştik”*¹¹⁸⁴ *“Benden önce size nice peygamberler, açık belgeleri ve sizin dediğiniz şeyi getirdi”*¹¹⁸⁵ *“Seni yalanlıyorsa, bunlardan öncekiler de yalanlamışlardı. Onlara peygamberleri, mûcizeler, sayfalar ve nurlu kitapla gelmişlerdi.”*¹¹⁸⁶

Peygamberlerin mûcizeleri içinde en kapalı Hz. Hûd’un mûcizeleridir. Kavmi ona *“Ey Hûd, sen bize bir mûcize getirmedi”*¹¹⁸⁷ demişlerdi. Bununla birlikte onun getirdiği belge en açık belgelerdendi. O, getirdiği belgeye Kur’an’da aktarılan şu sözüyle işâret etmiştir: *“Ben Allâh’ı şâhit gösteriyorum, siz de şâhit olun ki, ben ondan başka, ona ortak koştuklarınızdan hiçbirini tanımıyorum; artık hepiniz toplanın bana istediğiniz tuzağı kurun, sonra da bana bir an bile süre tanımayın! Ben kesinlikle hem benim Rabbim, hem de sizin Rabbiniz olan Allâh’a dayanmışım. O’nun perçeminden tutmadığı hiçbir canlı yoktur.Şüphe yok ki, Rabbim doğru bir yol üzerindedir.”*¹¹⁸⁸

Bu söz, en büyük mûcizedir. Tek bir adam büyük bir topluluğa hiçbir sızlanma, korku ve zaaf eseri göstermeden bu şekilde hitap ediyor. Söylediği sözlere güveniyor ve onlardan emin oluyor. Öncelikle onların dininden ve tâkip ettikleri yoldan uzak olduğu hakkında Allâh’a güvenip dayanarak O’nu şâhit tutuyor. Kavmine de, Allâh’ın kendisinin yar ve yardımcısı olduğunu, kendisini onlardan koruyacağını ilân ediyor. Daha sonra da onlara açıkça muhâlefet ettiği hakkında onları şâhit tutarak onların dininden, uğrunda dostluk ve düşmanlık ettikleri, korumak için kanlarını ve mallarını döktükleri ilâhlarından uzak olduğunu bildiriyor. Akabinden onları hafife aldığı, hor ve hakir gördüğünü, kendisine tuzak kurmak ve böylece intikâm almak için hepsi bir araya gelseler ve bu konuda hiç mühlet vermeseler bile zarar vermeye kâdir olamayacaklarını vurguluyor. Bu

1183 Hadid 57/25

1184 Nahl 16/43-44

1185 Âl-i İmran 3/183

1186 Fâtır 35/25

1187 Hûd 11/53

1188 Hûd 11/54-56

sözün muhtevâsında şu mânâ vardır. Taptığınız o sahte ilâhlar bundan daha âciz ve zayıf varlıklardır. Eğer siz bana zarar vermek isteseniz hüsrâna uğramış bir şekilde gayrınızla döner gidersiniz.

Peşi sıra dâvetini en güzel şekilde anlatıyor. Herkesin kaderini elinde tutan, kendisinin ve herkesin Rabbi olan Allâh'ın, yardımcısı, vekili ve destekçisi olduğunu, istikâmet üzere bulunduğunu, kendisine dayanıp inananları aslâ yardımsız bırakmayacağını, düşmanlarını kendisine güldürmeyeceğini açıklamıştır. Sözünde ve fiilinde aslâ şaşmadığı doğru yol bunu engeller ve men eder.

Bu hitâbın kapsamında şu mânâ vardır: Doğru yoldan çıkan ve onun aksine davranan kimselerden intikâm almak ve onu felâkete uğratmak da O'nun doğru yolunun bir gereğidir. Doğru yol, Allah Teâlâ'nın üzerinde bulunduğu adâlettir. Şirk ehlinde ve günah işleyenlerden intikam alması, düşmanlarına karşı dostlarına ve peygamberlerine yardım etmesi, onları helâk edip yerlerine başka topluluklar getirmesi, tâkip ettiği yolun gereğidir. Bunları yapmak kat'iyyen ona bir zarar getirmez. O, her şeyi çekip çevirir, korur, yürütür ve bilir.

Hangi söz ve delil, peygamberlerin âyet, burhan ve delillerinden daha güzeldir? Onlar, Allah'tan peygamberlerini desteklemek için gelmiş şahitliklerdir. Allah onları kullarına apaçık beyân eder, söz ve fiiliyle her şeyi ortaya çıkarır. Sahih bir hadiste Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle dediği rivâyet edilmiştir: *"Her peygambere beşerin benzerine inandığı mucizeler verilmiştir. Bana verilen mucize ise Allâh'ın bana vahyetmiş olduğu vahiydir. Kıyâmet gününde peygamberler içinde tâbii en çok olan olmayı ümit ediyorum"*¹¹⁸⁹

Allah Teâlâ'nın isimlerinden biri de el-Mü'min'dir. Hakkındaki iki yorumdan birine göre el-Mü'min, "Dürüst olan kimseleri, gösterdiği doğruluk delilleri ile destekleyen" anlamındadır. O, kendisinden alarak insanlara ilettikleri hususlarda resûl ve nebilerini tasdik etmiştir. Doğruluklarını gösteren delillerle onların doğru olduğuna şahitlik eder. Allah Teâlâ haber verir ve O'nun verdiği haber doğrudur. O'nun sözü haktır. Kullar dış dünyâda ve iç dünyâda O'nun âyetlerini mutlakâ görecekler ve böylece Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- getirdiği vahyin gerçek olduğunu anlayacaklardır. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: *"İleride Biz onlara hem ufuklarda hem kendi nefislerinde delilerimizi öyle göstereceğiz ki, sonunda onun gerçek olduğu kendilerine açıkça belli olacak."*¹¹⁹⁰ Burada gerçek olduğu belli olacak olan şey, Kur'an'dır. Çünkü daha önceki âyetten kastedilenin Kur'an olduğu anlaşılmaktadır: *"De ki: Söyleyin bakalım! Eğer o Kur'an Allah tarafından (gelmiş olup) da sonra siz onu inkâr etmişseniz o zaman uzak bir ay-*

1189 Buhâri (VIII/619) Fedâilü'l-Kur'an, Bâbu keyfe nezele'l-vahy; Müslim (I/366-367) İman, Bâbu vücûbi'l-iman bi-risâleti nebiyyine -sallallâhu aleyhi vesellem-

1190 Fussilet 41/53

rılığa düşenden daha şaşkın olan kim olabilir?”¹¹⁹¹ Cenâb-ı Hak daha sonra da şöyle buyurmuştur: “Rabbinin her şeye şâhit olması kâfi değil mi?”¹¹⁹²

Allah Teâlâ peygamberinin getirdiği şeyin hak olduğuna şâhitlik etti ve kullarına bunun doğruluğunu gösterecek olan yaratma ile ilgili fiili âyetlerini kullarına göstereceğini vaat etti.

Daha sonra bundan daha önemli ve daha büyük bir şey zikretti. O da O’nun her şeye şâhit olmasıdır. Çünkü الشهيد “eş-Şehid” O’nun isimlerinden biridir. Kendisinden hiçbir şek gizli kalmayan anlamına gelir. O, her şeyi tafsilâtıyla bilir ve görür. Bu, Allâh’ın isim ve sıfatlarıyla delil getirmektir. Daha önce zikrettiğimiz ise söz ve kelimeleriyle delil getirmektir. Dış dünyadaki ve iç dünyadaki âyetlerle delil getirmek ise O’nun fiilleriyle ve yaratıklarıyla delil getirmektir.

Şöyle bir arzu dile getirilebilir: Allâh’ın kelimeleri ve yaratıklarıyla delil getirmenin nasıl olduğunu anladık. Allâh’ın isim ve sıfatlarıyla delil getirmek nasıl olur? Bu, daha önce ne yazılı ne de sözlü olarak gördüğümüz bir şey değildir.

Buna şöyle karşılık veririm: Doğrudur. Allâh’a yemin ederim ki durum dile getirildiği gibidir. Allâh’ın isim ve sıfatlarıyla delil getirmek hakikaten çok büyük ve önemli bir konudur. Çünkü bu delil getirme metodunda Allah Teâlâ delilin gösterdiği şey, O’nun âyetleri ise delil ve burhandır.

Bilinmelidir ki, hakikatte âyetleriyle kendisini gösteren Allah Teâlâ’dır. Kullarına gösterdiği delil ve âyetlerle onlara rehberlik eden hakikatte O’dur. İsim ve sıfatlarında kâmil bir varlık olduğunu, tüm kemâl sıfatlarına sâhip ve tüm noksan ve kusurlardan arınmış olduğunu, taklit, inkâr ve kullanmama gibi durumlara mâruz kalmamış selim fitratlara yerleştirmiştir. Kemâl, celâl, güç, azamet ve ululuk O’nun zâtının gereklerindendir. O’nun bu kemâl sıfatlardan uzak düşünülmesi imkânsızdır. Hayat kemâl mânâsıyla O’na âittir. İlim ve kudret bütünüyle O’na âittir. İşitme, görme, irâde, dileme, rahmet, zenginlik, cömertlik, ihsan ve iyilik tamâmıyla O’na mahsustur ve O’nda bulunmaktadır. Yaratıklarına gizli kalan kemâl yönleri, yaratıklarının bilebildiği kemâl yönlerinden kat kat fazladır. Hattâ bu konuda onların bilmediklerinin bildikleriyle mukâyesesi bile mümkün değildir.

O’nun her şeyi bilmesi ve her şeye şâhit olması da O’nun kemâlindendir. Öyle ki, hiçbir şeyin tafsilâtı O’na gizli değildir. Her şeyi her yönüyle, içi ve dışıyla en ince teferruâtına, her zerresine kadar bilir. Kullarının bu sıfatlardaki birine başka birini denk görmeleri, O’nunla birlikte o denk gördükleri şeye de kulluk etmeleri ve onu ilâh edinmeleri hiç yakışık alır şey midir? Hakkında bu kadar büyük bir yalan uydurmuş ve kendisine emredilenin aksini söylemiş birini O’nun tasdik

1191 Fussilet 41/52

1192 Fussilet 41/53

etmesi kemâline yaraşır mı? Böyle birine yardım eder, onu destekler, onun şân ve nâmını yüceltir mi? Düşmanını helâk edip ellerinde beşeri güçlerin benzerini yapmaktan âciz kalacağı mûcize ve deliller gösterir mi? Hem de o kişi, hakkında yalan uydurmuş bir müfteri ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışan bir kişi iken? Elbette Allah Teâlâ'nın her şeye şahit olması, her şeye gücünün yetmesi, hikmet, güç ve kemâlî böyle bir şeyden münezzehtir! O'nun böyle bir şey yapacağını zanneden ve O'nun hakkında bunları uygun gören kimse, - O'nun kudret ve irâde gibi bâzı sıfatlarını tanımış olsa bile - yaratıklar içinde O'nu tanımaktan en uzak olan kimsedir.

Kur'an bu tür delil getirme ile doludur. Bu, seçkin, hem de çok seçkin kimselerin baş vurduğu bir metoddur. Onlar, Allâh'ın fiillerini, O'nun neyi yapması uygun neyi yapması uygun olmadığını bilmek için bizzat Allâh'ı delil getirirler.

Kur'an üzerinde düşünürsen bunu sana âdetâ haykırır. Anlayış sâhibi olan, Allah hakkında hassâsiyet sâhibi kalp taşıyan kimselere O'nu gösterir ve tekrarlar. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"O bizim adımıza bâzı lâflar uydurmaya kalkışsaydı, elbette Biz onu, o yüzden onu kuvvetle tutardık. Sonra da onun iliğini keser atardık. O vakit sizden hiçbiriniz ona siper de olamazdınız"*¹¹⁹³ Görüldüğü gibi Allâh Teâlâ'nın kemâl, hikmet ve kudreti hakkında bir takım sözler uydurulmasını kabûl etmemektedir. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurmaktadır: *"Yoksa Allâh'a karşı bir yalan mı uydurdu, diyorlar? Allah dilerse senin de kalbini üstünden mühürleyiverir"*¹¹⁹⁴ "Allah dilerse" şartının cevâbı "mühürleyiverir" ile sonra ermiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, öncesindeki şartın cevâbıyla bağlantısı olmayan şu kesin ifâdeyi bildirmiştir: *"Allah bâtılı yok eder, sözleriyle hakkı gerçekleştirir"*¹¹⁹⁵ Kezâ Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: *"Allah insana hiçbir şey indirmemiştir, demekle Allâh'ı gereği gibi tanıyamadılar."*¹¹⁹⁶ Görüldüğü gibi Cenâb-ı Hak, peygamber göndermesini ve konuşmasını kabûl etmeyen kimsenin, kendisini gereği gibi takdir edip tanıyamadığını, lâıyk olduğu şekilde ululamadığını belirtmektedir. O halde hakkında yalan uydurup iftirâda bulunan kimseye yardım edeceğini, onu destekleyip ona mûcize ve deliller bahşedeceğini zanneden kimse hakkında ne der?

Kur'an'da bu deliller pek çoktur. Yâni, Allâh'ın kemâl, celâl ve sıfatlarıyla peygamberlerinin, vaat ve tehditlerinin doğruluğuna delil getirilir. Kullarını da buna çağırır. Bunun yanı sıra isim ve sıfatlarıyla birliğine ve şirkin geçersizliğine delil getirilir. Şu âyet-i kerimde olduğu gibi: *"O, öyle Allah'tır ki, O'ndan başka ilâh yoktur. Görülmeyeni de bilir, görülenide. O, çok esirgeyen, çok bağışlayandır. O, öyle Allah'tır ki, O'ndan başka ilâh yoktur. Mülkün sâhibidir, son derece*

1193 Hâkka 69/44-47

1194 Şûrâ 42/24

1195 Şûrâ 42/24

1196 En'am 6/91

mukaddestir, selâmete erdirendir, güveni sağlayandır, görüp gözetendir, üstündür, zorludur, büyüklükte eşi olmayandır. Allah, müşriklerin ortak koştuklarından münezzehtir."¹¹⁹⁷ Bu tür âyetler Kur'an'da çok yer almaktadır.

Allah Teâlâ, kendisine nispet edilen asılsız hüküm ve yasaların geçersizliğine isim ve sıfatlarını delil getirir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın kemâli, öyle hükümler koymaktan münezzehtir. Şu âyette bunun bir örneğini görürüz: *"Onlar bir edepsizlik yaptıkları zaman da 'Atalarımızı böyle bulduk ve bize bunu Allah emretti' derler. De ki: Allah edepsizliği emretmez. Bilmediğiniz şeyleri Allâh'ın üzerine mi atıyorsunuz?"*¹¹⁹⁸ Kezâ Allah Teâlâ, şirki, zulmü, çirkin davranışları ve Allah hakkında bilgisizce sözler sarfetmeyi yasakladıktan ve haram kıldıktan sonra şöyle buyurmuştur: *"Bütün bunların yasaklanmış olanı, rabbin katında tiksiniilmiş bulunuyor"*¹¹⁹⁹ Böylece Allah Teâlâ, kötü olan şeyden hoşlanmadığını, kemâlinin böyle bir şeyi emretmekten ve yasalaştırmaktan uzak olduğunu bildirmektedir. Kullarına yaptığı ve emrettiği, sevdiği ve sevmediği, mükâfat ve cezâ verdiği şeyleri isim ve sıfatlarını delil göstererek kullarına gösteriyor. Ancak bu metodu ancak seçkin, çok seçkin olan kimseler kullanabilir. Ekseriyetin kullandığı metot ise, görülebilen âyetlerle delil getirmektir. Çünkü o metot, çok daha geniş ve çok daha kolaydır. Allah Teâlâ bâzı kullarını diğer bâzılarından üstün tutar, dilediğini derecelerle yükseltir. O, bilgi ve hikmet sâhibidir.

Kur'an-ı Kerim'de bulunan unsurlar başka hiçbir kitapta bir arada bulunmamıştır. Kur'an hem dâvettir hem hüccet. Hem delildir hem delilin gösterdiği şey. Hem şâhittir hem şâhit olunan şey. Hem hükümdür hem delil. Hem iddiâdır hem de belge. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"Rabbi tarafından gönderilen kesin delile dayanan, peşinden de o delili destekleyen icaz ve diğer mucizelerden şâhitleri olan... kimse yalnız dünyâ hayâtını arzu eden gibi olur mu?"*¹²⁰⁰ Burada "Rab tarafından verilen delil" ile kasıt Kur'an-ı Kerim'dir.

Cenâb-ı Hak, peygamberinin doğruluğunu gösteren bir mucize isteyen kimseye şöyle buyurmaktadır: *"Hem kendilerine okunan bu kitabı indirmemiz, onlara kâfi gelmiyor mu? Elbette bunda iman edecek kimseler için bir rahmet ve yeterli bir ders vardır. De ki: 'Benimle sizin aranızda şâhit olarak Allah yeter' O, göklerde ve yerde olan bütün her şeyi bilir. Gerçek ortada iken, bâtla iman edip Allâh'ı inkâr edenler, işte asıl ziyâna ve hüsrâna uğrayanlar onlar olacaktır"*¹²⁰¹

Görüldüğü gibi Allah Teâlâ, peygamberine indirdiği kitabının her mucizeye bedel olduğunu bildirmektedir. Onda, kaynağının Allah olduğunu, Allâh'ın peygamberini onunla gönderdiğini gösteren deliller bulunmaktadır. Yine onda, ken-

1197 Haşr 59/22-23

1198 A'raf 7/28

1199 İsrâ 17/38

1200 Hûd 11/17

1201 Ankebût 29/51-52

disini izleyen kimselerin saâdete ereceklerinin ve azaptan kurtulacaklarının açıklaması da yer almaktadır. Daha sonra Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: *De ki: 'Benimle sizin aranızda şâhit olarak Allah yeter'* ¹²⁰² Allah Teâlâ her şeyi bildiğine göre O'nun şâhitliği en doğru ve en âdil şâhitliktir. O şâhitlik, şâhit olunan şeyi kuşatmış, mükemmel bir bilgiyle donanmış bir şâhitliktir. Bu bilgiyle şâhitlik eden kimse, şâhitlerin en âdili ve en doğrusu olur.

Allah Teâlâ sıfatlarını uygun yerlerde zikreder. Meselâ şâhitlik ettiği zaman ilmine, karşılık vereceğini belirttiği zaman kudret ve hâkimiyetine, yaratmasını ve emrini belirttiği zaman hikmetine, peygamberlerini gönderdiğini belirttiği zaman rahmetine, kullarının günah ve isyanlarını zikrettiği zaman hilmine, kendisine duâ edildiğini, kendisinden bir şey istendiğini ve gücünü zikrettiği zaman iştmesine, kudret ve hükmünü zikrettiği zaman da ilmine vurgu yapar.

O'nun güzel isimlerinin Kitâb'ında zikredildiği yerler ve onların yaratma ve emirle, mükâfat ve cezâ ile olan irtibatı son derece dikkate değer!

Fasıl:

Allâh'ın delil getirildiği âyetlerin bir örneği de şudur: *"Dini inkâr edenler 'Sen peygamber değilsin' diyorlar. De ki: Benimle sizin aranızda şâhit olarak Allah yeter, bir de nezdinde Kitap ilmi bulunanlar"* ¹²⁰³

Görüldüğü gibi, Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- peygamberliğine Allah şâhit getirilmiştir. Bu şâhitliği ve bunun yalanlayıcılar üzerine delil olmasını bilmek gerekir.

Şunlar da Allâh'ın delil getirildiği âyetlere örnektir: *"De ki: Şâhit olarak hangi şey daha büyüktür? De ki: Allah. Benimle sizin aranızda o şâhit olarak yeter"* ¹²⁰⁴ *"Lâkin Allah sana indirdiğine şâhitlik eder ki onu kendi ilmiyle indirmiştir. Melekler de buna tanıklık ederler Zâten Allâh'ın şâhit olması bir şeyin gerçekliği için yeter de artar"* ¹²⁰⁵ *"Yâsin. Hikmetli Kur'ân'a andolsun. Sen elbette gönderilen resûllerdensin. Dosdoru yol üzerinesin"* ¹²⁰⁶ *"İşte bunlar Allâh'ın âyetleri olup Biz sana onları dosdoğru indiriyoruz. Sen elbette gönderilen resûllerdensin"* ¹²⁰⁷ *"Allah da senin kendisinin elçisi olduğunu elbet bilir"* ¹²⁰⁸ *"Muhammed Allâh'ın Resûlü'dür."* ¹²⁰⁹

1202 Ankebût 29/51-52

1203 Ra'd 13/13

1204 En'am 6/19

1205 Nisa 4/166

1206 Yâsin 36/1-4

1207 Bakara 2/252 Son iki âyette Allâh'ın kelâmı olan Kur'an, Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- peygamberliğine delil getirilmiştir. (Mütercimnin notu)

1208 Münâfikûn 63/1

1209 Fetih 48/29

Bütün bu âyetlerde Allâh'ın peygamberine şâhitliği vardır. Allah o şâhitliği ortaya çıkarmış ve açıklamıştır, doğruluğunu son derece açık bir şekilde beyân etmiştir. Böylece kendisiyle kullarının O'na karşı ileri sürebilecekleri hiçbir mâzeret bırakmamıştır.

Allah Teâlâ'nın peygamberine şâhit olması akılla bilinen, dinen bilinen, yaratılıştan gelen, kesin olarak bilinen ve çıkarım yoluyla bilinen vb. tüm delil çeşitleriyle bilinmektedir.

Bu konuda kafa yoran ve düşünen kimse Allâh'ın peygamberine en doğru, en âdil ve en açık şâhitliği yaptığını, tüm tasdik türleriyle onu doğruladığını bilir. Allâh, peygamberinin doğruluğunu gösteren delilleri gösteren sözleriyle, fiil ve ikrarlarıyla peygamberini doğrulamıştır. Kemâlini kabûl etmek, O'nu noksanlıklardan ve O'na yaraşmayan şeylerden arındırmak gibi kullarını yaratmış olduğu fitri özellikler de peygamberini doğrular. Her zaman peygamberinin doğruluğunu gösteren bir alâmet meydana gelir ve onunla delil oluşur, inanmayanların ileri sürebilecekleri bahâneler kalker. Peygambere ve onu izleyenlere vaat ettiği şeref, kurtuluş, zafer ve desteği takdir eder. Peygamberine düşmanlık eden ve onu yalanlayanlara ise, onları tehdit etmiş olduğu rezillik, azap ve uhrevi cezâların gerçekleşeceğini gösteren dünyevi azapları takdir eder. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: *“Bütün dinlere üstün kılmak için Resûlünü hidâyet ve hak dinle gönderen O'dur. Buna şâhit olarak Allah yeter”*¹²¹⁰ Allâh'ın peygamberini üstün tutması iki şekilde olur. Biri delil, açıklama ve burhanla; diğeri ise yardım, gâlibiyet ve destek ile. Tâ ki muhâliflerine üstün gelsin ve zafere erişsin!

*“Lâkin Allah sana indirdiğine şâhitlik eder ki onu kendi ilmiyle indirmiştir. Melekler de buna tanıklık ederler”*¹²¹¹ Bu âyet-i kerimede, hiç kimsenin bilmediği hususlarda bilgisi olan Allâh'ın ilmine vurgu yapılması, Kur'ân'ı indirenin O olduğuna dâir en büyük şâhitliktir. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyette şöyle buyurmuştur: *“Yoksa ‘Kur'ân'ı kendisi uydurmuş’ mu diyorlar? De ki: İddiânızda tutarlı iseniz, haydi belâgatte onunkine benzer on sûre getirin, isterse kendi uydurmanız olsun ve Allah'tan başka çağırabileceğiniz herkesi de yardımınıza çağırın! Eğer bu dâvetinizi kabûl etmezlerse, bilin ki o ancak Allâh'ın ilmiyle indirilmiştir ve O'ndan başka ilâh yoktur. Nasıl, artık hakka teslim olup Müslüman oluyorsunuz değil mi?”*¹²¹²

Maksat sâdece Kur'ân'ı indirenin Allâh olduğunu açıklamak değildir. O zâten her şey gibi O'na mâlûmdur. Çünkü hak olsun bâtil olsun her şey onun bilgisi dâhilindedir. Asıl vurgulanmak istenen şudur: Kur'ân'ı bilgisi kapsamında indirilmesi ve Kur'ân'ın O'nun bilgisi kapsamında inmesi, Kur'ân'ın kaynağının kendisi oluşu, dolayısıyla hak ve doğru oluşu hakkında bir delildir.

1210 Fetih 48/28

1211 Nisa 4/166

1212 Hûd 11/13-14

Bu âyetin bir benzeri de şudur: “De ki: Onu göklerdeki ve yerdeki bütün sırları bilen Yüce Allah indirdi”¹²¹³ Allah Teâlâ, bu âyeti, “O’nu Muhammed uydurdu”¹²¹⁴ diyenleri yalanlamak ve reddetmek için indirmiştir.

Fasıl:

Kullarının kalplerine kesin inanç, sâbit iman, sözüne ve vahyine güven koymuş olması da O’nun şâhitliğindendir.

Alışkanlıklar, O’nun ihsân ettiği bu güzelliklerin, O’nun hakkında uydurulmuş en büyük yalan ve iftirâlarla, isim ve sıfatlarına aykırı şeyleri O’na yüklemekle değiştirir. Hattâ O’nun hakkında temiz yaratılışı ve akl-ı selim sâhibi kimselerin, idrar gibi pis kokulu, zararlı ve pis şeyleri yemekten tiksilmesi kadar tiksineceği çok büyük şek ve şüpheler oluşturur.

Hâlbuki Allah Teâlâ kalpleri hakkı kabûl etmeye, ona boyun eğmeye, onunla huzur ve sükûn bulmaya ve onu sevmeye meyilli bir şekilde yaratmıştır. Bâtıl ve yalana karşı ise onların içinde buğz yaratmış, onları ondan nefret ettirip soğutmuş ve hakkında şüpheler uyandırmıştır.

Eğer fitratlar yaratıldığı gibi kalsaydı hiçbiri hakkı bırakarak başka bir şeyi tercih etmezdi. Hepsi hakta sükûn ve güven bulur, başka hiçbir şeyi seçmezdi. Bundan dolayı Allah Teâlâ kullarına Kur’ân’ı düşünmelerini emretmiştir. Kur’ân’ı düşünen herkese onun en gerçek ve en doğru hakikat olduğu hakkında kesin bir bilgi ve iman ile kafa yormasını gerekli görmüştür. O’nu getiren peygamber yaratıkların en doğru sözlüsü ve en iyisi, ilim, davranış ve bilgi yönünden mükemmel olduğu hakkında da düşünmesini vâcip kılmıştır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Hâlâ Kur’ân üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah’tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı!”¹²¹⁵ “Onlar Kur’ân’ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri kilitli mi?”¹²¹⁶ Kalplerden kilitler kaldırılrsa derhal Kur’an hakikatleriyle karşılaşacak, imânın nûruyla aydınlanacak ve sevinç, acı, sevgi ve korku gibi hissedebildikleri duygular kadar kesin bir bilgi ile bilecekler ki, Kur’an kat’iyyen Allah katındandır ve elçisi Cebrâil onu Allah’tan alıp peygamberi Muhammed’e getirmiştir.

Kalpdeki bu şâhit en büyük şâhitlerdendir. Herakliyus Ebû Süfyân’a bununla delil getirmiş ve şöyle demişti: “Müslümanlığa girdikten sonra kızarak dininden dönen kimse var mı?” Ebû Süfyân’dan “Hayır!” cevâbını alınca şu sözü eklemiştir: İşte böyledir! İman neşesi kalplere karışınca hiç kimse buğzetmez!

Allah Teâlâ şu âyet-i kerimelerde buna işâret etmiştir: “Hayır, o (Kur’an), kendilerine ilim verilenlerin sinelerinde (yer eden) apaçık âyetlerdir. Âyetlerimizi,

1213 Furkan 25/6

1214 Furkan 25/4

1215 Nisâ 4/82

1216 Muhammed 47/24

ancak zâlimler bile bile inkâr eder.”¹²¹⁷ “Kendilerine bilgi verilenler, Rabbinden sana indirilenin (Kur’ân’ın) gerçek olduğunu bilir, onun mutlak gâlip ve övgüye lâyık olan (Allâh’ın) yoluna iletildiğini görürler”¹²¹⁸ “Rabbinden sana indirilenin hak olduğunu bilen kimse, (inkâr eden) kör kimse gibi olur mu?”¹²¹⁹ “Kâfir olanlar diyorlar ki: Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi? De ki: kuşkusuz Allah dilediğini saptırır, kendisine yöneleni de hidâyete erdirir.”¹²²⁰ Yâni onların istedikleri mucize hidâyeti sağlamaz. Aksine hidâyete eriştiren ve saptıran Allah Teâlâ’dır.

Daha sonra Cenâb-ı Hak en büyük ve en kıymetli âyete vurgu yaptı. O, müminlerin kalplerinin Allâh’ın zikri ile sükûnete ermesidir. Allah Teâlâ bununla ilgili olarak şöyle buyurdu: “Onlar imân edenler ve gönülleri Allah’ın zikriyle sükûnete erenlerdir. Bilesiniz ki, kalpler ancak Allâh’ı anmakla sükûnet bulur”¹²²¹ Burada “zikir” ile kastedilen Allâh’ın kitabı ve sözüdür. Sahih kalplerin ve selim yaratılışların onunla sükûnete ermesi Allâh’ın en büyük âyetlerindendir. Çünkü kalplerin yalan, iftirâ ve bâtilla sükûnet bulması mümkün değildir.

Şöyle bir soru sorulabilir: Allah Teâlâ peygamberlerin şâhitliğini neden zikretmemiştir de ““Allah’tan başka ilâh bulunmadığına şâhit bizzat Allah’tır. Bütün melekler, hak ve adâletten ayrılmayan ilim adamları da bu gerçeğe, Aziz ve hakim Allah’tan başka ilâh olmadığına şâhittirler.”¹²²² diyerek sâdece meleklerin şâhitliğini zikretmekle yetinmiştir? Hâlbuki peygamberler ilim sâhipleri içinde şâhitliği en önemli olan kimselerdir.

Bu soruya şöyle cevap verilebilir: Allah Teâlâ’nın bu âyet-i kerimde şâhitlik edenler içinde peygamberleri zikretmemesinin birkaç faydası vardır:

1. “İlim adamları” ifâdesi peygamberler ve resûllerden daha geneldir. Dolayısıyla peygamberler ve onları izleyenler bu ifâdenin altına girerler.

2. Bu şâhitlikte ilim sâhiplerinin zikredilmesi ve şâhitlikle onların ilişkilendirilmesi, şâhitliğin ilmin gereklerinden olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla ilim ehli olan herkes bu şâhitlikte bulunur. Bu durum, şu cümleye benzer: Hilâl doğduğu zaman görme kâbiliyeti olan herkes onu görebilir. Bir koku yayıldığı zaman koklama kâbiliyeti olan herkes o kokuyu alabilir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Cehennem açık bir şekilde gösterilir”¹²²³ Görme kâbiliyeti olan herkes o zaman onu görebilir.

1217 Ankebût 29/49

1218 Sebe 34/6

1219 Ra’d 13/19

1220 Ra’d 13/27

1221 Ra’d 13/27

1222 Âl-i İmran 3/18

1223 Nâziât 79/36

Böylece Allah Teâlâ'nın birliği hakkında şâhitlikte bulunmayan kimsenin en büyük câhillerden olduğu ortaya çıkar. O kişi dünyâ işlerine dâir başkalarının bilmediği şeyleri biliyor olsa bile artık ilim sâhiplerinden değil, câhillerdendir.

Allâh'ın birliği hakkında şâhitlik edip onu hakkıyla yerine getirenlerin sâdece peygamberleri izleyenler olduğunu açıkladık. Onlar ilim sâhibi kimselerdir. Onların dışındakiler ise sözü ne kadar çoğaltsalar ve tartışmayı ne kadar uzatırlarsa uzatsınlar câhildirler.

3. Allah Teâlâ, kendisinin birliğine şâhitlik edenlerin ilim sâhibi olduklarına şâhittir. Onun bu şâhitliği, Cehmiyye, Muattıla¹²²⁴ ve Fir'avniyye mezhebi taraftarlarının, o kimselerin câhil, Haşeviyye¹²²⁵, Müşebbihe, Mücessime¹²²⁶ ve felâket olduklarına şâhitlik etmelerinden daha âdil ve daha doğru bir şâhitliktir. Çünkü doğruların en doğrusu olan Allah Teâlâ'nın, onların ilim sâhibi olduklarına şâhitlik etmesi onlara yeter! Çünkü onlar, Allâh'ın kendi hakkındaki şâhitliğinin gereğini yerine getirmişler ve hiçbir tebdil ve iptâle baş vurmada o şâhitliğin kapsadığı her şeyi kabûl etmişlerdir. Hasımları ise o şâhitliğin hakikatini inkâr etmişler ve sâdece onun lâfızlarını kabûl ederek ona bir takım mecâzi anlamlar yüklemişlerdir.

Fasıl:

Bu İlâhi şâhitliğin kapsamı içinde, bu şâhitliği kabûl eden ilim sâhiplerinin övülmesi ve doğruluklarının kabûl edilmesi de mevcuttur. Çünkü Allah Teâlâ onların şâhitliğini kendisinin ve meleklerinin şâhitliğiyle bir arada zikretti ve onları şâhit olunacak en önemli husûsa şâhit getirdi. Böylece hakkı inkâr eden birine belgeyle delil getirildiği gibi onları da bu şâhitliği inkâr edenlere karşı bir delil kıldı. Peygamberlerin gelişiyile insanların ileri sürebilecekleri bir mâzeret kalmamıştır. İlim sâhipleri de, Allâh'ın kullarına getirdiği deliller hakkında peygamberlerin vekili ve halefleridir.

Fasıl:

İlim sâhiplerinin şâhitliği "ikrar" ile tefsir edildiği gibi "açıklama ve ortaya çıkarma" ile de tefsir edilmiştir. Doğru olan, onların şâhitliğinin her ikisini de kapsamasıdır. Onların şâhitliği hem ikrar, hem de bildirme ve ortaya çıkarmadır. Onlar Allâh'ın kıyâmet gününde insanlar üzerindeki şâhitleridir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *"İşte böylece sizin insanlığa şâhitler olmanız, Resûl'ün de size şâhit olması için sizi mütedil bir millet kıldık"*¹²²⁷ *"O, gerek daha önce (gelmiş*

1224 Muattıla: Allâh'ın sıfatlarını kabûl etmeyenler. (Mütercimnin notu)

1225 Haşviyye: Dini konularda akıl yürütmeyi reddeden, âyet ve hadisleri görünüşüne göre yorumlayan, bu halleriyle Müşebbihe ve Mücessime mezheplerine yaklaşan kişilerin anlayışı (Mütercimnin notu)

1226 Müşebbihe ve Mücessime: Allâh'ı yaratıklara benzetenler. (Mütercimnin notu)

1227 Bakara 2/142

kitaplar), gerekse bunda (Kur'an'da) size 'Müslümanlar' adını verdi. Öyle ise namazı kılın; zekâtı verin ve Allah'a sınıksız sarılın."¹²²⁸

Allah Teâlâ, onların mütedil ve hayırlı olduğunu bildirdi. Ezeli bilgisiyle kıyâmet gününde onları diğer ümmetlere şâhit getireceğini bildiği için daha yaratmadan onların şânını yüceltti. Bilgi, uygulama, mârifet, ikrar, dâvet, öğretim ve yönlendirme şekilleriyle bu şâhitliğin hakkını vermeyenler Allâh'ın şâhitlerinden olamazlar. Sâdece Allah'tan yardım istenir.¹²²⁹

*Allah, adaletten ayrılmaksızın (delilleriyle) şu hususu açıklamıştır ki, kendisinden başka ilâh yoktur. Melekler ve ilim sahipleri de (bunu ikrar etmişlerdir. Evet) mutlak güç ve hikmet sahibi Allah'tan başka ilâh yoktur.*¹²³⁰

Allah Teâlâ, bu âyet-i kerimede, ilim ehlini şâhitlik edilecek en önemli husus olan birliğine şâhit getirmiştir. Bu, ilmin ve ilim ehlinin üstünlüğünü bir kaç açıdan gösterir:

1. İnsanlar içinde sâdece onları şâhit getirmesi
2. Onların şâhitliğiyle kendi şâhitliğini bir arada zikretmesi
3. Onların şâhitliğini meleklerin şâhitliğiyle bir arada zikretmesi

4. Onları şâhit tutması, onların şâhitlik edilmeye lâyık âdil kimseler olduğunu gösterir. Çünkü Allah kulları içinde sâdece şâhitlik edilmeye lâyık kimseleri şâhit gösterir. Hz. Peygamber'den -sallâllâhu aleyhi vesellem- nakledilen şu hadis de bunu göstermektedir: "Bu ilmi, her nesil içinde, aşırı gidenlerin tahriflerini, bâtila uyanların uydurmalarını ve câhillerin te'villerini reddeden adâletli kimseler taşır."¹²³¹

Muhammed b. Ahmed b. Yâkub b. Şeybe şöyle demiştir: Kadı İsmâil b. İshâk'ın huzûrunda bir adamın diğer birinden dâvâcı olduğunu gördüm. Kadı dâvâliya dâvâ konusunu sordu ama o inkâr etti. Bunun üzerine dâvâciya döner sordu:

1228 Hac 22/78

1229 Medâricü's-Sâlikin (III/450-473)

1230 Âl-i İmrân 3/18

1231 Bu hadis, birçok hadis hâfızı tarafından tahrîç edilmiş ve İmam Ahmed b. Hanbel tarafından sahih görülmüş bir hadistir. Nitekim Hatib el-Bağdâdi de "Şerefü Ashâbi'l-Hadis" adındaki eserinde 28 numarada bu hadisi nakletmiştir. Bu hadisi nakledenlerden biri de Hâfız el-Alâi'dir. O, bunu Buğyetü'l-Mültemes adındaki eserinin 34. sayfasında bu hadise yer vermiştir. Biz, Şerefü Ashâbi'l-Hadis adındaki eserin basmaya muvaffak olduğumuz tahririnde 25, 27 ve 28 numaralarda bu hadisi tahrîç ettik, tüm tariklerini ve ulemânın senet ve mânâsı hakkındaki görüşlerini beyân ettik. (Derleyen notu)

-Delilin var mıdır?

-Evet, falanca ve falanca benim şâhidimdir.

-Zikrettiğin falan kişi benim şâhitlerimden değildir. Ancak anmış olduğun diğer kişi benim de şâhitlerimdendir.

- Kadı hazretleri onu tanıyor mu?

- Evet

- Hangi sâyede?

- Onu hadis kitaplarıyla tanıyorum.

- Hadis kitaplarında o kişinin özellikleri nasıldır?

- Onun ancak hayrını biliyorum. Çünkü Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi ve-sellem- şöyle buyurmuştur: *"Bu ilmi, her nesil içinde, aşırı gidenlerin tahriflerini, bâtıla uyanların uydurmalarını ve câhillerin te'villerini reddeden adâletli kimse-ler taşır."* Bir kimseyi Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi ve-sellem- adâletli bulması senin adâletli bulmandan daha iyidir. Kalk getir şâhidini, onun şâhitliğini kabûl ediyorum.

5. Allah Teâlâ'nın onları ilim sâhibi olarak tanıtmayı, sâdece onların ilim sâhibi olduklarını gösterir. İlim onlar hakkında bir mecaz falan değildir.

6. Allah Teâlâ, birliği hakkında kendisini şâhit getirdi. En büyük şâhit Allah'tır. Daha sonra da yaratıkların en seçkinlerini şâhit getirdi. Onlar ise melekler ve âlim kullarıdır. Bu, üstünlük ve şeref onlara yeter.

7. Allah Teâlâ, âlimleri en önemli, en değerli ve en büyük bir konuda şâhit getirdi. O konu, son derece önemli olan Allah'tan başka ilâh olmaması hakkındaki şâhitliktir. Böylesi önemli bir konuda yaratıkların en büyükleri ve liderleri şâhit olur.

8. Allah Teâlâ, âlimlerin şâhitliğini kâfirlere karşı bir delil kıldı. Böylece âlimler, Allâh'ın birliğini gösteren delil, alâmet ve burhan konumuna yükseltildiler.

9. Allah Teâlâ, kendisinin, meleklerin ve âlimlerin şâhitliğini kapsayan fiili tekil olarak getirmiştir. Allâh'ın birliğine şâhitlik dışında başka bir fiile şâhit olduklarını belirtmemiştir. Bu, onların şâhitliğiyle Allâh'ın şâhitliğinin güçlü irtibatını göstermektedir. Sanki Allah Teâlâ, onların diliyle kendi birliğine şâhit olmuş ve onlara bu şâhitliği ikrar ettirmiştir. Böylece O, kendi birliğine şâhit olmuş, onlar da o birliği tasdik, itiraf ve ikrar etmişler ve ona inanmışlardır.

10. Allah Teâlâ, onları, kulları içinde bu şâhitliğin hakkını veren kimseler olarak değerlendirmiştir. Bu şâhitliği yerine getirince hakka şâhitlik etmiş oldular. Böylece şâhit olunması gerek hak sâbit ve yaratıkların onu kabûl etmesi gerekli oldu. Bu, onların dünyâ ve âhiret saâdetlerinin zirvesini teşkil etmektedir. Böylece onların şâhitliğiyle doğru yola erişip hakkı kabûl eden herkesin mükâfâtının

aynısı onlara da verilmektedir. Bu, kıymetini sâdece Allâh'ın bildiği büyük bir lütuftur. Kezâ, onların şâhitliğinden dolayı Allâh'ın birliğine şâhit olan herkesin mükâfâtının aynısı onlara da verilmektedir. Bu âyet hakkındaki söz konusu on açı bunlardır.¹²³²

“Doğrusu Allah katında din İslâm’dır”¹²³³

Müfessirler bu âyet-i kerime hakkında ihtilâf etmiştir. Bu yeni bir cümle midir? Yoksa bir önceki âyetten geçen şâhitliğin kapsamına dâhil, dolayısıyla şâhit olunan hususlardan biri midir?

Bu ihtilâf âyetin başındaki ۞ edâtının hemzesinin kesre (esre) veyâ fetha (üstün) okunmasından kaynaklanmaktadır. Kırâat imamlarından çoğu hemzeyi kesre okumuşlardır. Bu durumda, bu âyet yeni bir cümle olup öncesiyle bir ilgisi yoktur, şâhit olunan hususlar içine dâhil olmaz. Ancak Kisâi (ö. 189), hemzeyi fetha okumuştur. Dolayısıyla bu âyet de bir önceki âyetten şâhit olunduğu belirtilen hususlardan biridir.

Bize göre doğru olan hemzenin kesre okunmasıdır. Çünkü bu âyetin önce-
sindeki söz tamamlanmıştır. Dolayısıyla bu âyet, öncesinin kapsamını pekiştiren yeni bir cümledir. Bu, anlatım açısından daha edebi, medih ve övgü açısından da daha etkili bir üslûptur. Bundan dolayıdır ki *هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيمُ* “Evet biz bundan önce O’na duâ ediyor, korumasını istiyorduk, Gerçekten o, öyle iyiliği bol, öyle merhameti çok olandır”¹²³⁴ âyetinin başındaki hemzenin kesre okunması fetha okunmasından daha güzeldir. Kezâ telbiye getiren kimsenin الحمد ليك إن الحمد “Buyur Allâh’ım! Çünkü hamd ve nimet sana âittir” sözünün başındaki hemzenin kesre okunması da fetha okunmasından daha güzeldir.

“Doğrusu Allah katında din İslâm’dır”¹²³⁵ âyetinin başındaki hemzeyi Kisâi’nin fetha okuması hakkında üç farklı yorum yapılmıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Bir önceki âyetten zikredilen şâhitliğin her iki cümlede de geçerli olması. Buna göre “Doğrusu Allah katında din İslâm’dır” âyeti de şâhit olunan hususlardan biri olur. Bu durumda bir önceki âyetten bulunan *لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ* “Ondan başka ilâh yoktur” ifâdesinin başındaki hemzenin fetha okunuşu, başındaki cer edâtının düşmesinden kaynaklanmıştır. Aslında *شَهِدَ اللَّهُ بِأَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ...* idi. Bu, Ferrâ’nın (ö. 207) tahlilidir ve hakikaten çok zayıf bir tahlildir. Çünkü âyetin an-

1232 Miftâhu Dâri’s-Seâde (52-53)

1233 Âl-i İmran 3/19

1234 Tur 52/28

1235 Âl-i İmran 3/19

lamı bu tahlile aykırıdır. Zirâ şâhit olunan şey **أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ** "Ondan başka ilâh yoktur" ifâdesindeki **أَن** edâtın girdiği kısımdır. Tüm ihtimam buna gösterilmiştir.

Bu görüş zayıf olmakla birlikte yine de âyetin yorumunda farklı bir açığa işâret etmektedir. O da şu anlama gelmesidir: Allah, birliğiyle katında geçerli olan dinin İslâm olduğuna şâhit olmuştur.

Zâten İslâm ile Allah'ın birliği aynı şeydir. Böylece bir önceki âyette zikredilen şâhitlik, hem Allah'ın birliğini hem de katında geçerli olan tek dinin İslâm olduğunu kapsar.

2. Bir önceki âyette zikredilen şâhitlik her iki cümleyi de kapsamaktadır. Bu cümlelerin her ikisi de şâhit olunan hususlardandır. Ancak bu durumda iki cümle arasındaki bu münâsebeti sağlayacak bir **وَ** edâtının olduğu farz ve takdir olunur. Aslında **وَأَنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ** idi. Ancak bu cümleyi öncesine bağlayan, yâni gramer açısından önceki cümleyle aynı hükme tâbi olmasını sağlayan atıf edâtı **وَ** a gerek kalmadı. Çünkü atıf yapılan önceki cümlelerin kapsamı bu hususta yeterli bir karine idi. Nitekim şu âyette de aynı şekilde atıf edâtına ihtiyaç duyulmadığını görüyoruz: **سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ** "(Kimileri) Onlar üç kişidir, dördüncüleri köpekleridir, diyecekler. (Kimileri de) Onlar beş kişidir, altıncıları köpekleridir, diyecekler"¹²³⁶ Görüldüğü gibi **رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ** "Dördüncüleri köpekleridir" ve **سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ** "Altıncıları köpekleridir" cümleleri ile önceki cümleler arasında atıf için olan **وَ** edâtı yoktur. Bu edâtın zikredilmesi ve düşürülmesi güzel olabilir. Nitekim bu cümleler onun düşürülmesine örnektir. Aynı âyetin devâmındaki şu cümlelerde ise bu edat zikredilmiştir: **وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ** "(Bir kısmı da) Onlar yedi kişidir, sekizincileri köpekleridir, diyecekler"¹²³⁷

3. Basralı dilcilere göre ise **إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ** "Doğrusu Allah katında din İslâm'dır"¹²³⁸ âyetinin başındaki **أَن** edâtı, gramer ögesi olarak, önceki âyetteki **أَن** edâtından bedeldir. Buna göre takdir şöyledir: **شَهِدَ اللَّهُ أَنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ** "Allah, katında gerçek dinin İslâm olduğuna şâhitlik etmiştir." Buna göre **إِلَّا هُوَ** "Ondan başka ilâh yoktur" cümlesi, **شَهِدَ اللَّهُ أَنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ** "Allah, katında gerçek dinin İslâm olduğuna şâhitlik etmiştir" cümlesine hazırlık için söylenmiş bir cümledir. Ancak bu, ikinci cümlelerin birinci ile aynı olduğu bir bedel türüdür. Çünkü Allah katında müteber olan İslâm dini, Allah'tan başka ilâh olmadığına şâhitlik etmek ve bunu yerine getirmekle aynı şeydir. Bunun bedel-i iştimâl¹²³⁹ olduğu da ileri sürülebilir. Çünkü İslâm, tevhidi kapsamaktadır.

1236 Kehf 18/22

1237 Kehf 18/22

1238 Âl-i İmran 3/19

1239 Gramerde başlıca üç bedel türü vardır: Bedel-i kül, bedel-i ba'd ve bedel-i iştimâl. Bedel olan kelime, bedel yapılanın aynı ise bedel-i kül; onun bir kısmı ise bedel-i ba'ddır. İkisi arasında külliyyet ve cüz'iyet dışında bir ilişki varsa ona da bedel-i iştimâl denilir. (Mütercimnin notu)

Şöyle bir itiraz ileri sürülebilir: Bu kırâate göre *الدين عنده الإسلام* şeklinde Allâh'ı gösteren zamirle yetinilmesi ve *الله* "Allah" lâfzı, daha önce geçtiği için tekraranmaması gerekirdi. Çünkü anlam *الدين عنده الإسلام* "Allah, katında geçerli olan dinin İslâm olduğuna şahit oldu." şeklindedir. Hal böyle iken neden âyette *الله* "Allah" lâfzı zikredilmiştir? *Doğrusu Allah katında din İslâm'dır*"¹²⁴⁰ şeklinde *الله* "Allah" lâfzı zikredilmiştir?

Buna şöyle karşılık verilebilir: Bu, cumhûrun, yâni hemzeyi kesre okuyanların kırâatini destekleyen, onun daha düzgün ve güzel olduğunu gösteren bir husustur. Ancak Arapça'da zamiriyle yetinilmesi gereken yerlerde zamiri gösteren isim zikredilebiliyor. Bu hem Kur'an'da hem de Arap kelâmında çokça görülen bir kullanımdır. Nitekim Allah Teâlâ *وَاتَّقُوا اللَّهَ* "Allah'tan korkun" buyurduktan sonra, yine "Allah" lâfzını zikrederek *شَدِيدَ الْعِقَابِ* "Bilin ki, Allâh'ın cezâsı gerçekten çok çetindir"¹²⁴¹ Kezâ öncesinde *الله* "Allah", lâfzı zikredilmesine rağmen *وَاغْلُظُوا أَنْ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ* "Bilin ki, Allah, çok bağışlayıcı ve çok halimdir."¹²⁴² şeklinde yine zamirle yetinilmeyerek "Allah" lâfzı zikredilmiştir. Kezâ *وَالَّذِينَ يَمْكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ* "Kitab'a sarılan ve namazı kılan kimselere gelince" buyurduktan sonra *إِنَّا لَا نَضِيعُ أَجْرَهُمْ* "Biz onların mükâfâtını zâyî' etmeyiz" şeklinde onları gösteren zamirle yetinilmeyerek *إِنَّا لَا نَضِيعُ أَجْرَ الْمُضِلِّينَ* "O ıslahatçı kimselerin mükâfâtını Biz hiçbir zaman zâyî etmeyiz"¹²⁴³

İbn-i Abbas şöyle demiştir: Müşrikler babalarıyla iftihar etmişlerdir. Her grup "Bizim babalarımızın tâkip ettiği din dışında din yoktur" demiştir. Allah Teâlâ onları yalanlayarak *"Doğrusu Allah katında din İslâm'dır"*¹²⁴⁴ Yâni Muhammed'in getirdiği din Allah katındaki müteber dindir. O da başlangıçtan sona kadar tüm peygamberlerin dinidir. Allah'ın bundan başka bir dini yoktur. Nitekim şöyle buyurmuştur: *"Her kim İslâm'dan başka bir din ararsa aslâ kabûl edilmez ve o, âhirette hüsrâna uğrayanlardan olur."*¹²⁴⁵

*"Doğrusu Allah katında din İslâm'dır"*¹²⁴⁶ âyeti, İslâm'ın, başlangıçtan sona kadar peygamberlerin, resûllerin ve onları tâkip edenlerin dini olduğunu göstermektedir. Allâh'ın bundan başka bir dini ve olmamıştır ve olmayacaktır da. Nitekim resûllerin ilki olan Hz. Nuh (as) şöyle demiştir: *"Eğer yüz çevirirseniz, ben de sizden bir ücret istemedim ya! Benim mükâfâtım ancak Allah'a âittir. Ve ben O'nun birliğine boyun eğen Müslümanlardan olmakla emrolundum"*¹²⁴⁷ Hz.

1240 Âl-i İmran 3/19

1241 Bakara 2/196

1242 Bakara 2/235

1243 Araf 7/170

1244 Âl-i İmran 3/19

1245 Âl-i İmran 3/85

1246 Âl-i İmran 3/19

1247 Yunus 10/72

İbrâhim ve Hz. İsmâil de şöyle demişlerdir: “Ey Rabbimiz, bizi yalnız senin için boyun eğen Müslüman kıl! Soyumuzdan yalnız senin için boyun eğen Müslüman bir ümmet vücûda getir!”¹²⁴⁸ “bu dini İbrâhim kendi oğullarına vasiyet ettiği gibi Yâkub da vasiyet etti ve “Oğullarım, Allah sizin için o dini seçti, başka dinlerden sakının yalnız Müslüman olarak can verin, dedi.”¹²⁴⁹ Hz. Yâkub öleceği zaman oğullarına şöyle demiştir: “(Yâkub) oğullarına Benden sonra neye ibâdet edeceksiniz? dediği vakit, onlar: Senin Allâh’ına, tek olan İlâh’a ibâdet ederiz, biz ancak O’na boyun eğen Müslümanlarız, dediler.”¹²⁵⁰ Hz. Mûsâ da kavmine şöyle demiştir: “Ey kavmim, siz gerçekten Allah’a iman etti iseniz, O’nun birliğine samimiyet ile teslim olmuş Müslümanlar iseniz, artık O’na güvenin, dedi.”¹²⁵¹ Başka bir âyet-i kerimede şöyle buyurulmuştur: “İsâ onların inkâr ettiklerini sezince: Kimdir benim Allah yolunda arkadaşlarım? dedi. Havârilere: Biziz bizim lekesiz bir imân ile teslim olduğumuza şâhit ol, dediler.”¹²⁵² Sebe melikesi şöyle demiştir: “Ey Rabbim, gerçekten ben önce nefsimi zulmetmişim, şimdi Süleyman’ın maiyetinde, âlemlerin Rabbi olan Allâh’a teslim oldum, dedi”¹²⁵³

İslâm, gök ehlinin ve yerdeki tevhid ehlinin dinidir. Allah kimseden onun dışında bir din kabûl etmez.

Yeryüzünde altı tâne din vardır. Bunların biri Rahmân’a, diğerleri şeytana âittir. Rahmân’ın dini İslâm’dır. Şeytana âit olan dinler ise Yahûdilik, Hıristiyanlık, Mecûsilik, Sâbilik ve müşriklerin dinidir.

Bu âyet-i kerimelerin ihtivâ ettiği tevhid sırlarından ve mârifetlerden bir kısmı işte bunlardır. Bu âyet hakkındaki sözün uzatıldığı düşünülmemelidir!¹²⁵⁴

فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ
 ءَأَسْلَمْتُمْ فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ
 ﴿٢٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ
 يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢١﴾ أُولَئِكَ الَّذِينَ خَطَبْتُ
 أَعْمَالَهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٢﴾ أَلَمْ تَر إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا

1248 Bakara 2/128

1249 Bakara 2/132

1250 Bakara 2/133

1251 Yunus 10/84

1252 Âl-i İmran 3/52

1253 Neml 27/44

1254 Medâricü's-Sâlikin (III/473-476)

نَصِيًّا مِّنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِّنْهُمْ وَهُمْ مُّعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَن تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾ فَكَيفَ إِذَا جُمِعْنَا لَهُمْ لَيُّومٍ لَا رَيْبَ فِيهِ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٥﴾ قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٦﴾

20. Eğer seninle tartışarlarsa de ki: “Ben kendimi Allah’a teslim etmişimdir. Bana uyanlar da.” Kendilerine kitap verilenlerle ümmilere de ki: “Siz de İslâm’a girdiniz mi?” Eğer İslâm’a, girerlerse muhakkak hidâyet bulmuş olurlar. Şayet yüz çevirirlerse artık sana düşen ancak tebliğdir. Allah kulları çok iyi görendir.

21. Allah’ın âyetlerini inkâr edenlere, Peygamberleri haksızca öldürenlere ve insanlar arasından adaletle emredenleri öldürenlere can yakıcı bir azabı müjdele!

22. İşte onlar, amelleri dünyada da âhirette de heder olmuş kimselerdir. Onların hiçbir yardımcıları da yoktur.

23. Kitaptan kendilerine bir pay verilenleri görmez misin? Aralarında hüküm vermek için Allah’ın Kitabına dâvet olunuyorlar, sonra da onlardan bir kısmı arkasını çeviriyor. Bunlar hâlâ yüz çeviren kimselerdir.

24. Bu, onların: “Sayılı günlerden başka ateş asla bize dokunmayacaktır” demelerindendir. Yaptıkları iftiraları da dinleri hususunda kendilerini aldatmıştır.

25. Gerçekleşeceğinden hiçbir şüphe olmayan -ve kendilerine zulmedilmek- sizin- herkese kazandığının eksiksiz ödeneceği bir günde halleri ne olacak?

26. De ki: “Ey mülkün sahibi Allah’ım! Sen mülkü kime dilersen ona verirsin, mülkü kimden dilersen ondan alırsın. Kimi dilersen onu aziz edersin, kimi dilersen onu zelil edersin. Hayır Senin elindedir. Şüphesiz Sen her şeye kâdirsın.

Tefsiri:

اللَّهُمَّ lâfzının mânâsının “Ey Allâh!” olduğu hakkında ihtilâf yoktur. Bu sebeple bu kelime ancak istek kipi ihtivâ eden cümlelerde kullanılır. اللَّهُمَّ غَفُورٌ رَّحِيمٌ “Ey Allah! Gafur’sun, Rahim’sin” şeklinde haber kipi ihtivâ eden cümlelerde kullanılmaz. Aksine اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَارْحَمْنِي “Allâh’ım! Beni bağışla, bana acı!” denilir.

Gramerciler اللهم kelimesinin sonundaki şeddeli م harfi hakkında ihtilâf etmişlerdir. Sibeveyh (ö. 182), bu harfin nidâ edâtı olan يا nın yerine getirildiğini belirtmiştir. Bu sebeple ona göre mim harfiyle bu nidâ edâtının aynı anda kullanılması doğru değildir. Dolayısıyla اللهم يا şeklinde ikisi bir arada nâdiren kullanılır. Şâirin şu sözü bu ender kullanıma örnektir:

إِنِّي إِذَا مَا حَدَّثْتُ أَلَمَّا / أَقُولُ يَا اللَّهُمَّ يَا اللَّهُمَّا

“Başıma bir felâket geldiğinde ben ‘Ey Allâhım, Ey Allâhım!’ demez miyim?”

Bu şekilde, düşürülmesi olağan olan yerler dışında birbirinin yerine kullanılan lâfızlara ıvad denilir. Düşürülmesi olağan yerlerdeki birbiri yerine kullanılan lâfızlara ise bedel denilir. قام kelimesinde و'nın yerine gelen ا'e ve باع kelimesinde ي'nın yerine gelen ا e bedel adı verilir.

Sibeveyh'e göre اللهم kelimesine sıfat getirilip الرحيم الرحيم “Ey rahim Allâh'ım! Bana merhamet et!” denilmesi doğru değildir. Kezâ o kelimedden bedel yapılması da câiz değildir.

الله kelimesinde bulunan ء harfindeki ötre, nidâ edilen tekil isimde bulunan ötreddir. Kelimenin sonundaki م harfi, kendisinden önceki م harfi de sâkin olduğundan kendisinin de sâkin olması durumunda iki sâkin harfin bir araya gelmesi mahzûru doğmaması için üstün kılınmıştır. Sonuna م harfinin gelmesi, الله lâfzının özelliklerindendir. Onun buna benzer başka özellikleri de vardır. Yemin edilirken ت şeklinde ت harfiyle kullanılıyor olması, يا şeklinde başında elif-lâm olduğu halde başına يا nidâ edâtının girebilmesi, aslında okunmayan (vasl hemzesi olan) hemzesinin nidâ edâtıyla bir arada olması durumunda okunması (kat' hemzesi olması), öncesinde itbak harflerinden hiçbirini geçmemesine rağmen lâm harfinin kalın telâffuz edilmesi bu özelliklerindendir. Halil (ö. 175) ve Sibeveyh'in (ö. 182) görüşlerinin hülâsası budur.

Şöyle bir görüş de ileri sürülmüştür: اللهم kelimesindeki م harfi, düşmüş olan bir cümleden ıvaddır. Gerçekte kelime şöyle idi: يَا اللَّهُ أَمَّا بِخَيْرٍ “Ey Allah! Bize hayırla yönel!” Daha sonra cer edâtı ve sonrasındaki isimden oluşan بِخَيْرٍ ve fiilin nesnesini oluşturan ت atılmış ve geriye يَا اللَّهُ آمٌ kalmıştır. Peşinden kelime duâlarda çokça kullanıldığı için آم fiilinin hemzesi atılmış ve sâdece اللهم يا kalmıştır. Bu, Kûfeli dilci Ferrâ'nın (ö. 207) görüşüdür.

Bu görüşü savunanlar يا edâtının اللهم lâfzı üzerine girmesini uygun bulur ve şâirin şu sözünü buna delil getirir:

رَمَا عَلَيَّ أَنْ تُوَدِّيَ لَنَا / مَرَّاتٍ أَوْ سَبْعِينَ يَا اللَّهُ مَا

أَرَدُّ عَلَيْنَا شَيْخَنَا مُسْلِمًا (الرجز) ¹²⁵⁵

Behey kadın! Her namaz kıldığın ve her tesbih ettiğin zaman “Allâhım! Hocamızı bize sağ-sâlim geri getir!” diye duâ etmen gerekmez!”

Bu görüşü savunanlar, daha önce zikrettiğimiz şiiri ve başka şiirleri de delil getirirler.

Basralı dилciler, Kûfeli dилcilerin görüşlerini birkaç şekilde reddetmektedirler. Bunları şöyle sıralamamız mümkündür:

1. اللّٰهُمَّ lâfzının aslının, يا اللّٰهُمَّ أَمَّنَا بِخَيْرٍ “Allâhım! Bize hayırla yönel!” olduğunun ileri sürülmesi hakkında hiçbir delil bulunmayan bir faraziyeiden ibârettir. Kıyas da böyle bir takdiri gerektirmemektedir. Hiçbir delil yokken böyle bir şey ileri sürülemez.

2. Bir ifâdenin unsurlarını düşürmemek (hazfetmemek) asıldır. İleri sürülen bu görüşte birçok kelimenin düştüğünün farz olunması asla aykırıdır.

3. اللّٰهُمَّ nidâsıyla başlayarak duâ eden kimse kendisine ve başkalarına bedduâ da edebilir. O zaman yapılan bu takdir doğru olmaz. Çünkü gerçekte اللّٰهُمَّ أَمَّنَا بِخَيْرٍ “Allâhım! Bize hayırla yönel!” mânâsına gelen اللّٰهُمَّ lâfzıyla bedduâyâ başlaması düşünülemez.

4. yaygın olan düzgün kullanıma göre Araplar بَا edâtıyla اللّٰهُمَّ lâfzını bir arada söylememektedirler. Eğer Ferrâ'nın zikrettiği görüş doğru olsaydı bu ikisinin bir araya gelmesi imkânsız olmaz, aksine اللّٰهُمَّ بَا şeklindeki kullanım yaygın olur ve düzgün kabûl edilirdi. Hâlbuki durum tam bunun aksinedir.

5. Duâ eden kişinin اللّٰهُمَّ أَمَّنَا بِخَيْرٍ “Allâhım! Bize hayırla yönel!” diye duâ etmesine bir mâni yoktur. Eğer اللّٰهُمَّ lâfzının mânâsı اللّٰهُمَّ أَمَّنَا بِخَيْرٍ “Allâhım! Bize hayırla yönel!” olsaydı, duâ eden kişi böyle diyemezdi. Çünkü اللّٰهُمَّ lâfzı, zâten بَا اللّٰهُمَّ “Allâhım! Bize hayırla yönel!” cümlesinden ıvaddır, onun mânâsını ihtivâ etmektedir. İvad olan kelime ile, kendisinden ıvad olduğu cümleyi bir araya getirerek her ikisini de zikretmek uygun değildir.

6. اللّٰهُمَّ diyerek duâ eden kimsenin aklına اللّٰهُمَّ أَمَّنَا بِخَيْرٍ “Allâhım! Bize hayırla yönel!” cümlesi gelmez. Aksine onun tüm dikkatini, اللّٰهُمَّ kelimesinden sonra Allah'tan isteyeceği şeye yöneltir.

1255 Metinde sâdece son satırla ondan bir öncekinin bir kısmı yer almaktadır. Biz mısraları Ferrâ'nın eserinde geçtiği gibi yazdık. Ferrâ'nın bu görüşü, sonraki asırlarda Basralı dилcilerin yolunu izleyen Zeccac (ö. 330) tarafından şiddetle tenkit edilmiştir. Bk. Ferrâ, Meâni'l-Kur'an, I/203 (Âl-i İmrân 3/26'nın tefsirinde); Taberi, III/III, 285; Zeccac, I/394; İbn-i Atıyye, III/49; Kurtubi, IV, 53; Semin el-Halebi, V, 122; İbnü'l-Enbâri, el-İnsâf, I, 342

7. اللهم kelimesinin mânâsı اٰمَنَّا بِخَيْرِ "Allâhım! Bize hayırla yönel!" ol-
saydı, اللهم hem nidâ edilen ismi hem de Allah'tan istenilen şeyi kapsayacağı için
anlam ifâde eden tam bir cümle olurdu. Hâlbuki böyle bir iddiâ temelsizdir.

8. اللهم kelimesinin mânâsı اٰمَنَّا بِخَيْرِ "Allâhım! Bize hayırla yönel!" ol-
saydı اٰمَنَّا fiili اٰمَنَّا الله şeklinde kendi başına yazılır, daha önce nidâ edilen isme
bitiştirilmezdi. Nitekim bu şekilde nidâ edilen isimden sonra gelen fiiller اٰمَنَّا
"Allâhım, koru!", "Ey Zeyd, anla!" ve اٰمَرُوهُ "Ey Amr, sözünü yerine
getir!" şeklinde ayrı yazılmaktadır. Çünkü fiil kendinden önceki isimle bitiştiril-
mez ve imlâda da isimle birlikte tek bir kelime gibi yazılmaz. Bunun imlâda hiçbir
benzeri yoktur. م harfinin الله "Allah" ismiyle bitişmesi hakkındaki ittifak, onun
müstakil bir fiil olmadığını göstermektedir.

9. Kulun duâ ederken اٰمَنَّا بِكَ اللهُ demesi hem lâfız hem de mânâ bakımın-
dan çirkin bir şeydir. Çünkü böyle bir söz ancak yanılıp unutan birine söylenebi-
lir. Ancak yaptığı her işi irâdesiyle yapan ve unutup şaşmayan Allâh'a böyle bir
söz söylenemez.

10. Bu lâfız, kendisinden sonra duâ bulunmayan yerlerde kullanılabilir. Hz.
Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- şu duâlarında olduğu gibi: "Allâhım! Hamd
sâdece sana âittir. İhtiyaçlar sâdece sana arz edilir. Ancak senden yardım istenir,
ancak sana dayanılır. Güç ve kuvvet sâdece sendendir."1256 "Allâhım! Ben sabâha
eriştim. Seni ve Arş'ı taşıyan melekleri, diğer meleklerini ve tüm yaratıklarını
şâhit tutarım ki Sen kendisinden başka ilâh olmayan Allah'sın. Senin ortağın
yoktur! Muhammed de senin kulun ve rasûlündür"1257

Şu âyet-i kerimelerde de aynı şeyi görürüz: De ki: "Mülkün sahibi olan
Allah'ım! Mülkü dilediğine verirsın; dilediğinden çekip alırsın; dilediğini aziz kılar,
dilediğini alçaltırsın; iyilik elindedir. Doğrusu Sen, her şeye Kadir'sin."1258 De ki:
"Ey göklerin, yerin yaratıcı, görülme-yeni ve görüleni bilen Allah'ım! Kullarının
ayrılığa düştükleri şeyler hakkında aralarında.Sen hükmedeceksin."1259

Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- rükû' ve secde söylediği şu sözde
de aynı durum söz konusudur: "Allâhım sana hamdeder ve seni noksanlıklardan
arındırırım. Allâhım! Beni bağışla"1260

1256 Taberâni, es-Sağir (331). Heysemi şöyle demiştir: Bu hadisi Taberâni el-Mu'cemü'l-Evsat ve
el-Mu'cemü's-Sağir'de rivâyet etmiştir. Senedinin içinde bilmediğim kişiler vardır. (X/183)
(Derleyenin notu)

1257 Tirmizi (V/493) Daavât, 79; Ebû Dâvûd (XIII/408) Edeb, bâbu mâ yekûlû izâ asbaha;
Taberâni, Duâ (297)

1258 Âl-i İmran 3/26

1259 Zümer 39/46

1260 Buhâri (II/349) Ezan, Bâbu't-tesbih ve'd-duâ fi's-sücûd; Nesâi (II/219-220) İftitah, Bâbu'd-
duâ fi's-sücûd; Abdürrezzak, Musannef (II/155-156); Taberâni, Duâ (II/1069)

Bu zikrettiğimiz yerlerde **اللهم** kelimesi hakkında Kûfelilerin ileri sürdüğü takdir uygun olmaz. Allah daha iyi bilir.

Şöyle bir görüş de ileri sürülmüştür: **اللهم** kelimesindeki **م** harfi azameti göstermesi için ilâve edilmiştir. Nitekim **رُفِّمَ** “mâvi” ve **ابنم** “oğul” kelimelerindeki **م** harfi de aynıdır.

Bu, doğru bir görüştür. Ancak tamamlanmaya ihtiyâcı vardır. Bunu ileri süren kişi, doğru fakat açıklanması gereken bir görüş ileri sürmüştür.

Yapılması gereken açıklama şudur: **م** harfi çoğulu gösterir ve onu gerektirir. Onun telâffuz ediliş yeri de bunu gerektirir. Lâfız ve mânâ arasındaki münâsebeti kabûl edenlerin kâidelerine göre bu dâimâ geçerli bir kuraldır. Nitekim Arap dilinin otoritelerinin görüşleri de böyledir. Ebü'l-Feth İbn-i Cinni (ö. 395) Hasâis adındaki eserinde bu konuyla ilgili bir başlık açmış, Sibeveyh'ten (ö. 182) nakiller yapmış ve lâfız-mânâ münâsebetine dâir çeşitli deliller sunmuş ve sonra şöyle demiştir: Ben, mânâsını bilmediğim kelimelerle karşılaştıkça bir müddet durur ve mânâsını telâffuzunun kuvvetinden ve tespit ettiğim mânâ ile harflerin münâsebetinden anlamaya çalışırdım. Sonra araştırır ve görürdüm ki o kelimenin mânâsı, tahmin ettiğim gibidir veyâ en azından ona yakındır. İbn-i Cinni'nin bu sözünü Şeyhulislâm İbn-i Teymiye'ye (ö. 728) aktardım. “Aynı durum bende de çok oluyor” dedi ve sonra bana lâfız-mânâ münâsebeti, hareketlerin lâfzın mânâsıyla olan alâkasına dâir çok faydalı şeyler zikretti.

Araplar, en güçlü hareke olan ötreyi en güçlü mânâ için, hafif hareke olan üstünü hafif mânâlar için orta kuvvette olan harekeyi de orta kuvvetteki mânâlar için kullanmaktadırlar. Meselâ bir şey katı olduğunda şimdiki zamanda **ع** ayın harfini üstün telâffuz ederek **عَزَّ** demektedirler. **أَرْضُ عَزَّازٍ** “Katı yer” terkipteki **عَزَّاز** sıfatı bu kökten türemiştir. Ancak bir şeyin direncini ifâde etmek istediklerinde şimdiki zamanda **ع** ayın harfini esre telâffuz ederek **عَزَّ** **يَعَزُّ** derler. Çünkü direnen şey katı olan şeyden daha güçlüdür. Bir şey katı olabilir ama kendisini kırabilecek bir şeye karşı dirençli olmayabilir. Birinin gâlip olduğunu ifâde etmek istediklerinde ise şimdiki zamanda **ع** harfini ötre telâffuz ederek **عَزَّ** **يَعَزُّ** derler. Nitekim Allah Teâlâ Hz. Dâvûd'un kıssasında şöyle buyurmuştur: **وَعَزَّنِي فِي الْخِطَابِ** “Tartışmada beni yendi”¹²⁶¹ Gâlip gelmek, dirençli olmaktan daha güçlü bir mânâdır. Çünkü bir kişi bizâtihi dirençli ve düşmanına karşı korunaklı olabilir ama başkasını yenemeyebilir. Dolayısıyla gâlip olan, direnenden daha güçlüdür. Bu sebeple bu mânâyı en güçlü hareke olan ötre ile, en zayıf mânâ olan “katı” kelimesini en hafif hareke olan üstün ile orta kuvvette olan “dirençli”yi orta kuvvetteki hareke olan esre ile telâffuz ettiler.

Kezâ boğazlanan hayvana ilk harfi esre telâffuz ederek ذَبَح, boğazlama fiiline ise ilk harfi üstün telâffuz ederek ذَبَح dediler. Somut bir cisme sâhip olan boğazlanan hayvanın, soyut olan boğazlama fiilinden mânâ bakımından daha güçlü olduğu şüphesizdir. Bu sebeple güçlü hareke olan esreyi güçlü olan mânâyâ, zayıf hareke olan üstünü zayıf mânâyâ verdiler. Yağmalanan şeye نَهَب, yağmalama fiiline نَهَب bir şeyin dolusuna بَلَّء, doldurma fiiline مَلَّء; taşıyan kişinin sırtına, başına veyâ başka bir âzâsına ağır gelen şeye حَمَلَ, hafif gelenine حَمَلَ denilmesinde de ذَبَح “boğazlanan hayvan” ve ذَبَح “boğazlama” örneğindeki durumun aynısı görülmektedir. Bu sebeple hayvanın yüküne ve ağaçların taşıdığı meyva yüküne ح harfini üstün telâffuz ederek حَمَلَ demişlerdir.

Sevgili anlamındaki حُب ile sevgi anlamındaki حُب kelimeleri de bu açıdan düşünmeye değer. Ancak somut bir şeyi göstermesine rağmen “sevgili” kelimesini ötrenden daha hafif olan esre ile telâffuz etmişler, böylece sevgilinin kalplere hafif, gönüllere hoş ve tatlı geldiğini, soyut anlamlı حُب “sevgi”yi ise en güçlü hareke olan ötre ile telâffuz etmişler ve böylece onun ağır ve alacaklının borçludan ayrılmaması gibi âşıktan ayrılmaz oluşunu anlatmak istemişlerdir. Sevgi, âşıktan ayrılmaması sebebiyle غرام “gerekli” diye isimlendirilmiştir. Yine bundan dolayı aşk zorluk ve güçlkle taşınan bir yük olarak tanıtılmış, taş, demir ve benzeri şeylerden daha güçlü yaratıklar bile taşısa onun yükü altında eriyeyeceği, onu kendi başına taşıyamayacağı bildirilmiştir. Bu tür temalar eskilerin ve yenilerin şiirlerinde ve sözlerinde pek çoktur. Bundan dolayı soyut olmasına rağmen burada “sevgi” kelimesini güçlü hareke olan ötre ile, somut olmasına rağmen “sevgili” kelimesini hafif hareke olan üstün ile telâffuz etmeleri uygun olmuştur.

Kezâ “kabzetme” anlamında orta harfini sâkin telâffuz ederek قَبَض, “kabzedilen mal” anlamında orta harfini harekeli telâffuz ederek قَبَض derler. Telâffuz bakımından hareke sükûndan daha güçlüdür. “Kabzedilen mal” da somut olduğu için soyut olan “kabzetme” işinden daha güçlü bir mânâdır. Aynı sebeple “geçme” fiiline orta harfi sâkin telâffuz edilerek سَبَق denilmiş, müsâbaka sonrası kazanılan mala ise orta harfi harekeli telâffuz edilerek سَبَق denilmiştir.

فَارَتْ الْقَدْرَ فُورَانًا وَعَلَتْ عَلَيْنَا “Tur attı”, دار دورَانَا “Tencere kaynadı ve kızdı” sözleri de dikkate değer! Bu masdarların harekesinde nasıl da uygunluk gözetmişler de bunlar ortak bir hareketliliğin ismi olmuş, böylece lâfız mânâ uyumu ortaya çıkmıştır.

Kezâ حَجَرَ “taş” ve هَوَّاه “hava” kelimeleri de dikkate değer. Nasıl da ağır ve şedit bir mânâyâ sâhip olan taş şedit harflerle söylüyor, lâtif bir mânâyâ sâhip olan havayı en hafif harflerle telâffuz ediyorlar.

Bunların örnekleri sayılamayacak kadar çoktur. Allah ömür verirse inşâallah bu konuda müstakil bir kitap yazacağım.

Böylesi anlamlar ince bir zekâ ve saf bir tabiat gerektirir. Sarf ve nahiv ilimlerinin ilkeleriyle yetinip onlar hakkında kafa yorup düşünmeden, kelimelerin konuluş hikmetine bakmadan ve bu parlak dilin ihtivâ ettiği bir çok akla gelen incelikleri mutâlâa etmeden katı kalplilikle bu mânâları elde etmek mümkün değildir. Bu, faziletli kimsenin ikazda bulunabileceği bir konudur. “Oyle ya, Allah birine nûr vermezse artık onun hiçbir nûru olamaz”¹²⁶²

“Kati, kaba”ya الجَوَاطُ، الجَعْفَرِيُّ، الغُلُّ demeleri ne kadar dikkat çekicidir. Bu lâfızların telâffuz edilişindeki zorluk ihtivâ ettikleri mânâları âdetâ haykırmaktadır.

Kezâ “uzun”a العَشَقُّ demeleri de böyledir. Bu kelimenin harfleri uzunluk mânâsını nasıl da gerektirmekte ve onunla nasıl da uyum içinde bulunmaktadır. Aynı şekilde “kısa”ya البَحْرُ demeleri de böyledir. العَشَقُّ kelimesinde üç üstün peşpeşe gelmekte, البحر da ise iki ötre arasında sâkin harf bulunmaktadır. Birinci kelime açılmasını, telâffuz âletlerinin açılıp uzamasını ve birbirine girmemesini gerektirmektedir. İkinci kelimede iki durum tam aksinedir.

Yine uzun olan şeye طَوِيلٌ, büyük olana كَبِيرٌ derler. Ancak uzunluk ve büyüklük artarsa o zaman ي harfinden meddi (uzatması) daha uzun ve daha çok olan bir ı elif harfi getirerek كَبَارٌ، طَوَالٌ derler. Eğer o şey çok daha büyük olur ve gönüllerde daha fazla ağırlık kazanırsa o zaman da ب harfini şeddeleyerek كَبَّارٌ derler.

Bu konuda kalemimizi tutmazsak zaptetmesi güç olacak, konu uzadıkça uzayacak. En iyisi bu konunun açılmasına sebep olan sadede dönelim:

م “mim” harfi dudak harflerindendir. Onu telâffuz eden kişi dudaklarını yumar. Araplar onu çoğulun alâmeti yapmışlardır. Tekile أَنْتَ “sen”, çoğula ise م “o”, mim harfini ilâve ederek اَنْتُمْ “siz” derler. Hazır bulunmayan tekil kimseye هُوَ “o”, çoğula ise م mim harfini ilâve ederek هُمْ derler. Diğer zamirlerde de durum aynıdır: Tekilde ضَرَبْتُ “vurdun”, çoğulda ضَرَبْتُمْ “vurdunuz”; إِيَّاكَ “sen”, إِيَّاكُمْ “siz”; إِيَّاهُ “onlar”; إِيَّاهُمْ “onlar”, rengi iyice oturmuş koyu mâvi renge ise زُرْقُمْ diyerek bir م mim harfi ilâve ederler. Aynı şekilde bir şeyin arka kısmına اِثْمٌ, arkası aşırı büyük olana سُمْهُمْ derler.

Mim harfinin bulunduğu kelimelerin “toplanmak” ile alâkası bulunduğu çok dikkat çekicidir. Meselâ birinin bir şeyi toplaması hakkında لَمْ يَتَمَّ يَلْمُهُ denilir. Kezâ “Allah dağılmış olan işlerini toplasın” mânâsında لَمْ يَلْمِ اللَّهَ شَيْئًا denilir. Aynı şekilde insanları içinde toplayan ev anlamında دَارُ لِمُومَةٍ denilir. Bir âyet-i kerimde geçen اَتَاكَ لِمًا¹²⁶³ ifâdesi de aynı köktendir. Bunun aslı لَفَهُ يَلْفُهُ gibi “toplama” anlamındaki اَلْلَمَ kelimesidir. Toplama, yazma ve bir yere ulaşma anlamına gelen

1262 Nûr 24/40

1263 Fecr 89/19

اللمم de aynı köktendir. Büyük günahları işlemeye yaklaşma anlamında اللمم , kulun başına gelen felâket anlamındaki الملمة, toplanmış ve kulak memelerini geçmiş olan saç anlamındaki اللمة kelimeleri de aynı köktendir.

Aydın aydınlığı kemâle erip tamamlanınca بدر البدر, iki kardeşlere التوأم denilir. “Anne” anlamındaki الأم kelimesinde de م harfi vardır. أم bir şeyin değişik dalları kendisinden ayrılan ve bu dalların hepsini içine alan asıl anlamındadır. Mekke’ye “şehirlerin anası, aslı” anlamında أم القرى, Fâtîha’ya “Kur’ân’ın anası” anlamında أم القرآن ve Levh-i Mahfûz’a “Ana kitap” anlamında أم الكتاب adı verilmiştir.

Cevheri şöyle demiştir: أم bir şeyin anası, aslı demektir. Mekke’ye أم القرى şehirlerin anası, esâsı denilir. Bir kişinin eşine “barınağının anası, esâsı” anlamında أم منوى denilir. Yâni kişi onunla berâber olur ve onunla huzur bulur. Kezâ beyni muhâfaza eden deriye “dimâğın anası, esâsı” anlamında أم الدماغ ve “başın anası, esâsı” anlamında أم الرأس denilir. Allah Teâlâ muhkem (hükmü kaldırılmayan) âyetler hakkında “Onlar Kitâb’ın temelidir”¹²⁶⁴ buyurmuştur. Aynı kökten türeyen الأمة “ümme” kelimesi, yaratılış, zaman ve dil bakımından eşit olan topluluk anlamındadır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Yerde debelenen hiçbir hayvan ve iki kanadı ile uçan hiçbir kuş yoktur ki, sizin gibi birer ümmet olmasınlar!”¹²⁶⁵ Hz. Peygamber -sallâllâhu aleyhi vesellem- de şöyle buyurmuştur: “Eğer köpekler bir ümmet olmasaydı onların öldürölmelerini emrederdim.”¹²⁶⁶ İnsanların kendisine tâbi olmakta birleştiğı kişi anlamındaki إمام imam ve bir koudaki kasıt ve himmet toplamak anlamında أم الشيء fiili de aynı köktendir.

Kezâ bir şeyi ıslâh edip parçalarını toplamak anlamında kullanılan رم الشيء fiili, tânelerini içinde muhâfaza edip toplayan رمان “nar” kelimesi, yine bir şeyi toplamak anlamında kullanılan ضم الشيء fiili de içinde م mim harfi bulunan ve “toplama” ile ilişkili olan kelimelerdendir.

Aynı şekilde insanın kalbindeki azim ve kararlığı anlamındaki هم kelimesi, siyah anlamındaki أحم kelimesi, kömür anlamındaki حممة kelimesi de içinde م mim harfi bulunan kelimelerdendir. Kezâ bir kişinin başını tamâmen tıraş edip de karardığını ifâde etmek için حم رأسه denilir. Çünkü siyah, böyle bir başta göze hâkim olan bir renktir, göz ondan kendini alamaz. Bu sebeple sancı veyâ başka bir şeyden dolayı görmesi zayıf olan kimsenin görme duyusu artsın diye gözlerinin önüne saç veyâ bezden siyah bir örtü konulur.

1264 Âl-i İmran 3/7

1265 En'am 6/38

1266 Ebû Dâvud (VIII/47) Sayd, Bâbu ittihâzi'l-kelb li's-sayd ve ğayrihi; Tirmizi (IV/67) Ahkâm ve'l-Ferâid, bâbu mâ câe fi katli'l-kilâb; Nesâi (VII/185) es-Sayd ve'z-Zebâih, Bâbu sıfatil-Kilâb elleti ümira bikatlihâ; İbn-i Mâce (II/213) Sayd, en-Nehy an iktinâil-kelb

Bu, uzun bir konudur. Bu kadarla yetiniyor ve sadede dönüyoruz:

İşte م mim harfi, çoğul yapılarda ve “toplama” ile ilgili kelimelerde kullanıma özelliğinden dolayı, kulun Rabbinden bir ihtiyaç istediği اللهم lâfzının sonuna getirilmiştir. Böylece Allâh’a tüm isim ve sıfatlarını içine alan bir hitapla hitap edildiği belirtilmiş olmaktadır. Dolayısıyla kul اللهم إني أسألك “Allâhım senden istiyorum” dediğinde sanki “En güzel isim ve sıfatlara sâhip olan Allâh’a isim ve sıfatlarıyla duâ ediyorum” demiş olmaktadır. Çünkü اللهم isminin sonuna, kulun Allah’tan istediği bir şeyi O’nun tüm isimleriyle istediğini anlatmak için çoğul yapılarda kullanılan م mim harfi getirilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- sahih bir hadiste şöyle buyurmuştur: “Bir üzüntü ve huzme kapılıp da şu duâyı eden kimsenin üzüntü ve kederini Allah mutlakâ kaldırır ve ona sevinç ve ferahlık verir: Allâh’ım! Ben senin kulunum, senin oğlunun ve câriyenin oğluyum. Alınyazılarım ellerindedir. Kaderime hükmeden sensin. Hakkımda her ne hükmetmişsen o adâletin gereğidir. Senden, kendini isimlendirdiğin, Kitâb’ında indirdiğin, yaratıklarından birine öğrettiğin veyâ kulların tarafından bilinemeyen bilgisini sâdece kendine mahsus kıldığın tüm isimlerinle Kur’ân-ı Kerim’i kalbimin bahârı, içimin aydınlığı, üzüntümün dağıtıcısı, gam ve kederimin savıcısı et! Sahâbiler “Ey Allâh’ın elçisi! Onu öğrenelim mi?” diye sordular. Bunun üzerine Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurdu: Evet, onu işitip öğrenen kimseler için bu gereklidir”¹²⁶⁷

Duâ eden kişi, Allâh’a, O’nun isim ve sıfatlarıyla yakarması gerekir. Nitekim ism-i a’zam (Allâh’ın en büyük ismi) duâsında durum böyledir: “Allâhım! Senden istiyorum. Çünkü sâdece sen övgüye lâyıksın. Senden başka ilâh yoktur. Sen kullarına karşı yumuşak ve çok lütuftkârsın. Göklerin ve yerin yaratıcısısın. Ey celâl ve ikram sâhibi, ey Hay ve ey Kayyûm!”¹²⁶⁸ Başka bir yerde açıkladığımız üzere bu kelimeler esmâ-ül hüsnâ’yı (Allâh’ın güzel isimlerini) ihtivâ etmektedir.¹²⁶⁹

Duâ üç farklı şekilde yapılır:

1. Kulun Allâh’ın isim ve sıfatlarıyla duâ etmesi. “En güzel isimler Allâh’ındır. Onu onlarla çağırın”¹²⁷⁰ âyeti hakkındaki iki yorumdan biri budur.

2. Kulun ihtiyaçlarını, fakirliğini ve zilletini Allâh’a arz ederek O’na yakarması, meselâ şöyle demesi: Ben, fakir, miskin, muhtaç, hakirim ve sana sığınıyorum. vb.

1267 Ahmed b. Hanbel, Müsned (I/3712); Hâkim (I/509-510); İbn-i Hibban, Mevârid (2372); Ebû Ya’lâ (IX/198); Mecmau’z-Zevâid (X/136)

1268 Ahmed b. Hanbel, (III/120); Tirmizi (V/514), Deavât, bâbu halkillâh mie rahme; Ebû Dâvûd (IV/363), Salâh, Bâbu’d-duâ; İbnü Mâce (II/329), Duâ, Bâbu ismillâhi’l-a’zam; Hâkim, Müstedrek (I/503-504)

1269 İbn-i Kayyim’in duâ, duânın kısımları ve mânâları hakkında el-Vâbilü’s-Sayyib adında çok faydalı müstakil bir kitabı vardır. Birkaç defâ basılmıştır. En güzel baskısı Abdülkâdir el-Arnâvud tarafından yapılanıdır. (Derleyeninin notu)

1270 A’raf 7/180

3. Kulun Allâh'a duâ ederken yukarıdaki iki durumu da zikretmemesi.

Birinci şekil ikinciden, ikinci de üçüncüden daha mükemmeldir. Ancak bu üç şekli de kapsayan duâ en mükemmel duâdır. Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- duâlarının çoğu böyledir. Hz. Ebûbekir'e öğrettiği bir duâda her üç şekli de zikretmiştir. O duânın başında şöyle demiştir: “Allâhım! Ben kendime çok zulmettim” Bu, duâ edenin durumunu gösterir ve ikinci şekle girer. “Günahları ancak sen bağışlarsın” Bu da, duâ edilen Allâh'ın durumunu gösterir ve birinci şekle girer. “Beni bağışla!”¹²⁷¹ Burada ise ihtiyaç arzedilmiştir ve yukarıdaki üçüncü şekle girer. Duâ, esmâ-ül hüsnâdan istenilen şeye uygun iki isimle sona ermiştir.

Bizim tercih ettiğimiz bu görüş selef âlimlerinden bir çoğundan da nakledilmiştir:

Hasan-ı Basri, اللهم “Allâhumme, duânın anasıdır” demiştir.

Ebû Recâ el-Utâridi de, “ اللهم “Allâhümme”, kelimesindeki م harfinde Allâh'ın doksan dokuz ismi de vardır” demiştir.

Nadr b. Şümeyl ise şöyle demiştir: اللهم “Allâhümme”, diyerek duâ eden kimse Allâh'a bütün isimleriyle duâ etmiş olur.

Bir grup âlim, bu görüşü şöyle yorumlamıştır: Buradaki م mim harfi çoğul için olan و harfi gibidir. Çünkü م harfinin sesiyle و harfinin sesinin çıkış yeri aynıdır. Buna göre اللهم “Allâhümme” diyerek duâ eden kimse sanki şöyle demiş olmaktadır: يا الله الذي اجتمعت له الأسماء الحسنى والصفات العليا Ey, en güzel isimler ve en yüce sıfatlar kendisinde toplanmış olan Allah!” Bu sebeple اللهم “Allâhümme” kelimesindeki م “mim” harfi, ملمون gibi kelimelerdeki çoğul alâmeti olan و harflerinden bedel olması için şeddelenmiştir.

Bizim daha evvel zikrettiğimiz üzere م mim harfinin çoğulu gösterdiği kabûl edilirse böyle bir yoruma ihtiyaç kalmaz. Geriye sâdece bu م harfiyle يا edâtının اللهم يا şeklinde bir arada zikredilip edilmemesinin doğru olup olmayacağı sorusu kalır.

Bu sorunun cevâbı şudur: Kural, bu ismin başına böyle bir nidâ edâtının gelmemesini gerektirmektedir. Çünkü ismin başında ال edâtı vardır. Ancak bu kelime duâda çok kullanıldığı için ve buna ihtiyaç duyulduğu için bu şekilde bir kullanım müsâmaha ile karşılanmıştır. Çünkü aksi durumda ya ismin başından ال edâtını kaldırmak lâzımdır veyâ يا edâtından sonra bir de أي edâtı koyarak يا أيها الله demek gerekir. Hâlbuki الله “Allah” lâfzının başındaki ال ondan ayrılmaz. يا edâtından sonra أي edâtı da konulamaz. Çünkü bu edat, sâdece الرجل adam,

1271 Buhâri (II/370), Ezan, Bâbu'd-duâ kable's-selâm; Müslim (V/556) Zikr ve'd-Duâ, Bâbu istihbâbi hafdi's-savt bi'z-zikr

الرسول rasûl, النبي peygamber gibi ال edâtı olan cins isimlere nidâ edilirken kullanılabilir. الله gibi özel isimlerde ise kullanılmaz. İhtiyaçtan dolayı الله “Allah” lâfzında kurala aykırı davranılmıştır. Bu ismin sonuna çoğulu gösteren şeddeli م mim harfini katınca, onu nidâ edâtı olarak saymışlar ve böylece با edâtı ile م harfini يا اللهم şeklinde bir arada kullanmamışlardır.¹²⁷²

*“De ki: Ey mülkün sâhibi olan Allâh’ım! Dilediğine mülk verirsin, dilediğinden de mülkü çeker alırsın; dilediğini yüceltir, dilediğini alçaltırsın. Hayır yalnız senin elindedir. Gerçekten sen, her şeye gücü yetensin.”*¹²⁷³

Allah Teâlâ âyetin başında, hâkimiyetin sâdece kendisine âit olduğunu, onu dilediğine verdiğini, dilediği kimseden de çekip aldığını belirtmiştir. Yâni öncelikle hâkimiyete sâhip olan sâdece Allah’tır. İkincisi hâkimiyet konusunda tasarrufta bulunmak da sâdece kendisine âittir. O, dilediğine çeşitli yücelik vesileleri vermek sûretiyle onu yüceltir, dilediğini ise alçaltır. Bütün hayırlar onun elindedir. Hayır konusunda O’nunla birlikte söz sâhibi olabilecek kimse yoktur. Daha sonra Allah Teâlâ âyet-i kerimeyi “Gerçekten sen, her şeye gücü yetensin.”¹²⁷⁴ cümlesiyle sona erdirdi. Böylece âyet-i kerime, hâkimiyetin sâdece Allâh’a âit olduğunu, onda tasarrufta bulunduğunu ve kudretinin kapsayıcılığını içine almaktadır. Kezâ tüm tasarrufların elinde ve hepsinin hayır olduğunu, hâkimiyeti dilediğinden alıp dilediğini alçaltmasının hayır olduğunu da kapsamaktadır. Her ne kadar hâkimiyet elinden alınıp zelil kılınan kimseye göre bu şer ise de gerçekte bu tasarruf adâlet ve ihsan dâiresinde gerçekleşmiştir. Bu, hikmet ve faydanın gereğidir. Bu, Allâh’a hamd etmeyi ve O’nun övülmesini gerektiren bir hayırdır. Nitekim O, şerden arındırılmak sûretiyle de övülür ve şer O’na nispet edilmez. Müslim’in Sâhih’inde geçtiğine göre Hz. Peygamber -sallallahu aleyhi vesellem- başlangıç duâsında Allâh’ı överken şerrin O’na nispet edilemeyeceğini belirtmiştir: “Allâhım! Buyur, emret! Hayır senin ellerindedir. Şer ise sana nispet edilmez. Ben seninleyim ve sana yöneldim. Senin şânın yücedir ve sen yücelik sâhibisin!” Allah Teâlâ, kendisine şer nispet edilmekten yüce ve münezzehtir. O’na nispet edilen her şey hayırdır. Bir şeyin şer olması ise, O’na nispet ve izâfe edilemeyecek olmasından dolayıdır. Eğer O’na izâfe edilebilseydi şer olmayacaktı. Nitekim daha sonra bunun açıklaması yapılacaktır.

Allah Teâlâ, hayır ve şerrin yaratıcısıdır. Ancak şer, O’nun bâzı yaratıklarında vardır, yaratması ve fiilinde değil! Çünkü O’nun yaratması, fiili, hüküm ve kazâsının tamâmı hayırdır. Bu sebeple Allah Teâlâ, - daha önce geçtiği üzere - zu-

1272 Celâü'l-efhâm (72-80)

1273 Âl-i İmran 3/26

1274 Âl-i İmran 3/26

lûmden münezzehtir. Zulüm; bir şeyi lâıyk olduğu yere koymamak demektir. Allah Teâlâ ise, her şeyi lâıyk olduğu yere koyar. Bu, tamâmıyla hayırdır. Şer ise, bir şeyi lâıyk olduğu yere koymamak demektir. Yerine konulursa şer olmaz. O halde anlaşıldı ki şer Allâh'a nispet edilmez. Allâh'ın güzel isimleri bunun şâhididir. el-Kuddûs, es-Selâm, el-Aziz, el-Cebbâr ve el-Mütekebbir isimleri bunlardandır. el-Kuddûs; her türlü şer, noksan ve kusurdan arınmış olan anlamındadır.

Şöyle bir soru akla gelebilir: Bitişik zamirin ayrık zamirle pekiştirilmesi sâdece biriyle yetinilmesinden daha ifâde bakımından daha güçlü ise Allah Teâlâ'nın isminin zikredilmesinde de bu gereklidir. Çünkü en güçlü ifâdeye O lâıyktır. Eğer pekiştirme ile ilgili husus söylendiği gibi değilse niçin bitişik zamirin ayrık zamirle pekiştirilmesinin ifâde bakımından daha güçlü olduğunu söylüyoruz?

Buna şöyle cevap verilebilir: Ayrık zamirle pekiştirme, anlamı güçlendirmek ve onu zihne yerleştirmek için yapılır. Allâh'a mahsus hususların ise güçlendirmeye ve ispatlanmaya ihtiyâcı yoktur. Çünkü O'nun hakkında *انه على كل شيء قدير* "O her şeye güç yetirendir" denildiğinde, O'nun her şeye güç yetirdiğinin anlaşılması ve gerçekleşmesi için her hangi bir pekiştirme kelimesinin kullanılmasına ihtiyaç yoktur. Aksine O'nun, herşeye güç yetirdiği, kudretinin tüm yaratıklar üzerinde yürürlükte olduğu bilinmektedir. Bu, hiçbir şek ve şüphenin olmadığı bilinen bir husustur. Böylesi açık ve seçik bir hususta pekiştirmeye ihtiyaç yoktur. Çünkü pekiştirmenin özelliği, gönülde yer etmesi istenen anlamı güçlendirmesidir. Allâh'ın her şeye güç yetirmesi gönüllerde yer etmiş bir husustur. Dolayısıyla güçlendirilmeye ihtiyâcı yoktur.

Ancak bu defâ da akla şöyle bir soru gelebilir: Kur'ân-ı Kerim'de Allâh'ın anıldığı yerlerde bitişik zamirin ayrık zamirle pekiştirildiği görülmektedir. Meselâ şu âyet-i kerimede böyledir: "*Ve Allah şöyle buyurduğu zaman: Ey Meryem oğlu İsâ, sen misin o insanlara 'Beni ve o anamı Allah yanında iki ilâh edinin' diyen?*"¹²⁷⁵ meâlindeki âyetin sonunda bulunan *إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ* "Şüphesiz sen, gizlilikleri çok iyi bilensin"¹²⁷⁶ cümlesinde *أَنْتَ* ayrık zamiri, hemen öncesindeki bitişik *كَ* zamirini pekiştirmektedir. Hâlbuki bu da *إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ* Gerçekten sen, her şeye gücü yetensin."¹²⁷⁷ âyeti gibidir. Birinde pekiştirmenin olup da diğerinde olmamasının sebebi nedir? Yoksa her ikisi de uygun bir kullanım mıdır?

Buna şöyle cevap verilebilir: *إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ* "Şüphesiz sen, gizlilikleri çok iyi bilensin"¹²⁷⁸ âyetinde pekiştirmenin olması, bizim daha önce belirttiğimiz şeylerle çelişmez. Çünkü bu zamirlerden sâdece biriyle yetinmek hakkında söylenecek söz, ilk âyetin başında söylediklerimizle aynıdır. Her iki zamir de olur

1275 Mâide 5/116

1276 Mâide 5/116

1277 Âl-i İmran 3/26

1278 Mâide 5/116.

ve pekiştirme söz konusu olursa ifâde daha güçlü ve vurgulu olmuş olur. Allah Teâlâ, pekiştirilmiş ve vurgulanmış olan söze daha lâyıktır.

Her iki zamirin kullanımı ve sâdece biriyle yetinmek hakkında birer misâl verelim: Kastedilen anlam gönülde sâbit, kalplere yerleşmiş bilinen bir husussa bitişik zamiri ayırık zamirle pekiştirip pekiştirmemek sözü söyleyenin isteğine bağlıdır. Dilerse pekiştirir, dilemezse sâdece biriyle yetinir. Çünkü pekiştirilmesi durumunda söze hakkı verilmektedir. Eğer pekiştirilmezse açık ve belli olduğundan pekiştirilmesine ihtiyaç yoktur. Ancak kastedilen anlam gizli, dolayısıyla açık ve belli değilse vurgulamak ve söze açıklık ve belirlilik kazandırmak için pekiştirme yapmak iyidir. Nitekim Allah Teâlâ Hz. Mûsâ'ya (as) **فَلَمَّا لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى** “*Dedik ki: Korkma çünkü sensin üstün sen!*”¹²⁷⁹ buyururken **أَنْتَ** “sen” ayırık zamiriyle **كَ** “sen” zamirini pekiştirmiştir. Çünkü Hz. Mûsâ'nın sihirbazlara üstün geleceği ve onları mağlûp edeceği Allâh'ın gaybi ilminde sâbit bir husustu. Ancak başkaları tarafından bilinmiyordu. Allah Teâlâ, korku ve endişesini gidermek için ona bu durumu en güçlü ifâde ile ona bildirmek istedi. Tâ ki, Hz. Mûsâ'nın mânevîyâtı güçlensin, korkusu gitsin ve katında güçlü bir delil bulunsun. İşte bu sebeple bitişik zamir ayırık zamirle pekiştirilmiştir ve böylece anlam güçlenmiştir. Eğer böyle bir pekiştirmeye başvurulmasa yine Hz. Mûsâ'ya korkusunun giderilmesi ve sihirbazlara üstün geleceği bildirilmiş olurdu. Ancak **إِنَّكَ الْأَعْلَى** “Sen üstünsün!” şeklindeki pekiştirme bulunmayan bir ifâde, âyetteki pekiştirmeli ifâdenin Hz. Mûsâ'nın gönlünde sağladığı rahatlığı sağlamazdı. Bunun ayrımına iyi varmak gerekir.¹²⁸⁰

تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢٧﴾ لَا يَتَّخِذُ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاتَ وَيُخَذِرْكُمْ اللَّهُ نَفْسَهُ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ ﴿٢٨﴾

27. “Geceyi gündüzün içine geçirir, gündüzü geceye sokarsın. Ölüden diriye çıkarırsın. Diriden de ölüyü çıkarırsın. Dilediğine de hesapsız rızık verirsın.”

28. Mü'minler mü'minleri bırakıp kâfirleri veliler edinmesin. Kim bunu yaparsa onun Allah'la hiçbir dostluğu kalmaz. Onlardan gelecek bir zarardan korunmaya çalışmanız müstesnâ. Allah size kendisinden sakınmanızı emrediyor. Nihâyet dönüş yalnız Allah'adır.

1279 Tâhâ 20/68

1280 el-Fevâidü'l-müşevvik (205-206)

Tefsiri:

Bilindiği üzere takıyye dostluk kurmak değildir. Ancak Allah Teâlâ, müminlere kâfirlerle dostluk kurmayı yasaklayınca, müminlerin onlara düşmanlık etmesi, onlardan uzaklaşması ve onlara her hâlükârda düşmanlıklarını göstermeleri gerekmiştir. Ancak onların şerrinden korkarlarsa o zaman takıyye yapabilirler. Ancak, takıyye kat'iyyen onları dost edinmek değildir. Burada "takıyye yapma"nın onları dost edinmekten farklı değerlendirilmesi, kesinlikle kastedilmemiş olan fakat vehmedilebilecek bir şeyi dışarıda tutmak içindir.¹²⁸¹

قُلْ إِنْ تُحْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْدُوهُ يُعْلَمَهُ اللَّهُ وَيَعْلَمَ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٩﴾ يَوْمَ تُجَدُّ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُخَضَّرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ شَوْءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ ﴿٣٠﴾ قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣١﴾

29. De ki: "Göğüslerinizin içinde olanı gizleseniz de açıklasanız da Allah onu bilir. Göklerde olanı da yerde olanı da O bilir. Allah herşeye kâdirdir."

30. O gün, herkes iyilik türünden ne işlediyse onu hazırlanmış bulacak. Kötülük türünden ne işlediyse, onunla kendisi arasında uzak bir mesafenin olmasını arzu edecek. Allah size kendisinden sakınmanızı emreder. Allah kullarına Raûftur (esirgeyicidir).

31. De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah Ğafûrdur, Rahimdir."

Tefsiri:

Allah Teâlâ, peygamberinin yolunu tâkip etmelerini kullarını sevmesinin vesilesi kılmıştır. Kulun Allah tarafından sevilmesi Allâh'ı sevmesinden daha yüce bir durumdur. Çünkü bu durum kulun Allâh'ı sevmesi değil, Allâh'ın kulu sevmesidir.

Sevilen kişiye itâat, onun sevgisinin göstergesidir. Nitekim şu beyitlerde bu görülmektedir:

تَعَصِي الْإِلَٰهَ وَأَنْتَ تَزْعُمُ حُبَّهُ / هَذَا مُحَالٌ فِي الْقِيَاسِ بَدِيعُ
لَوْ كَانَ حُبُّكَ صَادِقًا لَأَطَعْتَهُ / إِنَّ الْمُحِبَّ لِمَنْ يُحِبُّ مُطِيعٌ (الكمال)

“Allâh’ı sevdiğini iddiâ ediyorsun ya, O’na isyân ediyorsun

Bu durumda onu sevmen mantıken imkânsız bir haldir

O’nu gerçekten sevseydin O’na itâat ederdin

Çünkü seven sevdiğine itâat eder”¹²⁸²

Selef âlimlerinden birçoğu şöyle demiştir: Bir topluluk Allâh’ı sevdiğini iddiâ etmiş, bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirmiştir: “*De ki: Eğer Allâh’ı seviyorsanız hemen bana uyun ki Allah da sizleri sevsin.*”¹²⁸³

Görüldüğü gibi “Bana uyun!” diyor, yoksa “Raks edin, şarkı söyleyin, çalgı âletleri ile neşelenin” demiyor. Allâh’ı sevdiğini iddiâ edip de nefsinin ve şeytanın hoşlandığı bu şeytânî müziklerle Allâh’a yaklaştığını ileri sürenden daha sapık kimse olamaz!¹²⁸⁴

Selef âlimlerinden bir grup şöyle demiştir: Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- devrinde bir grup Allâh’ı sevdiklerini ileri sürdüler. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyet-i kerimeyi indirdi: “*De ki: Eğer Allâh’ı seviyorsanız hemen buna uyun ki Allah da sizleri sevsin.*”¹²⁸⁵ Görüldüğü gibi Cenâb-ı Hak kulun Rabbinin sevmesiyle Rabbinin kulunu sevmesi arasında bir bağ kurmuştur.¹²⁸⁶

قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ﴿٣٢﴾ إِنَّ اللَّهَ
اضْطَعَمَ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٣٣﴾ ذُرِّيَّةَ بَعْضِهَا
مِنْ بَعْضٍ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٤﴾ إِذْ قَالَتِ امْرَأَةُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا
فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٣٥﴾ فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ
رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَىٰ وَإِنِّي سَمِعْتُهَا
مُزِيمٌ وَإِنِّي أُعِيدُهَا بَكَ وَذُرِّيَّتُهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿٣٦﴾ فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ
حَسَنٍ وَأَلْبَسَهَا نِيَابًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ

1282 Ravzatu'l-muhibbin (251)

1283 Âl-i İmrân 3/31

1284 el-Kelâm <an Mes'eleti's-Semâ' (147)

1285 Âl-i İmrân 3/31

1286 el-Kelâm <an Mes'eleti's-Semâ' (289-290)

عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ
بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٧﴾ هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً
إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ ﴿٣٨﴾ فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ
يُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٣٩﴾
قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِي الْكِبَرُ وَامْرَأَتِي عَاقِرٌ قَالَ كَذَلِكَ اللَّهُ
يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ ﴿٤٠﴾ قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ
إِلَّا رَمْزًا وَاذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا وَسَبِّحْ بِالْعُشِيِّ وَالْإِبْكَارِ ﴿٤١﴾ وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ
يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ ﴿٤٢﴾ يَا مَرْيَمُ
اقْنَبِي لِزَيْتِكَ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ ﴿٤٣﴾

32. De ki: "Allah'a ve Rasûlü'ne itaat edin." Eğer yüz çevirirlerse muhakkak ki Allah da kâfirleri sevmeyiz.

33. Gerçekten Allah Âdem'i, Nûh'u, İbrahim ve İmrân'ın ailesini seçip âlemlere üstün kıldı.

34. Hepsi birbirinden gelmiş tek bir zürriyetti. Allah hakkıyla işitendir, bilendir.

35. Hani İmrân'ın eşi: "Rabbim, karnımdakini azadlı bir kul olarak yalnız Sana adadım. Benden kabul buyur! Muhakkak Sen işitensin, bilensin" demişti.

36. Fakat onu doğurunca: "Rabbim, ben bunu kız doğurdum" dedi. Hâlbuki Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilir. "Erkek ise gibi değildir. Ben adını Meryem koydum. Ben onu da, zürriyetini de kovulmuş şeytandan Sana sığındırırım" dedi.

37. Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir kabul ile kabul etti; güzel bir bitki gibi bitirdi. Ve onu Zekerıyyâ'nın bakımına verdi. Zekerıyyâ ne zaman onun yanına mihraba girdiyse yanında bir rızık buluyordu. "Ey Meryem, bu sana nereden geliyor?" dedi. O da: "Bu, Allah'tandır. Şüphesiz Allah dilediğine hesapsız rızık verir" dedi.

38. Orada Zekerıyyâ Rabbine dua etti: "Rabbim bana katından çok temiz bir soy bağışla. Sen duâyı işitensin," dedi.

39. O mihrabda durmuş namaz kılarken melekler ona seslendiler: "Muhakkak Allah sana Allah'tan bir kelimeyi (yani İsâ'yı) doğrulayıcı, bir efendi, nefsini sakındıran ve salihlerden bir peygamber olmak üzere Yahyâ'yı müjdelersin."

40. Dedi ki: “Rabbim, gerçekten ben kocamış iken, eşim de kısır olduğu halde benim nasıl bir oğlum olur?” “Böyle, Allah dilediğini yapar” buyurdu.

41. “Rabbim, bana bir alâmet ver” dedi. “Senin alâmetin insanlarla üç gün süreyle işaretten başka konuşamamandır. Rabbini çok an; sabah akşam (O’nu) tesbih et” buyurdu.

42. Hani melekler: “Ey Meryem, şüphesiz ki Allah seni seçti. Seni arındırdı ve seni âlemlerin kadınlarından üstün tuttu” demişlerdi.

43. “Ey Meryem, Rabbine itaat et, secdeye kapan, rükû’ edenlerle beraber rükû’ et.”

Tefsiri:

Bu âyet-i kerimede, “secdeye kapan” emrinin yersiz bir şekilde önce zikredildiği ve uygunsuz bir lâfız kullanıldığı düşüncesi zihinlerden uzaklaştırılmıştır.

Gerçi bununla ilgili olarak “Hz. Meryem’in şeraitinde secde rükûdan önce idi” şeklinde yorum getirenler olmuştur. Ancak bu, hiçbir mesnedi olmayan bir görüştür.

Allah kelâmıyla neyi kastettiğini daha iyi bilir ya, öyle görünüyor ki, âyet-i kerime mutlak olarak ibâdeti ve onun tafsilâtını içine almaktadır. Yâni önce ibâdet genel olarak zikredilmiş, sonra onun özel bir kısmı, daha sonra da daha özel bir kısmı zikredilmiştir. İlk anılan اقنوت kunût, “divan dur” emridir. Kunut, dâimi ibâdetdir. İçine kıyam, zikir, duâ ve itâat çeşitleri girmektedir. Daha sonra ibâdetin özel bir kısmı zikredilmiştir. O da secdedir. Secde, namazın içinde yer aldığı gibi şükür secdesi ve tilâvet secdesinde olduğu gibi müstakil olarak da yapılabilir. Dolayısıyla kunûtun özel bir kısmını oluşturur. Âyet-i kerimede en sonra sâdece namazda yapılan rükû anılmıştır. Rükû, tek başına yapılamaz. Dolayısıyla öncesinde zikredilenlerden çok özeldir. Şu halde âyette zikredilen ibâdet çeşitleri, genelden özele doğru tertip edilmiş, sıralanmıştır. Zâten bilinen iki tertip şekli vardır. Birisi genelden özele doğru yapılan tertiptir. Diğeri ise bunun aksine özelden genele doğru yapılan tertiptir. Bunun örneği şu âyet-i kerimede görüldüğü gibidir: “Ey imân edenler! Rükû edin, secde edin, Rabbinize kulluk edin; hayır işleyin ki kurtuluşa eresiniz”¹²⁸⁷ Bu âyet-i kerimede Allah Teâlâ dört tâne davranış zikretmiştir: Rükû, secde, ibâdet ve hayır. Bunların en özeli rükûdur. Secde ondan daha geneldir. İbâdet ise secdeden daha geneldir. Hayır ise hepsinden daha genel ve hepsini içine almaktadır.¹²⁸⁸

1287 Hac 22/77

1288 Bedâiu’l-fevâid (I/80-81)

ذَٰلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَقُولُونَ أَفَلَا مَنَّهُمْ أَيُّهُمْ يُكْفَلُ
مَرْيَمَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٤﴾

44. Bunlar sana vahyetmekte olduğumuz gayb haberlerindendir. Onlar Meryem'in bakımını hangisi üzerine alacak diye kalemlerini (kur'a için) atarlarken sen yanlarında olmadığın gibi, onlar çekişirlerken de sen yanlarında değildin.

Tefsiri:

Katâde şöyle demiştir: Meryem lider ve efendilerinin kızıydı. İsrâil oğulları onunla ilgilenmek için birbirleriyle yarıştılar. Bunun üzerine onu kimin himâyesine alacağı hakkında oklarla kura çektiler. Kur'ayı Zekeriyya kazandı. Zekeriyyâ, Meryem'in eniştesiydi. Böylece onun korunmasını o üstlendi.¹²⁸⁹

Buna benzer bir rivâyet de Mücâhid'den nakledilmiştir. Buna göre İbn-i Abbas şöyle demiştir: Meryem mescide konulunca mescitte bulunan ve vahy yazmakla meşgûl olan kimseler onun himâyesini üstlenecek kişiyi tespit etmek için aralarında kalemlerle kur'a çekmişlerdir.¹²⁹⁰

Bu hâdise, tefsircilerin hakkında ittifâk ettiği bir husustur.¹²⁹¹

إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ
وَجِئْنَا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٥﴾

45. Hani melekler demişti ki: “Ey Meryem, Allah kendinden bir kelime ile seni müjdeliyor. Adı: Meryem oğlu İsa Mesih'dir. Dünyada da âhirette de şerefli ve şanı yücedir, hem o, (Allah'a) en yakınlardandır da.

Tefsiri:

Allah Teâlâ, Hz. İsa hakkında “kelime” ifâdesini kullanmıştır. Çünkü Hz. İsa, Allâh'ın كن “ol!” kelimesi sâyesinde babasız olarak dünyâya gelmiştir. Nitekim âyet-i kerimenin devâmında Hz. İsa'nın dünyâ ve âhirette itibarlı biri ve Allâh'a yakın kılınanlardan olduğunun belirtilmesi bunu göstermektedir.

Gerçi كلمة “kelime”, müennes (dişil) olduğu için normalde âyette olduğu gibi müzekker (eril) zamirin döndüğü cümle ile nitelenemez. Ancak اسمه “onun

1289 Taberi, Tefsir (III/267-268)

1290 Taberi, Tefsir (III/268)

1291 et-Turuku'l-Hikemiyye (294)

adi” kelimesindeki müzekker zamir, كلمة “kelime”nin mânâsını göstermektedir.¹²⁹² “İsim”le kastedilen ise o ismi gösteren şahıstır. Dolayısıyla mânâ şudur: O müjdelenen şahıs, Meryem oğlu Mesih’tir.¹²⁹³

وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْبَدِ وَكَهَلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٤٦﴾ قَالَتْ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي
وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ قَالَ كَذَلِكَ اللَّهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ
كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٧﴾ وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ ﴿٤٨﴾ وَرَسُولًا
إِلَىٰ بَنِي إِسْرَآئِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ أَنِّي أَخْلَقُ لَكُمْ مِنَ الطَّيْرِ
الطَّيْرَ فَاتَّخِذْ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ وَأُخْبِي الْمَوْتَى
بِإِذْنِ اللَّهِ وَأَنْتَبِئَكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدْخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُمْ
إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٤٩﴾ وَمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ وَلَأَجَلَ لَكُمْ بَعْضَ
الَّذِي حَرَّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا ﴿٥٠﴾ إِنَّ اللَّهَ رَبِّي
وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ﴿٥١﴾ فَلَمَّا أَحْسَسَ عِيسَىٰ مِنْهُمْ الْكُفْرَ قَالَ
مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْخَوَارِثُونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ آمَنَّا بِاللَّهِ وَأَشْهَدُ أَنَّا مُسْلِمُونَ
﴿٥٢﴾ رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ ﴿٥٣﴾ وَمَكَرُوا
وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ﴿٥٤﴾ إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَىٰ إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ
وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ
ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأَخُكُم بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٥٥﴾ فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا
فَاعَذِّبْهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٥٦﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ
آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿٥٧﴾ ذَلِكَ
نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ ﴿٥٨﴾ إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ
خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٥٩﴾

1292 Yâni kelime, her ne kadar müennes ise de, onun gösterdiği Hz. İsa müzekkerdir. Bu sebeple, nitelenen müennes kelimeyi gösteren müzekker zamir barındıran اسم المفعول “Onun adı Mesih’tir” cümlesi, كلمة “kelime”nin sıfatı olabilmektedir. (Mütercimim notu)

1293 el-Fevâidü'l-müşevvik (14)

46. "O beşikte iken de, yetişkinliğinde de insanlarla konuşacaktır ve salihlerdendir."

47. Dedi ki: "Rabbim bana bir beşer dokunmamışken, nasıl bir çocuğum olabilir?" (Allah veya Cebrâil): "Öyledir. Ama Allah neyi dilerse yaratır. Bir işe hükmedince ona yalnızca "ol" der, o da oluverir" dedi.

48. (Allah) Ona Kitabı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek.

49. İsrailoğullarına peygamber olarak gönderecek (ve şöyle diyecektir): "Gerçekten ben size Rabbinizden bir âyet getirdim, size çamurdan kuş gibi bir şey yapar ona üfürürüm, Allah'ın izniyle o derhal bir kuş olur. Ve yine Allah'ın izniyle anadan doğma körü, alacalıyı iyi eder ve ölüleri diriltirim. Eulerinizde yediğiniz ve biriktirdiğiniz şeyleri size haber veririm. Eğer iman eden kimselerseniz, elbette bun(lar)da sizin için, delil(ler) vardır.

50. "Benden önce gelen Tevrat'ı tasdik edici olarak ve size haram olan bazı şeyleri size helâl kılmak için geldim. Size Rabbinizden (bunlardan başka) bir âyet de getirdim. Artık Allah'tan korkun, bana da itaat edin.

51. "Muhakkak Allah benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyle ise O'na ibadet edin. Dosdoğru yol işte budur."

52. İsâ onların inkârlarını sezince: "Allah'a (giden yolda) bana kimler yardım edecek?" dedi. Havariler: "Allah'ın yardımcıları biziz. Allah'a iman ettik. Sen de bizim şüphesiz Müslümanlar olduğumuza şâhid ol!" dediler.

53. "Rabbimiz, indirdiğine inandık ve o peygamberin izine uyduk. Artık bizi şahidlerle beraber yaz."

54. Onlar (yahûdiler) hile yaptılar. Allah da hilekârlıklarına karşılık verdi. Allah hileye karşılık verenlerin en hayırlısıdır.

55. Hani Allah şöyle buyurmuştu: "Ey İsâ, muhakkak Ben seni (ecelinle) öldürürüm; seni kendime yükseltirim; seni (öldürmeye kâş eden) o kâfirler arasından tertemiz çıkarırım. Ve sana uyanları Kıyâmet gününe kadar, o inkâr edenlerin üstünde tutarım. Sonra hepinizin dönüşü Banadır. İşte o zaman ayrılığa düştüğünüz konularda aranızda Ben hüküm vereceğim." Hristiyanların Hz. İsâ'ya bağlılıkları olduğu için kıyâmet gününe kadar Yahûdilerden üstün oldular. Müslümanlar Hz. İsâ'ya Hristiyanlardan daha bağlıdılar. Bu sebeple kıyâmete kadar Hristiyanlardan daha üstün tutuldular.

56. Fakat, o inkâr edenleri dünyada da âhirette de en şiddetli bir azabla cezalandıracağım. Onların hiçbir yardımcıları da olmayacaktır.

57. İman edip salih amel işleyenlerin ise ecirlerini eksiksiz verecektir. Allah zâlimleri sevmes.

58. Bunlar sana okuduğumuz âyetlerden ve hikmet dolu Zikir'dendir.

59. Muhakkak İsâ'nın misali (babasız olarak dünyaya gelişi) Allah nezdinde Âdem'in misali gibidir. (Allah) onu topraktan yarattı. Sonra ona "ol" dedi. O da oluverdi.

Tefsiri:

Allah Teâlâ, Hz. İsâ'nın yaratılış bakımından Hz. Âdem'e benzediğini belirtmektedir. Çünkü her ikisi de diğer yaratıkların varlığının bağlı olduğu sebebe bağlıdır. O sebep, Allah Teâlâ'nın irâde ve yaratmasına boyun eğmeleridir. Hz. Âdem'in ve Hz. Havvâ'nın anasız ve babasız yaratıldığını kabûl eden biri, Hz. İsâ'nın babasız yaratıldığını nasıl yadırgayabilir? Hz. Âdem ve Hz. İsâ birbirine benzemektedir. Çünkü her ikisinin de vücûda gelmesinde yaratma ve vâretme âmili vardır.¹²⁹⁴

الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿٦٠﴾ فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ ﴿٦١﴾ إِنَّ هَذَا لَهُو الْقَضَى الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦٢﴾ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ ﴿٦٣﴾ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٦٤﴾ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ وَمَا أُنْزِلَتِ التَّوْرَةُ وَالْإِنْجِيلَ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٥﴾ هَا أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَاجُّونَ فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾ مَا كَانَ إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٦٧﴾ إِنَّ أَوَّلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لِلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٨﴾ وَذُتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّوكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٩﴾ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأَنْتُمْ تُشْهَدُونَ ﴿٧٠﴾ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٧١﴾

60. (Bu) haktır, Rabbinden gelmiştir. Öyle ise şüphe edenlerden olma.

61. (İsâ hakkında), sana bunca ilim geldikten sonra kim seninle onun hakkında çekişirse, de ki: "Geliniz, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, biz kendimizi, siz de kendinizi çağıralım. Sonra dua ve niyaz edelim de Allah'ın lânetinin (İsâ hakkında) yalan söyleyenlerin üzerine olmasını isteyelim."

62. İşte budur o kıssaların en doğru anlatılışı. Allah'tan başka hiç bir ilâh yoktur. Şüphesiz Allah Azizdir (mutlak galiptir), Hakimdir.

63. Artık onlar yüz çevirirlerse, muhakkak Allah fesatçıları çok iyi bilendir.

64. De ki: "Ey Kitap Ehli! Bizimle sizin aranızda âdil olan bir kelimeye geliniz: "Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim. O'na hiçbir şeyi ortak tutmayalım, kimimiz kimimizi Allah'tan başka Rabbler edinmesin." Eğer yüz çevirirlerse: "Bizim gerçekten Müslümanlar olduğumuza şâhid olun" deyin.

65. Ey Kitap Ehli, İbrahim hakkında niçin tartışıp duruyorsunuz? Hâlbuki Tevrat da İncil de ancak Ondan sonra indirildi. Akıl erdiremiyor musunuz?

66. Diyelim ki sizler bilgi sahibi olduğunuz bir hususta tartıştınız; peki bilginiz olmayan bir hususta ne diye tartışırsınız? Allah bilir, siz bilmezsiniz.

67. İbrahim bir yahûdi değildi, bir Hıristiyan da değildi. Fakat o, Hanîf bir Müslümandı, o, müşriklerden de değildi.

68. Şüphesiz insanlar arasında İbrahim'e en yakın olanlar; elbette ona uyanlarla, şu Peygamber ve iman edenlerdir. Allah mü'minlerin velisidir.

69. Kitap Ehli'nden bir zümre sizi keşke saptırsalar diye arzu ettiler. Onlar, kendilerinden başkalarını saptıramazlar da hâlâ farkında değiller.

70. Ey Kitap Ehli! Kendiniz görüp bildiğiniz halde, niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?

71. Ey Kitap Ehli! Siz bilip dururken niçin hakkı bâtıla karıştırıyor ve (kitaplarınızı tahrif ederek) hakkı gizliyorsunuz?

Tefsiri:

Yâni Kur'ân'ı ve onu getireni inkâr ediyorsunuz. Hâlbuki onun doğru ve gerçek olduğunu görüp duruyorsunuz. Sizin inançsızlığınız inada ve bile bile inkâra dayalı bir inançsızlıktır, câhillik ve hakkı bilmemeye dayalı değil!¹²⁹⁵

وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمَنُوا بِالَّذِي أُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجْهَ النَّهَارِ
وَكَفَرُوا أُخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٧٢﴾ وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبَعَ دينَكُمْ قُلْ إِنْ هَدَى
هُدَى اللَّهُ أَنْ يُؤْتَى أَحَدٌ مِثْلَ مَا أُوتِيتُمْ أَوْ يُحَاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ إِنْ الْفَضْلُ بِيَدِ اللَّهِ
يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٧٣﴾ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ
الْعَظِيمِ ﴿٧٤﴾ وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِطَارٍ يُودِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ
تَأْمَنَهُ بِدِينَارٍ لَا يُودِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا ذُمَّتْ عَلَيْهِ قَائِمًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي
الْأُمُتِينَ سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ بَلَى مَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ
وَاتَّقَى فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴿٧٦﴾ إِنْ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا
قَلِيلًا أُولَئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٧﴾ وَإِنْ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلُونُ أَلْمَتَهُمْ بِالْكِتَابِ
لِتُحْسَبَهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا هُوَ مِنْ
عِنْدِ اللَّهِ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٨﴾ مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يُوْتِيَهُ
اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنَّبُوءَةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ
كُونُوا رَبَّائِيَ بِمَا كُنتُمْ تَعْلَمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنتُمْ تَدْرُسُونَ ﴿٧٩﴾ وَلَا يَأْمُرُكُمْ أَنْ
تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَاءًا أُنْأَمَرُكُمْ بِالْكَفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٨٠﴾ وَإِذْ
أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَّا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا
مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ أَأَقْرَرْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَىٰ ذَٰلِكُمْ إِصْرِي قَالُوا أَقْرَرْنَا
قَالَ فَاشْهَدُوا وَإِنَّا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿٨١﴾ فَمَنْ تَوَلَّى بَعْدَ ذَٰلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ
الْفَاسِقُونَ ﴿٨٢﴾ أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْتَغُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا
وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ﴿٨٣﴾ قُلْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ
وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَالنَّبِيُّونَ مِنْ
رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿٨٤﴾ وَمَنْ يَتَّبِعْ غَيْرَ الْإِسْلَامِ
دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٨٥﴾ كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا
كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
الظَّالِمِينَ ﴿٨٦﴾

72. Kitap Ehli'nden bir zümre dedi ki: "İman edenlere indirilene gündüzün erken saatlerinde iman edin, akşamleyin de inkâr edin. Olur ki dönerler.

73. "Ve dininize uyandan başkasına inanmayın." De ki: "Gerçek hidâyet Allah'ın hidâyetidir." "Size verilenin benzerinin başkasına verilmiş olduğuna, yahut onların (mü'minlerin) Rabbiniz nezdinde size karşı deliller getireceklerine de (inanmayın)." De ki: "Muhakkak, lütuf Allah'ın elindedir. Onu dilediğine verir. Allah Vâsi dir, her şeyi çok iyi bilendir."

74. O, rahmetini dilediğine has kılar. Allah en büyük lütuf sahibidir.

75. Kitap Ehli'nden öyle kimseler vardır ki, sen ona bir kantar (altın) emanet etsen onu sana eksiksiz öder. Yine onlardan öyle kimseler vardır ki, ona tek bir altın emanet etsen sen onu ısrarla istemedikçe onu sana ödemez. Bunun sebebi, onların: "Ümmiler hakkında aleyhimize bir yol yoktur" demeleridir. Onlar bildikleri halde Allah'a karşı yalan söylerler.

76. Hayır! (Durum inandıkları gibi değildir.) Kim (Allah'a olan) ah-dini yerine getirir ve (O'ndan) sakınırsa, şüphesiz Allah da o sakınanları sever.

77. Şüphesiz Allah'a olan ahidlerini ve yeminlerini az bir pahaya değiştirenler, işte onlar için âhirette hiç bir nasip yoktur. Allah, Kıyamet günü onlarla konuşmaz, onlara (rahmet gözüyle) bakmaz ve onları te-mize çıkarmaz. Onlar için acıklı bir azab da vardır.

78. Onlardan gerçekten öyle bir zümre vardır ki, siz onu kitaptan sa-nasınız diye (okuyorlarmış gibi) kitap ile dillerini eğip бүkerler. Hâlbuki o kitaptan değildir. "Bu Allah nezdindendir" derler; hâlbuki o Allah nez-dinden değildir. Ve onlar Allah'a karşı bile bile yalan söylerler.

79. Allah kendisine kitabı, hükmü ve peygamberliği verdikten sonra onun insanlara: "Allah'ı bırakın da bana kul olun" demek, hiç bir beşere yakışmaz. Fakat o: "Başkalarına öğretmekte ve okuyup okutmakta oldu-ğunuz kitap sayesinde Rabbâniler olun" (der).

80. O size melekleri ve peygamberleri Rabblar edinmenizi de emret-mez. Müslüman olduktan sonra size küfrü emreder mi hiç?

81. Hani Allah peygamberlerden; "size verdiğim kitap ve hikmet-ten sonra, size beraberinizdekini doğrulayıcı bir peygamber gelince; ona mutlak iman edecek ve yardım edeceksiniz" diye söz aldığı zaman: "Kabul ettiniz mi? Ve bu ağır yükümü (emrimi) alıp yüklendiniz mi?" demişti. Onlar da: "Kabul ettik" demişlerdi. "Öyleyse şahid olun. Ben de sizinle beraber şehâdet edenlerdenim" diye buyurmuştu.

82. Artık kim bundan sonra yüz çevirirse, işte onlar fâsıkların tâ ken-dileridirler.

83. Onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Hâlbuki göklerde ve yerde kim varsa hepsi ister istemez O'na teslim olmuştur ve O'na döndürüleceklerdir.

84. De ki: "Allah'a iman ettik. Bize indirilene, İbrahime, İsmail'e, İshâk'a, Yakûb'a ve oğullarına indirilene; Mûsâ'ya, İsâ'ya ve (diğer) peygamberlere Rabblerinden verilenlere de (iman ettik). Onlardan hiç-biri arasında ayırım yapmayız. Biz yalnız O'na teslim olmuşlarız."

85. Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, ondan asla kabul olunmaz ve o, âhirette zarara uğrayanlardan olur.

86. O Peygamber'in hak olduğuna şehâdet edip kendilerine apaçık deliller gelmiş iken imanlarından sonra küfre giren bir topluluğa Allah nasıl hidâyet eder? Allah zâlimler topluluğuna hidâyet vermez.

Tefsiri

İbn-i Abbas (ö. 68 h) şöyle demiştir: burada bahsi geçen kimseler Kureyza ve Nadir Yahûdileridir. Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- peygamber olarak gönderilmeden önce ona inandılar ve onun peygamberliğini kabûl ettiler, peygamberliğini ilân edince haset ve çekememezlikle onu inkâr ettiler.

Zeccac da (ö. 330) şöyle demiştir: Allah Teâlâ, onların doğru yolu bulmalarının imkânı olmadığını belirtmiştir. Çünkü onlar inkârları sebebiyle şaşmayı hak etmiş kimselerdir. Zirâ apaçık delilleri gördükten sonra inkâr etmişlerdir. "Nasıl başarılı kılar?" ifâdesi, onları doğru yola erdirmez, demektir. Çünkü onlar hakkı kabûl etmiş, ona şâhitlik etmiş ve ona kat'î olarak inanmış ama daha sonra bile inkâr etmişlerdir. O halde artık onlar doğru yolu nasıl bulabilir? Doğru yolu bulması umulan kimse, şaşırmış da şaşmış olduğunu bilmeyen, aksine doğru yolda olduğunu zanneden, doğru yolu gerçekten bildiğinde ona uyacak olan kimsedir. Ama hakkı bilip inanan, ona kalbiyle şâhitlik eden sonra da inkâr sapıklığı tercih eden kimseyi Allah doğru yola iletmez!¹²⁹⁶

أُولَئِكَ جَزَّأُوهُمْ أَنْ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿٨٧﴾ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ ﴿٨٨﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٨٩﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيْمَانِهِمْ ثُمَّ ارْتَدَّوْا كَفَرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ ﴿٩٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا وَلَوْ افْتَدَى بِهِ أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَمَا

لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٩١﴾ لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ
فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٩٢﴾ كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حَلَالًا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلَ عَلَى
نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَةُ قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَةِ فَاتْلُوهَا فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٣﴾
فَمَنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٩٤﴾

87. Şüphesiz onların cezası; Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lânetinin üzerlerine olmasıdır.

88. Onlar onun (lanetin) içinde ebediyyen kalıcıdırlar. Onların ne azabı hafifletilir ne de onlara süre tanınır.

89. Bundan sonra tevbe edenler ve ıslah edenler müstesnâdır. Şüphesiz Allah (tevbekârları) bağışlayandır, merhamet edendir.

90. Şüphesiz imanlarından sonra kâfir olmuş, sonra küfürlerini artırmış olanların tevbeleri asla kabul olunmaz. İşte onlar sapmış olanların tâ kendileridir.

91. Şüphesiz kâfir olanlar ve kâfir olarak ölenlerin hiçbirinden yer-yüzü dolusu altını fidye olarak verse bile asla kabul olunmaz. İşte onlar için acıklı bir azab vardır. Onların hiçbir yardımcısı da yoktur.

92. Siz, sevdiğiniz şeylerden infâk edinceye kadar Birre kavuşamazsınız. Her ne infâk ederseniz muhakkak ki Allah onu çok iyi bilendir.

93. Tevrat indirilmezden evvel İsrail'in (Yâkûb'un) kendisine haram kıldığından başka bütün yiyecekler İsrailoğullarına helâl idi. De ki: "Eğer siz doğru söyleyenler iseniz Tevrat'ı getirin de onu okuyun."

94. Kim bundan sonra Allah'a yalan uydurursa işte onlar zâlimlerin tâ kendileridir.

Tefsiri:

Bu âyet-i kerimeler, Yahûdilerin nesih (bir hükmün kaldırılması) hakkındaki sarih yalanlarının açıklamasını ihtivâ etmektedir. Allah Teâlâ, Tevrât'ın indirilmesinden önce Hz. İsrâil (Yâkup) kendisine yasakladığı dışında İsrâil oğullarına tüm yiyeceklerin helâl olduğunu bildirmektedir.

Bilindiği gibi İsrâil oğulları babaları İsrâil'in dini ve şeriatına tâbi idiler. Onlara helâl olan şeyler, İsrâil ve ondan sonra Tevrât'ın inişine kadar gelen peygamberler vâsıtasıyla Allâh'ın onlara helâl kıldığı şeylerdir. Daha sonra onlara helâl olan birçok yiyeceği haram kılan Tevrat gelmiştir. Bu ise neshin kendisidir.

"Tevrat indirilmeden önce" ifâdesi, Tevrât'ın indirilmesinden önce bâzı şeylerin helâl olduğunu gösterir. Onlar bunu bilmektedirler. Daha sonra Cenâb-ı Hak De ki: Haydi Tevrât'ı getirin de onu güzelce okuyun, eğer doğru söylü-

yorsanız.” buyurmuştur. Yâni Tevrât’a bakın bakalım: Tevrât’ın haram kıldığı şeyleri İsrâîl kendisine haram kılmakta mıdır? Yoksa onun özellikle haram kıldığı tek bir şey, yâni deve eti ve sütü mü vardır? Tevrat İsrâîl oğullarına birçok şeyi haram kılmışken Yâkup sâdece bunu haram kılmışsa ve bunun dışındakiler ona ve oğullarına helâl ise sizin yalanınız ve neshi inkâr ederek bunu Allâh hakkında muhâl görmenizin bir iftirâ olduğu ortaya çıkar.

Müfessirlerin çoğunun çevresinde dönüp durduğu bu konu son derece önem arz etmektedir.

Bizim yaptığımız bu yorum, kelâmcıların Yahûdiler aleyhine getirdikleri şu delilden daha iyidir: Tevrat’ın evlilikler, yenilecek hayvanlar, davranışlar ve sözlerle ilgili getirmiş olduğu birçok haramlar vardır. Bu, berâet-i asliyenin (Helâl olma hükmünün asıl olması kâidesinin) neshidir.

Kelâmcıların ileri sürdüğü bu delil hakikaten son derece zayıftır. Çünkü Yahûdiler berâet-i asliyenin haram kılmak veyâ vâcip kılmak sûretiyle kalkabileceğini inkâr etmiyorlar ki. Zâten bütün hükümler, bu şekilde her hangi bir hüküm yokken konulur. Onların inkâr ettikleri asıl şey, Allâh’ın helâl kıldığı şeyi haram veyâ haram kıldığı bir şeyi helâl kılmasıdır. Berâet-i asliyenin veyâ istishâbın (mevcut hükmün devâm etmesi kâidesinin) kaldırılmasını ise hiçbir din mensûbu inkâr etmemiştir.¹²⁹⁷

قُلْ صَدَقَ اللَّهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٩٥﴾ إِنَّ
أَوَّلَ نَبِيٍّ وَضَعَ لِلنَّاسِ لِلَّذِي بِنَكَّةٍ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ ﴿٩٦﴾ فِيهِ آيَاتٌ
بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ
اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٩٧﴾

95. De ki: “Allah doğru söylemiştir. O halde Hanif olarak İbrahim’in dinine uyunuz. O müşriklerden değildir.”

96. Şüphesiz insanlar için ilk kurulan ev, Mekke’de bulunan, âlemlere mübârek ve hidâyet olmak üzere kurulan Ev’dir.

97. Orada apaçık alâmetler ve İbrahim’in makamı vardır. Kim oraya girse emin olur. Ona bir yol bulabilenlerin o Ev’i hacc etmesi Allah’ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır. Artık kim inkâr ederse şüphesiz ki Allah âlemlere muhtaç değildir.

Tefsiri:

حج البيت “Kâbe’yi ziyâret etmek” mübtedâdır (özne). Kendinden önce bulunan iki cer edâtından biri cer ettiği kelimeyle birlikte haberini (yüklem) oluşturur. Anlam حج البيت ifâdesinin haber olmasını gerektirir. Çünkü gereklilik ifâde eder. Gereklilik anlamı حج edâtının kullanılmasını gerektirir. Buna göre anlam şöyle olur: Kâbe’yi ziyâret etmek insanlara bir vazifedir.

Ancak الله nin haber olması da mümkündür. Çünkü gereklilik ve hak etme mânâsını kapsamaktadır. Haberin asıl ifâde edilmek istenen şey olması, bunun haber olması için bir tercih sebebidir. Bu kelime, her ne kadar cümlelerin başında bulunsun da cümlelerin sonunda olduğu kabûl edilmektedir. Buna göre anlam şöyle olur: İnsanların Kâbe’yi ziyâret etmesi Allâh’ın hakkıdır.

Şu gerekçe birinci görüşün kabûlü için bir tercih sebebidir: حج البيت على الناس “Kâbe’nin ziyâret edilmesi insanlara bir vazifedir” şeklinde mübtedânın önce olması, gereklilik ifâde eden cümlelerde حج البيت الله “Kâbe’yi ziyâret etmek Allâh’ın hakkıdır” şeklindeki cümlelerden daha çok kullanılmaktadır. Bu, üzerinde durulmaya değer bir tahlildir.

O halde birinci cer edâtı cer ettiği kelimeyle birlikte, yâni الله haber değildir. Onun cümlelerin en başında bulunmasında iki incelik vardır:

1. Çünkü الله , haccın kendisi için yapıldığı Allâh’ı kapsamaktadır. Dolayısıyla O, haccın gerekliliğini bildiren حج على الناس kelimesinden önce zikredilmeye daha lâyıktır. Bu âyet-i kerime düzenli bir şekilde üç husus kapsamaktadır:

a. Hac ibâdeti kendisi için yapılan Allah Teâlâ. Âyet bu ismin zikriyle başlamıştır.

b. Hac ibâdetini yerine getiren kişiler. Onlar da الناس “insanlar”.

c. Allah ve insanlarla irtibatlı olan حج hac ibâdeti.

2. الله den oluşan cer edâtı ve cer ettiği kelime, الله Allah lâfzını ihtivâ etmektedir. Bu sebeple O’nun emrettiği bu vâcibe saygı göstermek ve ona hakkını vermek için bu ismin öne alınması gerekliydi. Çünkü Allah Teâlâ’nın emrettiği şey başkasının emrettiği gibi değildir.

Âyetteki من الناس kelimesi الناس “insanlar” kelimesinden bedeldir. Bâzı âlimler, bu kelimenin حج masdarının fâili (özne) olduğu görüşünü beğenmektedirler. Buna göre âyetten sanki şöyle denilmiştir: “Gücü الله على الناس أن يحج البيت من استطاع إليه سبيلاً” “Gücü yetenlerin Kâbe’yi ziyâret etmesi insanlar üzerinde Allâh’ın bir hakkıdır.” Ancak bu görüş birkaç bakımdan zayıftır. Bunları şöyle sıralamamız mümkündür:

1. Hac farz-ı ayn (herkesin yapması gereken) ibâdetlerdendir. Eğer âyetin mânâsı bu tahlille ileri sürüldüğü gibi olsaydı onun farz-ı kifâye (bir grubun yapmasıyla diğer Müslümanlardan sorumluluk kalkan) ibâdetlerden olduğu anlaşılır-

di. Çünkü güç yetirenler hac yaptığında diğerlerinden sorumluluk kalkardı. Zirâ bu tahlile göre âyetin anlamı şöyle olmaktadır: **والله على الناس أن يحج البيت مستطيعهم** “Gücü yetenlerin Kâbe’yi ziyâret etmesi insanlar üzerinde Allâh’ın bir hakkıdır.” Buna göre gücü yetenler bu vazifeyi yerine getirince gücü yetmeyenlerin hiçbir sorumluluğu kalmamaktadır. Hâlbuki durum böyle değildir. Gücü yetenler ister hac yapsın ister yapmasın, hac herkesin yapması gereken bir farz-ı ayndır. Ancak Allah Teâlâ gücü yetmeyenleri bu vazife yapmaktan muaf tutmuştur ve onları sorumlu kılmamıştır. Hac yapan kişi, yaptığı hac ile kendi sorumluluğunu yerine getirmiştir. Yoksa onun yaptığı hac, hac yapamayanların sorumluluğunu düşürmemektedir.

Daha fazla açıklama isteyerek şöyle diyebilirsin: gücü yeten kimselerin cihat etmeleri gerekir. Gücü yetenler cihad edince cihad emriyle mükellef olan diğer kimselerden sorumluluk düşer. Gücü yeten kimselerin cihâd etmekle mükellef olduğu söylenince, cihad herkesi bağlayan bir emir olmuş olur. Ancak cihad etmekten âciz olan acizleri sebebiyle mâzur görülmüştür.

Yaptığımız tahlile göre **والله حج البيت على المستطيعين** “Gücü yetenlerin Kâbe’yi ziyâret etmesi Allâh’ın hakkıdır” denilmeyip de kelimelerin âyetteki gibi dizilmesinde işâret ettiğimiz bu hârikulâde incelik vardır, ki bu hakikaten üzerinde durulmaya değer!

2. Fâili zikredilmişse masdarın fâiliyle tamlama oluşturması, mef’ûlüyle (nesne) tamlama oluşturmasından daha iyidir. Hattâ nakli bir delil bulunmadıkça bu kâideden tâviz verilmez. Şu halde eğer âyetteki **من** masdarın fâili olsaydı, masdar onunla tamlama oluşturur ve kelimeler şu şekilde dizilirdi: **والله على الناس حج من استطاع إليه سبيلاً** “Güç yetirenlerin hac etmesi insanlar üzerinde Allâh’ın hakkıdır.” Âyete bu anlamı vermek için bu şekilde tahlil etmek, onu, masdar ile masdarın tamlama içinde bulunduğu fâilinin mef’ul veyâ zarfla birbirinden ayrıldığı tercih edilmeyen nâdir kullanımlardan saymayı gerektirir. Şu cümle bu nâdir kullanımın örneklerindendir: **يعبني ضرب زيداً عمرو** “Amr’ın Zeyd’e vurması beni şaşırtıyor.”¹²⁹⁸

1298 Örnekte **ضرب** «vurma» masdarıyla tamlama içinde bulunan ve onun mânâca fâili olan **عمرو** kelimesi arasına, masdarın mef’ûlü olan **زيداً** ismi girmiştir. Ancak bizce buradaki konu ile, masdarın tamlama içinde bulunduğu kelimedden ayrılması bahsinin alâkası yoktur. Şöyle ki; müellifin tercih etmediği görüşe göre masdar mef’ûlü ile tamlama içindedir ve fâili ayrıca zikredilmiştir. Bu, masdarın fâili ile tamlama içinde bulunup mef’ûlünün ayrıca zikredilmesine göre oldukça nâdir olmakla birlikte Arapça da görülen bir kullanımdır. Bu kullanımın nâdir olması, çok daha ender ve hattâ Basralı dilcilerce kural dışı görülen müellifin dile getirdiği masdarın tamlama içinde bulunduğu kelimedden ayrılması mahzûrunu gerektirmemektedir. Çünkü müellifin tenkit ettiği görüşü savunanlar böyle bir şey ileri sürmemektedirler. Zâten masdarı tamlama içinde bulunduğu kelimedden ayıran herhangi bir kelime de ortada mevcut değildir. Sâdece daha nâdir kullanılmakla birlikte kimsenin reddetmediği, masdarın mef’ûlü ile tamlama içinde bulunup fâilinin ayrıca zikredilmesi durumu söz konusudur. Müellifin tenkit ettiği görüşün tercihe daha şâyân olduğunu söylemek ne vazifemiz ne de haddimizdir. Ancak yapılan tenkidin haksız yönüne işâret etmeyi gerekli gördük. (Mütercimim notu)

İbn-i Âmir'in "وَكَذَلِكَ زَيْنٌ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلُ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَائِهِمْ" "Müşriklerden çoğuna, ortaklarının çocuklarını öldürmesi güzel gösterildi"¹²⁹⁹ kırâatinde de aynı durum vardır. Dolayısıyla böyle bir yorum yapmak doğru değildir.

Bu yaptığımız izahlardan âyetteki الناس "insanlar" kelimesinden bedel-i ba'd¹³⁰⁰ olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda الناس kelimesine dönen bir zamirin olduğu farz ve takdir edilir. Sanki şöyle denilmiştir: والله على الناس حج البيت من استطاع إليه سبيلاً "Kâbe'yi Allâh için ziyâret etmek insanlara, onlardan güçlü yetenlere bir vazifedir." Bedel-i ba'ddan, bedel yapılan kelimeye dönen zamirin düşürülmesi güzel değildir. Ancak burada bu zamirin düşürülmesini güzelleştiren birkaç sebep vardır:

a. ism-i mevsûl (ilgi zamiri), bedel yapılan الناس "insanlar" kelimesi gibi akıllı varlıkları göstermektedir ve onunla çok yakın bağ içindedir.

b. ism-i mevsûlünü açıklayan sıla cümlesinin kapsamı, in bedel olduğu الناس "insanlar" kelimesinden daha dardır. Çünkü haca güç yetirenler diğer insanların sâdece bir kısmını oluşturur. Eğer ondan daha genel olsaydı, söz konusu zamirin düşürülmesi çirkin olurdu. Buna şöyle bir örnek verebiliriz: رأيت إخوانك من "Kardeşlerini, onlardan çarşıya gidenleri gördüm" cümlesinde "onlardan" zamiri düşürülse güzel bir kullanım olmaz. Çünkü إخوان "kardeşler"den çok daha geneldir. Kardeşlerin dışında da çarşıya gidenler vardır. Kezâ الثياب ما حسن وحمل منها "Elbiselerini, onların güzel olanlarını giyin!" cümlesinde ما ism-i mevsûlünün bedel-i ba'd olduğu الثياب "elbiseler" kelimesini gösteren منها "onlardan" zamiri düşürülse öncekinden de kötü bir cümle kurulmuş olur. Çünkü ما حسن "Güzel olanlar" ifâdesi, الثياب "elbiseler" kelimesinden çok daha geneldir. Bedel-i ba'dın, bedel olduğu kelimedenden kapsam bakımından daha dar olması gerekir. Genel olsa bile, bedel olduğu kelimeyi gösteren zamirle tamlama içerisinde olursa veya böyle bir zamirle kayıtlı bulunursa genellik kalkar ve yine bedel olduğu kelimeye göre kapsamı daha dar olur.

1299 En'am 6/137. İbn-i Âmir'in kırâatinde قتل "öldürme" masdarıyla tamlama içinde bulunan ve onun mânâca fâili olan شركاء "ortaklar" kelimesi arasına, masdarın mef'ûl olan أولادهم "çocuklarını" kelimesi girmiştir. Âyetin yaygın kırâati şöyledir: وَكَذَلِكَ زَيْنٌ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَتْلُ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَائِهِمْ Buna göre anlam şöyledir: Ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını öldürmeyi hoş gösterdi. (Mütercimnin notu)

1300 Bedel; cümlede asıl vurgulanmak istenen ama daha önce ona hazırlık olmak üzere bir kelime zikredilen öğeye denilir. Bedele hazırlık yapılan kelime mübdelün minh, yâni kendisinden bedel yapılan kelime denilir. Bedel üçe ayrılır. Bedel-i kül, bedel-i ba'd ve bedel-i iştimâl. Bedel yapılan kelime ile mânâsı tam bir mutâbakat içindeyse bedel-i kül, mânâ bakımından bedel yapılan kelimenin bir kısmını gösteriyorsa bedel-i ba'd adı verilir. Bu âyette من استطاع إليه سبيلاً "Güçlü yetenler", bedel yapılan الناس "insanlar" kelimesi içinde bir kısım kimseleri göstermektedir. Dolayısıyla bedel-i ba'ddır. Bedel-i ba'dda, bedel yapılan kelimeye bir zamir dönmesi gerekir. (Mütercimnin notu)

Bu âyette bedel-i ba'dın bedel olduğu kelimeyi gösteren zamirin düşürülmesini güzel kılan bir başka husus da, من ism-i mevsûlünü açıklayan cümlelerin uzamasıdır.

إليه zarfının gramatik durumu hakkında iki ihtimâl vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

a. Hal (durum zarfı) olup يَلِّ “yol” kelimesini nitelemektedir. Çünkü kendisinden sonraya bırakılmış ve nekire olan يَلِّ kelimesinin sıfatı konumundadır. Eğer يَلِّ şeklinde ondan sonra yer alsaydı idi onun sıfatı olacaktı.¹³⁰¹

b. يَلِّ zarfı, يَلِّ “yol” kelimesine bağlıdır.

Ancak bu durumda şöyle bir soru akla gelir: يَلِّ “yol” kelimesinde fiil mânâsı yoktur. Zarflar ise sâdece fiil mânâsı olan kelimelere bağlanabilir. Bu durumda يَلِّ zarfı يَلِّ “yol” kelimesine nasıl bağlanabilir?

Bu soruya şöyle cevap verilir: يَلِّ “yol” kelimesi, burada Kâbe'ye ulaştıran yiyecek, azık ve benzeri şeylerden ibârettir. Bu itibarla - fiil olmasa da - onda fiil kokusu vardır. Çünkü onunla bilinen yol kastedilmemiştir. Bu sebeple zarfın ona bağlanması mümkündür.

Her ne kadar يَلِّ “yol” kelimesi, إليه zarfından önce zikredilmeyi hak ediyor idiyse de, sözün güzel dizimi ve Kur'ân'ın eşsiz üslûbu, إليه zarfının يَلِّ “yol” kelimesinden önce zikredilmesini gerektirdi. Çünkü إليه zarfındaki “o” zamiri Kâbe'yi göstermektedir. Kâbe ise, âyette asıl üzerinde durulan konuyu oluşturmaktadır. Araplar sözlerinde önem verdikleri ve açıklamasına itinâ gösterdikleri öğelere öncelik verirler.

إليه zarfının gramatik durumu hakkında aktardığımız yukarıdaki iki tahlil Süheylî'ye âittir ve bunlar bizce oldukça uzak ihtimâllerdir. Bu zarfın bağlanabileceği ve Süheylî'nin zikrettiği bu iki ihtimâlden çok daha güzel, hattâ onun güzelliği yanında başka bir şeklin câiz olmayacağı bir ihtimâl daha vardır. O da; على الناس “insanlara vazifedir” ifâdesindeki gereklilik anlamıdır. Ama Süheylî'nin dediği gibi, zarfın يَلِّ “yol” kelimesine bağlanması veyâ ondan hal yapılması oldukça uzaktır.

Bizim ileri sürdüğümüz her ne kadar hiç akla gelmeyen bir tahlil ise de, üzerinde kafa yormaya değen bir yorumdur! Tıpkı لله عليك الحج “Allah rızâsı için senin hac yapman gerekir”, لله عليك الصلاة والزكاة “Allah rızâsı için namaz kılman ve zekât vermen gerekir” cümlelerine benzemektedir.¹³⁰²

1301 Sıfat, nitelediği kelimedenden önce yer alırsa ve nitelenen kelime nekire ise hâl olur. Hal, gramer açısından farklı hükme tâbi olsa da mânâca sıfat gibidir. (Mütercimnin notu)

1302 Bu cümlelerde cer edâtı ve onun cer ettiği kelimedenden oluşan لله عليك deki bu gereklilik mânâsına bağlıdır. (Mütercimnin notu)

Bu âyet-i kerimede bir incelik daha vardır. O da şudur: Allah Teâlâ bir şey buyurduğu veyâ yasakladığı zaman genellikle أمر “emir” ve نهى “yasak” kelimelerini yâhut da كتب “yazdı”, حرم “haram kıldı” gibi kelimeler kullanır. Hacla ilgili âyette ise, bu farızanın gerekliliğini on ayrı şekilde vurguladığı bir ifâde kullanmıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Öncelikle Allah Teâlâ kendi ismini zikretti ve isminin başında istihkak ve ihtisas için olan (yâni Allâh'ın, hac ibâdeti yapılmaya lâayık ve müstahak tek varlık olduğunu gösteren) ل lâm harfini kullandı.

2. Haccı emrettiği kişileri, yâni الناس “insanlar” kelimesini kapsayıcı bir şekilde zikretti ve başına على edâtı getirdi.

3. “insanlar” kelimesinden من استطاع “gücü yetenler”i bedel yaparak maksadın sâdece onlar olduğunu belirtti.

4. Şart bağlamında سبيل “yol” kelimesini nekire (belirsiz) kullandı. Böylece yiyecek yâhut mal gibi her hangi bir şekilde bir imkân bulunması hâlinde haccın farz olduğunu bildirdi.

5. Hac farızasını “yol ve imkân” diye isimlendirilebilecek şeylerin gerçekleşmesine bağladı.

6. Hac emrinin ardından çok büyük bir tehdit zikrederek “Kim inkâr ederse”¹³⁰³, yâni kim bu emri yerine getirmez ve terk ederse Allâh'ın, onun yapacağı ibâdete hiçbir ihtiyâcı olmadığını belirtti.

7. Hac yapmayanın haccına ihtiyâcı olmadığını bildirmek sûretiyle durumun önemini göstermiş ve tehdidi iyice pekiştirmiş oldu. Çünkü Allah Teâlâ'nın hiçbir şeye ihtiyâcı yoktur, O övgüye lâayıktır. O'nun hiç kimsenin haccına ihtiyâcı yoktur.

8. Burada hac yapmayanın haccına ihtiyâcı olmadığını belirtmesi, ona olan gazap ve hoşnutsuzluğunu bildirmek içindir. Zâten O'nun birinden yüz çevirmesi en büyük ve en ürkütücü tehdittir.

9. Sâdece فإن الله غني عنه “Allâh'ın ona bir ihtiyâcı yoktur” demeyip de tüm âlemlerin Rabbi olduğunu belirterek فإن الله غني عن العالمين “Allah bütün âlemlerden müstağnidir”¹³⁰⁴ buyurmak sûretiyle söz konusu tehdidi daha da perçinlemiştir. Çünkü tüm âlemlerden müstağni olunca her itibarla ve her açıdan hiç kimseye muhtaç olmadığı, tam bir istiğnâ içinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu da, kullarına emretmiş olduğu hakkı olan haccı terk edene kızgınlığının büyüklüğünü daha iyi göstermektedir.

1303 Â-i İmran 3/97

1304 Â-i İmran 3/97

10. Bu anlamı, pekiştirici ۛ edâtıyla güçlendirdi.

Bu büyük İlâhi emrin vurgulanmasını gerektiren on husus işte bunlardır.

Âyette isnâdın iki defâ zikredilmesini gerektiren bedel ögesinin bulunması da dikkate değer bir incelik. Bu sâyede hac yapmalarının gerekliliği bir defâ tüm insanlara, bir defâ da sâdece gücü yetenlere nispet edilmiştir. Zâten nispetin tekrarlanarak pekiştirilmesi ve böylece mânânın takviye edilmesi bedel ögesinin sağladığı faydalardandır. Bu sebeple bedel ögesi sâyesinde (hareke ve irap alâmetlerini gerektiren) âmil tekrar edilmiş gibi olur.

Ayrıca âyette bulunan kapalılıktan sonraki açıklık, özetten sonra yapılan tafsîlât da dikkate değer! Bunu, bedel ögesinin kullanılması sâyesinde ve konuya yapılan vurgu ve gösterilen itinâdan dolayı sözün iki şekil ve halde zikredilmesi sağlamıştır.

Bu emre Kâbe'nin güzelliklerini, azamet ve şânını, zikrederek başlaması da bir başka dikkat çeken husustur. Öyle ki, bu başlangıç, -böyle bir emir olmasaydı bile- gönülleri ona yöneltecek ve haccetmeye çekecek kadar güzeldir. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: *"İbâdet yeri olarak yeryüzünde yapılan ilk binâ mekke'deki Kâbe olup pek feyizlidir, insanlar için hidâyet rehberidir. Orada apaçık alâmetler ve deliller, İbrâhim'in makâmı vardır. kim Beytullah'a girerse korkudan emin olur."*¹³⁰⁵

Allah Teâlâ bu âyetlerde Kâbe'nin on sıfatını zikretmiştir. Bunları şöyle sayabiliriz:

1. Kâbe, yeryüzünde yapılmış en eski mescittir.

2. O, çok feyizli ve bereketlidir. Hayrı çok ve devamlıdır. Dünyâ mescitleri içinde ondan daha bereketli, hayrı ondan daha çok ve devamlı, yaratıklar için ondan daha faydalı başka bir mescit yoktur.

3. O, هدى "hidâyet"tir. Hidâyet kelimesi masdardır. Allah Teâlâ, bu kelimeyi Kâbe'nin sıfatı olarak kullanarak Kâbe'nin hidâyetin kendisi olduğunu belirtmiştir.

4. Âyette Kâbe'nin kapsamakta olduğu kırtan fazla alâmet ve delile de işâret edilmiştir.

5. Kâbe'nin haremine giren kimse güvende olur.

Kâbe'yi ziyâret etmek emredilmemiş olsaydı bile, sâhip olduğu bu sıfatlar -ondan ne kadar uzak olursa olsun- gönülleri onu ziyâret etmeye çekecek güçtedir.

İşte bu sıfatları saydıktan sonra yukarıda zikredilen on vurgulu ifâde ile sarîh hac emri verilmiştir. Bütün bunlar, Allâh'ın bu azametli eve itinâ gösterdiğini, onun şânını, kadir ve kıymetini yüce tuttuğunu göstermektedir. Kâbe'nin hiçbir şerefi olmasaydı bile, Allâh'ın "*Tavaf edenler için benim mâbedimi tertemiz tut!*"¹³⁰⁶ sözüyle onu kendisine nispet etmesi ona şeref ve fazilet olarak yeterdi. İşte bu nispettir ki, tüm kâinâtın kalbini kendisine çekmekte, gönüllerini cezp etmekte ve ona hasret duymalarına sebep olmaktadır. O, kendisini sevenler için bir sevap kazanma yeridir. Onu sevenler ona giderler, ancak hasretlerini aslâ gideremezler. Her ziyâret ettiklerinde ona daha fazla sevgi ve özlem duyarlar. Ona kavuşmaları onlara şifâ olmaz. Ondan uzaklaşmaları onlara teselli olmaz ve onu unutturmaz.¹³⁰⁷

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا تَعْمَلُونَ ﴿٩٨﴾ قُلْ
يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ مَن أَمَنَ تَبِعُونَهَا عَوجًا وَأَنتُمْ شُهَدَاءُ
وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٩﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَطِيعُوا فَرِيقًا مِنَ الَّذِينَ
أُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُم بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ ﴿١٠٠﴾ وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنتُمْ تُتْلَىٰ
عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ وَمَن يَعْتَصِم بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ
﴿١٠١﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ
﴿١٠٢﴾ وَاعْتَصِمُوا بِخَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ
كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُم بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ
النَّارِ فَأَنْقَذَكُم مِّنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠٣﴾

98. De ki: "Ey Kitap Ehli! Allah bütün yaptıklarınıza şahid iken, niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?"

99. De ki: "Ey Kitap Ehli, kendiniz şahid olup dururken Allah'ın yolunu eğri göstermeye yeltenerek niçin iman edenleri o yoldan döndürmek istiyorsunuz? Allah yaptıklarınızdan gâfil değildir."

100. Ey iman edenler, eğer siz Kitap Ehli'nden her hangi bir kesime itaat edecek olursanız, sizi imanınızdan sonra kâfirler olarak geri döndürürler.

1306 Hac 22/26

1307 Bedâiu'l-fevâid (II/45-46)

101. Allah'ın âyetleri size okunup durmakta ve O'nun Peygamberi aranızda iken nasıl oluyor da inkâr edersiniz? Kim Allah'(ın dinin)e sınıksız tutunursa dosdoğru yola iletilmiş olur.

102. Ey iman edenler, Allah'tan nasıl korkmak gerekirse öyle korkun ve siz ancak Müslümanlar olarak ölün.

103. Hepiniz, toptan Allah'ın ipine sarılın, parçalanıp ayrılmayın. Allah'ın üzerinizdeki nimetini de hatırlayın: Hani siz düşmanlar idiniz de O, kalblerinizi birleştirmiş, siz de O'nun nimetiyle kardeş olmuştunuz. Ve yine siz ateşten bir çukurun kenarındayken oradan da sizi O kurtardı. İşte Allah hidâyet bulasınız diye, size âyetlerini böylece apaçık bildiriyor.

Tefsiri:

Başka bir âyette de şöyle buyurulmuştur: “Allâh'a sınıksız bağlanın! O sizin biricik Mevlânız, Efendinizdir. Ne güzel Mevlâ ve ne güzel Yardımcısıdır O!”¹³⁰⁸

Âyet-i kerimde kullanılan اعصموا “Sarılın, bağlanın!” kelimesi, عصمة kökünden iftial kalıbına aktarılmış bir kelimedir. Kişiyi kurtaracak, korkulup endişe edilecek şeylerden koruyacak şeylere sarılmak anlamına gelir. العصمة ismet, koruma; bunun iftiâl kalıbına aktarılmış şekli olan الاعتصام ise “korunma” demektir. Koruyucu ve muhâfaza edici özelliğe sâhip oldukları için kaleler hakkında da bu kökten gelen العواصم “korunaklar” kelimesi kullanılır.

Dünyâ ve âhiret saâdeti Allâh'a ve onun ipine sarılmakla gerçekleşir. Bu ikisine sarılanlar dışında hiç kimseye kurtuluş yoktur.

Allâh'ın ipine sarılmak kişiyi sapıklıktan korur. Allâh'a sarılmak ise helâkten korur. Ömür yolunda Allâh'a doğru yol almakta olan insan, bir amaç için yolculuk eden bir kimseye benzer. Tıpkı onun gibi rehberliğe ve selâmete ihtiyâcı vardır. Allâh'a ve O'nun ipine sarılmaksızın hedefine ulaşması mümkün değildir.

Yolcunun yolunu şaşırmamasını ve ona doğru yolu gösteren, hazırlık yapmasını ve eşkiyâdan ve diğer tehlikelerden korunacağı silâhı almasını sağlayan rehberdir.

Allah'ın ipine sarılmak da, kişinin doğru yolu bulmasını ve rehberi izlemesini sağlar. Allâh'a sarılmak ise, yolda gerekli olan silah, azık, madde ve gücü tēmin eder.

Bundan dolayı bu mânâyâ işâret ettikten sonra selef âlimlerinin “Allâh'ın ipine sarılmak” hakkındaki ifâdeleri değişiklik arz etmiştir.

Nitekim İbn-i Abbas (ö. 68 h), “Allâh'ın dinine yapıştılar” sözüyle açıklamıştır.

Öte yandan İbn-i Mes'ûd (ö. 32 h), "cemâat" olarak yorumlamış ve şöyle demiştir: Birlik ve berâberlik içinde olun! Sarılmakla emredilen Allâh'ın ipi odur. Cemâatte hoşlanmadığınız şeyler ayrılıkta hoşlandığınız şeyden daha hayırlıdır.

Mücâhid ve Atâ ise "Allâh'ın ahdi" diye yorumlamışlardır.

Katâde, Süddi ve müfessirlerden çoğu Kur'an olduğunu belirtmişlerdir.

İbn-i Mes'ud, Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurduğunu nakletmiştir: *"Bu Kur'an Allâh'ın ipi ve O'nun açık nûrudur. Fayda verici şifâdır. Ona yapışanın koruyucusu ve onu izleyeni kurtarıcıdır."*¹³⁰⁹

Ali b. Ebi Tâlib de -radiyallâhu anh- Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- Kur'an hakkında şöyle buyurduğunu nakletmiştir: *"O, Allâh'ın sağlam ipidir. O, hikmetli öğüttür, dosdoğru yoldur. Onun sâyesinde arzulara uyulmaz, diller dolmaz. Tekrarlanmasından dolayı bıkmaz. Âlimler ona doymaz"*¹³¹⁰

Mukâtil b. Süleyman (ö. 150 h) ise "Allâh'ın ipi" hakkında şu yorumu yapmıştır: Allâh'ın emrine uyun ve onun itâatine girin. Yahûdi ve Hristiyanların dağıldığı gibi dağılmayın!

Muvatta'da İmam Mâlik, Süheyl, Ebû Sâlih ve Ebû Sâlih'in babası kanalıyla Ebû Hureyre'den Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle dediğini nakletmiştir: *"Allah sizin üç şey yapmanızdan hoşnut olur, üç şey yapmanıza da kızar. Sâdece kendisine kulluk edip O'na hiçbir şeyi ortak koşturmanızdan, toptan O'nun ipine sarılmanızdan ve idârecilerinize itâat etmenizden hoşlanır. Dedi-kodu etmenize, malları ziyân etmenize ve çok soru sormanıza ise kızar."*¹³¹¹ Bu hadisi İmam Müslim Sahih'inde rivâyet etmiştir.¹³¹²

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ
وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٤﴾

104. Sizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.

1309 Bu hadis zayıftır. Bk. Dârimi (3318) Fedâilü'l-Kur'ân, Bâbu men karâe'l-Kur'ân; Abdürrezzâk (III/375) Rakam: 6117; Taberânî, el-Mu'cemü'l-Kebir (IX/139) Rakam: 8646. Bu rivâyetlerin hepsinde de Müslim b. İbrâhim el-Hicri vardır ki onun hadisi terkedilmiştir. Bk. et-Tehzib (I/164); el-Mecrûhin (I/100); Mizânü'l-İtidâl (I/65) (Derleyenin notu)

1310 Bu hadis zayıftır.

1311 Müslim (IV/307) Akdiye, Bâbu'n-nehy <an kesreti's-süâl; Muvatta (990) Kelâm, Bâbu mâ câe fi idâati'l-mâl

1312 Medâricü's-Sâlikin (I/460-461)

Tefsiri:

Allah Teâlâ sâdece âyetle özellikleri sayılan kimselerin iflâh olacaklarını belirtti. Hayra çağıran kimselerle maksat, Allâh'ın kitabına ve peygamberin sünnetine çağıranlardır. Yoksa falanca ve falancanın indi görüşlerine çağıranlar değil!¹³¹³

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٥﴾ يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكْفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿١٠٦﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٠٧﴾ تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ تَنْزِلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظَلْمًا لِّلْعَالَمِينَ ﴿١٠٨﴾ وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿١٠٩﴾ كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿١١٠﴾

105. Siz, kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp (dinerinde) ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azab vardır.

106. O günde kimi yüzler ağaracak, kimi yüzler kararacaktır. Yüzleri kararanlara: “İmanınızdan sonra kâfir oldunuz ha!... O halde kâfir olmanızdan ötürü azabı tadın” (denilir).

107. Yüzleri ağaranlar ise; Allah'ın rahmetindedirler. Onlar orada ebediyyen kalıcıdır.

108. Bunlar sana hakk ile okuduğumuz Allah'ın âyetleridir. Allah âlemlere zulmetmek istemez.

109. Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Bütün işler yalnız Allah'a döndürülür.

110. Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emreder; kötülükten vazgeçirirsiniz. Siz Allah'a iman da edersiniz. Eğer Kitap Ehli iman etmiş olsalardı kendileri için daha hayırlı olurdu. (Aslında) onlardan iman edenler olmakla birlikte onların çoğu (dinden çıkmış) fâsıklardır.

Tefsiri:

Allah Teâlâ, sahâbe-i kirâmın iyiliği emredip kötülüğü yasakladığına şahitlik etmektedir. Onların zamânında bir hâdise olduğu zaman, işlerinde yanlış olanlar dışında o konuda iyiliği emredip kötülüğü yasaklayan kimseler mutlakâ bulunurdu. Doğru olan şey, şüphesiz iyidir. Hatâ ise bâzı açılardan kötüdür.

Eğer her meydana gelen hâdise sahâbeden iyiliği emredip kötülüğü yasaklayanlar olmasaydı icmâın delil olduğu hakkında bu âyet-i kerimeye dayanılmazdı.

İcmâın delil olmaması bu şekilde geçersiz olduğuna göre, işlerinden biri muhâlefet etmedikçe sahâbeden bilgi sâhibi olanların yanlış olmasının imkânsızlığı ortaya çıkmaktadır. Bu da sahâbi görüşünün dinde delil olduğunu gösterir.¹³¹⁴

لَنْ يَضُرَّوْكُمْ إِلَّا أَذًى وَإِنْ يُقَاتِلُواكُمْ يُولَوْكُمْ الْأَذْبَارَ ثُمَّ لَا يَنْصُرُونَ ﴿١١١﴾

111. Onlar (dille) eziyet etmekten başka asla size bir zarar veremezler. Eğer sizinle savaşılırsa size arkalarını dönüp kaçarlarsa. Sonra onlara yardım da edilmez.

Tefsiri:

Bu âyet-i kerimedeki أَذًى “incitme” kelimesinin daha önce geçen لَنْ يَضُرَّوْكُمْ “Zarar vermezler” fiilinin ihtivâ ettiği “zarar verme”nin bir parçası olduğu açıktır.¹³¹⁵ Çünkü âyetin anlamı şöyledir: Size onların sâdece eziyetleri ulaşabilir. Zarar ise sizden hiçbirinize aslâ ulaşmaz.

Cenâb-ı Hak başka bir âyet-i kerimede şöyle buyurmuştur: “Eğer sabreder ve korunursanız onların hileleri size hiçbir zarar vermez”¹³¹⁶ Görüldüğü gibi, Müslümanlar ehl-i kitabın hilelerinden dolayı mâruz kalabilecekleri eziyetten güvende değildirler. Buna rağmen Allah Teâlâ, onların hilelerinin - terör estirmek, sözle sataşmak, savaşmaya mecbûr etmek, incitmek ve yormak olsa bile - Müslümanlara hiçbir zarar vermeyeceğini belirtmiş ve zararlar incitmeyi birbirinden açıkça ayırmıştır.¹³¹⁷

1314 İ'lâmü'l-muvakkiin (IV/165)

1315 Buna Arapça gramerde istisnâ-yı muttasıl adı verilir. Yâni istisnâ edâtı olan لَنْ'dan sonra istisnâ edilen kelime, edâtın öncesindeki kendisinden istisnâ edildiği kelimenin bir parçasıdır ve ondan çıkarılıp ayrılmıştır. (Mütercimnin notu)

1316 Âl-i İmran 3/120

1317 Bedâiu'l-fevâid (III/72)

ضَرَبْتُ عَلَيْهِمُ الدِّلَّةَ أَيْنَ مَا تَفَقَّهُوا إِلَّا يَحْبِلُ مِنَ اللَّهِ وَحَبْلٌ مِنَ النَّاسِ وَبَآؤُوا بِغَضَبِ
 مِنَ اللَّهِ وَضَرَبْتُ عَلَيْهِمُ الْمُسْكَنَةَ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ
 الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿١١٢﴾ لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ
 الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ ﴿١١٣﴾ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ
 وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ
 وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١١٤﴾ وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ
 بِالْمُتَّقِينَ ﴿١١٥﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ
 شَيْئًا وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١١٦﴾ مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هَذِهِ
 الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتْهُ وَمَا
 ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ أَنْفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٧﴾

112. Onlar nerede bulunurlarsa bulunsunlar üzerlerine zillet vurulmuştur. Meğer ki, Allah'ın ahbine ve insanların (mü'minlerin) emânına sığınmış olsunlar. Onlar döne dolaşa Allah'ın gazabına uğradılar ve üzerlerine fakirlik (cimrilik ve mal tutkusu) damgası da vuruldu. Bunun sebebi onların Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve peygamberleri haksız yere öldürmeleridir. Diğer bir sebep de onların (Allah'a) isyan etmiş ve aşırı gitmiş olmalarıdır.

113. Onların hepsi bir değildir. Kitap Ehli'nden bir zümre vardır ki hak üzere dosdoğru yürümektedir. Gecenin saatlerinde secde ederek (namaz kılarak) Allah'ın âyetlerini okurlar.

114. Allah'a ve âhiret gününe iman ederler, iyiliği emrederler, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar. Hayırlı işlerde ellerini çabuk tutarlar. İşte onlar sâlihlerdendir.

115. Ve onlar ne hayır işlerlerse ondan mahrum bırakılmayacaklardır. Allah takvâ sahiplerini çok iyi bilendir.

116. Kâfirlerin mallarının da oğullarının da Allah'ın azabın) a karşı kendilerine asla bir faydası olmayacaktır. Onlar ateşliktirler, onlar orada ebediyyen kalacaklardır.

117. Onların bu dünya hayatında harcadıkları kendilerine zulmeden bir kavmin, ekinlerini vurup da helâk eden soğuk ve kavurucu bir rüzgara benzer. Allah onlara zulmetmedi. Fakat onlar kendilerine zulmediyorlar.

Tefsiri:

Allah Teâlâ bu âyette, rızâsını gözetmeden ve itâat etme kaygısı gütmeden malını harcayan kimselere bir örnek vermiştir. Bu tip kimselerin şeref ve övgü elde etmek, şan ve şöhret kazanmak için Allah rızâsını düşünmeksizin, bilâkis O'nun ve peygamberinin yolundan insanları alıkoymak için yaptıkları harcamaları bir ekine benzetmiştir. O ekini eken çiftçi ondan çok fayda ve hayır ummaktadır. Ne var ki onu son derece soğuk bir rüzgâr vurmuş ve mahsûlü yakıp kurutmuş ve helâk etmiştir.

Âyette zikredilen الصر kelimesi hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Şiddetli soğuk.
2. Ateş. Bu görüşü sahâbeden İbn-i Abbas (ö. 68 h) söylemiştir.

İbnü'l-Enbârî şöyle demiştir: İltihap ânında yükseldiğinden dolayı ateşe صر denilmiştir.

3. Şiddetli esişinden dolayı rüzgâra eşlik eden ses.

Bu üç görüşün hepsi birbirini gerektirmektedir. الصر, şiddetli soğuk mânâsındadır. Kuru oluşu sebebiyle ekini ateş gibi yakar. Aynı zamanda şiddetli bir sesi vardır.

"Kendi öz canlarına yazık eden kimseler..." ifâdesinde, bu rüzgârın ekini vurmasının sebebinin zulüm olduğuna ikazda bulunmaktadır. Özelliği belirtilen rüzgârı onların başına getiren yaptıkları haksızlıklardır. Bu sebeple ekinleri kurtulup helâk edilmiştir. Yaptıkları haksızlık, iyi davranışlarını ve sadakalarını yiyip tüketen bir rüzgâr gibidir.¹³¹⁸

Uhud Savaşındaki Övgüye Layık Hikmet ve Amaçlar

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَشِيْتُمْ قَدْ
بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَقْوَائِهِمْ وَمَا تَخْفَى صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمْ الْآيَاتِ إِنْ
كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١١٨﴾ هَآ أَنتُمْ أَوْلَاءُ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ
كُلِّهِ وَإِذَا لَقَوْكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا عَصَوْا عَهْدَكُمْ الْأَنَامِلُ مِنَ الْغَيْظِ قُلْ مُوتُوا
بَغْيِظِكُمْ إِنْ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١١٩﴾ إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ

تُصِيبُكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا وَإِنْ تَضَرُّوا وَتَنْتَفُوا لَا يَضُرَّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ بِمَا
يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿١٢٠﴾ وَإِذْ عَدُوَّتُ مِنْ أَهْلِكَ تَبَوَّأَ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ
وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٢١﴾ إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا وَعَلَى
اللَّهُ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٢٢﴾ وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ
لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٢٣﴾ إِذْ تَقُولُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَلَنْ يَكْفِيَكُمْ أَنْ يُبَدِّلَكُمْ رِجَالًا
أَلَا يَفْهَمُونَ ﴿١٢٤﴾ بَلَى إِنْ تَضَرُّوا وَتَنْتَفُوا وَيَأْتُواكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ
هَذَا يُفْهِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ ﴿١٢٥﴾ وَمَا جَعَلَ اللَّهُ
إِلَّا بُشْرَى لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ وَمَا النَّظَرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ
﴿١٢٦﴾ لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَآئِبِينَ ﴿١٢٧﴾ لَيْسَ
لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٢٨﴾ وَاللَّهُ مَا
فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ
رَحِيمٌ ﴿١٢٩﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ
لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٣٠﴾ وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿١٣١﴾ وَأَطِيعُوا
اللَّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٣٢﴾ وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ
عَرْضُهَا السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٣﴾ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ
وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِبِينَ الْغَنِيَّ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣٤﴾
وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاجِسَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ
يَغْفِرِ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٣٥﴾ أُولَئِكَ
جَزَاءُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَجَنَّاتُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَبِغَمٍّ
أَجْرَ الْعَامِلِينَ ﴿١٣٦﴾ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا
كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ ﴿١٣٧﴾ هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ
﴿١٣٨﴾ وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْمُهَيَّمُونَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾ إِنْ
يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ
اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٠﴾ وَلِيَمْجِزَ
اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَمْحَقَ الْكَافِرِينَ ﴿١٤١﴾ أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا

يَعْلَمُ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمُ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٢﴾ وَلَقَدْ كُنتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُلَاقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَأَنتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿١٤٣﴾ وَمَا مُحَشَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٤﴾ وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تَمُوتَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ كِتَابًا مُؤَجَّلًا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَنْ يُرِدْ ثَوَابَ الْآخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْهَا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ ﴿١٤٥﴾ وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٦﴾ وَمَا كَانَ قَوْلُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿١٤٧﴾ فَآتَاهُمُ اللَّهُ ثَوَابَ الدُّنْيَا وَحَسُنَ ثَوَابُ الْآخِرَةِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٤٨﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنِّي تُطِيعُوا الَّذِينَ كَفَرُوا يُزِدُوكُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ ﴿١٤٩﴾ بَلِ اللَّهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ خَيْرُ النَّاصِرِينَ ﴿١٥٠﴾ سَتَلْقَى فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّغْبَ بِمَا أَشْرَكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَأْوَاهُمُ النَّارُ وَبَشَئٌ مَثْوًى الظَّالِمِينَ ﴿١٥١﴾ وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُونَهُمْ بِأَذْنِهِ حَتَّى إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَازَعْتُمْ فِي الْأَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا أَرَاكُمْ مَا تُحِبُّونَ مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٥٢﴾ إِذْ تُضْعَدُونَ وَلَا تَلَوْنَ عَلَى أَحَدٍ مِنَ الرُّسُلِ يَدْعُوَكُمْ فِي أَخْرَاكُمْ فَاتَّابَكُمْ عَمَّا بُعِثَ لِكَيْلًا تَحْزَنُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٥٣﴾ ثُمَّ أُنْزِلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمْنَةً نُعَاسًا يَخْسَى طَائِفَةٌ مِنْكُمْ وَطَائِفَةٌ قَدْ أَهَمَّتْهُمْ أَنْفُسُهُمْ يَظُنُّونَ بِاللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ ظَنَّ الْجَاهِلِيَّةِ يَقُولُونَ هَلْ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ مِنْ شَيْءٍ قُلْ إِنَّ الْأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ يُخْفُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ مَا لَا يُبْدُونَ لَكَ يَقُولُونَ لَوْ كَانَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ مَا قُتِلْنَا هَاهُنَا قُلْ لَوْ كُنتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَى مَضَاجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحَّضَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١٥٤﴾ إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ

عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٥٥﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُرًى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ خَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ يُخَيِّ وَيُيَسِّرُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١٥٦﴾ وَلَيْسَ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿١٥٧﴾ وَلَيْسَ مُتُّمْ أَوْ قُتِلْتُمْ لَإِلَى اللَّهِ تُخْشَرُونَ ﴿١٥٨﴾ فِيمَا رَحِمَهُ مِنَ اللَّهِ لَيْسَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتُمْ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَا نَقُصُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ ﴿١٥٩﴾ إِنْ يَضُرَّكُمْ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذَلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٦٠﴾ وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١٦١﴾ أَفَمَنْ اتَّبَعَ رِضْوَانَ اللَّهِ كَمَنْ بَاءَ بِسَخَطِ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَبَشَى الْمُصِيرُ ﴿١٦٢﴾ هُمْ ذَرَجَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ بِصِيرٍ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٦٣﴾ لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ لَيْلٍ ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿١٦٤﴾ أَوَلَمَّْا أَصَابَكُم مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنَّى هَذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٦٥﴾ وَمَا أَصَابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٦٦﴾ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ ادْفَعُوا قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكَفَرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ ﴿١٦٧﴾ الَّذِينَ قَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا قُلْ فَادْرَؤْا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٦٨﴾ وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ ﴿١٦٩﴾ فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١٧٠﴾ يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةِ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٧١﴾ الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرُّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا

مِنْهُمْ وَاتَّقُوا أَجْرَ عَظِيمٍ ﴿١٧٢﴾ الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ﴿١٧٣﴾ فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةِ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَمْ يَمَسُّهُمْ شَيْءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ ﴿١٧٤﴾ إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا اللَّهَ إِن كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١٧٥﴾ وَلَا يَخْرُتُكَ الَّذِينَ يَسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَن يَصُرُوا اللَّهَ شَيْئًا يُرِيدُ اللَّهُ أَلَّا يَجْعَلَ لَهُمْ حَقْلًا فِي الْآخِرَةِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٦﴾

118. Ey iman edenler, kendinizden başkasını sırdaş edinmeyin. Onlar halinizi bozmaktan hiç geri kalmazlar. Size sıkıntı verecek şeyleri arzu ederler. Onların kinleri ağızlarından taşıp çıkmıştır. Göğüslerinde gizledikleri ise (açıkladıklarından) daha büyüktür. Şayet düşünürseniz işte size âyetlerimizi açıkladık.

119. İşte siz onları seven kimselersiniz. Hâlbuki onlar sizi sevmeyizler. Siz kitapların hepsine de inanırsınız. Onlarsa sizinle karşılaştıkları zaman “iman ettik” derler; fakat (birbirleriyle) başbaşa kaldıklarında kinlerinden dolayı aleyhinize parmaklarının uçlarını ısırlar. De ki: “Kininizle geberin.” Şüphesiz Allah göğüslerde olanı çok iyi bilendir.

120. Size bir iyilik dokunursa onları tasaya düşürür; eğer size bir kötülük isabet ederse ondan dolayı sevinirler. Şayet sabreder ve sakınırsanız, onların hilekârlıklarının size zararı olmaz. Şüphesiz Allah bütün yaptıklarını çepeçevre kuşatandır.

121. Hani sen (bir sabah) erkenden, mü'minleri savaşa elverişli yerlere yerleştirmek üzere aileden ayrılmıştın. Allah hakkıyla işitendir, herşeyi bilendir.

122. O zaman içinizden iki zümre bozulmaya yüz tutmuştu. Hâlbuki Allah onların yardımcısıydı. Mü'minler ancak Allah'a güvenip dayanmalıdırlar.

123. Andolsun ki siz zayıfken Allah size Bedir'de yardım etmişti. O halde Allah'tan sakının ki şükretmiş olasınız.

124. Hani sen mü'minlere: “İndirilen üç bin melekke Rabbinizin size yardım etmesi size yetmez mi?” diyordun.

125. Evet, siz sabreder ve sakınırsanız; bunlar da ansızın üstünüze gelecek olurlarsa Rabbiniz, işaretlenmiş beşbin melekke size yardım edecektir.

126. Allah onu (bu imdadı) size ancak (zaferi) müjdelemek için ve kalbleriniz onunla huzur bulsun diye yaptı. Yoksa yardım ancak, Aziz ve Hakim olan Allah katındandır.

127. Allah kâfirlerden bir kısmını helâk etsin veya bozguna uğratıp perişan etsin de zarara uğramışlar olarak dönüp gitsinler diye (bu yardımı yaptı).

128. O işten sana hiçbir şey düşmez. (Allah dilerse) ya tevbelerini kabul eder veya zâlim olduklarından dolayı onlara azab eder.

129. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Dilediğine mağfiret eder, dilediğini de azaplandırır. Allah çokça mağfiret edendir, merhamet edendir.

130. Ey iman edenler! Ribâyı (faizi) kat kat fazlalığıyla yemeyin. Allah'tan korkun ki kurtulasınız.

131. Kâfirler için hazırlanmış olan o ateşten de sakının.

132. Bir de Allah'a ve Peygamber'e itaat edin ki rahmete nail olasınız.

133. Rabbinizden bir mağfiret ve takvâ sahipleri için hazırlanmış, eni göklerle yer (kadar) olan Cennet'e koşuşun.

134. Onlar bolluk ve darlıkta infâk edenler, öfkelerini yutanlar ve insanları affedenlerdir. Allah iyilik edenleri sever.

135. Ve onlar çirkin bir günah işledikleri yahut nefislerine zulmettikleri vakit Allah'ı hatırlayarak hemen günahları için bağışlanma dileyenlerdir. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlar ki? Birde işledikleri (günah) üzerinde bilip durdukları halde ısrar etmeyenlerdir.

136. İşte bunların mükâfâtı, Rabblerinden bir mağfiret ve altından ırmaklar akan Cennetlerdir ki, orada ebediyyen kalıcıdırlar. (Böyle salih) amel işleyenlerin mükâfâtı ne güzeldir!

137. Sizden evvel birçok sünnetler gelip geçmiştir. Onun için yeryüzünde gezin, dolaşın da (Allah'ın hükümlerini) yalanlayanların sonları nice oldu, görün.

138. Bu insanlar için bir açıklama; takvâ sahipleri için de bir hidâyet ve bir öğüttür.

139. Gevşemeyin ve üzölmeyin. Siz eğer mü'minler iseniz muhakkak üstünsünüz.

140. Eğer size (Uhud'da) bir yara dokunduysa o topluluğa da (Bedir'de) öylece bir yara dokunmuştur. O günleri; Biz insanlar arasında döndürür dururuz. Ta ki Allah mü'minleri ayırd etsin. Aranızdan şâhidler edinsin. Allah zâlimleri sevmeyiz.

141. Bir de Allah mü'minleri temizlesin, kâfirleri de helâk etsin diye.

142. Yoksa siz, Allah içinizden cihâd edenlerle sabredenleri belli etmeden, Cennet'e girivereceğinizi mi sandınız?

143. Andolsun ki siz ölümlü onunla karşılaşmadan önce temenni ediyordunuz. İşte bakıp dururken gördünüz onu.

144. Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan evvel nice peygamberler gelip geçmiştir. Eğer o, ölür veya öldürülürse ökçeleriniz üstünde (dininizden) geriye mi döneceksiniz? Kim iki ökçesi üzerinde geriye dönerse, o Allah'a elbette zarar veremez. Allah şükredenlere mükâfat verecektir.

145. Allah'ın izni olmadıkça hiçbir kimse ölemez. O vadesiyle yazılmış bir yazıdır. Kim dünya nimetlerini dilerse ona ondan verilir. Kim de âhiret sevâbını dilerse ona da bundan verilir. Biz şükredenleri mükâfatlandıracağız.

146. Kendileriyle birlikte birçok âlimin çarpıştığı nice peygamberler gelip geçmiştir. Fakat Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşemediler, zaafa uğramadılar, (düşmanlarına) boyun da eğmediler. Allah sabredenleri sever.

147. Onlar yalnızca şöyle diyorlardı: "Rabbimiz günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlığımızı bağışla, (savaşlarda) ayaklarımıza iyice sebat ver; kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et!"

148. Sonunda Allah da onlara dünya nimetlerini ve âhiret sevabının güzelliğini verdi. Allah iyilik edenleri sever.

149. Ey iman edenler, eğer kâfirlere itaat edecek olursanız, sizi ökçelerinizin üzerinde geri döndürürler. Siz de zarara uğrayanlar olarak geri dönersiniz.

150. Hâlbuki Allah sizin yâr ve yardımcınızdır, O, yardım edenlerin en hayırlısıdır.

151. Allah'a haklarında hiçbir delil indirmedeği şeyleri ortak koştuklarından dolayı o kâfirlerin kalblerine korku salacağız. Onların barınağı Cehennemdir. Zâlimlerin dönüp varacağı yer ne kötüdür!

152. Muhakkak Allah size verdiği sözünü aynen yerine getirmiştir. Hani o zaman O'nun izniyle onları öldürüyordunuz. Nihâyet sevmekte olduğunuzu size gösterdikten sonra yılgınlık gösterdiniz, verilen emir hakkında çekıştınız, isyan ettiniz. İçinizden kiminiz dünyayı istiyor, kiminiz de âhireti istiyordu. Sonra sizi sınamak için sizi onlardan geri çevirdi. Bununla beraber sizi affetti. Allah mü'minlere lütfkârdır.

153. Peygamber arkanızdan size seslenip dururken siz boyuna hiç kimseye dönüp bakmadan uzaklaşıp duruyordunuz. Kaybettiklerinize ve başınıza gelenlere üzülmeyesiniz diye, Allah size keder üstüne keder vererek cezalandırdı. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.

154. Sonra o kederin ardından (Allah) üzerinize bir emniyet, bir uyuklama indirdi ki o (uyuklama) içinizden bir kısmını örtüp bürüyordu. Bir kısmı da canları sevdasına düşmüşlerdi. Allah'a karşı cahiliyet zannı gibi hakkın dışında bir zan besliyorlardı. "Bu işten bize bir şey

(pay) var mı?” diyorlardı. De ki: “Her şey Allah’ın elindedir.” Onlar sana açıklamadıkları şeyi içlerinde gizliyorlar. “Bizim bu işten bir payımız ol- saydı, burada öldürülmezdik” diyorlar. De ki: “Evdinizde olsaydınız bile, üzerlerine öldürülmeleri yazılmış olanlar, yatacakları yerlere çıkıp giderler (ve yine öldürülecekler) di. Allah göğüslerinizdekini yoklamak, kalblerinizdekini temizlemek için (böyle yaptı). Allah kalblerin özünü çok iyi bilendir.”

155. İki ordunun karşılaştığı gün, içinizden yüz çevirenleri ancak yaptıkları bazı işler yüzünden, şeytan yoldan çıkarmak istemişti. Andolsun Allah da onları affetti. Çünkü Allah (günahları) bağışlayandır, (ceza vermekte acele etmeyen) Halimdir.

156. Ey iman edenler, siz, kendileri kâfir olup da yeryüzünde yolculuk yahut gazada iken (öldürülen) kardeşleri hakkında: “Yanımızda olsalardı ölmezlerdi, yahut öldürülmezlerdi” diyen kimseler gibi olmayın ki, Allah bunu yalnızca onların kalblerinde bir hasret (ve keder) yapsın. Diriltene de öldüren de Allah’dır. Allah bütün yaptıklarınızı çok iyi görendir.

157. Andolsun ki Allah yolunda öldürülür yahut ölürseniz, muhakkak Allah’tan bir mağfiret ve rahmet onların toplayacağı şeylerden daha hayırlıdır.

158. Andolsun siz ölmeniz veya öldürülürseniz de muhakkak Allah’ın huzurunda toplanacaksınız.

159. Allah’tan bir rahmet sayesinde sen onlara yumuşak davrandın. Şayet kaba, katı kalbli birisi olsaydın, elbette onlar etrafından dağılırlardı. Artık onları bağışla, onlara affedilmeleri için Allah’tan mağfiret dile ve iş hususunda onlarla müşâvere et. Bir kere de azmettin mi artık Allah’a güvenip dayan. Şüphesiz Allah kendisine güvenip dayananları sever.

160. Allah size yardım ederse artık sizi yenecek kimse olamaz. Eğer sizi yardımsız bırakırsa O’ndan başka size yardım edecek olan kimdir? Mü’minler Allah’a güvenip dayanmalıdırlar.

161. Bir peygamber için hâinlik etmek olur şey değil. Kim hâinlik ederse Kıyamet günü o hıyânet ettiği şeyle gelir. Sonra herkese ne kazandıysa eksiksiz ödenir ve onlara zulmedilmez.

162. Hiç Allah’ın rızasına uyan kimse, Allah’ın gazabına uğrayan ve barınağı Cehennem olan kimse gibi olur mu? O, ne kötü bir dönüş yeridir!

163. Onlar Allah katında derece derecedirler. Allah yaptıklarını çok iyi görendir.

164. Andolsun ki Allah mü’minlere, içlerinde kendilerinden âyetlerini okuyan, onları tertemiz eden, onlara Kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar gerçekten apaçık bir sapıklık içinde idiler.

165. Böyle iken başlarına iki katını getirdiğiniz bir musibet gelip size çatinca mı: “Bu bize nereden geldi?” dediniz? De ki: “O kendinizdendir.” Şüphesiz Allah her şeye güç yetirendir.

166. İki ordunun karşılaştığı gün, başınıza gelen musibet, Allah'ın emriyle idi ve mü'minleri ayırd etmesi içindi.

167. Bir de münafıklık yapanları açığa vurmak içindi. Onlara: “Gelin, Allah yolunda savaşın yahut savunun” denildiği vakit: “Eğer biz savaş olacağını bilseydik arkanızdan gelirdik” dediler. Onlar o gün imandan çok küfre daha yakındılar. Onlar ağızlarıyla kalblerinde olmayanı söylüyorlardı. Allah onların gizlediklerini çok iyi bilendir.

168. Kendileri oturup (öldürülen) kardeşleri için: “Eğer bize itaat et-selerdi öldürülmezlerdi” diyenlere de ki: “Eğer doğru söyleyenler iseniz, kendinizden ölümü geri çevirin.”

169. Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümlerini sanma. Bilakis onlar Rabbleri katında diridirler, rızıklandırılır.

170. Allah'ın lütfundan kendilerine verdiğiyle hepsi de sevinç içindedirler. Ve arkalarından henüz kendilerine katılamayanlara: “Onlar için hiçbir korku yoktur, onlar üzülecek de değillerdir” diye müjdelemek isterler.

171. Onlar Allah'tan bir nimet, bir lütuf ve Allah'ın müminlerin ecrini boşa çıkarmayacağı müjdesini de vermek isterler.

172. (Uhud'da) yaralandıktan sonra yine Allah'ın ve Rasûlü'nün çağrısına koşanlar, onlardan iyilik yapanlar ve sakınanlar için büyük bir mükâfat vardır.

173. Onlar öyle kimselerdir ki, insanlar kendilerine: “(Düşmanınız olan) insanlar size karşı bir ordu hazırladılar. O halde onlardan korkun” dediler de bu (söz) onların (mü'minlerin) imanlarını artırdı. Ve: “Allah bize yeter. O ne güzel vekildir” dediler.

174. Sonra da kendilerine hiçbir zarar dokunmaksızın Allah'tan bir nimet ve bolluk ile döndüler. Allah'ın rızasına da uydular. Allah pek büyük lütuf sahibidir.

175. Bu şeytandır, ancak kendi dostlarını korkutur. Eğer gerçek mü'minlerseniz, onlardan korkmayın, Benden korkun.

176. O küfürde yarışan kimseler seni üzmesin. Onlar Allah'a asla zarar veremezler. Allah, onlara âhirette hiçbir pay bırakmamak ister. Onlar için çok büyük bir azab da vardır.

Tefsiri:

Allah Teâlâ, Âl-i İmran sûresinde Uhud savaşıyla ilgili temel ve ana hikmetlere işaret etmiştir. Bu savaşla ilgili hususlar, “Hani bir vakit, ey Resûlüm, sen

ailenden sabah erken ayrılmış, müminlere savaş mevzileri hazırlamak için yola çıkmıştın.."¹³¹⁹ âyetiyle başlar ve seksen âyet boyunca devâm eder.

Bu konuyla ilgili âyetlerde zikredilen temel hususlardan bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

1. Emre itâatsizlik, başarısızlık ve çekişmenin kötü sonucunun müminlere öğretilmesi ve düştükleri mağlûbiyetin bundan kaynaklandığının bildirilmesi. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Allah size yaptığı yardım vaadini gerçekleştirdi: O'nun izniyle o düşmanlarınızı kırıp geçiriyordunuz. Allâh'ın, size arzuladığınız gâlibiyeti göstermesine kadar; böylece bu vaad yerine geldi. Ama sonra siz isyân ettiniz, verilen emir hakkında çekiştiniz, yılgınlık gösterdiniz. O esnâda kiminiz dünyâ menfaatini istiyordu. Kiminiz âhiret mükâfâtını istiyordu. Sonra Allah sizi denemek için, onlara karşı size verdiği desteği geri çekti, bozguna uğradınız. Bununla berâber sizin kusurlarınızı bağışladı da! Zâten Allah müminlere bol lütuf ve inâyet sâhibidir.*"¹³²⁰

Peygamberin emrini tutmamak, çekişmek ve başarısızlığın sonucunu tadınca artık daha uyanık, daha dikkatli ve daha tedbirli oldular.

2. Peygamberler ve onları izleyenler hakkındaki Allâh'ın hikmeti, onları bâzen gâlip bâzen de mağlûp etmek şeklinde tecelli etmiştir. Ancak âkıbet mutlakâ onların lehine olur. Eğer peygamberler ve onları izleyenler dâimâ gâlip olsalar, müminlerin yanı sıra başkaları da onlarla birlikte olur, samimi olanlarla diğerleri birbirinden seçilemezdi. Dâimâ mağlûp olsalar bu defâ da peygamber göndermekle amaçlanan hikmet gerçekleşmezdi. Bu sebeple İlâhi hikmet, onların hem gâlip hem de mağlûp olmalarını gerektirdi. Böylece onları gerçekten tâkip eden ve gönülden itâat edenlerle sırf gâlibiyet ve zaferlerinden dolayı onlara katılanlar birbirinden ayrıştırıldı.

3. Hem gâlip hem de mağlûp olmak peygamberlerin alâmetlerinden biridir. Nitekim Bizans İmparatoru Herakliyus Ebû Süfyân'a sormuştu:

- Muhammed'le hiç savaştınız mı?
- Evet.
- Peki aranızdaki savaşın neticesi ne oldu?
- Değişiyor. Bâzen mağlûp oluyoruz, bâzen de onu mağlûp ediyoruz.
- İşte peygamberler böyle denenir. Ama âkıbet onların lehine olur.

4. Samimi mümin ile yalancı münâfığın birbirinden ayrılması. Müslümanlar Bedir'de düşmanlarına gâlip gelip şöhretleri artınca bir takım kimseler içlerinden onlarla birlikte olmadıkları halde İslâm'a girmiş ve onlarla birlik olmuş gibi göründüler. Bunun üzerine İlâhi hikmet, müminle münâfığın ayrılacağı bir imtiha-

1319 Âl-i İmrân 3/121

1320 Âl-i İmrân 3/152

nın olmasını gerektirdi. Münâfıklar bu savaşta hemen başlarını kaldırıp içlerinde gizlemekte oldukları şeyi konuşmaya başladılar. Böylece gizledikleri ortaya çıktı, imâları vuzûha kavuştu. Artık insanlar açıkça kâfir, mümin ve münâfık olmak üzere üçe ayrılmış oldu. Müminler de yurtlarında birlikte yaşadıkları kendilerinden ayrılmayan bir takım düşmanları olduğunu bildiler ve onlara karşı uyanık olarak hazırlıklı bulundular. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Allah müminleri içlerinde bulduğunuz şu halde bırakacak değildir. Sonunda temiz ile murdarı ayıracaktır. Allah sizin hepinizi gaybe vâkıf kılacak da değildir. Fakat o resûllerinden dilediğini seçer (onu gaybe vâkıf kılar)"* ¹³²¹ Yâni: Allah Teâlâ, sizi münâfıklarla karışık bir halde bırakacak değildir. Uhud savaşındaki imtihanda olduğu gibi müminleri münâfıklardan mutlakâ ayıracaktır. Allah, bu iki grubu birbirinden ayıracağı gayp bilgisine sizi vâkıf kılmaz. Gerçi her iki grup da, kullarınca bilinmeyen ezeli ilminde zâten birbirinden ayrılmış vaziyettedir. Ancak O, onların ayan-beyan görünür bir şekilde ayrılmasını, böylece ezeli ilminde belli olan bir bilginin görünür hâle gelmesini de dilemektedir. *"Fakat o resûllerinden dilediğini seçer (onu gaybe vâkıf kılar)"* ifâdesi, yaratıkların gaybı bilemeyeceklerini belirttiği önceki cümleden peygamberleri istisnâ etmektedir. Çünkü Allah Teâlâ, onları gaybla ilgili dilediği hususlara vâkıf kılar. Nitekim Cenâb-ı Hak başka bir âyet-i kerimde şöyle buyurmaktadır: *"O bütün gaybı bilir. Fakat gayblarına kimseyi vâkıf etmez. Ancak, bildirmeyi dilediği bir elçiye bildirir."* ¹³²² Müminlerin, peygamberlerin vâkıf kılındığı gayba inanmaları büyük bir nasip ve saâdetir. Eğer ona kesin bir şekilde inanırlarsa en büyük mükâfât ve şerefe erişirler.

5. Allah, dostlarının ve taraftarlarının kulluğunu, sevinçte ve zararda, hoşlandıkları ve hoşlanmadıkları hususlarda, gâlip oldukları ve mağlûp oldukları zamanda ortaya çıkarır. Eğer hoşlandıkları hususta da hoşlanmadıkları hususta da kulluk ve itâatte sebât ederlerse onlar gerçek kullardır. Sâdece sevinç, nimet ve sağlık durumunda Allâh'a ibâdet eden kimseler gibi değillerdir.

6. Allah müminleri dâimâ gâlip ve düşmanlarına her yerde muzaffer etse, onlara düşmanlarını ebediyyen kahredici bir güç verse azgınlaşır ve şımarıp ki-birlenirlerdi. Yardım ve gâlibiyetin kapısını onlar açıverse rızkı genişletilmiş kulların durumuna düşerlerdi. Kulları düzelten şey, sevinç ve zarar, zorluk ve bolluk, darlık ve genişliktir. Allah kularını lâıyk olduğu şekilde evirip çevirir.

7. Allah Teâlâ, kullarını mağlûbiyet ve hezimetle imtihan edince zelil ve mahzûn oldular, boyun eğdiler. Böylece bunu bir gâlibiyet ve şerefe çevirmek için çalıştılar. Zaferin hil'atı, ancak zillet ve hüznle birlikte elde edilir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Gerçekten sizler biçâre iken Bedir'de Allah sizi zafere erdirmişti."* ¹³²³ *"Huneyn günü de... O gün ki sayıca çokluğunuz sizi bö-*

1321 Âl-i İmran 3/179

1322 Cin 72/26-27

1323 Âl-i İmran 3/123

bürlendirmiş ama bu, size fayda etmemiştir."¹³²⁴ Allah Teâlâ, kuluna şeref ve zafer vermeyi, onun eksiklerini telâfi etmeyi dileyince önce onu zelil eder. Böylece zaferi, önceki zillet ve hüznüne göre çok büyük olur.

8. Allah Teâlâ, mümin kullarına âhirette öyle dereceler hazırlamıştır ki, onlara ancak bir takım imtihan ve denemelerden sonra erişebilirler. Allah kullarını o derecelere ulaştırmaya vesile olacak imtihan ve denemeler yaratmış ve onlara o derecelere ulaşma vesilesi olan iyi davranışları yapma kâbiliyeti ihsân etmiştir.

9. Sıhhat, zafer ve zenginliğin devamlılığı nefsi azdırır ve dünyâyâ meyletmeye yol açar. Bu, onun Allâh'a ve âhirete doğru yol almasını engelleyen bir hastalıktır. Kullarına mâlik olan ve onlara çokça merhamet eden Cenâb-ı Hak onların şerefli olmasını murâd ederse onların kendisine doğru yol almalarını engelleyen bu hastalığa devâ olacak bâzi imtihan ve denemeler yaratır. Bu imtihan ve denemeler, hastaya hoşlanmadığı ilâçlar içiren böylece onun hastalığını iyileştiren doktor gibidir. Eğer hastayı olduğu gibi bıraksa hastalıklar ona gâlip gelir ve sonunda onlar yüzünden helâk olup gider.

10. Allah katında şehitlik en büyük rütbedir. Şehitler Allâh'ın has ve yakın kullarıdır. Sıddıklık (doğruluk)¹³²⁵ derecesinden sonra şehitlikten üstün bir derece yoktur. Allah Teâlâ, kulları içinde, kendisini hoşnut etmek için rızasını kazanmayı tatlı canına tercih ederek aşkla kanını döken şehitler olmasını ister. Böyle bir dereceye ulaşmak, ancak buna vesile olacak düşman tasallutuyla olur.

11. Allah Teâlâ, düşmanlarını helâk etmeyi dilediğinde helâkleriyle sonuçlanacak bir takım sebepler yaratır. İnkârlarından sonra bu sebeplerin en büyüğü azgınlık ve aşırı gitmeleri, müminlere cefâ etmede ileri gitmeleri, onlara harp açıp savaşmaları ve başlarına belâ olmalarıdır. Öyle ki, bu sâyede Allâh'ın dostları, günah ve kusurlarından arınır, düşmanlarının ise helâk sebepleri arttıkça artar. Nitekim Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmuştur. *"Sakin yılmayın, üzüntüye kapılmayın, eğer imân ediyorsanız mutlakâ üstün gelirsiniz. Şâyet siz yara aldı iseniz, karşınızdaki düşman topluluğu da benzeri bir yara aldı. İşte biz, Allâh'ın gerçek müminleri meydana çıkarması, sizden şehitler edinmesi, müminleri tertemiz yapıp kâfirleri imhâ etmesi için zafer günlerini insanlar arasında nöbetleşe döndürür dururuz. Allah zâlimleri sevmez."*¹³²⁶

Allah Teâlâ bu âyet-i kerimede müminleri yüreklendirmiş, mânviyatlarını güçlendirmiş, azim ve himmetlerini canlandırmıştır. Aynı zamanda onları güzelce teselli etmiş, kâfirlerin kendilerine gâlip gelmesindeki hikmetleri açıklamış ve şöyle buyurmuştur: *"Şâyet siz yara aldı iseniz, karşınızdaki düşman topluluğu da benzeri bir yara aldı."* Böylece acı çekmek ve yaralanmak husûsunda düşman-

1324 Tevbe 9/25

1325 Sıddıklıkla ilgili bk. Nisâ 4/69; Hadid 57/19 (Mütercimnin notu)

1326 Âl-i İmran 3/139-141

lârinızın sizden bir farkı yok. Ama siz onlardan farklı olarak sevap ve mükâfat umuyorsunuz. Nitekim Allah Teâlâ şu âyet-i kerimde de bunu vurgulamıştır: *“Eğer siz acı çekiyorsanız onlar da, sizin çektiğiniz gibi acı çekmektedirler. Üstelik siz Allah’tan onların ümit etmedikleri şeyleri umuyorsunuz.”*¹³²⁷ O halde neden yaralanıp sıkıntıya düşünce gevşeklik gösteriyor ve zaafa düşüyorsunuz? Onlar şeytanın uğrunda acı çekiyor ve buna katlanıyorlar. Hâlbuki siz benim uğrumda ve benim hoşnutluğumu elde etmek için sıkıntıya katlanıyorsunuz.

Daha sonra Allah Teâlâ, zaferleri insanlara değişimli olarak verdiğini, bunların geçici şeyler olduğunu, bâzen dostlarına bâzen de düşmanlarına nasip ettiğini bildirmiştir. Ancak âhirette durum böyle değildir. Orada güç, şeref ve gâlibiyet sâdece inananlara âittir.

Akabinden Allah Teâlâ, Uhud mağlûbiyetinin bâzı hikmetlerini zikretmiştir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

a. Müminlerin münâfıklardan ayrışması. Allah Teâlâ ezeli ilminde mevcut olan bu ayrışmayı ayan-beyan bir şekilde müminlere göstermiştir. Çünkü ezeli ilminde mevcut olan ayrışmaya göre ne sevap ne de cezâ gerekir. Sevap ve cezâ gerektiren ayrışma, yalnızca görünür ve duyularla algılanır hâle gelen ayrışmadır.

b. Allah Teâlâ’nın müminlerden şehitlik mertebesine ulaşan kimseler olmasını dilemesi ve bundan hoşlanması. Allah Teâlâ onlar için en üstün ve en yüce makâmı hazırlamış, onları kendisine yakın kılmıştır. Bu sebeple onları şehitlik mertebesine ulaştırması gerekmiştir. *“Allah zâlimleri sevmeyiz.”* ifâdesi, Allâh’ın, Uhud savaşının olduğu gün Hz. Peygamber’i -sallallâhu aleyhi vesellem- yalnız bırakan ve savaşa katılmayan münâfıklardan hoşlanmadığını ve onlara kızdığını gösteren çok yerinde bir ikazdır. Allah Teâlâ onları sevmediği için içlerinden şehitlik mertebesine ulaşan kimseler olmasını dilememiştir. Onları gerisingeri çevirmiş, şehitlik mertebesi gibi o gün müminlere nasip ve ihsan ettiği nimetlerden onları mahrum etmiş, dost ve taraftarlarını muvaffak ettiği bir takım güzel vesilelere o zâlimlerin ulaşmasını engellemiştir.

c. O gün müminlerin başına gelen musibet, günahlarından ve nefislerinin şerrinden arınıp temizlenmelerini sağlamıştır. Aynı zamanda Allah Teâlâ bu sâyede onları münâfıklardan da kurtarıp ayırmıştır. Böylece onlardan tamâmen ayrılan müminler için iki ayrı arınma söz konusu olmuştur: Biri nefislerinin şerrinden arınmaları, diğeri ise gerçekte düşmanları olup da onlardan görünen münâfıklardan arınmaları.

d. Kâfirlerin azgınlık, aşırılık ve düşmanlıklarının yok edilmesi.

Daha sonra Allah Teâlâ, müminlerin Allah yolunda cihat etmeksizin, düşmanlarından gelen cefâyâ katlanmaksızın Cennet’e girivereceklerini hesap ve

zannetmelerini yadırgamıştır. Böyle bir zan ve hesap içinde olanları Allâh'ın yadırgaması, bunun mümkün olmadığını göstermektedir: Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: *“Yoksa Allah içinizden cihad edenleri belli etmeden, sabredenleri ortaya çıkarmadan Cennet’e gireceğinizi mi sandınız?”*¹³²⁸ Yâni içinizden cihâd edenler olursa Allah onları ortaya çıkarır ve buna göre de onları Cennet’e koyarak mükâfatlandırır. Mükâfat mücerret ezeli bilgiye göre olmaz, bu bilginin gerçekleşmesinden sonra olur. Allah hiçbir kulunun karşılığını ezeli bilgisi henüz gerçekleşmeden, sırf o bilgiye dayanarak vermez.

Bunun akabinden Allah Teâlâ, karşılaşmayı isteyip arzuladıkları ölümden kaçındıkları için yenilmelerini kınayarak müminlere şöyle buyurdu: *“Andolsun ki siz, ölümle yüzyüze gelmezden önce onu temenni ederdiniz. İşte şimdi onu karşınızda gördünüz.”*¹³²⁹

12. Uhud savaşı, Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- ölümü önce-sinde, müminlerin onsuz ne yapacakları hakkında eğitilip hazırlanmasına ve-sile olan bir hâdisedir. Allah onların kalbini güçlendirmiş ve savaş esnâsında Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- öldüğü veyâ öldürüldüğü şeklindeki şâyialardan dolayı ökçeleri üzerine dönüp kaçmalarını kınamıştır. Hâlbuki böyle bir durumda bile onların, onun getirdiği dinde ve tevhidte sebat etmeleri ve onun uğrunda ölmeleri ve öldürmeleri gerekir. Çünkü onlar Muhammed'in Rabbine kulluk etmektedirler. O, diridir, ölümsüzdür. Muhammed ölse veyâ öldürülse bile, onun dininden ve getirdiği prensiplerden dönmemeleri gerekir. Her can ölümü tadacaktır. Muhammed ne kendini, ne de onları ölümsüzleştirmek için peygamber gönderilmedi. Aksine onlar İslâm ve tevhid dinine bağlı olarak ölmeleri için peygamber gönderildi. Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- savaşta ölse de diri kalsa da ölüm onun için de kaçınılmaz bir hakikattir. Bundan dolayı Allah Teâlâ, şeytan *“Muhammed öldürüldü”* diye bağırdığında içlerinde dininden dönenler olduğundan dolayı müminleri kınamış ve şöyle buyurmuştur: *“Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür ya da öldürülürse, gerisin geriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim (böyle) geri dönerse, Allah’a hiçbir şekilde zarar vermiş olmayacaktır. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır.”*¹³³⁰

Şükredenler, nimetin kadrini bilip ölünceye veyâ öldürülünceye kadar onda sebât edenlerdir. Bu kınamanın etkisi Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- öldüğü gün görülmüştür. Ökçeleri üzerinde gerisin geriye dönenler olmuş, ancak şükreden ve dinlerinin kıymetini bilenler dinlerinde sebât etmişler, Allah da onlara yardım etmiş, onları düşmanlarına gâlip ve muzaffer kılmış, böylece âkibet onların lehine olmuştur.

1328 Âl-i İmran 3/142

1329 Âl-i İmran 3/143

1330 Âl-i İmran 3/144

Daha sonra Allah Teâlâ, her nefse doldurup kavuşacağı bir müddet belirlediğini bildirmiştir. Sebepleri değişik olsa da insanların hepsi ölüm şerbetini içeceklerdir. Sonra kıyâmet gününde de değişik konumlarda bulunacaklardır. Bir kısmı Cennette, diğer bir kısmı ise Cehennem'de. ¹³³¹

Peşi sıra Allah Teâlâ bildirmiştir ki, peygamberlerinden pek çoğu öldürülmüş, onlarla birlikte bir çok tâkipçileri de öldürülmüştür. Buna rağmen geride kalanlar, Allah yolunda başlarına gelenden dolayı gevşeklik, zaaf ve miskinlik göstermemişlerdir. Savaş esnâsında da gevşememiş, zaaf ve miskinlik göstermemişlerdir. Aksine şehitliği kuvvet, azim ve kararlılıkla karşılamışlardır. Miskin ve zelil bir şekilde geri dönüp kaçarken değil, düşmanlarına yönelmiş vaziyette şan ve şerefle şehitlik mertebesine ulaşmışlardır. ¹³³² Doğru olan görüşe göre bu âyet, hem savaş esnâsında şehit olan peygamberleri ve onların tâkipçilerini, hem de geride bıraktıkları tâkipçilerini içine almaktadır.

Akabinden Cenâb-ı Hak, peygamberlerin ve ümmetlerinin düşmanlarına karşı Allah'tan yardım istediklerini, günahlarını itiraf ederek tevbe ve istiğfar ettiklerini ve kendilerini sâbit kılarak düşmanlarına gâlip getirmesi için Allâh'a yakardıklarını bildirmiştir. Allah Teâlâ bununla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Onların sözleri, sâdece şöyle demekten ibâretti: Ey Rabbimiz! Günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlığımızı bağışla; ayaklarımızı sâbit kıl; kâfirler topluluğuna karşı bizi muzaffer kıl! Allah da onlara dünyâ nimetini ve (daha önemlisi) âhiret sevâbının güzelini verdi. Allah, iyi davrananları sever."* ¹³³³

Düşmanın kendilerine gâlip gelmesi günahları sebebiyleydi. Şeytan da ayaklarını kaydırarak ve bu sebeple hezimete uğramışlardı. Ayaklarının kayması iki hususta olmuştu: Hakkı yerine getirmekte eksik davranmak ve haddi aşmak. Çünkü zafer itâat etmeye bağlıdır. Bu sebeple önceki ümmetlerin şöyle duâ ettiği belirtilmiştir: Rabbimiz bizim günahlarımızı ve işlerimizdeki aşırılıkları bağışla!

Sonra bildiler ki, eğer Allah Teâlâ onları sâbit kılmaz ve zafere erdirmezse kendiliklerinden sâbit durup düşmanlarına gâlip gelmeye güç yetiremeyecekler. Her iki hatâyı da giderdiler. Bunlar yukarıda zikredilen, tevhid ve Allah'a sığınma konusundaki eksiklikleri, diğeri ise zaferi engellemekte olan günahları ve aşırılıkları.

Daha sonra Allah Teâlâ onları, düşmanlarına itâat etmekten sakındırdı ve onlara itâat etme durumunda dünyâyı da âhireti de kaybedeceklerini haber verdi. ¹³³⁴ Bu haberde, Uhud'ta müşrikler gâlip gelip zafere ulaşınca hemen onlara itâat eden münâfıklara bir târiz vardır.

1331 Bk. Âl-i İmran 3/145

1332 Bk. Âl-i İmran 3/146

1333 Âl-i İmran 3/147-148

1334 Bk. Âl-i İmran 3/149

Peşi sıra Allah Teâlâ, müminlerin dostu ve onların yardımcısı olduğunu, Allâh'ın dostu olan kimsenin zafere erişeceğini bildirdi. ¹³³⁵

Akabinden Allah Teâlâ, düşmanların kalplerine müminlere saldırmalarını ve onlarla savaşmalarını engelleyecek bir korku salacağını, bu korku sâyesinde müminlerin düşmanlarına gâlip geleceğini belirtti. ¹³³⁶ Bu korku, Allah'a ortak koşmaları sebebiyledir. Korku, müşriğin şirkine göre olur. Allah'a şirk koşanın korkusu daha şiddetli olur. İnanıp imanlarını şirkle bulamayanlar ise güven, hidâyet ve felâhta olurlar. Müşrik ise korku, sapıklık ve bahtsızlık içindedir.

Daha sonra Allah Teâlâ müminlere şunu bildirdi: Eğer itâate ve peygamberin emrine uymayı sürdürselerdi düşmanlarına karşı onlara yardım etme hakkındaki vaadini yerine getirmişti. Çünkü O, vaadini yerine getirendir. Ne var ki müminler itâatten ayrıldılar, savaşta bulunmaları gereken yerden ayrıldılar ve itâat dâiresinden çıktılar. Bunun üzerine zafer de onlardan ayrıldı. Allah Teâlâ da onları cezâlandırmak, imtihan etmek, itâatsizliğin kötü sonuçlarını ve itâatin güzel sonucunu göstermek için onları düşmanlarına üstün gelmekten alıkoymuştu. Allah Teâlâ, bütün bu olanlardan sonra müminleri affettiğini, çünkü kendisinin mümin kullarına karşı son derece lütuf sâhibi olduğunu belirtti. ¹³³⁷

Hasan-ı Basri'ye sordular: Allâh'ın Uhud'ta Müslümanları affettiğinden nasıl bahsedilebilir? Onlara düşmanlarını musallat etmiş, içlerinden öldürülenler öldürülmüş, ölenlerin çeşitli organları kesilmiş ve onlara çok büyük bir zarar verilmiştir.

Hasan-ı Basri bu soruya şöyle cevap verdi: “Eğer Allah onları affetmeseydi toptan helâk ederdi. Ancak affı sâyesinde onları toptan yok etme kararlığında bulunan düşmanlarını onlardan uzaklaştırdı.”

Daha sonra Allah Teâlâ müminlerin kaçış esnâsındaki durumlarını onlara hatırlattı: Âyette kullanılan **تَصْعَدُونَ** kelimesi, kelimesi kaçışta ve yürüyüşte gösterilen çabayı ifâde etmektedir. Yâhut da **صَاعِدِينَ** “çıkanlar” mânâsında, Müslümanların ne peygamberlerine ne de arkadaşlarından birine bakmaksızın dağa doğru tırmanmalarını tasvir eder. Hâlbuki peygamber arkalarında onlara “Ey Allâh'ın kulları! Bana gelin! Ben Allâh'ın elçisiyim.” diye seslenip durmaktadır. İşte bu firar ve kaçış üzerine Allah Teâlâ onlara üzüntü üzerine üzüntü, yâni hezimet ve bozgun üzüntüsünün akabinden şeytanın “Muhammed öldürüldü” diye bağırmasından dolayı yaşadıkları üzüntüyü vermiştir. ¹³³⁸

Âyete şöyle bir mânâ da verilmiştir: Yanından kaçarak peygamberi düşmanlarına karşı savunmasız bırakmanız sebebiyle onu üzdünüz. Bu sebeple Allah sizi

1335 Bk. Âl-i İmran 3/150

1336 Bk. Âl-i İmran 3/151

1337 Bk. Âl-i İmran 3/152

1338 Bk. Âl-i İmran 3/153

cezâlandırmıştır. Sizin yaşadığınız üzüntü, peygambere verdiğiniz üzüntünün bir karşılığıdır.

Ancak daha önce zikrettiğimiz görüş birkaç sebeple daha tercihe şâyandır. Bu sebepleri şöyle sıralayabiliriz:

a. “Allah size keder üstüne keder verdi ki, bundan dolayı gerek elinizden gidene, gerekse başınıza gelenlere üzülmeyesiniz”¹³³⁹ ifâdesi, üst üste verilen kederin hikmetini açıklamaktadır. O da, müminlere kaybetmiş oldukları zaferden ve başlarına gelen hezimet ve bozgundan dolayı üzülmelerinin Allah tarafından unutturulmasıdır. Bu unutmama, ancak üst üste yaşadıkları kederle mümkün olmuştur.

b. Bu ifâde vâkıya da uygundur. Çünkü Müslümanlar ganimet elde edememe üzüntüsü yaşamışlar. Sonra bunu hezimet üzüntüsü, aldıkları yaraların ve ölen arkadaşlarının üzüntüsü tâkip etmiştir. Peşinden Hz. Peygamber’in -sallallâhu aleyhi vesellem- öldürüldüğü şâyiasını duymaları ve düşmanların dağa tırmanmalarının üzüntüsü gelmiştir. Yâni burada birbirini tâkip eden iki üzüntü değil, imtihan ve deneme vesilesi olan ve peşpeşe gelen üzüntüler söz konusudur.

c. Âyetteki **بِغَمٍّ** kelimesi, Allâh’ın verdiği keder içerisinde yer alır. Yoksa Allah’ın keder vermesini ifâde eden **أُتِيبَكُمْ غَمًّا** fiilinin sebebini açıklamaz. Buna göre mânâ şöyledir: Peygamber sizi çağırıp dururken onun çağırısına karşılık vermeyip kaçmanız, onu ve arkadaşlarını savunmasız bırakmanız, yerinizden ayrılp onun emrine karşı gelmeniz, aranızda çekişip ayrılığa düşmeniz ve bozgun eseri göstermenizin cezâsı olarak Allah size keder üstüne keder vermiştir. Sayılan bu hususlardan her biri kendine mahsus bir keder gerektirir. Sebepleri ve gerekçeleri çok ve birbiri ardına sıralandığı için kederler de çok olmuş ve peşpeşe gelmiştir. Eğer Allah’ın affı yetişmeseydi durum çok daha vahim olurdu. Onlardan kaynaklanan bu işler, kesin bir zaferi engelleyen kötülük kalıntıları barındıran tabiatlerinin bir gereği olması Allâh’ın onlara gösterdiği lütuf, rahmet ve merhameti cümlesindendir. Allah kuvveden fiile çıkardığı bir takım sebepler nasip etti. Bunlar hoşlanılmayan neticeler meydana getirdi. O zaman bildiler ki, o kötülüklerden tevbe etmek, benzerlerinden sakınmak ve onları zıtlarıyla değiştirmek mutlakâ gereklidir. Gerçek kurtuluşa ve sürekli kalıcı zafere ancak bu sâyede ulaşılabilir. Bunu anladıktan sonra artık daha tedbirli ve başlarına gelen şeylerin neden geldiği hakkında daha bilgili ve tecrübeli hâle geldiler. Nitekim şâir şöyle demiştir:

وَرُبَّمَا صَرَّحَتْ الْأَجْسَامُ بِالْعِلَلِ (البسيط)

“Bâzen vücut, hastalıklarla sıhhate kavuşabilir.”

Daha sonra Cenâb-ı Hak, müminlere rahmetiyle yetiştirdi, onların üzüntüsünü hafifletti, güven ve rahmet olması için indirdiği uyuklama ile onların üzüntüsünü giderdi. Bedir savaşında olduğu gibi savaşırken uyuklama, zafer ve güven alâmetidir. Allah Teâlâ, uyuklamayan kimselerin kendi endişesine kapılan, din, peygamber ve arkadaşları umûrunda olmayan kimseler olduğunu belirtmiştir. Onlar Allah hakkında da câhiliyye anlayışı ile çeşitli zanlar besliyorlardı. Âyette zikredilen ve Allah hakkında yakışık almayan bu zan, Allâh'ın peygamberine yardım etmeyeceği, onu perişan edeceği ve ölüme terk edeceği şeklindeki düşüncelerdir. Hikmet ve kaderin inkârı, peygamberin tebliğinin tamamlanmasının ve İslâm'ın bütün dinlere üstün gelmesinin kabûl edilmemesi olarak da tefsir edilmiştir. Bu, Fetih sûresinde söz konusu edilen münâfık ve müşriklerin kötü zanlarıyla aynıdır. Allah Teâlâ orada şöyle buyurmuştur: *“Allah hakkında kötü zanda bulunan münâfık erkeklere ve münâfık kadınlara, Allâh'a ortak koşan erkeklere ve ortak koşan kadınlara azap etmesi içindir. Müslümanlar için bekledikleri kötülük çemberi başlarına gelsin! Allah onlara gazap etmiş, lânetlemiş ve Cehennemi kendilerine hazırlamıştır. Orası ne kötü bir yerdir.”*¹³⁴⁰

İşte kötü zan ve cehâlet ehline nispet edilen câhiliyye zannı budur! Bu haksız bir zandır. Çünkü Allâh'ın güzel isimlerine, yüce sıfatlarına, her türlü kötülük ve kusurdan arınmış olan zâtıyla uyum arz etmeyen bir zandır. Bu, onun hikmet ve hamdine, rubûbiyet ve ülûhiyetteki teklîğine, aslâ vaatlerinden caymaz oluşuna, peygamberlerine yardım edeceğine, onları yarımsız bırakmayacağına ve taraftarlarını gâlip getireceğine dâir olan sözüne muvâfık olmayan bir zandır. Her kim O'nun peygamberine yardım etmeyeceğini, dâvâsını kemâle erdirmeyeceğini, onu ve tâkipçilerini desteklemeyeceğini, onları yüceltip düşmanlarına muzaffer etmeyeceğini ve üstün getirmeyeceğini, dinine ve kitabına yardım etmeyeceğini, aksine şirki tevhide, bâtili hakka sürekli gâlip getireceğini, tevhid ve hakkın bir daha belini doğrultamayacak şekilde muzmahil olup gideceğini düşünürse Allah hakkında kötü zanda bulunmuş ve O'na, O'nun kemal ve celâliyle, sıfat ve özellikleriyle uyuşmayan şeyler nispet etmiş olur. Çünkü bunlar, O'nun övgüye lâyık oluşu, gücü, hikmeti ve ilâhlığına yaraşır şeyler değildir. Aynı şekilde taraftarlarını zelil edip yardım ve zaferi devamlı kendisine ortak koşan düşmanlarına nasip etmesi de O'na yaraşmaz. Bu şekilde düşünen kimse O'nu hakkıyla tanımamış, O'nun isim ve sıfatlarını, kemâlini idrâk edememiş demektir. Kezâ, mağlûbiyete ve başka şeylere dâir takdir ettiği hususları övgüye lâyık bir amaç ve tam bir hikmetle takdir etmediğini düşünen kimsenin durumu da böyledir. Çünkü her şey, O'nun bir hikmete dayalı irâdesine ve kendisine çok sevimli olan bir amaca dayalı olarak meydana gelmektedir. Mağlûbiyet gibi hoşlanılmayan sonuçlar veren hâdiseler de O'nun hikmetinden uzak düşünülemez. Hâlbuki onlar her ne kadar hoşlanılmayan şeyler olsa da, sonunda O'nun sevdiği bâzı neticeler doğurmak-

tadır. O, onları boş yere takdir etmemiş, boşu boşuna ve gereksiz yere yaratmamıştır. “Bu, inkâr edenlerin zannıdır. Vay o inkâr edenlerin ateşteki hâline”¹³⁴¹

İnsanların çoğu, Allâh'ın kendileri veyâ başkalarıyla ilgili takdirleri hakkında haksız ve kötü zanda bulunurlar. Allâh'ı, onun isim ve sıfatlarını, övgüye lâyık oluşunu ve hikmetini kavramış olanlardan başka bu âfetten kurtulan yoktur. Bu sebeple Allah hakkında kötü zan beslemek olarak değerlendirilebilecek düşünceler pek çoktur. Bunları şöyle sıralamamız mümkündür¹³⁴²:

a. Allâh'ın rahmetinden ümit kesmek.

b. Allâh'ın, iyi ve ihlâslı dostlarına azap etmesini, onlarla düşmanlarını eşit tutmasını uygun bulmak.

c. Allâh'ın emir ve yasak koymaksızın kullarını başıboş bırakacağını, onlara peygamber gönderip kitap indirmeyeceğini, onları hayvanlar gibi salıvereceğini düşünmek.

d. Ölümden sonra kullarını cezâ ve mükâfât için toplamayacağını, iyilere iyiliğinin mükâfâtını, kötülere kötülüğünün cezâsını vermeyeceğini düşünmek. Böylece kullarına tartıştıkları hususlarda neyin gerçek olduğunu açıklamayacağını, bütün kâinâta O'nun ve peygamberlerinin doğru, düşmanlarının ise yalancı olduğunu göstermeyeceğini zannetmek.

e. O'nun rızâsını kazanmak ve emrine uymak için yaptığı güzel davranışları boşa gidereceğini, hiçbir sebep yokken geçersiz kılacağını veyâ yapmadığı bir işle yâhut irâdesi, gücü ve seçimi olmayan bir şeyle kulunu cezâlandıracağını düşünmek.

f. Düşmanlarını, peygamberlerini desteklediği mucizelerle destekleyeceğini, kullarını saptırmaları için onların ellerinde mucizeler yaratacağını söylemek.

g. Allâh'ın her şeyi yapmasının güzel olduğunu, hattâ ömrü boyunca O'na itâat etmiş birini azâba tâbi tutarak Cehennem'in en alt tabakasına atabileceğini, buna mukâbil ömrünü O'na, peygamberlerine ve dinine düşmanlıkla geçirmiş birini en yüce makamlara yükseltebileceğini, bu ikisinin O'nun indinde aynı derecede güzel olduğunu, bunlardan birinin mümkün olmadığını ancak vahiyle bilinebileceğini, yoksa aklın bu ikisinden birinin güzel diğerinin çirkin olduğuna hükmedemeyeceğini ileri sürmek.

h. Allâh'ın sıfat ve fiilleri hakkındaki sözlerinin teşbih ve temsil olduğunu, bunların görünüşteki mânâlarının geçersiz olduğunu, asıl mânâları göstermeye yarayan uzak remiz ve bilmecevâri işâretler olduğunu düşünmek. Kullarından sözünü tahrif etmeleri için zihinlerini, fikir ve güçlerini yormalarını, uygunsuz

1341 Sâd 38/27

1342 Metinde düz anlatım şeklinde olan Allah hakkında kötü zanda bulunmak ile ilgili hususları okuyucunun rahat tâkip etmesini sağlamak için büyük ölçüde maddeleştirdik. (Mütercimnin notu)

yorumlar yapmalarını, hoş olmayan ihtimaller sıralamalarını, keşf ve açıklamadan çok bilmeceye benzeyen te'viller aramalarını istediğini, isim ve sıfatlarını Kur'an'a değil de akıl ve görüşlerine havâle ettiğini ileri sürmek. Hakkı olduğu gibi açıklayıp kullarını bâtil inançlara düşürebilecek kapalı lâfızlardan kurtarabilecekken Kur'an kelimelerine bildikleri mânâları yüklemelerini yasakladığını iddiâ etmek. Hâlbuki bu iddiâyâ göre Allah hidâyet ve açıklama yolunu tutmamış olur. Eğer bu iddiâyı ileri süren kişi Allâh'ın kendisi ve geçmişte kendi düşüncesini savunanlar gibi sarih lâfızlarla hakkı ifâde etmeye güç yetiremediğini söylüyorsa O'nun kudreti hakkında kötü zan beslemiş demektir. Eğer Allâh'ın buna gücü yettiğini, ancak hakkı açıklamayıp bir takım imâlâra yöneldiğini, hattâ kullarını bâtila ve yanlış inanca düşürdüğünü söylüyorsa o zaman da hikmeti ve rahmeti hakkında kötü zanda bulunmuş olur. Çünkü böylece o ve daha önce kendisi gibi düşünenlerin Allah ve resûlünün açıklayamadığı hakkı açıkladığını, hidâyet ve hakkın kendi söz ve ifâdelerinde olduğunu ileri sürmüş olmaktadır. Böylece bu düşüncedeki insanlar, Allah kelâmının görünüşteki ifâdelerini teşbih ve misâl olarak değerlendirerek onlardan sapık yorumlar çıkarırlar. Onlara göre şaşkın ve kafası karışık kimselerin sözleri ise hidâyet ve haktır. İşte bu, Allah hakkındaki en kötü zandır. Bütün bu kimseler, Allah hakkında haksız, kötü câhiliyye zannı besleyenlerdir.

j. Allâh'ın mülkünde dileyemeyeceği, yaratmaya ve icat etmeye kâdir olamayacağı şeyler olduğunu düşünmek.

k. Ezelden beri ve ebede kadar bir şey yapmadığını veya bir şey yapma özelliğine sâhip değilken sonradan buna güç yetirir hâle geldiğini söylemek.

l. İşitip görmediğini, varlıkları tanımadığını, göklerin, yerin, yıldızların sayısını, insanların hareket ve fiillerini bilmediğini, varlıklara dâir bilgi sâhibi olmadığını düşünmek.

m. İşitme, görme, ilim, irâde, kelâm özelliklerinin olmadığını, yaratıklarından hiçbir biriyle konuşmadığını ve aslâ konuşmayacağını, söylediği ve söyleyeceği hiçbir sözünün olmadığını, emir ve yasağının bulunmadığını ileri sürmek.

n. Gökler üstünde Arşı üzerinde yaratıklarından uzak olduğunu veya zâtının Arş'ı ile münâsebetinin en alçak yerle, hattâ zikredilmeyecek bir yerle münâsebeti gibi olduğunu, en yüce yerde olduğu gibi en alçak yerde de olabileceğini iddiâ etmek.

o. İmânı, iyiliği, itâati, islâhı sevdiği gibi inkârı, fıskı ve isyânı da sevdiğini ileri sürmek.

p. Sevip hoşnut olmadığını, kızıp gazap etmediğini, dost ve düşman olmadığını, yaratıklarından kimseye yaklaşmayıp kimseyi de kendine yaklaştırmadığını, O'na yakınlık husûsunda şeytanlarla kıymetli meleklerinin ve kurtuluşa ermiş dostlarının eşit derecede olduğunu iddiâ etmek.

r. İki zıt özelliğe sâhip iki kişiye aynı şekilde muâmele edeceğini veyâ eşit özelliğe sâhip iki kişiye farklı muâmelede bulunacağını zannetmek. Yâhut uzun ömrünü samimi ve doğru bir şekilde sürdürmüş bir kişinin tüm ibâdetlerini, sonrasında yaptığı bir büyük günah sebebiyle geçersiz kılacağına ve o kişiyi o günâhı sebebiyle ebediyyen Cehennem'e atacağına hükmetmek, onu, ömrü boyunca peygamberlerine ve dinine düşmanlık ederek gazabına uğrayacağı işler yapmış, göz açıp kapanacak süre içinde bile kendisine inanmamış bir kişi gibi değerlendirilmesine inanmak.

Kısaca, O'nu, kendisinin ve peygamberlerinin tanıttığı dışında tasavvur eden veyâ kendisinin ve peygamberlerinin belirttiği özelliklerin gerçek mânâlarını kâle almayan kişi O'nun hakkında kötü zan beslemiş olur.

O'nun -hâşâ- oğlu, ortağı, huzûrunda izinsiz şefâat edecek biri olduğunu veyâ O'na ihtiyaçları arzederken yaratıklarına aracılık edenler olduğunu veyâ kullarının kendisine yaklaşmalarına vesile olmak ve O'nunla kulları arasında aracılık etmek üzere kendisi gibi yakarılmaya, sevmeye, korku ve ümit beslenmeye lâıyk bâzı dostlar tâyin ettiğini düşünen kimse O'nun hakkında kötü zan beslemiş olur.

O'na itâat ve ibâdetle ulaşabileceği gibi itâatsizlik ve muhâlefetle de ulaşabileceğini zanneden kimse onun hikmetine aykırı, isim ve sıfatlarının gereğiyle uyumsuz bir görüş ortaya koymuş, dolayısıyla O'nun hakkında kötü zan beslemiş olur.

O'nun uğrunda verdiği bir şeyin daha hayırlısını vermediğini veyâ O'nun rızâsını kazanmak üzere yaptığı bir şeye daha iyi bir mükâfat vermediğini düşünen kimse O'nun hakkında kötü zanda bulunmuş olur.

Kuluna hiçbir günâhı olmaksızın, sırf öyle dilediği ve irâde ettiği için kızdığını veyâ onu cezâlandırdığını, mahrum bıraktığını düşünen kimse O'nun hakkında kötü zanda bulunmuş olur.

O'ndan sevap umarak ve korkarak verdiği bir sadaka, ettiği bir duâ, yalvarma, yakarma veyâ O'na güvenme sonrasında O'nun kendisini hüsrâna uğrattığını, istediğini vermeyeceğini düşünen kimse O'nun hakkında kötü zanda bulunmuş, uygun olmayan bir görüş ortaya koymuş olur.

O'na itâat ve duâ ettiğinde mükâfatlandırdığı gibi isyân ettiğinde de kendisini mükâfatlandıracağını düşünen kimse O'nun hikmet ve övgüye lâıyk oluşunun gereğine aykırı ve uygunsuz bir iddiâda bulunmuş olur.

O'nu kızgınlık ve gazabını celbedip isyân ettikten sonra O'nun dışında bir ilâh edinen, O'nu bırakarak melek veyâ ölmüş yâhut yaşamakta olan bir insana duâ eden, bunun O'nun katında kendisine fayda getireceğini, kendisini azaptan kurtaracağını düşünen kimse O'nun hakkında çok kötü zan beslemiş olur. Bu, onun Allah'tan son derece uzak ve azâbına lâıyk olduğunu gösterir.

O'nun hakkında çok kötü ve çok çirkin zanlardan biri de Râfizilerin şu düşüncesidir: Allah, hem hayâtında hem de öldükten sonra düşmanlarını devamlı Hz. Peygamber'e -sallallâhu aleyhi vesellem- musallat etmiş, onu o düşmanlarıyla denemiş, onlar da ondan hiç ayrılmamışlardır. Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- ölünce hiçbir vasiyet olmamasına rağmen idâreyi ellerine almışlar, âilesine zulmetmişler, onların hakkını ellerinden almışlar ve onları perişân etmişlerdir. Hakka bağlı dostlarının hiçbir suçu ve günâhı olmamasına rağmen güç, gâlibiyyet ve zafer dâimâ düşmanlarının olmuştur. O, düşmanlarının dostlarını kahrettiğini, haklarını gasb ettiğini, peygamberlerinin dinlerini değiştirdiğini görüp durmaktadır. Dost ve taraftarlarına yardım etmeye kâdirdir. Buna rağmen onlara yardım etmemekte ve durumu tersine çevirmemekte, aksine hep düşmanlarını muzaffer etmektedir. Yâhut O, durumu tersine çevirmeye - hâşâ - güç yetirememekte, bütün bunlar O'nun güç ve irâdesi dışında olmaktadır. Üstelik dinini değiştiren bu düşmanlarını peygamberinin kabir komşusu yapmış, ümmet her zaman onlara selâm verip durmaktadır...

İşte böyle bir düşünce geliştirmiş olan Râfiziler de Allah hakkında çok çirkin bir zanda bulunmuş olmaktadırlar. İster Allâh'ın dostlarına yardım etmeye güç yetireceğini, onlara devlet ve zafer verebileceğini kabûl etsinler, isterse buna güç yetiremeyeceğini ileri sürsünler. Güç yetiremeyeceğini ileri sürerlerse O'nun kudretini gereği gibi değerlendirmemiş olurlar. Güç yetirebileceğini kabûl ederler fakat bunu yapmadığını ileri sürerlerse o zaman da, O'nun hikmet ve övgüye lâayık oluşuna aykırı bir görüş belirtmiş olurlar. Her iki durumda da O'nun hakkında kötü zan beslemiş olurlar.

Şüphesiz dostlarını desteklemek bir vazifesi iken onlara yardım etmeyen veyâ buna gücü yetmeyen bir ilâh, bu düşünceyi ileri sürenlerin kızgınlığını dâvet etmekte ve onların katında hiç övgüye lâayık görünmemektedir. Ne var ki onlar denize düşüp yılanı sarılırcasına bu yanlış düşüncelerini gûyâ daha sistemli hâle getirmek isterken çok daha kötü bir yanlış yapmışlar ve şöyle demişlerdir: Bu olanlar Allâh'ın dilemesiyle olmamıştır. Onun bunu engelleyecek ve dostlarına yardım edecek gücü yoktu. Çünkü O, kullarının fiillerini kontrol edemez. Kulların fiilleri Onun tasarrufu altında değildir.

Bu düşünceleriyle onlar, Mecûsi ve iki ilâhçı dostlarının ilâh tasavvurlarına benzer bir tasavvur ortaya koymuşlardır. Bunların hepsi de bâtıla uyan, kâfir, bid'atçı, kahrolası ve zelil kimselerdir. İşte Allah hakkında böyle bir zan besleyebilmişlerdir. Hâlbuki O, yardım, zafer ve üstünlük vermeye hasımlarından daha lâayıktır.

İnsanların çoğu, hattâ Allâh'ın dilediği kimseler dışında herkes Allah hakkında kötü zan beslemişlerdir. İnsanların çoğu kendisinin nasipsiz ve bahtsız olduğuna ve Allâh'ın verdiğiinden daha çoğuna lâayık olduğunu düşünür. Hâl diliyle dâimâ "Rabbim bana zulmetti, lâayık olduğum şeyi bana vermedi" diye şikâyet eder,

kendisi de buna şâhitlik eder. Dili ise bunu açıklamaya cür'et edemeyerek inkâr eder. Kendini yoklayan ve içindeki gizli düşünce ve hisleri araştıran kimse ateşin kül içindeki gizlendiği gibi bu düşüncenin içinde gizli olarak durduğunu görür. Dilediğimiz kimseyi deşelim içinde yanan ateşin kıvılcımları bu düşüncesini açığa vuracaktır. Onun kadere sitem ettiğini, onu kınadığını, olup gitmiş şeyler hakkında “şöyle şöyle olması gerekirdi” diyerek değişik alternatifler sıraladığını göreceğiz. Kendimizi yoklayalım! Biz bu düşünceden uzak mıyız? Şâir şöyle diyor:

فَإِنْ تَنْجُ مِنْهَا تَنْجُ مِنْ ذِي عَظِيمَةٍ / وَإِلَّا فَأَنْتَ لَا إِخْلَافَ لَنَا جِنَا (الطويل)

“Ne saâdet bu marazdan sen uzak kalmışsan

Bu musibet ile kurtulmaya yoktur imkân”

Kurtuluşunu düşünen akıllı kimse bu konuya itinâ göstermelidir. Allah hakkında kötü zan beslemiş olan kimse her zaman tevbe etmeli ve bağışlanma dilemeli, her kötülüğün, her şerrin kaynağı olan, cehâlet ve zulme uyan nefsi hakkında kötü zan beslemelidir. Çünkü nefsi, hükmedenlerin en iyi hükmedeni, adâlet sâhibi ve merhamet sâhibi, hiçbir şeye muhtaç olmayan ve övgüye lâayık olan Allah hakkında kötü zan beslemesinden daha iyidir. Allah her şeyden müstağni, tüm övgülere lâayık ve yüce hikmet sâhibidir. Zâtında, sıfatlarında, isimlerinde ve fiillerinde hiçbir kötülük bulunmaz. O'nun zâtı, sıfatları ve fiilleri her bakımdan tam bir mükemmeliyete sâhiptir. Hepsi hikmet, fayda, merhamet ve adâletle uyumludur. Tüm isimleri güzeldir. Şâir ne güzel söylemiş:

فَلَا تَظُنُّ بِرَبِّكَ ظَنًّا سَوِيًّا / فَإِنَّ اللَّهَ أَوْلَى بِالْجَمِيلِ

وَلَا تَظُنُّ بِنَفْسِكَ قِطْعًا خَيْرًا / وَكَيْفَ يَظَالِمُ جَانِبَ جَهْوَلٍ

وَقُلْ يَا نَفْسُ مَا أَوْى لَكَ سُوءٍ / أَمْ يَرْجَى الْخَيْرُ مِنْ مَنِيْبٍ بَخِيلٍ

وَعَلَى نَفْسِكَ الشُّوَاى تَجَدَّهَا كَذَاكَ / وَخَيْرُهَا كَالْمُنْتَحِيلِ

وَمَا بِكَ مِنْ تَقَى فَشِيْهَا وَخَيْرٍ / فَتِلْكَ مَوَاهِبُ الرَّبِّ الْجَلِيلِ

وَلَيْسَ بِهَا وَلَا مِنْهَا وَلَكِنْ / مِنْ الرَّحْمَنِ فَاشْكُرْ لِلذَّلِيلِ (الوافر)

“Kötü zan besleme hakkında Hüdâ'nın zinhâr!

Tüm güzellikleri cem' etmiş olan yalnız O var!

Yanılp sanma ki bir iyiliğe sâhipsin sen

Böyle küstahça vehimler doğuyor cehlinden!

Bil ki: Tüm şerlere kaynaklık eden nefsendir

O nasıl şerli, nasıl cimri, nasıl bir hindir!
 Sû-i zan et, seni hep haklı çıkartır o, inan
 Yanılıp umma hayır -bir kere olsun - ondan
 Varsa bir parça eğer sende güzellik, takvâ
 Bil ki onlar sana Hak Celle-Alâ'dan bir atâ (Hak Celle'den ihsan ve atâ)
 Zühd ü takvânı dahi bilmeyesin kendinden
 Seni halk etmiş olandır onu sende var eden!"

Allah hakkında kötü zan beslemekle ilgili hususlara girmeye bizi sevkeden şu âyet-i kerime idi: *"Bir kısmınız ise can derdine düşmüş, Allah hakkında Câhiliyye devrindekine benzer gerçek dışı şeyler düşünüyordunuz"*¹³⁴³

Allah Teâlâ, onların bâtil zanlarından kaynaklanan sözlerini haber verdi: *"Bu işin kararlaştırılmasında bizim yetkimiz mi var? Ne gezer! ...Bu emir ve komuta işinde bir payımız olsaydı, şimdi burada olmaz, öldürülmezdik"*¹³⁴⁴

Onların bu sözleriyle amaçladıkları şey, kader inancını kabûl ve her işi Allâh'a havâle etmek değildir. Eğer amaçları bu olsaydı, ilk sözlerinden dolayı kınanmaz, onlara *"De ki: Bütün yetki ve karar Allâh'ındır"*¹³⁴⁵ cevâbı verilmez ve bu sözlerinin kaynağının Câhiliyye zannı olduğu belirtilmezdi. Bu sebeple bir çok müfessir şöyle demiştir: Burada bahsi geçen kötü zan kaderi yalanlamaları, yetki kendilerinde olması ve peygamberle arkadaşları onlara tâbi olmaları durumunda ölmeyeceklerini, gâlip ve muzaffer olacaklarını düşünmeleridir. Allah Teâlâ, câhiliyye zannı olan bu bâtil zannı yalanlamıştır.

Câhiliyye zannı, gerçekleşmesi kaçınılmaz olan kazâ ve kaderin gerçekleşmesinden sonra onu engellemeye güç yetirebileceklerini, yetkinin kendilerinde olması durumunda kazânın işlemeyeceğini düşünen câhil kimselere âit zan ve iddiâlardır. Allah Teâlâ onların bu düşüncesini *"De ki: Bütün yetki ve karar Allâh'ındır"*¹³⁴⁶ buyurarak yalanlamıştır. Demek ki, sâdece kazâ ve kaderle belirlenmiş, İlâhi ilim ve kitapta tespit edilmiş olan şeyler meydana gelebilir. Allâh'ın dilediği şey mutlakâ gerçekleşir. İnsanlar ister dilesin, ister dilemesin. Allâh'ın dilemediği şey de kat'iyyen gerçekleşmez. İnsanlar ister onun olmasını dilesin ister dilemesin! O halde uğratıldığınız hezimet ve ölüm, İlâhi kaderin kaçınılmaz bir hâdisesiydi. Sizin ister yetkiniz olsun ister olmasın! Siz evlerinizde bile olsanız, ölmesine karar verilmiş kimseler mutlakâ evlerinden çıkacak ve ölecekleri yere gideceklerdi. Bu konuda ister yetkileri olsun, ister olmasın! ¹³⁴⁷

1343 Âl-i İmran 3/154

1344 Âl-i İmran 3/154

1345 Âl-i İmran 3/154

1346 Âl-i İmran 3/154

1347 Bk. Âl-i İmran 3/154

Bu âyet, Allâh'ın dilemediği bir şeyin olmasını ve olmayacak bir şeyi Allâh'ın dilemesini mümkün gören Kaderiye (Mûtezile) mezhebi taraftarlarının görüşlerini çürüten en açık delillerden biridir.

Fasıl:

Daha sonra Allah Teâlâ, Uhud mağlûbiyetinin hikmetlerini sıralamaya devâm etti:

13. Allah, müminlerin kalplerini denemiş, onlarda bulunan iman ve nifâkı seçmiştir. Böylece müminin iman ve teslimiyeti artarken münâfığın da şüphesi artmış ve bu dilinde ve organlarındaki davranışlarında görünür hâle gelmeye başlamıştır. ¹³⁴⁸

14. Müminlerin kalpleri temizlenip arındırılmış ve kötülüklerden kurtarılmıştır. Kalplere yaratılıştaki bulunan kötülükler ve nefsin arzuları karışabilir, alışkanlıklar, şeytanın güzel gösterdiği şeyler ve gaflet onlara hâkim olabilir. Böylece bu kötülükler, onlarda bulunan iman, İslâm, iyilik ve takvâ gibi güzelliğe baskın gelebilir. Eğer dâimâ rahat bir halde bırakılırlarsa bu kötülüklerden kurtulup saflaşamazlar. İşte bundan dolayı İlâhî hikmet, kalplerin mihnet ve belâlarla denenmesini gerektirmiştir. Bunlar hastalanan kişiye verilen acı ilâçlar gibidir. Eğer doktor, hastalığı gidermek için o hastaya yetişmezse vücûdun tamâmen bozulup helâk olmasından korkulur. İşte Müslümanlardan ölenlerin olduğu Uhud mağlûbiyet ve hezimetinde de, Allâh'ın, iyileştirilmesi esnâsında hastaya verilen acı ilâçlar gibi bir nimetidir. Bu nimet, onlara yardım, destek ve düşmanlarına karşı zafer verdiği diğer savaşlardaki ihsanları ölçüsünde büyük bir nimettir. Gâlibiyette de mağlûbiyette de Allâh'ın Müslümanlar üzerinde büyük nimeti vardır.

Daha sonra Allah Teâlâ, bu savaş esnâsında dürüst müminler içerisinde geri dönüp kaçmış kimselerin kaçışını bildirdi. İşledikleri bir takım hatâ ve günahlar sebebiyle şeytan onların ayağını kaydırmış, bunun üzerine onlar da dönüp kaçmışlardır. Onların işlediği günahlar âdetâ onlar aleyhinde bir ordu olmuş, düşmanlarının bu sâyede gücü artmıştır. ¹³⁴⁹

Gerçekten davranışları kulun mutlakâ ya lehine veyâ aleyhine bir ordu oluşturmaktadır. Kulun içinde dâimâ kendisini zafere erdiren veyâ hezimete uğratan bir ordusu vardır. O, savaşıyorum zannederken bir kısım davranışlarıyla düşmanına yardım edebilir. Böylece, düşmanına karşı savaştığını zannederken düşmanına kendisinden bir bölük asker göndererek onun düşmanı ile birleşip kendisine karşı savaşmasına yol açabilir. Kulun davranışları onu zarûri olarak hayır ve şerre götürür. Kul bunun hiç farkında olmaz veyâ farkında olur ama görmezden gelir. İnsanın güç yetirebilecekken düşmanından kaçması aslında kendi kötü davranışlarından kaçıştır. Onu şeytan göndermiş ve böylece onunla ayağını kaydırmıştır.

¹³⁴⁸ Âl-i İmran 3/154

¹³⁴⁹ Bk. Âl-i İmran 3/155

Daha sonra Allah Teâlâ onları affettiğini bildirdi. Çünkü bu kaçış, nifak veya şüpheden kaynaklanmamaktadır. Bu geçici bir şeydir. Allah da onu affetmiştir. Artık imânın verdiği cesâret ve sebat eski yerine yeniden dönmüştür.

Peşi sıra Allah Teâlâ onların başına gelen bu mağlûbiyetin kendilerinden ve kötü davranışlarından kaynaklandığını tekrarlayarak şöyle buyurmuştur: *“Hal böyle iken, düşmanlarınızın başına iki mislini getirdiğiniz bir belâ sizin başınıza gelince ‘Bu nereden geldi?’ mi diyorsunuz? De ki: Bu felâket sizin yüzünüzden- dir. Muhakkak ki Allah her şeye kâdirdir.”*¹³⁵⁰

Bu âyette belirtilen husus, Mekke’de inen sûrelerde bundan daha genel olarak işlenmiştir. Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: *“Başınıza gelen her musibet, irtikâb ettiğiniz günahlar, ihmâl ve kusurlarınız sebebiyledir. Hatta Allah günah- larınızın çoğunu da affeder”*¹³⁵¹ *“Sana gelen her iyilik Allah’tandır. Başına gelen her fenâlık ise nefsindendir.”*¹³⁵²

Burada iyilikle kasıt nimet, kötülükle fenâlıkla kasıt ise musibettir. Nimet, Allah’tandır ve onu sana O lütfetmiştir. Musibet ise kendinden ve davranışların- dan kaynaklanmıştır. Nimet Allâh’ın bir ihsânıdır. Musibet ise adâletinin gereği- dir. Kul, Allâh’ın lütuf ve adâleti arasında gezip durur. Onun üzerinde Allâh’ın ihsânı, hikmeti ve adâleti gerçekleşir.

Allah Teâlâ, asıl üzerinde durduğumuz Âl-i İmran âyetini *“De ki: Bu felâket sizin yüzünüzden- dir. Muhakkak ki Allah her şeye kâdirdir.”*¹³⁵³ şeklinde bitir- miştir. Böylece kullarına kudret ve adâletinin genişliğini bildirmiştir. O, âdildir ve kudret sâhibidir. Bunda hem kaderin hem de sebebin isbâtı söz konusudur. Allah Teâlâ, mağlûbiyetin sebebinin onlara nispet etmiş, daha sonra kudretinin her şeyi kuşattığını belirterek onu kendisine nispet etmiştir. Mağlûbiyetin sebebinin onlara nispet etmesi Cebriye mezhebi mensuplarının görüşünü, kudretinin her şeyi ku- şattığını bildirmesi ve bunu kendisine nispet etmesi ise kaderi inkâr edenlerin gö- rüşünü reddeder. Bu şu âyet-i kerimeye benzemektedir: *“İstikâmet sâhibi olmak isteyenler onu dinlerler. Ama bu iş sizin istemenizle değil, ancak rabbü’l-âlemin olan Allâh’ın dilemesiyle olur.”*¹³⁵⁴

Burada kudretin zikredilmesinde bir başka incelik daha vardır. O da şu- dur: Gâlip ve mağlup olmanız onun elinde ve kudretindedir. Dilemesi hâlinde mağlûbiyeti sizden savacak güçte olan O’dur. O halde bu nevi mağlûbiyetleri başınızdan savmasını başka birinden istemeyin ve O’nun dışında kimseye da- yanmayın! Bu mânâyı şu âyette iyice açıklamış ve vuzûha kavuşturmuştur: *“İki*

1350 Âl-i İmran 3/165

1351 Şûrâ 42/30

1352 Nisâ 4/79 Nisâ sûresi Medine’de inen sûrelerdendir. (Mütercimnin notu)

1353 Âl-i İmran 3/165

1354 Tekvir 81/28-29

ordunun karşılaştığı gün başınıza gelen musibet Allâh'ın izniyle olmuştur.”¹³⁵⁵ Burada söz konusu edilen izin, emir ve yasak anlamında dini bir izin olmayıp yaratma ve kaderle ilgili izin anlamındadır. Nitekim sihirle ilgili şu âyet-i kerime de aynı mânâdadır: “Allâh'ın izni olmadıkça onlar bununla kimseye zarar veremezlerdi.”¹³⁵⁶

15. Bu mağlûbiyet sonrasında müminler münâfıklardan ayrılmış, her iki grup da birbirinden açık bir şekilde seçilir hâle gelmiş ve münâfıklar ayan-beyan ortaya çıkmıştır. Yine İlâhi hikmet gereği münâfıklar içlerindeki konuşmuş, müminler bunları ve Allâh'ın bunlara verdiği cevap ve karşılıkları işitmiştir. Böylece nifâkın neticesini ve ulaştığı noktayı bilmiş, münâfığın dünyâ ve âhiret saâdetinden mahrum kaldığını, dünyâsının da âhiretinin de harap olduğunu anlamışlardır.

Allah için Uhud savaşıyla ilgili âyetlerde nice hikmetler ve müminlere yönelik nice nimet sayılacak ikaz, yönlendirme, tedbir ve tavsiyeler, hayır ve şerrin sebep ve âkibetleri hakkında nice dersler vardır.!

Daha sonra Allah Teâlâ, peygamberini ve dostlarını uğrunda şehit olmuş olan yakınlarından dolayı en güzel, en hoş ve kadere kabûllenmelerini sağlayacak şekilde teselli ederek şöyle buyurdu: “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü zannetme! Bilakis onlar hayatta olup Rablerinin katında yaşarlar, rızıklandırılır. Allâh'ın lütfu kereminden ihsân ettiği nimetlere kavuşmaktan dolayı sevinç içindedirler. Arkalarından henüz kendilerine katılmayan müstakbel şehid dindaşlarını da ‘Kendilerine hiçbir korku olmayacağına ve üzüntü hissetmeyeceklerine dâir de müjde vermek isterler’”¹³⁵⁷

Allah Teâlâ, ebedi hayatta şehitlere kendine yakın bir makam sunmuştur. Onlar O'nun katındadır. Ayrıca onlara devamlı rızıklar sunmakta ve lütfuyla verdiği nimetlerle onları sevince gark etmektedir... Bu, rızânın kemâl derecesi olan, hattâ rızânın da üstünde olan bir durumdur. Ayrıca kendilerine kavuşmakla sevinç ve mutlulukları zirve yapacak olan kardeşlerini muştulamakta, onlara her zaman yenilenen nimet ve şerefin müjdesini vermektedirler...

Ve Allah Teâlâ bu imtihan esnâsında müminlere vermiş olduğu en büyük lütuf ve ihsânını hatırlattı. O öyle bir ihsan ki, eğer onunla karşılaştırsalar başlarına gelen o lütuf ve nimetin yanında silinir gider, hiçbir eseri kalmaz... O büyük lütuf, Allâh'ın içlerinden çıkararak kendilerine göndermiş olduğu peygamberdir. Onlara âyetlerini okur, kitabı ve hikmeti öğretir, onları kötülüklerden arındırır, daha önce içinde bulundukları sapıklıktan ve bahtsızlıktan kurtarıp hidâyet ve felâha iletir, karanlıklardan aydınlığa ve cehâletten ilme çıkarır.¹³⁵⁸ Böylesi büyük

1355 Âl-i İmran 3/166

1356 Bakara 2/102

1357 Âl-i İmran 3/169-170

1358 Bk. Âl-i İmran 3/164

bir hayrı elde ettikten sonra kula hangi belâ ve mihnet erişirse erişsin bu hayrın yanında çok ehemmiyetsiz bir yer tutar. Bu hayra nispetle kulun başına gelen belâ ve musibetler, getirdiği büyük hayır ve bereketin yanı sıra insanlara anmaya bile değmeyecek küçük bir eziyet veren yağmur gibi kalır.

Allah Teâlâ, tedbirli davranmaları için başlarına gelen musibetin kendilerinden kaynaklandığını müminlere bildirdi. Aynı zamanda onlara bunun kendi takdir ve kazâsıyla olduğunu da bildirdi.¹³⁵⁹ Tâ ki sâdece O'nu ilâh bilsinler, sâdece O'na dayansınlar ve başkasından korkmasınlar! Aynı zamanda onlara başlarına gelen bu felâket hakkındaki hikmetleri de haber verdi. Tâ ki kazâ ve kader husûsunda Allâh'ı ithâm etmesinler, Allâh'ın değişik isim ve sıfatlarını tanınsınlar. Ayrıca ellerinden kaçırmış oldukları zafer ve ganimetten çok daha kıymetli nimetler ihsân ederek, ölen yoldaşlarını yüksek derece ve mükâfatlara erıştırerek onları teselli etti. Tâ ki o dereceye erişmek için birbirleriyle yarışsınlar ve ölen kardeşleri için üzülsünler.¹³⁶⁰

Hamd, lâıykı veçhile O'na âittir. O, son derece lütufkâr oluşu sebebiyle de hamde lâıyktır ve şânı yücedir!

Fasıl:

Savaş bitince müşrikler dönüp gittiler. Ancak Müslümanlar onların mal gaspetmek ve esir almak için Medine'ye gittiklerini sandılar ve onlara çok ağır geldi. Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- Hz. Ali'ye şöyle buyurdu: *“Onları izle! Bak bakalım ne yapıyorlar, neyi amaçlıyorlar? Eğer develere binip atları yularından çekiyorlarsa Mekke'ye gidiyorlar demektir. Yok eğer atlara binip develeri önlerine katarak sürüyorlarsa Medine'ye gidiyorlar demektir. Varlığım elinde olan Allâh'a yemin ederim ki, eğer Medine'ye gidiyorlarsa onlara yetişip orada onlarla savaşıcağım.”* Bu emri alan Hz. Ali şöyle demiştir: Onları izledim. Baktım ki develere binerek atları yularından çektiler ve Mekke'ye doğru yöneldiler.

Mekke'ye dönmeye karar verince Ebû Süfyan Müslümanlara doğru dönerek “Gelecek yıl Bedir'de tekrar karşılaşalım!” diye bağırdı. Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- Müslümanlara “Tamam, kabûl ediyoruz, deyin!” emrini verdi. Bu emir yerine getirilince Ebû Süfyan “Tamam anlaştık!” dedi. Sonra o ve arkadaşları dönüp gittiler. Bir müddet sonra yolda şöyle diyerek birbirlerini kınadılar: “Hiçbir şey yapmış olmadınız. Onlara şân ve şevketinizi gösterdiniz, ancak sonra onları kendi hallerine bırakıverdiniz. Onların liderleri kaldı. Yine sizinle karşılaşmak için toplanacaklar. Dönün de onların işlerini tamâmıyla bitirelim!” Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- bundan haberdar oldu. Münâdiler çıkarak insanlara düşmanla karşılaşmak üzere yola çıkmalarını emretti ve “Ancak Uhud savaşına katılmış olanlar bizimle gelebilir” buyurarak bu sefere çıkacakları sınır-

1359 Bk. Âl-i İmran 3/165

1360 Bk. Âl-i İmran 3/169-171

landırdı. Münâfıkların reisi Abdullah b. Übey Hz. Peygamber'e -sallallâhu aleyhi vesellem- "Seninle geleyim" dediyse de Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- ona "Hayır!" cevâbını verdi. Müslümanlar, uğramış oldukları derin yara ve çektikleri büyük kaygıya rağmen Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- çağrısına derhal uyarak "Başımız, gözümüz üstüne yâ Resûlâllah!" dediler.

Hız. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-, Uhud savaşına katılmadığı halde kendisiyle sefere çıkmak isteyen Câbir b. Abdullah'a bu konuda müsâade verdi. O şöyle diyerek izin istemişti: "Yâ resûlâllah! Ben senin bulunduğun hiçbir savaştan geri kalmayı istemem. Ancak Uhud savaşı esnâsında babam beni kızlarına bakmam için şehirde bırakmıştı. Bana müsâade et de seninle birlikte sefere çıkayım"

Hız. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- ve Müslümanlar yola çıkıp Hamrâu'l-Esed¹³⁶¹ denilen yere kadar vardılar. Orada Ma'bed b. Ebi ma'bed el-Huzâi Hz. Peygamber'e -sallallâhu aleyhi vesellem- gelerek Müslüman oldu. Hız. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- ona Ebû Süfyân'ın yanına gidip onu Müslümanların gelşiyle korkutmasını emretti. Ma'bed Ravhâ'da Ebû Süfyân'a yetişti ve ona Müslüman olduğunu hiç sezdirmede. Ebû Süfyan sordu:

- Geldiğin yerlerde ne var, ne gördün ey Ma'bed?
- Muhammed ve arkadaşları... Size ateş püskürüyorlar. Daha önce hiç toplamadıkları kadar kalabalık bir orduyla peşinize düşmüşler. Uhud savaşına katılmayan arkadaşları katılmadıklarına çok pişmân olmuş.
- Senin görüşün nedir? Bize ne tavsiye edersin?
- Ordularının öncüleri şu tepenin ardından görünmeden önce buradan gitmeniz en isâbetli fikir olduğunu düşünüyorum.
- Allâh'a yemin ederim ki, biz onları tamâmen helâk etmek için yeniden dönmeyi kararlaştırmıştık.
- Sakın böyle bir şey yapma! Ben senin iyiliğini istiyorum.

Bunun üzerine müşrikler ökçeleri üzerine dönüp Mekke'ye gittiler.

Ebû Süfyan yolda Medine'ye gitmekte olan müşrik bir adamla karşılaştı ve onlara şöyle dedi: Muhammed'e bir haber verebilir misin? Bunun mukâbilinde Mekke'ye geldiğinde senin bineğine taşıyabileceği kadar kuru üzüm yüklerim.

Adam bu teklifi kabûl edince Ebû Süfyan adama, "Muhammed'e bizim onu ve arkadaşlarını tamâmen yok etmek için yeniden dönmeyi kararlaştırdığımızı söyle", dedi.

Adam müşriklerden ayrılıp yoluna devâm etti. Hız. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- ve arkadaşlarıyla karşılaşınca Ebû Süfyân'ın söylemesini istediği sözleri

1361 Medine'ye 8 mil mesâfede bir yer. (Mu'cemü'l-Büldân, II/301) (Derleyeninin notu)

onlara aynen söyledi. Bunun üzerine Müslümanlar Allah Teâlâ'nın Kur'an'da onlardan naklettiği şu karşılığı verdiler: *"Allah bize yeter. O ne güzel vekildir"*¹³⁶²

Daha sonra Cenâb-ı Hak Müslümanların Uhud savaşı sonrasında müşrik ordusunu izledikleri bu seferlerinin neticesini şöyle haber verdi: *"Sonra da kendilerine hiçbir fenâlık dokunmadan Allah'tan bir âfiyet, selâmet ve lütuf ile geri döndüler ve Allâh'ın rızâsına uydular. Allah çok büyük lütuf ve inâyet sâhibidir."*¹³⁶³

*"Rabbimizin bağışına, genişliği göklerle yer arası kadar olan ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış bulunan Cennete koşun. Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah, iyilik edenleri sever. Yine onlar, çirkin bir iş yaptıkları, yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlayıp hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenler -ki Allah'tan başka günahları kim bağışlar- ve bile bile işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmeyenlerdir. İşte onların mükâfatı Rab'leri tarafından bağışlanma ve içinden ırmaklar akan Cennetlerdir ki orada ebedî kalacaklardır. (Allah yolunda) çalışanların mükâfatı ne güzeldir!"*¹³⁶⁴

Allah Teâlâ, bu âyetlerde Cennet'i sâdece müttakiler için hazırladığını bildirmiştir. Daha sonra da müttakilerin özelliklerini sıralamıştır. Buna göre; müttakiler bollukta da darlıkta da, sıkıntıda da rahatlıkta da iyilik ederler. Her insan bunu yapamaz. Sâdece kolaylık ve rahatlıkta iyilik eder, sıkıntı ve darlıkta ise etmez.

Müttakilerin bir başka özelliği de, kinlerini yutmaları ve intikam duygularını frenlemek sûretiyle insanları incitmemeleri ve affedici oluşlarıdır.

Daha sonra Allah Teâlâ, müttakilerin Allah ile olan ilişkilerini zikretmiştir. Buna göre; onlar bir hatâ işlediklerinde hemen Allâh'ı anar, tevbe ederek bağışlanma dilerler ve aynı hatâyı işlemeye devâm etmezler.

Buradaki ikinci âyette onların insanlarla olan ilişkileri, üçüncü âyette ise Allah'la olan ilişkileri anlatılmıştır. ¹³⁶⁵

"Sizden önce(ki milletlerin başından) nice olaylar gelip geçmiştir. Yer-yüzünde gezin dolaşın da yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu bir görün." ¹³⁶⁶

1362 Bk. Âl-i İmran 3/173

1363 Bk. Âl-i İmran 3/174 Bk. Zâdû'l-Meâd (III/218-244)

1364 Âl-i İmran 3/133-136

1365 Hâdi'l-Ervâh (102-103)

1366 Âl-i İmran 3/137

Yâni; sizden önce size benzeyen nice topluluk geçti. Onların lötü âkıbetlerine bakın. Biliniz ki, onların kötü âkıbetinin sebebi Allâh'ın âyetlerini ve peygamberlerini yalanlamalarıdır. Siz de onlar gibi yalanlarsanız, sizin de sonunuz onları gibi helâk olur. ¹³⁶⁷

Allah Teâlâ, Uhud savaşında kâfirleri müminlere gâlip getirişindeki hikmeti şöyle açıklamıştır: “Sakin yılmayın, üzüntüye kapılmayın, eğer iman ediyorsanız mutlakâ üstün gelirsiniz. Şâyet siz yara aldı iseniz, karşınızdaki düşman topluluğu da benzeri bir yara aldı. İşte biz, Allâh'ın gerçek müminleri meydana çıkarması, sizden şehitler edinmesi, müminleri tertemiz yapıp kâfirleri imhâ etmesi için zafer günlerini insanlar arasında nöbetleşe döndürür dururuz. Allah zâlimleri sevmez. Allah sizin içinizden cihad edenlerle sabır gösterenleri ayırt edip meydana çıkarmadan, kolayca Cennet'e girivereceğinizi mi zannettiniz? Siz ölümle yüzyüze gelmeden önce, şehit olmayı temenni etmiştiniz. İşte şimdi onu ayan beyan gördünüz. Muhammed sâdece bir elçidir. Nitekim ondan önce de nice resûller gelip geçmiştir. Şâyet o ölür veyâ öldürülürse siz hemen gerisin geriye dinden mi döneceksiniz? Kim geri döner, dinden çıkarsa, bilsin ki Allah'a aslâ zarar vermez. Ama Allah hidâyetin kadrini bilip şükredenleri bol bol mükâfatlandıracaktır.” ¹³⁶⁸

Allah Teâlâ bu âyetlerde kâfirleri niçin gâlip getirdiği hakkında birçok hikmet zikretmiştir. Ancak öncelikle müminleri cesâretlendirmiş, onların mânevîyâtını güçlendirmiş ve kendilerine nasip edilen iman nimeti sebebiyle çok üstün olduklarının müjdesini vermiştir. Ayrıca, kendilerinin Allah ve peygamberine itâat konusunda bir yara almalarına mukâbil düşmanlarının da Allah ve peygamberine düşmanlıkta bir yara aldıklarını bildirerek onları teselli etmiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonra hikmeti gereği gâlibiyeti dâimâ farklı insanlara nasip ettiğini, rızık ve ecel gibi ondan da herkesi nasiplendirdiğini, müminleri bilmek için böyle yaptığını bildirmiştir. O, olmadan önce de her şeyi bilir. Ancak

1367 İ'lâmü'l-muvakkiin (I/181). Metindeki son cümleyi okuyuncunun kolay anlaması için biraz serbest terceme ettik. Metne tam uygun tercemesi şöyledir: “Onlar asıldır, siz ise fersiniz. Her ikisinin ortak özelliği yalanlama, hüküm ise helâktir.” Bu, kıyâsın unsurlarına yer verilerek yapılmış bir izahdır. Kıyâsın dört unsuru vardır: 1. Asl / makisun aleyh (Dini hükmü kat'i olarak bilinen ve kıyâsta kendine dayanan unsur), 2. Fer / makis (Dini hükmü bizâtihi bilinmeyip de asla kıyâs edilerek bilinen unsur), 3. İllet (Asl ve fer arasındaki benzerlik noktası), 4. Hüküm. Meselâ biranın haram oluşunu şarabın haram oluşuna göre izah ettiğimizde şarap asıl; bira fer, her ikisinin de sarhoş edici oluşu illet ve her ikisinin de haram oluşu hükümdür. Burada da târihte kötü işler yapmış inançsız insanlar asıl, aynı işleri şu anda yapmakta olanlar fer', inançsızlık illet ve helâk ise hükümdür. (Mütercimnin notu)

müminleri, bizzat mevcut iken de bilmeyi ve inanmalarını gerçekleştikten sonra da bilmeyi murat etmiştir.

Akabinden Allah Teâlâ, kulları içinden şehitlerin olmasını takdir ettiğini bildirmiştir. Çünkü şehitlik O'nun katında çok büyük ve çok yüksek bir derecedir. Ona ancak Allah yolunda ölmekle ulaşılabilir. Eğer düşmanın gâlibiyeti olmasa Allâh'a en sevimli ve kula en faydalı şey olan şehitlik gerçekleşmez.

Daha sonra Allah Teâlâ, bu mağlûbiyet sâyesinde müminleri arındırmayı dilediğini bildirmiştir. Bununla maksat, müminlerin Allâh'a yönelip tevbe ederek mağlûbiyetlerinin asıl sebebi olan günahlarından kurtulmalarıdır. Bununla birlikte Allah Teâlâ, üstün gelince azgınlık, taşkınlık ve düşmanlıkları sebebiyle kâfirleri helâk etmeyi dilemektedir.

Peşi sıra Allah Teâlâ, müminlerin cihat etmeden sabırlı olmadan Cennet'e girebileceklerini sanmalarını yadırgamış, bunun İlâhi hikmetine uymadığını belirtmiştir. Demek ki Cennet'e sâdece cihat etmeleri ve sabırlı olmaları hâlinde girebilirler. Eğer dâimâ gâlip ve muzaffer olsalardı hiç kimse düşmana karşı cihat etmez ve düşmanlarının verdiği eziyetlere karşı sabırlı olmazdı.

Allah'ın, bâzen kâfirleri müminlere gâlip ve üstün getirmesindeki bir kısım hikmetler işte bu zikrettiklerimizdir. ¹³⁶⁹

"Allah, sizi içinizden cihad edenleri ayırt edip meydana çıkarmadan kolayca Cennet'e girivereceğinizi mi zannettiniz?" ¹³⁷⁰

Yâni: Cihâd etmeden Cennet'e gireceğinizi zannedecek denli câhil misiniz, yoksa bu zanda bulunan câhiller değil de cihat etmekte gevşeklik gösteren kimseler misiniz? ¹³⁷¹

"O esnâda kiminiz dünyâ menfaatini istiyordu, kiminiz âhiret mükâfâtını istiyordu." ¹³⁷²

Bu âyetle münâfık olmayıp da Uhud savaşına iştirâk edememiş olan kimselere hitâp edilmektedir. Bu sebeple sahâbeden Abdullah b. Mes'ud (ö. 32 h) şöyle buyurmuştur: Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- ashâbı içinde dünyâyı isteyen hiç kimsenin olduğunu sanmıyordum. Tâ ki Uhud savaşı olup bu âyet inince buna vâkıf oldum."

1369 İğâsetü'l-Lehfân (II/190-191)

1370 Âl-i İmrân 3/142

1371 Bedâiu'l-fevâid (I/207)

1372 Âl-i İmrân 3/152

Bu âyetle dünyâyı istedikleri belirtilen kimseler, Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- savaşıta korumalarını emrettiği yerden ayrılarak orayı korumasız bırakan okçulardır. Aslında onlar Müslümanların seçkin kimselerinden oluşuyordu. Ancak onların dünyâ isteği âni bir hevesti. Bir an ganimet elde etme arzusunun kapıldılar ve yerlerini terk ettiler. Yoksa onlar, yaptığı işlerle dünyâyı ve onun fânî nimetlerini isteyen kimseler gibi değildir. İki istek arasında çok büyük bir fark vardır.¹³⁷³

“Öyleyse onları affet, onlar için mağfiret dile ve işleri onlarla müşâvere et! Bir kere de azmettin mi, yalnız Allâh’a tevekkül et. Allah muhakkak ki mütevekkilleri sever”¹³⁷⁴

Bu âyet-i kerime, hem Allâh'ın hem de kullarının haklarını gözetmeyi içine almaktadır. Şöyle ki; Onlar Allah ve peygamberinin haklarını gözetme husûsunda eksiklik içinde olabilirler. Ey peygamber! Eğer senin hakkını gözetme husûsunda eksiklik içindelerse onları affet! Eğer benim hakkımı gözetme husûsunda eksiklik içindelerse onlar için benden başışlanma dile! İstişâre etmek sûretiyle onların görüşlerini al! Bu, onların itâatlı ve daha uyumlu olmalarını sağlar. Ancak bir şeye bir kere de azmettikten sonra artık istişâreye yer yoktur! Aksine azmetmiş olduğun işte kararlı ol! Çünkü Allah tevekkül edenleri sever! ¹³⁷⁵

“Eğer Allah size yardım ederse, size üstün gelecek hiç kimse olamaz. Şâyet o sizi yardımsız bırakırsa, artık O'ndan sonra kim size yardım edebilir ki?”¹³⁷⁶

Âyetle zikredilen حذل “hızlân” kelimesinin asıl mânâsı, terk etmek ve boşaltmaktır. Mer'âda yavrusuyla birlikte ot yemekten geri durup alanı diğer hayvanlara bırakan inek ve koyuna خذول “terk edici, bırakıcı” denilir.

Siyerci Muharrımed b. İshâk bu âyetin mânâsı hakkında şöyle demiştir: Eğer Allah sana yardım ederse insanlardan sana gâlip gelebilecek hiç kimse yoktur. Seninle berâberken seni bırakıp gidenin bırakıp gitmesi de sana aslâ bir zarar vermez. Ama Allah seni bırakırsa insanlar seni zafere eriştiremez. O halde âyetle asıl vurgulanmak istenen şudur: İnsanların hatırı için benim emrimi terk etme! Bilakis benim emrimi yerine getirmek için gerekirse insanları terk et! ¹³⁷⁷

1373 Uddetü's-Sâbirin (166-167)

1374 Âl-i İmran 3/159

1375 er-Risâletü't-Tebûkiyye (86)

1376 Âl-i İmran 3/160

1377 İbn-i İshâk'tan aktarılan bu sözler için bk. Siretü İbn Hişam (III/81) (Derleyeninin notu)

Hızlân, Allâh'ın kulunu kendisiyle baş başa bırakıp onu kendisine vekil kılmasıdır. Tevfik ise bunun zıddı olup kulunu kendisiyle baş başa bırakmaması ve onu kendine vekil kılmamasıdır. Allah tevfik verdiği kuluna yumuşak davranır, yardımcı olur, onu müdâfaa eder ve şefkatli bir babanın zavallı durumdaki çocuğunu koruduğu gibi onu korur. Kendisiyle baş başa bıraktığı bir kimse ise artık tamâmen helâk olmuştur. Bundan dolayı Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- duâlarından biri şu olmuştur: *“Ey Hay, ey Kayyûm! Ey göklerin ve yerin emsâlsiz yaratıcısı! Ey celâl ve ikram sâhibi! Senden başka tapılmaya lâîk kimse yoktur! Senin rahmetine sığındım. Benim durumumu düzelt! Bir an bile beni kendime veyâ yaratıklarından birine bırakma!”* ¹³⁷⁸

Kul, Allah'la şeytan arasına atılmış durumdadır. Eğer Allah'ın riâyeti onun üzerinde olursa düşmanı olan şeytan ona üstün gelmeye yol bulamaz. Ama eğer Allah onu yardımsız bırakır ve ondan yüz çevirirse şeytan onu bir kurdun koyunu kapması gibi kapıverir.

Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Çoban, kurtla koyun arasında hiçbir engel bırakmamışsa, koyunun ne kabâhati vardır? Kurda güç yetirip koyunu elinden kurtarması mümkün değil midir?

Bu soruya şöyle cevap verilir: Allâh'a yemin olsun ki Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- de buyurduğu gibi ¹³⁷⁹ şeytan insanın kurdudur. Ancak Allah, bu lânet kurda koyun üzerinde tamâmen hâkim olma imkânı vermemiştir. Bununla birlikte koyun çok zayıftır. Elini verip kurtla barıştığında hemen onun çağrısına uyar ve hiç eksiksiz onun emrini yerine getirir. Hattâ onun itâatine girmek için koşar ve kurt sürüsünün girme imkânı olmayan çobanın bulunduğu yeri hemen terk eder, kurt sürüsünün bulunduğu yere girer. Hâlbuki oraya giren kurda yem olmaktadır. Haddizâtında kurt, koyunun tehlikelere atılan ve başına bu işleri açan nefsinden başka bir şey değildir. Çünkü çoban onu tehlikeler hakkında sakındırmakta, gerekli ikaz ve ihtarları yapıp durmakta, çobandan ayrılıp kurt sürüsünün bulunduğu vâdiye giren koyunların âkîbetlerini ona gösterip durmaktadır.

Ahmed b. Mervan el-Mâlikî ¹³⁸⁰ Kitâbü'l-Mücâlese adındaki eserinde şöyle demiştir: İbnü Ebi'd-Dünyâ'yı şöyle derken işittim: Allâh'ın sayılamayacak kadar çok ilmi vardır. Birine verdiği ilim diğerine verdiğiinden farklıdır.

1378 Ahmed b. Hanbel (III/120); Ebû Dâvûd (I/279), Salât, Ebvâbü'l-vitr, Bâbü'd-duâ; Tirmizi (II/329)

1379 Ahmed b. Hanbel (V/232-233)

1380 Mâlikî mezhebini iyi bilen Mısırlı fakih ve muhaddislerdendir. İmam Şâfî'ye reddiye olmak üzere bir kitap yazmıştır. Aynı zamanda İmam Mâlik'in menkıbelerine dâir de bir eseri vardır. Ancak Ebû'l-Hasen ed-Dârakutni, onu hadis rivâyeti bakımından zayıf bulmuştur. Bk. Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ (XV/427) (Derleyenin notu)

Bize Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Said el-Kattan, Ubeydullah b. Bekr es-Sehmi'den o da babasından şöyle bir hâdisî nakletmiştir: Bir topluluk yolculuğa çıkmışlardı. Onların içinde bir adam vardı. Dâimâ kuşların yanına gidiyor sonra da çevresindeki insanlara "Bu kuşların ne dediklerini biliyor musunuz?" diye soruyordu. "Hayır!" cevâbını alınca "şöyle şöyle diyorlar" diyerek kendince açıklamalar yapıyor, doğruluğu bilinmeyecek bir takım şeyler söylüyordu. Tâ ki bir davar sürüsü ile karşılaştılar. Orada kuzusu için geri kalmış bir koyun gördüler. Boynunu kuzusuna doğru çeviriyor ve meliyordu. O adam yine "Bu koyun ne diyor biliyor musunuz?" diye sordu. "Hayır" cevâbını alınca şu açıklamayı yaptı: "Kuzusuna şöyle diyor: Bana katıl ki geçen yıl burada kardeşini yediği gibi seni de kurt yemesin!" Bunun üzerine kâfilede bulunanlar hemen çobanın yanına gidip "Bu koyun geçen yıl da kuzuladı mı?" diye sordular. Çoban "Evet, geçen yıl da kuzuladı, ancak kuzusunu burada bir kurt yedi" cevâbını verdi. Daha sonra bir topluluğa uğradılar. Onların içinde bir deve üzerine yerleştirilmiş hevdecinde yolculuk eden bir kadın vardı. Deve zaman zaman boynunu hevdece doğru çevirerek bağıırıyordu. O adam yine "Bu deve ne diyor biliyor musunuz?" diye sordu. "Hayır!" cevâbını alınca "Taşdığı kişiye lânet ediyor ve onu hörgücüne batmış bir iğne ile yürüttüğünü söylüyor!" dedi. Kâfilede bulunanlar hemen o topluluğa gidip adamın kendisine söylediğini onlara haber verdiler. Bunun üzerine onlar da hemen deveyi çöktürüp yükünü indirdiler ve durumun aynen adamın haber verdiği gibi olduğunu gördüler.

O koyun kuzusunu bir defâ kurttan sakındırdı, bunun üzerine kuzu da bu ikâzı dikkate aldı. Hâlbuki Allah Teâlâ insan oğlunu şeytana karşı kaç defâ sakındırmıştır. Buna rağmen insan, Allâh'ın çağrısına uymamakta, şeytanla geceleyp şeytanla sabahlamaktadır: Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: "(Hesap görülüp) iş bitirilince, şeytan diyecek ki: Şüphesiz Allah size gerçek olanı vaad etti, ben de size vaat ettim ama, size yalancı çıktım. Zâten benim size karşı bir gücüm yoktu. Ben, sâdece sizi (inkâra) çağırdım, siz de benim dâvetime hemen koştunuz. O halde beni yermeyin, kendinizi yerin. Ne ben sizi kurtarabilirim, ne de siz beni kurtarabilirsiniz! Kuşkusuz daha önce ben, beni (Allah'a) ortak koşmanızı reddettim.. Şüphesiz zâlimler için elem verici bir azap vardır."¹³⁸¹

"(Bedir'de) iki katını (düşmanınızın) başına getirdiğiniz bir musibet (Uhud'da) kendi başınıza geldiği için mi 'Bu nasıl oluyor!' dediniz? De ki: O, kendi kusurunuzdandır. Şüphesiz Allâh'ın her şeye gücü yeter."¹³⁸²

1381 İbrâhim 14/22 Bk. Şifâü'l-Alil (100-101)

1382 Âl-i İmran 3/165

Allah Teâlâ, bu âyet-i kerimede Müslümanların uğradığı musibetin sebebinin ve uğradıkları musibetin bağlı bulunduğu İlâhi kudretini zikretti. Ayrıca bu sebep dolayısıyla onlar hakkında uyguladığı adâletini ve onlara hoşlanmadıkları şeyin ulaşması sûretiyle onlar üzerindeki İlâhi kudretini dile getirdi. ¹³⁸³

“İşte o şeytan, ancak kendi dostlarını korkutur. Şu halde, eğer imân etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayın, benden korkun.” ¹³⁸⁴

Allâh'ın dost ve ordusu olan müminleri korkutmak şeytanın hilelerindendir. Onlara”cihad etmeyin, iyiliği emredip kötülüğü yasaklamayın!” der. Bu, onun müminlere kurduğu en büyük tuzaktır. Allah Teâlâ yukarıdaki âyet-i kerimede işte bunu haber vermektedir.

Bütün müfessirlere göre âyetin mânâsı بِخَوْفِكُمْ بِأَوْلِيَاءِهِ “Sizi dostlarıyla korkutur” şeklindedir. Nitekim tâbiundan Katâde şöyle demiştir: Şeytan, dostlarını sizin gözünüzde büyütür. Bundan dolayı Allah Teâlâ “Şu halde, eğer imân etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayın, benden korkun.” ¹³⁸⁵ buyurmuştur. Kulun imânı arttıkça şeytanın dostları hakkındaki korkusu azalır. İmânı da zayıfladıkça onlardan korkusu artar. ¹³⁸⁶

“Şu halde, eğer imân etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayın, benden korkun.” ¹³⁸⁷

Bu âyet-i kerimede, Allah korkusunun imânın şartlarından biri olarak sunulmuştur. Her ne kadar imânın şartları içerisinde bu yer almasa da mânâca şart koşulmuş hükmündedir. Çünkü imânın meydana gelişi ve gerçekleşmesi için Allah korkusu şarttır. Çünkü iman, meydana gelen bir kaygının sebebidir. Nasıl ki sebep neticeyi doğurursa neticenin meydana gelmesi de sebebin gerçekleşmesine bağlıdır. Allah korkusunun olmaması durumunda imânın da olmaması, şartın mevcut olmaması durumunda meydana getirdiği şeyin de olmamasının bir neticesidir. İmânın olmaması durumunda Allah korkusunun da olmaması, sebebin olmamasından dolayı neticenin de meydana gelmeyişi gösterir. Bu, üzerinde kafa yormaya değer bir husustur!

1383 es-Savâiku'l-Mürsele (IV/1394)

1384 Âl-i İmran 3/175

1385 Âl-i İmran 3/175

1386 İğâsetü'l-Lehfân (I/110)

1387 Âl-i İmran 3/175

Bu âyet-i kerimenin gramer açısından takdiri *إن كنتم مؤمنين فخافوني* “Eğer müminseniz benden korkun” şeklindedir. Sibeveyh (ö. 182 h) ve arkadaşlarına göre *إن* şart edâtının cevâbı düşürülmüştür. Çünkü daha önce geçen *فلا تخافوهم* “onlardan korkmayın” kısmı şartın cevâbıdır. Kûfeli dilcilere göre ise daha önce geçen bu kısım cevaptır. Onlar öne geçmiş olsa da bu kısmı cevap olarak kabul etmektedirler.

Her iki tahlile göre de şart edâtı, korkmayı gerektiren sebep olan iman üzerine girmiştir. İman ve Allah korkusundan her biri diğerini gerektirir. Ancak - yukarıda geçtiği gibi - iman Allah korkusunu bir sebep ve âmil olarak, Allah korkusu ise imânı kendi varlığının bir gereği olarak gerektirir. Kezâ iman ve Allah korkusundan herhangi biri yoksa diğeri de yoktur. Ancak - yine yukarıda geçtiği üzere - iman olmadığında Allah korkusu sebebinin olmamasından dolayı, Allah korkusu olmadığında ise iman varlığının zarûri neticesini meydana getirmediğinden dolayı yoktur. Hâsılı Allah korkusu, imânın gereklerindendir ve ondan ayrılmaz.¹³⁸⁸

*“Allah, müminleri (şu) bulunduğunuz durumda bırakacak değildir; sonunda murdarı temizden ayıracaktır. Bununla berâber Allah, size gaybı da bildirecek değildir. Fakat Allah, elçilerinden dilediğini ayırt eder.”*¹³⁸⁹

Bu âyet-i kerime, Kur’ân’ın hazinelerindendir. Bunda, Allah Teâlâ’nın temiz murdardan ayırmasındaki hikmete ikazda bulunulmuştur. Bu ayırım ancak peygamberlerle olur. Onlardan dilediğini seçmiş ve kullarına göndermiş, böylece pisi temizden, dostu düşmandan, yakınlık ve şerefine lâayık olanı sâdece Cehennem’e odun olacıklardan ayırmıştır.

Kezâ bu âyet-i kerimde peygamber göndermenin hikmetine ve bunun gerekliliğine de ikazda bulunulmuştur. Allah Teâlâ’nın, peygamber gönderme ilkesini ihlâl etmesi kendisine yaraşmaz. O’nun peygamber göndermesini inkâr eden kimse O’nu lâayıkla takdir edip tanıyamamış ve O’na lâayık olmadığı bir özellik nispet etmiş demektir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: *“Allah’ı gereği gibi takdir edemediler. Çünkü Allah hiçbir beşere bir şey indirmede, dediler.”*¹³⁹⁰

Bu, üzerinde durulması ve lâayıkla düşünülmesi gereken bir husustur. Eğer bu kitap başka bir husus için kaleme alınıyor olmasaydı bu konuda istifâde edilecek bilgiler verilebilirdi. Doğru yola iletici olan sâdece Allah’tır.¹³⁹¹

1388 Tariku'l-hicreteyn (263)

1389 Âl-i İmran 3/179

1390 En'am 6/91

1391 Medâricü's-Sâlikin (I/84)

إِنَّ الدِّينَ اشْتَرَوْا بِالْإِيمَانِ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٧٧﴾
 وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُفْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِّأَنفُسِهِمْ إِنَّمَا نُفْلِي لَهُمْ لِيُزَادُوا
 فِي عَذَابِ مُهِينٍ ﴿١٧٨﴾ مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى مَا أَنتُمْ عَلَيْهِ
 حَتَّى يَمِيزَ الْخَيْبَ مِنَ الطَّيِّبِ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَكِنَّ اللَّهَ
 يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ
 ﴿١٧٩﴾ وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَتَّخِلُونَ بِمَا أَنَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ
 هُوَ شَرٌّ لَهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا يَخْلَعُونَ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَاللَّهُ يَبْرِئُ السَّمْعَاتِ وَالْأَرْضِ
 وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١٨٠﴾ لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ
 أَغْنِيَاءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلُهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَتَقُولُ ذُوقُوا عَذَابَ الْحَرِيقِ
 ﴿١٨١﴾ ذَلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيَكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ ﴿١٨٢﴾ الَّذِينَ
 قَالُوا إِنَّ اللَّهَ عَهْدُ إِلَيْنَا أَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتَّى يَأْتِيَنَا بَقَرَانٍ تَأْكُلُهَا النَّارُ قُلْ قَدْ
 جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ قَبْلِي بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالَّذِي قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ
 ﴿١٨٣﴾ فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ رَسُولٌ مِنْ قَبْلِكَ جَاءُوا بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ
 الْمُنِيرِ ﴿١٨٤﴾ كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّقُونَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ
 رُخِّعَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْعُزُورِ ﴿١٨٥﴾
 لَتَبْلُغُنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَالنَّفْسِ كُفْرًا وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنْ
 الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ ﴿١٨٦﴾
 وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ
 ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَبُخْسَ مَا يَشْتَرُونَ ﴿١٨٧﴾ لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ
 يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُجِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبْنَهُمْ بِمَقَارَةِ مِنَ
 الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٨٨﴾

177. Şüphe yok ki iman karşılığında küfrü satın alanlar Allah'a hiçbir zarar veremezler. Onlar için çok acıklı bir azab da vardır.

178. Sakın o inkâr edenler kendilerine mühlet vermemizi haklarında hayırlı sanmasınlar. Onlara mühlet vermemiz ancak günahlarını artırmaları içindir. Onlar için horlayıcı bir azab vardır.

179. Allah mü'minleri üzerinde bulunduğunuz bu halde asla terketmez. Nihâyet murdarı temizden ayıracaktır. Allah, size gaybı bildirecek de değildir. Fakat, Allah peygamberlerinden kimi dilerse seçer. O halde Allah'a ve rasûllerine iman edin. Eğer iman eder ve sakınırsanız sizin için pek büyük bir mükâfat vardır.

180. Allah'ın lütuf ve kereminden kendilerine verdiği şeylerde cimrilik gösterenler, onu haklarında hayırlı sanmasınlar. Bilakis o, onlar için bir şerdir. Cimrilik ettikleri şey Kıyamet günü boyunlarına (ateşten) bir halka olarak geçirilecektir. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.

181. Andolsun Allah: "Muhakkak Allah fakirdir ve biz zenginiz" diyenlerin sözlerini iştîmiştir. Onların o sözlerini ve haksız yere peygamberleri öldürmelerini yazacağız. Ve (onlara): "O yakıcı azabı tadınız" diyeceğiz.

182. "Bu ellerinizin önden gönderdiğinin karşılığıdır. Şüphesiz Allah kullarına zulmedici değildir."

183. "Allah bize (gökten) ateşin yiyeceği bir kurban getirinceye kadar hiçbir peygambere iman etmememizi emretti" diyenlere de ki: "Size benden önce nice peygamberler apaçık delilleri ve dediğinizi getirmişlerdi. Doğru söylüyor iseniz onları niçin öldürdünüz?"

184. Eğer onlar seni yalanlarlarsa (sakın üzülme!). Senden önce apaçık delillerle, sahifelerle, aydınlatıcı kitaplarla gelmiş nice peygamberler de yalanlanmıştı.

185. Her can ölümü tadıcıdır. Kıyamet günü ecirleriniz size eksiksiz verilecektir. Kim ateşten uzaklaştırılır da Cennet'e sokulursa muhakkak ki o, kurtulmuştur. Dünya hayatı aldaniş metaından (gelip geçici faydadan) başka birşey değildir.

186. Andolsun ki siz mallarınız ve canlarınızla imtihan edileceksiniz. Muhakkak sizden önce kitap verilenlerden ve şirk koşanlardan çok ezalar işiteceksiniz. Eğer sabreder ve sakınırsanız, işte bu azmedilmeye değer işlerdendir.

187. Hani bir zamanlar Allah kendilerine kitap verilenlerden: "Onu muhakkak insanlara açıklayıp anlatacaksınız ve onu gizlemeyeceksiniz" diye söz almıştı. Onlar ise onu kulak ardı ettiler ve onu az bir bedele değiştirdiler. O aldıkları bedel ne kötüdür!

188. Getirdikleriyle mağrur ve yapmadıklarıyla övülmekten hoşlanan kimselerin azaptan kurtulacaklarını sanmayasın. Onlar için pek acıklı bir azab da vardır.

Tefsiri:

Bu âyetin mânâsı şudur: Yapmış oldukları bidat, dalâlet ve Allah'tan başka ilâh edinme fiilleriyle sevinir ve sünnete uymak ve samimi olmakla övülmeyi severler.¹³⁹²

وَاللَّهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٨٩﴾ إِنَّ فِي خَلْقِ
السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ ﴿١٩٠﴾
الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ
وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٩١﴾

189. Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Allah herşeye hakkıyla kâdirdir.

190. Muhakkak göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün değişip durmasında, elbette akıl sahipleri için deliller vardır.

191. Onlar ki, ayakta iken, otururken, yanları üstünde (yatar) iken daima Allah'ı anar, göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler (ve şöyle derler): "Rabbimiz, Sen bunları boşuna yaratmadın. Sen münezzehsin. . Bizi ateşin azabından koru.

Tefsiri:

Bu âyet-i kerime son derece dikkate değer hususlar ihtivâ etmektedir. Allâh Teâlâ, varlıkları hikmetle yarattığını belirtmek yerine, varlıkları hikmetsiz yaratmasının söz konusu olmadığını bildirmiştir. Çünkü bâtılın genel ve kapsamlı bir şekilde reddedilmesi vurgulanmak istenen amaç için daha iyi ve yaratılışın hikmetlerini saymaktan daha etkilidir. Çünkü tüm hikmetlerin açıklanmasının imkânı yoktur. Bir kısmının açıklanması hikmetin tamâmını, hikmetsizliğin ve amaçsızlığın söz konusu olmadığını bildirir. Kâinât tüm ulvi ve süfli parçalarıyla birlikte bir çok hikmetler ve parlak alâmetler ihtivâ etmektedir.

Daha sonra Allah Teâlâ, yaratıklarının hikmetten uzak yaratılmış olmadığını bildirmiştir. Allâh'ın sıfatlarını kabûl etmeyenlere göre Allâh'ın hikmetsiz yaratma olmadığını belirtmesinin bir anlamı yoktur. Çünkü onlara göre bâtıl zâten mevcut değildir. Bu durumda onlar, Allâh'ı zâten mevcut olmayan bir şeyden arındırmış olurlar. Bu ise, gündüzle gece gibi biri olduğunda diğeri olmayacak iki çelişik şeyin bir arada olması, bir cismin iki ayrı mekânda bulunması gibi imkânsız bir şeydir. Hâlbuki Allâh'ın kendisini arındırdığı şey onların bu görüşleri değildir.

Zâten böyle bir arındırmadan dolayı kimseye bir ihsanda bulunulmaz. Çünkü o kişi Allâh'ı övmüş ve methetmiş olmaz. Bunun övgü olduğunu düşünen insanı Allah yadırgar.¹³⁹³

*“Onlar ki, ayakta iken, otururken, yanları üstünde (yatar) iken daima Allah'ı anar, göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler (ve şöyle derler): “Rabbimiz, Sen bunları boşuna yaratmadın. Sen münezzehsin. Bizi ateşin azabından koru.”*¹³⁹⁴

Âyetteki “ayakta dururken, otururken ve yanları üzerine yatarken” ifâdesi, kulların bulunabildiği tüm halleri kapsamaktadır. Çünkü kul, ya ayakta, ya oturur veyâ yan yatar halde bulunur. Allah Teâlâ bu ifâde ile, onların her halde kendisini andıklarını belirtmeyi murât etmiştir.¹³⁹⁵

Allah Teâlâ'nın gökleri ve yeri sâdece varlığına delil olması için yaratmış olması düşünülemez. Çünkü bir tahta kurusunun, bir sivri sineğin yaratılması, canlılarda hayat özelliğinin oluşu bile yaratıcının varlığını büyük gök cisimlerinin yaratılmasından daha iyi gösterir. Çünkü hayat vermeye sâdece Allah güç yetirebilir. Gök cisimlerinin benzeri cansız varlıkları ise başkaları da meydana getirebilir.

Yaratıcının varlığını göstermek gök cisimleri dışındaki canlılarda daha âşikâr olduğu halde Allâh Teâlâ'nın mümin kullarının diliyle “*Sen bunu boşuna yaratmadın*” sözünü gökler ve yer hakkında kullanması, onların yaratılışında beşerin idrâk edemeyeceği kadar büyük sırlar ve yüce hikmetler olduğunu gösterir. Şu âyet-i kerime de mânâca buna yakındır:

*“Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri biz boş yere yaratmadık. Bu inkâr edenlerin zannıdır. Vay o inkâr edenlerin ateşteki hâline!”*¹³⁹⁶ Bu âyet-i kerimede asıl kastedilen, Allah Teâlâ'nın gökleri ve yeri varlığına delil olması için yaratmış olması değildir. Çünkü onların bir yaratıcıya muhtaç oldukları zâten bilinen bir husustur. Zirâ her yeri kaplayan varlık sonradan meydana gelmiştir. Sonradan meydana gelen her şey de bir yaratıcıya muhtaçtır. Böylece ortaya çıkar ki yeri kaplayan her varlığın yaratıcının varlığını göstermesi zâten sâbit bir husustur. O halde zâten yaratıcının varlığını gösteren gökler ve yer, yaratıcının varlığını göstermek için yaratılmış olamazlar. O halde yukarıdaki âyetten bu neticeyi çıkarmak doğru değildir. Dolayısıyla daha önce zikretmiş olduğumuz neticenin çıkarılması gerekli hâle gelir.¹³⁹⁷

1393 Miftâhu Dâri's-Seâde (419-420)

1394 Âl-i İmran 3/191

1395 es-Savâiku'l-Mürsele (IV/1480)

1396 Sâd 38/27

1397 Miftâhu Dâri's-Seâde (529)

Müminler, Allâh'ı hiçbir hikmet ve amaç olmaksızın kâinâtı yaratmış olmaksızın arındırmışlardır. Allah Teâlâ'ya zâtı ve sıfatları için hamdedildiği gibi övgüye lâyık amaçlar güttüğü için de hamdedilir. O'nun fiillerindeki övgüye lâyık amaçlar, sevdiği ve hoşnut olduğu hikmettir. Hoşlanmadığı şeyleri yaratması ise, sevdiği şeylerin onları gerektirmesinden dolayıdır. Nitekim Allah Teâlâ sevdiği bâzı şeyleri de yapmaz. Çünkü onu yapması durumunda katında ondan daha sevimli bir şey oluşmayacak veyâ katında ondan daha sevimsiz bir şey meydana gelecektir.¹³⁹⁸

رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تَدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْرَجْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ ﴿١٩٢﴾ رَبَّنَا إِنَّتَا
سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا
سَيِّئَاتِنَا وَتَوَقَّنا مَعَ الْأَبْرَارِ ﴿١٩٣﴾ رَبَّنَا وَأَتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَى رُسْلِكَ وَلَا تُخْزِنَا
يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿١٩٤﴾

192. “Rabbimiz, şüphe yok ki Sen, kimi ateşe sokarsan onu hakir kıldın, demektir. Ve zulmedenlerin de hiçbir yardımcıları yoktur.

193. “Rabbimiz biz, ‘Rabbimize iman edin’ diye imana çağıran bir dâvetçiyi işittik ve iman ettik. Rabbimiz, günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört, ruhumuzu da iyilerle birlikte al.

194. “Rabbimiz, bize peygamberlerin aracılığıyla va’dettiğini de ver. Kıyamet gününde bizi rüsvay etme. Şüphe yok ki Sen va’dinden dönmezsin.”

Tefsiri:

Allah Teâlâ, bu duâyı akıl sâhibi kullarının dilinden söylemektedir. Âyetin anlamı şudur: peygamberlerin vâsıtasıyla bize bildirdiğin Cennet’e girme vaadini yerine getir!

Bir grup âlim şöyle demiştir: Âyetin takdiri şöyledir: وَالْإِيمَانِ عَلَى رُسُلِكَ “Peygamberlerine inandığımız için bize vaad ettiklerini ikrâm et!”

Ancak bu görüşe göre âyetten hem رُسُلِ kelimesi, hem de ب edâtı düşürülmüş olmaktadır ki, hem ismin hem de edâtın düşmesi hoş değildir. Ancak iman “inanmak” yerine, تَصَدَّقَ “inanmak” veyâ طَاعَةَ “itâat” gibi edâta ihtiyaç duymayan bir isim takdir etselerdi olurdu ve iki takdir dengelenirdi. Bununla birlikte ilk takdir üstün kılan bir husus vardır. O da âyetin başında şöyle buyurul-

muş olmasıdır: “Ey Rabbimiz! Gerçek şu ki biz, ‘Rabbimize inanın!’ diye imâna çağıran bir dâvetçiyi (peygamberi, Kur’ân’ı) işittik, hemen imân ettik.” Bu ifâde, peygamberlere ve onları gönderenlere inanıldığını açıkça göstermektedir. Duâ eden kişiler işte bu imanlarını aracı kılarak peygamberleri vâsıtasıyla Allâh’ın vaat etmiş olduğu şeyleri istemektedirler. Çünkü bu vaatleri peygamberlerden duymuşlardır. “Ey Rabbimiz! Gerçek şu ki biz, ‘Rabbimize inanın!’ diye imâna çağıran bir dâvetçiyi (peygamberi, Kur’ân’ı) işittik, hemen imân ettik.” ifâdesi, duâ eden kişilerin peygamberlere, onların müminlere olan İlâhi vaatleri insanlara ulaştırdığına inandıklarını da içermektedir. İşte bunun üzerine peygamberlerin anlattığı bu vaatleri kendilerine vermesini Allah’tan istemektedirler. Ümmetin ilk ve sonraki âlimlerinin bu âyet hakkındaki tefsirleri işte budur.¹³⁹⁹

Âyetin mânâsının şöyle olduğu da ileri sürülmüştür: Peygamberlerin vâsıtasıyla vaat ettiğin zafer ve yardımı bize nasip et!

Ancak en başta zikrettiğimiz anlam daha genel ve daha mükemmeldir.

Allâh’a inanmaları, O’nun emrine, yasağına, peygamberlerine, vaadine, tehdidine, isimlerine, sıfatlarına, fiillerine, vaadinin doğruluğuna, tehdidinden korkmalarına ve emrine uymalarına inandıklarını da içermektedir. Bu özelliklerin hepsi ile birlikte onlar Rablerine inanmış olmaktadırlar. Böylece Allâh’ın vaat ettiklerini istemek ve azâbından kurtulmak için bu imânı aracı kıymışlardır.

Allâh’ın vaadini yerine getirmesi kat’i bir husus olduğu halde duâda böyle bir şey istenmesi bâzı insanlara problemlili gelmiş ve bunu duânın taabbüdi (akıl yürütmek mümkün olmayan ibâdetle ilgili bir husus) olmasıyla izah etmişlerdir. Yine Kur’an’da yer alan “Rabbim adâletinle hükmünü ver!”¹⁴⁰⁰ “Tevbe eden ve senin yolunda gidenleri bağışla!”¹⁴⁰¹ duâlarını da bu duâ ile benzer bulmuşlardır.

Ancak bu kimselere vaadin bir takım şartlara bağlı olduğu gizli kalmıştır. Allah Teâlâ’ya yönelmek ve O’ndan vaadini yerine getirmesini istemek bunlardan bâzılarıdır. Kezâ imân etmek ve imânın gereklerini yerine getirmek, imânı geçersiz kılacak bir şey yapmamak da bu şartlardandır.

Kulların Allah’tan vaadini yerine getirmesini istemesi, Allâh’ın vaadini yerine getirmesi için gerekli sebepleri onlara kolaylaştırmasını ve onları başarıya ulaştırıp bu konuda sâbit kılmasını da içerir. Bu, en önemli ve en faydalı duâlardan biridir. Kullar ona başka bir çok duâdan daha çok muhtaçtır.¹⁴⁰²

1399 Taberi (IV/212-213)

1400 Enbiyâ 21/112

1401 Mümin 40/7

1402 Hâdi'l-Ervah (80-81)

فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أَضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِّنْكُمْ مِّنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ بَعْضُكُمْ
 مِنْ بَعْضٍ فَأَلْزَمَ الْكافِرِينَ هَاجِرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُودُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتِلُوا وَقَاتِلُوا
 لَأَكْفِرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَا أَدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ
 اللَّهِ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ ﴿١٩٥﴾ لَا تَعْرُثُكَ ثَقُلَتِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ
 ﴿١٩٦﴾ مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَا وَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبَنَسَ الْجَهَادُ ﴿١٩٧﴾ لَكِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا
 رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نُزُلًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا عِنْدَ
 اللَّهِ خَيْرٌ لِلْأَنْزَارِ ﴿١٩٨﴾ وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ
 وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلَّهِ لَا يَشْتُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ
 عِنْدَ رَبِّهِمْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٩٩﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا
 وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٢٠٠﴾

195. Nihayet Rabbleri dualarına şöyle karşılık verdi: “İçinizden gerek erkek gerek kadın olsun (salih) amel işleyenin amelini karşılıksız bırakarak boşa çıkarmayacağım. Kiminiz kiminizdensiniz. Artık hicret edenlerin, yurtlarından çıkarılanların, Benim yolumda işkence görenlerin, savaşan ve öldürülenlerin elbette günahlarını örteceğim ve andolsun ki, onları -Allah’tan güzel bir mükâfat olmak üzere- altından ırmaklar akan Cennetlere sokacağım. Mükâfatların en güzeli Allah nezdindedir.”

196. Kâfirlerin (refah içinde) diyar diyar dolaşmaları sakın seni aldatmasın.

197. Azıcık (değersiz ve geçici) bir geçim; sonuçta varacakları yer Cehennemdir. O, ne kötü yataktır!

198. Fakat Rabblerinden korkanlara gelince; onlar için altlarından ırmaklar akan Cennetler vardır. Orada ebedi kalıcıdırlar, Allah katından hazırlanmış nice ziyafetler de vardır. Allah katında olanlar, iyiler için daha hayırlıdır.

199. Muhakkak Kitap Ehlinde öyleleri vardır ki Allah’a, size indirilene ve kendilerine indirilene -Allah’a korku ve itaatle- iman ederler. Onlar, Allah’ın âyetlerini az bir pahaya değişmezler. İşte onların ecirleri Rabbleri katındadır. Şüphesiz Allah hesabı çabucak görendir.

200. Ey iman edenler! Sabredin (düşmanlarınızla) sabır yarışı yapın ve ribatta bulunun. Allah’tan korkun ki kurtuluşa eresiniz.

Tefsiri:

Allah Teâlâ bu âyet-i kerime de müminlere sabrı emretmiştir. Sabır, kişinin bizzat kendisinin direnç göstermesidir. Hemen peşi sıra gelen ve sabırla aynı kökten olan صابروا emri ise, hasma karşı mukâvemet göstermek demektir. Bu fiil müfâale kalıbındadır. Bu kalıptaki fiiller, müşâteme / sövüşme ve mudârebe / vuruşma gibi iki kişi tarafından yapılır. Hülâsa صابروا emri, hasma karşı direnç göstermek anlamına gelir.

Âyette yer alan üçüncü emir olan رابطوا ise, sabır ve hasma karşı direnç göstermede sebat ve devamlılık göstermek demektir. Kişi sabredebilir, ancak düşmana karşı direnç gösteremeyebilir. Düşmana karşı direnç gösterebilir ancak bunda devamlılık ve sürekliliği sağlayamayabilir. Bütün bu üç emri de yerine getirebilir ancak takvâ ve Allah korkusundan uzak olabilir. Bu sebeple Allah Teâlâ bunların hepsinin esâsının takvâ olduğunu, gerçek kurtuluşun ona bağlı takvâyâ bulunduğunu bildirerek şöyle buyurmuştur: “Allah’tan korkun ki başarıya erişebilirsiniz”¹⁴⁰³

Sabır ve hasma karşı direnç göstermede devamlılık olarak açıkladığımız رابطوا emrinin açık anlamı, düşmanın hücum etmesinden korkulan serhatlerde beklemektir. Ancak bu emir, arzu-heves ve şeytanın girip hâkim olmaması için kalbin serhaddini bekleme mânâsını da ihtivâ eder.¹⁴⁰⁴

“Ey iman edenler! Sabredin (düşmanlarınızla) sabır yarışı yapın ve ribatta bulunun. Allah’tan korkun ki kurtuluşa eresiniz.”¹⁴⁰⁵

Bu âyet-i kerime hakkında şöyle yorum yapılmıştır: Burada düşükten yükseğe doğru bir sıralama yapılmıştır. Çünkü sabır, musâbereden (düşman karşısında dirençten), musâbere de ribattan daha düşüktür. Ribat, ربط kökünden bağlamak anlamında bir kelimedir. Mücâhitlere murâbit (bağlayan) denilmesinin sebebi, savaşın çıkmasını bekledikleri için atlarını bağlamalarından dolayıdır. Daha sonra kendisini ibâdete adayıp onun vaktini bekleyen kimselere de bu isim verilmiştir. Nitekim şu hadis-i şerifte bunu görmekteyiz. Hz. Peygamber -sallallahu aleyhi vesellem- şöyle buyurmuştur: “Allâh’ın hatâları mahvedip dereceleri yükseltmesine vesile olan şeyi size haber vereyim mi? Zorluklara aldırış etmeden abdest âzâlarını iyice yıkamak. Mescide ulaşmak için çokça yürümek. Namazı edâ ettikten sonra bir sonraki namaz vaktini beklemek. İşte ribat budur, işte ribat budur.”¹⁴⁰⁶

1403 Â-i İmran 200

1404 Uddetü's-Sâbirin (21)

1405 Â-i İmran 200

1406 Müslim (I/537) Tahâre, bâbu fazli isbâğî'l-vüdû ale'l-mekârih; Muvatta (I/161) Kasru's-salâh, Bâbu intizârî's-salâh ve'l-meşy ileyhâ; Tirmizi (I/72-73) Tahâre, Bâbu mâ câe fi isbâğî'l-vudû; Nesâi (I/89-90) Tahâre, Bâbu fazli isbâğî'l-vüdû

Başka bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurmuştur: *“Allah yolunda bir gün nöbet beklemek dünyâ ve içindekilerden daha hayırlıdır.”* ¹⁴⁰⁷

Âyet hakkında başka yorumlar da yapılmıştır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Allâh’a itâat etmekte içten sabır gösteriniz. Başınıza gelen musibetlere karşı Allah rızâsını gözeterek kalbinizi dirençli tutunuz. Allâh’ın sevgisine gönülden bağlanınız.

2. Allah için sabır gösterin, Allah’la direncinizi artırın, Allah’la direncinizi devamlı kılın.

3. Nimetlere karşı sabırlı olun, sıkıntı ve darlıklara karşı direnç gösterin, düşman diyârında direncinizi sürekli kılın, gök ve yerin Rabbinden sakının ki âhirette kurtuluşa eresiniz. Çünkü âyette yer alan ilk emir olan sabır, kişinin nefesine karşı gösterdiği dirençtir. İkinci emir olan ve sabırla aynı kökten gelen ve işteşlik bil-diren musâbera, düşmana karşı direnç göstermek mânâsındadır. Üçüncü emir olan ribat ise sebatkâr olmak ve hazırlık yapmak demektir. Düşman hücumunu engellemek için serhatte beklemek mânâsına da gelir. Bunun bir mânâsı da şeytanın hücum ederek kalbi ele geçirip tahrip ve talan etmemesi için kalbin serhad-dini beklemektir.

4. Sabırlı ol! Eğer bundan dolayı ölürsen şehit olarak ölürsün. Yaşarsan değerli birisi olarak yaşarsın.

5. Allâh için sabretmek zenginliktir. Allah’tan güç alarak sabretmek kalıcılık sağlar. Allah hakkında sabretmek imtihandır. Allâh’ın yardımını dileyerek sabretmek bir korunaktır. Allah’tan uzak bir sabır ise sıkıntı ve cefâdır. İstenilen şeylere ulaşmakta sabırlı olmak onun elde edileceğinin göstergesidir. Başa gelen felâketlerde sabırlı olmak kurtuluşun göstergesidir.

6. Kulun Allah’la olan durumu onun ribâtıdır. Allah’ın dışındakiler ise onun düşmanıdır. ¹⁴⁰⁸

Allah Teâlâ, bu âyet-i kerimede kullarına savaş ve cihâdın durumunu öğretmiş ve bunu dört kelimede özetlemiştir. Bunlar; sabır, musâbere, ribat ve takvâdır. Cihad ancak bu dört hususla tamamlanır. Sabır ancak musâbere, yâni düşmana karşı direnç göstermekle kemâle erer. Kişi düşmanına karşı sabredince başka bir şeye daha ihtiyaç duyar. O şey ribattır. Ribat; şeytanın girmesini engellemek için kalbin, gözün, kulağın, dilin, karnın, el ve ayağın serhatlerini beklemek ve

1407 Buhâri (VI/17) Cihâd ve’s-siyer, Bâbu’l-ğudve ve’r-ravha fi sebilillâh; Müslim (IV/545) İmâre, Bâbu fazli’l-ğudve ve’r-ravha fi sebilillâh

1408 Medâricü’s-Sâlikin (II/159-160)

onların bekçiliğini yapmak demektir. Çünkü kişinin düşmanı olan şeytan bu sınırlardan içeri girer ve kalp ülkesini gücü yettiği kadar dağıtıp fesâda uğratır. İşte ribat bu sınırları beklemek ve onları başıboş bırakmamak demektir. Zirâ düşman onları boş bulursa kalbe girer.

Hz. Peygamber'in -sallallâhu aleyhi vesellem- ashâbı, resûl ve peygamberlerden sonra yaratılmışların en hayırlıları, şeytandan en çok korunanlarıdır. Buna rağmen Uhud savaşında beklemekle emrolundukları bu serhatleri boş bırakmışlar ve düşmanları olan şeytan o boş bırakılan yerlerden girmiş, sonra da olanlar olmuştu.

Buraya kadarı sayılan üç unsurun esâsı ve direği, Allah korkusudur. Allah korkusu olmaksızın buraya kadar açıklamış olduğumuz sabır, musâbere ve ribat bir fayda sağlamaz. Allah korkusu ise sâdece sabır temeli üzerinde yükselir. ¹⁴⁰⁹

مَضَوْا سَلْفًا قَعْدَ السَّبِيلِ عَلَيْهِمْ / وَصَرَفُ الْمَنَایَا بِالرِّجَالِ تَشْقَابُ (الطویل)

Öldü evvelce bu yoldan geçen onlarca nefer
Dönmedi bir daha burdan yola çıkmış nice er
Bizleriz onların ardınca eden şimdi sefer

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

NİSÂ SÛRESİ

[176 Âyet]

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ
مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ
رَقِيبًا ﴿١﴾ وَآتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَبْدِلُوا الْحَيْثَ بِالطَّيِّبِ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ
إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا ﴿٢﴾ وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقِيمُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا
مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ثَلَاثٌ وَرُبَاعٌ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةٌ أَوْ مَا
مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ذَلِكَ أَذَىٰ ۖ لَا تَعُولُوا ﴿٣﴾

Rahmân ve Rahim Allah'ın adı ile

1. Ey insanlar, sizi tek bir candan yaratan ve ondan da zevcesini var eden, her ikisinden de birçok erkek ve kadın türeten Rabbinizden korkun. Kendisi adına birbirinizden dileklerde bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık (bağın)ı kesmekten de sakının. Şüphesiz Allah üzerinizde tam bir gözetleyicidir.

2. Yetimlere mallarını verin. Temizi murdar olana değişmeyin, onların mallarını mallarınızla karıştırarak yemeyin. Muhakkak bu, büyük bir günahtır.

3. Eğer yetim kızlara adaletli davranamayacağınızdan korkarsanız, size helâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın. Şayet adalet yapamayacağınızdan korkarsanız o zaman (ya) bir tane almalısınız yahut sahibi olduğunuz cariye(ler) ile yetinmelisiniz. Bu, sizi haksızlığa düşmekten daha çok alıkoyar.

Tefsiri:

İmam Şafii لا تعولوا nun anlamı ile ilgili olarak şöyle der:¹⁴¹⁰ Çoluk çocuğunun fazla çoğalmaması için. Çoluk çocuğun az olmasının daha isabetli olduğunu göstermektedir. Bunun üzerine denildi ki: “İmam Şafii bu konuda seleften ilk dönem ve sonraki dönem müfessirlerin çoğunluğuna/cumhuruna aykırı bir fikir ileri sürmüştür. Genel olarak müfessirler şu anlamı vermektedirler: “haksızlık yapmamanız ve birine meylederek diğerlerini ihmal etmemeniz içindir.” عال الرجل derken ‘adam meyletti, haksızlık etti ve zulüm yaptı’ anlamı verilir. Ayrıca ihtiyacı oldu anlamını da taşır. Bunun dışında Cenab-ı Allah şöyle der. “Eğer fakirlikten korkarsanız, Allah dilerse sizi yakında kendi lütfundan zenginleştirir.” (et-Tevbe, 9/28). Şairlerden biri de bu anlamda عال يعيل ile ilgili olarak şöyle der:

Zenginliğin ne zaman geleceğini fakir bilmez

Zengin kişi de ne zaman muhtaç olacağını bilmez.¹⁴¹¹

Yani zengin ne zaman muhtaç duruma düşüp de ne zaman fakir olacağını bilemez, demektir. Çoluk çocuğun fazla olmasının buradaki anlamla asla ilgisi yoktur. Bu anlam عال يعيل fiilinde افع vezninden gelip çoluk çocuğun artması demektir. البن و اتمر vezninden gelen sütü ve hurması bol oldu anlamına gelir. El- Vahidi¹⁴¹² el- Basit adlı tefsirinde şöyle der: “Buradaki anlam daha çok birine meylederek haksızlık ve adaletsizlik yapmayınız demektir.” Çoluk çocuğun artması âyetle belirtilen hüküm ve eşler arasındaki adalet ve çok evlilikle alakalı bir husus değildir. Bütün tefsir alimleri ile dil bilginlerinin görüşü budur.

Buradaki anlam ile ilgili olarak Hz. Âişe -radiyallâhu anhâ-'den gelen bir rivâyette de Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurur: “ان لا تعولوا” “haksızlık ve adaletsizlik etmeyiniz” demektir.”¹⁴¹³ “meyletmeyiniz” anlamına geldiği hususunda da bir rivâyet daha vardır. Bu da İbn Abbas, Hasan, Katade, er-Rabi', es-Süddi, İbn Mâlik, İkrime, el-Ferrâ', ez-Zeccac, İbn Kuteybe ve İbnü'l-Enbârî'nin görüşü ve yorumudur.

Bu anlamın verilmesi aslında âyetten kaynaklanmaktadır. İmam Şafii'nin belirttiği anlamın dil açısından bir izahını da el-Ferra ve el-Kisâi yapmıştır. Der ki

1410 İmam Şafii'nin bu görüşü için Şevkani'nin *Fethu'l-kadir* I, 421 ve Zamahşeri, *Tefsir*, I, 245 deki kayıtlarına bakılmalı.

1411 Bu şiir Ahiha İbnü'l-Cellâh'a aittir, bk. Taberi, *Tefsir*, neşr. Ahmed- Muhammed Şakir, VII,549,

1412 Allame imam Ali İbn Ahmed İbn Muhammed İbn Ali el-Vahidi, tefsir alimlerinin ustası olup *el-Basit*, *el-Vasit* ve *el-Veciz* adlı üç tefsiri vardır.

1413 Bk. İbn Hibbân, VI, 134. İbn Hacer de şöyle der: Bu hadisi Hz. Âişe'den İbn Hibban, İbrahim el-Harbi, İmam Taberi ve İbn Ebu Hatim rivâyet etmişlerdir. İbn Ebi Hatim ayrıca bu rivâyetin mevkuf olduğu daha doğrudur. Ayrıca bk. El-Keşşaf, *Tefsir*, (38), 317; İbn Kesir, I, 476; *ed-Durrü'l-Mensûr*, II, 430.

ashaptan şöyle diyenler vardır: *عال يعول* çoluk çocuğun artması anlamına gelir. El-Kisâi bunun fasih bir anlamının olduğunu ve bunu Araplardan işittiğini kaydediyor. Fakat birinci anlamının bir çok yönden daha isabetli olduğu bilinmektedir:

Öncelikle bunun bu anlamın dışında bir anlama geldiği bilinmediği gibi *عال يعول* nun çoluk çocuğun artması anlamını taşıdığını dilcilerden ve diğer alimlerden el-Kisâi'nin dışında hiçbir ilim adamı söylememektedir.

Bunun “*haksızlık ve adaletsizlik etmeyiniz*” anlamına geldiği ile ilgili olarak zayıf da olsa Resûlullah'tan gelen bir rivâyet vardır. Bunun için tercih edilmeye daha uygundur.

Aynı anlama geldiği hususunda Hz. Âişe ve İbn Abbas'tan rivâyet vardır. Bu rivâyete aykırı görüş belirten bir müfessirin olduğu da bilinmemektedir. el-Hakim Ebu Abdullah şöyle der: “Sahabenin tefsirini merfu' bir rivâyet kabul ederiz.”

Bütün deliller çok doğurgan olan kadının tercih edilmesi anlamını içeren rivâyetler pek çoktur. Hz. Peygamberin Kıyamet gününde ümmetinin çokluğu ile övüneceği hususunda bir çok hadis vardır.¹⁴¹⁴

Âyetin anlamının gelişinden anlaşılan husus ashabın adaletsizlikten, zulmetmekten sakınmalarının ve bundan korkmalarının gerekliliği anlatılmaktadır. Zîra cenab-ı Allah: “Eğer yetim kızlara adaletli davranamayacağınızdan korkarsanız, size helâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın. Şayet adalet yapamayacağınızdan korkarsanız...” buyurur. Bununla Allah (c.c) yetimlere zulmetmekten kurtulmanın yolunu göstermektedir. Bu da kadınlardan ve baliğ olan hanımlardan birilerini nikahlamak demek olup, onlara bunlardan dört tane birden nikahlayabileceklerinin mubah olduğunu bildirmiştir. Ardından gelen kısımda da bu hanımlar arasındaki adaletsizlikten ve onların bir kısmına zulmetmekten sakınmaları bildirilir. “Şayet adalet yapamayacağınızdan korkarsanız o zaman (ya) bir tane almalısınız yahut sahibi olduğunuz cariye(ler) ile yetinmelisiniz.” Bununla da cenab-ı Hak bir hanımla yetinmenin kişiyi adaletsizliğe ve zulme meyletmekten alıkoyacağını ve adaletsizliğe düşmekten daha isabetli olduğunu bildiriyor. Âyetin maksadı da açıkça budur.

Bir diğer anlam da şudur: “Şayet adalet yapamayacağınızdan korkarsanız o zaman (ya) bir tane almalısınız yahut sahibi olduğunuz cariye(ler) ile yetinmelisiniz,” derken dört hanım arasında tam bir adalet yapamamaktan korkarsanız bir

1414 Ma'kil İbn Yesar'dan nakledildiğine göre ashaptan biri Hz. Peygamber'e -sallallâhu aleyhi vesellem- gelerek gayet güzel ve asil bir hanım bulduğunu ancak çocuk doğurmadığını buna rağmen onunla evlenmek istediğini söyleyip Resûlullah'ın tavsiyesini sorunca Hz. Peygamber: ‘Hayır onunla evlenme’ buyurdu. Adam bir müddet sonra tekrar gelip bir daha aynı şeyleri söyleyince Resûlullah ona menfi bir cevap verdi. Üçüncü defa geldiğinde Resûlullah: “Çok doğuran kadınlarla evlenmeyi tercih ediniz, ben sizin çokluğunuzla diğer ümmetlere karşı övüneyim” buyurdu.

tane ile yahut cariyelerden elinizin altında olanlarla yetininiz. Bu da çoluk çocuğu arttırmaktan daha isabetlidir. Bu görüş ise tartışılması gereken bir yorumdur.

Dört hanım arasında adaletsizlikten korkarsanız bunun yerine çoluk çocuğunuz artmasın diye yüz tane cariyeye edininiz demek istenmemiştir.

Bu, sizi haksızlığa düşmekten daha çok alıkoyar, buyruğu geçen iki hükümden her birisi için bir sebep gösterilmektedir. Bu iki hükümle Allah, erkekleri yetimlerle evlenmekten uzaklaştırıp buluğa ermiş hanımlarla evlenmelerini, dört hanım arasında adaletsizlik yapmaktansa bir hanımla evlenmeyi tercih etmeye teşvik etmektedir. Bu da az çocuğa sahip olmakla yorumlanacak bir şey değildir.

“Fakir düşmekten veya başkasına muhtaç olmaktan korkarsanız” demeyip *Şayet adalet yapamayacağınızdan korkarsanız...*” buyuruyor. Mesele çoluk çocuğun azlığını teşvik etmek olsaydı böyle derdi.

Cenab-ı Allah yasakladığı bir hükmü murat ettiği veya bir şeyi mubah kıldığı zaman onun delilini ve sebebini/illetini de açıklar. Böyle bir durumda mubah olma veya yasaklanmanın illeti, açıklanan hükme zıt bir illet olmalıdır. Allah (c.c) yetim kızların dışında kalan baliğ hanımlarla ilgili nikâhın mubahlığını ve bir hanımla veya eldeki cariyelerle yetinmenin sebebini açıklarken bunun adaletsizlik ve haksızlığa düşmekten daha doğru olduğunu anlatmaktadır. Çoluk çocuğun fazlalığının illeti belirtilen hükme zıtlık ifade etmediği gibi bunu illet göstermek de uygun değildir.

“Eğer yetim kızlara adaletli davranamayacağınızdan korkarsanız, size helâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın.”

Âyetin bu kısmı ile ilgili olarak müfessirler ayrıca birkaç hususu daha kaydediler.

Bunlardan birisi: Hz. Aişe'den gelen rivâyettir. Şöyle der: Yetim kızlarla ilgili olup vasisinin yanında kalan kızın güzelliği ve zenginliği hoşuna gidip de onu başkaları ile evlenmekten alıkoyarak elindeki maldan ona mehir vererek az bir mehirle onunla evlenmek istemesinin ve malına el koymanın yanlışlığına vurgu yapılmıştır. Allah mü'minlerin yetim kızlar konusunda bir yanlışlığa düşmelerini engelleyerek onlara diğer hanımlardan dörde kadar evlenmelerinin mümkün olduğunu göstermiştir. Diğer bir yorumla da şunun kastedildiği söylenmiştir: Yetimlerin malına bulaşma konusunda Allah korkusu taşıyorsanız o zaman hanımlardan iki, üç veya dört tane ile nikahlanabilirsiniz. Hanımları arasında adaletsizlik yapma hususunda Allah korkusu taşıyan kimsenin de bir tane ile yetinmesinin isabetli olacağı tavsiye edilmektedir. Bu konuda müfessirlerin bir çok görüşleri olduğunu biliyoruz, fakat sözün uzayacağından korktuğumuz için bu kadar bilgi ile yetinmeyi tercih ettik.¹⁴¹⁵

وَاتُوا النِّسَاءَ صَدَقَاتِهِنَّ بِحُلَّةٍ فَإِنْ طَبِنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا ﴿٤﴾ وَلَا تُوْثِرُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا وَاكْسُوهُمْ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿٥﴾ وَابْتُلُوا النِّسَاءَ حَتَّى إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا ﴿٦﴾ لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا ﴿٧﴾ وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَى وَالنِّسَاءُ وَالْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ﴿٨﴾ وَلْيَحْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكَوْا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَةً ضِيعَاءًا خَافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَلْيَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٩﴾ إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النِّسَاءِ الَّتِي أَنْتُمْ يَدْرُسُونَ يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلُونَ سَعِيرًا ﴿١٠﴾ يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ الْإُنثَى فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا الشُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ الشُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ ذَيْنَ آبَائِكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا فَرِيضَةٌ مِنَ اللَّهِ إِنْ اللَّهُ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١١﴾ وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمْ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَخْنَ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَا أَوْ ذَيْنَ وَلَهُنَّ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَخْتُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَخْتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ ذَيْنَ وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتُ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا الشُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَى بِهَا أَوْ ذَيْنَ غَيْرِ مُضَارٍ وَصِيَّةٍ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ ﴿١٢﴾

4. Kadınlara mehirlerini hoşnutlukla verin. Bununla beraber gönül hoşluğu ile size onun bir kısmını bağışlarsa onu da âfiyetle yeyin.

5. Allah'ın sizin için geçimlik kıldığı mallarınızı beyinsizlere vermayın. Kendilerine bunlardan yedin, giydirin. Bir de onlara güzel söz söyleyin.

6. Yetimleri evlilik çağına erdikleri zamana kadar deneyin. Şayet onlarda bir reşitlik görürseniz mallarını kendilerine teslim edin. Büyüyecekler diye mallarını saçıp savurarak tez elden yemeyin. Zengin olan kaçsın, fakir olan da örfe göre yesin. Mallarını kendilerine geri verdiğiniz zaman onlara karşı şâhid bulundurun. Hesap sorucu olarak Allah yeter.

7. Baba ve anne ile yakın akrabaların bıraktıklarından erkekler için bir pay, yine baba ve anne ile yakın akrabaların bıraktıklarından kadınlar için -o maldan az veya çok olsun- farz kılınmış bir pay vardır.

8. Paylaştırma sırasında yakınlar, yetimler ve yoksullar da hazır bulunurlarsa kendilerini o maldan rızıklandırın ve onlara güzel sözler söyleyin.

9. Arkalarında kendileri hakkında endişe edecekleri âciz ve güçsüz çocuklar bırakacak olanlar korksunlar, Allah'a karşı takvâlı olsunlar da dosdoğru söz söylesinler.

10. Şüphe yok ki, zulümle yetimlerin mallarını yiyenler karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar. Onlar yakında alevli bir ateşe de gireceklerdir.

11. Çocuklarınız hakkında Allah size şöyle emrediyor: Erkeğe iki dişinin payı kadar (veriniz). Eğer kadınlar ikiden fazla iseler mirasın üçte ikisi onlarındır. Şayet kız bir tek ise mirasının yarısı onundur. (Ölenin) çocuğu varsa anne ve babasının her birine mirasın altıda biri (verilir). Çocuğu olmayıp da anne ve babası kendisine mirasçı olana gelince; üçte biri annesinindir. (Gerisi de babasınındır). Şayet (ölenin erkek ve kız) kardeşleri varsa o vakit altıdabiri annesinindir. Bu, yapacağı vasiyet(in yerine getirilmesin)den veya borçları(nın ödenmesi)nden sonradır. Babalarınız ve oğullarınızdan size (âhirette) faydaca hangisinin daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah'tan bir farz olarak (tayin edilmiştir). Şüphesiz ki Allah herşeyi bilendir, biricik hüküm koyandır.

12. Çocukları yoksa hanımlarınızın geriye bıraktıklarının yarısı sizindir. Şayet çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Bunlar vasiyetlerin(in yerine getirilmesin)den yahut borç(larının ödenmesin)den sonradır. Eğer çocuğunuz yoksa bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Şayet çocuğunuz varsa yapacağınız vasiyet ve borç(larınızın ödenmesin)den sonra geriye bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. Eğer bir erkek veya kadına çocuğu ve babası olmadığı (kelâle olduğu) halde mirasçı olunuyor ve bunların (ana bir) erkek veya kızkardeşi varsa bunların her birine altıda bir düşer. Şayet bundan daha çok iseler o halde hepsi yapacağı vasiyet ve borç(un ödenmesin)den sonra üçte bire ortak olurlar. Ancak zarar verici olmamalıdır. (Bunlar) Allah'tan bir vasiyet olarak (gelelen buyruklardır). Allah her şeyi bilendir, Halimdir.

Tefsiri:

Şayet bundan daha çok iseler o halde hepsi yapacağı vasiyet ve borç(un ödenmesin)den sonra üçte bire ortak olurlar. Ancak zarar verici olmamalıdır.

Burada Cenab-ı Allah mirasçılara zarar vermeyecek bir vasiyeti mirasa takdim etmiştir. Vasiyet zarar verici bir vasiyet ise bu haram olur. Mirasçıların da böyle bir vasiyeti iptal ettirme hakları vardır. Kendisine vasiyet edilen kimsenin böyle bir malı mirasçıların rızası olmadan almış olması da haramdır. Allah (c.c) da bununla ilgili olarak “*Bunlar Allah’ın sınırlarıdır sakın aşmayasınız*” buyurmaktadır.

Cenab-ı Allah’ın bu âyette bir önceki âyete nazaran “zarar”ı nasıl zikrettiğini düşününüz. Birincisinde Ashabu’l-feraz’den asıllar ikincisinde ise etraflardan eş ve kardeşler zikrediliyor. Genellikle vefat eden kişi vefatından önce vasiyetini yaparken anne-babası ve çocuklarına zarar vermeyi asla düşünmezken eş ve kardeşlerin aleyhine vasiyet edebilmektedir. Zarar iki çeşittir. Biri hataya meyletmek diğeri ise günaha düşmektir. اثم hataya meylederken bunu kasten yapmak, کسب ise kasıt olmaksızın günaha girmektir. Üçte birden fazla vasiyette bulunan kimse ister kasıtlı ister kasıtsız olsun zarar veren kimsedir. Mirasçının bu vasiyeti reddetme hakkı vardır. Malının üçtebirini veya daha azını vasiyet etmiş ve zarar vermeyi düşünmediği biliniyorsa bunun uygulanması gerekir. Fakat kendisine vasiyet edilen kimse vasiyetinin zarar kastı olduğunu biliyorsa bu malı alması helâl değildir. Vasiyet edenin bunu zarar kasdıyla yaptığını açıkça vasiyet etse bile bu helâl olmaz. Bu vasiyeti infaz konusundaki isteği de geçersizdir. Allah böyle bir vasiyetin yani kasıt olsa da olmasa da zarara sebep olan bir vasiyetse bunun iptalini caiz kılmıştır. Hatta leyhine vasiyet edilen ile mirasçılar arasında bir anlaşma olsa bile bunun iptali caizdir. Zira cenab-ı Allah “*Kim vasiyet edenin hataya meylinde veya günaha düşeceğinden korkar da vasi ve mirasçıların arasını bulursa ona hiçbir günah yoktur.*” (el-Bakara 2/182). Aynı şekilde kadı/hakim/yargıç vasiyette bulunan kimsenin ister ıslah için ister ifsad için vakıf malı veya bu malın tasarrufu ile ilgili olarak hataya meylinde veya günaha düşeceğinden endişe edilen bir vasiyette bulunduğunu tavsiye ettiğini görürse bu vakıf şartlarını iptal eder. Vakfedenin de hataya meyli veya günaha düşeceği söz konusu olursa vakıfla ilgili vasiyeti infaz ettirmez. Bu konuda şartları da tashih etmeye gitmez. Bu konuda da bir hüküm vermez. Çünkü Şâri’ bunu red ve iptal etmiştir. Şâri’in red ve iptal ettiği ve haram kıldığı bir şeyi hakim tashih etmesi uygun değildir. Buna aykırı bir davranıştır.¹⁴¹⁶

تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ الْقَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٣﴾ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ ﴿١٤﴾ وَالَّذِي يَأْتِيَنَّ الْفَاجِسَةَ مِنْ بَنَائِكُمْ فَاَسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ أَرْبَعَةٌ مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُمْ فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا ﴿١٥﴾ وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِيَا مِنْكُمْ فَأُذَوْهُمَا فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَحِيمًا ﴿١٦﴾ إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧﴾

13. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'a ve Rasûlü'ne itaat ederse onu orada ebediyyen kalmak üzere altından ırmaklar akan Cennetlere sokar. İşte en büyük kurtuluş budur.

14. Kim de Allah'a ve Rasûlü'ne isyan eder, sınırlarını aşarsa, onu da orada ebedi kalmak üzere bir ateşe koyar. Üstelik onun için küçültücü bir azap da vardır.

15. Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı içinizden dört şâhid getirin. Şayet şehâdet ederlerse, ölüm onları alıp götürünceye yahut Allah onlara bir çıkar yol gösterinceye kadar onları evlerde alıkoyun.

16. Sizlerden fuhuş yapanların her ikisine de eziyet edin. Eğer teube edip hallerini düzeltirlerse artık onları bırakın. Şüphesiz Allah tevbeleri çok kabul edendir, Rahimdir.

17. Allah'ın tevbelerini kabul edeceği kimseler kötülüğü ancak bilmeden yapanların, sonra da çarçabuk teube eden kimselerinkidir. İşte Allah'ın tevbelerini kabul edeceği kimseler bunlardır. Allah hakkıyla bilendir, Hakimdir.

Tefsiri:

Bu âyetin izahıyla ilgili olarak Ebu'l-Aliye şöyle der: Muhammed -sallallâhu aleyhi vesellem-'in ashabına "bu âyetten kasıt nedir? Diye sordum; Dediler ki: Burada her kim Allah'a isyan ederse, onun bu isyanı cehalettendir ve o kimse cahil kabul edilir. Ancak ölüm gelip çatmadan evvel tövbe eden kimsenin tövbesi işte o çarçabuk tövbe edenlerin tövbesi demektir. Aynı şekilde Katade de bu hususta şöyle der: Muhammed -sallallâhu aleyhi vesellem-'in ashabı Allah'a isyan eden kişinin isterse bunu kasten yapmış olsun, isterse cehaletinden dolayı günah işlemiş olsun onun bu ameli cahilliğinden kaynaklanmaktadır ve Allah'a isyan eden herkes de cahildir.

Mücahid'e gelince, o da şöyle der: İster genç, ister yaşlı olsun bir kimsenin işlediği günah cehaletinden kaynaklanıyor ve kim Rabbine isyan etmeye devam ederse günahından uzaklaşınca kadar o cahildir. Âta ile birlikte de aynı kanaati belirterek cehalet aynı zamanda kasıttır derler. Mücahid ise bir başka görüş ile şunları ifade eder: Kim bir hata neticesi veya kasten kötü bir amel işlerse, o günahından uzaklaşmadıkça cahil kimsedir. Bütün bu sahabe ve tabiinin görüşlerini İbni Ebi Hatim aktarmıştır. Sonra şöyle diyor: Katade'den ve Amr İbni Murre ile es-Sevri'den nakledildiğine göre bu günah ister hataen, ister kasten olsun işlenmesi halinde neticeyi değiştirmiyor ve onu işleyen kişi cahil kabul edilmektedir. Mücahid ve ed-Dahhak'ten de rivâyet edildiğine göre bir kimsenin helâl veya haram olan bir şeyi yapması doğrudan bir cehaletten kaynaklanmaktan ziyade veya onun kesin olarak sürekli bir cehalet içinde olmasından daha çok o günaha girdiği anda cehaletinden giriyor.

İkrime şöyle dedi: Akıtılan bütün kanlarla ilgili işlenen cinayetler ve amel-ler tümüyle cehalete dayanmaktadır. Aynı zamanda işlenen bütün günahlar da buna benzer. Cenab-ı Allah'ın: "Allah'tan en çok alimler yani ilim adamları korkar" buyururken, onlar Allah'tan tamamen korkar, ona itaat eder ve fiilen emirlerini yerine getirir, onun yasakladığının tümünden de uzak kalırlar. Burada cehaletten maksat yapılan amelin cehalet sonucu olduğudur. Bir kimse yaptığı işin ve işlediği günahın haram olduğunu bilse dahi o işi yaptığı anda cahildir. Tövbenin hemen yapılmasıyla ilgili olarak müfessirlerin yaptıkları açıklamalar ise son andan önce tövbe etme ile ilgilidir. İkrime bu tövbenin ölümden evvel olması gerektiğini, Dahhak ise ölüm meleği gelmeden evvel, es-Süddi ve el-Kelbi ise "kişinin ölüm hastalığına yakalanmadan evvelki sağlıklı ve sıhhatli döneminde tövbe etmesi gerekir" derler.

İmam Ahmed İbn Hanbel'in Müsned'inde¹⁴¹⁷ ve başkaları Abdullah İbni Ömer'den -Allah ondan ve babasından razı olsun- Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-'den şunları nakleder: "Cenab-ı Allah bir kul ölüm sekeratına gelmedikçe yapacağı tövbeyi kabul eder. Kulunun bu tür tövbesini kabul eder. Ebu'l-Heysem nüshasında ise Ebu Said el-Hudri'den merfu' olarak şöyle kaydedilmiştir:¹⁴¹⁸ "Şeytan şöyle dedi: Rabbim senin izzet ve celaline yemin ederim ki kulların arasında aldatmayacağım kimse kalmayacak. Onların ruhları cesetlerinde olduğu müddetçe onlardan aldatmayacağım kimseyi bırakmayacağım. Bunun üzerine Cenab-ı Allah ona cevaben şöyle diyordu: "İzzetime, yüceliğime ve makamıma yemin ederim ki o kullar benden mağfiret dilediği müddetçe ben de onlara mağfiret edeceğim."

1417 Ahmed İbni Hanbel zikredilen bu hadisi sahih olarak rivâyet edip, bunu eserinin 6160. hadisi olarak kaydetmiştir, bk. el-Mearif baskısı.

1418 Ahmed İbni Hanbel, *Müsned*, III, 29; Ebu Ya'lâ, II, 458; el-Hâkim, (IV,261) bu hadisin sahih olduğunu söyleyip İmam Zehebi de aynı görüşü paylaşmıştır. Ayrıca bk. Elbâni, *Silsiletu el-Ahâdis es-Sahihâ*, hadis no: 104

“O *Firdevs Cennet’ine mirasçı olanlar*” (el-Mu’minun, 23/11) âyetinde zikredilen miras anlamını yani kavuşma anlamını ifade eder. Böyle anlamak ise meseleyi zorlaştırma ve âyetin asıl maksudından uzağa düşmektir. Fakat bazıları ise kadının miras hakkını gasbetmek suretiyle onun bütün haklarını mirasçıya intikal ettirirler ve kadına diğer miras ile birlikte intikal etmesi gerekenlere engel olurlardı. Bu onların bu konudaki şüphelerinden kaynaklanıyordu fakat asıl mesele bu değildir. Âyette kastedilen ise ölen bir kimsenin hanımının mirası arasında bir eşya gibi mirasçılara intikal etmesi şeklindeki uygulamadır. İşte Allah bu âyet ile bu cahiliye hükmünü iptal etmiş olup, kadın miras ile birlikte mirasçıya intikal edemez, eşi vefat ettiği zaman o kendi nefsinde özgürdür ve hiç kimse ona veya onun bir kısmına mirasçı olamaz. İnsanın varlığı bir mal gibi miras ile intikal eden bir şey değildir. Bazı müfessirler ise bu âyeti izah ederken “hiçbir erkek hanımını ona mirasçı olmak için nikahı altında bekletemez. Nikahı altında tutup, malına el koymak için ölümünü beklemek ve malına tamah etmek asla caiz değildir” anlamında olduğunu söylerler. Böyle anlayanlar da olmuştur. Ancak bu izah da tartışılması gereken bir izahdır. Doğrusunu Allah bilir.¹⁴²⁰

Erkek yani eş hanımını kendisini ona feda etsin diye onu nikahı altında tutması uygun olmayıp, bu ona yapılan bir zulümdür. Böyle davranan erkek zalimdir. Hanımın kendisi için vermiş olduğu malı alması caiz değildir ve onu da mal olarak alması ona helâl olmaz. Cenab-ı Allah erkeğin hanımına mehir olarak verdiğini geri almasını da caiz görmemiştir. Bunu Allah haram kılmıştır. Bu mal kendisine nikahı bozsun diye verilen bir mal dahi olsa bu caiz değildir.¹⁴²¹

Cenab-ı Allah’ın Nisa sûresi 22. âyetinde buyurmuş olduğu “daha evvel cahiliye devrinde geçen geçmiştir. Ancak bundan sonra babalarınızın nikahlamış olduğu hanımları asla nikahlamayınız.” hükmünde yapılan bir istisna vardır. Belli bir zaman istisna edilmiştir. Bu da daha evvel cahiliye devrinde geçen dönemdir. Asıl burada âyette kastedilen ise babalarınızın nikahlamış olduğu hanımları nikahlamayınız kısmıdır. Burada yasaklanan ve sorumluluk gerektiren davranış nikahtır. Babaların nikahlamış olduklarını nikah altına almaktır. Bu büyük bir günah olup, sorumluluğu ve cezayı gerektirir. Ancak bu vahyin Hz. Peygambere gelip de bu konudaki delili ashabına ifade ettikten sonra bu hüküm geçerli olmuştur. Ancak daha evvel cahiliye devrinde yapılmış olanlar geçmiş olup artık bunlar istisna kılınmıştır. İşte burada müstesna fihi bulunan zaman cahiliye devrinde geçen zamandır. Ancak bana göre aslında burada söylenmesi gereken husus şöyle olmalıdır: “Cenab-ı Allah babaların nikahlamış olduğu hanımları nikahlamayı nehyettiğinde, nikahtan sonra bunlarla cinsel ilişki kurmak bir nikah değildir. Bunun nikah olması da asla mümkün değildir. Ancak bu meydana gelen bir zinadır. Böyle bir davranışa nikah hükümleri uygulanamaz. Çocuğun doğduğu yatakla

1420 *Tehzibu Sünen-i Ebi Davud*, III, 35, 36

1421 *İğasetu’l-Lehfân*, I, 378

ilgili hükümlerle, çocuğun nesebinin belirlenmesi konusu ise böyle bir ilişkiden doğacak çocuğun veled-i zina olduğu konusunda verilen hükümdür. Ancak bu husus âyet-i kerime ile haram kılınmadan evvel meydana gelen ilişkiden doğan çocuklar bundan istisna edilmiş ve çocuk kimin yatağında doğduysa ona ilhak edilip, onun nesebinden sayılmıştır. Bunun için Cenab-ı Allah buradaki “daha evvel geçenler müstesnadır” derken önemli bir istisnayı ifade buyurmuştur. Bir kimsenin babasının nikahlamış olduğu bir kadını, babasının ölmesi üzerine nikahlayıp da onunla evlenmesinden doğan bir çocuğun veled-i zina olarak kabul edilmesi artık mümkün değildir. Çünkü o âyet-i kerimede istisna edilmiş olup, geçen geçmiştir anlamını ifade eder. Doğrusunu Allah bilir.¹⁴²²

وَإِنْ أَرَدْتُمْ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَأَنْتُمْ إِحْدَاهُنَّ فَطَهَّرَا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا
أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَإِنَّمَا مُبِينًا ﴿٢٠﴾ وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ
وَأَخَذْنِ مِنْكُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿٢١﴾ وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا
مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَمَقْتًا وَسَاءَ سَبِيلًا ﴿٢٢﴾ حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ
وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمْ
اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَّاتُكُمْ اللَّاتِي فِي
حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ
عَلَيْكُمْ وَخَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ
سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُورًا رَحِيمًا ﴿٢٣﴾ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ
أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأَجَلٌ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَنْتَهِوا بِأَقْوَالِكُمْ مُحْصِنِينَ
غَيْرِ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ
فِيمَا تَرَاضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٢٤﴾

20. Bir eşi bırakıp da yerine başka bir eş almak isterseniz, öncekine yüklerle (mehir) vermiş olsanız bile ondan hiçbir şey almayın. Onu bir iftira ve(ya) apaçık bir günah olarak alır mısınız?

21. Hem birbirinizle kaynaşmış ve onlar sizden kuvvetli bir söz almışken onu nasıl alabilirsiniz?

22. Babalarınızın nikâhladığı kadınları nikâhlaymayın. Ancak geçmiş olan müstesnâ. Şüphe yok ki o bir hayasızlıktı, (ilâhi) gazaba sebep iğrenç bir iş ve kötü bir yoldu.

23. Anneleriniz (nineleriniz dahil), kızlarınız, kızkardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeş kızları, hemşire kızları sizi emziren süt anneleriniz (ve süt nineler), süt hemşireleriniz, eşlerinizin anaları ve kendileriyle zıfafa girdiğiniz eşlerinizden himayenizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Eğer o kadınlarla (üvey kızlarınızın anneleriyle) zıfafa girmemişseniz (kızlarıyla evlenmenizde) sizin için bir vebal yoktur. Öz oğullarınızın hanımları ve iki kız kardeşi birlikte almanız da (size haram kılındı). Ancak (cahiliye devrinde) geçmiş olan müstesnâ. Şüphesiz Allah mağfiret edendir, çok esirgeyendir.

24. Evli kadınlar(la nikâhlanmanız) da (size haram kılındı). Sahip olduğunuz cariyeler müstesnâ. Bunlar Allah'ın size (farz olarak) yazdıklarıdır. Geriye kalanları ise -iffetinizi koruyup zinaya sapmaksızın- mallarınızla (nikâhlanma yolunu) aramanız size helâl kılındı. O halde onlardan hangisi ile faydalandı iseniz bundan dolayı onlara tayin edildiği şekilde mehirlerini veriniz. Onun miktarını tayin ettikten sonra gönül hoşluğu ile uzlaştığınız şey hakkında size bir vebâl yoktur. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, mutlak hüküm ve hikmet sahibidir.

Tefsiri:

Kur'an-ı Kerim'de istisnanın zor anlaşıldığı yerlerden birisi de buradaki *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا* yani elinizin altında bulunan cariyeleriniz müstesna âyet-i kerimesidir. Eğer eldeki cariye evli ise bununla ilişkide bulunmak haramdır ve burada iken kadınla ilişki kurmak evli olduğundan dolayı haramdır. Bunda hiçbir şüphe yoktur. Burada kastedilen aslında özgürlükten dolayı olan evlilik değil, iftetten kaynaklanan bir durumdur. Yine kadının Müslüman olup olmaması da burada önemli bulunmamıştır. Yine önemli olan cariyenin kesin olarak evli olmasıdır. Eğer durum böyle olursa hür olan kadının evliliği ile cariyenin evliliği arasındaki istisna nerededir? Müfessirlerin önemli bir kısmı buradaki istisnanın munkatı bir istisna olduğunu söyleyerek anlamın şöyle olduğunu ifade ederler: Elinizin altında bulunan cariyeler bundan hariçtir. Onlarla birleşmeniz helâldir. Burada istisnanın zikredilenden munkatı olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca mevcut olan ile inkıtân zikredilmiş olması da yine bunu ifade eder. Cenab-ı Allah bir başka âyet-i kerime'de şöyle buyurur: "Onları elim bir azap ile müjdele! Ancak iman edip, salih amel işleyenler bundan müstesnadır" ve bir grup müfessir buradaki istisnanın aynen âyetteki istisnaya benzediğini ve "*evli olan kadınlar dışında elinizin altında bulunan cariyeler müstesna*" diye ifade edilmiş olması aynı anlamı ifade eder. İman eden ve salih amel işleyenlerin elim bir azaptan uzak olacakları nasıl muhakkak ise buradaki illa ile istisna edilen cariyeler de

evli kadınlardan istisna edilmiş olup, evli olsalar dahi onlarla birleşmenin caiz olduğunu ifade eden görüş vardır. Sonra ashaptan İbni Abbas ile başkaları ve tabiinlerden bazı müfessirler bu konuda farklı görüşler de ileri sürerek bir kimse- nin cariyesini evlendirmesi ile artık ona haram olduğunu ifade ederler. Fakat o cariyeyi satması ile sözkonusu evliliğin düşeceğini ve bu arada artık o cariyenin evli kabul edilmeyip, onunla yatmanın caiz olduğu kanaatini ileri sürmüşlerdir. Cariyesini evlendiren, sonra da onu satan kişinin buradaki satışla nikahın düştü- ğü ve talakın meydana geldiğidir ve bu âyeti de bu hükme delil göstermişlerdir. Ancak bu görüş çeşitli şekillerde açıklanmıştır.

Birinci açıklama: Eğer böyle bir durum sahih olmuş olsaydı bu cariyenin sahibi ile yatması helâl olurdu. Eğer onu evlendirmiş olsa bile yine ona helâldir. Çünkü o elinin altında olup, sahip olduğu bir mülküdür. Hem eşi için, hem de efendisi için helâl olması hususu bir arada zikredilmişti. Aynı şekilde bu cari- yenin satılmasıyla birlikte onu satan kimseye ve yeni eşine de helâldir. Burada doğrudan doğruya lafızdan hareket edilerek "*ancak ellerinin altında bulunanlar müstesna*" âyeti ile bu durum izah edilmektedir.

İkinci açıklama: Satın alan kişi (müşteri) satıcının halefidir ve dolayısıyla satış akdiyle birlikte bu cariyenin mülkiyeti yeni alıcısına intikal eder. Satıcının sahip olduğu bütün haklar bu satış akdiyle yeni sahibine intikal eder. Onu azad et- mesi hakkını elinde bulundurması evliliği devam ettiği müddetçe nasıl onun bir hakkı ise bu azad etme durumu da yeni müşteriye intikal eder. Eğer eşi ondan ayrılacak olursa, o hak da ona aynen geriye döner. Bu ise tamamen fıkıhtaki bir kıyaslamadan ibarettir.

Üçüncü açıklamaya gelince, sahiheyn (Buhâri ve Müslim)'de sabit olduğuna göre¹⁴²³ Hz. Aişe -radiyallâhu anhâ- Berire'yi satın aldığı anda evli idi. Onu satın alıp, özgürlüğüne kavuşturdu ve Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- de Berire'yi muhayyer bıraktı. Eğer nikah bu satın alma ile düşüyor olsaydı, Hz. Peygamber Berire'yi kocasıyla hayatını sürdürme veya sürdürmeme konusunda muhayyer bırakmazdı. Bu görüşü dört büyük imam benimsemiş ve İbni Abbas'ın rivâyetini nazar-ı itibare almamışlardır. İbni Abbas'ın bu görüşüyle amel edenler ise cariyе- nin satılması aynı zamanda talakıdır diyenlerin benimsediği bir görüştür.

Bir başka grup müfessir ise şöyle der: Âyet doğrudan doğruya esir edilen kadınlar ile ilgilidir. Ebu Said el-Hudri şöyle der: Bu âyet Evtas esirleri ile il- gili olarak inmiştir. Cenab-ı Allah Müslümanlara burada ele geçirmiş oldukları cariyelerle yatmayı mubah kılmış, evli olmuş olsalar dahi bu mubahlık onların esir olmalarından kaynaklanmaktadır. Sonra bu görüşü benimseyenler de esir kadının ne zaman mubah olduğu konusunda da farklı görüşler ileri sürmüşler-

1423 İmam Buhâri bunu çeşitli yerlerde zikretmektedir. V, 222. Mukatep bölümünde kaydedil- mektedir. İmam Müslim'de de Müslim, III, 733, İtk/köle azad etme bölümü, Velayet azad edenin hakkıdır babı.

dir. İmam Şafii ve Ebu'l-Hattab ve benzeri kimseler cariyenin istifraşının mubah olduğu hususunu onun temizlenmesine bağlamışlardır. İsterse kocası var olsun veya kaybolmuş olsun. Bunu da üç delil ile ileri sürmüşlerdir.

Birinci delil: Cenab-ı Allah esir kadınları evlilerden istisna ederek onları kullanmanın mubah olduğunu ifade buyurmuştur. İkincisi ise İmam Müslim'in, Ebu Said el-Hudri'den rivâyet etmiş olduğu ve Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem-'in¹⁴²⁴ Huneyn gününde Evtas denilen yere bir askeri birlik gönderip, burada düşman ile karşılaşmaları ve onları mağlup ederek ele birçok esir geçirmiş olmaları üzerine bu ele geçen esirler arasında bulunan müşrik kadınlara yaklaşımdan çekinmişlerdi. Ashabın bundan çekinmesinin sebebi bu esir kadınların kocalarının da orada bulunmuş olmalarındandır. Bunun üzerine Cenab-ı Allah bu âyet-i kerimeyi indirmiş ve bundan maksadın da Cenab-ı Allah'ın bunlar sizin için helâldir, onların iddeti tamamlandığı takdirde bunlarla yatmanız helâl kılınmıştır görüşünü ele alırlar. Tirmizi¹⁴²⁵ ise Ebu Said'den rivâyet ettiğine göre: Ebu Said şöyle der: Evtas gününde bazı kadınları esir aldık ve onların kocaları da vardı. Bunun üzerine Cenab-ı Allah bu durumu Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-'e bu kadınların esir olarak bize helâl olup olmadığını sorduk, bunun üzerine de bu âyet-i kerime indi ve onların mubah olduğu açıkça bu âyetten anlaşılmaktadır. Onların eşleri dahi olsa Tirmizi'de ve Ahmed İbni Hanbel'in Müsned'inde, el-İrbas İbnu's-Sariye'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-¹⁴²⁶ esir kadınların doğumlarını yapıncaya kadar kullanılmalarının haram olduğunu ifade etti. Bu haramlık belli bir vakte kadardır. O vakit de kadının doğum yapması ile sona erer. İşte bu belli vakitten sonra kesin olarak bu esir kadınlarla yatmanın helâl olduğu anlaşılmaktadır. Eğer bunların evli olmaları şayet onlarla yatmaya engel olmuş olsaydı, o zaman iki maksat zikredilirdi. Burada zikredilen ise bir maksattır. O da hamile olmalarıdır. İki maksadın birincisi esir olmaması, ikincisi ise doğum yapmaları şartı ileri sürülmüş olurdu. Bu da hadisin zahirinin bir özetidir. Harbi bir kâfirin esir edilip, kısmen ona sahip olunması ve Müslüman'ın mülkiyetine geçmiş olması onun hiçbir hürmet ve ismetinin kalmadığını ortaya koyar. Müslüman'ın bir kâfire sahip olmasıyla onun sahip olduğu her şeye, hanımına ve çocuklarına da sahip olduğuna göre artık o ele geçirilmiş olan esir kadın ile beraber olmanın helâl olduğu da gerek nasla ve gerek kıyasla da sabittir. Çünkü Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem-'ın esir kadınlarla yatmanın mutlak olarak iddet sonrasına bağlamış olması istifraşı mubah kıldığının delilidir. Eğer bu esir kadının eşinin olması engel olmuş olsaydı, Hz. Peygamber -sallallâhu

1424 Müslim, III, 636-637; Bu hadisin tahriri ile ilgili olarak çağımızın büyük ilim adamlarından Ahmet Şakir'in Taberi tefsirine yaptığı haşiye, III, 153-155

1425 Tirmizi, V, 217-219 Nisa Suresinin tefsiri, ayrıca bk. Bir önceki dip not.

1426 Ahmed İbni Hanbel, *Müsned*, IV, 127 ayrıca Tirmizi de bunu rivâyet eder, IV, 112-113, Siyer Bölümü Esir cariyelerin istifraşı babı. ancak bunun garip bir rivâyet olduğu söylenmiştir. Bu ravinin adının İyad İbni Sariye olduğu kaydedilmişse de İrbas olduğu muhakkaktır.

aleyhi vesellem- bu eşin hayatta olması halinde buna müsaade etmez ve ancak onun ölümüyle bu kadınlar mubah olur derdi. İşte gördüğümüz gibi bu görüş son derece açık olup ve sıhhati de sabittir. Arkadaşlarımızdan el-Kadi ve benzeri kimseler ise mutlaka olarak bu esir kadınların istifraş edilmelerinin mubah olduğunu söylemişlerdir. Bunu da şöyle izah ederler: Eğer bu kadın tek başına esir alınmış olsa, erkeğin varlığı meçhul olur. Meçhul olan şey ise yok hükmündedir. O zaman da bu kadın eşi olmayan bir kadın durumundadır. Onun için de onunla birleşmek helâldir. Eşinin burada olmuş olmasından dolayı böyle bir soruyu sormaları ise durumu farklı kılmış gibi görünüyor. Eğer o tek başına esir alınmış olsaydı ve kocası da daru'l-harb'te olsaydı, o zaman böyle bir soruya gerek kalmayacaktı. Ancak böyle bir durumda kadının helâl olmasından başka bir şeyi de söylemek mümkün olmaz. Ancak eşin hayatta olmasının bilinmiş olması ise nikahın ismetinin zail olmasının esaret ile olduğu hususu da dile getirilmiş, eğer onlar bunun haram olduğunu ileri sürecekteler olurlarsa o zaman naslara son derece açık muhalefet etmiş olurlar. Eğer bunun helâl olduğunu ve kocanın da hayatta olduğunu araştırmadan sonra söyleyecek olurlarsa yine kendi kendileriyle çelişirler. O zaman da bu esir kadınların helâl oluşunu, onun eşinin olmaması durumuna bağlarlar ki meçhul olanın yok olması hükmü o zaman ortadan kalkar. Ebu'l-Hattab fıkha daha uygun olanının ve daha sahih olanının bu âyetin nüzulü ve hadislerin zahiri ile amel etmenin burada muttasıl bir istisnanın olduğunu göstermektedir. Cenab-ı Allah burada Müslümanların almış olduğu esirlerden evli olanları mubah yani onlarla yatmanın mubah olduğunu ifade buyurmuştur. Eğer burada kararlaştırmış olduğumuz hususun esaret ile ortadan kalkmış olması bir istisna-i munkatı gerektirir denilse buna şöyle cevap verilir: Eğer esir olmadan evvel evli olmuş olsaydı, o zaman burada istisna olmazdı. Evli olan cariyeye konusunda dediğimiz gibi satıldığı zaman kendi nefesine malik olduğunu söylüyorsunuz. O zaman da umum ifade eden bu durum özel bir durum olabilir mi veya bu satılan evli cariyenin durumu özel bir durum mudur diyeceksiniz. O zaman burada şu hususlar ortaya çıkar. Birincisinde bu genel bir ifadede özel bir delil ile bu istisna edilmiştir denecek. Cariyenin satılması, nikahı feshetmez. O zaman da kadın bir anda iki kişiye helâl olamaz.

İkinci yol ise burada istisnaya girmez. Cariyenin sahibi onu evlendirmekle menfaatinin bir kısmından vazgeçmiş demektir ve onu satması halinde ise o menfaatinin bir kısmı da müşteriye intikal eder. Satın alan kimseye/müşteriye hak olan her şey ona da haktır. Bu faydalanma hususu onun mülkiyetine girmez ve doğrudan doğruya satış akdiyle onun mülkiyetine girmemiş olur. Bu ise yani cariyenin evlendirilmesiyle, sahibinin bunun üzerinde istifraş hakkının kalktığını ifade eden görüş daha latif, dikkat edilmeye daha layık ve daha güzeldir. Doğrusunu Allah bilir. ¹⁴²⁷

وَمَنْ لَّمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكِحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ فَتَيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانكِحُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ وَآتُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ فَإِذَا أَحْصَيْتُمْ أَنْ تَتَيْنَ بِفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَأَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٢٥﴾ يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّيسَةَ الَّتِي فِي الْبَاطِنِ مِنَ الْكُفْرِ وَالشَّكِّ فِي اللَّهِ وَلِيُخَفِّفَ عَنْكُمْ دَلِيلَ الْيُسْرِ وَالْيُسْرَى وَأَنْ تَتَزَكَّوْا يَنْفَعَكُمْ وَاللَّهُ يَتَذَكَّرُ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦﴾ وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا ﴿٢٧﴾ يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا ﴿٢٨﴾

25. İçinizden hür olan mü'min kadınları nikâhlayacak bir bolluğa güç yetiremeyenler, sahip olduğunuz mü'min cariyelerinizden alsın. Allah imanınızı çok iyi bilendir. Siz birbirinizdensiniz. Zinadan kaçınan, gizli dost edinmeyen, namuslu kadınlar olmaları halinde onları velilerinin izniyle nikâhlayın, mehirlerini de güzellikle kendilerine verin. Şayet evlendikten sonra fuhuş işlerlse, onlara muhsân olanlara verilen cezanın yarısı verilir. Bu (izin) içinizden günaha girmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayandır, çok esirgeyendir.

26. Allah size (helâl ve haramı) açıkça bildirmek, sizi sizden öncekilerin sünnetlerine iletmek, teubelerinizi kabul etmek ister. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.

27. Allah teubelerinizi kabul etmek ister. Şehvetlerine uyanlar ise sizin büyük bir sapıklığa düşmenizi isterler.

28. Allah (ağır yükümlülükleri) sizden hafifletmek ister. Zaten insan zayıf yaratılmıştır.

Tefsiri:

“İnsan zayıf yaratılmıştır.” İnsanın zayıf yaratılmasıyla ilgili olarak alimler tarafından farklı izahlar yapılmıştır. Tavûs ve Mukatil ve onlara benzer kimseler şöyle derler: insanın zayıf yaratılmasının anlamı özellikle erkeğin kadınlara karşı olan zaafı ve sabırsızlığı demektir. Hasan el-Basri ise insanın “zayıf yaratılması demek, onun basit ve zayıf bir sudan yaratılmış olması demektir” diyor. ez-Zeccac ise heva ve hevesini yenme konusunda azminin zayıf olması demektir diye izah ederler.

Doğrusu insanın zayıf yaratılması kelime itibariyle çok daha genel bir ifadedir ve bütün bu söylenenlerin tümünü kapsar. İnsanın zaafı ise sadece burada söylenenler ile sınırlı olmayıp, çok daha fazladır. Örneğin insan bünyesi itibariyle

zayıftır, gücü itibariyle zayıftır, iradesi zayıftır, ilmi zayıftır, sabrı azdır ve sabır yönünden zayıftır. Bütün bu zafiyetlerinin yanı sıra başına gelen musibetler aynen bir suyun şaleleden akarken meydana getirdiği hız ve sel gibi onun üzerine afetler dökülür ve zafiyeti ortaya çıkar. İşte bundan dolayı mutlak surette kendisine yardım edecek bir yardımcının, onu her zaman koruyacak, ona yardım edecek ve onu her türlü dış etkenlere karşı muhafaza edecek birisine ihtiyacı vardır. İşte bu koruyucunun kendisinde uzak olması halinde ise onun helâk olması her zaman yakın bir olaydır.

İnsanın bu zafiyet üzere yaratılmış olması ve bu sıfatlara sahip olması yine onun Cenab-ı Allah'a şükretmesi gereken bir durumdur. Çünkü insanı bu şekilde bu zayıf özelliklerle yaratmış olması onun hikmeti ve izzetinin bir gereğidir. İnsanla ilgili olarak zikredilen bu yaratılış zafiyeti ve durumlarının hepsi Cenab-ı Allah'ın bu konudaki sıfatlarının kemalini ve onun hiçbir şeye muhtaç olmadığını, ilminin sonsuz olduğunu, izzet, hikmet ve rahmetinin bol ve yüce olduğunu ifade ediyor. Kulla ilgili olarak yaşadığı ve karşılaştığı bütün her şeyde bir hayır veya bir şer, bir güzellik veya bir çirkinlik bulunabilir. Aynı şekilde yaşadığı her olayda Allah'a bir itaat veya bir masiyet, bir iyilik veya bir kötülük ortaya çıkabilir. Hatta bunlardan daha da özel olarak insanın namaz kılması, oruç tutması, hacca gitmesi bir iyilik iken, diğer yönüyle zina etmesi, hırsızlık yapması, yemesi, içmesi onun ayrı özellikleridir veya yaşadığı farklı olaylardır. Onun muhtaç olması veya zaman zaman zulmetmesi, cehaletinden kaynaklanan davranışları, fakirliği ve diğer bütün zayıflıkları, Allah'ın emirlerine ve nehiyelerine uyması gerçekten her şeyden münezze olan Cenab-ı Allah'ın hikmetine, bol nimetlerine bağlı olup, yarattığı ve emir verdiği her konu için mutlak bir hamdi gerektiren Cenab-ı Allah'ın bir hikmetidir. Hatta yaratmayı murad etmeyip de yaratmadığı her şeyde de bir hikmet vardır. İnsanın Cenab-ı Allah'a olan itaatinden dolayı gerekli muvaffakiyete nail olması ve masiyetinden dolayı rezaletlere dalması yine rahmeti gazabını geçen Cenab-ı Allah'ın bir hikmetidir. Çünkü Cenab-ı Allah kendi nefsine rahmeti yazmıştır ve her şeyi de en mükemmel şekilde yaratmıştır ve yaratılışını da fevkalade kılmış bulunmaktadır.¹⁴²⁸

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿٢٩﴾

29. Ey iman edenler, mallarınızı aranızda bâtıl yollarla yemeyin. Aranızda karşılıklı bir anlaşma ile gerçekleştirdiğiniz bir ticaret olması müstesnâ. Kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz ki Allah, size çok rahmet edendir.

Tefsiri:

Buradaki istisna bir istisna-i munkatı'dır. Bundan dolayı da malların bâtil yolla yenilmesini kesinlikle yasaklayıp, ancak ticaretle veya hak olan bir şekilde yenilmesi ise mubahtır. Ancak buradaki hükmü ilk hükme dahil edenler burada genel bir istisna olduğunu ifade ederler ve anlamının şöyle olduğunu söylerler. Mallarınızı kendi aranızda herhangi bir yolla yemeyiniz. Ancak ticari bir yolla bunun yenmesi mümkündür. Aksi takdirde bu bâtil bir yolla yenilmiş bir mal olarak kabul edilir. Ticaretin dışında hiçbir şekilde bir malın yenilmesinin doğru olmadığı kanaati ortaya çıkar. Bunun da son derece büyük bir zorluk çıkaracağı ve zor bir tekellüf olduğu da gayet açıktır ve böyle bir izah da karşıt bir izahtır. Burada açık olarak yenilen malların bâtil bir yolla yenmemesi istenmiştir ve ticaret kelimesinin merfu ve mansup şekilde okunduğu da görülmektedir. Bunun merfu okunması iltimamı; mansup okunması ise nakıs bir fiil olan كان'nin haberi olarak mansup okunur. O zaman da كان'nin ismiyle ilgili olarak iki ayrı husus takdir edilmektedir. Birincisi yenilecek olan şeylerin yenme sebebinin ticaretin dışında bir muamele olmaması gerektiği ile ilgilidir. İkincisi ise insanların mallarının tümü bir ticaret malı olmasını gerektirir.¹⁴²⁹

وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عُدْوَانًا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُضِلُّهُ نَارًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴿٣٠﴾ إِنْ تَجْتَنِبُوا كِتَابَ اللَّهِ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ تُكْفِرُ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلُكُمْ مُدْخَلًا كَرِيمًا ﴿٣١﴾

30. Kim (sınırları) aşarak ve haksızlık ederek bunu yaparsa yakında Biz onu ateşe sokacağız. Bu da Allah'a pek kolaydır.

31. Size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin (küçük) günahlarınızı örteriz. Ve sizi şerefli bir mekâna sokarız.

Tefsiri:

Şirkten kaçınan kimsenin bütün büyük günahlarının silindiği ile ilgili husustan daha mükemmel bir delil ve bundan daha latif bir şey duymak mümkün müdür? Büyük günahların şirke göre durumu aynen küçük günahların büyük günahlara göre durumuna benzer. Büyük günahlardan kaçınmakla, küçük günahlara düşme durumu aynen şirkten kaçınmakla büyük günahları işlemeğe benzer. Yani kişi büyük günahları terk edip de küçüklerle yetinirse Allah ona mağfiret eder. Aynı şekilde şirkten kaçınan kimsenin büyük günah işlemesi de yine affına sebeptir.

Bu konuda Resûlullah -sallâllâhu aleyhi vesellem-'den gelen sahih bir hadis de adeta bu konuyla ilgili olarak işlenmiş olup bu durumu açıklayan bir hadis olduğunu görebiliyoruz.¹⁴³⁰ Hz. Peygamber -sallâllâhu aleyhi vesellem- Rabbinden Tebareke ve Teala kudsi bir hadisle şunları nakleder: "Ey Ademoğlu! Sen bana yeryüzü dolusu günahlarla gelip de bana hiçbir şeyi şirk koşmadığın müddetçe, ben de sana yeryüzü dolusu bir mağfiretle karşılık veririm ve yine bir başka hadiste¹⁴³¹ Allah (c.c) "İlâ ilâhe illallahı" samimi bir hal ile söyleyen bir kimsenin vücudunu Cehennem ateşine haram kılmıştır." Gerçek anlamıyla tevhid inancı büyük günahların tümünü yok edip, götürür. Hatta bu büyük günahlardan sakınan bir kimsenin nasıl küçük günahları affediliyorsa, muvahhid bir insanın büyük günahlarının da silinmesi bundan çok daha büyük bir olaydır.

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ ۚ لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ ۚ وَاسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ﴿٣٢﴾
وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِي مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ ۚ وَلِلَّذِينَ عَقَدْتَ أَيْمَانُكُمْ فَأَتَوْهُمْ نَصِيهِمْ ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا ﴿٣٣﴾
الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النَّسَاءِ ۚ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ ۚ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ ۚ فَالضَّالَّحَاتِ قَاتِنَاتٌ ۚ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ ۚ وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاصْرَبُوهُنَّ ۚ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا ۚ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا
كَبِيرًا ﴿٣٤﴾

32. Allah'ın kendisi ile kiminizi kiminize üstün kıldığı şeyleri temenni etmeyin. Erkeklerle kazandıklarından bir pay olduğu gibi kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allah'tan, O'nun lütfundan isteyin. Şüphesiz Allah her şeyi çok iyi bilendir.

33. Anne, babanın ve yakın akrabaların geriye bıraktıklarından her biri için mirasçılar kıldık. Yeminlerinizle mirasçı kıldıklarınıza da nasiplelerini verin. Allah her şeye şahid olandır.

1430 Ahmed ibni Hanbel, V, 147; Müslim, V, 542 (Zikir ve Dua Kitabı); Tirmizi, V, 512, ed-Deavat babu Fadli't-Tevbeti ve'l-İstiğfar; İbni Mace, hadis no: 3621, Edeb, Fadlu'l-Ameli; ed-Darimi, II, 230, er-Rikak iza Tekarrabe'l-Abdu ilallah; el-Hakim, IV, 240. Bunun sahih olduğunu kaydedip, Zehebi de bunu onaylamıştır. Bütün bunlar bu ilim adamları hadisi Ebu Zerr'den rivâyet ederler, ancak Tirmizi bunu Enes İbni Malik'ten nakletmektedir.

1431 Buhâri değişik yerlerde bunu rivâyet etmiştir. XI, 246, er-Rikak, Allah rızası için yapılan amel bölümünde; Müslim, I, 204, 206 İman bölümünde rivâyet etmişlerdir.

34. Erkekler kadınlar üzerine yöneticidirler (ailenin reisidirler). Bu, Allah'ın bazılarını bazılarına üstün kılmış olmasından ve erkeklerin (kadınlara) mallarından infâk etmelerinden dolayı böyledir. İyi kadınlar, itaatlı olan ve Allah'ın (kendilerini) korumasıyla kendileri de gizli olanı koruyanlardır. Serkeşliklerinden endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, (vazgeçmezlerse) kendilerini yataklarında yalnız bırakın. (Yine sizi dinlemezlerse incitmeden) onları dövün. Eğer size itaat ederlerse artık aleyhlerinde bir yol aramayın. Şüphe yok ki Allah çok yücedir, çok büyüktür.

Tefsiri:

Cenab-ı Allah'ın eşler arasında meydana gelebilecek anlaşmazlık ile ilgili olarak şu hükmü beyan etmiştir.

وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا ﴿٣٥﴾

35. Eğer aralarının açılmasından endişe ederseniz o vakit erkeğin akrabasından bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. Her ikisi de aralarının düzelmesini isterlerse, Allah onların arasını bulur. Şüphe-siz ki Allah her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır.

Tefsiri:

Selef ve halef âlimleri eşler arasını bulacak olan bu iki hakemin ne demek olduğu anlamında farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Buradaki hakemin gerçekten iki hakim yani iki yargıç mı yoksa onlar adına konuşacak olan iki vekil mi? Bu konuda da iki görüş vardır.

Birinci görüş: Bu iki kişinin, iki tarafın vekilleri olup Ebu Hanife ve Imam Şafii'nin görüşleri ile Ahmed İbni Hanbel'in bir görüşüne dayanır.

İkincisi görüş: Bunların iki yargıç olduğuna dair görüşü ise Medine halkı ile İmam Malik ve Ahmed İbni Hanbel'in bir diğer görüşüne göredir. İmam Şafii de bir başka görüşünde bu kanaatte olduğunu ifade eder ve doğru olanı da galiba budur, ama insanı hayrete düşüren bazı görüşler vardır. Birileri şöyle derler: Aslında burada bu iki kişiden kasıt iki yargıç/hakim değil de iki vekildirler. Hâlbuki Cenab-ı Allah bunların ikisini hakem olarak tayin etmiştir ve bunların da tayinini eşler tarafından değil, eşlerin dışında kimseler tarafından yapılmasını istemiştir. Eğer vekil olmuş olsalardı o zaman Cenab-ı Allah erkeğin akrabalarından bir vekil, kadının da akrabalarından bir vekil gönderilsin şeklinde buyururdu.

Aynı şekilde eğer buradaki iki hakemden kasıt iki vekil olmuş olsaydı, bunların akrabalarından olması gerekmezdi ve Allah bunların hüküm vermelerini olayı bir karar ile bağlamalarını istemiş olup şöyle buyurmuştur: “Eğer onlar bir islah düşünüyorlarsa veya isterlerse Allah onların arasını ülfetleştirir ve onları bu konuda muvaffak kılar.” Vekillerin ise herhangi bir iradeleri sözkonusu değildir. Onların bir istekleri de olamaz. Ancak vekiller müvekkillerinin iradesiyle tasarrufta bulunabilirler.

Hüküm vermek ancak gerçekten hüküm velayeti ve bağlayıcı bir karar verebilecek olanlara aittir. Vekilin ise bağlayıcı bir karar alması ve bir hükme varması mümkün olmaz.

Hüküm en iyi hakimdir. İsm-i fail sigasında bir sıfat-ı müşebbehe'dir. Bu da sübuta delalet eder. Arapça konuşanlar arasında da bu iki kelime birbirlerinden ayırt edilmiştir. Eğer bu hakime bir isim ise vekil için özellikle tasdik edilemez. O zaman da ondan daha layık olan bir isim sözkonusu olduğunda durum daha farklı olmaz mı?

Cenab-ı Allah burada doğrudan doğruya eşlere hitap ederek değil de, eşlerin dışında kimselere hitap etmektedir. Eğer burada vekalet sözkonusu olmuş olsaydı, başkaları kadın ve erkek adına nasıl vekil tayin ederlerdi. O zaman da âyetin “onlar arasında bir anlaşmazlıktan korkarsanız iki tane vekil tayin etsinler” anlamında kullanılması veya anlaşılması gerekirdi. Kadının akrabalarından bir vekil, erkeğin akrabalarından da bir vekil tayin etsinler. Âyetin açık lafzı ise iki şekilde anlaşılmasından çok uzaktır. Hiçbir şekilde bu anlama delalet eder bir tarafı yoktur. Bilakis tam aksine delalet eder. Bu da Allah'a bin şükür ki son derece açık bir husustur.

Hz. Osman İbn Affan, Abdullah İbn Abbas ve Muaviye'yi, Akil İbn Ebi Talib ile hanımı Fatıma binti Utbe İbn Rabia arasında iki hakem olarak gönderdi ve onlara şöyle denildi: Eğer bu iki eşin arasının ayrılması gerektiği kan'atine varırsanız, onları birbirinden ayırabilirsiniz.

Yine Hz. Ali -radıyallâhu anh-'nin böyle bir durum için iki eş arasında gönderilen hakemlere şöyle dediği bilinmektedir: Onların arasını ayırmayı artık gerekli görürseniz ayırırsınız. Yok eğer aralarını birleştirmeniz ve islah yapmanız gerekiyorsa onları yan yana tekrar getirme konusunda hüküm sizindir.¹⁴³²

Burada görüldüğü gibi Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah İbn Abbas ve Muaviye hükmü iki hakeme havale etmişlerdir ve ashabtan bu uygulamaya muhalefet eden kimsenin olduğu da bilinmemektedir. Ancak bu konudaki görüş farklılığı tabiin ve tabiinden sonraki ilim adamları arasında olduğu bilinmektedir.

1432 Abdurrezzak, *el-Musannef*, VI/312, hadis no: 11885; Taberi, *Tefsir*, VIII, 327, 328; Yine Abdurrezzak, *el-Musannef*, hadis no: 11883, Taberi, VIII, 321; İmam Şafii, *el-Umm*, V, 177; el-Beyhaki, *Sünen*, VII, 305-306

Eğer âyetle belirtilen bu iki kişinin “vekil” olduğunu kabul edersek, eşler vekil gönderme noktasında mecbur edilebilirler mi ve erkeğin herhangi bir mal veya bir para karşılığında ayrılığı kabul etmesi konusunda vekil tayin etmesi veya aynı şekilde kadının boşamak karşılığında bir ivaz vermesiyle ilgili olarak yine bir vekil tayin etmeye mecbur olabilir mi veya mecbur edilemez mi? Bu konuda iki rivâyet vardır. Eğer bunların mecbur olduğunu söylersek, vekil gönderemezler. Eşlerin rızası olmadan o zaman hakim olayı iki ayrı hakeme havale eder. Eğer bunların vekil değil de hakim olduğunu söylersek, o zaman da eşlerin rızasının alınması diye bir husus sözkonusu olamaz ve buna da ihtiyaç olmaz.

Eğer eşler arasındaki bu anlaşmazlık sözkonusu olduğunda, eşler veya onlardan birisi ortalıkta olmadığı takdirde şöyle denilebilir: O zaman bu gönderilecek iki kişi vekil olabilirler ama iki hakemin de olaya nazar etmesi yine sözkonusudur. Bundan kaçınmak mümkün değildir. Eğer bunların hakim olduğunu söylersek o zaman ortada olmayan kimseler, gaib olan kimseler için hakimin hüküm vermesi de sözkonusu değildir. O zaman onların görüşleri iki noktada toplanır. Onların iki görüş üzerinde bakışlarını teksif ettikleri görülmektedir. Çünkü her ikisini de koruma noktasında ayrı taraflar olacakları muhakkaktır. Yani kadın ve erkeğin haklarını koruma noktasında gönderilen bu iki kişi tarafların hukukunu koruma noktasında taraftırlar. Onların her birisi bir bakan durumundadır. Eğer eşler korunacak olursa, o zaman bu iki hakemin görüşü kesilmiş olur. Şayet bunların ikisinin birer vekil olduğu söylenecek olursa, onlar aynı zamanda müvekkillerin birer parçası durumundadırlar demektir. O zaman da burada bir vekalet sözkonusu olmaz. Eğer ikisinin hakem olduğu kanaati ortaya çıkarsa hakim deli olan kimseye aynı zamanda bir vekildir. Eğer bunlar nasb edilen iki hakem ise sanki bunlar birer vekilmiş gibi gerektiğinde onların bu tayini durdurulabilir. O zaman da vekalet şüphesini içinde barındıran iki ayrı hakem olduklarını da söylemek mümkündür. Hüküm vermek üzere de görevlendirilmiş iki vekil de olabilirler. Bütün bunlardan sonra şöyle diyebiliriz: İlim adamlarımızdan bir kısmı bu iki kişinin hakim olduğunu tercih ederken bir kısmı da bu tayinin bir vekalet olduğunu ifade ederler. Diğer bir kısmı da her iki hususun mümkün olabileceğini kabul etmektedirler.¹⁴³³

وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَبِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ
وَالْمَسَاكِينِ وَالْجَارِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَالْجَارِ الْجُنُبِ وَالصَّاحِبِ بِالْجَنبِ وَابْنِ السَّبِيلِ
وَمَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَلًا فُجُورًا ﴿٣٦﴾ الَّذِينَ يَتَحَلَّوْنَ
وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَيَكْتُمُونَ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا
مُهِينًا ﴿٣٧﴾ وَالَّذِينَ يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ
الْآخِرِ وَمَنْ يَكُنِ الشَّيْطَانُ لَهُ قَرِينًا فَسَاءَ قَرِينًا ﴿٣٨﴾ وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ آمَنُوا بِاللَّهِ
وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللَّهُ وَكَانَ اللَّهُ بِهِمْ عَلِيمًا ﴿٣٩﴾ إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ
مِثْقَالَ ذَرَّةٍ وَإِنْ تَكَ حَسَنَةً يَضَاعِفْهَا وَيُؤْتِ مِنْ لَدُنْهُ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾ فَكَيْفَ
إِذَا حِثْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَؤُلَاءِ شَهِيدًا ﴿٤١﴾ يَوْمَئِذٍ يَوَدُّ الَّذِينَ
كَفَرُوا وَعَصَوُوا الرُّسُلَ لَوْ تُسَوَّىٰ بِهِمُ الْأَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا ﴿٤٢﴾
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا
جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ
مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا
بُيُوتَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُورًا غَفُورًا ﴿٤٣﴾

36. Allah'a ibadet edin, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya, babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşunuza ve uzak komşularınıza, yanınızdaki arkadaşa, yolda kalmışa, ellerinizin altında bulunanlara iyilik edin. Allah büyüklenip böbürlenlenleri elbette sevmeyiz.

37. Onlar hem bizzat cimrilik edenler hem de insanlara cimriliği emredenler ve Allah'ın lütfundan kendilerine verdiğini gizleyenlerdir. Biz, o inkârcılar için küçültücü bir azab hazırlamışızdır.

38. Hem bunlar Allah'a ve âhiret gününe iman etmedikleri halde mallarını insanlara gösteriş için harcayanlardır. Şeytan kime arkadaş olursa (bilsin ki) o, kötü bir arkadaşır.

39. Onlar Allah'a ve âhiret gününe iman edip de Allah'ın kendilerine verdiğinden infâk etselerdi, ne kaybederlerdi ki! Allah onları çok iyi bilendir.

40. Allah, şüphesiz zerre ağırlığı kadar dahi zulmetmez. (Yapılan) bir iyilik olursa, onu kat kat artırır ve lütfundan büyük bir mükâfat verir.

41. Her ümmetten (peygamberlerini) birer şâhid getirip bunlara karşı da seni şâhid getireceğimiz zaman halleri nice olur?

42. İnkâr edenler ve o Peygambere isyan edenler, o gün “yerle bir edilselerdi” temennisinde bulunacaklardır. Allah'tan hiçbir sözü de gizleyemeyeceklerdir.

43. Ey iman edenler! Sarhoşken ne söylediğinizi bilinceye kadar ve bir de cünup iken -yolcu olmanız müstesnâ- gusledinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculukta iseniz yahut herhangi biriniz ayak yolundan gelirse ya da kadınlara dokunur da su bulamazsanız temiz bir toprağa teyemmüm edin, yüzlerinizi ve ellerinizi meshediniz. Şüphesiz Allah çok affedicidir, bağışlayıcıdır.

Tefsiri:

Sarhoşluğun giderildiği ve yok olduğu hususu “kişinin ne söylediğini bilmesi” ile ifade edilmiştir. Ne söylediğini bilmediği müddetçe o sarhoştur ama söylediklerini anlıyor ve biliyorsa o zaman sarhoş olma hükmü dışına çıkmıştır demektir. Bu da cumhur-u ulema'ya /bütün ilim adamlarına göre sarhoşun tarifi budur. Ahmed İbni Hanbel -radiyallâhu anh- 'a şöyle soruldu: Bir kimsenin sarhoş olduğunu nasıl anlarız? Cevaben şöyle dedi: Kendi elbisesini yanındaki arkadaşın elbisesinden, ayakkabısını da arkadaşının ayakkabısından ayırt edemiyorsa bu adam sarhoştur.

İmam Şafii -radiyallâhu anh- da şöyle der: Normal sözleri birbirine karıştırıyor ise ve sır olan hususları da ifşa ediyorsa bu adam sarhoştur. Muhammed İbn Davud el-İsfahani¹⁴³⁴ bir kimsenin kederler onu tamamen kapsayıp, ona galip gelir de saklanması gereken sırlarını açığa vurursa o adam sarhoştur.¹⁴³⁵

Sarhoşun ne dediği kesin olarak ortaya çıkmadıkça ve ne dediğini bilmedikçe ona sarhoş hükmü uygulanır. Bunun için de Resûlullah -sallallâhu aleyhi ve sellem- zinayla ilgili bir olayı araştırmak üzere bir adamı görevlendirdi. O adamın da ne dediğiyle ilgili olarak ne dediğini bilip bilmediğini öğrenmeye çalıştı. Yine Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem- Hz. Hamza'nın siz benim babamın kölelerinizin sözüne itibar etmemiş, çünkü bunu sarhoş iken söylemişti ve yine aynı şekilde kâfirun sûresini okuyan birisinin namazda iken sarhoş olduğundan dolayı sizin ibadet ettiğinize ibadet ederim ve sizin ibadet ettiklerinize biz de ibadet ederiz diye söyleyen kimseyi Hz. Peygamber tekfir etmemiştir.¹⁴³⁶

1434 Muhammed İbni Davud İbni Ali ez-Zahiri olup, birçok ilim alanında önemli bilgi sahibi olan bir alim olup, kendisine has bir ekolü ve nesebi vardır. *Siyer A'lam en-Nubela*, XIII, 109; el-Bağdadi, *Tarih-u Bağdat*, V, 259; İbni Hallikan, *Vefayatu'l-A'yan*, IV, 259.

1435 *Ravzatu'l-Muhibbin*, 151; *Medaricu's-sâlikin*, III, 306.

1436 Buhâri bunu İbni Abbas'tan rivâyet eder. Maiz İbn Malik, Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- 'e gelip de zina ettiğini söyleyince, Hz. Peygamber ona herhalde sen onu öptün veya ona bir göz kırptın veya sadece baktın mı? Hayır ya Rasûlullah... hadisi ile ilgili olarak Hz. Peygamber bu araştırmayı yaptırmıştır. Bu da Buhâri XII, 138, el-Hudud bölümünde kayıtlıdır. Ayrıca bk. *Sahih-i Müslim*, IV, 275 yine Hudud bölümü; Tirmizi, IV, 28 yine Hudud. Hz. Hamza'nın sözleriyle ilgili olarak bkz. Buhâri VIII, 367, Meğazi. bab 12; Müslim. V.

أَلَمْ تَر إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيحًا مِنَ الْكِتَابِ يَشَرُّونَ الصَّلَاةَ وَيُرِيدُونَ أَنْ تَضَلُّوا
السَّبِيلَ ﴿٤٤﴾ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَابِكُمْ وَكَفَى بِاللَّهِ وَلِيًّا وَكَفَى بِاللَّهِ نَصِيرًا ﴿٤٥﴾ مِنَ
الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمِعْ غَيْرَ
مُسْمِعٍ وَزَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِي الدِّينِ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاسْمِعْ
وَانظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَأَقْوَمُ وَلَكِنْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا
﴿٤٦﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ
نَطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلَى أَدْبَارِهَا أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ وَكَانَ
أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا ﴿٤٧﴾ إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ
وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَى إِثْمًا عَظِيمًا ﴿٤٨﴾

44. Kendilerine Kitaptan (Teurat'tan) bir pay verilmiş olanlara bak-
maz mısın?!... Onlar hem sapıklığı satın alıyorlar hem sizin de doğru
yoldan sapmanızı istiyorlar.

45. Allah düşmanlarınızı daha iyi bilir. Gerçek bir dost (veli) olarak
da Allah yeter, yardımcı olarak da Allah yeter.

46. Yahûdilerden kelimeleri yerlerinden (silip) tahrif edenler vardır.
Dillerini eğip bükerek, dine de saldırarak: "İşittik (fakat) isyan ettik, işit;
işitmez olası ve Râinâ" derler. Eğer onlar: "Dinledik ve itaat ettik. İşit
ve bizi de gözet" deselerdi elbette kendileri için daha iyi ve daha doğru
olurdu. Fakat Allah küfürleri yüzünden kendilerini lânetlemiştir. Onların
ancak pek azı iman ederler.

47. Ey kendilerine kitap verilenler! Biz bir takım yüzleri silip tanın-
maz hale getirip de arkalarına çevirmezden yahut cumartesi sahiplerini
lânetlediğimiz gibi lânetlemezden önce (gelin), beraberinizdekini doğ-
rulayıcı olarak indirdiğimize iman edin. Allah'ın emri mutlaka yerine
gelir.

48. Doğrusu Allah kendisine şirk koşulmasını mağfiret etmez. Ondan
başkasını da dilediğine bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse şüphesiz bü-
yük bir günahla iftira etmiş olur.

658, el-Eşribe, içkinin haram olduğuna dair bab; Tirmizi, V, 222, Tefsiru'l-Kur'an bölümü,
Nisa sûresi; et-Taberi, VIII, 376 (el-Mearif baskısı); Abd İbn Humeyd, Müsned, no: 82; el-
Hakim, II, 307. Aynı şekilde İmam Zehebi de bunu tashih edip, zayıf olduğunu söyleyerek
aynı hadisi rivâyet etmiştir. Kâfirun sûresinin okunması ile ilgili olarak da bkz. İ'lâmu'l-
muvaakkîn, III, 142

Tefsiri:

Allah, şirki asla affetmeyeceğini ve şirk içinde olanlara mağfiret etmeyeceğini bu âyet-i kerimeyle haber verdiği gibi, bunun dışındaki her şeyi de mağfiret edeceğini ve şirk ile diğeri arasında herhangi bir ayırım yapmaksızın ise tevbe eden kimse için de bu mağfiretin söz konusu olacağını ifade buyuruyor.¹⁴³⁷

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْكُونَ أَنْفُسَهُمْ بِاللَّهِ يَزْكِي مَنْ يَشَاءُ وَلَا يَظْلُمُونَ فَيَلَا ﴿٤٩﴾
 أَنْظُرْ كَيْفَ يَقْتُرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَكَفَى بِهِ إِثْمًا مُبِينًا ﴿٥٠﴾ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ
 أَوْثَرُوا نَفْسِيًّا مِنَ الْكِتَابِ يَوْمُونُ بِالْجِبِّ وَالطَّاعُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ
 أَهْدَى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا ﴿٥١﴾ أُولَئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ وَمَنْ يَلْعَنِ اللَّهُ فَلَنْ
 تَجِدَ لَهُ نَصِيرًا ﴿٥٢﴾ أَمْ لَهُمْ نَصِيبٌ مِنَ الْمُلْكِ فَإِذَا لَا يُوَثِّقُونَ النَّاسَ نَقِيرًا ﴿٥٣﴾ أَمْ
 يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ
 وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا ﴿٥٤﴾ فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ وَكَفَى بِجَهَنَّمَ
 سَعِيرًا ﴿٥٥﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصْلِيهِمْ نَارًا كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ
 بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿٥٦﴾ وَالَّذِينَ
 آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا
 أَبَدًا لَهُمْ فِيهَا أَرْوَاحٌ مُطَهَّرَةٌ وَنُدْخِلُهُمْ ظِلًّا ظَلِيلًا ﴿٥٧﴾ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا
 الْأَمَانَاتَ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ
 بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴿٥٨﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ
 وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ
 بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ﴿٥٩﴾

49. O kendilerini temize çıkaranlara bakmaz mısın? Hayır, dilediğini temize çıkaran Allah'dır. Onlara kıl kadar zulmedilmez.

50. Bir bak, Allah'a karşı nasıl olmadık yalanlar uyduruyorlar? Açık bir günah olarak bu (onlara) yeter.

51. Şu Kitaptan (Tevrat'tan) kendilerine biraz pay verilenlere bakmaz mısın? Cibî'te ve Tâgût'a inanıyorlar ve diğer inkâr edenlere: "Bunlar mü'minlerden daha doğru bir yoldadır" derler.

52. İşte onlar Allah'ın lânet ettiği kimselerdir. Allah'ın lânet ettiğine sen hiçbir yardımcı bulamazsın.

53. Yoksa onların mülkten bir payı mı vardır? Böyle olsaydı insanlara hurma çekirdeğinin arkasındaki çukurcuk kadar dahi bir şey vermezlerdi.

54. Yoksa onlar, insanları Allah kendilerine lütfundan verdi diye mi kıskanıyorlar? Doğrusu Biz İbrahim soyuna da Kitab'ı ve hikmeti verdik. Onlara çok büyük bir mülk de bağışladık.

55. Onlardan bir kısmı ona iman etti. Bir kısmı da ondan yüz çevirdi. Çılgın alevli ateş olarak (onlara) Cehennem yeter.

56. Âyetlerimizi inkâr edenleri yakında muhakkak ateşe atacağız. Derileri piştikçe, azabı tatmaları için derilerini başka derilerle değiştireceğiz. Şüphe yok ki Allah, mutlak gâliptir, Hakimdir.

57. İman edip de salih amel işleyenleri ise içinde ebediyyen kalıcılar olmak üzere altından ırmaklar akan Cennetlere koyacağız. Orada onların temiz kılınmış zevceleri de vardır. Onları koyu bir gölgeliğe alacağız.

58. Şüphesiz ki Allah, size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Gerçekten Allah bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphe yok ki Allah hakıyla iştir, hakkıyla görendir.

59. Ey iman edenler, Allah'a itaat edin. Peygambere de itaat edin. Ve sizden olan emir sahiplerine de. Eğer Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız herhangi bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve Rasûlü'ne götürünüz. Bu hem daha hayırlı hem de sonuç itibariyle daha güzeldir.

Tefsiri:

Bütün ilim adamları burada ittifak halinde mutlak surette her şeyin Allah'ın kitabına götürüleceği noktasında icma etmişlerdir, yani bütün alimler görüş birliği içerisinde. Olayı Peygamber'e götürme ve onun hakemliğine başvurma meselesine gelince ise, Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- hayatta olduğu müddetçe bizzat kendisine müracaat edilir, onun vefatından sonra ise sünneti o konuda hakem kılınır. Cenab-ı Allah kullarına aralarında meydana gelen anlaşmazlıklar konusunda mutlak surette Allah'a ve onun Resulüne müracaat etmeleri gerektiğini emretmiştir. Bu emir mü'min kullaradır ve öncelikle onlara "ey iman edenler" diye hitap etmek suretiyle imanı sözkonusu etmiştir. Böylece anlaşmazlığı Allah'a ve Resulüne götürme noktasında da imanı adeta bir şart koşturmuştur. Eğer iman ediyorlarsa mutlak surette bu anlaşmazlığı Allah'a ve Resulüne götürmek zorundadırlar. Eğer iman yoksa o zaman böyle bir yükümlülük de yok demektir. Eğer aralarında meydana çıkan ihtilafı Allah'a ve Resulüne götürmek istemeyen bir kimse varsa o zaman böyle bir kimsenin imanı da yok demektir.

“Ey iman edenler! Allah’a ve Resulüne itaat ediniz...”

Cenab-ı Allah bu âyetin izahında kendisine itaat ile birlikte Resulüne itaati de emretmiş ve itaat filini mutlak surette Resule de itaat edilmesi gerektiğini ifade buyurmak için tekrarlamıştır. Herhangi bir itiraz söz konusu olmaksızın Peygamber’e de itaat tek başına bir anlam ifade ediyor demek olup, peygamberin Kur’an’da bulunan bir emir veya nehiyle ilgili olarak herhangi bir emri bildirdiği gibi, kur’an’da bulunmayan bir emri veya nehi de emretmesi veya nehyetmesi ona itaati gerektirir. Çünkü ona kitap verildiği gibi, onun bir benzeri de ona verilmiştir. O da hikmettir ve onun sünnetidir. Aynı şekilde âyetle her ne kadar itaat emri fiili zikredilmemişse de yöneticilere de itaat etmeyi müstakil olarak emretmektedir. Onlara itaati peygamberin itaatının içinde kılmaştır. Peygambere itaat ettikleri müddetçe kendilerine de itaat edilir ve ancak o zaman onlara itaat gereklidir. Ancak Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-’in itaatının dışında ve onun getirdiklerine aykırı bir davranışı emreden bir kimseye itaat edilmez ve böyle bir emir de dinlenmez. Zîra Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem- bu konuda şöyle buyurur:¹⁴³⁸ “*Yaratıcıya isyan olan yerde, yaratılmışa itaat yoktur.*” Yine Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem- bir hadisinde şöyle buyurur: “*Taat maruftadır.*”¹⁴³⁹ Tekrar Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem- yöneticilerle ilgili olarak şöyle buyurur: “*Yöneticilerden herhangi bir kimse sizi Allah’a isyana götürecek bir hususu emrettiğinde onları dinlemeyiniz ve onlara itaat etmeyiniz.*”¹⁴⁴⁰

Yine Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem- gönderdiği bir askeri birliğin başındaki komutanın ateşe atlamaları için emir verdiği ashaptan bir grub hakkında “*bu ateşe girselerdi bir daha oradan çıkamazlardı*” buyurmuştur¹⁴⁴¹. Hâlbuki onların bu ateşe girmeleri için komutanları tarafından emir verilmişti ve “mutlaka emire, yöneticiye itaat etmek de gereklidir” diye bir kısmı zannetmişti. Ancak bu konuda içtihatla bulunup da nerede ve hangi durumlarda itaat edeceklerini düşündüklerinde, Allah’a isyanın emredildiği bir konuda itaat edilemeyeceği hükmüne varmışlardı. Burada Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem-’in mutlak surette genel bir ifadeyle itaatine meseleyi hamlederek bir anda bunun dinin bir gereği olduğunu peygambere ve onun emirlerine, yöneticilerine muhalefet etmenin ise dine muhalefet olacağını, buna rağmen de böyle bir konuda emire itaat etmeleri halinde kendilerinin sıkıntıya ve azaba gireceklerini ve nefislerini helâk edecekleri-

1438 el-Beğavi, *Şerhu’s-Sünne*’de zayıf bir senedle bunu rivâyet eder. (X, 44) Ancak aynı hadisi İmam Ahmed İbni Hanbel de bunu rivâyet ederek bu hadise şahadette bulunur. Ebu Davud et-Tayalisi, s. 114, h. no: 856; el-Hakim, III, 443, aynı şekilde bu hadisi ez-Zehebi sahih kabul edip, ona uygun bir başka rivâyette bulunmuştur. Bunların hepsi “Allah’a isyan olan yerde itaat söz konusu değildir” ibaresiyle rivâyet etmişlerdir. Bunu da İmran İbn Husayn’in hadisinin bir parçası olarak nakletmektedirler.

1439 *Buhâri* değişik yerlerde, XIII, 130, Ahkam bölümünde rivâyet eder; *Müslim*, IV, 505, el-İmare, Yöneticilere isyan olmayan hususlarda itaat etmenin farzıyeti bölümü.

1440 *Buhâri*, XIII, 130, aynı bölüm; *Müslim*, IV, 504, aynı bölüm

1441 İkinci dipnotta zikredilen bütün kaynaklar.

rini düşünüp, böyle bir davranışın Allah'a ve Resulüne itaat olup, olmayacağını tartışmışlardı. Gerçekten böyle bir itaat Cenab-ı Allah'ın Resulünü gönderdiği hususlara uygun mudur veya ona muhalefet etmek Allah'ın emirlerine aykırı davranmak mıdır? Bu durum da gayet açıktır. Sonra Cenab-ı Allah âyetin geri kalan kısmında mü'minlerin kendi aralarında çekıştikleri konularda mutlak surette eğer Allah'a ve Resulüne iman ediyorsa, bu hususu Allah'a ve Resulüne götürmelerinin daha hayırlı bir durum olduğunu ve sonuç itibariyle daha isabetli ve daha güzel olacağını bildirmiştir.¹⁴⁴²

Bütün Müslüman alimler Allah subhanehu ve teala'ya bir emrin götürülmesi, onun kitabına götürülmesi demektir, şeklinde yorumlamışlardır. Aralarında ihtilaf ettikleri konuları doğrudan doğruya Allah'a havale etme gibi bir düşünce olamayacağı muhakkak olup, bu müracaatın Allah'ın kitabına yapılması gerektiği ve aynı şekilde de Allah'ın Resulüne bu meselenin götürülmesi demek yine ona ve kitabına götürülmesi demek olup, bu götürülmenin de Peygamber -sallallahu aleyhi vesellem- hayatta iken bizzat kendisine, vefatından sonra ise sünnetine başvurulması gerektiğini anlatmaktadır.

Cenab-ı Allah'ın yöneticilere itaati emretmesi hususuna gelince, bu ulu'l-emr'den kasıt alimler ve onlara itaat etmek olduğu, onları taklit etmek ve verdikleri fetvalara uymak gerektiği anlamındadır. Böyle diyenlere şöyle bir cevap da vermek gerekir. Burada ulu'l-emr derken, mutlak olarak yöneticiler kastedilmektedir. Onların alimler olduğu hususunda da Ahmed İbni Hanbel'den iki ayrı rivâyet gelmektedir.

Aslında âyete bakıldığı zaman her iki grubu da ele almakta olup, alimlere ve yöneticilere itaat etmenin, Resûle itaat olacağını bildirmektedir. Aynı şekilde bu emirlere itaat edecek kimseler ve ilim adamlarını taklit edecek, fetvalarına uyacak kimselerin itaatini de Allah'a ve Resulüne itaate bağlamışlardır. Çünkü alimler Allah'ın ve Resûlünün emirlerini tebliğ etmekle yükümlüdürler. Emirler yani yöneticiler ise bu emirleri infaz etmek, yerine getirmekle yükümlüdürler. İşte bunun için her iki grubun da Allah'a ve Resulüne itaat anlamında olan bir itaatle itaat edilmeleri gerekir. İlim adamlarının görüşleri Hz. Peygamber -sallallahu aleyhi vesellem-'in görüşüne ve onun sünnetine tercih edilip, taklit edilmesi gerektiği hususu âyetin neresinde görülebilmektedir. Zira birileri ilim adamlarına itaatin her şeyin önünde olduğu iddiasında bulunmaktadır. Taklit merciinin bu olmadığı ve bu anlama gelmediği, taklit edilecek ilim adamlarının görüşlerinin Peygamber -sallallahu aleyhi vesellem-'e rağmen olamayacağına dair en büyük delil bu âyet-i kerimenin bizzat kendisidir ve bu durum birkaç meselede izah edilebilir. **Birincisi:** Allah'a itaat hususu kesin olarak onun emirlerine itaat edip, nehyettiklerinden uzak kalmak demektir.

İkincisi: Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem-'in emirlerine itaat olup, bunun Allah'a ve Resulüne itaat içinde olması gerektiğini ifade eder. O zaman da Allah'ın ve Resulünün bildirdikleri bütün hükümler hakkında bir bilgi sahibi olması gerekiyor. Allah'ın emirleri ve Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem-'in bildirdikleri ile ilgili hususlarda herhangi bir bilgi sahibi olmadığını itiraf eden kimse için de mukallit adını vermek mümkündür. Bu da ilim adamlarını taklit eden kimse olup, Allah'ın emirlerini ve Resûlünün emirlerini kesin olarak araştırıp da onlara nasıl itaat edileceğini bilmeyen kimse içindir. O zaman ilim adamlarını taklit edebilir.

Üçüncüsü; Yöneticilere taklidi yasaklanmıştır. Muaz İbni Cebel'in naklettiği Abdullah İbn Mesud ve Abdullah İbn Ömer, Abdullah İbn Abbas ve benzeri kimselerin ashaptan zikredilen ve dört büyük imamın ve onların dışında kimselerin de naklettikleri ve yaptıkları içtihatlarla görüşlerini ortaya koydukları hususlarda olduğu gibi yöneticilerin mutlak olarak taklit edilmeleri uygun görülmemiştir. Eğer mutlak olarak yöneticilere itaat etmek gerekli ise o zaman onların taklit edilmesini iptal eder. Eğer bu itaat gerekli değil ise o zaman bu konudaki delili iptal etmiş olur.

Dördüncüsü; Cenab-ı Allah bizzat bu âyetle şöyle buyurur: “Eğer siz Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorsanız, hakkında ihtilafa düştüğünüz konuları Allah'a ve Resulüne götürünüz.” Bu da son derece açık olarak taklidi iptal edildiğini ve meydana gelen anlaşmazlığın herhangi bir mezhebe veya tek bir taklide götürülmesinin caiz olmadığını göstermektedir. Peki o halde bu yöneticilere hangi konularda itaat edilecektir, onlara itaat nerede vardır ve nasıldır diye sorulacak olursa, eğer onlar Allah'a ve Resulüne itaat edilmesi gerekli olan hususları zikrediyor ve bu konuda itaati talep ediyorsa bu itaat onlara değil, Allah'a ve Resulüne yapılan itaattir. O zaman onlara yapılacak olan bu itaat müstakillen bir itaat değil, o Allah'a ve Resulüne tabi olarak yapılacak bir itaattir. Onun için âyet-i kerime'de yöneticilere itaat, peygambere itaate hemen bitleştirilmiş ve peygambere olan itaat ayrı bir itaat, emir fiiliyle ifade edildiği halde onlar için böyle bir müstakil emir fiil söz konusu olmamıştır. Peygambere olan itaat ise müstakillen zikredilip, ulu'l-emre olan itaatten ayrı tutulmuştur ve Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem-'e yapılacak olan itaat onun verdiği emir ve yasaklar ister Kur'an-ı Kerim'de bulunsun, ister bulunmasın durumu değiştirmeyeceği gibi, bu itaatte müstakil olduğunu âyet-i kerime gösteriyor ve bu konuda Peygamber'e itaatin gerekliliği ifade buyruluyor.

Yukarıda zikrettiğimiz âyet-i kerime'de “ey iman edenler...” bu âyet-i kerime ile Allah mutlak olarak kendisine ve Resulüne itaat edilmesi gerektiğini açıkça ifade buyurmuştur. Âyet-i kerime'ye açık olarak iman ile başlanmış olup, kendilerine hitap edilen kimselerinden istenen hususun imanın bir gereği olarak yerine getirilmesidir. Bu durum aynen Cenab-ı Allah'ın kendisine nimet olarak bir zenginliği verdiği kimseye onun fazlının ve kereminin olduğu gibidir. Âyet şöyle

buyrulur: “Ve Cenab-ı Allah’ın sana ihsan ettiği gibi sen de ihsanda bulun.” Allah’ın kendisine nimet verip de onu fazlından zengin kıldığı kimseye “Allah’ın sana ihsan ettiği gibi sen de ihsanda bulun” denildiği gibi, “ey ilim adamı sen insanların en çok bilgi sahibi kılındığın için insanlar içerisinde en faydalı kişi ol, ey yönetici, sen de Allah’ın sana verdiği bu fırsat ile hak ile ve adalet ile hükmet” şeklinde emir veriliyor demektir. Aynı şekilde Kur’an-ı Kerim’de bu konuyla ilgili olarak çok farklı âyet-i kerimeler zikrediliyor olup, şöyle denir:

“Ey iman edenler! Sizden evvelkilere olduğu gibi size de oruç yazıldı.” (el-Bakara, 2/183)

“Ey iman edenler! Cuma günü namaz ilan edildiğinde siz de namaza gitmekte acele ediniz.” (el-Cumua, 62/9)

“Ey iman edenler! Yaptığınız akitleri ve verdiğiniz sözleri yerine getiriniz.” (el-Maide, 5/1).

Bütün bu âyet-i kerimelerde hitap şu anlamdadır: Siz mü’min kimseler olduğunuza göre bütün bunları yapmak ve yerine getirmek imanınızın bir gereği ve imanınızın kemale ermesidir.

Sonra yine Cenab-ı Allah; “Allah’a itaat ediniz, Resulüne itaat ediniz ve sizden olan yöneticilere de (itaat ediniz)” buyururken Allah’a, Resulüne ve yöneticilere itaat arasını adeta birleştirmiş ve burada Allah’a itaatle ilgili olarak Cenab-ı Allah amel edecek olan birisini görevli kılmıştır ki bazen vehm, bazen insanın bu emrin gereği ile ilgili olarak bir vehme kapılıp, aksini düşünmesi, Resule itaat eden kimsenin Allah’a itaat etmesine eşdeğer olduğunu düşünebilir. Fakat birden böyle bir vehmin gereksiz olduğu da muhakkaktır. Ancak burada âyet-i kerimenin içinde son derece latif bir sır saklanmıştır ki Cenab-ı Allah bunu emrederken Resulünün emrettiği bir hususun ona itaat etmeyi gerektirmekte olup, bunun Allah’a itaat olduğu anlamını içermektedir. Bu insanın aklına gelecek olan bir vehim bu itaatin Kur’an-ı Kerim’de var olan bir itaat ile itaate bağlandığını, Kur’an’da olmayan bir itaatte ise Resule böyle bir itaatin gerekli olmadığı zannını ve vehmini kalplere düşürebilir. Bu ise doğru değildir. Zîra Resûlullah -sallâllâhu aleyhi vesellem- bu konuda şöyle buyurmuştur: “Olabilir ki karnı tok ve koltuğuna yaslanmış olan bir adama birileri gelip de bu Allah Resulü’nün emridir dediklerinde şöyle der: Bizim elimizde ve sizin elinizde de Allah’ın kitabı mevcuttur. Biz eğer bu kitapta bir hususu bulacak olursak ona tabi oluruz, ama Allah’ın kitabında olmayan bir şey ise ona itaat etmeyiz der. Şunu biliniz ki bana Allah’ın kitabı ve onun bir misli daha bilgi verilmiştir.”¹⁴⁴³

1443 Bu hadisi Ebu Davud rivâyet eder. III, 870, hadis no: 3848. Sünnet bölümünde sünnete tabi olmanın gerekliliği başlığı altında incelenmiş olup, el-Elbani’nin Ebu Davud sahihi diye neşrettiği kitap; Tirmizi, *Sahih et-Tirmizi*, II, 339, el-İlm bölümü.

Yöneticilere itaat konusuna gelince, ancak Peygambere itaat içine alındığında bunun mümkün olacağı da ifade edilmiştir ve müstakil bir itaat de onlar için beyan edilmiş değildir. Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem-'in bu konuda buyruğu şöyledir: *Yöneticilere Allah'a isyan emredilmediği müddetçe kişinin hoşuna git-sin veya gitmesin mutlaka itaat edilmesi gerekir. Ancak Allah'a isyan ile ilgili bir konuda itaat edilmeye çağrılırsa o zaman böyle bir itaat işitilmez ve asla kabul edilemez.*¹⁴⁴⁴ Cenab-ı Allah'ın konuyu Allah'a ve Resulüne götürünüz diye buyurup da sadece Resulüne götürünüz de dememiştir. Çünkü aslında bir konu Kur'an-ı Kerim'e götürüldümü Peygambere götürülmüş olmuyor mu diye düşünülebilir. Ancak burada esas olan Cenab-ı Allah'ın hüküm verdiği bir mesele aynen Resulünün hüküm verdiği bir durum gibidir. Resulünün verdiği bir hüküm de bizzat Allah'ın verdiği hükmün ta kendisidir.

Üzerinde anlaşmazlığa düştüğünüz hususları Allah'a yani Allah'ın kitabına götürmeniz demek aynen Resulüne götürmeniz demektir. Peygamberine konuyu götürmeniz de onu Allah'a götürüyorsunuz demektir. Bu da Kur'an-ı Kerim'in esrarındandır.

Ahmed İbni Hanbel -radiyallâhu anh-'den yöneticilere itaatle ilgili olarak gelen bilgiler iki rivâyette yer alır. Bunların kim olduğuna dair iki ayrı görüşü vardır.

Birinci görüş, Bunların ilim adamları olduğu, ikincisi ise bunların emirler/ yöneticiler olduğudur. Her iki görüş de ashabtan gelen rivâyetlerle sabittir. Sahih olan görüş ise âyet-i kerimenin her iki grubu da kapsadığıdır. İlim adamları da, yöneticiler de Cenab-ı Allah'ın peygamberini gönderdiği risaleti kapsamaktadır. İlim adamları İslâm'a ve Peygambere karşı gelen ve İslâm'dan meyledip de yanlış yollara düşen kimselerin bu durumlarını korumak ve onların İslâm'a olan saldırılarını durdurmak ve bu konuda onları reddetmek görevi alimlere aittir.

Cenab-ı Allah onları bu konuda adeta vekil kılmış olup, şöyle buyuruyor:

“Onlar kendilerine kitap, hikmet ve nübuuvet verdiğimiz kimselerdir. Şimdi bunlar yani Kureyşliler âyetlerimizi veya kitap, hikmet ve nübuuveti inkâr ederlerse, biz de yerlerine onları inkâr etmeyen bir topluluğu onlara vekil kılmışızdır.” (el-En'am, 6/89) Kendilerine itaatin vacip olduğu ve onlara mutlak surette bağlanmanın gerekliliği ve insanların da onlara tabi olduğu kimselerden olmak ne büyük bir mutluluktur ve bu vekalet ne güzel bir vekalettir! Yöneticiler Allah'ın emirlerini yerine getirme, onları koruma ve onlar için cihad etme ve insanları bu hükümlere bağlama konusunda yetki sahibi olup, onların eliyle bu işlerin yürütüldüğü kimselerdir. Bu konuda iki sınıf olup, onlar genel olarak halk kitlesinden kendilerine itaat eden kimseler ile birlikte iki grubu teşkil ederler.

1444 Buhâri bunu değişik yerlerde nakleder. XIII, 130; Müslim, IV, 504, el-İmare bölümü

Cenab-ı Allah'ın “siz eğer herhangi bir konuda ihtilafa düşerseniz, konuyu Allah'a ve Resulüne götürünüz. Eğer Allah'a ve âhirete iman ediyorsanız...” buyruğu; Allah'ın emirlerine kesin olarak itaati emrettiği gibi üzerinde ihtilaf edilen bütün meselelerin insanlar arasında dinle ilgili olan bütün tartışmaların ve görüş farklılıklarının mutlak surette Allah'a ve Resulüne götürülmesi gerektiğini ifade eder. Eğer bunu reddedecek olan bir kimse olursa, Allah'ı ve Resulünü reddetmesi anlamına gelir. Onun bu davranışı Allah'ı ve Resulünü reddetmesi anlamına gelir. Eğer insanların arasında çıkan görüş farklılıklarını gidermek üzere konuyu Allah'tan ve Resulünden başka kimselere götürülecek olurlarsa bu doğrudan doğruya Allah'ın emirlerine aykırı bir davranış olup, ortaya çıkan anlaşmazlıklarda Allah'ın ve Resulünün hükmünün dışında bir hükmü veren kimsenin bu hükmü doğrudan doğruya cahiliye hükmü olup, cahiliye davasına ve hükmüne dâvet etmek demektir. Kişi üzerinde anlaşmazlığa düşürülen konuları imanının gereği olarak Allah'a ve Resulüne getirmesi gerekir. Ancak bunu götürmediği takdirde asla iman dairesine dahil olamayacaktır.

İşte bundan dolayı da Cenab-ı Allah: “Eğer sizler Allah'a ve âhiret gününe iman ediyorsanız” buyurmaktadır. Yukarıda zikrettiğimiz asıl şart ancak Allah'a ve Resulüne iman etme şartı olup, Allah'a ve Resulüne itaat eden kimselerin ise mutlak surette ihtilaf sırasında ihtilafları Allah'ın ve Resulünün hükmüne götürmeleri gerektiğinin en büyük delilini göstermektedir. Bu âyet-i kerime Allah ve Resulü dışında herhangi bir kimseyi hakem kabul eden kimsenin imanının gereğinin dışına çıkacağı, Allah'a ve âhirete iman etmenin gereğini yerine getirmediği anlamını ifade etmektedir. İşte bu âyet-i kerime son derece açık ve gönüllere şifa veren, ana hükmü bildiren bir âyet olarak gerçekten kişiye yeter. Bu konuya muhalefet eden kimselerin sözünü kesme noktasında yeterlidir. Âyetin emrettiğine yapışan ve bundan ayrılmayan kimseler için de gerçekten büyük bir kurtarıcı ve önemli bir ilkedir.

Bunun için de Cenab-ı Allah şöyle buyurur: “Ta ki helâk olan kişi apaçık bir delil üzere helâk olsun. Hayatta kalan kişi de apaçık bir delil üzere yaşasın. Şüphesiz Allah hakkıyla iştirakdir, her şeyi bilendir.” (el-Enfal, 8/42)

Selef ve halef anlaşmazlığa düşülen konunun mutlak surette Allah'a götürülmesinin anlamının Allah'ın kitabına götürülmesi demek olduğunu, Resulüne götürülmesinin ise eğer Resul hayatta ise ona götürülmesinin demek olduğu fakat vefatından sonraki dönemle ilgili ise mutlak surette onun sünnetine götürülmesi gerektiği konusunda ittifak etmişlerdir.

“Bu sizin için daha hayırlı ve daha güzel bir yorumdur.” Yani Cenab-ı Allah burada şunu kastediyor: Size emrettiklerim ile ilgili olarak bana Peygamberime ve yöneticilere olan itaatin gerekliliğini yerine getirmeniz ve aralarınızda ihtilafa düştüğünüz konuları bana, Resulüme getirmeniz sizin âhiretiniz için ve dünyanız

hayatınız için daha hayırlıdır. Sizin her iki cihanda mutlu olmanızı ancak bu sağlayacaktır. Sonuç itibariyle böyle davranmanız sizin için hayırlıdır anlamındadır.

Bu âyet-i kerime de gerçekten Allah'a ve Resulüne itaat etmenin, Allah ve Resulünü anlaşılmazlığa düşülen konularda hakem kılmanın dünya ve âhirette büyük mutluluğa sebep olacağını göstermektedir. Olup biten olaylara bakan bir kimsenin dünyada meydana gelen kötülüklerin ve sıkıntıların asıl kaynağının Allah'a ve Resulüne muhalefet etmekten kaynaklandığını ve Allah'ın ve Resulünün itaatinin dışına çıkılmaktan dolayı bu sıkıntıların meydana geldiğini, meydana gelen hayırlı ve güzel neticelerin ise Peygambere itaatten dolayı olduğunu çok rahatlıkla görebilecektir.

Âhirette meydana gelebilecek her türlü kötülük, sıkıntı, uhrevi azabın sebebi Resulüne muhalefetten kaynaklanmaktadır. Dünyadaki kötülük ve sıkıntıların yanı sıra Peygambere olan bu muhalefet âhiret azabını gerektirmektedir. Eğer gerçekten insanlar Peygambere gerektiği şekilde itaat etmiş olsalar, yeryüzünde asla ve kat'a herhangi bir kötülük kalmayacaktır. Gerçekten de yeryüzünde var olan bütün bu genel musibetler ve kötülüklerin asıl kaynağı Peygambere olan itaatsizlikten kaynaklanıyor. Genel olarak insanlığın başına gelen bu musibetlerden ayrı olarak da bizzat insanın fert olarak başına gelen musibetler de yine aynı sebebe dayanmaktadır ve asıl sebep Peygambere muhalefettir. Buna karşı Peygambere itaat ise insanın her türlü sıkıntıdan emin olacağı bir kaleye, bir burca girip de kurtulan bir kimse gibidir. O kaleye, o mağaraya, o burca giren kişi mutlaka kurtuluşa erenlerdendir.

Dünyada ve âhirette meydana gelen kötülüklerin asıl kaynağı da Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-'in getirmiş olduğu hükümleri bilmemekten ve onlarla ilgili olan cehaletinden kaynaklandığı gibi bunlara uzak kalmak da bu kötülükleri dünya ve âhirette celbeder. Bundan dolayı şunu çok kesin olarak anlıyor ve görüyoruz ki Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem-'in getirdiklerini aynen öğrenen, bilgi olarak edinen ve bunlarla amel eden kimsenin mutlu olacağı muhakkaktır.

Mutluluğun zirvesi şunlarla mümkündür: Mutluluk şu iki hususta gerçekleşir: Birincisi insanları bu mutluluğa dâvet etmek, ikincisi ise bu dâveti yapmada sabırlı ve gayretli olmaktır. İnsanın bu kemale kavuşması da şu dört hususa bağlıdır:

1- Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-'in getirdiklerini bilmek,

2- Onlarla amel etmek,

3- Onları insanlar arasında yayıp, insanları bunları yaşamaya dâvet etmek,

4- Bu konuda sabırla gayret ederek bu emirleri ve Peygamberin getirdiklerini yerine getirerek bunları yaygınlaştırmaktır.

Ashabın nasıl bir neticeye vardıklarını görüp bilen bir kimsenin bunun sebebini ashabın sahip olduğu bilgiyle gerçekleştiğini görecektir ve bu konuda himmet edip de bunun sebebini araştıran kişi sonuç itibariyle ashabın tümünün Resûlullah'a olan tabiliklerini ve onların yolunun bu olduğunu gerçek anlamıyla görür: Bu konuda şu beyit durumu gayet açık bir şekilde ifade eder:

“Bir topluluğun varmış olduğu hedefe ulaşmak ister isen, izle onların gittikleri yolda,

Bu yola girecek olanlara en iyi rehber olursun sen.”

Bu âyetle ilgili olarak bir başka izah da şöyle yapılabilir:¹⁴⁴⁵

Âyette geçen Allah'a ve Resulüne itaat ediniz sözü, burada Allah'a itaatin yanında Resule itaat de zikredilirken, itaat ediniz emri iki kez tekrarlanmıştır. Bunun da sebebi peygambere olan itaatin müstakillen olması gerektiğine delalet eder. Hz. Peygamber Kur'an-ı Kerim'de varid olmayan bir emri veya yine Kur'an'da görülmeyen bir nehyi yasaklamayı emretmesi halinde de durum aynıdır ve ona itaat edilmesi gerektiğini ifade eder. Çünkü o kendisine kitap ve onun bir misli de verilmiş bulunmaktadır. Ulu'l-emre itaat konusunda ise itaat ediniz emir fiilini tekrar etmemiş olup, onu bu âyetin derununda zikretmiştir ve onu da Peygambere itaate bir atıf yapıp, ona tabi kılmıştır. Yöneticiler Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-'e itaate tabi olarak itaat edilen kimselerdir. Onlar emrettiklerini emredebilir ve yasakladıklarını da yasaklayabilirler. Ancak yaptıkları her emirde ve yaptıkları her yasaklamada mutlak surette kendisine itaat edilecek diye bir husus sözkonusu değildir ve bu onları dinleyenler için de gerekli görülmemektedir.

Herhangi bir konuda aranızda bir anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah'a ve Resulüne götürünüz. Burada Allah'ın Resulüne götürülmesi konusunda zikredilen âyetin bu kısmında Allah'a götürülen bir hüküm, mutlak surette Resul'e de götürülmüş oluyor. Resulüne götürülen bir husus da aynen Cenab-ı Allah'a subhanehu ve teala'ya götürülmüş oluyor. Cenab-ı Allah'ın hüküm verdiği bir konuda aynen Resulünün verdiği bir hüküm gibi midir diye hatıra gelebilecek bir soru aynen Resulünün hüküm verdiği bir meseleye Allah'ın hüküm vermesi demektir.

Bir konuda ihtilafa düşerseniz kısmına gelince, Müslümanların genel olarak aralarında ihtilaf ettikleri bütün meseleleri kapsadığına dair genel bir hükümdür. Herhangi bir şekilde özel bir husus için de husus olamaz. Hiçbir şeyden dolayı başka bir şey özel bir anlam taşısa bile bunun dışında kalmaz. Buradaki an-

1445 Müellif bu izahı âyeti ilk açıklamaya başladığı yerde kaydetmişti, burada olması daha uygun olur diye buraya alındı (çeviren).

laşmazlığa konu olan şeyin iman hakikatleri dışında sadece şerh edilen İslâmi hükümlerle ilgili olduğunu kabul eden bir kimse yanılmış oluyor. Yine bu meselelerin kalplerin içinden geçen hissettiği zevk ve diğer duygularının dışında olup da sadece dış organlarla ilgili konulardır diyen kimse de yanılmıştır. Bunun dinin usulleri ile ilgili değil de dinin furuu ile ilgilidir veyahutta bu esma, sıfat ve tevhidle ilgili olup, diğer konuları içermemektedir diye iddia edecek olursa âyetin genel olarak hükmüne aykırı bir görüş sergilenmiş olur. Bu ilmi, ameli ve imani olarak hangi konuda olursa olsun tümüyle Hz. Peygamberin risaletine bağlı olan bir kimsenin mükellef sayıldığı her hususu kapsamakta olup, nasıl risalet peygamberin risaleti mükellef olan her kimsenin her vakitte, her alanda, her hükümde, dinin usulü ve furuu ile ilgili bütün hakikatlerde ve hükümlerde aynı ise buradaki anlaşmazlığa konu olan mesele de aynıdır ve geneldir. Diğer taraftan Hz. Peygamberin risaletini ilgilendiren genel meselelerden herhangi bir hükmü çıkarmak da nasıl mümkün değilse, aynen bu risaletle genel olarak mükellef olan bir kimse hakkında verilen bir hükmü iptal etmiş gibi olur ve böyle bir butlan da yaşanır.¹⁴⁴⁶

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ آمَنُوا بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ يُرِيدُونَ أَنْ يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ أُمِرُوا أَنْ يَكْفُرُوا بِهِ وَيُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُضِلَّهُمْ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿٦٠﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَى مَا أُنْزِلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ رَأَيْتَ الْمُنَافِقِينَ يَصُدُّونَ عَنْكَ صُدُودًا ﴿٦١﴾ فَكَيْفَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَاءُوكَ يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا إِحْسَانًا وَتَوْفِيقًا ﴿٦٢﴾ أُولَئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا ﴿٦٣﴾ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا ﴿٦٤﴾ فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴿٦٥﴾

60. Sana indirilene ve senden önce indirilmiş olanlara iman ettiklerini iddia edenleri görmez misin? Kendisini inkâr etmekle emrolundukları halde Tâğût'un hükmüne başvurmak istiyorlar. Şeytan da onları (hidâyetten ayırıp) uzak bir sapıklıkla büsbütün saptırmak ister.

61. Onlara: “Allah’ın indirdiğine ve Peygambere gelin” denilince münâfıkların senden alabildiğine yüzçevirdiklerini görürsün.

62. Elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir musibet gelip çattığı zaman halleri nasıl olacak? Sonra sana gelirler de: “Biz iyilik etmekten ve ara bulmaktan başka birşey istemedik” diye Allah’a yemin ederler.

63. İşte bunlar; Allah’ın, kalblerinde olanı bildiği kimselerdir. Artık onlardan yüz çevir. Onlara öğüt ver. Ve kendilerine haklarında etkileyici sözler söyle.

64. Biz, gönderdiğimiz her bir peygamberi Allah’ın izniyle kendisine itaat edilsin diye gönderdik. Şayet kendilerine zulmettiklerinde sana gelip de Allah’tan mağfiret dileselerdi, Peygamber de onlara mağfiret isteyiverseydi, Allah’ı elbette tevbeleri çokça kabul eden, çok rahmet eden bulacaklardı.

65. Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlıklarda seni hakem yapıp sonra da verdiği hükümden dolayı içlerinde hiçbir sıkıntı duymadan, tam bir teslimiyetle teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.

Tefsiri:

Allah (c.c) kendi zatının yüceliğine yemin ederek insanlar arasında meydana gelen bütün anlaşmazlıklarda Resûlullah’ı -sallallâhu aleyhi vesellem- hakem kılmadıkça asla mükemmel bir imana kavuşamayacağımızı ifade buyuruyor. Bunu yaparken de kalplerimizin ve göğüslerimizin son derece rahat içinde olmasını şart koşup hiçbir sıkıntı duymayacak şekilde rahat olmamızı ve verilecek kararlara tamamen teslim olmamızı istemektedir. Resûlullah’ın -sallallâhu aleyhi vesellem- bu hakemliği karşısında asla hiçbir şekilde ne fiili bir davranış, ne bir karşı görüş, ne de farklı bir arzu ile buna karşı çıkmadan ve ona muhalefet etmeden teslim olmamızı emreder. Yine Cenab-ı Allah (subhanehu ve teala) kendi zatına yemin ederek Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem-’in vereceği hükme ve onun sünnetine aklı öne geçiren ve aklı sünnetten daha üstün gören kimselerin imanlarının kâmil olmadığını ve bu imanın nefyedildiğini, böyle davrananların bizzat bu davranışlarıyla ve dilleriyle yani sözle iman ettiklerini söylüyorlarsa bile mü’min olmadıklarını ortaya koymaktadırlar.¹⁴⁴⁷ Cenab-ı Allah (subhanehu ve teala) Peygamberi aralarında çıkan her türlü anlaşmazlıkta kesin olarak yegane hakem tayin etmedikçe asla mü’min olamayacaklarını ve hatta bu imanın tam ve mükemmelce yerine gelebilmesi için kalplerinde hiçbir sıkıntı hissetmeden, iç dünyalarında herhangi bir pişmanlık ve eziklik duymadan tam bir rıza ve teslimiyet ile Resûlullah’ın bu hükmüne razı olmadıkça mü’min olamayacağını ifade buyurmaktadır: “Hayır, Rabbine andolsun ki seni hakem kılmadıkça...” Bu âyetle birçok yönden mesele son derece vazih açık olup, bunlar üzerinde şu hususlar üzerinde durulmuştur:

Birincisi; Yemin edilen hususun ve fiilin te'kidini ihtiva eden harf ile başlayan cümlelerin âyetin başına alınmış olması bu mânâyı son derece kuvvetlendirmek için buyurulmuştur. Bu da cümlelerin bir ۛ şart edatı ile tespit edilerek başa alınmasıdır.

İkincisi, bu yeminin bizzat Allah (c.c)'ın kendi adına yapmış olması.

Üçüncüsü, olayın meydana geldiğiyle ilgili bir sigâ ile kasem yapılmış, tahkim kelimesi ve cümlesi ile yapılan bu kasem bizzat onların imanlarına bağlanmış ve seni hakem tayin etmedikçe iman edemezler şeklinde buyurulmuştur.

Dördüncüsü, gaye için kullanılan ۛ yerine حتى kelimesi yani ta ki ile ifade buyurulmuş olup, bu da ancak imanın Resûlullahı tahkim edinceye dek, onu hakem tayin edene dek anlamını ifade eder ki ancak o şekilde imanın hasıl olacağı ifade buyurulmuştur. Çünkü hatta kelimesinden sonra gelen hükümler ona dahil edilir.

Beşincisi, genel bir anlama delalet eden mevsul bir sigâ ile mef'ulün fih ile başlanmış, o da "kendi aralarında meydana gelen anlaşmazlıklar" yani ihtilaf ettikleri küçük büyük, az veya çok her konuda seni hakem tayin etmedikçe... diye ifade buyurulmuştur.

Altıncısı, tahkime ayrıca hiçbir sıkıntı veya hiçbir darlık hissetmeden verilecek bu hükümden dolayı bir sıkıntı duymamayı da buna ilave etmiştir.

Yedincisi, nefyin ardından bir nekre kelime getirilmiş ve burada sıkıntının hiçbir türünden, hiçbir çeşidinden herhangi bir şeyin olmaması istenmiştir.

Sekizincisi, genel ifade eden bir sigâ ile hüküm verme hususu dile getirilmiştir. Senin vereceğin hüküm diye ifade buyurularak, senin vereceğin hükümden sıkıntı duymaksızın diye burada bir mastar cümlesi getirilmiş veya bir mevsul cümle kullanılmıştır. Yani o senin hüküm verdiğin şeyden sıkıntı duymaksızın diye ifade edilmiştir. Onun için burada Resûlullah'ın vereceği hükümden her bir fert kendine düşeni almış olacaktır.

Dokuzuncusu, hatta bununla da yetinmeyip bütün bunlara teslim olmayı da ilave etmek gerektiği ifade buyurulmuştur. Burada teslim olma hususu tahkim neticesinde sıkıntı duymaksızın hükme teslim olma durumu da ayrıca bir fazla hüküm olarak ilave edilmiştir. Hükümden duyulacak sıkıntının tamamen nefyedilmesi, ortadan kaldırılması ve bu sıkıntıdan uzaklaştıktan sonra tam bir teslimiyet ile bu hükme bağlanması gerektiği anlatıldıktan sonra teslimin hükümden razı olduğuna ve ona bağlandığına işaret olduğu da anlatılmak istenmiştir.

Onuncusu, buradaki teslim fiilini bir müekked mastar ile de te'kid etmiştir. Bütün bunlardan sonra Allah rızası için kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a teslim olup da nefislerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın ve naslara tam bir bağlılık ve nasları tahkim edip etmemeleri konusunda kendi iç alemlerine bir soru tev-

cih etmelerini cehmiyye fırkasından talep ediyoruz. Gerçekten onlar Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem-'in getirdiği bütün hükümlerle birlikteler mi ve kendilerini bu noktada rahat görebiliyorlar mı? Allah'a yemin olsun ki onların kalpleri, dilleri, yazdıkları kitaplar bunun tam aksine hareket ettiklerini, Allah'a ve Resulüne bağlı olmadıklarını anlatmaktadır. Aynı şekilde mü'minler ve bütün melekler, ilim sahipleri ve (c.c) Cenab-ı Allah da onların böyle olmadıklarına şehadet ediyorlar ve en büyük şahit de Cenab-ı Allah'ın bizzat kendisidir. En büyük şahit olarak O yeter.¹⁴⁴⁸ Cenab-ı Allah insanların kendi aralarında meydana gelen bütün usul ve fûru konularıyla, şer'i ahkam, dünya ve âhiretle ilgili her türlü hususta bütün sıfatlarda ve diğerleriyle ilgili bütün konularda meydana gelen anlaşmazlıklarla ilgili olarak Resûlullah'ın hakemliğine başvurmadıkça imanlarının mümkün olmayacağını bizzat zat-ı celaline yemin ederek buyurmuştur ve yine bu yemin gereği olarak da sadece bu hakemliğe razı olmakla da yetinilmemesi gerektiğini ve imanın tam anlamıyla sabit olabilmesi için sadece onun hükmüne gidilmesinin yeterli olmayacağını, mutlak surette kalplerde hiçbir sıkıntının olmaması gerektiğini, gönüllerin rahat bir şekilde buna açılmasını, Resûlullah'ın vereceği hükmün insanların iç dünyalarında büyük bir rahatlama meydana getirmesi gerektiğini ve bu hükmü de kabul ederken tam bir kabul ile tam bir teslimiyet ile kabul etmeleri gerektiğini, ancak bununla imanın gerçekleşebileceğini ifade buyurmuştur. Hükmünün kabulünün yanında bu hükümden rıza gösterildiğine dair işaretlerin olmasıyla birlikte buna tam bir teslimiyet ile bağlanarak her türlü sıkıntının söz konusu olmadığını ve hissedilmediğini gösteren bir tavrın da görülmesini şart koşturmaktadır. Ancak o şekilde kişinin kalbinde hiçbir sıkıntı duymaksızın tam bir rıza ile bu hükümden razı olduğuna ve buna tam bir bağlılık ile bağlandığına, bu hükmü kabul ederken tam bir teslimiyet ile buna bağlanıldığını, hatta bu teslimiyetin bir soyut olarak buna bağlılığı ifade eden bir tavır değil, son derece özel ve somut bir bağlılık olduğunu ortaya koyacak bir teslimiyetin gerektiğini ifade buyurmuştur. Bu şekilde kalpten her türlü sıkıntı atılacak, kalp son derece bu hükmü teslim olduğunu ve buna rıza gösterildiğini, kalbin rıza ve teslimiyet ile dolu olduğunu ve rıza ve teslimiyet ile doldurulması gerektiğini açık açık somut bir şekilde ortaya koymak gerekmektedir. İşte ancak bu şekilde Cenab-ı Allah (c.c) halkın çoğunun imanının bu şekilde olabileceğine dair kasem ettiğini de görüyoruz. Bu tür sınama aşında bu üç hususun birlikte mevcut olması halinde yani hükmü razı olmak, hiçbir sıkıntı duymamak ve bu hükmü tam bir teslimiyet ile teslim olmak hususlarında ortaya konacak somut bir tavırla o zaman iman ve İslâm'dan bahsedilebileceğini gösterir. Böyle bir durum ile ancak kişinin tam bir şekilde İslâm'a girip girmediğini görmek mümkündür.

Bundan dolayı Allah'a tevekkül eder, O'ndan yardım dileriz, O'nun güç ve kuvvetinden, yüce gücünden başka hiçbir güç ve kuvvet söz konusu değildir.¹⁴⁴⁹

1448 *es-Sevaiku'l-Mürsele*, IV, 1520-1521

1449 *et-Tibyan fi Aksami'l-Kur'an*, 430, 431

Yine bu âyetin tefsiri ile ilgili olarak bir başka izah da şöyle yapılmaktadır: Cenab-ı Allah insanların imanlarının ancak Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-'i kendi aralarında çıkan her türlü anlaşmazlıkta ve din ile ilgili bütün konularda kesin hakem kabul etmedikçe onun verdiği hükümler, onun söylediği sözleri son bir nokta olarak dinin bir hükmü şeklinde mutalaa etmedikçe tam bir iman ile iman edemeyeceklerine dair kendi zatına bu âyet-i kerime'de kalem etmektedir.

Âyet-i kerimenin başında zikredilen ve **فِيمَا** kelimesindeki **مَا** genel bir sigâ ile yani “aralarında çıkan her türlü, her konu ile ilgili hususlarda seni hakem tayin etmedikçe, onların imanları yok hükmündedir ve her konuda senin hükmüne başvurmadıkları takdirde onlar tam anlamıyla iman etmiş sayılmazlar” anlamını ifade eden bir ma-i mevsule şeklindedir.

Cenab-ı Allah bununla da yetinmemiş, sadece Resûlullah'ın hükmüne başvurmakla kalınmayıp, kalplerinde son derece büyük bir rahatlığın olması gerektiğini, asla bir sıkıntının hissedilmemesi gerektiğini ifade buyurarak bu sıkıntı duymak ile hükme bağlılık meselesini birbirine bağladığını hatta bu sıkıntıyı gidermenin yolu bu hükmü kabul ettikten sonra sıkıntısızca buna razı olup, tam bir teslimiyet ile gözünü kapayarak bunu alması ve son derece bunu içselleştirilmesi ile mümkün olabileceğini açıklamaktadır. Bunun aksi ise imana aykırıdır. Onun için bu verilecek peygamberi hükmün kabul edilmesi tam bir rıza ile ve bir gönül rahatlığı ile olması gerekmektedir.

Kul bu durumu öğrenmek istediği zaman kendi haline bir bakıversin ve durumu Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem-'in hükmünden dolayı kalbinde meydana gelen dalgalanmalara ve olup bitenlere bir bakıversin. Gerçekten o bu hükme tamamen teslim olmuş mu yoksa bu hükme karşı onun heva ve hevesinden kaynaklanan bir karşı koyma, bir muhalefet var mıdır? Veyahutta kendinden önce gelip geçen kendi seleflerini taklit ederek böyle bir muhalefete ayak uydurduğunu mu görecektir. Büyük küçük her konuda kendinden evvel gelip geçen büyüklerinin ve seleflerinin yolundan gitmesinin isabetliliği konusunu da bir tartışsın. Cenab-ı Allah Kıyamet sûresinde şöyle buyurur: “*Doğrusu şu ki insan kendisine karşı bir şahittir. Bütün mazeretlerini atsa bile.*” (el-Kıyame, 75/14, 15).

Subhanallah! İnsanların önemli bir kısmının kalplerinde bazı sarsıntılar ve sıkıntılar vardır. Bir kısmının kalplerinden bu hüküm ve nasların bir kısmı “keşke varid olmasaydı, bu konuda bir hüküm olmasaydı” diye geçmektedir. Bu konuda onların ciğerlerinin adeta yandığını mı gösteriyor ve bu hükümlerin Cenab-ı Allah ve Resulü tarafından ortaya konmuş olması, onların boğazlarında sıkıntıdan düğüm düğüm oluyor mu? Onları kötülüğe sürükleyen bu iç alemlerinin ve kalplerinde sakladıkları şeyler zaman zaman da açığa çıkıyor mu ve o sırların açığa çıkarıldıkları gün büyük bir rezaletlikleri ve her türlü noksanlıkları ortaya mı çıkacaktır?

Cenab-ı Allah yine bununla yetinmeyip, âyet-i kerimede tam bir teslimiyet ile teslim olmadıkça hükmünü ifade buyururken adeta bu fiili iki kez arka arka *يَلْمُوا* tekid için tam bir teslimiyet ile teslim olmadıkça iki defa teslim kelimesini zikrederek bunu, bu fiili müekked halde belirtmiştir. Onun da anlamı tam bir itaat ve rıza ile bu hükme bir bağlılık ve baş eğmeyi, boyun eğmeyi ifade eder. Bu teslimiyet herhangi bir zorlama veya sıkıntıdan dolayı buna sabretme değildir. Aynen baskı altında tutulan bir kimsenin, kerhen ve istemeyerek teslim olması gibi değil, kendisini çok sevdiği ve ona itaat etmesinin kendisinin kurtuluşu olacağını, son derece sevgi ve muhabbet ile kendi efendisine itaat eden, ona baş ve boyun eğen, itaatkâr bir kölenin teslimiyeti gibi bir teslimiyet olmalıdır. Çünkü insan böyle bir teslimiyetle Cenab-ı Allah'a tam bir kul olduğunu ifade ettiği gibi, bu onun için daha güzel ve Allah'ın rahmet ve merhametine daha uygun olduğunu kendi kurtuluşuna vesile olacağını ve bunun onun için daha hayırlı olduğunu bilerek teslim olması gerektiği anlamındadır.

İşte mü'min bir kulun Resûlullah -sallallahu aleyhi vesellem-'in vereceği bir hükümle tam bir teslimiyet ile teslim olarak kalbinde hiçbir hastalık ve sıkıntı duymaksızın Resûlullah'ın bu hükmüne bağlanarak kurtuluşun, mutluluğun ancak bu teslimiyet ve bağlılık ile mümkün olacağını anlayan ve bunu ifade eden mü'min kalpler doğru olanı yapmış olurlar ve ancak o zaman bunu anlarlar. Bu durum mânâsı herhangi bir edebi ibaretle meydana gelebilecek bir şey değildir. Bu kalbin açılarak içine girilip, oradaki her türlü pisliğin çıkarılıp atılmasıyla ve onun yerine itaatin dâvet ve emanın meydana çıkması ile ve onda teslimiyetin istikrar bulmasıyla mümkün olabileceğini anlatan bir durumdur. Şair şöyle der:

“Herkes Leyla'ya vasil olmayı, onda vuslata kavuşmayı arzu eder

Ama Leyla ise hiçbirisine bu konuda olumlu bir cevap vermemiştir.”

Buradaki izahla “aşkın ilmi” ile “aşkın hali” arasını ayırmış ve kul için bazen bir şeyin mevcudiyeti ile ilmi arasında bir farkı anlayıp anlamaması durumunda olduğu gibi hasta olan ile sıhhat ve itidalin ne demek olduğunu anlayan bir kimse arasını ayırt etmiş ve hastalığa gömülü olan bir kimse ile son derece sağlıklı olan kimsenin farkını ortaya koymuş ve böyle kimselerin de sıhhatli olan kimsenin de sıhhati anlatma noktasında hangi ibareleri kullanacağını anlamayan ve hissetmeyen kimsenin durumunu ifade etmek istemiştir. Yine bununla korku ile ilim arasını, onun gerçek hali ile varlığını anlatmayı murad etmiştir ve yine bu âyet-i kerimede mevcut olan bir çok tekid lafzını yine ifade buyurmuştur. Şöyle ki:

Birincisi, öncelikle bu âyetin yemin edilen hususun nefy ile mânâyı birlikte ihtiva ettiği. Burada *لايؤمنون* asla iman etmezler nefy'si bilinen bir metot, Arapların sözlerinde sıkça görülen ve bilinen bir usuldür. Eğer bir şeyin menfi olduğunu ifade etmek isterlerse bu menfiliği tam cümlelerin başına getirip koyar-

lar ki mânâyı kuvvetlendirmek için bunu yaparlar. Aynen bu âyet-i kerimede meydana geldiği gibi. Yine aynı şekilde Hz. Ebu Bekr'in, Hz. Ömer -radiyallâhu anh-'a ifade ettiği şekilde: Hayır, Allah'a yemin olsun ki bir aslan diğer bir aslana güvenip de Allah ve Resulü için savaşır ve bundan dolayı da dönüp sana o öldürdüğü kimsenin elbise ve eşyasını mı verir?¹⁴⁵⁰

Ey Amiri'nin kızı yemin olsun ki kavmin iddia ettiği gibi ben asla kaçacak değilim ve bir başka şairin:

Bana isabet eden ile onlara isabet edene Allah'a yemin olsun ki asla hiçbir ilaç yoktur. Bu onların yani Arapların sözlerinde çokça sıkça rastlanan bir yemin şeklidir.

Kur'an-ı Kerim'de zikredilen kase cümlesi genellikle nefy harfi ile zikredilen bir mastariye cümlesidir. Burada üzerine yemin edilen şeyin menfiliği de ihtiva ettiğini ifade eden bir menfiliktir, menfi bir cümle ile yapılır ve Cenab-ı Allah'ın yine Vakıa sûresinde ifade ettiği şu anlam da mânâyı açıkça ortaya koyar: “Hayır, yemin olsun ki işte yıldızların doğup battıkları yerlere ve eğer dilerseniz gerçekten bu büyük bir yemindir ve şüphesiz o oldukça şerefli bir Kur'an'dır.” Yani yıldızların doğup battıkları yerlere yemin ederim. Burada da yine *فلا اقم* diye başlamaktadır ve bir menfi edat ile cümleye başlanmıştır. (el-Vakıa, 56/75-77)

Buradaki yeminden maksadın kâfirlerin Kur'an-ı Kerim hakkında bu bir şidir, bir kehanettir, eskilerin masallarındır diye söyledikleri sözlerin yalan ve yanlış olduğunu ifade eder ve onların dediklerinin böyle olmadığını âyet-i kerime onların zannettikleri gibi olmadığını anlatarak Kur'an-ı Kerim'in yüceliğini ifade etmektedir.

İşte bu durum iki husus ile net olarak ifade edilmiştir. Nefy ve ispat. Aynen Cenab-ı Allah'ın Tekvir sûresinde buyurduğu yeminlerle ilgili konuda olduğu gibi:

1450 Bu Ebu Katade -radiyallâhu anh-'dan *Buhâri*'nin çeşitli yerlerde kaydettiği uzunca bir hadisin bir parçasıdır. *Buhâri*, VIII, 631, 632, hadis no: 4322, *Kitabu'l-Meğazi*; *Müslim*, IV, 350, el-Cihad ve's-Siyer bölümü.

Uyarı: Hz. Ebu Bekir İbnu'l-Kayyim'in burada zikrettiği şekilde Hz. Ebu Bekir, Ömer'e böyle bir söz söylememiştir sanki. Ahmed İbni Hanbel'in rivâyetinde de bunun bir vehm olduğu ifade edilmiştir. Yine aynı şekilde Hz. Ömer bu konuda Rasulullah -sallallâhu aleyhi vesellem- ile muhatap olduğuna dair bazı bilgiler de kaydedilmektedir. Hafız İbn Hacer el-Askalani, *Fethu'l-Bari*'de bu olayı naklederken şu ibareyi ilave eder: Tercih edilen görüş bu kıssayı anlatan kişi olarak Katade'nin rivâyetinde zikredildiği gibi bunu Ebu Bekr'in ifade ettiğini söylemek daha isabetli gibi görülüyor ve olaya da daha uygundur ve yine aynı şekilde Ebu Bekr'in de bu ve bunu söyleyenin Ömer olduğuna dair görüşler de var olduğu gibi Ebu Bekr'in görüşüne takviye olsun diye Hz. Ömer'in de bunu ifade ettiği kanaatleri vardır. Doğrusunu Allah bilir, bkz. *Fethu'l-Bari*, VIII, 636. Buradaki anlam şudur: Hayır, Allah'a yemin olsun ki ve tekrar yemin olsun ki demektir.

“Yemin olsun geri dönüp gidenlere, artık başka söze gerek yok. Aka aka yuvalarına geri dönenlere, geri geldiği zaman geceye, nefes aldığı zaman sabaha, şüphe yok ki o çok şerefli bir elçinin getirdiği bir sözdür. Büyük bir güç sahibi, arşın sahibinin nezdinde yüksek bir mevki sahibi olan elçinin üstelik orada kendisine itaat edilendir ve oldukça emindir. Arkadaşınız Muhammed aslı bir deli değildir. Andolsun ki o kendisini apaçık ufukta görmüştür. O gaybı bildirmekten yana cimrilik etmez, o kovulmuş şeytanın sözü de değildir. O halde nereye gidiyorsunuz?”

Yine aynı şekilde: “Hayır... Kıyamet gününe yemin ederim, Yine hayır, kendini kınayan nefse (nefs-i levvâme) yemin ederim. İnsan Biz onun kemiklerini asla toplayıp bir araya getirmeyeceğimizi mi zanneder? Evet, Biz parmak uçlarını bile toplayıp düzenlemeye kâdiriz.” (el-Kıyame, 75/1-4) Burada asıl maksat şudur: Bir kasem edatı ile söze başlanılmış olması üzerine yemin edilen şeyin tekid ve takviye edildiğini ve ona bağlılığın gerekliliğini ve bunun aksinin şiddetle nefyedildiğini ortaya koymak içindir.

İkincisi, bizzat kasem ile bunun te'kid edilmesi.

Üçüncüsü, bizzat bu âyet-i kerime'de Cenab-ı Allah'ın kendi mahlukatından herhangi bir şeye değil, doğrudan doğruya “فلا وربك” *“senin Rabbine andolsun ki”* diye kasem etmiş olması Cenab-ı Allah'ın (c.c) bizzat ikinci kez kendi nefesine yemin etmesi ve bazen de kendi nefesine, bazen de yarattıklarına ve buradaki yaratılışın hikmetine yemin etmesiyle bu yeminler ortaya çıkmaktadır.

Dördüncüsü, hiçbir sıkıntı duymama hususu ile meselenin bağlanması ve onun da teslimiyet ile ancak ortaya çıkabileceğinin ifade buyurulması.

Beşincisi, bu fiilin bir mastar ile te'kid edilmiş olması. Bunun bu şekilde te'kid edilmesi de bu yüce emrin ve büyük bir işin gerçekten şiddetle yerine getirilmesine olan ihtiyaçtan kaynaklandığı gösterilmektedir. Bu da takrir çeşitlerinden çok daha belîğ bir ifade ile kulların nefislerinde ortaya çıkarılan takriri anlatmak için zikredilen bir husustur.

وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنْ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوْ أَخْرِجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوا إِلَّا قَلِيلٌ
مِنْهُمْ وَلَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ لَكُنَّا خَيْرًا لَهُمْ وَأَشَدَّ تَثْبِيتًا ﴿٦٦﴾ وَإِذَا
لَأَنبِتْنَاهُمْ مِنْ لَدُنَّا أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٦٧﴾ وَلَهْدَيْنَاهُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا ﴿٦٨﴾ وَمَنْ
يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالضَّالِّينَ
وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا ﴿٦٩﴾

66. Şayet onlara: “Kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın” diye yaz(ıp farz kıl)saydık içlerinden pek azı müstesnâ, bunu yapmazlardı. Kendilerine verilen öğütleri yerine getirselerdi, elbette haklarında çok hayırlı ve daha bir sebat verici olurdu.

67. O takdirde onlara katımızdan büyük bir mükâfat da verirdik.

68. Ve on’ları elbette dosdoğru yola ilettirdik.

69. Kim Allah’a ve Rasûl(ün) e itaat ederse işte onlar, Allah’ın kendilerine nimetler verdiği peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salihlerle birliktedirler. Onlar ne iyi arkadaşlırlar!

Tefsiri:

Cenab-ı Allah bu âyet-i kerimede sıddıkıyyeti, sıddıkların derecesini, nübüvvet derecesi üzerine atfetmiş ve onunla yan yana zikretmiştir. İşte Rabbanıyyûn olanlar bunlardır. İlimde derinleşenler, peygamberlerle ümmetleri arasında, Hz. Peygamber ile ümmeti arasında vasıta olanlar bunlardır. Peygamberin halefleri, dostları bunlardır. Allah’ın yandaşları, Allah’a has kul olanlar, onun dininin nesilden nesile taşıyıcıları bunlardır. Bunlar sürekli olarak hak üzere olan kimselerdir. Onlara düşmanlık edenler, onlara muhalefet edenler asla zarar veremezler. Allah’ın emri olmadıkça hiçbir şekilde bunlara kimse zarar veremez.¹⁴⁵¹ Nimet verici olan Cenab-ı Allah’ın bu gibi kimselere verdiği rızkı ve ihsan ettiği merhameti Allah’a ve Peygamberine itaat etmeleri sonucudur. Bu da Cenab-ı Allah’ın onlar üzerindeki fazlı ve keremidir. Allah rahmetini, fazlı ve keremini kime ihsan edeceğini en iyi bilendir.¹⁴⁵² Mutlu ve said olan kimselerin mertebelerinin dört olduğunu zikreden İbnu’l-Kayyim onların en üst mertebesinde sıddıkların olduğunu kaydederek, sonra onlara tabi olanlar, sonra da arkalarından gelenleri tek tek belirtip, bunların Cennet ehli olduğunu ifade eder. Allah’ım bizi bu kimselerden eyle.¹⁴⁵³

ذَٰلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللَّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ عَلِيمًا ﴿٧٠﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَاتَّقُوا ثُبَاتٍ أَوْ تَقَرُّوا جَمِيعًا ﴿٧١﴾ وَإِنْ مِنْكُمْ لَمَن لَّيْطَلُتْ فَإِنْ أَصَابَكُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا قَدْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْنَا إِذْ لَمْ أَكُنْ مَعَهُمْ شَهِيدًا ﴿٧٢﴾ وَلَئِنْ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِنَ اللَّهِ لَيَقُولُنَّ كَأَن لَّمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُورٌ فُورًا عَظِيمًا ﴿٧٣﴾ فَلْيَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ وَمَن يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٧٤﴾ وَمَا لَكُمْ لَا

1451 Tariku'l-hicreteyni, s. 328

1452 el-Kelamu ala Mes'eleti's-Simai, s. 98

1453 Misbahu Daru's-Saade, 85

يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ
رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا
مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا ﴿٧٥﴾ الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ
فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا ﴿٧٦﴾
أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كَفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ
عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا
لِمَ كُتِبَ عَلَيْنَا الْقِتَالُ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ
خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَى وَلَا تَطْلُمُونَّ فَيْلًا ﴿٧٧﴾

70. Bu büyük lütuf Allah'tandır. Herşeyi bilen olarak Allah yeter.

71. Ey iman edenler! Korunma tedbirlerinizi alın da ya küçük birlik-
ler halinde savaşa çıkın yahut toptan seferber olun.

72. Şüphe yok ki içinizden pek ağır davranacak olanlar da var; size
bir musibet gelip çatarsa: “Onlarla beraber bulunmadığım için Allah
bana nimetini lutfetti” der.

73. Şayet size Allah'tan bir lütuf erişirse kendisiyle aranızda bir dost-
luk ve tanışıklık yokmuş gibi elbette şöyle diyecekti: “Keşke ben de on-
larla beraber olsaydım da büyük bir mükâfata erseydim.”

74. Artık dünya hayatı karşılığında âhireti satın alanlar, Allah yolunda
savaşırlar. Kim Allah yolunda savaşıp da öldürülür yahut zafer elde
ederse, ona pek büyük bir mükâfat vereceğiz.

75. Size ne oluyor ki Allah yolunda ve: “Rabbimiz, bizi halkı zâlim
olan şu şehirden çıkar, katından bize bir sahip gönder, nezdinden bize
bir yardımcı yolla” diyen mustaz’af (zayıf düşürülmüş) erkekler, kadın-
lar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz?

76. İman edenler Allah yolunda savaşırlar. Kâfir olanlar da Tâğût yo-
lunda savaşırlar. O halde şeytanın velileri (dostları) ile savaşın. Şüphesiz
şeytanın hilesi zayıftır.

77. Kendilerine: “(Savaşta) ellerinizi çekin, namazı dosdoğru kılın,
zekâtı veriniz” denilmiş olanlara bakmaz mısınız? Şimdi onlara savaş farz
kılınca bakarsın ki içlerinden bir grup müşriklerden, Allah'tan korkar
gibi hatta daha fazla korktular ve: “Rabbimiz, üzerimize niçin savaşmayı
farz kıldın? Bizi yakın bir süreye kadar geciktirmeli değil miydin?” dedi-
ler. De ki: “Dünya menfaati pek azdır. Âhiret ise takvâ sahibi olanlar için
elbette daha hayırlıdır ve size kıl kadar dahi zulmedilmez.”

Tefsiri:

Bu âyet-i kerime dünyada olacak zühd ile âhirete olan arzu ve rağbetin arasını birleştirmiş olup, sürekli olarak hayır işlemeye ve kötü davranışlardan uzak kalmaya teşvik vardır. Âyet-i kerime’de size bir kıl kadar zarar verilmez. Bir kıl kadar zarara uğramazsınız kısmında Cenab-ı Allah’ın onları sürekli olarak hayır işlemeye ve kötü amel işleyip, günah kazanmaktan alıkoymak için bir teşvik vardır.¹⁴⁵⁴

أَيْنَمَا تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَلَوْ كُنْتُمْ فِي بُرُوجٍ مُّشِيدَةٍ وَإِنْ تُصِيبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنْ تُصِيبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ قُلْ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَمَا لِهَؤُلَاءِ الْقَوْمِ لَا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ حَدِيثًا ﴿٧٨﴾

78. Nerede olursanız olun ölüm sizi bulacaktır. Yüksek kaleler içinde olsanız bile. Eğer onlara bir iyilik dokunursa: “Bu Allah’tandır” derler. Şayet onlara bir kötülük dokunursa: “Bu sendendir” derler. De ki: “Hepsi Allah’tandır.” Böyle iken bunlara ne oluyor ki hiçbir sözü anlamaya yanaşmıyorlar?

Tefsiri:

Eğer onlar anlamış olsalardı, söylenenleri idrak etmiş olsalardı senin getirdiğinden dolayı uğursuzluğa uğradıklarını söylemezlerdi. Çünkü Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem-’in getirdiğinde asla ve kat’a bir uğursuzluk olamaz, bu söz konusu olmadığı gibi onun getirdiğinin tümü tamamen hayır olup, asla bir şer ihtiva etmez. Tamamen ıslaha yöneltip, fesattan uzak duran bir mesaj getirmiştir, getirdiği her şeyde bir hikmet vardır, getirdiklerinin tümünde asla ve kat’a boş söz bulamazsın. Onun getirdiği tamamen bir rahmet olup, onda bir zorluk ve kötülük yoktur. O gibi kimseler eğer gerçekten akletselerdi, akıllarını iyice kullanıp idrak edebilselerdi, selim bir akıl ile düşünebilselerdi, getirilen bu vahiyden asla uğursuzluk beklemez ve düşünmez ve bunda bir uğursuzluğun olduğunu söylemezlerdi. Asıl uğursuzluk kötülüktedir, şer olandadır. Hayırda maslahat ve hikmet vardır. Rahmet olan şeylerde asla uğursuzluk olamaz. (Allah Peygamberine hitaben bu âyette şöyle buyurur): Özellikle senin Resul olarak onlara getirdiğin şeyi onlar anlamış olsalardı, bunu uğursuzluk olarak telakki etmeleri gerekmezdi, ama asıl uğursuzluk onların bizzat kendilerindedir. Onların küfürlerinden, şirke düşmelerinden, azgınlıklarından dolayı her yanları uğursuzluk ile kaplanmıştır. Onların bu şirk ve küfürlerinden dolayı kazanmış oldukları günahlardan başla-

rına gelecek musibetlerden ve âhirette alacakları paylarından dolayı zaten bir uğursuzluğun içine gömülmüşlerdir.

Aslında mânânın şöyle olması da muhtemeldir: “Uğursuzluğunuz sizinle birlikte yani sizin için meydana gelmiş olan uğursuzluk, olduğu gibi size döner. Bu da söz ile kısas konusuyla alakalı olan bir durum olarak değerlendirilmektedir. Hadis-i şerif’te zikredildiği gibi “sen ağzındakini çiğneyip dur”¹⁴⁵⁵ ve yine buna benzer başka bir sözde de Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurur: “*Eğer ehl-i kitap size selâm verecek olurlarsa, siz de onlara ve aleykum deyiniz.*”¹⁴⁵⁶

Fasıl:

Kaderiyeciler şöyle derler: Cenab-ı Allah şöyle buyurur: “*Sana gelen her iyilik Allah’tandır. Sana gelen her kötülük de kendindendir*” âyet-i kerimesinde her şey açıklanmaktadır. Cebriye mezhebine de mensup olanların görüşü ise her şey Allah’ın yaratmasıyla meydana gelir. Kulun asla hiçbir müdahalesi yoktur. Yine Cebriyecilere göre buradaki âyet-i kerimede bir istifham/soru takdir edilmiştir, yani mukadder bir soru vardır. Şöyle ki bu senin nefsinden midir? Bundaya ispat değil bir inkâr vardır. Onların bir kısmı da نَفْسَك sözcüğünü fetha ile okumuşlardır. O zaman anlamı senin nefsin de ne oluyor, sen kim oluyorsun da bunu yapabilirsin olur derler ve şöyle devam ederler: Bu âyet-i kerimenin mutlak surette te’vil edilmesi lazım. Aksi takdirde Cenab-ı Allah’ın onlara güzel bir durum isabet ettiği zaman bu Allah katındandır derler. Onlara bir kötülük isabet ettiği zaman da işte bu sendendir, derler. De ki her şey Allah katındandır âyet-i kerimesine ters düşülmüş olur. Bu durumda Cenab-ı Allah iyiliklerin ve kötülüklerin tümünün kendi katından olduğunu, kulun asla ve kat’a hiçbir müdahalesi olmadığını iddia ederler. Sünniler ise bu konuda şöyle der: Her iki taraf da hata içine düşmüştür. Hem de hatanın en kötüsüne doğru yuvarlanmıştır. Hatanın asıl kaynağı âyet-i kerime’de kastedilen hasenat ve seyyiat, iyilik ve kötülüklerin burada asıl anlamının taat ve masiyet olduğunu kabul etmekten kaynaklanıyor. Bu iyilik ve kötülükler kulun kendi iradesiyle meydana getirdiği fiilleridir. Âyet-i kerimede zikredilen ise nimetler ve musibetlerdir. İnsanın başına gelebilecek musibetlerle, ona ihsan edilen nimetlerden ibarettir.

Cenab-ı Allah’ın kitabında zikredilen hasenat ve seyyiat, iyilikler ve kötülükler bazen şu şekilde, bazen de bu şekilde ve icabında farklı anlamlarda kullanılabilir. Örneğin: “*Size bir iyilik isabet ettiği zaman son derece üzülürler ama size*

1455 Ebu Davud, X, 414, Tıb bölümü, Uğursuzluk babı, Bu hadisinsenedindemechul(tanınmayan) bir ravi vardır. Ebu Davud şerhi *Avnu’l-ma’bûd* müellifi İmam Suyutî’den “bunu Ebu Nuaym rivâyet etti” tabirini nakletmektedir.

1456 Buhâri, XI, 44, el-İsti’zan, Ehl-i Kitaba ve Ehl-i Zimmete Nasıl Selâm İade Edilir babında; Müslim, V, 7, Selâm bölümü. Ehl-i kitabın selâma başlama ile ilgili başlık; Miftahu Dari’s-Saade, 579

bir kötülük isabet ettiğinde ise buna da son derece sevinirler " (Ali İmran, 3/120) ve yine diğer âyet-i kerime'de: "Eğer sana bir iyilik dokunursa onları üzer, ve sana bir musibet gelip çatarsa biz gerekli tedbirimizi daha önceden aldık derler." (et-Tevbe, 9/50) ve yine bir başka âyet-i kerime'de: "Biz onları iyilikler ve kötülüklerle sınadık." (el-Araf, 7/168) ve yine diğer âyet-i kerime'de: "Kendi elleriyle başlarına gelen bir kötülük vardır. Kötülük geldiğinde işte insanoğlu son derece nankördür." (eş-Şura, 42/48) ve yine bir başka âyet-i kerime'de "Eğer onlara bir iyilik geldiğinde derler ki: İşte bu bizim içindir ama bir kötülük ile karşı karşıya kaldıklarında derler ki: Bu Musa ve onun yanında bulunanların uğursuzluğudur." (el-Araf, 7/131) ve bir başka âyet-i kerime'de de; "sana bir iyilik gelirse bu Allah'tandır ve bir kötülük ile karşı karşıya kalırsan da o senin elinle yaptığından ve kendi nefsindendir." (en-Nisa, 4/79) Bütün buralarda bu âyet-i kerimelerde zikredilen hasenat ve seyyiatın tümü nimetler ve musibetler olarak değerlendirilmiştir. Cenab-ı Allah'ın *من جاء بالحسنة* "kim bir iyilikle gelirse ona onun on katı vardır ve kim bir kötülük ile gelirse ona bir o kadarı, bir nısfı kadarı, bir tek kötülük vardır." (el-En'am, 6/160) Yine "iyilikler kötülükleri siler." (Hud, 114) ve diğer âyet-i kerimde "Cenab-ı Allah onların bütün kötülüklerini iyiliklere çevirir." (el-Furkan, 25/70) Bütün bu âyet-i kerimelerde zikredilenlerden kastedilen şudur: Emredilen ameller ile yapılmaması istenen ve nehyedilen amellerin tümü bu hasenat ve seyyiatıtan ibarettir. Çünkü Cenab-ı Allah: *"ما اصابك"* sana isabet eden diye buyurur ve sonra der ki: Burada Cenab-ı Allah başa gelen, kazanılan, elde edilen, kulun yaptığı ve kulun meydana getirdiği anlamında ifade buyurmuyor.

Yani senin isabet ettiğin, senin elde ettiğin, senin kazandığın ve senin yaptığın da denilmiyor ki Taha sûresi 112. âyet-i kerimde: "Kim salih ameller işlerse o mü'mindir" ve Nisa 123'de "Kim bir kötülük işlerse bundan dolayı cezalandırılır" ve yine Nisa 112'de "Kim bir günah işler, günah veya hata işlerse" diye ifade buyurulur. Yine tövbe eden, günahkar kulun dediği gibi ey Allah'ın Resulü ben bir günah işledim, bundan dolayı da Allah'ın kitabının bu konudaki hükmünü bana uygula. Burada sana bir günah isabet etti ve sana bir kötülük isabet etti denilmiyor.

Burada kendi ihtiyarının dışında yaptığı bir iş olarak da ifade edilmiyor. Burada söylenen "Size bir musibet gelip çattığında bu sizin kendi ellerinizle kazandığınızdan dolayıdır." (eş-Şura, 42/30) Zira yine Cenab-ı Allah'ın et-Tevbe 50'de buyurduğu üzere: "Sana bir musibet gelip çattığında derler ki biz daha evvel tedbirimizi aldık" ve yine Ali İmran, 30'da: "Sizin başınıza bir musibet gelip çattığı gibi, daha evvel siz de onların başına böyle bir musibet getirmiştiniz" şeklinde buyurmaktadır. Cenab-ı Allah bu âyet-i kerime'de onların kendi yaptıkları ve kazandıklarından dolayı başlarına gelen musibet ile onlara isabet eden şeyin kendi fiilleri olmadığı hükmü arasında adeta bir uzlaştırma yapmıştır.

Tevbe sûresi 52. âyetinde biz sizin başınıza Cenab-ı Allah katından bir musibetin gelip çatmasını bekler dururuz sözü ile yine er-Rad 31'de bu "küfreden kimse-lerin yaptıklarından, işlemiş olduklarından dolayı başlarına kahredici bir musibet gelip çatacaktır. "Maide 106'da da "size ölüm musibeti sizi gelip bulmuşsa" âyeti ile herhangi bir iyilikten sana isabet eden hükmü ve âyeti kulun kendi öz seçimi ile kendisine isabet eden anlamındadır. İşte seleften gelen ve icma halinde olan görüş budur. Bu âyetin tefsiri ile ilgili görüş budur. Ebu'l-Aliye der ki:¹⁴⁵⁷ Sizin başınıza bir musibet geldiğinde demek bu bolluk anı demektir ve size bir kötülük gelip isabet ettiğinde ise darlık zamanı demektir. es-Süddi ise şöyle der: Burada el-hasene'den kasıt bol ve bereketin meydana gelmesiyle hayvanlarının üremesi ve her türlü nimete kavuşmalarıdır. Durumları düzelir, hanımları doğum yapar, erkek çocuklar doğurur ve o zaman da derler ki bu Allah katındandır ama onlara bir kötülük isabet ettiğinde ise buradaki kötülük ve ed-dâr yani darlık zamanı ise onların mallarında bir darlık meydana geldiğinde de derler ki bu Muhammed'in yüzünden bizim başımıza geldi. Bu da onun katından ve yüzündendir. Biz eski dinimizi terk edip, Muhammed'e tabi olduğumuz için bu musibetler başımıza gelip çattı. Bunun bu sözleri üzerine Cenab-ı Allah bu âyet-i kerime'yi indirdi: "... de ki her şey Allah katındandır." Hasene de, seyyie de, iyilik de, kötülük de her şey Allah katındandır.

el-Vâlibi¹⁴⁵⁸, İbni Abbas'tan şöyle nakleder: "Sana bir iyilik gelip çattığında bu Allah katındandır. Bu Cenab-ı Allah'ın Bedir gününde vermiş olduğu bir nimettir ve yine şöyle dedi: O aynı zamanda ganimet ve fetihtir. Seyyie yani kötülük ise Uhud gününde Peygamberin yüzünün yaralanması, dişinin kırılması olayıdır. Hasene ile Cenab-ı Allah sana bir nimet vermiş oldu ve seyyie ile de seni imtihan etti ve sana bundan dolayı bir musibet verdi ve yine şöyle buyurdu: "Sana yine bir kötülük geldiğinde bu senin günahından dolayıdır. Eğer sen bunu kendin için takdir etmiş olsan." Bütün bunları İbn Ebi Hatim kaydedip, bunları Ebu Salih'in tefsirinden İbn Abbas'tan nakledip şöyle demiştir: "Sana bir hasene yani bir güzellik, bir bolluk isabet ettiğinde veya bir kötülük yani bir sıkıntı ve bela isabet ettiğinde" demektir.

İbni Kuteybe bu âyet-i kerime ile ilgili olarak şöyle der: Hasene nimet, seyyie ise bela demektir. Şayet şöyle denilse: Ebu'l-Farac İbnu'l-Cevzi, Ebu'l-Aliye'den şunları nakleder: O iyiliği ve kötülüğü taat ve masiyet ile izah etmiştir ve o tabiilerin en ileri gelenlerdendir" bunun da cevabı şöyle olur: Bunun isnadı zikredilmiştir ve Ebu'l-Aliye'den de böyle bir bilginin geldiği konusunda elimizde hiçbir sahih bilgi mevcut değildir. Ancak İbn Ebi Hatim, Ebu'l-Aliye'ye isnad ettiği bir

1457 Bkz. Taberi Tefsir, VIII, 558. el-Mearif baskısı; ed-Durru'l-Mevsuf, II, 596, 597

1458 Bu Ebu Muhammed Said İbni Cubeyr'dir. Tabiiler içerisinde zahid ve abid olan mutlaki bir kimsedir. Allah rahmet eylesin ve bütün lânet edicilerin lâneti onu öldürenin ve bütün zalimlerin üzerine olsun. Siyer A'lam en-Nubela, IV, 321; İbn Sa'd, et-Tabakat, VI, 256; el-Hilye, IV, 272; Tezkiratu'l-Huffaz, I, 71; Vefayatu'l-A'yan, II, 371-374

görüşü vardır ki o da yukarıda kaydedilmiş olup, bolluk ve darlık zamanlarıyla ilgili hususlar yorumlandığında anlatıldı ve Ebu'l-Aliye'den nakledilen maruf görüşün de bu olduğu bilinmektedir. İbn Ebi Hatim'den bunun dışında başka bir bilgi nakledilmiş değildir. Bu bilgiler de yine İbni Kuteybe'den nakledilmiş bulunmaktadır. Şöyle denilir: Her iki anlam da kasıt itibariyle Cenab-ı Allah'ın yine itaatler ile ilgili muvafık olduğu hususlardır. Bu itaatler de bir kimse için yine Cenab-ı Allah tarafından kendisine isabet edilen bir nimet olarak değerlendirilir. En-Nahl sûresi 53. âyet-i kerime'de: *"Eğer sizde bir nimet varsa bu nimet Allah katındandır"* buyurulmaktadır. İşte buradaki nimete de din ve dünya nimetleri dahil olup, insanın kendi eliyle işlemiş olduğu masiyet de bir musibeti getirir ki o musibet de Allah'tan verilen bir musibettir. Eğer bu musibetin sebebi bizzat o kişiden sadır olmuşsa bile yine bu musibet Allah'tan gelen bir musibettir. Zira Cenab-ı Allah (subhanehu ve teala) kötülüğü kulun bizzat eliyle işlediği bir masiyetin cezası olarak vermiştir. Zira şöyle buyurur: Senin başına bir kötülük gelirse bu senin nefsinden kaynaklanmaktadır. Cezayı gerektiren bir amel insanın bizzat kendi eliyle yapmış olduğu ameldir. Cezayı gerektiren amel bir insanın kendi nefsinden kaynaklanan bir cezadan daha evladır. Kötülüğün kendi nefsinden kaynaklanan bir amelden ve cezayı gerektiren bir kötülüğün de yine kendi nefsinden kaynaklanmış olması bir tezat değildir. Bütün bunların hepsinin Cenab-ı Allah katında bir kaza ve kader olduğu, aynı zamanda bunun bir adalet olup, bir hikmet ve maslahata dayandığını ve Allah'tan yine bir güzellik olduğunu, ancak kuldan ise sadır olan şeyin bir kötülük ve çirkinlik olduğunu bilmek gerekir. Rivâyet edildiğine göre İbni Abbas bunu şöyle değerlendirir: Sana bir kötülük isabet ettiğinde bu senin katındandır. Yani bizim gücümüz senin gücünün üstündedir şeklinde yorumlamaktadır.¹⁴⁵⁹ Bütün bunlar fazladan açıklamalardır. Cenab-ı Allah'ın daha evvel zikretmiş olduğumuz: *"Deki: Bütün bunların hepsi Allah katındandır."* Cenab-ı Allah'ın takdiridir. Geçmiş olan kaza ve kaderle ilgili açıklamalardır. Masiyetlerin bazıları ise bir cezayı gerektirir.

Bazen de Cenab-ı Allah'ın bir masiyetten dolayı iki tane ceza verdiği de görülebilir. Cezayı gerektiren bir masiyet bir başka masiyeti doğurur ve birincisi, ikincisine sebep olur. Yine bir hadis-i şerif'te İbn Mesud'dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber -sallallahu aleyhi vesellem- şöyle buyurur: *Doğru söylemeye son derece dikkat ediniz. Çünkü doğru söylemek insanı iyiliğe götürür, iyilik de Cennet'e götürür. Bir kimse sürekli olarak doğruyu söyler ve doğru olanı araştırırsa Cenab-ı Allah katında siddik olarak yazılır. Sakın sakın yalan söylemeyiniz çünkü yalan söylemek kötülüğe götürür. Kötülük ise Cehennem ateşine sürükler. Bir adam durmadan yalan söyler ve yalanları araştırıp durur o zaman da Allah katında yalancı olarak yazılır.*¹⁴⁶⁰ Cenab-ı Allah kitabının bir çok yerinde haseneyi bir diğer haseneden ikinci iyiliği birinci iyiliğe bağlamış ve yine bir masiyeti

1459 Suyuti, *ed-Durru'l-mensur*, II, 597

1460 Buhâri, X, 523, el-Edeb bölümü; Müslim, V, 467, el-Birr bölümü

de bir önceki masiyetin sebebi olarak görmüştür. Bundan dolayı da Cenab-ı Allah şöyle buyurur: “Şayet onlara: “Kendinizi öldürün yahut yurtlarınızdan çıkın” diye yaz(ıp farz kıl)saydık içlerinden pek azı müstesnâ, bunu yapmazlardı. Kendilerine verilen öğütleri yerine getirselerdi, elbette haklarında çok hayırlı ve daha bir sebat verici olurdu.” (en-Nisa, 4/66) Bir diğer âyet-i kerime’de: “Uğrumuzda cihâd edenleri, elbette Biz onları yollarımıza iletiriz. Muhakkak ki Allah ihsan edenlerle beraberdir.” (el-Ankebut, 29/69) ve bir başka âyetinde “Allah onunla rızasına uyanları selâmet yollarına iletir. Onları izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır ve kendilerini dosdoğru yola iletir.” (el-Maide, 5/16) ve diğer bir âyetinde: “İnkâr edenlerle karşılaştığınızda boyunlarını vurun. Onlardan çokça öldürüp kahrettiğinizde artık bağı sıkıca bağlayın. Sonra ya lütfederek karşılıksız salın yahut fidye alın. Savaş ağırlıklarını bırakıncaya kadar. Emir budur. Eğer Allah dileseydi elbette onlardan intikam alırdı. Fakat kiminizi kiminizle sınamak için (cihâd emretti). ‘Allah, yolunda öldürülenlerin amellerini asla boşa çıkartmaz. Onları doğruya iletecek ve hallerini islâh edecek.” (Muhammed, 47/4, 5) Burada ihtimalen hidâyetin âhirette olacağını ve bu hidâyetin de Cennet’e giden bir yol olacağını ifade buyurmaktadır. Onların öldürülmelerine karşılık Cenab-ı Allah bu mükâfatı yazmıştır ve bunun da ondan geldiği büyük bir ihtimaldir.

Burada Cenab-ı Allah onları hidayete erdirecek ve onların kalplerini ıslah edecektir, kendisinden bir haber verme olduğunu ve bu gibi kimselerle Allah yolunda öldürülmelerinden dolayı kendilerine nasıl muamele yapılacağını, öldürülmeden evvel haber vermiştir ve bununla da bir gelecek fiil sigası kullanılmıştır. Bu da hidayet türlerinden yeni bir çeşit olarak bunu ifade buyurmuş ve bir hidayet çeşidi olarak yenilediğini ve kalplerin ıslahı ile de bu da yine haber ile ilgili öldürülen kimselerin durumu gelecekle ilgili bir haberdur. Buradaki haber ise: “yani onların bu yaptıkları amellerinden dolayı öldürülmelerinden *Onların amelleri saptırıcı değildir, iptal edici değildir*” sonra asla onların bu amelleri kesilmeyecek ve iptal olmayacaktır demektir. Yine Cenab-ı Allah’ın kendileri ile ilgili olarak vermiş olduğu bu haberde Allah onların kalplerini ıslah edecek, onları hidayete erdirecek ve onlara bundan dolayı da bir mükâfat verileceğini haber vermektedir. Bu da onların Allah yolunda öldürüleceklerini ve nefislerini sırf Allah rızası için feda ettiklerinden dolayı kendilerine iki tane mükâfat vardır. Bu mükâfatlardan birisi cihad yaptıklarından dolayı cihada bir yönelme ve dünyada bir hidayettir. Âhiretteki mükâfat ise Cennet’e gireceklerinin haber verilmiş olmasıdır. Bu gibi örnekler Kur’an-ı Kerim’de bir hayli fazladır. Doğrusunu yine Cenab-ı Allah bilir.

Yine Cenab-ı Allah şöyle buyurur: “Andolsun ki o kadın ona (Yûsuf’a) meyiletmişti. O da o kadına meyiletmişti. Eğer Rabbinin burhanını görmemiş olsaydı. Ondandır fenalığı ve fuhşu giderelim diye böyle yaptık. Çünkü o, ihlâsa erdirilmiş kullarımızdandı.” (Yusuf, 12/24); “Tam ergenlik çağına varınca kendisine hüküm ve ilim verdik. İşte iyilik yapanları Biz, böyle mükâfatlandırırız.” (Yusuf, 12/22) ve

bir başka âyette: “Ey iman edenler, Allah’tan korkun ve dosdoğru söz söyleyin. O da amellerinizi lehinize olmak üzere düzeltsin. Günahlarınızı da mağfiret etsin. Kim Allah’a ve Rasûlü’ne itaat ederse, büyük bir kurtuluşla kurtulmuş olur.” (el-Ahzab, 33/70-71) ve yine diğer bir âyette “ona itaat ederseniz, hidayete erersiniz.” (en-Nur, 24/54) ve diğer bir âyette “Sonra Biz (bu iki âyette geçen hükümleri) - güzelce uygulayanlara (nimetimizi) tamamlamak, herşeyi ayrı ayrı açıklamak, bir hidâyet ve bir rahmet olmak üzere - Mûsâ’ya Kitabı verdik. Onlar (İsrailoğulları) Rabblerine kavuşacaklarına iman ederler diye!” (el-En’am, 6/154) âyetleri burada verilen nimetten kasıt Cenab-ı Allah’ın bir ihsanıdır. Bu da taatlerden dolayı yine bir itaat olarak verilen mükâfattır. Masiyetlerin cezası ise yine masiyetlerden dolayıdır demektir. Bir başka âyet-i kerime’de: “Onlar sapınca, Allah da onların kalplerini saptırdı.” (es-Saf, 38/5) ve yine bir başka âyet-i kerime’de: “Allah’ı unuttukları için Allah’ın da kendilerini kendilerine unutturduğu kimseler gibi de olmayın. İşte onlar fâsıkların ta kendileridir” (el-Haşr, 59/19); “İlk defa ona iman etmedikleri gibi, (yine iman etmezler): Biz de onların kalblerini ve gözlerini çeviririz de azgınlıkları içerisinde onları kör ve şaşkın terk ederiz.” (el-En’am, 6/110) Bir başka âyette: “İki ordunun karşılaştığı gün, içinizden yüz çevirenleri ancak yaptıkları bazı işler yüzünden, şeytan yoldan çıkarmak istemişti. Andolsun Allah da onları affetti. Çünkü Allah (günahları) bağışlayandır, (ceza vermekte acele etmeyen) Halimdir.” (Ali İmran, 3/155); “Bir de: “Kalblerimiz kılıflıdır (örtülüdür)” dediler. Öyle değil, Allah, küfürleri yüzünden onlara lânet etmiştir. Onlar pek az iman ederler.” (el-Bakara, 2/88) ve “Andolsun ki Allah birçok yerde ve Huneyn (Gazvesi) gününde size yardım etmiştir. Hani çokluğunuz sizi böbürlendirmişti de bunun size hiçbir faydası olmamıştı. Yeryüzü genişliğine rağmen, başınıza dar gelmişti. Nihayet arkanızı çevirip gitmiştiniz.” (et-Teube, 9/25)

Bu tür âyetlerin benzeri Kur’an-ı Kerim’de bir hayli fazladır ve burada zikredilen şerait, yani musibetler, eksiklikler ve ayıplar iki türdür. Bunların hepsi insandan kaynaklanmakla birlikte, nefsin bir şerri olarak Cenab-ı Allah tarafından takdir edilen hükümlerdir. Cenab-ı Allah’ın bizzat kendisi her ikisinin de gerekli kılmıştır. Resûlullah -sallâllâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurur:¹⁴⁶¹ “Nefislerimizin şerrinden ve amellerimizin kötülüklerinden sana sığınırız ya Rabbi!” Nefsin şerri iki türdür: Bir sıfat yönü, bir de amel yönüdür. Amel ise sıfattan kaynaklanır. Sıfat ise amel ile te’kid edilir ve kuvvet bulur. Bunların her birisi diğerini destekler, yine amellerin kötülükleri de iki türdür. Bunları da hadis gayet net olarak açıklamaktadır. Birincisi kötülükleridir, diğeri ise onların çirkinlikleridir. Bundan dolayı da buradaki izafet her birisinin türünden, cinsine bağlı olup, kötülüklerden ve kötü amellerden demektir. Diğer bir izahı da bu ameli işleyen kimsenin bir daha bu amele dönmek suretiyle bu amelinden dolayı ona verilecek ceza ve bu

1461 Ebu Davud, VI, 153, Nikah bölümü; et-Tirmizi, III, 413, en-Nikah bölümü; en-Nesai, III, 105, el-Cumua konusu ve bu hadisi değerli alim Nasiruddin el-Elbani müstakil bir risalede ele almış ve bu hadisi tashih etmiştir. Hadisin zayıf olduğunu ortaya koymuştur.

cezaya sebep olan kişinin de yine kendisi olduğunu ifade eder. Burada hadis-i şerifte zikredilen kötü amelden Allah'a sığınmadır ve bu kötü amelden kaynaklanan ve ondan gelen sonuçlardan Allah'a sığınmayı da ihtiva eder. Kötü cezadan ve tereddüt edilecek olan cezadan Allah'a sığınmayı da içerir.

Dolayısıyla bu durumda istiaze yani Allah'a sığınma üç hususu ihtiva etmiş olmaktadır. Birincisi azaptan Allah'a sığınma, ikincisi ise bu azaba sebep olan amelden Allah'a sığınma, bir diğer husus da bu olayın sıfatında var olan amelin sebebinden Allah'a sığınmadır. İkinci görüş tercih edilir. Çünkü nefsin şerri genellikle iki tür olarak değerlendirilir. Bu da amellerin kötü olanları izah edilirken ifade edildi ve yine bu kötü amellerin cezasından kaynaklanan kötülükten bahsedilirken de ifade edildi. Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem- burada "amellerimizin kötülüklerinden sana sığınırız" derken cezadan dolayı gelen kötülük, bu da irade sonucu olarak yapılan amellerin bir sonucu ve sebebidir. Bu sıfatlardan kaynaklanan bir ceza değildir ve amellerden dolayı kaynaklanan bir ceza olmaktan ziyade, bizzat o sıfatın kendisi doğrudan doğruya bir şerdir ve Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem- ondan Allah'a sığınmış ve onu doğrudan doğruya nefsin şerri diye nitelemiştir. Ebu Bekr es-Siddik -radiyallâhu anh- Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-'e şöyle der:¹⁴⁶² Ey Allah'ın Resulü namazda yapacağım bir duayı bana öğret. Bunun üzerine Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurdu: "Deki: Göklerin ve yerin yaratıcısı olan Allah'ım! Sen görüneni ve görünmeyeni bilirsin. Sen her şeyin Rabbisin, melikisin, senden başka ilâh olmadığına şahadet ederim ve nefsimin şerrinden, şeytanın şerrinden ve şeytanın ortaklığından sana sığınırım. Nefsime güvenmekten ve bunun kötülüğünden ve bu kötülüğü bir Müslümana dokundurmaktan sana sığınırım. Bunu sabah ve akşam söyle ve gece yatağına girdiğinde de yine bu duayı oku" buyurmuştur. Bir şeyin kaynağında eğer şer varsa o zaman da onun gayesi oradan kaynaklanır ve yine o gayeye bağlanır ve onun kaynağı da bazen insanın nefsinden ve bazen şeytandan olabilir ve onun maksadı da bunu bir arkadaşına veya Müslüman bir kardeşine bir dua olarak görmesi. Bu dua dört tane mükemmel hususu gerçekten ihtiva etmektedir. En veciz bir şekilde lafız ile onu izahla ve beyan ile durumu net olarak ortaya koyar.

Fasıl:

Sünni şöyle der: Ey Kaderiye mezhebinin savunucusu! Senin mezhebinin aleyhinde olabilecek bu âyeti delil getirmen hiç de uygun değildir. Sen birkaç açıdan meseleyi şöyle değerlendiriyorsun:

Birincisi: Kulun fiili ister iyilik, ister kötülük olsun, o Allah'tan değil bizzat kulun kendisinden kaynaklanmaktadır. Ancak Cenab-ı Allah kendi gücünden

1462 Bu hadis sahih olup, Tirmizi tarafından rivâyet edilmiştir. V, 435, 436, ed-Deavat bölümü; Ebu Davud, XIII, 406, Edeb bölümü. Bu hadisi başkaları da rivâyet etmişlerdir.

ve istitaatinden her birisini ona vermiştir. Kulun iyilik ve kötülüklerden yapmış olduklarının tümü yine Allah'ın güç ve istitaati ile olan şeylerdir. Ancak bu insanın bizzat kendi iradesi ve nefsi ile yapmış olduğu şeyler olup, onlarla iyilikleri yapar ve yine kendi iradesiyle yapmış olduğu bir başka şeyler olup, bunlarla da kötülükleri işler. Bunların iki iradeden kaynaklanan bir olay olduğu söylenemez. Âyet-i kerime iyilik ile kötülük arasını ayırt etmektedir ama sizler iyilikle kötülüğün arasını ayırt etmeyip, size göre Cenab-ı Allah'ın hiçbir meşiet-i ve iradesi söz-konusu değildir. Allah ne bunu, ne de şunu yaratmıştır, her şey tümüyle kuldan kaynaklanmaktadır demektesiniz.

Buna cevap olarak Kaderi şöyle der: Kötülüğü kulun bizzat kendisine izafe etmenin sebebi bunu bizzat kendisinin meydana getirdiği ve onu ortaya koyduğudur. İyiliğin de Cenab-ı Allah'a nispet edilmesi ise bu iyiliği emretmesi ve onu meşru kabul etmesinden kaynaklanmaktadır. Sünni ise şöyle cevap verir: Cenab-ı Allah kula isabet eden kötülüğü kula izafe etmiştir ve yine kula isabet eden haseneyi ve iyiliği de yine Cenab-ı Allah kendi nefesine izafe etmektedir. Bilindiği gibi kula isabet eden Cenab-ı Allah'ın ikame ettiği ve emrettiği şeyidir. Doğrudan doğruya bu kulun kendisinin ikame ettiği şey değildir. Kul sadece buna memur olduğu için bunu gerçekleştirmiştir. Kulun başına gelen musibet kendisinden kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı da bu kötülüğün kaynağı Rabbe izafe edilemez. Rabbe izafe edilen şey ise kulun yaptığı şeyler değildir. Kula isabet eden şey bundan dolayıdır ve bu ise icra edilen bir emir olup, eğer bundan maksat ihtiyari fiiller taat ve masiyetlerden ibaret olmuş olsaydı, buradaki iyilik ve kötülüğün nispet edileceği merci de aynı olurdu ve arada bir fark söz-konusu olmazdı. Ama onların her ikisinin arasının ayırt edilmesi, birinin diğerinden ayırt edilmesi birisinin emir, diğerinin nehy yani iyiliğin Allah'ın emri, kötülüğün ise Allah'ın nehyettiği bir husustur. Nehy de emrin Allah'tan geldiği gibi yine Allah'tan gelen bir yasaklamadır. Eğer buradaki iyiliğe olan izafet emirden kaynaklanmış olsaydı, o zaman nehyedilen ile emredilen izafet itibarıyla aynı olurdu. Bir tanesi yerine getirilmesi arzulanan şeydir, öbürüsü ise yapılmaması arzu edilen şeydir.

Kaderi şöyle der: Ben itaatin de, masiyetin de Cenab-ı Allah'ın iradesine bağlanmasını uygun görsem ve onun cezaya uygun bir netice doğuracağını ve bunun da yine başlangıcı ve çıkış noktası itibarıyla böyle olduğunu kabul etmiş olsam, Cenab-ı Allah dilediği konuda kulunu cezalandırır ve dilediği konuda da ona mükâfat verir demiş olurum. Cezayı yaratmak suretiyle onu cezalandırıp, onun başına bir kötülük getirir. Sevabın yaratılmasıyla da onu sevindirir. Masiyeti yaratmasıyla ona bir ceza vermekle yine iyilikte bulunur ve taatin yaratılmasıyla da aynı sonuç ortaya çıkar. Bu da bir adalet sonucudur. Cenab-ı Allah'ın bir kimse için küfrü ve masiyeti herhangi bir sebep olmaksızın yaratmış olması bu Cenab-ı Allah'a izafe edilecek bir şey olmayıp, Allah bizi bundan sakındırsın.

Sünni ise buna cevaben şöyle diyor: Bir anda bu bir ortayı bulmak gibi görünüyorsa da aklın ve şeriatın kabul etmediği bir husus olup, öncelikle bütün bunların Cenab-ı Allah'ın kudretine dahil edilmediğini bir vakıa olarak ortaya koymaktasınız. Cenab-ı Allah'ın kendi meşiyeti, iradesi ve kudreti ile mülkünde yaratmış olduğu şeyleri onun kudreti dışında tutup, adeta Cenab-ı Allah'ın irade buyurmadığı şeyleri buna dahil ediyorsunuz ve aslını da nakzetmiş oluyorsunuz. Siz aslında kulun ihtiyari fiilini doğrudan doğruya kulun bir kudreti ve gücü olduğunu, ihtiyari ve iradesi ile bunu gerçekleştirdiğini ifade edip, Cenab-ı Allah'ın güç ve kudretini bundan uzak tutmakta, onun iradesini iptal etmektesiniz ve asıl yorumunuz da budur. Bu yorumda ise fiilin meydana gelişi ile bunun cezası arasında herhangi bir farkın olmadığını gösteriyor.

Kaderi şöyle der: Cenab-ı Allah Kur'an-ı Kerim'inde iki tür arasını ayırıp, küfür ile fısıkı iki ayrı tür olarak kılmıştır. Fıskı küfrün bir cezası olarak ortaya koyup, birincisinin kesin olarak kuldan kaynaklandığını ifade buyurmaktadır ve birisini diğerinin bir cezası olarak da takdir edip, sarahaten şöyle buyurur: *"Böyle iken onlar sözlerini bozdukları için biz de onları lânetledik ve kalplerini katılaştırdık."* (el-Maide, 5/13). Burada Cenab-ı Allah misakı nakzetmeleri, verdikleri sözü tutmamalarını onlara izafet etmiş ve kalplerinin katılaştırılmasını da kendisine izafe etmiştir. Birincisi onların ortaya koydukları bir sebeptir, ikincisi ise Allah(c.c)'ın bizzat kendisinden gelen bir cezadır. Bunun için de Cenab-ı Allah bir başka âyet-i kerime'de: *"İlk defa ona iman etmedikleri gibi, (yine iman etmezler): Biz de onların kalblerini ve gözlerini evirip çeviririz de azgınlıkları içerisinde onları kör ve şaşkın terk ederiz."* (el-En'am, 6/110) Cenab-ı Allah burada imansızlığı doğrudan doğruya bunu yapanlar için izafe etmiştir ve bu da bir sebeptir. Kalplerinin evirilip çevrilmesi ve onların isyanları ve tuğyanları içerisinde terk edilmelerini ise bir ceza olarak takdir buyurmuştur. Bir başka âyette: *"Onlar sapınca, Allah da onların kalplerini saptırdı."* (es-Saf, 38/5) âyeti ve diğer işittiğiniz âyetler bütün bunlara delalet etmektedir.

Sünni şöyle der: Evet, doğrusu bu haktır ve doğrudur fakat sebebin bundan çıkartılması, bunun Cenab-ı Allah tarafından takdir edildiğine dair sebebi bundan ayrı tutmak mümkün değildir. Bu onun iradesiyle meydana gelmiştir. Eğer Cenab-ı Allah dilerse kul ile küfür arasını uzaklaştırır ve ona hakikati gösterir ve onun zıttına onu muvaffak kılıp, hidayete erdirir. O zaman da bu geri kalanı ise artık bir kader olarak senin üzerinde takdir edilir. Sebeplerin ispatını inkâr etme ve onların gerekliliğini asıl müsebbebatından ayırt etme ve onun üzerine terettüp eden sonucu da bu şekilde aynı konu ile ilgili olarak cebriyecilerin ifade ettikleri sözün bir benzerini ifade etmiş oluyorsunuz. Bu durumda bir yönüyle hata işleyen kimsenin bu hatasından kurtulmakla aynen cebriyecilerde olduğu gibi meselenin tereddütle sonucunu gerektiği şekilde ve aslına uygun bir tarzda izah etmemenizdir. Her ikiniz de gerek kaderiyeciler, gerek cebriyeciler bir yönüyle hata işleyen ve bir yönüyle de hata işlemekten kurtulan gibi görünüyorsa da her biriniz hata içinde yuvarlanmaktasınız.

Kaderici şöyle der: Ey Sünni sen akıl konusunda nasıl düşünüyorsun? Eğer bir ceza sözkonusu olmasa o zaman bunun durumu nedir? Sen ise hikmetten ve onun sebebinden ve Cenab-ı Allah'ın zulümden uzak olduğunu söyleyen bir kimsesin. Cebri ise her iki zıttı bir arada bulundurmaya ileri süren bir kimsedir. Sünni şöyle cevap verir: Ben burada mutlaka bunu açıklamak zorunda değilim. Asıl benim sorunum burada akli izah etmek değil, senin delil olarak ileri sürdüğün o bâtil olan görüşünü çürütmektir ve bunu da gerçekleştirmiş oldum. Cenab-ı Allah'ın bunda bir hükmü vardır ve son derece hamde layık da bir gayesi vardır. Akıl sahiplerinin akli ona ermez. Zeka sahiplerinin de araştırmaları buna erişemez. Cenab-ı Allah fazl ve keremini ve tevfikini ve başarısını, yardımını dilediği kimseye maslahat gereği olarak verir, maslahat gereği olan her yerde bunu görmek mümkündür. Maslahatın olmadığı bir yerde bunu yaratmış olması asla mümkün değildir. Cenab-ı Allah eğer o kâfirlerin hidayete ermelerinde bir fayda ve hayır görmüş olsaydı, onları işittirirdi. Onların işitmelerinde bir hayır görmüş olsaydı, işitmelerini sağlardı. Eğer onların işitmelerini sağlayacak olursa, yine onlar sırtlarını dönüp çekip giderler.

Kaderiyeci şöyle der: Cenab-ı Allah şayet kullarında bir irade ve meşiet yaratmış olsa, bu irade fiilin meydana getirilmiş olmasını gerektirir. O da Cenab-ı Allah'ın bizzat onlara vermiş olduğu bir güç ve kabiliyettir. Cenab-ı Allah hidayeti ve imanı ehlinde bundan dolayı yaratmıştır. Sünni ise cevaben şöyle diyor: Bu yolların ayırımını gerektirir. Cenab-ı Allah ise kuluna bir irade, kudret ve meşiet vermiştir. Bu irade, kudret ve meşiet de hem kötülüğe, hem de iyilik yapmaya yeter. Sonra Allah çeşitli şekillerde fazilet sahibi olanlarına yardım eder. Allah da bundan dolayı o fazl sahibi olanlarına hidayeti ve imanı nasip eder ve bu imdadını da onlarda tutar. Onlarda bir maslahat ve iyilik olduğunu ilm-i ezeliyle bildiği kimseler için korur çünkü onlar buna layıktırlar. Ancak onun iradesi ve meşieti ise bunun zıttı olan kimseler için sözkonusu olmaz. Bu da bir irade sonucu olup, hiçbir zaman bir zorluk ve zarureten kaynaklanan bir husus değildir.

Kaderiyeci şöyle der: Kastetmediği ve yardım etmek istemediği bir konuda iradesinin tecelli ettirmesi mümkün mü? Uygun görmediği bir şeye fazlasıyla iradeyi yaratmak suretiyle bu yardımı yapar mıydı?

Sünni şöyle cevap verir: Eğer bu imkândan kastın Cenab-ı Allah'ın kendi iradesiyle bu fiili yaratmasının mümkün olduğu ise bu ne güzel bir şeydir ve o mümkün olandır ve bu itibarla bu Cenab-ı Allah'ın takdir ettiği bir husustur, ama Cenab-ı Allah'ın iradesi dışında meydana gelen bir şeyin mümkün olduğunu kastediyorsan bu ise o zaman mümkün değildir. Ancak Cenab-ı Allah'ın iradesiyle her şey gerçekleşir. Ancak o zaman olur ve olması da gerekir ve meydana gelmesini dilemediği bir şeyi ise olması mümkün değildir ve böyle bir şeyin meydana gelmesi de mümteni olur.

Kaderiyeci şöyle der: Bu durumda kul için mümkün olmayan bir şeyin Cenab-ı Allah'ın iradesiyle meydana gelmeyeceğini ortaya koymuş oluyorsun. Bu da takdir edilmeyen bir şeymiş gibi ortaya çıkmıyor mu? Bu da kul için takdir edilmemiş bir şeyden dolayı cezaya çarptırılacağını ortaya koyar ve gücü yetmediği bir şeyi de terk ettiğinden dolayı yine cezalandırılacağını gösterir. Kul gücü yetmediği bir şeyden dolayı cezalandırılmış olur.

Sünni şöyle der: Cenab-ı Allah'ın iradesi ve meşiet-i bir kul için bir şeyi yapmaya gücü yetmediği halde onu yapmasını gerekli kılması mümkün değildir ve onun nefsinden de, ondan da ona bu konuda yardım etmesini dilemez. Buna gücü yettiği halde yapmadığı takdirde de bu konuda onu ilzam etmez ve bir kul için takdir edilmiş olan bir şeyin de yapılmasından uzak durulduğu takdirde o fiili yapmaya gücü yettiği halde eğer onu bir tembellikten ve ihmalden dolayı terk ediyorsa, aynı fiilin bir zıttını yapmaya yönelmesi bu fiili yapması konusunda aciz olduğundan dolayı Cenab-ı Allah onu biliyor, ona vermiş olduğu güç ile bunu yapabileceği halde yapmıyorsa demek ki bunu dilemediğini bilmektedir. Bunu yapmaya gücü yettiği halde yapmadığını bilmektedir. İşte Cenab-ı Allah ona verdiği irade ile bunu yapabileceğini bildiğinden yapmasını ister. Bu da Cenab-ı Allah'ın bizzat o kuluna yapmış olduğu yardım ve ona yönelttiği başarıyı da hesaba katmak gerekir. Bu yardımın kesilmesi ve başarısızlığın verilmesi ise yine bu işi yapamayacağını göstermez. Asıl meselenin sırrı kulun fiiline bağlı olarak iradesinin olması ve yine bu iradenin de onun fiiline bağlı olmasından kaynaklanmaktadır. Bunu idrak edemeyen bir kimsenin Cenab-ı Allah'ın kendisine böyle bir lütfu da olamaz.

Cebriyeci ise şöyle der: Eğer sen kul bunu yapmayacaktır diye Cenab-ı Allah bunu biliyor diyorsan veya Allah bunu bilmiyorsa ki ikincisi muhaldir ve mümkün değildir, Cenab-ı Allah'ın bunu bilmemesi de mümkün değildir. Eğer Allah "kul bunu yapmayacaktır" diye biliyorsa, o halde bu fiil kesinlikle meydana gelmez ve mumteni'dir. Eğer bunu yapacak olursa kadim olan ilim bir cehalet olarak geriye döner.

Sünni şöyle der: Bu delil son derece bâtıldır, birkaç yönden yanlıştır. Birincisi: Bu fiilin meydana gelmeyeceğini Cenab-ı Allah biliyor ve onu bu şekilde takdir etmiştir. Bunu söylemek hiç de fayda sağlamaz. Bunun takdir edilmiş olduğuyla birlikte bunu ifade etmek de yanlıştır. Eğer senin cevabın böyle ise bizim de cevabımız budur. İkincisi ise Cenab-ı Allah bütün işlerin hangi noktada olduğunu bilir ve nasıl cereyan edeceğini de bilmektedir. Kul ise Cenab-ı Allah'ın iradesi tecelli etmediğinden dolayı bu işi yapmaz ve kulun buna gücü yetmediğinden bunu terk ettiği değil, Allah'ın iradesi bunda cari olmadığından dolayı bu tecelli etmez. Üçüncüsü ise ilim gerçekleri ortaya çıkarandır. Mucib olan değildir. Mucib olan ise Cenab-ı Allah'ın iradesidir. İlim her türlü malumatın gerçeklerini ortaya çıkarır. Yine kaderiyecilerin delil olarak ortaya koymuş oldukları âyete dönmüş

oluyoruz. Bunu zikretmeye üç yönden gerek yoktur. Birincisi, Allah: “sana isabet edendir” diyor, “sana isabet ettirdiğimdir” demiyor. İkincisi ise haseneden ve seyyieden maksat nimet ve musibettir. Üçüncüsü ise şöyle buyuruyor: “*Deki onların hepsi Allah katındandır*.” İnsan kötülükleri yapmış olduğundan dolayı o cezayı hak eder. Allah nimetleri iyiliklerden dolayı verendir. İyi amellere karşılık Allah nimet verir ve bu nimet aynı zamanda bir mükâfattır ve Allah bu konuda adildir ve kötülöklere karşı da yine bunun gereğı olarak bir ceza verir. Eğer iyilik bir insanın kendisinden ise kötölük de ondandır. O halde bunların ikisi de kuldân kaynaklanır. Hâlbuki Cenab-ı Allah her ikisi arasını ayırmaktadır ve bu da kudsi ve sahih hadiste ortaya çıkmaktadır. Şöyle buyurur: “Ey kullarım! Bunlar sizin amellerinizdir, onları sizin için hesaplıyorum. Kim bir iyilik ve güzel bir son ile karşılaşırsa bundan dolayı Rabbine hamdetsin ve kim de bunun dışında bir şey ile karşılaşırsa kendi nefsinden başkasını kınamasın.

Fasıl:

Cebriye mezhebine bağılı olanlar şöyle derler: Âyetin baş tarafı olan “bütün bunların hepsi Allah katındandır” muhkemdir ve âyetin son kısmı olan: “Sana bir iyilik dokunduğunda bu Allah’tandır, bir kötölük isabet ettiğinde ise bu senin nefsindendir” kısmı ise müteşabihdir. Kaderiye mezhebine bağılı olanlar ise bunun tam aksine baş tarafının müteşabih, sonunun muhkem olduğunu iddia ederler.

Bu her iki ekole cevaben Sünni alimler ise şöyle derler: “Siz ikiniz de hata ettiniz. Âyetin baş tarafı da, sonu da muhkemdir ve son derece açıktır. Sizlerin bu şekilde kiminiz baş tarafı muhkem, kiminiz son tarafı muhkem, baş tarafı müteşabih diye söylemeniz Kur’an-ı Kerim’i anlayamadığınızdan kaynaklanmaktadır. Her iki lafız arasında asla bir tenakuz yoktur. Ne lafızda, ne mânâda, ne de ibarede böyle bir tezat bulamazsınız. Allah bu âyet-i kerime’de cihad konusunda yanlış anlayışa sahip olanları uyarmıştır. Onlar kendilerine bir iyilik dokunduğunda bu Allah katındandır ama bir kötölük dokunduğu zaman ise Hz. Peygambere bu senin yüzünden böyle oldu, bu musibet başımıza geldi derler. Sen bize böyle emrettiğin için, dinin bunu istediğı için biz kendi dinimizi terk edip de senin dine intisab ettiğimizden dolayı bu musibetler başımıza gelmiştir. Bu kötölüklerin başımıza gelmesi konusunda asıl müsebbib sensin ve bunları sen bize emrettin.

Buradaki seyyiatlar, musibetlerdir ve başlarına gelen felaketlerin asıl sebebi diye zannettikleri şeyler de kendilerine verilen emirden kaynaklandığını iddia ediyorlar ve onların başına gelen musibetin ve kötölüğün senin katından olduğunu ve bunun da sebebinin cihaddan gelen musibetler olduğunu, bundan kaynaklandığını ve düşman karşısında Uhud’da hezimete uğrayıp, yaralanmalarla ve ölümlerle aralarından bir kısmı öldürüldü ve kalanlar kaldı ve bir kısmının da başlarına musibetlerin gelmesi, hatta rızık yönünden bazı sıkıntılara düşer olması konusunda bütün bunları bir uğursuzluk kabul ederler. Bütün bunlar da yine senin dininden kaynaklanmıştır, hep bunlara sen sebep oldun derler. Aynen

Kur'an-ı Kerim'de Cenab-ı Allah'ın Firavun kavminin söyledikleri ile ilgili olarak buyurduğu âyet-i kerime bunu çok açık bir şekilde izah etmektedir. Şöyle ki: *"Onlara bir iyilik gelir de iyilikle karşılaşarlarsa işte bu bizim içindir derler ama bir musibet ve bir kötülük ile karşılaşarlarsa bunu Musa'nın uğursuzluğuna yorar ve Musa ile birlikte olanların uğursuzluğundan ve yüzünden başımıza bunlar geldi derler."* (el-Araf, 7/131), yani onların sevinecekleri ve faydalanacakları nimetler ve güzellikler gelip çattığı zaman derler ki: Aslında zaten biz bunu hak ediyoruz, bu bizim hakkımızdır ama başlarına bir kötülük geldiği zaman ise bu kötülüğün sebebi Musa'dır derler. Yine Yasin sûresinde zikredilen şehre mensup olan kimse-lerin gönderilen havarilerin temsilcilerine ve tebliğcilere dedikleri gibi: *"Biz sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık. Bu sizin uğursuzluğunuzdur."* (Yasin, 36/18) Ve aynı şekilde Hz. Salih'in kavmi, Salih (a.s.)'a şöyle demişlerdi: *"Biz senin yüzünden ve seninle birlikte olanlardan dolayı uğursuzluğa uğradık."* (en-Neml, 26/48). Müşrikler bu savaş meselesinden dolayı aynı şeyleri tekrar edip durmuş ve şöyle demişlerdi: Bu senin katından ve senin yüzünden olmuştur çünkü sen bize bunları emrettin ve bu musibetler de bu emirlerinin sonucu olarak başımıza geldi yoksa bu iş düşmandan ötürü olmadı. Biz sana itaat ederek kendi dinimizi terk ettik, babalarımızın dininden uzaklaştık ve senin itaatine ve dinine girmek suretiyle bu musibetlere düşer olduk.

Resule olan itaatten dolayı ne gökten, ne de yerden asla ve kat'a herhangi bir şekilde musibet gelmez. Bunlar Allah katında gerçekten Allah'ın nazarında rezil olan insanlardır ki bu iddiada bulunuyorlar. Aslında onlar bu doğrudan doğruya sendendir demiyorlar. Aynen âyet-i kerime'de ifade buyrulduğu gibi: *"Sana bir iyilik isabet ettiğinde bu Allah katındandır ve bir kötülük isabet ettiğinde ise bu senin nefsindendir."* Burada asla ve kat'a âyetin sonunda olan: *"Deki: Bu Allah katındandır ve bunların hepsi Allah katındandır"* kısmı ile âyetin diğer tarafı asla çelişmez. Bilakis bu âyet-i kerime'yi te'kid ve tahkik içindir. Nimetler de, musibetler de tümüyle Allah katındandır çünkü yaratıcı O'dur, takdir eden ve her şeyi emir buyuran O'dur. Kendi halkını sınavan, bu musibetlerle onları imtihan eden yine kendisidir. Bütün bunlar, bu musibetler ve imtihanlar da Allah katındandır. Onların bir kısmı onun katından, bir kısmı ise yaratıkların katından demek mümkün değildir. O halde bunların nasıl olur da bir kısmı Peygamber'e izafe edilir ve bunların Peygamber'in yüzünden meydana geldiği söylenebilir. Zîra bilindiği gibi bu olayları ortaya çıkaran ve bunları tahakkuk ettiren haşa Peygamber değildir, bu onların zanlarından başka bir şey değil. Onu, peygamberi bu olayların meydana gelmesine bir sebep olarak görmeleri bir zandır. Bu cümle, uğursuzluğu ileriye süren kimselerin halini açıklamaktadır. Vakıa olarak da Peygamber -sallâllâhu aleyhi vesellem-'i cihaddan dolayı kınayanların bu kınamasını Cenab-ı Allah iptal etmiş ve reddetmiştir.

Bu yalancıların bir vehmi, zannı olup, tamamen bâtıldır. Çünkü Hz. Peygamberin getirmiş olduğu din ve vahiy asla ve kat'a bir kötülüğe sebep olamaz.

Bilakis o tümüyle hayırdır. Asıl hayır Peygamber'in getirdiğinde olup, kötülük ve musibet ise onların yapmış olduğu kötü amellerinden ve günahlarından ötürüdür. Yasin sûresinde zikredilen şehrin halkına gelen peygamberlerin veya mürsel olan kimselerin söyledikleri gibi: *"Sizin uğursuzluğunuz sizden kaynaklanıyor, sizinle beraberdir."* (Yasin, 36/19) Yine aynı şekilde Salih (a.s)'ın bu sözü de bu âyetle çelişmemektedir. Hz. Salih'in: *"Uğursuzluğunuz sizin uğursuzluğunuz Allah nezdindedir."* (en-Neml, 27/47) ve Cenab-ı Allah'ın yine Fir'avn kavmi ile ilgili olarak buyurduğu *"onlara bir iyilik geldiğinde bu zaten bizim hakkımızdır dediler. Eğer kendilerine bir fenalık gelirse, Musa ve beraberindekilerin uğursuzluğu olarak kabul ederlerdi."* (el-Araf, 7/131). Burada ele alınan iki olay ve iki nispet birincisinin kulun nefesine nispet edilmesi, ikinci hususun ise her ikisinin de yani hem iyiliğin, hem kötülüğün Allah katından olduğuna işaret edilmesidir.

Burada Kur'an-ı Kerim'in tasdikini ve bir âyetin diğer bir âyeti nasıl tasdik edip desteklediğini iyice düşünmek gerekir. Burada zikredilen Kur'an-ı Kerim'in, bir tarafın diğerini tasdik etmiş olmasını ifade etmesidir. Birincisinde uğursuzluğu onlarla birlikte ve seyyie ile birlikte kılmıştır ve bunun da kuldan kaynaklandığını ifade buyurmaktadır. Bu da gerekli olan sebepten kaynaklanmaktadır ki şu demektir: Kötülük de, uğursuzluk da ve sizin başınıza gelen musibetler de hepsi sizden kaynaklanan şeylerdir. Bunun asıl sebepleri sizsiniz ve bütün bunlar size bağlıdır. Şöyle denildiği gibi: Şerrin senin şerrindir ve uğursuzluğun da senin içindedir. Bununla amel kastedildiği gibi, uğursuzluğun da bu gibi insanların kendilerinden kaynaklandığını ifade eder. Âyet-i kerimede Cenab-ı Allah bunu amele izafe etmiş ki bu amelin bir karşılığı vardır.

Eğer kul yaptığı amel karşılığında bir ceza görüyorsa bütün bu cezaları veren de Allah olduğuna göre bunun nihai noktası Cenab-ı Allah'ın iradesinde düğümlenir. Burada sizin uğursuzluğunuz sizinle birlikte denirken, bu gibi kimselelerin amelleri ve onların uğursuzluğunun Allah katındaki cezaları olduğunu ifade etmektedir. Peygamberlerin getirdiği din ve hükümler, emirler ve yasaklar ise musibetlere sebep olacak türden şeyler değildir. Aynı şekilde Allah'a ve Peygamberine itaat de herhangi bir musibete sebep olacak bir husus da değildir. Bilakis Allah'a ve Resulüne olan itaat insanı dünya ve âhirette hayırdan başka bir şeye yöneltmez. Ancak mü'minlere işlemiş oldukları günahlarından dolayı ibadetlerdeki eksiklik ve taksiratlarından dolayı Allah'a ve Resulüne olan itaatte gerektiği gibi görevlerini yerine getirmediklerinden dolayı bazı musibet ve sıkıntılar gelebilir. Uhud ve Huneyn gününde Hz. Peygamberin emirlerine itaat etmediklerinden dolayı burada bir imtihana düşer olmuşlardır. Aynı şekilde kâfirlerin bu olaylarda Müslümanlara isabet ettirdikleri sıkıntıların asıl kaynağı da bu itaatsizliktir. Aslında kâfirlerin Müslümanlara olan saldırılarıyla meydana gelen bu sıkıntılar ve darlıklar doğrudan doğruya Müslümanların imanlarından kaynaklanmamaktadır. Aslında onların bir imtihanlarının gereğidir.

Aynen altının ateşe atılıp altın olup olmadığı denendiği gibi, mü'minler bu musibetlerle sınanmışlardır. Bu gibi hususlar ise gerçekten imtihanların tabiatının gereği olan hususlar olup, nefsin insanı aldattığı gibi altın madeninde de bir aldatmaca olup olmadığının ancak ateşe atılmak suretiyle anlaşılabilceğine benzetilmektedir. Cenab-ı Allah'ın: *"Cenab-ı Allah mü'minleri temizlesin ve kâfirleri de helâk etsin diye."* (Ali İmran, 3/141) ve yine Cenab-ı Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi *"Cenab-ı Allah sizin göğüslerinizdekileri sınayacaktır."* (Ali İmran, 3/154) Bütün bunlara bakıldığında Allah'a ve Resulüne itaat hayır ve güzelliğinden başka bir şeyi getirmez ve Allah'a ve Resulüne itaatsizlik ise şerden başka bir şeye de sebep olmaz.

Cenab-ı Allah'ın *"ne oluyor bu kimselere ki bir türlü bu sözü anlayamıyorlar"* buyruğunda söz konusu olan vahyi bir türlü anlayamamaları onları yanlışlıklara sürüklemektedir. Eğer bu vahyi ve Cenab-ı Allah'ın Peygamberine indirmiş olduğu hususları iyice kavrayıp, anlayabilseler kesin olarak bunda herhangi bir kötülüğün olmadığını göreceklere ve bunun her türlü hayra sebep olduğunu da anlayacaklardır. Eğer bunu fıkheadebilseler yine aklın ve fitratın bu vahyde indirilen her türlü maslahatın ve insanların yararına olan şeylerin olduğunu ve akla ve fitrata da uygun olanın vahyin emrettikleri olduğunu anlayacaklardır. Hatta dünya ve âhîret hayatıyla ilgili olarak her şeyin bu vahyde olduğunu idrak etmiş olacaklardır. Eğer vahyi tam anlamıyla fıkheadebilseler, Kur'an'ı iyice düşünüp içinde onlar için verilen emirleri anlayabilseler her bir emrin onların hayrı için bir emir olduğunu ve onlara hayrı ve güzelliği emrettiğini, her türlü kötülüklerden de alıkoyduğunu göreceklere. Bu da kesin olarak Cenab-ı Allah'ın emirlerinin çok rahatlıkla akılla iyiliği emrettiği görülecek ve her bir maslahat ve rahmetin insanın çıkar ve menfaatlerinin bu emirlerde olduğunu göreceklere. Her türlü ihsanın ve güzelliğin bu emirlerde olduğu görüldüğü gibi bâtıl düşünceleri ileri süren kimselerin sözlerinin boş olduğu, Cenab-ı Allah'ın kullarının maslahatına olmayan bir şeyi onlara asla emretmediğini ve Allah'ın kullarına verdiği emirlerin tümünde bir maslahat olduğunu, kendilerini alıkoyduğu her şeyde de onların bir zararı olduğunu göreceklere. Bu gibi kimselerin cihaddan gelen iyilik ve kötülüğü yorumlama konusundaki sözleri aynen Yasin sûresinde ifade edilen o tevhid inancını tebliğ etmeye gelen elçilerde bir uğursuzluk olduğunu iddia eden kimselerin iddialarına benzetilmektedir.

Bu konuyla ilgili olarak Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor: *"Sana bir iyilik dokunduğunda bu Allah'tandır ve bir kötülük de sana isabet ettiğinde ise bu senin nefsendendir."* Diğer bir âyetinde de şöyle buyurur: *"Biz seni insanlara bir peygamber olarak gönderdik ve Allah da buna şahittir."* Bu âyet-i kerimelerin açıklanmalarında birkaç hususa işaret vardır.

Her şeyden evvel Hz. Peygamber -sallâllâhu aleyhi vesellem-'in gönderilmiş olduğu ümmete bir Resul olduğunu ve risaletine bizzat Cenab-ı Allah'ın şahitlik

ettiğini ve bu risaleti tebliğ sırasında hoşuna gitmeyecek olan bir musibetin kendisine isabet etmesi halinde bu başka hiçbir şeyi araya katmadan ve herhangi bir başkası hakkında zanna girmeden bu doğrudan doğruya kendi nefsinden kaynaklandığına dair bir işarettir. Diğer bir husus ise Hz. Peygamberin kendilerine bir peygamber olarak gönderilmiş olması onlar üzerine ikame edilen ve aleyhlerinde gerektiğinde ortaya sürülebilecek olan önemli bir delildir. Artık onların da bir peygamberleri vardır ve bu peygamber onlara gönderilmiştir. Bunu inkâr etmeleri halinde bu âyet onlara bir peygamberin gönderildiğini anlatmaktadır ve bu da onların aleyhinde ikame edilecek bir delil olarak ifade buyrulmaktadır. Başlarına bir felaket geldiğinde veya bir musibet ile karşı karşıya olduklarında haşa bu Allah'ın kendilerine zulmettiği anlamına asla gelmez. Çünkü onlara her türlü maslahatlarını ve bu maslahatlarını çekebilecek her türlü güzellikleri anlatmak ve her türlü kötülüğü ve kendilerine zarar verebilecek olan her şeyi kendilerine öğretmek, hayrı ve güzellikleri bildirmek ve bundan dolayı da Allah'a nasıl şükredeceklerini, nasıl Allah'a hamdedeceklerini öğretmek üzere onlara kendi aralarından bir peygamber göndermiştir. İşte bütün bunlardan sonra şayet bir musibetten dolayı serzenişte bulunacak olurlarsa kendi nefislerini kınamaktan başka hiçbir şey yapmasınlar. Diğer bir husus da Cenab-ı Allah'ın bizzat Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem-'in risaletine şahitlik ettiğini ve bu risaleti inkâr edip, peygambere zarar vermeye kalkışan kimselerin bu inkâr ve teşebbüslerinin de asla bir zarar getirmeyeceğini ve onun gerçekten peygamber olup, bu konuda sadık ve doğru olduğunu defalarca Cenab-ı Allah birçok âyet-i kerimede ve bunu anlatan ilâhî mesajlarla insanlara Kur'an-ı Kerim'inde bildirmiştir. İşte bu gibi cahiller, zalimler, uğursuzluk iddiasında bulunan kimseler ona ve risaletine asla zarar veremeyeceklerdir, çünkü göklerin ve yerin Rabbi onun risaletine şahitlik etmektedir.

Bu gibi kimseler kendi günahlarını ve bu günahların sonunda tereddüt edecek cezaları ileri sürmek suretiyle onun risaletini akıllarınca iptal etmeye çalışıyorlar. Hâlbuki Cenab-ı Allah bu risaleti haber vermiş, kendilerine onu bir Resul olarak gönderdiğini ve *“buna da şahit olarak Allah yeter”* diye buyurduğunu yukarıdaki âyeti kerimede göstermektedir. Bu deliller de onların kendi iddiaları olarak başlarına gelen musibetin Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem-'in yüzünden olduğunu iddia etmelerinin iptal edildiği görülmektedir. Aynı zamanda başlarına gelen bu musibetin birinci âyette ifade edildiği şekilde kendi elleriyle kazandıklarından dolayı olduğu da vurgulanmıştır. Yine bu âyet-i kerime'de Cehmiyye ve Cebriye mezheplerinin ve onlarla aynı düşünceye sahip olan kimselerin *“Allah gereksiz bir şekilde kullarına azap etmektedir”* diye ileri sürdükleri boş iddialarını bu âyet çürütmektedir. Yine Kaderiye'nin insanın kazandığı güzellikler ve hase-natların sebepleri ile her türlü kötülük ve seyyiatın sebeplerinin Allah değil, bizzat kulun kendisi olduğunu iddia etmelerini de çürütmektedir.

Aynı şekilde bu âyet-i kerime'de Kur'an-ı Kerim'le amel etmeyen ve onu düşünmeyen kimselerin zemmedildiğine dair işaretler vardır. Kur'an'ı iyice düşünmeyen, fıkhetmeyen ve Kur'an'ın ortaya koyduğu hususlardan yüz çeviren kimsenin dalaletle sürükleneceği ve şakavet içerisinde olacağı, yüz çevirdiğinden dolayı bu delalet ve şakavete sebep olacağını anlatmaktadır. Sebeplerin ispatı ve bunu nefyedenlerin iddialarının iptali ve bunun asıl sebepleri ile bir irtibatının olmadığını iddia eden kimselerin görüşlerini de iptal etmektedir. Ayrıca bu âyetin ihtiva ettiği hususlardan bir tanesi de hayrın tümünün Allah'tan, şerrin tümünün de nefisten kaynaklandığını, şerrin de günahlardan ve günahların doğurduğu cezalardan kaynaklandığını anlatmaktadır. Günahlar ise nefsin kendisinden sadır olan davranışlardır ve yine bu günahların gerektirdiği cezalar ve bunların sonuçlarının asıl takdir edicisi ve onlarla hükmeden, bu konuda hüküm veren Cenab-ı Allah'ın bizzat kendisidir. Allah katında olan her şeyin bir kaza ve kader olduğunu bilmek gerekir. Hayır ve güzelliklerin aksine bu seyyiatın asıl kaynağının insanın kendi nefsi olması, mücerred olarak bunun yine Allah'ın bir fazlı ve takdiri olduğunu bilmek gerekir. Daha evvelden Cenab-ı Allah'ın bu konudaki bilgisi, takdiri ve böyle uygun görmesinin sonucu olduğunu da bilmek gerekmektedir. Bazı kimselerin iyilikler Allah katındandır, kötülüklerin asıl sebebi de Resulden kaynaklanmaktadır. Bu görüşün iptali için Cenab-ı Allah âyetin sonunda: *"Deki: Bütün bunların hepsi Allah katındandır"* buyurmakla bu konuda nefsin kötülüklerin işlenmesinde hiçbir etkisinin olmadığı vehmine kapılan kimselerin bu vehimlerini kaldırmak için Cenab-ı Allah böyle buyurmuştur. Aslında âyet-i kerime'de: *"Sana bir iyilik dokunduğunda bu Allah'tandır ve bir kötülük dokunduğunda ise bu da senin nefsindendir"* şeklinde buyurmuş olması yukarıda ifade edildiği gibi âyetin bu şekilde anlatılması kendisinden başka kimselere de bir uyarı mahiyetindedir. Yani peygamberin kendisinden başka kimseleri uyarması anlamında bir âyet-i kerime'dir.

Âyetin sonunda bu şekilde: *"Deki: Her şey Allah katındandır"* diye buyrulması ise bu Allah'tandır demiyor, *"hepsi Allah katındandır"* buyurması güzelliklerle, kötülüklerin arasını bulmak için bu şekilde buyurduğu ifade edilir. Dolayısıyla hangi açıdan olursa olsun bütün hasenat ve güzellikler Allah'a ifaze edilir. Kötülüklerin ve seyyiatın ise kaza ve kaderi Allah'a ifaze edilir. Hasenatı yarattığı gibi aynı zamanda seyyiat için gerekli olan kader ve kazayı takdir buyurması da yine onun yaratmasına bağlıdır. İşte bundan dolayı da: *"Deki: Bütün bunların hepsi Allah katındandır"* şeklinde buyurmaktadır. Hayır Allah katındandır. Çünkü onun isimlerinin gereğidir, bu hayrı yaratmak insanın nefsinden kaynaklanan, şer yani kötülük ise Cenab-ı Allah'ın adaletinin gereği olarak o kimsenin eliyle kazanmış olduğu kötülüğün bir sonucu olarak yaratılmıştır ve bir adalet ve hikmettir. Başına bir iyilik isabet ettiğinde bu Allah'tandır denilmiş, Allah katındandır denilmemiş. Yine bir kötülük isabet ettiğinde bu senin nefsindendir, bu Allah katındandır denilmemiştir. Bunun insanın bizzat kendisinden kaynaklandığı

ğ1, kötülüklerin asıl kaynağının insanın bizzat kendisi olduğunda şüphe yoktur. Aynı şekilde güzelliklerin de Allah katından olduğunda şüphe yoktur, ama her ikisi de bir kaza ve kader bir yaratma olarak Allah katındandır, burada Allah'tan ile Allah katından gelenler arasında bir ayırım sözkonusudur. Çünkü şer Allah'a izafe edilmez. Bu bizzat kendi iradesiyle, isteyerek ve severek fiilen yaptığı, vasfettiği, isimlendirdiği bir şey değildir. Çünkü Cenab-ı Allah hayırdan başka hiçbir şeyi murad etmez, hayırdan başka bir şeyi asla sevmez. O hiçbir zaman kötülük işlemediği gibi kötülük işleyen anlamında da bir ismi sözkonusu değildir. İleride şerrin ilâhi kazanın dahilinde olduğu ile ilgili olarak ve onun takdir ettiği, uygun gördüğü bir şey olduğuna dair ileride bu konuyu yeniden anlatacağız.

Fasıl:

Yukarıda kaydetmiş olduğumuz Nisa sûresi 79. âyet-i kerime'de “*sana bir güzellik dokunursa Allah'tandır, bir musibet ise başına geldiği zaman bu senin nefsindendir*” âyet-i kerimesi bir vahiy olarak peygambere hitap gibi görünüyorsa da bu sadece gerçekten Resule mi aittir yoksa bütün insanlık için genel bir ifade tarzı mıdır?

İbni Abbas'tan gelen bir rivâyetle el-Valibi'nin naklettiğine göre bu âyet-i kerimede kaydedilen الحسنه'den maksat Allah'ın Bedir gününde Peygamberine verdiği zafer ve ganimet kastedilmektedir. Kötülükten maksat ise Uhud savaşı gününde meydana gelen sıkıntı ve yüzünün yaralanması, dişinin kırılması gibi musibetler idi.

Bir başka grup ilim adamı da şöyle demiştir: “Burada kastedilen Hz. Peygamber'in kendisi değil, Ademoğullarının tümüdür. Aynen “*ey insanoğlu seni kerim olan Rabbin ile aldatan nedir?*” (el-İnfitar, 6) buyruğunda olduğu gibi. Salih'in Katade -radiyallâhu anh-'den rivâyet ettiğine göre senin başına bir musibet geldiğinde bu senin nefsindendir diye buyurması buradaki ey Ademoğlu senin kazanmış olduğun günahlar yüzünden bu senin cezandır anlamındadır. Bir başka grup ilim adamı ise birinci görüşü yani İbn Abbas'ın görüşünü bu âyetin doğru-dan doğruya peygamberin kendisine hitap olduğu iddiasını ileri sürmektedirler.

Bu iddiayı ileri sürenler: “*Biz seni insanlara Resul olarak gönderdik*” âyet-i kerimesini delil gösterip şöyle derler: Burada insandan sözedilmemiştir ve ona da herhangi bir hitap yoktur. Sadece bir taifeden sözedilmekte ve Cenab-ı Allah'ın onlar hakkında söyledikleri anlatılmaktadır. Eğer kastedilen bu gibi kimseler olmuş olsaydı, Cenab-ı Allah sizin başınıza gelen bir musibet veya bir hayır diye buyurur veya onların başına gelen bir musibet diye ifade buyururdu. Bu ise sebep sonuç ilişkisinden kaynaklanan bir husus olarak ifade edilir ki eğer Hz. Peygamber Ademoğullarının efendisi ise ki böyledir o zaman onun hakkında söylenen bu söz böyle olduktan sonra acaba diğer sair insanlar için nasıl takdir edilmiştir. Bunun için bu grup ilim adamı ikinci görüşü tercih ederek bu hitabın

genel olarak bütün insanlığa ait olduğunu ifade ederler. Bu görüşte olanlar Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- bazı sıkıntılarla karşılaşmış olsa bile o günah işlemekten masumdur ve asla ondan bir günah sadır olmaz derler. Buradaki hitap ise şekil itibariyle peygambere yapılmış gibi görünüyorsa da burada asıl kastedilen ümmetin tümüdür. Delil olarak da şunu gösterirler: *“Ey Peygamber! Sizler hanımları boşadığınız zaman...”* (et-Talak, 1)

Eğer hitap burada doğrudan doğruya peygambere olmuş olsaydı devamı böyle gelmezdi çünkü o masumdur ve günah işlemediğine göre bunun anlamı şudur. Hatta bu genel bir anlam olup, *“size bir iyilik dokunduğunda kendi nefsinizden, bir kötülük geldiğinde de yine kendi nefsinizdendir.”* O zaman mânânın şöyle olması gerekirdi, sizin başınıza gelen bir felaket sizin kendi elinizle kazanmış olduğunuzdandır ve nefislerinizdendir.

Birinci hitap Hz. Peygambere, ikinci hitap ise ümmetedir. O zaman da anlam şöyle olurdu: İşte bundan dolayı da kötülüğün isabet etmesini ayrı tutarak *“sizin başınıza bir musibet geldiğinde sizin kendi ellerinizle kazanmış olduğunuzdandır.”* (eş-Şura, 42/39) *“Sizin başınıza bir musibet geldiğinde siz de aynı misliyle onlara isabet ettirdiniz ve sonra dediniz ki: Bu neyin nesi? Deki onlara: Bu sizin kendi nefsinizden dolayı kazandıklarınızındandır.”* (Ali İmran, 3/69). Ve yine Cenab-ı Allah bir diğer âyet-i kerime’de şöyle buyurmaktadır: *“Andolsun ki Allah birçok yerde ve Huneyn (Gazvesi) gününde size yardım etmiştir. Hani çokluğunuz sizi böbürlendirmişti de bunun size hiçbir faydası olmamıştı. Yeryüzü genişliğine rağmen, başınıza dar gelmişti. Nihayet arkanızı çevirip gitmiştiniz. (Bu dağınıklıktan) sonra Allah; Rasûlü’ne ve mü’minlere sekinetini (rahmetini) indirmiş; görmediğiniz ordular da indirmiş ve kâfirleri azablandırmıştı. Kâfirlerin cezası işte budur.”* (et-Tevbe, 9/25, 26) Burada Cenab-ı Allah meydana gelen Huneyn hezimetinin insanların kendi elleriyle yapmış olduklarıdır ve kendi günahlarından ve nefislerini beğenmekten dolayıdır ama asıl yardım ise Cenab-ı Allah’ın kendi peygamberine indirmiş olduğu yardımdır ve onu desteklemiş olmasıdır. Eğer bu hezimetten dolayı bu durum peygamberden kaynaklanmış olsaydı, böyle ifade buyrulmazdı.

Diğer bir grup alimler ise her iki görüşün arasını bulmak suretiyle şöyle demişlerdir: Burada hitap doğrudan doğruya Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem-’edir. Maksud ise geneldir çünkü Cenab-ı Allah’ın: *“Ey Peygamber! Sen Allah’tan kork, kâfirlere ve münafıklara asla itaat etme.”* (el-Ahzab, 33/1) Sonra şöyle buyurmuştur: *“Sen Rabbinden sana vahyedilene tabi ol.”* (el-Ahzab, 33/2) ve yine bir başka âyet-i kerime’de: *“Allah’a tevekkül et...”* (el-Ahzab, 33/3) ve diğer bir âyet-i kerime’de *“Andolsun, sana ve senden öncekilere vahy olundu ki: “Eğer şirk koşarsan, andolsun ki amelin boşa çıkar ve muhakkak zarar edenlerden olursun. “Hayır, -işte bundan ötürü- yalnız Allah’a ibadet et ve şükür edenlerden ol!”* (ez-Zümer, 39/65. 66) ve yine bir başka âyet-i kerime’de de: *“Eğer sana*

indirdiğimizden şüphede isen, senden önce kitabı okuyanlara sor. Andolsun ki hak sana Rabbinden gelmiştir. O halde sakın şüphe edenlerden olma.” (Yunus, 10/94). Burada ise hitabın iki tür olduğunu ileri sürerler. Bu hitabın iki türlü olduğunu ifade ederler. Birincisi onun lafzı kendisi ile bir öz teşkil eder fakat birinci yol ile bir başkasını da kapsamaktadır: “Ey Peygamber! Zevcelerinin hoşnutluğunu arayarak Allah’ın sana helâl kıldığı şeyi niçin haram edersin? Allah, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edendir” (et-Tahrim, 66/1) âyetinde olduğu gibi ve yine şöyle buyurur: “Allah size yeminlerinizi çözme yolunu göstermiştir. Allah mevlânızdır sizin. O en iyi bilen (alim)dir, Hakimdir.” (et-Tahrim, 66/2) İkinci bir tür ise hitabın bizzat peygambere ve ümmetine olduğudur. Ancak hitapta peygamber muhatap alınmıştır çünkü vahye muhatap olan odur. Asıl olan o olduğu gibi, peygamberine bu tebliği yapacak olan elçi yine kendisidir ve Cenab-ı Allah’ın onlar arasında belirlediği kişidir. Bu da müfessirlerin çoğunun görüşüdür: Hitap peygambere fakat kastedilen ümmetin bütün fertleridir. Ondan başkası olan kimselerdir ama buna rağmen de peygambere böyle bir hitabın olmaması gerektiği iddiasını da reddetmişlerdir. Aynı hitap peygambere de yapılabilir. Ancak o bütün insanların bir imamı ve öncüsü olup, onların kendisine tabi olduğu kimseler olduğundan dolayı hitap kendisine yapılmıştır.

Ümmet de ona bu hitapta ve bu hükümde tabi olmuştur. Aynen bir hükümdarın kendi ordusunun komutanına şöyle dediğine benzemektedir: “Yarın sen çık ve şu şu yerde konakla ve oradan da düşman ordusuna şu vakitte saldır” demesine benzer. Burada sultan sadece komutana emir vermiş ve hitabı ona tevcih etmiştir. Ancak burada tek başına komutan gidip düşman ordusuna saldırarak değildir. O bütün orduyla birlikte saldıracaktır. Asıl işi yapması gereken ordu iken hükümdar hitabı komutana tevcih etmiştir. Yine bir başka görüş ile şöyle derler. Cenab-ı Allah’ın: “Sana bir güzellik dokunduğunda bu Allah’tandır ve sana bir kötülük isabet ettiğinde ise bu nefsendendir.” Burada hitap peygambere ve aynı zamanda ümmetin bütün fertleri de birinci yol ile yapılan izahta olduğu gibi tümüyle buna dahil edilmiştir. Aynı zamanda “Biz seni insanlığa bir peygamber olarak gönderdik” âyetine de asla aykırı değildir. Bu peygambere olan bir hitaptır, çünkü biz seni insanlığa gönderdik derken gönderilen kendisi idi. Buradaki şart vukuu icap ettirmez, cezayı şarta bağlar yani sebebi sonuca bağlar. Doğrusunu Allah bilir.

Kaderiye mezhebine bağlı olanlar şöyle derler: Eğer itaatler ve bütün masyetler mukadder olmuş olsaydı, bütün nimetler ve musibetler de mukadder olsaydı, Cenab-ı Allah bir nimet olan iyiliklerle bir musibet olan kötülükleri neden ayırmıştır ve iyilikleri kendisinden, kötülükleri de insana yüklemesi mümkün değildir. İyilikler kendisinden, kötülükler de insanın nefsinden kaynaklanmıştır. Bütün bunlar ise bir takdirdir, bir kaderdir. Sünni görüş ise şöyledir: Bunların arasında çok farklar vardır. Bu farkları şöyle sıralamak mümkündür:

Birinci fark: Allah'ın nimetleri ve kullarına olan ihsanı kullardan herhangi bir gayret ve kesb olmaksızın Allah'ın bir lütfu olarak ihsan edilir. Allah kullarına bunu bir afiyet ve bir rızık, bir yardım olarak in'am ve ihsan eder. Bunların yanında toplumlara peygamber göndermesi, onlara kitabı indirmesi ve hidayetlerine sebep olacak olan vahyi onlara indirmesi bunu sırf kendileri için bir nimet olsun diye onlara ihsan etmiştir. Bunun olması için insanların kendi eliyle gayret etmeleri söz konusu zaten olamaz. Cenab-ı Allah Cennet'e insanları iskan etmek üzere yaratmış ve onları orada hesapsız bir şekilde barındırmıştır. Aynı şekilde mü'minlerin çocuklarını ve insanlar arasında akıl hastalarını yine herhangi bir amel söz konusu olmasa bile onları Cennet'ine sokar. Cezaya gelince, herkes yaptığının karşılığından başkasını asla görmez. Herkes yaptığının cezasını çeker.

İkinci fark: Güzel amellerde bulunmanın bir ihsan olduğunu biliyoruz ve bu da Allah'tan insana verilen bir ihsandır. Çünkü insana hidayeti ve imanı bir erdemlilik, bir fazilet olarak kendi lütfundan ihsan etmiştir. Aynen Cennet ehlinin dediği gibi: *"Bizi buna ileten Allah'a hamdolsun. Allah bizi buna iletmeseydi, kendiliğimizden bunu bulmuş olamazdık."* (el-Araf, 7/143). Cenab-ı Allah'ın insanlara hayatı bahşetmesi, onları yaratması, onlara iştirmek için kulak, görmek için göz, düşünmek için akıl ve hissetmek için kalp vermiş olması, onlara peygamberler göndermesi, peygamberlerin de onlara hakikati anlatmaları ve tevhidi tebliğ etmeleri ve bu tevhid ile hidayete ermeleri ve aynı zamanda peygamberlerin onlara imanı ilham edip, onu kalplerine yerleştirerek sevdirmeleri, imanın kalpte bir güzelliikle yerleşmiş olması ve onun zıttı olan küfrün kalpten uzaklaşması, kerih görmeleri Allah'ın insanlara nimetleridir.

Cenab-ı Allah'ın aynen şöyle buyurduğu gibi: *"Bilin ki Allah'ın Rasûlü sizin aranızdadır. Eğer o işlerin çoğunda size itaat etse, elbette zorluğa düşersiniz. Fakat Allah size imanı sevdirdi, onu kalblerinizde süsledi ve küfrü, fıskı ve isyanı size çirkin gösterdi. İşte onlar doğru yolu bulanların ta kendileridirler. Allah'tan bir lütuf ve bir nimet olmak üzere. Allah Alimdir, Hakimdir."* (el-Hucurat, 49/7-8). Bütün dünyanın içindeki her türlü hayır ve nimetle nimetlenen insanlık aynı zamanda âhiret nimetiyle de nimetlenecektir ve bu kendilerinden herhangi bir etken ve bir sebebe dayalı olmaksızın insanlığa verilen bir nimettir. Onlar bu nimeti elde etmek için herhangi bir güç ve kuvvet sarfetmezler. Buna ulaşmak Allah'ın hidayetiyle mümkündür. Çünkü Allah onları ve salih amellerini ve onlara verilecek mükâfatları yaratmıştır.

Bütün bunlar şerrin ve kötülüğün aksine Cenab-ı Allah'ın hayır olarak insanlara verdiği ve ihsan ve in'am ettiği hususlardır. Kötülük ise ancak insanların itirafları ile kulun kendi işlediği günahlarla gerçekleşir. Aynı şekilde bu günahlar da insanın nefsinden kaynaklanıyor. Kul kendisinin içinde bulunduğu hayrı düşündüğünde bütün bu hasenatın, iyiliklerin hepsinin Allah tarafından olduğunu görecektir, bilecek ve bundan dolayı Rabbine şükredecektir. O zaman da Cenab-ı

Allah bu şükre karşı kendi fazlından ve lütfundan o kula salih ameller nasip edecek ve içinde yüzüp nimetleneyeceği nimetler verecektir. Ancak şerrin, kötülüğün ve günahların ise bizzat işlediklerinin ürünü olduğunu anlayınca bu günahlarından dolayı Rabbine istiğfar ve tövbe edecektir. İşte bunun üzerine şerre sebep olabilecek her şey o kuldan uzaklaşır. O daima Rabbine şükredici olduğu, Rabbine istiğfar ettiği müddetçe hayır ondan eksik olmaz, şerden de daima uzak olur. Aynen Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-'in bir konuşmasında şöyle buyurduğu gibi: “İnsanın Allah’a hamdedip verdiği nimetlerden dolayı şükranda bulunur ve sonra Allah’tan yardım ve mağfiret dilemesi Cenab-ı Allah’tan taate devam etme noktasında yardım vermesini ve her türlü isyandan uzak kalmak için de sürekli olarak onun mağfiretine sığınmayı ve verdiği her türlü ihsandan, lütfundan ve fazlından dolayı Rabbe hamdetmesi güzel bir davranıştır.

Sonra Allah’a yalvararak deriz ki: Nefislerimizin şerrinden Allah’a sığınırız. Kim bu sözü söyleyip de daha evvel işlemiş olduğu günahlarından Rabbine istiğfar ettiğinde bir daha içine düşmemek üzere istiğfar ettiği günahlarından dolayı bunları söyler ve sonra der ki: Ve amellerimizin kötülüklerinden sana sığınırız. Bu da; daha evvel işlenmiş olan günahlardan dolayı içine düşülecek cezadan kurtulmak ve böylesi bir cezadan Allah’a sığınmak için bu şekilde niyazda bulunulur. Sonra der ki: “Allah’ın kendisine hidayet verdiği bir kimseyi delaletle sürükleyecek bir güç yoktur ve delaletle sürüklenen bir kimseyi de hidayete getirmek mümkün değildir.” İşte bu dua Cenab-ı Allah’ın halkının amelleriyle ilgili olarak tasarrufunu anlatan duruma bir şehadettir. Bu onun kendi iradesiyle tecelli eder, kudreti ve hikmeti ile oluşur ve onun ilmiyle meydana gelir, çünkü Cenab-ı Allah dilediğini hidayete erdirir ve dilediğini de delaletle sürükler. Bir kulunu hidayete erdirdi mi hiç kimse onu dalaletle erdiremez ve birisi de hak ettiğinden dolayı Allah’ın adaleti gereğince dalaletle saptı mı ona hidayeti ulaştıracak kimse olamaz. Burada Cenab-ı Allah’ın rububiyetinin bir ispatı ve kudretinin bir göstergesi, ilminin sonsuzluğu, hikmetinin yüceliği ve hükmünün ve kaderinin üstünlüğünü anlatan durumlar vardır. Onun bu takdiri ve hikmeti tevhid nizamının adeta bir özüdür. Onun temelidir ve bundan dolayı bu kulun önünde durduğu için aynen bir mukaddime olarak o ben: “Allah’ın bir ve tek ilâh olduğuna şehadet eder, Muhammed’in -sallallâhu aleyhi vesellem-'in Allah’ın kulu ve Resulü olduğuna şehadet ederim” diyerek kelime-i şehadetiyle bütün bunları tahakkuk ettirmiş olur. Allah’a hamd olsun, bu hamd ve yardım dileme ile Allah’tan mağfiret dilemekle, ona sığınmakla Cenab-ı Allah’ın nasip etmiş olduğu imanın lezzeti anlaşılır ve iman iyice bununla kalpte kökleşir.

İşte burada Cenab-ı Allah hasenat ile seyyiat, iyiliklerle kötülüklerin arasını ayırmıştır. Onları bir arada zikrettikten sonra Cenab-ı Allah: “*Deki bütün bunların hepsi Allah katındandır*” buyurmuştur ve bu buyruk ile de onların arasını birleştirmiş ve imanın ancak bunlarla kemale ereceğini ve bunların ikisinin kaza ve kader Allah’ın meşiet ve yaratması olduğunun farkına varılırsa bu iman

lezzeti duyulur. Sonra Cenab-ı Allah bu iki hususun arasını ayırt etmiştir. Bu ayırt edişle insanlar hayır ve hasenatın Allah'ın bir nimeti olduğunun farkına vararak ona şükrederler, o da bu şükürlerinden dolayı onlara fazlını ve nimetini arttırır. Şerrin, kötülüğün ve seyyiatın da insanların günahlarının bir sonucu olduğunun farkına vararak ona şükrederler, o da bu şükürlerinden dolayı onlara fazlını ve nimetini arttırır. Şerrin, kötülüğün ve seyyiatın da insanların günahlarının bir sonucu olduğunun farkına varıp, Rablerine istiğfarda bulunmaları ile üzerlerinden bu hükmü kaldırır, bütün bunların bu şerhlerin de sizin nefislerinizden kaynaklandığını bilin ve bundan dolayı Allah'a sığınınız, sizi bu kötülüklerden kurtaracaktır ve ancak bu da yalnız ve yalnız Allah'a iman etmek suretiyle bunun tamamlanacağı mümkündür. Çünkü hidayete erdiren ve dalaletle sürükleyen yalnız ve yalnız odur ve kadere iman da işte budur.

Cenab-ı Allah'a olan imana bu kapıdan giriniz. Bütün işlerin hepsinin Allah'ın elinde olduğunu bilerseniz o zaman kelime-i şahadeti söylemeniz "la ilâhe illallah Muhammeden Resûlullah" demeniz tasdik edilir. Bütün bunlar İslâm inancının ve imanın asıl temeli ve bağıdır. Eğer bu anlatılan farklara dikkat edilmezse ve insan-ı noğlu bu konudaki farkı anlamazsa onun günahlardan ve isyandan uzak kalması mümkün değildir ve günah işlediğinde, isyan ettiğinde kendi nefsinin kötüyeyip, günahlarından tevbe ve istiğfarda bulunması, nefsinin içine düştüğü şerhlerden pişman olması ve kalbini de bir daha bu kötülüklerle düşmeyecek şekilde ıslah etmesi, ancak Rabbinin kaderine teslim olması ile mümkündür. Allah'ın takdirini ancak bu şekildeki iman, amel ve tevbe anlayışıyla gerçekleştirebilir. Bu öyle bir durumdur ki, öyle bir tuzaktır ki şaki ve günahkârların iblise tabi oldukları bir yoldur ve hala bu tuzağın sahibi olan iblis her zaman şakavet ve günah sahibi olan kimseleri buna doğru sürükler. Bu devam ettiği müddetçe iblisin azabını arttırır ve onu Rabbinin bu iblisi uzaklaştırması daha da artar, Rabbi onu her seferinde daha çok uzaklaştırır. Aynen bu da müşriklerin dalaletle düşüp, şakavet içerisinde iken söyledikleri söz gibi: *"Eğer Allah dileseydi, biz de, babalarımız da şirk girmezdik."* (el-En'am, 6/148) Kıyamet gününde şu sözü söyleyenin durumunda bir değişikliğin olduğunu göstermesi de aynen buna benzer: *"Eğer Allah beni hidayete erdirmiş olsaydı, ben muttakilerden olurum diyen kimsenin durumu gibidir."* (ez-Zümer, 39/56) Bu bir hasrettir, bir azaptır. Cenab-ı Allah bu âyetin arasındaki uyumu birlikte zikretmeyip, bunların ikisini birbirinden ayırt ederek söylemiş olsaydı, o zaman tevhidte, imanda, kaderde ve Allah'a olan sığınmada hidayeti, tefviki, başarıyı, Allah'a sığınmayı, şerrin nefisten kaynaklandığını ve amelin kötülüklerinden şerrin meydana geldiğini ve Allah'a olan tam bir ihtiyacı ve onun fazlını ve yardımına olan gerekliliği anlamak mümkün olmazdı. Bunların arasını ayırt etmede ve bunların ikisini birlikte zikretmede gerçek ubudiyetin tam anlamıyla ifadesi vardır. İleride bu konulara ve kaderle ilgili olarak tam tafsilatlı bir anlatımda bulunacağız. Bu iki hususun iyilik ve kötülüğün, hasenat ve seyyiatın kader ve şerrin birlikte zikredilmesi ve bunların birbirinden ayrı tutulmalarıyla meydana çıkan farkın geniş izahını ileride yapacağız.

Üçüncü fark: İyilik Cenab-ı Allah'ın arttırdığı, onu nemalandırdığı ve en küçük bir gayret sonucu olarak kulun yapmış olduğu bir iyiliği yazıp büyütmesi ve ona bunun karşılığında büyük bir sevap vermesiyle oluşur. Kötülüğe gelince, onu arttırmaz ve gerektiğinde tevbe ile ve kötülükleri silen hasenatlarla, güzelliklerle veya başa gelen musibetlerle onu yok sayar. Seyyiatlar, kefaret mahiyetinde olup musibetlerin başa gelmesiyle gerektiğinde yok olabilecek şeylerdir. Bunun için hasene Cenab-ı Allah'a izafe edilmesi açısından çok daha uygundur. Seyyiatın ve kötülüklerin ise nefse izafe edilmesi de daha uygundur demek gerekir.

Dördüncü fark: Taat ve nimet olan iyiliğe, haseneye gelince Cenab-ı Allah'ın sevdiği, razı olduğu ve her zaman kendisine itaat edilmesinden dolayı memnun olduğu gibi bunları yapan kullarına da ihsan etmeyi, iyilikte bulunmayı, onlara cömertçe vermeyi arzu eder ve sever. Masiyetin meydana gelmesi ve takdir edilmesi halinde de yine taatlerle onu engellemeyi de sever ve masiyetin meydana gelmesinden, taatin meydana gelmesi ona daha sevimlidir. Vermek ve ihsanda bulunmak Allah katında daha güzeldir. İşte bundan dolayı iyiliği Cenab-ı Allah'a izafe etmek ve kötülüğün bütün türlerini de nefse irca etmek daha uygundur. Bunun için İslâm ariflerinden ve Allah'ın Rablerini daha iyi bilen kulları arasında edebîn tarifi yapılırken Cenab-ı Allah'a hayrı, nimetleri izafe etmişler, şerleri, kötülükleri ise yerine ve sadır olduğu kimseye izafe etmişlerdir. Aynen hanîf insanların imamı olan Hz. İbrahim'in diliyle Kur'an-ı Kerim'in buyurduğu gibi: *"Onlar -âlemlerin Rabbi müstesnâ- benim düşmanımdır. "O, beni (yoktan) yaratandır ve bana doğru yolu gösterendir. Beni yediren ve bana içiren O'dur, Hastalandığımda bana şifâ veren O'dur."* (eş-Şuara, 26/78-80) Burada Hz. İbrahim hastalığı kendi nefesine, şifayı ise Rabbine izafe etmiştir.

Kehf sûresinde el-Hadr adındaki bilge kişi: *"Mü'minlerden (nâfile) bağışlarda bulunanları, kaş -göz işaretleriyle ayıplayanlarla, güçlerinin yetebildiğinden başkasını bulamayan kimselerle eğlenenleri Allah maskaraya çevirir ve onlar için pek acıklı bir azab vardır"* (el-Kehf, 18/79) Sonra yine şöyle der: *"Artık onlar kazandıklarının bir cezası olarak az gülsünler, çok ağlasınlar"* (el-Kehf, 18/82) ve; Cinlerden mü'min olan kimseler de şöyle dediler: *"Doğrusu biz yerde bulunanlar için şer mi murad edildi yoksa Rabbleri onlar hakkında hayır mı murad etti, bilmiyoruz"* (el-Cin, 72/10)

Beşinci fark: Hasene Cenab-ı Allah'a izafe edilmiştir. İyilikler ona aittir çünkü o hasene ile her yönüyle ve bütün değerleriyle Cenab-ı Allah'a aittir. Yukarıda ifade ettiğimiz şekilde birçok yönüyle ona izafe edilmesi gerekmektedir. Seyyiat, şerre ve kötülüğe gelince, Cenab-ı Allah kaza ve hikmetinden dolayı onu takdir etmiştir, bu hikmetten dolayı da onun bir ihsanı olarak kabul edilmektedir. Cenab-ı Allah rububiyeti gereğince asla kötülük yapmaz ve kötülük yapmakla da vâsfedilmez. Onun isimleri arasında kötülüğe ve şerre işaret eden hiçbir isim göremezsiniz. Bu müstahildir. Onun yaptığı her şey güzeldir, hayırdır

ve hikmettir. Aynen buyurduğu gibi: “*Hayır onun elindedir.*” (Ali İmran, 3/26) Ümmetin arifleri şöyle derler: “Şer asla sana ait değildir.” Çünkü Allah asla ve kat’a hiçbir zaman şerri yaratmaz. Yarattığı her şey onun yarattığıdır ve yarattığı her şeyin de mutlaka bir maslahatı ve hikmeti vardır ve onun yarattıkları arasında şer gibi gözüken veya bir parçası kötü gibi gözüken şeyler izafidir ve geçicidir ama mutlak ve her yönüyle şer olan mahza kötülük kabul edilen bir şeyi Cenab-ı Allah’a izafe etmek isabetli değildir, o bundan münezzehtir, hiçbir şekilde hiçbir yönüyle külli bir şer ona izafe edilemez ve ona ait olamaz.

Altınca fark: İnsanın hasenattan yapmış olduğu şeyler onlar Allah’ın iradesine bağlı ve var olan şeylerdir. Allah’ın takdir ettiği, rahmet ve hikmetiyle yarattığı durumlardır. Bunlar ademi olan, yok hükmünde olup da Allah’tan başkasına izafe edilecek şeyler değildir. Tümüyle vücudi durumlardır ve her mevcut olan şey de sonradan var olmuştur ve onu yaratan da Allah’tır, onu oluşturan odur. Hasenat iyilikler ve güzellikler de emredilen bir fiildir. Onların terk edilmesi ise mahsur teşkil eder. Terk etmek de yine var olan bir durumdur. İnsanın nehyedildiği şeylerden uzak kalması, onları terk etmesi, onu bir günah olarak bilmesidir. Nehyedilenler kötü şeylerdir, gûnahtır ve bunun yapılması halinde de azaba sebep olur. Allah’ın vereceği azap ve buğzuna sebep olan bu şeyleri terk etmek ise insanın yapması gereken bir davranıştır. Eğer insan bu kötülükleri kerih görür, kendi nefsinin ve arzularını, isteklerini bundan uzak tutarsa bu yine mevcut olan, var olan bir durumu ortaya koyar. Cenab-ı Allah’ın insana vermiş olduğu bilgi sebebiyle bu iyilikleri yapması bir adaletin tecellisi, bir sıdk olup hasenatı gerektirir. Bu da yine vücudi bir durum yani varlığı gerektiren bir durum olarak ortada vardır. İnsan da kötülüklerin ne kadar kötü olduğunu ve bunları işlememesi gerektiğini bildiğinden dolayı bunları terk ettiği için kendisine sevap yazılır. İnsanın bundan uzak durması, nefsinin bunlardan alıkoyması ve kalbinde bunları kerih görmesi sevap kazanmasına vesiledir. Cenab-ı Allah’ın şu buyruğunda olduğu gibi: *Bilin ki Allah’ın Rasûlü sizin aranızdadır. Eğer o işlerin çoğunda size itaat etse, elbette zorluğa düşersiniz. Fakat Allah size imanı sevdirdi, onu kalblerinizde süsledi ve küfrü, fıskı ve isyanı size çirkin gösterdi. İşte onlar doğru yolu bulanların ta kendileridirler*” (el-Hucurat, 49/7) ve yine Cenab-ı Allah şöyle buyurur: “*Rabbinin huzuruna varmaktan korkup nefsinin hevâdan alıkoyana gelince*” (en-Naziat, 79/40) ve yine bir başka âyette Cenab-ı Allah şöyle buyurur: “*Muhakkak ki namaz her türlü kötülükten ve münkerden insanı alıkoyar.*” (el-Ankebut, 29/45)

Buhâri ve Müslim’de Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem-’den rivâyet edildiğine göre:¹⁴⁶³ “Şu üç husus kimde bulunursa, o imanın lezzetini elde etmiş demektir. Kimin için Allah ve Resulü onların dışındaki her şeyden daha sevgili

1463 Buhâri bu hadisi muhtelif yerlerde rivâyet etmiştir. I, 77, el-İman bölümü; Müslim, I, 217, el-İman bölümü

ise ve bir kardeşini Allah rızası için sevmesi ve imanı terk edip, küfre düşme durumunu aynen ateşe atılma gibi son derece kötü ve kerih gören kimse.” Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- burada “Allah için buğzetmeyi” buna ilave etmek suretiyle asıl imanın sağlam kulpuna işaret etmiştir. Yani Allah için sevmek ve Allah için buğzetmek imanın sağlam bir kulpudur. Allah için sevmek ve Allah için buğzetmeyi, Allah için vermeyi imanın kemal derecesi olarak tavsif etmiş bulunmaktadır. Bu şekilde buyuran Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem- diğer bir hadisinde şöyle der:¹⁴⁶⁴ “İmanın en sağlam kulplarından birisi Allah için sevmek ve Allah için buğzetmektir” ve yine Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem- başka bir hadis-i şerifinde şöyle buyurur: “Kim Allah için sever ve Allah için buğzederse, kim Allah için verir ve Allah için alıkoysa imanın en mükemmeline yakalamış olur.”¹⁴⁶⁵ İnkâr edilmesi gerekeni kalp ile inkâr etmek imanın mertebelerinden birisi olarak görülmüştür. Kötü olan şeyin buğzedilmesi ve kerih görülmesi, terk edilmesinin bir gereğidir. Ancak bu terkin imandan olabilmesinin şartı onu kerih görmek, buğzetmek ve ondan uzak kalındığı gibi insanların ona düşmelerini engellemek de aynı şeydir ve Allah rızası için alıkoymak da bunu gerektirmektedir. Kötü arkadaşın terk edilmesi, kendi kavminden olan müşriklerden uzak kalınması ve onların tapındıklarının tümünün reddedilmesi işte Allah rızası için olan davranışlardır. Bu terk normal bir terk değil, imandan gelen ve İslâm’a olan düşmanlıklarından dolayı bir terk olup, bu gibi kimselerin yaptıklarını kerih görmek Müslüman için güzel bir davranıştır. Bu da kalp için bir ubudiyettir. Kalpte meydana gelen bu imani durum bütün organların da bunun gereğini yapması ve bundan uzak kalınması, kalbin bunu tasdik ederek irade ile ortaya koyması, muhabbetle, taatla ve kalbi ubudiyetle bütün bunların gerçekleşmesi icap eder. Bu Allah rızası için sevmek ve Allah rızası için buğzetmek, gerçekten “*la ilâhe illallah Muhammedun Resûlullah*” şهادetini tahakkuk ettirmek ve ona uymak demektir. Bu kalbin tamamen Allah’a bağlandığını, ona muhabbet ettiğini ve Allah dışındaki her şeyin terk edilip, kerih görüldüğünü gösteren bir durumdur.

Sadece Allah’a ibadet etmek veya onu sevmek ve ona tevekkül etmek ve ona sığınmak, ondan korkmak ve onun rahmetini beklemek yeterli değildir. Bütün bunların yanında onun dışında olan kimseleri ibadeti terk etmek, onun dışında olan kimselere güvenmek ve tevekkül etmek ve onun dışında kimselere sığınmak ve onlardan korkmak, Allah dışında kimselerden bir şey talep etmek

1464 Ebu Davud et-Tayalisi bunu başka bir şekilde rivâyet etmiştir: “İslâmın hangi kulplarının sağlam olduğunu bilir misin?” Hadis no, 378; İbni Ebi Şeybe, hadis no: 110, aynı lafızla rivâyet etmiştir; et-Taberani, *el-Kebir*, XI, 215, hadis no: 11537 ve imanın sağlam kulplarının en sağlamı hangisidir ibaresiyle de Ahmed İbni Hanbel, *Müsned*, IV, 286. Hadisi Allame el-Elbani hasen kabul etmiş ve bunu *es-Silsiletu’s-Sahihah* adlı eserinde hadis no 1728’de nakletmiştir.

1465 İmam Ahmed İbni Hanbel, *Müsned*, III, 438; Ebu Davud, XIII, 438; Tirmizi, IV, 578; el-Hakim, II, 164. el-Hakim bunun sahih olduğunu ve Buhârî ile Müslim’in şartlarına uygun olduğunu söylemiş, İmam Zehebi de bunu uygun görmüştür.

veya bir beklenti içerisinde olmak. İşte bütün bunların hepsini yapmadığı gibi, bunları yapmayı da kerih görmek var olan ve ortaya çıkarılan imani durumlardır ve onların hepsi Allah'ın insana sevap takdir ettiği güzelliklerdir. Kötülüğün bir kötülük olduğunu bilmeksizin ve takdir etmeksizin onu sadece terk etmek yeterli değil, onu kalbiyle buğzetmesi ve nefsinin ondan uzak tutması ve onun meydana gelmesinin istenmemesi, tamamen terk edilmesi, kalbiyle bunu buğzetmesi sonucunda ancak kendisine sevap verilir. Bütün bunların terk edilmesi halinde sevap mümkündür. Bunların her birisini yerli yerine koymak suretiyle sevap elde edildiği gibi insanların bunları kalp ile tahrim ederek, bunların haram olduğuna iman etmesi de sevabı gerektirir. Bunlara hiçbir şekilde dâvet edilmediği halde bunların haram olduğunu kabul etmesi ve kulun bunları terk etmesi üç kısımdan ibarettir. Birincisi kendisinin yapması suretiyle sevap kazandığı hususlar ve yapması halinde ceza göreceği hususlar ve üçüncü bir kısım ise ne sevabı ne de cezayı gerektiren hususlardır.

Birincisi: Bir kötülüğü yapabileceği halde ondan uzak kalarak ve onu terk ederek ortaya konan ameldir. *İkincisi:* Allah rızası için değil de Allah'ın dışında başka bir şey için bunu terk eden kimsenin durumu. İşte bu Allah dışında bir kimse için terk ettiğinden dolayı bu ameline karşılık ve bu terkenden dolayı da ceza görecektir. Bunu yapan bir kimsenin ceza görmesi gibi. Bunu Allah rızası için değil de, başkasının rızası için terk ettiğinden dolayı bunun bir cezası vardır. Çünkü bir şeyi terk etmek ve ondan uzak kalmak kalbi bir davranışın sonucudur. Eğer kul Allah dışında bir kimseyi bu şekilde kalbinde barındırıyor ve ona bu şekilde tapınıyorsa bilsin ki o cezayı hak eder.

Üçüncüsü ise, bir şeyin terk edilmesi, onun hiçbir zaman hatırına gelmemesi veya onu sevmek veya kerih görmeyi de hatırlamaması aynen uykuda olan kimse ile çocuğun bu şeyleri yapıp yapmaması arasındaki fark gibidir. Nasıl uykuda olan kimse bir şeyi yapmayı, kerih görmeyi veya sevmeyi hatırlamadan geçirmiyor ise veya bir çocuk da bir kötülüğü yapmayı veya bir iyiliği yapmayı neden dolayı yaptığının farkında değil ise, aynı durumda olan bir kimsenin bir şeyi yapıp yapmamasını bir türlü kalbinden geçirmeyen ve böyle bir şeyi hatırlamayan kimse bundan dolayı da ona ne sevap vardır, ne de ceza vardır.

Eğer bir kimsenin halk arasındaki makam ve mevkiini korumak ve halktan utanarak bir kötülüğü yapmaktan ve böyle bir kötülüğü yapmasından dolayı halkın kendisine saldırabileceklerini düşünerek ondan uzak kalırsa niçin bundan dolayı kendisine ceza verilsin. Bunun için de Allah böyle bir kimseyi kınamaması ve böyle bir davranışı da yasaklamaması gerekir diye düşünülecek ve ileri sürülecek olursa denir ki insan soyut olarak sırf bundan dolayı ceza görmez.

Onun böyle davranışından dolayı ceza görmesinin asıl sebebi insanlara yaklaşarak, onlara gösterişte bulunup, onlara karşı riya yapması ve bu riya-dan dolayı bunu terk etmesi, eğer kötülüğü Allah'tan korkarak terk ediyorsa

ve içinden bunu Allah'ın bir murakabesi sonucunda terk ettiğini hissediyorsa bunlar arasında fark vardır. Yok eğer insanlara yakınlaşmak, onlara riyakarlıkta bulunmak veya onlardan utanmak suretiyle böyle bir davranışı terk etmek ve onların kendisine bir eza ve cefa verip, ona sıkıntı çektirmelerinden korkarak halkın gözlerinden düşeceğini düşünerek böyle bir davranışa girmemek belki onu cezadan kurtarır ve bunun için de sevap alabilir. Bu da şu şarta bağlıdır: Eğer bunu yaparken Allah'tan kendisine bir muhabbet besleneceğini ve Allah'a olan dâveti koruyacağını ve onun bu davranışından dolayı kendilerine İslâmî bir çağrıda bulunması halinde bunu kabul edeceklerini düşünürse ve benzeri duygularla bunu yaparsa bunun bir cezası yoktur. Bilakis sevap vardır. Ancak böyle bir şeyin terkinde ise bunun bir varlık olduğu veya bir yokluk olduğu konusunda insanlar arasında bir farklı yorum sözkonusudur. Fakat ilim adamlarının büyük bir ekseriyeti böyle bir terkin ortaya çıkması bu varlığı olan bir durumdur diye takdir etmişlerdir.

Ebu Haşim Abdusselam İbn Ebi Ali Muhammed el-Cubbai el-Mutezili şöyle der:¹⁴⁶⁶ Böyle bir terk madumdur yani yok hükmünde olan bir terktir ve bunu yapan kişi de fiili yapmamaktan dolayı cezalandırılır. Yoksa onu terk etmekten ve kalbinden bunu geçirmekten dolayı ceza görmez. Bunlar ise kötülüğü ve cezayı mahza bir yok üzerine bina ederler. Çoğunluk alimler ise şöyle der: Mahsuru terk etmeden dolayı kendisine sevap verilir. Bu ise bir amelin terk edilmesi demektir. Bizzat kendisinin yaptığı bir fiilden dolayı bu terk sözkonusudur ve emredilen bir şeyi terk eden kimse de cezalandırılır, çünkü o da var olan bir şeyin terkinin gerçekleşmiştir. Yani var olan bir şeyi terk etmiştir ve bunu da bizzat kendisi yaptığından dolayı cezalandırılır. Bundan uzak kalması, nefsinin bundan uzak tutması ve bu fiili yapmaması ve emredildiği bir şeyi terk etmiş olması işte o zaman bütün iyilikleri, hasenatı ortaya çıkartır ki bu davranışlara karşı ise kişiye sevap yazılır.

Bütün bunlar da tam bir varlığı gerektiren durumlardır. Çünkü imanı kalpte yerleştiren, taati sevdiren, kula bunu güzel gösteren, kulun kalbinde bunu süsleyen ve bunun zıttı olan şeyleri de kötü gösteren yine Cenab-ı Allah'tır. Ancak kötülüklere gelince, bunların kaynağı cehalet ve zulümdür. Kişi ise ancak cehaletinden dolayı bir kötülüğü işleyebilir. O kötülük de bizzat kendi özünde kötülük var olan şeydir. O da heva ve heves olup, şehvettir, insanın bunun kötü olduğunu bilmesiyle bunu gerçekleştirir. Birincisi cehalettir, ikincisi ise zulümdür. Çünkü bir insan bir iyiliği onun iyi olduğunu bilmediğinden dolayı terk etmesi mümkündür.

1466 O Ebu Haşim 247 yılında doğmuş, Şaban'ın ilk Çarşamba günü 321. yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. el-Cubba diye bilinen ve Basra'ya bağlı bir köyden olduğu için ona el-Cubbai adı verilmiştir. Bununla ilgili olarak bkz. İmam Zehebi, *Siyer A'lam en-Nubela*, XV, 63; İbni Hallikan, *Vefayatu'l-a'yan*, III, 183; es-Sem'ani, *el-Ensab*, II, 17; Hatib el-Bağdadi, *Tarih-u Bağdat*, XI, 55-56.

Bir şeyin iyi olduğunu bilmediği için insan onu terk eder. Yoksa onun zıttı olan bir şeyi yapmak için bunu terk etmiş olmaz. Aslında bütün kötülüklerde ve seyyiatıda bir cehalet sözkonusudur. Yoksa bunun gerçekleşmesi mümkün değildir. Eğer insanoğlu bunun zaruriyetine dair bir tercihi, tam bir bilgisi olmuş olsaydı bunu asla yapmazdı. Mesele kişi yüksek bir yerden aşağıya atılacağını görse oraya doğru hiç yanaşır mı? Veyahutta yıkılmak üzere olan bir duvarın önüne gelip, oturur da orda durur mu? Veyahutta batma durumunda kalacağı bir suya hiç atlar mı? Veya kendisine zehir olabilecek bir yemeği asla ister mi? Çünkü bütün bunları bir bilgi dahilinde yapar ve bunun zararlarının kendisine isabet edeceğini bildiğinden dolayı bunu terk etmeyi tercih eder. İşte bu da Cenab-ı Allah'ın bütün canlıları, konuşan ve konuşmayan bütün hayvanatı ve insanları bu fıtrat üzerine yaratmıştır. Ancak çocuk ve delilerin veya sarhoş olan bir kimsenin sarhoşluğu geçinceye kadar ki müddet içerisinde ne yaptığının farkında olmayıp, yaptığı şeyin kendisine zarar vereceğini ayırt edemeyen bir kimse bunu yaparsa ve kendisine zarar vermeyecek olan bir bilgi sonucunda yönelirse bunu da ancak kalbi ile ve bir menfaati gereği olarak bunu tercih eder ve bu da bu menfaatinin bir sonucu olduğunu bilerek yapılan bir tercih olduğunu farkında olur. Bu isterse zannedilen bir şey de olsun, ister zanneden kimsede olsun, aynen bir kayıkta batacağını gören kimsenin ona asla ve kat'a binmemek gibi bir davranışı sergileyen kimse gibidir. Bunu işleyen kimsenin durumu da buna benzer. Örneğin elinin kesileceğini bilen bir kimse hiç hırsızlık yapmaya yanaşır mı? Eğer bunun elinin kesileceğini bilmeseydi bu malı ele geçirecek ve bu şekilde de kurtulmuş olacağını kabul eder. Aynı şekilde katil de böyledir, içki içen, zina eden kimse de aynı durumdadır.

Bir kimse yapacağı bir davranıştan dolayı kendisine bir zararın geleceğini anlasa hiçbir zaman bu zararı tercih etmez ve böyle bir davranışa da girmez. Fakat bunun haram olduğuna inanmıyorsa ve bunu yapması halinde kendisine bir cezanın verileceğini düşünmüyorsa ve bunun sonucunda da bunu yapması halinde de affedileceğini, kendisine mağfiret edileceğini, tevbe edip de bu tevbesinden durup, her türlü iyiliği yapacağını uman bir kimse onun bu davranışları o kötü amellerini siler götürür.

Ancak bütün bunları şehvetin ve iradenin kendisine hakim olup, onun bütün iradesini şehvetin kapsaması ve kalbine hakim olmasıyla bu şekilde onun günah işlemek suretiyle başına gelecek zararın nasıl bir zarar olduğunun farkına varmadan gaflete düşmesi halinde ise artık cezayı kendisi çekecektir. Gaflet ise ilimlerin, bilginin zıt olmasından kaynaklanmaktadır. Gaflet ve şehvet ise şerrin bizzat kendisidir ve şerri doğuran şeydir. Cenab-ı Allah şöyle buyurur: *"Sabah akşam Rabblerinin rızasını dileyerek O'na dua (ve ibadet) edenlerle beraberliğini sebatla sürdür! Dünya hayatının güzelliğini isteyerek gözlerin onlardan başkasına kaymasın. Kalplerine Bizi anmaktan yana gaflet verdiğimiz hevâ ve heveslerine uymuş, işinde haddini aşmış kimselere de itaat etme."* (el-Kehf, 18/28) Arzu ve

heva tek başına kötülük ve fesad işlemeye yeterli olmayıp, bunun yanında bir cehaletin olması da gerekmektedir.

Böyle olmadığı takdirde artık o kişi heva ve hevesine kapılmış giden kişi durumundadır. Heva ve hevesine uymasının kendisine zarar vereceğini ve bu zararın da tercih edilecek bir zarar olmadığını bilmesi gerekir. Eğer böyle bilmiş olsa artık onun nefsi taatten uzaklaşır, hâlbuki Cenab-ı Allah nefsin içinde bir sevgi yaratmıştır, o sevgi de nefse menfaat veren veya buğzu gerektiren bir sevgidir çünkü nefis kendisine menfaat veren şeyi sever ve zarar veren şeyleri de reddeder. Akıllı kullanan bir insan nefsinin bu emirlerinin kendisine tercih edilmeyen bir zararı vereceğini anlar. İşte bunun için de bunu aklını kullanarak bu konuda kalbini devreye sokarak bunu terk eden bir kimse methedilmiştir. Kötülük, bela ve musibet şeytanın insana süslediği bir gemi gibidir. Bunun kendisine vereceği zararı mutalaa etmeden ve düşünmeden gafleti kuşanarak bu gemiye biner. İşte bu amel şeytanın süslemesinin neticesi olarak ortaya çıkar. Bu da insanın bir gafleti ve unutmaması sonucunda tecelli eder ki bu da şehvetin bir sonucudur. Bu öyle bir şekilde sürekli olarak süslenip onun önüne atılır ki artık ondan asla ayrılmayan ve onun bir parçası durumunda olan bir kimse durumuna düşer. Aynen şeytanın insanlığın anne ve babası olan Adem ve Havva'ya o yasak ağaçtan yemeği süslediği gibi onları gaflete düşürmesi ve masiyetin zararının düşünülmemesi ve bunun süslü görülmesi sonucunda iyiliği kötülükten ayırt edememe durumunu doğurur.

Cenab-ı Allah bu konuda şöyle der: “Şeytan onlara yaptıklarını güzel göstermiştir, onu süsleyip püslemiştir ve yine bir başka âyette de öyle kimseler vardır ki o amellerinin kötü tarafı kendilerine süslü gösterilir ve o kötülüğü güzel görür.” (el-Fatır, 35/8) Ancak diğer taraftan hayrın ve güzelliğin de süslenmesi ile ilgili olarak Cenab-ı Allah şöyle buyurur: “Fakat Cenab-ı Allah size imanı sevdirmiş, onu kalplerinizde süslemiş, oturtmuştur.” (el-Hucurat, 49/7) ve her iki durumun süslenmesi ile ilgili olarak Cenab-ı Allah şöyle buyurur: “İşte biz böylece her bir ümmete yaptıklarını süsledik. Nihayet dönüşleri yalnız Rablerine dir. O da kendilerine yaptıklarını haber verecektir” (el-En'am, 6/108) Hayrın ve güzelliğin süslenmesi, hidâyetin güzel gösterilmesi melekler ve mü'minler aracılığıyla oluyor ama kötülüğün ve dalaletin süslenip püslenmesi ise şeytanların, cinlerin ve insanlardan olan şeytan ve cinlerin, insan şeytanların işidir. Aynen Cenab-ı Allah'ın şu buyruğunda olduğu gibi: “Böylece onların ortakları müşriklerden bir çoğuna evlatlarını öldürmeyi de hoş göstermiştir.” (el-En'am, 6/137) Gerçekten bu süslenme ile cahil olan kimsenin aldanacağı muhakkaktır, çünkü buradaki her türlü kötülük, bâtil ve zarar aynen ona hak suretinde, faydalı şeylermiş gibi görünüp durur. Belanın büyük bir ekseriyeti cehaletten ve bilgisizlikten kaynaklanıyor. Bundan dolayı Katade şöyle demiştir: Allah'a isyan eden her kişi cahildir.

Cenab-ı Allah şöyle buyurur: “Allah’ın tevbelerini kabul edeceği kimseler kötülüğü ancak bilmeden yapanların, sonra da çarçabuk tevbe eden kimsele-rinkidir. İşte Allah’ın tevbelerini kabul edeceği kimseler bunlardır. Allah hakkıyla bilendir, Hakimdir.” (en-Nisa, 4/17) ve yine bir başka âyet-i kerime’de Cenab-ı Allah şöyle buyurur: “Âyetlerimize iman edenler sana geldiğinde onlara de ki: “Selâm sizlere. Rabbiniz kendi üzerine rahmeti yazdı. Şöyle ki: İçinizden kim bilmeyerek kötü bir iş işler de sonra arkasından tevbe eder düzeltirse, şüphesiz o mağfiret ve merhamet edendir.” (el-En’am, 6/54) Ebu'l-Aliye şöyle der: Muhammed -sallallâhu aleyhi vesellem-’in ashabına bu âyetin anlamını sordum. Yani: “Allah’ın tevbelerini kabul edeceği kimseler kötülüğü ancak bilmeden yapanla-rın, sonra da çabucak tövbe eden kimselerinkidir.” (en-Nisa, 4/17) Bu âyetin ne anlama geldiğini sordum. Bana şöyle dediler: Allah’a isyan eden kişi cahildir. Ölümünden evvel tevbe eden kimse artık bir an evvel tevbe etmiş kimsedir.

Katade ise şöyle demiştir: Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem-’in ashabının tümü Allah’a isyan eden herkesin cehaletten ve kasten bunu yaptığını, isterse bunu kasten yapsın, isterse kasten yapmasın bunu cehaletten dolayı yapar ve dolayısıyla her kim Allah’a isyan ederse o cahildir. Mücahid de şöyle der: İster yaşlı olsun, ister genç olsun günah işleyen kimse onu cehaletinden dolayı işler ve der ki: Rabbine isyan eden kimse de gerçekten cahildir ta ki bu yaptığının bir günah olduğunu anlayıncaya kadar yine Mücahid ve Ata’nın birlikte şu kana-atte oldukları bildirilir: “Cehalet kasıt demektir” ve Mücahid de şöyle der: Kim bir kötülüğü isterse bir hata sonucunda, isterse kasten yapmış olsun o cahildir ta ki bu yaptığı kötülüğten uzak duruncaya kadar. Bütün bu sahabeden gelen görüşleri İbn Ebi Hatem nakletmiştir ve ayrıca Katade ve Amr İbni Murre’den, es-Sevri’den buna benzer görüşler nakledilmiştir. İsterse bunlar hataen meydana gelsin, ister kasten ve bilerek yapılmış olsun bunların hepsi cehalettir. Mücahid ve ed-Dahhak’tan nakledildiğine göre ise bir kimsenin helâl veya haramı bilmemesi onun cehaletinden değildir. Ancak bunu yaptığı anda bir cehalete kapılmış ve o anda bu fiili yaparken cehalet içerisinde. İkrime ise der ki: Akıtılan kanların tümü cehaletten dolayıdır.¹⁴⁶⁷

مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا ﴿٧٩﴾

79. “(Ey insan!) Sana gelen her iyilik Allah’tandır. Sana gelen her fe-nalık da kendindendir. Seni insanlara bir peygamber olarak gönderdik; şahid olarak Allah yeter.”

Tefsiri:

Bu âyetin açıklamasıyla ilgili olarak şöyle denir: Sana bir güzellik ve bir iyilik isabet ederse, bu Allah'tandır. Sana bir kötülük isabet ederse bu da senin nefsin-den kaynaklanmaktadır ve bu konudaki asıl delil ise Cenab-ı Allah'ın onların bu iddialarına karşılık olarak da şunları buyurduğu âyet-i kerime gösterilmektedir: "Deki: Bunların hepsi Allah katındandır. Şu kavme ne oluyor ki bir türlü söz anlamıyorlar." Bu âyet gibi Kur'an-ı Kerim'de pek çok âyet vardır.¹⁴⁶⁸

مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ تَوَلَّى فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِظًا ﴿٨٠﴾
وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ وَاللَّهُ يَكْتُبُ
مَا يُبَيِّتُونَ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿٨١﴾ أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ
الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا ﴿٨٢﴾ وَإِذَا جَاءَهُمْ
أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ
لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا
قَلِيلًا ﴿٨٣﴾ فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَالِفْ إِلَّا نَفْسَكَ وَخَرِصِ الْمُؤْمِنِينَ عَسَى
اللَّهُ أَنْ يَكْفِيَ بِأَنْسِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَاللَّهُ أَشَدُّ بِأَنْسًا وَتَكِيلًا ﴿٨٤﴾

80. Peygambere itaat eden gerçekte Allah'a itaat etmiş olur. Kim de yüz çevirirse; zaten Biz seni onların üzerine bir koruyucu (gözetleyici) göndermedik.

81. "İtaat ederiz" derler. Fakat yanından ayrılınca içlerinden bir grub (huzurundayken) söylediklerinin aksine geceleyin plan kurarlar. Allah onların geceleyin kurdukları planlarını yazıyor. Artık onlardan yüz çevir ve Allah'a güvenip dayan. Vekil olarak Allah yeter.

82. Hâlâ onlar Kur'an'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkasından gelseydi, elbette içinde birbirini tutmayan birçok şeyler bulurlardı.

83. Kendilerine güven veya korkuya dair bir haber geldiğinde onu hemen yayıverirler. Hâlbuki bunu Rasûlüne veya içlerinden emir sahiplerine döndürmüş olsalardı, içlerinden işin iç yüzünü araştırıp çıkaranlar, onun ne olduğunu elbette bilirlerdi. Allah'ın üzerinizdeki lütfu ve rahmeti olmasaydı pek azınız müstesnâ, şeytana uymuş gitmiştiniz.

84. Sen artık Allah yolunda savaş. Sen ancak kendinden sorumlusun. Mü'minleri de (cihâda) teşvik et. Umulur ki Allah o kâfirlerin baskısını önler. Allah kahrı daha çetin olandır; ibret alınacak cezası da daha şiddetlidir.

Tefsiri:

Cenab-ı Allah peygamberine kıtali emrettiğinde bu âyet-i kerimede ifade edildiği üzere sadece kendisini kıtal ile mükellef ve sorumlu tutmuştur. Başkasının değil de Peygamber'in burada sorumlu tutulmasının sebebi adeta yükü başkasının sırtına atmamak içindir. Sonra âyetin devamında: "Mü'minleri de savaş için teşvik et." Bundan maksat da olayı işiten kimsenin herhangi bir yanlış anlamaya sürüklenmemesi içindir. Peygamber kıtal ile sorumluluğu tek başına yüklenmesi ve arkadaşlarına bu konuda herhangi bir görev vermemesi de yine bir soruya sebep olacağından ve onların belki terkedilmiş veya ihmal edilmiş olmaları hususu da dile geleceğinden ve akla gelebileceğinden onları da savaşa teşvik et diye buyurulmuş ve işin içine onlar da katılmıştır.¹⁴⁶⁹

مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُقْتَبِلًا ﴿٨٥﴾

85. Kim güzel bir işte aracılık ederse ondan kendisine bir pay vardır. Kim de kötü bir işe aracılık ederse ondan kendisine bir pay (günah) vardır. Allah her şeye kâdir ve şâhiddir.

Tefsiri:

Başkasına herhangi bir konuda yardımcı olan, bu yardımını da sözlü veya fiili olarak yapan kimseye şefaathçi denir. Şefaath gerçekten yardıma muhtaç olan kimseye yapılır. Şefaathin asıl anlamı da bir şefaathçi tarafından ihtiyaç sahibi ve sıkıntıda olan kimseye aracı olmak ve onun sıkıntısını gidermek, bu sıkıntısını giderme noktasında ona yardımcı olmak ve bu konuda tek başına ayakta durabileceği şekilde acziyetini gidermek için yapılan aracılıktır. İyilik veya kötülük konusunda sözlü veya fiili olarak yardımlaşan kimselerin tümü bu âyet-i kerimenin kapsamına girerler. Zîra Cenab-ı Allah şöyle buyurur: "İyilik ve takva üzerine yardımlaşınız ve kötülük ve düşmanlık üzerine ise yardımlaşmayınız." (el-Maide, 5/2)

Sahih-i Buhârî'de şöyle kaydedilir:¹⁴⁷⁰ Ahabdan Berire adındaki hanım cariyeye iken özgürlüğüne kavuşturulunca, özgürlüğünü tamamen seçmiş ve hiç

1469 es-Savaiku'l-Mürsele, I, 390-391

1470 Buhârî, IX, 319, et-Talak bölümü, Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-'in Berire'ye eşi konusunda aracı olması.

kimseye bir bağılılığı kalmamıştı. Kocası ise onun arkasından yürüyor, durmadan ağlayıp duruyor ve gözyaşları yanaklarını ve sakalını ıslatıyordu. Bu durumu öğrenen Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- Berire'ye şöyle demişti: *"Keşke ona bir dönüversen, o senin çocuklarının babasıdır."* Berire: Bu bir emir midir ya Resulallah, bana emrediyor musun? deyince, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: *"Hayır, bu bir emir değil, ama ben sadece bir şefaathçiyim."* O zaman Berire ise şöyle demişti: Hayır, benim ona hiçbir ihtiyacım yoktur.

Bu şefaathçilerin efendisi olan Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem-'den bir sevgilinin sevgiliye olan bağılılığı için bir şefaatti ve Allah katında ecri en fazla olan bir şefaath türüdür. Çünkü iki sevgilinin Allah ve Resulünü sevdikleri üzerine birleşmeleri olayını gerçekleştiren bir şefaattir. Zira iblis için ise en sevimli olan husus iki sevgili olan eşlerin arasını bozmak olayı idi. İblis boşanmadan hoşlanırdı. Allah ve Resulü ise evlenmekten ve bir arada olmaktan hoşlanırlar.

İyi ve güzel şefaatte Cenab-ı Allah'ın şu sözüne dikkat ediniz: "Kim güzel bir aracılık ederse ondan kendisine bir pay vardır." Kötü olan şefaatte ise yine Cenab-ı Allah şöyle buyurur: "Kim de kötü bir aracılık ederse, ondan kendisine bir günah payı vardır. Allah her şeye kadir ve şahittir." Burada bir nasip kelimesi ile kifl kelimesi kullanılmıştır. Nasip kelimesi de Türkçe'de bir pay anlamına geldiği gibi, kifl de pay anlamına gelir, ancak kifl bir günah payı, bir iyilik payı değil, nasibin zıttına bir günahattan pay alma demektir. Çünkü kifl sözü bir yük ve ağırlık taşıma anlamına geldiği gibi, nasip de "zevkle yapılan bir işin hazzını duymaktır" bu da onu yapan kimsenin bu zevki elde etmesine vesile olur. Bu iki husus da talak anında kullanılan bir teyit olup, o iki kişinin eşlerin arasını bulma noktasında ise nasibi iyilik ve güzel bir zevk, tatlı bir zevk elde etmek noktasında, kifli ise kötülükten bir zevk ve pay alma anlamında kullanmıştır.¹⁴⁷¹

وَإِذَا خُتِمَ بِنَجْيَةٍ فَخَبُّوا بِأَحْسَنِ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَبِيرًا ﴿٨٦﴾
 اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ لِيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ وَمَنْ أَضْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا ﴿٨٧﴾
 فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِتْنَةٍ وَاللَّهُ أَرَاهُمُ بِمَا كَانُوا أَتْرِبُونَ
 أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿٨٨﴾

86. Bir selâmla selâmlandığınızda siz de ondan daha güzeli ile selâmlı alın veya aynısıyla karşılık verin. Şüphesiz Allah herşeyin hesabını hakkıyla yapandır.

87. Allah (O'dur ki) O'ndan başka ilâh yoktur. Gerçekleşeceğinden hiç şüphe olmayan Kıyamet gününde mutlaka hepinizi bir araya toplayacaktır. Allah'tan daha doğru sözlü kimdir?

88. Allah onları kazandıkları yüzünden başaşağı yıkıvermişken münâfıklar hakkında ne diye iki gruba ayrıldınız? Allah'ın saptırdığını doğru yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah'ın saptırdığına asla doğru bir yol bulamazsın.

Tefsiri:

el-Ferra bu konuda şöyle der: "ارکس" yani onları baş aşağı yıkıvermiş ve küfür içerisine onları yuvarlamıştır anlamına gelir. Ebu Ubeyde ise şöyle der: Bir şeyi baş aşağı yuvarlamak demek, onu gerisin geriye çevirmek demektir. الرکس kelimesinin anlamı onu arkası üzerine devirmek demek olup, baş aşağı yıkılmak anlamına geldiğinden irtikaz kelimesinin irtibat anlamında yani dinden dönme anlamında kullanılmaktadır.

Umeyye İbni Ebi's-Salt şöyle der:¹⁴⁷²

Onları Cehennem ateşinin çukuruna yuvarladı.

Zîra onlar her türlü iftirayı ve yalan yere şahitliği yapar isyancılarıdır.

İşte bundan dolayı da dışkıya الرکس (er-rekz) adı verilir. Çünkü necasetin en son dönüştüğü haldir. ez-Züccac'ın ifadesine göre ise onların gerisin geriye baş aşağı devrilmeleri, kâfirlerin durumuna düşürülmeleri, zillet ile küçük düşürülmeleri anlamına gelmektedir. Cenab-ı Allah münafıklarla ilgili olarak burada hükümünü ve hikmetini bildirmiştir. Çünkü onları bu şekilde baş aşağı devirmesinin anlamı onların kendi elleriyle kazanmış oldukları amellerinin sonucudur. Cenab-ı Allah şöyle buyurur: "Hayır, aksine onların kazandıkları kalplerini örtmüştür." (el-Mutaffifin, 83/14). Bu Cenab-ı Allah'ın vahdaniyetine delalet ettiği gibi, onun adaletine delalet eder. Yoksa kaderiyecilerin ve muattıla mezhebine mensup olanların söyledikleri gibi tevhid, sıfatları inkâr etmek, adaleti öne çıkarmak ve kaderi yalanlamaktan ibarettir dedikleri değildir.¹⁴⁷³

1472 et-Taberi, *Tefsir*, Kitabı neşreden üstad Mahmud Şakir'in koyduğu dipnot. Dipnot bu beyitle ilgili olarak *el-Mearif* adlı eserden alınmıştır. IX, 8

1473 *Şifau'l-alil*, 101

وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّى يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَحُذِّوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٨٩﴾ إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ أَوْ جَاءُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ أَنْ يَقَاتِلُوكُمْ أَوْ يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَسَلَّطْنَاهُمْ عَلَيْكُمْ فَلَقَاتِلُوكُمْ فَإِنْ اعْتَزَلُوكُمْ فَلَمْ يُقَاتِلُوكُمْ وَأَلْقَوْا إِلَيْكُمُ السَّلَمَ فَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ عَلَيْهِمْ سَبِيلًا ﴿٩٠﴾ سَتَجِدُونَ أَخْرَيْنَ يُرِيدُونَ أَنْ يَأْمَنُوكُمْ وَيَأْمَنُوا قَوْمَهُمْ كُلُّمَا رُدُّوا إِلَى الْغَبَّةِ الْأُخْرَى فِيهَا قَوْمٌ لَمْ يَغْتَرِزْوْكُمْ وَلَقَدْ جَاءُوكُم بِالْحَقِّ لِيُقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَئِنْ كُنْتُمْ إِذْ يَمُرُّونَ عَلَيْكُمْ فَأَقْبَرُوا قُلُوبَهُمْ حَتَّى يَقْتُلُوا قَوْمَهُمْ وَكُنْتُمْ أَعْيُنًا مُبِينًا ﴿٩١﴾ وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَاً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَاً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَّةٌ مُسْلَمَةٌ إِلَى أَهْلِهَا إِلَّا أَنْ يَصَّدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فِدْيَةٌ مُسْلَمَةٌ إِلَى أَهْلِهَا وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامَ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٩٢﴾ وَمَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا ﴿٩٣﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَيِّبُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتُ مُؤْمِنًا تُبْتَغُونَ غَرْصَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَيِّبُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿٩٤﴾ لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿٩٥﴾ دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿٩٦﴾

89. Onlar kendileri gibi sizin de kâfir olup böylece birbirinize eşit olmanızı arzu ederler. O halde onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar, içlerinden kimseyi veli edinmeyin. Eğer yüz çevirirlerse onları bulduğunuz yerde yakalayıp öldürün ve onlardan hiçbir veli ve hiçbir yardımcı edinmeyin.

90. Sizinle aralarında anlaşma bulunan bir kavme sığınanlar yahut hem sizinle, hem kendi kavimleriyle savaşmaktan göğüsleri daralarak size gelenler müstesnâdır. Allah dileseydi elbette onları üzerinize saldırır, sizinle savaşırlandı. Şayet onlar sizden uzak durup da sizinle savaşmazlar ve sizinle barış içinde kalmak isterlerse, artık Allah size onların aleyhine bir yol bırakmamıştır.

91. Hem sizden emin olmak hem kendi kavimlerinden emin olmak isteyen başka insanlar olduğunu da göreceksiniz. Ne zaman fitneye çağırılırlarsa onun içine başaşağı atılırlar. Şayet sizden uzak durmaz, size barış teklif etmez ve ellerini çekmezlerse, onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün. İşte böylelerine karşı size apaçık bir yetki verdik.

92. Bir mü'min diğer bir mü'mini -yanlışlıkla olması müstesnâ- öldüremez. Kim bir mü'mini yanlışlıkla öldürürse, mü'min bir köle azad etmesi ve (ölenin) akrabasına teslim edilecek bir diyet vermesi gerekir. Onların (varislerin diyeti katile) sadaka olarak bağışlamaları müstesnâ. Şayet (öldürülen) mü'min olmakla beraber size düşman olan bir kavimden ise o zaman (katilin) mü'min bir köle azad etmesi gerekir.³ Şayet kendileriyle aranızda bir antlaşma bulunan bir kavimdense o vakit akrabalarına bir diyet⁴ vermek ve mü'min bir köle azat etmek gerekir. Kim bulamazsa, -Allah'tan bir tevbe olmak üzere- iki ay aralıksız oruç tutmalıdır. Allah çok iyi bilendir, gerçek hüküm ve hikmet sahibidir.

93. Kim de bir mü'mini kasten öldürürse cezası orada ebediyyen kalmak üzere Cehennemdir. Allah ona gazab etmiş, lânet etmiş ve ona pek büyük bir azab hazırlamıştır.

94. Ey iman edenler, Allah yolunda cihâda çıktığınız zaman iyice araştırın. Size selâm verene dünya hayatının menfaatini arayarak; "sen mü'min değilsin" demeyin. İşte Allah'ın katında nice ganimetler vardır. Önceleri siz de böyle idiniz de Allah size lutfetti. O halde iyice araştırın. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

95. Mü'minlerden -mazeret sahibi olanlar müstesnâ- oturanlarla Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihâd edenler bir olmaz. Allah, mallarıyla ve canlarıyla cihâd edenleri oturanlardan derece itibari ile üstün kılmıştır. Bununla beraber Allah hepsine de Cennet'i va'detmiştir. Allah mücahidleri oturanlardan pek büyük bir mükâfatla üstün kılmıştır.

96. Kendi nezdinden (yüksek) derecelerle mağfiret ve rahmetle (üstün kılmıştır). Allah Gâfurdur, Rahimâir.

Tefsiri:

Cenab-ı Allah bu âyet-i kerime'de evlerinde oturan mü'minlerle, cihada çıkan mücahidlerin aynı seviyede olamayacaklarını ifade buyurup, mücahidlerin oturanlardan derece itibariyle çok daha büyük bir fazilet sahibi olduklarını haber vermiş ve onları daha üstün tuttuğunu bildirmiştir.

Bu âyet-i kerime'nin anlaşılması konusunda bazı kimseler zorluk çekmişlerdir. Mücahidlerin daha faziletli kılındıkları ve derece itibariyle yükseltilmiş oldukları o oturanlar ile ilgili bir istisna getirilerek "mü'minlerden özür sahibi olanlar müstesna" diye buyrulmuş, buna rağmen de mücahidlerin oturan mü'minlerden daha üstün oldukları da dile getirilmiştir. O halde evinde oturan kimselerin özür sahibi olmaları istisna edildiğine göre, mücahidlerle eşit olmayacakları muhakkaktır. Fakat burada istisna edilenlerle mücahidler arasında yine hüküm itibarıyla bir eşitlik mi vardır? Onlar da üstün müdür yani özür sahibi olmalarından dolayı onları istisna edildikleri halde oturanlardan da daha üstün müdürler? İşte âyetin anlaşılmasıyla ilgili zorluk buradadır. Allah'a hamdolsun ki inşallah burada bu anlaşılmazlığı gidermeye çalışacağız. Kıraat-i seb'anın imamlarından olan el-Ferra buradaki غير kelimesini bazen ötreli, bazen de üstünlü olarak okumuştur ve kıraat-ı seb'anın dışında kalan kimseler tarafından da örneğin Ebu Hayve gibi kimseler bunu esreli yani gayri şeklinde okumuşlardır.¹⁴⁷⁴ غير kelimesinin mansup yani üstünlü okunması istisnayı gerektiriyor çünkü غير kelimesi istisnalarda illa'dan sonra isim olarak değerlendirilir. O zaman da bu kelimenin mansup yani üstünlü okunması gerekiyor ve doğru olanı da budur.

Bir başka grup ilim adamı ise bunun hal yani durum bildiren bir kelime olduğundan yine üstün okunması gerekir. Onun için "özür sahibi olanların dışında kalan oturanlar" anlamındadır. Burada oturanlar özür sahibi olmayıp, sağlıklı oldukları anda mücahidlerle aynı derecede olamazlar anlamını ifade eder. غير kelimesi bir nekreye muzaaf olmanın dışında Arapça'da hal olarak kullanılması nerede ise gerçekleşmeyen bir kullanımdır. Cenab-ı Allah'ın "aşırıya gitmeden zarruret içerisinde kalanlar hariç" buyururken ve yine bir başka âyet-i kerime'de "İhramda iken avlanmayı helâl saymamak şartı ile ve size anlatılacak olanlar hariç olmak üzere, size dört ayaklı davarlar helâl kılındı"(el-Maide 5/1)denilmektedir.

غير kelimesi bir marifeye izafet edildiğinde de kendisinden önceki kelimeye bağlı olarak harekelenir. Fatiha sûresinde صراط الذين انعمت عليهم غير المغضوب عليهم 'de olduğu gibi.

غير kelimesi ref yani ötreli olarak kullanıldığında ise o zaman sıfatı oturanlar için kullanmış oluruz ve doğru olanı da budur. Ebu İshak ve benzeri kimseler ise şöyle derler: غير kelimesi mübtedası hasredilmiş olan bir haber olarak kullanılmıştır. غير kelimesinin önünde bir هم zamiri getirilerek o özür sahibi olanlar müstesna anlamında da kullanılmaktadır. Bunu söylemeye doğru yönelten husus ise غير kelimesinin izafet ile tarifi kabul etmediği zannedildiğinden dolayıdır. Bir marifeye sıfat olması da düşünülemez. Ancak bunu söyleyen kimsenin elinde bir delili yoktur. غير kelimesinin mecrur olarak yani esreli olarak okunmasında da iki

husus dile gelir: Birincisi ki sahih olanı da budur. Buradaki غير kelimesi mü'minin kelimesinin sıfatıdır. İkincisi ise o da Muberrred'in kanaati olup, mü'minler kelimesinden bedeldir. Çünkü bu kelime nekredir, bir marifeye sıfat olamaz.”

Allah mücahidleri oturanlardan derece itibariyle daha üstün kılmıştır sözünde eşitliğin olamayacağını ve mânânın da bu eşitliğin bozulduğunu ifade eden bir anlam taşıdığını açıkça göstermektedir. Mücahidlerin özür sahibi olmayan ve evde oturan kimselere göre üstün kılınmalarının sebebi onların canlarıyla, mallarıyla cihad ederek diğerlerinden derece itibariyle daha imtiyazlı halde olmalarından kaynaklanmaktadır. Onların üstünlüğü bundandır. Sonra Cenab-ı Allah her iki gruba da müjde vererek onlara güzel bir son verileceğini ve sonlarının güzel olacağını bildirerek: *“Bununla beraber Allah hepsine de güzel bir son olarak Cennet'i vaat etmiştir.”* Bu şekilde mü'minlerden özür sahibi olanlarla mücahidlerin hepsini müşterek bir yönü olan imanlarından dolayı mükâfatlandıracağını vaat etmiştir.

Bu âyet-i kerime'den hareketle infak eden zenginin fakire bir üstünlüğünün olduğuna da hükmedilmiştir. Çünkü Cenab-ı Allah bu âyet-i kerimeden malıyla ve canıyla cihad eden mücahidlerin evde oturanlardan daha üstün olduğunu ifade buyurarak mal ile cihadı, can ile cihaddan daha önce zikretmiş ve mal ile cihadın bir üstünlüğünün olduğunu anlatmıştır. Fakir olan kimsenin ise sorumluluğu kaldırılarak bu konuda sorumsuz tutulmuş, bir de *“sana kendilerine binek ve nafaka temin etmen için gelip de size bir binek bulamıyorum dediğin zaman cihad için harcayacak bir şey bulamadıklarından üzülmek, gözleri yaş dökme geri dönen kimselere de bir sorumluluk yoktur”* (et-Tevbe, 9/92) âyetinde açıklanmış bulunmaktadır. Kendisine herhangi bir sorumluluk yüklenmeyen kimse ile derece itibariyle üstün kılınan kimsenin hükmü ve makamının bir olması mümkün müdür? Burada net ve açık olarak bu âyet-i kerime'de anlatılan özür sahibi olup da evinde oturan kimselerin durumu ile mücahidlerin durumu açıklanmış ve mücahidin diğerlerinden çok daha üstün olduğu hükmüne varılmıştır. Bununla beraber Allah hepsine Cennet'i vaat etmiştir. Allah mücahidleri oturanlardan pek büyük bir mükâfatla üstün kılmıştır. Kendi katından yüksek derecelerle, mağfiret ve rahmetle üstün kılmıştır. Allah gafurdur, rahimdir” buyururken aradaki farkı birkaç kez dile getirmek suretiyle mücahidlerin oturanlardan daha büyük bir ecre, mağfirete nail olduklarını ifade buyurmaktadır.

Burada dereceler kelimesinin kullanılmasıyla ilgili olarak أجراً عظيماً kelimesine bir bedel anlamında kullanılmıştır. Yani büyük bir ecir verilip de görece itibariyle daha üstün kılınacakları anlamında mânâyı kuvvetlendirmek için ifade buyrulmuştur. Katade bu konuda şöyle der: İslâm derece itibariyle bir üstünlüktür. Hicret ise İslâm'da bir üstünlüktür. Cihad da hicretin bir üst makamıdır ve cihadda şehit olmak da en üst derecedir. İbnu Zeyd burada kullanılan “derece

itibariyle daha üstündürler” âyet-i kerimesindeki derecelerin mücahidlere ait bir derece olup, oturanlardan yedi basamak daha üstün olduklarını kaydeder. Bu dereceleri de Tevbe sûresinde zikretmektedir:

“Gerek Medine’lilerin, gerek çevresinde bulunan bedevilerin Allah’ın Rasûlü’nden geri kalmaları, kendi nefislerini ona tercih etmeleri yaraşmaz. Çünkü Allah yolunda susuzluk, yorgunluk, açlık çekmeleri, kâfirleri kızdıracak bir yere ayak basmaları, bir düşmana karşı zafere ulaşmaları karşılığında mutlaka kendilerine sâlih bir amel yazılır. Şüphesiz Allah iyi hareket edenleri mükâfatsız bırakmaz.” (et-Teube, 9/120) Burada beş tane derece zikredilmektedir. Bir sonraki âyet-i kerime de: “Onlar küçük büyük ne infâk ederlerse, (ve cihada giderken) her bir vadiyi aştıklarında muhakkak bu onlara (sevap olarak) yazılmıştır ki; Allah, o yapmakta olduklarının en güzeliyle kendilerini mükâfatlandırsın.” (et-Teube, 9/121), Burada da iki derece daha zikredilmek suretiyle bu yedi dereceyi belirtmiş bulunmaktadır. Dereceler yetmiş tanedir. Her iki derece arasındaki mesafe ise iyi eğitilmiş, güzel bir koşu atının yetmiş yılda aldığı mesafe kadardır.

Bu konuda doğru olanına gelince: Buradaki dereceler İmam Buhâri’nin, Ebu Hureyre’den naklettiği hadis-i şerifte anlatılmaktadır.¹⁴⁷⁵ Resûlullah -sallâllâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurmaktadır: “Kim Allah’a ve Resulüne iman eder, namazı kılar, orucunu tutarsa Cenab-ı Allah’ın onu Cennet’ine koyması onun için bir haktır. Ayrıca o, onun yolunda hicret etmiş veyahutta doğup büyüdüğü yerde kalıp, mü’min olarak yaşamışsa onun Cennet’e girmesi hakkıdır. Denildi ki ey Allah’ın Resulü insanlara bunu haber verelim mi, anlatalım mı? Bunun üzerine Resûlullah -sallâllâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurdu: “Cennet’te Cenab-ı Allah’ın, Allah yolunda cihad eden kimseler için hazırladığı yüz derece vardır. Bu yüz dereceden her iki derece arasındaki mesafe yer ile gök arasındaki mesafe kadardır. Allah’tan Cennet’i istediğinizde Firdevs Cennet’ini isteyiniz çünkü o ortada olan bir Cennettir ve Cennetlerin de en üstünüdür. Bu Firdevs Cennet’inin üstünde Rahman’ın arşı vardır ve aynı şekilde bütün Cennet’e akan nehirlerin kaynağı Firdevs Cennet’indedir.” Denildi ki: Cenab-ı Allah bu en faziletli olarak kıldığını başka kimseleri bu derecelere oturtur ve bu da Allah’tan gelen bir mağfiret ve rahmettir. Buradaki anlatım da bir özürden dolayı oturmayanların derecelerini anlatır. Bu da bu âyetin takdiri ve anlatımının izahıdır.

Ancak geriye kalan şu hususu da açıklamak gerekiyor. Mücahidlerin mutlak olarak oturanların tümünden üstün olduğu söylenecek olursa yine mutlak olarak oturanlarla mücahidlerin hiçbir zaman eşit olamayacakları anlamına gelmektedir. O zaman özür sahibi olanların istisna edilmelerinde herhangi bir fayda sözkonusu değildir. Buna rağmen de mücahidlerin özür sahibi olup da oturan kimselerden üstün oldukları da muhakkaktır ve onların eşit olamayacakları gayet açıktır.

1475 Buhâri bu hadisi birçok yerde kaydetmekle birlikte bkz. VI, 14

Âyet-i kerime, son derece açık olarak özür sahibi olup da oturanların durumu ile mücahidlerin durumlarının aynı olamayacağını ve burada belirtilen özür sahibi oturanlarla, herhangi bir özrü olmayan ve oturan kimselerin de durumunun eşit olamayacağını anlatmaktadır. Onların hükümleri âyet-i kerime'de çok net olarak ifade edilmemiştir. Ancak istisna edilmiş olmaları sözkonusudur. Onların diğerlerinden üstün olup olmayacakları da sözkonusu edilmemiş olup, buradaki القاعدون kelimesinin baş tarafındaki lam bir ahid yani söz içindir. Onlar herhangi bir özür sahibi olmayan kimseler olup, zaruret içerisinde olanlar demek değildir.

Aynı şekilde mücahidlerin arasında cihada çıkmaya çalıştığı halde kendisini alıkoyan zaruri bir durumun ortaya çıkması üzerine cihada gitmemesi halinde de ecrini alıp, aynı dereceye sahip kılınacağı da ifade edilebilir. Çünkü Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurur:¹⁴⁷⁶ “Bir kul hasta olup da amelini yerine getirmesse veya bir kimse yine cihada çıkarsa aynen o sağlıklı olup da evinde oturan kimseye verilen sevap gibi ona da o sevap verilir. Tebük seferi sırasında Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem- sefere çıkanlar ve çıkmayanlarla ilgili olarak buyurduğu hadis-i şeriflerinde şöyle der:¹⁴⁷⁷ “Medine’de öyle kimseler kaldılar ki siz şu yolculuğunuz sırasında attığınız her adımda veya geçtiğiniz her vadiye onlar sizinle beraber yol almaktadırlar.” Denildi ki ya Resulallah onlar Medine’de mi oturuyorlar yani cihada çıkmadılar mı? Buna rağmen mi onlara bu sevap vardır denildiğinde, Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: “Evet, onlar Medine’dedirler ama özürlerinden dolayı onlar orada kaldılar ve sefere çıkamadılar.”

Açık olarak burada âyet-i kerime’den anlaşılan husus şudur denebilir: Özür sahibi olmayıp da oturan kimselerin cihada çıkan kimselerle aynı olamayacakları muhakkaktır. Ancak onlar hakkında hükmü bildirme noktasında ise açık bir husus dile getirilmemiştir ve onların mücahidlerle eşit olup olmama konusunda da herhangi bir şeye delalet eden bir ifade yoktur. Ancak özür sahibi olanların mücahidlerle aynı durumda olmaları meselesindeki görüşe gelince, özür sahibi olan cihad ehlinin bu özürleri gerçekten özrün onlara galip gelmesi ve bu özürden dolayı oturmak zorunda kalmaları, niyetlerinin ise cihada çıkmak olduğu, ancak bu özrün onları aciz kılmış olmasından dolayı derecelerinin üstün olduğu ifade edilmektedir. İslâm şeriatının öngördüğü bir husus olarak da özür sahibi olan bu kimselerin cihada çıkmak istemelerine rağmen çıkmamaları kendilerine mücahidlerin ecrinin bir benzeri verilecektir. Bu ayırım ise eşit olmama durumlarına aykırı değildir. Eşitlikleri hiçbir zaman sözkonusu olamaz. Çünkü birisi özür sahibi de olsa evinde oturmuştur, diğeri cihada çıkmıştır. Bu konuda eşit olamazlar. Ancak özür sahibi olmalarından dolayı cihada çıkmak istemelerine rağmen

1476 Buhâri, VI/158, Cihad bölümü, sefere yazılıp da sefere çıkamayan kimselerin durumu başlığı altında incelenmiştir

1477 Buhâri, VI, 55, Cihad ve Siyer bölümü, Muslim, IV, 574, İmarat bölümü

çıkamadıkları için onlara mücahide verilen ecir verilebilir. Çünkü İslâm inancı bir şeyi yapma konusunda tam bir azim sahibi olan kimsenin alacağı sevap ile bu işi fiilen yapan ve bu konuda sevap kazanan kimsenin kazandığı sevap ile aynıdır ve bu fiili tam olarak yapan kimsenin sevabı o azm ve niyet edip de bunu gerçekleştiremeyen kimsenin sevabıyla aynıdır. Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem-'in şu buyruğunda görüldüğü gibi: “İki Müslüman kılıçlarıyla birbirlerine saldırdıkları takdirde katil de, maktul da Cehennem'dedir.” Ashab dedi ki: Ey Allah'ın Resulü! Katili anladık da, maktul neden Cehennem'dedir? Şöyle buyurdu: “Çünkü o da arkadaşını öldürme noktasında son derece hırslıydı ve elindeki kılıcını kullanıyordu.”¹⁴⁷⁸ İmam Tirmizi ve Ahmed İbni Hanbel'in Müsned'inde kaydedilen Ebu Kebşe el-Enbari'den rivâyet edilen bir hadisi şerifte Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurur:¹⁴⁷⁹ “Dünya dört kişiye verilecektir. Bir kul vardır ki Cenab-ı Allah ona rızık olarak mal ve ilim vermiştir. Bu malını kullanırken Cenab-ı Allah'tan korkar, akrabalarının hukukunu gösterir ve bu konuda Allah'ın bir hakkının olduğunu bilir. Bu makamların en iyisine layıktır. Bir diğer konuda Cenab-ı Allah ona bir ilim vermiş, fakat bir mal vermemiştir. O da şöyle der: Eğer benim bir malım olmuş olsaydı, bu malı infak etmek suretiyle falan kimsenin yaptığı gibi ben de infak eder dağıtırdım, onun da niyeti buydu. Bunların her ikisi bu konuda ecir sahibidirler ve ecirleri eşittir. Bir diğer kul daha vardır ki Allah ona mal vermiş ancak ilim vermemiştir. Bu malını kullanırken Allah'tan korkmaz ve malını kullanma noktasında da ölçü tanımaz, akrabalarını gözetmez ve bunda Allah'ın bir hakkının olduğunu da asla bilmez. Bu da Allah katında en kötü makama indirilecek olan kişidir. Bir diğeri ise Cenab-ı Allah kendisine ne bir mal vermiş, ne de bir ilim vermiştir. O da şöyle der: Eğer benim bir malım olmuş olsaydı, şu malını infak eden adam gibi olur, hep infak ederdim. Onun niyeti de budur. Bunlar da günah kazanma veya ecir alma noktasında eşittirler. Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem- burada günahı işleyen kimse ile günaha niyet eden kimsenin aynı durumda olduklarını, birisinin niyeti diğerrinin de ameli sözkonusudur. Onlar her iki konuda eşittirler. Birisi tam bir niyet ile niyet eder fakat imkânı olmadığı için yapamaz. Aynen bu işi yapan kimsenin eciri kadar iyi niyet sahibinin de eciri vardır. Çünkü o bu sözü ve niyetiyle kendisini ortaya koymuştur. Yine o niyeti sözüyle aynı olan maktul kimsenin durumu gibidir. Çünkü o öldürülen kişi arkadaşını öldürmek ve karşısındaki kardeşini katletme noktasında haris olup, o da kılıcını çekmiş ve ona yönelmiştir. Bunun için katilin durumuna düşmüş ve katil gibi değerlendirilmiş olup, her ikisi de hareketleriyle ve gayretleriyle aynı tavrı göstermiş bulunmaktadır. Bu da yine Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem-

1478 Buhâri bunu çeşitli yerlerde kaydetmekle birlikte iman bölümünde iki Müslüman'ın kılıçlarıyla karşılaşmaları hususu başlığı altında incelemiştir. Bkz. I/35, XIII, 106 Fiten bölümünden ele alınmıştır; *Müslim*, Fiten, V/736, 737

1479 Ahmed İbni Hanbel, *Müsne'd*. IV/230, 231; et-Tirmizi, IV/487, ez-Zühd bölümü; İbni Mace, hadis no: 4228, ez-Zühd bölümü. Bu hadisi Tirmizi tashih etmiş ve sahih olduğunu söylemiştir.

'in hadisinde çok net olarak ifade edilmektedir.¹⁴⁸⁰ “Kim bir hayra ve güzelliğe aracı olursa Allah ona aynen o ecir yapmış gibi sevap verir. Çünkü o niyetiyle bu yolu göstermiş ve hayra yol açmıştır. Bunun için hayrı yapan kimsenin vardıgı makama varmış olur ve aynı sevabı kazanmış olur.”¹⁴⁸¹ “Kim bir hidayete dâvet ederse, o hidayete dâvet eden kimsenin ecrini alır ve kim de bir dalalet ve kötülüğe dâvet ederse aynen o dalalet yoluna sapan ve günah işleyen kimselerin günahını kazandığı günah kadar kazanmış olur.” Burada kişinin yaptığı dâvete bağlı ve niyetinin gereği olarak alacağı ecir veya kazanacağı günah açıklanmıştır. Bu da her ikisinin sevap ve günahlarının eşit olduğunu anlatır.¹⁴⁸² Bir başka hadiste de şöyle buyrulur “Bir kimse cemaatle namaz kılmak üzere camiye koşar fakat camiye vardığında cemaat namazını bitirmiş ise o da tek başına orada namazını kılar fakat niyeti ve camiye giderken koşuşturmasından dolayı aynen cemaatle namaz kılmış gibi sevap kazanır.” Bir başka hadiste aynı şekilde çok daha sarîh bir ibareyle bu durum ifade edilmiş bulunmaktadır.¹⁴⁸³ Geceleyin namaza kalkmayı adet edinmiş olan bir kimsenin kesin olarak gece namaza kalkmak üzere niyet ettiği halde uykusunun galip gelip, bastırması üzerine uyuyan kimseye aynen gece kalkıp, namaz kılmış gibi ecir verilir ve onun uykusu kendisi için bir sadaka olarak kabul edilir ve yine bir hasta ve yolcu olan kimsenin bir amele niyet ettiği halde hastalığın ağır basmasından veya yolcunun da yoldaki sıkıntılardan ötürü bu ameli yapamamasından dolayı kaybettiği kendisine verilir ve aynen sağlıklı iken yapabileceği amel ile mukim iken yapabileceği amelin sevabının aynısı kendisine verilir.¹⁴⁸⁴

Aynı şekilde bir başka hadis-i şerifte: “Kim ki şahadeti tam bir sadakatle talep ederse yatağında ölmüş olsa bile Allah ona şehadet makamını nasip eder.” Bu konudaki örnekler bir hayli fazladır.¹⁴⁸⁵

1480 *Müslim*, IV/557, el-İmare bölümü, gaziye yardım etme bölümü başlığı altında incelenmiştir; *et-Tirmizi*, V/40, el-İlm bölümü, hayra dalalet eden kimse başlığı altında incelenmiştir; *Ebu Davud*, XIV, 37-38, el-Edeb bölümünde incelenmiş olup, hayra yol gösteren ve dalal eden kimsenin durumu başlığı altında incelenmiştir.

1481 *Müslim*, V/532, el-İlm bölümü, kim güzel bir sünnet yaparsa başlığı altında incelenmiştir; *et-Tirmizi*, V/42, el-İlm bölümü; *Ebu Davud*, XII, 362, es-Sünne bölümünde sünnetin gerekliliği başlığı altında incelenmiştir.

1482 *Ebu Davud*, II/272, es-Salat bölümü, namaz kılmaya çıkan kimsenin durumu başlığı altında incelenmiştir; *en-Nesai*, II, 111, es-Salat bölümü, cemaate yetişmenin sınırı başlığı altında incelenmiştir. Hakim bu hadisi sahih kabul etmiş İmam Zehebi de onu bu konuda desteklemiştir.

1483 *el-Cami'u'l-Usul'e* bakınız.

1484 *Buhâri*, VI/158, el-Cihad ve's-Siyer bölümü; *Ebu Davud*, VIII/354, el-Cenaiz bölümü, salih amel işleyen adamın durumu başlığı altında incelenmiştir.

1485 *Müslim*, IV/573, el-İmare bölümü, şehadeti talep etmenin müstehap olduğu başlığı altında incelenmiştir; *Ebu Davud*, IV/383, es-Salat bölümü, el-İstiğfar başlığı altında incelenmiştir; *et-Tirmizi*, III/157, cihadın faziletleri bölümü, şehadeti talep eden kimsenin durumu başlığı altında incelenmiştir; *en-Nesai*, VI/36-37, el-Cihad bölümü, şehadeti talep etme başlığı altında incelenmiştir.

İkinci kısma gelince, cihad niyeti taşımayan ve bu konuda herhangi bir azim sahibi olmayan kimsenin durumu ile Allah yolunda cihada çıkan mücahidin durumunun kesin olarak eşit olmayacaklarına dair olan yorumdur, çünkü diğerlerinin özü dahi olsa Allah burada mücahidleri kesin olarak daha faziletli kılmıştır. Çünkü daha evvel anlattıklarımız gibi burada cihadı tam olarak yapmaya niyeti olmayan kimselerin mücahidler ile aynı seviyede olamayacakları hususu kesin olarak ifade edilmiştir.

Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem-'in Osman İbni Maz'un'dan gelen bir hadis-i şerifte şöyle buyurduğu kaydedilir:¹⁴⁸⁶ “Allah ona niyeti kadar bir ecir vermiştir.” Özur sahibi olan kimsenin durumuna gelince; onda bir ayrıcalık sözkonusudur. Onun da bir fazilet derecesi vardır. Ancak onun bu fazilet derecesi mutlak olarak mücahid ile aynı seviyede asla olamaz ve bu derece farkının da giderilmesi mümkün değildir.

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَظْفِرِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضَ اللَّهِ وَابِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿٩٧﴾ إِلَّا الْمُسْتَظْفِرِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا ﴿٩٨﴾

97. Nefislerine zulmedenler olarak canlarını alacağı kimselere melekler: “Ne işte idiniz?” derler. Onlar: “Biz yeryüzünde mustaz’af kimselerdik” derler. “Allah’ın arzı (yeryüzü) geniş değil miydi? Siz de orada hicret edeydiniz” derler. İşte onların durakları Cehennemdir. O, ne kötü bir dönüş yeridir!

98. Ancak (hicret etmeye) çare bulamayan, yol bulamayan erkek, kadın ve çocuklardan mustaz’af olanlar müstesnâ.

Tefsiri:

Bu âyet-i kerime’deki hileden yani çaresizlikten, yol bulamamaktan maksat hile ile bir kurtuluş yolu kastedilip, kâfirlerin arasından hangi yollarla, nasıl bir hile ile kurtulmak mümkündür ve böyle bir hile yolunu bulamayanların kâfirlerin elinden nasıl kurtulacaklarına dair olan husus dile getirilmektedir. Buradaki hile övülen bir hiledir. Kâfirlerin hezimete uğratılması anlamında kullanılmakta olup,

1486 İmam Malik, *el-Muvatta*, I/233, 234. el-Cenaiz bölümünde Rasulullah -sallallâhu aleyhi vesellem-'in ölünün üzerine ağlamayı yasakladığına dair başlık altında incelenmiştir; Ahmed İbni Hanbel, *Müsned*, V, 446; en-Nesai, IV/13-14, el-Cenaiz bölümü, ölü üzerine ağlamanın yasaklanması başlığı altında incelenmiştir.

aynen Nuayn İbni Mes'ud'un Hendek gününde iki düşmanın arasını bozması olayına benzer. Haccac İbnu'l-Allat'ın hanımıyla olan arasındaki ilişkilerde malını kurtarmak için başvurduğu hile gibi.¹⁴⁸⁷ Aynı şekilde buradaki hileden maksat Müslümanların İslâm'ın düşmanı ve düşmanlarının reisi durumunda olan İbni Ebi'l-Hukayk ile Yahudi Ka'b İbni Eşref'in öldürülmesi olayında olduğu gibi. Bütün buradaki hileler hepsi Allah'ın razı olduğu hile türleridir.¹⁴⁸⁸

فَأُولَٰئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُورًا ﴿٩٩﴾ وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاجًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكُهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١٠٠﴾

99. İşte Allah'ın onları affedeceği umulur. Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır.

100. Kim Allah yolunda hicret ederse yeryüzünde gidecek çok yer de bulur, genişlik de bulur. Allah'a ve Rasûlün'e hicret maksadıyla evinden çıkan kimseye daha sonra ölüm erişirse, onun mükâfatı Allah'a ait olur. Allah çok mağfiret edendir, rahmet sahibidir.

Tefsiri:

Buradaki hicret eden kimseden maksat Allah'a daha rahat bir şekilde ibadet etmek için Allah'ın düşmanlarına rağmen kendi diyarını terk edip, başka bir diyara göç eden ve bununla da Allah düşmanlarına bir ders vermek isteyerek Allah'ın sevgisini kazanmaya çalışan kimse demektir. Cenab-ı Allah şöyle buyurur:

1487 Ahmed İbni Hanbel, Müsned, III/138; Abdurrazzak *el-Musannef*, V,466; Ebu ya'le, VI,196; et-Tabarâni, *el-Mu'cemu'l-kebir*, III, 220; İbn Hişam, *es-Sire*, III, 293; el-Bezzâr, II,340; *Mecmau'z-zevâid*'te olduğu gibi bu hadis el Haysemi tarafından sahih kabul edilmektedir. Ayrıca bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 214.

1488 İbni Ebi Hukayk, bunun adı Selâm olup, Ebu Rafi diye de bilinmektedir, o Rasulullah -sallallâhu aleyhi vesellem-'e karşı gruplar oluşturan kişi idi. İbni Sad, et-Tabakat, II, 92; İbni Hişam, *es-Siyre*, III/218-220; Kab İbni Eşref ise Yahudi asıllı olup, Allah'a ve Rasûlüne -sallallâhu aleyhi vesellem- eziyet eden ve hakaret eden kimse idi. Bunun üzerine Rasulullah -sallallâhu aleyhi vesellem- şu Kab İbni Eşref'ten bizi kim kurtaracak demesi üzerine çünkü o Allah'a ve Rasûlüne eziyet ediyordu diye zikredilen Kab İbni Eşref'tir. Bkz. Buhâri, VII/390-391, el-Meğazi bölümünde Kab b. Eşref'in öldürülmesi olayı başlığı altında; Müslim, IV/444, el-Cihad bölümü, Kab İbnu'l-Eşref'in öldürülmesi başlığı altında; İbn Sa'd, *et-Tabakat*, II/32; İbni Hişam, *es-Sire*, III/12; Üçüncü şahıs olan Ebu Rafi ise İbni Ebi Hukayk'ın kendisidir ve ona Ebu Rafi adı verilmiştir. Burada gördüğümüz kadarıyla İbni Ebi Hukayk denildikten sonra tekrar Ebu Rafi denmiş olması bir hata sonucudur. (Mütercim), *İ'lâmu'l-muvakkiin*, III/708

“Gerek Medine’lilerin, gerek çevresinde bulunan bedevilerin Allah’ın Rasûlü’nden geri kalmaları, kendi nefislerini ona tercih etmeleri yaraşmaz. Çünkü Allah yolunda susuzluk, yorgunluk, açlık çekmeleri, kâfirleri kızdıracak bir yere ayak basmaları, bir düşmana karşı zafere ulaşmaları karşılığında mutlaka kendilerine sâlih bir amel yazılır. Şüphesiz Allah iyi hareket edenleri mükâfatsız bırakmaz.” (et-Teube, 9/120)

Kâfirlerin kızdırılması, Allah yolunda böyle bir adımın atılması övgüyle anılacak bir gayedir. Cenab-ı Allah’ın ubudiyetin kemali noktasına bununla ulaşabileceğini ve bu da Allah’ın verdiği muvaffakiyetle gerçekleşebileceğini bildirmektedir. Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem- namaz kılan bir kimsenin unutmaması halinde kaç rekat kıldığını ve ne yapması gerektiğini unutmaması halinde iki secde yapmasını istemiş ve şöyle buyurmuştur:¹⁴⁸⁹ “Eğer namaz kılan kişinin namazı tam olursa bu şeytanın burnunun sürtülmesi demektir. Şeytanın burnunun sürtülmesinden dolayı da bu iki secdeye “*el-merğâmeteyn*” yani burnun iki defa yere sürtülmesi anlamında bir isim verilmiştir.”

Allah’ın düşmanlarına rağmen bir şey yapmaya çalışan bir Müslüman iki eline iki keskin ok almış gibidir. O da Allah’ın kullarına olan sevgilerinin derecesinde birincisi Allah’a olan muhabbet ve yakınlık, ikincisi de düşmana olan adâvet için ele alınmış iki oktur. İşte o zaman kişi böyle bir murağameden nasibini almış olur. Bundan dolayı çalım ata ata yürümek ve bir gururla salınmak düşmanın iki safı arasında olursa, caiz görülmüş ve hatta övülmüştür. Yine aynı şekilde Cenabı Allah’tan başkasının görmediği bir yerde tek başına kaldığında yine böyle bir böbürlenme havasına girip, çalım atmak hamededilen bir husustur. Yeter ki bu Allah rızasına uygun bir davranış olsun. Kim düşmana rağmen taabbud maksadıyla bir çalım atacak olursa ve böyle bir davranışta bulunacak olursa arkadaşına nazaran çok daha büyük iki pay fazla sevap elde etmiş olur. Bu da Allah’a olan muhabbetinden, kulun Rabbine olan sevgisinden ve onun dostluğundan olmak üzere diğeri de Allah’ın düşmanına karşı takındığı düşmanca tavırdan dolayı iki sevap alır. İşte böyle bir murağameden dolayı onun ecir payı ikiye katlanır. Bu ibadet türü insanlardan çok az kimsenin bildiği bir ibadettir. Bunun tadını alan kimse daha evvel gelip geçmiş günlerine üzülür ve ağlar. Yardımcı olan Allah’tır, sadece ona güvenilir, güç ve kuvvet sadece ona mahsustur. Bu makamda olan bir kimsenin şeytana baktığında ve günahları şöyle bir incelediğinde o zaman kesinlikle insan tevbeyle hem de nasuh bir tevbeyle yönelir ve bu murağame ona farklı bir ibadeti nasip eder.¹⁴⁹⁰

1489 *Sahih-i Müslim*, II, 208; Müsacede babında, sehv secdesiyle ilgili başlık altında incelenmiştir; Ebu Davud, III, 330-331, es-Sala bölümü, bir kimsenin iki mi, üç rekat mı kıldığı konusunda şüpheye düşen kimsenin durumu başlığı altında incelenmiştir; İbni Mace, I, 382, İkametu’s-Salah bölümünde namazda şüpheye düşen kimsenin durumu başlığı altında incelenmiştir. Ayrıca bu hadisi başkaları da rivâyet etmektedir.

1490 *Medaricu’s-Sâlikin*, I, 226-227

وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ جِفْتُمْ
 أَنْ يَفْتِكُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ الْكَافِرِينَ كَانُوا لَكُمْ عُذُوًّا مُبِينًا ﴿١٠١﴾ وَإِذَا كُنْتَ
 فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا
 فَلْيَكُونُوا مِنْ زُرَّابِكُمْ وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكَ وَلْيَأْخُذُوا
 حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ وَذَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ
 عَلَيْكُمْ مِيلَةً وَاحِدَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَدَى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَنْ
 تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ وَخُذُوا حِذْرَكُمْ إِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُبِينًا ﴿١٠٢﴾

101. Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman eğer kâfirlerin size bir fenalık yapmasından korkarsanız, namazı kısaltmanızda üzerinize bir vebal yoktur. Şüphesiz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır.

102. Sen de aralarında bulunup onlara namaz kıldırıldığında, bir kısmı seninle birlikte namaza dursun ve silâhlarını da alsınlar. Bunlar secdeye vardıklarında (diğerleri) arkanızda bulunsunlar. Namaz kılmamış olan diğer kısım gelsin, seninle beraber (bir rek'at) namaz kılsınlar. Hem tedbirli bulunsunlar hem de silahlarını alsınlar. Kâfirler siz silahlarınızdan ve eşyanızdan gâfilken size ansızın bir baskın yapmayı arzu ederler. Eğer size yağmurdan dolayı bir zarar gelir yahut hasta bulunursanız, silahlarınızı bırakmanızda sizin için bir sakınca yoktur. Ama son derece tedbirli bulunun. Şüphesiz Allah kâfirlere küçültücü bir azab hazırlamıştır.

Tefsiri:

Onlar namaz kıldıkları zaman sizin arka tarafınızda namaz kılsınlar.¹⁴⁹¹

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا
 الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا ﴿١٠٣﴾ وَلَا تَهِنُوا فِي اتِّبَاعِ
 الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلُمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلُمُونَ كَمَا تَأْلُمُونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ
 وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٠٤﴾ إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ
 بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَلَا تَكُنْ لِلْخَائِبِينَ خَصِيمًا ﴿١٠٥﴾ وَاسْتَغْفِرِ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا

رَجِيمًا ﴿١٠٦﴾ وَلَا تُجَادِلْ عَنِ الَّذِينَ يَخْتَلُونَ أَنفُسَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَن كَانَ
خَوَانًا أَمِينًا ﴿١٠٧﴾ يَسْتَحْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَحْفُونَ مِنَ اللَّهِ وَهُوَ مَعَهُمْ إِذْ
يُسَبِّحُونَ مَا لَا يَرْضَى مِنَ الْقَوْلِ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا ﴿١٠٨﴾

103. Artık namazı bitirdiğiniz zaman ayakta iken, otururken ve yan-
lınız üzereyken Allah'ı anın. Nihayet tam bir huzur ve güvene kavu-
şunca da namazı dosdoğru kılın. Çünkü namaz mü'minler üzerine va-
kitleri belli bir farzdır.

104. O topluluğu izlemekte gevşeklik göstermeyin. Siz acı çekiyorsa-
nız, şüphesiz onlar da sizin çektiğiniz o acı gibi acı çekiyorlar. Üstelik siz
Allah'tan onların ümid edemeyecekleri şeyleri umuyorsunuz. Allah çok
iyi bilendir, yegane hüküm ve hikmet sahibidir.

105. Muhakkak Biz sana Kitabı Allah'ın sana gösterdiği şekilde, in-
sanlar arasında hükmetmen için hak olarak indirdik. Hainlerin bir savu-
nucusu olma.

106. Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah çok mağfiret edendir,
rahmet buyurandır.

107. Kendi nefislerine hâinlik edenleri savunma. Çünkü Allah hâinlikte
direnen günahkârları sevmeyiz.

108. İnsanlardan (utanıp) gizlerler de Allah'tan gizleyemezler. Hâlbuki
onlar O'nun razı olmayacağı sözü geceleyin konuşup düzenledikleri za-
man O beraberlerinde idi. Allah yapacakları herşeyi kuşatıcıdır.

Tefsiri:

Cenab-ı Allah onların gizlice geceleyin söyledikleri sözden razı olmayacağını
bu âyet-i kerime bildiriyor ve burada âyetin derununda bir iftira etme ihtimali
olmaktadır. Beri olan, suçsuz olan bir kimseye iftira etmek, yalan yere şahadette
bulunmak ve canı olan bir kimsenin de kurtulmasına vesile olmak, onun beraat
etmesini sağlamak olaylarını dile getirmektedir. Bu âyet-i kerime şu olay üzerine
nazil olmuştur:¹⁴⁹² Bütün her şey Allah'ın eliyle gerçekleşmektedir ve Müslüman-
lar da Cenab-ı Allah'ın dilediği şey üzerine görüş birliğine varmışlardır. Allah'ın
dilemediği bir şeyin oluşmasının asla mümkün olmadığına ittifak eden bütün
Müslümanlara ancak kaderiye el-mecusiyye fırkası muhalefet etmektedir. On-
lar diyorlar ki: Olmayan bir şeyi diler ve dilemediği bir şey de oluverir. Bu son
derece kötü bir yorumdur. Bu âyetin yorumuyla ilgili olarak Cenab-ı Allah'ın
din olarak kabul etmediği ve ondan razı olmadığı bir hususun yorumlanmasıyla
alakalıdır. Allah bunun meydana gelmesini sevmesine rağmen bu konuda onlara

göre şu anlam çıkartılmaktadır. Meydana gelen olayı Allah seviyor, ancak bunu yapan kimsenin sevap alması mümkün değildir. O Allah'ın dilemesinden dolayı sevilen ve takdir edilen bir husus olur. Yoksa şer'an böyle bir şeye karşı sebat söz-konusu değildir. Ümmetin selefi ve büyük imamlarının kanaati olarak bu konuda o böyle bir kimse Rabbine isyan etmiştir. Bir kader ve bir şer'i hüküm olarak da onun bu durumu uygun bir durum kabul edilmemiştir. Onun dilemesi söz-konusu olmasına rağmen hoş karşılanmayan bir sonuçtur. Cenab-ı Allah dilediğini de, hoşuna gideni de, hoşuna gitmeyeni de yaratır.¹⁴⁹³

هَآأَنْتُمْ هَؤُلَاءِ جَادَلْتُمْ عَنْهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَمَنْ يُجَادِلُ اللَّهَ عَنْهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَمْ مَنْ يَكُونُ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿١٠٩﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا ﴿١١٠﴾ وَمَنْ يَكُفْ إِثْمًا فَإِنَّهُ يَكُفُّ عَنْهُ عَلَى نَفْسِهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١١١﴾ وَمَنْ يَكُفْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَزِمْ بِهِ بَرِيئًا فَقَدْ احْتَمَلَ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا ﴿١١٢﴾ وَلَوْ لَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ وَرَحْمَتُهُ لَهَمَّتْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ أَنْ يُضْلُوكَ وَمَا يُضْلُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَضُرُّونَكَ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا ﴿١١٣﴾

109. İşte siz bu dünya hayatında onları savundunuz diyelim. Ya Kıyamet günü Allah'a karşı onları kim savunacak yahut onlara kim vekil olacak?

110. Kim bir kötülük yapar yahut nefsine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allah'ın çok mağfiret edici, çok merhametli olduğunu görür.

111. Kim bir günah kazanırsa, bunu ancak kendi aleyhine kazanmış olur. Allah çok iyi bilendir, hüküm ve hikmeti sonsuz olandır.

112. Kim bir hata veya (büyük) bir günah kazanırsa, sonra da onu, bir suçsuzun üstüne atarsa, muhakkak büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmiş olur.

113. Eğer senin üzerinde Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir zümre seni saptırmaya çalışırlardı. Hâlbuki onlar kendilerinden başkasını saptıramazlar ve sana hiçbir zarar veremezler. Allah sana Kitabı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediklerini öğretmiştir. Allah'ın üzerindeki lütfu pek büyüktür.

Tefsiri:

Yine Cenab-ı Allah şöyle buyurur:

“O hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse muhakkak ona pek çok hayır verilmiş demektir. Özlü akıl sahiplerinden başkası da iyice düşünemez.” (el-Bakara, 2/269)

Ve yine Cenab-ı Allah Hz. Mesih (a.s)’ın diliyle şöyle buyurur: *“...Ona kitabı ve hikmeti, Tevrat’ı ve İncil’i öğretiyor.”* (Al-i İmran, 3/48)

Allah’ın kitabında hikmet iki türlüdür. Birincisi müfred olarak kullanılır, ikincisi ise Allah’ın kitabıyla birlikte kullanılan hikmettir. Müfred olarak kullanılan hikmet nübuuvvet yani peygamberlik ile açıklanmıştır ve bu da Kur’an-ı Kerim’in muhteviyatını ve ihtiva ettiği bilgileri içermekle açıklanmaktadır.

İbni Abbas hikmetle ilgili olarak şöyle der: Hikmet Kur’an-ı Kerim ilimleridir. Kur’an-ı Kerim’in nasih ve mensuhunu, muhkem ve müteşabihini, mukaddem ve muahharını bilmek demektir. Onun helâlini ve haramını, misallerini, uslubunu bilmek hikmettir. Ed-Dahhak ise şöyle der: Hikmet, Kur’an-ı Kerim’in kendisidir ve onu anlamaktır. Mücahid ise şöyle demektedir: Hikmet, Kur’an-ı Kerim’dir, ilim ve fıkıhtır ve bir başka rivâyetle Mücahid’in tarifi ise hikmet sözde ve amelde isabet etmektir. en-Nehai ise şöyle der: Hikmet, eşyanın mânâları ve muhteviyatının kavranması demektir. Hasan el-Basri ise hikmet dinde verâ ve takvadır. Sanki Hasan el-Basri onu bizzat hikmeti kendi ürünüyle ve gerek muktezasıyla açıklamaktadır. Kitapla birlikte zikredilen ve kitaba bitişik olan hikmete gelince, o da sünnettir. İmam Şafii bu konuda başka imamlarla birlikte aynı görüşü paylaşmaktadır ve bir başka görüşe göre ise hikmet vahiy ile hüküm vermektir, demektedir.

Vahyin çerçevesinde hüküm belirtmektir ama hikmeti doğrudan doğruya sünnet ile izah etmek ve hikmetin sünnet olduğunu ifade etmek ise daha geniş bir anlam olup, daha meşhur ve yaygın bir kanaattir. Hikmetle ilgili olarak en iyi ifade edilen görüş ise İmam Mücahid ile İmam Malik’in görüşüdür. Hikmet onlara göre hakkı bilmek ve hak ile amel etmektir ve yine söylenecek sözde ve yapılacak amelde isabet etmek, doğru olanı yapmak demektir hikmet! Bu da ancak Kur’an-ı Kerim’in kavranılması, anlaşılması, iyice idrak edilmesiyle birlikte fıkıhın ve İslâm şeriatının bütün hususiyetlerinin imanın gerçekleriyle birlikte bilinmesi demektir.

Hikmet iki türlüdür: Birincisi ilmi, ikincisi ise ameli hikmet demektir. İlmi bilimsel hikmet ise şudur: “Eşyanın Batını taraflarına muttali olmak demektir ve sebep ve sonuçları da yaratılış ve emir olarak bütün irtibatlarını bilmek demektir. Sebep ve sonuç arasındaki ilişkilerin tümünü kavramak demektir. Ameli olan hikmete gelince ise *el-Menazil* adlı eserin sahibinin ifade ettiği gibi “hikmet her şeyi yerli yerine koymak” demektir. Bu da üç kısma ayrılır.

1-Her şeyin hakkını tam olarak vermek olup, asla onun için çizilen sınırları aşmamak,

2-Vaktinden önce bir şeyi yapmamak

3-Vaktinde yapılması gereken bir şeyi de geciktirmemektir.

Eşyanın mertebeleri ve hukuku olduğuna göre bunlar bu eşyanın şer'i ve takdiri olarak bir gereğinin sonucudur. Eşyanın sınırları ve sonuçları vardır. Ona ulaşılır ve sonuçlar da aşılmaz. Vakitleri vardır, o vakitler hiçbir zaman öne alınmaz ve te'hîr de edilmez. Hikmet bu üç yönüne riayet etmekle gerçekleşir ve bu mertebelerin her birisinin de hakkını şer'i ve takdiri olarak vermek suretiyle yerine getirilmiş olur. Bunlar da asla eşyanın sınırlarının aşılması ve hikmetin gereği olarak ona uyulup, gereğinin dışına çıkılmaması, her şeyin vakti olduğuna göre onun acele yapılmaması ve vaktinden sonraya da bırakılmamasıyla hikmet ortaya çıkar. Hikmet bir işi zamanında yapıp, onun zamanını geçirmemek hikmettir.

Bu da eşyanın sebep ve sonuçlarına bağlı olarak dini ve takdiri açıdan genel bir hükümdür.

Eşyanın mertebeleri ve hukuku olduğu gibi dini ve takdiri yönden de, şer'i ve kaderi yönden de bir çok muktezalari ve gerekleri vardır. Eşyanın sınırları ve nihayetleri olup, bu sınırlara ulaşılır ve son noktaları da aşılmaz. Öyle vakitleri vardır ki bunların da ne öne alınması, ne de geciktirilmesi mümkündür. İşte hikmet de bu üç yönden uyulması gereken özelliklere sahip olup, her bir mertebesine gerektiği hakkını vermek ve Cenab-ı Allah'ın hikmet için belirlemiş olduğu hakkını şer'i ve kaderi açıdan da teslim etmektir. Hikmetin sınırları aşılmaz, eğer bu sınırlar aşılabilecek olursa o zaman hikmete haksızlık edilip, onun gereklerine muhalefet edilmiş olur. Aynı şekilde vakti gelmeden öne alınamaz. Vaktini zorlamak olur ki bu da hikmete muhalif olduğu gibi, onu zamanından sonraya bırakmak da ve zamanını geçirmek de yine hikmete aykırı olup yanlışlığa düşürülmeye sebep olur.

Bu da bütün sebep ve sonuç ilişkilerine genel bir hüküm olarak kabul edilir. Bu gerek şer'i yönden, gerekse takdiri açıdan uyulması gereken bir genel kuraldır. Bu kuralın kaybedilmesi hikmetin gereğine de aykırı olup, aynen tohum suya bir araziye sulamaya benzer. Tohum ekilmediği halde araziye sulamak hikmete muhalefet etmek demektir. Hakkının sınırlarını aşmak ise böyle bir araziye gerektiğinden fazla suya boğmak suretiyle toprağın altındaki tohumu ve toprağın üzerindeki ekini fazla su ile yok etmeye benzer bu da ekinin bozulmasına sebep olur. Hikmeti zamanından evvel yapmaya kalkışıp, vaktini öne almak ise aynen bir ekini tam olgunlaşmadan ve kemal noktasına gelmeden biçmeye benzer. Aynı şekilde yemeyi, içmeyi ve giyinmeyi terk etmek de hikmeti ihlal etmektedir.

ve gereken ihtiyacı karşılamaktan uzak kalmak demektir. İnsanın ihtiyaç duyduğu bir sınırı aşmak da hikmetin dışına çıkmak anlamına gelir ve bunun vaktini öne almak da aynı şekilde yine hikmeti ihlaldır. Vaktini geciktirmek aynen öne almak gibi nasıl bir ihlal söz konusu ise geciktirmek de hikmeti ihlal etmek demektir. O halde hikmet zamanında, gerektiği şekilde ve gerektiği sınırlar içerisinde yapılması gereken bir fiildir. Cenab-ı Allah hikmeti kullarına ta Hz. Adem'den beri Adem'in çocuklarına miras olarak bırakmıştır. Kâmil olan bir insan aynen babasından kâmil bir miras alan kimse gibidir. Kadın gibi de erkeğin yarısının sahip olduğu mirası alan bir yarım kişi de hikmeti tam olarak idrak etmemiş kimse gibidir. Bunun sınırlarını aşma noktasını ise ancak Cenab-ı Allah bilebilir.

Hikmetin gereklerini yerine getirme noktasında en mükemmel insanlar -hepsine salât ve selâm olsun bütün peygamberlerdir- bunların da en mükemmelleri ise ulu'l-azm olan peygamberlerdir. Bu peygamberler içerisinde en mükemmeli ve hikmeti en gerektiği şekilde fevkalade yerine getiren Peygamber de Muhammed -sallallâhu aleyhi vesellem-'dir. Bundan dolayı Cenab-ı Allah, Hz. Muhammed -sallallâhu aleyhi vesellem-'e ve ümmetine bu konuda hikmeti vermek suretiyle onlara büyük bir lütufta bulunmuştur. İşte bunun için de Cenab-ı Allah şöyle buyurur: "Allah sana kitabı ve hikmeti Kur'an-ı Kerim'i ve hükümlerini açıklayıcı olan sünneti indirmiş ve sana bilmediklerini öğretmiştir. Allah'ın üzerinizdeki lütfu ne büyüktür" şeklinde bu âyette buyurduğu gibi Cenab-ı Allah bir başka âyette de şöyle buyurur: "*Nitekim aranızda içinizden size âyetlerimizi okuyan, sizi (şirkten ve günahlardan) arındıran, size Kitabı ve hikmeti (helâl ve haramı) öğreten, bilmediğiniz şeyleri (Şeriatı ve ahkâmını) size bildiren sizden sizin içinizden bir Peygamber gönderdik.*" (el-Bakara, 2/151). Varlık aleminin nizamı ve bütün sistemi işte bu hikmete bağlıdır. Varlık dünyasında meydana gelebilecek her türlü eksiklik kuldaki eksiklik gibi olup, bunun sebebi hikmetin ihlal edilmesidir. İnsanların en mükemmeli ise hikmetten en çok nasibini alan kimselerdir. İnsanların bir çok yönden eksikliği olan kimseler ise hikmetten ve kemalden uzak olan kimselerdir. İşte bu gibi eksikliklere sahip olan kimseler de hikmet mirasından en az yararlanan kimselerdir. Hikmetin temelleri üçtür. İlim, hilm, yumuşaklık ve vakarlıktır. Hikmetin afetleri ve zıtları ise cehalet, acelecilik, taşkınlık, akılsızlık ve hafif meşreptir. Cahil olanın aceleci, hafif meşrep ve temkinsiz olanın hikmeti yoktur. Doğrusunu da Allah daha iyi bilir.

لَا خَيْرَ فِي كَثِيرٍ مِنْ نَجْوَاهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَاحٍ بَيْنَ النَّاسِ
وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١١٤﴾ وَمَنْ يَسْأَلِ
الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَى وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّى وَنُضْلِهِ
جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿١١٥﴾ إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ
لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١١٦﴾ إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا
إِنَاثًا وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا ﴿١١٧﴾ لَعَنَهُ اللَّهُ وَقَالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا
مَفْرُوضًا ﴿١١٨﴾ وَلَأُضِلَّنَّهُمْ وَلَأُمَنِّيَنَّهُمْ وَلَأَمْرَنَّهُمْ فَلَيْتَكُنَّ آذَانُ الْأَنْعَامِ وَلَا مِرْثَنَّهُمْ
فَلْيُغَيِّرَنَّ خَلْقَ اللَّهِ وَمَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطَانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُبِينًا
﴿١١٩﴾ يَعْنَهُمْ وَيَمْنِيَنَّهُمْ وَمَا يَعْبُدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا ﴿١٢٠﴾

114. Bir sadaka vermeyi veya bir iyilik yapmayı yahut insanlar arasını düzeltmeyi emredeninkinden başka, onların fısıldaşmalarının bir çoğunda hayır yoktur. Kim Allah'ın rızasını gözeterek böyle yaparsa Biz ona büyük bir mükâfat vereceğiz.

115. Kim kendisine doğru yol apaçık belli olduktan sonra Peygambere karşı gelir, mü'minlerin yolundan başkasına uyup giderse, onu döndüğü o yolda bırakır ve Cehennem'e atarız. O ne kötü bir dönüş yeridir!

116. Şüphesiz Allah kendisine eş koşulmasını mağfiret etmez. On-
dan başkasını ise dileyeyeğine mağfiret eder. Kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak ki uzak bir sapıklıkla sapmıştır.

117. Onların O'ndan başka taptıkları ancak dişilerdir. Onlar ancak (hakka karşı direnen) inatçı bir şeytana tapmış olurlar.

118. Allah ona lânet etmiştir. O da: "Andolsun, kullarımdan belli bir pay alacağım" dedi.

119. "Andolsun, onları mutlaka saptıracağım, olmayacak kuruntulara boğacağım. Andolsun, onlara hayvanların kulaklarını yarmalarını emredeceğim. Ve yine onlara Allah'ın yarattığını değiştirmelerini emredeceğim." Kim Allah'ı bırakır da şeytanı veli edinirse şüphesiz o, apaçık bir zarara uğramış demektir.

120. (Şeytan) onlara vaadlerde bulunur, olmayacak kuruntulara düşürür. Oysa şeytan onlara kendilerini aldatmaktan başka bir şey va'd etmez."

Tefsiri:

Ed-Dahhak âyette geçen مَفْرُوضاً kelimesinin, malum, belli bir pay anlamına geldiğini söylerken, ez-Zeccac ise bunun insanın kendi nefesine farz kıldığı bir bölüm, bir pay demek olduğunu kaydeder. el-Ferra'ya gelince, insanın kendi aleyhine açmış olduğu bir kapı anlamına geldiğini söyler. Ben de derim ki: Buradaki farz kelimesinin gerçek anlamı takdis demektir. Tefsiri mânâsına gelince ise şeytana itaat eden ve kendi kısmetine düşen nasibini ondan alan demektir. Yani şeytana itaat eden ve ona tabi olan kimse kendisi için biçilen paydan bir kısmını alıyor, almış demektir. Allah'ın düşmanına itaat eden kimsenin bu itaati işte şeytanın bir payıdır. İnsanlar iki kısımdır: Şeytanın nasibine düşenler ve onun payı içinde olanlar ve diğer kısım ise Allah'ın dostları olup, ondan yana tavır takınan Allah'ın has kulları şeklinde ifade edilmektedir.

وَالْأُولَئِكَ yani “mutlak surette onları saptıracağım” sözünün anlamı ise onları haktan saptıracağım وَالْأَمَنِيَّةُ tabiri ise “onları olmayacak kuruntulara sokacağım” kelimesinin anlamını İbni Abbas şöyle açıklıyor: Onları tevbe etmekten uzak tutmak, tevbeyle engel olmak ve tevbenin geciktirilmesini sağlamak demektir. el-Kelbi ise bu konuda وَالْأَمَنِيَّةُ onları öyle kuruntulara sokacağım ki yani Cennet yoktur, Cehennem yoktur, öldükten sonra diriliş yoktur gibi kuruntulara onları sürükleyeceğim. ez-Zeccac da bu konuda şöyle der: Dalaletlerle birlikte”onlara âhiretten de bir paylarının olduğunu vehmettireceğim” anlamını taşıdığını ifade eder. Bir başka görüşe göre ise buradaki kuruntulardan kasıt her türlü isyana ve bid'ata dâvet eden arzu ve isteklerin peşine takılmak demektir. Diğer bir görüşe göre de dünya hayatında ebediyyen kalma ve tul-i emele kapılma duygusudur. Onları tul-i emele, ebediyyen yaşayacakmış gibi bir duyguya sürükleyip, âhiret hayatını etkilemeye çalışmak demektir. Andolsun onlara hayvanların kulaklarını yarmalarını emredeceğim. Buradaki الْبَتَّ el-betk” kesmek anlamına gelmektedir yani belli bir yaşa gelmiş olan bir dişi devenin bir cahiliye geleneği olarak herhangi bir temennide bulunmak suretiyle kulağının yarılması anlamına gelmektedir. Bundan hareketle bu cahiliye geleneğine karşı ilim adamları çocukların kulaklarının delinmesini pek uygun görmemişlerdir. Ancak ilim adamlarından bazıları sadece süslenmek maksadıyla küpe takmak için kız çocuklarının kulaklarının delinmesinde bir sakınca görmemişlerdir. Burada da bunu ileri süren ilim adamları Ummu Zerr'in rivâyet ettiği hadise dayanmışlardır.

“Ben sana Ummu Zerr'in, Ebu Zerr ile olan durumu gibiyim.” Bundan dolayı da Ahmed İbni Hanbel (Allah rahmet eylesin) kız çocuklarının kulaklarının delinmesini caiz görmüş ve erkek çocuklarının kulaklarının delinmesini ise mekruh kabul etmiştir.

“Ve yine onlara Allah'ın yarattığını değiştirmelerini emredeceğim” âyetinden maksat ise İbni Abbas'ın ifadesiyle Allah'ın yarattıklarını değiştirmek demek, Allah'ın dinini değiştirmek demektir. Bu da İbrahim en-Nehai, İmam Mücahid,

Hasan el-Basri, ed-Dahhak, Katade, es-Süddi, Said İbn Müseyyeb ve Said İbn Cubeyr'in de görüşüdür. Bu da Cenab-ı Allah kendi kullarını dosdoğru bir fıtrat üzerine yaratmıştır. Bu fıtrat da İslâm dininin kendisidir çünkü İslâm dini insanın fıtratına uygun bir dindir. Zira Cenab-ı Allah bu konuda şöyle der:

“Sen yüzünü Hanîf olarak dine, Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fıtratına dosdoğru çevir. Allah'ın yaratışını değiştirmek söz konusu değildir. Dosdoğru din işte budur. Fakat insanların çoğu bilmezler. O'na dönenler olun. O'ndan korkun. Namazı da dosdoğru kılın ve müşriklerden olmayın.” (er-Rum, 30/30-31).

Bundan dolayı da Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurmuştur: “Doğan her bir çocuk fıtrat üzere doğar. Sonra onu annesi ve babası Yahudileştirir, Hristiyanlaştırır veya Mecusileştirirler. Aynen bir hayvanın doğarken organları tam, herhangi bir tarafı eksik olmadan doğması gibidir. Siz bu yavrunun doğmasından sonra herhangi bir şekilde bir tarafının eksik olduğunu hisseder veya görür müsünüz? Ancak sonradan siz kendiniz onun bir tarafını keser veya eksik bırakırsınız.” Bu rivâyeti yapan Ebu Hureyre yukarıda geçen, *Allah'ın fıtratı ve insanları üzerinde yaratmış olduğu fıtrat* sözlerini ihtiva eden âyeti okudu.” Bu hadis müttefekun aleyhtir.¹⁴⁹⁴

Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem- yukarıdaki hadis-i şerifte iki durumun arasını birleştirdi ve iki durumu birlikte zikretti. Her iki değişiklik de birlikte zikredilmiş oldu. Birincisi fıtratın Yahudileştirmek veya Hristiyanlaştırmak suretiyle değiştirilmesi, diğeri ise yaratılışın fiziki olarak değiştirilmesi olayıdır. Her iki husus da iblisin -Allah'ın lâneti üzerine olsun- değiştireceğini söylediği hususlardır. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı temiz fıtratı ve imanı küfür ile değiştirme, diğeri ise yine Cenab-ı Allah'ın insanları yaratmış olduğu güzel sureti veya hayvanların da güzel suretlerini yarmak, kesmek ve değiştirmek suretiyle onları farklılaştırarak değiştirme hadisesidir. İşte şeytan İslâm fıtratını şirk ile ve güzel surette yaratılmışı da yarmak ve organları farklılaştırmak suretiyle değiştirmiş oldu. Bu da ruhun bu şekilde değiştirilmesinin yanında suretin de değiştirilmesini ifade etmektedir. Yani birincisi manevi dünyanın ve ruhun değiştirilmesi, ikincisi ise güzel suretin değiştirilmesi demektir.

“Sonra şeytan onlara vaadlerde bulunur ve olmayacak kuruntulara düşürür.” Burada anlatılan şeytanın vaadi insanın kalbine ulaşmak suretiyle onu aldatmaya çalışmasıdır ve onun kalbine ulaşarak ona şöyle vesvese verir: “Senin ömrün uzayacaktır ve dünyadaki lezzetlerin bir hayli artıp duracaktır ve bunu da senin akranların göreceklerdir. Sen bununla akranlarından daha üstün olacak ve düşmanlarına karşı da büyük bir zafer elde etmiş olacaksın. Dünya büyük

1494 Buhâri, III, 260, 290: el-Cenaiz, Müslüman olup da sonradan vefat eden çocuk ile ilgili bab: Müşriklerin çocukları ile ilgili söylenenler babı: İmam Müslim, V, 512, el-Kader, her bir çocuk İslâm fıtratı üzerine doğar babı.

bir servet ve devlettir. Senden başkasına ulaştığı gibi, bu senin için de bir mülk olacaktır” demek suretiyle onun emelini uzatmaya ve onu tûl-i emele, ebediyen yaşayacakmış gibi bir duyguya kaptırır. Allah’a isyan ve ona şirk koşma noktasında şeytan insana güzellikler vaat eder ve ona yalancı temenniler ve hüsn-ü kuruntular ile ilgili vesveseler vermek suretiyle kuruntuların değişik yönlerini ona süsleyerek gösterip, onu sürekli aldatmaya çalışır. Onun bu vaatleri ve temennileri arasındaki farka gelince, önce bâtili vaat edip gösteriyor, sonra da tatlı ve insanın nefsinin hoşuna gidecek şeyleri temenni ettiriyor. Kötülüklere meyilli, hor ve hakir olan nefis ise bu vaatlere ve temennilere karşı dayanmadığı da muhakkaktır. Şu sözleri söyleyen bir şairin ifadesindeki gibi:

“Temenni etti ve hayalin gerçek olmasını diledi - Böyle olmazsa bile uzun bir zaman

Bol ve rahat bir mutluluk içerisinde - Temennilerde bulunarak hayatı yaşadık.”

Kötü ve cimri nefis belli bir müddet bâtil temennilerle ve yalancı vaatlerle oyalanıp durur ve bunlarla sevinir. Özellikle bu gibi hoş temenniler, güzel vaatler ve yalancı sözlerle kadınların ve çocukların oyalanıp aldattıkları ve bunlarla bir müddet hareket ettikleri gibi. Batıl sözler şeytanın vaatleri ve temennilerinden ibarettir. Çünkü şeytan kendi yandaşlarına zafere ulaştırmayı vaat eder ve hakkı idrak etmelerini ve gerçek yola ulaşacaklarını onlara söyleyip, vesveseye sokar ve başka yollarla asıl emellerine ulaşacaklarını telkin eder. Batıla saplanmış olan her bir kimsenin şu âyet-i kerime’den mutlaka bir nasibi vardır:

“Ve şeytan onlara vaatlerde bulunur. Olmayacak kuruntulara düşürür. Oysa şeytan onlara kendilerini aldatmaktan başka bir şey vaat etmez.” ¹⁴⁹⁵

أُولَٰئِكَ مَاوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَلَا يَجِدُونَ عَنْهَا مَحِيضًا ﴿١٢١﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَنُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَعَذَّ اللَّهُ حَقًّا وَمَنْ أَضْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا ﴿١٢٢﴾ لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِي أَهْلَ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُحْزَبْهُ وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٢٣﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَتَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولَٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظَلَّمُونَ فِيهَا شَيْئًا ﴿١٢٤﴾ وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا ﴿١٢٥﴾

121. İşte onların barınakları Cehennemdir. Oradan kaçacak bir yer de bulamayacaklardır.

122. İman edip salih amel işleyenlere gelince, Biz onları altından ırmaklar akan Cennetlere orada ebedi kalıcılar olmak üzere koyacağız. Bu, Allah'ın dosdoğru bir va'didir. Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?

123. İş ne sizin kuruntularınıza ne de Kitap Ehli'nin kuruntularına kalmıştır. Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür ve kendisine Allah'tan başka ne bir dost (veli) bulabilir, ne de bir yardımcı.

124. Erkek veya kadın her kim mü'min olarak salih ameller işlerse; işte onlar Cennet'e girerler ve kendilerine hurma çekirdeğinin çukurcuğu kadar zulm edilmez.

125. İyilik yaparak kendisini Allah'a teslim eden ve İbrahim'in Hanif dinine uyan kimseden daha güzel din sahibi kim olabilir? Allah İbrahim'i dost edinmiştir."

Tefsiri:

Cenab-ı Allah burada İslâm dininin güzelliğini anlatıp, ondan daha güzel bir şeyin olamayacağını, zirâ İslâm Allah rızasının talep edildiğini ihtiva eden bir din olup, ihlas ile bu dine intisap etmek Allah'a yönelmek demektir mesajını vermektedir. Allah'a iman edip, onun rızası için ihlasla amel etmek kulun görevidir. En güzel davranışları sergileyen ve en güzel amelleri yapan Rabbine muhlis bir kul olur. Rabbine samimiyetle ibadet eden bir kul mertebesine ulaşır. İşte böyle bir kul Allah'ın seveceği ve razı olacağı bir din olarak İbrahim'in dinine bağlanır, tabi olur ve Allah'a olan sevgisinin yanında onun vahdaniyetini kabullenmesi, vahdaniyete iman etmesi ve dini Allah rızası için ona halis kılması ile gerçekleştirmiş olur. Canını ve malını Allah rızası için bu konuda feda eder ve bunu yaparken de sadece Allah'ın rızasını ve muhabbetini ve sevgisini kazanmak için gerçekleştirmeye çalışır. İşte bu da bütün dinler arasında İslâm dininin en mükemmel bir din olduğunu gösterir ki bu da zaten dinin muhtevasından ve aklın güzel gördüğü her şeyin bu dinde olmasından, fıtratın buna şahit olup, güzellik ve kemal noktasında en üstün derecelere bununla ulaşabileceğini gösteren bir dindir. Bu soyut bir söylem ile değil, doğrudan doğruya somut bilgilerle ifade edilen bir durumdur. Aynı zamanda eğer gerçekten durum böyle olmamış olsaydı, Cenab-ı Allah kullarını buna sürüklemeyi ve bunun dışında başka bir dini kabul etmediğini söylemezdi. Cenab-ı Allah'ın yalnız İslâm dininden razı olduğunu ve onun dışında bir din kabul etmediğini ifade buyurmuş olması bu dinin mükemmel olduğunun ve ilâhi bir din olduğunun en büyük delilidir.

وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطًا ﴿١٢٦﴾
وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى
النِّسَاءِ الَّتِي لَا تُوْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ
الْوِلْدَانِ وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَىٰ بِالْقِسْطِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا
﴿١٢٧﴾ وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَغْلِهَا يُتْرَكُ أَوْ إِعْرَاضًا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا
بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُخْضِرَتِ الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ
كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١٢٨﴾ وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَضْتُمْ
فَلَا تَمِيلُوا كُلَّ الْمِيلِ فَتَلْذِبُوا مَا كَالْمُعْلَقَةِ وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا
رَحِيمًا ﴿١٢٩﴾ وَإِنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ كُلًّا مِنْ سَعْيِهِ وَكَانَ اللَّهُ وَاسِعًا حَكِيمًا ﴿١٣٠﴾
وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ
وَأِيَّاكُمْ أَنْ اتَّقُوا اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَانَ
اللَّهُ غَنِيًّا حَمِيدًا ﴿١٣١﴾ وَلِلّٰهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَىٰ بِاللّٰهِ وَكِيلًا
﴿١٣٢﴾ إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ وَيَأْتِ بِآخَرِينَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ ذَلِكَ قَدِيرًا
﴿١٣٣﴾ مَنْ كَانَ يُرِيدِ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا
بَصِيرًا ﴿١٣٤﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلّٰهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ
أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللّٰهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ
تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلَوْا أَوْ نَعَرَضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١٣٥﴾

126. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah herşeyi kuşatıcıdır.

127. Kadınlar(ın mirası) hakkında senden fetvâ isterler. De ki: "Onlara dair fetvâyı (hükümü) size Allah veriyor: Kendileri için yazılmış olanı (hakları) onlara vermediğiniz, bununla beraber kendilerini nikâhlamayı istediğiniz öksüz kızlar ile küçük çocuklar ve yetimler hakkında adaleti elden bırakmamanız hususunda Kitapta sizlere okunup duran (âyet)ler de vardır. Hayır türünden ne yaparsanız, şüphesiz ki Allah onu çok iyi bilendir."

128. Şayet bir kadın kocasının uzaklaşmasından yahut yüz çevirmesinden korkarsa, barış yolu ile aralarını düzeltmelerinde kendileri için bir vebal yoktur. Barış daha hayırlıdır. Zaten nefislerde bir cimrilik vardır. Eğer iyi geçinir ve sakınırsanız, şüphe yok ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

129. Ne kadar istesenez bile, kadınlar arasında adalet yapamazsınız. Öyleyse büsbütün (birisine) meyledip de ötekini askıdaymış gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve (haksızlıktan) sakınırsanız, şüphe yok ki Allah, çok mağfiret edicidir, rahmet sahibidir.

130. Eğer (karı-koca) birbirlerinden ayrılırlarsa, Allah herbirini (nimetinin) genişliği ile zengin kılar. Şüphesiz Allah lütfu geniş olandır, hikmeti büyüktür.

131. Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Andolsun ki sizden evvel kendilerine kitap verilenlere de, size de "Allah'tan korkun" diye tavsiye ettik. Eğer küfre saparsanız şüphesiz göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah hiçbirşeye muhtaç olmayan (Gani)dir, hamde lââyık olandır.

132. Göklerde ne var, yerde ne varsa Allah'ındır. Vekil olarak Allah yeter.

133. Eğer O dilerse -ey insanlar- sizi yok eder, başkalarını getirir. Allah buna gerçekten kâdirdir.

134. Kim dünya sevabını isterse, bilsin ki, dünyanın da âhiretin de sevabı Allah'ın katındadır. Allah herşeyi işitendir, görendir.

135. Ey iman edenler, adaleti titizlikle ayakta tutanlar ve Allah için şahidlik edenler olun. (Bu şahidlik) Kendinizin yahut ana babanızın ve yakınlarınızın aleyhine dahi olsa, (bu yakınlarınız) zengin yahut fakir olsunlar. Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. Artık adaletten vazgeçerek hevâya uymayın. Eğer dilinizi eğip бүкер veya yüz çevirerseniz şüphemiz olmasın ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

Tefsiri:

Cenab-ı Allah bu âyet-i kerimede zikredilen kıst kelimesini adaleti yerine getirme anlamında ifade buyurmuştur. İster düşman olsun, ister dost olsun herkes için adaleti yerine getirme noktasında bir emir vardır. Bu emri yerine getirme bunu evleviyetle yerine getirilmesi gereken bir emirdir. Bütün bu konudaki düşünceler, görüşler ve hatta mezheplerin tümünün kanaati bu doğrultudadır. Zîra buradaki قسط doğrudan doğruya Allah'ın emrini ve onun isteğini yerine getirme anlamındadır.

Burada قسط "kıst"tan kasıt olan adaleti yerine getirme adı altında heva ve hevese uymak, masiyete yönelmek tamamen Allah'ın emrine muhalefet etmek ve Resulünü gönderdiği maksada aykırı hareket etmek demektir. Adaleti yerine getirmek adaletli davranmak ve adaleti ayakta tutmak demektir. Hz. Peygamberin, halifelerinin, ümmetin ileri gelenlerinin ve güvenilir insanların bütün ümmetin fertleri arasında uygulamaları gereken bir adalettir bu tür bir adalettir. Allah'ın dini, Allah'ın kitabı, Resulü ve kulları hakkında sırf adaleti yerine ge-

tirmek anlamında olan emanete riayet etme ve emaneti yerine getirme ancak bu şekilde tam anlamıyla yerini bulabilir. Adaletin böyle uygulanması halinde emanet yerine getirilmiş olabilir. İşte onlar gerçek anlamıyla mirasçı olanlardır. Emaneti yerine getirenler kendi yandaşlarını, ona bağlı olanları, mezhebinin mensuplarını kayırmak suretiyle onları ölçü alması hakkı tam anlamıyla yerine getirmesini ifade edemez. Kendisine muhalefet edene düşmanlık etmesi ve ona uygun davranana, onun görüşünde olanlara da dostluk duygusuyla yaklaşması isabetli bir yaklaşım değildir. Muhaliflerin sadece muhalefetleri veya dostların sadece muvafakatı ile hareket edilmesi asla uygun olamaz. O zaman Cenab-ı Allah'ın herkes için farz kılmış olduğu adaleti yerine ikame etme hususu nerede kalır ve nasıl gerçekleşebilir? Hâlbuki adaleti herkes için eşit mesafede uygulamak ve ayakta tutmak en büyük bir farzdır ve en büyük bir gerekliliktir.

“Allah için şahitlik edenler olun.” Buradaki şahitlerden maksat, bir habere şahitlik eden ve o haber hakkında bilgi verenlerdir. Hakkı anlatan ve o hakkı tebliğ eden kimse makbul olan adil şahittir ama bir bâtilı haber veren, bir bâtilı anlatan ve bir bâtilı insanlara öğreten kimse ise yalan yere şahitlik eden kimse demektir. Cenab-ı Allah bu âyet-i kerime’de kendisi için şahitler olmamızı emretmektedir. Yalnız onun için şahitler olmak yeterli değil, hem onun için şahitlikte bulunmak Allah'ın bu emirlerine şahitlik etmek ve adaleti ayakta tutmakla gerçekleşebilir. Bu da şahadetin adalet için, adaletle şahitlik etme anlamını taşımaktadır ve doğrudan doğruya bu şahitliğin de sırf Allah için bir şahitlik, Allah’tan başka kimse için değil, sadece Allah için bir şahitlik olması gerektiğini ifade eder.

Diğer bir âyet-i kerime’de ise şöyle buyrulur: *“Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutanlar, adaletle şahidlik eden kimseler olun. Bir topluluğa olan kininiz sizi adaletsizliğe süreklemesin. Adil olun. Çünkü o, takvâya daha yakındır. Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”*(el-Maide, 8).

Bu iki âyet-i kerime dört ayrı hususu ihtiva eder:

Birincisi: Adaleti ayakta tutmak, ikincisi adaletin Allah rızası için olması, üçüncüsü ise adalet için şahit olmak, dördüncüsü ise bunun da Allah rızası için olmasıdır. En-Nisa sûresindeki bu âyet-i kerime “adaleti ayakta tutmayı ve Allah için şahitlik yapmayı”, Maide sûresi ise “Allah için hakkı ayakta tutmayı ve adalet için şahitlik yapmayı” ihtiva etmektedir. Bu da Kur’an-ı Kerim’in hayretâميز sırlarından bir sırdır ve bunu burada tam anlamıyla açıklamamız da aslında yeri değildir. Yeri geldiğinde başka bir yerde açıklanacaktır.

“Kendinizin yahut ana-babanızın ve yakınlarınızın aleyhine dahi olsa...”

Cenabı Allah burada adaleti ayakta tutmayı ve Allah rızası için şahadette bulunmayı, şahitlik yapmayı, bu adaleti ayakta tutma ve şahitlik yapma hususu isterse kulun yani o kişinin en yakınları ve en çok sevdiklerinin aleyhinde bile

olsa bu şahidliği yapmak zorundadır. Adaleti yerine getirmek bir görevdir. İsterse kişinin kendi nefsi ve onun aslı olan annesi ve babası için ve insanlar arasında kendisine en yakın olan akrabaları için dahi olsa bu adaleti bir kul olarak yerine getirmek zorundadır. Her ne olursa olsun insanın kendisine, annesine-babasına, akrabalarına olan yakınlığı ve sevgisi bir an için hakkın aleyhlerinde tecelli etmesi noktasında onu adaletli davranmaktan alıkoyabilir. Özellikle bu hakkın ikame edilmesi ve yerine getirilmesi hususunda daha evvelden sevmediği, buğzettiği ve onlara düşmanlık eden bir kimsenin lehine olursa ister istemez insan adaleti gerçek anlamıyla yerine getiremeyebilir. Bu konuda adaleti tam anlamıyla yerine getirebilecek olan kimse ancak Allah'ın ve Resulünün kendisi için her şeyden daha sevgili olduğunu ve her şeyden daha çok onları sevdiğini bilen ve bunu kalbinde yaşatan bir kimse için mümkün olabilir. Bunun dışındaki kimseler için hakkı ve adaleti yerine getirmek mümkün olmayabilir. Cenab-ı Allah böyle bir durumda kendisine olan kulun sevgisini, kalbindeki yerini tartmak ve kulunu sınamak için bunu ondan istemektedir. Bunun aksi de aynı şekildedir. Kişinin kendisine düşmanlık eden, ona eza ve cefada bulunan kimseler hakkında da adil davranması yine imanın bir gereği ve Allah'a olan muhabbetin bir sonucudur. Kişinin kendisine düşmanlık eden, ona eziyette ve cefada bulunan kimselere karşı olan buğzu ve kızgınlığı adaletsizliğe sürüklememelidir. Kişinin kendi nefesine olan sevgisi, annesine-babasına, akrabalarına olan yakınlığı ve duyduğu sevgi onu nasıl adaleti ikame etmekten alıkoymuyor ve koymaması gerekiyor ise düşmanına ve ona düşmanlık edip, eziyet edenlere karşı da adalet ile davranmasını gerektirmektedir. Kişinin birilerine olan kızgınlığı ve kini asla ve kat'a onu bir bâtila sürüklememelidir. Hakka olan sevgisi ve bağlılığı da onu yine adil davranmaktan alıkoymamalıdır. Bizden evvelki alimlerin ifade ettikleri gibi: "Adil olan kişi, kızdığı zaman bu kızgınlığı onu bir bâtila ve yanlışlığa sürüklemeyen kimsedir. Birilerine olan rızası ve sevgisinden onu asla ve kat'a haktan yana bir tavır içerisine girmekten uzak tutmamalıdır. Her iki âyet-i kerimde şu noktada iki hükmün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Adaleti ayakta tutmak ve dosta düşmana karşı hak için şahitlik etmektir.

Sonra Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor: *Zengin yahut fakir dahi olsalar Allah her ikisine de daha yakındır.* İnsanlar zengin ya da fakir dahi olsalar gayet tabi ki kul olmalarından dolayı Allah onlara daha yakındır ve onların Rabbidir ve onların mevlasıdır ve onlar da onun kullarıdır. Sizler eğer Allah'ın kulları iseniz bir kimseyi zenginliğinden, veya bir fakiri de fakirliğinden dolayı sevip sevmemek gibi bir tavır içerisinde olmanız yanlıştır çünkü Allah sizden daha çok o fakire de, zengine de daha çok yakındır.

Zengin malı için korkar, fakir de elinde hiçbir şey olmadığı için malının tamamen tükenip kaybolmasından çekinir. İşte bu durumda hakkı ve adaleti ayakta tutma noktasında insanların nefislerine kolay gelmesi gereken bir husus da vardır. Bunu gerçekleştirmek için de Allah zengine de, fakire de sizden evleviyetle

daha çok yakındır ve onların durumlarını çok daha iyi bilir, onlara sizden daha çok merhametlidir. Bundan dolayı siz hakkı ve adaleti fakir veya zengine karşı fark etmeksizin ayakta tutmakla yükümlüsünüz. Bunun için de hakkı yerine getirmeyi hiçbir şekilde terk edemezsiniz. Sonra Cenab-ı Allah şöyle buyurur:

“Artık adaletten vazgeçerek heva ve hevesinize uymayınız.” Bu âyet-i kerime ile Cenab-ı Allah insanların heva ve heveslerine uymak suretiyle adaleti terk etmemeleri gerektiğini bildirmiş ve onları bundan alıkoymuş, bunu onlar için yasaklamıştır. Burada *“adaletten vazgeçerek”* sözü mansub olarak gelip de mef’ulu li eclihi olduğundan dolayı bu şekilde takdir edildiği Basralı dilciler tarafından ifade edilmiştir ve bunun da adaletli davranmamanız kerih ve kötü kabul edilmiştir veyahutta adaletli davranmamaktan uzak durmanız emredilmiştir. Eğer böyle yaparsanız o zaman heva ve hevese uymak suretiyle hoşlanılmayan bir tavır içerisinde bu da adaletten nefret etmek veya ondan kaçmaya insanı sürükleyebilecek bir durum ortaya çıkar. Kûfelilere göre ise adalet etmemeniz şeklinde telakki edilmiş ve öyle takdir edilmiştir. Burada bakılırsa Basralıların görüşü çok daha takdire şayan olup, daha doğru bir değerlendirmedir.

Eğer dilinizi eğip бүker veya yüz çevirerseniz, şüpheniz olmasın ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır. Cenab-ı Allah hakkın saklanması ve saklı ve gizli tutulup ifade edilmemesi noktasında iki hususu zikretmiştir: Birincisi mahzurları, ikincisi ise bu ikisine olan uzaklıktır ve ondan uzak durmaktır. Birincisi burada dili eğip бүkmek, ikincisi ise yüz çevirmektir. Hakkın delili ortaya çıktığı zaman hiç kimse onu uzaklaştırmaya ve defetmeye güç yetiremez ve imkân bulamaz. Kim haktan uzaklaşır ve hakkı dile getirmekten uzak kalırsa o dilsiz şeytan demektir. Bazen dilini eğip бүküp hareket ettirse dahi onun durumu aynıdır. Dili eğip бүkmek onu hareket ettirmek ve haktan uzak tutup tahrif etmektir. Buradaki бүkmekten maksat birinci бүkme sözde olur, ikinci eğip бүkme ise mânâda eğip бүkmedir. Sözde ve lafızda eğip бүkme hakkın gerektirmediği şekilde sözü değiştirmedir. Ya sözü ziyadeleştirmek, söze ilavelerde bulunmak veya onu eksik tutmak veyahutta onu başka sözler ile değiştirmek ile gerçekleşir. Sözü işiten kimsenin iğfal edilmesi, onu aldatması yine onu yerine getirme ile ilgili olup, asıl anlamından başka bir anlama dinleyen kimseye ulaştırmak ve yanlış bir kavramaya sebep olmaktadır. Aynen Yahudilerin Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-’e selâm verirken dillerini eğip бүkerek es-selamu aleyke diyeceklerine, es-samu aleyke demek suretiyle sözü değiştirdikleri gibi. Bu sözü eğip бүkmenin birinci türüdür.

İkinci türe gelince ise mânâda sözü eğip бүkmek demektir. Bu da konuşanın asıl maksadının hilafına sözü değiştirmek ve onun anlamını te’vil etmek ile gerçekleşir. Yine konuşanın ve sözü söyleyenin kastetmediği bir şekilde onu değiştirmek ve onun bir kısmını düşürmek suretiyle kastedilenin bir kısmını ifade etmekle gerçekleşen bir mânâ değişikliğidir. İşte burada mânâyı değiştirme yol-

larından bir yol da ortaya çıkmış olur. Bundan dolayı Cenab-ı Allah *eğer dilinizi eğip бүker veya yüz çevirseniz, şüpheniz olmasın ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır*, buyurur.

Şahidin şahitlik yapması noktasında kendisinden bir şey talep edildiğinde mutlak surette onu gizlemeden ve bildiklerini saklamadan aynen olduğu gibi değiştirmeksizin şahadeti yapması gerekir. Şahadeti yapmaya yanaşmamakta aynen bir hakkı değiştirmeye ve onu saklamak ile aynı şeydir, eşittir ki eğip бүkmek de aynen hakkı değiştirmek ile eş anlamlıdır. Burada kastedilen anlam şudur: İmanın ve imanın isimlendirilmesinin ancak bir görevle yerine gelebildiğidir. Nasların kabul edilmesi ve onlara sahip çıkılması ve insanların buna dâvet edilmesi de yine bir görevdir ve ancak yüz çevirme ve sözü eğip бүkmeden ancak bu şekilde bunlardan kurtulmak mümkündür.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ
الَّذِي أُنْزِلَ مِنْ قَبْلُ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ
ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٣٦﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ أَرَادُوا كُفْرًا
ثُمَّ يَكُنِ اللَّهُ لِيُغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيُهْدِيَهُمْ سَبِيلًا ﴿١٣٧﴾ بَشِّرِ الْمُنَافِقِينَ بِأَنَّ لَهُمْ عَذَابًا
أَلِيمًا ﴿١٣٨﴾ الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَمِيتُوا عَنْهُمْ
الْعِزَّةَ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا ﴿١٣٩﴾ وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ
آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ
إِنَّكُمْ إِذَا مَثَلْتُمْ إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا ﴿١٤٠﴾
الَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ فِتْنَةٌ مِنَ اللَّهِ قَالُوا أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ وَإِنْ كَانَ
لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُوا أَلَمْ نَنْتَحِدْ عَلَيْكُمْ وَنَضَعُكُمُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فَاللَّهُ يَحْكُمُ
بَيْنَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا ﴿١٤١﴾

136. Ey iman edenler, Allah'a, O'nun Rasûlü'ne, Rasûlü'ne indirdiği Kitab'a ve daha evvel indirdiği kitaplara iman edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr ederse artık o, hiç şüphesiz uzak bir sapıklığa düşmüştür.

137. Şüphesiz, iman edip sonra küfre sapanları, sonra yine iman edenleri, sonra kâfir olup sonra da küfürlerini artırmış olanları Allah mağfiret edecek değildir. Onları doğru bir yola iletecek de değildir.

138. Münâfıklara kendileri için can yakıcı bir azab olduğu müjdesini ver!

139. Onlar mü'minleri bırakıp da kâfirleri dost edinenlerdir. İzzeti onların yanında mı arıyorlar? Gerçekten izzet bütünüyle Allah'ındır.

140. O, size Kitab'da: "Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve onlara alay edildiğini işittiğiniz vakit, onlar başka bir söze dalıncaya kadar yanlarında oturmayın. Çünkü o zaman siz de onlar gibi olursunuz" diye indirdi. Doğrusu Allah münâfıkları da kâfirleri de Cehennem'de bir arada toplayacaktır.

141. Onlar sizi(n başınıza gelecek musibetleri) gözetleyip duranlardır. Onun için Allah'tan size bir zafer nasip olursa: "Biz de sizinle birlikte değil miydik?" derler. Eğer kâfirlere (zaferden) bir pay düşerse derler ki: "Biz sizin galip gelmenizi sağlamadık mı? (Sizi öldürebileceklerken) mü'minlere karşı da sizi korumadık mı?" Kıyamet günü aranızda hüküm verecek olan Allah'dır. Allah mü'minlerin aleyhine kâfirlere asla yol vermeyecektir.

Tefsiri:

Allah mü'minlerin aleyhine kâfirlere asla yol vermeyecektir. Herhangi bir delille, açık bir burhan ile böyle bir yol bulamayacaklardır. Onların bu huccet ve delilleri Allah katında geçersizdir. Denildi ki bu âhiret içindir ama dünyada ise Müslümanların aleyhine kâfirler saldırıya geçer, onlara her türlü zararı verir, işkence ve sıkıntı yapar. Buna karşılık da şöyle denildi: Kâfirlerin bu şekildeki tasallut ve zaferi hiçbir zaman devamlı olamaz. Ancak zaman zaman Müslümanlara karşı galip gelseler de bu galibiyet ve zafer sırayladır. Asıl zafer ve yardım Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-'e tabi olanların tabi olmak ve tabi olmada istikrarlı olmak ile gerçekleşir. Asıl başarı ve zafer Peygambere tabi olup, bu tabiilikte ve Peygambere uymada istikrarlı olmak ile gerçekleşir. Bir başka görüşle şöyle ifade edilmektedir: Bu âyet-i kerimenin zahirine ve genel anlamına baktığımız zaman bu konuda Allah'a bin şükür ki anlaşılmayacak hiçbir yönü yoktur. Ayet-i kerime'de Cenab-ı Allah asla ve kat'a mü'minlerin aleyhinde kâfirlere yol vermeyeceği hususunun açıkça ifade edilmiş olmasıdır. Kâfirlerin mü'minlerin aleyhinde bir yol bulup, onlara zarar vermelerinin sebeplerinden bir tanesi biz-zat mü'minlerin kendi elleriyle işledikleri bazı günahlarıdır. Yapmamaları emredildiği ve ondan alıkonuldukları halde Allah'a olan itaatin, Resule olan itaatin ve gerekli emirleri yerine getirmenin dışına çıkmak suretiyle kâfirlerin ve İslâm düşmanlarının Müslümanlar üzerine musallat olmalarına sebep olunmaktadır. Müslümanlar bu şekilde yanlışlık yaparak ve günah işleyerek kâfirlerin karşısında onları koruyan duvarlarda bir gedik açmalarına sebep olurlar. Aynen Resûlullah -sallallâhu aleyhi vesellem-'in Uhud gününde mü'minlerden ve ashaptan bir gruba görev verip, sonuna kadar bu tepeden ayrılmamalarını emrettiği halde Peygam-

beri dinlemeyerek düşmanın bir yol bulup, Müslümanların ordusuna arkadan saldırabilme, gediğini yakalamış olmalarındaki durum gibi. Burada Resûlullah'ın emrine muhalefet eden ashaptan birilerinin bu davranışından dolayı kâfirlerin Müslümanlar aleyhinde bir yol bulmalarına ve saldırılarına sebep olunmuştur. Mü'minlerin imana zıt gelebilecek davranışlarla, Allah'a isyan edip, muhalefet etmek suretiyle kâfirlerin Müslümanlar üzerinde durabilecekleri bir tahakküm ve onların saldırılarına sebep olan bir davranışa girmeleri anlamını ifade etmektedir. Müslümanlara saldırılarına ancak bu şekilde isyan ve emre muhalefet etmekle yol açılabilir. Bunun da sebebi bu günahı işleyen kimselerdir. Cenab-ı Allah bir kulun aleyhinde şeytana bir tahakküm yaratmamıştır. Ancak kişinin bizzat Allah'a itaatten uzaklaşıp, şirke dalmasıyla şeytana bir yol açarak bu tasallut ve tahakkümü gerçekleştirmiş oluyor. Bu da insanın şeytan üzerinde bir kahır ve tasalluta sahip olmasını doğurmaktadır. Kim kendisi için daima bir hayır görüyorsa bu hayırdan dolayı Allah'a hamdetsin, fakat kim bunun dışında bir zarar görüyor ise kendi nefsinden başkasını kınamasın, sadece kendi nefsinin kınasın.¹⁴⁹⁶

Bu âyet-i kerimenin anlaşılmasıyla ilgili olarak hatıra gelebilecek zorluklar işte bununla aşılabılır. Bazı kimselerin kanaatiyle bu üstünlüğün âhirette asla olmayacağı kanaati ifade edilirken, bir başka kimseler de delil konusunda Müslümanların aleyhinde kâfirlere bir yol verilmeyeceğini ifade etmişlerdir. Bu âyet-i kerime'de anlaşılan şudur: İman ehlinin kamil bir imana sahip olması halinde kâfirlerin Müslümanlar aleyhinde bir tasalluta sebep olmayacaklarını göstermektedir. Ancak iman zayıflayıp da düşmanın Müslümanlar aleyhinde gerçekleştirebilecekleri bir saldırıya yol açılırsa o zaman bu yolu ancak insanlar Allah'a itaat etmekten kaçındıkları ve Allah'a itaati terk etmelerinden kaynaklandığını bilmek gerekiyor.

Mü'min her zaman ve nerede olursa olsun azizdir, galiptir, desteklenmiştir, mansur ve muzafferdir. Onun aleyhinde olabilecek her şey savulmuş ve mü'min savunulmuştur. Açık, aleni, gizli ve kapalı olarak her ne şekilde olursa olsun imanın gereklerini yerine getirmek ve imanı savunmak konusunda üzerine düşeni yapmaya kalkıştığında dünyanın dört bir tarafından ona saldırılar dahi olsa o savunulacaktır ve ona asla zararın verilmesine meydan verilmeyecektir. Allah mü'minlere hitaben şöyle demiştir:

"Geüşemeyin ve üzülmeyin. Siz eğer mü'minler iseniz muhakkak üstünsünüz." (Ali İmran, 3/139) Bir başka âyet-i kerimede de şöyle buyurur: *"Bu sebeple geüşeklik göstermeyin ve sizler üstün iken sulha çağırmayın. Allah sizinledir; amellerinizi de asla eksiltmez."* (Muhammed, 47/35)

Mü'minlerin buradaki tekeffül ve onlara garantinin verilmesi imanları ve amelleri oranındadır. Eğer onlar Allah'ın ordularından bir ordu oldukları zaman

işte bu imanlarıyla Cenab-ı Allah onları korur. Onlar imanlarında ve amellerinde samimi olup, üzerlerine düşeni gerçek anlamıyla yerine getirdikleri takdirde Allah onları daima koruyacak, onları tek başlarına bir fert olarak terk etmeyecek, düşmanlarının saldırılarını onlardan uzaklaştıracak, kâfirleri ve münafıkları amelleriyle baş başa bırakacaktır. Ancak Allah'a olan iman ve Allah rızası için yapılan ameller gerçek anlamıyla olmayıp, Allah dışında başka kimselerin rızasını kazanmak için ise o zaman da Allah'ın buna muvâfakatı asla söz konusu olamaz, Allah da bunu uygun görmediğinden bu garantisini ve mü'minleri koruma noktasındaki vaadini gerçekleştirmez.

إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَادِعُهُمْ وَإِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى يُزَآؤُنَ النَّاسَ وَلَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٤٢﴾ مَذْبُذِبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَلَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ﴿١٤٣﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَتُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿١٤٤﴾ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ وَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ نَصِيرًا ﴿١٤٥﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَاعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَأَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولَئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ وَسَوْفَ يُؤْتِ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٤٦﴾ مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ وَآمَنْتُمْ وَكَانَ اللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا ﴿١٤٧﴾

142. Doğrusu münâfıklar Allah'ı aldatmak isterler. Hâlbuki O, hilelerini başlarına geçirir. Namaza kalktıkları vakit de tembelce kalkarlar. İnsanlara gösteriş yaparlar ve Allah'ı ancak pek az anarlar.

143. Onlar ikisi arasında bocalayan kararsız kimselerdir. Ne bunlara, ne de onlara (taraf) olurlar. Allah'ın şaşırttığı kimseye sen asla yol bulamazsın.

144. Ey iman edenler, mü'minleri bırakıp da kâfirleri veli edinmeyin. Aleyhinize Allah'a açık bir delil vermek mi istersiniz?

145. Şüphesiz münâfıklar Cehennem'in en aşağı tabakasındadırlar. Onlara hiçbir yardımcı bulamazsın.

146. Ancak tevbe edenler, hallerini düzelterler, Allah'a (dinine) sınıksız sarılanlar ve dinlerini Allah için halis kılanlar müstesnâdır. İşte onlar mü'minlerle beraberdir. Allah mü'minlere büyük bir mükâfat verecektir.

147. Eğer şükredip iman ederseniz, Allah size azabı neylesin? Allah şükredenlerin mükâfatını verendir, herşeyi bilendir.

Tefsiri:

Bu âyetin hitabındaki muhteviyatı nasıl görüyorsunuz? Allah'a şükredilmesi halinde Allah azap etmekten sarf-ı nazar eder ve asla kullarına bir kötülüklerinden ve günahlarından dolayı da azap etmez. Yeter ki onlar şükretmesini bilsinler. Kullarının gayret ve amellerini asla boşa çıkarmaz ve onu bâtil kılmaz. Kendisine şükredilen yüce varlık ihsan edenin ve iyilik yapanın ecrini asla kaybetmez ve yok saymaz ve kötülük işlemeyen kimseye de asla azap etmez.

Cenab-ı Allah'ın "insanın güç yetiremeyeceği bazı konularda insanları sorumlu tutar" anlayışını ve iddiasını ileri sürenlere bu âyet-i kerimeyle bir cevap verilmiştir. Ayrıca "Allah insanın takat yetiremeyeceği şeyleri ona yükler ve sonradan da güç ve takati dışındaki konuları yerine getiremediği için de onu azaba uğratar" diyenlere verilen bir cevaptır. Bu yalancı zandan ve bâtil hesaptan Allah uzaktır, yücedir ve böyle bir yükümlülük getirmek Allah'a asla yaraşmaz ve yakışmaz ve böyle bir olay da söz konusu değildir. Şükreden bir kula asla azap etmeyeceğini bu âyet ile ifade edip, onun amelini de zayi etmeyeceğini kendisine bir müjde olarak haber vermektedir. İşte Cenab-ı Allah'ın bu sıfatlarının bir gereği olarak o bu konuda iddia edilen yanlış ve bâtil her şeyden, her türlü eksikliklerden ve ayıplardan ve menfiliklerden uzak olup, gerçekten ona hamdetmeyi gerektiren özelliklere sahip olduğu muhakkaktır. Onun kemalini, yüceliğini, zenginliğini ve muhtaç olmama özelliğini ve ona hamdedilmesi gereken bütün hususları nefyeden her türlü sıfattan uzaktır.¹⁴⁹⁷

لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسَّوِّ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا ﴿١٤٨﴾
 إِنْ تَدْعُوا خَيْرًا أَوْ تُخَفُّوهُ أَوْ تُعْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا قَدِيرًا ﴿١٤٩﴾ إِنْ
 الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ
 بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا ﴿١٥٠﴾ أُولَئِكَ هُمُ
 الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُهِينًا ﴿١٥١﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ
 وَلَمْ يَفَرِّقُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ أُولَئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمْ أَجْرُهُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا
 ﴿١٥٢﴾ بَسَّالِكَ أَهْلُ الْكِتَابِ أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَى
 أَكْبَرُ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرَنَا اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْهُمْ الضَّاعِقَةُ يُظْلِمُهُمْ ثُمَّ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ
 مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذَلِكَ وَإِنَّا مُوسَى سُلْطَانًا مُبِينًا ﴿١٥٣﴾

وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ وَقُلْنَا لَهُمْ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا ﴿١٥٤﴾ فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ وَكُفْرِهِمْ بآيَاتِ اللَّهِ وَقَتْلِهِمُ الْأَنْبِيَاءَ بَغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٥٥﴾

148. Allah -zulme uğrayan müstesnâ- çirkin sözün açıkça söylenmesini sevmeyiz. Allah iştir, hakkıyla bilendir.

149. Bir hayrı açıklar veya gizlerseniz yahut bir kötülüğü affeder iseniz, şüphesiz Allah affedicidir, her şeye gücü yetendir.

150. Şüphe yok ki Allah'ı ve peygamberlerini inkâr ederek kâfir olanlar, bir de Allah ve peygamberlerinin arasını ayırmak isteyenler ve: "Kimine inanınız, kimini inkâr ederiz" diyenler, böylece bunun (küfürle iman) arasında bir yol tutmaya yeltenenler;

151. İşte onlar gerçek kâfirlerin tâ kendileridirler. Biz o kâfirlere alçaltıcı bir azab hazırlamışızdır.

152. Allah ve peygamberlerine iman edip onlardan birini diğerinden ayırmayanlara ise; işte onlara ecirlerini verecektir. Allah bağışlayandır, çok merhamet edendir.

153. Kitap Ehli senden kendilerine gökten bir kitap indirmeni isterler. Gerçekten onlar, Mûsâ'dan daha büyüğünü istemişlerdi de: "Allah'ı bize apaçık göster" demişlerdi. İşte zulümleri yüzünden onları yıldırım çarpmıştı. Sonra onlara bunca açık belge (âyet ve mucize) ler gelmişken tutup buzağıyı ilâh edinmişlerdi. Nihâyet Biz bunu affettik. Biz Mûsâ'ya apaçık delil vermiştik.

154. Söz verdikleri için de Tûr'u üzerlerine kaldırmıştık. Onlara: "(Şehrin) kapı(sın)dan secdeye kapanarak girin ve cumartesi gününde aşırı gitmeyin" demiştik. Onlardan sağlam bir söz almıştık.

155. Fakat o sözlerini bozmaları, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri, haksız yere peygamberleri öldürmeleri ve: "Kalblerimiz perdelidir" demelerinden ötürü (lânetledik). Hayır, Allah küfürlerine karşılık kalblerine mühür basmıştır. Artık onlar, pek azı hariç iman etmezler.

Tefsiri:

Onların bildikleri halde hakka karşı çıkıp, ona küfretmeleri ve onu inkâr etmeleri sebebiyle Cenab-ı Allah kalplerini mühürlemiştir ve şöyle buyurur: "Hayır, Allah küfürlerine karşılık kalplerine mühür basmıştır." Bununla artık kalpleri perdeli ve kaplı olmuştur. علف Ġulf, kapak demektir. Aynen kılıcın kınında olduğu gibi nasıl kılıç kın ile kapanıyor ise kalpler de bu şekilde perdeleniyor

ve perdeli kalpler durumuna geliyor. Kınında ve kapağında olan her şeye bu anlam verilmekte ve غلف gulf kelimesi غلوف gulufun çoğulu ile ifade edilir, اغلف eğlufun ve غلوف gulufun şeklinde, bu üstü örtülü ad için de aynı şey ifade edildiği gibi kınında olan kılıf için de مغلوف mağlufun denilir. Buradaki anlam ise “bizim kalplerimizin üzerinde perdeler vardır, üzerinde örtüler örtülmüştür. Bunun için Muhammed’in -sallallâhu aleyhi vesellem- ne dediğini bir türlü anlamıyor ve onun dediklerinden hiçbir şeyi de idrak edemiyoruz” demek istiyorlar. Bazıları ise kalplerin ilme kapalı oluşunu, hikmetten uzak ve idrakten de uzak olduğunu söyleyenler vardır. Böyle bir sözü kabul etmek ve böyle bir iddiayı kabul etmek de birçok yönüyle yanlıştır.

Birincisi, غلف gulf kelimesi اغلف ağluf kelimesinin müfredi olup, غلف ve اغلف gibi حمور humur ve احمور ahmur, جرد curud ve اجرود acrud, غلب ğulb ve اغلب ağlub kelimeleri ve benzeri kelimelere benzemektedir.

Burada اغلف ağluf kelimesi, اغلف ağlufun غلف ğuluf kelimesiyle irtibatlıdır. Dil açısından son derece açıkça bilinen bir husus vardır ki bir kılıfın içerisinde olan şey demektir. Yani kılıfın ve perdenin dahilinde olan kalplerdir.

İkinci itiraz ise Arapça dilinde hiçbir şekilde bizim kalbimiz falan şey için perdedir denilemez. Hiçbir nesir ve nazımda, düz yazı ve şiirde böyle bir anlatıma rast gelmek mümkün değildir. Kur'an-ı Kerim'de de buna benzer bir anlatım söz konusu olmayıp, güvenilen, üstün bir tespih olarak âyet-i kerime'nin bununla yorumlanması da mümkün değildir.

Üçüncüsü yine aynı şekilde bir başka kâfir grubun söylediği şekilde de ve âyet-i kerimede de ifade edildiği şekliyle; “Bizim kalplerimiz sizin dâvet ettiğiniz şeylere karşı bir kap içerisinde.” Yani bir kabın içerisinde saklı bulunmaktadır. Bir örtünün içerisinde saklı olan bu kalplerin neyi ifade ettiği açıktır. Bir örtü ise içinde bir şey barındıran ve bir şeyi örten ve başka bir şeye de kılıf olan demektir. Burada da kullanılan اكنه ekinne kelimesi yine kılıfların içerisinde olan okları anlatır.

Dördüncüsü bu iddia âyet-i kerimede zikredilen Allah küfürlerine karşılık kalplerine mühür basmıştır âyetinin açık anlamıyla çelişmektedir. Eğer kalplerin ilme kapalı olduğu şeklinde anlaşılacak olursa o zaman bu âyet-i kerimede “kalplerine mühür basılmıştır” ifadesiyle içerisindeki bütün ilim ve hikmet tamamen alınmış, ilimsiz ve hikmetsiz bırakılmıştır, demektir. O zaman da böyle bir iddianın olamayacağı gayet açıktır. Bunu iddia ettikleri zaman da onlara şöyle denirdi: “Size bu alandaki ilimden çok az bir şey verilmiştir.” Burada ise kalplerinin bir örtü içerisinde perdeler altında olup, hiçbir şeyi idrak etmediği anlamı ile Cenab-ı Allah'ın onlara küfürlerini bildirmesi, ahidlerini bozup, peygamberleri öldürmelerinden dolayı Cenab-ı Allah'ın onların kalplerini mühürlediğini de kendilerine bildirmesi bu anlamın çok daha açık olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁹⁸

وَبِكْفَرِهِمْ وَقَوْلِهِمْ عَلَىٰ مَرْيَمَ بُهْتَانًا عَظِيمًا ﴿١٥٦﴾ وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ
عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَٰكِن شُبِّهَ لَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ
اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظُّلُمِ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا
﴿١٥٧﴾ بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٥٨﴾

156. Bir de onların küfürleri ve Meryem aleyhinde pek büyük bir iftirada bulunmaları sebebiyle;

157. Ve: “Biz Allah’ın peygamber’i Meryem oğlu İsa’yı öldürdük” demeleri sebebiyle (cezalandırdık). Hâlbuki onlar onu öldürmediler, onu asmadılar da; ancak (asılan) kendilerine (İsa’ya) benzer gösterilmişti. Gerçekten onun (öldürülmesi) hakkında anlaşmazlığa düşenler ondan (onu öldürmüş olmaktan) yana şüphe içindedirler. Onların zanna uymaktan başka buna dair bilgileri yoktur. Onlar onu (İsa’yı) gerçekten öldürememişlerdir.

158. Bilakis Allah onu kendi katına kaldırmıştır. Allah Azizdir, Hakimdir.

Tefsiri:

Burada kendilerine benzetilmiştir, benzer gösterilmiştir kısmı âyetin bu kısmı o katil kimselere Hz. İsa bir başkasına benzetilmiş ve onun o benzerliği üzerinde görülmüş, bundan dolayı Hz. İsa’yı değil, ona benzetilen kişiyi öldürmüşlerdi” demektir. Diğer bir mânâ da Hristiyanların içine bir şüphe sokulup, onun öldürüldüğü ile ilgili olarak iman etmeye imanları değişmiş, onun öldürülmediği ve asılmadığını bilmemektedirler. Ancak Hz. İsa’nın düşmanları onu öldürdüler ve sonra da astılar diye etrafta yaygara koparmaları onun artık sonradan yeryüzünden kaldırıldığı ve bu konuda da içlerine bir şüphenin düştüğü zannedildi. Hristiyanlar da Hz. İsa’yı öldürüp, çarmıha geren kimselerin yaptıkları kabul edildi ve onlar bunu tasdik ettiler ve kendilerine daha çok şefaathçi olmasını sağlamak için böyle inanmaya başladılar. Hâlbuki Mesih (a.s) hiçbir zaman öldürülmedi, hiçbir zaman çarmıha gerilmedi, asılmadı, bu yakini bir bilgi olup, bunda asla şek ve şüphe söz konusu değildir.¹⁴⁹⁹

وَأَنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لِيُؤْمِنُوا بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا ﴿١٥٩﴾ فَبَطَلَتْ مِنْ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا ﴿١٦٠﴾

159. Kitap Ehli'nden ölümünden evvel ona iman etmeyecek kimse yoktur. O (Hz. İsâ) da Kıyamet günü aleyhlerinde bir şahid olacaktır.

160. Yahûdilere zulümleri sebebiyle, kendilerine helâl kılınmış olan hoş ve temiz pek çok şeyi yasakladık. Ayrıca Allah yolundan çokça alıkoymalarından;

Tefsiri:

Cenab-ı Allah'ın nefsinde tayyib ve hoş olan bir şeyi kendilerine haram kıldığını haber vermesinden daha açık bir söz olabilir mi? Emir verilmeksizin o şeyin son derece hoş ve güzel kabul edildiği hususu ifade edilmemiş olsa, zaten bir şeyin güzelliği ve haram kılınması da bir arada zikredilmiş olmazdı.

Cenab-ı Allah kesin olarak güzel, hoş ve helâl olan şeyleri onlara ceza olsun diye haram kıldığını haber vermiş olması, İslâm ümmetine haram kılınan şeylerin aksine sadece Yahudilere ceza olsun diye yapılan bir tahrim olmasından dolayıdır. Haram kılınmış olmasından dolayıdır. Müslümanlara haram kılınan şeyler ise Müslümanları o haram kılınan şeyin zararından uzaklaştırmak ve onları korumak için haram kılınmıştır. Ancak Yahudilere haram kılınanlar ise onların işlemiş oldukları cinâyetten, isyanlardan dolayı kendilerine verilen bir ceza olarak haram kılınmış olduğudur. Bu iki haram kılınma arasında büyük fark vardır.¹⁵⁰⁰

وَأَخَذَهُمُ الرَّبُّ وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكَلِهِمْ أَمْوَالُ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٦١﴾ لَكِنَّ الرَّاكِبِينَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أُولَئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٦٢﴾ إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَى نُوحٍ وَالنَّبِيِّينَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَوْحَيْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَى وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا ﴿١٦٣﴾ وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَمْ نَقْضُضْهُمْ عَلَيْكَ وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا ﴿١٦٤﴾

161. Kendilerine yasak kılınmış olmakla birlikte faiz almalarından ve insanların mallarını bâtil yollarla yemelerinden ötürü. İçlerinden kâfir olanlara da pek acıklı bir azab hazırladık.

162. Fakat onlar arasından ilimde yüksek bir dereceye erenlerle mü'minler, sana indirilene de senden önce indirilene de iman ederler. (Onlar) namazı dosdoğru kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve âhiret gününe inananlar (dır). İşte onlara Biz çok büyük bir mükâfat vereceğiz.

163. Nûh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi, muhakkak Biz sana da vahyettik; İbrahim'e, İsmâil'e, İshâk'a, Yâkûb'a ve evlâtlarına, İsâ'ya, Eyyûb'a, Yûnus'a, Hârûn'a ve Süleyman'a da vahyettik; Dâvûd'a da Zebûr'u verdik.

164. Kıssalarını sana daha önce anlattığımız peygamberlere de, kıssalarını sana (henüz) anlatmadığımız peygamberlere de (vahyettik) ve Allah, Mûsâ ile de konuştu.

Tefsiri:

Âyet son derece açıktır ve burada Allah Musa ile konuştu derken buradaki konuşmayı vahiyden daha özel bir anlam ile ifade etmektedir. Bir çok âyet-i kerime'de Cenab-ı Allah Nuh'a ve ondan sonraki bir çok peygambere vahyettiğini ifade ederken buradaki vahiy genel ve müşterek bir konuşmadır, umumi bir konuşmayı ifade eder, demektir. Sonra Cenab-ı Allah Musa'nın bizzat adını zikretmek suretiyle burada özel bir fiil ile تكلمتكلم teklimen şeklinde vahyetmiş ve ifade buyurmuştur ki burada genel bir anlamıyla konuşulma ifadesinden daha çok master ile fiilin te'kid edilmesi haliyle özel bir konuşmayı ve özel bir vahyin şeklini ifade ettiği ve bununla Hz. Musa'ya özgü kılındığı ifade edildiği görülmektedir. Burada Cenab-ı Allah Hz. Musa'ya özel bir vahiy ile ve özel bir konuşma şekliyle konuştuğu ifade edilmektedir. Eğer burada rastgele ve normal bir konuşma olsaydı, daha evvel zikredilen peygamberlere yapılan vahiy ile aynı seviyede ve durumda olurdu, fakat burada ise son derece özel bir ifadeyle Hz. Musa ile yapılan konuşmayı dile getirmektedir ki bunun farklı bir vahiy olduğu gayet açıktır. Bunun aksi ise bâtil ve yanlış bir yorumdur. Aynı şekilde burada fiilin master ile te'kid edilmiş olması son derece açık bir yüceltmeye işaret etmektedir. Burada da hakikaten konuşulmayı ifade eden bir anlatım vardır. Buradaki konuşma fiil olarak da, master olarak da ve sıfat olarak da açıkça anlatılmaktadır. Bu hususu iyice düşünmek gerekir.

Aynı şekilde Cenab-ı Allah Musa'ya hitaben şöyle buyurmuştur: "Buyurdu ki: Ey Mûsâ seni risaletlerimle ve (seninle) konuşmamla seçip insanlara üstün kıldım. Şimdi sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol." (el-Araf, 7/144). Eğer buradaki konuşma diğer peygamberlerle olan vahiyleşme ve vahiy ile konuşma-

ya benzemiş olsaydı, burada bir tahsis ve özel bir seçim sözkonusu edilmezdi, ama buradaki kelimadan ve konuşmadan maksat ise anlaşılan özel bir konuşma sözkonusudur.

Burada zikredilen تَكْلِيم / teklim kelimesi bir mastar olarak bunun azlık ifade ettiği görülmektedir. Azlığa işaret etmektedir. Konuşma türlerinden bir tür olarak burada zikredilmiş, mesela ilham bir konuşma türüdür, bundan dolayı da Allah onu vahiy diye isimlendirmiştir ve vahiy de bir tür konuşmadır. Bir çok âyet-i kerimede Cenab-ı Allah bunu dile getirmektedir. Örneğin; “Biz Musa’nın annesine onu emzir diye vahyettik.” (el-Kasas, 28/7) ve diğer bir âyet-i kerimede de; “Biz havarilere vahyettik.” (el-Maide, 5/111) vb. anlatımlar bu vahyi genel olarak ifade eder.

Ubade İbnu’s-Samit şöyle der: Rabbin kulunu rüyasında onunla konuştuğunu görmesi bir mü’minin rüyasıdır. İşte bütün bunlar hepsi birer konuşma türü olup, teklim diye isimlendirilir.

Cenab-ı Allah Musa’yı bütün beşer içerisinde seçmiş, ona bir ayrıcalık vermiş ve onunla konuşmuştur. Yine Cenab-ı Allah (c.c) genel bir anlatım ile ifade edilen konuşmadan daha çok özel bir anlatımla Hz. Musa’yı zikredip, onunla konuştuğunu ve özel bir konuşma ile bunu da bildirdiğini görüyoruz:

“Mûsâ tayin ettiğimiz vakitte gelip ve Rabbi de onunla konuşunca dedi ki: “Rabbim, bana kendini göster de Sana bakayım.” Buyurdu ki: “Beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak! Eğer o yerinde durabilirse sen de Beni görebileceksin.” Rabbi o dağa tecelli edince, onu paramparça etti. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: “(Allah’ım) Seni tenzih ederim. (Seni görme isteğimden) Sana tevbe ettim ve (dünyada görülemeyeceğine) iman edenlerin ilkiyim.” (el-Araf, 7/143). Burada da aynı şekilde bundan daha özel bir konuşma tarzı olduğunu anlatıp yine özel bir konuşmayı şu âyette de ifade eder:

“Biz ona Tûr’un sağ tarafından seslendik ve onu kendimize yaklaştırarak özel bir şekilde konuştuk.” (Meryem, 19/52). Allah onu çağırdı, ona seslendi ve onu kendisine yaklaştırarak özel bir şekilde konuştuğunu bu âyette anlatıyor. Burada çağırmak ve baş başa konuşmak تَكْلِيم teklimden çok daha özel bir anlatımdır. Çağırmak aynı zamanda bir konuşmadır ve çağırıp konuşmak da uzaktan kendisine seslenilen kimsenin işitmesi için yapılan bir sesleniştir. النِّجَاء en-Necâ’ ise çok yakından ve özel bir konuşmadır.

Bütün bu âyet-i kerimelerde bir araya getirilebilecek anlatımda bir noktaya teksif olup, anlatım bir noktada toplanmaktadır. Cenab-ı Allah burada önce müşterek bir vahiyden bahseder, bir başka yerde de genel olarak bütün peygamberlere Hz. Muhammed’e ve Nuh’a ve diğerlerine yapılan genel bir vahiyden

sözetmekte, sonra da bizzat genel olarak bütün peygamberleri zikrettikten sonra bizzat Musa ile özel bir konuşma yaptığını ve bunu da bir mastar ile te'kid ettiğini görüyoruz. Sözde ve sözlerin delalet ettiği anlatımlarda ve mânâlarda nasıl bir anlatım olduğunu bilen ve bunda bir zevk sahibi olan herkesin bu kelimelerin dizilişinden ve anlatımdan Hz. Musa ile özel bir konuşma yapıldığını çok rahat anlayacak ve onun dışındaki diğer peygamberlerle ilgili konuşmalardan farklı bir konuşma olduğunu görecektir, bunun normal bir konuşma olmadığını da tespit etmiş olacaktır.¹⁵⁰¹ Cenab-ı Allah subhanehu ve teala burada kelimi olan Hz. Musa'yla olan kelamının mecazi anlamını kaldırmış ve bu mecazi anlama götürebilecek her türlü şüpheyi ve vehmi de yok etmiştir. Arapça bilen ve gönlü arap dili ile dolu olan herkesin buradaki gerçek anlatımın ne demek olduğunu anlaması da gayet kolaydır. Çünkü Araplar bu anlatıma benzer bir şekilde “kelleme Musa teklimen” benzer bir şekilde “kelleme teklimen” “mâte mevten”, “nezele nuzulen” vb. şekilde bizzat kelimenin aynısı ile te'kid yapılmaktadır. Yine bütün bunları te'kiden de حَقًّا “hakkan” sözcüğüyle de bunu çok daha kuvvetli bir şekilde ifade buyurmaktadır vb. izahlar burada yapılabilir.¹⁵⁰²

رُسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ لِّئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللَّهُ
عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٦٥﴾ لَكِنَّ اللَّهَ يَشْهَدُ بِمَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَالْمَلَائِكَةُ
يَشْهَدُونَ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا ﴿١٦٦﴾

165. Müjdeleyici ve korkutucu (azab habercileri) peygamberler olarak (gönderdik) ki, insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın. Allah Azizdir, Hakimdir.

166. Fakat Allah sana indirdiği ile şahidlik eder ki, O, bunu kendi ilmi ile indirmiştir. Melekler de (buna) şehâdet ederler. Şâhid olarak Allah yeter.

Tefsiri:

Burada Cenab-ı Allah hiçbir beşerin bilmediği bir ilim indirdiğini ifade buyurmaktadır.¹⁵⁰³

1501 Bedaiu'l-Fevaid, II, 80

1502 es-Sevaiku'l-Mürsele, I, 389

1503 es-Sevaiku'l-Mürsele, III, 877

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَضَلُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا ﴿١٦٧﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَظَلَمُوا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيُعْطِرْ لَهُمْ وَلَا لِيُهْدِيَهُمْ طَرِيقًا ﴿١٦٨﴾ إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ﴿١٦٩﴾ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللَّهَ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧٠﴾ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ انْتَهَى خَيْرًا لَكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴿١٧١﴾ لَنْ يَسْتَكْبِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُفَرَّبُونَ وَمَنْ يَسْتَكْبِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا ﴿١٧٢﴾ فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَأَمَّا الَّذِينَ اسْتَنَكَفُوا وَاسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿١٧٣﴾ يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا ﴿١٧٤﴾ فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَاعْتَصَمُوا بِهِ فَسَيُدْخِلُهُمْ فِي رَحْمَةٍ مِنْهُ وَفَضْلٍ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٧٥﴾ يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنْ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَإِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلَّذَكَرِ مِثْلُ خَطِّ الْأُنثَيْنِ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٧٦﴾

167. Kâfir olup Allah yolundan alıkoyanlar, şüphesiz (hakdan) uzak bir sapıklıkla sapmışlardır.

168. Kâfir olup zulmedenleri, Allah asla mağfiret edecek değildir. Onları hiçbir yola erdirecek de değildir;

169. Cehennem'in yolundan başkasına; ki onlar orada ebediyyen kalıcıdırlar. Bu ise Allah'a pek kolaydır.

170. Ey insanlar, hiç şüphesiz, Peygamber size Rabbinizden hak ile gelmiştir. Artık iman edin, kendi hayrınıza (iyi işler yapın). Eğer kâfir olursanız göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.

171. Ey Kitap Ehli! Dininizde aşırı gitmeyin, Allah'a karşı hak olan-
dan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu İsa Mesih, yalnız Allah'ın pey-
gamberi, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve kendinden bir ruhtur. Artık
Allah'a ve peygamberlerine iman edin de "(Allah) üçtür" demeyin.
Kendi faydanız için (bundan) vazgeçin. Allah ancak bir tek ilâhtır. Çocu-
ğu olmaktan münezzehdir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur.
Vekil olarak Allah yeter.

172. (İsâ) Mesih de Mukarreb Melekler de Allah'a kul olmaktan asla
çekinmezler. Kim O'na kulluktan çekinir ve kibirlenmek isterse O, onla-
rın hepsini huzuruna toplayacaktır.

173. İman edip de salih ameller işleyenlere gelince; onlara
mükâfatlarını eksiksiz ödeyecek. Hem de lütfundan onlara fazlasını ve-
recektir. Ama o çekenleri ve büyüklük taslayanları ise; pek acıklı bir
azabla cezalandıracak ve onlar kendileri için Allah'tan başka bir dost ve
bir yardımcı bulamayacaklardır.

174. Ey insanlar! Size Rabbinizden bir Burhan geldi. Size apaçık bir
Nur da indirmişizdir.

175. Allah'a iman edip de O'na sarılanlara gelince; onları kendinden
bir rahmetin ve lütfun içine sokacak ve kendisine varan dosdoğru bir
yola iletecektir.

176. Senden fetvâ isterler. De ki: "Allah size kelâle hakkındaki hük-
mü şöylece açıklar: Eğer çocuğu bulunmayıp da kızkardeşi bulunan bir
erkek ölürse bıraktığının yarısı kızkardeşe kalır. Eğer onun (ölen kızkar-
deşinin) çocuğu, (babası) yoksa o (erkek kardeş) kızkardeşine (malının
tümüne) mirasçı olur. Eğer kızkardeşler iki (veya daha çok) iseler, erkek
kardeşin bıraktığı (mirası)nın üçte ikisini alırlar. Şayet (mirasçılar) erkek
ve kızkardeşler iseler, o zaman erkek için kadının iki payı vardır. Allah
yanılmayasınız diye size açıklıyor. Allah her şeyi çok iyi bilendir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

MÂIDE SÛRESİ

[120 Âyet]

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوفُوا بِالْعُقُودِ أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُثْلَى عَلَيْكُمْ
غَيْرِ مُجَلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ ﴿١﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا
تُجَلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشُّهُرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِينَ النَّبِيِّ الْحَرَامِ
يَسْتَعُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمُكُمْ شَيْءٌ قَوْمٍ
أَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا
تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٢﴾

Rahmân ve Rahim Allah'ın adı ile.

1. Ey iman edenler! Akidleri yerine getirin. İhramda iken avlanmayı helâl saymamak şartı ile ve size okunacak olanlar hariç olmak üzere, size dört ayaklı davarlar helâl kılındı. Şüphesiz Allah, dilediği hükmü koyar.

2. Ey iman edenler! Allah'ın şeâirine, haram olan ay'a, (Beytullah'a) hediye edilen kurbanlıklara, (hediye olundukları bilinsin diye boyunları) gerdanlıklılara ve Rabblerinden hem bir lütuf hem de bir rıza arayarak Beyt-i Haram'ı kasdedip gelenlere saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınızda (isterseniz) avlanın. Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye bir kaume karşı beslediğiniz kin sakın sizi haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takvâ üzere birbirinizle yardımlaşın. Günah işlemek ve haddi aşmak üzerinde ise yardımlaşmayın. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah cezası pek şiddetli olandır.

Tefsiri:

“İyilik ve takvâ üzere birbirinizle yardımlaşın. Günah işlemek ve haddi aşmak üzerinde ise yardımlaşmayın.”

Burada kaydedilen her bir kavram diğerinin içerdiği mânâyı içermektedir ve biri diğeri ile müteradif bir anlam ihtiva etmektedir. Günah işlemek ve haddi aşarak düşmanlık yapmak aynı anlama gelmektedir. Kötülük ile düşmanlık aynı şeylerdir. Kötülük ve düşmanlık Cenab-ı Allah'ın kesin olarak yasakladığı veya Allah'ın emrettiği ve yapılması gereken bir şeyin terk edilmesi demektir. İşte bu günah işlemektir, haddi aşmaktır, Allah'ın emir ve yasaklarının sınırlarını geçmek demektir. Allah'ın bu sınırlarını yani emir ve yasaklarını ihlal etme hususu bir günahdır. Bunu yapan kimse günahkâr olur. Günah işleme ile bu emir ve yasakların sınırını aşma aynı anlamlarda günah olmalarına rağmen bunların her birisi ayrı hususlardır fakat asıl bağlanma noktaları ise aynıdır ve tek bir anlam ifade ettiklerini de söylemek mümkündür.

Günah tûr olarak haram kılınmıştır, cins olarak haramdır. Yalan söylemek, zina etmek, içki içmek gibi hususlar günah işlemek değildir. عدوان yani “sınırları aşma” ise miktar ve değer olarak haram kılınmış olan şeylerdir. Buradaki عدوان mubah kılınan bir şeyin sınırlarını aşmak ve haram sınırlarına doğru kaymak demektir. Mubah haram sınırlarına ulaşıncaya kadarki noktadır. İ'tida etmek, sınırları aşmak ise ulaşılabilmesi gereken sınırların dışında bir noktaya ulaşmak ve haram sınırına girmek demektir. Yani buradaki “taaddi” sınırı aşma, haddi aşma, haksızlık etme anlamlarında olup, bir kimsenin malına karşı haksızlık etme, bedenine veya ırzına karşı haksızlık etme gibi hususlar sınırları aşma demektir. Bir de bunların karşılıklı olarak bir zarar olması halinde zarar verene ödetilecek cezanın misli ile olması ve haddi aşmaması gerekir. Örneğin bir adamın çatısından bir odunu alan kimsenin bir ceza olarak evinin tümünü almaya kalkışmak. Onun herhangi bir malını telef ettiğiniz takdirde telef eden kişinin malından kat kat fazlasını telef etmek. Ona hakaret mahiyetinde bir söz söylendiği zaman da bu söz karşılığında onun kat kat fazlasını söyleyene iade etmek. İşte bütün bunların hepsi عدوان'dır yani “sınırları aşma ve adaleti çiğnemedir.”¹⁵⁰⁴ Bu âyet-i kerime insanların, bütün kulların her türlü çıkarlarını ilgilendirdiğini, dünya ve âhiret hayatlarıyla bağlantılı olduğunu gösteriyor. Bu dünya hayatındaki gerek insanın kendisiyle ilgili olan hususlar, gerekse başkalarıyla ilgili olan hususlarda birçok alanı ilgilendirir. Aynı zamanda kulların sadece birbirleriyle olan ilişkilerini düzenlemez, insanların Rableriyle aralarındaki ilişkileri de düzenler. Her bir kul şu iki durumdan asla uzak kalmaz ve bu iki görevden de uzak kalmaz. Özellikle insanın Rabbine ve yaratılmışlara karşı olan görevlerinden uzak kalmaz.

İnsanın yaratılmışlarla olan ilişkileri: Kulun diğer bütün insanlarla bir arada yaşamış olmasından dolayı, onlarla aralarındaki muaşeret, birlikte yaşama, dayanışma, arkadaşlık, dostluk vb. görev ve her türlü ilişki ve onlarla kurdukları diyalogun yanı sıra aralarındaki Allah'ın rıza ve itaatine uygun olarak gerçekleşen bütün yardımlaşmalar kulun mutluluğunu gerçekleştirecek ve onu kurtuluşa götürecek olan ilişkiler zinciridir. Bunun dışında dünya ve âhirette asla bir mutluluğa kavuşamaz. Ancak bunlarla kul mutlu olabilir. İşte bu görevler de “birr ve takva”dır yani iyilik ve Allah'a yakın olmaya çalışmaktır. Allah'ın sınırlarına riayet edip, ondan korkmaktır. Bu iki söz birr ve takva dinin birçok özelliğini bir arada toplayan iki kavramdır. Bunların ikisini birlikte kullandığınız zaman önemli bir anlam ifade eder ama her ikisini ayrı ayrı anlamlarda kullandığınızda ise her birisinin farklı bir anlamı olduğunu, farklı bir anlam içerdiğini görürsünüz. Bazen bunlar iç içe oldukları zaman farklı bir zengin anlam da ifade edebilirler. Mesela birr ismi takvanın bir cüz'ü, bir parçasıdır. Aynı şekilde takva da birr'in, iyiliğin bir parçasıdır. Yan yana getirildiklerinde biri diğerinin içerisinde de aynı zamanda eriyip kaybolmaz ve onun içinde kaybolup gittiğine dair bir delil de ileri sürmek mümkün değildir. Bu kavramlardan birisini ayrı tuttuğunuzda diğeri onun içine kesin olarak girmez ve onunla hiçbir alakası yoktur diyemezsiniz.

Aynı şekilde bu iki kavrama benzeyen iki kavram daha vardır. “İman ve İslâm” kavramı “iman ile salih amel” kavramı, “fakir ve miskin” kavramı, “fusuk ve isyan” kavramı, “Münker ve fahşâ” ve benzeri kavramlar adeta iç içe girmiş kavramlardır. İşte bu önemli ve güzel bir kural olup, bu kuralı tam kavrayan kimse için bu konulardaki kavram kargaşalığı ve sıkıntısı kendiliğinden sona erer ama birçok insan bu konuda zaman zaman müşkil bir durumla da karşılaşılıyor olabilir.

Bütün bunlardan sadece bir tek örnek ele alacağız. Bu örnek de diğerleriyle olan ilişkiyi ve bu yakın kavramların birbirleriyle nasıl iç içe olduklarını ve anlam yakınlığını ifade eden bir durumun olduğunu görmüş olacağız. Önce “birr” yani iyilik nedir?: Birr, bir konuda beklenen en büyük yararın ve en güzel çıkarın sonucu olup, aynı zamanda hayır ve güzellik demektir. Bu kelimenin türevi olan bütün lafızlar ve onun dilbilgisi kuralları açısından ayrıştırılması halinde yine bu anlamı ihtiva eden anlamlar ortaya çıkacaktır. el-Birru yani sonu ötreli olarak ele alındığında her türlü menfaat ve hayırlı şeyler demektir, esreli olarak ve izafet terkihiyle ele alındığı zaman da her türlü sevgi ve güzellikler demektir. Mesela iyi bir adam, iyi bir kimse bu *كرام بررة* *والأبرار رجل باروبر وكرام بررة* yani iyi kimseler ve iyi şahsiyetler anlamında birr kelimesi kullanılabilir.

Birr kelimesi aynı zamanda bir kuldan istenen her şeyin en mükemmeli, hayır çeşitlerinin tümünü ihtiva eden ve ifade eden bir kelimedir. Bunun zıttı ise “*اثم*” yani günahdır. Birrin tam zıttı yani iyiliğin tam karşılığı ve zıt anlamlısı günah

işleme anlamına gelen “ائم” demektir. Nevvas İbn Sem’ân hadisinde geçtiği gibi Rasulullah -sallallâhu aleyhi vesellem- ona şöyle buyurmuştur: “Sen her türlü iyilik ve kötülük hakkında soru sormaya mı geldin? öyle mi?”¹⁵⁰⁵

“ائم” kötülük: Bu kelimeye gelince, bir kul için kötü davranış kabul edilebilecek her türlü kötülük ve ayıpların tümüne denir.

Birr sözcüğünün kapsamına imanın zahiri ve batını bütün parçaları girer ve takva da bunun bir parçasıdır şüphesiz. Genellikle de kalplerin iyiliği ve kalplerin iyi niyeti anlamında kullanılan bir terimdir. Kalplerin iyi olması demek kalbin içerisinde imanın tadına varılması ve onun tatlılığının, zevkinin alınması demektir çünkü iman kalbin içerisinde bir sevinç, bir tatlılık ve bir lezzettir. Onu hissetmeyen, bu tatlılığı, sevinci ve lezzeti kalbinde hissetmeyen kimse imanını kaybetmiş veya eksik bir imana sahiptir denebilir. Bu da Cenab-ı Allah’ın tam anlamıyla iman etmemiş olan bedevilerle ilgili buyruğunu yansıtmaktadır: “Bedevi araplar: *“İman ettik” dediler. De ki: “Siz iman etmediniz; fakat teslim olduk, deyin. (Çünkü) iman henüz kalplerinize girmemiştir. Eğer Allah’a ve Rasûlü’ne itaat ederse- niz, amellerinizden herhangi bir şeyi eksiltmez. Çünkü Allah mağfiret edicidir, çok esirgeyicidir.”* (el-Hucurat, 49/14)

Buradaki bedevilerle ilgili hüküm ileri sürülen iki görüşten en doğru ve sa- hih olanına göre bunlar Müslüman olup, münafık kabul edilmemişlerdir, Müslü- mandırlar fakat tam anlamıyla iman kalplerine girip de iyice yerleşmediğinden ve gerçek anlamıyla bunu kalplerinde hissetmediklerinden dolayı tam anlamıyla da mümin kabul edilmemişlerdir. Cenab-ı Allah birr kelimesinin özelliklerini şu buyruğuyla tam anlamıyla ifade etmiş bulunmaktadır: “(Namazda) *yüzlerinizi doğu ve batıya döndürmeniz, iyilik demek değildir. Fakat asıl iyilik Allah’a, âhiret gününe, meleklerle, Kitaba, peygamberlere iman edenin, ona olan sevgisine rağ- men malı akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolculara, dilenenlere, (özgürlüğe ka- vuşmak için efendisiyle anlaşma yapmış) kölelere verenlerin, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, ahitleşince ahitlerini yerine getirenlerin, darlıkta, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenlerin yaptığıdır. Sadakat gösterenler işte bunlardır. Takvâ sahibi olanlar da ancak bunlardır.*” (el-Bakara, 2/177).

Burada Cenab-ı Allah el-birr’in, iyiliğin ve bizzat imanın kendisi olduğunu, bunun da Allah’a iman, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret günü- ne iman etmek olduğunu ifade buyurmaktadır. Bunlar da imanın temel unsurları olup, bu unsurların olmaması halinde imanın olamayacağını biliyoruz.

1505 Bu söz aynı zamanda Vabise İbn Abd hadisinde de geçtiği kaydedilmektedir. Hadis için bk. Ahmed İbn Hanbel, Müsned, IV, 227-228; Ebu Ya’lâ, III, 160; et-Tabarâni, el-Kebir, 22/148 hadis no:402,403; ed-Dârimi, II, 161 no: 2537; el-Heysemi Hadisin zayıf olduğunu belirtir (el-Mecmû’, I, 175), İbn Receb de (Camiu’l-ulum, no: 27) onu destekler. Ancak İmam en-Nevevi Riyazu’s-Salih’inde bunun hasen hadis olduğunu kaydeder, no:591. Müellifin kaydettiği Nevvas İbn Sem’ân hadisine gelince bunu Müslim V, 419; Tirmizi, II, 284.

Aynı zamanda birr ve takva Cenab-ı Allah'ın emrettiği ve teşri buyurduğu zahiri bütün ibadetlerin hepsidir. Namaz kılmak, zekât vermek, nafakalar ve benzeri bütün ibadetlerin tümü birer birr olarak kabul edilmektedir. Birr aynı zamanda kalp ile ilgili bütün gerçeklerin ve amellerin tümü demektir. Özellikle de sabır, ahde vefa, verilen sözü yerine getirme ve benzeri bu konuda dinin emrettiği bütün özelliklerin tümünü birr sözcüğü kapsamaktadır. Dinin bütün gerçekleri meşru ve farz kıldığı bütün ibadet ve amelleri, organlarla ve kalple ilgili olan bütün hususlar ve imanın beş temel unsuru birr dahilinde olan şeylerdir. Cenab-ı Allah bu konuda bütün bunların takvanın bizzat özelliklerinin kendileri olduğunu ve bunların hepsinin birr olduğunu ifade buyurmaktadır. Şöyle ki: “*Sadakat gösterenler işte bunlardır. Takvâ sahibi olanlar da ancak bunlardı*” (el-Bakara, 2/177).

Takvaya gelince, takva: iman ederek ve sevabını da Allah'tan umarak sırf Allah'a itaat olsun diye gerçekleştirilen amellerdir. Allah'ın emirleri ve nehiyleri olduğunun farkına vararak Allah'ın bunları emrettiğine iman edip, bu emri tasdik ve onun vaat ettiği bütün güzelliklere iman etmektir. Aynı şekilde nehyettiklerinin tümüne iman edip, bu menhiyattan uzak durup, münkerleri yapanlara verilecek cezadan korkarak ve bunu da Allah rızası için yaparak menhiyattan uzak kalmak takvadır.

Talk İbn Habib'in dediği gibi: Bir yerde bir karışıklık ve fitne meydana geldiği zaman bu fitneyi takva ile söndürünüz. Ona denildi ki: Takva nedir o halde? Şöyle cevap verdi: “Allah'ın gösterdiği aydınlık yolda ona itaat ederek amel etmek ve bunu yaparken de sevabını Allah'tan ummaktır. Aynı şekilde yine onun gösterdiği aydınlık yolda kötülükler ve kötü ameller için vaat ettiği her türlü cezadan korkarak bütün masiyetleri terk etmektir.” Galiba takva ile ilgili olarak söylenen sözlerin en güzeli bu sözlerdi.

Her bir amelin mutlak surette bir ilkesi ve bir gayesi olmalıdır. Bir amelin kaynağı ve hareket noktası iman olmadıkça o amelin bir taat ve Allah'a bir yakınlık gerçekleştirebilmesi mümkün değildir. O amelin asıl dirilticisi ve onu ortaya çıkarıcı mahza iman olmalıdır, yoksa bir örf, gelenek, heva ve heves veya yapılan bir işe karşı teşekkür isteği ve arzusu, makam, mevki, bunların hiçbirisi imanın hareket noktası gibi olamaz ve bunların her birisine dayalı olarak yapılacak amel imandan kaynaklanmayan bir amel kabul edilir. İşte bu amelin mutlak surette birinci ilkesi sadece iman olmalıdır. Gayesi de sadece Allah'tan sevabını umarak onun rızasını beklemek üzere yapılan amellerdir. Buradaki amel ve iman arasındaki ilişkiyi, iman ederek ve sevabını Allah'tan umarak bir amelin yapılması gerektiğine dair ilkeler Rasulullah -sallallahu aleyhi vesellem-'in bu konudaki açık hadislerinde de gayet mükemmel bir şekilde anlatılmaktadır.

Rasulullah -sallallahu aleyhi vesellem- iki asıl olarak kabul edilen “iman ve amel” ile ilgili şöyle buyurur: “Kim Ramazan orucunu iman ederek ve sevabını Allah'tan

umarak yerine getirirse” ve bir başka hadis-i şerifte de; “Kim kadir gecesini iman ederek ve sevabını Allah’tan umarak kıyam ile ibadet ile geçirirse” ve benzeri hadisler bu konuyu aydınlığa kavuşturmaktadır.¹⁵⁰⁶

Yukarıdaki ibarelerde kaydetmiş olduğumuz “Allah’ın gösterdiği aydınlık yolda” tabiri bu işin ilk temelini olduğunu, onun da amelin asıl kaynağı ve çıkış noktasının ve asıl diriltici nedenin de iman olduğunu gösteren bir ibaredir. “Allah’tan sevabını umarak” sözü de ikinci temel ilkeye işaret eder ve o da sevabı Allah’tan ummak demektir. Bu da amelin kendisi için gerçekleştiği asıl gayedir. Çünkü asıl maksat ve nihai gaye ve bunların sevabını Allah’tan ummak olmalıdır. Şüphe yok ki imanın bütün usul ve furuu ile ilgili söylenebilecek hususların asıl ismi “birr” kavramı olup, bu isim altında bütün bunları ifade etmek mümkündür. Bu kavramların birinin diğerine yakın olarak zikredilmesi ve bunların iç içe olması âyet-i kerimede zikredildiği şekliyle “birr ve takva, iyilik ve takva üzerine yardımlaşınız” sözleri, bu iki kavramın arasındaki farkları sözkonusu etmek gerektiğinde de buradaki fark birinin diğeri için asıl kastedilen sebebin bir başkası ve kastedilen gayenin de kendisi için olması ile izah edilecek bir fark olur. Birr bizzat kendi zatı için arzu edilen, arzulanan şeydir, çünkü iyilik her zaman talep edilir ve iyilik kulun sürekli salah içinde olmasını sağlayan ve iyiliksiz hiçbir salahın gerçekleşmeyeceğini biliyoruz ki bunu yukarıda ifade etmeye çalıştık.

Takvaya gelince, birr’e yani iyiliğe giden yol ve aracın bizzat kendisidir. Âyet-i kerimede kullanıldığı şekliyle takva lafzı adeta birr kelimesinin bedelidir. Takva sözcüğü *فعلی* vezninde gelip, arapçada *بقي وقى* kökünden türetilmiş olarak onun aslı *وقى* kelimesidir. Burada vav’ı, te’ye dönüştürmek suretiyle aynen *وراءة* kelimesinden *تراث* kelimesinin geldiği gibi, *وجه* kelimesinden *وجاه* kelimelerinin türetildiği gibi burada da vaka’dan takva kelimesi türetilmiştir. İşte onun bu takva lafzı vikayet sözcüğünden alınmadır ki bu yani kötülüklerden korunma demektir. Muttaki kişi kendisi ile Cehennem ateşi arasında onu koruyacak bir perde görmektedir. Bu da zararın uzaklaştırılması açısından alınan bir önlem olup, Cehennem ateşinden korunma anlamına gelmektedir ki takva ve birr sözcükleri aynen afiyet ve sıhhat kelimelerine benzemektedir.

Kur’an-ı Kerim lafızlarının ve delalet ettiği anlamların anlaşılmasında son derece kolaylaştırıcı ve fayda sağlayıcı bir izah tarzıdır. Bu tarz, son derece faydalı bir ilim tarzı olup, Cenab-ı Allah’ın Rasulü üzerine indirmiş olduğu bütün emir ve yasakları anlamak için önemli bir metot ve usuldür. Zira Cenab-ı Allah peygamberi üzerine indirmiş olduğu hükümlerin sınırlarını helâl ve haramları bilmeyen bir kimsenin bilgisizliğini zemmetmiş ve onu hoş görmediğini ifade buyurmuştur. Bu konudaki bilgisizlik iki büyük fesad noktasına sebep olur.

1506 Buhâri, IV, 300. Kadir gecesinin faziletine dair başlık; Müslim, II, 400, 411, Salatu’l-Müsafirîn ve teravîh namazına teşvik konuları.

Birinci fesad noktası: Lafzın kendisinden olmayan bir şeyin onun ismi içerisinde dahil olarak, hükmünü menfileştirmesi ve lafzın muradı ile hükmedilmesi gereken bir hükme varılmasıdır. Bu da Cenab-ı Allah'ın bu iki kavram arasını ayırt etmesinden sonra bu kavramların arasını bulmaya sebep olur.

İkincisi ise ismin dahilinde yer alan bazı özelliklerin ve anlamların bu ismin dahilinde yer alması ile onun hükmünü menfileştirmesi ve Cenab-ı Allah'ın ikisi arasındaki mânâ yakınlığını birbirinden uzaklaştırması ile sonuç bulur.

Zeki, kavrama kabiliyeti ve zihni kuvvetli olan kimselerin bu mükemmel kuralı iyice anlamaları mümkündür. Zira meydana gelen ihtilafların ve görüş ayrılıklarının asıl sebeplerinden bir tanesi de bu genel kaideyi bir türlü kavrayamaktan kaynaklanıyor. Bunu geniş geniş anlatmak da belki büyük bir kitabın telifine ihtiyaç duyacak kadar kapsamlıdır.

Burada geçen “hamr” yani şarap kelimesi bütün sarhoşluk verici olan her şeyin ismi anlamını taşımaktadır ve sarhoşluk verici olan bazı şeylerin bunun hükmünün dışına çıkarılıp, hükmünün menfileştirilmesi de mümkün değildir. Aynı şekilde Kur'an-ı Kerim'deki “meysir” yani kumar kelimesinden de bazı kumar çeşitlerini çıkarıp, farklı bir anlama çekilemeyeceği gibi yine nikah kelimesi içerisinde kesin olarak yer alması gereken birçok hususu nikah olmayan şeylerin getirilip buna dahil edilmesiyle bozulabileceği ve yine faiz, riba ile ilgili bazı hususları bundan soyutlayarak faiz olmadığını ileri sürdüğü bazı şeyleri de bu kapsamın dışında bırakmaya çalışması, aynı şekildeki zulüm ve adalet, münker ve maruf gibi benzer kavramlar da bu metotla izah edilebilir. Burada asıl kastedilen husus da insanların bir arada olup, birlikte yaşamalarından kaynaklanan iyilik üzere yardımlaşma, takva vb. hususlar bunlardan her birisi kendi sahibini belirler ve bütün bunların her birisinin birer ilim ve amel olduğunu ortaya koyan asıl maksattır. Kulun kendisi bizzat tek başına bu konuda yeterli bir ilme ve güce sahip olmayabilir. O zaman Cenab-ı Allah (c.c)'ın hikmeti insanların bir kısmını diğer bir kısmıyla ayakta durabilen ve aralarında bir yardımlaşma olması gerektiğini istemesi ilâhi hikmetin bir gereğidir. İnsanlar mutlak surette birbirleriyle yardımlaşsınlar, bu da Cenab-ı Allah'ın bu âyet-i kerime'de; *“İyilik ve takva üzerinde yardımlaşınız. Kötülük ve sınırları aşma konusunda ise yardımlaşmayınız”* buyurmuş olması, bu âyetin asıl hikmetidir ve âyetteki hikmettir. Kötülük ve sınırları aşma, düşmanlık üzerinde yardımlaşma ise yasaklanan bir husus olup, iyilik ve takvanın zıttı olarak kabul edilmiştir.

الائثم والدون yani kötülük ve sınırları aşma arasındaki fark nedir?: Kötülük ve sınırları aşma arasındaki fark aynen tür olarak haram kılınan ile miktar olarak haram kılınan arasındaki fark gibidir.

الائثم-İsm: Türünden dolayı haram olan şey demektir.

العدوان el-Udvan yani sınırları aşma ise Cenab-ı Allah'ın azlık ve fazlalık, miktarı açısından sınırları aşma veya Cenab-ı Allah'ın mubah kıldığı noktaların ötesine kaymak demektir. Zina etmek, içki içmek, hırsızlık yapmak gibi hususlar Cenab-ı Allah'ın helâl kıldığı sınırları aşıp, haram noktasını geçmekten dolayı bunlar sınırları aşılan hususlar olarak kabul edilmiştir. Beşinci hanımın nikahlanması ve kısas uygulandıktan sonra bu yapılan kısasa ilk anda rıza gösterip, ardından da bundan daha fazlasını istemek ve benzeri hususlar العدوان kavramı içerisine girerler.

والعدوان Udvan: Allah'ın sınırlarını aşmak demektir. Aynen Cenab-ı Allah'ın şu âyette ifade buyurduğu gibi: “Talak iki defadır. (İkincisinden) sonra (tekrar dönerse) ya iyilikle tutmalıdır veya güzelliikle salmalıdır. Onlara verdiklerinizden bir şey geri almanız size helâl olmaz. Şayet erkekle kadın Allah'ın çizdiği sınırları koruyamayacaklarından korkarlarsa ayrı. Eğer siz de onların (karı ve kocanın) Allah'ın sınırlarını koruyamayacaklarından korkarsanız, o halde kadının bir şeyleri fidiye vermesinde her ikisi için de vebal yoktur. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Onları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, işte onlar zâlimlerin tâ kendileridir.” (el-Bakara, 2/229)

Yine bir başka âyet-i kerime'de de şöyle buyurur:

“Oruç gecesinde, kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin el-biseniz siz de onlar için bir elbisesiniz. Allah nefislerinize karşı hainlik ettiğinizi bildiği için tevbenizi kabul etti, sizi affetti, artık onlara yaklaşın ve Allah'ın size takdir ettiğini isteyin. Fecrin beyaz ipliği, siyah ipliğinden tarafınızdan seçilinceye kadar yeyin, için, sonra orucu geceye kadar tamamlayın. Mescidlerde itikâfta bulunduğunuz zaman kadınlarınıza (geceleri de) yaklaşmayın. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Sakın onlara yaklaşmayınız. İşte Allah insanlara -korunup sakınsınlar diye- âyetlerini böylece açıklar” (el-Bakara, 2/187)

Birinci âyette bu Allah'ın sınırlarının aşılmaması, ikinci âyette de bunlara yaklaşılmaması gerektiği emredilmektedir. Çünkü Cenab-ı Allah'ın sınırları onun helâl ve haram arasına koymuş olduğu perdelerdir. Bazen bir şeyin son noktası kendisinden sonra başlayacak olan bir başka şeyin sınırına son derece yakın olduğundan dolayı onun içine rahatlıkla girebilir endişesi her zaman sözkonusudur. Bazen de bir şeyin son noktası bir sonraki şeyin içine dahil olmaz, onun da ayrı bir hükmü olur. Asıl burada itibar edilecek olan ilk husus Allah'ın sınırlarının kesin olarak aşılmaması gerektiği ile ilgilidir. İkinci itibar ise bu Allah'ın sınırlarına yaklaşılmaması gerektiğini anlatan husustur.

Burada kul ile ilgili hüküm onun insanların arasına karışmasıyla birlikte insanlarla bir arada yaşarken yardımlaşmaları, iyilik ve takva üzerine yardımlaşmaları ve bunu bir bilgiye dayalı olarak bir amel halinde tezahür ettirmeleri esastır.

Kulun kendisi ile Cenab-ı Allah arasındaki duruma gelince, onun masiyeti terk edip, taati tercih etmesine bağlıdır. Bu da Cenab-ı Allah'ın: "والتقوا الله" "*Allah'tan korkunuz*" sözüne dahildir.

Âyet-i kerime'nin burada verdiği öğütlerin başında kulun halk ile kendisi arasındaki ilişkiler açısından görevlerini anlattığı gibi, kulun Cenab-ı Hak ile arasındaki ilişkilerdeki görevlerini dile getirmektedir. Birinci hususun ve dolayısıyla birinci görevin yerine getirilebilmesi ancak kişinin kendi nefsinin kötü ortamlardan uzaklaştırmasıyla ve tamamen öğüt, iyilik ve emirlere riayet etmek suretiyle gerçekleştirilebilir. İkinci hususa gelince yani kişinin Rabbi ile arasındaki ilişkilerdeki görevinin gerçekleştirilmesi de ancak Cenab-ı Allah ile kendisi arasında yer alan mahlukatın ve insanların uzaklaştırılmasıyla mümkündür. Bu da ancak Allah'a olan büyük bir ibadet zevki, son derece büyük bir samimiyet ve ihlasın gerçekleştirilmesiyle mümkün olabilecek bir görevdir. Bu görev ancak bu ihlas ve samimiyet, Allah'a olan muhabbet ve ubudiyet ile gerçekleştirilebilir.

Kulun bu iki görevini yerine getirirken karşısına çıkabilecek engellere son derece dikkatli ve zekice yaklaşması gerekmektedir. Çünkü bu görevleri yerine getirememenin ve bundan uzak kalmanın asıl sebebi gerçekten ilim ve amel eksikliğidir, ama bilgiye dayalı olarak bu amelleri yerine getiren bir kimse bu görevlerini de muhakkak bir surette en güzel şekliyle yerine getirebilir. Şeyh Abdulkadir (kaddesallahu ruhahu) şöyle buyurur: "Halk olmaksızın hak ile birlikte ol ve halk ile birlikte olurken nefsinin aradan çıkar. Hak ile birlikte olurken halkı aradan çıkarmayan ve halk ile birlikte olurken de nefsinin aradan çıkarmayan her zaman karışıklara sebep olabilir ve onun işi hiçbir zaman iyi olamaz."¹⁵⁰⁷

Cenab-ı Allah bu dini insanlar için bir kemal derecesinde seçerken nasıl anlatmış ve bu dinin mükemmel bir noktaya ulaşabilmesi, en iyi şekilde yaşanabilmesi için nasıl ve ne tür nimetlerle donatmıştır. Bu dinin içerisinde hiçbir eksikliğin, hiçbir ayıbın ve hiçbir boşluğun olmasına meydan vermeyecek şekilde düzenlenmiş olması Cenab-ı Allah'ın insanlar için bir nimeti ve hikmetidir. Hikmetin dışında hiçbir şeyin olmadığı bilakis bu dinin mükemmelliği, güzelliği ve yüceliğinin olduğunu ve bu nimetlerin devamı ve sürekliliğiyle dinin muttasıf olduğunu görüyoruz. Cenab-ı Allah kullarına bir nimeti verdikten sonra onu asla onlardan geri olmaz, aksine sürekli kılar. Bu dünyada da, âhirette de sürekli olması için onlara bu nimeti bahşetmiş bulunmaktadır. Nimetin mükemmelliğini ve devamının güzellik ile; dinin de kemalin güzelliği ile kaynaşmasını aynı şey olarak düşünmek gerekir. Kulların bu dine bağlanarak dini ayakta tutmaları ve ona müntesip olmaları aynı şekilde düşünülmesi gereken hususlardan birisidir. Cenab-ı Allah'ın bu nimetin vericisi olarak onlara bunu bahşetmiş olması, gerçekten bu nimetin hak olması ve bu nimetleri insanların kabullenmesi de ayrıca düşünülmesi gereken bir başka nimettir. Cenab-ı Allah bu ümmeti diğer ümmetlere vermeyip bu ümmete

özel olarak bahşetmiş olduğu bir kemal özelliği vardır. Çünkü bu dini tamamlamış ve bu ümmete bahşetmiştir. Bu nimetin bu din ile tamamlanmış olması diğer ümmetlere karşı bir üstünlük ve gerçekten de her dinin ikmal edilmesi ve bu nimetin ümmet üzerine tamamlanmış olması ve Cenab-ı Allah'ın *"bugün dininizi kemale erdirdim ve üzerinize nimetimi tamamladım"* sözüne ilave olarak kemalin bir diğer noktası da *"Ben size din olarak yalnız İslâm'dan razı oldum"* sözüyle tamamlanmış oluyor ve dolayısıyla nimetin ümmet üzerinde tamamlanmış olması ve din olarak Allah'ın sadece İslâm'dan razı olması ve onun dışında bir dini kabul etmemesi ile bu nimette tam kemal noktasına erişilmiş oluyor. Bizden önceki alimlerden birisi şöyle der: *"Bu öyle bir dindir ki bir de bunun tam anlamıyla kıymetini idrak eden müntesipleri olsaydı."*¹⁵⁰⁸

Nimet iki türdür: Birisi mutlak nimet, ikincisi ise mukayyed yani sınırlı nimettir.

Mutlak nimet ne demektir?: Ebedi mutluluk ile muttasıl/bitişik olan nimettir ve o da İslâm nimetiyle, sünnet nimetidir. Bu nimet Cenab-ı Allah'ın namaz kılarken bizim kendisinden istememizi emrettiği ve onu kendisine yöneltmemizi emrettiği sırat-ı müstakim nimetidir. Namazlarda bu nimetin ehli ve asıl sahipleri, kuşatıcıları olan kimselerin yoluna bizi de ulaştırması için dua etmemizi emrediyor. Bu nimetin ehli olan kimseler Cenab-ı Allah'ın buna has kıldığı ve er-Refiku'l-A'la/en yüce dostun ehli olarak kabul ettiği kimselerdir. Bunun için Cenab-ı Allah şöyle buyurur: *"Kim Allah'a ve Rasûl(ün)'e itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salihlerle birliktedirler. Onlar ne iyi arkadaşlardır!"* (en-Nisa, 4/69).

Burada Cenab-ı Allah'ın saymış olduğu peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salih kimseler. Bu dört sınıf mutlak nimetin sahibi ve erbabı olan kimselerdir. İşte bunlara hitaben Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor: *"Bugün dininizi kemale erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve din olarak İslâm'ı kuşanmanızı istedim ve yalnız bu dinden razı oldum."*

Dini bunlara izafe etti ve dinin bunlara ait olduğunu dile getirdi. Çünkü onlar diğer ümmetlerden farklı olarak bu yüce dinin mensuplarıdır. Din kavramı bazen kula, bazen de Rabbe izafe ediliyor. Bundan dolayı da şöyle denilir: İslâm dini Cenab-ı Allah'ın başka hiçbir dini kabul etmediği Allah'ın dinidir ve yine bundan dolayı da dua ederken şöyle diyoruz: Allah'ım gökyüzünden indirmiş olduğun bu dinini muzaffer eyle.

Bu âyet-i kerimede kemal dine nispet edilmiş, tamam sıfatı da nimete verilmiştir. Burada *"nimetimi"* derken Allah bu nimeti kendisine izafe etmiş çünkü bu nimetin gerçek velisi ve onu kullara bahşedici olan odur. İşte bu nimeti kabullen ve bu nimeti elde edenler de sırf bunlardır. Bundan dolayı o me'sur ve etkili

olan dua yapılırken Müslümanlar için şöyle denir: “Bu nimetten dolayı sana şükreden kimseler kıl onları ya Rabbi ve bu nimeti kuşanan kimseler eyle ve bu nimetini de onlar üzerine tamamla” denir.¹⁵⁰⁹ Yine Cenab-ı Allah'ın meleklerin ey Meryem diye hitap ettiği âyette de aynı hitap sözkonusudur. Nimeti bu şekilde kendisine nispet eden Cenab-ı Allah dini de bu dini ayakta tutmaya çalışan kimseler olarak o saydığı dört sınıfa nispet etmiş ve Cenab-ı Allah'ın kendilerine vermiş olduğu muvaffakiyet ile bunu gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Bundan dolayı da Cenab-ı Allah “bugün size dininizi kemale erdirdim” buyurmaktadır. Dikkat edecek olursak burada “ikmal ve kemal” kavramları din ile ilgili olarak zikredilmiş, “itmam ve tamamlama” olayı da nimetle birlikte zikredilmiştir.

Bu iki lafız birbirlerine ne kadar çok yakın, kardeş sözcükler olsalar dahi yine düşünüldüğünde bunların arasında son derece latif ve tatlı bir farkın olduğunu da görmek mümkündür. Kemal sıfatı, sıfatlarla ve mânâlarla has kılınmış ve ileri gelenler a'yan ve seçilmiş zevad için kullanılmıştır. Rasulullah -sallallahu aleyhi vesellem-'in şu sözünde olay biraz daha netlik kazanmaktadır: “Cenab-ı Allah erkeklerden çok kimseleri kemal noktasına erdirmiştir, fakat hanımlardan ise, kemal noktasına erdirdiği kimseler çok az olup Meryem bnt. İmran, Asiye bnt. Müzahim ve Hatice bnt. Huveylid gibileri ancak kemal noktasına erişebilmişlerdir.¹⁵¹⁰ Yine bu konuyla ilgili olarak Ömer İbn Abdulaziz -Allah ondan razı olsun- şöyle der: “İman çeşitli sınırlar ve farzlardır. Çeşitli sünnetler ve hükümlerden oluşur. Kim bu sınırları korur, farzları yerine getirir, sünnet ve emirleri ifade ederse o imanı da kemal derecesine ulaştırmış olur.”

Tamamlama olayı ise iman ve mânâlarda gerçekleşir. Allah'ın nimetleri ise belli ve seçilmiş özelliklerle üstün sıfatlar ve mânâlardan oluşur. Allah'ın dini onun şeriatını kapsar, emir ve nehiylerinden ve onun sevgisinden ibarettir. Bunun için de kemal sıfatının dine, tamam sıfatının da nimete ait olduğunun zikredilmesi ve verilmiş olması çok daha uygun düşmüştür. Aynen dinin o Cenab-ı Allah'ın salih kullarına ait olduğunu, nimetin de kendisine aidiyetini zikretmesinin de hikmeti ve güzelliği buradadır.

Buradan kastedilen şudur: Burada ifade edilen nimet asıl mutlak nimettir. Bu nimet de sadece mü'minlere özgü olarak verilen bir nimet olduğu gayet açıktır. Şayet Cenab-ı Allah'ın kâfirlere böylesi bir nimeti verdiğini ve onlara böyle bir nimeti nasip etmediği söylenirse bu doğru bir söz olur.

İkinci tür nimete gelince, o da mukayyed nimettir. Yani şartlı ve sınırlı olan nimettir. Örneğin sağlık, zenginlik, beden afiyeti, makam çoluk çocuğun fazlalığı, güzel ve iyi bir hanım vb. hususlar birer nimet olup, ancak bunların hepsi şartlı ve geçici nimetlerdir. Bu gibi nimetler ise iyi veya kötü, salih veya facir kimseler arasında eşit ve müşterek bir şekilde mevcuttur. Bu nimetleri müminde

1509 *Sahih-i Buhârî*, VI, 543, 544

1510 *Sahih-i Müslim*, V, 290. Fadailü's-Sahabe, Hatice Ümmü'l-Mü'mininin fazileti konusu

de, kâfirden de görmek mümkündür. Böylesi bir nimeti Cenab-ı Allah'ın kâfirlere de bahşetmiş olduğunu söylemek de mümkün ve doğrudur. Bir hususun menfi veya müspet yönü bir tek açıdan ele alınmamalıdır. Mukayyed/sınırlı ve geçici nimet kâfirler için verilmiş bir nimet gibi görünse de bir istidraktır. Çünkü bu nimetin sonunda kişiyi azaba ve şekavete götüren bir nimettir. Bundan dolayı da aslında bu bir nimet sayılmaz. Kâfirler için tam bir beladır ve onlar için musibettir. Bunu Cenabı Allah kitabında aynen bu şekilde isimlendirmiştir: *“Ama insan Rabbi kendisini sınavıp da ona ikramda bulunup nimetler verse: “Rabbim beni şereflendirdi, bana lûtfetti” der! Fakat ne zaman onu deneyip rızkını daraltırsa bu sefer: “Rabbim beni alçalttı” der! Hayır! Bilakis siz yetime ikramda bulunmazsınız.”* (el-Fecr, 89/15-17).

Burada Cenab-ı Allah'ın kastettiği şudur: Dünya hayatında kendisine nimet verdiğim herkese bir nimet bahşettiğim anlamına gelmez. Bu benim o kula bir imtihanım ve sınamamdır. Bu nimet onun için bir imtihan vesilesidir. Aynı şekilde bir kimseye ihtiyacı kadar bir rızkını vermem ve bu rızkını bu ihtiyaç ile sınırlandırmam da ona dünyada bir eziyet verdiğim ve onu sıkıntıya soktuğum anlamına da gelmemelidir. Zira ben kullarımı nimet ile imtihan ettiğim gibi musibetlerle de imtihan ederim.

Peki bu âyet-i kerime'de Cenab-ı Allah'ın zikretmiş olduğu *“ona ikramda bulundu”* sözü bu anlamlarla nasıl izah edilebilir ve nasıl telif edilmesi mümkündür. Hâlbuki burada Cenab-ı Allah ona ikramda bulundum ve ikramı ona sabit kıldım dedikten sonra O'na *“Rabbim bana ikramda bulundu”* şeklinde cevap verir. Âyetin sonunda *“hayır, kella”* diye bir ifade vardır ki bu da bu benden bir ikram değil, benim onu bir sınamamdır, ona ikramı sundu fakat o ikramı menfi bir ikrama dönüştürdü.

Bir başka görüşle şöyle denildi: Sabit olmuş ikram menfi ikramdan başka bir tür ikramdır. Her ikisi de mutlak ve mukayyed nimetin türünden bir nimettir. Mukayyed nimetin ve mukayyed ikramın sahibi olan kimselerin mutlak ikram sahibi olan kimselere verilen nimetin aynısına sahip olanlardan olması da düşü-
nülemez.

Buna karşılık şöyle denilebilir: Allah kâfire mutlak bir nimet verdi fakat o kâfir nimetin kıymetini takdir edemeyip, kendisine bir geçimlik verilen fakat o geçimliği ve malı tutup olduğu gibi denize döken kimsenin durumuna benzer. Cenab-ı Allah'ın şu âyetinde ifade edildiği gibi: *“Allah'ın nimetini küfür (ve nankörlük) ile değiştiren ve kendi kavimlerini de helâk yurduna, Cehennem'e sokanları görmez misin? Onlar, oraya gireceklerdir. Orası ne kötü bir karargah-
tır.”* (İbrahim, 14/28-29). Yine bir başka âyet-i kerimede şöyle buyurur: *“Semûd kavmine gelince, Biz onlara hidâyet verdik. Ama onlar körlüğü hidâyetten daha sevimli buldular (tercih ettiler). Bunun üzerine, kazandıkları sebebi ile horlayıcı azabın yıldırımını onları aldı.”* (Fussilet, 41/17).

İşte burada Cenab-ı Allah hidayetiyle onlara bir nimet vermiş ve in'amda bulunmuştur. Fakat onlar Allah'ın bu nimetini değiştirmiş ve hidayet nimetini bırakıp, delaleti tercih etmişlerdir. İşte burada bu konu genellikle ilim adamları arasında bir tartışma konusu olan "Cenab-ı Allah'ın kâfirlere verdiği bir nimet var mı yok mu" şeklindeki soruda düğümlenmektedir. İnsanların bu konudaki ihtilafları ise iki noktada toplanır:

Birincisi lafızların müşterek yönleri ile son derece mücmel ve izaha muhtaç genel anlamlar ifade etmeleri, ikincisi ise ıtlak ve tafsil açısından sözlerin müşkil olmalarıdır.¹⁵¹¹

Asıl olan husus Cenab-ı Allah'ın bir farz olarak, bir fazilet olarak ve bir mendubiyet ifade eden hükümler olarak bize tamamlamış olduğu bu din kalbin gerçek anlamda salah bulması içindir ve Cenab-ı Allah'ın bize emrettiklerinin tümü bu mümin kalplerin salahı içindir. Aynı şekilde Cenab-ı Allah'ın mekruh ve haram kıldığı bütün hususlar da kalplerin fesad bulmasına sebep olacak olan hususlar olduğu gayet açıktır.¹⁵¹²

حَرَّمْتُ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالْدَّمَ وَالْجَنْزِيرَ وَمَا أَهْلُ لَغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُشْحَفَةَ
وَالْمَوْقُودَةَ وَالْمُتَرَدِّدَةَ وَالنَّطِيجَةَ وَمَا أَكَلَ الشَّعْغُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذَبَحَ عَلَى الطُّبِّ
وَأَنْ تَنْتَقِمُوا بِالْأَرْلَامِ ذَلِكُمْ فَسَوْءُ الْيَوْمِ يَتَسَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا
تُخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنَ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ
لَكُمْ الْإِسْلَامَ دِينًا فَمَنْ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرِ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ
﴿٣﴾ يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أَحَلَّ لَهُمْ قُلْ أَحَلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَمَا عَلَّمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ
مُكَلَّبِينَ تَعْلَمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَّمَكُمُ اللَّهُ فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَادْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ
عَلَيْهِ وَانْقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٤﴾ الْيَوْمَ أَحَلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ
الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ جُلُّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ جُلُّ لَهُمْ وَالْمُخَصَّنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ
وَالْمُخَصَّنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ مُخَصَّيْنَ
غَيْرِ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَجَدِّي أَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي
الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٥﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا

1511 İctimâu'l-cuyuş el-İslamiyye, 1-3.

1512 el-Kelamu ala Mes'eleti's-Semai, 110

وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلُكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ
كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطْبُؤُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ
لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ
مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيَسْمَعَ بُغْمَتَهُ عَلَيْكُمْ
لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٦﴾

3. Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlananlar -(henüz canlı iken yetiştirip) kestikleriniz hariç olmak üzere- boğularak, vurularak, yüksek bir yerden yuvarlanarak, süsülerek, yırtıcı bir hayvan tarafından (parçalanarak) yenilmiş (ve ölmüş) hayvanlar, dikili taşlar üzerinde (onlar adına) boğazlananlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. Bütün bunlar fısıktır. Bugün kâfirler dininizden ümidlerini (tamamen) kestiler. Artık onlardan korkmayın, Ben'den korkun. Bugün sizin için dininizi kemâle erdirdim. Üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Ve size din olarak İslâm'ı beğenip seçtim. Kim son derece aç ve çaresiz kalır da günaha meyletmeksizin (sayılanlardan yemeye) mecbur kalırsa; şüphesiz Allah mağfîret edendir, merhamet edendir.

4. Senden kendilerine neyin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: "Size bütün iyi ve temiz şeyler helâl kılındı. Allah'ın size öğrettikleri ile alıştırıp öğrettiğiniz avcı hayvanların avları da. Artık onların sizin için tutuverdiklerinden yeyin. Üzerine Allah'ın adını anın ve Allah'tan korkun. Muhakkak Allah hesabı pek çabuk görendir."

5. Bugün size iyi ve temiz olan şeyler helâl kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği (kestikleri) size helâldir, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Mü'min kadınlardan iffetli olanlar ile sizden önce kitap verilenlerden iffetli kadınlar -iffetinizi korumanız, zinâ etmemeniz, gizli dost edinmemeniz ve mehirlerini vermeniz şartıyla- size helâldir. Kim imanı inkâr ederse ameli boşa gitmiş olur ve o âhirette en çok zarara uğrayanlardandır.

6. Ey iman edenler, namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi ve dirseklerle kadar ellerinizi yıkayın. Başlarınıza meshedin. Her iki topuğunuza kadar ayaklarınızı da (yıkayın). Eğer cünup iseniz yıkanıp temizleniniz. Şayet hasta veya yolculukta iseniz yahut içinizden biri ayak yolundan gelirse ya da kadınlara yaklaşmış da su bulamazsanız o vakit tertemiz toprakla teyemmüm edin. Bununla yüzlerinize ve ellerinize (dirseklerinizle birlikte) sürün. Allah size güçlük çıkarmak istemez. Ama sizi iyice temizlemek ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister. Ta ki (bu nimetlerine) şükredesiniz.

Tefsiri:

Burada Cenab-ı Allah abdest alırken insanın önce yüzünü, sonra ellerini dirseklere kadar yıkaması, sonra da başını meshetmesi ve ayaklarını da yıkamış olması abdeste sıralamayı gerekli kıldığıyla ilgili olarak çeşitli görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu sıralamaya uyulması gerektiğini söyleyen İmam Şafii, Ahmed İbn Hanbel ve onların bu içtihatlarına uyan başka kimselerin görüşleri gereği bunda takdim ve tehir olmaz, bu sıralamanın kesin olarak yapılması hususu çeşitli sebeplerden dolayı dile getirilmiştir.

Birincisi: Meshedilen bir organı yıkanan iki organ arasına getirip koyarak, birbirine benzeyen iki şeyi birbirinden ayırt etmiştir. Eğer bunların mutlak olarak bir araya getirilmesi ve sadece yıkanması uygun olmuş olsaydı, önce yıkanması gerekenleri arka arkaya sıralar, sonra da üzerine meshedilmesi gereken organı zikrederdi. Fakat Cenab-ı Allah bu şekilde zikretmeyip, belli bir yıkanmayı emrettiği için bu sıralamayı özellikle belirtmiştir.

İkincisi ise: Bütün bunlar Cenab-ı Allah'ın emrettiği bir bütün olan abdestin birer parçasıdır. Abdestin bazı organlarının birini diğeri üzerine atfetmek için araya "vav" harfi girmiştir. Yıkama veya meshetme bir tek fiil olarak yani abdest alma fiili olarak da bu organların birini diğere bağlamak maksadıyla vav'ın zikredilmiş olduğu, bunların bir tertiple arka arkaya yapılmış olduğu ve âyetle zikredildiği gibi birbirleriyle irtibatlandırmak için yapıldığı görülmektedir. Bu vav'ın olması da bir tertibi mutlak surette gerektirmez ve bunlar arasında da irtibatın olmadığını da söylemek mümkündür. "Aynen namazı kılın ve zekâtı veriniz." (en-Nur, 56) âyetinde zikredildiği gibi buradaki vav bir fiilin parçaları, cüzleri arasında herhangi bir irtibatın olduğunu göstermiyor da olabilir. Buradaki konuyu ve lafızları iyice dikkatle incelemek gerekir. Burada üç tane görüş ortaya çıktı. Vav'ın tertibi ile ilgili olarak zikredilen bu kanaatler genellikle usulcülerin bilmediği ve çok da fazla kendisinden söz etmedikleri İmam Ahmed İbn Hanbel'in öğrencilerinden İbn Ebi Musa'nın görüşüdür ve kanaatime göre görüşlerin de en uygun ve doğru olanı da budur.

Üçüncüsü, Cenab-ı Allah'ın abdest alırken kulun yüzünü yıkayarak başlamasını bir öneminden dolayı özellikle zikretmiş olmalıdır. Bunun için de bu önceliğin mutlaka uyulması gereken bir öncelik olduğunu ve bunun da heder edilmemesi gerektiğini ifade etmemiz lazımdır. Cenab-ı Allah'ın öngördüğü bir hususu kesin olarak yerine getirme açısından onun takdim ettiğini, tehir etmek ve Allah'ın tehir ettiği bir şeyi de takdim etmemek açısından önemli bir ilke olarak kabul edilmelidir. Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- Allah'ın takdim ettiği/öne aldığı bir şeyi mutlak surette hikmetinden dolayı aynen takdim ederek yapmak ve tehir ettiği bir şeyi de yine hikmetine dayalı olarak tehir etmek gerektiğini dile getirerek hac erkanını yerine getirme anında Safa tepesinden Merve

tepesine doğru sa'ye başlamış olması da: “Biz de Allah’ın başlamış olduğundan başlayım” demek suretiyle bu sıralamanın önemini dile getirmiştir.¹⁵¹³ İmam Nesai’nin rivâyetinde ise ibare şöyle geçmektedir: “Cenab-ı Allah’ın başladığı ile siz de başlayınız.” Burada Cenab-ı Allah âyet-i kerimede Safa tepesini önce zikretmek suretiyle onunla başladığı için aynı şekilde sa'ye de oradan başlamak icap ettiğini İmam Nesai bir sebebe dayalı olarak Cenab-ı Allah bununla başladiysa, bizim de bununla başlayıp, bunu geciktirmememiz ve sonraya atmamamız gerektiğini ifade eder. Abdestin tertibiyle ilgili görüş beyan edenler ve abdestin sıralamasını zikreden ilim adamları şöyle derler: “Bizim de Cenab-ı Allah’ın başladığı ve zikrettiği organı yıkamak ile başlamamız gerekmektedir. Bunu tehir etmemiz uygun olmadığı gibi Cenab-ı Allah’ın takdim ettiğini tehir etmek, tehir ettiğini takdim etmek uygun değildir” kanaatini izhar ederler. Allah’ın başladığı ile başlamak daha uygundur ve son derece onun muradına da daha layık bir davranış olup, Rasulullah -sallallâhu aleyhi vesellem- bu âyet-i kerime’nin asıl maksadını en iyi bilen bir kimse olarak hayatı boyunca hep bu tertibe uymuş ve tertibin dışına asla çıkmamıştır. Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-’den abdest ile ilgili olarak nakledilen bütün rivâyetlerde bu tertibin olduğu açıkça görülmektedir. Bu tertibi hayatında bir kere dahi bozduğuna dair bir tek rivâyet görülmüş değildir. Eğer bir tek sefer dahi bunu yapmış olsaydı, bu tertibin bozulabileceği ve bunun cevazına hükmetmek o zaman mümkün olurdu, fakat bunu Rasulullah böyle bir abdest alıp da bunun meşruiyetini farklı bir şekilde izah etmeye vesile olabilecek bir davranışa girmiş değildir. Bunu ümmetine bir tek sefer dahi yapmadan tertibe uyarak abdestini almış olduğu kesindir. Bundan dolayı da Allah’a şükretmek gerekir.¹⁵¹⁴

Cenab-ı Allah subhanehu ve teala âyetin teyemmümle ilgili kısmında şöyle buyuruyor: “Şayet hasta veya yolculukta iseniz yahut içinizden biri ayak yolundan gelirse ya da kadınlara yaklaşmış da su bulamazsanız o vakit tertemiz toprakla teyemmüm edin.” Hadesten taharet ile küçük hadesin teyemmümle nasıl giderileceği konusunda farklı görüşler ve özellikle büyük abdest bozmaktan dolayı teyemmümün alınıp alınamayacağı konusunda değişik görüşler vardır.

Âyet-i kerime’den ilk anda anlaşılan küçük hadesten yani necasetten taharet konusunda teyemmüm yapılacağını yahutta buradaki “kadınlara dokunmak”tan maksat el ile dokunmak ve bir el temasından ibaret olduğunu ifade ederek cinsel ilişkiyle bunun kastedilmediği söylenir. İhtilam olmayı da kadınlara mülameşe ve kadınlara dokunma ile yan yana tutmuştur. Suyun bulunması ile suyun de-

1513 Sahih-i Müslim, III, 339, Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-’in haccını anlatan Ca-bir İbn Abdullah -radiyallâhu anh-’ın konuyu anlattığı bab; Ebu Davud, V, 367, el-Menasik bölümünde, Hz. Peygamberin haccının özellikleri babı; en-Nesai, V, 239, el-Menasik, Safa ve Merve ile ilgili rivâyet babı

1514 Bedaiu’l-Fevaid, I, 69-70

Tefsiri:

Burada Cenab-ı Allah abdest alırken insanın önce yüzünü, sonra ellerini dirseklere kadar yıkaması, sonra da başını meshetmesi ve ayaklarını da yıkamış olması abdeste sıralamayı gerekli kıldığıyla ilgili olarak çeşitli görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu sıralamaya uyulması gerektiğini söyleyen İmam Şafii, Ahmed İbn Hanbel ve onların bu içtihatlarına uyan başka kimselerin görüşleri gereği bunda takdim ve tehir olmaz, bu sıralamanın kesin olarak yapılması hususu çeşitli sebeplerden dolayı dile getirilmiştir.

Birincisi: Meshedilen bir organı yıkanan iki organ arasına getirip koyarak, birbirine benzeyen iki şeyi birbirinden ayırt etmiştir. Eğer bunların mutlak olarak bir araya getirilmesi ve sadece yıkanması uygun olmuş olsaydı, önce yıkanması gerekenleri arka arkaya sıralar, sonra da üzerine meshedilmesi gereken organı zikrederdi. Fakat Cenab-ı Allah bu şekilde zikretmeyip, belli bir yıkanmayı emrettiği için bu sıralamayı özellikle belirtmiştir.

İkincisi ise: Bütün bunlar Cenab-ı Allah'ın emrettiği bir bütün olan abdestin birer parçasıdır. Abdestin bazı organlarının birini diğeri üzerine atfetmek için araya "vav" harfi girmiştir. Yıkama veya meshetme bir tek fiil olarak yani abdest alma fiili olarak da bu organların birini diğere bağlamak maksadıyla vav'ın zikredilmiş olduğu, bunların bir tertiple arka arkaya yapılmış olduğu ve âyetle zikredildiği gibi birbirleriyle irtibatlandırmak için yapıldığı görülmektedir. Bu vav'ın olması da bir tertibi mutlak surette gerektirmez ve bunlar arasında da irtibatın olmadığını da söylemek mümkündür. "Aynen namazı kılın ve zekâtı veriniz." (en-Nur, 56) âyetinde zikredildiği gibi buradaki vav bir fiilin parçaları, cüzleri arasında herhangi bir irtibatın olduğunu göstermiyor da olabilir. Buradaki konuyu ve lafızları iyice dikkatle incelemek gerekir. Burada üç tane görüş ortaya çıktı. Vav'ın tertibi ile ilgili olarak zikredilen bu kanaatler genellikle usulcülerin bilmediği ve çok da fazla kendisinden söz etmedikleri İmam Ahmed İbn Hanbel'in öğrencilerinden İbn Ebi Musa'nın görüşüdür ve kanaatime göre görüşlerin de en uygun ve doğru olanı da budur.

Üçüncüsü, Cenab-ı Allah'ın abdest alırken kulun yüzünü yıkayarak başlamasını bir öneminden dolayı özellikle zikretmiş olmalıdır. Bunun için de bu önceliğin mutlaka uyulması gereken bir öncelik olduğunu ve bunun da heder edilmemesi gerektiğini ifade etmemiz lazımdır. Cenab-ı Allah'ın öngördüğü bir hususu kesin olarak yerine getirme açısından onun takdim ettiğini, tehir etmek ve Allah'ın tehir ettiği bir şeyi de takdim etmemek açısından önemli bir ilke olarak kabul edilmelidir. Hz. Peygamber -sallâllâhu aleyhi vesellem- Allah'ın takdim ettiği/öne aldığı bir şeyi mutlak surette hikmetinden dolayı aynen takdim ederek yapmak ve tehir ettiği bir şeyi de yine hikmetine dayalı olarak tehir etmek gerektiğini dile getirerek hac erkanını yerine getirme anında Safa tepesinden Merve

tepesine doğru sa'ye başlamış olması da: “Biz de Allah’ın başlamış olduğundan başlayım” demek suretiyle bu sıralamanın önemini dile getirmiştir.¹⁵¹³ İmam Nesai’nin rivâyetinde ise ibare şöyle geçmektedir: “Cenab-ı Allah’ın başladığı ile siz de başlayınız.” Burada Cenab-ı Allah âyet-i kerimede Safa tepesini önce zikretmek suretiyle onunla başladığı için aynı şekilde sa'ye de oradan başlamak icap ettiğini İmam Nesai bir sebebe dayalı olarak Cenab-ı Allah bununla başladıysa, bizim de bununla başlayıp, bunu geciktirmememiz ve sonraya atmamamız gerektiğini ifade eder. Abdestin tertibiyle ilgili görüş beyan edenler ve abdestin sıralamasını zikreden ilim adamları şöyle derler: “Bizim de Cenab-ı Allah’ın başladığı ve zikrettiği organı yıkamak ile başlamamız gerekmektedir. Bunu tehir etmemiz uygun olmadığı gibi Cenab-ı Allah’ın takdim ettiğini tehir etmek, tehir ettiğini takdim etmek uygun değildir” kanaatini izhar ederler. Allah’ın başladığı ile başlamak daha uygundur ve son derece onun muradına da daha layık bir davranış olup, Rasulullah -sallallâhu aleyhi vesellem- bu âyet-i kerime’nin asıl maksadını en iyi bilen bir kimse olarak hayatı boyunca hep bu tertibe uymuş ve tertibin dışına asla çıkmamıştır. Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-’den abdest ile ilgili olarak nakledilen bütün rivâyetlerde bu tertibin olduğu açıkça görülmektedir. Bu tertibi hayatında bir kere dahi bozduğuna dair bir tek rivâyet görülmüş değildir. Eğer bir tek sefer dahi bunu yapmış olsaydı, bu tertibin bozulabileceği ve bunun cevazına hükmetmek o zaman mümkün olurdu, fakat bunu Rasulullah böyle bir abdest alıp da bunun meşruiyetini farklı bir şekilde izah etmeye vesile olabilecek bir davranışa girmiş değildir. Bunu ümmetine bir tek sefer dahi yapmadan tertibe uyarak abdestini almış olduğu kesindir. Bundan dolayı da Allah’a şükretmek gerekir.¹⁵¹⁴

Cenab-ı Allah subhanehu ve teala âyetin teyemmümle ilgili kısmında şöyle buyuruyor: “Şayet hasta veya yolculukta iseniz yahut içinizden biri ayak yolundan gelirse ya da kadınlara yaklaşmış da su bulamazsanız o vakit tertemiz toprakla teyemmüm edin.” Hadesten taharet ile küçük hadesin teyemmümle nasıl giderileceği konusunda farklı görüşler ve özellikle büyük abdest bozmaktan dolayı teyemmümün alınıp alınamayacağı konusunda değişik görüşler vardır.

Âyet-i kerime’den ilk anda anlaşılan küçük hadesten yani necasetten taharet konusunda teyemmüm yapılacağını yahutta buradaki “kadınlara dokunmak”tan maksat el ile dokunmak ve bir el temasından ibaret olduğunu ifade ederek cinsel ilişkiyle bunun kastedilmediği söylenir. İhtilam olmayı da kadınlara mülamese ve kadınlara dokunma ile yan yana tutmuştur. Suyun bulunması ile suyun de-

1513 Sahih-i Müslim, III, 339, Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-’in haccını anlatan Ca-bir İbn Abdullah -radiyallâhu anh-’ın konuyu anlattığı bab; Ebu Davud, V, 367, el-Menasik bölümünde. Hz. Peygamberin haccının özellikleri babı; en-Nesai, V, 239, el-Menasik, Safa ve Merve ile ilgili rivâyet babı

1514 Bedaiu'l-Fevaid, I, 69-70

ğerini ve ucuz ve pahalılığını da yine yan yana zikrederek suyun kullanılması halinde insanın sağlığına zarar vermesi konusu ile bu suyun kullanılması halinde hayvanların telef olacağı hususu yan yana getirilmiş ve bu suyun abdestte kullanılmasıyla hayvanlar telef olacaksa teyemmümün tercih edileceği ve suyun bulunması halinde de böyle bir durumda teyemmümün caiz olduğu kaydedilmiştir. Bu şekilde hasta olan bir kimsenin böyle bir soğuk su ile gusül abdesti alması halinde hastalığının artması söz konusu ise bundan vazgeçip, bunun yerine teyemmüm edilebileceği ilkesi getirilmiştir. Bütün bu hükümleri ve benzerleriyle birlikte hepsi umum mânâlar ifade edip, genel ve umum mânâların içinde toplanmıştır. Cenab-ı Allah'ın buyrukları ve Rasulünün sünnetinden ne kastettiklerini anlayan ve bu konuda şüpheyi düşmeyen bir kimsenin bunların umum ifade ettiğini bilmesi gayet kolaydır. Hükümün bunlara muteallik kılınması ve tamamen bütün bu hususların kulun maslahatına bağlanmış olması da bütün bunların genel umumi anlam ve umumi lafızlara sokulmasıyla yine kulun maslahatının gözetilmiş olduğunu göstermektedir. Bunun bu şekilde anlaşılabilmesi mümkün olduğu gibi bir başka türlü de yorumlanmış olması bir kısım ilim adamlarının buna kanaat getirmeleriyle, bir başkasının bir başka şekle bir umum ifade eden şekilde yorumlamaları da yine ayrı bir kanaat ve usuldür. Kulun maslahatına uygun bir şekilde bunun yorumlanıp, umum mânâ ifade eden lafızlara dahil edilmemesi ve bu yorumlardan da uzak tutulması da mümkündür. Bu da ayrı bir görüş olarak kaydedilmektedir. İlim adamlarının bir kısmının bu şekilde, diğer bir kısmının da şu şekilde kanaatlerini belirtmeleri de uygundur.¹⁵¹⁵

وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذِي إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٧﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاَنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا إِعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٨﴾

7. Allah'ın size verdiği (İslâm) nimetini ve: “Dinledik ve itaat ettik” dediğiniz zaman sizi andıyla bağladığı o sözünü de hatırlayın ve Allah'tan korkun. Şüphe yok ki Allah göğüslerde gizleneni çok iyi bilendir.

8. Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutanlar, adaletle şahidlik eden kimseler olun. Bir topluluğa olan kininiz sizi adaletsizliğe süreklemesin. Adil olun. Çünkü o, takvâya daha yakın olandır. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır.

Tefsiri:

Cenab-ı Allah kullarını bir kitleye karşı ve özellikle düşmanlarına karşı kin beslediklerinden ve onlara olan düşmanlıklarından dolayı adaletsizce davranmayı ve adaletten sapmayı yasaklamıştır. Bu düşman kitle açıkça Allah'a düşmanlık ve muhalefet etmekte ve Allah'ın indirdiği âyetleri tekzip etmekte olsalar bile haklarında bir hüküm verileceği zaman hükmü verenin bu düşmanlıkları ve kini asla onu adaletsizliğe sürüklememelidir diye Cenab-ı Allah'ın verdiği bir direktiftir bu. Durum böyle olunca Hz. Peygambere müntesip olan bir kitleye karşı, imanlı olduğunu iddia eden bir kimsenin kin besleyip, adaletsizlik yapması mümkün olabilir mi? İsalet eden veya hata işleyen bir kitle dahi olsalar bunlara karşı adaletsizce davranmak mümkün değildir. Özellikle Müslümanlara karşı düşmanlık besleyen, her türlü eza ve cefayı gören bir kitle dahi olsalar bunlara karşı da adaletsizce davranılmaz. Böyle bir kimsenin bunların Allah'a ve Rasulüne daha yakın olduklarını, bilgi olarak da, pratik olarak da Allah'a dâvet ederken bir basiret üzerine dâvet ettiklerini, kavimlerinden gelen her türlü sıkıntıya, ezaya ve cefaya katlandıklarını ve bunlara sabrettiklerini bilmiyor olabilir. Bunlar mümin olarak kendilerine cehaletle muhalefet eden kimseleri mazur görebilirler. Yoksa kendi görüşlerini savunmak için başkalarına karşı mücadele bayraklarını açan, her türlü eza ve cefayı reva gören, kendilerine muhalefet eden kimseye karşı da cahiliye geleneğinin bir asabiyet duygusuyla muhalefet ederek savaşan bir kimse gibi olmamalıdır. Daima Allah'tan yardımı dilemek ve ona güvenmek gerekir. Onun güç ve kuvvetinden başka hiçbir kimsenin güç ve kuvveti yoktur.¹⁵¹⁶

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٩﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ ﴿١٠﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هُمْ قَوْمٌ أَنْ يَسْطَوْا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾ وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَٰئِيلَ وَرَعَيْنَا مِنْهُمْ اثْنَيْ عَشَرَ نَفِيسًا وَقَالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَلَأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴿١٢﴾ فِيمَا نَقُضُهُمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُخَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَآئِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣﴾

9. Allah, iman edip salih ameller işleyenlere: “Onlar için mağfîret ve çok büyük bir mükâfat vardır” diye va'detmiştir.

10. Kâfir olup da âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, işte onlar da Cahim'in sakindir.

11. Ey iman edenler, Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayınız. Hani bir topluluk size ellerini uzatmak istemişlerdi de onların ellerini sizden geri çekmişti. Allah'tan korkun. Mü'minler ancak Allah'a güvenip dayanmalıdır.

12. Andolsun Allah İsrailoğullarından söz almıştı. Biz içlerinden (her Sıbt'tan, bir kişi olmak üzere) oniki de nakib (temsilci) dikmiştik. Allah buyurmuştu ki: “Ben şüphesiz sizinle beraberim. Andolsun ki, eğer namaz kılar, zekât verir, peygamberlerime inanır ve onlara gereği gibi yardım eder, Allah'a güzel bir borç vererseniz elbette günahlarınızı örter, sizi altından ırmaklar akan Cennetlere sokarım. Bundan sonra içinizden kim kâfir olursa muhakkak doğru yoldan sapmış olur.”

13. Böyle iken onlar sözlerini bozdukları için Biz de onları lânetledik kalblerini katılaştırdık. Kelimeleri yerlerinden oynatarak tahrif ederler. Onlar kendilerine verilenlerden bir pay almayı da unuttular. İçlerinden pek azı müstesnâ olmak üzere sen onların daima hâinliklerini göreceksin. Sen yine onları affet, aldırış etme. Şüphe yok ki, Allah iyilik edenleri sever.

Tefsiri:

Bu âyet-i kerime'de geçen قاسية kelimesinin isim hali olan القوة bir şeyde şiddet ve sağlamlık demektir. Mesela sağlam bir taş veya katı bir taş, son derece sert bir arazi ve ekin bitmeyen bir arazi türü gibi anlamlarda kullanılmaktadır. İbn Abbas diyor ki قاسية demek imana karşı kasvetli, sert olan kimse demektir. Hasan el-Basri ise “Allah onların kalpleri üzerine bir mühür vurmuştur. O kalbin üzerindeki mühürdür” demektedir.

Kalpler üç çeşittir. Birincisi katı kalp yani son derece kuru olan kalp, sert tabiatlı bir kalp. O hakkı hiçbir zaman kabul etmez ve hak da ona uymaz. Bunun zıttı olan kalp ise yumuşak kalptir. O son derece uyumlu, selim, her türlü hastalıktan kurtulmuş, hakkı kabul eden ve onu yumuşaklığından dolayı korumasını bilen bir kalp türüdür. Tam aksine hakkı kabul etmeyen, kötü tabiatlı kalbin tam zıttına onun o yumuşaklığından ve mai gibi üzerine konulan her şeyi kabul eden ve bu yumuşaklığı sebebiyle her türlü hakkı muhafaza eden bir kalp çeşididir. Kalplerin en hayırlısı ise gerçekten sağlam, arı, saf ve yumuşak olan kalptir. Bu kalp türü de hakkı o saflığıyla ve samimiyetiyle kabul eder, yumuşaklığıyla onu içine alır ve onu da o sağlamlığıyla, sağlam yönüyle de muhafaza eder. İmam Ahmed İbn

Hanbel'in *Müsned*'inde ve başka kimselerin de rivâyetlerinde kaydedildiği gibi Rasulullah -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle buyuruyor: Kalpler Allah'ın yeryüzündeki kaplarıdır. Bu kalplerin Allah katında en sevimli olanı en sağlam, en yumuşak ve en saf ve arı duru olanıdır.¹⁵¹⁷

وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ
الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَسَوْفَ يُنَبِّئُهُمُ اللَّهُ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿١٤﴾
يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ
وَيَعْفُو عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ ﴿١٥﴾ يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ
اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى
صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٦﴾

14. “Biz Nasrâniyiz” diyenlerin de sağlam bir şekilde sözlerini almıştık. Onlar da kendilerine verilen öğütlerden bir pay almayı unuttular. Biz de Kıyamet gününe kadar aralarına kin ve düşmanlığı yerleştirdik. Allah yakında onlara yaptıklarını haber verecektir.

15. Ey Kitab Ehli; size kitab(ınız)dan gizlediğiniz şeylerin çoğunu açıklayıp bir çoğunu da açıklamadan geçiveren Peygamberimiz gelmiştir. Size muhakkak ki Allah'tan bir nur ve apaçık bir Kitab (Kur'an-ı Kerim) gelmiştir.

16. Allah onunla rızasına uyanları selâmet yollarına iletir. Onları izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır ve kendilerini dosdoğru yola iletir.

Tefsiri:

Bütün bu yollar tek bir yolda toplanan yollardır. Bu yollar en büyük yollarla birleşir ve bu da imanın şubelerinden bir şube olan bir yoldur. Aynen bir ağacın gövdesinin bütün dallarını ve yapraklarını topladığı gibi bu yolların hepsi de bir tek yolda toplanır. İşte bütün bu yollar Cenab-ı Allah'a dâvet eden, ondan gelen haberleri tasdik eden ve Allah'a itaati emreden kimselerin yoludur. O yol Cennet yolu olup, Cennet'e dâvet eden kimselerin yoludur. Onun dışındaki yollar değildir.¹⁵¹⁸

1517 el-Elbani, “*Silsiletu'l-Ehadisi's-Sahihah*” adlı eserinde 1691 nolu hadis olarak bunu zikreder ve bununla ilgili olarak: Taberani bunu tahrîc etmiş ve *el-Mucemu'l-Kebir*'inde kaydetmiştir. Bu el-Mucemu'l-Kebir'den seçilen hadisler arasında bulunan bu hadisin isnadı güçlüdür ve ravileri de sika yani son derece güvenilir kimselerdir; *Şifau'l-alil*, 105-106

1518 *Hâdi el-Ervah*, 68

قَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا
 إِنْ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ وَفِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَلِلَّهِ مُلْكُ
 السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٧﴾
 وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ
 بَشَرٌ مِمَّنْ خَلَقَ يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
 وَمَا بَيْنَهُمَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ ﴿١٨﴾ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى
 فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ مَا تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ وَاللَّهُ
 عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٩﴾ وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ
 إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا وَآتَاكُمْ مَا لَمْ يُوْتِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿٢٠﴾
 يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِكُمْ
 فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ ﴿٢١﴾ قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ وَإِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا
 حَتَّى يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ ﴿٢٢﴾ قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ
 يَخَافُونَ اللَّهَ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ وَعَلَى
 اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنَّ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٣﴾ قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا أَبَدًا مَا دَامُوا
 فِيهَا فَاذْهَبْ أَتَتْ وَرَثَكَ فَقَايِلًا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ ﴿٢٤﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّي لَا أَمْلِكُ
 إِلَّا نَفْسِي وَأَخِي فَافْرِقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٥﴾ قَالَ فَإِنَّهَا مُخِرمَةٌ عَلَيْهِمْ
 أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ ﴿٢٦﴾

17. Andolsun ki; “Allah, Meryem oğlu Mesih’tir” diyenler, kâfir ol-
 dular. De ki: “Şayet Meryem oğlu Mesih’i, anasını ve yeryüzünde bulu-
 nanların hepsini helâk etmek isterse, Allah’a karşı kim bir şey yapabilir?
 Göklerin, yerin ve aralarındaki her şeyin mülkü Allah’ındır. O, dilediğini
 yaratır, Allah herşeye gücü yetendir.”

18. Yahûdi ve Hıristiyanlar: “Biz Allah’ın oğulları ve sevdikleriyiz”
 dediler. De ki: “Öyle ise günahlarınız yüzünden niçin sizi azablandırı-
 yor?” Hayır, siz O’nun yarattığı insanlardansınız. O, dilediği kimseye
 mağfiret eder, dilediği kimseyi de cezalandırır. Göklerin, yerin ve her iki-
 sinin arasındaki her şeyin mülkü Allah’ındır. Sonunda dönüş O’nadır.

19. *Ey Kitap Ehli! Peygamberlerin arasının kesildiği bir zamanda size (dinin hükümlerini) açıklayıp duran Rasulümüz gelmiştir. “Bize bir müjdeleyici ve bir korkutucu gelmedi” demeyesiniz diye. İşte size gerçekten müjdeleyici ve korkutucu (bir peygamber) gelmiş bulunuyor. Allah her şeye gücü yetendir.*

20. *Hani Mûsâ kavmine demişti ki: “Ey Kavmim! Allah’ın üzerinizdeki nimetini düşünün ki, içinizden peygamberler göndermiş ve sizi hükümdarlar yapmış, âlemlerden hiç kimseye vermediğini de size vermişti.*

21. *“Ey Kavmim! Allah’ın size yazdığı Arz-ı Mukaddese girin, gerisin geriye dönmeyin. Yoksa kaybedenler olarak geri dönersiniz.”*

22. *Dediler ki: “Ey Mûsâ, orada zorba bir topluluk var. Doğrusu onlar oradan çıkmadıkça biz de oraya asla girmeyiz. Eğer oradan çıkarlarsa biz de o zaman gireriz.”*

23. *(Allah’tan) korkan kimselerden Allah’ın kendilerine nimet verdiği iki kişi dedi ki: “Onların üzerine kapıdan girin. Oradan girdiniz mi, muhakkak siz gâlib gelirsiniz. Eğer iman edenler iseniz, yalnız Allah’a güvenip dayanınız.”*

24. *Onlar da şöyle dediler: “Ey Mûsâ, onlar orada bulundukça, biz asla oraya girmeyiz. Git sen ve Rabbin savaşın, biz de buracıkta oturuyoruz.”*

25. *(Mûsâ): “Rabbim, ben kendimle kardeşim (Hârûn)dan başkasına sahib değilim. Artık bizimle o fâsıklar topluluğunun arasını ayır!” dedi.*

26. *(Allah) buyurdu ki: “Artık orası onlara kırk yıl haram edildi. Onlar o yerde (Tih’de) şaşkın şaşkın dolaşacaklardır. Artık sen de o fâsıklar topluluğu için tasalanma!”*

Tefsiri:

Bu âyet-i kerimelere baktığımız zaman şeytanın Yahudilerle nasıl oynadığını ve onları nasıl aldattığını gösteren âyetlerdir. Cenab-ı Allah onları Firavun’un ta-sallutundan ve zulmünden kurtardı. Firavun onların peşine düştüğü zaman onlar için deniz yarıldı ve denizden geçtiler. Allah onlara her türlü âyetlerini ve mucizeleri gösterdi, onlara yardım etti, onları barındırdı ve onlara izzet verdi. Dünyada hiç kimseye vermediği bir çok nimeti İsrailoğullarına verdi. Sonra Cenab-ı Allah onlar yollarında giderlerken bir şehre girmelerini emretti ve onların bu emirlere itaatleri içerisinde zafere ereceklerinin müjdesini vermiş, onları bunun içinde yaratmış ve kendileri için bir fethin gerçekleşeceğini yazmıştı ve bu şehir de onlar için fethedilmiş olacaktı. Ancak onlar yan çizdiler, Allah’ın itaatinden uzak kaldılar ve onun emrine girmeyi bir türlü kabullenemediler ama bütün bu emirleri ve müjdeleri reddederek şöyle bir cevap ile karşılادılar. “Ey Musa! Git sen ve Rabbin savaşın. Biz burada oturuyoruz dediler.” (el-Maide, 5/24) dediler.

Bütün bu kıssada olup bitenleri iyice düşünmek lazım Allah'ın Peygamberi Musa (a.s) onlara karşı son derece latif ve nazik bir şekilde davrandı. Onlara gayet güzel sözlerle hitap etti ve onlara Allah'ın nimetlerini güzellikle hatırlattı. Allah'ın kendilerine vermiş olduğu müjdeyi getirdi ve Cenab-ı Allah'ın bu şehri onlar için fethettiğini ve onlara nasip ettiğini bildirerek Allah'a isyandan uzak kalmalarını söyledi. İman ettikten sonra gerisin geriye dönmemelerini söyleyip bu konuda dikkatlerini çekti ve Allah'ın emirlerine isyan etmekten onları uzak tuttu ama onlar hiçbir zaman bu emirlere ve nasihatlere kulak vermediler. Onlara her türlü emir verilirken ne gibi şeylerden uzak kalmaları gerektiği de kendilerine bildirildi. Bir yandan onlara müjdeler verilirken, bir yandan da uyarıldılar. Bir yandan güzelliklere teşvik edilirken, bir yandan da içine düşmemeleri gereken yanlışlıklar kendilerine öğretildi. Kendilerine daha evvel verilen nimetler sürekli hatırlatıldı ama onlar bütün bunlara karşı son derece kötü bir karşılıkla karşılık verdiler. Allah'ın emirlerine muhalefet ettiler. Dediler ki: Ey Musa orada zorba bir topluluk vardır. Doğrusu onlar oradan çıkmadıkça biz de oraya asla girmeyiz. Onlar bu sözleriyle Allah'ın peygamberi ve kelimi olan Musa (a.s)'ın sözlerine al-dırış etmediler, ona saygı duymadılar, hatta ona ismiyle hitap ettiler. Ona Allah'ın Rasulü demeyip, Musa dediler. Orada cebbar ve zorba bir kavim vardır demek suretiyle gökleri ve yeri elinde tutan yüce kudret sahibi Allah'ın kudretini bir türlü hatırlamayıp unuttular, hâlbuki Cenab-ı Allah kendisine itaat eden herkese o cebbar kavimleri ve zorba kimseleri zelil kılar. Onların korkuları Allah'tan değil de o zorba kavimden idi. Hâlbuki o zorba kavimlerin de nâsiyeleri/yakaları Allah'ın elinde idi. Asıl cebbar ve yüce güç sahibi olan Allah'tır (subhanehu ve teala) Hâlbuki onun korkusu kalplerinde çok daha fazla yer etmeliydi.

Sonra İsrailoğulları çok açık bir şekilde masiyetlerini ortaya koyup, Allah'a ve Rasulüne itaatten vazgeçtiler ve dediler ki: “Onlar oradan çıkmadıkça biz oraya asla girmeyiz.” İşte bu sözleriyle masiyetlerini daha çok pekiştirdiler ve pekiştirmenin en kötü şekillerini de sergilemiş oldular. İşte onların bu masiyetleri birkaç noktada ele alınabilir.

Birincisi: Bu isyanlarına bir neden bulmak üzere bir giriş yaptılar ve dediler ki: Orada zorba bir kavim vardır.

İkincisi ise gayet net ve açık olarak bu tavırlarıyla Allah'a itaat etmeyen kimseler olduklarını da ortaya koyup, bu cümleyi söylerken bir tekid edatı ile bunu söylemiş oluyorlardı. O da **لَئِنْ** dir. Sonra da bu menfiliği ve karşı çıkmayı **لَنْ** edatı ile ifade ettiler ki bu da geleceği tamamen nefyeden ve gelecekte olmayı da asla kabul etmeyip, “biz oraya hiçbir zaman girmeyeceğiz, ne şimdi gireriz, ne de ileride girecek değiliz” demek istediler.

O şehre girmeyi, cebbar olan kimselerin oradan çıkmasına bağladılar. Sonra Allah'tan korkan kimselerden Allah'ın kendilerine nimet verdiği iki kişi dedi ki: Onların üzerine kapıdan girin... O iki kişi Allah'a itaat ve ona bağlılıkla emirlerini

kabul eden ve Allah'ın kendilerine nimet verdiği kimselerdi. Onlar Allah'tan korkarlardı. İşte bu genellikle bu âyetin izahıyla ilgili olarak çoğunlukla müfessirlerin yaptığı açıklamalar bu istikamettedir ve sahih olan da budur.

Bir başka görüşe göre de o cebbar ve zorba olan kimselerden korkan iki kişi sonra Allah'ın dinine girip teslim oldular ve Hz. Musa'ya itaat ederek kavimlerine şöyle dediler: Onların üzerine kapıdan giriniz yani şehir kapısından içeri giriniz, onlara saldırınız çünkü onların kalpleri sizin korkunuzla dopdoludur. Oradan giriniz mi muhakkak ki siz galip gelirsiniz, galip olan sizler olursunuz. Sonra zaferi elde etmeye yetecek olan bilgilerle onları donatıp, onlara nasıl galip gelinmesi gerektiğini anlatarak bunun da tamamen Allah'a tevekkül ile olabileceğini anlatılar ve izah ettiler.

Fakat buna karşılık İsrail oğullarının cevabı farklı oldu: “Onlar da şöyle dediler: Ey Musa! Onlar orada bulundukça, biz asla oraya girmeyiz. Git, sen ve Rabbin savaşın. Biz de işte burada oturuyoruz. Kendisinin bu emirlerine karşı bu şekilde davranan ve böyle cevap veren kimselere karşı son derece hilm sahibi olan ve onlara yumuşak davranan Allah'ın şanı yücedir. Subhanallah, Allah ne kadar da hilm sahibidir. O'na ve Peygamberine karşı bu şekilde katı davranmalarına rağmen o ise onlara yumuşak davranıyor ve onlara merhamet ediyor ve azabı da onlar için acele ettirmiyor. Onun Hilmi ve keremi onların bütün bu yaptıklarını kuşatmıştır. Çok daha büyük bir cezayı hak etmiş olmalarına rağmen onlara büyük bir ceza olarak verdiği ise kırk yıl müddetle Tih çölünde gezip, dolaşmalarını söylemiş ve bütün bunlara rağmen de onların üzerinde sıcaktan etkilenmesinler diye bir bulut ile onları gölgelendirmiş, onlara kudret helvası ile bildircinleri gökyüzünden yağdırıp durmuştur. Abdullah İbn Mesud'dan Sahihayn'de rivâyet edildiğine göre şöyle der:¹⁵¹⁹ “el-Mikdad İbnü'l-Esved'in söylediği bir sözden dolayı onun konumunda olmayı hep isteyip durmuşumdur ve bu sözü söylediğinden dolayı da hep ona arkadaşlık yapıp, onun dışındaki kimseleri bir tarafa bırakıp onu tercih etmeyi arzu etmişimdir. Rasulullah -sallallâhu aleyhi vesellem- Bedir savaşı gününde müşriklerle karşı karşıya geldiğinde müşriklere beddua ettiği bir sırada Mikdad İbnü'l-Esved, Rasulullah -sallallâhu aleyhi vesellem-'e şöyle demişti: “Ey Allah'ın Rasulü! Biz İsrail oğullarının Musa'ya söylediği gibi git, sen ve Rabbin savaşın, biz de buracıkta oturuyoruz demeyiz. Biz senin sağında ve solunda, önünde ve arkanda her yanında seni müdafaa etmek için savaşıp durmaya hazırız.” Mikdad İbnü'l-Esved'in bu sözü söylemesi üzerine Rasulullahın yüzünde bir parlaklık görüldü ve bundan dolayı son derece memnun oldu ama İsrail oğulları bu sözü peygamberleri Musa (a.s)'a söyledikleri zaman o da ister istemez şöyle demişti: Rabbim ben kardeşimle Musa'dan başkasına sahip değilim. Artık bizimle o fâsıklar topluluğunun arasını ayır.

1519 Sahih-i Buhâri, VII, 335, el-Meğazi bölümü Bedir gazvesi babı. Ayrıca İmam Buhâri bu hadisi Tefsir bölümünde de kaydetmektedir. VIII, 122

“Orada zorba kavimler vardır” derken, bu zorba kelimesini dil üstadı el-Ahfeş şöyle izah eder: Orada uzun boylu, güçlü, kuvvetli, iri yarı adamlar vardır demek istemişlerdi. O bu izahla Arapça’da cebbar denildiği zaman böyle hurma ağacı gibi uzun ve bir adamın elini kaldırdığında ondan daha uzun olan kimseye denilir. Cebbar bir kimse, cebbar adam denilince, uzun boylu, iri yarı, kuvvetli ve hurma ağacı gibi uzun olan kimse kastedilir. Katade ise bu şehirde bulunan kimselerin vücutlarının iri yarı olduğunu ve farklı yaratıklar gibi durduklarını ve başkalarına benzemediklerini anlatır. Başka bir görüşe göre de el-Cebbar denilince, bir emri verip, onun mutlaka yerine getirilmesini emrettiğinden dolayı ona el-Cebbar denilmiştir. Bu kelime son derece yaygın bir kelime olup, özellikle Hicaz halkının kullandığı ve bildiği bir kelimedir.¹⁵²⁰

“... Eğer iman edenler iseniz yalnız Allah’a güvenip dayanınız.” (23) Burada Cenab-ı Allah iman için tevekkül şart koşmuştur. Bu da tevekkülün yok olması halinde imanın da sözkonusu olamayacağına bir işaret vardır. İman ile tevekkül birbirine bağlanmış bulunmaktadır.¹⁵²¹

لِوَاتِلَ عَلَيْهِمْ نَبَأُ ابْنِي آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقْبِلُ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَلْ مِنَ
الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ ﴿٢٧﴾

27. Bir de onlara Âdem’in iki oğlunun kıssasını hak ile oku. Hani onlar birer kurban sunmuşlardı da ikisinden birininki kabul olunmuş, diğerinden kabul olunmamıştı. O (Kabil, Habil’e): “Seni mutlaka öldüreceğim” demişti. Öbürü: “Allah, ancak muttakilerden kabul eder” demişti.

Tefsiri:

Bu âyetin son kısmının tefsiri ile ilgili olarak söylenen en iyi tefsir şekli şudur: “Allah bu konuc’a kendisinden en çok korkanın amelini kabul eder. Onun bu takvası da Cenab-ı Allah’ın emir verdiği konuya uygun olmasına bağlıdır. Bu da ilimle gerçekleşir. Özellikle ilimle ilgili bir konu ise o da o zaman en şerefli, en üstün, en faziletli bir amel durumunda olur. Allah’u alem-Allah her şeyi daha iyi bilir.”¹⁵²²

1520 Şifau'l-alil, 121

1521 Tariku'l-hicretayn, 237 38

1522 Miftahu Dari's-Saade, 90

لَيْسَ بَسْطَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ
 رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٨﴾ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبْوَءَ بِإِثْمِي وَإِثْمُكَ فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ
 وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ ﴿٢٩﴾ فَطَوَّعْتُ لَهُ نَفْسَهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ
 الْخَاسِرِينَ ﴿٣٠﴾ فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُؤَارِي سُوءَهُ
 أَخِيهِ قَالَ يَا وَيْلَتَا أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ فَأُوَارِي سُوءَهُ أَخِي فَأَصْبَحَ
 مِنَ النَّادِمِينَ ﴿٣١﴾ مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَآئِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا
 بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا
 أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فِي
 الْأَرْضِ لَشَرِيفُونَ ﴿٣٢﴾

28. (Habil, Kabil'e demişti ki): “Yemin ederim, eğer sen beni öldürmek için bana elini uzatsan da ben, seni öldürmek için elimi sana uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah’tan korkarım.

29. “Ben dilerim ki sen kendi günahını da benim günahımı da yüklenip Cehennemliklerden olasın. İşte zâlimlerin cezası budur.”

30. Nihayet (Kabil’in) nefsi kendisine kardeşini öldürmeyi kolay gösterdi, onu öldürdü; o da hüsrana uğrayanlardan oluverdi.

31. Sonra Allah ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermek için, yeri eşeleyen bir karga gönderdi: “Yazıklar olsun bana, şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten âciz mi oldum?” dedi. Artık pişmanlık duyanlardan olmuştu.

32. Bundan dolayı İsrail oğullarına şunları yazdık: Kim bir kimseyi bir kimseye karşılık olmaksızın yahut yeryüzünde bozgunculuk yapmadığı halde öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de onu diriltirse bütün insanları diriltmiş gibi olur. Andolsun peygamberlerimiz onlara apaçık belgelerle gelmişlerdi. Sonra yine de içlerinden birçoğu bunların arkasından yeryüzünde taşkınlık etmektedirler.

Tefsiri:

Bu âyetin anlaşılması birçok kimse için zor olmuştur. Ancak bu konuda şöyle denildi: Ama daha basit bir ifade ile şöyle söylenebilir: Yüz adamı öldüren bir kimsenin günahı Allah katında gayet tabii olarak bir kimseyi öldürenin günahından çok daha fazladır. Bunu söyleyenler bu konudaki bilgilerinin azlığından ve zan üzere bir benzetme yapmış olmalarından kaynaklanmaktadır. Gayet tabi ki günahın çokluğu veya buna karşı olan ceza bu şekilde teşbih yapılmaması gere-

"Orada zorba kavimler vardır" derken, bu zorba kelimesini dil üstadı el-Ahfeş şöyle izah eder: Orada uzun boylu, güçlü, kuvvetli, iri yarı adamlar vardır demek istemişlerdi. O bu izahla Arapça'da cebbar denildiği zaman böyle hurma ağacı gibi uzun ve bir adamın elini kaldırdığında ondan daha uzun olan kimseye denilir. Cebbar bir kimse, cebbar adam denilince, uzun boylu, iri yarı, kuvvetli ve hurma ağacı gibi uzun olan kimse kastedilir. Katade ise bu şehirde bulunan kimselerin vücutlarının iri yarı olduğunu ve farklı yaratıklar gibi durduklarını ve başkalarına benzemediklerini anlatır. Başka bir görüşe göre de el-Cebbar denilince, bir emri verip, onun mutlaka yerine getirilmesini emrettiğinden dolayı ona el-Cebbar denilmiştir. Bu kelime son derece yaygın bir kelime olup, özellikle Hicaz halkının kullandığı ve bildiği bir kelimedir.¹⁵²⁰

"... Eğer iman edenler iseniz yalnız Allah'a güvenip dayanınız." (23) Burada Cenab-ı Allah iman için tevekkülü şart koşturmuştur. Bu da tevekkülün yok olması halinde imanın da sözkonusu olamayacağına bir işaret vardır. İman ile tevekkül birbirine bağlanmış bulunmaktadır.¹⁵²¹

لِوَأْتِلْ عَلَيْهِمْ نَبَأُ ابْنِي آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقْبِلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ
الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ ﴿٢٧﴾

27. Bir de onlara Âdem'in iki oğlunun kisasını hak ile oku. Hani onlar birer kurban sunmuşlardı da ikisinden birininki kabul olunmuş, diğerinden kabul olunmamıştı. O (Kabil, Habil'e): "Seni mutlaka öldüreceğim" demişti. Öbürü: "Allah, ancak muttakilerden kabul eder" demişti.

Tefsiri:

Bu âyetin son kısmının tefsiri ile ilgili olarak söylenen en iyi tefsir şekli şudur: "Allah bu konuda kendisinden en çok korkanın amelini kabul eder. Onun bu takvası da Cenab-ı Allah'ın emir verdiği konuya uygun olmasına bağlıdır. Bu da ilimle gerçekleşir. Özellikle ilimle ilgili bir konu ise o da o zaman en şerefli, en üstün, en faziletli bir amel durumunda olur. Allah'u alem-Allah her şeyi daha iyi bilir."¹⁵²²

1520 Şifau'l-alil, 121

1521 Tariku'l-hicretayn, 237-238

1522 Miftahu Dari's-Saade, 90

لَبِئْسَ بَسَطْتُ إِلَيْكَ يَدِي لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِتَاسِطٌ يَدَيَّ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ إِلَيَّ أَخَافُ اللَّهَ
 رَبَّ الْعَالَمِينَ ﴿٢٨﴾ إِلَيَّ أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ
 وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ ﴿٢٩﴾ فَطَوَّعْتُ لَهُ نَفْسَهُ قَتَلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ
 الْخَاسِرِينَ ﴿٣٠﴾ فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُؤَارِي سُوءَهُ
 أَخِيهِ قَالَ يَا وَيْلَتَا أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ فَأُوَارِيَ سُوءَهُ أَخِي فَأَصْبَحَ
 مِنَ النَّادِمِينَ ﴿٣١﴾ مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا
 بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا
 أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فِي
 الْأَرْضِ لَمُشْرِفُونَ ﴿٣٢﴾

28. (Habil, Kabil'e demişti ki): “Yemin ederim, eğer sen beni öldürmek için bana elini uzatsan da ben, seni öldürmek için elimi sana uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah’tan korkarım.

29. “Ben dilerim ki sen kendi günahını da benim günahımı da yüklenip Cehennemliklerden olasın. İşte zâlimlerin cezası budur.”

30. Nihayet (Kabil’in) nefsi kendisine kardeşini öldürmeyi kolay gösterdi, onu öldürdü; o da hüsrana uğrayanlardan oluverdi.

31. Sonra Allah ona kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini göstermek için, yeri eşeleyen bir karga gönderdi: “Yazıklar olsun bana, şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten âciz mi oldum?” dedi. Artık pişmanlık duyanlardan olmuştu.

32. Bundan dolayı İsrail oğullarına şunları yazdık: Kim bir kimseyi bir kimseye karşılık olmaksızın yahut yeryüzünde bozgunculuk yapmadığı halde öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur. Kim de onu diriltirse bütün insanları diriltmiş gibi olur. Andolsun peygamberlerimiz onlara apaçık belgelerle gelmişlerdi. Sonra yine de içlerinden birçoğu bunların arkasından yeryüzünde taşkınlık etmektedirler.

Tefsiri:

Bu âyetin anlaşılması birçok kimse için zor olmuştur. Ancak bu konuda şöyle denildi: Ama daha basit bir ifade ile şöyle söylenebilir: Yüz adamı öldüren bir kimsenin günahı Allah katında gayet tabii olarak bir kimseyi öldürenin günahından çok daha fazladır. Bunu söyleyenler bu konudaki bilgilerinin azlığından ve zan üzere bir benzetme yapmış olmalarından kaynaklanmaktadır. Gayet tabii ki günahın çokluğu veya buna karşı olan ceza bu şekilde teşbih yapılmaması gere-

kir. Zaten âyetin lafzı da buna delalet etmiyor. Böyle bir şeyin de başka bir şeye teşbih edilmesine de gerek yoktur. Bir şeyi başka bir şeye benzetmek onun bütün hükümlerini almakla mümkün olur.¹⁵²³

إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ جَزَاؤُ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٣٣﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٤﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٣٥﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَيَفْتَدُوا بِهِ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَا تُقْبَلُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٣٦﴾ يُرِيدُونَ أَنْ يُخْرِجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُقِيمٌ ﴿٣٧﴾ وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَرِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٣٨﴾ فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٩﴾ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٠﴾ يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزَنْكَ الَّذِينَ يُنَاصِرُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَمِنَ الَّذِينَ هَادُوا سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ سَمَاعُونَ لِقَوْمٍ آخِرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ يُخَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيتُمْ هَذَا فَخُذُوا وَإِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا وَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا أُولَئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَظْهِرْ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا جَزَاؤُ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٤١﴾

33. Allah'a ve Rasülü'ne karşı savaşılanların ve yeryüzünde fesad çıkarmaya çalışanların cezası ancak öldürülmeleri yahut asılmaları yahut ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut yer(lerin)den sürülmeleridir. Bu, onlara dünyada bir horluktur. Ahirette ise onlara pek büyük bir azab vardır.

34. *Yalnız kendilerine gücünüz yetmeden önce tevbe edenler müstesnâdır. Bilin ki Allah çok mağfiret edicidir, çok merhamet sahibidir.*

35. *Ey İman edenler, Allah'tan korkun. O'na (yaklaşmaya) yol arayın ve yolunda cihâd edin, ki kurtulasınız.*

36. *Şüphesiz yeryüzünde ne varsa hepsi, hatta bir o kadarı daha kâfirlerin olsa da Kıyamet gününün azabından kurtulmak için onu feda etseler, yine onlardan kabul olunmaz. Onlar için çok acıklı bir azab da vardır.*

37. *Ateşten çıkmak isterler. Ama oradan çıkacak değillerdir. Onlar için sürekli bir azab vardır.*

38. *Hırsızlık eden erkeklerle, hırsızlık eden kadının o kazandıklarına bir karşılık ve Allah tarafından (insanlara) ibret verici bir ceza olmak üzere, ellerini kesin. Allah mutlak galiptir, mutlak egemen ve hükmünde hikmet sahibidir.*

39. *Fakat kim zulmettikten sonra tevbe eder ve (kendisini) düzeltirse, şüphesiz Allah onun tevbesini kabul eder. Çünkü Allah bağışlayandır, merhamet edendir.*

40. *Bilmez misin ki göklerin ve yerin mülkü (tasarruf ve hakimiyeti) Allah'ındır. O, dilediğini azablandırır, dilediğine mağfiret eder. Allah her şeye güç yetirendir.*

41. *Ey Peygamber! Kalpleriyle iman etmedikleri halde ağızlarıyla "inandık" deyip de küfür içinde koşuşup duran (münâfık)lar seni kederlendirmesin. Yahûdilerden durmadan yalana kulak veren, huzuruna gelmeyen diğer bir kavim lehine dinleyen (casusluk eden)ler vardır. Kelimeleri yerine konulduktan sonra değiştirirler ve: "Eğer size şu verilirse onu alın, şayet o (şekilde) verilmezse sakının" derler. Allah'ın fitneye düşürmek istediği kimse için sen Allah'a karşı birşey yapamazsın. Onlar; Allah'ın kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Dünyada onlara zillet vardır. Âhirette de onlara pek büyük bir azab vardır.*

Tefsiri:

Yahudilerden durmadan yalana kulak veren, huzuruna gelmeyen diğer bir kavim ve topluluk lehine dinlemeyen, casusluk eden kimseler vardır sözünü buyurduktan sonra onlar Allah'ın kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir âyeti zikredilmiştir.

Bir kul sürekli olarak bâtil şeyleri işitip kabul ederek onu bir itiyat/bir alışkanlık haline getirmesi, hakkı tahrif etmeye ve gerçekleri yerlerinden oynatmaya doğru götürür. İnsanoğlu bâtili kabul edip de onu sevmeye başlamayıversin kendisine hak geldiğinde mutlaka ona muhalefet eder, Cehmiyye mezhebinin mensuplarının yaptığı gibi onu yalanlar ve eğer ona gücü yeterse o hakkı tahrif eder, değiştirir, sıfat âyetleriyle ve hadisleriyle yaptıklarının bir benzerini yapar.

Cehmilerin Bunları sürekli te'vil etmeye çalışmaları gerçekleri yalanlamalarıdır. Onlar: “bütün bunlar ahad haberler olduklarından dolayı Allah'ı bu haberlerle tanımaya yeltenmek ve sadece bunlara itimat etmek onun isim ve sıfatlarını da bu şekilde bu haberlere dayalı olarak öğrenmeye kalkışmak uygun değildir” diye iddiada bulunurlar. Onlar ve onların benzerleri olan kardeşleri hakkındaki Cenab-ı Allah bu âyette buyurduğu gibi onların kalplerini temizlemek istemez. Eğer bu kalpler temizlenecek olsa dahi haktan yüz çevirip, bâtil ile iç içe olduğundan ve Allah'ın kelamı ve Rasulünün sözlerinden uzak kaldığından dolayı yine hiçbir zaman bu kalpler temiz olmaz. İradeyi öne çıkaran kimselerin aynen yaptıkları gibi bir davranış olup, Allah onların kalplerini temizlemez, onların kalpleri de temizlenmeyince o zaman şeytanın söylediklerine kulak verirler ki o da Kur'an'ın ve imanın sesinden uzak kalmak suretiyle kalplerini başka tarafa tevcih eden kimselerdir. Aynen Hz. Osman -radiyallâhu anh-'ın söylediği gibi: “Eğer kalplerimiz temizlenecek olsa, Allah'ın kelamını dinlemekten asla doymaz.” Tertemiz bir kalp hayatının ve o kalbin canlılığının kemalinden ve içinin nur ile kaplı olmasından dolayı her türlü kötülükten ve pisliklerden arınmış bir kalp olarak Kur'an-ı Kerim'den asla doymaz, sürekli olarak ona iştia ve özlem duyar. Böyle bir kalp ancak Kur'an'ın hakikatleri ile beslenebilir ve ancak kalbin ilaçları ile tedavi kabul eder. Ancak Cenab-ı Allah'ın temizlemediği bir kalp ise o da kendisine uygun olan her türlü kötülükten ve necasetten uzak gıdalarla beslenir. Aynen necis bir kalp de illetli, hastalıklı bir beden gibi olup, ancak onu kötü ilaçlar tedavi edebilir, sağlıklı bir kimseye uygun olan ilaçlar hiçbir zaman bu hasta kalpli kimseye iyi gelmez. Bu âyeti kerime kalplerin temizliğinin ancak Allah'ın iradesine bağlı olduğunu göstermektedir. Eğer Cenab-ı Allah bâtil ile dolup taşan, hurafeler yapan ve hakkı değiştirip, tahrif eden, kalpleri asla temizlemez ve onlar için temizlik de gerçekleşmez.

Bu âyetteki iradeyi dini irade ile tefsir etmek doğru değildir. Burada ise emir ve muhabbet anlamına gelmektedir. Çünkü Cenab-ı Allah (c.c) onlar için bir emir ve muhabbet dilemiştir. Onlardan başka bir şey istemiş değildir. Onlar için temizliği arzu etmiş, irade buyurmuş ve onlara bu konuda emirler vermiştir ama onlar tarafından bunun gerçekleşmesini de istemiş değildir. Bu da ondan gelen bir hikmet olup, Cenab-ı Allah katında bu terk etmek kalbin temizliği ve taharetini terk etmekten daha kerihdir, hiç de hoş karşılanmamıştır. Biz bu konuda diğer kitabımızda daha geniş bir şekilde meseleyi ele aldık.¹⁵²⁴

Bu *Şifau'l-Alil* adlı eserimizin el-Kader bölümünde meseleyi geniş geniş izah ettik. Bu âyet-i kerime Cenab-ı Allah'ın kalbini temizlemediği kimseler için dünya hayatında bir rezalet ve rüsvaylık ile karşılaşacakları, âhirette de büyük bir azaba çarpılacakları görülmektedir. Çünkü onların kalpleri necistir, onların kalpleri

1524 Bu kitap da *Şifau'l-alil* adlı kitaptır. *Şifau'l-alil* basılmış ama maalesef bütün bu baskılarının hiçbirisi doğru dürüst kullanılabilecek ve ondan istifade edilebilecek baskılar değildir.

kötülüklerle doludur. İşte bundan dolayı Cenab-ı Allah onlara Cennet'i haram kılmıştır. Kalbinde necaset olan herkese Cennet haram kılınmış ve oraya girmeyecekleri ifade edilmiştir. Bu kalplerin ancak temizlenmesinden, tamamen hoş ve güzel olmalarından sonra Cennet'e girmeleri mümkündür çünkü Cennet hoş olanların diyarıdır, güzel kimselerin mekanıdır. Bundan dolayı da Cennettekilere: *"Gözünüz aydın olsun! Oraya ebediyyen içinde kalmak üzere giriniz denilir."* (ez-Zümer, 39/73) Yani iyiliğinizden ve güzelliğinizden dolayı haydi Cennet'e giriniz denilir onlara ve bu da ölüm anında onlara bir müjde olarak verilir. Bu müjde de sadece kalpleri temiz ve mükemmel olan kimselere verilen bir müjde olup, başkalarına verilmez. Allah şöyle buyurur: *"Onlar ki melekler hoş ve temiz olarak ruhlarını alırlarken: "Selâm size! İşleyegeldiklerinizin karşılığı olmak üzere girin Cennet'e" derler."* (en-Nahl, 32).

Cennete kötü kimseler giremez. İçinde kötülük bulunan kimseler de giremez. Kim dünyada bütün bu kötülükleri temizlerse ve Allah'a kavuştuğunda da tertemiz bir kalp ile kötülüklerden ve necasetten uzak olursa o zaman Cennet'e hiçbir engel olmaksızın girerir. Dünyada temizlenmeyen bir kimse oraya asla giremez ve aynen kâfirin gözleri gibi gözlerinde bir necaset varsa oraya girmesi hiçbir zaman mümkün değildir. Fakat onun kötülüğü geçici bir kötülük ise o zaman Cehennem'de bir müddet kalıp da bu kötülüklerden temizlendikten sonra ve bu kötülüğün hepsinin Cehennem'de yanmasından sonra Cennet'e giriverecektir. Böyle kimseler iman ehli, sırat-ı müstakimi tamamen geçip de Cennet'e girmeyinceye kadar onlar Cehennem'den çıkmayacaklardır. Onlar Cennet ile Cehennem arasında bir köprü üzerinde durdurulacaklar ve temizlenip, yıkacaklar ve üzerlerinde hiçbir kötülük eseri kalmadığı zaman Cennet'e girmeleri hak olur ve Cennet'e girerler. Temizlenmelerinden dolayı Cennet'e girecekleri için de artık onlara Cehennem'e girmek cezası verilmeyecektir.

Bütün bu kötülüklerden iyice temizlenip, her türlü kötülüğü içlerinden attığı zaman Cehennem'den kurtulup, Cennet'e girivereceklerdir. Cenab-ı Allah Cennet'e girmeyi temizliğe bağlamıştır. O da onun bir hikmetidir. Aynen namaz kılacak olan bir kimsenin abdest alıp temizlenmeden onun huzuruna nasıl girmiyorsa, o şekilde de Cennet'e girecek olan kimsenin kalbinden her türlü kötülüğün temizlenmesinden sonra iyice temizlenip, taharetlendikten sonra Cennet'e girebilecektir. Çünkü Cennet'e ancak temiz olanlar, tayyib olanlar girebilir. Tayyib ve tahir kelimeleri şöyle izah edilmiştir: Birisi bedeninin temizliğidir, öbürü ise kalbin temizliğidir. İşte bundan dolayı abdest alacak olan kimsenin abdestini aldıktan sonra kelime-i şehadet getirerek *"eşhedu en la ilâhe illallah ve eşhedu enne Muhammeden abduhu ve Rasuluhu"*¹⁵²⁵

1525 Bu hadis isnadı sahih olan bir hadistir. Aynı kanaati Mısırlı hadis alimi Ahmed Şakir de kaydetmektedir. Sünen-i Tirmizi, I, 79. Hadisin tahriri ile ilgili olarak sözkonusu Tirmizi'nin bu sahifesine bakılabilir ve önemli bir tahrir yapıldığı görülmektedir.

“Allah’ım beni tevbe edenlerden ve temizlenenlerden eyle” demesine bağlanmıştır. Kalbin temizliği tevbe ile olur, beden temizliği ise su ile gerçekleşir. İşte bu iki temizlik yani kalp ve beden temizliği yapıldı da insanın o namaz atmosferine hazır hale gelmesinden sonra Allah’ın huzuruna gelebileceği ifade edilmektedir. Ancak her iki temizlik de gerçekleştikten sonra Cenab-ı Allah’ın huzuruna kabul edilip de ona dua ve münacaatta bulunabilir.¹⁵²⁶

سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكْأَلُونَ لِلشَّحْتِ فَإِنْ جَاؤُكَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَصْرِوْكَ شَيْئًا وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ﴿٤٢﴾ وَكَيْفَ يُحْكِمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التَّوْرَةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٣﴾ إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يُحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُخْفِظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ فَلَا تَخْشَوُا النَّاسَ وَخَشَوْنَ اللَّهَ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَلِيلٍ قَلِيلًا وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ ﴿٤٤﴾ وَكُنْتُمْ عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنْ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٤٥﴾ وَقَفَّيْنَا عَلَى آثَارِهِم بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَآتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ فِيهِ هُدًى وَنُورٌ وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ التَّوْرَةِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ ﴿٤٦﴾ وَلِيَحْكُمَ أَهْلَ الْإِنْجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٤٧﴾

42. Onlar alabildiğine yalan dinleyenler, çokça haram yiyenlerdir. Eğer sana gelirlerse aralarında hükmet; ya da onlardan yüz çevir. Şayet onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Eğer hükmedersen, aralarında adaletle hükmet. Çünkü Allah adaletli olanları sever.

43. İçinde Allah’ın hükmü (yazılı) bulunan Tevrat’ın yanlarında iken, nasıl olur da senin hükmüne haşpuyorlar? Yine de bundan sonra yüz çevirirler. Onlar inanmış kimseler değillerdir.

44. Şüphesiz Tevrat'ı Biz indirdik ki, onda bir hidâyet ve nur vardır. (Allah'ın hükmüne) teslim olmuş olan peygamberler, Rabbâniler ve bilginler de Allah'ın Kitabını korumaları istendiğinden, onunla Yahûdilere hükmederlerdi. Hepsi de onun üzerine şâhittiler. O halde insanlardan korkmayın, Benden korkun. Benim âyetlerimi az bir pahaya satmayın. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin tâ kendileridir.

45. Biz onda (Tevrat'ta) onlara şunu (farz olarak) yazdık: "Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş, yaralar da birbirine kısas yapılır." Fakat kim onu (kısas hakkını) sadaka olarak bağışlarsa bu, ona keffaret olur. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse, işte onlar zâlimlerin tâ kendileridirler.

46. Ardından da izlerince kendinden önceki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak Meryem oğlu İsmâ'yı gönderdik. Biz ona, içinde hidâyet ve nur bulunan İncil'i de -kendinden önce inen Tevrat'ı doğrulayıcı, takvâ sahipleri için bir hidâyet ve öğüt olmak üzere- verdik.

47. İncil sahipleri de Allah'ın onda indirdiği (hükümler) ile hükmetsin. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar, fâsıkların tâ kendileridir.

Tefsiri:

Cenab-ı Allah bu konuda idari hükümle ilgili olarak indirmiş olduğu ahkâmın dışında hükümlerle hükmetme konusunun öneminden dolayı onu çok açık ve arka arkaya birkaç âyet ile tekid etmek suretiyle karara bağlamış ve önemine binaen bir tek yerde zikretmiştir. Allah'ın indirdiği hükümlerle hükmetmemenin ümmet için nasıl bir bela, nasıl kötü bir sonuç ve ne kadar büyük bir zarar verdiği ve vereceği hususu dile getirilmektedir ve Cenab-ı Allah'ın üç âyetinin son kısımlarında Allah'ın indirdikleriyle hükmetmeyenlerin durumları açıklanmaktadır.¹⁵²⁷

İbnu Abbas'ın ifadesine göre bu insanı dinden tamamen uzaklaştıran ve ihraç eden bir küfür değildir. Ancak bunu yapan kişinin bu fiili, bu yaptığı iş bir küfür işidir. Yalnız Allah'ı ve âhiret gününü inkâr eden kimselerin küfrü gibi değildir. Aynı konuda Tavûs ve Atâ'nın da ifadelerine bakılırsa onlar da şöyle diyorlar: Bu küfür içre bir küfürdür. Küfrün altında bir küfür, zulüm altında bir zulüm ve fisk altında bir fisk, zulüm içre zulüm ve fisk içre bir fisktır. Bir kısmı ise şöyle der: Kim bu âyeti Allah'ın indirdikleriyle hükmetmeyi terk etme ile yorumlayacak olursa o da bunu inkâr etmiş oluyor ve bu bir inkârdır. Bu da İkrime'nin sözüdür ve tercih edilen bir te'vil yoludur. Çünkü bizzat bu inkâr doğrudan doğruya bir küfürdür. İster bu konuda Allah'ın indirdikleriyle hükmetsin, isterse hükmetmesin durum değişmez. Allah'ın indirdikleriyle hükmetmeyi inkâr ve reddetmek doğrudan doğruya küfürdür.

Başka alimlerin bir kısmıysa şöyle bir yorumlama yaparlar: Kimileri de Cenabı Allah'ın indirdiklerinin tümü ile hükmetme ile alakalı olduğu konusunda bir te'vil yapmışlardır. Bu yoruma da tevhid ve İslâm hükmü dahil olur. Bu da Abdulaziz el-Kenani'nin bir yorumudur. Fakat gerçekleri yansıtmayan bir yorum olduğu da açıktır. Ama burada tehdit ve vaid böyle bir davranışın gerektirdiği cezanın zikredilmiş olması, Allah'ın indirmiş olduğu hükmü reddetme ile alakalıdır. Bu da ister hükmün tümünü, isterse bir kısmını ta'til etme ve reddetme konusunu ele aldığı takdirde herhangi bir şeyi değiştirmez. Başka ilim adamlarının da te'vili şöyledir: Kur'an-ı Kerim'in naslarına muhalefet etmek şeklinde hüküm verme diye yorumlanmıştır. Bu da bilerek herhangi bir cehalet söz konusu olmaksızın naslara muhalefet etmek suretiyle hükmetme diye yapılan bir te'vidir. Tevilde herhangi bir hataya düşülmeden yapılan bir yorum şeklinde kabul edilen bu görüşü İmam Beğavi genel olarak ilim adamlarının bir yorumudur şeklinde aktarmaktadır.¹⁵²⁸

Bunlardan başka Katade ve ed-Dahhak ve benzeri ilim adamlarının yaptığı bir yorum şekli daha vardır ki bu âyetin tamamen ehl-i kitaba hitap ettiğini söylerler. Ancak bu âyet-i kerimenin lafzının zahirine son derece aykırı bir yorum olup, kabul edilmesi mümkün olmayan âyetin lafzına uzak bir yorum şeklidir.

Bazı ilim adamları da kesin olarak bunun insanı dinden çıkaran bir davranış ve ameldir diye izah etmişlerdir.

Doğru olanı ise şudur: Allah'ın indirdiklerinin dışında bir hüküm ile hükmetmek kâfirlerin yaptığı bir amel olup, Hakim'in durumuna göre küçük veya büyük hüküm farketmez. Bir olayda Allah'ın indirdiği hükmün gerekliliğine inanan bir kimsenin bu hükmün farziyet ve vücubiyetine inanmasına rağmen isyan ederek ondan yüz çeviren ve böyle bir davranışın da cezayı gerektirdiğini itiraf eden bir kimsenin bu davranışı küçük küfür sayılır. Fakat Allah'ın indirmiş olduğu bir hüküm ile hükmetmenin de gerekli olmadığına inanıyor ise ve bu konuda da insanın muhayyer yani Allah'ın hükümleriyle hükmedip etmeme konusunda serbest olduğunu söyleyen bir kimsenin durumu ise –ki Allah'ın hükmü olduğuna inansa bile- bu büyük küfürdür. Böyle bir davranış ve anlayış büyük küfür diye isimlendirilir. Eğer bu konuda cehaletinden dolayı veya bir hata neticesinde bunu söylüyorsa bu kişi hatalıdır ve hatalı kimselerin hükmü buna uygulanır.¹⁵²⁹

1528 Bkz. *Tefsir el-Beğavi*, II, 57, 58

1529 *Medaricu's-sâlikin*, I, 336, 337

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيِّمًا عَلَيْهِ فَآخِذْكُمْ
بِهِمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً
وَمِنْهَا جَا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ لِيَبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ فَاسْتَبِقُوا
الْخَيْرَاتِ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٤٨﴾

48. Biz sana da Kitabı hak ile, kendinden önce indirilen kitapları doğrulayıcı ve onlara karşı bir şâhid olmak üzere indirdik. O halde aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Sana gelen hakkı bırakıp onların heveslerine uyma! (Ey insanlar) sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol tayin ettik. Eğer Allah dileseydi, elbette hepinizi bir ümmet yapardı. Fakat O, size verdiği (şeriatler) ile sizi imtihan etmek istedi. Öyle ise hayırlı işlere koşuşun. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Ve O, hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri size haber verecektir.

Tefsiri:

Cenab-ı Allah'ın: “Ey insanlar! Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol tayin ettik.” (el-Maide, 5/48) sözü İbn Abbas'ın ifadesine ve kanaatine göre buradaki şeriattan maksat bir yol ve bir sünnettir. Fakat İbn Abbas'ın bu tefsirinin de tefsir edilmesine ihtiyaç vardır. Çünkü burada sebil kelimesi zaten yol demek olup, bir metot ve bir sünnet, sünnette şeriattır, o da yolun ayrıntıları ve girdaplarıdır. O yola nasıl girildiğini ve hangi vakitlerde o yoldan geçilmesi gerektiğini anlatmaktadır. İbnu Abbas'ın bir yol ve bir sünnettir sözüne bakılırsa buradaki yol “metot” demektir. Sünnet ise söz konusu indirilen hükümler ve şeriattır. O zaman bu âyetin öne alınan hükmü daha sonraki anlatılanlar için geçerlidir. Diğer bir anlatım şekli ile de ibarede tehir ve takdim yapılmaksuretiyle bu bir sünnet ve bir yoldur diyerek önde olanlar için öndeki hüküm, âyetin sonunda yer alanlar için de sonraki lafzın geçerli olduğunu söylemek mümkündür.¹⁵³⁰

Cenab-ı Allah (c.c) Peygamberine indirmiş olduğu hükümlere muhalefet eden ve bu hükümlere aykırı olan her bir hüküm, heva ve hevesten kaynaklanan bir hüküm olup, aklın bile ahkamından sayılmamaktadır. Tam aksine bu bir cahiliye hükmü olup, Allah'ın ahkamından ve onun hidâyetinden bir hüküm asla olamaz. Çünkü Cenab-ı Allah şöyle buyurur:

وَأَنِ احْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ
مَا أَنزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمُوا أَنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوبِهِمْ وَإِنْ
كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ ﴿٤٩﴾ أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْتَغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنْ اللَّهِ
حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٥٠﴾

49. Onların hevâ (ve heves)lerine uymayarak aralarında (yalnız) Allah'ın indirdiği ile hükmet ve Allah'ın sana indirdiğinin bir kısmından seni saptırmalarından sakın. Şayet yüz çevirirlerse bil ki bazı günahlarından dolayı Allah onları cezalandırmak ister. Gerçekten insanların çoğu fâsıktırlar.

50. Onlar hâlâ cahiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Yakın sahibi (hakka kesin inanan ve bilen) bir toplum için kimin hükmü Allah'ın hükmünden daha güzel olabilir?

Tefsiri:

Cenab-ı Allah bu âyet-i kerimelerde indirmiş olduğu ahkâmın dışındaki bir hükmün mutlak surette heva ve hevese, nefse tabi olmak anlamını içerdiğini gayet açık bir şekilde haber vermektedir ve bize bunu anlatmaktadır. Allah'ın hükmünün dışında bir hüküm ve Allah'ın hükmünün dışına çıkaran bir hüküm de tamamen bir cahiliye hükmüdür. Bütün bu görüşler ve akla dayalı olarak ortaya konmaya çalışan muhalif ve aykırı düşünceler tamamen Rasulullah -sallallahu aleyhi vesellem-'in getirmiş olduğu ahkâma muhalif ve aykırıdır. Bunlar da gayet net ve açık olarak heva ve hevesin hükümlerinin sonucu ve cahiliye hükümlerinin de ta kendisidir. Bu durum aynen müşriklerin kendi putlarına veya tapındıkları taşlarına ilâh adını vermeleri gibi bu hükümlere akli ve yakini burhan ve deliller diyen ve insanlar için konmuş hükümler olduğunu iddia edenlerin hükümlerine benzemektedir. Münafıkların da aynı şekilde yeryüzünde asla fesad çıkarmadıklarını, onların yaptıkları işin kalpleri her türlü ıslah ve ihsandan uzak tutup, imana ve iyiliklere ıslaha ve her türlü güzelliğe kapalı tutmanın fesad olduğunun farkına varmamalarına benzemektedir.¹⁵³¹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٥١﴾ فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَىٰ أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ فَعَسَىٰ اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ فَيُضْبِحُوا عَلَىٰ مَا أَسْرَوْا فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ ﴿٥٢﴾ وَنَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَهْلُ آلَاءٍ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَأُضْبِحُوا خَائِرِينَ ﴿٥٣﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةً لَآئِمَةً ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٥٤﴾

51. Ey iman edenler, yahûdileri de Hristiyanları da veli (dost ve yönetici)ler edinmeyiniz. Onlar (ancak) birbirlerinin dostlarıdır. İçinizden kim onları veli edinirse, muhakkak o da onlardandır. Şüphesiz Allah zâlimler topluluğunu hidâyete erdirmez.

52. Kalblerinde hastalık bulunan kimselerin: “Devrin aleyhimize dönmesinden korkuyoruz” diye (kâfirlere dost edinmek için) aralarında koşuştuklarını görürsün. Olur ki Allah fetih (zafer) nasip eder veya kendi katından bir emir verir de onlar da içlerinde gizlediklerine pişman olacaklardır.

53. (Münâfıkların nifakı açığa çıkınca) iman edenler de derler ki: “Olanca güçleriyle sizinle beraber olacaklarına dair Allah adına yemin edenler bunlar mı?” Bütün amelleri boşuna gitti ve bundan ötürü en büyük zarara uğrayanlar oldular.

54. Ey İman edenler, içinizden kim dininden dönerse, Allah, mü’minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetli, kendisinin onları seveceği onların da kendisini seveceği bir topluluk getirir ki, Allah yolunda cihâd ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar. Bu, Allah’ın lütfudur ki, onu dilediği kimseye verir. Allah lütfu bol olandır, her şeyi en iyi bilendir.

Tefsiri:

Bu âyet-i kerime’de dört tane özellik kaydedilmiştir: Birincisi dinini terk edenlerin ve insanların sınıflandırılmaları ile ilgili olarak bu anlatıma bakıldığı zaman bunların önce müminlere karşı alçak gönüllü oldukları dile getirilmiştir. Bunun mânâsı kalpte bir yumuşaklık, yufka yüreklilik ve şefkat sahibi olan kimselerin de rahmet ve şefkatidir. Onlara olan gönül bağlılığıdır. اذلة yani alçak gönüllü kelime-

sinin izah ve anlamı علي harf-i ceri ile birlikte zikredilmiş ve bununla ilgili olarak da şu görüşlere yer verilmiştir. Atâ şöyle der: Burada müminlerin birbirlerine karşı olan tavırları ise aynen bir çocuğun babasına karşı olan alçak gönüllülüğü veya bir kölenin efendisine olan bağlılığına benzemektedir. *Kâfirlerin durumu ise aynen bir aslanın kendi avına saldırmasına benzer. "Kâfirlere karşı şiddetli ve kendi aralarında ise merhametli"* (el-Fetih, 48/29) âyet-i kerimesi bunu çok daha net bir şekilde anlatmaktadır. İkincisi ise: Allah yolunda cihad olup, bu cihadın da doğrudan doğruya can ve el ile olması, dil ve mal ile yapılmasıdır. İşte bu da davaya olan muhabbetin gerçekleştiği noktadır.

Üçüncü özellik ise müminleri hiçbir kınayıcının kınaması asla engellemez ve buna aldırış etmezler. Bu da birbirlerine olan sevginin bir alameti ve sonucudur. Her bir seven kişi sevdiğine karşı olan bu sevgisinden dolayı birileri tarafından kınanır. Ancak gerçeğe olan sevgi ise hiçbir zaman kınanamaz. Şöyle denilir:

Senin dışında olan kimseler için benim herhangi bir yakınlık ve sevgim

Ve bu sevgiye götüren yol ancak bir başkasının kınamasıdır.¹⁵³²

İşte Cenab-ı Allah'ın hükümlerine ve onun dinine olan bağlılığı ve sevgiyi âyetin bu kısmı ile ifade buyurmuştur. Onlar Allah yolunda cihad eder ve hiçbir kınayıcının kınamasından asla korkmazlar. Bunları da altı özellik ile vasıflandırmıştır. Birincisi ona olan sevgileri, ikincisi ise onun onlara olan sevgileri, üçüncüsü müminlerin yine Allah'ın dostlarına karşı olan yumuşaklıkları ve alçak gönüllülükleri, dördüncüsü onların Allah'ın düşmanlarına karşı olan aziz davranışları ile son derece sert ve onurlu duruşları, beşincisi Allah yolunda olan cihadları, altıncısı ise halkın bir kısmının Allah yolunda yapılan cihaddan dolayı onları kınamaları hususudur. Onlar Allah'ın hoşlanmadığı ve sevmediği bir konuya bir sevgi beslemiş olmalarından dolayı kınanan kimseler değildir. Onlar Cenab-ı Allah'ın hoşuna gitmeyen her türlü davranışa da sarılmış olan kimseler değildir. Kınandıkları şeyler kötü olan şeyler değildir ki onlar zahiren kınandıkları şeyden dolayı kınanmış gibi görünüyorlar. Ama aslında onlar batına bakıldığı zaman büyük bir sadakat ve ihlas ile insanlardan kendi hallerini saklayan ve bu konuda mütevazî davranan kimselerdir.

Onlar bunu kınanma ihtimalinin sözkonusu olmasından dolayı da yapmış olabilirler. Aslında Cenab-ı Allah'ın sevmediği bir konuda kınanma ihtimalleri olması gerekirken, onlar Allah'ın sevdiğini sevdiler ve Allah'ın sevdiğini yaptılar. İşte bundan dolayı onlara hiçbir kınayıcının kınaması etki etmez ve buna asla aldırış etmezler. Bunu da üç noktada ele almak mümkündür: Birincisi kınamanın insanı Allah'a olan muhabbetten alıkoyması, ikincisi Allah'a olan sevginin hiçbir kınayıcının kınamasından mümini alıkoymaması, üçüncüsü ise Allah'a olan muhabbetini gizlemeden dolayı kınanmasının açıkça ortaya çıktığı kimseler. Birinci

gruptakiler ifrata sapmış olan kimselerdir, üçüncü grupta olanlar ise zayıf olan müminlerdir, ortadakiler ise işte vasat bir ümmetin yapması gereken hayırlı bir ortalama yolunu yakalayan güçlü müminlerdir. Güçlü bir mümin daima Cenab-ı Allah'ın daha çok sevdiği ve zayıf mü'minden daha hayırlı olarak gördüğü kimselerdir. Cenab-ı Allah'ın ve Rasulünün en çok sevdiği şey ise Allah yolunda cihattır. Bu konuda kınayıcılar ise her zaman fazladır ve aleyhte olanlar daima çoktur. Çünkü nefislerin büyük bir kısmı bunu kaldıramıyor ve zor görüyoruz. Allah yolunda yapılan cihadı kınayanlar ise üç çeşittirler: Birincisi münafıklardır, ikincisi ise hayırlı bir sefere karşı çıkan ve iftira eden kimsedir, üçüncüsü ise kuvveti ve kudreti zayıf düşürmeye ve onu yok etmeye çalışan kimsedir.¹⁵³³

“Ey İman edenler, içinizden kim dininden dönerse, Allah, mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetli”

Buradaki zikredilen الذل kelimesinde Müslümanların merhameti, kalplerinin yakınlığı ve şefkati sözkonusu edilmektedir. الذل harf-i cerrini الذلة kelimesinden sonraya getirilmiş olması bu merhamet, şefkat ve kalbi yakınlığın anlamlarını ihtiva ettiğini ifade etmek içindir. Burada kastedilen zayıflığı isabet eden zillet anlamında olmadığı gibi, sahibinin zelil olduğunu anlatan bir kavram da değildir. Buradaki zillet kelimesinin anlamı yumuşaklık, kalbi bağlılık ve sahibinin alçak gönüllülüğüdür. Bundan dolayı mü'min alçak gönüllüdür denilmiştir. Aynen Rasulullah -sallallahu aleyhi vesellem-'in hadis-i şerifinde sözkonusu edildiği gibi: “Mü'min aynen deve gibi son derece alçak gönüllüdür. Münafık ve fâsık ise zelildir.”¹⁵³⁴ Dört kişi vardır ki zillet bunlara son derece aşiktir ve bunların peşini bırakmaz. Bu dört kişi de şunlardır: Yalancı, söz taşıyıp getirip götüren, cimri ve zorba kişi.

Kâfirlere karşı onurlu ve şiddetli sözünden de anlaşılan şudur: Buradaki kâfirlere karşı onurlu olmak demek onlara karşı güç, kuvvet ve imkân ile izzetli olmak demektir. Atâ -radiyallahu anh- şöyle der: Müminler için aynen bir babanın evladına olan şefkati gibidir ve kâfirlere karşı olan tavır ise aynen bir aslanın kendi avına karşı takındığı tavır gibidir.

Sahih-i Müslim'de, Abdullah İbn Mesud'dan rivâyet edildiğine göre şöyle dedi:¹⁵³⁵ Rasulullah -sallallahu aleyhi vesellem- şöyle buyurmuştur: “Cenab-ı Allah bana şöyle vahyetti: Müt-evazi olunuz. Hiçbiriniz diğerine karşı kibirlenip, böbürlenmesin ve biriniz diğerine karşı da asla azgınlaşmasın.”¹⁵³⁶

1533 el-Kelamu ala Mes'ele'ti's-Simai, 288-289

1534 Hadisi bu lafız ile zikredildiği şekilde bulamadık. Fakat Ahmed İbn Hanbel'in Müsned'inde (IV, 126); İbn Mace, es-Sahih (I, 14) ve İbn Mace'nin mukaddimesinde raşid halifelerin sünnetine bağlı olmak konusu; el-Hakim, (I, 96); İmam Zehebi: “İmam Buhâri ve Müslim'in şartlarına uygun bir hadis olup, bunun bir illeti olduğunu bilmiyorum” der. Ayrıca bkz. Nasıruddin el-Elbani, es-Silsiletul el-Ahadiysu's-Sahihah, s. 937. Allah en doğrusunu daha iyi bilir.

1535 İmam Müslim bunu Gıyas İbn Hamar el-Mücaşî -radiyallahu anh-'den rivâyet etmiştir. V, 716. Cennet bölümü, dünyada Cennet ehli ile Cehennem ehlinin tanındığı özellikler babı

1536 Medaricu's-sâlikin, II, 327-328

"Allah kendisinin onları seveceği, onların da kendisini seveceği bir topluluk getirir. Müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetli olan kim-seler..." (el-Maide, 54).

Buradaki belağatin üstünlüğüne bakınız. Cenab-ı Allah her şeyi bilen bir zat-ı kibriya olarak kullarına şunu öğretiyor. Âyete baktığımız zaman da müminlerin birbirlerine karşı alçak gönüllü olduğunu ve müminlerin alçak gönüllülüğünü dile getirmiş olup da âyeti burada kesmiş olsaydı, yine onları övecek ve onların kardeşleri olan diğer müminlere karşı olan yakınlıklarını da ifade etmiş olacaktı. Fakat burada belki övgü tam anlamıyla mükemmel olmayabilirdi. İşte bundan dolayı da Cenab-ı Allah onların kâfirlere karşı şiddetli ve onurlu olduğunu belirtip, diğer bir sıfatlarını ve onların buradaki izzet ve galibiyetlerini anlatan bir başka zikretmiş bulunmaktadır.¹⁵³⁷

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ ﴿٥٥﴾ وَمَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا فَإِنْ حَزَبَ اللَّهُ هُمْ الْعَالِيُونَ ﴿٥٦﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوعًا وَلَعِبًا مِنَ الَّذِينَ أَوْتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكَافِرَ أَوْلِيَاءَ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ كُتُمَ مُؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾ وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوهَا هُزُوعًا وَلَعِبًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ ﴿٥٨﴾ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَتَّقُمُونَ مِمَّا آتَاكُمْ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلُ وَأَنْ أَكْثَرُكُمْ فَاسِقُونَ ﴿٥٩﴾ قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرِّ مِنْ ذَلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللَّهِ مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَغَضِبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمْ الْقِرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتِ أُولَئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ ﴿٦٠﴾ وَإِذَا جَاؤُكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكَفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا يَكْتُمُونَ ﴿٦١﴾ وَتَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَأَكْلِهِمُ السَّخْتَ لَيْسَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٢﴾ لَوْلَا يَنْتَهِاهُمْ الرُّبَابِيُّونَ وَالْأَخْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ السَّخْتَ لَيْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿٦٣﴾ وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَذُ اللَّهُ مَعْلُومَةً غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلُعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَذُ مَبْسُوطَتَانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ وَلَيَزِيدَنَّ مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا وَالْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ ﴿٦٤﴾

55. Sizin (asıl) veliniz ancak Allah'dır, O'nun Peygamberidir ve namazını kılan ve rükû' halinde iken zekâtını veren mü'minlerdir.

56. Kim Allah'ı, Rasulü'nü ve mü'minleri veli edinirse, şüphe yok ki Hizbullah galip olacakların tâ kendileridir.

57. Ey iman edenler, sizden evvel kendilerine kitap verilenlerden dininizi bir eğlence ve bir oyuncak edinenleri ve kâfirleri veli edinmeyin. Şayet iman edenlerseniz, Allah'tan korkun.

58. Namaza çağırduğınızda onu alaya ve eğlenceye alırlar. Bu, onların akılları ermeyen bir topluluk olmalarındandır.

59. De ki: "Ey Kitap Ehli; sizin bizi ayıplamanız (veya bizden hoşlanmamanız)ın, Allah'a, bize indirilene, daha önce indirilenlere iman etmemizden ve şüphesiz çoğunuzun (imandan çıkmış) fâsiklar olmanızdan başka bir sebebi var mı?"

60. De ki: "Allah nezdinde, bundan daha kötü bir cezanın (kimlere) olduğunu size haber vereyim mi? Allah'ın kendilerine lânet ettiği, üzerlerine gazab ettiği ve onlardan bir kısmını maymun ve domuz suretine soktuğu kişiler ve Tâğût'a tapanlardır. İşte bunlar (âhirette) yerleri daha fena ve doğru yoldan daha çok sapmış olan kimselerdir."

61. Size geldikleri zaman "iman ettik" derler. Hâlbuki onlar küfürle girdiler ve yine küfürle çıktılar. Allah gizlediklerini çok iyi bilendir.

62. Onlardan pek çok kimsenin günah işlemekte, düşmanlık yapmakta ve haram yemekte birbirleriyle yarıştıklarını görürsün. Yaptıkları şey ne kadar da kötü!

63. Onları günah söz söylemekten ve haram yemekten Rabbâniler ve hahamlar alıkoysalar ya... Yaptıkları şey ne kadar kötü bir iştir!

64. Yahûdiler: "Allah'ın eli bağlıdır" dediler. Söylediklerinden ötürü kendi elleri bağlandı ve onlara lânet edildi. Hayır, Allah'ın iki eli de açıktır. O, nasıl dilerse öyle infâk eder. Andolsun ki, Rabbinden sana indirilen onların çoğunun küfür ve tuğyânlarını artıracaktır. Bununla beraber aralarında Kıyamet gününe kadar sürecek kin ve düşmanlık bıraktık. Onlar ne zaman bir savaş ateşi yakmak isteseler, Allah onu söndürür. Yeryüzünde fesada koşarlar, Allah ise fesatçıları sevmez.

Tefsiri:

"Bununla beraber aralarında Kıyamet gününe kadar sürecek kin ve düşmanlık bıraktık"

Buradaki düşmanlıkla Yahudi ve Hristiyanlar arasındaki bir düşmanlığın kastedilmiş olma ihtimali olduğu gibi onların bizzat kendi içindeki ayrı mezhep ve grupların arasındaki düşmanlık da kastedilmiş olabilir. Onlar tek bir dine mensup olmuş olsalar dahi, aralarında bir çok gruba ayrılmış olmalarından dolayı:

bir hayli düşmanlıklar ortaya çıkmıştır. Böylesi bir düşmanlık olunca birbirlerinin aleyhinde şahitlik yapmalarına engel kalmaz. Çünkü buradaki düşmanlık dini bir düşmanlıktır. Maalesef bu ümmetin arasındaki birçok ayrı fırkanın birbirlerine olan düşmanlığına benzemektedir. Bunların birbirlerine olan düşmanlıklarından dolayı birbirlerine bu düşmanlığın bir gereği olarak kötülüğü tattırmış ve birbirlerine sıkıntı çektirmişlerdir.¹⁵³⁸

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَكُنَّا عَنْهُمْ سَبِيلًا وَلَا دَخَلْنَا فِيهِمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٦٥﴾ وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكْمَلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءَ مَا يَعْمَلُونَ ﴿٦٦﴾ يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَفْصِلُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٦٧﴾

65. Eğer Kitap Ehli iman edip de sakınsalardı elbette Biz de onların günahlarını bağışlar ve onları Na'im Cennetlerine koyardık.

66. Ve eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbleri katından kendilerine indirileni gereği gibi uygulasalardı, şüphesiz, üstlerinden ve ayakları altından (rızkılarını) yerlerdi. İçlerinden ortayolu tutan bir zümre varsa da bir çoğunun yapmakta oldukları pek kötüdür!

67. Ey Peygamber, Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer böyle yapmazsan, O'nun risaletini tebliğ etmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphesiz Allah kâfirler topluluğuna hidâyet vermez.

Tefsiri:

"Allah seni insanlardan koruyacaktır." Uhud gününde Rasulullah -sallallâhu aleyhi vesellem-'in dişlerinden bir tanesini Utbe İbn Ebi Vakkas'ın kırmış olduğu bilinmektedir. Alimlerden bir kısmı¹⁵³⁹ bu Utbe İbn Ebi Vakkas'ın nesli asırlarca devam etti ve o nesilden gelenlerin her biri hilmden, yumuşaklıktan uzak kaldı. Bir sürü sıkıntı ve dertlerle muzdarip oldu. Bu onların sürekli olarak çektikleri sıkıntının nedeni herkes tarafından bilinmekteydi. Bu da ataların peygamberlerle olan düşmanlıkları ve onlara çektirdikleri eza ve cefalardır. Ancak Rasulullah -sallallâhu aleyhi vesellem-'e yapılan düşmanlıklar ve çektiği eza ve cefaların bu âyete rağmen neden olduğu noktasında ilim adamları arasında farklı yorumlara sebep

1538 et-Turuku'l-Hikemiyye, 191

1539 Bu sözü söyleyen büyük alim es-Süheyli olup, er-Ravdu'l-Ünüf, V, 470; Ayrıca bkz. İbn Sa'd, et-Tabakatu'l-Kübra, II, 45; İbn Hişam, es-Siyretu'n-Nebeviyye, III, 42

olunmuştur. İlim adamlarından bir kısmı burada Allah seni insanlardan koruyacaktır âyetinden evvel bu sıkıntı ve cefalar meydana gelmiştir, demektedirler. Burada “Allah seni insanlardan koruyacaktır” sözünden maksat buradaki koruma ölümden koruma anlamını ihtiva etmektedir yoksa tamamen insanların peygambere yapacağı her türlü eza ve cefa burada kastedilmemiştir. Ayrıca Cenab-ı Allah peygamberin risalet uğruna çekmiş olduğu bu eza ve cefaların da sevabını âhirete saklamıştır. Ümmeti içinde herhangi bir kimsenin böyle bir sıkıntıya ve İslâm düşmanlarının Müslümanlara karşı takınmış oldukları menfi tavırlarla, Müslümanlara yaptıkları eziyetler söz konusu olduğunda Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-’in başına gelen bu eza ve cefalara bakıp da teselli bulmaları ve bu eza ve cefalara karşı peygamberi örnek alıp, sabretmelerinde kolaylık olması için Allah bunu bir imtihan vesilesi olarak kılmış, bu eza ve cefaları yapan şaki ve bedbaht kimselerin de âhirette sorguya çekilmelerine bir sebep olsun diye bunların Allah’ın hikmetiyle gerçekleştiğini söyleyen ilim adamları vardır.¹⁵⁴⁰

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُ عَلَىٰ شَيْءٍ حَتَّىٰ تُفِيمُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أَنزَلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ وَلَيُزِيدَنَّهُ كَثِيرًا مِّنْهُمْ مَا أَنزَلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿٦٨﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنَّضَارِيُّ مَن أَمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٩﴾ لَقَدْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَآئِيلَ وَارْسَلْنَا إِلَيْهِمْ رُسُلًا كَلَّمَا جَاءَهُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَىٰ أَنفُسُهُمْ فَرِيقًا كَذَّبُوا وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ ﴿٧٠﴾ وَحَسِبُوا أَنَّا لَنَكُونَ فَتْنَةً فَعَمُوا وَصَمُّوا ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَصَمُّوا كَثِيرًا مِّنْهُمْ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٧١﴾ لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَقَالَ الْمَسِيحُ يَا بَنِي إِسْرَآئِيلَ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ إِنَّهُ مَن يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوَاهُ النَّارُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِن أَنصَارٍ ﴿٧٢﴾ لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِن لَّمْ يَتَنَبَّهُوا عَمَّا يُقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابَ أَلِيمٍ ﴿٧٣﴾ أَفَلَا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٧٤﴾ مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صَبْدِيقَةٌ كَانَا يَأْكُلَانِ الطَّعَامَ انظُرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْآيَاتِ ثُمَّ انظُرْ أَنَّىٰ يُؤْفَكُونَ ﴿٧٥﴾

68. De ki: "Ey Kitap Ehli, Tevrat'ı, Incil'i ve Rabbinizden size indirileni gereği gibi uygulamadıkça (din namına doğru) bir şeye sahip olamazsınız." Andolsun ki Rabbinden sana indirilen, onlardan çoğunun küfür ve tuğyânlarını elbette arttıracaktır. O halde artık o kâfirler topluluğuna üzülme!

69. İman edenlerle, yahûdiler, sâbiiler ve Hristiyanlar(dan) kim Allah'a ve âhiret gününe iman edip iyi amellerde bulunursa, onlar için hiçbir korku yoktur, onlar üzülecek de değillerdir.

70. Andolsun Biz İsrailoğullarından sapasağlam bir söz almış ve onlara peygamberler göndermiştik. Onlara hoşlarına gitmeyen şeyleri getiren bir peygamberin geldiği her seferinde kimisini yalanladılar, kimisini de öldürdüler.

71. (Bundan dolayı başlarına) bir belâ gelmeyecek sandılar da (hakkı) görmez ve işitmez oldular. Sonra Allah onların tevbelerini kabul etti. Sonra onlardan bir çoğu yine (hakkı) görmez ve işitmez oldular. Allah yaptıklarını görendir.

72. Andolsun ki: "Meryem oğlu Mesih hakikaten Allah'ın kendisidir" diyenler, kâfir oldular. Hâlbuki Mesih: "Ey İsrailoğulları, benim de Rabbiniz, sizin de Rabbiniz olan Allah'a ibadet edin" demişti. Çünkü kim Allah'a ortak koşarsa; hiç şüphesiz Allah ona Cennet'i haram kılmıştır. Onun varacağı yer ise ateştir. Zulmedenlerin de hiçbir yardımcısı yoktur.

73. "Allah gerçekten üçün üçüncüsüdür" diyenler de andolsun kâfir oldular. Hâlbuki bir tek ilâhtan başka hiçbir ilâh yoktur. Eğer söylediklerinden vazgeçmezlerse içlerinden o kâfir olanlara andolsun ki pek acıklı bir azab dokunacaktır.

74. Hâlâ Allah'a tevbe etmeyecek ve O'ndan mağfiret dilemeyecekler mi? Hâlbuki Allah günahları bağışlayandır, mağfiret edendir.

75. Meryem oğlu Mesih bir rasûlden başka bir şey değildi. Ondan önce de rasûller gelip geçmiştir. Anası ise siddika (dosdoğru) bir kadındı. İkisi de yemek yerlerdi. Bizim, âyetleri onlara nasıl açıkladığımıza bir bak; sonra da onların nasıl döndürüldüklerine bir bak!

Tefsiri:

Bu âyet-i kerime İsa Mesih'in ve annesinin ilâh olmadığını anlatan ve bu iddiayı çürüten iki delil ihtiva etmektedir.

Birinci delil: Her ikisinin bir can taşımaları ve can taşıyan herkesin de yemek ve içmeye muhtaç olduğunu ve bu yemek ve içmekle ayakta durabileceğini gösteriyor. Yemeğe ve başkasının da yardımına muhtaç olan bir kimsenin ilâh olması mümkün değildir. Uluhiyetin gereklerinden bir tanesi ilâhın başkasına karşı mustağni olmasıdır ve ona hiçbir zaman ihtiyaç duymamasıdır.

İkinci delil ise: Yemek yiyen bir kimsenin ise diğer insanlar gibi meydana geldiği anda görülmesi halinde diğer insanlardan utanacağı şekilde kendisinden bir şeylerin dışarıya çıktığını yani dışkı ifraz etmiş olmasıdır. İnsanın dışkı ifraz etmesi onun açıkça utanmasına sebep olmaktadır. Özellikle insanoğlu bunu açıkça ifade etmekten de utanır. Cenab-ı Allah (subhanehu ve teala) burada yemek ve içmekten de bir kinaye yapmak suretiyle insanın zihni bu dışarıya atmış olduğu dışkıya takılabilecek bir olay olduğunu vurgulamaktadır. Peki, o halde Cenab-ı Allah'ın böyle beşeri sıkıntı ve özelliklere sahip olan bir çocuğu ve annesini eş ve çocuk olarak edinmiş olması nasıl mümkün olabilir?

Eğer böyle bir uluhiyyet söz konusu olmuş olsaydı ve böyle bir eşin ve çocuğun Cenab-ı Allah'ın uluhiyetine yakışıyor olmuş olsaydı, bunların yememesi ve içmemesi daha uygun olurdu ve onlardan da bir şeylerin dışarıya çıkmaması gerekirdi. Bu yeme ve içmelerden dolayı insanın dışına atılan bu dışkılar insanı mahcup etmekte ve onları söz konusu etmekten de çekinilen bir durum olduğu için böyle kimselerin Allah'ın eşi ve oğlu olması asla mümkün değildir.

Bu âyet-i kerime'deki yüce mânâya şöyle bir bakınız: Onu dinleyen ve işiten hiçbir kimse ondan asla yüz çeviremez. Bunda hiçbir şüpheye meydana veremeyecek şekilde, bu konuda hiçbir soruya da gerek duyulmayacak şekilde son derece açık olduğu da bellidir. Bunu işiten bir kul kalbiyle alır, hisseder ve kulağıyla da onu aynen işitir, algılar ve gerektiği şekilde ona iman eder.¹⁵⁴¹

قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَاللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٧٦﴾ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَصْلُوا كَثِيرًا مِمَّا ضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ ﴿٧٧﴾ لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٧٨﴾ كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٧٩﴾ تَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ أَنْفُسُهُمْ أَنْ سَخِطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ ﴿٨٠﴾ وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالنَّبِيِّ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مَا اتَّخَذُوهُمْ أَوْلِيَاءَ وَلَكِنْ كَثِيرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ ﴿٨١﴾ لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَتَلُوا نَبِيَّيْنًا وَرَحَبُنَا وَانَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٨٢﴾ وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا

مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ ﴿٨٣﴾ وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا
جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ وَنَطْمَعُ أَنْ يُدْخِلَنَا رَبَّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ ﴿٨٤﴾ قَالَتْ لَهُمْ اللَّهُ بِمَا
قَالُوا جَنَابٌ تُجْرِي مِنَ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٨٥﴾
وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْحَجِيمِ ﴿٨٦﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا
تُخْرِمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَغْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿٨٧﴾ وَكُلُوا
مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾ لَا يُؤَاخِذُكُمُ
اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ
مَسْكِينٍ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ
فَصِيَامَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ
لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٨٩﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ
وَالْأَزْلَامُ رَجَسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٩٠﴾

76. De ki: “Allah’ı bırakıp da size hiçbir fayda ve hiçbir zarar vermeye gücü yetmeyen şeye ibadet mi ediyorsunuz? Hâlbuki Allah, işitendir, hakkıyla bilendir.”

77. De ki: “Ey Kitap Ehli, dininizde haksız yere haddi aşmayın. Bundan önce sapıklığa düşmüş, birçok kimseyi saptırmış ve sonra da dümdüz yoldan (haktan) sapagelmış bir kavmin hevâ (ve heves)lerine uymayın.”

78. İsrailoğullarından kâfir olanlar Dâvûd’un ve Meryem oğlu İsâ’nın diliyle lânetlenmişlerdir. Bu, onların isyan etmelerinden ve haddi aşmalarından dolayı idi.

79. Onlar işledikleri herhangi bir kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Onların yapmakta oldukları gerçekten ne kötü bir şeydi!

80. Onlardan birçok kimsenin kâfirleri veli edindiklerini görürsün. Nefislerinin kendilerine hazırladığı şey ne çirkin şeydir! Çünkü Allah onlara gazab etmiştir. Azapta da ebedi kalıcıdır.

81. Eğer Allah’a, Peygambere ve ona indirilene iman etmiş olsalardı, onları veli edinmezlerdi. Fakat onlardan bir çoğu fâsık kimselerdir.

82. Andolsun insanlar arasında iman edenlere düşmanlıkta en şiddetli olanların yahûdiler ve müşrikler olduğunu bulacaksın; iman edenlere sevgi (beslemeleri) bakımından en yakınlarını da: “Biz Hristiyanlarız” diyenleri bulacaksın. Bu, aralarında (ilim ve ibadetle meşgul) keşişlerin, rahiblerin olmasından ve onların büyüklük taslamamalarındandır.

83. Peygambere indirileni işittiklerinde, hakkı bildiklerinden gözlerinin yaşla dolup taşığını görürsün. Derler ki: “Rabbimiz, iman ettik. Artık bizi şâhid olanlarla beraber yaz.

84. “Rabbimizden bizi de salihler topluluğuyla birlikte (Cennete) sokmasını ümid edip dururken, ne diye Allah’a ve bize gelen hakka iman etmeyelim?”

85. Allah da onları söylediklerinden dolayı altından nehirler akan Cennetleri, orada ebedi kalmak üzere, onlara mükâfat olarak ihsan etti. İşte iyi amellerde bulunanların mükâfatı budur.

86. Kâfir olup âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar o çılgın ateşin arkadaşlarıdır.

87. Ey iman edenler! Allah’ın size helâl kıldığı o en temiz ve en güzel şeyleri haram kılmayın ve haddi aşmayın. Çünkü Allah, haddi aşanları sevmez.

88. Allah’ın size verdiği rızıktan helâl ve tertemiz olarak yeyin ve siz, iman ettiğiniz Allah’tan korkunuz.

89. Allah sizi yeminlerinizdeki lağvden dolayı sorumlu tutmaz. Fakat bağlanmış olduğunuz yeminlerinizden sizi sorumlu tutar. (Bu tür yeminlerinizi bozarsanız) bunun keffâreti, ailenize yedirdiğinizin orta yolusundan on fakiri doyurmak veya onları giydirmek yahut bir köle azad etmektir. Fakat kim bulamazsa (aralıksız) üç gün oruç tutsun. İşte yemin ettiğiniz (ve tutmadığınız) takdirde yeminlerinizin keffâreti budur. Yeminlerinizi koruyun. Şükrederseniz diye Allah âyetlerini size böyle açıklar.

90. Ey iman edenler, şarap (içki), kumar, putlar ve fal okları, şeytanın pis işlerindendir. Artık bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.

Tefsiri:

Şeytanın en büyük tuzaklarından birisi onun insanlar için dikmiş olduğu putlarla fal oklarıdır. Putlara tapınma ve fal oklarına inanma şeytanın insanlara öğrettiği kötü ameller ve tuzaklardır. Cenab-ı Allah işte bundan dolayı ondan uzak kalınmasını istemiş ve kurtuluşu onlardan uzak kalmaya bağlamıştır. Âyet-i kerime’de geçen el-ensab kelimesi Allah dışında tapınılan ve dikilen dikili taşlardır. Bunlar bazen taştan da olabilir, ağaçtan, tahtadan veya ahşaptan olur. Bunlar bir put olabildiği gibi herhangi bir kimsenin kabri de olabilir. نَصَبُ kelimesi kelimesinin bir çoğuludur. Arapçada طَب ve اطاب kelimesine benzemektedir.

İmam Mücahid, Katade ve İbn Cüreyc şöyle derler: Kabe-i Muazzama’nın etrafında cahiliye devrinde bir çok taş vardı. Bu taşların üzerinde kurbanlar kesilir, etler burada parçalanır, dövülür ve bundan dolayı da bu taşlara karşı büyük bir saygı duyulup, yüceltilir ve hatta bunların karşısına geçilip, ibadet edilirdi.

Sonra bunlar puttur denildiğinde buna itiraz eder, derlerdi ki: Put insan suretinde olan nakışlı, süslü, püslü olan şeylerdir.

İbn Abbas şöyle der: Buradaki el-ensab kelimesi esnam/putlar anlamındadır. Yani putlar demek olup, Allah'ı bırakıp buna ibadet ederlerdi. Dilbilgini ez-Zeccac ise: Bunlar tapındıkları taşlar olup, onların ibadet ettiği putlardı. el-Ferra ise taşlardan ve başka şeylerden imal edilip de tapınılan şeylerdi. Sözlük anlamı ise dikili olan şeye ensab denir, nasbedilmiş, dikilmiş olan ve onu gören kimsenin ona doğru gittiği şeylere verilen isimdir. Cenab-ı Allah bu konuda şöyle buyurur: *“O gün onlar, sanki dikilmiş putlara süratle gidiyorlarmış gibi kabirlerinden hızlıca çıkarlar.”* (el-Mearic, 70/43).

Bu âyet-i kerimede geçen نَب yani dikilmiş putlar sözünden maksat İbn Abbas'a göre bir gaye veya kendisine doğru koşulan bir ilim kastedilmiştir. Müfessirlerin büyük bir ekseriyeti de bunu söylerler. Hasan el-Basri ise bu onların putları demektir. Kim daha evvel buna ulaşmış, buna selâm verebilirse diye yarışlardı. ez-Zeccac bu şekilde bunun iki ötre ile نَصَب şeklinde okunması halinde anlamın böyle olduğunu söylemiştir. Yani o zaman bunun anlamı onların putları demek olur. Bundan maksat ise yani الانصاب ve نَصَب kelimesinden maksat herhangi bir taştan, ağaçtan veya belli bir alem veya işaret ile dikilen, ortaya konan şeyler demektir.¹⁵⁴² اِزْلَام kelimesine gelince, İbn Abbas bunun bir torba veya bir bardak içerisine koydukları okları çektikleri torba veya bu bardaktan veya bir torbadan çektikleri oklardır diye ifade etmektedir. Bununla herhangi bir bilgi ve yahutta yaptıkları bir yeminle ilgili fal bakmaya çalışırlardı.

Said İbn Cubeyr şöyle der: Onların herhangi bir torbada veya bir bardakta bazı küçük çakıl taşları vardı. Onlardan birisi bir sefere çıkmak istediğinde veya çıkmayıp da evinde oturmak arzusunda olduğu zaman çıkıp çıkmama arasında kura çekerti. İşte bütün bunlar inandıkları اِزْلَام yani fal oklarıdır ve yine Said İbn Cubeyr şöyle der: Bu اِزْلَام denilen şey cahiliye devrinde müşriklerin kendi işleriyle ilgili olarak kura çektikleri iki tane bardak veya kâse idi. Bu taşların birisinin üzerinde “Rabbim bana emretti”, öbürünün üzerinde ise “Rabbim beni bundan alıkoydu” ibareleri yazılı idi. Eğer onlar herhangi bir durumla karşı karşıya kalıp, karar veremediklerinde bunlara başvururlar veya bir tanesini çekerler. Eğer Rabbim bana böyle emretti ibaresinin üzerinde olduğu taş çıkarsa bunu yerine getirirlerdi ve getirmek için de gayret sarfederlerdi. Fakat Rabbim beni bundan alıkoydu ibaresinin yazılı olduğu ok çıkarsa o iş kesinlikle yapmaktan vazgeçerlerdi.

1542 Bu kıraat İbn Amir, Hafs ve İmam Asım'ın kıraatleriyle bu şekilde ن nun ve ص sad harflerinin ötre okunmasıyla bu anlama gelmektedir, ama onların dışındaki diğer kıraat imamları ise ala nasbin şeklinde yani nun harfinin meftuh/üstünlü. sad harfinin ise sakin okunmasıyla okunacak şekilde ifade edilmiştir. Bunlarla ilgili olarak bkz. İbn Mücahid, *el-Kıraat*, 651

Ebu Ubeyd istiksam kelimesinin kura çekmeyi istemek anlamında olduğunu, el-Mubberred ise istiksamın herkesin bir pay aldığı ve herkesin kendi payını aldığı anlamına gelir. Bir başka görüşe göre ise bu fal oklarının onlara verdikleri emre itaat etmeleri anlamına gelmektedir ki aynen yemin etme anlamında kullanılan bir kelimedir. Fal oklarına bakma veya fal okları arasında kura çekme demek tabirden de anlaşıldığı gibi her iki durumdan menfi veya müspet durumlarından birisinin kendi kismetlerine çıkması ve kurada onu ortaya çıkarmaları ve bunun sonucuyla amel etmeleri demektir.

Ebu İshak, ez-Zeccac vb. kimseler fal oklarıyla kura çekmek kesinlikle haramdır. Bununla sihirbazın ve müneccimin söylediği sözler arasında herhangi bir fark yoktur. Yıldız fallarına bakan kimsenin şöyle şöyle bir yıldız çıkarsa yolun açık ama şöyle şöyle bir yıldız çıkarsa ise çıkma demek isterlerdi. Hâlbuki Cenab-ı Allah da bundan dolayı şöyle buyurmuştur: *“Hiçbir nefis yarın ne kazanacağını ve ne ile karşılaşacağını bilemez.”* (Lokman, 31/54).

Böyle bir şeye başvurmak da Cenab-ı Allah'ın bilgisine müdahale etmek demek olup, bu da gaybı bilme iddiasını taşımaktadır ki gaybı Allah'tan başka kimse bilemez. İşte bundan dolayı Cenab-ı Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de zikretmiş olduğu fal okları ile aynı durumda olup, her ikisi de kesinlikle haramdır. Bu âyet-i kerime'de kastedilen husus şudur: İnsanlar işte bu dikili taşlar ve putlar ile fal okları konusunda imtihan edildiler. Aslında burada dikilen taşlar Allah'a şirk koşmak ve onlara ibadet etmek için olup, fal okları da kehanet içindir. Bunlar Cenab-ı Allah'ın emretmediği birer ilim ve davranış biçimidir. Bunlardan birisi ilim için, birisi de amel içindir. Bunların her ikisi Allah'ın dini için bir zıt teşkil edip, İslâm her ikisini de reddetmektedir. Rasulullah -sallallâhu aleyhi vesellem- bu putları iptal etmek, kırmak ve fal oklarını da yok etmek üzere gönderilmiştir. İşte bu el-ensab sözcüğünden maksat şeytanın müşrikler için dikmiş olduğu ve müşriklerin de kendisine ibadet ettiği putlardır. Bunlar bazen bir ahşaptan olabilir, bir dikili taş olur veya bir put olur veya daha sonraki dönemlerde bir kabir olabilir veya herhangi bir eşya olması da mümkündür. Burada gerekli olan ise bütün bunların tamamen yok edilmesidir. Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- de Hz. Ali'ye yüksekçe yapılmış balkon şeklinde yükseltilmiş kabirleri yerin seviyesine getirmek için onu görevlendirmesi idi. İmam Müslim *el-Camiu's-Sahih*¹⁵⁴³ adlı eserinde Ebu'l-Heyyac el-Esedi'den yaptığı bir rivâyette şöyle der: Ali -radiyallâhu anhu- bana şöyle dedi: “Rasulullah -sallallâhu aleyhi vesellem-'in beni görevlendirdiği işe seni de aynen görevlendirmek istiyorum. Rasulullah beni hiçbir putu bırakmamak ve hiçbir kabrin de yüksekçe yapılmasına müsaade etmemek üzere gönderdi. Bütün putları yıktım ve kabirleri de yerle bir ettim. Ashab-ı kiram da

1543 İmam Müslim, *es-Sahih*, II, 630, el-Cenaiz bölümü; Tirmizi, hadis no: 1049 yine el-Cenaiz bölümü, kabirlerin düzeltilmesi babları; en-Nesai, IV, 88, yine el-Cenaiz bölümü ve kabirlerin düzeltilmesi babı; Ebu Davud, IX, 34

Danyal'ın kabri diye bilinen kabir konusunda Hz. Ömer'in emirlerine itaat etmiştir. Bu kabri insanların gözünden tamamen uzaklaştırmışlardır. Yine Hz. Ömer -radiyallâhu anh-, Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-'in arkadaşlarıyla birlikte altında oturduğu ve Hudeybiye barış antlaşmasına yakın günlerde Rasulullah -sallallâhu aleyhi vesellem-'e altında bey'at ettikleri ağacın tamamen kesilmesini emretmiş bulunuyordu. Ahab da Hz. Ömer'in bu isteği üzerine ağacı kesmişti. Bu hadisi İbn Vaddah rivâyet etmiştir.¹⁵⁴⁴ İbn Vaddah el-Kurtubi sözkonusu kitabında İsa İbn Yunus'tan şöyle dediğini işittiğini kaydeder: Hz. Ömer İbnu'l-Hattab -radiyallâhu anh- altında Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-'in arkadaşlarından bey'at aldığı ve Bey'atu'r-Rıdvan diye bilinen olayın altında gerçekleştiği ağacın kesilmesini emretmiş idi. Çünkü öyle bir hal almıştı ki insanlar gidip o ağacın altında namaz kılmaya ve oraya ayrı bir mekan ve makam gözüyle bakmaya başlamışlardı. İşte bundan dolayı Hz. Ömer burada itikadi yanlışlıkların ortaya çıkmasından korktuğu için ağacın kesilmesini emretmişti.

İsa İbn Yunus diyor ki: Bu hadis bize göre İbn Avn'ın, Nâfi'den naklettiği bir hadistir: Şöyle der: İnsanlar bu ağacın altına gelip oturuyorlar ve ondan bereket umuyorlardı. Bundan dolayı Ömer İbnu'l-Hattab bu ağac. kestirtti. Cenab-ı Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de zikretmiş olduğu bu ağaca böyle bir muamele yapıp, kesilmesine karar verildiğine göre, birçok fitneye, bela ve musibetlere, yanlış itikatlara sebep olacak olan bu putların ve dikili taşların hükmü o zaman ne olur ki?

Aynı şekilde Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem- Mescid-i Dırar'ın yıkılmasını emretmişti.¹⁵⁴⁵ Mescid-i Dırar'ın bu şekilde yıkılmış olmasına bakılırsa bundan daha büyük bir fitneye ve fesada sebep olan kabirler üzerine bina edilmiş olan mescidlerin haydi haydi yıkılması gerekir. Bu konudaki İslâmî hüküm bütün bu gibi mescid ve kabirlerin yer ile aynı seviyeye gelinceye kadar yıkılıp, düz hale getirilmesidir. Mescid-i Dırar'dan daha çok bu gibi fitnelere ve yanlış itikatlara sebep olan bu mescidlerin öncelikle yıkılması gerekir. Aynı şekilde kabirler üzerine bina edilen kubbelerin de tümüyle kökünden yıkılması lazımdır. Çünkü bunlar Hz. Peygamberin hadislerine aykırı olup, onun bütün görüşlerine bir isyandır. Zîra Rasulullah -sallallâhu aleyhi vesellem- kabirler üzerine binaların yapılmasını yasaklamıştır. Bunlar daha evvel sözkonusu edildi. Rasulullah -sallallâhu

1544 Bkz. Muhammed İbn Vaddah el-Kurtubi, *el-Bid'a ve'n-nehyi anha*, s. 42.

1545 Bu Mescid-i Dırar Tevbe süresi 107 ve 108. âyetlerde zikredilen mescid olup âyet-i kerimelerde şöyle geçmektedir. "(O münâfıklar arasında) zarar vermek, inkâr etmek, mü'minler arasına ayrılık sokmak için ve -daha evvel Allah'a ve Rasûlü'ne savaş açan kimselere- beklemek ve gözetlemek yeri olmak üzere bir mescid edinenler ve: "İyilikten başka bir şey kastetmedik" diye yemin edenler (vardır). Hâlbuki Allah onların muhakkak yalancı olduklarına şahidlik eder. Onun (mescidin) içerisinde hiçbir vakit (namaza) durma. İlk gününden temeli takvâ üzerine kurulan mescid(-i Kubâ), içinde (namaza) durmana elbette daha layıktır. Orada tertemiz olmayı arzu eden erkekler vardır. Allah da temizlenenleri sever. Ayrıca bkz. İbn Hişam, *es-Siyretu'n-Nebeviyye*, IV, 171; İbn Kesir, *et-Tefsir*, II, 414

aleyhi vesellem-'e isyan mahiyetinde olup, ona muhalefete rağmen yapılmış olan bu binaların asla saygı duyulması gereken binalar olmadığı muhakkaktır. Bunun için de fâsık ve zalim kimselerin yapmış oldukları binaların yıkılmasından daha çok bunların yıkılması icap eder.

Yine yukarıda ifade ettiğimiz gibi yüksekçe yapılmış, balkon gibi bina edilmiş olan kabirlerin kökünden yıkılması ve yerle aynı seviyeye getirilmesi Rasulullah -sallallâhu aleyhi vesellem-'in bir emridir. Aynı şekilde bu kabirler üzerine bina edilen kubbeler, yapılan binalar, inşa edilen mescidlerin de tümüyle yıkılması ve yok edilmesi gerekiyor. Çünkü Rasulullah -sallallâhu aleyhi vesellem- kabirler üzerine mescid inşa edilmesini lânetlemiştir ve bu kabirler üzerine bina yapılmasını da kesinlikle yasaklamış bulunmaktadır. Bunun için Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-'in banisini lânetlediği ve kesinlikle yasaklamış olduğu bu gibi binaların yıkılması konusunda hemen işe başlamak ve bunların yıkımına yardım etmek de kesinlikle bir emir mahiyetindedir. Cenab-ı Allah da kendi dininin ayakta durması ve onun dinine ve Rasulünün sünnetine yardım edenleri de güçlendireceğini vaat etmiş olduğunu unutmamak lazım. Allah'ın dini ve Rasulünün sünnetini müdafaa eden ve onlar konusunda gayret sarfeden kimsenin bu gayreti en güzel bir gayret ve İslâmi yolda en güzel bir değişimdir. Yine kabirler üzerinde yakılmış olan bütün kandillerin ve ışıkların, mumların kesinlikle söndürülmesi icap eder. Zîra bu şekilde kabirler üzerine kandil yakan ve oraya ışıklar koyan kimse Rasulullah -sallallâhu aleyhi vesellem-'in diliyle lânet edilmiş olup, orada bu kabirlerin üzerinde durmak ve dua etmek de caiz değildir ve böyle bir kabir için kandillerin yakılmasını vakfetmek, böyle bir vakıf kurmak da ve vakfı devam ettirmek de caiz olmadığı gibi bu vakfın emirlerini yerine getirmek de caiz değildir.¹⁵⁴⁶

“Ey iman edenler, şarap (içki), kumar, putlar ve fal okları, şeytanın pis işlerindendir. Artık bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.”

Âyet-i kerime'de geçen şarap kelimesi genel olarak sarhoşluk veren bütün içkiler için bir içecek, bir içki anlamında kullanılan bir tabirdir. Sarhoşluk verici olmasına rağmen bazı isimlendirmelerden dolayı bir kısım içki türlerini *حمير* yani şarap isminin dışında tutup, bunların Kur'an'da zikredilmediğini ve dolayısıyla bunların haram olmadığını söylemek âyet-i kerime'nin genel hükmüne aykırı davranmak demektir ve bunlar da genel hükümden asla çıkarılamaz. Bu dinin peygamberin söylediğini asla unutmamak gerekir ki hak olan da budur. Bu dinin peygamberinin söylediği şudur: *“Her bir sarhoşluk veren içki şaraptır, hamırdır.”*¹⁵⁴⁷

1546 *İğasetu'l-Lehfân*, 207-210

1547 Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned*, VI, 295, hadis no: 4645, el-Mearif baskısı. Burada Ahmed İbn Hanbel hadisinin senedinin sahih olduğunu söyleyip, eserinin birçok yerinde bunu kaydetmiş bulunmaktadır. Aynı şekilde bu el-Mearif baskısında yer almış bulunan bir not olup, Beyrut baskısı için ayrıca bkz. II, 16; İmam Müslim, *es-Sahih*, el-Eşribe bölümü, şarap içme babı ve benzeri eserlerde bu hadis kaydedilmektedir.

Aynı şekilde âyet-i kerime de geçen “مير -meysir” yani kumar çeşitlerinin bir kısmını da âyet-i kerime’nin hükmü dışına çıkarmaya çalışmak yine onun mânâsını tam anlamıyla idrak edememek ve mânâyı son derece kısırlıştırmaktır. Tavla oynamayı kumar türünden ayrı tutmak ne kadar isabetli bir iştir. Aynı şekilde kumar türlerinin dışında satranç oyununu tutmak da ne kadar isabetlidir. Selef alimlerinden birçok kimse satrancın ve tavla oynamanın kumar olduğunu söylemiş oldukları gayet açıktır. Hz. Ali (radiyallahu anhu ve kerremallahu vechehu) satranç oynamanın acemlerin kumarı olduğunu söylemiştir.¹⁵⁴⁸

Cenab-ı Allah içkiyi iki sebepten dolayı haram kıldığını bir sonraki âyet-i kerime’de açıkça ifade etmektedir:

إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ
عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ ﴿٩١﴾

91. Muhakkak şeytan, içki ve kumarla aranızda düşmanlık ve kin bırakmak, sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?

Tefsiri:

Cenab-ı Allah içki içen kimsenin aklının başından gitmesiyle kendi nefsi için ve nefsinden zuhur edecek her türlü mefsedete ve kötülüğe yol açmasının kaçınılmaz olduğunu ifade buyurmakta ve bunun zıttı olarak da akıllı bir kimsenin yapması gereken her türlü maslahatın da bu şekilde uzaklaştırılmış olacağını da anlatmaktadır.

وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرُّسُولَ وَاحْذَرُوا فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا
الْبَلَاغُ الْمُبِينُ ﴿٩٢﴾

92. Allah’a itaat edin, Rasûle de itaat edin ve (emirlerine aykırı hareketten) sakının. Eğer yüz çevirirseniz bilin ki, Peygamberimize düşen açıkça tebliğden ibarettir.

Tefsiri:

Cenab-ı Allah hidâyetin peygambere itaatte olduğunu, bunun dışında herhangi bir hidâyetin olamayacağını haber vermektedir. Burada Rasulullaha olan itaat belli bir şarta bağlanmıştır. Bu şartın yok olmasıyla itaat de kendiliğinden ortadan kalkar. Ancak bu mutlaka meselenin net olarak ifade edilmesi açısından da sadece değerlendirilmemelidir. Bu konuyu birçok kimse yanlış anlamış ve yanlış değerlendirmiştir. Bu konudaki hükümler öyle hükümlerdir ki bağlı oldukları şart ile ortaya çıkar ve var olur. Onların şartları olmadığı ve gerçekleşmediği zaman bu hükümler de asla gerçekleşmez. Bir şarta bağlı olarak ortaya çıkan bir durum o şartın yok olmasıyla kendisi de yok olmuş oluyor. Eğer böyle olmazsa ona bir şartın koşulmasına da gerek olmazdı. İşte burada bu âyet-i kerime’de kesin olarak ortaya çıkan nass Hz. Peygambere olan itaatin yok olması ve gerçekleşmemesi halinde hidâyetin de ortaya çıkmayacağı ve gerçekleşmeyeceği hususu net olarak ifade buyrulmuştur. Cenab-ı Allah’ın bu âyet-i kerime’de Allah’a itaat ediniz ve Rasulüne de itaat ediniz sözünde fiilin yani اطعوا “itaat ediniz” fiilinin iki sefer tekrarlanmış olması ve bir tek fiille yetinilmemiş olmasında son derece mükemmel bir sır ve büyük bir fayda vardır. Bunu da inşallah Allah nasip ederse ileride tekrar konuyu ele alıp zikredeceğiz.¹⁵⁴⁹

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿٩٣﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَيَبْلُوَنَّكُمْ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِّنَ الصَّيْدِ تَنَالَهُ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٩٤﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَن قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُّتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِّثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعْمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِّنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلٌ ذَلِكُمْ صِيَامًا لَّيَذُوقُوا وَعَلَّمَ اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللَّهُ مِنْهُ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٩٥﴾ أَجَلٌ لَّكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَّكُمْ وَلِلْمَيْتَةِ وَحَرْمٌ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرْمًا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٩٦﴾ جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْيَتِيمَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ وَالْقَلَائِدَ ذَلِكَ لِيَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٩٧﴾

1549 er-Risaletu't-Tebukiyye, 45-46. Aynı şekilde Nisa sûresi 59. âyet-i kerime'nin tefsirine bakınız.

إِغْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ وَأَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٩٨﴾ مَا عَلَى الرُّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ ﴿٩٩﴾ قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَكَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠٠﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَن أَشْيَاءَ إِن تُبَدَ لَكُمْ تَسْأَلُونَ وَإِن تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلَ الْقُرْآنُ تُبَدَ لَكُمْ عَمَّا أَفَّا اللَّهُ عَنْهَا وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿١٠١﴾

93. İman edip salih amel işleyenlere, sakınır, iman eder ve salih amel işledikleri, sonra da sakınıp iman ettikleri sonra yine sakınıp ihsanda bulundukları takdirde tattıklarından dolayı bir vebal yoktur: Allah ihsan edenleri sever.

94. Ey iman edenler, Allah, görmeksizin kendisinden korkanları ayırtetmek için audan ellerinizin, mızraklarınızın erişebileceği bir şeyle, sizi muhakkak deneyecektir. Artık bundan sonra kim aşırı giderse, onun için pek acıklı bir azap vardır.

95. Ey iman edenler, siz ihramda iken avı öldürmeyin. İçinizden kim onu bilerek öldürürse; cezası: Sizden iki adil kimsenin hükmü ile, öldürdüğü hayvanın benzeri, Ka'be'-ye ulaştırılacak (deve, sığır veya koyun cinsinden) bir hayvan kurban etmektir. Yahut (o nisbette) düşkünlere yemek yedirmek şeklinde bir keffârettir. Veya bunun dengi oruç tutmaktır. Tâ ki ettiğinin vebalini tatmış olsun. Allah geçmiştekileri bağışlamıştır. Fakat kim bir daha böyle yaparsa, Allah ondan intikarı alır. Allah mutlak galiptir, intikam sahibidir.

96. Deniz avı ve onu yemek, size de yolcuya da bir fayda olmak üzere size helâl kılındı. İhramda bulunduğunuz sürece de kara avı size haram kılındı. Sonunda huzuruna varacağınız Allah'tan korkun.

97. Allah Kâ'be'yi, o Beyt-i Haram'ı, o Haram ayları, kurbanı ve boyunları gerdanlıkları kurbanlıkları da insanlar için bir kıyâm sebebi kılmıştır. Bu da Allah'ın göklerde ve yerde olan her şeyi bildiğini ve Allah'ın her şeyi en iyi bilen olduğunu sizin de bilmeniz içindir.

98. Bilin ki Allah hem cezası pek çetin olandır, hem de muhakkak Allah mağfiret edendir, çokça merhamet sahibidir.

99. Rasule düşen ancak tebliğdir. Neyi açıklar, neyi gizlerseniz hepsini Allah bilir.

100. De ki: "Murdar ile temiz -murdarın çokluğu hoşuna gitse de hiçbir zaman bir olmaz. Şimdi ey akıl sahipleri, Allah'tan korkun ki kurtuluşa eresiniz."

101. Ey iman edenler, size açıklanınca üzüleceğiniz bir takım şeyleri sormayınız. Şayet onları Kur'ân'ın indirildiği esnada sorarsanız, size açıklanır (yine üzülürsünüz). Allah onu affetti. Allah mağfiret edendir, ceza vermede acele etmeyendir.

Tefsiri:

Bu âyet-i kerime'de zikredilen ve size açıklanması halinde üzüleceğiniz birtakım şeylerden maksadın ne olduğu konusunda farklı görüşler ortaya konmuştur. Bir kısım alimler bunun kaderle ilgili hükümler olduğunu, bir kısım alimlerin ise bunun hukuki durumlar olduğunu söylemişlerdir. Bu konuda iki ayrı görüş vardır. Bu sorulmasında sakınca görülen şeylerin şer'i ve hukuki meseleler olduğunu ileriye süren alimler Cenab-ı Allah'ın bunları affettiğini ve bu hükümlerden vazgeçtiğini ve haram kılınması noktasında da sükut ettiğini söylerler. Eğer bunlarla ilgili olarak soru sorulacak olursa belki bunlar haram kılınacaktı. Fakat sorulmaması istenmiş ve Allah da bunları bu şekilde haram kılmamıştır. Eğer birçok şeyi sormamış olsalardı Cenab-ı Allah bunları helâl olarak bırakabileceği şeyler de vardı belki. Örneğin Rasulullah -sallallâhu aleyhi vesellem- e hac ile ilgili olarak soru soruldu:¹⁵⁵⁰ "Ey Allah'ın Rasulü her yıl mı hac yapacağız?" Bunun üzerine Rasulullah şöyle buyurmuştur: "Eğer, evet demiş olsaydım, her yıl bu sizin için bu hacetme farz olurdu. Onun için siz bana soru sormadıkça beni bırakın ben de size hükümleri açıklamaktan uzak kalayım. Sizden önceki toplumlardan nice toplumlar peygamberlerine bu şekilde çok soru sormak ve peygamberleriyle farklı görüşler serdederek onlara muhalefet etmekten dolayı helâk olmuşlardır."

Bu yorumla ilgili olarak da bilinen meşhur Ebu Salebe hadisi buna delalet etmektedir. Müslümanlara karşı en büyük kötülüğü yapan, kötülük işleyen Müslümanlardır.¹⁵⁵¹ Bir başka hadiste de Rasulullah -sallallâhu aleyhi vesellem- şöyle buyurmuştur: "Cenab-ı Allah öyle farzlar kılmıştır ki bu farzları sakın kaybetmeyiniz ve bunları yapmamazlık etmeyiniz. Öyle sınırlar çizmiştir ki sakın bu sınırları aşmayasınız. Öyle şeyleri haram kılmıştır ki bu haramları asla çiğneme- yiniz, unuttuğundan değil size olan merhametinden dolayı da bazı konularda sükut etmiştir, susmuştur. Siz de bu hususları araştırıp ve sorup durmayınız."¹⁵⁵²

Bu âyet-i kerime'nin diğer bir yorumu da ve burada sorulan sorularla ilgili olarak bunların kaderi ilgilendiren sorular olduğu şeklinde de bir yorum yapılmaktadır ve buna örnek olarak da Abdullah İbn Huzafe'nin: Babam kim ey

1550 İmam Müslim, *es-Sahih*, III, 481; Hac bölümü, haccın hayatta bir kere farz kılınması babı; en-Nesai, *Sünen*, V, 110, Hac bölümü haccın farziyeti konusu. Bu iki hadis imamından başkaları da bu hadisi rivâyet etmişlerdir.

1551 Buhâri, XIII, 286, el-İ'tisam bölümü, çok soru sormanın mekruh görüldüğü konusu; Müslim, *es-Sahih*, V, 206, el-Fadail konusu

1552 Darakutni bu hadisi rivâyet etmiştir. IV, 297-298. Bu hadisin senedinde muhaddisler tarafından yalancı olduğu bilinen Nehşel el-Horasanî adında birisi vardır. Ayrıca bkz. *Mişkatu'l-Mesabih*, I, 69

Allah'ın Rasulü;¹⁵⁵³ bir başka sahabinin de babam nerede ey Allah'ın Rasulü? diye sorması üzerine; "Baban ateştedir" şeklinde verdiği cevap.¹⁵⁵⁴ Bu duruma göre âyet her iki durumun yasaklanması ile ilgili olarak yine her iki hususu ele almaktadır. Burada "açıklanması halinde sizi üzecek veya üzüleceğiniz hususlar" diye zikredilen şeyin yaratılış ve kaderle ilgili olduğu ifade edilmiştir. Çünkü sordukları konu kendileri için açıklanması halinde üzülecekleri onlara bildirilmiş ve böyle bir üzüntünün olmaması için Allah fazla soru sormamalarını istemiştir. Mükellefiyetler, amel ve ibadetlerle ilgili hususlarda da bu durumun sorulması ve Allah tarafından açıklanması halinde kendilerine ağır sorumluluklar getireceği ve bu sorumlulukları da yerine getirmediklerinden dolayı sıkıntı çekecekleri kendilerine bildirilmektedir.

"Şayet onları Kur'an'ın indirildiği esnada sorarsanız size açıklanır ama yine de üzülsünüz" sözünde de iki tür açıklama yapılmış ve iki görüş ortaya çıkmıştır. Birincisi: Kur'an-ı Kerim indiği sırada bu hükümler açıklanırken siz de onların daha çok açıklanması ve bu konudaki bilgilerle ilgili olarak soru soracak olursanız size açıklanır ve hükümleri de belirtilir. Fakat burada Kur'an'ın indirildiği anda sorulması bu ana bitişik olan zaman kastedilmektedir. Yoksa hemen o inişi sırasında demek değildir. Sanki burada âyetin tamamen indirilmesinden sonra bu konuda herhangi bir açıklama ile ilgili soru sormaya izin olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen de mutlak olarak bazı hususlarda soru sormanın yasaklandığına dair bir görüşün de olabileceği ifade edilir.

İkinci görüşe gelince, bu bir tehdit ve sakındırma açısından olduğu söylenmektedir. Yani Kur'an-ı Kerim'in ve vahyin o anda nüzulü sırasında size indiği anda bu konuda soru soracak olursanız ve bu da size açıklanacak olursa sizi üzebilecek durumlar ortaya çıkabilir ve siz de bundan dolayı soru sormamalısınız çünkü soru sorarsanız bunun açıklanması sizi üzecektir ve özellikle vahyin indiği anda bunu soracak olursanız size muhakkak açıklanır. Âyetin devamında Allah sizi affetti derken yani bu konuların açıklanmasıyla ilgili olarak bunu bir haber olarak verdi ve bir emir olarak da beyan etti ama özellikle bunun açıklanmasını sizden uzaklaştırmış oldu. Bu da Cenab-ı Allah'tan bir rahmet, bir mağfiret, bir yumuşaklıktır. Çünkü Allah gafur ve rahimdir. Birinci görüşe göre Cenab-ı Allah insanları bu konuda mükellef kılmaktan vazgeçmiş ve onları affetmiştir ve bundan dolayı da sizler için daha rahat ve geniş bir alanda hareket etmeyi nasip kılmıştır. İkinci görüşe göre ise bunun açıklanmasından vazgeçmiş ve bundan sizi affetmiştir, çünkü açıklanması halinde o sizi mutlaka üzecek bir şeydi. Bunun için açıklamayarak sizi bu konuda muaf tutmuştur.

1553 İmam Buhâri, *es-Sahih*, XIII, 279, el-İ'tisam bölümü, çok soru sormanın mekruh görüldüğü konusu; Müslim, *es-Sahih*, V, 207-209, el-Fadail bölümü; Taberi, VII, 80-82. İbn Kesir aynı âyetin tefsiri ile ilgili olarak bkz. ve ayrıca II, 113

1554 İmam Müslim, I, 481. el-İman bölümü; Ebu Davud, XII, 493, es-Sünne bölümü, Müşriklerin çocukları ile ilgili konu

“Sizden evvel de bir kavim bu gibi soruları sorup durdu. Sonra da bundan dolayı küfrün içerisine yuvarlandılar ve inkâr eden kimseler oldular” derken de burada kastedilen husus şudur: Doğrudan doğruya bizzat meselelerin kendisi değil, bunun türleri kastedilmiş oldu. Burada kastedilen şudur: Sizden evvelki topluluklardan bir kısmı bu gibi sorular sormalarından dolayı onlara sordukları sorular açıklanmış ve onlar da bu açıklamalara riayet etmeyerek bunu inkâr edip, küfre girmişlerdir. Kendilerine bu açıklamalar neticesinde yüklenen görevlerden sırt çevirmişler ve onlardan da sırt çevrilmiştir. Burada bu âyetin hükmü kesilmiş değildir. Burada ifade edilen şey bir kula kendisinin sorduğu soru üzerine ona açıklanan hükümler karşısında bu hükümlerden uzaklaşmaya çalışmasının kötü olduğu anlatılmaktadır. En azından bu konuda kendisinin affedilmesine sebep olabilecek ve yapabileceği kadarıyla yetinmesi ve geri kalanı için de Allah’tan af ve mağfiret dilemesi tavsiye edilmiştir. İşte bundan dolayı Hz. Ömer -radiyallâhu anih- şöyle demiştir:¹⁵⁵⁵ Ey bu havuzun ve suyun sahibi! Bize bu konuda sakın herhangi bir söz söyleme. Hz. Ömer’in bunu söylemesindeki maksat yanında bulunan arkadaşlarından birisinin bu suyun temiz olup olmaması konusunda soru sorması üzerine böyle demişti. İşte bunun için de Cenab-ı Allah’ın kulu için gizlemiş olduğu ve açıklanması halinde onun durumunu ve sonunu ortaya çıkaracak kötü sonuç ve durumlarla karşılaşmamak için soru sorulmaması istenmiştir. Çünkü insanın akıbetiyle ilgili olarak açıklanacak bazı hususlar insanı üzecek ve aslında saklanması gereken bu durumlara rağmen onun bu gibi soruları sormaması daha uygundur. İşte bu âyet-i kerime’de de görüldüğü kadarıyla Cenab-ı Allah bu gibi soruların sorulmasını uygun görmemiş ve sorulmamasını istemiştir. Hatta bu soruları mekruh görmüştür. Çünkü bunların açıklanmasını da Cenab-ı Allah istememiş ve hikmetinden dolayı bu konuda susmuştur. Doğrusunu Allah daha iyi bilir.

1555 Hz. Ömer aralarında Amr İbn As’ın da bulunduğu bir grup süvariyle birlikte yola çıktılar ve bir havuzun başına vardılar. Amr İbnu’l-As o havuzun sahibine şöyle dedi: Havuzun sahibi, senin bu havuzuna vahşi hayvanlar girip çıkıyor mu? Hemen Ömer İbnu’l-Hattab devreye girerek şöyle dedi: Ey havuzun sahibi bize bu konuda sakın bir şey söylemeyesin çünkü bu gibi hayvanlar, bu gibi havuzlara ve suların içine girip çıkarlar, biz de buraya girip çıkarız. Bu hadisi nakleden *Fikhu’s-Sünne* sahibi bu lafzı tam olarak açıklamamış ve kaynağını belirtmemiştir. Ancak İmam Malik’in *el-Muwatta* adlı eserinde (I, 23-24) nakledilmektedir. Ayrıca bk. Darakutni, I, 32; İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, I, 142. Aynı hadisi İmam Nevevi, *el-Mecmu* adlı eserinde (I, 173-174) zikrederek şöyle demiştir: Burada kaydedilen eser (sahabeden nakledilen bilgiler) Yahya İbn Abdurrahman’ın rivâyeti olup, senedi sahih bir sözdür. Ancak mürsel ve munkatıdır. Çünkü Yahya kendisi bizzat güvenilir olmasına rağmen Hz. Ömer’e ulaşmış ve onunla görüşmüş değildir. Hatta Yahya, Hz. Osman’ın hilafeti döneminde dünyaya gelmiştir. Doğru olanı budur. Ancak bu mürsel rivâyeti takviye eden ve ona şahitlik yapabilecek başka rivâyet yolları da vardır. Ayrıca bkz. İbn Kudame, *el-Muğni*, I, 87. *Kenzu’l-Ummal* adlı eserde de müellif sadece bu rivâyeti kaydetmektedir. (III, 804); Ayrıca bkz. *Mışkatu’l-Mesabih*, hadis no: 486, IX, 582. Doğrusunu Allah bilir.

قَدْ سَأَلَهَا قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ ﴿١٠٢﴾ مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِيَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلَكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَكَثُرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٣﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٠٤﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿١٠٥﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ نَبِيِّكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمْ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ صَرَفْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْسِبُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَتَقْسِمَانِ بِاللَّهِ إِنْ اَرْتَبْتُمْ لَا نُشْرِي بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنَّا إِذَا لَمِنَ الْأَمِينِ ﴿١٠٦﴾

102. Sizden evvel de bir kavim, onları sordu sonra da onları inkâr eden kimseler oldular:

103. Allah bahire, sâibe, vasile ve hâm diye bir şey (meşru) kılma-
mıştır. Fakat o kâfirler Allah'a yalan söyleyip, iftira ediyorlar. Onların
pek çoğunun da aklı ermez.

104. Onlara: "Allah'ın indirdiğine ve Rasûlü'ne geliniz" denildiği za-
man: "Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şey bize yeter" dediler. Ya ata-
ları hiç bir şey bilmeyen ve doğru yola gitmeyen kimseler idiye?

105. Ey mü'minler, siz kendinize bakın. Siz doğru yolu bulursanız
o sapanlar size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah'adır. O zaman
yaptıklarınızı size haber verecektir.

106. Ey iman edenler! Siz, yolculuk halinde iken ölüm musibe-
ti birinizi bulmuşsa, vasiyet vaktinde aranızda şahidlik (şöyle olsun):
Ya içinizden adalet sahibi iki kişi, yahut sizden olmayan başka iki kişi
(şâhid) olsun. Haklarında şüpheyi düşerseniz, bu iki kişiyi namazdan
sonra alıkoyarsınız da Allah'a şöyle yemin ederler: "(Lehine şehâdet
ettiğimiz) bu iki kişi akraba dahi olsa yeminimizi hiçbir bedele satma-
yacağız ve Allah'ın şahidliğini gizlemeyeceğiz. O takdirde muhakkak
günahkârlardan oluruz."

Tefsiri:

Muhammed İbn İshak Ebu'n-Nadr İbn Bazan Ümmü Hani'nin azadlı kölesi
Ebu'n-Nadr İbn Bazan'dan, o da İbn Abbas'tan, o da Temim ed-Dari'den şöyle

der:¹⁵⁵⁶ Temim ed-Dâri şöyle anlatır: Bu âyet-i kerime ile ilgili olarak burada insanlar arasında bu işten beri olanlar benden ve Adiy İbn el-Bedda'dan başkalarıdır. (Bunların ikisi de Hristiyan olup, Suriye'ye, Şam'a ticaret için sefer yaparlardı.) Bir seferinde Şam'a gelmişlerdi ve bu arada Sehm oğullarının müttefiki olan Zeyd İbn Ebi Meryem de Suriye'ye gelmiş ve büyük bir ticari eşya olarak da yanında gümüş bir vazoyu alıp getirmişti. Bu onun en büyük bir ticari seferi idi. Ancak buraya vardığında hastalandı ve onların ikisine vasiyette bulundu. Temim ed-Dari şöyle anlatır: Zeyd İbn Ebi Meryem öldüğünde arkadaşım ile birlikte o cam vazoyu aldık ve bin dirheme sattık. Sonra bin dirhemi aramızda arkadaşım Adiy İbn Bedda' ile paylaştık. Medine'ye vardığımızda ise Zeyd İbn Ebi Meryem'in diğer eşyasını ve mallarını akrabalarına teslim ettik. Onlar gümüş vazoyu sordular. Biz de dedik ki: Bize verdiği mallar bunlardan ibarettir, bize başka hiçbir şey vermedi. Ancak ben sonradan Müslüman olunca, vicdanım beni rahatsız etti ve bundan son derece rahatsız olup bunun bir günah olduğunu farkına vardım ve Zeyd'in akrabalarına giderek onlara olayı anlatıp, beşyüz dirhemi teslim ettim ve geri kalan beşyüz dirhemin de arkadaşım Adiy İbn Bedda'da olduğunu haber verdim. Onlar hemen koşup Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-'e şikâyetle bulundular. Rasulullah onların elinde bir delil olup olmadığını sorduğunda olumlu bir cevap veremediler. Kendi dinleri gereği olarak en kutsal şeylere ve mukaddesatlarına yemin etmelerini istedi. Bunun üzerine de Cenab-ı Allah bu âyet-i kerime'yi indirdi. Âyet indikten sonra Sehm oğullarından olan Amr İbnu'l-As bu yemini yaptı ve bunun üzerine de Hz. Peygamber Adiy İbn Bedda'dan beşyüz dirhemi alıp sahiplerine iade etti.¹⁵⁵⁷

Yahya İbn Ebi Zaid'e, Muhammed İbnu'l-Kasım Abdulmelik İbn Said İbn Cubeyr'in babasından, onun da İbn Abbas'tan rivâyet ettiğine göre¹⁵⁵⁸ İbn Abbas dedi ki: Temim ed-Dari ve Adiy İbn Bedda Mekke'ye ticaret için gider gelirlerdi. Sehm oğullarından bir adam onlarla birlikte ticaret için yola çıktı. Ancak içinde hiçbir Müslümanın bulunmadığı bir yerde vefat etti ve onların ikisine vasiyette bulundu. Onlar geriye döndüklerinde adamın mallarını akrabalarına verdiler fakat bu mallar arasından altın ile bezenmiş gümüş bir vazoyu sakladılar ve onu akrabalarından gizlediler. Sonra Rasulullah -sallallâhu aleyhi vesellem-'e geldiklerinde Hz. Peygamber onlara yemin ettirdi, onlar da bu yaptıklarını gizleyip Hz.

1556 Ebu'n-Nadr İbn Bazan Muhammed İbnu's-Saib el-Kelbi bu hadis uyduran adamlardan birisidir; Hadisi Tirmizi (V, 241) Tefsir bölümünde hadis no. 3059'da rivâyet etmektedir ve bu hadisin garib olduğunu ve isnadının da sahih olmadığını kaydeder. Ayrıca bk. et-Taberi, VII, 100; İbn Kesir, II, 120; *ed-Durru'l-mensur*, III, 220 ve *el-İsabe*, VI, 400, Adiy İbn Bedda' ile ilgili bölüm

1557 Buhâri, *es-Sahih*, V, 480, Vasiyetler bölümü, bu âyetle ilgili açıklamalar kısmı; Tirmizi, V, 242, Kur'an-ı Kerim Tefsiri bölümü Maide sûresi kısmı; Ebu Davud, X, 16, Miras bölümü, ehl-i zimmet'in şهادeti kısmı

1558 Bu hadisi Hakim (II, 311) rivâyet edip, sahih olduğunu söylemiş ve İmam Zehebi de onu tasdik etmiş ve onunla aynı görüşte olduğunu ifade etmiştir.

Peygamber onlara gizledikleri veya sakladıkları bir şeyin olup olmadığını sordu. Sonra da bu vazanın Mekke'de satıldığı görüldü. Vazoyu ellerinde tutan kimse-ler dediler ki: Biz bu vazoyu Temim ile Adiy'den satın aldık. Bunun üzerine Sehm oğullarından birileri ve onların dostlarından iki adam kalkıp Allah'a yemin ettiler ve bu vazanın Sehm oğullarına ait olduğunu söylediler ve kendi şahadetlerinin Temim ve Adiy'nin şahadetlerinden daha itibarlı ve daha hak sahibi olduğunu söyleyerek eğer biz yalan söylüyorsak biz zalimlerdeniz deyinca, vazo alındı sahiplerine teslim edildi. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu. Bu âyetin tefsiri ilgili olarak yapılan izahlar selefin cumhurunun görüşleridir.

Hiz. Aîşe -radiyallâhu anhâ- şöyle der: "Maide sûresi en son inen suredir. Bunun için burada gördüğünüz bütün helâlleri helâl kabul ediniz ve içinde bulunduğunuz bütün haramları da haram olarak kabul edin ve böyle inanınız."

İbn Abbas'tan sahih bir rivâyette nakledildiğine göre¹⁵⁵⁹ İbn Abbas bu âyetle ilgili olarak şöyle der: Bu âyet vefat edeceği sırada yanında Müslümanların bulunduğu bir kimse için Cenab-ı Allah onun vasiyette bulunmasını ve Müslümanlardan da adil olan iki kişiyi şahit tutmasını istemektedir. Eğer siz yolculuk halinde iseniz yahutta sizden olmayan başka iki kişi şahit olsun buyrulup, vefat edeceği sırada yanında Müslümanlardan kimsenin bulunmaması halinde Müslümanlardan iki kimseyi şahit tutmalarını istemiştir. Eğer onların şahadetlerinden şüpheye düşecek olursa, onlara namazdan sonra yemin ettirsin ve şöyle desinler: Biz bu şahadetimize karşılık ucuz bir paha almayacağız ve ucuz bir değere bu şehadetimizi satmayacağız. Daha evvel anlatıldığı gibi Ebu Musa el-Eş'ari bu şekilde hüküm vermiştir.

Süfyan es-Sevri şöyle der: Ebu İshak es-Subey'i, Amr İbn Şurahbil'den naklederek şöyle der: Maide sûresinden hiçbir şey neshedilmiş değildir.

Veki, Şube'den, o da Katade'den, o da Said İbnu'l-Müseyyeb'den sizden başka kimseler diye bu âyet-i kerime'de geçen ibareden maksadın ehl-i kitap olduğunu kaydederler. Başka bir rivâyette de yine Veki'den nakledildiğine göre şöyle demektedir: "Sizin dininize mensup olmayan başka kimselerden..." diye kastedilir. Şureyh'den sahih bir rivâyette şöyle nakledilir. Dedi ki: "Müslümanların aleyhine ve Müslümanlarla ilgili olarak müşriklerin şahadeti ancak vasiyet ile ilgili olarak kabul edilebilir ve bu vasiyet de ancak kişinin yolcu olması halinde geçerlidir."

İbrahim en-Nehai'den sahih bir senedle rivâyet ettiğine göre buradaki ibareden maksadın sizden başka kimselerden denilirken yani sizin dininize mensup olmayan diğer kimselerin tümünden herhangi iki kişinin şahadetinin caiz olduğunu kaydeder.

Said İbn Cubeyr'den yine sahih bir senedle nakledildiğine göre burada sizden başka kimselerden maksat şudur: Eğer müşriklerin hakim olduğu bir yerde ise o zaman ehl-i kitaptan iki adama vasiyette bulunur. Onlara ikindiden sonra yemin ettirilir ve onların yeminlerinden sonra hainlikleri ortaya çıkacak olursa, vefat edenin akrabaları bu sefer yemin ederler ve olayın şöyle şöyle meydana geldiğini ayrıntılarıyla anlatırlar. O zaman da hak vefat edenin akrabalarına verilir. İmam Şa'bi'den nakledildiğine göre sahih bir senedle buradaki "diğerlerinden" maksadın Yahudi ve Hristiyanlar olduğunu söylediği nakledilir ve aynı şekilde İmam Mücahid'den de sahih bir senedle nakledildiğine göre o Müslümanların dışındaki kimseler kastedilmektedir. Yahya'dan da buna benzer bir rivâyet nakledildiği gibi İbn Sirin de sahih bir senedle aynı kanaati ifade etmektedir. Bunlar müminlerin imamlarıdır. Ebu Musa el-Eş'ari ve İbn Abbas da bunları bu konuda rivâyette bulundukları gibi Hz. Ali -radiyallâhu anh- da aynı konuda içtihatla bulunmuştur ve Ebu Muhammed İbn Hazm¹⁵⁶⁰ aynı konuda kanaatini belirtmekte olup, Ebu Ya'la, İbn Mesud'dan bu konuda rivâyette bulunmaktadır ve sahabe-den de bunlara muhalefet eden kimsenin olduğu da bilinmemektedir.

Tabiilerden Amr İbn Şurahbil, Şureyh, Ubeyde, İbrahim en-Nehai, İmam Şabi, es-Suaydan, Ebu Muclez, İbn Siyrin, Yahya İbn Ya'mer aynı kanaati belirtirler. Etbau't-Tabiin'den de Süfyan, Yahya İbn Hamza ve el-Evzai aynı görüşü paylaşırlar.

Bunların dışında Ebu Ubeyd, Ahmed İbn Hanbel ve ehli hadisin bütün fakihleri ve zahir ile hükmedenlerin tümünün görüşü bu istikamettir ama bazı kimseler de onlara muhalefet etmişlerdir. Sonra bu âyetin değişik yollardan iza-hıyla ilgili olarak farklı görüşlerin olduğunu görebilmekteyiz.

Bu görüşlerinden birincisi âyet-i kerime'de geçen sizden başka kimselerden maksat sizin kabilenizden olmayan kimseler demektir. Bu konudaki görüşle ilgili olarak Hasen el-Basri ve ez-Zühri'den rivâyetlerin olduğu bilinmektedir.

İkincisi ise bu âyetin mensuh olduğuna dair Zeyd İbn Eslem ve benzeri kimselerden rivâyetler vardır.

Üçüncü görüş ise buradaki şهادetten maksat şudur: Vasiyet edenin mirasçılar için vasiyetini yapması ve Allah'a iman etmesi kastedilmektedir. Yoksa bilinen şهادete iman etmesi kastedilmiyor.

Bu âyet-i kerimeyle ilgili olarak başkalarının görüşlerine gelince: Bu konudaki nesih meselesi sözkonusu edilmekle birlikte bu tamamen bâtil ve yanlış bir yorumdur. Çünkü bununla bu âyet-i kerime'de geçen hükümlerin tamamen iptal edildiği ve bununla amel etmenin helâl olmadığı kanaati ifade ediliyor ki bu dinden olan bir hüküm değildir ve asla bunun delilinin sahih olduğu da ileri sürülemez ve böyle bir iddia geçerli olamaz. Hiç kimse bu âyet-i kerime'ye mu-

halif herhangi bir hükmün olduğunu getirip ortaya koyması ve bunu delil olarak göstermesi zaten mümkün değildir. Hatta bu âyetin hükmü ile ileri sürülecek başka bir hükmün arasını telif etmek de mümkün değildir. Eğer gerçekten bu âyetin hükmünün aksine bir hüküm ileriye sürülebilecek ise, o zaman burada nesh vardır demek mümkündür. Eğer bu konuda herhangi bir ciddi delil ortaya konamaz ise, o zaman böyle bir iddianın tamamen geçersiz olduğunu söylemek gerekir. Sonra her şeyden evvel sahabeler arasındaki hanımların en bilgini ve Kur'an-ı Kerim'e ashab arasında en iyi vakıf olanlardan birisi olan Hz. Aişe: "Maide sûresinde herhangi bir mensuh hüküm yoktur" der. Hatta selef alimlerinden birçok kimse de bu kanaati belirtmektedir. Ayrıca bu âyet-i kerime'nin hükmüyle Rasulullah -sallallâhu aleyhi vesellem-'in ashabı ondan sonraki dönemlerde amel etmiş bulunmaktadır. Eğer gerçekten burada nesh sözkonusu olmuş olsaydı, elinde delili olan veya olmayan kimseler "şu âyet mensuhtur" der ve herhangi bir nas ile de delil getirerek bunu iddia edebilirdi ama mensuhtur demek kolay değildir. Aslında bunu söyleyen kimsenin bu nassın mensuh olup olmadığını bilmediği de ortadadır. Şu şu hüküm mensuhtur demek yani Cenab-ı Allah (c.c) bu konuda amel edilmesini haram kılmıştır ve bu konuda amel etmek haramdır demektir. Bu hüküm mensuhtur demek dinden olan bir hükmü ve meşru olan bir durumu iptal etmek demektir. Ama bunun dışındaki bir durum da boyunların uçurulduğu bir sonuç olur. Alimler derler ki: Burada sizden olmayan iki kişiden maksadın yani sizin kabilenizin dışındaki kimseler demektir diyenlerin görüşleri de yanlıştır. Bunun son derece bâtil ve yanlış olduğu bir fesad olduğu gözden kaçmamaktadır çünkü âyetin baş tarafında zaten herhangi bir kabileye hitap edilip de şu kabile değil de, şu kabileden veya sizin kabilenizin dışında bir kabileden diye herhangi bir anlam çıkarmak mümkün değildir. Bilakis buradaki hitap bütün müminlere yapılmış bir hitap olup, "sizden başkaları" denirken ancak bu başka kimseler kâfirlerden olabilir ve bunda da hiçbir şüphe sözkonusu olamaz. Sizin kabilenizden başka kabilelerden anlamına geldiğini söyleyen kimsenin bu sözü bir alimin dil sürçmesi ve âyetin genel hükmünden gafil olmasından başka bir şey olmadığını söylememiz gerekir. Aynı şekilde buradaki şehadetten maksadın vasiyeti mirasçılara yapan kimsenin yeminlerinin olduğunu söylemek de yine yanlış bir yorum ve yaklaşımdır. Şundan dolayı: Her şeyden evvel Cenab-ı Allah "sizin aranızdaki bir şehadet"ten kastettiği doğrudan doğruya bir şehadet olup sizin aranızdaki yeminler dememiştir. İkincisi Cenab-ı Allah: "İki kişi" derken yemin sadece iki kişi arasında olan bir hadise de değildir. Üçüncü bir nokta da sizden adalet sahibi olan kimseler deyip, yeminde adalet sahibi özelliği, yani yemin edecek kimsenin adil olması şartı aranmayabilir. Dördüncü nokta ise sizden başka kimseler denince de böyle bir şey için de yeminin sözkonusu olamayacağı açıktır. Beşinci bir nokta "yeryüzünde bir sefere çıktığınız zaman" ile şart koşulmuş olup, bu şartın yeminde olmasına da gerek yoktur. Altıncı bir nokta Allah'ın şehadetini asla gizlemeyiz. "Eğer biz bunu yaparsak günahkarlardan oluruz" kısmını ne yapacağız? Burada şehadet açık olarak ifade edilmiş

olup, yeminde böyle bir davranış istenmemektedir. Ayrıca şehadeti gizlemeyiniz, “kim şehadeti gizleyecek olursa onun kalbi hastalıklarla doludur” denildiğinde de yine burada şehadetin sözkonusu olduğunu açıkça gösterir. Dokuzuncu bir nokta bu şahitliği gerektiği şekilde yerine getirmelerine... denilirken de yemin etmeyi şehadet için bir yemin olarak ifade buyurmaktadır ve burada da yeminin şehadet için olduğu gayet açıktır. Sekizinci nokta yahut yeminlerinden sonra yeminlerinin mirasçılara tevcih edileceğinden korkmalarına daha yakındır denilirken de burada yine yemin şehadet için kastedilmiş olup, burada da yine aynı şekilde son derece açıktır. “Bizim şahitliğimiz o iki kişinin şehadetinden elbette daha doğrudur” diye bir sonraki âyet-i kerimede zikredilmiş olması yine yeminin şehadet için olduğunu ortaya koyar. Eğer yeminin müddai aleyhe ait olduğu buna ihtiyaç duyulduğunda söylenecek olsaydı, onlara yemin yeterdi ve onlar ikisi de ihanet etmiş olmazlardı. Onuncu nokta ise o her iki şahit Allah’a yemin ederek biz Allah’a yaptığımız şehadeti gizlemeyiz derler. Eğer gerçekten yine burada yemin sözkonusu olmuş olsaydı, onlar o zaman mânâ itibariyle “biz Allah’a yemin ederiz ve biz yeminimizi de saklamayız” şeklinde olurdu. Böyle bir anlamın da hiçbir hükmünün olmayacağı ve bir anlam ifade etmeyeceği açıktır. Eğer mesele gerçekten yine burada yemin olmuş olsaydı, şöyle mi diyecekti: Yeminini gizlemediğine dair yemin et. Böyle bir ibare de son derece yanlış ve tutarsızdır. Onbirinci nokta Kur’an ve sünnette tarif edilen şehadet son derece açık olup, maruf olan şehadettir. Yine bir başka âyet-i kerime’de ifade edildiği gibi “*şehadeti Allah için ayakta tutunuz.*” (et-Talak, 2) ve yine “*sizin erkeklerinizden iki şahit tutunuz.*” (el-Bakara, 282) ve yine Talak sûresindeki “*sizden adalet sahibi iki kişiyi de şahit tutunuz.*” (et-Talak, 2) gibi âyetlerde şehadetin ne olduğu son derece açık bir şekilde ifade edilmektedir.

Eğer buna karşılık olarak Nur sûresi 6. âyetinde zikredilen “sizden birinizin şehadeti Allah’a dört kez yemin etmesidir” ve 8. âyetinde de “kadının da yemin olsun ki muhakkak yalancılardanır diye dört defa şahitlik etmesi o kadından cezayı kaldırır” şeklinde zikredilen âyet-i kerimelerde geçen yeminler lian için yapılan yeminlerdir. Ama bunlar ileri sürülecek olursa denir ki: Burada kocanın yapmış olduğu yemin bir delil yerine ikame edilen ve şehadet yerine zikredilen bir yemindir. Bundan dolayı da “kadın eğer inkâr edecek olursa” şartına bağlanmıştır ve bunun için de kadının yemini şeklinde ifade edilmektedir. Kadının yemini şahadet olarak ifade edilmektedir. Çünkü buradaki yemin kocanın şehadeti yerine geçen bir yemindir. Buradaki yemin de aynı şekilde özel bir lafız olarak الشهادة Allah için şahitlik etmek şeklinde ifade edilmiş olup, adeta olayı tekid için zikredilmiştir ve özellikle son derece hassas bir konu olmasından dolayı da yemin şehadet sözcüğüyle yüceltilmiştir. Onikinci noktaya gelince, Cenab-ı Allah size ölüm gelip çattığı zaman aranızdaki şehadetten maksat... diye buyururken size ölüm gelip çattığı zaman aranızdaki yemin diye şeklinde söylememiş ve bunun da böyle anlaşılması hiçbir zaman uygun olmamıştır. Çünkü vasiyette bulunan

kişi iki tane şahide muhtaçtır yoksa iki tane yemin edecek kimseye muhtaç değildir. Onüçüncü nokta her şeyden evvel Rasulullah -sallallâhu aleyhi vesellem- ve ondan sonra da onun ashabının tümü bu âyet-i kerime'den bunu anlamışlardır ve bu şekilde uygulama olmuştur. Kesin olarak âyetin tefsiri bu şekildedir ve bunun dışındaki bir yorum da yanlış ve bâtıldır. Bunun dışındaki yollardan uzak kalmak gerekmektedir.¹⁵⁶¹ Yine bu âyet-i kerime'nin izahıyla ilgili olarak bazıları âyeti farklı bir şekilde te'vil ederek şöyle derler: Burada âyet-i kerime'de zikredilen herkes Müslümandır ve Müslümanlar kastedilmiştir. Burada "sizden başka kimselerden" maksat yani Müslüman olup da sizin kabilenizden başka bir kabileye mensup olan kimseler kastedilmiştir denilirse, bu yanlış bir izah olur. Her şeyden evvel Cenab-ı Allah âyet-i kerime'nin başlangıcındaki hitapta ey iman edenler diye buyurarak başlamaktadır. Sonra da sizin dışınızda olan iki kişi derken burada da o halde müminlerin dışında olup, kâfirlerden olan iki kişi kastedildiği gayet açıktır. Allah burada bir kabileye hitap edip da başka bir kabileyi bırakmış olduğuna dair herhangi bir anlam çıkarılamaz. Burada da genel olarak Kur'an-ı Kerim'in adeti gereğince ve her zaman her yerde zikrettiği gibi genel olarak müminlerin tümüne bir hitap sözkonusudur.

İbn Abbas'ın bu konu ile ilgili olarak naklettiği hadis son derece açık olup, burada ehl-i kitabın şehadeti olduğunu ifade etmiştir. Bazıları da buradaki şehadetten maksadın orada hazır olan kimseler anlamında olduğunu iddia ederler ki bu da sözü asıl faydasından ve asıl maksadından uzak bir yere çekmek olup, âyetin muradına muhalif bir yorumdur. Âyetin geliş şekli siyakından da anlaşıldığı gibi bu reddedilecek bir yorum şekli olduğu da açıktır. Buradaki şehadetin yemin anlamında olduğunu iddia eden kimselerin iddialarına karşı da şunu ifade etmek gerekir ki âyetin siyakından açık olarak anlaşıldığına göre şehadetin sarih bir şehadet olduğu kesindir. Ancak bu yemin ile tekid edilmiş bir şehadettir. Onun için bu şehadetin özelliğini ortadan kaldırmaya çalışmak da caiz değildir. Bu âyetin mensuh olduğunu söyleyenlerin iddialarına gelince, bu da yine yanlış ve bâtıl bir iddia olup, Maide sûresinin Kur'an-ı Kerim'in en son inen sûresi olduğu bilindiğine ve ondan sonra bu âyetin hükmünü neshedecek herhangi bir Kur'ani hüküm inmediğine göre bunu da iddia etmek ne kadar tutarlı bir görüştür. Eğer buradaki hükmün ve nassın mensuh olduğu gerçekten mümkün olsaydı yine Maide sûresinde ve bu âyetten sonra gelen bir âyet de olması gerekirdi ki bu zaten vaki değildir. "Bu âyet-i kerime ile amel etme hususu terkedilmiştir" demek son derece yanlış ve saçma bir iddia olup, ilme dayalı olan bir iddia değildir, çünkü bunun tam aksine bununla amel edildiği ve bu konuda da gayet açık bir şekilde meşhur uygulamaların olduğu bilinmektedir ve özellikle seleften birçok alimin görüşü de bu doğrultuda olup, Ebu Musa el-Eş'ari bu konuda hüküm vermiş ve İmam Ahmed İbn Hanbel de bu konudaki kanaatini belirtmiştir.¹⁵⁶²

1561 *et-Turuku'l-Hikemiyye*, 193, 197

1562 *Tehzibu's-Sünen*, V, 222-223

فَإِنْ عُبِّرَ عَلَىٰ أَنَّهُمَا اسْتَحَقَّا إِنَّمَا فَخِزَانِ يَقُومَانِ بِمَقَامِهِمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأُولَانِ فَيَقْسِمَانِ بِاللَّهِ لَشَهِادَتُنَا أَحَقُّ مِنْ شَهَادَتَيْهِمَا وَمَا اعْتَدَيْنَا إِنَّا إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠٧﴾ ذَلِكَ أَذْنَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلَىٰ وَجْهِهَا أَوْ يَخَافُوا أَنْ تُرَدَّ أَيْمَانٌ بَعْدَ أَيْمَانِهِمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاسْمَعُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ ﴿١٠٨﴾

يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ ﴿١٠٩﴾ إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَىٰ وَالِدَتِكَ إِذْ أُيِّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَإِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِأَذْنِي فَتَنفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِأَذْنِي وَتُبْرِئُ الْأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ بِأَذْنِي وَإِذْ نُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ بِأَذْنِي وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَنْكَ إِذْ جِئْتَهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ ﴿١١٠﴾ وَإِذْ أُوحِيَ إِلَىٰ الْحَوَارِيِّينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَبِرُسُولِي قَالُوا آمَنَّا وَاشْهَدْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿١١١﴾ إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنْزِلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿١١٢﴾ قَالُوا نُرِيدُ أَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ أَنْ قَدْ صُلَفْتُنَا وَنَكُونُ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿١١٣﴾ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوَّلِنَا وَآخِرِنَا وَآيَةً مِنْكَ وَآنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿١١٤﴾

107. Eğer onların bir vebali hakkettikleri gerçekten ortaya çıkarılırsa, haksızlığa uğrayan (mirasçı)lardan (ölene) en yakın başka iki kişi bunların yerine geçer ve: “Bizim şahidliğimiz, o iki kişinin şehadetinden elbette daha doğrudur. Biz aşırı da gitmedik yoksa muhakkak zalimlerden oluruz” diye Allah adına yemin ederler.

108. Bu, şahidliği gerektiği şekilde yerine getirmelerine yahut yeminlerinden sonra yeminlerin (mirasçılara) tevcih edileceğinden korkmalarına daha yakındır. Allah'tan korkun ve dinleyin. Allah fâsıklar topluluğuna hidâyet vermez.

109. Allah peygamberleri toplayacağı gün: “Size ne cevap verildi?” buyuracak, onlar da: “Bizim hiçbir bilgimiz yok. Şüphesiz gaybları çok iyi bilen ancak Sensin” diyecekler.

110. Allah o zaman şöyle diyecek: “Ey Meryem oğlu İsâ, senin üzerindeki ve ananın üzerindeki nimetimi hatırla. Hani Ben, seni Ruhu'l-Kudüs (Cebrâil) ile desteklemiştim. Beşikteyken de yetişkin iken de insanlarla konuşuyordun. Hani sana kitabı (yazıyı), hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i de öğretmiştim. Hani Benim iznimle çamurdan bir kuş sûretine benzer bir şeyi yapıyordun; ona üfürüyordun da iznimle (canlı) bir kuş oluveriyordu. Anadan doğma körü, abrası (alaca hastalığına yakalanmış) da yine Benim iznimle iyi ediyordun. Yine Benim iznimle ölüleri (kabirlerinden diri olarak) çıkartıyordun. Ve hani İsrailoğullarını kendilerine apaçık mucizelerle geldiğin zamanda senden (zarar vermelerini engelleyerek) çekmiştim de içlerinden kâfir olanları: “Bu apaçık bir sihirden başka bir şey değildir” demişlerdi.

111. Hani Havârilere (peygamberleri aracılığı ile): “Bana ve Rasûlüme iman edin” diye vahiy etmiştim de: “İman ettik. Gerçekten Müslümanlar olduğumuza Sen de şâhid ol” demişlerdi.

112. Hani Havârilere: “Ey Meryem oğlu İsâ, Rabbin gökten bize bir sofrayı indirebilir mi?” demişlerdi. O: “Eğer iman edenlerdenseniz, Allah'tan korkun” demişti.

113. Dediler ki: “Biz istiyoruz ki; o sofradan yiyelim, kalblerimiz yatışsın, senin bize gerçekten doğru söylediğini bilelim ve biz de ona şâhidlik edenlerden olalım.”

114. Meryem oğlu İsâ: “Allah'ım, Rabbimiz, bize gökten bir sofrayı indir ki bizim için, hem önceden gelenlerimize, hem sonra geleceklerimize bir bayram ve senden bir âyet olsun. Bizi rızıklandırsın. Çünkü Sen rızık verenlerin en hayırlısıdır” dedi.

Tefsiri:

Bu âyet-i kerime'de hem dua, hem de hamd-u sena birlikte zikredilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in başka yerinde bu şekilde hem dua, hem de hamd-u sena Allah'ı överek birlikte zikredilen başka bir âyet-i kerime yoktur. Bu konuyu söz konusu eden veya bu konuda uyarıda bulunan hiç kimseye rastlamadım. Bu duada Hz. Mesih'in Rabbini tanıma noktasında bir kemal bilgiye sahip olduğuna delalet eden dehşetengiz bir sır vardır. Hz. İsa'nın Rabbini yücelterek yapmış olduğu bu istek ve dua Cenab-ı Allah'ın şu sözünden sonra gelmektedir. “Rabbin bizim üzerimize gökyüzünden bir sofrayı indirmeye güç yetirir mi veya indirmeye gücü yeter mi” sözünden sonra Hz. İsa iman sahibi olan kimselerin böyle bir istekte bulunmamaları konusunda onları uyarmış ve Allah'tan korkmaya dâvet ettiği gibi bu konuda gerekli bilgiyi de vermişti. Ancak onların bu taleplerinde ısrar etmeleri üzerine Hz. İsa bundan korkmuş fakat buna rağmen de onların kalplerine bu isteklerinin yerine getirilmemesi halinde bir şek ve şüphenin yerleşeceğini ve Allah konusunda bir şüpheye düşmelerinden de endişe etmiştir. Bunun için de

Allahumme duası ile başlamış bulunmaktadır.¹⁵⁶³ Allahumme ile başlayan duada Cenab-ı Allah'a bir hamd-u sena olduğu gibi onun bütün isim ve sıfatlarıyla ona dua edilen bir cümledir ve bir dua şeklidir. Bu duanın muhtevasında Rabbine büyük bir hamd-u senada bulunan, onu bütün isimleriyle zikrederek Rabbine büyük övgüler veren bir dua olduğu açıktır. Bu duadan maksat ile bu duada talep edilen ihtiyaç Cenab-ı Allah'ın rububiyetini düşünerek ona hamd-u sena noktasında en yüce bir övgüde bulunarak onu överken kudretinin bütün özelliklerini açıklayarak, onun rububiyetini ve yüceliğini dile getirerek, Peygamberinin ona olan bağlılığının da burhanını ortaya koyarak yapılan bir duadır.

İşte bu dua ile imanın ne kadar fazla olduğunu ve yüce olduğunu ortaya koyduğu gibi Hz. İsa'nın Rabbine olan bağlılığını ve ona yaptığı hamd-u senayı da gösterir. Çünkü böyle bir istekte bulunma konusunda Hz. İsa'nın Rabbine karşı bir mahcubiyeti söz konusu olduğu için böyle bir istekte bulunmak acaba doğru mudur endişesiyle birlikte bir özür dileme mahiyetinde olan bu dua terimleri içinde Allah'ın iki ismiyle birlikte yapılan bir duadır. Bu isimlerin birincisinde Cenab-ı Allah'a hamd-u sena edilen "Allah" ismi ile diğeri ise "Rab" ismini zikrederek ona dua edip, Allahumme Rabbena diyerek her ikisini birlikte zikretmiş ve Cenab-ı Allah'ın makamı her iki ismin de makamı olduğu için ikisi ile birlikte böyle bir talepte bulunmuş ve iki ismiyle dua etmiştir.

Buradaki dehşetengiz sırrı anlamak gerekir ve onu anlamaktan, kavramaktan uzak kalmayıp, Cenab-ı Allah'ın kitabında bunu dilediğine verdiğini işaret ettiğini de idrak ederek ona hamd etmek lazımdır. Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-'e yapılan salat ve selâm ile birlikte yapılan hitap daha evvel onun sırrını zikrettik ve tekrar ileride de bundan bahsedeceğiz.¹⁵⁶⁴

قَالَ اللَّهُ إِنِّي مَرْزُلُهَا عَلَيْكُمْ فَمَنْ يَكْفُرْ بَعْدَ مِنْكُمْ فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا
مِنَ الْعَالَمِينَ ﴿١١٥﴾ وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ ءَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي
وَأُمِّي إِلَهَيْنِ مِن دُونِ اللَّهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ إِنْ
كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمَ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ
الْغُيُوبِ ﴿١١٦﴾

115. Allah buyurdu ki: "Gerçekten Ben onu size indireceğim. Ama bundan sonra sizden kim kâfir olursa, Ben onu âlemlerden kimseyi azablandırmayacağı bir azabla azablandıracağım."

1563 Bu konuda Allahumme'nin anlamıyla ilgili olarak Ali İmran sûresi 26. âyet-i kerimenin izahına bakılmalıdır.

1564 Bedâi'u'l-Fevaid, II, 194

116. Allah (Kıyamet gününde Hz. İsa'ya): “Ey Meryem oğlu İsa, insanlara, Allah’ı bırakıp da beni ve anamı iki ilâh edinin diye sen mi söyledin?” diyeceği zaman (İsa) der ki: “(Rabbim!) Seni tenzih ederim. Hakkım olmayan bir sözü söylemek bana yakışmaz. Şayet ben onu söylemiş isem zaten Sen onu bilmişsindir. Sen içimde olanı bilirsin. Ama ben Senin gaybında olanı (gizlediklerini) bilmem. Şüphesiz Sen, gayb-ları çok iyi bilensin.”

Tefsiri:

Bu âyet-i kerime’de Cenab-ı Allah’ın Hz. Mesih’e sorduğu soruya cevaben Hz. Mesih (a.s) yine âyetle zikredildiği gibi şöyle demektedir: Ey Rabbim! Eğer ben bunu söylemiş olsaydım, sen bunu zaten bilecektin ve biliyorsundur.

Hz. İsa âyet-i kerime’deki bu sözüne bakıldığı zaman bir cevap mahiyetinde olan bu sözünün yerine daha kısa bir şekilde hayır ben bunu söylemedim veya sadece hayır söylemedim diye şeklinde söyleyebilirdi. Her iki halde de Hz. İsa bir peygamber olarak edebin gerçek yönünü de ümmetine anlatmak için ve Rabbine karşı sonsuz saygısını ve edebi belirtmek için her iki cevap arasını ayırmış ve hayır söylemedim demeyerek ey Rabbim ben bunu söylemiş olsaydım, sen bunu bilirdin diyerek farklı ve edepli bir anlamda cevap vermiş, işi Cenab-ı Allah’ın ilmine bırakmak suretiyle buradaki sırrı ortaya koymuştur.

Âyet-i kerime’de geçen “ve sen benim içimden geçeni bilirsin” sözüyle de Cenab-ı Allah’ın ilmine sığınarak ve onun gayb bilgisini ortaya koyarak kendi nefsinin beraat ettirmeye çalışmış ve bu insanın içinden geçen bilgileri de okumanın sadece Allah’a mahsus bir bilgi olduğunu ifade etmiştir. Sonra şöyle devam ediyor Hz. İsa: “Ben ise senin içinden geçeni bilmiyorum. Bununla da Rabbine yine senada bulunmuş ve övgüde bulunmuştur ve Cenab-ı Allah’ın gaybı bilme konusunda yegane bilgiye sahip olduğunu ve ondan başka kimsenin gaybı bilemeyeceğini bu cümle ile ifade etmiş bulunmaktadır. Sonra bunu da tekid eder mahiyette şöyle diyor Hz. İsa: “Sen gayb bilgisini en iyi bilensin.” Bununla da Cenab-ı Allah’ın kendisine emrettiğinin dışında havarilerine ve etrafında ona iman edenlere başka hiçbir şeyi emretmediğini de söyleyerek kendisine vahyedilenleri onlara aktardığını söylemiştir. İşte bu da saf bir tevhid inancıdır.

مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتُ أَتَى الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١١٧﴾

117. “Ben onlara bana emrettiğinden başkasını söylemedim. Rabbim ve Rabbiniz olan Allah’a ibadet edin diye söyledim.”

Tefsiri:

Bu cümle ile de Hz. İsa onların arasında bulunduğu müddetçe onlara Rabbinden aktardığı bilgiler konusunda onların şahitlik yaptığını da haber vermektedir. Bu da Hz. İsa'nın vefat ettirilmesinden ve Rabbine kaldırılmasından sonra artık onların yaptıkları konusunda Hz. İsa'nın herhangi bir bilgisinin olmadığını da ima edip, onların ne yaptıkları ile ilgili olarak Hz. İsa'nın vefat ettirilmesinden sonra tek bir bilgiye sahip olan ve her şeyi bütün incelikleriyle bilen ve bu konuda tek olan sadece Cenab-ı Allah'ın olduğunu da bu âyet-i kerime ifade etmektedir. Âyetin devamında şöyle buyrulur: "Beni aralarından aldıktan sonra artık onlar üzerinde gözetleyici sen oldun. Sen her şeye hakkıyla şahitsin." Bununla da Hz. İsa aley-hisselam Cenab-ı Allah'ın şahadetinin ve bilgisinin her şeyin üstünde ve çok daha geniş ve kapsamlı bir şahadet olduğunu da ifade etmektedir. Sonra âyetin devamında "artık onların üzerinde gözetleyici sen oldun." Tek şahid sensin buyurmak suretiyle eğer onları azaplandırırsan şüphe yok ki onlar senin kullarıdır. İşte bu sözlerle de Hz. İsa bulunduğu makam ve mevkii gereği ve aynı zamanda bir peygamber olarak Cenab-ı Allah'a karşı olan edep sınırlarını en mükemmel şekilde muhafaza ettiğini ve edebin zirvesinde sözler sarfettiğini görüyoruz. Allah'ın kullarına olan rahmetinden daha büyük bir efendilik sözkonusu olabilir mi? ve burada da Hz. İsa ey Rabbim onlar senin kullarıdır. Senden başka kimsenin kulları değildirler. Onları sen azap edecek olursan, senin kulların olmakla birlikte senin azabına uğrarlarsa en kötü kullar dahi olsalar yine sen onların efendisisin ve onları affedebilirsin. Onlar en kötü kullar ve en çok isyan edenler kimseler olsalar bile onları azap ettirmezsin. Bu da ubudiyetin yakınlığı gereğince efendinin kullarına efendiliği, ihsanı ve rahmetidir. Rahim ve rahman olan, erhamurrahimin olan, en büyük rahmet sahibi olan Allah'ın, en büyük kerem ve cömertlik sahibi olan, ihsan edicilerin en yücesi olan bir Rabbin kullarını azap ettirmesi de mümkün mü diye bir ifade tarzı vardır. Hz. İsa, onlar azabı hak etmiş olmalarına rağmen, onların Allah'a olan itaatten uzak durmaları ve davranışlarında aşırıya gitmelerinden daha çok onların Allah'ın birer kulu olarak onun rahmetinde olduklarını ve onun merhametiyle onlara muamele etmesini Rabbinden dilemiştir.

Yukarıda ifade etmiş olduğumuz "*şüphesiz gaybları çok iyi bilen ancak sensin*" yani onlar senin kullarıdır ve sen onların içinde gizlediklerini, açığa vurduklarını da en iyi bilensin. "Eğer onları azap edecek olursan, onları azap etme noktasında senin sahip olduğun yüce bilgin çerçevesinde onları azaplandırmış olursun" demektir.

Burada Hz. İsa'nın kastettiği şudur: "Ey Rabbim! Onların yapmış oldukları amellerini, elde etmiş oldukları sevaplarını ve günahlarını sen daha iyi biliyorsun." Yoksa burada Hz. İsa'nın onlara merhamet dilemesi ve bazı cahillerin zannettiği

gibi Cenab-ı Allah'ın ne olursa olsun bütün yaptıklarıyla birlikte onları affedeceği anlamını taşımamaktadır. Buradaki hikmet ve mülkünde tasarruf etme yetkisi tamamen Allah'a ait olduğu dile getirilmektedir. Yoksa olay kaderiye mezhebinin zannettiği gibi değildir. Burada asıl olan Cenab-ı Allah'ın hikmetine ve adaletine sığınmak suretiyle ona olan övgü ve hamd-u senayı ikrar ve itiraf etmektir. Onun ilminin kullarının yaptıkları noktasındaki kemal ve zirvede olmuş olması ve onların azabı hak etmeleri konusunda zaten her şeyi bilen Cenab-ı Allah'tır.

﴿١١٨﴾ إِنْ تُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرَ لَهُمْ فإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

118. "Eğer sen onları azaplandırırsan şüphe yok ki onlar senin kullarıdır ve eğer sen onlara mağfiret edersen yine şüphe yok ki sen aziz ve hakim olansın."

Tefsiri:

Dikkat edilirse âyetin sonunda Allah aziz ve hakim sözünü buyurmuştur. Bu Hz. İsa'nın duasının sonunda zikredilen Allah'ın yüce iki ismi olarak onun azizliğinden ve hakim oluşundan bahsedip ente'l-gafur er-rahim, sen mağfiret eden ve merhamet edensin dememiştir. Bu da yine bir peygambere yakışan edebin en mükemmel şeklidir.

Hız. İsa bu duasını Cenab-ı Allah'ın isyan edip itaat etmeyen kulların isyanlarından dolayı onlara gazap ettiği ve ateşe atılmaları gerektiği bir anda bu duayı yapmış ve bu hikmetli sözleri söylemiştir. Yoksa burada söylenen sözler herhangi bir şekilde Cenab-ı Allah'tan af veya ondan şefaate dileme söz konusu değildir ve ayrıca bu makam da bir şefaate dileme makamı değildir. Onlardan beraet etme ve uzak olduğunu ilan etme makamı ve zamanıdır. Eğer Hız. İsa bu duasını yaparken sen gafur ve rahimsin, mağfiret eden, bağışlayan ve merhamet edensin diye söylemiş olsaydı, o zaman Cenab-ı Allah'ın kullarına karşı gazabının şiddetlendiği bir anda Allah'ın düşmanları için bir merhamet dileme gibi bir durum söz konusu olurdu. O andaki Hız. İsa'nın konumu ve içinde bulunduğu an Cenab-ı Allah'ın bu kullara karşı olan gazabına muvafık ve uygun düşecek bir şekilde bir dua yapma makamında idi. Burada Hız. İsa her iki sıfatı da zikretmiş bulunmaktadır ve biri diğerinin üzerine atfetmiştir. Bir taraftan Allah'ın rahmet ve mağfiretini dilerken, bir taraftan da onun izzet ve hikmetini, azizlik ve hakimliğini söz konusu etmektedir. Bu her iki husus da Cenab-ı Allah'ın kudretinin ve ilminin kemalini içeren isimler ve dua cümleleridir. Bunun anlamı şudur: Ey Rab-bim! Sen onlara mağfiret edecek olursan, bu senin kudretinin yüceliği ve ilminin

sonsuzluğunun gereğidir. Yoksa sen onlardan intikam alma noktasında haşa aciz olamazsın. Onların işlemiş oldukları günahlar da senin ilminin dışında değildir ve sana gizli kalması da söz konusu olamaz. Çünkü bir kul karşı taraftan intikam alma noktasında acziyete düştüğü için affeder yahut da kendisine verilecek zardan habersiz veya bu konuda bilgisinin yetersiz olduğundan dolayıdır ama sen öyle değilsin ey Rabbim! Kemal sıfatı şu demektir: O kadir, yüce, her şeyi bilen Rabbin mağfiretidir. O aziz ve hakimdir. Bu her iki sıfatın zikredilmiş olması yine dediğimiz gibi Hz. İsa'nın içinde bulunduğu an ve makamı edep noktasındaki hitabının nazikliğini ve nezaketini gösteren bir dua şeklidir.¹⁵⁶⁵

Âyet-i kerime'de geçen "feinnehum ibâduke" sözünden maksat sen onların üzerine kadir, onlara güç yetiren, onların sahibisin anlamında değildir. Burada sözkonusu edilen övgü aynen bir şahsa şöyle demeye benzer. Sen bu falan kişiye azap edecek olursan, buna gücün yettiği için azap ediyorsun. Cenab-ı Allah ile ilgili "onlar senin kullarıdır, dilersen onları azap edersin" âyet-i kerimesindeki asıl maksat burada adaleti haber verme ve adaleti dile getirme konusunda yapılan bir duadır.

Cenab-ı Allah onlara azap edecek olursa onlar onun kullarıdır. Onları yaratmakla, dünyaya getirmekle, rızık verip, ihsanda bulunmakla onlara minnet etmiş ve büyük nimetler vermiştir. Bütün bunlar onlardan herhangi bir güç ve kuvvetle gerçekleşen şeyler değildir. Yaratılmaları, onlara rızık verilmesi ve onlara ihsanda bulunulması Cenab-ı Allah'tan gelen bir nimettir. Bu onların bir gayretlerinin sonucu meydana gelmiş şeyler olmayıp, tam aksine Cenab-ı Allah nimetiyle ve fazlıyla bütün bunları gerçekleştirmiştir. Eğer bu noktadan sonra onları artık azap ederse onlar onun kullarıdır ve azabı da sadece onların işlemiş oldukları suçlar ve azabı hak etmelerinden dolayıdır. Cenab-ı Allah onlara bu kadar nimetler vermişken onları durup dururken azap etmesi haşa onun adaletine aykırıdır ve onları asla azap etmez. Onlar azabı hak etmedikten ve en kötü davranışları sergilemedikten sonra neden onları azap etsin.

Bundan daha da latif bir durum vardır. O da onların Allah'ın kulları olması gereğidir. Onların Allah'ın kulu olmaları gerçek anlamıyla ona ibadet etmelerini, onu yüceltmelerini, şanını her zaman üstün tutmalarını gerektiriyor. Aynen bir kölenin efendisine itaati gibi ve bir sahibin onun elinden başka hiçbir kimsenin fayda vermediği bir efendiye itaat eden kişi gibi. Çünkü o biliyor ki ondan başka başına gelebilecek zararı uzaklaştıracak hiçbir varlık ve hiçbir kimse sözkonusu olamaz. İşte bu kullar Cenab-ı Allah'a en büyük küfrü yapmış olsalar, ona en büyük şirki koşmuş olsalar, ona her türlü eksikliği nispet etseler ve onun sıfatlarını inkâr etseler dahi yine onlar O'nun kullarıdır ve onların bu yaptıklarından

neredeyse gökler yere kapanacak, yeryüzü paramparça olacak, dağlar yerinden oynayacak bir durum ortaya çıkar.

İşte bütün bunlara rağmen onlar bu yaptıklarından dolayı koştukları şirkten, içine düştükleri küfürden, Allah'a isnad ettikleri her türlü eksikliklerden dolayı azabın en kötüsünü hak eden kimselerdir. O zaman anlam şöyle ortaya çıkıyor: “Onlar Sana şirk koşan kullarıdır. Senden sırt çevirdiler, Seni inkâr ettiler ve Senin hakkını, hukukunu çiğnediler. İşte bundan dolayı da azaba müstahak olan kimseler oldular.”

Yine bu konuda çok daha dikkat çekici, son derece mükemmel bir bakış açısı daha vardır ki bundan evvelkilerden de daha çok latif bir bakış açısidir, o da şudur: Eğer onlara azap verecek olursan bu senin hakkındır. Ancak ihsan edici bir efendinin, nimetlendirici bir yücenin, kullarına merhamet etmesi, onlara büyük bir şefkat göstermesi onun şanındandır. Sen bunlara azap edecek olursan, bunlar Senin kullarıdır ve onlar ancak hak ettikleri için onları azap ediyorsun. İşledikleri günahlardan dolayı azaba uğratiyorsun.

Bu bir tarafa, bir de Rabbine itaat eden, efendisine boyun eğen ve onun rızası için her şeyi yapan bir kimse için durum bundan mutlaka daha farklı ve merhameti gerektiren daha değişik bir sonuç ortaya çıkarır. Bütün bu anlamlandırmaları düşünerek onlar arasında bir muvazene ve bir karşılaştırma yapmak gerekir. Bütün bu söylenenlerle birlikte şu izahı yapanların da görüşünü tümüyle kıyaslamak lazım. Denir ki: Eğer onlara azap edecek olursan Sen her şeye gücü yeten malik ve sahipsin. Onlar ise memluk ve kuldurlar. Onlar Seni Rab edinmişlerdir. Böyle bir azapta Sen sadece kendi mülkünde tasarrufta bulunmuş olursun ve azaba herhangi bir sebep yoksa bile bu Senin tasarruf hakkındır.¹⁵⁶⁶

Cenab-ı Allah Hz. İsa'nın diliyle şöyle buyurur: “Eğer ben bunu söylemiş olsaydım, sen mutlaka bunu bilirdin.” (Mâide, 116)

Bu mazi bir lafız üzerine söylenmiş bir şarttır ve kesin olarak mânâsı mazi anlamındadır. Çünkü Hz. Mesih (a.s) ya bu sözü gökyüzüne ref edildikten yani kaldırıldıktan, yükseltildikten sonra söylemiş, yahut da kıyamet gününde bunu söyleyeceğine dair hikaye üslubuyla anlatılmış bir sözdür.

Her iki takdire göre şöyle bir izah yapılması gerekir: Burada cümledeki şart cezasına mazi bir anlam ile bağlanmıştır ve şöyle bir izahı da yapanlar da yanılmıştır: Hz. İsa bu sözü gökyüzüne kaldırılmadan evvel dünyada söylemiştir. Bunun da takdiri şöyledir: “Eğer ben bunu söylemiş olsaydım, Sen bunu bilirdin.” Bu anlam ise âyeti tahriften başka bir şey değildir. Çünkü bu cevap Cenab-ı Allah'ın Hz. İsa'ya yönelik olarak sorduğu sorudan sonra söylenmiştir. O kendi kavmi içinde

iken Cenab-ı Allah ona böyle bir soru sormaz. Çünkü Hz. İsa'yı ve annesini onlar ancak onun gökyüzüne kaldırılmasından yüzlerce yıl sonra ilâh edinmişlerdir. Bir nahiv kaidesinin gereklerini izah etmek maksadıyla Cenab-ı Allâh'ın kelimasını tahrif etmek hiç de caiz değildir. Sırf vahiy kaidesi uğruna bu kadar örneklendirmeleri ortaya koyan bir anlamı tahrif etmek hiç de uygun değildir.

İbnu's-Serrac, *el-Usul* adlı kitabında şöyle der: Bu âyetin te'vili gelecek anlamı ifade eden iki fiil ile takdir edilir. Şöyle ki: Gelecekte ben bunu daha evvel söylemiştim yani geçmiş/mazi bir zamanda söylemiştim diye söylemiş olman bunu daha evvel biliyordun anlamını taşımaktadır ve bunu da ispat eder. Mazide meydana gelmiş olan bir olayı da gelecekte ispat etmek mümkündür, o zaman bu maziye bağlanarak anlatılabilir. Bu cevap da gerçekten son derece zayıf bir cevap olup, bu Hz. Peygamber -sallallâhu aleyhi vesellem-'in söylediği ileri sürülen bu söz üzerine de bina edilemez: Eğer sen bu günahı işlemiş olsan, kalk ve Rabbine tevbe et!

Akıllı olan bir kimse “burada şart geleceğe bağlanmıştır” diyebilir mi hiç?! Birinci yorumlama şöyle izah edilir: Bu kesin olarak olumsuz bir anlam çıkarır.

İkinci yorum ise: Burada konuşmakta zorlanmak ile ilgili olduğu hususunu da gizlemek mümkün değildir. Aynı zamanda onun şöyle demiş olmasını söylemek de mümkün değildir ve bunu da kastetmiş olamaz. Gelecekte şöyle sabit olmuştur ki sen bunu daha evvel mazide geçmiş bir zamanda bu günahı işledin, bundan dolayı da tevbe et denilecektir. Hâlbuki burada kastedilen anlam bu değildir. Kastedilen anlam ve murad sözün açıkça delalet ettiği anlamdır. Şöyle ki: Senden daha evvel böyle bir günah sadır olmuş ise bunu tövbe ile karşıla ve bundan da başka bir söz kastedilmiş değildi.¹⁵⁶⁷

“Ben onlara bana emrettiğinden başkasını söylemedim...”

Ben senin bana emrettiğinden başka hiçbir şeyi onlara emretmedim derken buradaki anlam bana verdiğin emrin üzerine hiçbir şeyi arttırmadım ve fazla hiçbir şey de yapmadım. Hâlbuki bu şekilde değil de anlam şudur: “Senin bana emrettiğinin tümünü hiçbir şeyi dışarıda bırakmaksızın söyledim ve yerine getirdim ve Senin bana verdiğin emirlere muhalefet edebilecek hiçbir şeyi de eksik bıraktığımı hatırlamıyorum.”¹⁵⁶⁸

1567 *Bedaiu'l-Fevaid*, I, 45

1568 *el-Fevaidu'l-Muşevveka*, 154

قَالَ اللَّهُ هَذَا يَوْمُ يَنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١١٩﴾ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٢٠﴾

119. Allah buyurur: “Bugün doğru söyleyenlerin doğruluklarının kendilerine fayda vereceği bir gündür. Onlar için -orada ebedi ve daimi kalıcılar olmak üzere- altından ırmaklar akan Cennetler vardır. Allah onlardan razı olmuştur. Onlar da O’ndan hoşnut olmuşlardır. İşte, en büyük kurtuluş budur.”

120. Göklerin, yerin ve onlarda ne varsa hepsinin mülkü Allah’ındır. O, her şeye gücü yetendir.

